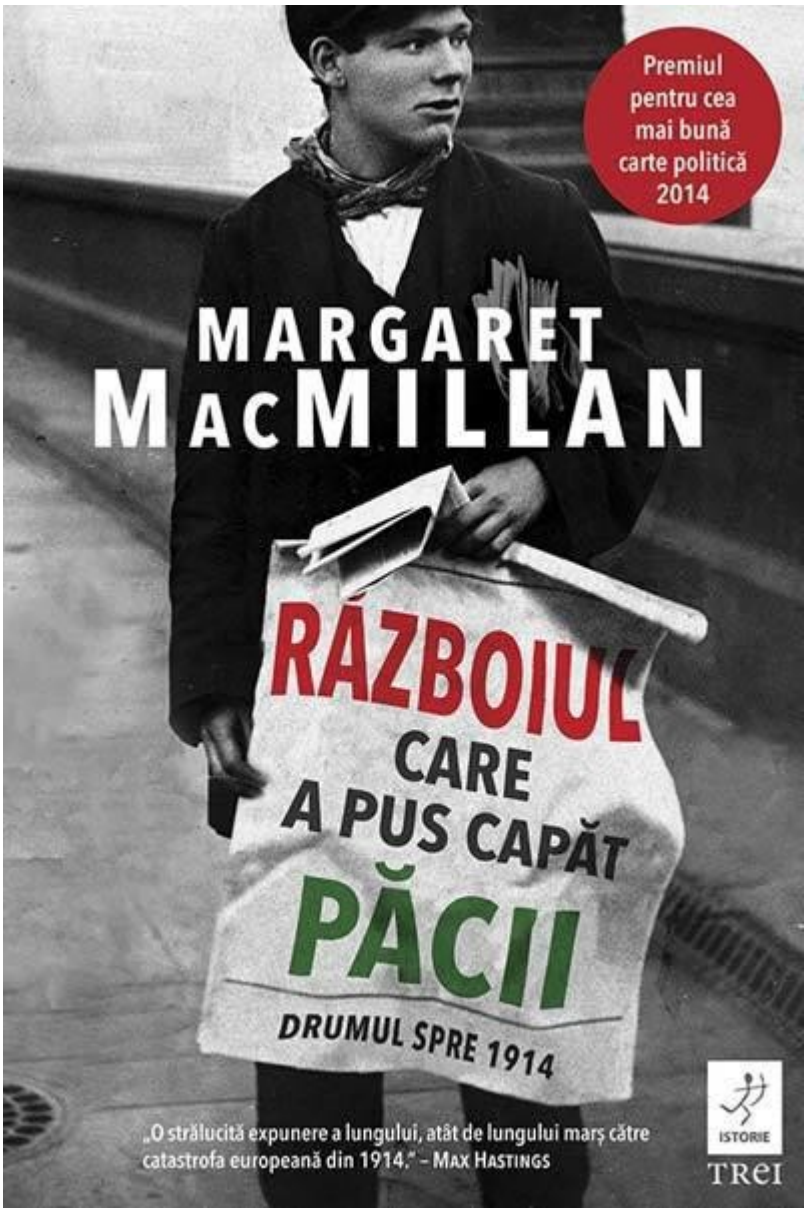
Premiul pentru cea mai bună carte politică 2014
MARGARET MACMILLAN
RĂZBOIUL CARE A PUS CAPĂT PĂCII
DRUMUL SPRE 1914
„O strălucită expunere a lungului, atât de lungului marș către catastrofa europeană din 1914." – MAX HASTINGS
ISTORIE
TREI

Margaret MacMillan

Războiul care a pus capăt păcii

Drumul spre 1914

Traducere din engleză de

Smaranda Câmpeanu

EDITURA TREI

2015

ISTORIE

COLECŢIE COORDONATĂ DE
Livia Szász

Această traducere s-a realizat cu sprijinul programului

„Canada Council for the Arts”

We acknowledge the support of the

Canada Council for the Arts for this translation

Conseil des arts du Canada Canada Council for the Arts

Margaret MacMillan

THE WAR THAT ENDED PEACE

How Europe Abandoned Peace for the First World War

Copyright © 2013

© Editura Trei, 2015

pentru prezenta ediţie

O.P. 16, Ghişeul 1, C.P. 0490, Bucureşti

Tel.: +4 021 300 60 90 ; Fax: +4 0372 25 20 20

e-mail: comenzi@edituratrei.ro

www.edituratrei.ro

ISBN ePUB: 978-606-719-606-1

ISBN PDF: 978-606-719-607-8

ISBN Print: 978-606-719-173-8

Editori: Silviu Dragomir, Vasile Dem. Zamfirescu

Director editorial: Magdalena Mărculescu

Redactori: Carmen Botoşaru, Livia Szász

Coperta colecţiei: Daniel Toma

Ilustraţie copertă: © Bob Thomas/Popperfoto/Getty Image

Director producţie: Cristian Claudiu Coban

Dtp: Ofelia Coşman

Corectură: Rodica Petcu, Duşa Udrea

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepseşte penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată de elefant.ro

Mamei mele, Eluned MacMillan

Hărţi

EUROPA 1914

FRONTUL DE VEST

FRONTUL DE EST

BALCANII

Europa, 1914
OCEANUL ATLANTIC
NORVEGIA
SUEDIA
RUSIA
REGATUL UNIT AL MARII BRITANII
IMPERIUL GERMAN
FRANTA
ELVEȚIA
IMPERIUL AUSTRO-UNGAR
ROMÂNIA
SERBIA
BULGARIA
PORTUGALIA
SPANIA
ITALIA
GRECIA
IMPERIUL OTOMAN
MAREA MEDITERANĂ
AFRICA FRANCEZĂ DE NORD

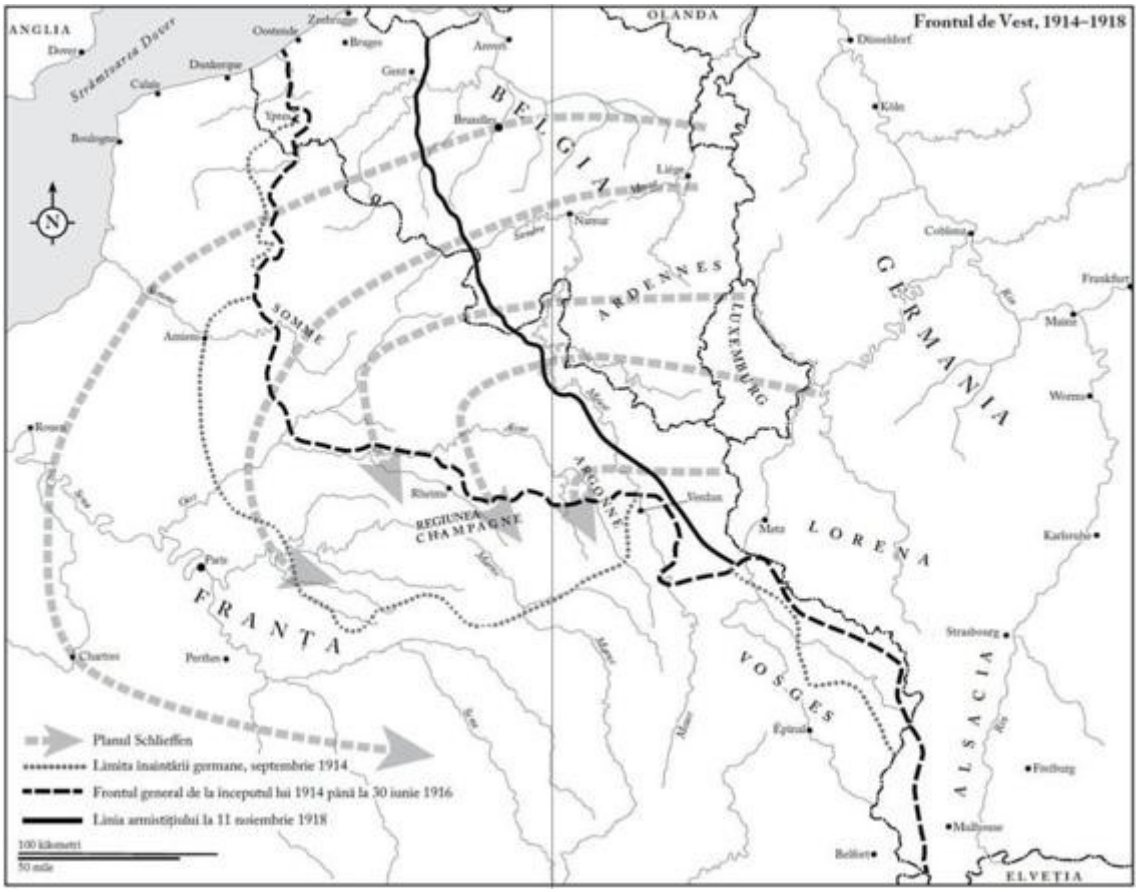
Frontul de Vest, 1914–1918
ANGLIA
OLANDA
BELGIA
GERMANIA
FRANȚA
LUXEMBURG
ARDENNES
SOMME
REGIUNEA CHAMPAGNE
LOREN A
VOSGES
ALSACIA
ELVEȚIA
Planul Schlieffen
Limita înaintării germane, septembrie 1914
Frontul general de la începutul lui 1914 până la 30 iunie 1916
Linia armistițiului la 11 noiembrie 1918

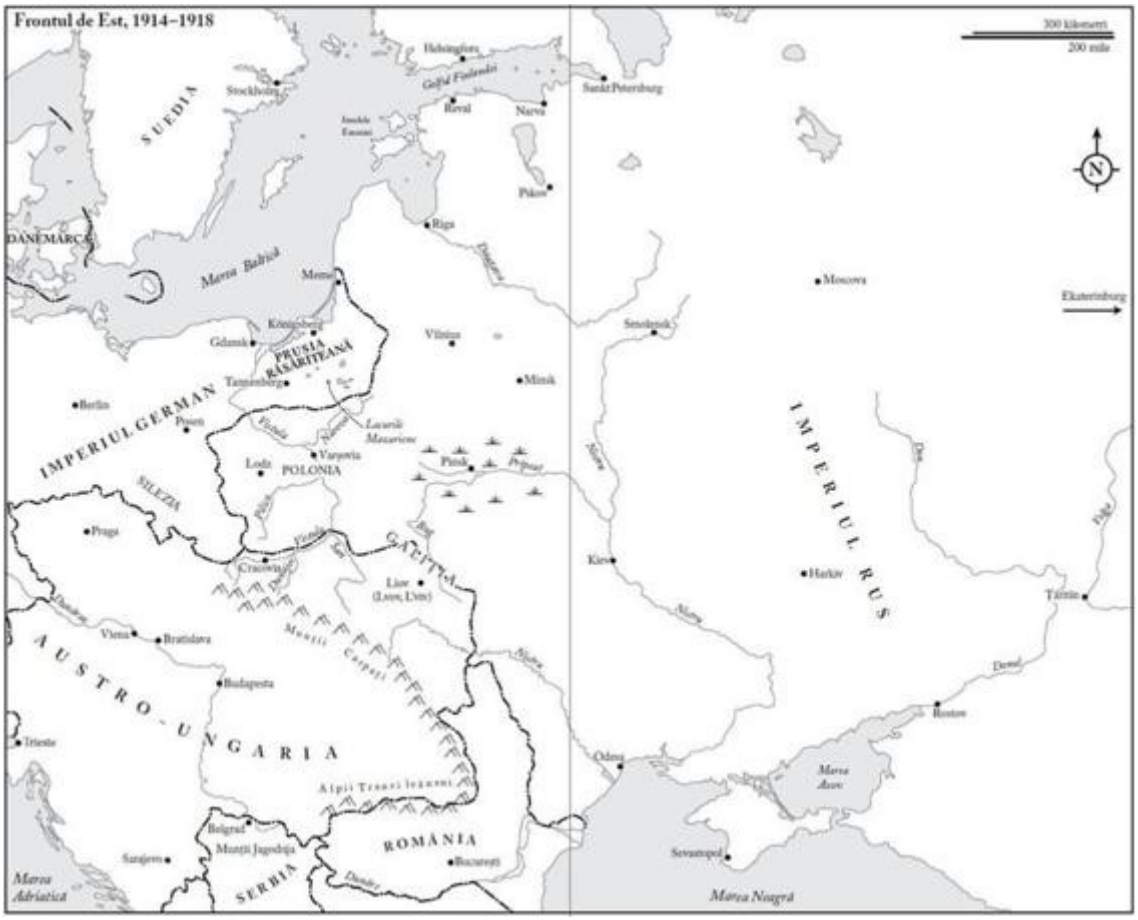
Frontul de Est, 1914–1918
300 kilometri
200 mile
SUEDIA
Stockholm
Helsingfors
Golful Finlandei
Sankt Petersburg
Reval
Narva
Insulele Estoniei
Pskov
DANEMARCA
Riga
Marea Baltică
Memel
Dvina
Moscova
Ekaterinburg
Königsberg
Gdansk
PRUSIA RĂSĂRITEANĂ
Smolensk
Vilnius
Minsk
Tannenberg
Berlin
IMPERIUL GERMAN
Posen
Narew
Lacurile Mazuriene
Varșovia
Lodz
POLONIA
Pripet
Prut
Nistru
IMPERIUL RUS
SILEZIA
Praga
Vistula
Bug
GALIȚIA
Cracovia
Lvov (Lwów, Lviv)
Kiev
Harkov
Tănăr
Don
Donaj
Viena
Bratislava
Munții Carpați
Nistru
AUSTRO-UNGARIA
Budapesta
Rostov
Trieste
Odesa
Marea Azov
Alpii Transilvaniei
Belgrad
Munții Jugoslaviei
ROMÂNIA
Sevastopol
Sarajevo
SERBIA
București
Dunărea
Marea Adriatică
Marea Neagră

Introducere:

Război sau pace?

În istorie au existat tot atâtea epidemii de ciumă câte războaie; cu toate acestea, războaiele şi epidemiile de ciumă îi iau întotdeauna pe oameni prin surprindere.

— Albert Camus, Ciuma

Nimic din ceea ce s-a întâmplat vreodată, nimic din ceea ce a fost vreodată dorit, plănuit sau preconizat nu ar putea părea irelevant. Războiul nu este un accident: este un rezultat. Nici nu este nevoie să priveşti prea mult în urmă pentru a te întreba: un rezultat a ce?

— Elizabeth Bowen, Bowen’s Court

Louvain era un oraş plictisitor, se consemna într-un ghid turistic din 1910, dar când a venit momentul, a luat foc ca un butoi de pulbere. Locuitorii săi nici nu-şi imaginau că orăşelul lor frumos şi civilizat avea să aibă o asemenea soartă. Prosper şi paşnic de-a lungul multor veacuri, era cunoscut pentru minunatele sale biserici, casele vechi, o splendidă primărie în stil gotic şi o faimoasă universitate, fondată la 1425. Biblioteca universităţii, aflată în vechea şi remarcabila Lakenhal[1], adăpostea peste 200 000 de volume, printre care se numărau celebre lucrări de teologie, opere clasice, precum şi o bogată colecţie de manuscrise, ce conţinea o mare varietate de documente, de la o scurtă culegere de cântece transcrise de un călugăr în secolul al IX-lea până la manuscrise cu anluminuri, la realizarea cărora călugării trudiseră ani la rând. Însă la sfârşitul lunii august a anului 1914, pe când mirosul de fum se răspândea în aer, flăcările care înghiţiseră oraşul Louvain se puteau vedea de la kilometri distanţă. O mare parte a localităţii, inclusiv minunata sa bibliotecă, fusese distrusă, iar locuitorii săi disperaţi se străduiau să părăsească aşezarea îndreptându-se spre zonele rurale, cărând după ei cât puteau din agoniseala de-o viaţă, într-o imagine care avea să devină mult prea familiară în lumea secolului al XX-lea.

Asemenea celei mai mari părţi din teritoriul Belgiei, Louvain a avut ghinionul de a se afla exact pe ruta invaziei germane în Franţa în timpul Marelui Război, care a izbucnit în vara lui 1914 şi care avea să se sfârşească pe 11 noiembrie 1918. Planul strategic german viza un război pe două fronturi, cu o acţiune de blocare a Rusiei, duşmanul dinspre est, şi o invazie rapidă, urmată de o înfrângere a Franţei, în vest. Se considera că Belgia, stat neutru, avea să accepte în tăcere starea de fapt, în timp ce trupele germane urmau să mărşăluiască pe teritoriul acesteia în drumul lor spre sud. Asemenea atâtor lucruri care s-au petrecut ulterior în Primul Război Mondial, şi aceste presupuneri s-au dovedit a fi greşite. Guvernul belgian a decis să se opună, fapt ce a dat imediat peste cap planurile germanilor, iar britanicii, după o oarecare ezitare, au intrat în război împotriva nemţilor. În momentul în care trupele germane ajungeau la Louvain pe 19 august, acestea erau deja pline de resentimente faţă de ceea ce considerau a fi o rezistenţă lipsită de sens din partea belgienilor. În plus, se temeau de un atac al trupelor britanice şi belgiene, precum şi de civilii care ar fi putut să se decidă să ridice armele împotriva lor.

În primele zile, totul a decurs bine: germanii s-au comportat corect, iar locuitorii oraşului Louvain erau mult prea speriaţi pentru a manifesta vreo

urmă de ostilitate faţă de invadatori. Pe 25 august, în oraş au intrat noi trupe germane, care se retrăgeau din calea unui contraatac belgian, iar zvonurile conform cărora urmau să sosească englezii au început să se răspândească. S-au tras focuri de armă, cel mai probabil de către soldaţi germani speriaţi şi, posibil, beţi. Germanii au fost cuprinşi de panică, convinşi fiind că erau atacaţi, şi aşa au început primele represalii. În acea noapte şi în următoarele zile, mulţi civili au fost târâţi din casele lor, iar unii dintre ei, printre care primarul, rectorul universităţii şi câţiva ofiţeri de poliţie, au fost împuşcaţi pe loc. În final, circa 250 de persoane dintr-un oraş care număra 10 000 de oameni au murit şi încă şi mai mulţi au fost bătuţi şi umiliţi. 1500 de locuitori din Louvain, de la copii mici până la vârstnici, au fost urcaţi într-un tren şi trimiţi în Germania, unde au fost întâmpinaţi cu insulte şi batjocuri.

Soldaţii germani — cărora li se alăturau adesea şi ofiţerii lor — au devastat oraşul, prădându-l, jefuindu-l şi incendiind în mod deliberat clădiri. 111 din cele 9 000 de locuinţe din Louvain au fost distruse. O biserică din secolul al XV-lea a fost mistuită de flăcări, iar acoperişul i-a cedat. Pe data de 25 august, la miezul nopţii, soldaţi germani au pătruns în bibliotecă, unde au turnat benzină. Până dimineaţa clădirea era toată în ruine, colecţiile făcute scrum, iar focul a continuat să ardă mocnit zile la rând. Un cărturar din partea locului, preot de altfel, a discutat cu ambasadorul american în Belgia la câteva zile după acest incident; belgianul a descris cu calm distrugerea oraşului, prietenii împuşcaţi, refugiaţii disperaţi, însă când a venit vorba despre biserică, şi-a lăsat capul pe braţe şi a început să plângă.[2] „Centrul oraşului este un morman de ruine care fumegă”, relata un profesor care se întorcea de la Louvain. „Peste oraş s-a aşternut o tăcere apăsătoare. Toată lumea a plecat; la ferestruicile beciurilor se mai văd câteva feţe înspăimântate.”[3]

Acesta era doar începutul dezastrului pe care Europa avea să-l declanşeze singură asupra sa în Primul Război Mondial.

Catedrala de la Reims, veche de 700 de ani, cea mai frumoasă şi mai importantă dintre catedralele franceze, locul unde fuseseră încoronaţi cei mai mulţi dintre regii Franţei, a fost bombardată de artileria germană la scurt timp după dezastrul de la Louvain. Capul unei sculpturi magnifice înfăţişând un înger a fost găsit zăcând pe jos, zâmbetul lui celest rămânând însă intact. Ypres, cu superbul său Lakenhal, a fost transformat la rândul lui într-un morman de moloz, iar centrul oraşului Treviso, din nordul Italiei, a fost distrus de bombe. O mare parte a dezastrului, deşi cu siguranţă nu tot, a fost provocat de germani, lucru care a avut un impact puternic asupra opiniei publice americane şi a contribuit la decizia Statelor Unite de a intra în război în 1917. După cum declara cu tristeţe un profesor german la sfârşitul războiului: „Astăzi putem spune că aceste trei nume, Louvain, Reims, Lusitania, au pus capăt, toate în egală măsură, oricărei simpatii pe care ar fi putut-o nutri America pentru Germania.”[4]

Pierderile de la Louvain au fost, într-adevăr, insignifiante faţă de ceea ce avea să vină — peste 9 milioane de soldaţi morţi şi alte 15 milioane răniţi, o Belgie aproape în totalitate devastată, nordul Franţei, Serbia şi teritorii din Imperiul Ţarist şi cel Austro-Ungar distruse. Cu toate acestea, Louvain a devenit un simbol al distrugerii lipsite de sens, al răului pe care europenii l-au provocat singuri devastând o regiune care fusese cea mai prosperă şi mai puternică din lume, al urii iraţionale şi de nestăvilit între popoare care aveau atât de multe în comun.

Marele Război a început însă departe de Louvain, în cealaltă parte a Europei, la Sarajevo, în Balcani, prin asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand, moştenitorul tronului Imperiului Austro-Ungar. Asemenea flăcărilor care au înghiţit Louvain, asasinatul a atras după sine un conflict care a ajuns să angreneze cea mai mare parte a Europei, precum şi multe alte regiuni din lume. Cele mai mari bătălii şi cele mai mari pierderi s-au înregistrat pe Fronturile de Est şi de Vest, dar s-au purtat lupte şi în Balcani, în nordul Italiei, Orientul Mijlociu, Caucaz, precum şi în Orientul Îndepărtat, în Pacific şi Asia. Valuri de soldaţi din întreaga lume au fost aduşi în Europa, fie din India, Canada, Noua Zeelandă sau Australia, în cazul Imperiului Britanic, fie din Algeria şi Africa Subsahariană, în cazul francezilor. China a trimis culi pentru a asigura transportul proviziilor şi săparea de tranşee pentru Aliaţi, în timp ce Japonia, şi ea ţară aliată, a ajutat la supravegherea căilor maritime ale lumii. În 1917, incitate dincolo de limita toleranţei de provocările Germaniei, Statele Unite au intrat şi ele în război. Au pierdut circa 114 000 de soldaţi şi au căpătat sentimentul tot mai acut că au fost de fapt păcălite să se alăture unui conflict fără nicio miză pentru ele.

Pacea, dacă o putem numi astfel, a revenit în 1918, însă într-o Europă şi o lume foarte diferite. Patru mari imperii se prăbuşiseră: Rusia, care domnise asupra mai multor popoare, de la polonezi în vest până la georgieni în est; Germania, cu teritoriile sale poloneze şi cele de peste mări; Austro-Ungaria, marele imperiu multinaţional din inima Europei; şi Imperiul Otoman, care încă includea părţi din Europa, precum şi teritoriul Turciei de astăzi şi cea mai mare parte a Orientului Mijlociu arab. Bolşevicii preluaseră puterea în Rusia, cu visul de a crea o nouă lume comunistă, iar revoluţia lor a declanşat o serie de mişcări similare în Ungaria, Germania şi mai apoi în China. Vechea ordine internaţională dispăruse pentru totdeauna. Slăbită şi sărăcită, Europa nu mai era stăpâna de necontestat a lumii. În colonii, începeau să capete contur mişcări naţionaliste şi noi puteri se ridicau la periferia sa, Japonia la est şi Statele Unite la vest. Marele Război nu a fost catalizatorul ascensiunii superputerii occidentale — acest lucru deja avea loc —, însă a accelerat sosirea secolului Americii.

În multiple feluri, Europa a plătit un preţ extrem de scump pentru Marele ei Război: prin veteranii care nu şi-au revenit niciodată psihic sau fizic, femeile rămase văduve şi copiii deveniţi orfani, tinerele care nu aveau să-şi găsească niciodată un soţ pentru că în război muriseră atâţia bărbaţi. În primii ani de pace, noi calamităţi s-au abătut asupra societăţii europene:

epidemia de gripă (probabil un rezultat al răscolirii pământului încărcat de microbi din nordul Franţei şi Belgiei), care a ucis 20 de milioane de oameni pe întreg mapamondul; foametea, pentru că nu mai existau bărbaţi care să muncească pământul şi nici reţele de transport care să asigure alimentarea pieţelor; răzmeriţele politice, căci extremiştii de stânga şi de dreapta făceau uz de forţă pentru a-şi împlini scopurile. La Viena, cândva unul dintre cele mai bogate oraşe ele Europei, angajaţii Crucii Roşii au fost martori la revenirea febrei tifoide, holerei, rahitismului şi scorbutului, boli considerate de mult eradicate în Europa. Şi, după cum s-a şi dovedit de altfel, anii '20 şi '30 nu au fost decât un moment de pauză în ceea ce mulţi numesc acum ultimul Război de Treizeci de Ani al Europei. În 1939, Marele Război a primit un nou nume, odată cu izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial.

Marele Război încă îşi mai face simţită prezenţa atât fizic, cât şi în memoria noastră. Tone de armament zac încă îngropate pe câmpurile de luptă şi din când în când câte o persoană — poate vreun fermier ghinionist care ară câmpurile din Belgia — este adăugată pe lista victimelor colaterale. În fiecare primăvară, unităţi ale armatelor belgiene şi franceze trebuie să adune obuzele rămase neexplodate care sunt aduse la suprafaţă după dezgheţarea solului. Chiar şi în amintirile noastre, Marele Război, datorită, în parte, unei extraordinare abundenţe de jurnale, memorii, romane şi picturi, dar şi pentru că atât de mulţi dintre noi avem rude care au participat la el, rămâne capitolul întunecat şi înfricoşător din istoria noastră. Ambii mei bunici au luptat în război; unul în Orientul Mijlociu, alături de armata indiană, celălalt, doctor canadian, într-un spital de război de pe Frontul de Vest. Familia mea încă mai păstrează medaliile câştigate atunci, o sabie primită cadou de la un pacient recunoscător din Bagdad şi o grenadă de mână cu care ne jucam, copii fiind, în Canada, până când cineva a realizat că, probabil, nu fusese niciodată dezamorsată.

Ne mai amintim de acest război şi pentru că ridică atâtea întrebări. Cum a putut Europa să provoace singură un asemenea dezastru — sieşi, dar şi lumii întregi? Există multe posibile explicaţii; într-adevăr, atât de multe, încât este dificil să alegi dintre ele. Pentru început, putem vorbi despre cursa înarmărilor, despre planuri militare stricte, rivalităţi economice, războaie comerciale, imperialism şi goana după acapararea de noi colonii sau despre sistemele de alianţe care divizau Europa în tabere beligerante. Ideile şi sentimentele treceau adesea dincolo de graniţele naţionale: naţionalismul cu detestabilii săi mesageri ai urii şi dispreţului faţă de ceilalţi; temerile, faţă de pierderi posibile sau de revoluţie, faţă de terorişti şi anarhişti; speranţele, pentru schimbare sau o lume mai bună; pretenţiile de onoare şi bărbăţie, ceea ce însemna să nu dai înapoi şi să nu pari slab; sau darwinismul social, care clasifica societăţile umane ca pe nişte specii şi promova o credinţă nu atât în evoluţie şi progres, ci mai degrabă în inevitabilitatea confruntării. Şi ce să mai vorbim despre rolul jucat de naţiunile individuale şi motivaţiile acestora: ambiţiile celor în ascensiune, precum Germania sau Japonia; temerile celor aflate în declin, precum

Marea Britanie; dorinţa de revanşă a Franţei şi Rusiei; sau lupta pentru supravieţuire a Imperiului Austro-Ungar? În cadrul fiecărei naţiuni erau şi presiuni interne: o mişcare a clasei muncitoare care căpăta din ce în ce mai multă amploare, de exemplu, sau forţe revoluţionare care acţionau făţiş; cereri de exercitare a dreptului de vot de către femei sau de independenţă din partea naţiunilor supuse; sau conflictele dintre clasele sociale, dintre credincioşi şi laici sau dintre armată şi civili. Care a fost rolul jucat de toţi aceşti factori în menţinerea păcii îndelungate a Europei sau în împingerea ei către război?

Forţe, idei, prejudecăţi, instituţii, conflicte, toate sunt cu siguranţă importante. Cu toate acestea, mai rămân cei poate mai puţin numeroşi, care au zis totuşi da, mergem înainte şi declanşăm războiul, sau cei care, dimpotrivă, au spus nu, trebuie oprit. Unii dintre aceştia erau monarhi ereditari cu puteri extinse — kaiserul Germaniei, ţarul Rusiei sau împăratul Austro-Ungariei. Alţii — preşedintele Franţei, prim-miniştrii Marii Britanii şi Italiei — erau înalţi demnitari care funcţionau în cadrul unor regimuri constituţionale. Aceasta a fost tragedia Europei şi, în retrospectivă, tragedia întregii lumi — faptul că niciunul dintre actorii importanţi ai momentului 1914 nu a fost lider puternic, cu iniţiativă, care să fi avut curajul de a se opune presiunilor care împingeau lumea spre război. Într-un fel, orice explicaţie a motivelor care au stat la baza declanşării Marelui Război trebuie să pună în balanţă marile curente ale trecutului şi oamenii care au fost antrenaţi în ele, dar care câteodată au schimbat cursul lucrurilor.

Este simplu să ridici din umeri şi să declari că Primul Război Mondial a fost inevitabil, însă acest mod de a gândi este periculos, în special într-o perioadă asemenea celei în care trăim acum, care în unele aspecte, nu toate, se aseamănă cu lumea dispărută a anilor de dinainte de 1914. Lumea de astăzi se vede confruntată cu provocări similare, unele de natură revoluţionară, altele de natură ideologică, ca de exemplu ascensiunea militantismului religios sau mişcările de protest social, iar altele născute din tensiunile create între naţiunile aflate în ascensiune şi cele în declin, cum sunt China şi SUA. Trebuie să ne gândim temeinic la felul în care pot izbucni războaiele, dar şi la modalităţile prin care putem menţine pacea. Naţiunile se confruntă una cu cealaltă, la fel cum au făcut-o şi în 1914, în ceea ce liderii lor credeau a fi un joc controlat al intimidării reciproce. Cu toate acestea, să nu uităm cu câtă uşurinţă şi cât de rapid s-a instaurat războiul în Europa în acele cinci săptămâni de după asasinarea arhiducelui. Pe parcursul crizelor precedente, unele la fel de grave ca aceea din 1914, Europa reuşise să ţină lucrurile sub control. Conducătorii săi — susţinuţi de o mare parte din popoarele lor în acest demers — optaseră pentru soluţionarea disputelor şi menţinerea păcii. De ce nu s-a întâmplat la fel şi în 1914?

Haideţi să începem prin a ne imagina un peisaj prin care se plimbă oameni. Pământul, vegetaţia, dealurile, râurile, toate acestea sunt componente-cheie ale Europei, de la sisteme economice la structuri

sociale, iar adierile de vânt reprezintă curentele de gândire care modelează concepţiile şi opiniile europene. Închipuie-ţi că tu eşti unul dintre aceşti oameni din peisaj. Vei avea decizii de luat în viitor. Vremea este favorabilă, deşi pe cer mai vezi câţiva nori răzleţi. Drumul tău este unul uşor, ce traversează o câmpie deschisă. Ştii că trebuie să îţi continui înaintarea pentru că exerciţiul fizic îţi face bine şi pentru că, în final, vrei să ajungi la o destinaţie sigură. Ştii, de asemenea, că pe măsură ce avansezi, trebuie să fii precaut. S-ar putea să dai peste animale periculoase, trebuie să traversezi vaduri, iar în faţă se deschid pante abrupte. Cu toate acestea, nici nu-ţi închipui că s-ar putea să aluneci de pe coama vreuneia şi să-ţi găseşti sfârşitul aici. Eşti un călător prea raţional şi prea experimentat.

Şi totuşi, în 1914, Europa chiar a alunecat de pe o coastă abruptă, prăbuşindu-se în vâltoarea unui conflict catastrofal, care avea să se soldeze cu milioane de morţi, să-i secătuiască total economiile, să zdruncine din temelii imperii şi societăţi şi să submineze definitiv supremaţia Europei în lume. Fotografiile înfăţişând mulţimi ovaţionând în marile capitale europene sunt înşelătoare. Iminenţa războiului i-a luat pe majoritatea europenilor prin surprindere, iar reacţia lor iniţială a fost una de şoc şi neîncredere. Se obişnuiseră cu pacea; secolul scurs de la sfârşitul Războaielor Napoleoniene fusese cel mai paşnic cunoscut de Europa de la căderea Imperiului Roman. Într-adevăr, se mai purtaseră războaie, dar acestea avuseseră loc departe, în colonii, precum Războaiele Zuluşilor din sudul Africii, sau la periferia Europei, precum Războiul din Crimeea, sau fuseseră scurte şi decisive, precum Războiul Franco-Prusac.

Conflictul european generalizat a izbucnit pe 4 august, la puţin peste o lună de la asasinarea arhiducelui austriac la Sarajevo pe 28 iunie. În final, deciziile cruciale din acele săptămâni care au adus Europa în pragul războiului au fost luate, în mod surprinzător, doar de o mână de oameni (şi aceştia, numai bărbaţi). Însă pentru a înţelege de ce au acţionat aşa cum au făcut-o trebuie să ne întoarcem în trecut şi să analizăm forţele care i-au modelat. Trebuie să înţelegem societăţile şi instituţiile al căror produs au fost. Trebuie să încercăm să înţelegem valorile şi ideile, sentimentele şi prejudecăţile care au stat la baza felului în care aceştia au privit lumea. Trebuie să nu uităm totuşi că, exceptând una sau două persoane, aceştia erau prea puţin conştienţi de dimensiunea conflagraţiei în care îşi angrenau ţările şi întreaga lume. Din acest punct de vedere, se poate spune că rezonau pe deplin cu vremurile în care trăiau; majoritatea europenilor erau de părere că un război generalizat era fie imposibil, fie improbabil, fie menit să se sfârşească rapid.

Pe măsură ce încercăm să înţelegem raţiunea evenimentelor din vara lui 1914, trebuie să ne punem în locul celor care au trăit cu un secol în urmă, înainte de a ne pripi să-i învinovăţim. Nu-i putem întreba acum pe liderii de atunci la ce se gândeau în momentul în care luau acele decizii ce aveau să ducă la distrugerea Europei, dar putem să ne facem o idee destul de bună studiind cronicile vremii şi memoriile scrise mai târziu. Un lucru este clar:

cei care au făcut acele opţiuni aveau întipărite în minte crize şi momente precedente în care se luaseră sau se evitaseră anumite decizii.

Lideri ruşi, de exemplu, nu uitaseră niciodată şi nici nu iertaseră faptul că Austro-Ungaria anexase Bosnia şi Herţegovina în 1908. În plus, Rusia eşuase în a-şi sprijini protejata, pe Serbia, în momentul în care aceasta se confruntase cu Austro-Ungaria în Războaiele Balcanice din 1912–1913. Acum, Austro-Ungaria ameninţa să distrugă Serbia. Ce ar fi însemnat acest lucru pentru Rusia şi prestigiul său dacă din nou ar fi stat cu mâinile în sân? Germania nu îşi sprijinise pe deplin aliata, Austro-Ungaria, în confruntările sale precedente; dacă nu ar fi făcut acest lucru acum, şi-ar fi pierdut oare singurul aliat pe care s-ar fi putut baza? Faptul că alte crize anterioare, relativ grave, dintre aceste puteri, crize având ca obiect colonii sau zona Balcanilor, se soluţionaseră paşnic constituia un alt factor de luat în seamă în calculele de la 1914. Ameninţarea cu războiul mai fusese folosită, dar în final presiunile fuseseră aplanate de terţe părţi, se făcuseră concesiuni, se ţinuseră conferinţe care avuseseră succes în soluţionarea unor chestiuni periculoase. Politica pe marginea prăpastiei dăduse roade. Cu siguranţă că şi de această dată, în 1914, aveau să se pună în mişcare aceleaşi procese. Numai că acum politica pe marginea prăpastiei nu a funcţionat. De această dată, Austro-Ungaria chiar a declarat război Serbiei, având susţinerea Germaniei; Rusia a decis să sprijine Serbia şi a pornit la război împotriva Austro-Ungariei şi Germaniei; Germania a atacat aliatul Rusiei, Franţa; iar Marea Britanie a intervenit de partea aliaţilor ei. Şi astfel lucrurile au scăpat de sub control.

Izbucnirea războiului în 1914 a fost un şoc, dar ea nu a venit din senin. Norii de furtună se acumulaseră în ultimele două decenii şi mulţi europeni erau conştienţi de acest lucru. Imagini ce înfăţişau vijelii gata să se dezlănţuie, diguri pe cale să se rupă, avalanşe gata să înghită pământul erau foarte răspândite în literatura vremii. Pe de altă parte, mulţi europeni, conducători, dar şi cetăţeni de rând, aveau o încredere de nezdruncinat că puteau face faţă ameninţărilor acestui conflict şi puteau construi instituţii internaţionale mai bune şi mai puternice pentru a soluţiona disputele în mod paşnic şi a face din război o formulă perimată. Probabil că ultimii ani de glorie ai Europei de dinainte de război sunt în mare parte o proiecţie a generaţiilor ulterioare, dar, chiar şi la acea vreme, literatura nu ducea lipsă de imagini reprezentând raze de soare ce se răspândeau pe întreg mapamondul în timp ce omenirea mărşăluia către un viitor mai prosper şi mai fericit.

Foarte puţine momente istorice sunt inevitabile. Europa nu a fost obligată să pornească la război în 1914; un război generalizat ar fi putut fi evitat până în ultimul moment, până pe 4 august, când Marea Britanie a decis în cele din urmă să se alăture conflictului. Privind în urmă, putem bineînţeles recunoaşte mecanismele care au sporit şansele de declanşare a războiului, făcându-l mai probabil: rivalităţile pentru colonii, concurenţa economică, naţionalismul etnic care măcina imperiile slăbite ale Austro-Ungariei şi otomanilor sau dezvoltarea unei opinii publice naţionaliste care punea noi

presiuni asupra conducătorilor, silindu-i să susţină cauza drepturilor şi intereselor naţionale, aşa cum erau ele percepute atunci.

Putem observa, aşa cum au făcut-o şi europenii vremii, tensiunile existente în ordinea internaţională. Chestiunea germană, spre exemplu. Crearea statului german în 1871 dăduse naştere unei noi puteri mari în inima Europei. Avea oare Germania să fie centrul de sprijin în jurul căruia să se rotească restul Europei sau ameninţarea împotriva căreia să se alieze? Cum aveau să se integreze statele din ce în ce mai puternice din afara Europei — Japonia şi Statele Unite — într-un sistem mondial dominat de Europa? Darwinismul social, copilul nelegitim al teoriei evoluţioniste, şi vărul acestuia, militarismul, întăriseră ideea potrivit căreia concurenţa între naţiuni era o lege a naturii şi că, în final, cea mai bine adaptată avea să supravieţuiască. Şi această selecţie avea să se realizeze probabil prin război. Admiraţia pentru armată, considerată a fi cea mai nobilă componentă a unei naţiuni, de la sfârşitul secolului al XIX-lea, precum şi răspândirea valorilor militare în societăţile civile alimentau convingerile conform cărora războiul era o necesitate în marea luptă pentru supravieţuire, că acesta avea să fie într-adevăr benefic societăţilor şi avea să le învigoreze, ca să spunem aşa.

Ştiinţa şi tehnologia, care aduseseră atâtea beneficii umanităţii în secolul al XIX-lea, au creat, de asemenea, arme noi şi mai periculoase. Rivalităţile naţionale au alimentat o cursă a înarmărilor care, la rândul ei, a adâncit instabilitatea şi, astfel, această cursă a escaladat. Naţiunile căutau să se alieze pentru a-şi compensa slăbiciunile, iar deciziile lor nu au făcut decât să grăbească izbucnirea războiului. Franţa, care pierdea cursa demografică în faţa Germaniei, a încheiat o alianţă cu Rusia, în mare parte pentru importantele rezerve de efective militare ale acesteia. În schimb, Rusia a primit capital şi tehnologie franceză. Alianţa franco-rusă însă a făcut-o pe Germania să se simtă încercuită; aceasta s-a apropiat mai mult de Austro-Ungaria şi, procedând astfel, a preluat şi rivalităţile acesteia cu Rusia din Balcani. Pentru Germania, cursa navală era un mijloc de a obliga Marea Britanie să asume o atitudine mai prietenoasă; în schimb, ea nu a făcut decât să o convingă pe cea din urmă nu numai să surclaseze Germania în acest domeniu, dar şi să abandoneze indiferenţa sa tradiţională faţă de Europa şi să se apropie mai mult de Franţa şi Rusia.

Planurile militare elaborate odată cu cursa înarmărilor şi alianţele au fost adesea acuzate de a fi creat o maşinărie a apocalipsei care, odată pornită, nu mai putea fi oprită. La sfârşitul secolului al XIX-lea, toate puterile europene, cu excepţia Marii Britanii, aveau o armată de recruţi, cu un număr mic de cadre antrenate servind activ şi un număr mult mai mare de civili în rezervă. În caz de război, puteau fi mobilizate armate uriaşe în doar câteva zile. Mobilizarea în masă se baza pe o planificare detaliată, astfel încât fiecare recrut putea ajunge la unitatea de care ţinea, cu echipamentul adecvat, apoi unităţile erau reunite în configuraţii corecte şi transportate, în general cu trenul, la poziţiile care le fuseseră desemnate. Calendarele erau adevărate opere de artă, dar de cele mai multe ori lipsite

de flexibilitate, nepermiţând, cum a fost cazul Germaniei în 1914, o mobilizare parţială pe doar un singur front — astfel încât Germania a intrat în război simultan împotriva Rusiei şi Franţei în loc să declare război doar Rusiei. Şi mai exista şi pericolul de a nu se putea mobiliza suficient de rapid. Dacă inamicul se afla la graniţe în timp ce oamenii tăi încă se străduiau să ajungă la unităţile lor sau să se urce în trenuri, rzboiul era ca şi pierdut. Calendarele şi planurile rigide ameninţau să preia ele deciziile finale din mâinile liderilor civili.

Planurile militare se situează la un capăt al unui întreg spectru de explicaţii cu privire la izbucnirea Primului Război Mondial, la celălalt capăt aflându-se consideraţiile nebuloase, dar totuşi fascinante, cu privire la onoare şi prestigiu. Wilhelm al II-lea al Germaniei şi-a modelat personalitatea după marele său strămoş Frederic cel Mare, dar cu toate acestea fusese poreclit în derâdere Guillaume le Timide, pentru că bătuse în retragere în cea de-a doua dintre cele două crize marocane. Voia oare să se repete acest lucru? Trăsături relevante la nivel individual erau valabile şi pentru naţiuni întregi. După umilinţa înfrângerii de către Japonia în 1904–1905, Rusia resimţea o nevoie presantă de a se reafirma ca mare putere.

Teama juca şi ea un rol important în atitudinile pe care le asumau marile puteri una faţă de cealaltă şi în felul în care liderii şi opinia publică acceptau războiul ca pe un instrument politic. Austro-Ungaria se temea că avea să dispară ca putere dacă nu lua măsuri în privinţa naţionalismului slav din cadrul propriilor graniţe, şi asta însemna să ia atitudine faţă de dorinţa de independenţă a Serbiei şi a slavilor din sud, care acţiona cu forţă de magnet. Franţa se temea de vecina sa Germania, mai puternică din punct de vedere economic şi militar. Germania privea din ce în ce mai temătoare spre est. Rusia se dezvolta rapid şi se reînarma; dacă Germania nu se confrunta cu Rusia curând, era posibil să nu mai aibă capacitatea de a o mai face vreodată. Marea Britanie avea mult de câştigat din perpetuarea păcii, dar se temea, precum o făcuse dintotdeauna, de situaţia în care o singură putere ar fi dominat continentul. Fiecare putere se temea de celelalte, dar şi de propriul popor. Ideile socialiste se răspândiseră în întreaga Europă şi sindicatele şi partidele socialiste contestau puterea vechilor clase conducătoare. Să fi prevestit toate acestea o revoluţie violentă, aşa cum credeau mulţi? Naţionalismul etnic era, şi el, o forţă perturbatoare pentru Austro-Ungaria, dar şi pentru Rusia şi Marea Britanie, unde chestiunea irlandeză, mai degrabă decât problemele externe, constituise un subiect de îngrijorare pentru guvern în primele luni ale anului 1914. Putea oare războiul fi o cale care să ducă la ştergerea diviziunilor interne, unind populaţia într-un mare val patriotic?

În cele din urmă, iar acest lucru este valabil şi pentru perioada contemporană, nu trebuie să subestimăm niciodată rolul jucat de greşeli, confuzii sau, pur şi simplu, de proasta sincronizare în treburile omeneşti. Natura complexă şi ineficientă atât a guvernului german, cât şi a celui rus a făcut ca liderii civili să nu fie informaţi pe deplin cu privire la planurile

militare, chiar şi când acestea aveau implicaţii politice. Franz Ferdinand, arhiducele austriac asasinat la Sarajevo, s-a împotrivit multă vreme celor care doreau să rezolve problemele Austro-Ungariei prin război. În mod ironic, moartea sa a dus la îndepărtarea singurului om care ar fi putut împiedica ţara sa să declare război Serbiei şi astfel să declanşeze întreaga reacţie în lanţ. Asasinatul a avut loc la începutul vacanţei de vară. În timp ce criza se aprofunda, nenumăraţi oameni de stat, diplomaţi şi conducători militari părăsiseră deja capitalele. Sir Edward Grey, ministrul de externe britanic, se delecta cu studiul păsărilor; în ultimele două săptămâni ale lunii iulie, preşedintele şi premierul francez se aflau într-o vizită prelungită în Rusia şi statele baltice şi nu aveau contact cu Parisul decât rareori.

Cu toate acestea, concentrându-ne prea mult asupra factorilor care au împins Europa în război, îi putem trece cu vederea pe aceia care acţionau în direcţie contrară. Secolul al XIX-lea a fost martorul proliferării unor societăţi şi asociaţii care militau pentru scoaterea războiului în afara legii şi care promovau alternative cum ar fi arbitrajul pentru soluţionarea disputelor dintre naţiuni. Oameni bogaţi precum Andrew Carnegie şi Alfred Nobel au donat averi pentru a promova înţelegerea internaţională. Mişcările muncitoreşti din întreaga lume şi partidele socialiste s-au organizat în a Doua Internaţională, care trecea în mod repetat moţiuni împotriva războiului şi ameninţa cu greva generală în cazul izbucnirii unui conflict.

Secolul al XIX-lea a fost o extraordinară perioadă de progres, în ştiinţă, industrie şi educaţie, mare parte a acestui avânt sprijinindu-se pe o Europă tot mai prosperă şi puternică. Popoarele continentului erau legate unele de celelalte prin mijloace de comunicare mai rapide, comerţ, investiţii, migraţie şi expansiunea unor imperii mai mult sau mai puţin recunoscute ca atare. Globalizarea lumii de dinainte de 1914 a fost întrecută în istorie doar de vremurile de azi, de la sfârşitul Războiul Rece. Desigur, era foarte răspândită opinia că această nouă lume interdependentă avea să construiască noi instituţii internaţionale şi avea să fie martora unei acceptări din ce în ce mai largi a unor standarde universale de comportament pentru naţiuni. Relaţiile internaţionale nu mai erau privite, aşa cum fuseseră în secolul a XVIII-lea, ca un joc în care dacă cineva câştiga, altcineva pierdea. Acum toată lumea avea de câştigat, dacă se reuşea menţinerea păcii. Folosirea pe scară din ce în ce mai largă a arbitrajului pentru soluţionarea disputelor dintre naţiuni, ocaziile frecvente în care marile puteri ale Europei colaborau pentru a aborda, de exemplu, crizele din Imperiul Otoman aflat în declin, crearea unei curţi internaţionale pentru arbitraj, toate acestea păreau să indice că, treptat, se puneau bazele unei modalităţi noi şi mai eficiente de a gestiona problemele internaţionale. Se spera că războiul avea să devină un vehicul perimat. Acesta reprezenta o metodă lipsită de eficienţă în soluţionarea disputelor. În plus, războiul devenea prea costisitor, atât sub aspectul epuizării resurselor combatanţilor, cât şi al anvergurii pagubelor pe care noile arme şi tehnologii le puteau provoca. Bancherii avertizau că, în

ipoteza dezlănţuirii unui război generalizat, acesta s-ar împotmoli după câteva săptămâni pur şi simplu deoarece ar fi fost imposibil de finanţat.

Cea mai mare parte a vastei literaturi despre evenimentele de la 1914 se întreabă, şi pe bună dreptate, de ce a izbucnit Marele Război. Poate că ar trebui să ne punem un alt fel de întrebare: de ce nu s-a putut continua îndelungata perioadă de pace? De ce nu au triumfat acele forţe — neîndoielnic, puternice — care promovau pacea? La urma urmei, altă dată fuseseră victorioase. De ce sistemul a dat greş acum? Cea mai bună modalitate de a găsi un răspuns este de a observa cum s-au restrâns opţiunile Europei în deceniile ce au precedat 1914.

Să ni-i imaginăm din nou pe călătorii noştri. Aceştia înaintează, asemenea Europei, pe o câmpie întinsă şi scăldată în soare, dar ajung la o răscruce de drumuri unde trebuie să-şi aleagă calea. Deşi în acel moment nu pot să-şi imagineze implicaţiile, ei se trezesc traversând o vale care se îngustează şi care ar putea să nu-i ducă la destinaţia dorită. Ar putea încerca să găsească o rută mai bună, dar asta ar presupune un efort mai mare şi nu este clar ce se află de cealaltă parte a dealurilor ce mărginesc valea. Sau poate au încă posibilitatea de a se întoarce din drum, dar asta poate fi costisitor, poate dura mult şi poate fi umilitor. Ar fi putut oare guvernul german, de exemplu, să recunoască faţă de sine însuşi şi faţă de poporul german că acea cursă a înarmărilor pentru supremaţia navală, dusă cu Marea Britanie, nu a fost numai nechibzuită, ci şi o colosală risipă de bani?

Cartea de faţă trasează drumul Europei spre 1914 şi analizează acele momente decisive în care opţiunile continentului s-au restrâns. Decizia Franţei de a căuta o alianţă defensivă cu Rusia pentru a contrabalansa Germania sau decizia Germaniei de la sfârşitul anilor 1890 de a intra într-o cursă a înarmărilor cu Marea Britanie. Marea Britanie şi-a unit apoi precaut forţele cu Franţa şi mai apoi cu Rusia. Însă un alt moment-cheie a avut loc în 1905–1906, când Germania a încercat să distrugă nou-formata Antantă Cordială în timpul primei crize din Maroc. Această tentativă a avut un rezultat advers, iar cele două state devenite de curând prietene s-au apropiat şi mai mult şi au început să poarte discuţii militare secrete, care au consolidat legăturile dintre Marea Britanie şi Franţa. Următoarele crize grave din Europa — criza bosniacă din 1908, a doua criză din Maroc din 1911 şi Războaiele Balcanice din 1912 şi 1913 — au amplificat resentimentele, suspiciunile şi amintirile care au modelat relaţiile dintre marile puteri. Acesta este contextul în care au fost luate deciziile din 1914.

Este posibil să te eliberezi de trecut şi să o iei de la început. Să nu uităm că Nixon şi Mao au decis la începutul anilor '70 că ambele lor state puteau profita de pe urma încetării a douăzeci de ani de ostilităţi. Prieteniile se pot schimba, iar alianţele rupe — Italia a făcut acest lucru la începutul Primului Război Mondial, când a refuzat să lupte alături de partenerii săi din Tripla Alianţă, Austro-Ungaria şi Germania —, dar odată cu trecerea anilor şi consolidarea obligaţiilor reciproce şi a legăturilor personale, acest

lucru devine mai dificil. Unul dintre cele mai convingătoare argumente folosite de susţinătorii intervenţiei britanice din 1914 era faptul că Marea Britanie îi dăduse Franţei speranţe să se aştepte la ajutorul său şi că ar fi fost dezonorant să dea înapoi. Cu toate acestea, marile puteri au încercat, chiar şi târziu, în 1913, să treacă dincolo de aceste sisteme de alianţă. Germania şi Rusia au discutat uneori despre soluţionarea disputelor, la fel au făcut şi Marea Britanie şi Germania, Rusia şi Austro-Ungaria sau Franţa şi Germania. Fie din inerţie, fie datorită amintirii conflictelor trecute, fie din teamă de trădare, oricare ar fi fost motivul, toate aceste încercări au eşuat.

Ajungem în cele din urmă la acei câţiva generali, capete încoronate, diplomaţi sau politicieni care în vara lui 1914 aveau puterea şi autoritatea de a spune da sau nu. Da sau nu pentru mobilizarea armatelor, da sau nu pentru compromis, da sau nu pentru punerea în practică a unor planuri deja stabilite de armatele lor. Contextul istoric este de o importanţă crucială în înţelegerea profilului acestor personaje şi a modului în care au acţionat. Pe de altă parte, nici personalităţile lor individuale nu sunt de neglijat. Cancelarul german, Theobald von Bethmann Hollweg, îşi pierduse recent soţia mult-iubită. Oare a contribuit acest lucru la încurajarea fatalismului cu care privea izbucnirea războiului? Nicolae al II-lea al Rusiei era un personaj deosebit de slab. Cu siguranţă din această cauză i-a fost mult mai greu să se împotrivească generalilor săi care doreau o mobilizare imediată a Rusiei. Franz Conrad von Hötzendorf, şeful de stat-major al armatelor austro-ungare, dorea glorie pentru ţara sa, dar şi pentru el însuşi, ca să se poată însura cu o femeie divorţată.

Când, în cele din urmă, a izbucnit, războiul a fost atât de înspăimântător, încât s-a început imediat căutarea celor responsabili. Iar căutarea continuă până în ziua de azi. Prin propagandă şi publicarea judicioasă de documente, fiecare stat beligerant şi-a proclamat nevinovăţia şi a arătat cu degetul către ceilalţi. Cei de stânga au dat vina pe capitalism sau pe producătorii şi comercianţii de arme, „negustorii morţii”; dreapta a dat vina pe stânga, pe evrei sau şi pe unii, şi pe alţii. La Conferinţa de Pace de la Paris din 1919, cei victorioşi au discutat despre aducerea celor vinovaţi — kaiserul, unii dintre generalii şi diplomaţii acestuia — în faţa instanţei, dar în final nu s-a petrecut nimic. Problema responsabilităţii continua să fie de o importanţă majoră, deoarece dacă Germania era într-adevăr responsabilă, atunci trebuia să plătească reparaţii. Dacă nu, şi, bineînţeles, aceasta era opinia generală în Germania şi tot mai mult în lumea anglo-saxonă, atunci reparaţiile şi restul penalităţilor impuse Germaniei erau nedrepte şi ilegitime. În perioada interbelică, a ajuns să fie îmbrăţişată tot mai mult opinia conform căreia, după cum spunea David Lloyd George: „Naţiunile au alunecat pe o pantă căzând direct în cazanul clocotitor al războiului fără vreo urmă de temere sau disperare.”[5] Marele Război nu a fost vina nimănui sau a fost vina tuturor.

După cel de-al Doilea Război Mondial, o mână de istorici germani curajoşi, în frunte cu Fritz Fischer, au studiat din nou arhivele şi au susţinut că

Germania era într-adevăr responsabilă şi că a existat o continuitate sinistră între intenţiile ultimului guvern german de dinainte de Primul Război şi cele ale lui Hitler. Părerea lor a fost disputată, aşa că dezbaterea continuă încă şi azi.

Această căutare probabil că nu se va sfârşi niciodată, iar eu însămi voi susţine ideea că unele puteri, şi liderii lor, au fost mai vinovate decât altele. Ambiţia nebună a Austro-Ungariei de a distruge Serbia în 1914, decizia Germaniei de a o susţine până în pânzele albe, nerăbdarea Rusiei de a se mobiliza militar, toate acestea îmi par să fie principalele motive care au stat la temelia izbucnirii războiului. Nici Franţa, nici Marea Britanie nu doreau să intre în război, deşi se poate afirma că ar fi putut face mai mult pentru a preveni declanşarea conflictului. În cele din urmă însă, cea mai interesantă întrebare mi se pare a fi următoarea: cum a reuşit Europa în vara anului 1914 să ajungă în punctul în care războiul era mai probabil decât pacea? La ce se gândeau marii conducători? De ce nu au dat înapoi şi de această dată aşa cum procedaseră în trecut? Cu alte cuvinte, de ce nu a biruit pacea?

▬▬▬▬▬▬

[1] Lakenhal (oland.) sau Halle aux draps (fr.) — în engl. în orig. Cloth Hall — clădire istorică aflată în centrul pieţei principale a unui oraş european, adăpostind prăvălii destinate comercializării de pânzeturi, dar şi de alte produse precum piele, ceară, mirodenii, mătase etc. Astfel de centre comerciale au fost construite din perioada medievală până în sec. al XVII-lea. (N.t.)

[2] Kramer, Dynamic of Destruction, 8–9.

[3] New York Times, 29 septembrie 1914.

[4] Kramer, Dynamic of Destruction, 30.

[5] Lloyd George, War Memoirs, vol. I, 52.

Europa la 1900

Pe 14 aprilie 1900, în discursul său de la deschiderea Expoziţiei Universale de la Paris, Émile Loubet, preşedintele Franţei, a îndemnat la dreptate şi înţelegere umană. Presa vremii însă a dat dovadă de prea puţină înţelegere în consemnarea acestui eveniment. Expoziţiile nu erau gata; amenajarea era o harababură prăfuită de lucrări încă în construcţie; şi aproape toată lumea detesta imensa statuie de la intrare înfăţişând o femeie îmbrăcată într-o rochie de seară la modă, al cărei model fusese actriţa Sarah Bernhardt. Cu toate acestea, expoziţia a fost un mare succes, numărând peste 50 de milioane de vizitatori.

Stilul şi tematica expoziţiei aveau ca scop, în parte, glorificarea trecutului, aşa că fiecare naţiune şi-a prezentat comorile — fie ele picturi, sculpturi, cărţi sau manuscrise rare — şi activităţile tipice. Astfel, la pavilionul canadian erau expuse mormane de blănuri, la cel finlandez mult lemn, în timp ce portughezii îşi decoraseră standul cu peşti ornamentali. Multe dintre pavilioanele europene erau replici ale marilor clădiri gotice sau renascentiste, deşi mica Elveţie construise doar o cabană de munte. Chinezii recreaseră o parte a Oraşului Interzis din Beijing, iar Siamul (Thailanda de astăzi) construise o pagodă. Imperiul Otoman, un stat în declin, dar încă măreţ, care se întindea de la Balcani, în sudul Europei, cuprinzând tot teritoriul Turciei până în Orientul Mijlociu arab, îmbinase o serie întreagă de stiluri în construcţia pavilionului său, o reflexie a nenumăratelor popoare pe care le îngloba, creştini, musulmani, evrei şi nenumărate alte etnii. Cu plăci de ceramică şi cărămizi colorate, arcuri, turnuri, ferestre gotice, elemente tipice moscheilor sau Marelui Bazar de la Constantinopol (astăzi Istanbul), era clar că rezultatul final se asemăna oarecum cu Hagia Sophia, cândva o mare bazilică creştină, transformată în moschee după cucerirea otomană.

Deasupra pavilionului Germaniei trona o statuie înfăţişând un crainic suflând într-o trâmbiţă, o imagine potrivită, probabil, pentru cea mai tânără dintre marile puteri europene. Înăuntrul pavilionului se regăsea o reproducere exactă a bibliotecii lui Frederic cel Mare; germanii dăduseră dovadă de tact şi nu se concentraseră asupra victoriilor militare ale acestuia, o mare parte repurtate împotriva Franţei. Faţada dinspre vest însă făcea aluzie la o nouă rivalitate, cea care se năştea între Germania şi cea mai mare putere maritimă a lumii, Marea Britanie: aici, pe un panou erau înfăţişate marea învolburată, sirene cântând, iar mottoul inscripţionat i-ar fi aparţinut, potrivit zvonurilor, chiar kaiserului german Wilhelm al II-lea: „Steaua Fortunei îl invită pe cel curajos să ridice ancora şi să se avânte în cucerirea valurilor.” Şi în alte părţi ale Expoziţiei erau exponate care aminteau de puterea în ascensiune rapidă a unui stat format de-abia la 1871; Palatul Electricităţii prezenta o macara gigantică din Germania, ce putea ridica 25 000 de kilograme.

Austro-Ungaria, cel mai apropiat prieten al Germaniei în Europa, avea două pavilioane separate, câte unul pentru fiecare entitate ce compunea aşa-numita Dublă Monarhie. Pavilionul austriac era un omagiu adus stilului Art Nouveau, noutatea artistică ce câştigase teren în Europa. Heruvimi şi delfini de marmură se jucau în fântâni, scările erau susţinute de statui gigantice şi fiecare centimetru de perete părea să fie îmbrăcat în foiţă de aur, pietre preţioase, măşti ale comediei sau tragediei ori ghirlande. Un grandios salon de recepţie fusese rezervat membrilor familiei de Habsburg, care domnise secole la rândul peste marele imperiu ce se întindea din inima Europei, coborând spre Alpi şi Adriatică, iar pavilionul prezenta lucrări ale polonezilor, cehilor şi slavilor de sud de pe Coasta Dalmată, o mică parte din nenumăratele popoare ce alcătuiau Dubla Monarhie. Lângă pavilionul austriac se afla un stand mai mic, care îl separa de cel maghiar şi care aparţinea micii provincii a Bosniei, teoretic încă parte din Imperiul Otoman, dar administrată din 1878 de Viena. Potrivit unui ghid publicat de Hachette, pavilionul bosniac, decorat cu măiestrie de meşteşugarii capitalei sale, Sarajevo, se asemăna cu o tânără fată scoasă pentru prima dată în lume de părinţii ei.[6] (Şi nu erau tocmai încântaţi de acest lucru.)

În pavilionul maghiar, atmosfera era puternic naţionalistă (criticii austrieci au declarat cu amărăciune că arta populară expusă era vulgară, în culori prea ţipătoare). Printre exponate se număra şi o reconstrucţie a măreţei cetăţi de la Komárom din nordul ţării, care stătuse în calea otomanilor în secolul al XVI-lea, pe când aceştia se extindeau spre nord, în Europa. În trecutul mai apropiat, în 1848, fortăreaţa fusese folosită de naţionaliştii unguri în timpul revoltei împotriva Habsburgilor, dar căzuse în mâinile forţelor austriece în 1849. O altă încăpere era dedicată husarilor, faimoşi pentru vitejia lor în războiul împotriva otomanilor. Exponatele acordau însă o mai mică importanţă milioanelor de locuitori aparţinând unor etnii diferite de cea maghiară, precum croaţii sau românii, care trăiau în interiorul graniţelor Ungariei.

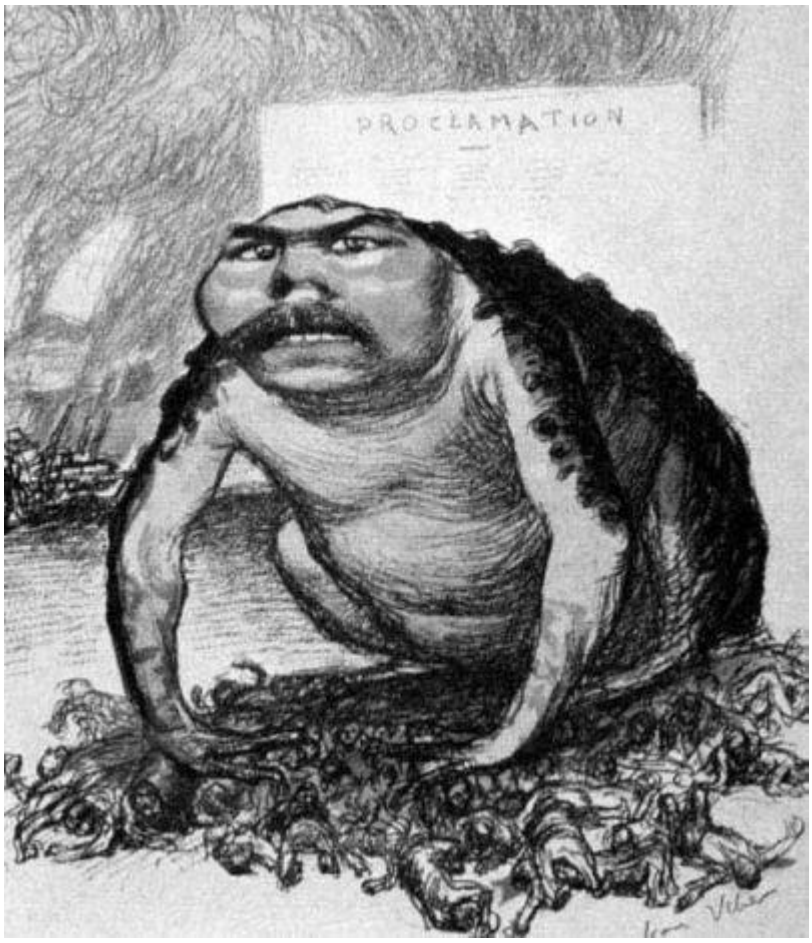

1. În războiul din 1899–1902 dintre Imperiul Britanic şi cele două republici independente ale burilor din Africa de Sud, o mare parte a lumii simpatizase cu burii. Lordul Kitchener a devenit ţinta condamnărilor internaţionale din cauza acţiunilor brutale de înăbuşire a rezistenţei bure: distrugerea fermelor şi animalelor şi deportarea femeilor şi copiilor în lagăre de concentrare.

Italia, ţară nou-formată asemenea Germaniei, devenită mare putere mai degrabă din curtoazie, şi nu pe baza unor calităţi reale, construise ceva ce se asemăna cu o catedrală măreaţă, bogat ornamentată. Pe domul său de aur se ridica triumfător un vultur uriaş, cu aripile desfăcute. În interior, erau expuse o mulţime de opere de artă din Evul Mediu şi Renaştere, însă gloriile trecutului puteau fi o povară grea pentru o ţară tânără şi săracă. Pe de altă parte, Regatul Unit a preferat un pavilion modest, chiar dacă încă domina o mare parte a comerţului şi producţiei mondiale şi încă deţinea cea mai mare flotă şi cel mai mare imperiu de pe mapamond. Expoziţia ei a fost găzduită într-o intimă şi primitoare casă de ţară, proiectată de un tânăr arhitect aflat în ascensiune, Edwin Lutyens. Casa era construită din paiantă, în stil Tudor, şi expunea în mare parte picturi englezeşti de secol XVIII. Unii colecţionari privaţi britanici refuzaseră să-şi împrumute lucrările pentru că relaţia cu Franţa, prin tradiţie dificilă, devenise deosebit de tensionată în 1900.[7]

Rusia s-a bucurat de un loc de onoare, în calitate de aliat preferat al Franţei. Exponatele ruseşti erau de dimensiuni uriaşe şi răspândite în diverse locaţii în cadrul expoziţiei: de la un palat gigantic construit în stilul Kremlinului, dedicat Siberiei, la un pavilion bogat decorat, ce purta numele mamei ţarului, împărăteasa Maria. Printre multe altele, vizitatorii au putut admira şi o hartă a Franţei împodobită cu pietre preţioase, trimisă în dar francezilor de ţarul Nicolae al II-lea, şi s-au minunat în faţa extravaganţei posesiunilor Romanovilor. Francezii nu aveau un pavilion propriu; în fond şi la urma urmei, întreaga expoziţie fusese concepută ca un tribut adus civilizaţiei franceze, puterii Franţei, industriei şi agriculturii ei, precum şi coloniilor pe care le deţinea, astfel că saloane întregi din diversele expoziţii speciale erau dedicate realizărilor ei. Secţiunea franceză de la Palais des Beaux-Arts, consemna ghidul, era, desigur, un exemplu de bun gust şi lux. Expoziţia marca reafirmarea Franţei ca mare putere, chiar dacă numai cu treizeci de ani în urmă suferise o înfrângere zdrobitoare în momentul în care încercase să împiedice formarea statului german.

Cu toate acestea, Expoziţia Universală a fost, după cum au declarat francezii, „un simbol al armoniei şi păcii” pentru întreaga umanitate. Deşi cele mai bine de patruzeci de state prezente la Paris proveneau în mare parte din Europa, Statele Unite, China şi câteva ţări din America Latină au avut şi ele pavilioane proprii. Însă, pentru a reaminti cine deţinea de fapt puterea, o mare parte din spaţiul Expoziţiei a fost acordt coloniilor, puterile europene putându-şi astfel etala posesiunile. Publicul putea admira plante şi animale exotice, se putea plimba prin reproduceri ale unor sate africane, putea privi meşteşugari din Indochina Franceză la muncă sau putea face cumpărături în suk-uri din nordul Africii. „Tinere dansatoare mlădioase”, critica sever un observator american, „îşi contorsionează corpul în cele mai îngrozitoare feluri cunoscute vreodată de discipolii Terpsihorei.”[8] Vizitatorii plecau de la expoziţie cu inima împăcată ştiind că civilizaţia lor era superioară şi că beneficiile ei se răspândeau în întreaga lume.

Expoziţia părea să fie o modalitate adecvată de a marca sfârşitul unui secol care începuse cu revoluţii şi războaie, dar care devenise acum un simbol al progresului, păcii şi prosperităţii. Europa cunoscuse şi războaie pe parcursul secolului al XIX-lea, dar acestea nu fuseseră nimic în comparaţie cu îndelungatele confruntări din secolul al XVIII-lea, războaiele Revoluţiei Franceze sau, mai târziu, cele Napoleoniene, care atrăseseră în conflict aproape toate puterile europene. Războaiele secolului al XIX-lea fuseseră în general scurte — asemenea celui dintre Imperiul Prusac şi cel Austriac, care durase şapte săptămâni — sau războaie coloniale, care se purtau departe de continent. (Europenii ar fi trebuit să acorde mai multă importanţă Războiului Civil American, care nu numai că a durat patru ani, dar a constituit şi un avertisment timpuriu despre cum tehnologia modernă şi lucruri simple precum sârma ghimpată şi tranşeele confereau un avantaj defensivei.) Excepţia a fost Războiul din Crimeea, de la jumătatea secolului al XIX-lea, care a implicat patru puteri europene. În Războiul Austro-Prusac, cel Franco-Prusac sau cel Ruso-Turc, celelalte

puteri au evitat cu înţelepciune să se implice în conflict şi au făcut ce au putut pentru a reinstaura pacea.

În anumite împrejurări, războiul era în continuare considerat a fi o alegere rezonabilă pentru naţiunile care nu găseau altă modalitate de a-şi atinge scopurile. Prusia nu era pregătită să împartă controlul asupra statelor germane cu Austria, iar Austria era hotărâtă să nu cedeze. Războiul care a urmat a pus capăt acestei dispute în favoarea Prusiei. Recurgerea la război era o soluţie costisitoare, însă nu din cale-afară. Războaiele erau limitate atât ca durată, cât şi ca anvergură. Conflictul se purta între armate profesioniste, iar daunele aduse civililor şi proprietăţilor erau minime, în special din perspectiva a ceea ce avea să rezerve istoria. Încă era posibil să lansezi atacuri şi să repurtezi victorii decisive. Războiul Franco-Prusac din 1870–1871 însă a lăsat să se înţeleagă, asemenea Războiului Civil American, că modul de luptă se schimba: prin recrutare, armatele deveneau mai mari, iar armele mai eficiente, mai precise, însoţite de o putere de foc sporită, au generat pierderi masive pentru trupele prusace şi aliaţii lor germani în primele atacuri asupra francezilor. Capitularea armatei franceze la Sedan nu a pus însă capăt ostilităţilor. Poporul francez, sau o mare parte a acestuia, a decis să continue lupta printr-un război civil. Dar chiar şi acesta s-a sfârşit la un moment dat. Franţa şi noua Germanie au făcut pace şi relaţia lor s-a ameliorat treptat. În 1900, comunitatea de afaceri de la Berlin a transmis Camerei de Comerţ de la Paris un mesaj pentru deschiderea Expoziţiei, urând succes „acestei măreţe iniţiative destinate să unească naţiunile civilizate ale lumii în jurul unor eforturi care le sunt comune.”[9] Numărul mare de vizitatori germani aşteptaţi să vină la Paris, după cum sperau mulţi în Germania, avea să ajute la construirea unor relaţii mai bune între popoarele celor două ţări.

Toate popoarele lumii se străduiseră pentru a participa la Expoziţie, se consemna în ediţia specială a ghidului Hachette: „şi-au adunat minunăţiile şi comorile pentru a ne prezenta arte necunoscute, descoperiri uitate, şi pentru a concura cu noi într-un mod paşnic, astfel încât Progresul să nu îşi diminueze ritmul cuceririlor”. Temele progresului şi viitorului caracterizaseră Expoziţia, fiind omniprezente, de la noile trotuare rulante până la Cinéorama. Piesa centrală a unuia dintre pavilioane, Château d’Eau, cu cascadele sale învolburate, fântânile arteziene şi luminile colorate care se reflectau în apă, era un grup alegoric ce reprezenta Omenirea înaintând spre Viitor condusă de Progres, detronând cuplul oarecum ciudat al Rutinei şi Urii.

Expoziţia era o vitrină în care se etalau statele naţionale, dar şi un omagiu adus celor mai recente realizări ale civilizaţiei occidentale în domeniile industriei, comerţului, ştiinţei, tehnologiei şi artelor. Puteai vedea noile aparate cu radiaţii X sau fi copleşit, asemenea lui Henry James, de Sala Dinamurilor, însă cea mai interesantă descoperire dintre toate era electricitatea. Artistul futurist italian Giacomo Balla şi-a botezat mai târziu fiicele Luce şi Elettricità în amintirea celor văzute la Expoziţia de la Paris. (O a treia fiică a purtat numele de Elica — Elice —, după maşinăria

modernă pe care o admirase atât de mult.) Camille Saint-Saëns a compus o cantată, un imn adus electricităţii, special pentru Expoziţie: Le Feu céleste a fost interpretată în cadrul unui concert gratuit, cu orchestră, solişti şi cor. Palatul Electricităţii a fost luminat cu 5 000 de becuri şi sus, pe acoperişul său, trona Zâna Electricităţii în carul ei tras de un cal şi un balaur. Şi mai fuseseră ridicate zeci de alte palate şi pavilioane, dedicate celor mai importante activităţi ale societăţii moderne, printre care construcţia de maşini, mineritul şi metalurgia, industria chimică, transportul public, igiena şi agricultura.

Şi lucrurile nu se opreau aici. A doua ediţie a jocurilor olimpice moderne a avut loc în apropiere, în Bois de Boulogne, şi a făcut parte din Expoziţie. Printre probele sportive s-au numărat scrima (la care francezii au obţinut rezultate foarte bune), tenisul (un triumf al englezilor), atletismul (dominat de americani), ciclismul şi crochetul. La Exposition Annexe, de la Vincennes, puteau fi admirate noile automobile şi urmărite cursele cu balonul. Raoul Grimoin-Sanson, unul dintre primii regizori de film, s-a urcat în balonul său pentru a filma Expoziţia din aer. După cum consemna ghidul Hachette, Expoziţia a fost „un rezultat magnific, apogeul extraordinar al întregului secol — cel mai fertil în descoperiri, cel mai bogat în cuceriri ştiinţifice, cel care a revoluţionat ordinea economică a Universului”.

Din perspectiva inovaţiilor ce aveau să urmeze în secolul al XX-lea, această laudă şi satisfacţie de sine ne pot părea demne de milă, însă la 1900 europenii aveau toate motivele să fie mulţumiţi de trecutul lor apropiat şi încrezători în viitor. În ultimii treizeci de ani (1870–1900), producţia şi bunăstarea cunoscuseră o adevărată explozie, iar societăţile şi modul de viaţă al oamenilor se transformaseră profund. Mulţumită alimentaţiei mai bune şi mai accesibile, îmbunătăţirilor din igienă şi progresului medicinei, europenii trăiau mai mult şi mai sănătos. Deşi populaţia Europei crescuse considerabil, probabil cu 100 de milioane, ajungând la 400 de milioane, creşterea putea fi susţinută datorită dezvoltării industriei şi agriculturii şi importurilor din restul lumii. (Emigraţia acţiona ca o supapă de siguranţă prin care se evita o creştere demografică periculoasă — circa 25 de milioane de europeni plecaseră în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea în căutare de noi oportunităţi în Statele Unite şi alte milioane se îndreptaseră spre Australia, Canada sau Argentina.)

Oraşele europene se extindeau pe măsură ce oamenii părăseau în număr din ce în ce mai mare zonele rurale în căutare de locuri de muncă mai bune în fabrici, comerţ sau instituţii. În ajunul Revoluţiei Franceze, în 1789, Parisul număra circa 600 000 de locuitori; în momentul organizării Expoziţiei, ajunsese la 4 milioane. Budapesta, capitala Ungariei, avea parte de cea mai puternică explozie demografică: în 1867, număra 280 000 de locuitori, iar la izbucnirea Marelui Război, 933 000. În timp ce numărul europenilor care trăiau din agricultură scădea, clasele muncitoare şi de mijloc deveneau din ce în ce mai numeroase. Muncitorii s-au organizat în sindicate, legale în cele mai multe state la sfârşitul secolului;

în Franţa, numărul muncitorilor din sindicate a crescut de cinci ori în cei cincisprezece ani de dinainte de 1900 şi avea să ajungă la 1 milion înainte de Primul Război Mondial. Expoziţia a recunoscut importanţa din ce în ce mai mare a acestei clase şi a prezentat modele de case pentru muncitori şi organizaţii pentru dezvoltarea morală şi intelectuală a acestora.

Alfred Picard, inginerul care a organizat Expoziţia de la Paris, le recomanda vizitatorilor să înceapă turul cu Palatul Învăţământului şi Educaţiei. Educaţia, declara el, era sursa oricărui progres. În palat erau expuse programe de învăţământ şi metode de educaţie, de la cele aplicate în grădiniţe până la cele din universităţile din Franţa şi alte state. Merita vizitat şi pavilionul Statelor Unite, după cum consemna ghidul Hachette, pentru a observa metodele bizare de predare preferate de americani (ghidul nu specifica însă în ce constau acestea). Erau, de asemenea, standuri speciale pentru educaţia tehnică şi ştiinţifică, precum şi cursuri serale pentru adulţi. Pe măsură ce economia europeană se transforma, guvernele şi mediul de afaceri îşi dădeau seama că aveau nevoie de o populaţie mai bine educată. La sfârşitul secolului al XIX-lea, educaţia pentru toţi şi alfabetizarea au luat avânt. În ajunul Primului Război Mondial, chiar şi Rusia, considerată de mulţi cea mai înapoiată putere din Europa, oferea acces la învăţământul primar pentru 50 la sută dintre copiii din zonele urbane şi pentru 28 la sută din cele rurale — scopul fiind ca, până în 1922, toţi copiii să aibă acces la învăţământul primar.

Creşterea numărului de biblioteci publice şi de cursuri serale pentru adulţi încuraja cititul, iar editurile au pătruns pe noile pieţe de carte cu benzi desenate, romane de duzină, thrillere şi poveşti de aventuri, precum westernurile, în ediţii populare. Au apărut ziarele de mare tiraj, cu titlurile lor de-o şchioapă, şocante şi ilustraţii bogate. La 1900, Daily Mail, publicat la Londra, avea un tiraj de peste 1 milion de exemplare. Toate acestea au contribuit la lărgirea orizontului europenilor şi le-au dat senzaţia că fac parte dintr-o comunitate mai mare decât cea a strămoşilor lor. Dacă odinioară majoritatea europenilor s-ar fi considerat membri ai satului sau oraşului în care se născuseră, acum se simţeau, tot mai mult, germani sau francezi, sau britanici, parte a ceva ce purta numele de naţiune.

La Paris, nu au existat expoziţii dedicate exclusiv artei guvernării, însă nenumărate pavilioane elogiau acţiunile întreprinse de guverne în domenii din ce în ce mai diverse, de la lucrări publice la bunăstarea cetăţenilor lor. Era mult mai complicat să guvernezi acum, în noua Europă, decât fusese cu treizeci de ani în urmă, pentru că societatea era mult mai complexă. Răspândirea democraţiei şi extinderea dreptului de vot făceau şi ca acest public tot mai larg să aibă mai multe pretenţii. Niciun guvern nu îşi dorea mase largi de cetăţeni nemulţumiţi. Nenumăratele revoluţii din Europa erau încă proaspete în memoria colectivă. În plus, strategia tuturor armatelor europene, cu excepţia celei britanice, de a recruta tineri pentru o perioadă determinată de timp, făcea clasele conducătoare dependente de cooperarea şi bunăvoinţa maselor. După cum spunea prinţul Evgheni Trubeţkoi, unul dintre cei mai inteligenţi aristocraţi ruşi, „este imposibil să

guvernezi împotriva poporului când trebuie să apelezi la el pentru a apăra Rusia”[10].

Guvernele începeau să înţeleagă că trebuiau să ofere mai mult decât o siguranţă minimală populaţiei. Şi asta, pe de o parte, pentru că se spera că astfel vor fi evitate conflictele sociale, dar şi pentru că o mână de lucru mai sănătoasă şi mai bine educată era benefică pentru economie şi armată. Marele cancelar al Germaniei Otto von Bismarck a deschis drumul spre statul social modern, introducând în Germania anilor 1880 ajutorul de şomaj şi pensia la limită de vârstă, iar exemplul lui a fost urmat în întreaga Europă. Guvernele şi-au dat de asemenea seama că aveau nevoie de informaţii mai bune pentru o guvernare eficientă — statisticile ajungând astfel să joace un rol important la sfârşitul secolului al XIX-lea. Guvernarea avea acum nevoie de funcţionari educaţi. Vechile metode amatoriceşti folosite în armată şi aparatul de stat, prin care posturile erau ocupate de tineri aleşi în funcţie de familie şi relaţii, nu mai făceau faţă realităţilor. Acei ofiţeri care nu puteau citi hărţile ori înţelege tactici sau strategii nu puteau gestiona armatele moderne, cu efective tot mai mari. Ministerele de externe nu mai ofereau posturi călduţe unor distinşi domni cărora le plăcea să se joace de-a diplomaţia. Iar apariţia unui factor nou şi imprevizibil, opinia publică, însemna că guvernele nu mai puteau să administreze afacerile externe după bunul plac.

Sistemele de comunicaţie mai eficiente, inclusiv noile oficii poştale, ieftine şi rapide, şi telegraful, nu numai că i-au apropiat pe europeni şi au întărit sentimentul naţionalist, dar i-au făcut conştienţi şi de ceea ce se întâmpla în alte state. Un rol important l-a avut şi transportul, devenit mai ieftin şi mai comod. În oraşe, vehiculele trase de cai lăsau loc treptat noilor forme de transport, precum tramvaiele electrice. Prima linie a metroului parizian a fost inaugurată cu ocazia Expoziţiei. (Şi tot atunci şi-au început activităţile şi primii hoţi de buzunare de la metrou.) Căile ferate şi reţelele navigabile au împânzit Europa, iar navele propulsate de motoare cu aburi traversau oceanele în lung şi în lat. În 1850, pe continent existau doar 25 500 de kilometri de cale ferată; în 1900, se ajunsese la peste 180 000. Vizitatorii sosiţi să vadă Expoziţia veneau din întreaga Europă, şi chiar de mai departe, cum era cazul miilor de americani care se aflau în acea vară în capitala franceză. Lua naştere un fenomen nou: turismul de masă. Dacă odinioară călătoriile de plăcere erau rezervate doar celor bogaţi şi fără griji — gândiţi-vă la acele Grand Tours întreprinse de tinerii aristocraţi în secolul al XVIII-lea —, acum şi clasele de mijloc, şi muncitorii mai cu dare de mână îşi permiteau acest lucru. În anii 1840, un englez întreprinzător, Thomas Cook, a început să folosească noile căi ferate pentru a organiza deplasări pentru aşa-numitele societăţi ale temperanţei. Până la sfârşitul secolului, compania Thomas Cook and Son ajunsese să organizeze excursii pentru mii de turişti anual. În 1900, în mod inevitabil, firma a lansat un pachet special de excursii la Paris, pentru vizitarea oraşului şi a Expoziţiei.

Europa începea să semene tot mai mult cu lumea pe care o cunoaştem astăzi. Oraşele se debarasau de vechile lor mahalale şi de străduţe

dosnice şi înguste şi construiau drumuri şi spaţii publice mai largi. La Viena, guvernul a decis să lanseze proiectul de dezvoltare urbană a terenurilor din faţa vechilor ziduri ale oraşului. Ringstrasse, cu uriaşele sale clădiri publice şi locuinţele elegante, a devenit simbolul unui oraş nou şi modern. Iar Viena, asemenea altor oraşe europene, era mai curată şi mai salubră la sfârşitul secolului, dar şi mai strălucitoare pe măsură ce becurile electrice înlocuiau felinarele cu gaz. Rămâneai surprins şi fermecat ori de câte ori vizitai unul dintre marile oraşe europene, îşi amintea Stefan Zweig, faimosul scriitor austriac, în autobiografia lui. „Străzile erau mai largi şi mai îngrijite, clădirile publice mai impozante, magazinele mai elegante.”[11] Îmbunătăţiri banale, precum un sistem mai bun de canalizare, băi de interior şi alimentare cu apă curată, au dus la eradicarea unor boli odinioară foarte răspândite, precum febra tifoidă sau holera. La Expoziţia din 1900, la Palais de l’Hygiène erau expuse noi sisteme de încălzire şi aerisire pentru clădiri publice, precum spitalele, iar într-o încăpere, dedicată eradicării bolilor, era pus la loc de cinste bustul marelui Louis Pasteur. (O vizitatoare din Canada a povestit că s-ar fi bucurat mult mai mult de Expoziţie dacă „n-ar fi fost înconjurată de atâţia bărbaţi francezi îngrozitori”[12].)

În cadrul unui alt pavilion, destinat ţesăturilor şi vestimentaţiei, francezii au expus lucrările celor mai bune case de modă ale lor, dar şi confecţii în producţie de masă, care aduceau moda la îndemâna consumatorilor din clasa mijlocie. Noi bunuri de consum — biciclete, telefoane, linoleum şi ziare şi cărţi ieftine — deveneau parte a vieţii de zi cu zi, iar prin intermediul noilor magazine universale şi comenzilor prin catalog acestea erau disponibile tuturor celor care şi le puteau permite. Şi anume, unui număr din ce în ce mai mare de europeni. Mulţumită producţiei în masă, articole care până atunci fuseseră bunuri de lux erau acum accesibile oamenilor de rând. În anii 1880, în fabricile germane se produceau 73000 de piane pe an. Divertismentul şi spectacolele publice erau mai ieftine şi totodată mai elaborate. Apariţia filmului a atras după sine construirea de săli speciale pentru proiecţii, de cele mai multe ori frumos decorate. Francezii aveau şi aşa-numitele café-concerts, unde pentru preţul unei băuturi sau cafele puteai să te delectezi cu muzică sau cu un spectacol de comedie sau dans. În Regatul Unit, bodegile, cu luminile lor puternice, alama strălucitoare, scaunele capitonate şi tapetul imprimat în relief, confereau o notă de eleganţă ieşirilor de seară ale membrilor claselor de jos.

De asemenea, europenii mâncau mult mai bine. Unul dintre pavilioanele Expoziţiei prezenta titlurile de glorie ale agriculturii şi gastronomiei franţuzeşti (aici se afla şi o sculptură gigantică ce preaslăvea sticla de şampanie), dar în altele, precum Palais de l’Horticulture Étrangère, erau expuse mâncăruri din întreaga lume. Europenii făceau cunoştinţă cu ananasul din Azore, carnea de oaie şi miel din Noua Zeelandă sau cea de vită din Argentina, adusă pe noile vase prevăzute cu congelatoare sau sub formă de conserve. (Supa Campbell la conservă a câştigat o medalie de

aur la Expoziţia de la Paris.) Eficientizarea agriculturii şi alocarea de noi terenuri pentru exploatarea agricolă pe întreg mapamondul, precum şi transportul mai ieftin şi mai rapid au generat o scădere cu 50 la sută a preţului alimentelor în ultima treime a secolului. Viaţa era bună, mai ales pentru clasa de mijloc.

Stefan Zweig, care avea nouăsprezece ani în 1900, a consemnat imaginea tinereţii sale lipsite de griji. Familia sa, bogată şi îngăduitoare, l-a lăsat să facă ce îşi dorea la Universitatea din Viena. Zweig a depus eforturi academice minime, dar a citit mult. Tocmai îşi începea cariera de scriitor, publicând câteva poezii şi articole. În ultima sa lucrare, Die Welt von Gestern (Lumea de ieri), Zweig a ales să se refere la perioada tinereţii sale, cea de dinainte de Primul Război Mondial, ca fiind „Epoca de Aur a Siguranţei". În special pentru clasele de mijloc, lumea în care trăiau se asemăna întru totul monarhiei habsburgice, aparent stabilă şi trainică. Economiile oamenilor erau sigure, iar proprietăţile se transmiteau fără probleme din tată în fiu. Omenirea, şi în special Europa, se îndrepta, în mod evident, către un alt nivel de dezvoltare. Societăţile erau din ce în ce mai prospere, mai bine organizate, iar membrii lor erau mai buni şi mai raţionali. Pentru părinţii lui Zweig şi prietenii acestora, trecutul trebuia deplâns, în timp ce viitorul se configura din ce în ce mai surâzător. „Oamenii nu mai credeau în posibilitatea unor recidive barbare, precum războaie între naţiunile Europei, tot aşa cum nu mai credeau nici în vrăjitoare sau fantome; taţii noştri fuseseră convinşi pe deplin de puterea de coeziune infailibilă a toleranţei şi concilierii."[13] (La începul lui 1941, Zweig, aflat în exil în Brazilia, şi-a trimis manuscrisele editorului său. Câteva săptămâni mai târziu, el şi a doua sa soţie s-au sinucis.)

Acea Epocă de Aur a Siguranţei de care vorbea Zweig şi câştigurile progresului de dinaintea Primului Război Mondial erau evidente în special în Europa Occidentală (inclusiv în nou-formata Germanie) şi în regiunile mai dezvoltate din Austro-Ungaria, precum teritoriile germane şi cehe. În acel moment, marile puteri, care deţineau bogăţii, teritorii, influenţă şi forţă militară, erau toate state europene: Marea Britanie, Franţa, Germania, Austro-Ungaria şi Italia, iar, la extremitatea estică, Rusia, o naţiune întotdeauna considerată a fi nu tocmai europeană, îşi începuse dramatica ascensiune către statutul de mare putere. Deşi mulţi vestici încă vedeau Rusia ca rămasă blocată undeva în secolul al XVI-lea, ea se afla de fapt în pragul unui avânt economic — şi probabil şi politic. Standurile ruseşti de la Expoziţia de la Paris includeau obligatoriul omagiu adus momentelor de glorie ale istoriei şi civilizaţiei Rusiei, dar şi locomotive, diverse utilaje şi arme. În pavilionul special dedicat ţinuturilor asiatice ale Rusiei, vizitatorii se puteau aşeza în vagoane de tren, care se legănau uşor, dând senzaţia de mişcare, în timp ce o serie de imagini ce înfăţişau vastele teritorii noi ale Estului se perindau într-o panoramă pictată. Mesajul era următorul: o Rusie plină de dinamism cucerea noi colonii, pe care le conecta prin Calea Ferată Transsiberiană şi cărora le

oferea beneficiile civilizaţiei moderne, inclusiv tehnologia necesară pentru a-şi dezvolta bogatele resurse naturale.

Aceasta nu era doar o dorinţă deşartă din partea ruşilor. Începând din 1880, Rusia cunoscuse o dezvoltare extraordinară. Asemenea altor poveşti de succes de mai târziu, precum cea a Tigrilor Asiatici de după cel de-al Doilea Război Mondial, Rusia se transforma dintr-un stat preponderent agricol într-unul industrializat. Rata de creştere a Rusiei — în medie de 3,25 la sută pe an — o egala sau chiar o întrecea pe cea a marilor puteri ale lumii, ca de exemplu Marea Britanie şi Statele Unite, când acestea se aflaseră la un nivel similar. Deşi războiul cu Japonia şi valurile revoluţionare din 1905 au dus la regresul economic al Rusiei, aceasta şi-a revenit rapid în ultimii ani dinaintea războiului. În 1913, Rusia ajunsese cel mai mare producător agricol din Europa şi recupera rapid decalajul care o despărţea de celelalte puteri industriale. În ajunul războiului, se afla pe locul cinci în topul naţiunilor industrializate.[14] Şi existau dovezi, amestecate fără doar şi poate, care demonstrau că societatea şi politica ruse se îndreptau înspre o direcţie mai liberală.

Ce s-ar fi întâmplat cu Rusia dacă nu s-ar fi declanşat Marele Război? Sau dacă Rusia ar fi reuşit cumva să se ţină la distanţă? Oare ar mai fi avut loc revoluţia de la 1917? Fără război şi prăbuşirea vechiului regim, oare ar fi reuşit bolşevicii, acea facţiune revoluţionară, să pună mâna pe putere şi să-şi impună politicile rigide şi doctrinare? Nu vom şti niciodată, dar nu este greu să ne imaginăm un parcurs diferit, mai puţin sângeros şi pernicios, pentru Rusia în epoca modernă. Este totodată tentant să ne imaginăm un viitor diferit şi pentru Europa. Continentul avea atât de multe motive de sărbătoare la 1900, lucru valabil şi pentru marile lui puteri. Marea Britanie era încă stabilă şi prosperă, chiar dacă avea rivali în lume şi în Europa. Franţa părea să fi trecut peste deceniile de revoluţii şi tensiuni politice şi îşi revenise de pe urma înfrângerii umilitoare suferite în faţa Prusiei şi aliaţilor ei germani în războiul din 1870–1871. Germania devenise economia cu cea mai rapidă dezvoltare din Europa şi îşi răspândea rapid influenţa înspre est şi sud, prin comerţ şi investiţii. Părea decisă să devină centrul de forţă din inima Europei — şi fără a fi nevoită să-şi folosească puternica armată. A reuşit într-un final acest lucru la sfârşitul secolului al XX-lea. Austro-Ungaria supravieţuise, ceea ce era în sine un triumf, iar nenumăratele naţiuni ale imperiului se bucurau de beneficiile conferite de apartenenţa la o unitate politică şi economică lărgită. Italia era antrenată într-un proces de industrializare şi modernizare treptată.

Exponatele provenite din colonii, prezentate în cadrul Expoziţiei, erau şi ele o dovadă a puterii extraordinare acumulate de o foarte mică parte a lumii în decursul secolelor trecute. Statele europene dominau o bună parte a mapamondului, fie prin imperii constituite ca atare în mod oficial, fie printr-un control neoficial, realizat prin exercitarea influenţei economice, financiare sau tehnologice. Căi ferate, porturi, reţele de telegraf, linii maritime, fabrici din întreaga lume erau construite folosind ştiinţa, tehnica

şi banii europeni şi adesea erau conduse de companii europene. Iar supremaţia Europei se extinsese considerabil în secolul al XIX-lea, căci revoluţia ştiinţifică şi industrială i-a conferit, cel puţin pentru o perioadă, un avantaj asupra celorlalte societăţi. În primul Război al Opiului de la sfârşitul anilor 1830, purtat între Marea Britanie şi China, englezii au folosit un vas cu aburi blindat (ce purta adecvatul nume de Nemesis) împotriva unei flote chineze care încă utiliza aceleaşi vase vechi de câteva secole. În 1800, înaintea creării golului de putere, Europa controla aproape 35 la sută din întreaga lume; în 1914, 84 la sută.[15] Într-adevăr, acest proces nu fusese întotdeauna unul paşnic, iar puterile europene aproape că ajunseseră în prag de război de câteva ori din pricina coloniilor. Însă până la 1900, tensiunile provocate de imperialism păreau să fi scăzut. Nu mai erau multe de împărţit în Africa, Pacific sau Asia şi exista, sau cel puţin părea să existe, un consens general între puterile imperialiste că o acaparare bruscă de teritorii din state aflate în declin, precum China şi Imperiul Otoman, indiferent cât de tentată ar fi fost slăbiciunea acestora pentru imperialişti, nu ar fi fost o idee bună.

Având în vedere puterea şi prosperitatea de care se bucura, dovezile progresului în atâtea domenii, de ce ar fi renunţat Europa la toate acestea? Mulţi europeni, precum părinţii lui Stefan Zweig, erau de părere că o asemenea nechibzuinţă şi nebunie erau pur şi simplu imposibile. Statele europene erau prea interdependente, economiile lor prea interconectate pentru a permite izbucnirea războiului. Războiul ar fi fost un act lipsit de raţiune, iar raţiunea era la mare preţ la acea vreme.

S-a considerat că ascensiunea cunoaşterii pe tot parcursul secolului al XIX-lea, în domenii atât de variate, de la geologie la politică, adusese o doză sporită de raţiune în relaţiile interumane. Pe măsură ce oamenii aflau mai multe, fie despre ei înşişi, despre societate sau lumea înconjurătoare, puteau lua mai uşor decizii bazate pe fapte şi nu pe emoţii. Cu timpul, ştiinţa — inclusiv noile ştiinţe sociale ale sociologiei şi policii — avea să reveleze toate lucrurile pe care aveam nevoie să le cunoaştem. „Istoria omenirii este bucăţică ruptă din istoria ştiinţelor naturii”, scria Edward Tylor, unul dintre părinţii antropologiei moderne, „iar gândurile, dorinţele şi acţiunile noastre sunt în concordanţă cu nişte legi la fel de bine definite precum cele ce guvernează mişcările valurilor, combinaţiile dintre acizi şi baze, creşterea plantelor şi animalelor.”[16] Credinţa în ştiinţă — sau pozitivismul, după cum era îndeobşte numit la acea vreme — era în perfectă legătură cu credinţa în progres, sau aşa cum scriau adesea europenii, Progresul. Se credea că dezvoltarea omenirii era lineară, chiar dacă nu toate societăţile ajunseseră la aceeaşi etapă a evoluţiei. Herbert Spencer, la vremea sa cel mai citit filosof britanic, susţinea că legile evoluţiei erau valabile nu numai în cazul speciilor, dar şi în cel al societăţilor umane. În plus, progresul era de cele mai multe ori general: societăţile avansate erau mai bune în toate domeniile, de la arte, instituţii sociale şi politice până la filosofie şi religie. Naţiunile europene se aflau, evident, în frunte (deşi nu lipseau unele dispute cu privire la locul exact

deţinut de fiecare în cadrul clasamentului). Alte naţiuni, vechile dominioane albe ale Imperiului Britanic fiind exemple promiţătoare, urmau îndeaproape. La Expoziţie s-a acordat un interes deosebit exponatelor japoneze, se scria în ghid, pentru că Japonia se adaptase cu o rapiditate extraordinară la lumea modernă. Iar Japonia devenise acum un actor important pe scena relaţiilor internaţionale, dacă nu la nivel global, atunci cel puţin pe continentul asiatic.

O altă provocare la adresa supremaţiei Europei se contura la Vest, în Lumea Nouă. Când Statele Unite nu au fost iniţial incluse pe lista pavilioanelor străine importante de pe malul Senei, principalul său reprezentant la Expoziţie, un bogat om de afaceri din Chicago, a explicat de ce acest gest nu era îndreptăţit: „Statele Unite s-au dezvoltat de aşa manieră încât li se cuvine nu numai un loc de seamă printre naţiunile lumii, dar chiar o poziţie în eşalonul fruntaş al celor mai avansate civilizaţii.”[17] În 1900, Statele Unite îşi reveniseră deja de pe urma Războiului Civil. Guvernul său zdrobise ultima rezistenţă indiană, iar americanii deţineau controlul asupra întregului teritoriu. Imigranţi se scurgeau în ţară dornici să lucreze în ferme, fabrici şi mine, iar economia americană se dezvolta rapid. Dacă Marea Britanie condusese prima revoluţie industrială de la începutul secolului al XIX-lea bazându-se pe cărbune, puterea aburului şi fier, Statele Unite, cu reţeaua lor electrică şi capacitatea aparent nelimitată de inovaţie tehnologică, ajunseseră să deţină primul loc la acest capitol până la sfârşitul secolului. În 1902, în uzinele americane se produceau deja mai mult fier şi oţel decât în Germania şi Marea Britanie la un loc. Exporturile americane, de la ţigări până la utilaje mecanice, s-au triplat între 1860 şi 1900. Până în 1913, Statele Unite au ajuns să deţină 11 la sută din comerţul mondial, iar acest procentaj creştea anual.

La Expoziţie, pavilionul american, amplasat în final într-un loc foarte frecventat, lângă Sena, înfăţişa clădirea Capitoliului de la Washington, pe cupola căruia era ridicată o statuie a Libertăţii, aşezată într-un Car al Progresului tras de patru cai. Corespondentul ziarului New York Observer a descris exponatele americane pentru cititorii săi: sculpturi superbe ale unor artişti americani, precum Augustus Saint-Gaudens, minunate vitrine cu bijuterii de la Tiffany and Company şi ceasuri şi orologii cu nimic mai prejos decât cele elveţiene. Numai câteva exponate de la Londra şi Paris, a conchis el concesiv, „se apropiau de perfecţiunea lucrăturii în aur şi argint a pieselor etalate de Statele Unite”. Mai puteau fi admirate şi mostre ale tehnologiei americane — maşini de cusut Singer, maşini de scris, dinamuri electrice gigantice — şi materii prime — cupru, grâu, aur — care pătrundeau pe pieţele de pe întreg mapamondul. „S-a făcut îndeajuns”, consemna el satisfăcut, „pentru ca milioanele de vizitatori să fie profund impresionaţi de puterea, bogăţia, resursele şi ambiţiile Statelor Unite.”[18] Şi, considera el, Expoziţia de la Paris era mult în urma Expoziţiei Universale de la Chicago din 1893.[19] Vocea lui dădea glas noii încrederi în

sine a Americii şi unui naţionalism american din ce în ce mai puternic, care aspira să deţină un rol mai important pe plan mondial.

Istorici precum Frederick Jackson Turner susţineau că venise vremea ca americanii să-şi depăşească propriile hotare şi să-şi răspândească influenţa în insulele din vecinătate şi în alte state. Discuţiile despre destinul evident al Statelor Unite îşi găseau mulţi ascultători zeloşi, de la oameni de afaceri în căutare de noi pieţe până la evanghelişti doritori să salveze suflete. Deşi americanii credeau că expansiunea lor, spre deosebire de cea europeană, nu avea un caracter imperialist, Statele Unite au reuşit totuşi să acapareze teritorii şi sfere de influenţă. În Pacific, şi-au făcut simţită prezenţa atât în Japonia, cât şi China, şi au ocupat un arhipelag de mici insule ale căror nume — Guam, Midway şi Wake — aveau să devină faimoase în cel de-al Doilea Război Mondial. În 1889, Statele Unite s-au implicat într-o dispută complicată cu Germania şi Anglia cu privire la împărţirea arhipelagului Samoa, iar în 1898 au anexat insulele Hawaii. Ca urmare a izbucnirii Războiului Hispano-American în acelaşi an, Statele Unite au preluat controlul asupra Filipinelor, Puerto Rico-ului şi Cubei. America Centrală şi Caraibele au devenit zone de influenţă din ce în ce mai importante pe măsură ce investiţiile americane luau calea sudului. Până în 1910, americanii au ajuns să deţină o parte mai mare din Mexic decât mexicanii înşişi. Canada, la nord, rămânea o tentaţie pentru anexionişti.

Prezenţa mondială din ce în ce mai marcată a americanilor a adus cu sine ceea ce a fost la început revelaţia neplăcută că, în curând, Statele Unite vor trebui să investească bani într-o marină modernă şi — în plus — capabilă să poată acţiona atât în Pacific, cât şi în Atlantic. În 1890, când chiar şi micul Chile avea o flotă mai puternică decât SUA, Congresul a aprobat fără tragere de inimă construirea primelor trei nave de luptă americane. Pe măsură ce America devenea mai puternică din punct de vedere militar, era şi mai dornică să se afirme în faţa altor puteri. În 1895, noul secretar de stat, Richard Olney, a ridicat gradul reprezentanţilor americani de peste hotare la cel de ambasador, astfel încât aceştia să poată discuta de la egal la egal cu omologii lor diplomaţi. În acelaşi an, încăpăţânatul şi bătăiosul Olney a intervenit în disputa Marii Britanii cu Venezuela cu privire la graniţele coloniei britanice Guiana (Guyana de astăzi), avertizându-l pe Salisbury, premierul englez. „Astăzi, Statele Unite sunt practic suverane pe continentul acesta, iar deciziile sale sunt lege pentru subiecţii asupra cărora îşi manifestă autoritatea”, scria Olney, adăugând că „resursele sale infinite şi poziţia izolată o fac stăpână pe situaţie şi practic invulnerabilă în faţa oricăror sau tuturor altor puteri.” Salisbury s-a enervat, însă Marea Britanie avea destule probleme în alte regiuni, aşa că s-a mulţumit să lase această dispută să fie soluţionată prin arbitraj. În războiul din 1898, când Statele Unite au ocupat Cuba şi Puerto Rico, teritorii aparţinând Spaniei, Marea Britanie a stat din nou cu mâinile în sân. În anii ce au urmat, britanicii au renunţat la orice interes ar fi avut în construirea unui canal peste istmul Panama şi şi-au mutat flota din

Caraibe în apele lor teritoriale, cedând astfel efectiv supremaţia în regiune Statelor Unite.

Cel care a întruchipat cel mai bine noile tendinţe ale Statelor Unite a fost Theodore Roosevelt, al cărui prim şi cel mai de succes proiect a fost el însuşi. Un copil bolnăvicios şi urâţel, care provenea dintr-o familie de veche tradiţie, a avut voinţa de oţel de a se transforma într-un cowboy curajos şi temerar, explorator, om de acţiune şi vânător (ursuleţul de pluş — Teddy bear — a fost numit după el). A devenit, de asemenea, un erou al Războiului Hispano-American după victoria de la San Juan Hill, deşi nenumăraţii săi critici au remarcat că memoriile sale lăsau să se înţeleagă că Roosevelt câştigase războiul de unul singur. Henry James l-a descris ca fiind „pur şi simplu întruparea monstruoasă a unul răget cumplit şi fără precedent” şi l-a poreclit Theodore Rex. Roosevelt era mânat de ambiţie, idealism şi vanitate. O faimoasă remarcă a fiicei sale a intrat în istorie: „Tatăl meu şi-a dorit întotdeauna să fie cadavrul de la fiecare înmormântare, mireasa de la fiecare nuntă şi pruncul de la fiecare botez.” În septembrie 1900, a fost ales preşedinte, după ce un anarhist l-a împuşcat pe William McKinley. Roosevelt îşi adora biroul — the bully pulpit, după cum îl numea — şi îi plăcea deosebit de mult să se implice în politica externă a Americii.[20]

Asemenea multor compatrioţi ai săi, credea că Statele Unite trebuiau să fie o forţă a binelui în lume, care să promoveze democraţia, comerţul liber şi pacea, pe care le considera a fi interconectate. În 1901, în primul mesaj adresat Congresului, a declarat: „Indiferent dacă ne-o dorim sau nu, de acum înainte trebuie să recunoaştem că avem îndatoriri internaţionale în egală măsură cu drepturi internaţionale.” De asemenea, a subliniat faptul că, sub conducerea sa, Statele Unite aveau să-şi susţină bunele intenţii prin intervenţii în forţă, ceea ce însemna că trebuia să existe o flotă puternică. „Niciun element al politicii noastre, fie ea externă sau internă, nu poate fi mai important decât acest aspect pentru onoarea, bunăstarea şi, mai presus de toate, pacea naţiunii noastre pe viitor.” Roosevelt fusese întotdeauna fascinat de nave şi de mare (din acest punct de vedere se asemăna cu contemporanul său kaiserul Wilhelm al II-lea al Germaniei), şi acest lucru avea să se vadă. În 1898, când Roosevelt a devenit vicepreşedinte, flota americană număra unsprezece nave de luptă. În 1913, avea treizeci şi şase, fiind a treia flotă ca mărime din lume, după cea a Germaniei şi Marii Britanii. Avântul economic şi militar al Statelor Unite îi îngrijora pe europeni. În timp ce britanicii au optat pentru o poziţie de acceptare a acestei stări de fapt, kaiserul Wilhelm vorbea din când în când despre nevoia de a reuni popoarele europene pentru a face faţă provocărilor care, credea el, veneau fie dinspre Statele Unite, fie dinspre Japonia, fie dinspre amândouă deodată. Kaiserul era notoriu pentru inconsecvenţele sale, aşa că, în alte împrejurări, a discutat şi despre o colaborare cu Statele Unite împotriva Japoniei. Ideea că Statele Unite ar fi putut să intervină din ce în ce mai mult în chestiunile europene în secolul următor sau — chiar mai mult — că ar fi putut să se implice nu o dată, ci

de două ori, în marile războaie europene i s-ar fi părut de necrezut kaiserului, dar şi celor mai multe state europene şi americanilor înşişi.

Fără doar şi poate, evenimentele secolului care tocmai se încheiase demonstrau că lumea, în special cea europeană, avea tendinţa de a lăsa în urmă războiul. Cu câteva excepţii, după Războaiele Napoleoniene, marile puteri se uniseră în Concertul European pentru a gestiona politica internaţională a Europei. Conducătorii europeni deprinseseră obiceiul de a se consulta între ei, iar comisii ale ambasadorilor se întâlneau frecvent pentru a discuta chestiuni presante, precum datoriile guvernului otoman. Concertul a funcţionat ireproşabil din 1815, menţinând îndelungata pace europeană, garantând tratatele, insistând asupra respectării drepturilor naţionale şi încurajând soluţionarea paşnică a tuturor disputelor şi, în cazul în care era nevoie, chemând la ordine puterile mai mici. Concertul European nu era o instituţie formală, ci o modalitate bine stabilită de a administra relaţiile internaţionale, care a slujit eficient câteva generaţii de europeni.

Progresul mersese mână în mână cu pacea, astfel încât Europa anilor 1900 era diferită de ceea ce fusese cu un secol înainte: acum era mult mai prosperă şi aparent mult mai stabilă. Reuniunile care au avut loc la Palatul Congreselor în perioada Expoziţiei de la Paris rezonau cu speranţele din ce în ce mai răspândite că viitorul putea fi încă şi mai surâzător. Erau în plan peste 130 de evenimente diferite, inclusiv discuţii cu privire la condiţia şi drepturile femeilor, socialism, combaterea incendiilor, vegetarianism şi filosofie.[21] Cel de-al IX-lea Congres Universal al Păcii, organizat la Paris, a câştigat Marele Premiu al Expoziţiei pentru lucrările sale. „Era o atmosferă minunată, lipsită de griji în lume”, scria Zweig, „căci ce putea oare să întrerupă acest avânt, ce putea sta în calea vigorii care îşi trăgea energia din propriul progres? Europa nu fusese niciodată mai puternică, mai bogată sau mai frumoasă, nu crezuse niciodată cu mai multă fervoare într-un viitor mai bun...”[22]

Bineînţeles că acum ştim că această credinţă în progres şi raţiune era, din nefericire, o amăgire, că europenii anului 1900 se îndreptau către o criză, pe care nu au reuşit să o gestioneze în 1914 şi care a avut consecinţe dezastruoase: două războaie mondiale şi o puzderie de conflicte mai mici, ascensiunea mişcărilor totalitare atât de stânga, cât şi de dreapta, confruntări brutale între diverse naţionalităţi şi atrocităţi la o scară inimaginabilă. Acesta nu a fost un triumf al raţiunii, ci dimpotrivă. Majoritatea însă nu ştiau că se jucau cu focul. Trebuie să încercăm să facem abstracţie de ceea ce ştim că avea să se petreacă şi să ne amintim că, în mare parte, europenii vremii nu îşi dădeau seama că ei şi conducătorii lor luau decizii şi măsuri care le limitau opţiunile şi care, în final, le-au distrus pacea. Trebuie să încercăm să-i înţelegem pe aceşti oameni care au trăit cu un secol în urmă. Trebuie să pătrundem, atât cât este posibil, în mintea lor: ce îşi aminteau, de ce se temeau, ce sperau. Şi oare ce îşi imaginau, care erau valorile şi convingerile despre care nu se

sinchiseau să vorbească, pentru că toată lumea le împărtăşea? De ce oare nu au văzut pericolul care plana deasupra lor în anii de dinainte de 1914?

Ca să fim cinstiţi faţă de lumea pierdută a anului 1900, nu toţi europenii împărtăşeau încrederea generală cu privire la viitorul sau raţionalitatea omenirii. Se prea poate ca Expoziţia de la Paris să fi celebrat acei doi piloni ai gândirii sfârşitului de secol al XIX-lea, credinţa în progres şi pozitivismul, cu crezul său în capacitatea ştiinţei de a soluţiona toate problemle, însă astfel de ipoteze de lucru erau tot mai mult atacate. Teoriile ştiinţifice care descriau un univers în care totul funcţiona conform unor legi bine rânduite începeau să fie subminate. Lucrările lui Albert Einstein şi ale altor fizicieni care studiau particulele atomice şi subatomice sugerau că dincolo de universul material vizibil se aflau imprevizibilul şi hazardul. Realitatea nu era singurul lucru pus sub semnul întrebării. La fel se întâmpla şi cu raţionalitatea. Psihologii şi noii sociologi susţineau că fiinţele umane erau influenţate de forţe ale subconştientului într-o măsură mai mare decât se crezuse. La Viena, tânărul Sigmund Freud punea bazele noii practici a psihanalizei, pentru a studia subconştientul, iar în acelaşi an în care la Paris era organizată Expoziţia, publica Interpretarea viselor. Studiul lui Gustave le Bon despre posibilele comportamente iraţionale şi imprevizibile ale maselor a impresionat puternic opinia publică a vremii şi teoria lui este folosită şi astăzi pe scară largă, ca, de exemplu, de către armata americană. Cartea sa despre psihologia maselor, publicată la 1895, a devenit un mare succes şi a fost imediat tradusă în limba engleză.

Expoziţia de la Paris sărbătorea, de asemenea, şi progresul material, dar şi acesta era pus sub semnul îndoielii. Deşi Karl Marx întâmpinase cu braţele deschise distrugerea creativă a capitalismului, care înlăturase vechile societăţi şi adusese cu sine noi forme de organizare socială şi noi moduri industriale de producţie ce aveau în cele din urmă să-i avantajeze pe cei săraci şi asupriţi, mulţi adepţi de stânga şi dreapta deopotrivă aveau să deplângă acest proces. Marele sociolog francez Émile Durkheim se temea că vechile comunităţi stabile aveau să piară odată cu exodul spre zonele urbane. Alţii, precum Le Bon, se întrebau dacă raţiunea şi umanitatea aveau să supravieţuiască într-o societate a maselor. Pierre de Coubertin, fondatorul Jocurilor Olimpice moderne, preţuia sportul atât de mult şi pentru că, în opinia lui, acesta contribuia la dezvoltarea individului şi îl înarma împotriva efectului egalizator şi uniformizator al civilizaţiei democratice moderne.[23] Poate că viaţa devenea prea rapidă? Doctorii descoperiseră o nouă boală, neurastenia, ale cărei simptome, epuizarea şi prăbuşirea nervoasă, erau considerate a fi consecinţe ale ritmului rapid şi stresului vieţii moderne.[24] Un american care vizitase Expoziţia a rămas surprins de numărul mare de automobile noi de pe străzile Parisului: „zboară pe drumuri şi vâjâie pe străzi ca fulgerul şi ameninţă să ia locul trăsurilor, în special acolo unde circulaţia este intensă”.[25] În cadrul Expoziţiei, vizitatorii păşeau cu grijă pe un trotuar mobil şi se dădeau jos de pe acesta, iar mulţimea se înghesuia să vadă busculadele frecvente.

Iar societatea europeană era oare chiar superioară celorlalte? Mari învăţaţi, cunoscători ai istoriei Chinei sau Indiei, spre exemplu, contestau teoria conform căreia civilizaţia europeană ar fi deţinut supremaţia şi susţineau că şi cele două puteri asiatice ajunseseră pe culmile gloriei în trecut, dar că acum, aparent, regresaseră. Ceea ce însemna că progresul nu era neapărat liniar. Într-adevăr, toate societăţile ar fi putut foarte bine să treacă printr-un proces ciclic al ascensiunii şi declinului, fără ca neapărat să progreseze. Şi, în fond şi la urma urmei, ce era civilizaţia? Oare erau valorile şi realizările Occidentului cu adevărat superioare celor din alte părţi ale lumii sau celor din alte epoci? Catalogul Expoziţiei descria cu condescendenţă micile exponate de artă japoneză, care demonstrau — aşa cum se afirma în paginile publicaţiei — faptul că artiştii japonezi se agăţau cu încăpăţânare de stilul lor tradiţional, în timp ce o nouă generaţie de artişti europeni se inspira din arta altor culturi non-europene. Când Vincent van Gogh a folosit stilul stampelor japoneze în lucrările sale sau Picasso a găsit inspiraţie în sculpturile africane, nici ei şi nici alţi artişti europeni nu au văzut în acestea ceva primitiv sau învechit, ci un stil diferit, cu abordări care nu se regăseau în arta europeană. Când a vizitat Japonia în 1890, contele Harry Kessler, un neamţ cultivat, rafinat, a văzut Europa într-o lumină nouă, nefavorabilă: „Avem o forţă intelectuală şi poate — deşi mă îndoiesc — şi morală mai puternică, dar în ceea ce priveşte civilizaţia adevărată, spirituală, japonezii sunt infinit de mult înaintea noastră.”[26]

La Expoziţia de la Paris au fost vizibile primele semne, mai evidente în retrospectivă, ale tensiunilor ce aveau să dezbine în curând civilizaţia europeană. Expoziţiile coloniale şi naţionale, al căror scop era fără îndoială etalarea celor mai importante realizări, trădau rivalităţile existente între marile puteri. Un faimos critic de artă german al vremii a persiflat pretenţia francezilor că ar fi liderii civilizaţiei europene. „Franţa”, scria el, „nu a avut nici cel mai mic rol în acele transformări majore pe care comerţul şi industria le-au adus în alte state, în special la veşnic periculoşii săi vecini, Anglia şi Germania.”[27] La rândul lor, francezii ridicaseră o clădire imensă dedicată în întregime expediţiei generalului Jean-Baptiste Marchand în Africa, eveniment ce avusese loc cu doi ani în urmă şi care aproape că provocase un război cu Anglia, iar preşedintele francez Loubet, care vorbise despre justiţie şi omenie la deschiderea Expoziţiei, decisese să organizeze Expoziţia în 1900 în parte şi pentru a-i devansa pe germani, care plănuiseră un eveniment similar la Berlin.[28] Expoziţia de la Paris, spunea Picard, principalul ei organizator, avea să reflecte nu numai geniul francez, dar avea să arate „că minunata noastră ţară se află, şi astăzi la fel ca ieri, chiar în avangarda progresului”.[29]

Şi o parte a acestui progres era evident în arta militară. Palatul Armatelor şi Flotelor (ridicat într-o clădire ce se asemăna cu o fortăreaţă medievală) prezenta marile realizări ale ultimului deceniu în crearea de arme cu un potenţial distructiv sporit, după cum se spunea în catalog. Pe de altă parte, ca o contrapondere dezirabilă, se sublinia că şi capacitatea

defensivă crescuse datorită unei serii de inovaţii, precum blindajele mai rezistente. În pavilioanele rezervate ţărilor străine, englezii construiseră o Maison Maxim, a cărei faţadă era decorată cu proiectile de artilerie şi tun, dedicată noii mitraliere eponime. Rusia a transportat la Paris unele dintre noile ei arme, iar împăratul german a trimis o colecţie a uniformelor sale preferate. În exterior, compania franceză Schneider construise un pavilion separat în care era expusă artileria fabricată de ea. Războiul era, conform catalogului oficial al Expoziţiei, „ceva firesc pentru omenire”.[30]

La Expoziţia de la Paris au fost vizibile şi primele semne ale sistemelor de alianţe ce aveau să determine popoarele europene să-şi aleagă taberele în anii de dinainte de 1914. În ziua deschiderii, preşedintele Franţei a inaugurat de asemenea şi un nou pod peste Sena, numit în onoarea răposatului ţar al Rusiei, Alexandru al III-lea. În fond şi la urma urmei, guvernul rus, se spunea în catalog, depusese eforturi uriaşe pentru a participa la Expoziţie, „această mare lucrare a păcii”. Alianţa franco-rusă era nouă — fiind semnată la 1894 — şi înşelătoare, încheiată fiind între o Rusie autocrată şi o Franţă republicană. Era înţeleasă ca o alianţă defensivă, deşi detaliile tratatului erau secrete. Cu toate acestea, alianţa provoca nelinişte în Germania, chiar dacă aceasta avea propria ei alianţă defensivă cu Austro-Ungaria. Noul şef de stat-major al Germaniei, contele Alfred von Schlieffen, începuse să elaboreze strategia unui război pe două fronturi, împotriva Rusiei pe frontiera de Est şi a Franţei în Vest.

Cea mai mare putere, Imperiul Britanic, nu încheiase nicio alianţă şi până atunci acest lucru nu constituise un motiv de îngrijorare. Însă 1900 nu a fost un an bun. Cu un an înainte, englezii intraseră cu o nonşalanţă voioasă într-un război în sudul Africii, împotriva a două republici bure mult mai mici: Statul Liber Orange şi Republica Transvaal. Şansele de câştig — întregul Imperiul Britanic împotriva a două state minuscule — ar fi trebuit să fie evidente de la bun început, dar de fapt englezii au ieşit foarte prost din aşa-numitul Război al Burilor. Deşi burii fuseseră puşi pe fugă până la sfârşitul verii, s-au declarat înfrânţi de-abia în primăvara lui 1902. Îngrijorător era şi faptul că războiul demonstrase cât de antipatizaţi erau britanicii în cea mai mare parte a lumii. Locuitorii din Marseilles au întâmpinat cu braţele deschise un grup din Madagascar care se îndrepta spre Expoziţie, confundându-i cu o delegaţie a burilor. La Paris, o întreprinzătoare casă de modă a creat o pălărie de fetru gri, numită à la Boer. În cadrul Expoziţiei, modesul pavilion al Republicii Transvaal, cu steagul fluturând mândru în aer, a atras o mulţime nerăbdătoare, potrivit ghidului Hachette, „să-şi arate simpatia faţă de mica, dar eroica naţiune care îşi apără independenţa în sudul Africii”. Bustul lui Paul Kruger, fostul preşedinte al republicii, era înconjurat de mormane de flori, depuse în onoarea „eroului”, „patriotului” sau „iubitorului de libertate”, după cum era numit.[31]

Simpatia se împletea cu satisfacţia pe măsură ce zvonurile potrivit cărora forţele britanice pierdeau bătălie după bătălie se răspândeau în întreaga Europă. Pe continent, comentariile făceau tot mai mult trimitere la

confruntarea dintre David şi Goliat. Săptămânalul german Simplicissimus a publicat un desen înfăţişând stârvul unui elefant ciugulit de păsări şi înconjurat de furnici, sub care a adăugat comentariul: „cu cât cad mai greu...” Lumea a fost şocată de tacticile brutale folosite de englezi împotriva gherilei bure. Generalul Kitchener, care preluase comanda, a adunat femei şi copii în lagăre de concentrare, astfel încât aceştia să nu-i mai poată hrăni şi adăposti pe războinici. Prin incompetenţa încă şi mai mare a britanicilor, aceste tabere au devenit locuri bântuite de boli şi moarte. Un desen francez îl înfăţişa pe Kitchener sub forma unei broaşte râioase gigantice stând ghemuită deasupra cadavrelor burilor. Circulau şi desene obscene înfăţişând-o pe regina Victoria. Drept consecinţă, fiul şi moştenitorul acesteia, prinţul Eduard, a refuzat să viziteze Expoziţia.[32]

Marile puteri depind de prestigiul lor şi de felul în care sunt percepute de ceilalţi ca fiind state puternice, în aceeaşi măsură în care depind de factori materiali, precum armata şi economia. În 1900, Imperiul Britanic părea slăbit şi periculos de izolat. Printr-o tactică pe de-a întregul defensivă, a încercat să-şi amelioreze relaţiile cu alte puteri şi să caute aliaţi. Cu toate acestea, se poate spune că şi această mişcare a fost unul dintre nenumăraţii paşi care au dus la declanşarea Marelui Război. Europa avea să alunece într-un sistem de alianţe care urma să o divizeze în două tabere, din ce în ce mai suspicioase una faţă de cealaltă şi mai bine înarmate. Şi mai existau şi cei care, o minoritate bineînţeles, nu fugeau din calea războiului, ba chiar îl întâmpinau cu braţele deschise considerându-l o parte nobilă, necesară şi inevitabilă a istoriei omenirii sau o modalitate de a soluţiona problemele interne din ţările lor. De cealaltă parte, se aflau toţi acei europeni, inclusiv mulţi dintre conducătorii lor, care erau de părere că un război generalizat ar fi fost pur şi simplu de neconceput într-o lume modernă. Această convingere putea fi şi ea la rândul ei periculoasă, căci conducea la supoziţia că orice criză putea fi soluţionată în mod paşnic, iar, în cazul Marii Britanii, că se putea menţine la distanţă de continent, aşa cum îşi dorise întotdeauna.

(a) ▬▬▬▬▬

[6] Toate referinţele referitoare la ghidul Hachette dedicat Expoziţiei, Paris Exposition, 1900: guide pratique du visiteur de Paris et de l’exposition, sunt preluate din versiunea online, disponibilă pe pagina web http://archive.org/details/parisexposition00pari .

[7] The Times, 24 mai 1900.

[8] New York Observer and Chronicle, 25 octombrie 1900.

[9] The Times, 18 aprilie 1900.

[10] Lieven, The Aristocracy in Europe, 1815–1914, 7.

[11] Zweig, The World of Yesterday, 215.

[12] Addison şi O'Grady, Diary of a European Tour, 1900, 30.

[13] Zweig, The World of Yesterday, 26.

[14] Dowler, Russia in 1913, cap. 1, passim.

[15] Kennedy, The Rise and Fall of the Great Powers, cap. 4, passim.

[16] Tylor, Primitive Culture, 2.

[17] Blom, The Vertigo Years, 8.

[18] New York Observer and Chronicle, 27 decembrie 1900.

[19] New York Observer and Chronicle, 11 octombrie 1900.

[20] Herring, From Colony to Superpower, 345.

[21] Cronin, Paris on the Eve, 37.

[22] Zweig, The World of Yesterday, 216.

[23] Weber, France: Fin de Siècle, 230–31.

[24] Blom, The Vertigo Years, 265–8.

[25] New York Observer and Chronicle, 18 octombrie 1900.

[26] Kessler, Journey to the Abyss, 81.

[27] Hewitson, „Germany and France", 580.

[28] Weber, France: Fin de Siècle, 243–4.

[29] Cronin, Paris on the Eve, 36.

[30] Weber, France: Fin de Siècle, 243.

[31] Andrew, Théophile Delcassé, 136; New York Observer and Chronicle, 1 noiembrie 1900.

[32] Ridley, Bertie, 338.

Marea Britanie şi „Splendida Izolare”

Cu trei ani în urmă, în 1897, pe când se sărbătoreau şaizeci de ani de la încoronarea reginei Victoria, Marea Britanie părea să deţină mai multă putere ca niciodată. Jubileul de Diamant a fost sărbătorit în întreaga lume, prin diferite evenimente, de la marşuri ale şcolarilor la focuri de artificii şi parade militare în Canada, Australia, în Colonia Capului din sudul Africii, India, Ceylon şi în toate locurile, deloc puţine, în care era arborat steagul britanic. La Rangoon[33] au fost eliberaţi 600 de prizonieri, iar la Port Said a avut loc un carnaval în stil veneţian cu sporturi acvatice. La Londra, nu conteneau scrisorile şi telegramele de felicitare trimise din toate colţurile imperiului. Era, scria The Spectator, „ca şi cum întregul mapamond şi-ar fi exprimat loialitatea şi aclamaţiile într-un singur glas”. Corespondentul ziarului New York Times declara că şi americanii împărtăşeau sentimentul general de admiraţie faţă de regină şi că trebuiau să se bucure că „relaţiile dintre Statele Unite şi Marea Britanie deveniseră acum atât de cordiale”.[34]

Furnizorii s-au asigurat ca aveau să fie suvenire din belşug: cărţi de joc, căni, farfurii, eşarfe, medalii comemorative, biblii. În Marea Britanie oraşele s-au întrecut pe ele însele organizând banchete şi baluri, şi 2 500 de focuri de tabără au fost aprinse de la un capăt la celălalt al ţării. La Manchester, 100 000 de copii au fost invitaţi la un mic dejun special, iar la Londra, Alexandra, prinţesa de Wales, a organizat ospeţe cu fripturi de vită şi bere, la care putea participa oricine, chiar şi cei mai nevoiaşi şi zdrenţăroşi. 400000 de londonezi au luat parte la aceste mese festive. Bisericile au ţinut slujbe speciale, iar corurile au intonat imnul O King of Kings, compus de sir Arthur Sullivan special pentru Jubileu.

La sugestia noului secretar pentru colonii, energicul Joseph Chamberlain, regina şi prim-ministrul, lordul Salisbury, au decis că Jubileul trebuia să etaleze măreţia imperiului. Dacă monarhii europeni nu au fost invitaţi la festivităţi, au fost în schimb prim-miniştrii din coloniile autonome şi prinţii Indiei. (Astfel s-a evitat şi prezenţa nepotului reginei, dificilul Wilhelm al II-lea al Germaniei, existând temeri că venirea sa ar fi provocat numai probleme.) Prinţul de Wales a găzduit o cină specială pentru premierii din colonii, iar pe 21 iunie, regina, dând dovadă de o formă fizică impresionantă la cei şaptezeci şi opt de ani ai săi, a prezidat un banchet de stat la palatul Buckingham. A stat la masă între moştenitorii tronului Italiei şi celui al Austro-Ungariei, viitorul Victor Emmanuel al III-lea şi arhiducele Franz Ferdinand. Doar unul dintre aceştia avea să supravieţuiască pentru a-şi duce destinul monarhic la bun sfârşit. Pentru această ocazie, au fost aduşi douăzeci şi patru de maeştri bucătari de la Paris, iar piesa ornamentală de pe centrul mesei a fost o coroană, mai înaltă decât un stat de om, construită din 60 000 de orhidee culese din toate colţurile imperiului.

A doua zi, marţi, 22 iunie, o uriaşă paradă a străbătut Londra, de la palatul Buckingham până la catedrala Saint Paul. „De o grandoare fără precedent”, titra The Times, parada fusese gândită să celebreze lunga domnie a reginei Victoria, dar şi vastul ei imperiu. A fost o etalare impresionantă a puterii britanice. O înregistrare cinematografică, printre primele realizate vreodată, înfăţişează marinarii, marina militară, cavaleria şi infanteria defilând în formaţie. Canadienii se aflau în fruntea secţiunii imperiale, care includea lăncieri indieni şi regimentele de cavalerie Rhodesian Horse, Trinidad Light Horse şi Cape Mounted Rifles din colonii.

Membrii familiei regale şi prinţii şi ducii străini, majoritatea înrudiţi între ei, dar şi cu regina, şi-au făcut apariţia în trăsuri descoperite. În final, a apărut caleaşca oficială trasă de opt cai de un alb-gălbui, în care se întrezărea silueta minionă a reginei, îmbrăcată în negru, cu o bonetă neagră — vestimentaţia de doliu la care nu renunţase de la moartea preaiubitului ei Albert, cu treizeci şi şase de ani în urmă. Nu se bucurase întotdeauna de popularitate în rândul supuşilor săi, dar în acea zi a primit ovaţii puternice şi entuziaste. Seara, regina a scris în jurnalul său: „Cred că nimeni nu a mai fost vreodată întâmpinat cu asemenea ovaţii, cum am fost întâmpinată eu în timp ce străbăteam acei zece kilometri de stradă... Aclamaţiile erau chiar asurzitoare şi fiecare chip părea să radieze bucurie sinceră. Am fost foarte mişcată şi plăcut impresionată.”[35] Serviciul religios, care includea şi un Te Deum, compus de răposatul Albert, a fost ţinut în aer liber, deoarece regina nu putea urca treptele catedralei şi refuzase să fie purtată pe sus. (Refuzase, de asemenea, şi să contribuie la costurile Jubileului.)

2. Până la sfârşitul secolului al XIX-lea, puterile europene ocupaseră cea mai mare parte a lumii, incluzând-o în imperiile lor, iar câteodată ajunseseră în pragul războiului din cauza rivalităţilor imperialiste. China, unde dinastia Manchu, aflată în declin, se străduia să menţină controlul, părea să fie următoarea pradă. În timp ce europenii se cocoaţă pe un ou poreclit China, Japonia, care acum visa să-şi clădească propriul imperiu pe teritoriul Chinei continentale, şi Statele Unite, care se opuneau imperialismului şi insistau asupra unei politici a „Uşilor Deschise” în China, privesc neliniştite de pe margine.

Cel mai mare spectacol dintre toate, şi cea mai impresionantă etalare a puterii britanice, a fost parada navală organizată la Spithead, în sâmbăta următoare. În apele adăpostite ale strâmtorii Solent, între coasta sudică a Angliei şi insula Wight, au acostat 165 de nave — printre care 21 de cuirasate, 53 de crucişătoare şi 30 de distrugătoare. Entuziasmul publicului a fost debordant. Veniseră spectatori din întreaga Anglie, oraşele din vecinătate erau pline-ochi, iar oamenii se aliniaseră pe ţărm şi închiriaseră nenumărate bărci de agrement.[36] Vapoare din Germania aduseseră cohorte de germani, doritori să asiste la această etalare a puterii maritime. Erau prezenţi peste 200 de reporteri, iar Amiralitatea a avut pentru prima dată un vas oficial pentru presă.[37] Japonia şi Statele Unite, puteri maritime novice, au trimis fiecare câte o navă de război în semn de salut. Germania a trimis un cuirasat învechit. „Regret profund că nu am cum să vă pun la dispoziţie un vas mai bun”, a scris kaiserul Wilhelm fratelui său, un amiral, „în timp ce alte naţiuni strălucesc cu navele lor minunate.”[38]

Când iahtul regal, la bordul căruia se afla Eduard, prinţul de Wales, în calitate de reprezentant al mamei sale, a intrat în apele strâmtorii, flota a tras o salvă în semn de salut. Victoria and Albert a înaintat lent pe lângă celelalte nave, urmată de iahturi care-i transportau pe invitaţii săi, de iahtul Amiralităţii, Enchantress, şi de vapoare destinate membrilor Camerei Comunelor şi Camerei Lorzilor.[39] Prinţul, îmbrăcat în uniformă de amiral, a fost salutat de miile de marinari urcaţi pe punţile navelor. Mulţimea a fremătat entuziasmată când inventatorul Charles Parsons şi-a făcut îndrăzneţ apariţia la bordul noului său vas, Turbinia. Prima navă propulsată de o turbină cu abur a ţâşnit cu mare viteză deasupra apei, devansând cu mult ambarcaţiunile mai lente trimise în urmărirea ei. (Amiralitatea a fost nevoită să ia în calcul această invenţie, iar turbina cu abur avea să fie folosită mai târziu pentru uriaşele ei vase de război.) Rudyard Kipling, prezent la paradă, a afirmat că „nici nu-şi închipuise vreodată că putea exista aşa ceva sub cerul liber. Era dincolo de cuvinte!”[40]. Când soarele a apus, navele au continuat să strălucească datorită noilor becuri electrice, iar reflectoarele lor au revărsat un joc de lumini asupra flotei şi spectatorilor care încă se îmbulzeau pe mal. După cum declarase şi prim-ministrul în momentul organizării Jubileului de Diamant: „o mare paradă navală ar fi cel mai potrivit mod de sărbătorire”[41].

Dacă regina Victoria era un simbol al longevităţii şi ordinii, iar Marina Regală al puterii britanice, prim-ministrul, Robert Cecil, al treilea marchiz de Salisbury, părea să fie întruchiparea calmului şi încrederii în sine, atât pentru ţara sa, cât şi pentru marea nobilime latifundiară britanică. Secole la rândul, deţinerea de terenuri agricole fusese principala sursă de avuţie şi influenţă în aproape toate statele europene. În Regatul Unit, circa 7 000 de familii, de la mica nobilime cu moşii de 1 000 de acri la marii aristocraţi ale căror domenii depăşeau chiar 30 000 de acri, deţineau cea mai mare parte a suprafeţei agricole şi adeseori şi terenuri urbane, precum şi mine şi afaceri industriale. În pofida diferenţelor de avere dintre aceştia, împreună formau acea polite society, descrisă atât de bine de Jane Austen şi Anthony Trollope. Odată cu avuţia şi statutul social, venea şi puterea. Eşaloanele superioare ale administraţiei de stat, biserica, forţele armate, Camera Comunelor şi, bineînţeles Camera Lorzilor erau dominate de clasele avute. Chiar şi după 1897, când o serie de reforme extinsese dreptul electoral şi oferise acces unui nou tip de oameni în politică, 60 la sută dintre membrii Parlamentului încă proveneau din acest grup. Oameni asemenea lui Salisbury erau de părere că aşa era corect. „Fiecare comunitate are lideri înnăscuţi, în care se vor încrede instinctiv, dacă nu cumva este mânată în mod eronat de vreo pasiune nebunească pentru egalitate. Întotdeauna avuţia, în unele state chiar dreptul obţinut prin naştere, dar mereu puterea intelectuală şi cultura îi disting pe acei bărbaţi de la care, într-o stare sănătoasă de fapt, comunitatea se aşteaptă să preia frâiele guvernării”, scria el, în 1862, într-un articol pentru Quarterly Review. Iar cei privilegiaţi aveau obligaţia de a-i guverna pe confraţii lor mai puţin norocoşi.[42]

Salisbury era mai predispus îndoielilor decât ne indică această declaraţie. Avusese o copilărie lipsită de afecţiune, spartană chiar şi pentru standardele clasei din care făcea parte. Trimis la internat încă de la vârsta de şase ani, a descris târziu această perioadă ca fiind „o existenţă printre diavoli”. Nici la Eton nu a dus-o mai bine, căci a fost hărţuit cu brutalitate, iar tatăl său l-a retras în cele din urmă de la internat asigurându-i o educaţie privată. Poate ca urmare a experienţelor sale din copilărie, era profund pesimist în ce priveşte caracterul uman şi înclinaţia acestuia de a face rău. De asemenea, a suferit toată viaţa de „tulburări nervoase”, atacuri de depresie care îl doborau zile la rândul.[43]

Drept compensaţie, soarta i-a oferit inteligenţă, personalitate şi un început promiţător, ca membru al clasei conducătoare într-una dintre cele mai puternice ţări din lume. Când s-a decis că politica era domeniul său, relaţiile i-au asigurat un loc în Camera Comunelor. (Nici nu a trebuit să-şi bată capul cu efortul unei campanii electorale, căci locul lui nu a fost contestat.) S-a bucurat, de asemenea, de un mariaj lung şi fericit cu o femeie pe măsura intelectului şi forţei sale de caracter. Cei care îl viziau la Hatfield, reşedinţa sa de la ţară, asistau la o fericită scenă de familie, cu copii zvăpăiaţi, care erau încurajaţi să-şi exprime punctul de vedere, spre deosebire de majoritatea tinerilor din perioada victoriană.

Deşi înalta societate îl plictisea şi uita adesea nume, era totuşi curtenitor în felul său distrat. La un dineu pentru susţinătorii partidului, a avut grijă să vorbească cu fiecare oaspete în parte despre interesele lor personale, dar, la sfârşit, i-a mărturisit îngrijorat secretarului său personal că „mai era acolo o persoană pe care nu am identificat-o şi despre care mi-ai spus că face muştar”.[44] Nu se dădea în vânt după plăcerile obişnuite ale celor de un rang cu el, precum trasul cu arma sau vânătoarea. Caii erau pentru el un simplu mijloc de transport, şi unul chiar incomod, de fapt. La bătrâneţe, a început să meargă cu tricicleta, pentru motive de sănătate. Îmbrăcat într-un poncho violet, de catifea, mergea cu tricicleta pe lângă palatul Buckingham sau la Hatfield, pe pistele special amenajate pentru el. Un tânăr lacheu îl împingea când urca dealurile şi se suia pe tricicletă, la spatele lui, la coborâre. (Nepoţilor lui le plăcea să-l aştepte cu căni pline de apă.)[45]

Era deopotrivă foarte religios şi fascinat de ştiinţă. Cum la Hatfield exista deja o capelă, a construit şi un laborator pentru experimentele sale. Soţia lui, relata fiica lor Gwendolen, „trecea prin experienţele dureroase bine cunoscute rudelor chimiştilor autodidacţi”. La un moment dat, a leşinat la picioarele doamnei Salisbury după ce a inhalat clorul gazos pe care tocmai îl preparase. Altă dată, s-a auzit o explozie puternică din laborator. Salisbury şi-a făcut apariţia „acoperit de sânge şi tăiat adânc pe faţă şi pe mâini, explicând familiei îngrozite — cu o evidentă satisfacţie constatând precizia cu care funcţionaseră legile chimiei — că făcuse un experiment cu sodiu într-o retortă care nu fusese uscată suficient”.[46]

Familia a fost uşurată în momentul în care şi-a concentrat atenţia asupra experimentelor electrice, deşi nici în acest caz rezultatele nu au fost întotdeauna îmbucurătoare. Hatfield beneficia de unul dintre primele sisteme private de electricitate din Marea Britanie şi tot aici a avut loc primul accident fatal, în momentul când un muncitor s-a electrocutat după ce a atins un cablu.[47] O vreme, familia şi oaspeţii lor de la Hatfield au fost nevoiţi să ia cina la lumina obscură a unor vechi lămpi cu arc. Apoi a urmat seria de inovaţii de ultimă oră. „Erau seri în care întreaga familie trebuia să bâjbâie prin încăperi semiobscure, luminate doar de o vagă licărire roşiatică asemenea celei a jăraticului; alte dăţi, camera era inundată de o strălucire periculoasă, care se sfârşea cu o furtună de fulgere în miniatură şi apoi întuneric beznă”, îşi amintea Gwendolen Cecil. Când au apărut primele telefoane, oaspeţii sosiţi la Hatfield trebuiau să păşească foarte atent peste firele împrăştiate pe podea. Aparatele erau rudimentare şi puteau prelua doar frazele pronunţate clar şi rar. Vocea lui Salisbury răsuna peste tot prin casă, spunea Gwendolen, „repetând la nesfârşit, cu accente şi tonalităţi diferite, Hey diddle diddle, the cat and the fiddle; the cow jumped over the moon[48]”.[49]

Cu barba sa lungă şi trupul robust, Salisbury se asemăna, după părerea unora, cu contemporanul său, faimosul jucător victorian de crichet W.G. Grace. Alţii îl comparau cu „una dintre reprezentările lui Dumnezeu realizate de Michelangelo”.[50] Pe Salisbury nu îl preocupa în general

părerea celorlalţi despre el. Când era prim-ministru, a refuzat să locuiască în Downing Street, iar când tatăl său s-a plâns că se căsătorea cu o femeie de rang inferior şi că avea să fie marginalizat de societate, Salisbury a răspuns: „Acele persoane care mă vor elimina din cercul lor pentru că mă căsătoresc cu domnişoara Anderson sunt exact acele persoane de a căror companie sunt nerăbdător să mă despart.”[51]

În fond şi la urma urmei, era un Cecil, făcea parte din una dintre cele mai glorioase familii britanice. Unul dintre faimoşii săi strămoşi, William Cecil, primul lord Burghley, fusese consilierul apropiat al reginei Elisabeta o mare parte a domniei acesteia. Iar fiul lui, Robert, fusese secretar de stat atât pe lângă regina Elisabeta, cât şi pe lângă succesorul ei, Iacob I. Pe parcursul veacurilor, familia acumulase avuţie şi titluri. Iacob I îl făcuse pe Robert conte de Salisbury şi îi dăduse în dar palatul regal de la Hatfield. Robert l-a dărâmat imediat şi a folosit cărămida pentru a construi imensul conac labirintic, care încă mai există şi astăzi. Regele George al III-lea a sporit importanţa titlului familiei pe vremea bunicului lui Salisbury, cu o singură condiţie: „Acum, milord, sper că veţi fi un marchiz englez şi nu un marquis francez.”[52] Primul fiu al marchizului s-a căsătorit cu o tânără moştenitoare foarte bogată şi a asigurat astfel pe mai departe avuţia familiei. Deşi nu îi păsa prea mult de confort şi era cunoscut pentru faptul că se îmbrăca neîngrijit (la un moment nu a fost lăsat să intre în Cazinoul din Monte Carlo)[53], Salisbury, care avea un venit în jur de 50 000–60 000 de lire anual, era un om foarte bogat. Iar Hatfield House, deşi nu putea fi comparată cu palatul Blenheim sau cu Chatsworth, era o clădire măreaţă, având o Mare Galerie, o Sală de Marmură, o bibliotecă, saloane şi zeci de dormitoare. În plus, Salisbury deţinea şi o casă la Londra cu propriul salon de bal şi o vilă (Chalet Cecil), în apropiere de Dieppe.

Deşi nonconformist, în ochii compatrioţilor săi, dar şi ai străinilor, lordul Salisbury era un reprezentant autentic al uneia dintre cele mai admirate şi mai invidiate clase sociale din lume. În întreaga Europă, clasele superioare angajau dădace şi îngrijitori englezi, purtau stofe ecosez şi mâncau marmeladă la micul dejun. În ultimul roman al Trilogiei transilvane de Miklós Bánffy, a cărui acţiune se concentrează pe nobilimea maghiară antebelică, un tânăr aristocrat îndrăgostit de la distanţă de Anglia reuşeşte în cele din urmă să ajungă la Londra. Îi spune ambasadorului său că nu îşi doreşte decât un singur lucru, să devină temporar membru al celui mai exclusivist club al gentlemenilor din Londra, St James’s. Şi astfel, timp de două săptămâni, stă în fereastra clubului. „Mă simţeam ca în paradis.” Nu conta că nu vedea nimic din Londra sau că nu putea vorbi cu nimeni pentru că nu ştia bine limba engleză.[54]

Prestigiul aristocraţiei britanice se datora în parte şi avuţiei. Marile familii din Marea Britanie erau la fel de bogate precum cele din Germania sau Rusia, dar numărul lor era mai mare. În plus, prosperitatea era împărţită, în jos, către micii proprietari de pământ, şi, pe lateral, către noile clase din industrie şi comerţ în ascensiune. După cum scria din Germania fiica reginei Victoria, mama viitorului Wilhelm al II-lea, către mama ei în 1877:

„Ştiţi cât de mici sunt averile în Germania şi că oamenii sunt prea puţin obişnuiţi cu luxul sau cu train du grande monde.” În acelaşi timp însă, clasele privilegiate din întreaga Europă, în special cei al căror venit provenea în primul rând din moşiile de la ţară, simţeau un fior rece pe măsură ce lumea din jurul lor se schimba. Datorită industrializării şi răspândirii puterii europene în lume, în Europa agricultura devenea mai puţin importantă şi profitabilă. Alimentele ieftine din Americi sau alte părţi ale lumii, precum Australia, erau bune pentru clasele muncitoare şi angajatorii lor, dar nu atât de bune pentru proprietarii de pământ. Veniturile realizate din agricultură au scăzut dramatic în Europa în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, iar valoarea terenului agricol s-a diminuat proporţional.

Unii proprietari de pământ erau norocoşi şi deţineau şi proprietăţi urbane, a căror valoare creştea. Doar un sfert din veniturile lui Salisbury se datora exploatării suprafeţelor agricole, restul provenea din proprietăţi urbane şi investiţii. Cei mai bogaţi s-au salvat şi deschizându-şi noi afaceri, investind în industrie sau încheind căsătorii avantajoase în afara cercurilor lor închise, după cum a procedat prinţul francez de Polignac, care s-a căsătorit cu moştenitoarea averii maşinii de cusut Singer. Foarte mulţi dintre aceştia însă nu au supravieţuit. Livada cu vişini a lui Cehov sau Trilogia transilvană a lui Miklós Bánffy, lucrări care descriu moşii ipotecate şi vechi familii scăpătate, au oglindit exact această realitate.

În deceniile premergătoare Primului Război Mondial, aristocraţia latifundiară şi mica nobilime pierdeau teren nu numai din punct de vedere economic; în mai multe regiuni din Europa, aveau de pierdut şi din alte puncte de vedere. Clasa de mijloc şi cea muncitoare aflate în ascensiune, precum şi noii înavuţiţi le puneau sub semnul întrebării privilegiile şi concurau cu ei pentru putere. Vechile clase nu mai erau atât de dominante din punct de vedere social pe cât fuseseră odinioară. Deţinătorii unor averi făcute din comerţ şi industrie — spre exemplu, prieteni de-ai regelui Eduard al VII-lea cu nume precum Rothschild, Lipton sau Cassels — îi ajungeau din urmă, deţinând acum case luxoase şi cheltuind extravagant pe distracţii. Nici în politică şi guvernare rolul lor nu mai era la fel de important, chiar şi în ţări precum Germania. Extinderea dreptului electoral — în Marea Britanie numărul electorilor s-a dublat de la 3 milioane la aproape 6 prin reformele din 1884 şi 1885 — şi redesenarea graniţelor electorale au dejucat o mare parte a vechilor aranjamente convenabile, prin care locurile în Parlament erau rezervate după bunul plac al magnaţilor locali.[55]

Lui Salisbury nu îi plăceau aceste schimbări, chiar dacă se număra, în mod evident, printre cei mai favorizaţi de soartă. „Lucruri care au fost în siguranţă veacuri la rândul sunt acum în pericol”, spunea el. Democraţia extinsă submina puterea claselor superioare tradiţionale, iar acest lucru dăuna societăţii. „A gândit şi a luptat pentru ordinea sa”, spunea colegul său, politicianul lord George Hamilton, „şi nu pentru a-i asigura privilegii şi exonerări, ci pentru că avea credinţa că menţinerea vechii ordini asigura

cel mai bun suport pentru o guvernare justă şi de încredere.” Salisbury căuta să deţină o funcţie, considera Hamilton, numai pentru a contribui la propăşirea ţării sale.[56]

Dacă era adevărat, atunci încercarea lui a dat roade. Până la Jubileul de Diamant, Salisbury avusese trei mandate de prim-ministru, trei de ministru de externe şi două de secretar de stat pentru India. Din fericire, avea o capacitate remarcabilă de a munci şi de a face faţă presiunilor. Nu pierdea nopţi din cauza grijilor, după cum i-a împărtăşit unei nepoate, şi, pur şi simplu, făcea tot ce îi stătea mai bine în putinţă când trebuia să ia o decizie, după cum i-a mărturisit familiei sale, chiar dacă era vorba doar de o banalitate — precum îmbrăcarea unui pardesiu sau nu înainte de plimbare. „Simt că este exact acelaşi lucru, şi nimic mai mult, şi atunci când scriu o depeşă de care ar putea depinde războiul sau pacea. Gravitatea ei depinde de elementele disponibile la luarea deciziei şi în niciun caz de amploarea rezultatelor care ar putea urma. Cu rezultatele, eu nu am nimic de-a face.”[57]

Când a devenit prim-ministru pentru ultima dată, în 1895, a ales, aşa cum procedase şi înainte, să fie şi ministru de externe. „Prima noastră datorie este faţă de poporul acestei ţări, de a-i susţine interesele şi drepturile; pe locul doi vine datoria noastră faţă de omenire”, a declarat el în faţa unei audienţe, la câteva luni după Jubileul de Diamant. Cum Salisbury considera că hegemonia britanică în lume era, în general, una binevoitoare, în opinia lui cele două obiective nu erau incompatibile. Strategia sa în relaţiile externe era una simplă: de a proteja Marea Britanie, interesele şi poziţia ei în lume, de preferinţă fără complicaţii inutile — precum alianţe şi acorduri secrete. Nu îi plăceau „măsurile energice”, aşa cum i le-a descris el reginei.[58] Poate că făcea o aluzie fină la marele său rival William Gladstone şi Partidul său Liberal, care credeau într-o intervenţie în Europa, şi, dacă era necesar, pentru motive umanitare. Salisbury era de părere că, în cel mai bun caz, Marea Britanie ar fi trebuit să-şi folosească influenţa pentru a-şi împiedica vecinii „să sară unul la beregata altuia”, pentru că în general o astfel de atitudine ar fi dăunat tuturor.[59] Şi era pregătit să acţioneze cu fermitate ori de câte ori erau în primejdie interesele britanice, recurgând chiar la ameninţări cu acţiuni militare. Odată cu deschiderea canalului Suez, Egiptul a devenit de o importanţă crucială pentru legăturile Marii Britaniii cu India şi Orientul Îndepărtat. Marea Britanie trebuia să deţină controlul asupra canalului indiferent de ceea ce ar fi crezut alte naţiuni şi, ca măsură suplimentară de precauţie, trebuia să ocupe şi cursul superior al Nilului. La sfârşitul anilor 1890, Salisbury avea să se găsească în mijlocul unei confruntări militare cu Franţa în această zonă.

Asemenea multor alţi compatrioţi ai săi, Salisbury avea tendinţa de a-i considera pe străini mai egoişti şi mai puţin de încredere decât erau britanicii, iar pe latini, mai emoţionali. Grecii erau „şantajiştii Europei”, iar când francezii au pătruns în Tunisia, a declarat că acest lucru „era bine înrădăcinat în codul francez al onoarei, aşa cum era el îndeobşte pus în practică”.[60] În anii 1880, în momentul în care Marea Britanie şi Germania

concurau pentru influenţă în Africa de Est, Salisbury a avertizat un tânăr consul care urma să fie trimis în insula Zanzibar: „Întreaga chestiune a Zanzibarului este deopotrivă dificilă, dar şi periculoasă, căci noi suntem vrând-nevrând parteneri cu germanii, a căror moralitate politică diferă considerabil de a noastră în multe privinţe.”[61] Deşi putea să mediteze la „inutilitatea” extinderii imperiului, era ferm convins că Marea Britanie trebuia să-şi primească partea din ceea ce se petrecea în lume: „instinctul naţiunii nu va fi niciodată satisfăcut fără o parte din prada pe care vede că vecinii ei şi-o împart hulpav”[62].

Nu părea să antipatizeze vreo naţiune în mod special — cu excepţia Statelor Unite. La americani regăsea tot ceea ce detesta la lumea modernă: erau lacomi, materialişti, ipocriţi şi vulgari şi credeau că democraţia era cea mai bună formă de guvernare. În timpul Războiului Civil, a susţinut cu fervoare Confederaţia, în parte şi pentru că, în opinia lui, sudiştii erau gentlemeni, iar nordiştii nu. În plus, se temea de creşterea puterii americane. După cum a scris cu mâhnire în 1902: „Este foarte trist, dar mă tem că America este menită să progreseze şi nimic nu va putea restabili egalitatea între noi. Dacă am fi intervenit în Războaiele Confederaţiei, atunci poate am fi reuşit să reducem puterea Statelor Unite la un nivel căruia să-i putem face faţă. Dar o naţiune nu primeşte două asemenea şanse pe parcursul existenţei ei.”[63]

Opiniile sale despre străini nu l-au împiedicat pe Salisbury, pe durata mandatului său de ministru de externe, să colaboreze cu alte puteri în scopuri precise. Astfel, a încheiat înţelegeri cu Italia şi Austria la sfârşitul anilor 1880 pentru a menţine statu-quoul în zona Mediteranei. Pentru a pune la adăpost Egiptul de francezi, care nu iertaseră Marea Britanie pentru preluarea administrării ţării în 1882, a menţinut o relaţie bună cu Germania. Uneori, deşi detesta influenţa sporită a opiniei publice în afacerile externe, se folosea de aceasta când dorea să refuze angajamente şi alianţe nedorite. În anii 1890, când germanii au sugerat crearea unui front comun împotriva Franţei, Salisbury a regretat că nu putea face nimic în această privinţă: „Parlamentul şi poporul nu se vor lăsa influenţaţi sub niciun chip de faptul că Guvernul a semnat cu câţiva ani în urmă un acord secret de a porni la război.”[64] De asemenea, a invocat şi argumentul, sustenabil poate în absenţa unei constituţii scrise, că Marii Britanii i se interzicea prin constituţie să încheie, pe timp de pace, acorduri care ar fi putut duce la un război.[65] În plus, Marina Regală — cea mai mare din lume — şi avantajele geografice care decurgeau din faptul că era o insulă confereau Marii Britanii libertatea de a rămâne relativ independentă în relaţiile internaţionale.

Deşi a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a menţine Marea Britanie ferită de situaţii încurcate, Salisbury a încercat totodată să prevină formarea unor blocuri puternice care ar fi putut să se coalizeze împotriva ei. După cum a explicat într-un discurs ţinut la Caernarvon în 1888, naţiunile ar trebui să se comporte ca nişte gospodari înţelepţi cu vecinii lor.

Dacă doreşti să te înţelegi cu oamenii cu care trăieşti, nu trebuie să cauţi în permanenţă ocazii de a obţine un mic avantaj faţă de ei; trebuie să-ţi priveşti propriile pretenţii, dar şi pe ale lor, într-un spirit corect şi de bună vecinătate — pe de o parte, fără să sacrifici niciun drept important şi autentic, despre care ai senzaţia că îţi este îngrădit sau încălcat — şi, pe de alta, abţinându-te de la a transforma micile controverse în dispute înveninate şi de la a trata fiecare neînţelegere ca pe o chestiune de principiu de o importanţă vitală.

Cei care nu acordă atenţie acestui comportament rezonabil, de bună vecinătate, a continuat el, „se vor trezi în faţa unei alianţe formate din aceşti vecini...”[66].

Salisbury era de părere că, dacă aveau să se formeze alianţe — iar opinia sa reflecta o politică britanică de lungă tradiţie —, era preferabil ca două sau mai multe state să se coalizeze una împotriva celeilalte, şi nu a Marii Britanii. Relaţia dintre Regatul Unit şi Europa de obicei funcţiona cel mai bine când englezii se aflau în termeni amiabili cu cât mai multe puteri posibil şi când exista un echilibru clar al puterilor pe continent, fapt ce îi dădea Marii Britanii loc de manevră între diverse grupuri. Salisbury reuşise să se convingă măcar pe el însuşi, dacă nu şi pe celelalte puteri europene, că Marea Britanie contribuia în acest fel la binele general. După cum a afirmat în discursul său de la Caernarvon, „Există o mare diferenţă între efortul binevoitor şi jovial de a întreţine bune relaţii cu vecinii şi acel spirit de aroganţă şi ursuză «izolare» care a primit demnul nume de «non-intervenţie». Facem parte din comunitatea europeană şi trebuie să ne îndeplinim îndatoririle în acest sens.”[67]

Deşi Salisbury detesta ceea ce el însuşi numea „jargonul izolaţionismului”[68], politica sa externă a ajuns să fie caracterizată tocmai în aceşti termeni. În ianuarie 1896, când regina Victoria a protestat faţă de o aparentă izolare a Marii Britanii, Salisbury a replicat cu asprime că izolarea este „mult mai puţin periculoasă decât riscul de a fi târât în războaie care nu ne privesc”. Acest punct de vedere era împărtăşit de colegii săi conservatori. „Izolarea noastră nu este o izolare venită din slăbiciune, nici din dispreţ faţă de noi înşine; este aleasă în mod deliberat, căci avem libertatea de a ne comporta după cum dorim în orice împrejurări”[69], a declarat lordul Goschen, Prim Lord al Amiralităţii, în 1896, la o reuniune a conservatorilor. În acelaşi an, mai întâi un politician canadian, iar mai apoi Joseph Chamberlain au adăugat adjectivul „splendid” acestui concept, iar termenul s-a răspândit cu o rapiditate surprinzătoare. Se afirma că „splendida izolare” şi manipularea abilă a echilibrului puterilor de către Marea Britanie erau nu numai o opţiune politică deliberată, dar şi una consfinţită prin tradiţie, datând cel puţin din perioada domniei marii regine Elisabeta I, care manevrase la rândul ei între rivalii săi, Franţa şi Spania, pentru a asigura securitatea Marii Britanii. „Un echilibru al puterilor pe continent”, spunea un istoric al perioadei elisabetane, „era exact ceea ce îi convenea [reginei], aşa cum de cele mai multe ori îi convenise şi ţării ei.”[70] Montagu Burrows, profesor Chichele de

istorie modernă la Oxford, a conferit acestui termen o însemnătate aproape mistică, numindu-l „Echilibrul” şi a adus în sprijinul acestei idei un citat din Edmund Burke, care afirmase că, dintre toate puterile, Marea Britanie era cea mai potrivită să se îngrijească de acest echilibru. „Nu am exagera dacă am spune că aceasta a fost salvarea Europei”[71], a afirmat el cu mândrie.

Privind în retrospectivă, cât de infatuată pare această poziţie. Chiar şi la acea vreme, exista o notă de sfidare în toată această atitudine. În 1897, când se sărbătorea Jubileul de Diamant, Marea Britanie era într-adevăr izolată, dar poziţia sa în lume nu era nici pe departe „splendidă”. Nu avea prietenii sigure în Europa. Era antrenată într-un număr de dispute şi rivalităţi pe întregul mapamond, cu Statele Unite în problema Venezuelei, cu Franţa în mai multe regiuni ale globului, cu Germania în Africa şi Pacific şi cu Rusia în Asia Centrală şi China. Imperiul ca atare nu era chiar o binecuvântare. Cert este că îi conferea Regatului Unit prestigiu, producătorilor britanici pieţe sigure şi, teoretic, şi o putere sporită. Un desen publicat în Punch la momentul marii parade navale înfăţişa un leu britanic bătrân punând patru lei mai tineri — Australia, Canada, Noua Zeelandă şi Colonia Capului — să vâslească din greu ca să vadă flota.[72] Cu toate acestea, tinerii lei nu păreau întotdeauna foarte entuziasmaţi să-şi asume povara de a se apăra, cu atât mai puţin de a apăra întreg imperiul.

Iar imperiul se extindea, căci Marea Britanie continua să-şi adauge colonii şi protectorate în întreaga lume, încercând astfel să şi protejeze ceea ce deţinea deja. Pe măsură ce alte puteri se alăturau luptei pentru teritorii, imperiul devenea din ce în ce mai vulnerabil. Sir Thomas Sanderson, subsecretar permanent al Ministerului de Externe britanic, a declarat câţiva ani mai târziu: „Câteodată am impresia că un străin care ne-ar citi presa nu ar putea să-şi închipuie Imperiul Britanic altfel decât asemenea unui uriaş tolănit deasupra întregii lumii, cu degetele de la mâini şi de la picioare umflate de gută şi răşchirate în toate direcţiile, de care nu te puteai apropia fără ca acesta să nu înceapă să strige.”[73] Deşi termenul de „supraextindere imperialistă” nu fusese încă inventat, Marea Britanie suferea deja de acest simptom în 1890. Poezia lui Kipling, Recessional, compusă imediat după ce a văzut impresionanta paradă navală de la Spithead, conţinea un avertisment:

Far-called our navies melt away —

On dune and headland sinks the fire —

Lo, all our pomp of yesterday

Is one with Nineveh and Tyre!

Judge of the Nations, spare us yet,

Lest we forget — lest we forget![74]

Deşi Marea Britanie încă era principalul producător de bunuri al lumii, producţia ei industrială era devansată de industriile mai noi şi mai dinamice ale Germaniei sau Statelor Unite, care pătrundeau şi pe pieţele ei externe. Poveştile despre soldaţii de jucărie pentru copiii englezi, care ar fi fost fabricaţi în Germania, se prea poate să nu fi fost adevărate, însă ele reflectau o nelinişte din ce în ce mai mare — inclusiv cu privire la capacitatea Marii Britanii de a se apăra.

Pentru că era o insulă, Marea Britanie reuşise să se descurce cu o armată minusculă şi să se bazeze pe forţele navale pentru apărarea sa şi a imperiului pe care-l deţinea. Date fiind inovaţiile tehnologice însă, flotele erau din ce în ce mai scumpe, iar costurile din ce în ce mai împovărătoare pentru buget. „Titanul istovit, care se clatină sub povara globului prea greu al sorţii lui”, spunea Joseph Chamberlain.[75] În plus, existau temeri că, date fiind angajamentele internaţionale ale Marinei Regale, Insulele Britanice ar fi rămas neprotejate. Începând cu sfârşitul anilor 1880, voci mai pesimiste din armată avertizaseră că francezii, dacă ar fi vrut, ar fi putut cu uşurinţă distruge forţa navală britanică din Canalul Mânecii şi invada Anglia. Salisbury însuşi a schiţat un asemenea scenariu în 1888 într-o notă adresată Cabinetului, în care şi-i imagina pe francezi, „conduşi de genul de soldat care ajunge în fruntea unei revoluţii”, debarcând pe insulă într-o sâmbătă seara, pe când britanicii se bucurau de sfârşitul de săptămână. Cu ajutorul a „doi sau trei patrioţi irlandezi”, invadatorii ar fi putut tăia firele de telegraf şi ajunge la Londra înainte ca armata britanică să poată riposta.[76] Această perspectivă — şi este discutabil cât de mult credea Salisbury în ea — nu l-a împiedicat însă să-şi petreacă pe mai departe vacanţele în Franţa.

Relaţia proastă cu Franţa a continuat să creeze probleme ultimului guvern al lui Salisbury; într-adevăr, în 1898, acesta avea să se confrunte cu un alt pericol de război destul de grav. Noua prietenie tot mai strânsă dintre Franţa şi Rusia, altă ţară care dorea să-şi extindă imperiul, era de asemenea un motiv de îngrijorare. Preferinţa lui Salisbury de a colabora cu Tripla Alianţă formată din Germania, Austro-Ungaria şi Italia nu mai părea o alternativă adecvată. Masacrul armenilor de la mijlocul anilor 1890, din estul Turciei de astăzi, demonstrase că Tripla Alianţă nu era un partener de încredere.

Aceşti nefericiţi creştini, supuşi ai Imperiului Otoman, erau măcelăriţi de vecinii lor musulmani, iar guvernul, fie intenţionat, fie din pură incompetenţă, nu făcea nimic pentru a împiedica atrocităţile. O mare parte a secolului al XIX-lea, politica britanică fusese una de susţinere a otomanilor, pentru a evita astfel ca strâmtorile dintre Marea Neagră şi Mediterană să intre în posesia ruşilor. Interesul naţional însă nu era întotdeauna şi pe placul opiniei publice britanice, care era deosebit de indignată când Imperiul Otoman persecuta una sau alta dintre comunităţile creştine aflate pe teritoriul său. Gladstone îşi construise chiar o întreagă campanie electorală pe tema atrocităţilor din Bulgaria şi a necesităţii de a fi luate măsuri în această privinţă de către comunitatea

internaţională. Deşi detesta să se implice în problemele interne ale altor naţiuni, Salisbury fusese întotdeauna sceptic în privinţa otomanilor şi i-ar fi abandonat bucuros cu mult timp în urmă dacă Marea Britanie nu ar fi avut nevoie de un aliat în extremitatea estică a Mediteranei. În 1895, a încercat să găsească parteneri — posibil în Austria sau Italia, poate chiar în Germania sau Rusia — pentru a exercita presiune asupra otomanilor şi a-i determina să pună capăt atacurilor împotriva armenilor, dar nicio altă putere nu a fost dispusă să se implice. Problema i-a pricinuit lui Salisbury multe insomnii, dar până la urmă a fost nevoit să accepte că Marea Britanie avea mâinile legate. A ajuns, de asemenea, la concluzia că trebuia să caute alte căi de a apăra interesele britanice în Mediterană şi canalul Suez, legătura, de o importanţă capitală, către India, decât să susţină muribundul şi coruptul Imperiu Otoman. Întrebarea, la care nu avea să se găsească răspuns nici în anii următori, era cum? Printr-o prezenţă sporită (şi costisitoare) a forţelor militare în Egipt şi Mediterană? O alianţă cu o altă putere cu interese în regiune, precum Franţa sau Rusia? Niciuna dintre aceste variante nu părea posibilă având în vedere rivalităţile din alte zone.

Imperiul Otoman era un motiv de îngrijorare şi din alt punct de vedere, din cauza tentaţiei pe care o reprezenta într-o epocă a imperialismului. Puterile, şi naţiunile lor, îşi măsurau importanţa la nivel global în funcţie de numărul de colonii deţinute, dar rezerva de teritorii nerevendicate se împuţina. Până în anii 1890, Africa fusese în mare parte împărţită, la fel şi Orientul Îndepărtat şi insulele din Pacific. Mai rămâneau acele zone ale lumii în care vechea ordine se prăbuşea: China, de exemplu, Persia sau Imperiul Otoman. În 1898, la Albert Hall, din Londra, Salisbury a ţinut un discurs devenit faimos. „În linii mari, poţi împărţi naţiunile lumii în cele vii şi cele aflate pe moarte”, a spus el în faţa publicului său conservator. „Pe de o parte, avem ţări mari, a căror enormă putere sporeşte în fiecare an, a căror avuţie sporeşte, a căror dominaţie sporeşte, al căror mod de organizare este tot mai perfecţionat.” Pe de altă parte, se aflau victimele fireşti ale acestora, care se stingeau din cauza unor boli precum corupţia sau proasta guvernare. Procesul pe care Salisbury îl considera de la sine înţeles era unul potenţial periculos. „Naţiunile în viaţă vor acapara treptat teritoriile celor muribunde, iar între naţiunile civilizate vor apărea rapid zâzania şi sămânţa de conflict.”[77]

Acestea începeau deja să apară. Marea Britanie şi Franţa se ciondăniseră pe tema Egiptului, oficial încă parte a Imperiului Otoman, chiar dacă numai cu numele, iar în 1880 Franţa şi Italia se confruntaseră în Tunisia. Guvernul Otoman se zbătea ca un peşte în plasă, iar plasa devenea din ce în ce mai strânsă: împrumuturi de la guverne şi bănci europene şi, în consecinţă, un control extern şi mai mare asupra finanţelor sale; concesiunile oferite europenilor pentru construcţia de căi ferate, benefice pentru comerţ, dar şi o modalitate de extindere a influenţei europene; intervenţia europenilor în scopuri umanitare, pentru a asigura un bun tratament al creştinilor din regiune; şi apelurile europene la reformă. Mai

târziu, când otomanii nu au mai putut face faţă, teritoriile lor, care includeau o parte a Balcanilor şi Orientul Mijlociu arab, aveau să devină, în mod sigur, ţinta acaparărilor.

Extinderea Imperiului Rus spre sud şi est a făcut din Persia miza Marelui Joc dintre ruşi şi englezi în Asia Centrală. Ruşii erau din ce în ce mai influenţi în nord, în timp ce britanicii încercau să-şi consolideze poziţia în sud şi pe coasta Oceanului Indian. Ambele ţări au căutat să câştige simpatia Şahului Şahilor. Jocul continua în Afganistan, care se afla acum între teritoriul rusesc şi India Britanică, în Tibet şi, mai la est, în China.

În Asia, puterile europene au găsit China, cu evidenta sa slăbiciune, aproape irezistibilă. Li s-au alăturat şi Statele Unite, cu toate că aici opoziţia faţă de imperialism avea rădăcini istorice adânci: Grover Cleveland, preşedinte la mijlocul anilor 1880 şi apoi între 1893 şi 1897, care se opunea puternic achiziţionării de colonii de către Statele Unite, a declarat cu ocazia discursului său inaugural că ţara sa avea să rămână întotdeauna fidelă originilor sale revoluţionare şi că nu avea ambiţii pe alte continente. Cu toate acestea, Statele Unite erau deja înclinate să intervină în propria lor gospodărie, în Caraibe, iar nu după mult timp aveau să acapareze Filipinele, Hawaii şi Puerto Rico. În ceea ce privea China, administraţiile americane susţineau că singura cale de urmat era o politică a uşilor deschise, care să ofere acces tuturor naţiunilor la teritoriile Chinei, în locul unor sfere exclusiviste de interese.

Spre surprinderea şi marea mirare a occidentalilor, Japonia, care rezistase în faţa pericolului de a deveni o altă colonie adaptându-se rapid la noile forţe din lume, avea la rândul ei ambiţii în China. Puterile au impus un şir întreg de concesii regimului muribund de la Beijing: porturi deschise, unde străinii puteau trăi şi lucra sub administraţia propriilor legi şi guverne; bineînţeles, căi ferate — iar în China acestea erau protejate de trupe străine; şi drepturi de exclusivitate pentru activităţi miniere şi comerciale în anumite zone. Chinezii au sesizat pe bună dreptate conturarea unei tendinţe bine cunoscute, prin care ţara lor avea să fie tăiată ca un pepene.

Marea Britanie era de departe puterea care deţinea supremaţia comercială în China, în special în valea fluviului Yangtze, şi nu îşi dorea în mod deosebit să pună stăpânire pe regiuni din ţară, deoarece odată cu acestea venea şi povara grea a administrării. Dar nu putea nici să stea deoparte şi să privească alte puteri cum pătrundeau în China şi poate chiar anexau teritorii. În 1895, când Salisbury a devenit prim-ministru, Rusia deja punea în discuţie interesele britanice în partea de nord a ţării. Iar lupta pentru influenţă în China avea să se încingă pe măsură ce alte state, precum Germania, intrau în joc.

Temerile lui Salisbury erau amplificate de faptul că relaţia cu Statele Unite, întotdeauna problematică, trecea printr-o fază deosebit de proastă. Îndelungata dispută dintre Marea Britanie şi Venezuela cu privire la graniţele celei din urmă cu Guiana britanică fusese brusc reactivată de

administraţia lui Grover Cleveland. În iulie 1895, la o lună după ce Salisbury a devenit prim-ministru, secretarul de stat Richard Olney a trimis o depeşă belicoasă prin care anunţa că Statele Unite erau îndreptăţite să intervină în dispută. A invocat Doctrina Monroe, acea declaraţie splendid de ambiguă şi deosebit de flexibilă, care avertiza puterile externe să nu intervină în Lumea Nouă. De ambele părţi ale Atlanticului, presa s-a inflamat. Ambasadorul american de la Londra i-a citit cu voce tare lui Salisbury o lungă depeşă diplomatică, prin care guvernul său susţinea revendicările Venezuelei cu privire la achiziţionarea unei mari părţi din Guiana britanică şi le cerea englezilor să accepte arbitrajul. Lui Salisbury i-a luat patru luni să răspundă. Refuza să accepte că Doctrina Monroe le oferea Statelor Unite vreo autoritate asupra posesiunilor britanice din Lumea Nouă şi sugera că americanii „nu aveau practic niciun motiv” să se implice într-o dispută teritorială dintre o posesiune britanică şi un stat terţ. Cleveland a declarat că Salisbury „era complet nebun”, şi atât în Marea Britanie, cât şi în Statele Unite a început să se discute cu mult entuziasm despre război. Însă englezii aveau multe alte bătăi de cap în alte părţi ale lumii şi nu îşi doreau să lupte, iar opinia publică din Statele Unite era împărţită. În cele din urmă s-a ajuns la un compromis; Salisbury a încetat să se mai opună extinderii Doctrinei Monroe de către americani, iar în 1899 frontiera a suferit câteva modificări minore prin arbitraj. Venezuela, pe care ambasadorul american la Londra a expediat-o numind-o „un stat corcitură”, nu a primit mare lucru. (Preşedintele venezuelean Hugo Chávez a revendicat acest teritoriu disputat până la moartea sa, iar succesorii săi continuă să o facă şi astăzi.)[78]

Salisbury a făcut concesii şi în alte dispute. În 1896, când francezii au anexat Madagascarul, unde englezii aveau mari interese, Salisbury a renunţat la această insulă fără să protesteze. Cu toate acestea, încă mai rezista sugestiilor ca Marea Britanie să-şi clădească relaţii mai stabile. A refuzat de asemenea, aşa cum făcuse întotdeauna, să-şi facă griji nejustificate cu privire la fiecare colţ al lumii. Prefera să se concentreze pe regiunile de o importanţă vitală pentru Imperiul Britanic. După cum i-a spus lui sir Evelyn Baring (mai târziu lord Cromer), proconsul în Egipt, într-o perioadă tensionată, când securitatea la Marea Roşie era afectată: „Nu aş fi prea impresionat de ce îţi spun militarii despre importanţa strategică a acestor locaţii. Dacă li s-ar da mână liberă, ar insista asupra importanţei ocupării Lunii pentru a ne proteja de Marte.”[79] Colegii săi se temeau de faptul că Salisbury ar fi fost prea relaxat şi că nu ar fi avut o politică externă clară. Sau, dacă avea, atunci nu era dispus să o destăinuie; înclinaţia lui Salisbury de a fi secretos s-a amplificat odată cu vârsta. Lordul Curzon, subsecretar al Ministerului de Externe, l-a descris mai târziu ca fiind „acea povară bizară de la vârf, puternică, de nepătruns, genială şi obstructivă”.[80] Curzon era de părere că Salisbury recurgea prea des la politica de a arunca oase la câini, care nu făceau mai apoi decât să latre după mai mult, aşa cum se dovedise în cazul Franţei şi Rusiei. Deşi nu toţi colegii săi erau atât de critici, majoritatea se temea că Salisbury nu mai făcea faţă atribuţiilor de prim-ministru sau ministru de externe. La sfârşitul

anilor 1890, începea să-şi arate vârsta, era deprimat din cauza bolii grave a soţiei sale, care a şi murit în 1899.

Încă dinainte să-şi dea oficial demisia din funcţia de ministru de externe, în 1900, Salisbury începuse să transfere o mare parte a atribuţiilor sale de politică externă nepotului său Arthur Balfour, liderul Camerei Comunelor, şi secretarului său pentru colonii, Joseph Chamberlain. Cei doi nici că puteau fi mai diferiţi. Balfour era nepotul lui Salisbury şi, prin urmare făcea parte din acel cerc restrâns privilegiat, cu relaţii la vârf, din înalta societate britanică. Fiind fiul cel mai mare al unui bărbat bogat, deţinea moşii întinse în Scoţia. Era chipeş, inteligent şi fermecător, deşi mulţi îl considerau rece şi distant. Zâmbetul lui, declara o cunoştinţă de-a sa, se asemăna cu „lumina lunii pe o piatră de mormânt”.[81] Se spunea că rămăsese cu inima frântă după ce femeia pe care o iubise murise de tifos, dar un prieten apropiat susţinea că îşi „epuizase resursele în această direcţie” şi că prefera relaţiile superficiale, fără bătăi de cap, cu femei măritate. Marea sa pasiune era filosofia şi, în mod bizar, în timpul Marelui Război avea să manifeste entuziasm pentru sionism. Deşi muncea din greu, încerca să nu arate acest lucru. Părăsea pe ascuns Camera Comunelor pentru a juca golf şi se întorcea la sesiunile târzii în haine de seară. Stătea tolănit în banca sa parlamentară „de parcă ar fi vrut să afle dacă se putea sprijini doar în omoplaţi”, scria ziarul Punch.[82]

Îl considera pe Chamberlain interesant, dar nepăsător. „Joe, deşi îl îndrăgim mult cu toţii”, îi scria el iubitei sale preferate, „totuşi nu se integrează în totalitate, nu formează un compus chimic cu noi.”[83] Chamberlain era un industriaş care făcuse avere prin forţe proprii, unul dintre acei noi oameni înstăriţi a căror ascensiune o deplora Salisbury atât de mult. Provenea dintr-o familie din clasa mijlocie, renunţase la şcoală la şaisprezece ani şi ajunsese să muncească pentru o afacere de familie din Birmingham, care producea şurubelniţe de metal. Spre deosebire de Balfour, se căsătorise — chiar de trei ori. Primele două soţii ale sale muriseră la naştere, dar lăsaseră în urmă doi băieţi, Austen şi Neville; cel din urmă avea să devină faimos, în bine sau în rău, ca pacifistul premier britanic de la sfârşitul anilor 1930. Cea de-a treia soţie a sa avea jumătate din vârsta lui, era americancă, fiica ministrului de război din administraţia Cleveland. După toate aparenţele, era un mariaj fericit.

Energic, hotărât şi ambiţios, tânărul Chamberlain transformase afacerea de şurubelniţe în cea mai mare de acest gen din Anglia şi ieşise la pensie foarte bogat la vârsta de treizeci şi şase de ani. Nu-i plăceau sporturile, avea puţine hobbyuri şi o pasiune neobişnuită pentru orhidee, pe care le creştea în sere speciale (purta mereu una la butonieră). S-a implicat în politică manifestând aceeaşi hotărâre de care dăduse dovadă în afaceri şi a devenit primarul oraşului Birmingham. S-a preocupat de extinderea accesului la învăţământul primar, de sistemele de canalizare şi apă curentă, de salubrizarea mahalalelor şi înfiinţarea de biblioteci. Chiar şi după ce a obţinut un scaun în Camera Comunelor ca liberal, a rămas liderul de necontestat al oraşului. În parlament, a stârnit surprinderea

colegilor săi nefiind un demagog înverşunat, ci un vorbitor deosebit de cizelat care ţinea discursuri concise şi incisive. „Prestaţia lui era, dacă se poate spune aşa, prea perfectă”, potrivit jurnalistului britanic J. A. Spender. „Totul este foarte frumos, foarte frumos, domnule Chamberlain”, i-a spus la un moment dat un membru mai vechi al Camerei, al cărui sfat Chamberlain îl preţuia, „dar Camera ar aprecia deosebit de mult dacă, din când în când, aţi reuşi să vă pierdeţi cu firea.”[84]

Chamberlain a rămas un radicalist, care milita pentru reforme sociale şi ataca instituţii privilegiate precum nobilimea latifundiară sau oficiala Biserică Anglicană. Cu toate acestea, a devenit foarte ataşat de Imperiul Britanic, pe care îl considera a fi o forţă a binelui în lume. Această convingere l-a determinat să se separe de liberali în 1886, când aceştia au propus Autonomia Legislativă a Irlandei (Home Rule); Chamberlain şi susţinătorii săi erau de părere că acest lucru ar fi afectat unitatea imperiului. Treptat, aşa-numiţii unionişti liberali s-au apropiat de Partidul Conservator.[85] Chamberlain nu şi-a apărat niciodată poziţia în faţa foştilor săi colegi. A mers pus şi simplu mai departe. Spender spunea că atunci când făcea ceva, şi de obicei făcea politică, era atât de concentrat, încât părea „neînsufleţit”. „În opinia lui, totul era alb sau negru, cu contururi clare, nu existau nuanţe.”[86]

În primii săi ani ca secretar pentru colonii, confruntându-se cu provocări şi crize diverse, de la cea a codului în Newfoundland la cea a aurului în sudul Africii, Chamberlain a devenit profund conştient de cât de izolată şi vulnerabilă era ţara sa. În plus, opinia publică, acea forţă nouă şi imprevizibilă din afacerile externe, cerea ca Marea Britanie să ia atitudine pentru a apăra interesele britanice în lume. Izolarea, susţinea el, nu mai aducea beneficii Marii Britanii, iar Balfour ajungea să-i dea dreptate. Franţa nu avea cum să-i fie aliat, din cauza tensiunilor privitoare la Africa şi rivalităţii istorice dintre cele două ţări. Cât despre Rusia, după cum spunea el într-un discurs din 1898, „dacă iei cina cu diavolul, ia-ţi o lingură lungă”. Gândurile lui Chamberlain au început să se îndrepte din ce în ce mai mult către Germania, cu care Marea Britanie nu avusese atât de multe dispute. Şi nu era singurul. Alte personalităţi-cheie, precum miniştri, amirali, oficiali din Ministerul de Externe şi scriitori influenţi, ajunseseră să gândească la fel.[87]

Cu aprobarea şovăielnică a lui Salisbury, Chamberlain a demarat discuţiile cu ambasadorul german la Londra în vederea încheierii unui posibil tratat. În 1899, a purtat conversaţii amicale cu kaiserul şi ministrul acestuia de externe, Bernhard von Bülow, la castelul Windsor, ceea ce l-a încurajat să creadă în posibilitatea încheierii unei alianţe, poate chiar a uneia care să includă şi Statele Unite. La o zi după ce delegaţia germană a plecat de la Londra, a ţinut un discurs public la Leicester, în care a vorbit despre „o nouă Triplă Alianţă între rasa teutonă şi cele două măreţe ramuri transatlantice ale rasei anglo-saxone, care va exercita o influenţă puternică asupra viitorului omenirii”.[88] Mai existau şi alte semne promiţătoare. În 1898, Marea Britanie a încheiat o înţelegere cu Germania

cu privire la coloniile portugheze Mozambic, Angola şi Timor, care urmau probabil să reintre pe piaţa internaţională dat fiind că metropola lor se afla în pragul falimentului. Cele două părţi semnatare (Portugalia nu a fost consultată) au convenit să ţină la distanţă orice alt stat şi să împartă între ele Imperiul Portughez. În anul următor, englezii au pus capăt unui conflict absurd cu germanii cu privire la arhipelagul Samoa din Pacificul de Sud, cedând Berlinului controlul asupra insulei principale.

În 1901, Chamberlain, aşa cum îi mărturisise chiar el unui membru al ambasadei germane de la Londra, era deja în favoarea unei cooperări mai apropiate cu Germania şi chiar cocheta cu gândul că Marea Britanie ar fi putut deveni membră a Triplei Alianţe, alături de Germania, Austro-Ungaria şi Italia.[89] Balfour a fost de acord. I se părea că duşmanul cel mai probabil al Marii Britanii era alianţa dintre Franţa şi Rusia. „Pentru noi este de o maximă importanţă ca în acest moment Italia să nu fie zdrobită, Austria să nu fie dezmembrată şi, aşa cum cred eu, Germania să nu fie ucisă în strânsoarea dintre ciocanul Rusiei şi nicovala Franţei.”[90]

Germanii nu erau împotriva ideii, dar nici nu se grăbeau să semneze un acord complet sau să accepte Marea Britanie ca membră a Triplei Alianţe, mai ales pentru că li se părea că englezii aveau mai multă nevoie de ei decât viceversa. Războiul Burilor, izbucnit în octombrie 1899, la doar doi ani după gloriosul Jubileu de Diamant, dăunase grav prestigiului şi încrederii Regatului Unit. În primele luni de conflict, pe măsură ce înfrângerile umilitoare se acumulau, englezii se temeau că Franţa avea să profite de ocazie şi să invadeze Insulele Britanice sau că Rusia şi Franţa ar putea să ameninţe poziţia Marii Britanii în Oceanul Indian.[91] În ianuarie 1901, regina Victoria a murit, poate un alt semn că vechea ordine dispărea.

Investigaţiile demarate după război au scos la iveală incompetenţa comandanţilor britanici, faptul că regimentele fuseseră trimise la luptă în absenţa unor ordine clare, hărţile nu fuseseră corecte, nici informaţiile suficiente, iar echipamentul folosit fusese complet inadecvat. Leo Amery, un reporter de război pentru The Times, a scris, de exemplu, despre dezastrul Bătăliei de la Spion Kop: „Nu s-a depus niciun efort în prealabil pentru a se calcula relieful poziţiei ce urma să fie ocupată sau pentru a furniza soldaţilor însărcinaţi cu ocuparea ei asemenea informaţii. Nici ofiţerii nu au depus suficient efort pentru a afla care era forma vârfului montan înainte de a săpa tranşee.”[92] După război au fost aplicate reforme extinse în armată, dar rezultatele aveau să fie vizibile în timp.

Ultimii ani ai secolului au fost îngreunaţi şi de faptul că situaţia din China rămânea instabilă, fapt ce ameninţa interesele extinse ale Marii Britanii în zonă. În 1897, Germania se folosise de scuza asasinării a doi misionari nemţi pentru a forţa slăbitul guvern chinez să-i ofere o concesiune, inclusiv un port în Tientsin (Tianjin) şi căi ferate în peninsula Shantung (Shandong). Acest lucru a dat startul la ceea ce părea să fie o luptă serioasă pentru China. Rusia a ocupat unilateral un port strategic, deschis

tot anul, numit în onoarea unui locotenent naval britanic, William Arthur, şi aflat în extremitatea sudică a Manciuriei. Cabinetul a luat în calcul opţiunea de a trimite nave din escadrila sa din China la nord pentru a-i izgoni pe ruşi, dar s-a răzgândit temându-se de o intervenţie din partea aliatului Rusiei, Franţa. Câteva luni mai târziu, Rusia a ocupat un alt port, chiar la nord-est de Port Arthur, şi a forţat guvernul chinez să-i cedeze controlul asupra ambelor locaţii timp de douăzeci şi cinci de ani.

Pentru că presa şi colegii săi din cabinet, inclusiv Chamberlain, cereau ca Marea Britanie să ia atitudine, Salisbury a declarat mâhnit că „«publicul» va solicita unele compensaţii teritoriale şi cartografice în China. Nu vor fi folositoare şi vor costa scump; dar, din pur sentiment naţional, va trebui să o facem”. Aşa că Marea Britanie a revendicat un port la Weihaiwei, pe coasta de nord a peninsulei Shantung şi la sud de porturile ruseşti din Manciuria (complet inutil ca port, dar cel puţin avea o plajă cu nisip frumoasă, bună pentru scăldat).[93] În 1900, şi cel puţin acest lucru părea să fie o veste bună, Germania şi Marea Britanie au ajuns la un acord cu privire la China, prin care amândouă statele se obligau să-şi folosească influenţa pentru a garanta o politică a uşilor deschise, care ar fi permis acces liber tuturor puterilor în regiune. Cel puţin pentru britanici, acordul era direcţionat împotriva ruşilor în Manciuria; ultimul lucru pe care şi-l dorea Germania, care împărţea o lungă frontieră cu Rusia în Europa, era un conflict cu vecina sa. Această atitudine a devenit evidentă după Revolta Boxerilor.

În 1900, o mişcare de revoltă pornită iniţial împotriva dinastiei Manchu a fost deturnată cu îndemânare împotriva străinilor de peste mări. În tot nordul Chinei, misionari, diplomaţi şi oameni de afaceri occidentali au fost atacaţi, iar la Beijing, în vara lui 1900, diplomaţii străini au fost asediaţi. Marile puteri, care aveau în cele din urmă un motiv să acţioneze unit, au încropit în grabă o forţă internaţională de menţinere a păcii. Revolta Boxerilor a fost înăbuşită, Beijingul prădat, iar guvernul chinez forţat să plătească reparaţii costisitoare şi să accepte o intervenţie externă şi mai mare în afacerile sale. Ruşii au profitat de ocazie şi şi-au detaşat forţele în Manciuria, iar la finalul revoltei au găsit pretexte pentru a nu părăsi regiunea. Zvonurile potrivit cărora Rusia ar negocia un acord cu China pentru ocuparea permanentă a Manciuriei au început să se răspândească. Când guvernul britanic a apelat la ajutorul germanilor, încercând să găsească modalităţi de a-i face pe ruşi să se retragă, răspunsul primit a fost foarte precis. Bülow a declarat în faţa Reichstag-ului pe 15 martie 1901 că acordul anglo-german cu privire la China „nu acoperea sub nicio formă Manciuria”.[94]

Era clar că Germania nu era pregătită să-şi ofere ajutorul pentru a sprijini interesele imperialiste ale Marii Britanii, stârnind animozităţi în Europa. Şi, după cum se întrebau şi nenumăraţi britanici, oare Marea Britanie chiar îşi dorea să fie implicată în disputele Germaniei cu Franţa şi Rusia în Europa? Însă germanii încă erau de părere că englezii aveau să-şi reconsidere poziţia după ce îşi vor da seama că prietenia cu Germania era cea mai

bună opţiune pe care o aveau. „Nu trebuie să afişăm nelinişte sau să ne arătăm pripiţi şi temători”, i-a spus Bülow subalternului său Friedrich von Holstein în octombrie 1901. „Trebuie să lăsăm speranţa să licărească la orizont.”[95]

Lordul Lansdowne, care acum îl înlocuise pe Salisbury ca ministru de externe, încercase să continue discuţiile cu germanii, dar eşuase. Făcuse de asemenea propuneri vagi, neproductive ruşilor. Cu toate acestea, era sigur, asemenea multora dintre colegii săi, că Marea Britanie nu avea să se întoarcă la politica lui Salisbury de detaşare faţă de Europa. Lordul George Hamilton, acum secretar de stat pentru India, a consemnat o conversaţie tristă cu Balfour în vara lui 1901:

A spus că nu avusese cum să nu ajungă la convingerea că, din toate motivele practice, la acel moment nu eram decât o putere de mâna a treia; şi suntem o putere de mâna a treia cu interese care încalcă şi intră în conflict cu interesele marilor puteri ale Europei. Acestea fiind spuse, slăbiciunea Imperiului Britanic, aşa cum se prezintă el astăzi, înseamnă un singur lucru. Avem o forţă extraordinară, atât efectivă, cât şi latentă şi, dacă ne-am concentra... însă faptul că interesele noastre imperiale sunt dispersate... face acest lucru aproape imposibil.[96]

În acea toamnă, lordul Selbourne, Prim Lord al Amiralităţii, a arătat colegilor săi din cabinet că Marea Britanie avea doar patru vase de luptă în Orientul Îndepărtat, în timp ce Rusia şi Franţa laolaltă aveau să aibă în curând nouă.[97]

În acest moment însă, în ambele ţări, opinia publică devenea un factor din ce în ce mai important. În toamna lui 1901 şi la începutul iernii din 1901–1902, de exemplu, o dispută publică prostească dintre Bülow, devenit cancelar german, şi Joseph Chamberlain a indignat cetăţenii celor două state. Chamberlain a ţinut un discurs la Edinburgh în care a apărat trupele britanice de acuzaţiile că ar fi tratat civilii buri deosebit de dur. Chamberlain a continuat argumentând că alte naţiuni s-au comportat mult mai rău şi a dat exemplul Prusiei în Războiul Franco-Prusac. Naţionaliştii din Germania s-au legat de ceea ce ei au considerat a fi o insultă gravă, iar Bülow a insistat să se adreseze un protest oficial Ministerului de Externe al Marii Britanii. Britanicii au încercat să explice aceste remarci, dar au refuzat să-şi prezinte public scuzele. Bülow a ales atunci să apeleze la opinia publică germană şi a ţinut un discurs sfidător în Reichstag, în ianuarie 1902. A citat o frază celebră a lui Frederic cel Mare, lăsând să se înţeleagă că oricine cuteza să critice armata germană avea să descopere că „muşcă din granit”, iar discursul său a fost primit cu urale. Trei zile mai târziu, Chamberlain a vorbit, stârnind un entuziasm similar, în circumscripţia sa de la Birmingham: „Ce am zis, am zis. Nu schimb nimic. Nu calific nimic. Nu apăr nimic. Nu vreau să dau lecţii unui ministru de externe şi nici nu sunt dispus să accept orice din partea lui.” În particular, i-a spus baronului Hermann von Eckardstein, de la ambasada germană de

la Londra: „M-am săturat de un asemenea comportament şi nici nu se mai poate pune problema vreunei asocieri între Marea Britanie şi Germania.”[98]

Guvernul britanic ajunsese deja la concluzia că trebuia să-şi îndrepte atenţia în altă direcţie. Cu consimţământul din ce în ce mai obosit al lui Salisbury, a început să caute o alianţă defensivă cu Japonia. Acest lucru nu era atât de extraordinar pe cât părea. Japonia era o putere emergentă; în anii 1890, înfrânsese cu abilitate China într-un război. Curzon, care cunoştea bine Asia, i-a scris lui Salisbury în 1897: „Dacă puterile europene se coalizează împotriva noastră în Orientul Îndepărtat, mai devreme sau mai târziu vom fi nevoiţi să acţionăm alături de Japonia. Peste zece ani va fi cea mai mare putere maritimă din aceste mări...”[99] Acest ultim detaliu a fost pe placul industriei navale britanice, ca întotdeauna cu un lobby puternic, care se bucura de comenzile permanente ce veneau din partea marinei japoneze. În 1898, amiralul Charles Beresford, care îşi întrerupsese cariera sa în marină pentru a deveni parlamentar şi conducător al Ligii Navale, a declarat la dineul anual al Societăţii Japoneze de la Londra: „Există o mare afinitate între naţiunile noastre, iar o alianţă între ele ar contribui substanţial la menţinerea păcii în lume.”[100] În plus, era convenabil şi faptul că interesele Japoniei erau strict limitate la Orientul Îndepărtat. Prin urmare, se evita un posibil pericol care s-ar fi ivit în cazul unei alianţe cu Germania, care ar fi putut târî Marea Britanie într-un război european. Marea Britanie se putea folosi de Japonia pentru a contracara Rusia, în special în China, şi, de ce nu, pentru a face acest imperiu rival să se gândească de două ori înainte să avanseze mai mult în Asia Centrală, înspre India.

Din punctul de vedere al japonezilor, Marea Britanie era cea mai prietenoasă dintre toate puterile europene. În 1895, la sfârşitul Războiului Sino-Japonez, Rusia, Germania şi Franţa s-au unit împotriva Japoniei pentru a o forţa să renunţe la o pate din teritoriile dobândite de la China, în special în Manciuria. La scurt timp după, Rusia şi-a pus în aplicare propriul plan şi a ocupat cele două porturi sudice din Manciuria şi a demarat construirea unei scurtături pentru Calea Ferată Transsiberiană prin nord. Pe parcursul Revoltei Boxerilor, Marea Britanie şi Japonia colaboraseră bine. Japonia, asemenea Marii Britanii, îşi explorase alternativele purtând discuţii cu Rusia şi Germania. Şi tot asemenea Marii Britanii, ajunsese la concluzia că acestea nu duceau nicăieri.

Cu puţin timp înaintea Crăciunului din 1901, prinţul Ito Hirobumi, unul dintre oamenii de stat de rang înalt care supravegheaseră transformarea Japoniei după 1868, s-a oprit la Londra în drumul său dinspre Rusia. Asemenea lui Salisbury, fusese de trei ori prim-ministru în ţara sa. (Spre deosebire însă de Salisbury, era cunoscut ca un mare afemeiat.) S-a aflat că vizita sa în Marea Britanie se datora numai unor motive de sănătate. Cu toate acestea, a fost primit de Eduard al VII-lea, care i-a acordat Marea Cruce a Ordinului de Bath. Primarul Londrei a organizat un banchet fastuos în onoarea lui. Când s-a ridicat în picioare pentru a răspunde toastului ce i s-a închinat, Ito a fost întâmpinat cu „urale prelungite”, potrivit The Times.

În discursul său, Ito a vorbit despre relaţia lungă şi amiabilă, „de aproape un secol”, dintre Japonia şi Marea Britanie şi despre propriile lui amintiri fericite, legate de o ţară în care venise la studii, tânăr fiind. „Este pur şi simplu firesc pentru mine să nutresc speranţe sincere în ce priveşte continuarea sentimentelor noastre amiabile şi simpatiilor noastre reciproce pe viitor, întrucât aceste sentimente prietenoase şi simpatii reciproce, care au existat între noi în trecut, se vor cimenta pe viitor cu fiecare zi care va trece. (Urale.)”[101], a spus Ito. L-a vizitat pe Salisbury la Hatfield şi pe Lansdowne în casa sa de la ţară din Bowood, şi a purtat conversaţii deosebit de interesante cu acesta din urmă.

Pe 30 ianuarie, s-a semnat Alianţa Anglo-Japoneză. Deşi englezii speraseră că aceasta avea să acopere şi India, japonezii insistaseră ca înţelegerea să se limiteze la China. Cele două ţări au promis să urmeze o politică a uşilor deschise (deşi interesul deosebit al Japoniei în Coreea era recunoscut), să rămână neutre în cazul unui atac din partea unui stat terţ şi să se ajute reciproc dacă erau atacate de două sau mai multe puteri. Alianţa conţinea, de asemenea, o clauză secretă referitoare la puterea maritimă din regiune. Forţele navale engleze şi japoneze aveau să demareze discuţii pe tema cooperării împotriva unor potenţiali inamici în Pacific, precum Franţa sau Rusia. Vestea semnării acordului a fost întâmpinată cu mare entuziasm în Japonia, unde au avut loc demonstraţii publice de susţinere. În Marea Britanie, reacţia a fost mult mai potolită, iar guvernul s-a bucurat că a fost aşa.

Marea Britanie abandonase o politică, nu neapărat izolaţionistă, dar în orice caz o politică tradiţională, care o slujise câteva secole cu fidelitate. O mare parte a secolului al XIX-lea, reuşise să facă nestingherită comerţ şi să-şi clădească imperiul fără să aibă motive prea mari de îngrijorare cu privire la formarea de alianţe împotriva ei. Însă lumea se schimbase, iar Franţa şi Rusia, reunite, se transformaseră într-un adversar formidabil. Noile puteri, precum Germania, Statele Unite şi Japonia însăşi, subminau, de asemenea, hegemonia globală a Marii Britanii. Tratatul semnat cu Japonia era o modalitate de a testa apele, de a vedea dacă îşi dorea să se implice şi mai mult în complicaţiile presupuse de alianţe. În 1902, soarta părea să îi surâdă Marii Britanii. În cele din urmă, în mai, Războiul Burilor luase sfârşit, şi republicile Transvaal şi Orange făceau acum parte din Imperiul Britanic. Iar speranţele că Germania se putea transforma într-un prieten mai apropiat nu se năruiseră cu totul. În Germania, reacţia a fost iniţial una de satisfacţie moderată. Aliindu-se cu Japonia, Marea Britanie se apropia de o confruntare cu Rusia în Asia, şi probabil şi cu Franţa. Când ambasadorul britanic la Berlin l-a informat pe kaiser despre noul tratat, reacţia iniţială a lui Wilhelm a fost: „se pare că mâncătorii de tăiţei au avut un moment de luciditate”[102].

(b) ▬▬▬▬▬

[33] Astăzi Yangon, în Myanmar (fosta Birmanie). (N.t.)

[34] New York Times, 24 iunie 1897; Spectator, 26 iunie 1897.

[35] RA VIC/MAIN/QVJ (W) 22 iunie 1897 (copiile prinţesei Beatrice).

[36] Massie, Dreadnought, xviii.

[37] Rüger, The Great Naval Game, 200, 74.

[38] Massie, Dreadnought, xx.

[39] Roberts, Salisbury, 664–5; Rüger, The Great Naval Game, 184–5; Massie, Dreadnought, xviii–xx.

[40] Kipling şi Pinney, The Letters of Rudyard Kipling, vol. II, 303.

[41] Massie, Dreadnought, xxx; Rüger, The Great Naval Game, 191–2; Roberts, Salisbury, 661.

[42] Cannadine, The Decline and Fall of the British Aristocracy, 9–11; Lieven, The Aristocracy in Europe, 1815–1914, 205; Cecil, Life of Robert, Marquis of Salisbury, 159.

[43] Roberts, Salisbury, 8–12, 28.

[44] Tuchman, The Proud Tower, 9.

[45] Roberts, Salisbury, 714–15; Tuchman, The Proud Tower, 6.

[46] Cecil, Life of Robert, Marquis of Salisbury, 176.

[47] Roberts, Salisbury, 111.

[48] Versuri de început ale unei vechi şi bine-cunoscute poezii englezeşti pentru copii. (N.t.)

[49] Cecil, Life of Robert, Marquis of Salisbury, 3–4, 6, 8.

[50] Gilmour, Curzon, 125.

[51] Massie, Dreadnought, 195.

[52] Roberts, Salisbury, 6.

[53] Ibid., 34.

[54] Bánffy, They Were Divided, versiune Kindle, loc. 6086.

[55] Cannadine, The Decline and Fall of the British Aristocracy, 36–9.

[56] Hamilton, Parliamentary Reminiscences and Reflections, 1886–1906, 253.

[57] Roberts, Salisbury, 624, 651.

[58] Ibid., 626.

[59] Ibid., 65.

[60] Ibid., 647; Gilmour, Curzon, 125.

[61] Cecil, Life of Robert, Marquis of Salisbury, 247.

[62] Roberts, Salisbury, 44.

[63] Ibid., 46–50.

[64] Ibid., 628.

[65] Howard, „The Policy of Isolation”, 82.

[66] Cecil, Life of Robert, Marquis of Salisbury, 90.

[67] Ibid.

[68] Howard, „The Policy of Isolation”, 81.

[69] Ibid., 79–80.

[70] Beesly, Queen Elizabeth, 107.

[71] Burrows, The History of the Foreign Policy of Great Britain, 34; Otte, „Almost a Law of Nature?”, 75–6.

[72] Rüger, The Great Naval Game, 179.

[73] Steiner şi Neilson, Britain and the Origins, 19.

[74] În depărtări chemate, navele noastre se pierd în zare —/ Pe dune şi promontorii se stinge focul —/ Iată, toată gloria noastră de altădată e-asemenea cetăţilor Ninive şi Tir!/ Judecător al Naţiilor, cruţă-ne încă, / Să nu uităm — să nu uităm! (N.t.)

[75] Kennedy, Rise of the Anglo-German Antagonism, 229.

[76] Roberts, Salisbury, 495–6.

[77] Ibid., 692.

[78] Ibid., 615–16; Herring, From Colony to Superpower, 307–8.

[79] Cecil, Life of Robert, Marquis of Salisbury, 3, 218.

[80] Gilmour, Curzon, 128.

[81] Mansergh, The Commonwealth Experience, vol. II, 27.

[82] Tuchman, The Proud Tower, 46–7.

[83] Ibid., 56.

[84] Spender, The Public Life, 81.

[85] Massie, Dreadnought, 233–9.

[86] Spender, The Public Life, 89.

[87] Kennedy, Rise of the Anglo- German Antagonism, 230–32.

[88] Roberts, Salisbury, 748.

[89] Taylor, The Struggle for Mastery in Europe, 396.

[90] Neilson, „The Anglo-Japanese Alliance”, 52.

[91] Kennedy, Rise of the Anglo-German Antagonism, 230–31; Roberts, Salisbury, 745.

[92] Bond, The Victorian Army and the Staff College, 191.

[93] Taylor, The Struggle for Mastery in Europe, 376.

[94] Ibid., 395.

[95] Massie, Dreadnought, 306.

[96] Neilson, „The Anglo-Japanese Alliance”, 49.

[97] Steiner şi Neilson, Britain and the Origins, 29.

[98] Massie, Dreadnought, 308; Balfour, The Kaiser and His Times, 235–6; Eckardstein şi Young, Ten Years at the Court of St. James, 227.

[99] Nish, „Origins of the Anglo-Japanese Alliance”, 12.

[100] Ibid., 13.

[101] The Times, 4 ianuarie 1902.

[102] Balfour, The Kaiser and His Times, 240.

„Vai de tine, ţară al cărei împărat este un copil!” Wilhelm al II-lea şi Germania

„Aproape că mi se frânge inima”, îi scria regina Victoria în primăvara lui 1859 unchiului ei Leopold, regele Belgiei, „că nu pot fi prezentă la botezul primului meu nepot. Nu cred că am simţit vreodată o dezamăgire mai amară decât în acest moment! Aceasta este o împrejurare atât de fericită pentru ambele Naţiuni, un moment care le apropie atât de mult, încât îmi pare cumplit de umilitor!”[103] Copilul, născut în Prusia de fiica ei cea mai vârstnică, Victoria, avea să fie viitorul Wilhelm al II-lea al Germaniei, iar speranţele pe care şi le pusese mândra lui bunică atât în domnia lui, cât şi în viitorul prieteniei ce avea să se nască între cele două popoare promiteau să se împlinească.

Un parteneriat anglo-german se înscria într-o logică perfectă. Germania era o mare putere terestră, iar Marea Britanie, una maritimă. Germania avea în principal interese în Europa, Marea Britanie în teritoriile de peste mări. Până în anii 1890, când Bismarck încă era la putere, Germania se mulţumise să fie o putere continentală, astfel încât cele două ţări nu s-au situat pe poziţii rivale în construirea unui imperiu. Ajuta şi faptul că aveau un duşman comun, Franţa, şi că împărtăşeau aceleaşi temeri cu privire la ambiţiile franceze. În fond, Prusia şi Marea Britanie luptaseră cot la cot pentru a-l înfrânge pe Napoleon. În 1870, Marea Britanie a privit cu neutralitate binevoitoare cum Prusia, sub conducerea pricepută a lui Bismarck, a unit landurile germane formând noul stat al Germaniei.

3. Otto von Bismarck, supranumit Cancelarul de Fier, a fost un om de stat prusac desăvârşit, care, printr-o combinaţie de tact diplomatic şi forţă, a creat, în 1871, statul naţional german. În deceniile ce au urmat, a transformat Germania într-un centru al politicii europene, învrăjbind naţiunile una împotriva celeilalte şi asigurându-se că Franţa, aprigul inamic al Germaniei, rămânea izolată. Lui Wilhelm al II-lea, devenit kaiser în 1888, îi displăcea influenţa lui Bismarck, aşa că l-a retras din funcţie în 1890, iar politica externă a Germaniei a intrat pe mâini mai puţin pricepute.

Marele intelectual Thomas Carlyle (care a scris o biografie admirabilă a lui Frederic cel Mare) a vorbit în numele a nenumăraţi colegi de-ai săi în momentul în care a declarat public: „Ca nobila, răbdătoarea, pioasa şi solida Germanie să se sudeze în cele din urmă într-o naţiune şi să devină Regina Continentului, în locul unei Franţe sfidătoare, vanitoase, semeţe, agitate, puse pe harţă, neliniştite şi mult prea susceptibile, mi se pare cel mai dătător de speranţă eveniment public care s-a petrecut pe parcursul

vieţii mele.”[104] Prosperitatea din ce în ce mai mare a Germaniei, fapt care mai târziu a devenit un motiv de îngrijorare în cercurile britanice antebelice, a fost iniţial primită cu braţele deschise, căci comerţul dintre cele două state a crescut.

Bineînţeles că şi asemănările dintre englezi şi germani erau o dovadă a faptului că ambele popoare erau de origine teutonă şi că împărtăşeau aceleaşi valori ale raţiunii şi moderaţiei, aşa cum probabil că făcuseră întotdeauna. Unii istorici susţineau că ambele — ramura continentală şi cea insulară ale aceluiaşi neam — opuseseră o dârză rezistenţă Imperiului Roman şi îşi dezvoltaseră propriile instituţii sociale şi politice sănătoase pe parcursul secolelor. Religia, încă extrem de importantă în secolul al XIX-lea, era o altă punte de legătură, mai ales pentru majoritatea protestantă din ambele ţări. În plus, în ambele state elitele erau în mare parte protestante.[105]

Cele două ţări găseau multe de admirat una la cealaltă. Britanicii erau impresionaţi de cultura şi ştiinţa germane. Universităţile şi academiile tehnice din Germania au devenit modele pentru pedagogii britanici. Studenţii din Marea Britanie specializaţi în domenii precum medicina trebuiau să înveţe germană pentru a citi cele mai recente lucrări de specialitate. Germanii dominau studiile biblice şi arheologia, şi se considera că istoria germană, cu accentul pe care îl punea pe arhivistică, documentare şi studiul mărturiilor istorice, înfăţişa trecutul „aşa cum era el de fapt”. În ceea ce-i privea pe germani, aceştia admirau literatura engleză, în special operele lui Shakespeare, şi modul de viaţă britanic. Chiar şi în timpul Primului Război Mondial, palatul Cecilienhof de la Potsdam, construit pentru prinţul moştenitor, avusese ca model o casă englezească din perioada Tudor. Rafturile bibliotecii de aici sunt pline şi astăzi de lucrări ale unor autori britanici cunoscuţi, de la P. J. Wodehouse la Dornford Yates.

Existau şi nenumărate legături de ordin personal, de la cele stabilite între comunităţile oamenilor de afaceri din diferite oraşe aparţinând celor două ţări până la căsătorii. Mama lui Robert Graves, cel mai englez dintre poeţi, era nemţoaică. Eyre Crowe, care a devenit mai târziu faimos în Ministerul de Externe britanic ca un ferm opozant al Germaniei, era produsul unei căsnicii mixte, fiind născut şi educat aproape în exclusivitate în Germania. Exemplele erau prezente şi mai sus pe scara socială: englezoaica Evelyn Stapleton-Bretherton, născută în Sussex, s-a căsătorit cu prinţul Blücher, descendentul unui mare mareşal prusac, iar Daisy Cornwallis-West din nordul Ţării Galilor a devenit prinţesă de Pless şi soţia unuia dintre cei mai bogaţi oameni, provenind din una dintre cele mai vechi familii din Germania. Iar în fruntea listei se aflau chiar familiile regale. Regina Victoria se trăgea din două familii regale germane: Casa de Hanovra şi, prin mama ei, Casa de Saxa-Coburg. S-a căsătorit apoi cu un văr de-al ei, prinţul Albert de Saxa-Coburg. Astfel erau înrudiţi cu aproape fiecare dinastie domnitoare din Germania (şi din cea mai mare parte a Europei). În 1858, când fiica lor s-a căsătorit cu moştenitorul tronului prusac, s-a adăugat un

alt fir important la pânza de păianjen care lega Marea Britanie de Germania.

De ce au decurs lucrurile atât de prost? Politologii ar putea susţine că era menit ca Germania şi Marea Britanie să se regăsească în tabere adverse în Primul Război Mondial, acesta fiind rezultatul ciocnirilor dintre o putere globală de prim rang care simţea că îşi pierde poziţia privilegiată şi un adversar în ascensiune. Asemenea tranziţii, susţin aceştia, sunt arareori soluţionate paşnic. Puterea consacrată este de cele mai multe ori arogantă, ţinând predici restului lumii despre cum trebuie să îşi conducă treburile şi adesea indiferentă la temerile şi problemele puterilor mai mici. O asemenea putere, precum era Marea Britanie atunci, şi cum sunt Statele Unite astăzi, se împotriveşte în mod inevitabil ideii de decădere, iar cea în ascensiune este nerăbdătoare să pună mâna pe orice este disponibil, fie sub formă de colonii, comerţ, resurse sau influenţă.

În secolul al XIX-lea, Regatul Unit era cel mai mare imperiu al lumii şi domina mările şi comerţul mondial. Prin urmare, nu este de mirare că arăta prea puţină empatie faţă de aspiraţiile şi problemele altor naţiuni. După cum scria şi Winston Churchill, un om de stat cu un acut simţ al istoriei, la scurt timp după război:

Am acaparat pentru noi înşine, într-o perioadă în care alte naţiuni puternice erau paralizate de barbarie sau războaie interne, un procent disproporţionat din avuţia şi comerţul lumii. Am obţinut tot ce ne-am dorit în materie de teritorii, iar pretenţia noastră de a ne bucura fără griji de posesiuni vaste şi splendide, dobândite în mare parte prin violenţă, menţinute de cele mai multe ori prin forţă, pare adesea pentru alţii mai puţin rezonabilă decât ni se pare nouă.

În plus, Marea Britanie agasa frecvent celelalte puteri europene prin asumarea încrezătoare a unei atitudini de superioritate, spre exemplu, faţă de instituţiile şi politicile de pe continent, prin refuzul de a susţine Concertul European şi prin felul în care intervenea prudentă în conflicte doar în momentul în care ştia că avea ceva de câştigat. În lupta pentru acapararea de noi colonii, oficialii britanici susţineau că îşi apropriau şi mai multe teritorii pentru a-şi asigura astfel posesiunile deja existente sau din mărinimie faţă de popoarele asuprite, în timp ce alte naţiuni erau motivate doar de lăcomie.

Pe de altă parte, Germania demonstra deopotrivă nesiguranţa şi ambiţia unei puteri globale emergente. Era sensibilă la critici şi întotdeauna preocupată că nu era luată în serios suficient. Era o ţară mare, situată în inima Europei, mai puternică din punct de vedere militar şi economic şi mai dinamică decât vecinii ei cei mai mari — Franţa, Rusia şi Austro-Ungaria. Cu toate acestea, în momentele ei de îndoială, avea impresia că era încercuită. Comerţul ei creştea din ce în ce mai mult în întreaga lume, adesea în detrimentul Marii Britanii, însă acest lucru nu era de ajuns. Nu avea colonii şi nici bazele navale aferente, staţii de buncheraj şi legături

de telegraf, elemente considerate a fi însemnele unei puteri globale. În plus, când încerca să cucerească teritorii peste mări, în Africa sau Pacificul de Sud, Marea Britanie ridica în mod invariabil obiecţii. Astfel că atunci când noul ministru de externe, Bernhard von Bülow, a ţinut în 1897 un discurs emoţionant, în care a vorbit despre o Germanie care îşi cerea locul sub soare, acesta a fost primit cu ovaţii de cetăţeni.

Regatul Unit, asemenea altor mari puteri trecute şi viitoare, era conştient că lumea se schimba şi că se confrunta cu noi provocări. Imperiul său era prea mare şi prea întins — fapt ce îi determina pe imperialiştii de acasă să susţină ideea cuceririi de noi teritorii pentru a proteja coloniile existente şi liniile telegrafice şi de transport importante. Producţia sa industrială rămânea la cote ridicate, însă reprezenta mai puţin raportat la nivelul mondial, pe măsură ce noi puteri ca Germania şi Statele Unite o ajungeau rapid din urmă şi puteri consacrate, precum Japonia şi Rusia, intrau în era industrială cu mare viteză. Iar când deţii locul fruntaş, poţi avea probleme pe termen lung. Infrastructura industrială a Marii Britanii era învechită şi nu era înnoită suficient de rapid. Sistemul său de învăţământ forma prea mulţi clasicişti şi prea puţini ingineri şi oameni de ştiinţă.

Dar întrebarea rămâne: cum a ajuns Marea Britanie să aibă în Germania inamicul său suprem, când alţi adversari ar fi putut cu uşurinţă să joace acest rol? Germania era, în fond, numai una dintre nenumăratele ameninţări la adresa supremaţiei Regatului Unit în lume. Şi alte puteri doreau să-şi obţină un loc asemănător sub soare. În anii ce au precedat 1914, ar fi putut izbucni un război colonial între Marea Britanie şi Statele Unite, între Marea Britanie şi Rusia sau între Marea Britanie şi Franţa — şi, în toate cazurile, aproape că aşa s-a întâmplat. Însă aceste relaţii potenţial periculoase au fost ţinute sub control, iar principalele surse de conflict, neutralizate. (Astăzi trebuie să sperăm că Statele Unite şi China vor fi la fel de raţionale şi vor avea succes în demersurile lor.)

Este adevărat că, pe parcursul anilor, între Marea Britanie şi Germania au existat tensiuni, o tendinţă de a se suspecta reciproc şi de a se simţi prea repede ofensate. Telegrama către Kruger din 1896, prin care kaiserul îi trimitea impetuos felicitări preşedintelui micii Republici Transvaal pentru felul în care burii rezistaseră în faţa Raidului Jameson, a generat comentarii furioase în Marea Britanie. „Kaiserul german a făcut un gest de o mare gravitate”, scria The Times, „care trebuie privit ca fiind deosebit de neprietenos faţă de ţara noastră.”[106] Salisbury se afla la un dineu când a primit această veste şi se spune că i-ar fi mărturisit unei fiice a reginei Victoria, aşezată lângă el la masă: „Ce obrăznicie, Madame, ce obrăznicie!”[107] Opinia publică britanică a fost indignată. Wilhelm tocmai primise distincţia de colonel de onoare al regimentului Royal Dragoons; colegii lui ofiţeri ar fi făcut bucăţi un portret de-al lui şi l-ar fi pus pe foc.[108] Paul Hatzfeldt, ambasadorul german la Londra, scria către Berlin: „Starea generală era de aşa natură — şi nu am niciun dubiu aici — că, dacă guvernul şi-ar fi pierdut raţiunea sau ar fi căutat orice motiv de război, ar fi avut de partea sa întreaga opinie publică.”[109] În ajunul Primului Război

Mondial, sir Edward Goschen, ambasadorul britanic la Berlin, i-a declarat unui coleg de-al său că telegrama către Kruger a marcat ruptura dintre Regatul Unit şi Germania.[110]

Chiar şi când s-a ajuns la o înţelegere, întreaga afacere a lăsat în urmă un climat de ostilitate şi lipsă de încredere. În 1898, când Regatul Unit a creat dificultăţi în negocierile cu privire la coloniile portugheze, kaiserul a scris mânios o notă diplomatică: „Purtarea lordului Salisbury este chiar una iezuită, scandaloasă şi insolentă!”[111] În ceea ce-i privea pe britanici, acestora le displăcea profund faptul că germanii se foloseau de problemele Regatului Unit din sudul Africii, unde situaţia se deteriora, pentru a-i forţa să negocieze. Salisbury, care nu împărtăşea entuziasmul lui Chamberlain pentru o alianţă largă cu Germania, i-a spus ambasadorului german: „Cereţi prea mult în schimbul prieteniei pe care ne-o oferiţi.”[112]

Un an mai târziu, Germania a ameninţat cu retragerea ambasadorului său de la Londra în momentul în care Salisbury s-a împotrivit pretenţiilor germane din arhipelagul Samoa. Fără să stea prea mult pe gânduri, kaiserul i-a scris o scrisoare deosebit de nepoliticoasă bunicii sale, în care îl critica pe prim-ministru. „Felul în care au fost tratate interesele şi sentimentele Germaniei a transmis o undă de şoc în rândurile poporului şi ne-a lăsat impresia că lordului Salisbury îi pasă la fel de puţin de noi precum de Portugalia, Chile sau Patagonia.” Apoi a adăugat o ameninţare: „Dacă se va mai permite continuarea unui astfel de tratament arogant al afacerilor germane de către guvernul lordului Salisbury, mă tem că între cele două naţiuni va exista o permanentă sursă de neînţelegeri şi incriminări reciproce, care ar putea duce în final la vrăjmăşii.”[113] După ce s-a consultat cu Salisbury, bătrâna regină a răspuns cu deosebită fermitate: „Nu pot să atribui acest ton în care îmi scrieţi despre lordul Salisbury decât unei supărări trecătoare din partea dumneavoastră, căci nu cred că altfel aţi fi putut scrie într-o asemenea manieră şi mă îndoiesc că vreun Suveran s-a adresat vreodată altui Suveran în asemenea termeni, mai ales un Suveran scriindu-i propriei sale Bunici, despre propriul ei Prim-ministru.”[114]

Războiul Burilor a dat naştere unor noi tensiuni. De fapt, guvernul german a jucat un rol favorabil, căci a refuzat să se alăture coaliţiei de puteri care dorea să forţeze Regatul Unit să încheie pace cu cele două republici bure. Germaniei nu i s-a recunoscut meritul în această chestiune, în parte şi din cauza tonului condescendent şi arogant pe care Bülow, printre alţii, l-a adoptat faţă de Regatul Unit. După cum a declarat mai târziu Friedrich von Holstein, conducătorul de facto al Ministerului german de Externe: „Comportându-ne prietenos, dar vorbind neprietenos, n-am reuşit să ajungem nicăieri (în loc de „noi” a se citi „Bülow”).”[115]

În plus, faptul că opinia publică germană, începând cu împărăteasa, era preponderent de partea burilor a confirmat impresia britanicilor că Germania depunea eforturi susţinute pentru ca Regatul Unit să piardă

războiul. Circulau zvonuri cum că ofiţeri germani se înrolau în armata bură, când de fapt kaiserul le interzisese să ia parte la lupte. În primele luni de conflict, Marea Britanie a capturat trei vase poştale nemţeşti suspectate, în mod eronat de altfel, că ar fi transportat material de război pentru buri. (Unul dintre acestea, potrivit diplomatului german Eckardstein, nu transporta nimic mai periculos decât nişte cutii cu brânză elveţiană.) Când britanicii au tergiversat eliberarea vaselor, guvernul german a acuzat Regatul Unit de încălcarea dreptului internaţional şi a folosit un limbaj ameninţător. Bülow, care pentru moment dorea să continue discuţiile cu Chamberlain, i-a scris cancelarului de atunci, Gottfried von Hohenlohe: „Această nefericită antipatie profundă şi adâncă a Germaniei faţă de Marea Britanie este extrem de periculoasă pentru noi. Dacă cetăţenii britanici îşi vor da seama pe deplin de sentimentele antibritanice ce domină Germania în prezent, felul în care aceştia privesc relaţiile dintre Marea Britanie şi Germania se va schimba profund.”[116] De fapt, englezii erau conştienţi de atitudinea precumpănitoare din Germania, căci presa britanică o descria în detaliu. Clubul Athenaeum de la Londra avea o colecţie specială de caricaturi germane şi articole antibritanice.[117]

Deşi este greu să se facă estimări într-o epocă în care nu existau sondaje de opinie, se pare că elitele din fiecare stat, fie că era vorba de diplomaţi, parlamentari sau de armată, deveneau din ce în ce mai înverşunate una împotriva celeilalte la începutul secolului al XX-lea.[118] Iar importanţa crescândă a opiniei publice era un factor nou şi chiar neliniştitor pentru mulţi din cercurile conducătoare.

„Cea mai mică animozitate în ceea ce ne priveşte predomină în cercurile înalte ale societăţii, dar poate că şi printre păturile sociale de jos, precum masele muncitoreşti”, raporta către Berlin, în 1903, contele Paul Metternich, care i-a urmat lui Hatzfeldt ca ambasador german la Londra. „Dar marea majoritate a clasei de mijloc, care lucrează cu intelectul şi tocul, ne este profund ostilă.”[119] Cererile răspicate ale opiniei publice ca guvernul german să ia atitudine în privinţa Regatului Unit sau ca acesta din urmă să ţină piept Germaniei nu numai că au pus presiune asupa elitelor conducătoare, dar au şi limitat anvergura colaborării dintre cele două state.

Criza din Samoa, de exemplu, era un episod care nu ar fi trebuit să se producă pentru că insulele nu aveau o miză de mare interes naţional. Cu toate acestea, s-a dovedit a fi deosebit de dificil de soluţionat din cauza agitaţiei din rândurile opiniei publice, în special în Germania. „Deşi cea mai mare parte a politicienilor noştri de tavernă nici nu ştiau dacă Samoa era un peşte, o orătanie sau o regină străină”, spunea Eckardstein, „ei strigau cu şi mai multă înverşunare că, indiferent ce ar fi fost, aparţinea Germaniei şi trebuia să rămână pentru totdeauna în mâinile Germaniei.”[120] Presa germană a descoperit brusc că Samoa era de o importanţă crucială pentru prestigiul şi securitatea naţională.[121]

Dar opinia publică este adesea volatilă. Gândiţi-vă la schimbarea bruscă survenită în Statele Unite, când în urma vizitei preşedintelui Nixon la Beijing, în 1972, China s-a transformat dintr-un duşman înverşunat într-un nou prieten. Când regina Victoria s-a îmbolnăvit pentru ultima oară, această boală fiindu-i fatală, kaiserul s-a grăbit să vină la căpătâiul ei cu toate că Războiului Burilor nu se sfârşise, iar guvernul său se temea că ar fi putut avea parte de o primire ostilă. A ţinut-o în braţe pe regina aflată pe moarte timp de două ore şi jumătate, iar mai târziu a susţinut că l-a ajutat pe unchiul său, devenit acum regele Eduard al VII-lea, să o aşeze în coşciug. Era, îşi amintea el, „atât de mică şi atât de uşoară”.[122] Daily Mail l-a numit pe Wilhelm „un prieten de nădejde”, iar The Times a scris că avea să deţină „multă vreme un loc în amintirea şi afecţiunea lor”. The Telegraph le-a amintit cititorilor săi că era pe jumătate englez: „Am rămas întotdeauna mândri în sinea noastră de faptul că personalitatea cea mai remarcabilă şi înzestrată care s-a urcat pe un tron european de la Frederic cel Mare încoace a fost sânge din sângele nostru”. Înainte să plece, la un prânz, Wilhelm a făcut apel la prietenie: „Ar trebui să formăm o alianţă anglo-germană. Voi să deţineţi controlul pe mare, iar noi pe uscat; cu o asemenea alianţă, în Europa n-ar putea să mişte nici măcar un şoarece fără permisiunea noastră.”[123]

Concurenţa economică, o relaţie dificilă în care ambele puteri se suspectau reciproc şi ocazional îşi declarau deschis ostilitatea, presiunea opiniei publice, toate acestea explică de ce dorinţele kaiserului nu s-au materializat şi de ce Germania şi Marea Britanie s-au situat în tabere adverse înainte de 1914. Cu toate acestea, dacă Germania şi Austro-Ungaria ar fi redevenit inamice (precum fuseseră până la 1866) sau dacă Regatul Unit ar fi pornit la război împotriva Franţei, am putea găsi cu la fel de multă uşurinţă motive similare. Şi ar fi la fel de uşor să găsim motive pentru o alianţă între Germania şi Marea Britanie. Aşa că, acestea find spuse, întrebarea noastră persistă: Cum de au devenit Germania şi Marea Britanie duşmani atât de înverşunaţi?

Acest lucru poate fi parţial explicat prin modul în care a fost guvernată Germania, oferindu-i-se prea multă putere personajului dificil şi consternant care s-a aflat la putere din 1888 până în 1918, când a fost forţat să abdice. Propaganda aliată l-a învinovăţit pe Wilhelm al II-lea că ar fi fost vinovat de declanşarea războiului, iar pentru o perioadă aliaţii victorioşi de la Paris au cochetat chiar cu ideea de a-l aduce în faţa justiţiei. Ceea ce ar fi fost probabil incorect: Wilhelm nu şi-a dorit un război european generalizat, iar în timpul crizei din 1914, dar şi în crizele precedente a înclinat mai degrabă către menţinerea păcii. Contele Lerchenfeld, reprezentantul Bavariei la Berlin în anii antebelici şi un bun observator, credea că împăratul era bine intenţionat — „Kaiserul Wilhelm a comis o eroare, dar nu a păcătuit” —, dar că limbajul lui virulent şi declaraţiile scandaloase le-au lăsat observatorilor o impresie greşită.[124] Cu toate acestea, el a contribuit decisiv la evenimentele care au dus la împărţirea Europei în două tabere puternic înarmate şi deosebit de ostile.

Când a decis să construiască o flotă care să rivalizeze cu puterea maritimă a Marii Britanii, a iscat tensiuni între cele două ţări, care aveau să declanşeze o adevărată reacţie în lanţ. În plus, comportamentul excentric al lui Wilhelm, entuziasmele sale veşnic schimbătoare şi tendinţa de a vorbi prea mult şi fără să gândească au contribuit la formarea imaginii unei Germanii periculoase, a unui rebel care nu avea să se conformeze jocului internaţional şi care era decis să domine lumea.

Împărat al Germaniei, rege al Prusiei, primul dintre monarhii germani, descendentul măreţului rege războinic Frederic cel Mare şi nepotul tizului său Wilhelm I, în timpul domniei căruia se formase Germania, Wilhelm al II-lea dorea să domine nu numai Germania, dar şi scena internaţională. Era neliniştit şi agitat din fire, cu un chip alert, ale cărui expresii se schimbau cu rapiditate. „Ca să ai o conversaţie cu el”, scria baronul Beyens, ambasadorul belgian la Berlin înainte de 1914, „trebuia să joci rolul ascultătorului, să-i laşi timp să-şi expună ideile cu însufleţire, iar din când în când să îndrăzneşti să strecori o remarcă pe care mintea sa rapidă, ce sare repede de la un subiect la altul, să o înşface cu aviditate.”[125] Când se amuza, Wilhelm al II-lea râdea zgomotos, iar când se enerva, ochii lui scânteiau „ca oţelul”.

Era chipeş, cu părul blond, tenul proaspăt şi catifelat şi ochi gri. În public juca foarte bine rolul de conducător, afişând o mulţime de uniforme militare, inele şi brăţări strălucitoare şi o ţinută ţanţoşă de soldat. Asemenea lui Frederic cel Mare şi bunicului său, dădea ordine pe un ton tăios şi mâzgălea pe documente scurte comentarii, adesea nepoliticoase — „poveşti răsuflate”, „prostii”, „aberaţii”. Îşi controla trăsăturile chipului compunându-şi o mască neînduplecată şi avea nişte ochi foarte reci; faimoasa lui mustaţă cu colţurile ridicate ameninţător în sus era aranjată în fiecare dimineaţă de bărbierul său. „Ne întrebăm, oarecum neliniştiţi”, remarca Beyens, „dacă bărbatul cu care tocmai am discutat chiar crede în ceea ce spune sau dacă este cel mai imprevizibil actor care a păşit vreodată pe scena politică a timpurilor noastre.”[126]

Wilhelm era actor, şi chiar unul care în particular îşi închipuia că nu se ridica la nivelul rolului exigent pe care îl avea de interpretat. Ambasadorul francez la Berlin, Jules Cambon, care îndeplinise o perioadă îndelungată această funcţie, era convins că „Maiestatea Sa trebuia să depună un mare efort, un efort extraordinar pentru a păstra acea atitudine sobră şi demnă care se cădea unui suveran, şi se simţea uşurat în clipa în care momentul oficial al unei audienţe se sfârşea, şi se putea atunci relaxa şi chiar desfăta cu conversaţii plăcute şi chiar joviale, care, în opinia lui, erau mult mai apropiate de adevărata fire a Maiestăţii Sale.”[127] Avea, credea Albert Hopman, un consilier pe probleme navale, care îndeobşte tindea să fie linguşitor, „trăsături de caracter oarecum feminine, pentru că îi lipseau logica, atitudinea profesionistă şi tăria interioară pur bărbătească”.[128] Watlher Rathenau, industriaşul german de o inteligenţă şi perpicacitate ieşite din comun, a rămas uimit când a fost prezentat pentru prima dată împăratului şi a observat diferenţa dintre comportamentul său public şi cel

privat. A văzut un bărbat care încerca din răsputeri să arate o latură dominatoare puternică, dar care nu părea să-i stea în fire: „O natură care lupta, fără să-şi dea seama, împotriva caracterului ei firesc. Mulţi au mai observat acest lucru: nevoia de afecţiune, blândeţea, dorinţa de a fi înconjurat de oameni, o fire copilăroasă reprimată, aceste lucruri erau vizibile dincolo de gesturile demonstrative, surescitarea şi faptele răsunătoare.”[129]

Din acest punct de vedere Wilhelm se asemăna cu Frederic cel Mare. Ambii aveau o latură blândă, sensibilă şi înclinaţii intelectuale şi trăiau cu impresia că împrejurările în care se regăseau îi obligau la reprimarea acestora. Deşi Wilhelm nu avea gusturile rafinate ale lui Frederic, îi plăcea să proiecteze clădiri (ce-i drept, destul de urâte şi grandioase). Cu vârsta, a început să fie pasionat de arheologie şi îşi târa curtenii, spre marea lor nefericire, în Corfu, unde avea un şantier. Pe de altă parte, nu-i plăcea arta sau literatura modernă. „Iată ce şarpe frumos am crescut la sân”, a exclamat el după prima reprezentaţie a operei Salomé[130] de Richard Strauss la Berlin. Kaiserului îi plăcea mai degrabă muzica răsunătoare, de fanfară.[131]

Era inteligent, avea o memorie extraordinară şi îi plăceau dezbaterile de idei. „Nu poţi să nu rămâi permanent uimit”, scria un curtean care l-a servit mulţi ani, „de precizia remarcabilă cu care împăratul observă fiecare tendinţă modernă şi noile evoluţii. Astăzi vorbeşte despre radium; mâine, despre săpăturile de la Babilon; iar poate poimâine va ţine un discurs depre cercetările ştiinţifice libere şi imparţiale.”[132] Era, de asemenea, un bun creştin şi, în funcţie de starea lui de spirit, ţinea predici pătruns de „misticism şi o ortodoxie adâncă”[133], a scris la un moment dat Hopman. Wilhelm avea tendinţa, în mare parte necontrolată, dată fiind poziţia sa, de a se crede atotştiutor. I-a explicat unchiului său Eduard cum trebuie să conducă Războiul Burilor şi i-a trimis Marinei Regale schiţe înfăţişând nave de luptă. (I-a oferit, de asemenea, flotei britanice o mulţime de sfaturi nesolicitate.)[134] Le spunea dirijorilor cum să dirijeze şi pictorilor cum să picteze. După cum a declarat cu asprime Eduard, „a fost cel mai sclipitor ratat din istorie”[135].

Nu îi plăcea să fie contrazis şi făcea tot ce îi stătea în putinţă pentru a-i evita pe cei care nu erau de acord cu el sau care îi aduceau veşti nedorite. După cum i-a scris în 1891 diplomatul Alfred von Kiderlen-Wächter lui Holstein, „Se convinge singur de o anumită părere... iar toţi cei care sunt în favoarea acesteia sunt mai apoi declaraţi a fi o autoritate, iar oricine o contestă este considerat a se fi «înşelat»„[136]. Majoritatea celor care făceau parte din anturajul lui Wilhelm şi cei mai apropiaţi consilieri oficiali ai săi învăţaseră să-i facă pe plac stăpânului lor: „Cu cât ajungem mai sus pe scara ierarhică, cu atât mai mult sporesc, în mod firesc, această intrigăraie şi această serviabilitate”, scria contele Robert Zedlitz-Trützschler, vreme de şapte ani administrator al Curţii Imperiale, „căci când ajungi în cele mai înalte cercuri, ai cele mai mari temeri şi cele mai mari speranţe. De fapt,

toţi cei din imediata apropiere a împăratului devin în timp sclavi ai acestuia.”[137]

Servitorii săi trebuiau să-l amuze şi să-i suporte glumele proaste. Toată viaţa a avut un simţ al umorului propriu unui adolescent. Lua în râs defectele fizice, tachinându-l, spre exemplu, pe reprezentantul landului Baden la Berlin din cauza cheliei lui.[138] În timpul croazierelor de vară pe care le făcea anual în Marea Nordului, Wilhelm îi obliga pe pasagerii care călătoreau cu el să se prezinte la înviorarea de dimineaţă şi se amuza copios când îi arunca peste bord împingându-i de la spate sau când le tăia bretelele. Strângea cu bună ştiinţă mâna prea tare la saluturi cu mâna sa dreaptă foarte puternică şi plină de inele ascuţite, îi împungea pe oameni în coaste sau îi trăgea de urechi.[139] Când i-a aplicat Marelui Duce Vladimir al Rusiei „o lovitură zdravănă” cu bastonul de mareşal, aceasta a fost bineînţeles o glumă, scria Zedlitz. „Toată lumea nu avea cum să nu remarce că acest tip de nonchalance nu era nici pe departe agreată de aceşti regi şi împăraţi şi nu pot să nu mă tem că împăratul a nemulţumit profund o întreagă serie de capete încoronate cu asemenea hârjoane, care mai mult ca sigur nu au fost pe gustul lor.”[140] Într-adevăr, regele Bulgariei, stat pe care Germania spera să-l transforme în aliat, a plecat la un moment dat de la Berlin „roşu de mânie” după ce kaiserul i-a dat o palmă la fund în public.

Deşi era pudic când erau femei de faţă, în compania prietenilor săi de sex masculin Wilhelm adora poveştile deocheate şi umorul ieftin, iar culmea amuzamentului pentru el era să-i pună pe soldaţii mai voinici să se îmbrace în femei. „Am făcut pe piticul”, a mărturisit Kiderlen după o ieşire cu Wilhelm, „şi am stins luminile, spre amuzamentul copios al kaiserului. Într-un număr muzical improvizat, i-am imitat pe Gemenii Chinezi împreună cu C.; eram legaţi printr-un cârnat enorm.” În 1908, şeful Cabinetului său Militar a murit din cauza unui infarct în timp ce dansa îmbrăcat în tutu şi cu o pălărie cu pene pe cap.[141]

Au circulat mereu zvonuri cum că Wilhelm al II-lea ar fi fost homosexual, pe de o parte din cauza prieteniei foarte strânse cu Philip Eulenburg, care cu siguranţă era, însă această ipoteză nu părea întemeiată. În tinereţe, avusese mai multe aventuri cu femei şi se pare că ar fi fost fidel soţiei sale, ducesa germană Augusta Victoria, sau Dona, cum era cunoscută. Cu toate acestea, după moartea ei, după Primul Război Mondial, s-a recăsătorit rapid. Dona nutrea puternice sentimente antibritanice, era foarte conservatoare şi o protestantă convinsă; spre exemplu, nu tolera catolici la curtea ei. De asemenea, nu ar fi permis nimănui care ar fi fost implicat în cel mai mic scandal să-şi facă apariţia la curte. Berlinul se obişnuise deja cu imaginea cortegiului imperial părăsind precipitat teatrele pentru că Donei i se păruse că vede lucruri indecente pe scenă. Beyens, ambasadorul Belgiei la Berlin, consemna acid, însă pe bună dreptate: „Ţelul ei suprem este să facă viaţa de familie din reşedinţele regale la fel de tihnită şi agreabilă precum cea a unui umil nobil de ţară prusac.”[142] Şi, în pofida tuturor încercărilor lui Wilhelm de a o face mai elegantă, căci îi

alegea îmbrăcămintea şi o împopoţona cu bijuterii scumpe şi bătătoare la ochi, ea tot arăta ca soţia unui mic nobil de ţară prusac. Când s-a afişat la un bal de la curte într-o rochie aurie cu o eşarfă roşie, un observator a remarcat răutăcios că semăna cu „o petardă ieftină”.[143] Dona îl adora pe Wilhelm şi i-a adus pe lume şapte copii. Cu toate acestea, nu îl amuza. Când avea nevoie de distracţie, Wilhelm pleca în croazieră sau la vânătoare cu anturajul său masculin. Nu părea să fi băgat de seamă că Eulenburg şi probabil şi alţii din cercurile sale nu erau foarte interesaţi de femei, aşa că bineînţeles că a fost deosebit de şocat în momentul în care a izbucnit un scandal public.

Kaiserul, după cum o dovedise prea bine scandalul Eulenburg, nu se pricepea la descifrarea caracterului uman. Nici nu excela la înţelegerea punctelor de vedere ale celorlalţi. Chiar şi Eulenburg, probabil cel mai apropiat prieten al kaiserului, care îl iubea pentru ceea ce era, scria în 1903: „Maiestatea Sa vede şi judecă toate lucrurile şi toţi oamenii doar din punctul său de vedere. Obiectivitatea este complet pierdută, iar subiectivitatea călăreşte un armăsar ce muşcă şi calcă totul în picioare.”[144] Era foarte sensibil şi se simţea cu uşurinţă ofensat, dar cel mai adesea el era cel care îi insulta pe cei din jurul său. În teorie, Germania era o federaţie de principate, Wilhelm fiind primul între egali, dar kaiserul era atât de arogant şi îşi teroriza omologii de asemenea manieră, încât de cele mai multe ori aceştia evitau, pe cât posibil, orice întâlnire cu el.

Wilhelm prefera să vorbească în loc să asculte. În primii doisprezece ani ai domniei sale, a ţinut peste 400 de discursuri oficiale şi tot atâtea neoficiale.[145] Lerchenfeld povestea că, ori de câte ori se pregătea kaiserul de un discurs, întreaga curte se temea, pentru că niciodată nu ştiau despre ce avea să vorbească.[146] Adesea spunea lucruri cu adevărat prosteşti sau tendenţioase. Îi plăcea să declare că avea să-i „distrugă”, „zdrobească” sau „anihileze” pe cei care se ridicau împotriva Germaniei sau a lui personal. În primul an de domnie, cu ocazia dezvelirii unui monument militar la Frankfurt, a declarat că nu avea să renunţe la niciun teritoriu câştigat de strămoşii săi: „Mai degrabă ne-am lăsa pe câmpul de luptă cele 18 regimente şi cele 42 de milioane de locuitori decât să renunţăm la o singură piatră...”[147] Probabil că singurul său discurs cu adevărat faimos a fost cel ţinut în 1900, când a trimis un regiment german să înăbuşe Revolta Boxerilor. Germanii urmau să se confrunte cu un duşman feroce şi nu trebuiau să arate blândeţe. „Oricine vă cade în mâini trebuie să cadă sub sabia voastră!” Într-o frază ce avea să-i bântuie pentu totdeauna pe germani, kaiserul le-a cerut soldaţilor să fie asemenea hunilor din vechime: „Prin ceea ce faceţi, China trebuie să ajungă să-şi amintească de numele Germaniei vreme de o mie de ani de acum încolo, astftel încât niciun chinez, cu ochii mici sau nu, să nu mai cuteze să mai privească un german în faţă.”[148]

Deşi admira duritatea altora şi încerca să fie dur la rândul său, Wilhelm era fragil din punct de vedere emoţional. Era măcinat de „îndoieli şi autoînvinovăţiri”, spunea Wilhelm von Schoen, unul dintre diplomaţii săi.

Anturajul său erau veşnic îngrijorat de nervozitatea lui, de tendinţa sa de a se aprinde uşor şi de izbucnirile violente.[149] Când se lovea de situaţii pe care nu le putea ţine sub control, pe care de cele mai multe ori chiar el le provoca, leşina sau vorbea despre abdicare, sau chiar despre sinucidere. „În asemenea situaţii”, spunea von Schoen, „împărăteasa trebuia să-şi folosească toată puterea de convingere pentru a-i reda curajul şi a-l face să-şi reia atribuţiile şi să promită că avea să se străduiască mai mult.”[150] Un ataşat militar austriac la Berlin se întreba dacă nu cumva „aşa cum se spune, era sărit de pe fix”. Această temere era împărtăşită de mulţi dintre cei apropiaţi împăratului. În 1903, Eulenburg a plecat în obişnuita croazieră a kaiserului pe Marea Nordului. Această perioadă era una în care Wilhelm se simţea de obicei în largul său, se relaxa şi juca cărţi cu anturajul său credincios, însă acum era deosebit de prost dispus. „Nu-i intri cu nimic în voie şi orice lucru devine extrem de complicat”, îi scria Eulenburg disperat lui Bülow. Wilhelm îşi schimba părerea de la o secundă la alta, dar insista întotdeauna că avea dreptate. „Palid şi cu un discurs delirant”, continua Eulenburg, „privind agitat de jur împrejur şi trântind minciună după minciună, m-a impresionat atât de profund, încât tot nu resuşesc să-mi revin.”[151]

Pentru a-l înţelege pe Wilhelm, iar contemporanii lui şi posteritatea au petrecut ceva timp încercând să facă exact acest lucru, trebuie să ne întoarcem la anii copilăriei sale sau poate chiar la naştere. Mama sa, Vicky, avea doar optsprezece ani când a rămas însărcinată, iar naşterea a fost extrem de îndelungată şi de complicată. Este posibil ca pruncul să fi avut de suferit de pe urma unei lipse temporare de oxigen şi să fi rămas cu daune celebrale. Odată ce şi-au dat seama că Wilhelm trăia, doctorii au început să se îngrijească pe tânăra mamă, aflată într-o stare deplorabilă. Doar după câteva ore au observat că braţul stâng al copilului era dislocat.[152] Braţul nu s-a dezvoltat niciodată normal, deşi s-au aplicat o mulţime de tratamente, de la electroşocuri la fixarea lui în carcasa unui iepure. Uniformele şi costumele lui Wilhelm erau croite atent pentru a ascunde acest defect, dar handicapul rămânea unul stânjenitor în condiţiile în care toată lumea se aştepta, inclusiv el însuşi, să aibă o ţinută militară elegantă pe cal.

Mama sa, care i-a recunoscut reginei Victoria că nu a acordat mare atenţie copiilor ei la început (avusese opt în total), a încercat mai târziu să compenseze acest lucru, supraveghind fiecare detaliu al educaţiei lui. Mama ei însă a avertizat-o: „Cred că o grijă prea mare, prea multă supraveghere constantă declanşează pe viitor exact acele pericole care se vor evitate.”[153] Bătrâna regină avea dreptate. Lui Wilhelm îi displăceau tutorele său rigid şi lipsit de simţul umorului şi încercările de a-l transforma într-un bun liberal. Părinţii săi, prinţul moştenitor şi prinţesa, visau să transforme Germania într-o monarhie constituţională autentică şi un stat modern bine integrat. Vicky nu a ajutat prea mult lucrurile în acest sens când şi-a făcut cunoscută părerea că Germania era în multe privinţe inferioară Marii Britanii. Această declaraţie le-a atras ostilitatea curţii

prusace, rigide şi conservatoare, dar şi pe cea a lui Wilhelm I şi a cancelarului său extrem de puternic, Bismarck. Deşi tânărul Wilhelm avea o relaţie apropiată şi adesea afectuoasă cu mama sa, aceasta a ajuns să îl irite din ce în ce mai mult. Acelaşi lucru era valabil şi în privinţa relaţiei sale cu Marea Britanie.

Spre exasperarea mamei sale, Wilhelm era atras tocmai de acele elemente din societatea prusacă pe care ea le detesta cel mai mult: clasa înstărită a iuncărilor, cu vederile ei reacţionare şi rezervele faţă de lumea modernă, armata cu valorile ei ierarhice, înguste, şi curtea deosebit de conservatoare a lui Wilhelm I. Tânărul prinţ îl admira mult pe bunicul său, monarhul care adusese glorie casei de Hohenzollern, unificând Germania sub conducerea ei. Profita, de asemenea, de cearta dintre Wilhelm I şi părinţii săi. În copilărie, când nu voia să meargă în excursii cu tatăl său, insista pe lângă bunicul său să intervină. În vreme ce, la instigările lui Bismarck, prinţului moştenitor i-a fost interzis orice amestec în chestiunile guvernamentale, Wilhelm a primit permisiunea de a pleca în misiuni diplomatice, iar în 1886 a intrat în Ministerul de Externe pentru a acumula experienţă, lucru care nu îi fusese niciodată acordat tatălui său. Într-unul dintre rarele sale momente de reflecţie, Wilhelm i-a mărturisit fiului lui Bismarck că buna sa relaţie cu bunicul lui, regele, era „dezagreabilă” pentru tatăl său: „Nu se afla sub autoritatea tatălui lui, nu primea niciun sfanţ de la tatăl lui; cum totul provenea de la capul familiei, nu depindea de tatăl lui.”[154]

Când a împlinit optsprezece ani, Wilhelm s-a înrolat într-un regiment de elită, unde s-a simţit imediat ca acasă, după cum a mărturisit chiar el mai târziu. „Trăisem o perioadă atât de îngrozitoare, în care natura mea nu a fost apreciată, în care a fost ridiculizat lucrul care îmi este cel mai preţios şi mai sfânt: Prusia, armata şi toate datoriile care te împlinesc, pe care le-am cunoscut în acest regiment al ofiţerilor şi care mi-au adus bucurii, fericire şi satisfacţie în viaţă.”[155] Iubea armata, adora compania colegilor săi ofiţeri (cu care îşi umplea casa) şi mai ales îi plăcea faptul că toate acestea aveau să-i aparţină într-o bună zi. Iar acea zi a venit mult mai repede decât s-ar fi crezut.

Bătrânul rege Wilhelm a murit în martie 1888. Fiul său, care era deja grav bolnav de cancer la gât, s-a stins trei luni mai târziu. Acesta a fost unul dintre marile momente de răscruce ale istoriei moderne. Întrebarea care se pune este: Ce ar fi fost dacă? Oare ce s-ar fi întâmplat dacă Frederic ar fi condus Germania cu sprijinul soţiei sale Vicky în următoarele două decenii? Oare ar fi reuşit să abandoneze domnia absolutistă în favoarea unei adevărate monarhii constituţionale? Oare ar fi adus armata sub controlul ferm al societăţii civile? Oare ar fi urmat Germania o altă cale în relaţiile internaţionale, oare s-ar fi apropiat sau chiar ar fi creat o alianţă cu Marea Britanie? Prin Wilhelm al II-lea, Germania a primit un alt soi de conducător şi o soartă cu totul diferită.

Ascensiunea lui Wilhelm la tron nu ar fi contat însă atât de mult dacă acesta ar fi fost, asemenea bunicii, unchiului şi vărului său, conducătorul ereditar al Marii Britanii. Deşi aceştia aveau influenţă, adesea una considerabilă, ei nu aveau puterea lui Wilhelm. Acesta putea, de exemplu, să numească miniştri, să dea ordine armatei şi să dicteze politica externă a Germaniei. În timp ce conducătorii britanici trebuiau să negocieze cu un prim-ministru şi un cabinet care răspundeau în faţa unui parlament puternic. Wilhelm îşi numea şi retrăgea din funcţie cancelarii şi miniştrii după bunul plac. Deşi era obligat să se prezinte în faţa Reichstag-ului pentru finanţare, el, sau de obicei miniştrii lui, obţineau de regulă fonduri pentru orice aveau nevoie. Este adevărat că aceştia învăţaseră cum să se poarte cu el (înainte să cadă în dizgraţie, Eulenburg fusese deosebit de abil la acest capitol) şi nu îl informau întotdeauna pe de-a întregul cu privire la unele chestiuni delicate. Cu toate acestea, Wilhelm putea şi chiar lua decizii referitoare la politici şi numiri în funcţie.

De asemenea, nu ar fi contat nici dacă Wilhelm ar fi fost, asemenea rudei sale îndepărtate prinţul Wilhelm de Wied, regele Albaniei. Însă Wilhelm era conducătorul uneia dintre cele mai puternice ţări din lume. Aşa cum a declarat Zedlitz după una dintre căderile nervoase ale lui Wilhelm: „Este un copil şi va rămâne întotdeauna aşa — dar un copil care are puterea de a complica lucrurile, sau chiar de a le face imposibile.” Apoi a continuat cu un citat din Ecleziastul: „Vai de tine, ţară al cărei împărat este un copil!”[156] Iar Germania era puternică şi complicată totodată, o combinaţie prea periculoasă ca să cadă pe mâinile cuiva ca Wilhelm. Era ca şi cum i-ai fi dat un automobil puternic Broscoiului din cartea pentru copii Vântul prin sălcii. (Interesant este că Wilhelm a detestat automobilele când au apărut, pe motiv că speriau caii; de îndată ce a primit unul însă, a devenit, potrivit lui Bülow, „un motorist înfocat”.[157])

Odată cu unificarea statelor germane şi formarea Reich-ului în 1871, Germania a devenit ţara europeană cu cel mai mare număr de locuitori la vest de Rusia, ceea ce însemna că avea un avantaj: potenţiali recruţi pentru forţele sale armate. În plus, armata germană era în general considerată a fi cel mai bine antrenată şi a avea cei mai buni ofiţeri din lume. Până în 1911, Germania număra aproape 65 de milioane de cetăţeni, în comparaţie cu Franţa, care avea 39 de milioane, sau Marea Britanie, cu 40 de milioane. (Rusia avea 160 de milioane, acesta fiind unul dintre motivele pentru care Franţa o preţuia atât de mult ca aliat.) Germania devenea rapid cea mai dinamică economie a Europei. În 1880, Regatul Unit era primul exportator din lume, deţinând 23 la sută din comerţul mondial, în timp ce Germania deţinea 10 la sută. În 1913, Germania părea gata să întreacă Marea Britanie: acum deţinea 13 la sută din comerţul global, în timp ce Marea Britanie scăzuse la 17 la sută. În unele sectoare importante la acea vreme din punct de vedere economic, Germania era deja fruntaşă. A întrecut Regatul Unit la producţia de oţel în 1893, iar în 1913 ajunsese cel mai mare exportator de utilaje din lume.

Odată cu industrializarea au apărut şi sindicatele şi, chiar şi în Germania, care dispunea de un sistem social mai dezvoltat decât alte state, au izbucnit revolte muncitoreşti şi greve. În 1896–1897, în marele port Hamburg a avut loc o grevă importantă şi de atunci până la izbucnirea războiului s-au organizat periodic greve în diferite părţi ale ţării. În majoritatea cazurilor, scopul era unul pur economic, dar grevele au început să capete şi un caracter politic, fiind direcţionate spre reformarea societăţii germane. Sindicatele au început să devină din ce în mai mari: de la 2 milioane de membri în 1900 la 3 milioane în 1914. Încă şi mai îngrijorătoare pentru clasele conducătoare din Germania a fost apariţia unui partid socialist puternic. În 1912, Partidul Social Democrat (SPD) ajunsese cel mai mare partid din Reichstag, deţinând aproape o treime din locurile din parlament, precum şi o treime din votul popular.

Germania nu era singura ţară care suferea de pe urma tensiunilor provocate de transformările rapide, dar sistemul ei politic nu era suficient de bine echipat pentru a le face faţă. Bismarck, deşi un mare om de stat, crease un sistem şi o constituţie superficiale, care funcţionaseră doar cât timp se aflase el la putere, şi nici atunci foarte bine. Teoretic, conform constituţiei, Germania era o federaţie ce număra optsprezece state. Avea un parlament federal, Reichstag-ul, ales prin sufragiu universal exclusiv masculin, responsabil cu aprobarea bugetelor federale, şi un consiliu federal, Bundesrat-ul, format din reprezentanţii statelor, care controla domenii cruciale precum afacerile externe, armata şi forţele navale. Realitatea era însă alta. Consiliul nu a deţinut niciodată influenţă: Bismarck nu a avut niciodată nici cea mai mică intenţie de a-şi împărţi puterea sau pe cea a Prusiei. A comasat funcţia de cancelar german cu cea de prim-ministru prusac, iar această practică a continuat până la sfârşitul Primului Război Mondial. Era, de asemenea, ministru de externe şi conducea afacerile internaţionale de la Ministerul prusac de Externe. Cum jurisdicţiile se suprapuneau, împărţirea responsabilităţilor nu era clară.

Cu toate acestea, Bismarck şi succesorii săi nu puteau conduce Germania numai după bunul lor plac; odată cu trecerea timpului, au trebuit să facă faţă unui Reichstag care putea pretinde, pe bună dreptate, că reprezenta voinţa cetăţenilor germani şi care se putea opune politicilor guvernamentale, ameninţând cu refuzul aprobării bugetului. Deceniile dintre 1871 şi 1914 au fost caracterizate de o serie de crize politice şi uneori chiar de impasuri, aşa că atât Bismarck, cât şi Wilhelm al II-lea şi consilierii săi au cochetat cu ideea abolirii constituţiei şi reîntoarcerii la guvernarea absolutistă. „Capete seci, idioţi, javre” — aşa vorbea Wilhelm despre membrii Reichstag-ului, şi îi plăcea foarte mult să spună că le-ar prinde bine să li se dea o lecţie despre cine era adevăratul stăpân al Germaniei.[158]

Dincolo de agitaţia politică pe care ar fi generat-o, este foarte puţin probabil că o asemenea schimbare ar fi putut să-i ofere Germaniei un guvern mai coerent şi mai unitar. Bismarck şi succesorii săi nu credeau în cabinete în care se elaborau şi decideau politici şi nici măcar, de aparenţă,

într-o cooperare între diferitele ramuri ale guvernului. Aşa că, spre exemplu, ministrul de externe nu avea cum să ştie care erau intenţiile armatei şi viceversa. Într-adevăr, lucrurile s-au agravat în loc să se amelioreze în momentul urcării pe tron a lui Wilhelm al II-lea, pentru că acesta a încercat să exercite un control direct asupra armatei şi flotei prin propriile cabinete de consilieri şi a insistat ca miniştrii germani să răspundă direct în faţa lui. Rezultatul a fost o deteriorare a coordonării şi schimbului de informaţii.

Noua federaţie se asemăna şi ea cu un călăreţ neexperimentat care încearcă să controleze un cal puternic. Prusia, care reprezenta 65 la sută din teritoriul ţării şi deţinea 62 la sută din populaţie, domina şi eclipsa toţi ceilalţi membri ai federaţiei, de la regatul Bavariei la sud până la oraşul-stat Hamburg la nord. Iar Prusia, cu un corp legislativ dominat de conservatori, graţie sufragiului restricţionat şi unui sistem electoral atent administrat, rămânea o puternică forţă de dreapta în cadrul unei Germanii în care forţele moderat conservatoare, liberale şi socialiste căpătau din ce în ce mai multă influenţă, chiar şi în Prusia însăşi. În plus, familiile de iuncări prusaci deţineau o poziţie privilegiată în societate şi dominau insituţiile germane, în special armata şi Ministerul de Externe. Valorile lor — loialitate, evlavie, datorie, devotament faţă de familie, respect pentru tradiţie şi ordinea existentă, un profund simţ al onoarei — erau pe de o parte demne de admirat, dar erau şi conservatoare, dacă nu chiar reacţionare, şi păreau din ce în ce mai desuete într-o Germanie modernă.[159]

Cei mai apropiaţi prieteni ai lui Wilhelm proveneau din această lume, iar kaiserul împărtăşea o mare parte din valorile ei. Însă în primii ani de domnie, a fost preocupat, probabil graţie influenţei mamei lui, de îmbunătăţirea traiului păturilor sărace ale societăţii. Acest lucru a generat controverse cu cancelarul său, Bismarck. În timp ce Wilhelm dorea să amelioreze condiţiile de muncă, Bismarck dorea să zdrobească mişcarea socialistă în plin avânt. În 1890, cancelarul a pierdut controlul Reichstag-ului şi a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a declanşa o criză politică şi a avea astfel un pretext pentru a-l distruge şi a anula constituţia. Poate că Wilhelm I ar fi marşat la acest plan, dar nepotul său nu era dispus să o facă. Noul kaiser era din ce în ce mai îngrijorat de intransigenţa lui Bismarck şi nu era în niciun caz pregătit să se supună instrucţiunilor cancelarului (sau ale oricui altcuiva, de altfel). Ultima confruntare a avut loc în martie 1890, când kaiserul l-a acuzat pe Bismarck că nu l-ar fi informat cu exactitate despre chestiuni de ordin intern şi extern şi a subliniat foarte clar că el avea să fie autoritatea supremă în Germania. Bismarck a demisionat şi a părăsit Berlinul, retrăgându-se la moşia sa de la ţară, unde şi-a petrecut în amărăciune anii de pensie.

Wilhelm era acum propriul său stăpân, dar şi al Germaniei. Viziunea lui despre ce însemna să fii monarhul Germaniei devenise, aşa cum era de aşteptat, una grandioasă. După cum a declarat într-un discurs ţinut la Königsberg, la scurt timp după ascensiunea sa la tron: „Noi,

Hohenzollernii, ne primim coroana din Ceruri, iar în atribuţiile noaste suntem răspunzători numai în faţa Cerului.”[160] Într-adevăr, a sporit numărul oficialilor care îi raportau direct şi a înfiinţat un comandament regal care supraveghea armata. Însă problema era că îşi dorea toată puterea, gloria şi ovaţiile, fără să depună un mare efort. „Vezi tu”, spunea Şoarecele-de-Apă despre Broscoi în Vântul prin sălcii, „va insista să conducă deşi este iremediabil incapabil să o facă. Măcar dacă ar angaja un animal cumsecade, de nădejde şi bine antrenat, pe care să-l plătească bine şi ar lăsa totul în mâinile lui, s-ar descurca mai bine aşa. Dar nu; el e convins că este un şofer înnăscut şi că nimeni nu-l poate învăţa nimic; de aici vin toate belelele.”

Wilhelm era leneş din fire şi incapabil să se concentreze pe termen lung. Bismarck l-a comparat cu un balon: „Dacă nu îl ţii bine de frânghie, nu ştii niciodată încotro îl va purta vântul.”[161] Deşi se plângea de cât de mult avea de lucru, Wilhelm a redus considerabil orele dedicate întrunirilor cu conducătorii săi militari, cu cancelarul şi miniştrii, cu care bunicul său se reunea cu stricteţe. Unii dintre miniştrii săi îl vedeau doar o dată sau de două ori pe an. Chiar şi în aceste condiţii, mulţi bombăneau şi erau nemulţumiţi că împăratul nu era atent şi se plângea dacă rapoartele erau prea lungi.[162] Refuza să citească ziarele şi azvârlea înfuriat documentele mai lungi. Deşi insistase să-i revină lui responsabilitatea exerciţiilor anuale ale noii sale flote, şi-a pierdut cumpătul când şi-a dat seama că trebuia să se consulte cu ofiţerii săi şi să pună la punct toate detaliile: „La naiba cu asta! Sunt Suveranul Absolut al Războiului. Eu nu decid. Eu comand.”[163]

Şi-a petrecut, de asemenea, mai mult de jumătate de domnie departe de Berlin sau de palatul său de la Potsdam. Lui William cel Agitat, aşa cum îl poreclise vărul său, regele George al V-lea al Marii Britanii, îi plăcea să călătorească, poate, după cum bănuia un curtean de-al său, pentru că voia să fie cât mai departe de viaţa sufocantă de familie impusă de soţia sa.[164] Îşi vizita celelalte palate (zeci la număr), cabanele de vânătoare ale prietenilor şi pleca în croaziere îndelungate pe vreunul dintre nenumăratele sale iahturi. Miniştrii săi trebuiau să facă în permanenţă naveta după el şi, chiar şi aşa, nu reuşeau întotdeauna să-l întâlnească pentru că „Wilhelm cel Imprevizibil” devenise faimos pentru faptul că îşi schimba planurile în ultimul moment. Supuşii săi glumeau spunând că germanii nu mai cântau „Trăiască Cuceritorul”, ci „Trăiască cel din trenul special”.[165]

Circula şi o serie întreagă de bancuri pe seama lui. Când săptămânalul de satiră Simplicissimus a publicat pe copertă un desen care nu-l avantaja deloc, Wilhelm s-a înfuriat pe redactor şi caricaturist, dar mânia lui nu a făcut decât să mărească tirajul revistei. În 1901, când a proiectat un Bulevard al Victoriei la Berlin, de-a lungul căruia a dispus amplasarea unor statui kitsch, berlinezii l-au numit pe loc Aleea Marionetei. Dar, dacă împăratul era o glumă, de multe ori nu era nici măcar una bună. În 1894, un tânăr clasicist, Ludwig Quidde, a publicat un pamflet despre Caligula, în care povestea cum împăratul roman trecea de la o îndeletnicire la alta,

cuprins de „o grabă aproape nevrotică”, „măcinat de setea de triumfuri militare” şi „ideea sa stranie” de a cuceri mările. „Teatralitatea”, scria el, „este un ingredient al nebuniei imperiale.”[166] În anii premergători izbucnirii războiului, pamfletul s-a vândut în 250 000 de exemplare.

Dintre toate responsabilităţile sale, Wilhelm era deosebit de mândru de relaţia sa cu forţele armate. Potrivit constituţiei germane (pe care nu o citise niciodată, aşa cum susţinea cu mândrie)[167], era comandantul suprem al forţelor armate; ofiţerii depuneau un jurământ de loialitate faţă de împărat, nu faţă de Germania. „Aparţinem unii altora”, a declarat Wilhelm într-unul dintre primele discursuri ţinute după ce a devenit kaiser. „Ne-am născut unii pentru alţii şi vom rămâne strâns legaţi, indiferent de ceea ce ne pregăteşte Dumnezeu, fie cer senin, fie furtună.”[168] El şi miniştrii săi au parat cu succes cea mai mare parte a încercărilor Reichstag-ului de a interveni în chestiuni militare şi, într-adevăr, înclina să îi privească plini de suspiciune pe politicienii aleşi şi majoritatea publicului larg. Cu un prilej, Wilhelm i-a averizat pe recruţi că într-o zi ar putea să-i convoace pentru a menţine ordinea în ţară: „Ţinând cont de ultimele tulburări socialiste, este foarte posibil să vă ordon să deschideţi focul asupra propriilor rude, fraţi, chiar părinţi....”[169]

Wilhelm îşi adora armata, pe care o numea „Armata Mea”, şi prefera soldaţii civililor. Ori de câte ori putea, le oferea acestora funcţii în guvern şi diplomaţie. Se îmbrăca aproape întotdeauna în uniformă militară, îi plăcea să conducă marşurile călare şi să primească salutul militar. Insista să ia parte la exerciţiile armatei, ceea ce însemna că valoarea antrenamentelor era minimă, deoarece împăratul trebuia să câştige întotdeauna. Obişnuia să întrerupă exerciţiile pentru a schimba echilibrul de forţe al combatanţilor (mutând trupe de obicei în tabăra proprie).[170] Se agita pe tema uniformelor militare (modificându-le de treizeci şi şapte de ori între 1888 şi 1904). De asemenea, a încercat să-şi apere preaiubita armată de influenţele corupătoare ale lumii moderne. „Domnilor din Armată şi Marină”, scria într-unul dinte ordinele sale, „li se cere prin prezenta să nu danseze nici tango, nici one step sau two step în uniformă şi să evite anturajele în care se practică astfel de dansuri.”[171]

Potrivit constituţiei, Wilhelm avea puteri extinse şi în domeniul afacerilor externe; putea numi şi demite diplomaţi şi încheia tratate. Ministerul de Externe de pe Wilhelmstrasse sau serviciul diplomatic nu se bucurau de aceeaşi afecţiune din partea kaiserului precum armata. Diplomaţii erau nişte „porci” leneşi, care veşnic vedeau numai dificultăţi. „Să-ţi spun ceva”, i-a mărturisit la un moment dat unui oficial de rang înalt. „Voi, diplomaţii, mâncaţi rahat şi aţi împuţit toată Wilhelmstrasse.”[172] Wilhelm se considera însă un maestru al diplomaţiei şi insista să discute direct cu ceilalţi monarhi, consecinţele fiind adesea nefericite. Din păcate, nu avea o politică limpede, ci doar o dorinţă, şi aceasta vagă, de a da importanţă Germaniei, de a-şi da sieşi importanţă şi, dacă era posibil, de a evita războiul. „Era paşnic”, declara Lerchenfeld, trimisul bavarez la Berlin,

„voia să aibă relaţii bune cu toate puterile şi încercase, pe parcursul anilor, să se alieze cu ruşii, englezii, italienii, americanii şi chiar şi cu francezii.”[173]

După ce l-a demis pe Bismarck, revista de satiră Punch a tipărit o caricatură intitulată „Aruncarea pilotului”. Într-o telegramă triumfătoare, Wilhelm îi scria personal Marelui Duce de Saxa-Weimar: „Postul de Ofiţer de Cart al Navei Statale mi-a revenit... Toate pânzele sus.”[174] Din păcate, chiar asta avea de gând să facă, însă cu o flotă adevărată.

(c) ▬▬▬▬▬

[103] Benson şi Esher, Letters: A Selection from Her Majesty’s Correspondence, vol. III, 414.

[104] Kennedy, Rise of the Anglo-German Antagonism, 119.

[105] Ibid., 104.

[106] The Times, 4 ianuarie 1896.

[107] Roberts, Salisbury, 624.

[108] Balfour, The Kaiser and His Times, 195.

[109] Steiner şi Neilson, Britain and the Origins, 21.

[110] Ibid., 195.

[111] Kennedy, „German World Policy”, 614.

[112] Kennedy, Rise of the Anglo-German Antagonism, 234.

[113] Massie, Dreadnought, 358.

[114] Ibid., 259.

[115] Kröger, „Imperial Germany and the Boer War”, 38.

[116] Balfour, The Kaiser and His Times, 222–3.

[117] Kennedy, Rise of the Anglo-German Antagonism, 246–7.

[118] Ibid., cap. 14.

[119] Steiner şi Neilson, Britain and the Origins, 22.

[120] Eckardstein şi Young, Ten Years at the Court of St. James, 112.

[121] Kennedy, Rise of the Anglo-German Antagonism, 238.

[122] Balfour, The Kaiser and His Times, 231.

[123] Carter, The Three Emperors, 267–71; The Times, 6 februarie 1901.

[124] Lerchenfeld-Koefering, Kaiser Wilhelm II, 65, 58, 34.

[125] Beyens, Germany before the War, 14–15.

[126] Ibid., 14.

[127] Balfour, The Kaiser and His Times, 82, 138–9.

[128] Hopman, Das ereignisreiche Leben, 125.

[129] Hull, The Entourage of Kaiser Wilhelm II, 17.

[130] Balfour, The Kaiser and His Times, 162.

[131] Lerchenfeld-Koefering, Kaiser Wilhelm II, 11.

[132] Zedlitz-Trützschler, Twelve Years at the Imperial German Court, 58–9.

[133] Hopman, Das ereignisreiche Leben, 140.

[134] Epkenhans, „Wilhelm II and «His» Navy”, 12.

[135] Balfour, The Kaiser and His Times, 143, 142.

[136] Cecil, German Diplomatic Service, 212.

[137] Zedlitz-Trützschler, Twelve Years at the Imperial German Court, 36.

[138] Lerchenfeld-Koefering, Kaiser Wilhelm II, 33.

[139] Balfour, The Kaiser and His Times, 82, 139, 148; Röhl, The Kaiser and His Court, 15–16.

[140] Zedlitz-Trützschler, Twelve Years at the Imperial German Court, 69.

[141] Röhl, The Kaiser and His Court, 15–16; Balfour, The Kaiser and His Times, 148.

[142] Beyens, Germany before the War, 58–9.

[143] Kessler, Journey to the Abyss, 199.

[144] Röhl, The Kaiser and His Court, 13.

[145] Wilhelm II, Reden des Kaisers, 32–3.

[146] Lerchenfeld-Koefering, Kaiser Wilhelm II, 19.

[147] Wilhelm II, Reden des Kaisers, 44.

[148] Balfour, The Kaiser and His Times, 226–7.

[149] Hull, The Entourage of Kaiser Wilhelm II, 15–16.

[150] Schoen, Memoirs of an Ambassador, 138.

[151] Röhl, The Kaiser and His Court, 23–4.

[152] Ibid., 25–6; Balfour, The Kaiser and His Times, 73–4.

[153] Balfour, The Kaiser and His Times, 75–6.

[154] Clark, Kaiser Wilhelm II, 1–2, 16–18.

[155] Carter, The Three Emperors, 22.

[156] Zedlitz- Trützschler, Twelve Years at the Imperial German Court, 233.

[157] Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. II, 22.

[158] Vezi, de exemplu, Zedlitz-Trützschler, Twelve Years at the Imperial German Court, 184, 235, 272.

[159] Craig, Germany, 1866–1945, cap. 2; Clark, Iron Kingdom, 558–62.

[160] Wilhelm II, Reden des Kaisers, 51.

[161] Balfour, The Kaiser and His Times, 126.

[162] Hull, The Entourage of Kaiser Wilhelm II, 31–3.

[163] Herwig, „Luxury” Fleet, 23.

[164] Zedlitz-Trützschler, Twelve Years at the Imperial German Court, 37–8, 67; Clark, Kaiser Wilhelm II, 120.

[165] Fesser, Reichskanzler Fürst von Bülow, 46–7.

[166] Rüger, The Great Naval Game, 93.

[167] Zedlitz-Trützschler, Twelve Years at the Imperial German Court, 233.

[168] Balfour, The Kaiser and His Times, 119.

[169] Wilhelm II, Reden des Kaisers, 56.

[170] Holstein et al., The Holstein Papers, 175.

[171] Clark, Iron Kingdom, 564.

[172] Craig, Germany, 1866–1945, 228; Cecil, German Diplomatic Service, 211–12.

[173] Lerchenfeld-Koefering, Kaiser Wilhelm II, 23.

[174] Herwig, „Luxury" Fleet, 17.

Weltpolitik: Locul Germaniei pe scena internaţională

În vara lui 1897, kaiserul era un om fericit. „Ce bucurie”, îi scria el prietenului său Eulenburg, „să poţi discuta cu cineva care îţi este devotat trup şi suflet şi care poate şi vrea să înţeleagă!”[175] Obiectul entuziasmului său era Bernhard von Bülow, noul său ministru de externe, care, spera Wilhelm, avea să devină Bismarck-ul său, aducând kaiserului şi ţării sale locul binemeritat în centrul scenei internaţionale (şi rezolvând totodată şi tumultuoasele politici interne ale Germaniei). Perioada ce a urmat demiterii lui Bismarck nu fusese una surâzătoare pentru Wilhelm. Miniştrii se aliaseră împotriva lui, îşi exprimaseră dezacordul faţă de politicile statului, principii germani contestaseră conducerea imperială şi prusacă, iar Reichstag-ul ceruse cu obrăznicie să ia parte la guvernarea Germaniei.

Wilhelm şi miniştrii săi se opuseseră acestor tendinţe, îndemnându-i pe germani să ajungă la un consens şi să lupte pentru o Germanie unită, în centrul căreia să se afle, bineînţeles, Prusia. În 1890, ministrul prusac al educaţiei a decretat ca istoria predată în şcoli să prezinte măreţia statului prusac şi a conducărilor săi: „Unul dintre scopurile cruciale ale Volksschule [şcoala elementară] este de a le arăta copiilor binecuvântarea adusă de redobândirea unităţii naţionale, a independenţei şi culturii restaurate prin grelele strădanii şi sacrificii de sine ale glorioşilor conducători din familia de Hohenzollern”. Wilhelm a fost cu totul de acord. „Trebuie”, a declarat el în cadrul unei conferinţe a directorilor de şcoală, „să creştem tineri germani naţionalişti, nu tineri greci şi romani.”[176]

Succesele externe trebuiau să-şi aibă rolul lor în a uni diferitele state germane într-un Reich puternic. Wilhelm era expansiv şi deschis cu privire la ambiţiile sale pentru Germania şi pentru el însuşi. Domnia sa avea să fie marcată de un Nou Drum, i-a declarat el mamei sale: „În lume, va exista pentru totdeauna un singur Împărat adevărat, şi acela va fi Kaiserul german...”[177] Şi atât el, cât şi Germania trebuiau să deţină o influenţă corespunzătoare în lume. După cum i-a spus lui Eulenburg în 1893: „Dacă nu devii un personaj de talie mondială, nu eşti decât o apariţie jalnică.”[178] Germania trebuia să aibă un cuvânt de spus în împărţirea teritoriilor nerevendicate ale lumii. „În regiunile îndepărtate”, a declarat el în 1900 cu ocazia inaugurării unei nave de luptă, „nu se va lua nicio decizie importantă fără Germania şi kaiserul german.”[179] Începuse să se autointituleze „arbiter mundi” — şi, bineînţeles, al Europei. Când şi-a vizitat bunica pe patul de moarte, l-a liniştit pe noul ministru de externe britanic, lordul Lansdowne, spunându-i: „Eu sunt echilibrul puterilor în Europa, din moment ce constituţia germană îmi acordă dreptul de a decide politica externă.”[180]

Realitatea, care îl nemulţumea pe Wilhelm în primii ani ai domniei sale, era că relaţiile externe ale Germaniei nu mai fuseseră bine administrate din 1890. Dacă Bismarck încercase, de obicei cu succes, să menţină relaţii

amiabile cu toate celelalte puteri, succesorii săi lăsaseră Germania să adere la o singură tabără, cea a Triplei Alianţe, alături de Austro-Ungaria şi Italia. Prima greşeală gravă a fost eşecul reînnoirii Tratatului de Reasigurare cu Rusia, potrivit căruia ambele ţări se obligau să rămână neutre în cazul în care ar fi fost atacate de un stat terţ. Această greşeală spune multe despre indiferenţa celor care au elaborat politica externă a Germaniei după 1890. Noul cancelar, Leo von Caprivi, era militar şi, deşi inteligent şi raţional, nu avea experienţă în afacerile externe. S-a lăsat convins de Ministerul de Externe, în special de principalul său oficial, Friedrich von Holstein, care ajunsese să se opună unei prietenii strânse cu Rusia, să renunţe la reînnoire. În consecinţă, Rusia a început să se uite după aliaţi, căutând în special prietenia Franţei, cu care semnase un acord militar secret în 1894.

În plus, speranţele lui Holstein şi ale colegilor săi legate de o apropiere de Marea Britanie, care nu era în bune relaţii nici cu Rusia, nici cu Franţa, şi aderarea acesteia la Tripla Alianţă, nu s-au materializat. Englezii aveau deja o înţelegere cu Austro-Ungaria şi Italia pentru garantarea securităţii Mării Mediterane (înţelegerea presupunea, în linii mari, contracararea încercărilor Rusiei de a forţa Imperiul Otoman să renunţe la controlul strâmtorii strategice ce lega Marea Neagră de Mediterană sau a acţiunilor francezilor de a-şi extinde imperiul). Ca urmare a nereînnoirii Tratatului de Reasigurare, Rusia trebuia să se concentreze mai degrabă pe securizarea propriilor frontiere şi, în consecinţă, nu mai constituia o ameninţare pentru interesele britanice în Mediterană. Germania descoperea, de asemenea, că partenerii săi din Tripla Alianţă deveneau mai încrezători, pe măsură ce poziţia sa slăbea.

4. Puternic influenţat de geostrategul american Alfred Mahan, care era de părere că puterea maritimă era cheia către puterea mondială, Wilhelm al II-lea lea al Germaniei a început să-şi construiască o flotă imensă. Astfel a dat startul unei costisitoare curse navale cu Marea Britanie, care i-a determinat pe englezi să-şi caute aliaţi pentru a ţine piept Germaniei.

Situaţia a fost îngreunată de faptul că Germania nu a avut o politică limpede între 1890 şi 1897, încercând să câştige fie Rusia, fie Regatul Unit de partea ei, iar liderii germani au fost oscilanţi, apelând ba la ameninţări, ba la linguşeli. În plus, politica germană era adesea incoerentă pe anumite probleme. În 1894, Caprivi i-a spus ambasadorului german la Londra că insulele Solomon erau de o importanţă crucială pentru Germania; două luni mai târziu, Berlinul îşi pierduse interesul în acestea.[181] Englezii nu erau singurii care considerau că politicile Germaniei erau un mister. Nici intervenţiile din ce în ce mai dese, cu consecinţe dezastruoase, ale împăratului, care îşi închipuia că era un mare diplomat, nu aveau cum să amelioreze situaţia. Deşi originile telegramei către Kruger, trimise de

kaiser în 1896 în semn de susţinere pentru Republica bură Transvaal în războiul ei împotriva Regatului Unit, sunt încă învăluite în mister, se pare că aceasta ar fi fost de fapt rezultatul unei încercări a guvernului german de a-l stopa pe împărat de la o acţiune cu consecinţe încă şi mai grave. (Printre altele, Wilhelm sugerase iniţial instituirea unui protectorat german în Transvaal şi trimiterea de trupe germane în Africa, o sarcină complicată având în vedere poziţia de supremaţie maritimă a Regatului Unit la acea vreme.)[182]

Anul 1897 a fost decisiv pentru politica şi guvernarea Germaniei, atunci luându-se hotărâri ce aveau să adâncească tensiunile dintre Germania şi Regatul Unit. Wilhelm, cu sprijinul lui Eulenburg şi al altor conservatori la putere, a decis că venise vremea să-şi numească acoliţii în posturi-cheie din guvern. Kaiserul a făcut nenumărate schimbări şi l-a rechemat pe Alfred von Tirpitz, un amiral din escadra germană din China, oferindu-i funcţia de ministru al marinei. Astfel, după cum vom vedea, s-a dat startul cursei navale anglo-germane. Şi Bernhard von Bülow, ambasadorul german la Roma, a fost rechemat la Berlin şi numit ministru de externe. Impactul său asupra politicii germane a fost probabil mai puţin semnificativ decât cel al lui Tirpitz, dar şi el, la rândul lui, a jucat un rol în acţiunile care aveau să ducă la izbucnirea războiului.

Bülow, cel care trebuia să rezolve problemele internaţionale ale Germaniei, era un diplomat de carieră amuzant, fermecător, educat şi inteligent. Era, de asemenea, şi foarte ambiţios şi, precum noul său stăpân, Wilhem, foarte leneş. „Ar putea fi chiar o figură importantă”, a spus la un moment dat fratele lui Bülow, „dacă caracterul său s-ar putea ridica la nivelul înalt al personalităţii sale.”[183] Deşi familia provenea din Danemarca, tatăl său fusese numit în 1873 ministru de externe al Germaniei şi îşi îndeplinise atribuţiile cu loialitate, fiind subalternul marelui Bismarck. Bismarck l-a simpatizat pe fiul acestuia, aşa că Bernhard a suit constant toate treptele în ierarhia serviciului diplomatic, făcându-se cunoscut prin capitalele europene şi câştigându-şi totodată o reputaţie de mare afemeiat. Şi-a întâlnit egalul când a cunoscut-o pe soţia sa, fiica unei familii de seamă din Roma. Deşi era căsătorită atunci, tot cu un diplomat german, a divorţat şi s-a căsătorit cu Bülow, dedicându-şi viaţa carierei acestuia.

Pe parcursul anilor, Bülow şi-a făcut o binemeritată reputaţie în Ministerul de Externe de a fi prefăcut, nestatornic şi alunecos ca un ţipar, după cum spunea Holstein, care iniţial îl considerase prieten. „Bernhard von Bülow”, scria Holstein în jurnalul său, „are un chip palid şi bolnăvicios, veşnic bine bărbierit, o privire lunecoasă şi zâmbeşte aproape întotdeauna. Din punct de vedere intelectual, este mai degrabă convingător decât perspicace. Nu are o rezervă de idei cu care să poată face faţă tuturor situaţiilor neprevăzute, dar îşi atribuie ideile altora şi le expune cu iscusinţă fără să dezvăluie sursa.”[184] Bülow se pricepea foarte bine să-i facă pe cei din jurul său să creadă că au spus ceva inteligent şi să lase impresia că le destăinuia informaţii importante. „Bernhard face un secret din orice”,

povestea soacra sa. „Te ia de braţ, te duce spre fereastră şi îţi spune: rămâne între noi, dar acolo jos e un câine mic care face pipi.”[185] Era ca o pisică prinzând şoareci, care foloseşte ca momeală brânza lor preferată, povestea o cunoştinţă de-a sa de sex feminin.[186]

Începând din 1897, a început să depună toate eforturile pentru a intra în graţiile noului său stăpân. Wilhelm, îl asigurase Bülow în repetate rânduri, era „sclipitor”, „extraordinar”, „de o acurateţe desăvârşită” şi ştia întotdeauna să spună ce trebuie. Este foarte dificil să tratezi cu englezii şi e nevoie de o iscusinţă nemărginită, îi spunea el kaiserului în 1900: „Dar exact la fel cum vulturul Casei de Hohenzollern a măturat vulturul austriac bicefal de pe câmpul de luptă şi a tăiat aripile cocoşului galic, tot aşa, cu ajutorul lui Dumnezeu, şi prin puterea şi înţelepciunea Maiestăţii Voastre, el va veni de hac şi leopardului englez.”[187] Pentru a-şi întări mesajul, îi trimitea cu regularitate lui Eulenburg scrisori elogiatoare despre kaiser, ştiind foarte bine că acestea aveau să-i fie arătate lui Wilhelm. „Dintre toţi marii regi”, scria Bülow la scurt timp după numirea sa, „el este de departe cel mai de seamă Hohenzollern care a domnit vreodată.”[188] Îl asigura pe kaiser că avea să fie „unealta lui” şi că avea să-l ajute să-şi impună domnia personală asupra Germaniei. În 1900, un kaiser recunoscător l-a numit cancelar.

În primii ani, a reuşit să-l gestioneze pe kaiser cu succes. Trimitea minute scurte pe care le condimenta cu frânturi de bârfe, evita reuniunile formale, la care Wilhelm se plictisea, şi îşi făcuse obiceiul să iasă la plimbare cu kaiserul în fiecare dimineaţă. Familia von Bülow îl invita pe Wilhelm la prânzuri şi cine şi îl distra. Cu toate acestea, Bernhard cel Îndatoritor, după cum îl poreclise unul dintre criticii săi, era gată să ignore sau să modifice politicile mai nebuneşti ale kaiserului acolo unde putea interveni, mai ales că împăratul uita adesea ce spusese în vâltoarea momentului. Pe de altă parte, spre deosebire de kaiser, Bülow nu-şi dorea cu adevărat să răstoarne instituţiile parlamentare germane. Bülow voia de fapt să conducă poporul german şi pe monarhul acestuia şi să încerce să aplaneze pe cât posibil divergenţele dintre ei. Politica lui, atât atunci, cât şi mai târziu, când a devenit cancelar, era una puternic promovată de Wilhelm şi de consilierii săi conservatori; aceasta urmărea ralierea forţelor germane naţionaliste şi conservatoare în sprijinul Coroanei şi totodată subminarea mişcării socialiste în plin avânt şi a puternicelor sentimente regionale, din landurile din sud spre exemplu, care nu acceptaseră niciodată cu adevărat conducerea prusacă.

Sammlungspolitik, aşa cum era cunoscută această politică, avea nevoie de un principiu organizator central, şi acesta avea să fie mândria de ţară. Guvernul, credea Bülow, trebuia să adopte „o politică generoasă şi curajoasă, care să ştie cum să insufle bucurie caracterului actual al vieţii [noastre] naţionale, o politică aptă să mobilizeze energiile naţionale şi să atragă un Mittelstand [clasa de mijloc] din ce în ce mai numeros şi în continuă expansiune”.[189] O politică externă dinamică era crucială pentru atingerea acestor scopuri. Agitaţia cu privire la Samoa, a revelat Bülow,

„nu prezintă niciun interes material pentru noi, ci unul strict patriotic şi un ideal”. A ordonat presei germane să trateze acest subiect de aşa manieră încât să „întărească pe plan intern încrederea în politica externă”.[190] Strategia sa de bază în afacerile externe era să caute pe toate căile să-i asigure Germaniei un loc la masa marilor puteri ale lumii. Nu era exclusă realizarea acestui deziderat prin stârnirea de conflicte între alte naţiuni. În 1895, i-a declarat lui Eulenburg: „Consider că o confruntare anglo-rusă nu este o tragedie, ci «un scop dorit cu cea mai mare fervoare».”[191] Să le lăsăm pe cele două să se epuizeze reciproc, în timp ce Germania se va întări în tăcere.

În ceea ce privea politicile specifice, Bülow credea în menţinerea Triplei Alianţe cu Austro-Ungaria şi Italia, iar, personal, ideea unei înţelegeri cu Marea Britanie îl lăsa rece. Considera că ar fi fost mult mai bine pentru Germania dacă ar fi rămas neutră în nesfârşita luptă dintre Regatul Unit şi Rusia. „Trebuie să rămânem independenţi undeva între cele două”, scria el, „să fim pilonul balanţei, nu pendulul ce oscilează dintr-o parte în alta.”[192] Dacă ar fi avut cumva simpatii, acestea ar fi fost pentru Rusia, care, credea el, pe termen lung ar fi avut şansa să devină mai puternică decât Regatul Unit. Cât despre cea din urmă, era de părere că, mai devreme sau mai târziu, aceasta avea să-şi dea seama că trebuia să aibă relaţii amicale cu Germania, din cauza ostilităţii pe care o nutrea atât faţă de Rusia, cât şi faţă de Franţa. Nu s-a gândit însă niciodată, se pare, că englezii ar putea găsi alte soluţii pentru a ieşi din izolare.

În dirijarea politicii externe a Germaniei s-a bucurat, cel puţin la început, de susţinerea uneia dintre cele mai inteligente, puternice şi bizare personalităţi din Ministerul de Externe, Friedrich von Holstein de la Departamentul Politic. Eulenburg îl poreclise pe Holstein „Monstrul din Labirint”, iar apelativul acesta a intrat în istorie. Comparaţia era nedreaptă, pentru că Holstein nu era un monstru, ci un servitor deosebit de inteligent şi de dedicat al statului german, care a depus cele mai asidue eforturi pentru a promova interesele Germaniei în lume. Asemenea tuturor poreclelor însă, şi aici era un sâmbure de adevăr. Era secretos şi vedea conspiraţii în orice. Fiul lui Bismarck, Herbert, spunea despre el că „suferea de o manie aproape patologică a persecuţiei”.[193] Deşi Holstein putea fi brutal şi tăios cu cei din jurul lui, în realitate era deosebit de sensibil. Ducea un trai extrem de modest, într-un apartament nepretenţios, cu trei cămăruţe, şi, cu excepţia tirului, nu avea alte preocupări în afara muncii. Ieşea foarte rar în societate şi făcea tot ce-i stătea în putinţă pentru a evita reuniunile cu kaiserul, ale cărui acţiuni le dezaproba din ce în ce mai mult. Când kaiserul a încercat să facă o descindere în Wilhelmstrasse pentru a-l întâlni pe Holstein, acesta din urmă nu a fost de găsit, căci plecase într-o plimbare prelungită.[194] Când cei doi s-au întâlnit în cele din urmă în 1904, la un dineu, se spune că ar fi vorbit despre vânătoarea de raţe.[195]

Holstein a refuzat întotdeauna să fie numit în posturile importante din Wilhelmstrasse, preferând să fie puterea din umbră, care să ţină socoteala

rapoartelor care intrau şi ieşeau, să-şi ţească intrigile, să-şi răsplătească prietenii şi să-şi pedepsească duşmanii. Biroul său se afla lângă cel al ministrului de externe şi îşi făcuse obiceiul de a intra pe uşa acestuia ori de câte ori voia. Deşi fusese apropiat de Bismarck, care se baza foarte mult pe el, a intrat în conflict cu bătrânul cancelar, fiul acestuia şi alţi suporteri de-ai lui, în principal din cauza atitudinii sale faţă de Rusia. Holstein se opunea Tratatului de Reasigurare şi simplei idei că între Germania şi Rusia s-ar fi putut naşte o prietenie. Poate şi pentru că îi displăcuse profund perioada petrecută ca tânăr diplomat la Sankt Petersburg, pe atunci capitala Rusiei, ura şi teama faţă de Rusia au fost unele dintre puţinele linii constante ale politicii sale externe.[196] În cele din urmă, din acelaşi motiv, el şi Bülow aveau să o ia pe drumuri separate.

În primul discurs adresat Reichstag-ului, în decembrie 1897, Bülow şi-a expus viziunea asupra politicii externe a Germaniei, referindu-se în special la un lucru ce părea evident în acea perioadă, şi anume o viitoare împărţire a Chinei. Discursul său fusese conceput de aşa manieră încât să fie pe gustul unei mari părţi a opiniei publice germane. „Trebuie să cerem ca misionarii, antreprenorii, bunurile, steagul şi navele germane din China să fie respectate precum cele ale celorlalte puteri.” Germania era dispusă să respecte interesele altor puteri în China, atâta timp cât şi interesele ei erau respectate. „Pe scurt: nu vrem să punem pe nimeni în umbră, dar şi noi la rândul nostru cerem un loc sub soare.” Lumea trebuia să recunoască, a continuat el, că vechea ordine s-a schimbat: „Vremurile acelea în care germanul îşi lăsa pământul în mâinile unuia dintre vecinii săi, marea altuia şi îşi păstra pentru sine cerurile unde domneşte credinţa absolută — acele vremuri au apus.”[197] (Discursul lui Bülow a fost foarte bine primit; reprezentantul statului Württemburg la Berlin spunea că aceste cuvinte „au ajuns aproape proverbiale şi sunt pe buzele tuturor”.[198]) Doi ani mai târziu, într-un alt discurs adresat Reichstag-ului, Bülow a folosit prima dată termenul de Weltpolitik. Deşi, în mod surprinzător, conceptul este adesea tradus astăzi în limba engleză prin termenul environmental policy, la vremea respectivă se referea la o politică globală sau mondială, şi, mai mult chiar, o politică pe care nenumăraţi oameni din afara Germaniei o priveau cu deosebită suspiciune. Termenul mergea mână în mână cu noţiunea la fel de instabilă de Weltmachtstellung sau putere mondială.

Aceşti termeni reflectau concepţia răspândită printre patrioţii germani conform căreia remarcabilul avânt economic al ţării, răspândirea rapidă a investiţiilor germane şi a comerţului în întreaga lume, precum şi progresele Germaniei în domenii precum ştiinţa trebuiau să fie proporţionale cu o creştere a importanţei sale în lume. Celelalte naţiuni trebuiau să recunoască realizările Germaniei şi noua sa poziţie. Pentru liberali, acest lucru însemna că Germania trebuia să devină un lider moral. După cum scria unul dintre ei cu nostalgie din perspectiva anului 1940: „Gândurile mele se lasă mereu purtate către o perioadă în care [noi] cooperam pentru împlinirea acestui ideal măreţ: munceam pentru o

Germanie Mare, pentru expansiunea paşnică şi activităţi culturale în Orientul Apropiat... O Germanie paşnică, mare, omagiată şi respectată."[199] Pentru naţionaliştii de dreapta însă, şi printre aceştia se numărau şi kaiserul şi cei mai apropiaţi consilieri ai săi, precum şi nenumăraţi membri ai societăţilor patriotice, acest lucru însemna mai degrabă putere politică şi militară şi, în caz de necesitate, lupta împotriva altor puteri.

În acea perioadă, pe când noul kaiser şi Germania îşi încercau forţele, mulţimi întregi veneau să asculte seminariile ţinute de un profesor de istorie mai vârstnic la Universitatea din Berlin. Heinrich von Treitschke era unul dintre părinţii intelectuali ai noului naţionalism german, care tânjea după un loc sub soare. Prin seminariile şi lucrările sale, printre care şi o istorie a Germaniei în mai multe volume, el a influenţat o generaţie întreagă de lideri germani, convingându-i să fie mândri de trecutul măreţ al ţării lor, de realizările extraordinare ale Prusiei şi armatei prusace în construirea statului german. Pentru Treitschke, patriotismul era cea mai înaltă dintre valori, iar războiul nu numai o componentă necesară a istoriei omenirii, ci şi una nobilă şi înălţătoare. Dacă Germania ar profita de şansele ei, atunci s-ar ridica, după cum bine merita, la rangul de putere mondială.[200] El era, spunea Bülow despre Treitschke, scriitorul său preferat, de altfel, „profetul ideii naţionale".[201] Helmuth von Moltke, viitorul şef al statului-major german, citise în tinereţe volumele de istorie ale lui Treitschke şi rămăsese „captivat" de acestea. Mai târziu, i-a scris soţiei sale că „un spirit patriotic şi o iubire pentru ţara mamă Germania străbăteau întreaga lucrare, fără să aducă atingere adevărului istoric; este sublim".[202] În mod surprinzător, kaiserul a fost prea puţin entuziasmat; deşi îi plăcea linia generală pe care mergeau lucrările lui Treitschke, considera că istoricul nu lăudase suficient de mult Casa de Hohenzollern.[203]

Cum se traducea termenul de Weltpolitik în politici concrete era cu totul şi cu totul altă poveste. După cum a consemnat în jurnalul său şi contele de Waldersee, mareşalul aflat la conducerea forţelor europene care au înăbuşit Revolta Boxerilor, în momentul în care acest concept a început să capete amploare: „Ni se cere să urmăm Weltpolitik. Ce bine ar fi dacă aş şti ce înseamnă asta; deocamdată nu este nimic mai mult decât un slogan."[204] Totuşi, părea să sugereze că Germania ar fi trebuit să dobândească partea ce i se cuvenea din colonii. Treitschke, unul, susţinea acest lucru cu vehemenţă. „Când s-au simţit suficient de puternice, toate popoarele din istorie", afirmase el la conferinţele sale, „au simţit nevoia să-şi impună autoritatea asupra ţărilor barbare." Iar Germania era acum suficient de puternică; rata ridicată a natalităţii era o dovadă a vitalităţii germane. Cu toate acestea, Germania era cu mult în urma Marii Britanii şi a altor imperii: „Prin urmare, o chestiune de o importanţă vitală pentru naţiune este implicarea în cursa colonială.[205]"

Germani precum Treitschke nu erau deloc singurii care susţineau că avântul colonial era un lucru bun. La acea vreme, mulţi europeni credeau că deţinerea de colonii aducea cu sine o avuţie considerabilă, dar şi

beneficiul imaterial al unui mare prestigiu. În plus, scăderea preţurilor pe piaţa produselor agricole şi crizele economice dintre 1873 şi 1895 i-au determinat pe liderii politici şi economici ai Germaniei, dar şi pe omologii lor din întreaga lume să devină deosebit de conştienţi de nevoia exporturilor şi asigurării de pieţe externe. Criticii imperialismului puteau să ridice incomodul argument, ceea ce au şi făcut, de altfel, că adesea administrarea şi apărarea coloniilor erau mult mai costisitoare decât profitul generat de acestea sau că investiţiile, comerţul şi emigraţia aveau drept ţintă alte regiuni ale lumii, precum Statele Unite, Rusia sau America Latină, care nu erau colonii. Caprivi, de exemplu, era de părere că pieţele de desfacere fireşti ale Germaniei se găseau în Europa Centrală. Însă, cum se întâmplă adesea, convingerile nu se lăsau zdruncinate de dovezi supărătoare. Era atât de palpitant să te uiţi pe hartă şi să vezi toate acele pete colorate care aparţineau unei singure naţiuni. În mod cert, teritoriile şi populaţiile, fie ele cât de sărace sau împrăştiate prin lume, contribuiau la creşterea puterii unei naţii pe plan mondial. Şi după cum declara şi ministrul britanic de externe, lordul Rosebery, în 1893, dobândirea de noi colonii „consolida drepturile noastre de proprietate pe viitor”.[206]

În Germania, chestiunea colonială era un subiect sensibil. Iată o ţară puternică, una dintre cele mai puternice din lume, care nu avea o Indie sau o Algerie a sa. Într-adevăr, Germania reuşise să strângă câteva mărunţişuri prin Africa şi Pacific, dar imperiul său era nesemnificativ în comparaţie cu cel al Franţei sau al Marii Britanii. Chiar şi mica Belgie burgheză deţinea imensul Congo. Germanii erau tot mai mult preocupaţi de nevoia de a ajunge din urmă celelalte puteri şi de a se afişa ca o adevărată forţă mondială. Ambiţiile imperiale au găsit susţinere puternică atât în armată, cât şi în Ministerul de Externe. După cum nota şi şeful Departamentului pentru Colonii din Ministerul de Externe, în 1890: „Niciun guvern, niciun Reichstag nu ar putea să renunţe la colonii fără să nu se umilească în faţa Germaniei sau a Europei. În zilele de astăzi, politica colonială are susţinători pe tot întinsul ţării...”[207] Se prea poate ca Liga Pangermană şi Societatea Colonială să nu fi avut atât de mulţi adepţi în rândurile publicului larg, însă compensau pentru acest lucru prin gălăgia şi vehemenţa cu care îşi exprimau pretenţiile.

Bineînţeles că existau şi sceptici, atât de stânga, cât şi de dreapta, care atrăgeau atenţia asupra faptului că aceste teritorii erau costisitoare şi că profitul de pe urma lor era cel mai adesea limitat. Nici măcar marele Bismarck nu afişase niciodată un interes deosebit pentru colonii (sau pentru o flotă mare care să le protejeze). După cum i-a spus, în 1888, unui explorator care încerca să-i câştige interesul în privinţa Africii: „Pentru mine, harta Africii se află în Europa. Aici este Rusia”, şi a continuat el, arătând spre stânga, „aici este Franţa, iar noi suntem exact la mijloc; asta e harta Africii pentru mine.”[208] În linii mari, succesorul său, Caprivi, a avut aceeaşi atitudine: „Cu cât mai puţină Africă, cu atât mai bine pentru noi!”[209]

Deşi la început Bülow nu a fost entuziasmat de ideea dobândirii de colonii, a ajuns rapid să o includă în viziunea lui. În discursul adresat Reichstag-ului în decembrie 1899, a lansat o provocare: „Nu putem permite oricărei puteri străine, oricărui Jupiter străin, să ne spună: «Ce putem face? Lumea este deja împărţită.»„ A adăugat o profeţie de rău augur: „În secolul ce va urma, Germania va fi ori ciocanul, ori nicovala.”[210] O problemă spinoasă era găsirea de noi colonii din moment ce o mare parte a lumii fusese deja divizată între celelalte puteri. O posibilitate o oferea Imperiul Otoman în declin, aşa că Germania a luat în calcul construirea de căi ferate în regiune şi acordarea de împrumuturi guvernului otoman. În 1898, kaiserul a făcut o vizită prelungită în Orientul Mijlociu şi, luat de val, a ţinut un discurs dramatic la Damasc: „Sultanul şi cei 300 de milioane de supuşi musulmani ai săi, răspândiţi pe tot mapamondul, care îl venerează ca pe Califul lor, să nu se îndoiască de faptul că împăratul german va fi mereu prietenul lor.”[211] China, un alt imperiu aflat în declin, era, de asemenea, o tentaţie, iar ocuparea portului Tsingtao (azi Qingdao) din golful Kiautschou (azi Jiaozhou) şi a altor concesiuni din peninsula Shantung (Shandong) părea a fi un bun pas înainte. Imperialiştii germani înfocaţi, acţionând cu acordul lui Tirpitz, au avut şi o tentativă bizară de a cumpăra în secret terenuri într-una din Insulele Virgine daneze, din Caraibe, înainte ca germanii să ajungă să deţină o cotă majoritară. În acel moment, guvernul german urma să intervină şi să cumpere întreaga insulă de la Danemarca pentru o bază navală. Din fericire, Wilhelm s-a opus acestui plan, care ar fi implicat Germania într-o dispută absolut inutilă cu Statele Unite, şi foarte probabil şi cu Marea Britanie.[212]

Dar acţiunile şi retorica Germaniei erau deja suficiente pentru a alerta guvernul şi opinia publică din Marea Britanie, care erau oricum înclinate să privească Germania cu suspiciune. În plus, în Germania, atât în cercurile guvernamentale, cât şi în cele civile, exista tendinţa de a considera — adesea deschis — Regatul Unit principalul obstacol în calea Weltpolitik. Notiţele luate de studenţi la cursurile lui Treitschke ne dovedesc că acesta ataca repetat Regatul Unit. De ce, se întreba el în 1890, a trebuit Germania „să se arunce la picioarele Bunicii într-un mod atât de nedemn, din moment ce în Anglia chiar şi pruncii sunt porniţi să ne înşele”. (Nici nu este surprinzător faptul că, după o vizită în Anglia, Treitschke a devenit şi mai convins de vederile sale: Londra, spunea el, era „ca visul unui diavol beat”.[213]) În 1900, ambasadorul Austro-Ungariei la Berlin a trimis o notă diplomatică lungă şi documentată către Viena, în care consemna faptul că oficialii germani de rang înalt aşteptau cu nerăbdare vremea, care avea fără îndoială să vină peste mulţi ani, în care ţara lor avea să întreacă Marea Britanie ca primă putere a lumii şi remarca „anglofobia omniprezentă” din Germania.[214] Şi Wilhelm se aştepta ca viitorul să aducă o ascensiune a Germaniei şi un declin al Angliei. După cum a afirmat într-un discurs ţinut la Hamburg în 1899: „Bătrânele imperii se sting şi altele noi sunt în plin proces de formare”.

Însă atitudinea faţă de Marea Britanie, ca şi relaţia sa cu jumătatea britanică a familiei, era mult mai ambivalentă decât cea a multor supuşi ai săi. În mod nechibzuit, mama sa făcuse întotdeauna un exemplu din Marea Britanie şi este lesne de înţeles că Wilhelm a reacţionat prost. Ea dorea să facă din el un gentleman britanic, el a devenit un ofiţer prusac. Ea era liberală, el conservator. A ajuns să-şi deteste mama — şi chiar s-a purtat urât cu ea după moartea tatălui său —, însă unele dintre cele mai frumoase momente ale copilăriei sale au fost vizitele făcute cu părinţii săi în Marea Britanie. Se jucase cu verii lui la Osborne, pe insula Wight, şi vizitase şantiere navale britanice. Se urcase de multe ori la bordul navei amiral a lui Nelson, Victory, şi la un moment dat chiar a ajutat la tragerea salvelor de tun pe vasul St Vincent, numit în onoarea marelui contemporan al lui Nelson. Când regina Victoria l-a numit amiral de onoare al marinei britanice, la scurt timp după ascensiunea sa pe tron, Wilhelm a fost extrem de încântat. „Închipuiţi-vă că voi purta aceeaşi uniformă ca St Vincent şi Nelson. Sunt într-al nouălea cer.”[215] I-a trimis bunicii sale un portret de-al său în noua uniformă, pe care a purtat-o, mai apoi, cu orice ocazie posibilă, inclusiv, se spune, la o reprezentaţie a Olandezului Zburător.[216] (În plus, a considerat că acordarea acestui titlu onorific era o invitaţie pentru a le oferi britanicilor nenumărate sfaturi, nedorite de altfel, cu privire la flota lor.)

Ajuns la maturitate, s-a plâns în repetate rânduri de „blestemata familie” din Marea Britanie, dar cu toate acestea îi purta o iubire profundă bunicii sale, regina Victoria. Într-adevăr, ea era unul dintre puţinii oameni din lume de care asculta. Detesta ceea ce el considera a fi aroganţa şi condescendenţa britanică, însă, în 1911, a putut să-i declare lui Theodore Roosevelt: „ADOR Anglia.”[217] Daisy Cornwallis-West, devenită prinţesă de Pless, considera că iubirea şi admiraţia kaiserului pentru Marea Britanie erau sincere şi că frecventele lui critici nu erau decât vorbele unui membru al familiei care se simţea neînţeles.

De fapt, aceasta era adevărata durere. Kaiserul simţea că nu a fost niciodată înţeles sau apreciat cu adevărat nici de regina Victoria, nici de regele Eduard, nici de regele George, nici de poporul britanic. Ştiind că este sincer şi având încredere în el însuşi, a încercat să-şi impună personalitatea asupra noastră. La fel cum un actor înzestrat care îşi joacă rolul preferat se va strădui să câştige publicul prin şarm sau subtilitate, kaiserul încerca de cele mai multe ori să domine opinia publică britanică prin fapte care ne antagonizau — sau, chiar şi mai rău, doar ne plictiseau sau ne stârneau râsul.[218]

Exact aşa s-a întâmplat când Wilhelm, plin de entuziasm ca de obicei, s-a apucat de iahting la Cowes. La început, britanicii au fost încântaţi să-l vadă pe kaiser devenind membru al Clubului Regal de Iahting (la propunerea unchiului său Eduard), cumpărându-şi un iaht şi făcându-şi apariţia în fiecare vară în anii 1890 la regata anuală. Regina Victoria, care deja trebuise să-l găzduiască împreună cu anturajul său la Osborne, a afirmat zadarnic că „aceste vizite anuale nu sunt tocmai oportune”.[219] Din păcate,

Wilhelm nu era un partener de dorit; avea mereu ceva de comentat pe seama regulilor şi susţinea că modul în care se stabilea handicapul era o nedreptate pentru iahtul său, Meteor. Unchiul său s-a plâns că Wilhelm se credea „Şeful de la Cowes” şi se pare că, în 1895, le-a mărturisit prietenilor săi: „Regata de la Cowes era cândva o vacanţă plăcută pentru mine, dar acum, că împăratul a preluat controlul acolo, nu mai e decât o mare bătaie de cap.”[220] Şi au mai fost şi alte incidente care au stricat vacanţele de vară, ca atunci când Salisbury nu a primit, se pare, un mesaj prin care era chemat la bordul iahtului placat cu aur al lui Wilhelm, Hohenzollern, pentru o discuţie importantă, sau când Wilhelm a insistat ca el şi prinţul Eduard să-şi continue cursa, deşi întârziau la cina cu regina.

Relaţia dintre kaiser şi unchiul său era deosebit de dificilă. Se prea poate ca lui Wilhelm să îi fi displăcut faptul că Eduard, „bătrânul grăsan de Wales”, era fermecător, încrezător în sine şi plăcut de mai toată lumea. Wilhelm se simţea jignit în pudibonderia lui înnăscută, trăsătură amplificată fără îndoială şi de soţia sa, Dona, de pasiunea unchiului său pentru femei frumoase şi prieteni desfrânaţi şi probabil că nu a făcut decât să-şi atragă antipatii şi mai profunde trimiţându-i prinţului o scrisoare mustrătoare, când acesta din urmă era implicat într-un scandal deosebit de delicat. Când răbufnea, vorbea despre unchiul său ca fiind Satana, „un păun bătrân”, „intrigantul suprem şi capul răutăţilor în Europa”.[221] Eduard, pe de altă parte, mai vârstnic şi mai sigur pe sine, nu reuşea să-l înţeleagă pe tânărul dificil a cărui fanfaronadă nu ascundea decât nesiguranţa. Eduard şi soţia sa daneză, Alexandra, care nu iertase niciodată Prusia pentru acapararea ducatului danez Schleswig-Holstein, vedeau în Wilhelm simbolul militarismului prusac. „Willy este un fanfaron”, a spus el la un moment dat, „iar majoritatea fanfaronilor devin laşi când sunt atacaţi.”[222] În 1909, după ultima sa întâlnire cu Wilhelm, Eduard, devenit acum rege, a aşternut următoarele pe hârtie, deşi nu avea neapărat dreptate: „Ştiu că împăratul german mă urăşte şi nu pierde nicio ocazie să afirme acest lucru pe la spatele meu, deşi eu am fost întotdeauna atât de bun şi de amabil cu el.”[223] Theodore Roosevelt considera că sentimentele lui Wilhelm erau mult mai profunde, că el „îi purta regelui Eduard o afecţiune şi un respect adevărate, dar că, în acelaşi timp, nutrea o antipatie nedezminţită şi plină de invidie, afecţiunea venindu-i din inimă, iar antipatia dominându-i creierul, şi prin urmare şi conversaţiile.”[224]

Primele dispute dintre cei doi au început probabil când tatăl lui Wilhelm era pe moarte, iar Eduard a sosit în Prusia ca s-o susţină pe preaiubita lui soră, prinţesa moştenitoare Victoria. Remarcile lui Eduard, precum „William cel Mare trebuie să înţeleagă că trăieşte la sfârşitul secolului al XIX-lea şi nu în Evul Mediu” au ajuns probabil la urechile kaiserului. La două luni după urcarea pe tron, Wilhelm a declarat că nu avea să se întâlnească cu unchiul său la Viena, deşi, întâmplător, amândoi urmau să se afle în capitala austriacă în aceeaşi perioadă. Bismarck a încercat să le explice britanicilor acest incident, dând vina pe atitudinea lui Eduard faţă de Wilhelm: „Prinţul i-a vorbit aşa cum îi vorbeşte un unchi nepotului său,

în loc să recunoască faptul că Wilhelm este un împărat, care, deşi tânăr, s-a maturizat de ceva vreme.” Salisbury avea impresia că împăratul era probabil „un pic sărit”. Regina Victoria i-a scris înfuriată prim-ministrului ei: „Acest lucru este mult prea trivial şi absurd şi aproape că nu i se poate da crezare. Am fost întotdeauna foarte apropiaţi de nepotul nostru, aşa că este o nebunie curată să se pretindă să i ne adresăm atât în public, cât şi în privat, spunându-i «Maiestatea Sa Imperială»!”[225] Regina spera, după cum i-a mărturisit lui Salisbury, ca relaţia dintre Germania şi Marea Britanie să nu aibă de suferit: „Regina este pe deplin de acord că relaţia nu trebuie afectată (dacă este posibil) de asemenea ciondăneli personale jalnice; dar Regina se teme foarte tare că acest lucru ar putea deveni în ORICE clipă imposibil cu un asemenea tânăr nechibzuit, îngâmfat şi rău intenţionat, incapabil de orice sentiment.”[226]

Dacă ambele ţări ar fi fost monarhii constituţionale, certurile de familie ar fi făcut valuri pe moment, ar fi iscat multe bârfe, dar nu ar fi provocat prejudicii pe termen lung. În acest caz, problema era că împăratul german avea puteri deosebit de largi şi era pregătit să se folosească de ele pentru a-şi îndeplini scopul de a transforma Germania într-o putere mondială. Iar acest lucru însemna, pentru Wilhelm şi o mare parte a anturajului său, construirea unei flote navale capabile să propulseze puterea germană în mările cele mai îndepărtate pentru a apăra comerţul şi investiţiile germane şi, îndeosebi, coloniile, atât cele existente, cât şi cele viitoare. În 1896, într-un discurs care s-a bucurat de multă publicitate, Wilhelm i-a cerut poporului german să-l ajute „să unească rapid acest imperiu german mai mare cu propriul nostru imperiu de acasă”.[227] O asemenea concepţie nu era tipică numai Germaniei; în acea perioadă, din ce în ce mai multe ţări ajungeau la concluzia că puterea maritimă era o componentă-cheie a puterii mondiale. Cum altfel ar fi putut Marea Britanie — sau Olanda, sau Franţa, spre exemplu — să-şi construiască şi să-şi menţină marile lor imperii?

Câteodată un singur om poate să transpună în cuvinte o idee care este deja prezentă la nivel pur intuitiv; importanţa mărilor şi-a găsit un mare teoretician în persoana unui prea puţin cunoscut comandant de la Colegiul Naval al Statelor Unite, care nu deveniseră încă o mare putere maritimă. În 1890, căpitanul Alfred Mahan şi-a publicat lucrarea, devenită clasică, The Influence of Sea Power upon History. Avea cincizeci de ani la acea vreme, un bărbat îngrijit, înalt şi subţire, căruia nu-i plăcuseră niciodată prea mult călătoriile pe mare. Din multe puncte de vedere, era exact opusul marinarului robust şi turbulent. Era taciturn, asocial, rezervat şi pudic. (Le-a interzis fiicelor sale să citească romanele lui Zola.) Avea, de asemenea, înalte principii morale; nu-i lăsa pe copiii săi să utilizeze creioane inscripţionate cu numele guvernului american.[228]

I-a venit pentru prima dată ideea pentru care avea să devină faimos în timp ce citea o istorie a Imperiului Roman şi şi-a dat seama că dacă Hannibal ar fi invadat pe mare, şi nu pe uscat, traversând Alpii, şi, mai ales, dacă ar fi reuşit să primească ajutor din Cartagina pe apă, situaţia ar

fi fost cu totul alta. „Controlul asupra mărilor era un factor istoric care nu a fost niciodată apreciat sau explicat în mod sistematic”, credea Mahan.[229] Şi exact asta a făcut: l-a explicat. În cărţile sale, s-a întors în trecut, susţinând că, indiferent de context, fie că era vorba despre Războaiele Anglo-Olandeze din secolul al XVII-lea sau de Războiul de Şapte Ani dintre Marea Britanie şi Franţa din secolul al XVIII-lea, puterea maritimă a fost aproape întotdeauna factorul decisiv. În plus, asigura prosperitate pe timp de pace, dar şi victorie în război. „Aceşti trei factori: producţia, care implică necesitatea de a face comerţ cu diverse bunuri, transportul maritim, prin care se realizează acest schimb, şi coloniile, care facilitează şi amplifică operaţiunile de transport şi le protejează prin multiplicarea zonelor de siguranţă, sunt elemente-cheie ale unei mari părţi din istoria, dar şi din politica naţiunilor cu ieşire la mare.”[230] O flotă puternică proteja principalele căi comerciale şi de comunicaţie şi, nu mai puţin important, facilita ocuparea de noi teritorii şi menţinerea coloniilor. Navele ei de luptă puteau sluji ca factor de intimidare, în special dacă erau ancorate în locaţii strategice cheie. The fleet in being, aşa cum o numeau Mahan şi alţii, nici nu trebuia neapărat să lupte; putea fi folosită pentru a face presiuni asupra unei puteri ostile pe timp de pace şi pentru a determina inamicul să se gândească de două ori înainte de a-şi risca propria flotă, chiar dacă aceasta ar fi fost mai mare.[231] Pe timp de război însă, datoria flotei sau flotelor de luptă era să nimicească inamicul într-o bătălie decisivă.

Mahan şi adepţii acestei teorii, care au ajuns să fie numiţi în engleză navalists, nu s-au bucurat însă de sprijin unanim. Mai exista o şcoală de gândire în privinţa strategiei maritime, iniţial susţinută de Cabinetul Marinei al lui Wilhelm, care considera că singura cale prin care inamicul putea fi slăbit şi războiul câştigat era un atac comercial. În lumea din ce în ce mai interdependentă a sfârşitului de secol XIX, puţine state puteau supravieţui mai multă vreme sau purta războaie în absenţa comerţului maritim. Astfel, construirea de crucişătoare rapide, torpiloare şi submarine moderne pentru atacarea vaselor comerciale ale inamicului era mult mai logică decât o investiţie în nave de luptă masive şi scumpe. Într-adevăr, cuirasatele mari, blindate, prevăzute cu tunuri deveneau o ţintă uşoară pentru navele mai mici şi mai rapide, mine şi submarine. Aşa-numitul guerre de course, după cum îl botezaseră francezii, fusese folosit cu succes de englezi în epoca elisabetană, când guvernul autorizase practic piraţii să captureze galioanele spaniole încărcate cu aur şi argint din Lumea Nouă. Iar când a izbucnit în cele din urmă Primul Război Mondial, una dintre cele mai eficiente strategii folosite de Germania împotriva Aliaţilor a fost într-adevăr aceasta: un război submarin, purtat de o ramură a marinei germane care fusese dispreţuită şi neglijată pe timp de pace, dar care a reuşit să blocheze furnizarea de provizii de care avea nevoie Marea Britanie pentru a putea continua războiul.

Teoriile lui Mahan aveau însă marele avantaj al unei aparente confirmări istorice şi, în plus, alimentau mândria naţională. Pur şi simplu nu exista termen de comparaţie între un torpilor şi un cuirasat masiv, iar blocada

comercială nu avea nimic din spectacolul dramatic pe care îl ofereau ciocnirile dintre nişte nave puternice. Lucrările sale au fost deosebit de influente în Statele Unite, unde au înflorit în contextul ambiţiilor lui Roosevelt şi ale altora de a dobândi colonii şi a construi o flotă americană, în Marea Britanie, unde păreau să explice dominaţia mondială a Imperiului Britanic, şi în Germania. Kaiserul a fost profund influenţat de The Influence of Sea Power upon History: „Acum nu citesc, ci devorez cartea căpitanului Mahan şi încerc să o învăţ pe de rost", îi scria el unui prieten în 1894. Cu sprijinul guvernului, lucrarea a fost tradusă în germană şi publicată în foileton în reviste. Exemplare se aflau la bordul fiecărui vas german. Până în acel moment, principala componentă a puterii militare germane fusese armata, flota fiind mică şi având, în cea mai mare parte, atribuţiile unei paze de coastă. Wilhelm a devenit acum obsedat de ideea că Germania avea nevoie de o flotă puternică pentru a patrula mările, cu nave de luptă masive. În 1897, Marea Britanie, cu puternica ei forţă navală, a reuşit să pună capăt unei dispute dintre Grecia şi Imperiul Otoman cu privire la insula Creta, în timp ce Germania asistase de pe margine. „Din nou", s-a plâns Wilhelm, „iată cât suferă Germania din cauza lipsei unei flote puternice."[232] Cum deţinea deja controlul suprem asupra marinei, potrivit constituţiei germane, şi făcuse câteva schimbări administrative în organizarea ei, aducând diversele departamente tot mai mult sub propriul său control, kaiserul avea puterea de a lua act şi a remedia această situaţie, bineînţeles cu condiţia obţinerii de fonduri necesare de la Reichstag.

Mahan îi oferise deja argumentul teoretic, însă Wilhelm îşi dorea cu ardoare o flotă puternică şi din alte motive. Văzuse şi admirase Marina Regală Britanică de aproape încă din copilărie. Reacţia pe care o avusese poate fi asemuită cu cea a Broscoiului din Vântul prin Sălcii, care, când a văzut prima dată o maşină cu motor, a exclamat: „O apariţie glorioasă! Impresionantă!" Tânăr fiind, în 1887 fusese prezent la Jubileul de Aur al reginei Victoria ca reprezentant al familiile sale, iar la vederea marii parade navale, pasiunea sa pentru nave a sporit şi mai mult. În 1904, când unchiul său, devenit acum Eduard al VII-lea, a vizitat baza maritimă germană de la Kiel, kaiserul a ţinut un toast la cina organizată la Clubul de lahting din Kiel (construit pe modelul celui de la Cowes): „În copilărie, când mi s-a permis să vizitez Portsmouth şi Plymouth, de mână cu mătuşi amabile şi amirali prietenoşi, am admirat impozantele nave britanice din aceste două superbe porturi. Atunci în sufletul meu s-a trezit dorinţa de a construi la rândul meu nave la fel de maiestuoase într-o bună zi, iar când aveam să fiu mare, să am o flotă la fel de impresionantă precum cea britanică." Wilhelm, impresionat până la lacrimi de propriul talent oratoric, a toastat de trei ori în onoarea regelui. Răspunsul lui Eduard a fost reţinut: „Dragul meu Willy, tu ai fost mereu atât de amabil şi prietenos cu mine, încât cu greu reuşesc să-mi exprim recunoştinţa pentru toată bunătatea de care ai dat dovadă, într-un mod care să-ţi facă cinste." Bülow i-a interzis reprezentantului unei cunoscute agenţii de presă să transmită la Berlin efuziunile kaiserului: „Am compus, aşa cum am făcut de

nenumărate ori în asemenea ocazii, un alt discurs imperial — la fel de amiabil, dar mult mai oficial...” Stăpânul său s-a simţit destul de ofensat. „Aţi omis părţile cele mai bune”, a spus Wilhelm. Însă Bülow a reacţionat cu fermitate: „Dacă ne descrieţi flota, construită în urma unor eforturi financiare atât de dificile, câteodată chiar primejdioase, ca fiind un rezultat al propriilor dumneavoastră dorinţe şi al unor amintiri din tinereţe, nu va fi deloc simplu să obţinem alte milioane pentru construcţii navale de la Reichstag.” Kaiserul a înţeles ideea: „Ach, blestematul de Reichstag.”[233]

Iar „blestematul de Reichstag” era într-adevăr o problemă. Nu părea foarte entuziasmat de o flotă mai mare. Socialiştii, al căror număr creştea, liberalii şi moderaţii de diverse culori politice şi chiar şi unii conservatori nu erau pregătiţi să aprobe fondurile necesare, îndeosebi în condiţiile în care Wilhelm şi Cabinetul Marinei nu puteau veni cu un plan clar prin care să explice de ce era nevoie de atâtea cheltuieli. În 1895, când kaiserul a cerut treizeci şi şase de crucişătoare, Reichstag-ul i-a oferit patru; în 1896, i-a respins toate solicitările. La începutul lui 1897, Reichstag-ul a pus din nou sub semnul întrebării estimările kaiserului cu privire la construcţiile navale. În acel moment, împăratul a apelat la omul care, spera el, avea să-i facă rost de flota mult râvnită.

Alfred Tirpitz se afla pe cealaltă parte a globului, la comanda escadrilei germane din Asia de Est, şi, printre altele, era în căutarea unui port avantajos pe coasta de nord a Chinei. (A ales golful Kiautschou, pe care Germania l-a capturat rapid în acea toamnă.) Deşi la început nu dorea să renunţe la postul său şi să se întoarcă în Germania, Tirpitz s-a supus dorinţelor kaiserului şi a acceptat funcţia de secretar de stat al forţelor navale. (Avea să deţină această poziţie timp de optsprezece ani.) Acesta a fost un alt pas decisiv pe drumul care a dus la izbucnirea războiului: i-a oferit kaiserului flota pe care şi-o dorea şi a schimbat strategia navală a Germaniei. Şi astfel s-a precipitat conflictul cu Marea Britanie.

În 1897, Tirpitz avea patruzeci şi opt de ani, cu zece ani mai mult decât Wilhelm. Spre deosebire de majoritatea celor din anturajul apropiat al kaiserului, nu era nobil, ci provenea din pătura educată a profesioniştilor. Tatăl său era avocat, cu vederi uşor liberale, devenit judecător, iar mama sa, fiica unui doctor. Tirpitz a crescut în estul Prusiei, acum parte a Poloniei, unde s-a impregnat de acea dragoste de ţară şi puternicul simţ al datoriei faţă de împărat şi patrie tipice acelei perioade şi mediului în care trăia. Idolul său, încă din tinereţe, a fost Frederic cel Mare şi a citit şi recitit de nenumărate ori biografia pe care i-a scris-o Thomas Carlyle. În tinereţe însă, viitorul amiral nu promitea multe. Era un student nepăsător, cu veleităţi mai ales pentru răfuielile de stradă. Fără relaţiile potrivite, nu prea avea şanse să ajungă departe în armată, aşa că, poate neavând de ales, a optat pentru o carieră în marină, unde meritul personal era mai apreciat.

Flota prusacă, căreia i s-a alăturat în 1865, era mică şi o mare parte a navelor ei erau învechite. Pentru reparaţii trebuia să se bazeze pe şantiere

navale străine. Armata avea un trecut glorios, o aură aparte şi deţinea grosul resurselor necesare apărării Prusiei. Odată ce Prusia a unit celelalte state germane în jurul ei, creând Germania, forţele navale au ajuns să joace un rol nesemnificativ. Cu toate acestea, s-au extins şi modernizat treptat, iar Tirpitz a urcat constant în grad, trecând prin toate rangurile de ofiţer şi dobândindu-şi reputaţia de om care putea stăpâni detaliile tehnice, dar şi elabora strategii mai de anvergură. În 1888, a fost numit căpitan de bord al unui crucişător blindat, o promovare impresionantă pentru un om atât de tânăr. În 1892, era deja şef de stat-major al Comandei Navale de la Berlin. A fost poreclit „Maestrul”, dar şi „Veşnicul” (pentru că supravieţuise unor contexte dificile).

Tirpitz îşi făcea mereu timp să citească mult, iar istoria era subiectul lui preferat. A asistat la conferinţele lui Treitschke de la Berlin şi i-a preluat ideile despre ascensiunea inevitabilă a Germaniei — şi la fel de inevitabila ostilitate a Marii Britanii. L-a citit şi pe Mahan şi a subscris ferm la concepţiile referitoare la importanţa puterii maritime şi necesitatea ţărilor de a poseda flote de luptă.[234] „O caracteristică a bătăliei duse în largul mării este că singurul ei scop devine anihilarea inamicului”, i-a spus, în 1877, ofiţerului său superior. „Luptele terestre oferă adesea posibilităţi tactice, precum ocuparea pe teren a unor poziţii strategice, inexistente într-un război maritim. Doar anihilarea poate fi considerată un succes pe mare.”[235] În 1894, a scris un memorandum deosebit de important, iar un capitol al acestuia, „Scopul firesc al unei flote este ofensiva strategică”, a devenit faimos. Documentul respingea argumentele celor care militau pentru un rol defensiv al flotelor, inclusiv pentru construirea de fortificaţii de-a lungul coastelor, şi afirma că stăpânirea mărilor „avea să fie decisă în principal prin luptă, ca în toate epocile”. În plus, se convinsese că Germania era implicată într-o bătălie pe viaţă şi pe moarte pentru locul ei sub soare. Se dăduse startul cursei pentru acapararea teritoriilor încă nerevendicate ale lumii, iar acele naţiuni care nu-şi primeau partea aveau să intre în secolul al XX-lea cu un handicap sever.”[236]

Tirpitz avea o înfăţişare impozantă, cu ochii pătrunzători, fruntea lată, un nas mare şi o barbă lungă, despicată în două vârfuri ascuţite. „Dintre toţi consilierii lui William al II-lea, nimeni nu îţi lăsa o asemenea impresie de putere şi autoritate”, spunea Beyens.[237] În mod paradoxal, Tirpitz nu avea vreo atracţie deosebită pentru mare şi prefera să-şi petreacă lungile vacanţe de vară elaborându-şi strategiile în casa sa din munţii Pădurea Neagră. Era, de asemenea, mai emotiv decât părea. Deşi putea fi nemilos şi hotărât în lupta sa cu colegii şi politicienii, din când în când claca în faţa presiunilor: secretarul lui îl găsea uneori plângând la birou la sfârşitul zilei.[238] Jurnalele lui şi alte scrieri sunt pline de autojustificări şi nemulţumiri la adresa celor care i se puneau vreodată dimpotrivă.

Tirpitz era, spunea un apropiat de-al său, „un personaj plin de energie. Într-atât debordează de nerăbdare, încât nu poate decât să fie lider. E ambiţios, nu face mofturi şi se mulţumeşte cu ce are şi posedă un temperament sangvinic. Ştie să se bucure până la cer, dar nu cunoaşte

repausul în activităţile lui creative, indiferent cât de obosit pare să fie...”[239] Fiul său a declarat mai târziu că mottoul lui era: „Dacă cineva nu are curajul să facă ceva, atunci trebuie să vrea să aibă acel lucru.”[240] Ar fi putut să se bucure de un succes la fel de mare în afaceri, căci se pricepea la organizare, management şi lucru în echipă. Un ofiţer de rang înalt i-a făcut o evaluare mai ambivalentă în momentul în care urma să fie numit secretar al marinei. „Performanţa lui, altminteri încununată de succes, în posturi importante a indicat o tendinţă de a privi chestiunile părtinitor şi de a-şi devota toată energia îndeplinirii unui scop anume, fără să acorde suficientă atenţie cerinţelor generale ale respectivului serviciu, astfel că succesul a fost obţinut pe socoteala ignorării altor obiective.”[241] Acelaşi lucru se poate spune şi despre politica internaţională a Germaniei din anii ce au precedat 1914.

Când a fost numit în funcţie, Tirpitz şi kaiserul se întâlniseră deja cu câteva ocazii. Prima dată în 1897, când Tirpitz făcea parte din suita ce îl însoţea pe tânărul prinţ Wilhelm la Jubileul de Aur al reginei Victoria. Cei doi au purtat, se pare, discuţii îndelungate. Prima reuniune-cheie a avut însă loc la Kiel, la Marea Baltică, în 1891, când, după o dezbatere generală inconcludentă cu privire la viitorul marinei, kaiserul i-a cerut părerea lui Tirpitz: „Aşa că am descris cum vedeam eu dezvoltarea marinei, şi cum de ceva vreme tot îmi notam ideile cu privire la acest subiect, am reuşit să redau cu uşurinţă un tablou complet”, consemna Tirpitz în memoriile sale.[242]

Tirpitz a ajuns la Berlin în iunie 1897, unde a avut aproape imediat o lungă întrevedere cu kaiserul. Noul secretar al marinei critica aspru ideile deja înrădăcinate cu privire la flota germană (inclusiv pe ale kaiserului). Era nevoie de o strategie ofensivă, nu de raidurile comerciale sau măsurile defensive pentru care pledaseră predecesorul lui şi alţii, iar acest lucru însemna nave de luptă blindate mai mari şi crucişătoare, în niciun caz crucişătoarele rapide şi uşor înarmate sau torpiloarele care fuseseră agreate până atunci. O asemenea flotă ar fi inspirat mândrie germanilor — asemenea vorbe erau pe placul urechilor kaiserului şi ale lui Bülow — şi ar fi contribuit la crearea unei noi unităţi naţionale. Şi, după cum a precizat Tirpitz, principalul duşman al Germaniei pe mare nu putea fi decât Marea Britanie.

Spre deosebire de compatrioţii săi, precum Treitschke, Tirpitz nu detesta Marea Britanie. Îşi trimisese chiar fiicele la o faimoasă şcoală privată din Regatul Unit, Cheltenham Ladies College. Întreaga lui familie vorbea excelent engleza şi era devotată guvernantei lor englezoaice. Credea în darwinismul social şi avea o concepţie deterministă asupra istoriei, considerând-o a fi o serie de lupte pentru supravieţuire. Germania trebuia să se extindă; Marea Britanie, putere dominantă, era menită să-şi dorească să oprească acest lucru. Aşa că urmau să aibă loc ciocniri; bineînţeles economice, dar mai mult ca sigur şi militare, până când Marea Britanie avea să recunoască faptul că nu putea continua să se opună Germaniei.

Scopul esenţial al unei noi legi a marinei, i-a spus el kaiserului cu ocazia acelei prime întâlniri, trebuia să fie „consolidarea puterii şi importanţei noastre politice în detrimentul Angliei”. Germania nu putea să atace Regatul Unit în întreaga lume, dar putea să prezinte o ameninţare serioasă pentru Insulele Britanice prin bazele germane din Marea Nordului. În mod providenţial, prin Acordul Anglo-German din 1890, Germania îşi cedase drepturile din Zanzibar pentru insula stâncoasă Heligoland, care s-ar fi putut dovedi utilă pentru paza căilor de acces către porturile germane de la Marea Nordului. Aşa că, dacă Marea Britanie, aşa cum credea Tirpitz că ar fi fost posibil, încerca să atace coasta germană sau chiar flota germană pe timp de război, navele ei ar fi suferit pierderi grele. Strategia sa a rămas neschimbată pe parcursul anilor: distrugerea flotei britanice la câteva sute de kilometri la vest de Heligoland. Germania mai avea şi avantajul de a-şi putea concentra întreaga flotă într-un singur loc, în timp ce marina britanică avea navele răspândite în întreaga lume. „Din moment ce până şi ofiţerii navali britanici, amiralitatea etc. sunt conştienţi de toate acestea, atunci şi din punct de vedere politic avem de-a face cu un război al flotelor între Heligoland şi Tamisa”, îi spunea el kaiserului.[243] Se pare că nu ar fi luat deloc în calcul ipoteza că marina britanică ar fi putut alege să evite o confruntare deschisă; că Marea Britanie ar fi putut instaura de la distanţă o blocadă împotriva Germaniei pentru a împiedica aprovizionarea pe mare a acesteia; sau că i-ar fi putut obtura circulaţia prin închiderea strâmtorii Dover şi a căilor de acces dintre Norvegia şi Scoţia în loc să încerce un atac asupra coastei germane sau a flotei germane, strategii care, de altfel, au şi fost puse în practică în Primul Război Mondial.[244] Mai important chiar era faptul că Tirpitz s-a înşelat şi cu privire la modul în care avea să reacţioneze Regatul Unit la programul său de construire a flotei.

În următorii ani, Tirpitz şi-a expus faimoasa sa teorie a riscului kaiserului, lui Bülow şi apropiaţilor acestora. Era simplă, dar în acelaşi timp cutezătoare. Scopul său era să aducă Regatul Unit într-o poziţie în care costurile pe care le-ar implica un atac maritim asupra Germaniei să fie prea mari. Marea Britanie avea cea mai mare flotă din lume şi intenţiona să menţină superioritatea acesteia faţă de alte două flote ale lumii: the two-power standard, după cum era cunoscută această strategie. Germania nu avea să încerce să o egaleze. În schimb, avea să construiască o flotă suficient de puternică încât Marea Britanie să nu cuteze să o atace, pentru că, dacă ar fi făcut-o, ar fi riscat să sufere pierderi atât de mari, încât ar fi rămas foarte slăbită în faţa celorlalţi duşmani ai săi.

Potrivit lui Tirpitz, dacă Marea Britanie chiar ar fi decis să pornească un război naval împotriva Germaniei, şi-ar fi grăbit singură declinul, pentru că indiferent de rezultatul confruntării, ar fi suferit pierderi. Acest lucru i-ar fi determinat pe ceilalţi duşmani ai săi, cel mai probabil Franţa şi Rusia, care la rândul lor aveau flote puternice, să atace Marea Britanie, acum slăbită. După cum se scria şi în preambulul la cea de-a doua lege navală a lui Tirpitz din 1899: „Nu este necesar ca flota noastră militară să o egaleze pe

cea a celei mai mari puteri maritime. În cele mai multe cazuri, această putere navală nu ar ajunge în poziţia de a-şi concentra toate forţele navale împotriva noastră. Chiar dacă ar reuşi să ne întâmpine cu o forţă net superioară, distrugerea flotei germane ar cauza asemenea pierderi duşmanului, încât propria poziţie de putere mondială a acestuia ar fi pusă sub semnul întrebării."[245]

Faptul că Tirpitz pare să se fi aşteptat ca britanicii să nu observe acest indiciu deosebit de clar, cum că erau în vizorul Germaniei, spune multe despre lipsa de viziune a acestuia.

Şi nu era singurul. Colegii săi, precum Bülow, sau kaiserul se bazau pe faptul că aveau să aibă suficient timp la dispoziţie pentru a-şi moderniza flota astfel încât aceasta să ajungă destul de puternică pentru a duce strategia la bun sfârşit. Germania trebuia să fie foarte prudentă în această „zonă de pericol", atâta timp cât încă era net inferioară Marii Britanii, şi să evite a-şi alarma rivala. După cum s-a exprimat şi Bülow „având în vedere inferioritatea noastră navală, trebuie să acţionăm deosebit de atent, precum o omidă înainte de a se fi transformat în fluture". După douăzeci de ani, când flota a fost în cele din urmă gata, kaiserul i-a declarat ambasadorului francez: „Voi vorbi acum altă limbă."[246] Dacă nu erau precauţi însă, englezii ar fi putut fi tentaţi să treacă la o acţiune preventivă. Conducătorii germani se temeau însă de o a doua Copenhagă — acel atac preventiv din 1807, când marina britanică a bombardat capitala daneză şi a capturat o mare parte a flotei acestei ţări pentru a o împiedica să-i ofere susţinere lui Napoleon[247].

În momentele lor cele mai optimiste însă, Tirpitz, kaiserul şi colegii lor sperau să câştige bătălia fără război. Strategia riscului se asemuia cu intimidarea nucleară din timpul Războiului Rece, acel principiu al distrugerii reciproce asigurate, aşa cum era el cunoscut. Uniunea Sovietică şi Statele Unite nu porneau la atac folosindu-şi armele nucleare cu rază mare de acţiune pentru că ştiau că rămânea suficient din arsenalul nuclear al inamicului, fie în buncăre, pe uscat, pe bombardierele cu rază mare de acţiune sau în submarine, pentru ca adversarul să poată riposta, provocând daune de nesuportat. Într-adevăr, Tirpitz se comporta şi câteodată vorbea de parcă nu ar fi intenţionat niciodată să folosească flota de luptă a Germaniei; pe parcursul mai multor crize europene antebelice, ori de cât ori venea vorba de un eventual război care ar fi putut implica Marea Britanie şi Germania, el declara în mod invariabil că flota nu era gata. Lăsa impresia că mai degrabă spera să reuşească a determina Marea Britanie să ajungă la un acord cu Germania prin simpla existenţă a flotei sale.

Odată ce Germania ar fi ajuns în acea poziţie de putere în care flota sa putea prezenta o adevărată ameninţare ce ar fi dus la un inacceptabil viitor declin al Marii Britanii, englezii aveau să-şi dea seama că nu mai exista nicio alternativă, că trebuiau să accepte inevitabilul şi să ajungă la o înţelegere cu Germania, poate chiar să se alăture Triplei Alianţe. Din acest

motiv, nici Tirpitz, nici Bülow nu fusese entuziasmat de alianţa oferită de Chamberlain la sfârşitul anilor 1890. Era prea devreme. După Marele Război (într-o încercare de a arăta că Germania nu fusese responsabilă pentru declanşarea conflagraţiei), Tirpitz a declarat: „În ceea ce priveşte modul de gândire britanic predominant la începutul secolului al XX-lea, eu nu credeam în acea fata morgana a unei înţelegeri binevoitoare prin care Joseph Chamberlain s-ar fi amăgit pe sine sau cu siguranţă ar fi amăgit o parte a germanilor cu visuri nemărginite. Un tratat care s-ar fi încheiat potrivit dorinţei englezilor de a guverna nu ar fi corespuns niciodată necesităţilor germane. Pentru un asemenea tratat, egalitatea între semnatari ar fi fost o condiţie prealabilă.”[248]

La câteva săptămâni de la întoarcerea sa la Berlin, în vara lui 1897, Tirpitz a elaborat o lege navală complet nouă, care se concentra pe aşa-numitele nave de linie sau nave capitale — acele vase de luptă şi crucişătoare grele care aveau să joace un rol crucial într-o luptă deschisă pe mare. În următorii şapte ani trebuiau construite unsprezece nave de luptă, iar numărul navelor de linie din marina germană trebuia să ajungă în final la şaizeci. Astfel, legea stabilea puterea flotei şi stipula categoriile de vase care trebuiau înlocuite automat când se învecheau, potrivit unui calendar care se regăsea în acelaşi document. Legea oferea ceea ce Tirpitz numea „Bugetul de Fier”. Aşa cum i-a promis kaiserului, intenţiona să „înlăture influenţa supărătoare a Reichstag-ului asupra intenţiilor Maiestăţii Sale cu privire la dezvoltarea marinei”.[249] În această propunere de lege şi în cele ulterioare, „Reichstag-ul renunţa la posibilitatea de a refuza acordarea de finanţare pentru noile categorii de vase, ale căror dimensiuni şi costuri creşteau, dacă nu voia să-şi atragă reproşurile pentru construcţia de nave de o calitate inferioară”[250], consemna Tirpitz în memoriile sale.

Prima lege navală a lui Tirpitz a fost o aventură riscantă, căci, deşi se bucura de sprijinul entuziast al kaiserului şi al lui Bülow, nu era deloc sigur că Reichstag-ul avea să i se conformeze. Tirpitz s-a dovedit a fi un maestru al campaniilor de lobby şi relaţiilor publice. Una dintre primele sale realizări după ce a devenit secretar al marinei a fost să înfiinţeze o „Secţie de ştiri şi afaceri parlamentare generale”, care a devenit un instrument foarte eficient în mobilizarea opiniei publice. În lunile în care a pregătit legea navală, şi pe parcursul următoarelor decenii, biroul lui a publicat pe bandă rulantă o mulţime de note informative, declaraţii, cărţi, fotografii şi filme. A montat evenimente speciale, ca de exemplu, în 1900, când a trimis o sută de torpiloare pe Rin. Inaugurarea vaselor de luptă avea să devină un proces din ce în ce mai elaborat. În martie 1898, înainte de votarea legii navale, reprezentanţii Cabinetului Maritim au străbătut în lung şi în lat Germania pentru a vorbi formatorilor de opinie, fie ei din mediul de afaceri, fie din cel universitar. Biroul a organizat 173 de prelegeri, a tipărit 140 000 de pamflete şi a distribuit exemplare ale lucrărilor lui Mahan despre puterea maritimă. Jurnaliştilor li s-au oferit tururi speciale ale navelor şi s-a acordat o atenţie deosebită propagandei în şcoli. Unor instituţii publice, precum Liga Colonială, cu cei 20 000 de

membri ai săi, sau Liga Pangermană, li s-a cerut să contribuie la această cauză, şi acestea au răspuns cu entuziasm, distribuind mii de pamflete.[251] Nu în toate aceste cazuri a fost vorba de o manipulare de la vârf; problema flotei atingea o coardă sensibilă în inima naţionaliştilor germani, din toate clasele sociale. Probabil că avea mai mult succes la clasele de mijloc în ascensiune, care considerau că o carieră în marină era mai liberală şi mai accesibilă copiilor lor decât una în armată. Şi deşi Liga Marinei a fost fondată în 1898 ca o organizaţie de elită de către un grup de industriaşi, până în 1914 avea să numere peste un milion de membri asociaţi.

Tirpitz a trecut la treabă. A făcut în aşa fel încât un grup de industriaşi şi oameni de afaceri de seamă să depună o moţiune în sprijinul legii navale şi chiar a reuşit să obţină o promisiune, chiar dacă nu prea entuziastă, de susţinere din partea lui Bismarck. I-a vizitat şi pe ceilalţi conducători ai Germaniei; Marele Duce de Baden, spre exemplu, a fost absolut fermecat: „o personalitate extraordinară", i-a scris el cancelarului german Caprivi, „un bărbat cu o carieră şi o experienţă deopotrivă de splendide".[252] La Berlin, Tirpitz a petrecut ore la rând purtând discuţii joviale cu anumiţi membri ai Reichstag-ului.

La următoarea sesiune a Reichstag-ului, din toamna următoare, kaiserul, Tirpitz şi Bülow au ţinut fiecare câte un discurs pe această temă, gângurind ca nişte turturele. Legea era o simplă măsură defensivă, a declarat Wilhelm. „Departe de noi gândul unei politici aventuroase", a adăugat Bülow (deşi tocmai el vorbise în discursul său despre locul Germaniei sub soare). „Flota noastră este una de protecţie", a susţinut Tirpitz. „Această lege nu schimbă cu absolut nimic menirea ei." Legea sa avea să uşureze semnificativ munca Reichstag-ului pe parcursul următorilor ani, căci abandona „planurile nelimitate pentru flotă" din trecut.[253] Pe 26 martie 1898, Prima Lege a flotei a fost adoptată cu 212 voturi pentru şi 139 împotrivă. Kaiserul era extaziat: „Sunt cu adevărat un bărbat puternic!" Printre altele, Wilhelm era încântat de faptul că nu mai avea nevoie de aprobarea Reichstag-ului — şi îşi asuma meritele acestei reuşite. După cum s-a lăudat administratorului curţii sale în 1907, cu ocazia adoptării unei alte legi a flotei: „Îi păcălise complet pe membrii Reichstag-ului. Aceştia nu au avut nici cea mai mică idee când votaseră, a adăugat el, care aveau să fie consecinţele legii, căci în realitate aceasta îi permitea să obţină tot ce ar fi cerut." Era, a continuat el, „ca un tirbuşon cu care pot deschide sticla, oricând vreau eu. Chiar dacă spuma ajunge până la tavan, javrele alea vor trebui să plătească până se vor înnegri la chip. Acum îi am la mână şi nicio putere din lume nu mă va împiedica să beau din sticlă până la ultima picătură."[254]

Tirpitz a început imediat să muncească pentru a pregăti următorii paşi. În noiembrie 1898, a propus accelerarea ritmului de construcţie a navelor de linie pentru următorii trei ani. Un an mai târziu, în septembrie 1899, i-a mărturisit kaiserului într-o audienţă că „Germania avea absolută nevoie de mai multe nave, altfel o aşteaptă dezastrul". Dintre toate cele patru mari

puteri ale lumii — în opinia lui, Rusia, Germania, Statele Unite şi Marea Britanie —, la ultimele două puteai ajunge doar pe mare. Ca atare marea era de o importanţă crucială. Şi i-a amintit kaiserului de eterna luptă pentru putere. „Împărtăşesc punctul de vedere al discursului lui Salisbury: statele mari devin şi mai mari şi mai puternice, iar cele mici, şi mai mici şi mai slabe.” Germania trebuia să le ajungă din urmă. „Puterea maritimă este esenţială pentru Germania, dacă aceasta nu vrea să piară.” Îşi dorea o nouă lege navală, înainte de expirarea primeia în 1903, care să permită dublarea flotei. Germania ar fi avut astfel patruzeci şi cinci de nave de linie. Într-adevăr, Marea Britanie avea mai multe. „Dar”, a continuat el, „avem fără îndoială şanse bune de câştig împotriva Angliei prin poziţia noastră geografică, sistemul militar, torpiloarele, instruirea tactică, dezvoltarea organizatorică strategică şi o conducere unită sub monarh. Lăsând deoparte condiţiile noastre de luptă, care nu sunt sub nicio formă lipsite de speranţă, Anglia îşi va fi pierdut orice dorinţă de a ne ataca şi, prin urmare, va ceda Maiestăţii Voastre suficientă prezenţă maritimă... pentru a duce o măreaţă politică peste mări.”[255]

Kaiserul nu numai că a fost de acord, dar s-a şi grăbit să anunţe pregătirea unei a doua legi navale într-un discurs ţinut la Hamburg. Tirpitz a trebuit să prezinte legea mai devreme decât plănuise, dar acest lucru s-a dovedit a fi util. Izbucnirea Războiului Burilor în octombrie 1899 şi capturarea vapoarelor germane de către britanici pe coasta sudică a Africii au indignat opinia publică germană. A Doua Lege a flotei a fost adoptată în iunie 1900 şi a dublat corespunzător numărul de nave. Recunoscător, kaiserul l-a promovat pe Tirpitz la rangul de viceamiral şi l-a înnobilat împreună cu familia sa, ştergând orice urmă a originilor sale de mic burghez. Viitorul îi deschidea acum Germaniei drumul prin „zona de pericol” către locul ei binemeritat sub soare.

Cu toate acestea, guvernul german avea să plătească scump pentru glorie. Cumpărase sprijinul membrilor Partidului Conservator German (DKP) cu interese importante în agricultură, promiţându-le impunerea unui tarif care să prevină importul de grâu rusesc ieftin, iar în 1902 a introdus, cum promisese, o măsură protecţionistă. Pierderea acestei pieţe importante a stârnit şi mai mult duşmănia ruşilor, deja deranjaţi de capturarea golfului Kiachow din China şi de acţiunile germaniilor din Imperiul Otoman. Opinia publică germană, care era împotriva Marii Britanii şi favorabilă construirii unei flote mari, fusese cândva utilă, însă acum era dificil de calmat. Cel mai grav era faptul că în Marea Britanie, atât factorii de decizie, cât şi publicul larg începuseră să-şi dea seama de acest lucru. „Dacă ar putea să stea potoliţi acolo în Germania”, a spus Hatzfeldt, ambasadorul german la Londra, „atunci în curând ar veni un moment în care le-ar pica totul de-a gata. Dar aceste istericale şi veşnicile suceli şi învârteli ale lui Wilhelm al II-lea, precum şi politica maritimă aventuroasă a domnului von Tirpitz ne vor împinge pe o pantă a distrugerii.”[256]

Tirpitz a făcut trei supoziţii importante: că britanicii nu aveau să bage de seamă că Germania îşi construia o mare flotă; că Marea Britanie nu voia şi

nu putea să reacţioneze prin devansarea eforturilor germane în construcţiile navale (printre altele, Tirpitz a presupus că britanicii nu-şi puteau permite o creştere simţitoare a bugetului lor naval); şi că, presată fiind să se apropie de Germania, Marea Britanie nu avea să-şi caute aliaţi în altă parte. S-a înşelat în toate cele trei privinţe.

(d) ▬▬▬▬▬

[175] Hull, The Entourage of Kaiser Wilhelm II, 31.

[176] Langsam, „Nationalism and History”, 242–3.

[177] Herwig, „Luxury” Fleet, 18.

[178] Epkenhans, „Wilhelm II and «His» Navy”, 15.

[179] Ibid., 16.

[180] Balfour, The Kaiser and His Times, 232.

[181] Craig, Germany, 1866–1945, 244–5.

[182] Ibid., 246.

[183] Cecil, German Diplomatic Service, 282.

[184] Lerman, The Chancellor as Courtier, 1.

[185] Cecil, German Diplomatic Service, 281–2.

[186] Balfour, The Kaiser and His Times, 201.

[187] Lerman, The Chancellor as Courtier, 86–90.

[188] Cecil, German Diplomatic Service, 283.

[189] Berghahn, „War Preparations and National Identity”, 315.

[190] Kennedy, „German World Policy”, 617.

[191] Kennedy, Rise of the Anglo-German Antagonism, 226.

[192] Ibid., 235.

[193] Massie, Dreadnought, 126.

[194] Eckardstein şi Young, Ten Years at the Court of St. James, 33.

[195] Massie, Dreadnought, 129–30; Cecil, German Diplomatic Service, 294–5.

[196] Massie, Dreadnought, 124; Craig, Germany, 1866–1945, 127.

[197] Hewitson, Germany and the Causes, 146–7.

[198] Ibid., 147.

[199] Craig, Germany, 1866–1945, 249.

[200] Winzen, „Prince Bulow’s Weltmachtpolitik”, 227–8.

[201] Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. III, 100.

[202] Winzen, „Treitschke’s Influence”, 155.

[203] Cecil, Wilhelm II, 51.

[204] Epkenhans, „Wilhelm II and «His» Navy”, 17.

[205] Winzen, „Treitschke’s Influence”, 160–61.

[206] Wilson, The Policy of the Entente, 4.

[207] Kennedy, Rise of the Anglo-German Antagonism, 209.

[208] Epkenhans, „Wilhelm II and «His» Navy”, 13.

[209] Ritter, The Sword and the Sceptre, 110.

[210] Kennedy, „German World Policy”, 622.

[211] McMeekin, The Berlin–Baghdad Express, 14.

[212] Cecil, Albert Ballin, 152–3.

[213] Winzen, „Treitschke’s Influence”, 159.

[214] Kennedy, Rise of the Anglo-German Antagonism, 241.

[215] Carter, The Three Emperors, 105.

[216] Balfour, The Kaiser and His Times, 140.

[217] Ibid., 84.

[218] Pless şi Chapman-Huston, Daisy, Princess of Pless, 263–4.

[219] Balfour, The Kaiser and His Times, 180.

[220] Eckardstein şi Young, Ten Years at the Court of St. James, 55.

[221] Balfour, The Kaiser and His Times, 265.

[222] Massie, Dreadnought, 106.

[223] Balfour, The Kaiser and His Times, 296.

[224] Ibid., 265.

[225] Roberts, Salisbury, 485–6.

[226] Massie, Dreadnought, 107.

[227] Clark, Kaiser Wilhelm II, 184.

[228] Tuchman, The Proud Tower, 131–4.

[229] Ibid., 132.

[230] Mahan, The Influence of Sea Power upon History, 28.

[231] Rüger, The Great Naval Game, 205–6.

[232] Clark, Kaiser Wilhelm II, 184.

[233] Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. II, 36–7.

[234] Epkenhans, Tirpitz, versiune Kindle, loc. 345.

[235] Ibid. loc. 375–6.

[236] Ibid., loc. 391–5.

[237] Beyens, Germany before the War, 129.

[238] Massie, Dreadnought, 165.

[239] Steinberg, Yesterday’s Deterrent, 69.

[240] Epkenhans, Tirpitz, versiune Kindle, loc. 93–4.

[241] Balfour, The Kaiser and His Times, 203.

[242] Epkenhans, Tirpitz, versiune Kindle, loc. 383–7.

[243] Ibid., loc. 427–31.

[244] Herwig, „From Tirpitz Plan to Schlieffen Plan”, 53–5.

[245] Epkenhans, Tirpitz, versiune Kindle, loc. 592–5; Lambi, The Navy and German Power Politics, 147.

[246] Kennedy, Rise of the Anglo-German Antagonism, 239.

[247] Steinberg, „The Copenhagen Complex”, passim.

[248] Tirpitz, Politische Dokumente, vol. I, 1.

[249] Herwig, „Luxury” Fleet, 35.

[250] Epkenhans, Tirpitz, versiune Kindle, loc. 598–601.

[251] Ibid., loc 438–43, 465–77; Herwig, „Luxury” Fleet, 35; Rüger, The Great Naval Game, 37–43.

[252] Epkenhans, Tirpitz, versiune Kindle, loc. 479–83.

[253] Ibid., loc. 529–48.

[254] Zedlitz-Trützschler, Twelve Years at the Imperial German Court, 183–4.

[255] Kennedy, „German World Policy”, 620.

[256] Fesser, Der Traum vom Platz, 184.

Dreadnought: Rivalitatea maritimă anglo-germană

În august 1902, a avut loc o altă paradă navală grandioasă la Spithead, în apele liniştite dintre marele port de pe coasta sudică a Angliei, Portsmouth, şi insula Wight, de această dată pentru a sărbători încoronarea lui Eduard al VII-lea. Pentru că se îmbolnăvise brusc de apendicită la începutul verii, încoronarea şi festivităţile fuseseră amânate. În consecinţă, o mare parte a navelor aparţinând flotelor străine (cu excepţia celor ale noului aliat al Marii Britanii, Japonia), precum şi cele ale escadrelor de peste mări ale Regatului Unit fuseseră nevoite să plece. Cu toate acestea, deşi ceva mai mică, parada a fost, după cum consemna cu mândrie The Times, o etalare convingătoare a forţei maritime a Marii Britanii. Toate navele prezentate la Spithead erau în uz şi aparţineau flotelor deja detaşate să apere apele teritoriale ale Marii Britanii. „Poate că această paradă nu se ridică la nivelul magnificei etalări a puterii noastre maritime la care am fost martori cu cinci ani în urmă, tot în aceste ape. Dar este o dovadă la fel de clară a puterii Marii Britanii pentru cei care îşi amintesc că acum avem un număr mai mare de vase în misiune în porturi străine şi că nu am scos nici măcar o navă din Rezervă.” „Unii dintre rivalii noştri”, avertiza The Times, „au muncit cu febrilitate în acest răstimp şi continuă să-şi sporească eforturile.” Aceştia ar trebui să ştie că Marea Britanie a rămas vigilentă, în gardă, şi pregătită să cheltuiască oricât este necesar pentru a-şi menţine suveranitatea asupra mărilor.[257]

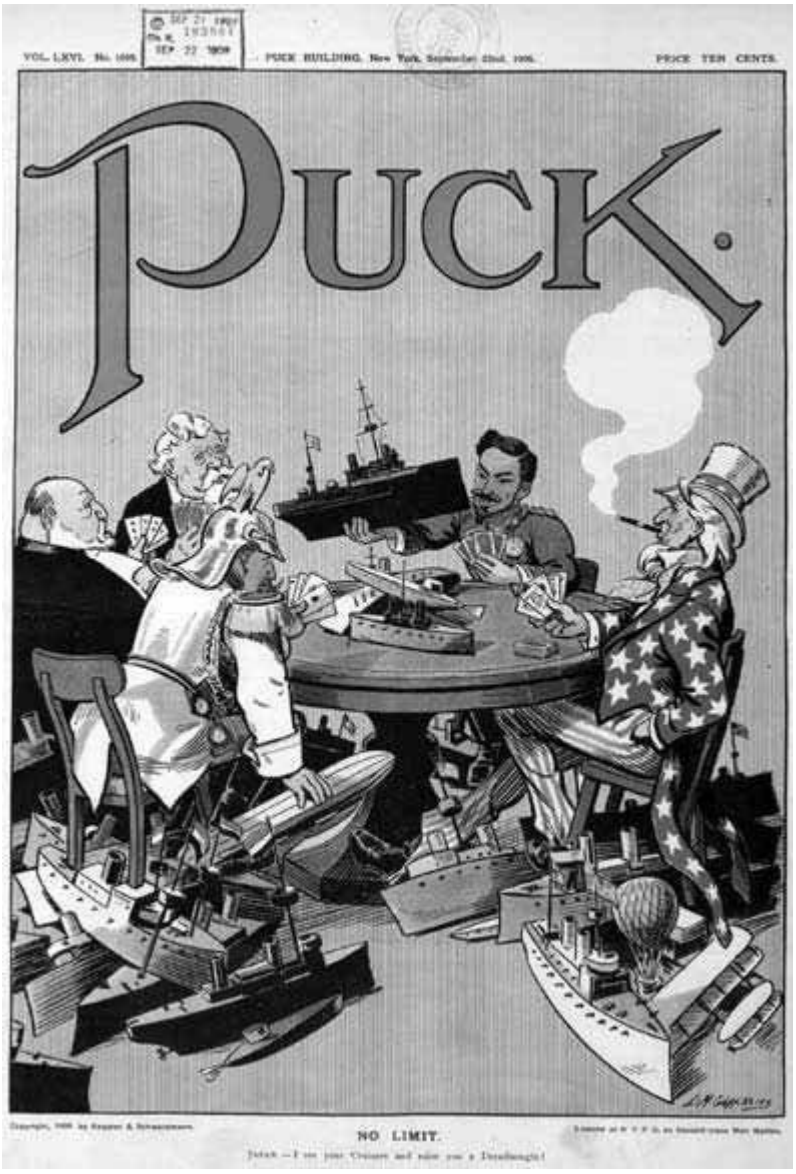

5. În anii ce au premers 1914, statele europene au intrat într-o cursă intensă şi costisitoare a înarmărilor, atât pe continent, cât şi pe mări. Tehnologii noi, îmbunătăţite, au dus la crearea de noi nave de luptă mai rapide şi mai puternice, printre care şi temutul dreadnought. În imagine, Wilhelm al II-lea, unchiul său Eduard al VII-lea şi preşedintele Emile Loubet îşi joacă puterea pe mize mari, în timp ce statele în ascensiune, Japonia şi Statele Unite, încep să se alăture jocului.

Deşi The Times nu nominaliza rivalii Regatului Unit, cititorii săi în mod sigur nu puteau avea vreo îndoială cu privire la faptul că Germania avea să devină curând primul dintre aceştia. Deşi englezii încă vedeau în Franţa şi Rusia potenţialii lor duşmani, atât clasele conducătoare, cât şi publicul general deveneau din ce în ce mai îngrijorate de vecinul lor de la Marea Nordului. În 1896, un pamflet de foarte mare succes, „Made in Germany”, compus de jurnalistul E. E. Williams, a înfăţişat o imagine de rău augur: „Un uriaş stat comercial se ridică pentru a ne ameninţa prosperitatea şi a-şi disputa cu noi comerţul mondial.”[258] Aruncaţi o privire în propriile

voastre cămine, i-a îndemnat el pe cititorii săi. „Jucăriile, păpuşile şi cărţile de poveşti pe care copiii voştri le strică în odăile lor sunt toate fabricate în Germania; mai mult chiar, hârtia pe care este scris ziarul vostru (patriotic) preferat tot de acolo provine, fie că vă place, fie că nu.” Cea mai mare parte a mobilierului şi decoraţiunilor, de la porţelanuri până la vătraiul pentru foc, este probabil fabricată în Germania. Iar lucrurile nu se opresc aici: „La miezul nopţii, soţia dumneavoastră se întoarce de la operă, unde a văzut o producţie germană, care a fost interpretată de cântăreţi, un dirijor şi muzicieni aduşi din Germania, cu ajutorul unor instrumente şi partituri, produse în Germania.”[259]

Un nou factor se făcea simţit în politicile şi relaţiile internaţionale ale Europei: opinia publică; aceasta avea să pună presiuni fără precedent asupra conducătorilor europeni şi să le limiteze libertatea de acţiune. Ca urmare a răspândirii democraţiei şi a noilor mijloace de comunicare în masă, precum şi a creşterii gradului de alfabetizare, publicul era nu numai mai bine informat, dar se simţea şi mai bine conectat atât la nivel individual, dar şi naţional. (Şi noi, la rândul nostru, avem de-a face cu propria noastră revoluţie ţinând cont de felul în care obţinem informaţii şi relaţionăm cu lumea prin intermediul internetului şi ascensiunea reţelelor de socializare.) În lumea de dinainte de 1914, căile ferate, liniile de telegraf, iar mai apoi telefoanele şi radiourile transmiteau ştiri interne şi internaţionale cu o viteză fără precedent. Corespondenţii externi au devenit profesionişti demni de respect, iar tot mai mult ziarele preferau să-şi angajeze propriii conaţionali decât să se bazeze pe localnici. Ruşii, americanii, germanii sau englezii puteau citi despre cele mai recente eşecuri sau triumfuri ale ţărilor lor la micul dejun — în plus, puteau să-şi formeze propria opinie pe care o puteau face cunoscută apoi guvernelor lor. Unii, în special vechile elite conducătoare, deplângeau această schimbare. Relaţiile internaţionale nu mai erau gestionate „de mici cercuri restrânse, formate din curteni şi diplomaţi”, spunea şeful departamentului de presă al Ministerului german de Externe. „Opinia publică naţională a căpătat o influenţă până acum de neconceput asupra deciziilor politice.”[260] Simpla înfiinţare a unui birou german de presă era un indiciu al faptului că guvernele înţelegeau că aveau nevoie să manipuleze şi să se folosească de opinia publică, atât în ţară, cât şi peste hotare, controlând informaţiile pe care le ofereau jurnaliştilor, exercitând presiuni asupra patronilor de ziare pentru a obţine articole favorabile sau mituindu-i direct. Guvernul german a căutat să cumpere susţinere în presa britanică, dar pentru că nu îşi permitea să subvenţioneze decât un ziar cu tiraj mic şi neimportant, acest demers nu a făcut decât să alimenteze şi mai mult suspiciunile englezilor cu privire la Germania.[261]

În 1897, Daily Mail, ziarul de tiraj în masă al lordului Northcliffe, a publicat o serie de articole în care i-a îndemnat pe cititorii săi „să fie cu ochii pe Germania în următorii zece ani”. Ameninţarea germană, mândria de ţară, apelul la patriotism, solicitările pentru o flotă mai puternică, toate acestea aveau să devină subiectele obişnuite tratate de publicaţiile trustului

Northcliffe (care până în 1908 a ajuns să includă Daily Mirror şi ziarele mai elitiste Observer şi Times)[262], dar şi de altele precum Daily Express sau cotidianul de stânga Clarion. Editorii acestora nu erau formatori de opinie, ci mai degrabă ei livrau poporului ceea ce acesta voia să audă. Însă campaniile de presă şi scrierile alarmiste ale unor oameni precum Williams aveau să stârnească emoţii în rândul publicului şi să promoveze patriotismul până la cotele unui naţionalism şovin.[263] Salisbury deplângea faptul că ajunsese să se simtă „ca şi cum ar fi avut în spate un imens balamuc”.[264]

La începutul secolului al XX-lea, relaţia dintre Marea Britanie şi Germania s-a înrăutăţit, atingând cel mai ridicat nivel de animozitate de la apariţia Germaniei pe harta Europei. Eşecul convorbirilor dintre Chamberlain şi ambasadorul german la Londra, izbucnirile publice şi private de furie ale kaiserului, bine-cunoscutul sentiment antibritanic şi pro-bur al poporului german, chiar şi stupida controversă cu privire la o presupusă jignire adusă de Chamberlain armatei prusace, toate acestea au lăsat în urmă neîncredere şi resentimente în ambele ţări. Valentine Chirol, până în 1896 corespondent al ziarului The Times la Berlin, îi scria unui prieten la începutul anilor 1900: „În opinia mea, Germania este fundamental mult mai ostilă decât Franţa sau Rusia, dar nu este încă pregătită... Se uită la noi ca la o anghinare ce urmează să fie ruptă frunză cu frunză.”[265] În plus, după cum suspectau pe bună dreptate şi oficialii britanici, Berlinul ar fi fost încântat ca Marea Britanie să fie târâtă într-un conflict cu Franţa şi Rusia — şi chiar ar fi depus eforturi pentru a grăbi lucrurile în acest sens. În 1898, când Franţa şi Marea Britanie au ajuns în pragul războiului ca urmare a rivalităţilor coloniale din Africa, Wilhelm a afirmat că s-a simţit ca un spectator cu o găleată de apă în mână în faţa unui foc, făcând tot ce îi stătea în putinţă pentru a linişti lucrurile. Thomas Sanderson, subsecretar de stat permanent al Ministerului de Externe, a comentat că împăratul se asemăna mai degrabă cu un personaj care „alerga de colo-colo cu un chibrit în mână, frecându-l de toate butoaiele cu praf de puşcă”.[266]

Deşi unii englezi au început să se îngrijoreze încă din anii 1890 cu privire la efectul unei noi Germanii puternice asupra echilibrului maritim al puterilor[267], Legile Flotelor iniţiate de Tirpitz în 1898 şi 1900 au amplificat neliniştea Regatului Unit faţă de Germania. Chiar dacă încă nu se cunoştea exact scopul din spatele acestor acţiuni, lordul Selborne, omologul britanic al lui Tirpitz în calitate de Prim Lord al Amiralităţii, le spunea în toamna lui 1902 colegilor săi de cabinet: „flota germană este echipată cu mare atenţie din punctul de vedere al unui nou război împotriva noastră”.[268] În 1903, Erskine Childers, un funcţionar public respectabil, şi-a scris singurul roman, o poveste captivantă despre spionaj şi aventură, pentru a-şi avertiza concetăţenii cu privire la pericolul unei invazii germane. The Riddle of the Sands a devenit imediat un succes şi este încă şi astăzi tipărită. (Childers s-a alăturat rebelilor irlandezi după Primul Război Mondial şi a fost împuşcat de un pluton englez de execuţie; fiul său a

devenit preşedinte al Irlandei în 1973.) În presa britanică au început să apară articole ce propuneau un atac preventiv împotriva flotei germane.

Graţie poziţiei sale geografice, de cele mai multe ori Marea Britanie asistase cu indiferenţă la ascensiunea unor forţe terestre puternice pe continent. Acelaşi lucru nu era însă valabil şi în cazul unor puteri maritime. Flota britanică era în acelaşi timp un scut, o modalitate de afirmare a puterii şi o punte de legătură către restul lumii. Fiecare şcolar învăţa cum înfrânsese marina britanică Armada spaniolă (cu un pic de ajutor din partea vremii şi incompetenţei spaniole) în secolul al XVI-lea şi cum contribuise la înfrângerea lui Napoleon la începutul secolului al XIX-lea. Tot mulţumită flotei, Marea Britanie îi înfrânsese pe francezi în Războiul de Şapte Ani, conflict de talie mondială, şi câştigase controlul asupra unui imperiu care se întindea din Québec până în India. Şi Regatul Unit avea nevoie de flotă şi pentru a proteja acest imperiu şi uriaşa sa reţea mondială neoficială de comerţ şi investiţii.

Această politică se bucura de sprijinul elitelor conducătoare, dar şi de cel al opiniei publice. Englezii, indiferent de categoria socială şi politică din care făceau parte, erau mândri de flota lor şi de conceptul de two-power standard. La parada organizată cu prilejul încoronării lui Eduard al VII-lea în 1902, vasele de croazieră, mai mult de o sută la număr, au fost închiriate de grupuri diverse, de la agenţia de voiaj Thomas Cook and Sons până la Oxford and Cambridge Club şi Civil Service Co-Operative Society. Potrivit estimărilor, la spectacolul organizat de flotă la Londra în 1909, care a durat o săptămână şi a inclus exerciţii de luptă, artificii şi un program special pentru copii, au fost prezenţi 4 milioane de spectatori.[269] Tirpitz, Wilhelm şi alţi acoliţi de-ai lor entuziasmaţi de ideea construirii unei flote germane mari care să rivalizeze cu cea britanică nu au înţeles niciodată cât de importantă era Marina Regală pentru englezi, iar această lipsă de imaginaţie avea să coste scump Germania şi întreaga Europă.

„Imperiul se bazează pe Marina Regală”, a declarat amiralul Jacky Fisher, fără să exagereze de această dată.[270] Foarte mulţi erau de părere că şi prosperitatea continuă a imperiului şi stabilitatea societăţii britanice se bazau tot pe marină. Succesul Marii Britanii, ca primă putere industrializată a secolului al XIX-lea, era însă şi un călcâi al lui Ahile. Sănătatea economiei britanice depindea de capacitatea ţării de a obţine materii prime de peste mări şi de a exporta. Dacă Marea Britanie nu mai controla mările, atunci s-ar fi aflat oare la mila celor care le-ar fi stăpânit? În plus, până în 1900 Regatul Unit ajunsese să se bazeze pe importuri pentru a hrăni populaţia tot mai numeroasă; aproximativ 58 la sută din caloriile consumate de britanici veneau de peste mări şi nu exista nicio posibilitate, după cum avea să se adeverească mai târziu, în al Doilea Război Mondial, ca acestea să fie compensate prin creşterea producţiei interne.[271]

În 1890, cu mult înainte ca Wilhelm şi Tirpitz să pună în aplicare noul program de construire a flotei germane, United Services Institute de la

Londra a iniţiat o dezbatere care aducea în prim-plan o altă temere. Oare era Marina Regală capabilă să protejeze comerţul britanic? Avea suficiente crucişătoare rapide, spre exemplu, pentru a supraveghea cele mai importante rute comerciale ale lumii sau pentru a depista flota inamică pe timp de război şi a întreprinde razii care să-i afecteze comerţul? Pe la mijlocul anilor 1890, nou-formata Ligă Navală cerea cu vehemenţă creşterea bugetului flotei.[272] În 1902, Daily Mail, cel mai de succes dintre ziarele cu tiraje de masă, găsea un motiv de îngrijorare chiar şi în marea paradă navală organizată în cinstea încoronării:

Pentru ochiul neavizat, această măreaţă flotă, liniştit ancorată în portul istoric, oferă un spectacol de toată admiraţia. Dar dacă suntem cu adevărat înţelepţi, privim dincolo de suprafaţă şi ne gândim în ce măsură este ea adecvată scopului pentru care a fost concepută. Simplul spectator nu are cum să nu fie surprins de faptul că este net inferioară celei reunite în 1897 la Jubileul regretatei Regine Victoria. Fără îndoială că escadrele noastre sunt mai puternice decât cele de atunci..., dar trebuie luat în calcul şi faptul că între timp s-a construit o flotă puternică în Marea Nordului, care afectează echilibrul puterilor.[273]

După cum a precizat şi Selborne, unul dintre cei mai competenţi Primi Lorzi ai Amiralităţii din perioada antebelică: „Miza noastră nu poate fi comparată cu cea a altor puteri. Pentru noi, înfrângerea într-un război maritim ar fi un dezastru de o magnitudine fără precedent în istorie. Ar putea însemna distrugerea marinei comerciale, întreruperea producţiei, lipsa alimentelor, invazii, dezmembrarea Imperiului.”[274]

Şi ce s-ar întâmpla cu societatea britanică dacă s-ar sista transportul maritim al alimentelor? Penuria, poate chiar foametea, i-ar afecta în primul rând pe cei săraci. În cele două decenii premergătoare anului 1914, o mare parte a clasei britanice conducătoare, fie din domeniul militar, fie din cel civil, prevedea un viitor sumbru, cu o Mare Britanie încercuită, ameninţată de revolte extinse, sau chiar de o revoluţie. Oare aceştia chiar credeau că păturile superioare ale societăţii aveau să fie la adăpost pe timp de război?, a întrebat un general de armată la o reuniune a United Services Institute, la sfârşitul anilor 1890. „Masele ar traversa Londra, din East End până în West End, ne-ar jefui casele, ar smulge pâinea de la gura copiilor noştri şi ar spune: «Dacă e să murim de foame, drept e să murim împreună.»„[275] Curând ar fi fost imposibil să se poarte vreun război, după cum scria şi prinţul Louis de Battenberg, directorul Serviciilor Secrete Navale (şi bunic al ducelui de Edinburgh) în 1902 : „Panica declanşată în rândurile locuitorilor Marii Britanii ca urmare a dislocării comerţului maritim în faza incipientă a războiului ar fi de ajuns pentru a răsturna orice formă de guvernare hotărâtă să ia în calcul războiul.”[276]

Foametea, sau teama de aceasta, începea să umbrească planurile de luptă ale marinei şi, în plus, se strecura şi în conştiinţa publică.[277] Spre sfârşitul secolului al XIX-lea, grupuri şi persoane influente solicitau ca guvernul să ia măsuri pentru constituirea de rezerve de alimente şi protejarea

acestora. În 1902, o grupare ce amintea de colindul Twelve Days of Christmas — formată din 5 marchizi, 7 generali, 9 duci, 28 de conţi, 46 de amirali şi 106 membri ai parlamentului — s-a constituit pentru a forma Asociaţia de Promovare a unei Investigaţii Oficiale cu privire la Aprovizionarea cu Alimente pe Timp de Război. (Aceasta a reuşit să obţină atenţia unei Comisii Regale, care a recunoscut că exista o problemă în acest sens, fără să facă nicio recomandare importantă.)

Interesant este că printre membrii asociaţiei se numărau şi lideri sindicali, aceasta fiind probabil o încercare de a fi cooptate o serie de organizaţii din ce în ce mai importante, dar şi problematice. Nimeni nu punea sub semnul întrebării devotamentul claselor muncitoare, „patriotismul, curajul şi rezistenţa lor”, se scria în manifestul Asociaţiei; „dar într-o ţară cu o populaţie ce suferă de foame s-ar putea ivi o stare de mare pericol, care dacă s-ar perpetua, ar duce la un dezastru naţional, care n-ar putea fi nici evitat, nici prelungit pentru mult timp”[278]. Bineînţeles, cea mai mare parte a nobilimii britanice şi a clasei de mijloc se îndoia de loialitatea claselor muncitoare înainte de 1914. Studiile realizate de mari reformatori sociali din epoca victoriană, precum Charles Booth, dezvăluiseră că mulţi dintre cei săraci trăiau în condiţii îngrozitoare, fapt ce avea consecinţe grave asupra sănătăţii lor şi — existau temeri — a ataşamentului faţă de propria societate. Oare ar fi apărat bărbaţii din păturile inferioare Marea Britanie în caz de război? Oare ar fi fost capabili să o facă? Deşi Marea Britanie nu avea o armată de recruţi, Războiul Burilor dovedise că un număr mare de voluntari nu făcea faţă standardelor de pregătire fizică ale armatei, motiv pentru care cercurile conducătoare au început să devină din ce în ce mai îngrijorate cu privire la efectivele disponibile în cazul unui conflict major.

Odată cu trecerea timpului, apăreau şi alte semne îngrijorătoare ce demonstrau că Marea Britanie era o societate din ce în ce mai scindată. Problema irlandeză luase din nou amploare, iar naţionaliştii irlandezi militau pentru autoguvernare, ba chiar independenţă. Sindicatele se extindeau; până în 1900, ajunseseră să numere 2 milioane de membri (iar cifra aceasta avea să se dubleze din nou până în 1914), fiind concentrate în sectoare-cheie ale economiei britanice, precum mineritul sau activitatea portuară. Grevele erau mai lungi şi adesea violente. Iar odată cu extinderea dreptului electoral, puterea politică părea a fi acum la îndemâna muncitorilor şi susţinătorilor lor din clasele de mijloc. La sfârşitul alegerilor din 1906, în Camera Comunelor era reprezentat un Partid Laburist oficial, ce deţinea douăzeci şi nouă de locuri. Îndrăgitul scriitor William Le Queux a publicat un roman de mare succes, The Invasion of 1910, în care Germania invada Marea Britanie în timp ce socialiştii militau pentru pace, iar mulţimile dezlănţuite de pe străzile Londrei ţipau „Opriţi războiul”. Daily Mail a publicat cartea în foileton şi, pentru reclamă, a trimis prin toată Londra oameni îmbrăcaţi în uniformele prusace albastre şi cu casca cu ţepuşă pe cap, ca să defileze cu pancartele publicitare. (La insistenţele lui Northcliffe, Le Queux a schimbat în mod îndatoritor

prezumtiva rută a invaziei germane pentru a capta atenţia celor mai interesaţi cititori.)[279]

Guvernul, atât cel conservator, cât şi cel liberal, care i-a succedat la sfârşitul lui 1905, s-a pomenit în situaţia dificilă, dar bine cunoscută, de a fi nevoit să pună în balanţă nevoile de securitate cu cele fiscale. Toată lumea era de acord cu faptul că Germania constituia o ameninţare din ce în ce mai mare, iar marina trebuia să fie suficient de puternică pentru a-i face faţă, dar şi pentru a rezista ameninţărilor mai vechi ce veneau din partea Franţei şi a Rusiei. (Armata britanică primea de la bugetul de apărare aproximativ jumătate din fondurile ce îi erau alocate marinei). Cu toate acestea, inovaţiile tehnologice — blindajele mai puternice, motoarele mai bune şi armele mai mari, de exemplu — erau şi ele costisitoare. În cei cincisprezece ani dintre 1889 şi 1904, costurile navelor de război, categoria grea a flotei, s-au dublat, iar cele ale crucişătoarelor mai uşoare şi mai rapide au crescut de cinci ori. În plus, cu un imperiu împrăştiat în întreaga lume, Marea Britanie trebuia să staţioneze forţe pe întreg mapamondul. În cele două decenii premergătoare izbucnirii războiului, suma cheltuită în total pe apărare a reprezentat 40 la sută din totalul cheltuielilor guvernului britanic, un procent mai mare decât în oricare alta dintre marile puteri, iar impozitele britanice pe cap de locuitor erau şi ele mai ridicate.[280]

În acelaşi timp, creşteau şi cheltuielile guvernamentale pe programe sociale. Asemenea omologilor săi continentali, guvernul britanic se temea de tulburările interne şi considera că o modalitate de a le evita erau asigurările de şomaj şi pensiile. Iar noul cabinet liberal, format în 1906, includea personalităţi cu vederi radicale precum David Lloyd George, pentru care cheltuielile pentru bunăstarea socială nu erau doar o metodă înţeleaptă de precauţie, ci şi o obligaţie morală. Oare îşi putea permite Marea Britanie şi noi nave de luptă, şi pensii? Mai mulţi miniştri de finanţe care s-au succedat se temeau că nu. Dacă guvernul încerca să crească impozitele, aceasta ar fi putut provoca tulburări, în special printre păturile sărace. După cum a mărturisit în 1903 C. T. Ritchie, ministru de finanţe în guvernul conservator de la acea vreme: „Unul dintre cele mai mari pericole de care mă tem este o reacţie violentă în contextul în care impozitele ajung la 1 shilling [pe liră; adică 5 la sută], vremurile grele vor atrage după sine şomajul şi poate că şi o creştere considerabilă a preţului la pâine...”[281]

Într-o încercare de a găsi o cale de mijloc între creşterea impozitelor şi reducerea cheltuielilor pe apărare, mai multe guverne din perioada antebelică au încercat să apeleze la economii şi o bună administrare. În 1904, a fost înfiinţat un nou Comitet pentru Apărare Imperială, menit să coordoneze strategiile defensive şi, se spera, bugetele pentru apărare; după Războiul Burilor, s-au introdus reforme foarte necesare în armată; iar marina a fost modernizată. Poate că ministrul ei, Selborne, nu excela prin inteligenţă; cumnata sa, din familia Cecil (el era căsătorit cu una dintre fiicele lordului Salisbury) spunea despre el: „Willy are ceea ce s-ar putea

numi un simţ al umorului englezesc nealterat în timp... simplu, din inimă, cu repetiţii ce nu par să-l obosească.”[282] Cu toate acestea, era energic, devotat îmbunătăţirii condiţiilor din marină şi, cel mai important, pregătit să-i susţină pe reformatori, în special pe amiralul John Fisher.

Jacky Fisher, aşa cum era el îndeobşte cunoscut, străbate istoria marinei britanice şi cea a perioadei antebelice ca o năvalnică roată de foc, aruncând scântei în stânga şi în dreapta şi făcând mulţimea de privitori să se împrăştie îngrozită sau să i se taie respiraţia de admiraţie. A zdruncinat din temelii marina britanică în anii ce au precedat Marele Război, bombardându-şi superiorii civili cu cereri până când, într-un final, aceştia cedau şi trecând cu tăvălugul peste oponenţii săi. Vorbea pe şleau, într-un stil inimitabil. Duşmanii lui erau „sconcşi”, „codoşi”, „fosile” sau „iepuri speriaţi”. Însă Fisher era dur, perseverent şi total imun la critici. Poate că aceste lucruri nu ar trebui să ne surprindă, căci provenea dintr-un mediu relativ modest şi îşi croise de unul singur cariera în marină încă din tinereţe. Era, de asemenea, deosebit de încrezător în sine. Eduard al VII-lea s-a plâns la un moment dat că Fisher nu lua în considerare faţetele diverse ale unei probleme. „De ce să-mi irosesc timpul analizând lucrurile din toate unghiurile, când ştiu că unghiul meu de vedere este cel corect?”[283], a replicat amiralul.

Fisher putea fi şi fermecător; o făcea pe regina Victoria să râdă, lucru nu tocmai uşor, şi era invitat frecvent să stea cu ea la Osborne, pe insula Wight. „Cred, dragă amirale, că aş merge pe jos până în Anglia ca să valsez încă o dată cu tine”, îi scria tânăra Mare Ducesă Olga a Rusiei.[284] Devenea periculos dacă era contrazis şi putea fi răzbunător. „Râde, spune bancuri, vorbeşte cu o mare jovialitate, dar în spatele acestei atitudini degajate de marinar se află devizele sale: «cele trei mari N-uri ale Războiului» — «Nemilos, Neînduplecat şi Neîndurător» şi — «cele trei L-uri ale artileriei sale» — «Loveşte primul, loveşte tare, continuă să loveşti»[285] consemna Alfred Gardiner, un cunoscut jurnalist. Fisher nu căuta luptele, fie ele împotriva oponenţilor săi politici, fie a ţărilor inamice, dar dacă erau inevitabile, credea în declanşarea unui război total. Ca pentru mulţi alţi membri ai marinei, marele său erou era Horatio Nelson, învingătorul războiului maritim împotriva lui Napoleon. În 1904, Fisher a amânat preluarea funcţiei de Prim Lord al Amiralităţii (conducătorul de facto al marinei) până la data de 21 octombrie, ziua comemorării morţii lui Nelson în Bătălia de la Trafalgar. Cita adesea vorbele acestuia: „Ar fi un prost fără pereche cel care s-ar lupta cu duşmanul cu o forţă de zece la unu, când s-ar putea lupta cu o forţă de o sută la unu.”[286]

Succesorul lui Nelson s-a născut în 1814, în Ceylon, unde tatăl său a fost mai întâi căpitan de armată, iar mai apoi cultivator de ceai, dar fără succes în afaceri. Potrivit lui Fisher, părinţii lui, pe care nu îi cunoscuse foarte bine, erau amândoi deosebit de chipeşi: „Urâţenia mea se numără printre acele enigme fiziologice ce nu pot fi desluşite.”[287] Şi adevărul e că trăsăturile sale erau oarecum bizare, impenetrabile şi chiar sălbatice. „Cristalinul cu pupila straniu de mică, gura mare, cu buze pline, maxilarul

proeminent ce părea să adreseze o provocare jovială lumii, toate acestea ne dau de înţeles că avem de-a face cu un bărbat care nici nu cere şi nici nu arată îndurare", spunea Gardiner. Ani la rândul, au circulat zvonuri cum că Fisher ar fi fost pe jumătate malaiez, lucru ce ar fi explicat şiretenia şi lipsa sa de scrupule, credea un ataşat naval german.[288]

Fisher credea în primul rând în Dumnezeu şi în patrie. Considera că este drept şi firesc ca Marea Britanie să conducă lumea. Dumnezeu îi apărase ţara la fel cum făcuse cu legendarele triburi pierdute ale lui Israel, care, într-o bună zi, aveau să se reîntoarcă triumfătoare. „Ştiţi că există cinci chei ale lumii? Strâmtoarea Dover, strâmtoarea Gibraltar, canalul Suez, strâmtoarea Malacca şi Capul Bunei Speranţe. Iar noi deţinem toate aceste chei. Nu suntem oare noi triburile pierdute?"[289], întreba el odată. Lectura lui preferată era Biblia, în special Noul Testament, cu nenumăratele sale lupte, şi mergea oriunde putea asculta prelegeri religioase. Unui musafir venit în vizită la casa lui din oraş într-o duminică dimineaţă i s-a spus: „Căpitanul s-a dus la Capela Berkeley." „Soseşte până după-amiază?", a întrebat musafirul. „Nu, se duce să-l asculte pe preotul Liddon la Catedrala St Paul." „Dar diseară?" „Seara se duce la Casa de Rugăciuni Spurgeons."[290] Lui Fisher îi plăcea, de asemenea, să danseze, îşi iubea soţia şi familia, dar pasiunea sa era marina.

În numele acesteia, a purtat un război împotriva ineficienţei, lenei şi obstrucţionismului. Era cunoscut pentru faptul că demitea pe loc subordonaţii incompetenţi. „Niciunul dintre noi, cei din subordinea lui, nu avea siguranţa zilei de mâine", povestea unul dintre ei.[291] Când a devenit Prim Lord Amiral, a primit un dosar stufos despre un litigiu cu Ministerul de Război, ce avea ca obiect stabilirea părţii ce trebuia să-şi asume plata daunelor pentru nişte ghetre scoţiene deteriorate de la apa sărată după ce marina le abandonase pe o plajă. A aruncat mormanul de hârtii pe foc, la el în birou.[292] Îşi dorea un telegraf fără fir instalat deasupra biroului Amiralităţii de la Whitehall; poşta i-a făcut probleme, aşa că într-o zi şase marinari au apărut de nicăieri, s-au căţărat într-o cupolă şi au instalat aparatura necesară.[293]

În mod inevitabil, Fisher a devenit un personaj controversat în marină şi printre susţinătorii săi. A fost acuzat de favoritisme şi de reforme prea rapide şi prea ample. Dacă Churchill nu ridiculizase de fapt tradiţiile Marinei Regale când afirmase că acestea erau „romul, sodomia şi biciul", adevărul nu era însă prea departe. Marina căzuse într-o stare de automulţumire şi torpoare în urma unor lungi decenii de pace. Se agăţa de vechile tradiţii, pentru că aşa se făceau lucrurile pe vremea lui Nelson. Disciplina era dură: pisica cu nouă cozi, aşa cum era cunoscut acest bici temut, putea descărna spatele unui om după doar câteva lovituri. În prima sa zi în marină, în 1854, Fisher, în vârstă de treisprezece ani atunci, a leşinat când a văzut opt bărbaţi biciuiţi.[294] (Practica a fost în cele din urmă abolită în 1879.) Marinarii de rând încă dormeau în hamace şi mâncau de regulă pesmeţi uscaţi (adesea cu tot cu gărgăriţe) şi o carne incertă (direct cu mâna). Metodele de instrucţie trebuiau neapărat revizuite şi

actualizate; la urma urmei, nu prea avea sens să iroseşti timpul cu navigatul pe vase cu pânze, din moment ce toate navele erau propulsate prin puterea aburului. Educaţia, chiar şi printre ofiţeri, era considerată un rău necesar şi era folosită doar pentru a oferi cunoştinţe de bază. Tinerii ofiţeri nu primeau o educaţie serioasă şi nu erau nici măcar încurajaţi să capete un oarecare interes pentru lucruri mai simple, precum trasul cu arma, cu atât mai puţin pentru tactici şi strategii. „Poloul, cursele cu ponei şi distracţiile erau mult mai importante decât exerciţiile militare”, îşi amintea un amiral despre primele sale zile în serviciu. Nenumăraţi ofiţeri de rang înalt detestau chiar să tragă cu arma, pentru că fumul murdărea vopseaua navelor.[295] Marina nu dispunea de un colegiu de război unde să se predea arta războiului, ca să nu mai vorbim de relaţiile internaţionale sau politică. Comandanţii ei de rang înalt nu-şi băteau de obicei capul cu strategii de război, deşi se pricepeau să-şi conducă vasele la parade militare sau să execute manevre elaborate (deşi în unul dintre cele mai mari scandaluri din epoca victoriană amiralul sir George Tryon şi-a trimis nava amiral Victoria drept în flancul navei Camperdown, pe care a scufundat-o împreună cu tot cu echipajul său de 358 de persoane).

Fisher a demarat reformele maritime înainte să devină Prim Lord al Amiralităţii. În calitate de comandant suprem în Mediterană, iar mai apoi de Lord Secund al Amiralităţii, a depus mari eforturi pentru a îmbunătăţi sistemul de învăţământ naval, punând inclusiv piatra de temelie a unui adevărat colegiu de război; a insistat asupra unor exerciţii de artilerie susţinute şi a promovat şi încurajat o mână de tineri ofiţeri inteligenţi. „Media de vârstă mult prea ridicată a amiralilor noştri este un lucru înspăimântător!”, a spus el superiorilor săi. „În câţiva ani o să-i vedem pe toţi umblând încălţaţi în pantofi speciali pentru gută şi cu sticle cu apă caldă la ei!”[296] După 1904, când a ajuns să deţină cea mai înaltă funcţie de conducere din marină, a propus schimbări şi mai radicale. „Nu este loc de improvizaţii!”, i-a scris unui coleg reformator. „Nu încurajăm sensibilităţi! Nu menajăm susceptibilităţi! Nu avem milă faţă de nimeni!”[297] În pofida unor proteste din partea ofiţerilor, fără să ezite a aruncat la fier vechi peste 150 de nave învechite. A dotat şi reorganizat şantierele navale pentru a le face mai eficiente (şi mai ieftine). S-a asigurat că neglijata Flotă de Rezervă avea un nucleu de echipaje la bord, astfel încât să poată porni rapid pe mare în caz de criză. Cea mai curajoasă mişcare a sa a fost rechemarea unei mari părţi din navele staţionate în posturi îndepărtate şi concentrarea vaselor, în special a celor mai noi, în apropierea Insulelor Britanice. A fuzionat escadrele izolate, creând astfel o mare Flotă de Est, cu baza în Singapore, o alta la Capul Bunei Speranţe, alta în Mediterană şi alte două în Atlantic şi Canalul Mânecii, la îndemână. Prin această redistribuire, Fisher s-a asigurat că trei sferturi din forţa marinei putea fi folosită, dacă era cazul, împotriva Germaniei. Şi conform principiului lui Nelson, potrivit căruia „câmpul de luptă trebuia să fie terenul de instrucţie”, flotele din Atlantic şi Canalul Mânecii şi-au făcut obiceiul de a efectua manevre de amploare în Marea Nordului.

De îndată ce a preluat comanda ca Prim Lord al Amiralităţii, Fisher a înfiinţat un grup care avea să lucreze la ceea ce urma să devină cea mai mare inovaţie a sa, o nouă supernavă de luptă. (Grupul a proiectat, de asemenea, un nou crucişător greu, numit Invincible.) Se vehicula deja ideea construirii unui vas de luptă care să îmbine viteza, o cuirasă rezistentă şi tunuri grele, cu rază mare de acţiune, mai ales în condiţiile în care tehnologia era acum suficient de avansată pentru ca acest lucru să fie posibil. Noile motoare cu turbină, de exemplu, permiteau avansarea unor vase mai grele, la viteze mai mari. (În 1904, Cunard a decis să folosească turbine la construcţia navelor Lusitania şi Mauretania, cele mai mari vase de pasageri ale momentului.) În 1903, un arhitect naval italian a publicat un articol în care a prezentat un model pe care l-a descris ca fiind „nava ideală de luptă pentru Marina Regală”. În plus, se ştia că şi marinele germană, japoneză, americană şi rusă luau în calcul posibilitatea construirii unei supernave de luptă.[298] În mai 1905, impresionanta victorie a japonezilor asupra flotei ruse din strâmtoarea Tsushima a părut să demonstreze că, pe viitor, în războiul maritim, noile vase de luptă rapide, obuzele brizante şi tunurile mari cu care erau trase aveau să joace un rol decisiv. (Flota japoneză a folosit tunuri de 30,5 cm; dimensiunea se referă la diametrul gurii ţevilor, deci proiectilele erau într-adevăr mari.)[299] Chiar dacă Fisher a fost uneori acuzat că ar fi contribuit la escaladarea cursei navale prin construcţia unor nave care, prin comparaţie, făceau toate celelalte modele să pară învechite, este greu să ne imaginăm cum ar fi putut evita acest salt înainte.

Comisia Fisher şi-a finalizat sarcina rapid şi, pe 2 octombrie 1905, a fost dat startul oficial la construirea vasului care avea să primească numele de HMS Dreadnought. Acesta fost inaugurat oficial de către rege în februarie 1906, în faţa unei numeroase mulţimi entuziasmate. La sfârşitul anului, vasul era deja gata să intre în folosinţă. Dreadnought, primul model al unei noi categorii de vase de luptă, era un Muhammad Ali al mărilor — mare, rapid şi letal. Cel mai mare vas de luptă de până la acea dată cântărise aproximativ 14 000 de tone; Dreadnought cântărea 18 000; dacă viteza maximă la acea vreme era de optsprezece noduri, Dreadnought ajungea la douăzeci şi unu sau chiar mai mult datorită motorului său cu turbină (inventat de Charles Parsons, cel care scandalizase atât de tare marina în momentul în care îşi prezentase vasul Turbinia la parada navală organizată cu prilejul Jubileului de Diamant). Fisher era de părere că viteza era chiar mai importantă decât blindajul, dar Dreadnought nu ducea lipsă nici de cuiurasă, având circa 5 000 de tone de armătură deasupra şi sub linia de plutire. Şi, asemenea lui Muhammad Ali, putea înţepa ca o albină. Avea 10 tunuri de 30 de centimetri, precum şi o baterie de tunuri mai mici, montate pe turele, ceea ce însemna că Dreadnought şi urmaşele ei puteau practic deschide focul pe o rază de 360 de grade. După cum consemna şi anuarul Jane’s Fighting Ships în 1905: „Nu exagerăm dacă spunem că, având în vedere viteza, puterea şi raza de acţiune a tunurilor, precum şi efectul distrugător al forţei acumulate a proiectilelor grele, valoarea lui

Dreadnough în luptă este echivalentă cu cea a probabil două sau trei din majoritatea navelor existente în prezent în uz.”[300]

Deşi motivul imediat din spatele strategiei de construcţie a acestor cuirasate puternice părea să fi fost teama de o acţiune comună a flotelor franceze şi ruse, strategii maritimi britanici vedeau tot mai mult Germania ca principalul lor duşman pe viitor.[301] Relaţiile cu Franţa şi Rusia începeau să se îmbunătăţească, însă cele cu Germania se deteriorau tot mai mult. Strategii britanici considerau că flota germană intenţiona să se impună în Marea Nordului, indiferent care ar fi fost poziţia oficială a ţării; aceasta avea însă o rază de acţiune limitată, iar spaţiile pentru echipaj erau foarte strâmte, fapt ce îngreuna deplasările lungi. Situaţia s-a depreciat şi mai mult în momentul în care kaiserul i-a trimis o scrisoare vărului său ţarul, pe care a semnat-o, fără să se sinchisească prea mult, cu titlul de Amiral al Atlanticului.[302] Fisher nu avea dubii: după cum a şi mărturisit în 1906, când a escaladat cursa navală cu Germania: „Singurul nostru inamic probabil este Germania. Germania îşi ţine întotdeauna întreaga flotă concentrată la numai câteva ore de Anglia. Prin urmare, trebuie să ţinem şi noi concentrată o flotă de două ori mai puternică la o distanţă de câteva ore de Germania.”[303] Începând cu 1907, planurile de război ale Amiralităţii s-au concentrat aproape în totalitate pe eventualitatea unui război maritim cu Germania în apele învecinate Marii Britanii. Comitetul britanic de Apărare Imperială, înfiinţat pentru a coordona strategiile britanice şi a-l consilia pe prim-ministru, împărtăşea acest punct de vedere: după cum a declarat în 1910, „Ca să evităm expunerea flotelor noastre riscului de a suferi înfrângeri pas cu pas, acţiunile maritime în ape îndepărtate vor trebui amânate până ce o flotă maritimă adecvată va reuşi să clarifice situaţia din apele teritoriale.”[304]

În căutare de fonduri, dată fiind povara financiară impusă de modernizarea flotei, guvernul britanic şi-a întors atenţia către restul imperiului. Noi vase erau inaugurate cu „vin colonial” şi primeau adesea nume precum Hindustan sau Good Hope.[305] Dominioanele „albe” independente ale Canadei, Australiei, Noii Zeelande şi, mai târziu, Africa de Sud s-au arătat, în mod curios, puţin impresionate.[306] În 1902, au contribuit colectiv cu 150 000 de lire şi apoi, în urma unor presiuni puternice din partea guvernului britanic, au mărit suma la doar 328 000.[307] Canada, cel mai vechi dominion, nu dorea să contribuie cu nimic, susţinând că ea nu avea duşmani iminenţi. „Este un popor lipsit de patriotism şi lacom, care ne este alături doar când are ceva de câştigat de la noi”[308], a spus Fisher. Doar intensificarea cursei navale cu Germania avea să aducă o schimbare de atitudine în cadrul imperiului. În 1909, atât Noua Zeelandă, cât şi Australia au trecut la realizarea propriilor cuirasate, iar în 1910, Canada a început să-şi construiască prudentă propria flotă şi a cumpărat două crucişătoare de la britanici.

În Marea Britanie, o altă componentă-cheie a guvernului, Ministerul de Externe, ajungea să împărtăşească punctul de vedere al marinei referitor la ameninţarea germană. Dacă vechea generaţie, care crescuse în epoca

Splendidei Izolări, încă spera ca Marea Britanie să rămână în termeni civilizaţi, dacă nu amiabili, cu toate celelalte puteri, cea tânără era din ce în ce mai germanofobă. Sanderson, subsecretar permanent între 1894 şi 1906, i-a scris în 1902 lui sir Frank Lascelles, ambasadorul britanic la Berlin, despre îngrijorătoarea tendinţă manifestă printre colegii săi de a-i vorbi de rău pe germani: „S-a înrădăcinat o antipatie faţă de aceştia — precum şi impresia că ar fi pregătiţi şi chiar ar aştepta cu nerăbdare să ne joace o festă urâtă. Ne aflăm într-o situaţie cât se poate de incomodă, căci există nenumărate chestiuni în care este important ca aceste două state să conlucreze într-o manieră cordială.”[309] Personalităţi în plină ascensiune, precum Francis Bertie, care avea să devină ambasador la Paris între 1905 şi 1918, Charles Hardinge, subsecretar permanent în periada 1906–1910, sau Arthur Nicolson, ambasador în Rusia în acelaşi interval şi mai apoi subsecretar permanent (şi tatăl lui Harold Nicolson), nutreau o suspiciune profundă faţă de Germania.[310] Iar cei care nu împărtăşeau acest sentiment antigerman predominant în deceniul de dinainte de 1914 erau în general marginalizaţi sau excluşi. În 1908, printr-o remaniere majoră, sir Frank Lascelles, care fusese ambasadorul Regatului Unit la Berlin din 1895 un susţinător fervent al prieteniei cu Germania, a fost înlocuit de sir Edward Goschen, care era convins de ostilitatea Germaniei faţă de Marea Britanie.

În mod paradoxal, reprezentantul cel mai vehement al ostilităţii Ministerului de Externe faţă de Germania era pe jumătate neamţ şi căsătorit cu o nemţoaică. Cu admiraţia sa pentru marii istorici germani, pasiunea pentru muzică — cânta minunat la pian şi era un compozitor amator talentat —, uşorul său accent german şi, după cum susţineau unii, capacitatea sa enormă de lucru, Eyre Crowe fusese întotdeauna o prezenţă insolită în Ministerul de Externe britanic, încă dominat de reprezentaţi ai claselor superioare. Fiul unui consul britanic şi al unei mame nemţoaice, Crowe crescuse în Germania, într-o familie de intelectuali din pătura de sus a clasei de mijloc, un mediu care se asemăna foarte bine cu cel din care provenea Tirpitz. Părinţii săi îl cunoscuseră pe nefericitul împărat Friedrich Wilhelm şi pe soţia lui englezoaică, prinţesa Victoria, şi împărtăşiseră speranţele liberale pe care aceştia le nutreau pentru Germania. Crowe avea o afecţiune profundă pentru această ţară şi cultura ei, dar deplora ceea ce el considera a fi un triumf al spiritului prusac, cu autoritarismul şi militarismul său. De asemenea, era foarte critic faţă de ceea ce el vedea ca „stilul inconsecvent, dominator şi adesea chiar agresiv”, care, după părerea sa, se manifesta în viaţa publică germană. Germania îşi căuta un loc în lume pe măsura noii ei puteri; Crowe înţelegea şi chiar simpatiza cu acest ideal. Dar se opunea cu vehemenţă modului de acţiune adoptat de conducătorii Germaniei, care revendicau, de exemplu, colonii de la alte puteri sau foloseau puterea militară ca metodă de intimidare. După cum scria în 1896, într-o scrisoare adresată mamei sale, Germania se obişnuise cu gândul că se putea purta urât cu Marea Britanie, „ca şi cum ai lovi un măgar mort. Când animalul şi-a revenit la viaţă şi a arătat că are forţa unui leu, aceşti oameni care pretind că joacă cinstit au cam rămas consternaţi”[311]. Misiunea pe care şi-

a asumat-o în Ministerul de Externe a fost aceea de a-şi convinge superiorii să se opună şantajului german, după cum îl numea el.

În ziua de 1 ianuarie 1907, Crowe, care fusese de curând însărcinat cu conducerea acelei părţi a Ministerului de Externe care se ocupa de relaţia cu Germania şi alte state europene, a înaintat o notă, probabil cea mai faimoasă a sa, ministrului de externe, sir Edward Grey. Prin argumentele convingătoare aduse, cunoaşterea cadrului istoric şi încercarea de a înţelege motivaţia Germaniei, aceasta poate fi comparată cu „Lunga Telegramă" trimisă de George Kennan administraţiei americane la începutul Războiului Rece, în care erau expuse motivele care ar fi stat la baza comportamentului sovietic şi politicii de îndiguire. Crowe susţinea, aşa cum a făcut şi Kennan mai târziu, că ţara sa avea de-a face cu un inamic care urma să profite de orice avantaj dacă nu se lua atitudine. „A ceda în faţa ameninţărilor şantajistului înseamnă să-l îmbogăţeşti, dar experienţa constantă a dovedit de mult că, deşi acest lucru asigură victimei o pace vremelnică, în mod cert se va ajunge la noi hărţuieli şi pretenţii şi mai ridicate după perioade din ce în ce mai scurte de reţinere amicală. Comerţul şantajistului este de cele mai multe ori năruit prin adoptarea unei prime poziţii ferme împotriva pretenţiilor sale şi decizia de a înfrunta mai degrabă toate riscurile unei situaţii posibil dezagrabile decât a continua pe calea concesiunilor nesfârşite. Însă, în absenţa unei asemenea voinţe, cel mai probabil relaţiile dintre cele două părţi se vor înrăutăţi constant."[312]

Crowe era de părere că politica externă şi de apărare a Marii Britanii era determinată de geografie, atât de poziţia ei geografică la periferia Europei, cât şi de faptul că deţinea un vast imperiu peste mări. Aproape că se putea vorbi despre o „lege a firii", care făcea ca Marea Britanie să favorizeze un echilibru de putere împiedicând astfel preluarea controlului pe continent de către o singură ţară.[313] Pe de altă parte, Marea Britanie nu putea ceda controlul asupra mărilor unei alte puteri fără să-şi pericliteze existenţa. Politica germană de construire a unei flote proprii putea foarte bine să facă parte dintr-o întreagă strategie de contestare a poziţiei Marii Britanii în lume, sau putea fi rezultatul „unei guvernări neclare, confuze şi nepractice, care nu îşi cunoştea prea bine propria direcţie".[314] Din punctul de vedere al Regatului Unit, motivele erau de prisos. Indiferent care ar fi fost acestea, Marea Britanie trebuia să se ridice, calm şi ferm, la nivelul provocării navale lansate de Germania. (Kennan avea să ofere sfaturi similare cu privire la Uniunea Sovietică patruzeci de ani mai târziu.) „Germania nu va avea probabil motiv mai mare să resimtă o acută neputinţă în faţa succesiunii nesfârşite de programe navale costisitoare decât convingerea, bazată pe mărturii vizibile, că pentru fiecare navă germană, Anglia va construi inevitabil două, menţinând astfel actuala dominaţie britanică în lume."[315]

După ce englezii au construit primul Dreadnought, Tirpitz şi kaiserul, împreună cu susţinătorii lor, au trebuit să facă o alegere: să renunţe la cursă şi să încerce o ameliorare a relaţiilor cu Marea Britanie sau să

riposteze încercând să ţină pasul şi construind un echivalent german al cuirasatului. Dacă alegeau ultima opţiune, atunci Germania urma să se confrunte cu costuri mult mai ridicate: noi materiale şi tehnologii, întreţinere şi reparaţii mai scumpe şi echipaje mai mari. Toate acestea aveau să dubleze cheltuielile flotei existente. În plus, trebuiau reconstruite porturile, pentru ca noile nave, mai mari, să poată acosta, iar canalul Kiel, care facilita construcţia acestora în şantierele navale sigure pe de coasta Mării Baltice şi transportul lor în siguranţă către porturile germane de la Marea Nordului, trebuia lărgit şi adâncit.[316] Mai mult, banii investiţi în marină aveau să fie luaţi de la gura armatei, care se confrunta cu ameninţări tot mai mari din partea Rusiei. Decizia însă nu mai putea fi amânată mult timp, pentru că Marea Britanie putea între timp devansa prea mult Germania.

În prima parte a lui 1905, cu câteva luni înainte de începerea oficială a lucrărilor la Dreadnought, ataşatul naval german de la Londra a transmis la Berlin că englezii lucrau la un nou model de vas de luptă, mai puternic decât toate cele existente în acel moment.[317] În martie 1905, Selborne a prezentat parlamentului planurile estimative ale marinei pentru anul următor. Acestea includeau construcţia unui nou vas de luptă, dar Selborne nu dădea alte detalii. Făcea doar o referire la comisia Fisher şi preciza că o publicare a raportului nu avea să aducă niciun beneficiu opiniei publice. În acea vară, Tirpitz s-a retras, aşa cum îi plăcea, la casa sa din Pădurea Neagră, unde, în inima pădurii de pini şi brazi, s-a consultat cu cei mai loiali consilieri ai săi. În toamnă a luat o decizie; Germania avea să construiască nave de luptă şi crucişătoare pe măsura celor britanice. După cum a remarcat şi Holger Herwig, un istoric de seamă al cursei navale germane: „Faptul că provocarea britanică a fost acceptată fără consultarea Cancelariei, a Ministerului de Externe, a Trezoreriei sau a celor două agenţii direct responsabile cu elaborarea strategiei navale, Amiralitatea şi Hochseeflotte, este extrem de grăitor pentru modul în care erau luate deciziile în Germania wilhelmiană!”[318] Tirpitz a înaintat o nouă lege navală care stipula creşterea bugetului — cu aproximativ 35 la sută mai mare decât cel hotărât prin legea din 1900 — pentu a acoperi costurile de construire a cuirasatelor şi a şase crucişătoare puternice. Germania avea să construiască două cuirasate şi un crucişător greu anual.

Nu toţi germanii împărtăşeau această temere sau acceptau necesitatea unei flote mai mari şi mai costisitoare. Chiar şi în cadrul marinei existau nemulţumiri cu privire la decizia lui Tirpitz de a se concentra pe construcţia sporită de nave, deoarece astfel se reduceau fondurile destinate personalului sau instrucţiei.[319] În Reichstag, deputaţii de centru şi stânga, dar cei şi de dreapta au criticat mărirea bugetului marinei şi deficitele din ce în ce mai mari provocate de această măsură. Cancelarul Bülow era deja prins în încercarea de a rezolva problemele recurente ale bugetului german şi a negocia cu un Reichstag care nu dorea să mărească taxele, dar din fericire, în momentul în care noua lege navală, Novelle, a fost înaintată Reichstag-ului, în Maroc a izbucnit o criză puternică, însoţită

de teama faţă de un eventual conflict, aşa că în mai 1906[320] legea a fost adoptată cu majoritate de voturi. Bülow era însă din ce în ce mai îngrijorat de criza financiară care plana deasupra Germaniei şi din pricina dificultăţilor pe care le întâmpina în negocierile cu Reichstag-ul. Iar cheltuielile marinei nu păreau să se sfârşească: „Când vei progresa suficient de mult cu flota dumitale astfel încât să relaxăm această situaţie politică insuportabilă?”, l-a întrebat el direct pe Tirpitz în 1907.[321] Progamul lui Tirpitz de ieşire din zona de pericol (Germania încerca în secret să ajungă la nivelul la care marina ei avea să fie suficient de puternică pentru a putea exercita presiune asupra Marii Britanii) continua să fie extins la infinit.

În ceea ce-i privea pe kaiser şi pe Tirpitz, aceştia considerau că responsabilitatea intensificării cursei navale aparţinea „politicii complet nebuneşti a dreadnought-ului elaborată de sir J. Fisher şi Maiestatea Sa”, după cum spunea Wilhelm. Germanii înclinau să creadă că Eduard al VII-lea urmărea o politică de încercuire a Germaniei. După părerea lui Tirpitz, britanicii greşiseră când hotărâseră să treacă la construcţia de cuirasate şi crucişătoare puternice, motiv pentru care erau şi mânioşi când venea vorba de asta: „Această iritare se va amplifica atunci când vor băga de seamă că îi urmăm îndeaproape.”[322] Acest lucru nu a înlăturat însă temerile conducerii germane cu privire la viitorul apropiat. Zona de pericol a lui Tirpitz tocmai se extinsese, iar britanicii nu dădeau niciun semn că ar fi dorit să cadă la înţelegere cu Germania. „Niciun aliat la orizont”, i-a spus Holstein sarcastic lui Bülow.[323] Cine putea să anticipeze următorul pas al britanicilor? Oare istoria nu arătase că erau ipocriţi, vicleni şi nemiloşi? Teama de o nouă „Kopenhagen”, un atac britanic neaşteptat, asemenea celui din 1807, când marina britanică bombardase Copenhaga şi capturase flota daneză, fusese permanent prezentă în gândurile conducerii germane încă din momentul demarării cursei navale. În 1904, în ajunul Crăciunului, când războiul dintre Rusia şi Japonia provoca tensiuni internaţionale, Bülow i-a declarat ambasadorului Lascelles că guvernul german se temea că Marea Britanie, aliata Japoniei, ar fi putut ataca Germania, care îi oferise un sprijin substanţial Rusiei. Din fericire, ambasadorul german de la Londra, care fusese rechemat la Berlin, a reuşit să-şi convingă superiorii, inclusiv un kaiser foarte îngrijorat, că Marea Britanie nu avea nici cea mai mică intenţie de a declanşa un război.[324] Asemenea temeri s-au răspândit în societatea germană, provocând crize de panică. La începutul lui 1907, părinţii din Kiel, port la Marea Baltică, nu şi-au mai trimis copiii la şcoală pentru că auziseră că Fisher urma să invadeze oraşul. În primăvara aceluiaşi an, Lascelles i-a scris lui sir Edward Grey, ministrul de externe britanic: „Alaltăieri, Berlinul a luat-o complet razna. Acţiunile Germaniei au scăzut cu şase puncte la Bursă, iar impresia generală era că războiul dintre Marea Britanie şi Germania avea să izbucnească în orice moment.”[325] Ce-i drept, unii britanici, mai ales Fisher, chiar luaseră în calcul ideea unui atac-surpriză asupra flotei germane şi sugeraseră acest lucru în câteva rânduri: „Dumnezeule, Fisher, cred că sunteţi nebun!”, îi spusese regele, iar ideea se oprise aici.[326]

Însă elitele militare şi civile din anturajul kaiserului discutau tot mai mult despre izbucnirea unui eventual război cu Marea Britanie, perspectiva acestuia devenind tot mai reală. Iar dacă războiul avea să înceapă, era necesară accelerarea pregătirilor şi găsirea unei soluţii în problema germanilor „lipsiţi de patriotism”, precum social-democraţii, care se opuneau creşterii cheltuielilor de apărare şi militau pentru o politică amiabilă cu alte puteri europene. Liga Navală Germană a început să avertizeze pe un ton din ce în ce mai strident cu privire la un pericol iminent şi a cerut vehement creşterea cheltuielilor navale, acuzându-l chiar şi pe protectorul ei, Tirpitz, că nu ar fi acţionat cu suficientă rapiditate. Unele personalităţi de dreapta credeau că ar fi fost chiar posibil să se împuşte doi iepuri dintr-o lovitură: guvernul trebuia să provoace stânga şi pe liberalii moderaţi înaintându-i Reichstag-ului o propunere pentru creşterea semnificativă a bugetului marinei, un buget mai amplu decât îşi dorea chiar şi Tirpitz. Dacă deputaţii îl respingeau, atunci kaiserul ar fi avut ocazia perfectă de a dizolva Reichstag-ul şi de a încerca formarea unei majorităţi naţionaliste mai favorabile, sau poate chiar de a răsturna regimul existent printr-o lovitură de stat, după cum se pronunţase în trecut, şi de a scăpa de inconveniente precum o presă liberă, sufragiul universal masculin, alegeri sau chiar de Reichstag însuşi. La sfârşitul lui 1905, în timp ce pregătea legea Novelle, Tirpitz a început să se teamă că preaiubita sa marină putea fi folosită ca un „berbece” care să forţeze impunerea de schimbări politice şi constituţionale în Germania. Nu avea nimic împotriva înfrângerii stângii, însă era îngrijorat că această încercare avea să declanşeze tulburări politice interne grave şi că ar fi putut să le atragă în cele din urmă atenţia englezilor asupra faptului că marina germană se extindea rapid.[327]

În 1908, când în Europa tensiunile s-au amplificat din nou ca urmare a crizei din Bosnia, Bülow devenise tot mai sceptic cu privire la valoarea flotei lui Tirpitz şi izolarea Germaniei în Europa. Ar fi putut oare Germania, îl întreba el pe Tirpitz, „să facă faţă cu calm şi încredere unui atac din partea englezilor?”[328] Tirpitz, care mai târziu a declarat că se simţise abandonat, a răspuns că un atac al Marii Britanii era puţin probabil în acel moment şi că, prin urmare, cea mai bună politică pentru Germania era să continue cursa navală. „Fiecare nou vas al flotei noastre de luptă presupune un nou risc asumat de Anglia în caz de atac.” A ignorat avertismentele contelui Paul Metternich, ambasadorul german la Londra, care susţinea că înstrăinarea Marii Britanii se datora tocmai programului german naval. Principalul motiv al ostilităţii britanice era rivalitatea economică cu Germania, iar acesta nu avea să dispară.[329] O cedare ar fi provocat probleme politice grave pe plan intern. „Dacă nu acordăm suficientă importanţă Legii flotei, deja periclitată dată fiind întreaga situaţie, nu ştim încotro ne va purta acest drum”[330], îi scria el în 1909 unuia dintre consilierii săi loiali. Argumentul suprem al lui Tirpitz pentru menţinerea cursei navale era unul care mai fusese folosit în repetate rânduri pentru a justifica, bunăoară, continuarea unor asemenea programe sau războaie: Germania investise atât de multe resurse, încât, dacă ar fi

dat înapoi, sacrificiile făcute ar fi fost inutile. „Dacă flota britanică poate deveni veşnic atât de puternică încât să nu se expună la niciun risc în cazul unui atac asupra Germaniei, atunci dezvoltarea navală a Germaniei ar fi fost o greşeală din punct de vedere istoric”,[331] a scris el în 1910.

În martie 1908, Tirpitz a primit aprobarea Reichstag-ului pentru o lege navală suplimentară, A Doua Novelle, care stipula scurtarea duratei de viaţă a navelor existente în flota germană şi, prin urmare, accelera rata de înlocuire a acestora (iar navele mici puteau fi înlocuite de unele mai mari). În următorii patru ani, în loc de trei noi vase de luptă pe an, aveau să se construiască patru, după care avea să se revină la trei — pentru totdeauna, după cum spera Tirpitz. Reichstag-ul avea să aprobe din nou un program naval asupra căruia nu deţinea niciun control. Până în 1914, Germania avea să fie posesoarea a douăzeci şi unu de cuirasate, echivalente ale Dreagnought-urilor britanice, fapt ce ar fi redus semnificativ diferenţa dintre Marea Britanie şi Germania, dacă Marea Britanie ar fi ales să nu răspundă la aceste provocări.[332] Tirpitz l-a asigurat pe kaiser că Germania avea să facă faţă creşterii: „Am elaborat Novelle aşa cum şi-a dorit Maiestatea Voastră, astfel încât să pară cât mai neînsemnată şi mai inofensivă din punct de vedere internaţional şi intern.”[333] Wilhelm i-a trimis lordului Tweedmouth, acum Prim Lord al Amiralităţii, o lungă scrisoare personală ce se voia liniştitoare: „Legea flotei nu are ca ţintă Anglia şi nu este «O Provocare la adresa Supremaţiei Maritime a Marii Britanii», care va rămâne necontestată generaţii la rând.”[334] Eduard al VII-lea a considerat această scrisoare a kaiserului către un ministru englez un extraordinar amestec din partea nepotului său în afacerile britanice şi mulţi englezi au împărtăşit acest punct de vedere.[335]

Bülow, care avea rolul de neinvidiat de a face rost de fonduri pentru noul program naval al lui Tirpitz, ajungea la concluzia că Germania nu îşi putea permite cea mai puternică armată şi a doua flotă ca mărime din Europa. „Nu putem slăbi armata”, scria el în 1908, „căci destinul nostru se va decide pe uscat.”[336] Guvernul său se confrunta cu o gravă criză financiară. Datoria naţională a Germaniei se dublase din 1900 şi creşterea veniturilor era o chestiune din ce în ce mai dificilă. Circa 90 la sută dintre toate cheltuielile guvernamentale centrale s-au dus către armată şi marină, între 1896 şi 1908, în mare parte datorită cheltuielilor flotei, bugetul total al domeniului militar se dublase şi urma să crească în viitorul apropiat. Când Bülow a încercat să propună o limitare a cheltuielilor navale, un politician din anturajul lui Wilhelm l-a implorat să renunţe la iniţiativă, pentru că asta n-avea decât să-l facă „foarte nefericit” pe kaiser.[337] Pe parcursul lui 1908, Bülow s-a străduit să elaboreze un plan de reforme fiscale pe care să-l înainteze Reichstag-ului, însă propunerile sale de creştere a taxelor succesorale au nemulţumit dreapta şi noile impozite pe consum au avut un impact asemănător asupra stângii. În cele din urmă, în iulie 1909, nereuşind să rezolve problema bugetului, i-a prezentat lui Wilhelm demisia. Tirpitz a supravieţuit pentru că se bucura de susţinerea kaiserului.

Între timp, englezii începuseră să observe ritmul accelerat al programului naval german. În primă fază, după cum sperase şi Tirpitz, nu au reacţionat la prima Novelle din 1906. În decembrie 1907, amiralitatea a propus de fapt relaxarea ratei de construire a navelor de luptă, astfel încât în 1908–1909 să nu se construiască decât un dreadnought şi un crucişător greu. Această decizie se conforma dorinţelor cabinetului liberal, care promisese să facă economii şi să acorde mai multe fonduri programelor sociale. Pe parcursul verii din 1908 însă, opinia publică şi cercurile conducătoare au devenit din ce în ce mai îngrijorate. Flota germană patrula Atlanticul. Ce însemna oare acest lucru? Un articol anonim, „Pericolul german", publicat în respectabila revistă Quarterly Review în iulie, avertiza că în cazul unui conflict între Germania şi Marea Britanie, germanii ar fi putut invada Insulele Britanice. „Ofiţerii navali germani au studiat şi au făcut schiţe ale porturilor noastre şi au analizat fiecare detaliu al coastelor." Potrivit autorului (care era de fapt J.L. Garvin, redactorul ediţiei de duminică a ziarului Observer), circa 50 000 de germani, deghizaţi în chelneri, se aflau deja în Marea Britanie gata să pornească la atac de îndată ce primeau semnalul în acest sens. La scurt timp după publicarea articolului, faimosul aviator german contele Zeppelin a zburat în Elveţia la bordul noului său dirijabil. Acest lucru l-a determinat pe Garvin să scrie un alt articol în Observer, de această dată semnat, în care a expus noile predicţii referitoare la ameninţările ce planau asupra Marii Britanii.[338]

În luna august a aceluiaşi an, Eduard al VII-lea i-a făcut o vizită nepotului său Wilhelm în frumosul orăşel Kronberg. Deşi regele era înarmat cu un document redactat de guvernul britanic în care erau enumerate temerile faţă de cheltuielile flotei germane, a considerat că ar fi mai înţelept să nu deschidă acest subiect cu Wilhelm. „Ar fi putut să strice efectul îmbucurător al conversaţiei plăcute ce avusese loc între ei", s-a gândit Eduard. După prânz, kaiserul, încă binedispus, i-a propus lui sir Charles Hardinge, conducătorul permanent al Ministerului de Externe, să fumeze împreună un trabuc. Cei doi au stat alături la o masă de biliard. El credea, a declarat Wilhelm, că relaţiile dintre Marea Britanie şi Germania erau foarte bune. Hardinge însă, după cum a consemnat într-un raport al acestei conversaţii, nu a fost de acord: „Nu putea fi ascuns faptul că în Anglia exista o sinceră temere în privinţa motivelor şi intenţiilor ce stăteau la baza iniţiativei de a se construi o flotă germană de mari dimensiuni." A avertizat că, în cazul în care programul german continua, guvernul britanic avea să se vadă nevoit să ceară parlamentului aprobarea pentru un program extins de construire de nave, iar parlamentul avea să aprobe fără să stea pe gânduri o asemenea măsură. În opinia lui Hardinge, aceasta ar fi fost o evoluţie cât se poate de nefericită: „Nu exista dubiu că această rivalitate navală dintre cele două ţări avea să învenineze relaţia dintre ele şi că, în câţiva ani, putea să provoace o situaţie critică, în cazul în care între cele două apărea o dispută de amploare sau chiar una banală."

Wilhelm a replicat tăios, dar neconform cu realitatea, afirmând că temerile britanice erau nefondate, că programul naval german nu era unul nou şi

că raportul de puteri dintre cele două flote rămăsese în principiu aceleaşi. (Potrivit consemnării melodramatice pe care i-a trimis-o lui Bülow, kaiserul i-ar fi spus lui Hardinge: „Astea sunt curate baliverne. Cine v-a tras pe sfoară?”) În plus, Wilhelm a declarat că pentru Germania finalizarea programului naval era deja o chestiune de onoare naţională. „Nu putea fi tolerată nicio discuţie cu un guvern străin; o asemenea propunere ar fi contrară demnităţii naţionale şi ar genera probleme interne dacă Guvernul ar accepta-o. Mai degrabă ar porni la război decât să se supună unui asemenea ordin.” Hardinge a rămas pe poziţii, afirmând că propunea o simplă discuţie amicală între cele două guverne şi că nu era vorba de niciun ordin.

A contrazis, de asemenea, afirmaţia kaiserului conform căreia Marea Britanie urma să aibă de trei ori mai multe nave de luptă decât Germania în 1909. „Am spus că pur şi simplu nu înţelegeam cum a ajuns Maiestatea Sa la acele cifre privind raportul de puteri dintre cele două flote, în termeni de nave de luptă, în 1909, şi nu puteam decât să presupun că cele şaizeci şi două de nave de luptă de primă clasă ale flotei britanice ar fi inclus de fapt fiecare vas depăşit care putea fi găsit acostat prin vreun port britanic şi care încă nu fusese vândut la fier vechi.” În versiunea dată de Wilhelm aceleiaşi conversaţii, acesta susţinea că l-ar fi pus la punct pe Hardinge: „Şi eu sunt amiral al Flotei Britanice şi o cunosc foarte bine — chiar mai bine decât dumneavoastră, care nu sunteţi decât un civil şi nu ştiţi absolut nimic despre ea.” În acest moment, kaiserul a trimis un consilier să aducă un raport privind puterea flotei, raport publicat anual de amiralitatea germană, care avea să arate că cifrele germanilor erau cele corecte. Hardinge a consemnat sec că împăratul i-a înmânat o copie, „pentru propria mea edificare şi convingere”, şi că el i-a răspuns lui Wilhelm că nu putea decât să-şi dorească să poată accepta ca acele cifre să fie corecte.

Bineînţeles, versiunea lui Wilhelm este diferită. Hardinge l-a privit „mut de uimire”, iar Lascelles, care, susţinea Wilhelm, a acceptat fără să pună sub semnul îndoielii cifrele germane, „nu se mai putea abţine să nu râdă”. Conversaţia a luat sfârşit, i-a spus kaiserul lui Bülow, cu Hardinge cerând pe un ton rugător: „Nu vă puteţi opri din construit? Sau nu puteţi construi mai puţine nave?” La care Wilhelm ar fi răspuns: „Atunci ne vom lupta, căci aceasta este o chestiune de onoare şi demnitate naţională.” L-a privit pe Hardinge fix în ochi, iar acesta a roşit, a făcut o plecăciune adâncă şi a cerut să fie iertat pentru „expresiile sale inoportune.” Kaiserul era încântat de el însuşi. „I-am cam servit-o lui sir Charles!” Lui Bülow nu prea îi venea să dea crezare acestei versiuni, iar suspiciunile sale au fost confirmate de colegii lui prezenţi la acea conversaţie, care fusese, spuneau ei, destul de amicală. Hardinge fusese deschis, dar respectuos, iar kaiserul îşi păstrase buna dispoziţie.

Este regretabil, dar nu surprinzător faptul că nu s-a ajuns la o mai bună înţelegere între Marea Britanie şi Germania cu ocazia acestei discuţii. Avertismentul lui Hardinge, conform căruia, în cazul în care Germania continua construirea de nave în acest ritm susţinut, guvernul său avea să

fie obligat de opinia publică să introducă un „contraprogram extins de construcţii navale”, a fost ignorat. Într-adevăr, potrivit lui Bülow, Wilhelm a plecat de la Kronberg încredinţat că îşi convinsese musafirii britanici de corectitudinea poziţiei germane. În plus, Moltke, şeful său de stat-major, îl asigurase că Germania era pe de-a întregul pregătită din punct de vedere militar. Prin urmare, Germania nu avea niciun motiv să fie precaută sau să scadă ritmul construcţiilor navale. „Singurul lucru care funcţionează cu englezii este sinceritatea, o sinceritate nemiloasă, chiar brutală, este cea mai bună metodă pe care o poţi folosi cu ei”,[339] i-a spus kaiserul lui Bülow.

De fapt, suspiciunile Marii Britanii creşteau tot mai mult, sporite în acea vară şi de ceea ce era de fapt o iniţiativă inocentă a flotei germane de a susţine şantierele navale. Schichau, un mare constructor naval din Danzig, a cerut în vara lui 1908 un precontract pentru a construi una dintre navele masive de luptă programate pentru anul următor. În caz contrar, se temea conducerea, ar fi trebuit să-şi concedieze muncitorii calificaţi, fapt ce ar fi dăunat întregii economii a oraşului. (După 1945, când Danzig a devenit parte a Poloniei — sub numele de Gdansk —, uzinele Schichau au fost incorporate în şantierul naval Lenin, iar mai apoi au devenit scena mişcării Solidaritatea din anii 1980.) Marina germană a fost de acord, dar deşi data de finalizare a construirii navei a rămas neschimbată, decizia a generat inevitabil panică în Marea Britanie. În acea toamnă, ataşatul naval britanic la Berlin şi-a anunţat guvernul că se construia un vas de luptă suplimentar, iar britanicii au ajuns la ideea, corectă de altfel, dar bazată pe concluzii greşite, că germanii acceleraseră ritmul construirii de nave.[340]

În această perioadă a avut loc unul dintre acele incidente nefericite care par să fi marcat relaţia dintre cele două ţări în perioada antebelică. Pe 28 octombrie, Daily Telegraph a publicat un aşa-numit interviu cu kaiserul. De fapt, acesta era o versiune jurnalistică a unei serii de conversaţii purtate cu un an înainte de Wilhelm şi un moşier britanic, colonelul Edward Stuart-Wortley, care îşi închiriase casa kaiserului pentru o vizită privată. Cei doi discutaseră de mai multe ori sau, mai bine zis, Wilhelm tot perorase despre cum îşi dorise întotdeauna o bună relaţie cu Marea Britanie şi cum englezii nu apreciaseră tot ce făcuse pentru ei. A criticat noua prietenie a Marii Britanii cu Franţa. Alianţa cu Japonia era, de asemenea, o greşeală, iar kaiserul a făcut aluzii sumbre cu privire la Pericolul Galben: „Dar oricât aş fi eu de prost înţeles, am construit această flotă pentru a vă susţine.” Stuart-Wortley, care l-a ascultat credul, a ajuns la concuzia că dacă britanicii ar putea citi despre adevăratele concepţii ale lui Wilhelm în loc să fie induşi în eroare de o presă germanofobă răuvoitoare, relaţiile dintre cele două ţări s-ar îmbunătăţi peste noapte. În septembrie 1908, Stuart-Wortley a predat însemnările acestor conversaţii cu împăratul unui jurnalist de la Daily Telegraph, care le-a transcris sub forma unui interviu. Varianta finală i-a fost trimisă lui Wilhelm spre aprobare.

Wilhelm s-a purtat, în mod surprinzător, corect şi i-a trimis „interviul” cancelarului său. Poate că Bülow era ocupat, cum a susţinut mai târziu, sau poate că era prea curtenitor pentru a-şi contrazice şeful, cum au

pretins duşmanii săi, cert este că a aruncat doar un ochi pe document, după care l-a trimis Ministerului de Externe pentru comentarii. Nici aici „interviul” nu a fost examinat cu atenţie (un alt exemplu al manierei haotice în care funcţiona guvenul german). Cineva însă ar fi trebuit să se uite mai atent peste document, pentru că împăratul era cunoscut pentru indiscreţiile sale. De mai multe ori autorităţile germane fuseseră nevoite să-şi folosească influenţa, sau chiar să plătească sume considerabile, pentru a muşamaliza răbufnelile potenţial stânjenitoare ale împăratului.[341] Însă documentul a ajuns pe prima pagină a ziarului Daily Telegraph în forma sa originală, cu tot cu speranţele duioase ale lui Wilhelm că i-ar fi putut câştiga pe britanici de partea sa.[342]

Pentru o persoană căreia îi plăcea să le spună adesea oficialilor săi că îi înţelegea pe britanici mult mai bine decât ei înşişi, Wilhelm a greşit atât în ceea ce privea tonul, autocompătimitor şi acuzator în acelaşi timp, cât şi conţinutul mesajului. Britanicii, se plângea el, „sunt nebuni, nebuni de legat”. Cum de nu puteau să înţeleagă că Wilhelm era prietenul lor şi că nu îşi dorea decât să fie în relaţii bune şi paşnice cu ei? „Acţiunile mele ar trebui să vorbească de la sine, dar voi nu ţineţi cont de ele, ci îi ascultaţi pe cei care le răstălmăcesc şi le distorsionează. Consider acest lucru un afront personal, pe care îl resping cu toată tăria.”[343] După mai multe asemenea intervenţii, Wilhelm şi-a îndreptat apoi atenţia asupra ajutorului deosebit de important oferit Marii Britanii în timpul Războiului Burilor. A arătat, iar acest lucru nu era neadevărat, cum împiedicase alte puteri să intervină împotriva Regatului Unit în război. În plus, elaborase personal un plan de campanie pentru forţele britanice. Propriul său stat-major îl revizuise înainte de a-l înainta guvernului britanic. Era uimit, continua el, că britanicii păreau să creadă că flota germană avea ca ţintă Anglia, când era clar că Germania avea nevoie de marină pentru dezvoltarea imperiului şi comerţului ei. Marea Britanie avea să se bucure într-o zi de existenţa flotei germane, căci avea să-şi dea seama că nu Japonia îi era prietenă, ci Wilhelm şi Germania.

Poate că britanicii nu ar fi acordat mare atenţie cuvintelor lui Wilhelm dacă acestea ar fi fost rostite în orice alt moment, însă la data publicării lor cursa navală tocmai intra într-o etapă nouă, de rău augur, după o vară în care neliniştea opiniei publice cu privire la o invazie germană atinsese cote maxime. În plus, unii se temeau că grava criză iscată în Balcani cu privire la Bosnia şi tensiunile dintre Franţa şi Germania în problema Marocului puteau declanşa un război. Chiar dacă mulţi pur şi simplu au considerat că interviul nu era decât o altă dovadă a instabilităţii kaiserului, Crowe a elaborat un raport pe care l-a înaintat Ministerului de Externe, în care concluziona că interviul făcea parte dintr-o încercare concertată a Germaniei de a adormi opinia publică engleză, iar susţinătorii unei flote mai mari au cerut creşterea cheltuielilor. Sir Edward Grey, ministrul de externe, a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a calma spiritele la Londra. În privat, i-a scris unui prieten: „Kaiserul mă omoară cu zile. Este ca o navă

de luptă cu toate motoarele pornite şi elicele învârtindu-se, dar fără cârmă. Şi într-o bună zi se va ciocni de ceva şi va provoca un dezastru."[344]

Iar de această dată catastrofa nu a întârziat să apară, dar în Germania, şi aproape că l-a răsturnat pe kaiser de pe tron. „La început, consternarea, iar mai apoi disperarea şi indignarea s-au instaurat în toate cercurile", scria un oficial din anturajul său.[345] Germanii au fost scandalizaţi şi înfuriaţi că împăratul se făcuse în asemenea hal de râs, mai ales că nu era pentru prima dată. Conservatorilor şi naţionaliştilor nu le-au plăcut mărturisirile de prietenie cu englezii, iar liberalii şi reprezentanţii stângii erau de părere că venise vremea ca împăratul şi regimul său să intre sub controlul parlamentului. Ca un semn prevestitor, unul dintre puţinii oficiali care l-au susţinut puternic pe Wilhelm a fost ministrul prusac al războiului; generalul Karl von Einem l-a asigurat pe kaiser de loialitatea armatei şi de faptul că aceasta s-ar fi putut ocupa de Reichstag în caz de necesitate. Bülow şi-a apărat fără prea mare tragere de inimă stăpânul în Reichstag, iar Wilhelm, care îşi continua obişnuitele vizite de toamnă şi mergea la vânătoare, a căzut brusc într-o depresie profundă. Ceilalţi musafiri trebuie să se fi simţit foarte neliniştiţi, căci acesta trecea de la crize de plâns la stări de furie.[346] După cum a spus unul dintre ei: „Când mă uit la Wilhelm al II-lea, am senzaţia că am în faţa mea un bărbat care vede, pentru prima dată în viaţă, lumea aşa cum este ea de fapt."[347] Von Einem, de exemplu, avea impresia că stăpânul lui suferise o traumă şi că nu mai avea să fie niciodată acel conducător plin de încredere în sine.[348] Deşi furtuna a trecut, iar Wilhelm a rămas pe tron, atât el, cât şi monarhia erau mult slăbite. Nu l-a iertat niciodată pe Bülow pentru ceea ce el a considerat a fi o trădare, iar interviul a devenit un motiv în plus pentru a-l demite pe cancelar.

În Marea Britanie, interviul din Daily Telegraph a devenit un subiect de discuţie în contextul mai larg al unei dezbateri aprinse în cadrul Partidului Liberal aflat la guvernare. Liberalii fuseseră aleşi pentru promisiunile lor de reformă economică şi socială, în special cele referitoare la pensiile de vârstă, însă acum, din cauza cursei navale, se confruntau cu şi mai multe cheltuieli. Cu toate acestea, nu puteau ignora o posibilă ameninţare gravă din partea Germaniei şi neliniştea sporită a opiniei publice. Amiralitatea abandonase programul său modest din 1907 şi ajunsese la concluzia că avea nevoie de cel puţin şase noi dreadnought-uri. În decembrie 1908, Primul Lord, Reginald McKenna, a înaintat propunerea cabinetului. Noul prim-ministru, Herbert Asquith, era în favoarea acesteia, dar trebuia să negocieze cu un cabinet profund divizat.

„Economiştii", conduşi de doi dintre cei mai interesanţi şi controversaţi politicieni ai Marii Britanii moderne, erau cei care se opuneau cel mai fervent creşterii abrupte a bugetului naval. David Lloyd George, politicianul galez de origini modeste şi cu vederi radicale, a făcut front comun cu membrul rebel al aristocraţiei britanice, Winston Churchill, opunându-se unei măsuri pe care amândoi o considerau a fi o cheltuială inutilă şi care ar fi ameninţat reformele sociale pe care le doreau aplicate.

În calitate de ministru de finanţe, Lloyd George trebuia să facă rost de 38 de milioane de lire pentru construcţia de dreadnough-uri. I-a spus lui Asquith că liberalii începeau să-şi piardă susţinerea în ţară pentru că nu reuşiseră să stopeze „cheltuielile enorme pe armament acumulate prin nechibzuinţa precedesorilor noştri”. Lloyd George l-a avertizat cu privire la posibilele consecinţe: „Când se vor anunţa aceste 38 de milioane de lire pentru flotă, nemulţumirea acestor buni liberali va da naştere unei revolte publice, iar acest parlament nu va mai fi bun de nimic.”[349]

Opoziţia conservatoare, o mare parte a presei şi instituţii precum Liga Navală şi Comitetul de Apărare al Camerei de Comerţ din Londra au exercitat presiuni. La fel şi producătorii de armanent, care suferiseră de pe urma crizei din 1908; şantierele navale, spre exemplu, concediaseră ingineri şi muncitori. Pe o broşură conservatoare scria: „Marina şi şomerii noştri ar putea muri de foame împreună; iar în curând aşa va fi dacă nu răsturnaţi acest guvern”.[350] Regele a transmis că îşi dorea opt dreadnought-uri. Şi era în acord cu o mare parte a opiniei publice. „We want eight and we won’t wait” („Vrem opt şi nu vom aştepta”) — era sloganul popular inventat de un membru conservator al parlamentului.

În februarie 1909, Asquith a reuşit să negocieze un compromis, acceptat de cabinet: Marea Britanie avea să înceapă construirea a patru dreadnought-uri în următorul an financiar şi a încă patru până în primăvara lui 1910, dacă era neapărat nevoie. (Până la urmă, cele patru dreadnought-uri suplimentare au fost construite după ce aliaţii Germaniei, Austro-Ungaria şi Italia, şi-au demarat propriile programe.) Liberalii au fost de acord, iar guvernul a respins cu uşurinţă o moţiune de cenzură înaintată de conservatori, care susţinea că politica dusă de acesta nu asigura siguranţa imperiului. Campania de presă s-a stins treptat, iar atenţia publicului s-a concentrat asupra bugetului propus de Lloyd George la sfârşitul lui aprilie 1909. În discursul său, Lloyd George rămăsese un radical, dar totuşi unul îngrijorat de poziţia Marii Britanii în lume. Bugetul avea menirea de a strânge fonduri pentru a schimba traiul celor săraci, de a purta război împotriva „sărăciei şi mizeriei”. Cu toate acestea, nu avea nicio intenţie de a neglija apărarea ţării. „În climatul de irascibilitate ce cuprinsese naţiunile, un asemenea gest de o nesăbuinţă fantastică nu ar fi liberalism, ci nebunie curată. Nu intenţionăm să periclităm supremaţia navală, esenţială nu numai existenţei noastre ca naţiune, ci, după părerea noastră, şi intereselor de viaţă de şi moarte ale civilizaţiei occidentale.” Pentru a plăti pentru reformele sociale şi apărare, a propus creşterea vechilor impozite, de la cele pe alcool până la cele pe deces, şi instituirea unora noi, pe terenuri. Cei bogaţi, inclusiv nobilimea latifundiară, s-au plâns amarnic. Bugetul Poporului, aşa cum a ajuns să fie cunoscut, provoca o revoluţie în societatea britanică. Moşierii ameninţau cu concedierea celor care le luau pământurile, iar ducele de Buccleuch a anunţat că se vedea nevoit să renunţe la abonamentul său anual în valoare de o guinee la clubul local de fotbal. Lloyd George, căruia îi plăceau confruntările, nu era dispus să cedeze. Bogaţii au vrut cuirasatele,

a spus el, iar acum nu voiau să plătească. Şi, în fond şi la urma urmei, cât valora aristocraţia? „Întreţinerea unui duce, cu tot dichisul, costă de două ori mai mult decât un dreadnought — iar ducii sunt la fel de periculoşi — şi trăiesc şi mai mult.”[351]

În noiembrie 1909, Camera Lorzilor, poate aşa cum şi intenţionase Lloyd George, a respins bugetul, fapt fără precedent, deoarece camera superioară nu mai respinsese niciodată o lege fiscală până atunci. Asquith a dizolvat parlamentul şi în alegerile din ianuarie 1910 şi-a construit lupta electorală pe această chestiune. Guvernul său a câştigat, chiar dacă cu o mică majoritate, iar în luna aprilie a următorului an, lorzii au avut inteligenţa să aprobe bugetul. În anul următor, după prelungite tulburări politice, Camera Lorzilor a acceptat legea parlamentară care a pus capăt pentru totdeauna dominanţei sale. Spre deosebire de Germania, Marea Britanie a reuşit să treacă peste criza financiară şi să menţină un ferm control al parlamentului asupra chestiunilor politice. În plus, a câştigat şi cursa navală: în momentul izbucnirii Marelui Război, Marea Britanie dispunea de douăzeci de dreadnought-uri, faţă de cele treisprezece ale Germaniei, şi avea un avantaj decisiv la toate celelalte categorii de nave.

Cursa navală reprezintă factorul-cheie în înţelegerea tensiunilor tot mai crescute dintre Marea Britanie şi Germania. Şi rivalitatea comercială, competiţia pentru colonii, opinia publică naţionalistă au avut un cuvânt de spus, însă aceşti factori erau prezenţi, într-o măsură mai mare sau mai mică, şi în relaţiile dintre Marea Britanie şi Franţa, Rusia sau Statele Unite. Însă, în aceste cazuri, nu au contribuit la agravarea suspiciunilor şi temerilor care au ajuns să caracterizeze relaţia anglo-germană din anii antebelici. Lucrurile ar fi putut sta foarte simplu altfel. Înainte de 1914, Germania şi Marea Britanie reprezentau, una pentru alta, cel mai mare partener comercial (un exemplu incomod pentru cei care susţin că întărirea schimburilor economice dintre naţiuni diminuează posibilitatea izbucnirii unui război între acestea.) Interesele lor strategice s-ar fi putut îmbina extrem de armonios, căci Germania era cea mai mare putere terestră din Europa, iar Regatul Unit cea mai mare forţă maritimă.

Însă era evident că odată ce Germania demara construirea unei flote puternice, Marea Britanie avea să se îngrijoreze. Poate că germanii îşi doreau o flotă care să patruleze oceanele lumii, cum şi spuneau adesea, pentru a-şi proteja comerţul de peste mări şi coloniile, dar şi pentru că flotele puternice erau un simbol al unei mari puteri, aşa cum sunt armele nucleare astăzi. Britanicii s-ar fi obişnuit cu asta, aşa cum au făcut-o în cazul creşterii puterii navale ruseşti, americane sau japoneze. Ceea ce nu puteau accepta însă erau consecinţele geografice. Fie că era concentrată în Marea Baltică sau în porturile de pe coasta Mării Nordului, flota germană se afla prea aproape de Insulele Britanice. Iar în 1914, după lărgirea canalului Kiel (finalizată în iunie), navele germane puteau evita rutele mai riscante către Marea Nordului ce treceau, pe lângă Danemarca, Suedia sau Norvegia.

În loc să determine Marea Britanie să se arate mai prietenoasă, aşa cum plănuise Tirpitz, cursa navală a creat o prăpastie adâncă între Germania şi Marea Britanie şi a învrăjbit elitele şi opinia publică din ambele ţări. În plus, a convins Marea Britanie că avea nevoie de noi aliaţi pentru a contrabalansa ameninţarea germană. Bülow a avut dreptate când i-a scris lui Tirpitz după Marele Război că deşi Germania a fost târâtă în război din cauza „felului neîndemânatic în care am gestionat noi o problemă din Balcani... rămâne totuşi întrebarea dacă Franţa şi în special Rusia ar fi permis să se ajungă la război în condiţiile în care opinia publică din Anglia nu ar fi fost atât de indignată de construirea măreţelor noastre nave”.[352]

Şi ce s-ar fi întâmplat dacă o parte a fondurilor acordate marinei ar fi fost alocate armatei? Dacă forţele terestre ale Germaniei ar fi fost mai puternice în 1914, dacă armata ar fi dispus de mai mulţi bărbaţi sau mai multe arme, oare ar fi avut succes atacul ei asupra Franţei din acea vară? Ce ar fi însemnat acest lucru pentru Europa şi cum ar fi schimbat cursul războiului? Cursa navală ridică, de asemenea, problema importanţei personalităţilor în istorie. Cursa nu ar fi fost posibilă în absenţa unor capacităţi economice, de producţie şi tehnologice care să o susţină în ambele ţări. Nu ar fi fost posibilă nici în absenţa sprijinului public. Însă nu ar fi început dacă nu ar fi fost fermitatea şi ambiţia lui Tirpitz, precum şi dorinţa, dar şi puterea kaiserului (căci hibele din constituţia germană îi lăsau suficient spaţiu de manevră) de a-l susţine pe deplin. Când Tirpitz a devenit secretar al marinei, nu exista un lobby puternic printre elitele conducătoare pentru o flotă puternică şi nici sprijin public. Amândouă aveau să vină mai târziu, odată cu dezvoltarea marinei.

Din cauza cursei navale, opţiunile Europei de a menţine pacea au devenit limitate, iar drumul către război tot mai clar. Prima iniţiativă majoră de politică externă a Marii Britanii ca urmare a cursei navale — încercarea ei de a repara relaţia cu Franţa — a fost una de natură defensivă, dar, în retrospectivă, putem observa cu uşurinţă cum şi acest lucru a înclinat balanţa în favoarea războiului. Demne de remarcat sunt şi uşurinţa, şi frecvenţa cu care se ajungea să se vorbească în Europa despre posibilitatea războiului, chiar şi a unuia generalizat, în orice discuţie banală din deceniul de dinainte de 1914.

(e) ▬▬▬▬▬

[257] The Times, 16 august 1902.

[258] Williams, „Made in Germany”, 10.

[259] Ibid., 11.

[260] Geppert, „The Public Challenge to Diplomacy”, 134.

[261] Ibid., 143–4.

[262] Thompson, Northcliffe, 45.

[263] Steiner şi Neilson, Britain and the Origins, 178–81.

[264] Roberts, Salisbury, 666.

[265] Kennedy, Rise of the Anglo-German Antagonism, 247.

[266] Ibid., 237.

[267] Ibid., 248.

[268] Steiner şi Neilson, Britain and the Origins, 33.

[269] Rüger, The Great Naval Game, 12, 98.

[270] Rüger, „Nation, Empire and Navy”, 162.

[271] Offer, The First World War, 82.

[272] French, „The Edwardian Crisis and the Origins of the First World War”, 208–9.

[273] Thompson, Northcliffe, 296.

[274] Kennedy, Rise of the Anglo-German Antagonism, 416.

[275] Offer, The First World War, 222.

[276] Ibid., 223–4.

[277] Ibid., cap. 15.

[278] French, „The Edwardian Crisis and the Origins of the First World War”, 211–12.

[279] Thompson, Northcliffe, 134.

[280] O’Brien, „The Costs and Benefits of British Imperialism, 1846–1914”, 187.

[281] Wilson, The Policy of the Entente, 11.

[282] Roberts, Salisbury, 109.

[283] Gardiner, Pillars of Society, 53.

[284] Massie, Dreadnought, 404.

[285] Gardiner, Pillars of Society, 54.

[286] Ibid., 56.

[287] Massie, Dreadnought, 408.

[288] Marder, From the Dreadnought to Scapa Flow, 14.

[289] Gardiner, Pillars of Society, 57.

[290] Ibid., 57.

[291] Marder, From the Dreadnought to Scapa Flow, 15.

[292] Ibid., 18.

[293] Gardiner, Pillars of Society, 55–6.

[294] Massie, Dreadnought, 410.

[295] Marder, From the Dreadnought to Scapa Flow, 7–9.

[296] Ibid., 33.

[297] Ibid., 36.

[298] Herwig, „Luxury" Fleet, 55.

[299] Ibid., 54–5.

[300] Massie, Dreadnought, 485.

[301] Herwig, „The German Reaction to the Dreadnought Revolution", 276.

[302] Marder, From the Dreadnought to Scapa Flow, 107.

[303] Herwig, „Luxury" Fleet, 50.

[304] O'Brien, „The Titan Refreshed", 153–6.

[305] Rüger, „Nation, Empire and Navy", 174.

[306] Gordon, „The Admiralty and Dominion Navies, 1902–1914", 409–10.

[307] O'Brien, „The Titan Refreshed", 150.

[308] Ibid., 159.

[309] Steiner, „The Last Years", 77.

[310] Ibid., 76, 85.

[311] Otte, „Eyre Crowe and British Foreign Policy", 27.

[312] BD, vol. III, Anexă, 397–420, p. 417.

[313] Ibid., 403–4.

[314] Ibid., 415–16.

[315] Ibid., 419.

[316] Stevenson, Armaments, 101.

[317] Epkenhans, Tirpitz, versiune Kindle, loc. 695–9.

[318] Herwig, „The German Reaction to the Dreadnought Revolution”, 278.

[319] Epkenhans, Tirpitz, versiune Kindle, loc. 831–5.

[320] Herwig, „Luxury” Fleet, 8–9.

[321] Ibid., 62.

[322] Herwig, „The German Reaction to the Dreadnought Revolution”, 279.

[323] Ibid., 281.

[324] Steinberg, „The Copenhagen Complex”, 38.

[325] Steinberg, „The Novelle of 1908”, 28.

[326] Marder, From the Dreadnought to Scapa Flow, 112–13.

[327] Berghahn, Germany and the Approach of War, 57–8.

[328] Herwig, „Luxury” Fleet, 62; Epkenhans, Tirpitz, versiune Kindle, loc. 764–7.

[329] Massie, Dreadnought, 701.

[330] Epkenhans, Tirpitz, versiune Kindle, loc. 813–17.

[331] Ritter, The Sword and the Sceptre, 298n76.

[332] Steinberg, „The Novelle of 1908”, 26, 36.

[333] Ibid., 39.

[334] Epkenhans, Tirpitz, versiune Kindle, loc. 749–56.

[335] Marder, From the Dreadnought to Scapa Flow, 140–42.

[336] Epkenhans, Tirpitz, versiune Kindle, loc. 758–61.

[337] Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. I, 357.

[338] Thompson, Northcliffe, 153.

[339] BD, vol. VI, 117, pp. 184–90; Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. I, 358–60.

[340] Steinberg, „The Novelle of 1908”, 41–2.

[341] Hopman, Das ereignisreiche Leben, 152.

[342] Otte, „An Altogether Unfortunate Affair”, 297–301.

[343] Ibid., 301–2.

[344] Ibid., 305–7, 314.

[345] Clark, Kaiser Wilhelm II, 239–40.

[346] Otte, „An Altogether Unfortunate Affair”, 329.

[347] Balfour, The Kaiser and His Times, 291.

[348] Einem, Erinnerungen eines Soldaten, 122.

[349] Wilson, The Policy of the Entente, 7.

[350] Marder, From the Dreadnought to Scapa Flow, 156.

[351] Cannadine, The Decline and Fall of the British Aristocracy, 48–9; Grigg, Lloyd George, 203–8, 223.

[352] Kennedy, Rise of the Anglo-German Antagonism, 423.

O prietenie puţin probabilă: Antanta Cordială între Franţa şi Regatul Unit

În 1898, un mic sat cu locuinţe din chirpici de pe Nilul Superior, cu un fort în ruine şi o mână de locuitori care de-abia supravieţuiau de pe urma agriculturii de subzistenţă, aproape că a declanşat un război între Franţa şi Regatul Unit. Fashoda, actualul Kodok din nou-formatul stat al Sudanului de Sud, a devenit scena confruntării dintre ambiţiile coloniale franceze şi engleze în nordul Africii. Franţa, cu ambiţia sa de a clădi un mare imperiu care să se întindă de la teritoriile sale de pe coasta de vest a Africii până la Nil, se îndrepta către est, traversând Africa. Marea Britanie, care controla Egiptul şi care îşi însuşise interesele Egiptului în Sudan, se îndrepta spre sud, către coloniile deja înfiinţate în Africa de Est. În acest joc de şah desfăşurat pe harta Africii, una dintre aceste puteri coloniale era menită să dea mat celeilalte. Jocul era îngreunat şi de alţi actori care căutau să ia parte la partidă — Italia şi Germania —, aşa că răgazul de manevră devenea din în ce în ce mai scurt.

Francezii nu îi iertaseră niciodată pe englezi pentru că preluaseră controlul asupra Egiptului în 1882, în urma unor tulburări de amploare în zonă, deşi britanicii acţionaseră singuri numai din cauza neputinţei şi nehotărârii afişate de guvernul francez. Cu toate că britanicii se aşteptaseră să ocupe doar temporar Egiptul, şi-au dat rapid seama că fusese mai uşor să intre în conflict, decât să iasă din el. Odată cu trecerea anilor, extinderea administraţiei britanice în regiune a adâncit supărarea francezilor. Pentru Germania, Egiptul era un atu convenabil care menţinea disensiunile dintre Franţa şi Marea Britanie. În Franţa, un lobby colonial activ amintea politicienilor şi publicului francez de legăturile istorice dintre Paris şi Egipt — Napoleon cucerise această ţară, iar canalul Suez fusese construit de marele inginer francez Ferdinand de Lesseps — şi cerea ca Franţa să obţină colonii în alte regiuni drept compensaţie. Marocul, situat lângă colonia franceză Algeria, era o alternativă îmbietoare, iar Sudanul, pierdut în favoarea Egiptului în 1885, când o forţă anglo-egipteană condusă de generalul Charles Gordon fusese înfrântă de Mahdi, o alta.

6. După 1900, între Franţa şi Regatul Unit s-a înfiripat o prietenie nouă şi neaşteptată — Antanta Cordială —, temerea comună afişată de ambele state faţă de puterea germană în ascensiune ajutându-le să depăşească vechile animozităţi. Eduard al VII-lea a cucerit opinia publică franceză în urma unei vizite încununate de succes efectuate la Paris în 1903. În imagine sunt înfăţişaţi Eduard, îmbrăcat în port tradiţional francez, şi preşedintele Loubet, în cel englez, sub deviza „Anglia şi Franţa pentru totdeauna!” Pe margine, plăcile ce poartă numele marilor bătălii ale trecutului de la Waterloo şi Crecy sunt decorate cu ramuri de măslin, iar pe stindardul de sus este scris „Pace, Onoare, Victorie”.

În 1893, un inginer francez a trezit interesul guvernului ţării sale când a arătat că digurile de pe Nilul Superior ar fi putut provoca tot soiul de probleme în aval, în Egipt. Parisul a luat decizia de a trimite un detaşament care să revendice Fashoda şi teritoriile învecinate.

Potrivit planului, un mic regiment condus de maiorul Jean-Baptiste Marchand avea să înainteze în secret spre est, pornind din colonia

franceză a Gabonului de pe coasta de vest a Africii. În caz de nevoie, conducătorii expediţiei ar fi pretins că sunt călători interesaţi doar de simpla explorare a posibilităţilor comerciale locale. Mica trupă urma să revendice Fashoda înainte ca britanicii să prindă de veste ce se petrece. Francezii credau probabil că aveau să găsească aliaţi în regiune, poate chiar pe victoriosul Mahdi şi armata sa din Sudan. Acest lucru ar fi putut duce la organizarea unei conferinţe internaţionale pentru stabilirea graniţelor de-a lungul Nilului Superior şi redeschide chestiunea referitoare la controlul asupra Egiptului. Din păcate pentru francezi, lucrurile au luat o întorsătură deosebit de proastă. În primul rând, expediţia a fost amânată din diverse motive, iar regimentul a fost detaşat de-abia în martie 1897. În al doilea rând, lobby-ul colonial francez şi ziarele favorabile acestei cauze au dezbătut public perspectivele expediţiei şi au oferit cu amabilitate hărţi cu mult timp înainte ca detaşamentul să pornească la drum, aşa că britanicii au avut la dispoziţie timp suficient pentru a se pregăti. Chiar înainte ca Marchand să se îndrepte spre Brazzaville, guvernul britanic a avertizat că înaintarea francezilor spre Nil ar fi fost văzută ca o acţiune neprietenoasă.[353] În al treilea rând, împăratul Menelik, conducătorul statului african independent Etiopia, care acceptase ca regimentele franceze să trimită întăriri către vest, la Fashoda, traversând teritoriul ţării sale, nu s-a ţinut de cuvânt, iar neştiutorii francezi au fost trimişi pe rute ocolitoare extrem de lungi.[354]

Timp de un an şi jumătate, Marchand şi alţi şapte ofiţeri francezi, împreună cu 120 de soldaţi senegalezi, au străbătut anevoios Africa. Însoţiţi de hamali, tocmiţi de multe ori pe parcurs şi obligaţi să ia parte la expediţie, francezii au cărat după ei 10 tone de orez, 5 tone de conserve de vită, 1 tonă de cafea, 1 300 de litri de vin roşu, precum şi şampanie pentru a sărbători succesul preconizat. Expediţia era echipată cu cantităţi importante de muniţie, un mic vapor (pe care hamalii trebuiau să-l care dezasamblat, la un moment dat străbătând şi 200 de kilometri de savană), precum şi cadouri pentru localnici — care de cele mai multe ori se ascundeau la vederea străinilor — ca, de exemplu, 16 tone de mărgele colorate şi 70 000 de metri de pânză colorată. În plus, mai aveau la ei un pian mecanic, un steag francez şi seminţe de legume.[355]

La sfârşitul verii lui 1898, când expediţia Marchand ajunsese în apropiere de Fashoda şi Nil, britanicii ştiau deja prea bine încotro se îndrepta şi care îi erau intenţiile. Pe când francezii se instalau la Fashoda, englezii aveau deja o armată care înainta la sud de Egipt, sub comanda generalului Horatio Herbert Kitchener, cu ordin să recucerească Sudanul. (Tânărul Winston Churchill se alăturase şi el trupelor, în calitate de corespondent de război.) Pe 2 septembrie, forţele britanice şi egiptene au repurtat o victorie covârşitoare asupra armatei lui Mahdi, la Omdurman, lângă Khartoum. Apoi Kitchener a deschis ordinele sigilate primite de la Londra şi a aflat că trebuia să se deplaseze, de-a lungul Nilului, spre sud, la Fashoda, şi să-i convingă pe francezi să se predea. A ajuns la Fashoda pe 18 septembrie cu cinci canoniere şi o armată care îi depăşea numeric pe francezi.

La Fashoda, relaţiile dintre cele două state au fost amicale. Englezii au fost impresionaţi de felul în care se instalaseră francezii în localitate, cu grădinile lor de flori şi legumele pe care le sădiseră, în special fasolea verde. Francezii au fost încântaţi să primească ziare recente de acasă, deşi s-au îngrozit când au aflat de afacerea Dreyfus, care dezbina acum Franţa: „La o oră după ce am deschis ziarele din Franţa, tremuram şi ne podidiseră lacrimile”, a povestit unul dintre membrii expediţiei. Kitchener i-a oferit lui Marchand whisky cu apă minerală. („Unul dintre cele mai mari sacrificii pe care le-am făcut vreodată pentru ţara mea a fost să beau acel alcool tulbure îngozitor”, a mărturisit mai târziu francezul.) Ambele state au revendicat politicos, dar ferm teritoriul înconjurător şi au refuzat să se predea.[356]

Vestea cu privire la acest impas a călătorit rapid spre nord cu ajutorul vapoarelor şi telegrafului. La Londra şi Paris, reacţiile au fost mult mai puţin temperate decât la faţa locului. Pentru Regatul Unit şi, bineînţeles, Franţa, confruntarea de la Fashoda era încărcată de o îndelungată şi tumultuoasă istorie comună. Hastings, Agincourt, Crécy, Trafalgar, Waterloo, William Cuceritorul, Ioana d’Arc, Ludovic al XIV-lea, Napoleon, toate acestea formau, pe coasta estică a Canalului Mânecii, o imagine a unui Albion perfid, iar pe cea vestică, a unei Franţe trădătoare. Iar Fashoda se înscria în lunga luptă pentru dominaţie mondială începută încă din secolul al XVI-lea. De la fluviul Sfântul Laurenţiu şi până în Bengal, forţele britanice şi franceze se luptaseră pentru imperiile lor. Vechea rivalitate fusese reînviată de recenta concurenţă: din Egipt, bineînţeles, dar şi din diverse zone ale Imperiului Otoman aflat în declin. Cele două ţări s-au confruntat şi în Asia — unde Imperiul Francez din Indochina şi cel Britanic din India se războiau în statul încă independent Siam —, în Africa de Vest şi în insula Madagascar din Oceanul Indian, pe care francezii o ocupaseră în 1896 în pofida protestelor britanice. În toamna lui 1898, în timpul crizei din Fashoda, ziarele franceze titrau: „Nu ne predăm în faţa Angliei”, în timp ce publicaţiile din Regatul Unit avertizau că nu vor mai accepta tertipurile francezilor. „Dacă cedăm astăzi, mâine ne vom lovi de pretenţii încă şi mai absurde”, scria Daily Mail.[357]

În spatele cortinei, în ambele state era agitaţie mare în departamentele guvernamentale şi se elaborau strategii de război pentru cazuri de necesitate. Britanicii luau în calcul avantajele unui atac asupra bazei navale franceze de la Brest şi îşi puneau în stare de alertă Flota Mediteraneeană. De la Paris, Thomas Barclay, un cunoscut jurnalist şi om de afaceri britanic, auzea zvonuri cum că primarilor din porturile situate de-a lungul canalului li se ordonase să rechiziţioneze biserici pentru a fi transformate în spitale. Barclay a scris, de asemenea, un articol pentru ziarul local în limba engleză, în care explica ce îi aştepta pe cetăţenii britanici din Franţa în cazul izbucnirii unui război. Ambasadorul britanic avertiza cu privire la o posibilă lovitură militară împotriva guvernului francez deja instabil; dacă militarii ar prelua puterea, aceştia ar putea considera un război cu Marea Britanie, benefic pentru a unifica astfel ţara.

Regina Victoria i-a mărturisit lui Salisbury: „nu aş putea consimţi la declanşarea unui război pentru o miză atât de mică şi meschină” şi l-a îndemnat să găsească o cale de a ajunge la un compromis cu francezii. Salisbury a apreciat corect că francezii nu îşi doreau izbucnirea unui război.[358] La începutul lunii noiembrie, francezii au acceptat să retragă expediţia lui Marchand din Fashoda (motivul oficial invocat a fost grija pentru sănătatea trupelor). Marchand a refuzat oferta de a călători la bordul unui vapor britanic şi expediţia a pornit pe jos către est, ajungând, şase luni mai târziu, la Djibouti, pe coasta Oceanului Indian. (Fashoda rămâne şi astăzi o aşezare săracă, dar mult mai populată ca urmare a refugiaţilor ajunşi în zonă după războaiele civile şi foametea din Sudan).

În anul următor, când a izbucnit Războiul Burilor, opinia publică franceză a aclamat republicile sud-africane. Absolvenţii anului 1900 de la Academia Militară Saint-Cyr s-au autointitulat promoţia Transvaal.[359] Ambasadorul britanic la Paris îi raporta cu tristeţe lui Salisbury că opinia publică franceză jubila la necazurile Regatului Unit. „Sunt sigur că Excelenţa Sa va împărtăşi sentimentele pe care această situaţie dureroasă nu are cum să nu le provoace Reprezentantului Reginei într-o ţară care pare să-şi fi pierdut minţile de gelozie, ranchiună şi resentimente.”[360] Félix Faure, preşedintele francez, i-a mărturisit unui diplomat rus că Marea Britanie, şi nu Germania era principalul inamic al ţării sale şi că, de ambele părţi ale Canalului Mânecii, se purtau discuţii cu privire la un posibil război.[361]

Criza din Fashoda şi consecinţele ei au lăsat în urmă amărăciune de ambele părţi, dar au avut şi un efect util. Ca şi în cazul Crizei Rachetelor din Cuba din 1962, eventualitatea unui război deschis îi înspăimânta pe protagonişti şi capetele mai limpezi au început să caute posibilităţi de a evita pe viitor asemenea confruntări periculoase. În Marea Britanie, politicieni precum Chamberlain sau Balfour, care doreau ieşirea din izolaţionism, nu aveau preferinţe deosebite cu privire la posibilii aliaţi. Asemenea marelui lor predecesor, lordul Palmerston, ei credeau că Marea Britanie nu avea aliaţi sau duşmani permanenţi, ci doar interese permanente. După cum a declarat Chamberlain: „Dacă trebuie să renunţăm la ideea sa, cea a unei alianţe fireşti cu Germania, atunci Anglia ar putea foarte bine să cadă la înţelegere cu Rusia sau cu Franţa”.[362] Baronul Eckardstein, diplomatul german ale cărui memorii sunt o lectură plăcută, dar prea puţin demnă de încredere, se prea poate să fi spus totuşi adevărul când a susţinut că ar fi surprins, la începutul anului 1902, o conversaţie între Chamberlain şi noul ambasador francez la Londra, Paul Cambon. „În timp ce fumam şi beam cafea, după cină, i-am văzut deodată pe Chamberlain şi pe Cambon ducându-se în salonul de biliard. I-am privit şi am băgat de seamă că au purtat o discuţie deosebit de însufleţită timp de fix 28 de minute. Bineînţeles că nu am putut să-mi dau seama ce-şi spuneau, dar am auzit două cuvinte: «Maroc» şi «Egipt».”[363]

În mod cert, Franţei îi era mult mai greu să-şi imagineze o prietenie cu un duşman atât de vechi precum era Marea Britanie. Dacă englezii erau îngrijoraţi cu privire la poziţia lor pe plan mondial, francezii în schimb erau

deosebit de conştienţi de propriul declin şi actuala lor vulnerabilitate. Acest lucru le alimenta nemulţumirile şi sporea suspiciunile faţă de Regatul Unit. Amintirile gloriei de mult apuse şi umilinţele suferite în trecut pot fi o povară grea; francezii cunoscuseră triumful în timpul îndelungatei domnii încununate de glorie a lui Ludovic al XIV-lea, când Franţa dominase Europa, iar civilizaţia franceză, de la filosofie până la modă, servise drept model pentru întregul continent. În plus, mai recent, monumentele, picturile, cărţile şi străzile purtând numele lui Napoleon din aproape fiecare oraş francez aminteau Franţei de faptul că Napoleon şi armatele sale cuceriseră aproape toată Europa. Deşi imperiul se sfârşise odată cu Bătălia de la Waterloo, Franţa rămăsese o mare putere, având capacitatea de a influenţa politicile mondiale. Un alt Napoleon, nepot al celui dintâi, şi o altă bătălie aduseseră o schimbare dramatică.

În 1870, împăratul Napoleon al III-lea condusese Franţa într-o luptă soldată cu o înfrângere devastatoare la Sedan în faţa Prusiei şi a alianţei sale de state germane. Şi, după cum au remarcat francezii cu amărăciune, nicio ţară nu venise în ajutorul Franţei — încă un blam la adresa Regatului Unit. La finalul Războiului Franco-Prusac, în timp ce Franţa se străduia să pună pe picioare un nou regim funcţional, iar francezii se luptau între ei, Bismarck impusese o pace cu termeni grei: Franţa trebuia să accepte ocupaţia prusacă până la plata unor costisitoare reparaţii de război (mai costisitoare, s-a susţinut, decât cele plătite ulterior de Germania Franţei după Primul Război Mondial) şi a pierdut cele două provincii de la graniţa sa de est, Alsacia şi Lorena. O ultimă umilinţă a fost încoronarea regelui prusac ca împărat german în Sala Oglinzilor de la Versailles, ce-i aparţinuse lui Ludovic al XIV-lea. „Europa a pierdut o amantă şi a câştigat un stăpân”, a declarat un jurnalist britanic, a cărui formulare a rămas celebră. La Bruxelles, un diplomat rus a privit lucrurile mai în perspectivă: „Mi se pare că pe 2 septembrie [când armata franceză s-a predat la Sedan] s-a aşezat piatra de temelie a unei viitoare alianţe franco-ruse.”[364]

În anii ce au urmat, şi până la înlăturarea sa în 1890, Bismarck a depus eforturi asidue pentru a se asigura că Franţa nu avea să fie capabilă să se răzbune. A jucat cărţile diplomaţiei aşa cum numai el putea să o facă, schimbând alianţele una după alta, înclinând când către o putere, când către alta, făcând promisiuni, ispitind sau ameninţând, totul pentru a menţine Germania în centrul relaţiilor internaţionale şi pentru a izola şi priva Franţa de prieteni. Rusia, care era, de asemenea, ameninţată de ascensiunea unei Germanii puternice în inima Europei şi care, asemenea Franţei, se învecina pe kilometri întregi cu această nouă ţară, se putea alia cu Parisul, dar Bismarck a profitat în mod inteligent de conservatorismul conducătorilor ruşi pentru a atrage ţara într-o alianţă tripartită, Alianţa celor Trei Împăraţi (Dreikaiserbund), împreună cu Austro-Ungaria, la rândul ei o mare putere conservatoare. Şi în momentul în care rivalităţile dintre Rusia şi Austro-Ungaria au ajuns să ameninţe această alianţă, în 1887 a negociat un Tratat secret de Reasigurare cu Rusia, cel pe care, în mod nechibzuit, Germania nu avea să-l reînnoiască în 1890.

Bismarck a făcut, de asemenea, promisiuni Franţei, asigurând-o de legături comerciale extinse cu Germania, spre exemplu. Băncile franceze şi germane au cooperat îndeaproape pentru a împrumuta bani Americii Latine sau Imperiului Otoman. Comerţul dintre cele două ţări a crescut atât de mult, încât la un moment dat se vorbea chiar de o uniune vamală. (Pentru aceasta aveau să mai aştepte însă câteva decenii bune.) Bismarck i-a susţinut, de asemenea, pe francezi în achiziţionarea de colonii în Africa de Vest sau Orientul Îndepărtat, în ceea ce avea să devină Indochina Franceză. A sprijinit acţiunile Franţei în fostele teritorii otomane din Africa de Nord, i-a acordat susţinere şi când a înfiinţat un protectorat, o formă mai mascată de imperialism, în Tunisia în 1881, şi a privit de la distanţă extinderea influenţei franceze în Maroc. Cu puţin noroc, calculase Bismarck, construirea Imperiului Francez avea să provoace confruntări între Franţa şi Regatul Unit, precum şi între Franţa şi Italia; sau cel puţin avea să prevină o încălzire a relaţiilor între acestea. Iar dacă francezii se concentrau pe interesele lor coloniale, atunci probabilitatea de a cădea pradă resentimentelor pricinuite de înfrângerea suferită în faţa Germaniei şi de pierderea celor două provincii era mai mică.

La Paris, statuia din Place de la Concorde, ridicată în onoarea oraşului Strasbourg, capitala Alsaciei, era acoperită cu un voal negru de doliu, comemorând pierderea. Aceasta era deplânsă în muzică, literatură şi arte, şi chiar şi pe câmpurile de luptă, unde se ţineau anual ceremonii. Citind manualele şcolare, elevii francezi învăţau că Tratatul de la Frankfurt, care a pus capăt Războiului Franco-Prusac, stabilea „un armistiţiu, nu o pace; motiv pentru care, din 1871, întreaga Europă este în permanenţă înarmată”.[365] Apelativul „prusac” era în Franţa o insultă îngrozitoare. Patrioţii francezi se îngrozeau la gândul că Alsacia şi sudul Lorenei — de o importanţă deosebită, căci aici se născuse Ioana d’Arc — purtau acum numele de Elsass şi Lothringen şi că noua graniţă era delimitată de posturi de strajă şi fortăreţe. În fiecare an, promoţia care absolvea şcoala de cavalerie a armatei franceze vizita graniţa, în locul în care aceasta traversa munţii Vosgi, pentru a examina panta pe care urma să lanseze atacul în momentul în care avea să izbucnească din nou războiul între Franţa şi Germania.[366] La douăzeci şi şase de ani după înfrângerea Franţei, Paul Cambon se plimba prin grădinile Versailles-ului cu fratele său Jules, de asemenea diplomat, şi îşi aducea aminte cu durere de umilinţa la care Germania supusese Franţa: „este ca o rană ce nu se vindecă”.[367]

Cu toate acestea, cu trecerea timpului, rana se vindeca. Deşi puţini francezi erau dispuşi să renunţe definitiv la ideea recuperării Alsaciei şi Lorenei, majoritatea accepta că Franţa nu-şi putea permite un alt război în viitorul apropiat. După cum spunea în 1887 şi viitorul lider socialist Jules Jaurès: „nici război, nici renunţare”. Cu câteva excepţii notabile, tânăra generaţie care ajungea la maturitate în anii 1890 şi 1900 nu mai nutrea resentimente atât de puternice pe tema pierderii Alsaciei şi Lorenei şi nu îşi mai dorea cu înflăcărare să se răzbune pe Germania. O minoritate naţionalistă gălăgioasă, printre care se număra şi generalul Georges

Boulanger — supranumit „Général Revanche” —, cerea guvernului să ia măsuri concrete, dar în general nu mergea atât de departe încât să militeze pentru război. Boulanger şi-a discreditat propria cauză după o tentativă eşuată de lovitură de stat în 1889, în urma căreia a fugit în Belgia, unde s-a şi sinucis un an mai târziu pe mormântul amantei sale. După cum a remarcat şi Adolphe Thiers, primul preşedinte interimar francez după catastrofa din 1870–1871: „Cei care vorbesc despre răzbunare şi revanşă sunt nechibzuiţi, impostori în ale patriotismului, iar spusele lor nu au niciun răsunet. Oamenii oneşti, patrioţii adevăraţi, îşi doresc pacea şi lasă viitorului îndepărtat responsabilitatea de a ne hotărî destinele. Eu, unul, îmi doresc pacea.” Acest sentiment pare să fi fost larg împărtăşit de ulteriorii conducători ai Franţei, chiar dacă nu îndrăzneau să îi dea glas prea des de teama unui atac din partea dreptei naţionaliste. Şi publicul larg, cel puţin până la reînvierea naţionalismului din anii ce au precedat 1914, părea să fie în mare parte lipsit de entuziasm, ba chiar temător cu privire la eventualitatea unui alt război, fie el şi în scopul recâştigării Alsaciei şi Lorenei.[368] Intelectualii luau în râs visul unei aventuri militare. „Eu personal nu mi-aş da nici degetul mic de la mâna dreaptă pentru aceste teritorii de mult uitate”, scria remarcabilul intelectual Remy de Gourmont în 1891. „Am nevoie de el ca să-mi scrumez ţigara.”[369] Sentimentele pacifiste şi antimilitariste luau avânt îndeosebi în cercurile de stânga şi cele liberale. În 1910, un alt politician, asemenea lui Thiers pe partea dreaptă a eşichierului politic, a expus prudent poziţia Franţei cu ocazia unei ceremonii de comemorare a celei de a patruzecea aniversări a unei alte înfrângeri importante a francezilor în Războiul Franco-Prusac. Raymond Poincaré, care avea să fie preşedintele Franţei la data izbucnirii Primului Război Mondial şi care provenea din acea parte a Lorenei care încă aparţinea Franţei, a spus: „Franţa îşi doreşte în mod sincer pacea. Nu va întreprinde niciodată nimic pentru a o perturba. Pentru a o menţine, va face întotdeauna tot ce este compatibil cu demnitatea ei. Dar pacea nu ne condamnă nici la uitare, nici la trădare.”[370]

În deceniile ce au urmat anului 1871, francezii aveau nenumărate motive de îngrijorare pe plan intern. Animozităţile existente încă de la Revoluţie şi din epoca napoleoniană — dintre cler şi anticlericali, dintre regalişti şi republicani, dintre stânga şi dreapta, dintre revoluţionari, conservatori şi reacţionari — continuau să dezbine societatea franceză şi să submineze legitimitatea fiecărei forme de guvernare. Într-adevăr, chiar şi în 1989, când Franţa a aniversat bicentenarul Revoluţiei, au existat dezacorduri profunde cu privire la semnificaţia acesteia şi felul în care trebuia să rămână în memoria colectivă. A Treia Republică, născută din înfrângere şi război civil, contribuia şi ea la această dezbinare. Noul Guvern Provizoriu nu numai că a trebuit să facă pace cu victorioasa Germanie, dar fusese nevoit să facă faţă şi Comunei din Paris, care preluase puterea în numele Revoluţiei. În final, guvernul a deschis focul împotriva comunarzilor, lucru care avea să stigmatizeze pe veci a Treia Republică; după numai o săptămână de lupte violente, baricadele au fost demolate, Comuna dizolvată, iar ultimii rebeli executaţi în cimitirul Père Lachaise.

Noua republică părea şi mai fragilă decât Prima Republică din 1792, desfiinţată de Napoleon după doisprezece ani, sau decât a Doua, care avusese parte de aceeaşi soartă, la intervenţia nepotului acestuia în 1851, după numai trei ani. Cea de-a Treia Republică avea nenumăraţi duşmani, de la comunarzii de stânga până la monarhiştii de dreapta, şi doar câţiva prieteni. După cum a mărturisit Gustave Flaubert: „Eu apăr sărmana Republică, dar nu cred în ea.”[371] Şi, într-adevăr, uneori nici măcar politicienii republicani nu păreau să creadă în ea, căci îşi obţineau posturile în guvern prin tot soiul de tertipuri — între 1871 şi 1914, Franţa a avut cincizeci de ministere diferite — şi mult prea des păreau să fie interesaţi doar de ce puteau obţine de la acea Republică pe care cetăţenii ajunseseră să o numească Târfa sau Republica Cârdăşiilor. În 1887, s-a descoperit că ginerele preşedintelui vindea distincţii, chiar şi ordinul naţional Légion d’Honneur; o vreme termenul vieux décoré a fost considerat o insultă. În 1891–1892, Panama Canal Company a intrat în faliment, înghiţind odată cu sine milioane de franci şi reputaţiile faimoşilor de Lesseps şi Gustave Eiffel, arhitectul faimosului turn, dar şi ale altor zeci de deputaţi, senatori şi miniştri. Cel puţin, moartea preşedintelui Faure în braţele amantei sale a provocat un alt soi de scandal. Nu era de mirare că în Franţa oamenii erau în căutarea unui erou, unui bărbat care să intre călare în guvern şi să dea afară toată acea gloată sordidă. Cu toate acestea, chiar şi oamenii de genul acesta au dat greş, de la mareşalul MacMahon, care, în calitate de preşedinte, a încercat să reinstaureze monarhia (o caricatură de la acea vreme titra: „Cel puţin calul arată inteligent”), până la ghinionistul Boulanger.

Cel mai nociv scandal pentru a Treia Republică a fost însă de departe Afacerea Dreyfus, care, în esenţă, se rezuma la o chestiune foarte simplă: fusese căpitanul Alfred Dreyfus, din statul-major al armatei, condamnat pe bună dreptate sau nu pentru transmiterea unor secrete militare franceze Germaniei? Pe de altă parte însă, afacerea era complicată de detalii ce implicau falsuri, minciuni, ofiţeri de armată corecţi, dar şi corupţi, şi o serie întreagă de suspecţi. Dreyfus, care fusese condamnat pe nedrept, pe baza unor mărturii inventate, a dat dovadă de un stoicism şi o forţă morală extraordinare în fata dizgraţiei publice şi a unei pedepse îngrozitoare, în timp ce autorităţile militare, în special cele din statul-major, şi guvernul au afişat, ca să nu spunem mai mult, o ostilitate evidentă în a investiga un caz care devenea din ce în mai neîntemeiat. Într-adevăr, anumiţi membri ai statului-major au încercat să fabrice noi dovezi împotriva lui Dreyfus, dându-şi ulterior seama, la fel ca în cazul scandalului Watergate care a avut loc mulţi ani mai târziu în Statele Unite, că încercarea de a ascunde infracţiunile iniţiale nu făcea decât să-i afunde şi mai adânc în mocirla conspiraţiei criminale.

Afacerea a mocnit ceva vreme, dar în 1898 a devenit o chestiune publică. Dreyfus fusese condamnat în pripă de o curte marţială şi trimis în 1894 în colonia penitenciară franceză de pe Insula Diavolului din Atlantic, în largul coastei Americii de Sud. Familia şi o mână de susţinători convinşi de

inocenţa sa au făcut presiuni pentru a redeschide cazul. I-a ajutat faptul că încă se transmiteau secrete militare Germaniei şi au continuat să nutrească speranţe când colonelul Georges Picquart, însărcinat cu investigarea celui de-al doilea trădător, a conluzionat că adevăratul vinovat de spionaj era desfrânatul comandant Ferdinand Esterhazy şi că acţiunile armatei în instanţă împotriva lui Dreyfus au fost o eroare a justiţiei. În faţa acestui rezultat nedorit, autorităţile militare şi susţinătorii lor din guvern au considerat că indiferent care ar fi fost greşeala în condamnarea lui Dreyfus armata nu-şi putea permite să-şi întineze prestigiul şi reputaţia. Prin urmare, drept recompensă, Picquart a fost trimis în Tunisia, unde armata spera să îl vadă putrezind, şi, când acesta a refuzat să părăsească ţara, a fost demis, arestat şi condamnat pe motive care s-au dovedit la fel de neîntemeiate precum cele din cazul Dreyfus.

În ianuarie 1898, când această afacere începea deja să işte interes în rândurile publicului, Esterhazy a fost judecat de o curte marţială şi achitat. Două zile mai târziu, marele scriitor Émile Zola şi-a publicat faimoasa scrisoare, „J'Accuse", adresată preşedintelui Faure, în care a expus circumstanţele cazului şi a acuzat armata şi guvernul de o muşamalizare scandaloasă. I-a acuzat, de asemenea, de oponenţii lui Dreyfus că s-ar fi folosit de faptul că Dreyfus era evreu pentru a declanşa sentimente de antisemitism şi că au subminat republica şi libertăţile acesteia. Şi toate acestea, a continuat el, aveau loc într-o perioadă în care Franţa se pregătea pentru marea Expoziţie de la Paris, care avea să celebreze un secol de adevăr şi libertate. După cum a arătat pe un ton provocator şi în scrisoarea sa, Zola se aştepta să fie acuzat de calomnie. Guvernul, cu unele ezitări, l-a îndatorat. Zola a fost judecat şi condamnat pentru insulte aduse armatei, însă a fugit în Anglia înainte de a fi arestat.

Acum afacerea se transformase deja într-o criză politică majoră, iar societatea franceză era divizată între susţinătorii lui Dreyfus, dreyfusarzii, şi oponenţii lui, antidreyfusarzii. Radicalii, liberalii, republicanii, anticlericalii (categorii care adesea se întrepătrundeau) făceau parte din prima tabără, în timp ce regaliştii, conservatorii, antisemiţii, susţinătorii Bisericii şi ai armatei făceau parte din cea de-a doua. Dar departajarea nu era întotdeauna atât de clară: familii, prieteni, colegi de breaslă ajunseseră toţi să fie dezbinaţi din acest motiv. „Acest război de cinci ani s-a purtat în ziare, în curţile de judecată, în sălile de spectacol, în biserici şi chiar pe străzile publice", scria Thomas Barclay, jurnalistul şi omul de afaceri britanic.[372] O cină de familie s-a sfârşit la tribunal când un ginere antidreyfusard şi-a pălmuit soacra care îl susţinea pe Dreyfus. Soţia lui a cerut divorţ. Printre artişti, Pissarro şi Monet erau dreyfusarzi, Degas şi Cézanne erau în tabăra adversă. Consiliul editorial al unei reviste de ciclism s-a dizolvat, iar membrii antidreyfusarzi ai acestuia şi-au înfiinţat propria revistă, dedicată automobilului. În februarie 1899, Paul Déroulède, un provocator de dreapta şi notoriu antidreyfusard, a încercat să pună la cale o lovitură împotriva dreyfusardului Émile Loubet, care tocmai fusese ales preşedinte al Franţei, urmând să-i succeadă lui Faure. Déroulède era

mai degrabă un bun agitator decât conducător, aşa că încercarea a eşuat. În acea vară însă, un antidreyfusard a zdrobit cu bastonul pălăria lui Loubet la cursele de cai de la Auteuil.[373]

Deşi moderaţii din ambele tabere erau din ce în ce mai îngrijoraţi cu privire la viitorul republicii, stingerea acestei afaceri s-a dovedit a fi dificilă. În 1899, Picquart a fost eliberat din închisoare şi Dreyfus a fost adus înapoi de pe Insula Diavolului pentru a fi rejudecat de o altă curte marţială. Pasiunile generate de acest caz au căpătat o asemenea amploare, încât în momentul în care avocatul lui Dreyfus a fost împuşcat în spate de un atacator (care nu a fost prins niciodată, de altfel), trecătorii din conservatorul oraş Rennes au refuzat să îl ajute. Dreyfusarzii vorbeau pe ascuns despre o conspiraţie de dreapta. Deşi de această dată verdictul judecătorilor nu a fost unanim, Dreyfus a fost găsit din nou vinovat, cu circumstanţe atenuante. Verdictul şi graţierea finală acordată de Loubet au fost prea mult pentru oponenţii săi, dar prea puţin pentru susţinători. Dreyfus a cerut o rejudecare a procesului, pe care a obţinut-o în 1906. Curtea de Apel a anulat verdictul, iar Dreyfus a fost reprimit în armată. La fel şi Picquart. Acesta a murit într-un accident de vânătoare în ianurie 1914, Dreyfus însă, care se retrăsese din armată, s-a reînrolat şi a luptat în Primul Război Mondial. A murit în 1935.

A Treia Republică, poate spre surprinderea tuturor, a supravieţuit acestei crize. Era mult mai stabilă decât părea şi avea un avantaj: nenumăraţi francezi, oricât de dezbinaţi ar fi fost, nu voiau să rişte un nou război civil. În plus, avem de-a face cu o continuitate mai profundă decât ar părea la prima vedere. Deşi guvernele se schimbau des, la conducere răsăreau aceleaşi nume. Când Georges Clemenceau, ferocele politician şi jurnalist cu vederi radicale, care a deţinut câteva funcţii importante înainte de şi în timpul Primului Război Mondial, a fost acuzat că şi-ar fi făcut o meserie din dizolvarea guvernelor, acesta a replicat: „Am dizolvat un singur guvern. Toate sunt la fel.”[374] Funcţionarii civili asigurau şi ei o continuitate. Într-adevăr, căpătau o autonomie şi o influenţă considerabile pe măsură ce guvernele se tot schimbau.

La Quai d’Orsay, sediul Ministerului de Externe, şi printre diplomaţii francezi aflaţi în misiune în străinătate, sentimentul general era unul de dispreţ faţă de politicieni şi reţinere în a accepta ordine de la ei. Cu câteva excepţii, miniştrii de externe nu erau interesaţi de politica externă sau nu stăteau în funcţie suficient de mult timp pentru a înţelege. Parlamentul francez, ai cărui membri erau preocupaţi să-şi asigure un loc în guvern sau de lupta politică, ofereau prea puţină supraveghere susţinută.[375] Comisia responsabilă cu afacerile externe şi coloniale era ineficientă şi pasivă. Putea cere documente de la Quai d’Orsay sau audienţe la ministru, dar era neputincioasă în caz de refuz, aşa cum se întâmpla adesea. Politicianul (şi importantul dreyfusard) Joseph Reinach s-a plâns ambasadorului britanic: „Cei patruzeci şi patru de membri ai săi bârfesc mult; povestesc informaţii confidenţiale nevestelor, amantelor sau prietenilor apropiaţi, care la rândul lor bârfesc şi ei.”[376] Presa franceză avea în general mai multe informaţii şi

influenţă decât parlamentul francez. Cum aproape jumătate din miniştrii de externe din timpul celei de-a Treia Republici fuseseră la rândul lor jurnalişti la un moment dat în viaţă, ei înţelegeau prea bine cât de utilă sau periculoasă putea fi presa.

Afacerea Dreyfus a avut însă repercusiuni de durată. Vechile disensiuni din societatea franceză s-au accentuat şi au fost alimentate de noi nedreptăţi. Mulţi dintre simpatizanţii dreptei îşi exprimau deschis dispreţul faţă de valorile republicane şi liberale, iar ostilitatea stângii faţă de tradiţie, religie şi armată a fost la rândul ei întărită. Cei cu vederi radicale s-au folosit de această afacere pentru a aduce armata, pe care o vedeau pe nedrept ca fiind nimic mai mult decât un depozitar de conservatorism şi un cuib al aristocraţilor nereformaţi, sub control. Ofiţerii suspectaţi că nu ar fi împărtăşit punctul de vedere republican corect erau demişi, iar promovările, în general la nivelurile cele mai înalte, au început să depindă din ce în ce mai mult de afilierile politice şi de relaţii. Prin urmare, a fost afectat moralul armatei, iar prestigiul acesteia a scăzut şi mai mult. În mare parte, familiile respectabile nu doreau ca fiii lor să îmbrăţişeze o carieră militară. În deceniul de dinaintea Primului Război Mondial, numărul şi calitatea candidaturilor pentru corpul de ofiţeri au scăzut dramatic. În 1907, Adolphe Messimy, viitor ministru de război, care la acea vreme era unul dintre criticii cei mai acerbi ai armatei, a declarat în parlament că tuturor ofiţerilor părea să le lipsească o bună educaţie elementară. În mod evident, armata nu făcea prea multe ca să îmbunătăţească acest lucru. Planul de învăţământ pentru ofiţeri, chiar şi la nivelul unităţilor de elită, era încropit, depăşit şi incoerent. În plus, mult prea des era recompensată conformarea le reguli, iar talentul era trecut cu vederea. În ajunul războiului, armata franceză era prost condusă, mult prea birocratică şi reticentă la idei şi tehnici noi. „Democraţiile sunt instabile”, scria generalul Émile Zurlinden, una dintre persoanele cu cele mai ferme principii dintre cei care încercaseră, dar eşuaseră să găsească o soluţie cazului Dreyfus. „Au tendinţa de a-i privi cu ochi suspicioşi pe cei care ies în evidenţă prin talent şi comportament, şi nu pentru că nu le recunosc calităţile şi prestaţia, ci pentru că se tem pentru republică.”[377]

Afacerea Dreyfus a avut şi ramificaţii internaţionale. De ambele părţi existau oameni care credeau că afacerea era parte a unei conspiraţii internaţionale mai mari. Un naţionalist cunoscut a dat glas suspiciunilor dreptei în momentul în care a afirmat că „o mână de francmasoni, evrei şi străini încearcă să dea ţara noastră pe mâna englezilor şi germanilor discreditând armata”.[378] Dreyfusarzii anticlericali, pe de altă parte, considerau că în această afacere era implicat papa, care acţiona în special prin iezuţi. În afara Franţei, această afacere a avut un efect deosebit de regretabil mai ales asupra opiniei publice britanice într-o perioadă în care relaţiile dintre Franţa şi Regatul Unit erau deja tensionate din cauza crizei din Fashoda şi, mai târziu, a Războiului Burilor, declanşat în 1899, la scurt timp după rezultatul nesatisfăcător al noului proces al lui Dreyfus. Britanicii erau în general dreyfusarzi şi în mare parte considerau că acest

episod era o dovadă nouă (dacă mai era nevoie de dovezi) a neseriozităţii şi turpitudinii morale a francezilor. 50 000 de oameni au luat parte la un miting în Hyde Park pentru a-şi arăta sprijinul pentru Dreyfus. Regina Victoria şi-a trimis ministrul de justiţie să urmărească lucrările procesului şi i s-a plâns lui Salisbury de „sentinţa scandaloasă şi cumplită emisă împotriva sărmanului martir Dreyfus”. În semn de protest, şi-a anulat vacanţa anuală din Franţa şi nenumăraţi supuşi i-au urmat exemplul. Oamenii de afaceri au luat serios în calcul boicotarea Expoziţiei de la Paris din 1900.[379] „Cel puţin când vine vorba de germani, un lucru ştim sigur, sunt des ennemis francs”, i-a spus şeful Consiliului Municipal al Parisului lui Barclay. „Nu ne ascund că vor să ne înghită cu totul de îndată ce vor cuteza. Cu ei ştim unde stăm. Dar cu englezii, nimeni nu ştie pe ce picior se află. Nici măcar nu sunt în mod inconştient ipocriţi şi perfizi. Te duc cu bună ştiinţă cu zăhărelul, îţi fac promisiuni şi, după ce îţi dau un brânci de pe marginea prăpastiei, ridică ochii spre cer, slavă domnului că sunt un popor cu moralitate şi se roagă pentru sufletul tău!”[380]

La începutul secolului, Franţa se afla într-o situaţie vulnerabilă atât pe plan extern, cât şi intern. Relaţiile sale cu Marea Britanie erau abisale, cu Germania corecte, dar reci, cu Spania, Italia şi Austro-Ungaria, cu care rivaliza în Mediterană, încordate. Cu toate acestea, Franţa a reuşit să iasă din carantina în care o plasase Bismarck şi să încheie o alianţă extrem de importantă cu Rusia. Era o prietenie nefirească între republica cu trecutul ei revoluţionar şi puterea autocratică de la est, dar şi un pas important în drumul pe care pornise Europa către Primul Război Mondial. Deşi alianţa fusese concepută de ambele state în scop pur defensiv, de fapt lucrurile păreau uşor diferite dacă le priveai din altă perspectivă, aşa cum se întâmplă adesea cu coaliţiile, de altfel. Cum Polonia nu fusese încă reconstituită pe harta Europei, Germania putea să se considere, şi adesea chiar se considera, încercuită, având câte o putere ostilă atât la graniţa de est, cât şi la cea de vest. Alianţa franco-rusă avea să aibă nenumărate consecinţe, una dintre acestea fiind apropierea Germaniei de Austro-Ungaria, un aliat sigur pe care germanii se puteau baza pentru a evita această încercuire.

Nici măcar Bismarck nu ar fi reuşit să ţină Franţa nedeterminat în izolare, însă eşecul succesorilor săi de a reînnoi Tratatul de Reasigurare al Germaniei cu Rusia din 1890 a deschis o portiţă de care francezii au profitat rapid. Rusia oferea o ieşire din această izolare, iar dată fiind poziţia ei geografică, în caz de conflict cu Franţa, Germania ar fi trebuit să se uite întotdeauna peste umăr, spre est. În plus, Rusia avea ceea ce îi lipsea Franţei — o mână de lucru uriaşă. Coşmarul demografic de care se loveau francezii, şi cu care aveau să se confrunte din nou în 1920 şi 1930, era o stagnare în creşterea populaţiei, în timp ce populaţia Germaniei creştea constant. În 1914, Germania număra 60 de milioane de locuitori, iar Franţa 39 de milioane. Într-o epocă în care armatele se bazau mai mult pe cantitate decât pe calitate, acest lucru se traducea simplu în mai mulţi soldaţi pentru Germania.

Capitalul de care Rusia avea neapărată nevoie a fost unul dintre motivele pentru care această ţară a devenit receptivă la ideea unei alianţe cu Franţa. Economia rusă se extindea cu rapiditate şi necesita mai multe fonduri decât putea strânge guvernul rus. Băncile germane fuseseră cândva principala sursă pentru împrumuturile externe ale Rusiei, însă acum acestea începuseră să acorde împrumuturi din ce în ce mai mult în interiorul Germaniei, unde cererea era, de asemenea, în creştere. Londra reprezenta şi ea o posibilă sursă de împrumuturi, dar relaţiile proaste dintre Rusia şi Marea Britanie făceau ca guvernul şi băncile englezeşti să nu fie tocmai dispuse să ofere împrumuturi unei ţări care îi putea deveni în orice clipă inamic. Prin urmare, singura putere europeană importantă la care mai putea apela era Franţa. Mulţumită cumpătării poporului său, Franţa deborda de capital în căutare de investiţii bune. În 1888, cu doi ani înainte de expirarea Tratatului de Reasigurare, băncile franceze au acordat primul împrumut dintr-o lungă serie de care avea să beneficieze guvernul rus. În 1900, Franţa devenise deja de departe cel mai mare investitor străin din Rusia (mai mare decât Marea Britanie şi Germania la un loc), alimentând dezvoltarea rapidă a industriilor şi infrastructurii ruse. În 1914, liniile de cale ferată cu ajutorul cărora armatele ruseşti se deplasau până la graniţele ţării fuseseră construite în mare parte cu bani francezi. Investitorii francezi, după cum aveau să descopere pe spezele proprii după preluarea puterii de către bolşevici şi anularea tuturor datoriilor externe, deţineau un sfert din totalul investiţiilor străine în Rusia.[381]

Ambele ţări trebuiau să îngroape trecutul: Napoleon incendiase Moscova în 1812, ţarul Alexandru I şi trupele sale intraseră triumfal în Paris, doi ani mai târziu, sau Războiul din Crimeea. Ambele părţi trebuiau să-şi înăbuşe şi suspiciunile: Rusia faţă de republicanismul şi anticlericalismul francez, Franţa faţă de autocraţia şi ortodoxia ţaristă. Cu toate acestea, clasele superioare ruse admirau stilul francez şi adesea vorbeau franceza cu mai multă uşurinţă decât rusa, iar în ultima parte a secolului al XIX-lea francezii au devenit mari amatori de romane şi muzică rusească. În plus, Ministerul rus de Externe şi conducătorii săi militari erau tot îngrijoraţi la sfârşitul anilor 1880 de perspectiva unei posibile alianţe a Marii Britanii, considerată o putere inamică, cu Tripla Alinaţă, formată din Germania, Austro-Ungaria şi Italia. În acest caz, Rusia ar fi fost la fel de izolată ca Franţa. Alexandru al III-lea, ţarul Rusiei la acea vreme, care avea ultimul cuvânt în politică, a început să cocheteze cu ideea unei alianţe cu Franţa. Era influenţat şi de soţia sa, care făcea parte din familia regală daneză şi detesta Prusia pentru că învinsese Danemarca şi ocupase ducatele Schleswig-Holstein. De asemenea, ţarul părea să fi fost profund jignit de decizia Germaniei de a nu reînnoi Tratatul de Reasigurare în 1890. La o lună de la expirarea tratatului, generalii ruşi au început discuţiile cu un general francez care lua parte la exerciţiile lor militare anuale despre un posibil acord militar.[382]

În anul următor, Franţa şi Rusia au ajuns la un acord militar secret prin care stabileau să se ajute reciproc în cazul în care oricare dintre ele ar fi

fost atacată de un membru al Triplei Alianţe. Un semn al dovezii de curaj pe care o presupunea acest act a fost faptul că ratificarea sa a durat un an şi jumătate. Pe parcursul următorului deceniu aveau să fie însă momente în care alianţa franco-rusă aproape că s-a năruit în contextul în care interesele celor două state nu coincideau sau chiar intrau în dezacord. În 1898, de exemplu, francezii au fost profund dezamăgiţi în momentul în care ruşii au refuzat să le ofere sprijin în Fashoda. Alianţa în sine nu a dus la declanşarea războiului în 1914, dar simpla ei existenţă a amplificat tensiunile din Europa.

Deşi acordul era unul secret, era evident pentru toată lumea că relaţiile internaţionale în cadrul Europei se schimbau dramatic. În 1891, ţarul a conferit cea mai importantă distincţie onorifică rusească preşedintelui Franţei. În acea vară, flota franceză a făcut o vizită de curtoazie la baza navală rusă de la Kronstadt, la vest de Sankt Petersburg, iar lumea întreagă a putut asista la un eveniment extraordinar: ţarul în poziţie de drepţi în timp ce se intona Marseilleza, deşi aceasta era interzisă în Rusia, fiind un imn revoluţionar. Doi ani mai târziu, o flotă rusească a sosit la Toulon, întorcând vizita. Mulţimile de francezi ovaţionau: „Vive la Russie! Vive le Tsar!”, iar oaspeţii au fost întâmpinaţi cu dineuri, recepţii, prânzuri, toasturi şi discursuri. „Nu cred că era femeie în Paris”, scria un jurnalist, „care să nu fie dispusă să-şi neglijeze îndatoririle doar ca să satisfacă dorinţele unui marinar rus!”[383] Ambasadorul britanic a fost amuzat de entuziasmul afişat de bunii republicani faţă de ţar şi regimul lui, dar avea impresia că efuziunile sentimentale care îi cuprinseseră pe francezi erau de înţeles: „Poporul francez, asemenea tuturor naţiilor de origine celtică, este sensibil şi însetat, într-un mod bolnăvicios, de simpatie şi admiraţie. Războiul cu Germania şi consecinţele acestuia i-au rănit profund în orgoliu şi, deşi şi-au purtat umilinţa cu răbdare şi demnitate, acest lucru nu înseamnă că nu au resentimente.”[384]

În 1898, la scurt timp după criza din Fashoda, omul care avea să conducă Franţa către semnarea unei alte alianţe neverosimile, de această dată cu fostul său duşman, Marea Britanie, a devenit ministru de externe. În mod surprinzător pentru a Treia Republică, Théophile Delcassé avea să rămână în funcţie timp de şapte ani, până când o nouă criză, de această dată în Maroc, avea să-l oblige să demisioneze. Provenea dintr-o familie modestă, din sud, de la poalele Pirineilor. Mama sa murise în 1857 pe când el avea doar cinci ani, iar tatăl său — un mărunt funcţionar judecătoresc — se recăsătorise. Noua soţie se purta rece cu băiatul, care era adesea trimis să stea la bunica lui. Studiase franceza şi literatura clasică la universitate şi încercase, fără succes, să devină dramaturg. Ca să se întreţină, la început a predat, iar mai apoi s-a implicat în jurnalism, pe care, asemenea multor tineri ambiţioşi din Franţa, îl considera o trambulină către politică. În 1887, s-a căsătorit cu o văduvă bogată, pregătită să-şi dedice averea carierei lui şi, doi ani mai târziu, a fost ales în parlamentul francez ca radical moderat. Primul discurs pe care l-a ţinut a avut ca temă politica externă şi a fost, după propria-i apreciere, un mare succes.[385]

Cu trăsături şterse, tenul măsliniu şi mic de statură (purta pantofi cu toc), Delcassé era un ministru de externe total neatrăgător. Duşmanii săi îl numeau „Gnomul” sau „Liliputanul Halucinat”. Nu avea nici capacităţi intelectuale ieşite din comun. Cu toate acestea, era foarte eficient, afişând un amestec de hotărâre, persuasiune şi sârguinţă. Susţinea că ajungea adesea la birou înainte de răsăritul zorilor şi pleca după miezul nopţii. A avut, de asemenea, noroc că Loubet, preşedinte al Franţei pe aproape tot parcursul mandatului său, i-a dat mână liberă. (Preşedinţia lui Loubet, spunea Paul Cambon, unul dintre cei mai importanţi diplomaţi ai Franţei, nu era „nimic mai mult decât o decoraţie inutilă”.)[386] Defectele lui Delcassé erau dispreţul pentru majoritatea politicienilor şi pentru bună parte din funcţionarii din Quai d’Orsay, precum şi faptul că îi plăceau secretele, ceea ce făcea ca toţi cei care ar fi trebuit să cunoască politicile şi iniţiativele franceze de mare importanţă să fie de cele mai multe ori neinformaţi. „De câte ori nu am auzit o voce neliniştită în spatele meu în timp ce părăseam încăperea în care mă aflam care îmi spunea: «Nu puneţi nimic în scris!» sau «Uitaţi tot ce v-am zis adineauri!» sau «Ardeţi hârtia aceea!»„[387], povestea Maurice Paléologue, timp de mulţi ani ambasador al Franţei în Rusia.

Deşi învăţase să fie stăpân pe sine, Delcassé era un tip cu pasiuni puternice, una dintre cele mai mari fiind Franţa. Îi plăcea să citeze din eroul său naţionalist Léon Gambetta, care afirmase că Franţa era „cea mai mare personalitate morală a lumii”. Jurnalist fiind, scrisese articole prin care cerea ca şcolarii francezi să fie învăţaţi că erau net superiori micuţilor germani sau englezi.[388] Asemenea altor reprezentanţi ai generaţiei sale, rămăsese neconsolat după Războiul Franco-Prusac; fiica sa băgase de seamă că nu reuşea niciodată să vorbească despre Alsacia şi Lorena. Surprinzător însă, nu îi detesta pe germani sau cultura germană; era un mare admirator al lui Wagner.[389] Cu toate acestea, considera un dat faptul că Franţa nu se putea apropia de Germania şi, prin urmare, a fost încă de la început un susţinător entuziast al alianţei cu Rusia.

Delcassé considera că renaşterea naţională a Franţei era strâns legată de cucerirea de colonii şi a colaborat îndeaproape cu puternicul lobby colonial încă de la debutul carierei sale politice. Împărtăşea, de asemenea, concepţia din ce în ce mai populară conform căreia Franţa avea un destin de împlinit în Mediterană, motiv pentru care îi era şi atât de greu să îi ierte pe englezi pentru ocuparea Egiptului. Asemenea altor naţionalişti francezi din aceeaşi perioadă, visa la o extindere a influenţei franceze în teritoriile arabe ale Imperiului Otoman, aflat în declin. Şi, asemenea multor compatrioţi de-ai lui, inclusiv cei de stânga, era de părere că stăpânirea franceză putea să confere beneficiile civilizaţiei. După cum a declarat Jaurès, marele lider socialist, despre Maroc: „Franţa este cu atât mai îndreptăţită să procedeze astfel, cu cât nu se pune problema unui atac-surpriză sau a violenţei militare, ci pentru că civilizaţia pe care o reprezintă în faţa băştinaşilor din Africa este net superioară stării actuale a regimului marocan.”[390] În căutarea făuririi unui imperiu, Delcassé,

anticlericalul convins, a descoperit un entuziasm pentru protejarea minorităților creștine aflate sub conducere otomană în regiuni precum Siria sau Palestina. Și a privit la sud, spre Africa de Nord (unde Franța deja avea o mare colonie a Algeriei), la Maroc, care începuse să cadă pradă anarhiei. Pentru a îndeplini scopurile Franței, era dispus să conlucreze cu vecinii săi, cu Italia și Spania, poate și cu Germania, dar mai ales cu Marea Britanie.

Pe la mijlocul anilor 1880, Delcassé a început să-și dorească o relație mai bună cu Marea Britanie. În plus, avea un plan și mai măreț: să pună bazele a ceea ce avea să devină într-un final Tripla Înțelegere (Antanta), între Franța, Rusia și Marea Britanie. Încheierea Acordului Franco-Rus din 1894 a fost pentru el un important prim pas în această direcție, iar în momentul în care a fost numit ministru de externe în 1898, i-a declarat ambasadorului englez că era de părere că o înțelegere cordială între Franța, Rusia și Marea Britanie era „de dorit în cel mai înalt grad”. „Chiar cred că acest bărbat mărunțel este sincer când spune asta”, i-a spus ambasadorul lui Salisbury. Premierul britanic însă nu era pregătit să renunțe la politica lui de izolaționism, iar la sfârșitul deceniului, în urma crizei din Fashoda și a Războiului Burilor, relațiile dintre cele două state au devenit și mai glaciale.[391]

După momentul din Fashoda, Delcassé a început să elaboreze un plan tacit de achiziționare a Marocului. Sub vagul pretext de apărare a unei expediții geologice, forțele franceze au înaintat, pornind de la granița algeriană, și au ocupat oaze-cheie din sudul Marocului. În 1900, Delcassé a încheiat o înțelegere cu italienii, prin care aceștia primeau mână liberă în Libia, iar Franța în Maroc. De asemenea, a purtat negocieri cu Spania. Cambon spunea că Delcassé era „într-o asemenea stare de surescitare nervoasă, cum nu îl văzusem niciodată, lucru care lasă multe de înțeles”[392]. Încercarea a eșuat din cauza schimbărilor guvernamentale din Spania, dar poate că și acest lucru l-a convins pe Delcassé că sosise vremea să ia serios în calcul o înțelegere cu Marea Britanie. Vechii săi prieteni din lobby-ul colonial făceau presiuni mari asupra lui, căci ajunseseră la concluzia că singura cale spre progres a Franței era să renunțe la pretențiile din Egipt în schimbul recunoașterii de către Marea Britanie a dominației franceze în Maroc.

Opinia publică franceză, un factor care trebuia întotdeauna luat în calcul, începea la rândul ei să se schimbe. Sfârșitul Războiului Burilor și tratatul semnat de englezi cu aceștia în mai 1902 au eliminat o sursă a animozității față de Regatul Unit. Nu după mult timp a urmat o criză subită în America Latină, iar francezii s-au bucurat când au înțeles cu această ocazie cât de mult ura și se temea publicul englez de Germania. Venezuela, care datora bani britanicilor și germanilor, refuza sa facă plăți, așa că Germania a sugerat ca ambele țări să organizeze o expediție maritimă comună, propunere pe care Marea Britanie a acceptat-o fără prea multă tragere de inimă. Britanicii erau îndreptățiți să fie prudenți: Statele Unite s-au înfuriat, considerând expediția o încălcare a

sacrosanctei Doctrine Monroe. În plus, aveau întotdeauna tendinţa de a privi cu suspiciune acţiunile englezilor. În Marea Britanie au urmat proteste publice, iar cabinetul a rămas consternat în faţa periclitării relaţiei cu Statele Unite, care doar de curând se mai îmbunătăţise, şi a cooperării cu germanii. Înaintea Crăciunului din 1902, Kipling a publicat o poezie în The Times, în care se întreba: „Nu mai exista flotă pe lume/De acestora v-aţi alăturat?”, iar poezia se încheia cu o ultimă strofă mobilizatoare:

In sight of peace — from the Narrow Seas

O’er half the world to run —

With a cheated crew, to league anew

With the Goth and the shameless Hun![393]

Prinţul Metternich, ambasadorul german la Londra, un susţinător înfocat al îmbunătăţirii relaţiei anglo-germane, spunea că nu mai văzuse vreodată o ostilitate mai mare în Marea Britanie faţă de o altă naţiune.[394]

La începutul lui 1903, Delcassé a decis că Franţa trebuia să-şi soluţioneze divergenţele cu Marea Britanie şi l-a instruit pe Paul Cambon, ambasadorul său de nădejde la Londra, să iniţieze discuţiile în acest sens cu noul ministru de externe, lordul Lansdowne.[395] Cambon însă i-o luase deja înainte. În ultimii doi ani, îi făcuse lui Lansdowne nenumărate propuneri: ca Franţa să renunţe la vechile drepturi obţinute prin tratat în colonia britanică Newfoundland sau să accepte controlul britanic în Egipt în schimbul promisiunii că va primi mână liberă în Maroc sau ca acesta să fie împărţit între cele două ţări. Englezii au ascultat cu interes, însă nu s-au angajat la nimic. Aceştia credeau, pe bună dreptate, de altfel, că ambasadorul acţiona din proprie iniţiativă, aşa cum făcea de obicei.

Paul Cambon era mic de statură, demn, îmbrăcat impecabil şi avea un uşor şchiopătat. Era foarte pătruns de propria-i importanţă. Se evidenţiase în carieră: fusese reprezentantul Franţei în Tunisia, apoi ambasador în Spania şi Imperiul Otoman şi îşi câştigase reputaţia de a fi un diplomat extrem de eficient şi cinstit, dar şi încăpăţânat şi refractar la ordinele celor pe care îi considera incompetenţi, în această categorie incluzându-i mai pe toţi superiorii săi. După cum i-a declarat fiului său, Cambon considera că „istoria diplomatică este doar o lungă înşiruire de încercări ale unor agenţi de a obţine ceva şi de reacţii ale Parisului, care opune rezistenţă”.[396] Deşi era de acord cu politicile lui Delcassé şi îi împărtăşea ambiţiile cu privire la reconstruirea marii puteri franceze, considera că diplomaţii erau parteneri activi în elaborarea politicii externe. În timpul misiunii de ambasador la Constantinopol, căpătase o antipatie faţă de Rusia şi o profundă lipsă de încredere cu privire la ambiţiile acesteia în estul Mediteranei, însă era realist şi vedea avantajele unei prietenii cu Rusia. Pe de altă parte, nu credea că Rusia — „moins utile qu’embarrassante” — era o ţară pe care să te poţi baza. Una dintre cele mai mari temeri ale sale era posibilitatea ca

Rusia şi Germania să restabilească relaţiile amicale, ceea ce ar fi izolat din nou Franţa.[397] Încă de la începutul carierei sale, Cambon ajunsese la concluzia că Franţa trebuia să se apropie de Marea Britanie. Pe măsură ce problema marocană căpăta amploare, Cambon se temea că Marea Britanie se implica prea tare în această criză şi că Franţa avea să piardă Marocul dacă nu încheia rapid o înţelegere cu privire la Egipt.

Deşi şi-a petrecut o mare parte a carierei în Marea Britanie, din 1898 până în 1920, Cambon nu era un mare fan al britanicilor sau al culturii lor. Mergea la Londra dintr-un pur simţ al datoriei. Când a fost invitat să cineze cu regina Victoria la castelul Windsor, la scurt timp după sosirea sa în ţară, Cambon a găsit-o pe regină plină de viaţă, dar cina absolut cumplită. „Nu aş tolera o astfel de cină la mine în casă."[398] Nimic nu a reuşit să-l facă vreodată să-şi schimbe părerea despre mâncarea englezească. S-a opus deschiderii de şcoli englezeşti în Franţa şi avea impresia că francezii crescuţi în Marea Britanie erau retardaţi.[399] În 1904, când a primit un titlu academic onorific de la Oxford ca semn al noii prietenii dintre Franţa şi Marea Britanie, Cambon a trimis o lungă relatare amuzantă, dar deosebit de critică fratelui său, Jules, despre caniculă şi ceremonia interminabilă: „Versurile în greacă şi latină pronunţate cu accent englezesc erau pur şi simplu groaznice". Iar despre discursul final elogiator la adresa universităţii, a spus: „Nu am depus nici cel mai mic efort să fiu atent; eram epuizat."[400] Deşi a stat la Londra mai mult de două decenii, nu a învăţat niciodată să vorbească engleza corect. Când se întâlnea cu Grey, din 1905 ministrul de externe al Marii Britanii, care nu ştia decât engleză, vorbea rar şi răspicat în franceză, iar Grey făcea acelaşi lucru în limba lui.[401] Cu toate acestea, a ajuns să nutrească o admiraţie invidioasă pentru britanici. Funeraliile reginei Victoria au fost haotice: „Însă superioritatea britanicilor constă în faptul că le este absolut indiferent dacă îţi lasă impresia că sunt proşti."[402]

Misiunea lui Cambon la Londra a fost îngreunată de faptul că britanicii nu aveau încă o politică definită clar în privinţa unei alianţe cu Franţa. În plus, iar francezii bănuiau asta, îşi jucau propria lor partidă în Maroc. Deşi Marea Britanie nu elaborase o politică definitivă faţă de această ţară, câţiva membri ai guvernului, precum Chamberlain, luau serios în calcul posibilitatea de a o transforma în protectorat sau, până la deteriorarea relaţiilor cu Germania la începutul secolului, împărţirea ţării cu germanii.[403] Amiralitatea discuta despre construirea de baze navale sau porturi de-a lungul coastelor atlantice şi mediteraneene ale Marocului sau, cel puţin, despre o politică de prevenire a unor astfel de iniţiative din partea altor naţiuni, precum Germania, Spania sau Franţa.

Astăzi, comunitatea internaţională consideră statele aflate în disoluţie sau în declin o problemă, însă în epoca imperialismului acestea erau privite ca o oportunitate. China, Imperiul Otoman, Persia, toate erau slăbite, divizate şi aparent gata să fie împărţite. Marocul se afla în aceeaşi situaţie, iar în jurul anului 1900 devenea din ce în ce mai anarhic. Moartea puternicului şi capabilului sultan Hassan I în 1894 lăsase ţara în mâinile unui adolescent,

Abdelaziz. „Nu este neatrăgător, dar este durduliu şi îndesat; are trăsături regulate şi ochi limpezi”, spunea Arthur Nicolson, un diplomat englez aflat în misiune în Maroc. „Nu arăta bolnăvicios, ci doar ca un băiat care mânca prea mult.”[404] Abdelaziz s-a dovedit incapabil să stăpânească supuşii. Pe măsură ce administraţia sa devenea din ce în ce mai coruptă, conducătorii regionali puternici îşi declarau independenţa, piraţii atacau negustorii de-a lungul coastelor, iar banditii tâlhăreau caravanele din interiorul teritoriului şi răpeau bogătaşi pentru a fi răscumpăraţi. La sfârşitul lui 1902, o revoltă ameninţa să răstoarne acest şubred regim.

Tânărul sultan se juca în palatele lui şi, aşa cum au observat francezii, se înconjura de servitori englezi, de la grăjdari până la omul care îi repara bicicletele. (Ca să fim corecţi, trebuie spus că avea şi un francez care îi prepara apa gazoasă.) Cel mai de nădejde consilier al lui Abdelaziz şi comandant suprem al armatei marocane era un fost soldat britanic, Kaid Maclean, lucru care îi îngrijora profund pe francezi. „Era mic de înălţime şi rotofei, cu o barbă albă şi curată şi ochii cei mai veseli care au strălucit vreodată deasupra unui cimpoi”, scria Nicolson, care îl considera un tip cumsecade şi cinstit. „Înveşmântat într-un bernous[405] alb şi cu turban, se plimba agale pe aleile grădinilor şi sufla în cimpoi. The Banks of Loch Lomond[406] răsuna strident sub soarele african.”[407] Când Maclean a vizitat Marea Britanie în 1902 şi a fost invitat să stea la Balmoral şi înnobilat de Edward al VII-lea, diplomaţii francezi au ajuns la concluzia că suspiciunile lor erau bine întemeiate. Reprezentantul lui Delcassé în Maroc consemna cu tristeţe că englezii se foloseau în această ţară de orice mijloace, de la puterea lor de convingere până la mită, şi în cazul în care acestea dădeau greş, soţiile diplomaţiilor britanice ştiau ce aveau de făcut pentru a susţine interesele Regatului Unit.[408]

Cambon a continuat cu toate acestea să-l preseze pe Lansdowne. Cei doi au discutat de mai multe ori în cursul anului 1902. Convorbirile lor au avut ca temă diversele chestiuni coloniale, de la Siam până la Newfoundland, care încă dezbinau cele două ţări. Lansdowne era interesat, dar prudent, căci încă mai spera într-o îmbunătăţire a relaţiilor cu Germania şi probabil că dacă germanii nu ar fi lansat cursa navală şi dacă diplomaţia germană ar fi fost mai iscusită, ar fi obţinut ceea ce îşi dorea. Însă, în contextul dat, a ajuns să împărtăşească exasperarea unei bune părţi a Ministerului de Externe faţă de metodele şi retorica germană. „Am fost uimit de relativa prietenie afişată de francezi”, îi scria el unui coleg la sfârşitul lui 1901. „În acest moment, dacă ar fi să am o neplăcere măruntă cu una dintre ambasade, aş prefera-o pe cea franceză. Sunt mai manieraţi şi, în esenţă, este mai uşor să ai de-a face cu ei decât cu ceilalţi.”[409]

Asemenea mentorului său Salisbury, Lansdowne era un aristocrat dintr-o veche familie, care intrase în serviciul statului dintr-un pur simţ al datoriei. Era un bărbat slab şi îngrijit. Îşi începuse cariera ca liberal, urmând tradiţia familiei, şi a devenit membru al cabinetului Gladstone, iar apoi guvernator-general al Canadei, ţară pe care a îndrăgit-o, nu în ultimul rând pentru pescuitul de somon. S-a distanţat de colegii săi liberali în momentul în care

s-a pus problema autonomiei legislative a Irlandei (Home Rule) şi s-a alăturat conservatorilor, care se opuneau acestei legi. În 1900, când Salisbury, bolnav fiind, a fost convins să renunţe la conducerea Ministerului de Externe, acesta l-a numit, spre surprinderea unora, pe Lansdowne ca succesor al său. Chiar dacă Lansdowne nu a fost un ministru de externe extraordinar şi cu o personalitate deosebită, totuşi a fost unul de încredere şi raţional. Asemenea lui Salisbury, ar fi preferat ca Marea Britanie să rămână în izolaţionism, dar, cu mare reticenţă, a ajuns totuşi la concluzia că Marea Britanie avea nevoie de prieteni, aşa că a susţinut alianţa cu Japonia şi a demarat tratative atât cu Rusia, cât şi cu Germania, care până la acel moment nu se soldaseră cu niciun rezultat.

În 1902, presa din Franţa şi Marea Britanie, dar şi camerele de comerţ pledau în favoarea unei mai bune înţelegeri între cele două state, iar în Egipt, conducătorul de facto, eficientul reprezentant britanic, lordul Cromer, ajungea la rândul său la concluzia că un acord prin care Franţei i-ar fi revenit Marocul ar fi îmbunătăţit situaţia din Egipt pentru administraţia britanică. (În calitate de membri ai Caisse de la Dette, care îi proteja pe creditorii străini ai Egiptului, francezii reuşiseră să blocheze orice reformă fiscală în această ţară.)[410] La începutul lui 1903, Lansdowne a făcut un prim pas spre elaborarea unui acord mai amplu, în momentul în care el şi Cambon au convenit ca băncile britanice, franceze şi spaniole să acorde un împrumut comun Marocului. Apoi, în martie 1903, regele Eduard a decis, cu acordul miniştrilor săi, să facă o vizită la Paris.

Deşi francezii, ca buni republicani, atribuiau în mod exagerat monarhiei britanice puteri mult mai extinse decât avea în realitate şi înclinau să considere Antanta Cordială o politică personală a lui Eduard, vizita acestuia a reprezentat un moment important, fiind privită ca un gest de bunăvoinţă şi de sensibilizare a opiniei publice franceze în favoarea unui acord cu Marea Britanie. Acest lucru era un semn al unei noi atitudini şi a unui nou început, asemenea vizitei preşedintelui Nixon la Beijing în 1972. Important a fost că vizita a constituit un succes. Când a intrat în Paris, Eduard a fost primit cu răceală, chiar cu ostilitate uneori, de mulţime, şi din când în când se mai auzea cineva strigând: „Vivent les Boers!” şi „Vive Fashoda!”, Delcassé, care însoţea oaspeţii, continua să remarce cu voce tare: „Quel enthousiasme!” Întregul guvern francez a făcut toate eforturile pentru a-l distra pe rege (comercianţii francezi s-au alăturat festivităţilor aducând suvenire speciale, de la cărţi poştale până la bastoane cu capul regelui, şi chiar şi o nouă haină numită „Le King Edward”). La Palatul Élysée s-a ţinut un mare banchet cu crème Windsor, oeufs à la Richmond, selle de mouton à l’anglaise şi pudding à la Windsor, iar la prânzul de la Quai d’Orsay s-a servit jambon d’York truffée champenoise. Eduard s-a comportat impecabil în timpul vizitei şi a ţinut toasturi într-o franceză excelentă. La banchetul de la Élysée, a vorbit despre nenumăratele sale amintiri fericite de la Paris, un oraş în care regăseşti „tot ce este inteligent şi frumos”. Într-o seară, la teatru, a văzut în hol o faimoasă actriţă franceză şi a spus: „Mademoiselle, ţin minte că v-am aplaudat la Londra,

unde aţi întrupat toată graţia şi spiritul francez”. Vestea s-a răspândit prin teatru şi, când regele a intrat în loja sa, a fost primit cu aplauze. Chiar şi cursele de cai la care a participat s-au dovedit a fi de bun augur, căci au fost câştigate de un cal cu numele John Bull. La plecarea sa de la Paris, mulţimile ovaţionau: Vive Edouard! Vive notre bon Teddy! şi, firește, Vive la République![411]

Delcassé a fost încântat de această vizită şi convins că guvernul britanic era acum pregătit să semneze un acord, în parte şi deoarece în discuţiile sale private Eduard părea că trecuse dincolo de atribuţiile unui monarh constituţional. Regele şi-a exprimat sprijinul necondiţionat pentru pretenţiile Franţei asupra Marocului şi l-a avertizat pe Delcassé cu privire la kaiserul „nebun şi malefic”.[412] Două luni mai târziu, preşedintele Loubet şi Delcassé au făcut la rândul lor o vizită la Londra. În prealabil a existat doar o mică divergenţă, când regele a precizat că se aştepta ca oficialii francezi să poarte veşmântul tradiţional, care includea şi pantalonii până la genunchi, culottes în franceză. Acest lucru, pentru o naţiune care îi păstra vii în memorie pe sans-culottes, republicanii din clasa de jos care conduseseră Revoluţia din 1789, ar fi provovat însă o mare indignare în Franţa. Eduard a cedat, iar vizita a decurs fără incidente. În acea toamnă, cele două parlamente au făcut schimb de delegaţii, lucru nemaivăzut până atunci şi un indiciu al faptului că acordul nu era strict limitat la nivel guvernamental.

Pe parcursul vizitei lui Loubet la Londra, Delcassé i-a spus lui Lansdowne că era în favoarea unui „acord cuprinzător” şi cei doi bărbaţi au ajuns la concluzia că Marocul, Egiptul şi Newfoundland constituiau problemele principale. În următoarele nouă luni au avut loc la Londra negocieri, adesea dificile, între Cambon şi Lansdowne. Siamul a fost împărţit în sfere de influenţă, iar rivalităţile şi pretenţiile din Madagascar şi insulele Noile Hebride (în prezent, Vanuatu) au fost soluţionate relativ uşor. Newfoundland însă aproape că a dus la anularea întregului acord, aşa cum se întâmplă adesea cu lucrurile cele mai mărunte. Aparent aici miza era reprezentată de drepturile de pescuit de care se bucuraseră exclusiv pescarii francezi încă de la Tratatul de la Utrecht din 1713. Întrebarea dacă homarul era sau nu peşte a stârnit dezbateri aprinse. În cazul în care trebuiau să renunţe la drepturile lor, francezii cereau compensaţii în alte regiuni, de preferinţă în colonia britanică Gambia din Africa de Vest. Francezii erau încăpăţânaţi, pe de o parte pentru că erau presaţi de propriii pescari şi de camerele de comerţ din porturile franceze şi, pe de altă parte, pentru că Newfoundland era una dintre ultimele colonii al Imperiului Francez din America de Nord.[413] În cele din urmă, ambele părţi au cedat; englezii au oferit teritorii în nordul Nigeriei, o mică parte din Gambia şi câteva insule din apropierea coloniei franceze Guineea din Africa de Vest, iar francezii s-au mulţumit cu mai puţin decât ceruseră. Piesa de rezistenţă a acordului a fost însă înţelegerea cu privire la Egipt şi Maroc: Franţa a acceptat suveranitatea britanică în Egipt, iar Marea Britanie a predat efectiv Marocul influenţei franceze. Deşi francezii

promiseseră să nu schimbe statu-quoul politic din regiune, Franţa avea să primească rolul, foarte convenabil, de altfel, de menţinere a ordinii. Pentru a se garanta securitatea rutelor maritime ale Marii Britanii în Mediterană, în apropierea coastei marocane era interzisă construirea de fortificaţii, căci cel mai apropiat punct al acesteia se afla la douăzeci şi doi de kilometri de baza navală britanică din Gibraltar. Din clauzele secrete ale tratatului rezulta clar că niciuna dintre cele două părţi nu se aştepta ca Marocul să rămână mult timp independent.[414]

Pe 8 aprilie 1904, la mai puţin de şase ani de la criza din Fashoda, Cambon a venit în biroul lui Lansdowne din Ministerul britanic de Externe pentru a semna acordurile. Delcassé aştepta cu nerăbdare la Paris, iar Cambon s-a dus apoi grăbit la ambasada franceză pentru a folosi noul şi neobişnuitul aparat telefonic care tocmai fusese instalat. „E semnat!”, a strigat el din toţi rărunchii.[415] Deşi în Franţa au existat voci critice care erau de părere că Delcassé cedase prea mult, acordul a fost aprobat de parlamentul francez. În Marea Britanie, vestea a fost primită cu entuziasm. Franţa avea să fie mult mai utilă ca aliat împotriva Germaniei decât Japonia. Imperialiştii erau, de asemenea, mulţumiţi de confirmarea controlului britanic în Egipt, iar oponenţii imperiului se bucurau că rivalităţile luaseră sfârşit. Manchester Guardian a vorbit în numele liberalilor şi stângii când a afirmat în paginile sale: „Valoarea noii prietenii nu stă în evitarea disputelor, ci în şansa unei alianţe sincere între democraţiile din ambele ţări care să ducă la promovarea cauzei democratice.”[416]

În Germania, unde conducerea nu luase niciodată serios în calcul posibilitatea unei prietenii între Marea Britanie şi Franţa, prima reacţie a fost de şoc şi panică. Kaiserul i-a mărturisit lui Bülow că noua situaţie era îngrijorătoare; dacă Anglia şi Franţa nu mai se situau în tabere adverse, „nevoia de a acorda o atenţie deosebită poziţiei noastre devine mai presantă ca niciodată”.[417] Baroneasa Spitzemberg, bine conectată în cercurile puterii, scria în jurnalul ei: „Ministrul de Externe este deosebit de întristat de acordul anglo-britanic cu privire la Maroc, una dintre cele mai mari înfrângeri din polica germană de la Dubla Alianţă încoace.” Liga Pangermană, profund naţionalistă, a adoptat o rezoluţie prin care arăta că acordul cu privire la Maroc era o „ignorare umilitoare a Germaniei”, care fusese tratată ca o putere de mâna a treia. Naţional-liberalii, un partid conservator care de regulă susţinea guvernul, au cerut o declaraţie din partea cancelarului, iar kaiserul a ţinut discursuri prin care afirma că noua situaţie mondială ar fi putut obliga la o intervenţie din partea Germaniei, subliniind că forţele armate germane erau puternice şi gata de luptă.[418]

Relaţiile dintre Marea Britanie şi Germania se răciseră deja, iar opinia publică din ambele ţări accelera acest proces; Antanta Cordială, aşa cum a ajuns să fie cunoscută această alianţă dintre Franţa şi Marea Britanie, a întărit scindarea legăturilor dintre cele două state. Şi, chiar dacă unii politicieni britanici, precum Lansdowne, ar fi putut crede că alianţa nu făcea decât să soluţioneze unele chestiuni coloniale, în realitate noua prietenie era deosebit de importantă pentru echilibrul puterilor în Europa.

Franţa, cu alianţa ei deja semnată cu Rusia, se afla acum într-o poziţie mai puternică faţă de Germania, deşi rămânea de văzut în ce măsură. Marea Britanie avea să se afle curând în poziţia de a lua o decizie: dacă să susţină Franţa în momentele de criză sau să rişte pierderea prieteniei acesteia. După cum a declarat în 1907 sir Francis Bertie, la acea vreme ambasador la Paris: „Pericolul pe care va trebui să-l evităm va fi acela de a-i face pe francezi să-şi piardă încrederea în sprijinul nostru şi să-i împingem astfel spre semnarea unei alianţe cu Germania, un acord inofensiv pentru francezi, dar care ne va fi dăunător nouă. În acelaşi timp, nu trebuie să-i încurajăm pe francezi să se bazeze pe sprijinul nostru material într-atât încât să-i încurajăm să-i sfideze pe germani.”[419] Fie că-i plăcea sau nu, Marea Britanie avea toate şansele să fie implicată în disputele Franţei în Europa, în special în cele iscate de problema Marocului. Germania avea şi ea interese în regiune şi nutrea senzaţia, pe bună dreptate, că acestea fuseseră ignorate, aşa că nu peste multă vreme avea să-şi facă cunoscută nemulţumirea.

Lloyd George îşi amintea în memoriile lui de război că fusese în vizită la mai vârstnicul politician liberal lord Rosebery în ziua în care s-a anunţat semnarea Antantei: „M-a întâmpinat spunându-mi: «Ei bine, presupun că sunteţi la fel de mulţumit ca restul lumii de semnarea acestui acord cu Franţa?»„ L-am asigurat că eram încântat de faptul că acea relaţie încrâncenată şi tensionată luase în cele din urmă sfârşit. „Vă înşelaţi cu toţii. Asta va însemna în final război cu Germania!”[420]

(f) ▬▬▬▬▬

[353] Eubank, „The Fashoda Crisis Re-examined”, 145–8.

[354] Andrew, Théophile Delcassé, 45.

[355] Tombs şi Tombs, That Sweet Enemy, 428–9; Roberts, Salisbury, 702; Eubank, „The Fashoda Crisis Re-examined”, 146–7.

[356] Tombs, 126.

[357] Thompson, Northcliffe, 55–7.

[358] Roberts, Salisbury, 706–8.

[359] Mayne et al., Cross Channel Currents, 5.

[360] BD, vol. I, 300, p. 242.

[361] Mayne et al., Cross Channel Currents, 5.

[362] Kennedy, Rise of the Anglo- German Antagonism, 234.

[363] Eckardstein şi Young, Ten Years at the Court of St. James, 228.

[364] Rich, The Tsar’s Colonels, 88.

[365] Weber, France: Fin de Siècle, 105–6.

[366] Ousby, The Road to Verdun, 168–9.

[367] Weber, France: Fin de Siècle, 106.

[368] Joly, „La France et la Revanche”, passim.

[369] Porch, The March to the Marne, 55.

[370] Ousby, The Road to Verdun, 169.

[371] Ibid., 122–4.

[372] Barclay, Thirty Years, 135.

[373] Weber, France: Fin de Siècle, 121–4.

[374] Ousby, The Road to Verdun, 120.

[375] Hayne, French Foreign Office, 28–40; Keiger, France and the Origins, 25–9.

[376] Hayne, French Foreign Office, 38–9.

[377] Porch, The March to the Marne, 83, 218–21, 250–52 şi passim.

[378] Tombs şi Tombs, That Sweet Enemy, 426.

[379] Ibid., 426–7.

[380] Barclay, Thirty Years, 140–41.

[381] Lincoln, In War’s Dark Shadow, 17.

[382] Keiger, France and the Origins, 11–12; Fuller, Strategy and Power in Russia, 353–4.

[383] Sanborn, „Education for War and Peace”, 213–14.

[384] BD, vol. II, 35, pp. 285–8.

[385] Andrew, Théophile Delcassé, 1–10.

[386] Hayne, „The Quai d’Orsay”, 430.

[387] Andrew, Théophile Delcassé, 67.

[388] Ibid., 90.

[389] Ibid., 18–19.

[390] Ibid., 54.

[391] Ibid., 24, 91.

[392] Ibid., 191.

[393] Pe timp de pace — de la-ngusta Mare,/ Jumătate de lume traversăm —/ cu-nşelător echipaj, spre noua ligă /alături de got şi neruşinatul hun! (N.t.)

[394] Monger, The End of Isolation,104–5.

[395] Andrew, Théophile Delcassé, 190, 196–7.

[396] Ibid., 181.

[397] Hayne, French Foreign Office, 109.

[398] Eubank, Paul Cambon, 65.

[399] Hayne, French Foreign Office, 103.

[400] Eubank, Paul Cambon, 95.

[401] Ibid., 209.

[402] Ibid., 65, 68; Hayne, French Foreign Office, 103.

[403] Andrew, Théophile Delcassé, 186–7.

[404] Nicolson, Portrait of a Diplomatist, 86.

[405] Mantie berberă. (N.t.)

[406] Tradiţional cântec scoţian. (N.t.)

[407] Ibid., 84.

[408] Andrew, Théophile Delcassé, 186.

[409] Monger, The End of Isolation, 772.

[410] Andrew, Théophile Delcassé, 207–8.

[411] Cronin, Paris on the Eve, 63; Tombs şi Tombs, That Sweet Enemy, 439–41; Mayne et al., Cross Channel Currents, 14–16.

[412] Andrew, Théophile Delcassé, 209.

[413] Hayne, French Foreign Office, 94.

[414] Andrew, Théophile Delcassé, 212–14; Williamson, Politics of Grand Strategy, 10–13.

[415] Eubank, Paul Cambon, 87.

[416] Williamson, Politics of Grand Strategy, 27; Weinroth, „The British Radicals”, 657–8.

[417] Clark, Kaiser Wilhelm II, 192.

[418] Fischer, War of Illusions, 52–4.

[419] Sharp, Anglo-French Relations, 18.

[420] Lloyd George, War Memoirs, vol. I, 3.

Ursul şi Balena: Rusia şi Marea Britanie

În noaptea de 21 octombrie 1904, într-o vineri, era lună plină deasupra Mării Nordului, însă pe alocuri erau zone de ceaţă. Aproximativ cincizeci de traulere britanice din Hull erau răspândite pe o suprafaţă de doisprezece sau treisprezece kilometri, în zona de pescuit de la Dogger Bank, la jumătatea distanţei dintre nordul Angliei şi coasta Germaniei, în timp ce flota Rusiei la Marea Baltică trecea pe acolo. Flota se îndrepta spre Canalul Mânecii, de unde urma să pornească într-o călătorie — ce avea să fie sortită pieirii — înspre Orientul Îndepărtat. Năvoadele erau întinse pe punţile traulerelor, iar echipajul desolzea peştele la lumina lămpilor cu acetilenă. Pentru pescari momentul a fost o bine-venită ieşire din rutină: au glumit şi râs la vederea luminilor ce conturau silueta navelor de luptă şi a reflectoarelor care licăreau în apă. Lumina era atât de puternică, încât se puteau distinge feţele marinarilor ruşi. „Am chemat toţi oamenii pe punte pentru a lua parte la ce credeam a fi un spectacol splendid”, a spus căpitanul Whelpton, comandant de pescador. Deodată s-a suflat din goarnă şi s-a auzit huruitul artileriei şi al mitralierelor. „Bunule Dumnezeu!”, a exclamat Whelpton. „Nu-i de glumă, băieţi, aruncaţi-vă pe jos şi aveţi grijă de voi.”[421] Echipajele de pe traulere nu au mai avut timp să-şi strângă năvoadele grele, aşa că au rămas imobilizate în mijlocul mării, unde au fost bombardate timp de aproximativ douăzeci de minute. Apoi flota rusă a pornit la drum, lăsând în urmă doi morţi, nenumăraţi răniţi şi un trauler care se scufunda. La scurt timp după aceea, una dintre navele ruse a confundat un alt vas aflat sub acelaşi pavilion cu un crucişător japonez şi l-a bombardat. Acest episod era o dovadă a confuziei şi zăpăcelii caracteristice efortului de război rus.

Opinia publică britanică a fost furioasă pe flota rusă — „Beţi, ca de obicei”, scria Daily Mail —, iar guvernul britanic a împărtăşit această atitudine. Se cereau scuze public din partea guvernului rus şi plata reparaţiilor pentru daune. Ruşii au refuzat iniţial să recunoască faptul că flota lor greşise, susţinând că aveau motive întemeiate să creadă că torpiloarele japoneze pătrunseseră în apele europene pentru a ataca flota rusă la Marea Baltică. Lansdowne a respins această ipoteză şi, pe 26 octombrie, a cerut ca flota rusă să staţioneze la Vigo, pe coasta atlantică a Spaniei, până la soluţionarea problemei. „Dacă i s-ar permite să-şi continue călătoria fără să se oprească la Vigo, ne-am putea trezi în plin război până la sfârşitul săptămânii”, i-a spus el ambasadorului rus. Ruşii au răspuns a doua zi în mod beligerant; aveau „dovezi indisputabile” că japonezii plănuiau un atac asupra flotei. În orice caz, vina aparţinea traulerelor, căci se aflaseră în calea flotei, a adăugat amiralul Rojdestvenski, comandantul flotei. În acea seară, Lansdowne avea senzaţia că „războiul şi pacea cântăreau la fel de greu în balanţă”.[422] Deşi de această dată nu s-a ajuns la război, episodul de la Dogger Bank s-a adăugat la numeroasele răni pe care le-a suferit Europa în război. A şi agravat, dacă acest lucru mai era posibil, relaţiile

dintre Marea Britanie şi Rusia. Iar pentru Rusia a fost încă o catastrofă în războiul în plină desfăşurare cu Japonia.

În Orientul Îndepărtat, Rusia ajunsese la război cu Japonia din cauza unui amestec de incompetenţă, optimism nefondat cu privire la propriile capacităţi şi dispreţ, în mare parte rasial, faţă de japonezi. Ambiţia Rusiei de a forma o sferă de influenţă în Manciuria şi Coreea şi probabil de a le alipi Imperiului Rus în plină extindere declanşase un conflict cu alte puteri europene, în special cu Marea Britanie, dar şi cu Japonia, care se moderniza rapid şi devenise un actor de seamă în Asia. Între 1894 şi 1895, Japonia purtase un război cu Imperiul Chinez, aflat în agonie, în parte pentru controlul Coreei, şi repurtase o victorie decisivă. Prin pacea semnată, China recunoştea independenţa Coreei, înlesnind astfel intervenţia japoneză în zonă. (Coreea avea să devină parte a Imperiul Japonez în 1910.) De asemenea, Japonia a primit Taiwanul şi câteva insule din apropiere, precum şi permisiunea de a construi căi ferate şi porturi în Manciuria, teritoriu chinez. Aceasta a fost picătura care a umplut paharul pentru Rusia, care a condus puterile europene într-o acţiune comună de alungare a Japoniei din Manciuria. Japonezii au fost îndreptăţiţi să se simtă ofensaţi în momentul în care Rusia şi-a impus propriile concesiuni în regiune, printre care dreptul de a construi terminalul de sud al Căii Ferate Transsiberiene în nordul Manciuriei, o cale ferată ce traversa regiunea de la nord la sud, şi controlul asupra zonei de sud a acesteia inclusiv porturile de la Port Arthur (astăzi Lushun) şi Dairen (Dalian). China era prea slăbită pentru a se împotrivi acţiunilor de pe teritoriul său, iar celelalte puteri au fost îngrijorate de politica agresivă a Rusiei. Revolta Boxerilor a agravat tensiunile, Rusia folosind-o ca pe un pretext de a-şi trimite trupele să ocupe zone-cheie situate de-a lungul căii ferate pe care o construia în Manciuria, de la Harbin (Heilongjiang), din nord, şi până la teritoriile în concesiune din sud. Până la izbucnirea Războiului Ruso-Japonez din 1904, Rusia fusese periculos de izolată. Chiar şi aliata ei Franţa subliniase că alianţa lor se limita la Europa.

7. Rănit, ursul rus se întoarce împotriva stăpânului său. În 1905, după ce a suferit o înfrângere militară zdrobitoare în Orientul Îndepărtat în lupta cu Japonia, ţara aproape că a trecut printr-o revoluţie. Deşi regimul ţarului Nicolae a supravieţuit, şi chiar au fost adoptate câteva reforme, un alt război şi o a doua revoluţie aveau să zdrobească definitiv vechea ordine în 1917.

În noaptea de 8 februarie 1904, torpiloarele japoneze au atacat fără avertisment navele ruseşti ancorate în Port Arthur. Un detaşament japonez a acostat la nord de Port Arthur pentru a întrerupe aprovizionarea pe linia de cale ferată şi a ataca portul, iar altul, în Coreea, la Incheon (devenit faimos cincizeci de ani mai târziu, după debarcarea americanilor în Războiul din Coreea), de unde avea să înainteze spre nord, spre fluviul Yalu şi graniţa cu Rusia. Nebunia de a provoca un război cu Japonia, în condiţiile în care proviziile şi întăririle Rusiei erau transportate pe o distanţă de mii de kilometri pe calea ferată transsiberiană cu un singur sens şi încă neterminată, a devenit rapid evidentă. Rusia a suferit o serie de înfrângeri

pe parcursul următoarelor optsprezece luni. Port Arthur a fost asediat, iar flota rusă din Orientul Îndepărtat încercuită. Încercările terestre sau maritime de a sparge blocada au provocat pierderi grele de partea Rusiei. Port Arthur s-a predat la începutul lui ianuarie 1905, moment în care cea mai mare parte a flotei ruse din Pacific zăcea pe fundul oceanului.

Flota baltică a primit această veste pe când se afla în Madagascar, făcând ocolul pământului pentru a pune capăt asediului. (Flota fusese nevoită să ocolească prin sudul Africii, deoarece britanicii nu îi permiseseră să traverseze canalul de Suez.) Amiralul la comandă decisese să se îndrepte spre Vladivostok, portul Rusiei la Pacific. Pe 27 mai 1905, pe când flota pătrundea în strâmtoarea Tsushima dintre Coreea şi Japonia, navele japoneze deja o aşteptau. Bătălia ce a urmat a fost una dintre cele mai uimitoare victorii navale din istorie. Flota baltică rusă a fost anihilată, peste 4 000 de oameni s-au înecat şi chiar şi mai mulţi au fost capturaţi. Japonezii nu au pierdut mai mult de 116 oameni şi câteva torpiloare. Rusia a fost nevoită să accepte oferta de mediere a preşedintelui Theodore Roosevelt, iar japonezii, ale căror resurse se apropiau de zero, au fost de asemenea dispuşi să poarte convorbiri. Auguştii reprezentanţi ruşi şi japonezi s-au reunit într-un arsenal al marinei, la Portsmouth, New Hampshire. Motivele de mediere ale lui Roosevelt erau amestecate: credea cu sinceritate că Statele Unite, în calitate de una dintre cele mai avansate naţiuni ale lumii, aveau o obligaţie morală de a promova pacea, dar totodată, îi plăcea ideea că ţara sa — şi el însuşi — aveau ocazia să se afle în centrul unor mari evenimente. Când venea vorba de beligeranţi, asemenea multor americani, nu era de acord cu autocraţia rusă şi simpatizase iniţial cu Japonia, „o achiziţie de dorit” la ordinea internaţională, mergând ba chiar atât de departe, încât admirase felul în care japonezii deschiseseră ostilităţile printr-un atac-surpriză împotriva Rusiei, fără măcar să-şi bată capul să se formalizeze declarându-le război. După victoria zdrobitoare a Japoniei împotriva Rusiei, a început să fie preocupat de rolul Americii în Asia şi s-a temut că japonezii ar fi putut să-şi îndrepte atenţia spre China. După ce a adus cele două tabere la masa de negocieri, Roosevelt s-a retras şi a supravegheat convorbirile de la distanţă, de la moşia sa de la Long Island, încercând să nu-şi piardă cumpătul văzând că ambele ţări tergiversau negocierile. „De fapt, îmi vine să urlu de furie şi să-i dau cap în cap”, s-a plâns Roosevelt.[423] În septembrie, Rusia şi Japonia au semnat în cele din urmă Tratatul de la Portsmouth. Japonia a primit jumătate din insula rusă Sahalin şi concesiunile ruseşti din extremitatea sudică a Manciuriei. Anul următor, Roosevelt a câştigat noul instituit Premiu Nobel pentru Pace.

Rusia nu a suferit numai pierderi teritoriale. În ceea ce o priveşte, războiul s-a soldat cu 400 000 morţi, distrugerea unei mari părţi a flotei şi un cost de 2,5 milioane de ruble, sumă pe care oricum nu şi-o putea permite. „Un război cu Japonia o să fie deosebit de nepopular şi va amplifica sentimentul de nemulţumire faţă de clasele conducătoare”, îl avertizase generalul Alexei Kuropatkin, ministrul de război, pe ţar, în noiembrie 1903,

cu puţin timp înainte de izbucnirea ostilităţilor. Guvernatorul general al Caucazului a mers şi mai departe. „Nu trebuie să permitem izbucnirea războiului”, i-a spus el lui Kuropatkin. „Chestiunea războiului ar putea deveni una «dinastică».”[424] Ambii aveau dreptate. De la bun început, opinia publică nu manifestase entuziasm pentru război, şi până în 1904, intelectualii, clasele mijlocii din ce în ce mai influente şi latifundiarii, activi în noile guverne locale, erau deja nemulţumiţi de guvern.

Perioadele de dezvoltare extraordinar de rapidă, asemenea celor prin care trecuse Rusia în special începând cu 1890, nu sunt uşor de asimilat. Avântul Rusiei promitea un viitor mai bun, dar neliniştea o societate deja divizată. Magnaţii de la Moscova şi Sankt Petersburg trăiau în vile magnifice şi colecţionau obiecte scumpe de artă şi mobilier, în timp ce muncitorii acestora trăiau în mizerie şi munceau mult şi în condiţii îngrozitoare. Dacă în satele mai sărace ţăranii mâncau foarte rar carne şi abia aveau ce pune pe masă, în special în lunile lungi de iarnă, marii moşieri trăiau la fel de bine ca omologii lor din ţările europene bogate. Nici măcar extravagantul prinţ Iusupov (mai târziu, asasinul lui Rasputin) nu-şi putea irosi averea, care includea cu mult peste o jumătate de milion de acri de pământ, mine şi fabrici, ca să nu mai vorbim despre vazele de argint pe care îi plăcea să le umple cu pietre preţioase brute şi perle. În 1914, contesa Kleinmichel, simbol al mondenităţii din Sankt Petersburg, a organizat ceea ce ea credea a fi un mic bal elegant pentru nepoatele ei: „Am trimis trei sute de invitaţii, căci casa mea nu putea adăposti mai mulţi oameni, şi cum potrivit obiceiului rusesc cina se serveşte la mese mici, nici bucătăria mea nu ar fi putut face faţă mai multor invitaţi.”[425]

În pofida cenzurii şi represaliilor, pretutindeni se făceau apeluri pentru sfârşitul autocraţiei, instituirea unui guvern reprezentativ şi libertăţi civile. Balticii, polonezii, finlandezii, ucrainenii, ca să numim numai o parte din popoarele supuse Rusiei, cereau o autonomie mai extinsă. O minoritate minusculă, dar fanatică renunţase de mult la orice speranţă de reformare şi, în schimb, se angajase să răstoarne vechea ordine prin acţiuni violente, terorism şi insurecţie armată. Între 1905 şi 1909, aproape 1 500 de guvernatori locali şi oficiali au fost asasinaţi. Muncitorii din industrie, al căror număr creştea pe măsură ce acest sector se dezvolta, erau din ce în ce mai revoltaţi. În 1894, la urcarea pe tron a lui Nicolae al II-lea, au avut loc şaizeci şi opt de greve; zece ani mai târziu, peste cinci sute.[426] Deşi partidele socialiste radicale de stânga încă erau interzise, iar liderii lor în exil, acestea începeau să controleze şi să comande organizaţiile muncitoreşti care luau fiinţă. Până în 1914, cel mai bine organizat partid, al bolşevicilor, domina majoritatea sindicatelor şi deţinea majoritatea locurilor rezervate muncitorilor în Duma, noul parlament al Rusiei.

Înainte de 1914, Rusia era un organism gigantic care se mişca simultan în mai multe direcţii şi a cărui formă finală era incertă. Unele regiuni din ţară, în special zonele rurale izolate, rămăseseră neschimbate de secole, dar marile oraşe, iluminate electric, cu tramvaie şi magazine moderne, arătau ca Parisul, Berlinul sau Londra. Cu toate acestea, imaginea unei Rusii

rurale eterne şi veşnice — în care credeau ţarul, nenumăraţi conservatori, dar şi observatori ulteriori — era deosebit de înşelătoare. Abolirea iobăgiei, în 1861, răspândirea mijloacelor de comunicare, creşterea gradului de alfabetizare, exodul urban al ţăranilor în căutare de locuri de muncă (şi întoarcerea la sate pentru a-şi vedea familia) au zguduit din temelii viaţa sătească şi i-au subminat instituţiile. Vârstnicii, preoţii, tradiţiile şi comuna rurală, cândva atotputernică, nu mai aveau aceeaşi influenţă în viaţa sătească.

Epoca modernă punea sub semnul întrebării vechile certitudini, atât din mediul urban, cât şi rural. Cei religioşi încă se închinau la icoane şi credeau în miracole şi stafii; noii industriaşi erau preocupaţi să cumpere lucrări ale lui Matisse, Picasso sau Braque, creând unele dintre cele mai impresionante colecţii de artă modernă ale lumii. Arta tradiţională folclorică rusă coexista cu scriitori şi artişti experimentali. Stanislavski şi Diaghilev revoluţionau teatrul şi dansul. Scriitori îndrăzneţi puneau sub semnul întrebării bunele moravuri general acceptate, dar în acelaşi timp avea loc şi o renaştere spirituală, o căutare a înţelesului adevărat al vieţii. Reacţionarii doreau să se reîntoarcă în timp, la perioada de dinaintea deschiderii Rusiei influenţelor europene, din timpul lui Petru cel Mare; revoluţionarii extremişti, o mare parte a lor în exil, precum Lenin sau Troţki, doreau să nimicească societatea rusă.

Schimbările economice şi sociale desfăşurate pe parcursul unui secol sau mai mult în Europa Occidentală fuseseră comprimate într-o singură generaţie în Rusia. Iar Rusia nu avea instituţii puternic dezvoltate, puternic înrădăcinate, care să contribuie la absorbirea şi gestionarea acestor schimbări. Cea mai stabilă ţară din Europa, Marea Britanie, îşi construise de-a lungul secolelor parlamentul, consiliile locale, legile şi curţile de judecată (şi rezistase şi unor crize, inclusiv unui război civil). În plus, societatea britanică se dezvoltase treptat şi lent, dezvoltând pe parcursul mai multor generaţii atitudini şi instituţii, de la universităţi la camere de comerţ, cluburi şi asociaţii, o presă liberă, o întreagă reţea complexă a societăţii civile care susţinea un sistem politic viabil. Mai aproape de Rusia, vecina sa, Germania, cu toate că era o ţară nou-formată, avea instituţii vechi în state şi oraşe, precum şi o clasă de mijloc numeroasă şi încrezătoare în sine, capabilă să susţină o societate puternică. Austro-Ungaria era mai fragilă, luptându-se şi ea cu tendinţe naţionaliste crescânde, dar dispunând de instituţii sociale mult mai dezvoltate decât cele ale Rusiei.

Există doar două analogii în era contemporană ce reflectă situaţia Rusiei cu zece sau douăzeci de ani înainte de 1914. Una se referă la Statele din Golf care, pe parcursul unei singure generaţii, au lăsat în urmă un stil de viaţă modest şi simplu, în care schimbările veneau greu, şi au intrat într-o lume internaţională în care bogăţia dobândită peste noapte i-a transformat în jucători. Casele din chirpici au dispărut, lăsând loc unui lux asemănător celui din Las Vegas şi unor zgârâie-nori care se ridicau tot mai sus, mai repede. Însă Statele din Golf au marele avantaj de a fi mici din punct de

vedere geografic şi demografic şi, prin urmare, pot fi manipulate, din exterior sau interior, de forţe şi indivizi puternici. Conducătorii lor au fost, cu puţin ajutor extern, suficient de pricepuţi ca să facă faţă schimbărilor rapide sau, în caz contrar, au fost înlocuiţi pe dată. Ţarul se lovea de o provocare mult mai mare: aceea de a ţine cumva sub control o Rusie vastă şi diversă, în care totul, de la populaţie şi până la distanţa faţă de graniţele europene sau Pacific, era mult mai mare.

Cea de-a doua analogie contemporană este China. Şi ea s-a confruntat cu provocările aduse cu sine de schimbare, condusă fiind de un regim care, din păcate, era nepregătit şi simţea lipsa unor instituţii robuste, care ar fi uşurat tranziţia de la o formă socială la alta. Chinei i-a trebuit o jumătate de secol şi a plătit scump din punct de vedere uman pentru a avea un guvern stabil, de la prăbuşirea vechiului sistem dinastic şi până la ascensiunea comunismului. În plus, se poate spune că încă se străduieşte să construiască acele instituţii durabile de care are nevoie ca să nu regreseze şi să nu accepte un regim corupt şi din ce în ce mai ineficient. Nu este surprinzător că societatea rusă, prinsă în mijlocul tranziţiei dintre vechi spre nou, a început să se clatine şi să se încovoaie sub propria greutate. Poate că lucrurile s-ar fi rezolvat de la sine dacă ar fi fost timp suficient şi dacă Rusia ar fi reuşit să evite războaie costisitoare. În schimb, s-a angrenat în două conflicte, al doilea chiar mai dezastruos decât primul, în curs de un deceniu. La 1914, o mare parte a conducătorilor Rusiei, inclusiv ţarul, erau conştienţi de pericolele presupuse de război, însă, în acelaşi timp, unii dintre aceştia au fost seduşi de tentaţia de a uni societatea în jurul unei cauze nobile, vindecând-o astfel de dezbinare. S-a consemnat că ministrul de interne, Viaceslav Plehve, ar fi spus în 1904 că Rusia avea nevoie de „un mic război victorios” care să ia gândul maselor de la „chestiuni politice”.[427]

Războiul Ruso-Japonez a dovedit cât de nebunească era o asemenea idee. La începutul conflictului, Plehve însuşi a fost omorât într-un atac cu bombă; spre sfârşitul războiului, noua mişcare bolşevică a încercat să ocupe Moscova. Războiul a contribuit la aprofundarea şi nemulţumirii unei mari părţi a populaţiei ruse faţă de propria societate şi conducătorii lor şi la dezlănţuirea acestui sentiment. Pe măsură ce nenumăratele deficienţe ale efortului rus de război deveneau evidente, de la comandament la aprovizionare, criticile deveneau din ce în ce mai fervente, fiind îndreptate atât împotriva guvernului, cât şi a ţarului, căci regimul erau unul deosebit de personalizat. La Sankt Petersburg, o caricatură îl înfăţişa pe ţar cu pantalonii în vine, luând bătaie şi strigând: „Lăsaţi-mă în pace! Eu sunt autocratul!”[428] Revoluţia Rusă de la 1905 s-a asemănat mult cu Revoluţia Franceză, distrugând vechile tabuuri, inclusiv sentimentul de veneraţie faţă de conducătorul ţării. Oficialilor de la Sankt Petersburg li s-a părut un semn de rău augur faptul că ţarina îşi pusese pe peretele din dormitor un tablou înfăţişând-o pe Maria Antoaneta, un cadou primit de la guvernul francez.[429]

Pe 22 ianuarie 1905, o mulţime uriaşă de muncitori, însoţiţi de familiile lor, îmbrăcaţi în cele mai bune haine, au mărşăluit înspre Palatul de Iarnă intonând imnuri, pentru a-i prezenta ţarului o petiţie prin care cereau aplicarea de reforme politice şi economice. Mulţi dintre ei încă îl considerau pe ţar „Tăticul lor” şi credeau că acesta trebuia doar să afle ce nu era în regulă, pentru a face schimbări. Autorităţile, deja îngrozite, au chemat armata, care a înăbuşit violent revolta, deschizând focul direct asupra mulţimii. Până la sfârşitul zilei, sute de oameni au fost ucişi sau răniţi. Duminica Sângeroasă a fost ca o repetiţie pentru Revoluţia de la 1917, fiind la un pas de a se transforma într-o revoltă de o amploare asemănătoare. Pe parcursul lui 1905 — „anul coşmarurilor”, după cum l-a numit regina-mamă — şi în vara lui 1906, Rusia s-a confruntat cu greve şi proteste. Unele dintre nenumăratele naţionalităţi ce populau Imperiul Rus au întrezărit posibilitatea libertăţii, aşa că au avut loc demonstraţii populare în masă împotriva conducerii ruse în provinciile baltice, precum şi din Polonia până în Caucaz. Ţăranii au refuzat să plătească arendă moşierilor şi, în unele regiuni rurale, au ocupat pământurile cu forţa, au furau animale şi au jefuit conacele. Circa 15 la sută din moşiile Rusiei au fost incendiate în această perioadă.[430] În vara lui 1905, marinarii flotei din Marea Neagră, de pe nava de luptă Potemkin, s-au răzvrătit.

În toamnă, căile ferate şi telegrafele nu mai funcţionau, iar ţarul era izolat la reşedinţa sa de vară de la Tsarskoe Selo, de lângă Sankt Petersburg. Magazinele erau goale, electricitatea fusese tăiată, iar oamenii se temeau să iasă din case. Timp de şase săptămâni, Sovietul Deputaţilor Muncitorilor a condus Sankt Petersburgul, ca alternativă la autoritatea guvernului. Un tânăr radicalist, Leon Troţki, era unul dintre liderii de seamă ai acestuia, iar sovietul Revoluţiei de la 1917 avea să fie condus tot de el. La Moscova, Partidul Bolşevic, un partid revoluţionar nou-format, plănuia o revoltă armată. Sub presiunea enormă exercitată de propriii săi susţinători, în octombrie, ţarul a publicat, fără tragere de inimă, un manifest prin care promitea o legislatură responsabilă, instituirea Dumei, precum şi drepturi civile.

Aşa cum se întâmplă adesea în asemenea momente revoluţionare, concesiunile i-au încurajat doar pe oponenţii regimului care părea să se prăbuşească, întrucât oficialii erau confuzi şi ineficienţi în faţa unor asemenea tulburări de amploare. În acea iarnă, un batalion al regimentului personal al ţarului Nicolae, Gărzile Preobrazhenski, s-a răsculat. Un curtean al ţarului scria în jurnalul său: „A venit momentul!”[431] Din fericire pentru regim, cei mai convinşi duşmani ai săi nu erau uniţi şi pregătiţi să preia puterea, iar reformatorii moderaţi erau gata să susţină vechea ordine în contextul promisiunilor făcute de ţar. Folosind armata şi poliţia după bunul plac, guvernul a reuşit să restabilească ordinea. Până în vara anului 1906, partea mai grea trecuse, cel puţin pentru moment. Însă regimul se mai confrunta cu încă o dilemă: cât de departe puteau merge cu reformele fără să-şi submineze definitiv autoritatea. De aceeaşi dilemă se lovise şi guvernul francez în 1789, iar mai târziu, în 1979, guvernul

şahului din Iran. Refuzul cererilor proreformă şi acţiunile represive creează duşmani; cedarea le încurajează şi atrage după sine şi mai multe pretenţii.

Războiul Ruso-Japonez şi consecinţele acestuia slăbiseră Rusia foarte puternic pe plan intern şi o făcuseră vulnerabilă pe plan extern. Flota era distrusă, iar ce rămăsese din armata sa fusese întors împotriva poporului rus. Colonelul Iuri Danilov, unul dintre cei mai eficienţi ofiţeri ruşi, spunea: „În calitate de comandant al unui regiment de infanterie, am avut ocazia să fiu la curent cu adevărata viaţă militară şi cu nevoile armatei în intervalul 1906–1908. Şi nu pot să găsesc alte cuvinte care să descrie mai bine această perioadă de până la 1910, inclusiv anii 1906–1910 şi poate chiar o perioadă mai lungă de atât, decât neputinţă militară totală.”[432] Rusia trebuia să-şi reconstruiască şi să-şi reformeze forţele armate, dar se lovea de două provocări dificile, dacă nu chiar de nedepăşit: în primul rând, împotrivirea puternică, deja înrădăcinată prin tradiţie, faţă de schimbare manifestată atât de armată, cât şi de civili şi, în al doilea rând, costurile reformării. Rusia avea ambiţiile unei puteri de primă mână, dar economia unei ţări în curs de dezvoltare, însă încă înapoiată. Lucrurile s-au înrăutăţit în primul deceniu al secolului al XX-lea, când cheltuielile militare au început să crească în întreaga Europă, pe măsură ce tehnologia militară devenea tot mai scumpă, iar armatele terestre şi marine se extindeau. Uniunea Sovietică s-a lovit de o problemă asemănătoare după 1945; a reuşit să ţină pasul cu Statele Unite în domeniul militar, dar societatea sovietică a avut de suferit, fapt care a dus până la urmă la căderea regimului.

În Rusia de după 1905, multe lucruri depindeau de deciziile conducătorului. Nicolae al II-lea era un monarh absolutist, care putea să numească şi să concedieze miniştri după bunul plac, să elaboreze politici şi, pe timp de război, să comande forţele armate. Înainte de 1905, spre deosebire de vărul său Wilhelm, din Germania, nu trebuise să-şi facă griji cu privire la o constituţie, un parlament ales sau la drepturile supuşilor săi. Chiar şi după concesiunile făcute în acel an, avea puteri mai extinse decât kaiserul sau împăratul austro-ungar, care trebuiau să facă faţă unui control mai mare asupra guvernelor lor şi asupra surplusului de cheltuieli din legislaturile lor. În plus, în aceste imperii, existau state cu drepturi proprii adânc înrădăcinate. Caracterul lui Nicolae şi punctele lui de vedere sunt, prin urmare, de o importanţă crucială în înţelegerea drumului Rusiei către Primul Război Mondial.

Nicolae avea doar douăzeci şi şase de ani în 1894, când s-a urcat pe tron. Regina Victoria nici nu-şi sărbătorise Jubileul de Diamant, iar nepotul ei, viitorul George al V-lea, era ofiţer naval. În Germania, Wilhelm domnea de numai şase ani. Nimeni nu se aşteptase, nici măcar Nicolae însuşi, să se urce pe tron atât de devreme. Tatăl său, Alexandru al III-lea, era robust şi puternic; se povesteşte că, la un moment dat, şi-a salvat întreaga familie susţinând acoperişul vagonului lor într-un accident feroviar. Cu toate acestea, pe când avea aproape cincizeci de ani, s-a îmbolnăvit de rinichi şi, pentru că a continuat să bea mult, şi-a grăbit sfârşitul.[433] Nicolae, care îl

iubise şi îl admirase pe tatăl său extraordinar, a fost foarte îndurerat de moartea lui. Era, de asemenea, cuprins de disperare, după cum spunea sora sa, Marea Ducesă Olga: „Ne tot spunea că nu ştia ce avea să se aleagă de noi, căci era complet incapabil să domnească.”[434]

Probabil că avea dreptate. La începutul secolului, Rusia, cu toate problemele ei, ar fi putut însemna prea mult pentru orice conducător, iar Nicolae probabil că s-ar fi priceput mai bine să fie un boier de ţară sau primarul unui oraş mic. Poate că îi lipsea încrederea în sine şi pentru că tatăl său fusese o personalitate atât de puternică. Compensa însă prin rigiditate şi încăpăţânare în situaţiile în care un bărbat mai înţelept şi mai sigur pe sine ar fi fost pregătit să recurgă la compromisuri şi să fie flexibil. Nu-i plăceau opoziţia şi confruntarea. „Pricepe ceea ce aude”, spunea un fost îndrumător al său, „numai că pricepe doar înţelesul brut, izolat, fără să se raporteze la context, fără să pună în legătură ansamblul de factori, evenimente, curente, fenomene... Pentru el nu există o perspectivă vastă, generală, elaborată pe baza schimbului de idei, argumente, prin dezbatere.”[435] Era cunoscut şi pentru nehotărârea sa. Un observator nota opinia generală: „Nu are caracter, este de acord cu toţi miniştrii săi în pofida faptului că fiecare dintre aceştia are o părere diferită.”[436] Sub domnia lui Nicolae, politica rusă internă şi externă avea să fie oscilantă, capricioasă şi confuză. Avea o memorie excelentă, iar curtenii săi susţineau că era inteligent, dar câteodată dădea dovadă de o credulitate care rivaliza cu cea a unui om simplu. Spre exemplu, la un moment dat, un contractor străin l-a convins că era posibil să contruiască un pod peste strâmtoarea Bering, care să unească Siberia de America de Nord. (Contractorul avea să primească vaste concesiuni de teren de-a lungul liniei de cale ferată proiectate să lege Rusia de pod.)[437]

Educaţia sa nu îl înarmase cu o bună înţelegere a Rusiei şi cu atât mai puţin a restului lumii. Copilăria lui Nicolae a fost una fericită, spre deosebire de cea a lui Wilhelm. Nicolae şi fraţii şi surorile sale au fost educaţi acasă şi aveau rareori legături cu alţi copii. Prin urmare, lui Nicolae, spre deosebire de alţi monarhi precum Wilhelm, Eduard al VII-lea sau George al V-lea, i-au lipsit experienţa de a fi şcolit alături de alţi tineri de vârsta lui şi ocazia de a cunoaşte oameni din diferite clase sociale. Nu îşi cunoştea nici ţara. Rusia lui Nicolae şi a fraţilor săi era ca un glob de cristal total imaginar al privilegiilor, palatelor, trenurilor speciale şi iahturilor. Din când în când, se lovea de o altă Rusie, asemenea momentului îngrozitor în care bunicul lor, Alexandru al II-lea, a murit în urma unui atac cu bombă, iar Nicolae a fost dus să-l vadă pe patul de moarte. Pentru Nicolae şi familia sa, adevărata Rusie era populată de ţărani fericiţi şi loiali, asemenea celor care munceau pe moşiile imperiale. Puţine aspecte ale educaţiei sau vieţii lor puteau pune sub semnul întrebării această vedere simplistă sau îi puteau face conştienţi de schimbările uimitoare prin care trecea societatea rusă.[438]

Nicolae a urmat studiile pe care le urma orice tânăr nobil rus. Stăpânea limbile străine — vorbea fluent franceză, germană, engleză şi rusă —,

studiase istoria, care îi plăcea, şi învăţase ceva matematică, chimie şi geografie. Când a împlinit şaptesprezece ani, a fost trimis să urmeze cursuri speciale de drept şi economie, dar nu a arătat mare entuziasm pentru acestea. Excelentele sale bune maniere şi puternicul simţ al autocontrolului i le datora unui tutore englez. „Rareori am întâlnit un tânăr mai manierat decât Nicolae al II-lea. Buna lui creştere ascunde toate celelalte defecte", a spus contele Serghei Witte, prim-ministrul său.[439] Când a împlinit nouăsprezece ani, Nicolae a primit o funcţie în cadrul Gărzilor Preobrazhenski. Adora să se afle în compania tinerilor aristocraţi bogaţi, colegii săi ofiţeri, îi plăceau viaţa fără griji din cazarmă, cu nenumăratele ei distracţii, şi sarcinile cotidiene uşoare din tabără. I-a spus mamei sale că se simţea ca acasă, „una dintre adevăratele consolări ale vieţii mele de acum!"[440] Asemenea lui Wilhelm, a manifestat un profund ataşament faţă de armată pentru tot restul vieţii. (Şi îi plăcea să se agite când venea vorba de detaliile privind uniforma militară). După cum spunea şi vărul său, Marele Duce Alexandr Mihailovici: „A dezvoltat o adevărată pasiune pentru serviciul militar. Acesta se potrivea caracterului său pasiv. Executai ordinele şi nu trebuia să-ţi faci griji cu privire la problemele mari, de care se ocupau superiorii."[441] După terminarea serviciului militar, Nicolae a fost trimis să facă o călătorie în jurul lumii, care nu a fost tocmai pe gustul lui. A dezvoltat o antipatie deosebită pentru Japonia şi japonezi în momentul în care un poliţist, scos din minţi, a încercat să-l asasineze.

Chiar şi la douăzeci şi cinci de ani, Nicolae rămăsese ciudat de necopt. Witte, care era îngrijorat cu privire la educaţia viitorului ţar, i-a sugerat lui Alexandru al III-lea să-i dea ocazia lui Nicolae să capete experienţă oferindu-i funcţia de preşedinte al Comisiei pentru Construcţia Căii Ferate Transsiberiene. „Ai încercat vreodată să discuţi ceva de o însemnătate crucială cu el?", a întrebat Alexandru. Witte a răspuns că nu. „Ei bine, este efectiv un copil. Opiniile lui sunt profund copilăreşti. Cum să prezideze o asemenea comisie?", a spus ţarul.[442] La începutul domniei sale, Nicolae s-a plâns ministrului său de externe: „Nu ştiu să fac nimic. Fostul ţar nu se aştepta să moară şi nu m-a lăsat să iau parte la nicio afacere guvernamentală."[443]

Subţire, chipeş, cu ochii albaştri, Nicolae semăna mai mult cu mama sa, o prinţesă daneză, a cărei soră se căsătorise cu Eduard al VII-lea al Marii Britanii. El şi George al V-lea, vărul său de gradul întâi, semănau izbitor, mai ales după ce amândoi şi-au lăsat o barbă scurtă, îngrijită, şi mustăţi ascuţite. Contemporanii îl considerau pe Nicolae fermecător, dar evaziv. După fiecare întâlnire cu ţarul, spunea unul dintre diplomaţii săi, „rămâneam cu impresia că era de o bunătate profundă, de o politesse extraordinară, că avea un intelect pregătit şi subtil, cu o uşoară tentă sarcastică, o minte foarte rapidă, dar oarecum superficială."[444] Când nu se afla în compania familiei şi a curtenilor de încredere care, de cele mai multe ori, erau ofiţeri — era bine păzit. În calitate de ţar, acţiona întotdeauna conform aceluiaşi tipic: la început arăta încredere unui anume ministru, după care ajungea să deteste să fie dependent de acesta şi, ca

atare, respectivul era demis din funcţie. La scurt timp după izbucnirea Războiului Ruso-Japonez, ministrul de război, generalul Kuropatkin, a încercat să demisioneze în semn de protest faţă de subminarea autorităţii sale de către ţar. I se părea că Nicolae ar fi avut mai multă încredere în el dacă-şi dădea demisia. Nicolae a fost de acord: „Ştii, este straniu, dar probabil că e corect din punct de vedere psihologic.”[445]

Nicolae l-a moştenit de la tatăl său pe unul dintre cei mai impresionanţi oameni de stat ai perioadei antebelice, Serghei Witte. Witte a fost, după cum a declarat un diplomat englez, „un bărbat puternic, energic, care nu cunoştea frica, cu o putere extraordinară de iniţiativă”[446]. Între 1892 şi 1903, ca ministru de finanţe, Witte a conferit un rol-cheie ministerului său în guvernul Rusiei, aducând în subordinea sa responsabilitatea pentru administrarea financiară a ţării şi a economiei acesteia. A încercat să eficientizeze agricultura şi guvernarea locală, astfel încât Rusia să poată exporta grâne pentru a obţine fondurile necesare dezvoltării. A susţinut industrializarea rapidă a Rusiei şi exploatarea teritoriilor recent dobândite în Orientul Îndepărtat — Calea Ferată Transsiberiană a fost în mare parte proiectul său. Însă pe măsură ce acumula putere, îşi făcea şi duşmani, printre aceştia ajungând să se numere şi ţarul. În 1903, Witte a purtat o discuţie îndelungată şi aparent amicală cu Nicolae: „Mi-a strâns mâna. M-a îmbrăţişat. Mi-a urat tot norocul din lume. M-am întors acasă în culmea fericirii, dar pe birou am găsit un ordin scris de demitere.”[447]

Nicolae a venit la putere cu trei mari crezuri: în Romanovi, în ortodoxie şi în Rusia. Pentru el, acestea erau interşanjabile. Credea că Dumnezeu încredinţase Rusia familiei sale. „Dacă ţi se pare că nu sunt destul de neliniştit, acest lucru se datorează faptului că am credinţa absolută şi de neclintit că destinul Rusiei, soarta mea şi a familiei mele se află în mâinile Dumnezeului atotputernic, care m-a aşezat pe locul în care mă aflu acum”, îi spunea Nicolae unui oficial de-al său în timpul tulburărilor de la 1905. „Orice s-ar întâmpla, o să mă supun Dorinţei Sale, fiind convins că n-am avut niciodată altă intenţie decât să servesc ţara pe care El mi-a încredinţat-o.”[448] Veneraţia faţă de tatăl său şi hotărârea de a păstra regimul intact, aşa cum îi fusese încredinţat de strămoşii săi, îl făceau pe Nicolae profund conservator şi vizibil fatalist. În primul an de domnie, a refuzat o cerere moderată a novicelor guverne locale, aşa-numitele zemstvos, de a avea un cuvânt mai greu de spus în administrarea afacerilor interne. „Toată lumea trebuie să ştie că, devotându-mi toată forţa binelui poporului meu, voi păstra principiile autocraţiei nealterate, la fel de ferm precum regretatul meu tată, a cărui amintire va rămâne veşnic în inima noastră.”[449] Pentru Nicolae şi tatăl său, autocraţia era forma de guvernare adecvată poporului rus şi cea mai bună, având în vedere diversitatea acestuia. În octombrie 1905, i-a explicat ministrului său de interne de ce se opunea recunoaşterii unei Dume şi drepturilor civile: „Ştii, nu mă agăţ de autocraţie pentru propria mea plăcere. Acţionez în această direcţie doar pentru că sunt convins că este necesară Rusiei. Dacă ar fi după mine, aş fi fericit să renunţ la toate acestea.”[450]

Problema era că Nicolae dorea să păstreze puterea moştenită, dar nu ştia aproape deloc ce voia să facă cu ea. Nu avea nici capacitatea de a alege consilieri buni, nici de a-i asculta. Avea tendinţa de a se baza pe cei care îi erau apropiaţi, precum mama sau unchii şi verii săi, tot Romanovi, care, cu câteva excepţii, erau corupţi şi leneşi. A avut, de asemenea, o serie de consilieri pioşi, dacă nu chiar şarlatani, printre care francezul M. Philippe, fost măcelar din Lyon, şi, cel mai cunoscut dintre toţi, pe misticul rus Rasputin, a cărui fervoare religioasă nu compensa nenumăratele sale defecte. Deja profund religios, Nicolae s-a afundat în spiritualismul atât de popular în Europa acelei vremi. Ţarul, după cum a spus ambasadorul britanic în 1906, „nu are cum să primească foarte multe sfaturi utile şi consiliere din planşete şi invocarea spiritelor.”[451] Oficialii erau îngrijoraţi de influenţa curţii asupra ţarului, dar nu puteau face nimic pentru a o contracara. După 1905, când a fost nevoit să înfiinţeze un Consiliu al Miniştrilor, a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a-l ignora. Îşi vedea miniştrii doar când voia el şi, de obicei, pe rând. Era întotdeauna politicos, dar detaşat şi interesat doar de chestiuni de politică externă, armată sau securitate internă. Majoritatea miniştrilor credeau, şi pe bună dreptate, că nu avea încredere în ei. După cum i-a spus un ministru unui coleg de-al său, la începutul domniei lui Nicolae: „Doamne fereşte să trebuiască să te bazezi pe ţar chiar şi pentru o secundă, în vreo problemă, oricare-ar fi ea; este incapabil să susţină o cauză sau pe cineva.”[452] Miniştrii şi oficialii săi observau că atunci când aduceau în discuţie subiecte pe care el nu voia să le discute, Nicolae refuza politicos, dar ferm să-i ia în seamă. Odată cu trecerea anilor, odată ce a căpătat încredere în sine, Nicolae s-a impus şi mai mult şi a devenit şi mai puţin dispus să asculte sfaturile nedorite.

Războiul Ruso-Japonez a izbucnit în mare parte deoarece Nicolae ajunsese să deteste faptul că Witte controla politica din Orientul Îndepărtat. Aşa că ţarul a ascultat de un grup de reacţionari ambiţioşi, care doreau să pună mâna pe resursele din zonă. Aceştia insistau ca Rusia să-şi extindă influenţa în nordul Coreei şi să-şi consolideze poziţia în Manciuria, chiar cu riscul unei confruntări cu Japonia. S-au bazat atât pe lipsa de încredere a ţarului în propriii miniştri, cât şi pe dispreţul său faţă de japonezi, întărindu-i ideea că trebuia abordată o atitudine fermă faţă de „un stat atât de barbar”.[453] Bucurându-se de sprijinul entuziasmat al acestora, în 1903, Nicolae l-a demis pe Witte şi a desemnat un trimis special pentru Orientul Îndepărtat, care a înrăutăţit rapid relaţiile cu Japonia. Ministerul rus de Externe, devenit un simplu observator în Orientul Îndepărtat, a încercat fără succes să liniştească opinia internaţională, care devenea din ce în ce mai îngrijorată de incoerenţa politicii externe a Rusiei şi de posibilitatea izbucnirii războiului. Chiar şi Nicolae părea oarecum îngrijorat: „Nu-mi doresc un război între Rusia şi Japonia”, a ordonat el, „şi nu voi permite un asemenea război. Luaţi toate măsurile necesare pentru a evita războiul.”[454] În acest moment însă, lucrurile scăpaseră deja de sub control: japonezii, ale căror propuneri pentru o înţelegere cu privire la Coreea şi Manciuria fuseseră respinse în repetate rânduri, au decis să pornească la război. După cum a spus şi ministrul de externe al Rusiei, contele Vladimir

Lamsdorff, în 1904: „Dezorganizarea completă a activităţii noastre politice în Orientul Îndepărtat, precum şi intervenţia ocultă a unui grup de aventurieri şi intriganţi iresponsabili au dus la declanşarea unei catastrofe.”[455]

În timpul domniei lui Nicolae, miniştrii s-au aflat într-o situaţie imposibilă, trebuind să slujească în acelaşi timp şi Rusia, şi ţarul. Chiar dacă credeau cu tărie că o anumită politică trebuia adoptată, nu se puteau hotărî să-l contrazică pe ţar. Vladimir Lenin, la acea vreme un revoluţionar puţin cunoscut, a dat un nume foarte potrivit aceastei situaţii: „criza nivelurilor înalte”.[456] Şi pentru că regimul era deosebit de personalizat, când lucrurile mergeau prost — cum s-a întâmplat în Războiul Ruso-Japonez şi, la scară mult mai mare, în Primul Război Mondial —, opinia publică rusă, o forţă din ce în ce mai importantă, avea tendinţa de a-l învinovăţi pe ţar.

Căsătoria lui Nicolae a înrăutăţit lucrurile şi a contribuit la izolarea lui. Mariajul era unul chiar fericit, dar îl făcuse să se retragă în globul de cristal al unei intime vieţi de familie şi ridicase o barieră din ce în ce mai eficientă împotriva restului lumii. Nicolae şi Alexandra se iubeau din adolescenţă. Ea era nemţoiacă, din micul ducat de Hesse-Darmstadt, dar, ca nepoată a reginei Victoria, Alexandra prefera să se declare englezoaică. Din fericire, regina Victoria, rusofobă convinsă, l-a simpatizat pe Nicolae şi a aprobat căsătoria. Principalul obstacol în calea mariajului a fost însă chiar Alexandra, pentru că, la început, nu a putut renunţa la protestantism pentru a se converti la ortodoxia rusă. După o luptă încrâncenată cu sine însăşi şi presiuni din partea familiei sale, care îşi dorea o asemenea alianţă glorioasă, a cedat şi, cu ochii în lacrimi, l-a acceptat pe Nicolae. (Unele guri rele au spus că a făcut acest pas pentru că voia să scape de noua soţie a fratelui ei mai mare.[457]) Aşa cum se întâmplă de cele mai multe ori cu cei convertiţi, avea să ajungă mai ortodoxă şi mai rusă decât ruşii. S-a devotat, de asemenea, cu trup şi suflet lui Nicolae şi intereselor sale, însă aşa cum le înţelegea ea.

Nunta a fost magnifică, dar sobră. Aranjamentele se făcuseră înaintea deteriorării sănătăţii şi morţii neaşteptate a lui Alexandru al III-lea, aşa că a avut loc la o săptămână după funeralii. Să fi fost acesta un semn de rău augur, după cum au spus unii ulterior? După acest principiu, încoronarea, care a avut loc un an mai târziu, ar fi trebuit să fie un semn şi mai rău. Ceremonia a decurs bine, însă la marile festivităţi publice organizate mai târziu la periferia Moscovei, unde urmau să se împartă bere, cârnaţi şi cadouri aniversare, a avut loc un dezastru. La festivităţi sosiseră ruşi din întreaga ţară, mulţi dintre aceştia cu trenul pe noua cale ferată; până în zori, circa jumătate de milion de persoane ajunseseră la Moscova. Mulţimea a intrat în panică, crezând că nu aveau să fie suficiente tratăţii pentru toată lumea, iar în zarva ce a urmat, mii de oameni au fost călcaţi în picioare şi probabil o mie sau chiar mai mulţi au murit zdrobiţi. În acea seară, ambasada Franţei organiza un bal pentru care a cheltuit milioane de ruble. Fără prea mare tragere de inimă, la insistenţele miniştrilor care voiau să sărbătorească alianţa cu Franţa, tânărul ţar şi ţarina au participat.

A fost o mare greşeală, în urma căreia tânărul cuplu şi-a câştigat reputaţia de a fi lipsit de suflet.[458]

Alexandra era mai intelectuală decât Nicolae şi îi plăceau dezbaterile, în special despre religie. Avea un profund simţ al datoriei şi credea că, fiind o bună creştină, avea obligaţia de a-i ajuta pe cei mai puţin norocoşi. Ca ţarină, a dat un exemplu admirabil colaborând cu organizaţii de caritate, ce vizau fie combaterea foametei, fie oferirea de îngrijiri medicale pentru bolnavi. Din păcate, era, de asemenea, foarte emotivă, nevrotică şi dureros de timidă. Dacă soacra sa intrase cu uşurinţă în societatea de la Sankt Petersburg şi prezidase cu aplomb baluri elaborate de curte şi recepţii, Alexandra era stânjenită şi vădit nefericită în public. „Nu adresa un cuvânt de bine nimănui", o critica o mare doamnă. „Putea fi un bloc de gheaţă care îngheţa pe toată lumea din jurul ei."[459] Asemenea soţiei lui Wilhelm, era pudică şi necruţătoare cu păcatele celorlalţi. A decis să invite la balurile curţii numai femei cu reputaţia nepătată; prin urmare, de pe listă au fost eliminaţi majoritatea liderilor societăţii.[460] Era la fel de hotărâtă când venea vorba de susţinerea favoriţilor săi într-o anumită funcţie, chiar dacă aceştia erau nepotriviţi. După cum a remarcat un oficial de rang înalt al curţii, Alexandra avea „o voinţă de fier, susţinută de un intelect prea mare şi de prea puţină cunoaştere."[461]

Alexandra mai prezenta încă un dezavantaj pentru noua ei funcţie, însă acesta a devenit vizibil de-abia după câţiva ani. Prin regina Victoria, era purtătoarea genei de hemofilie, o boală care de obicei se manifestă doar la bărbaţi. Celor suferinzi le lipseşte substanţa care coagulează sângele şi prin urmare orice tăietură, orice zgârietură, în mare parte orice accident le poate fi fatal. Singurul fiu al Alexandrei şi al lui Nicolae, Alexei, suferea de această boală şi era să moară de nenumărate ori în copilărie. Înnebunită, mama sa a căutat leacuri în Rusia şi Europa, apelând la doctori, şarlatani, savanţi, renumiţi făcători de miracole şi, în final, la coruptul şi degeneratul Rasputin, greşeală fatală pentru reputaţia familiei imperiale.

Odată ce starea ei de sănătate a început să se deterioreze, inclusiv din cauza nenumăratelor sarcini, Alexandra a început să se retragă tot mai mult din viaţa socială. În special după 1905, Nicolae a început să vină din ce în ce mai rar la Moscova. Chiar şi mama sa, care îl critica foarte rar, i-a spus: „Ţarul nu se vede cu nimeni, ar trebui să se vadă cu mai mulţi oameni."[462] Din motive de siguranţă, dar şi din plăcere, familia imperială locuia în afara Sankt Petersburgului, la reşedinţa imperială de la Tsarkoe Selo, ascunzându-se în spatele unor garduri înalte ascuţite, care, după 1905, au fost întărite cu 3 metri de sârmă ghimpată. Verile şi le petreceau la reşedinţa de la Peterhof, la Marea Baltică. Făceau excursii cu iahtul imperial, mergeau la cabanele de vânătoare ale ţarilor şi la palatul imperial din Crimeea.

Familia din centrul acestei măreţii, înconjurată de o etichetă rigidă şi complicată şi slujită de sute de servitori, gărzi şi curteni, era una simplă şi fericită, membrii săi fiind foarte retraşi şi, în mod bizar, nematerialişti.

Alexandra era mândră de cumpătarea ei, iar ţarul îşi purta hainele până se făceau zdrenţe. Fiul doctorului de la curte scria mai târziu despre lumea în care trăiau: „Această mică lume fermecătoare de basm de la Tsarkoe Selo dormea liniştită pe marginea unei prăpăstii, alinată de glasul dulce al bătrânelor sirene care fredonau încet «Dumnezeu să-l salveze pe Ţar»„.[463] Amândoi îşi devotau timpul fiului bolnav şi celor patru fiice, chiar în mod exagerat, după cum spunea Charles Hardinge, ambasador al Marii Britanii în Rusia, în timpul Războiului Ruso-Japonez. În mod bizar, Nicolae nu a părut impresionat de evenimentele Duminicii Însângerate şi de revoltele din capitală, aşa că, în loc să se întâlnească cu consilierii săi, şi-a petrecut timpul mergând la vânătoare, pasiunea sa, şi în compania micului Alexei. „Pot să-mi explic acest lucru prin fatalismul mistic adânc impregnat în caracterul său, alături de ideea că avea să vină un miracol şi că toate lucrurile aveau să se termine cu bine”, raporta Hardinge la Londra.[464]

În 1905, a fost nevoie de dovezile evidente şi covârşitoare care atestau că regimul său pierdea controlul asupra Rusiei, precum şi de presiuni puternice din partea tuturor celor apropiaţi, inclusiv a mamei sale, pentru a-l convinge pe Nicolae că trebuia să facă o serie de concensii serioase şi să-l recheme pe Witte la conducerea guvernului. La începutul lui octombrie, s-a învoit fără tragere de inimă să-l întâlnească pe fostul său ministru de finanţe, care a fost de acord să fie repus în funcţie cu condiţia garantării unei constituţii şi libertăţilor civile. Nicolae a încercat să-l convingă pe vărul său, Nicolae Nicolaevici, să impună în schimb o dictatură militară, însă, după o scenă îngrozitoare în care Marele Duce a ameninţat că avea să se împuşte pe loc în cazul în care Witte nu era numit de îndată în funcţie, a cedat. „Singura mea consolare”, i-a scris nefericitul ţar mamei sale, „este că aceasta este voia Domnului şi că această importantă decizie va scoate iubita mea Rusie din intolerabilul haos în care se află de aproape un an.”[465] După 1905, Nicolae a continuat să spere într-un miracol şi că promisiunea sa avea să fie dusă la bun sfârşit. În anii de dinainte de război, a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a submina constituţia şi a limita libertăţile civile. A deschis prima Dumă în aprilie 1906 şi a dizolvat-o în luna iulie a aceluiaşi an. În 1907, a emis un decret prin care schimba legile electorale, astfel încât latifundiarii conservatori puteau obţine mai multe locuri în Dumă, iar liberalii şi cei de stânga mai puţine. Nicolae a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a-l ignora pe Witte (deşi, în mare, îi era profund recunoscător pentru că obţinuse un împrumut consistent de la francezi, cu ajutorul căruia putea salva Rusia de la faliment) şi a şi reuşit să se descotorosească de el înainte cu puţin timp de prima reuniune a Dumei.

Cu toate acestea, o anulare completă a reformelor era imposibilă. Începând din anul 1905, guvernul avea de-a face cu un nou factor: opinia publică. În pofida încercărilor autorităţilor de a o cenzura, presa era din ce în ce mai vizibilă. Deputaţii din Dumă aveau libertatea de a se exprima în parlament fără teamă de urmări. Partidele politice erau încă slăbite, nu erau bine înrădăcinate în societatea rusă, dar erau capabile, dacă li se

acorda timp, să se dezvolte în forţe politice importante. Într-adevăr, noua constituţie îl descria pe ţar ca fiind Suprema Putere Autocratică, acesta continuând să controleze politica externă, armata şi Biserica Ortodoxă, având totodată dreptul de a numi şi demite miniştri, de a respinge orice lege, de a dizolva Duma şi de a declara legea marţială. Însă simpla existenţă a unui asemenea document presupunea că şi puterea ţarului era limitată. Duma era, în mare parte, o cameră de pălăvrăgeală, cu puteri neclare, dar avea dreptul de a audia miniştri şi de a aloca fonduri pentru armată şi marină dacă dorea (deşi nu putea refuza aprobarea bugetului militar al guvernului).

Nicolae a trebuit, de asemenea, să accepte formarea unui Consiliu de Miniştri, menit să funcţioneze ca un guvern, care să coordoneze şi să direcţioneze politica guvernamentală şi al cărui preşedinte avea să facă legătura între miniştri şi ţar. Witte, primul preşedinte, nu şi-a putut îndeplini funcţia pentru că Nicolae se consulta cu miniştrii după bunul plac. Succesorul său, Petru Stolîpin, a rezistat până în 1911, pe de o parte pentru că Nicolae avea încredere în el, iar pe de altă parte pentru că, după 1905, ţarul a renunţat să se mai amestece zi de zi în politică. Nicolae îl admira, asemenea multor altora din clasa conducătoare, pentru curajul său fizic. În 1906, teroriştii îi aruncaseră în aer casa de vacanţă de lângă Sankt Petersburg; zeci de oameni fuseseră ucişi sau răniţi şi doi dintre copiii săi grav accidentaţi, dar Stolîpin a dat dovadă de o deosebită tărie sufletească şi de stăpânire de sine.[466]

Înalt, drept, sobru, politicos şi manierat, Stolîpin îi impresiona pe toţi cei cu care intra în contact. Era la fel de talentat şi energic precum la Witte şi, la fel ca el, era hotărât să reformeze şi să dezvolte Rusia. Asemenea predecesorului său, era de un autoritarism înnăscut, hotărât să zdrobească revoluţia. Era totuşi conştient de faptul că trebuia să coopereze cu cel puţin unele dintre noile forţe politice care îşi făceau apariţia în Rusia şi a încercat să construiască o coaliţie conservatoare în Dumă, lucru care a avut ceva succes. Pentru a reduce farmecul pe care îl reprezentau revoluţionarii pentru ţărani, a promovat reforme care permiteau ţăranului să intre în posesia pământului lucrat. Pe termen lung însă, vechiul nărav al ţarului a primat, iar Nicolae a început să devină invidios şi nemulţumit de puterea prim-ministrului său. În 1911, potrivit unui diplomat britanic, Stolîpin era deprimat şi nu mai avea certitudinea funcţiei sale. În septembrie, soarta sa a fost decisă, sfârşitul lui fiind tragic: un terorist, deghizat în poliţist, s-a apropiat de el la opera din Kiev şi l-a împuşcat. Rănit mortal, se zice că Stolîpin ar fi spus: „Gata cu mine” sau, şi mai dramatic, „Sunt fericit că mor pentru ţar.”[467] A murit patru zile mai târziu. Nu este exclus ca, în cazul în care ar fi supravieţuit, să fi fost o puternică forţă conducătoare în anii ce aveau să vină, să fi fost poate chiar un factor de precauţie şi moderaţie la izbucnirea crizei europene din vara lui 1914.

Pretenţia Rusiei la statutul de mare putere europeană pare să fi ascuns întotdeauna un şiretlic. După cum a spus şi ministrul de externe al lui Alexandru al II-lea, în 1876: „Suntem un stat mare, însă fără putere.

Adevărat. Nu este nimic mai îmbucurător decât să cunoaştem adevărul. Ne putem îmbrăca întotdeauna frumos, dar trebuie să ştim că aceasta este doar o haină.”[468] În unele ocazii, Rusia se îmbrăcase spectaculos, spre exemplu când contribuise la înfrângerea lui Napoleon, iar ţarul Alexandru I intrase cu regimentele sale în Paris la sfârşitul Războaielor Napoleoniene, sau când trupele ruse contribuiseră la salvarea monarhiei Habsburgice, în timpul Revoluţiilor de la 1848. Cunoscuse, de asemenea, şi înfrângerea, în timpul Războiului din Crimeea de la mijlocul secolului al XIX-lea şi, bineînţeles, şi de curând în Războiul Ruso-Japonez. Stolîpin era conştient de slăbiciunile postbelice ale Rusiei, atât pe plan intern, cât şi internaţional, şi cunoştea la fel de bine legătura dintre cele două planuri. „Situaţia noastră pe plan intern nu ne permite să adoptăm o politică externă agresivă”, a comentat el la scurt timp după ce a fost numit prim-ministru.[469] Spre deosebire de succesorii săi, era hotărât să evite acţiuni internaţionale provocatoare. Era foarte posibil ca viitoarele eşecuri pe plan extern să declanşeze revoluţii acasă. Pe de altă parte, o imagine slăbită ar fi putut încuraja alte puteri să profite de Rusia.

Problema fundamentală a Rusiei în relaţiile sale externe pornea de la poziţia ei geografică. Avea foarte puţine mijloace naturale de apărare împotriva invadatorilor. Pe parcursul istoriei, Rusia a suferit nenumărate invazii: de la cea mongolă (tătari, pentru ruşi) până la cea suedeză, prusacă sau franceză (şi avea să mai sufere două invazii germane îngrozitoare pe parcursul secolului XX). Tătarii au ocupat arii întinse din Rusia timp de 250 de ani, cu toate acestea, spre deosebire de maurii sosiţi în Spania, după cum a spus şi Puşkin, „după cucerire, nu i-au oferit Rusiei nici algebră, nici pe Aristotel.”[470] Această vulnerabilitate a lăsat o altă moştenire Rusiei: un guvern centralizat autoritar, care s-a format în cele din urmă. La începutul secolului al XII-lea, în prima lucrare despre istoria rusă, este descris vechiul popor ce trăia pe teritoriul Ucrainei de astăzi, care cere un potenţial conducător: „Ţara noastră este mare şi bogată, dar îi lipseşte ordinea. Vino şi domneşte şi ne guvernează.”[471] Putin a justificat de curând în mod asemănător sosirea lui Stalin în istoria rusă — el şi regimul său erau necesari pentru a menţine Rusia unită în faţa provocărilor inamicilor ei. O consecinţă inevitabilă a acestor circumstanţe a fost eterna căutare pentru siguranţă a Rusiei, prin împingerea frontierelor ei spre exterior. Până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, ocupase Finlanda şi statele Baltice şi împărţise Polonia divizată. Deşi se îndrepta din ce în ce mai mult spre est, Rusia încă se considera a fi o putere europeană. La urma urmei, Europa era văzută ca un centru al puterii mondiale şi al civilizaţiei.

Rusia a fost întotdeauna vastă în comparaţie cu orice altă ţară europeană, însă în secolul al XIX-lea s-a mărit atât de mult, încât avea să devină cea mai mare ţară din lume, iar exploratorii şi soldaţii ruşi, urmaţi de diplomaţi şi oficiali, împingeau graniţele acesteia spre sud şi est, în jos spre Marea Neagră şi Marea Caspică, spre Asia Centrală şi dincolo de munţii Ural, în Siberia, şi 8 000 de kilometri în apele Pacificului. Rusia Asiatică putea

include fără probleme Statele Unite şi statele europene puteau să încapă lejer în Rusia asiatică, iar aceasta tot ar fi fost mai mare. Călătorul şi scriitorul american George Kennan (o rudă îndepărtată a marelui expert sovietic american cu acelaşi nume) a încercat să explice caracterul vast al noilor teritorii ale Rusiei: „Dacă un cartograf ar pregăti un atlas general al lumii şi ar trebui să folosească pentru Siberia aceleaşi măsurători ca în Hand Atlas al lui Stieler pentru Anglia, ar trebui să facă pagina siberiană a hărţii sale de aproape şase metri lăţime pentru a o cuprinde.”[472]

Imperiul a adus cu sine prestigiu şi posibilitatea, încă neexploatată, de a genera resurse şi avuţie. A creat, de asemenea, şi mai multe probleme pentru Rusia: populaţia ei era răspândită acum pe o suprafaţă şi mai vastă, iar imperiul includea un număr mai mare de non-ruşi: musulmani din Asia Centrală, coreeni, mongoli şi chinezi în est. Noile graniţe au adus cu sine vecini noi, posibil neprietenoşi: în Orientul Îndepărtat, China şi Japonia; în Asia Centrală, Imperiul Britanic; în Caucaz, Persia (Iranul de astăzi), care era râvnită şi de englezi; şi la Marea Neagră, Imperiul Otoman, în declin, dar susţinut de alte puteri europene. În plus, într-o epocă în care concepţia potrivit căreia puterea maritimă reprezenta cheia către putere naţională şi bogăţie, Rusia încă poseda o mulţime de porturi care puteau fi folosite pe tot pacursul anului. Navele care plecau din porturile de la Marea Neagră şi cea Baltică trebuia să treacă prin strâmtori, care puteau fi închise pe timp de război, iar Vladivostok, noul port la Pacific al Rusiei se afla la mii de kilometri distanţă de centrul Rusiei, la capătul unei linii de cale ferată fragile. Pe măsură ce Rusia se transforma într-un exportator major, în special de alimente, pasajul dintre Marea Neagră şi Mediterană, prin Bosfor, Marea Marmara şi Dardanele — cunoscut la acea vreme sub numele de „Strâmtorile” — devenea de o importanţă vitală; 37 la sută din totalul exporturilor sale şi 75 la sută din importantele exporturi de grâne treceau, în 1914, pe lângă Constantinopol.[473] Dacă acest pasaj era închis, să spunem de Germania, spunea Serghei Sazonov, la acea vreme ministru de externe, considera că „Rusia ar fi fost condamnată la moarte”.[474] Din punctul de vedere al Rusiei, căutarea unor porturi sigure, în zone în care apa nu îngheaţă iarna era logică, dar, după cum îl avertizase Kuropatkin pe Nicolae în 1900, acest lucru presupunea un mare risc: „Simplele noastre încercări de a avea ieşire la Marea Neagră, la Oceanul Indian şi la Pacific, aduc atingere intereselor întregii lumi, aşa că pentru a le realiza trebuie să ne pregătim de luptă împotriva unei coaliţii formate din Marea Britanie, Germania, Austro-Ungaria, Turcia, China şi Japonia.”[475] Dintre toţi potenţialii duşmani ai Rusiei, Marea Britanie, cu uriaşul său imperiu mondial, părea să prezinte cea mai directă ameninţare.

În Marea Britanie, opinia publică era puternic anti-rusă. În literatura vremii, Rusia era descrisă ca fiind exotică şi înfricoşătoare: un tărâm al zăpezii şi domurilor aurite, al lupilor ce alergau după sănii prin păduri întunecate, al lui Ivan cel Groaznic şi al Ecaterinei cea Mare. Înainte să tranforme Germania în cel mai mare duşman, în romanele sale, William Le Queux

prezenta Rusia ca fiind cel mai mare inamic al Londrei. În cartea sa din 1894, The Great War in England in 1897, Marea Britanie era invadată de o forţă unită franco-rusă, iar ruşii se arătaseră a fi cu mult mai brutali. Casele englezilor au fost incendiate, civilii împuşcaţi, iar pruncii traşi prin baionetă. „Soldaţii ţarului, sălbatici şi inumani, nu le-au arătat milă celor slabi şi neputincioşi. Au râs şi au luat în derâdere implorările vrednice de milă ale populaţiei şi, cu brutalitate diavolească, s-au bucurat de distrugerea pe care o aduceau cu sine.”[476] Radicaliştii, liberalii şi socialiştii aveau nenumărate motive să deteste regimul rus, cu poliţia lui secretă, cenzura, lipsa unor drepturi fundamentale ale omului, persecuţia oponenţilor, zdrobirea minorităţilor etnice şi înfricoşătoarele acte de antisemitism.[477] Pe de altă parte, imperialiştii detestau Rusia pentru că era rivala Imperiului Britanic. Regatul Unit nu ar fi putut ajunge vreodată la un acord cu Rusia în Asia, a spus Curzon, care fusese subsecretarul lui Salisbury în Ministerul de Exerne, înainte de a deveni guvernator în India. Rusia era menită să-şi continue extinderea atâta timp cât i se permitea acest lucru. În orice caz, din cauza „duplicităţii inveterate” a diplomaţilor ruşi, negocierile erau futile.[478] Şi aceasta era una dintre puţinele situaţii în care era de acord cu şeful statului-major indian, lordul Kitchener, care cerea Londrei mai multe resurse pentru a face faţă „înaintării ameninţătoare a Rusiei către graniţele noastre”. Britanicii erau îngrijoraţi în special de noile căi ferate ruseşti, fie deja construite, fie în plan, care se întindeau până la graniţa cu Afganistan sau Persia şi care acum le permiteau ruşilor să-şi aducă forţele în zonă. Deşi termenul a fost inventat de-abia peste optzeci de ani, englezii începeau înţeleagă ceea ce Paul Kennedy a numit „supraîntindere imperială”. După cum a anunţat şi Ministerul de Război în 1907, sistemul feroviar rusesc extins ar fi îngreunat atât de mult apărarea militară a Indiei şi a imperiului, încât „înainte de a ne detaşa tot sistemul militar, merită să ne întrebăm dacă păstrarea Indiei este o chestiune politică practică”.[479]

De ambele părţi au existat întotdeauna oameni care ar fi preferat o atenuare a tensiunilor şi costurilor, prin obţinerea unui acord cu privire la litigiul colonial. În 1890, englezii erau deja pregătiţi să recunoască faptul că nu mai puteau împiedica Rusia să folosească strâmtorile dintre Marea Neagră şi Mediterană pentru tranzitul navelor ei de luptă, iar ruşii, în special armata, erau gata să adopte o politică mai puţin agresivă în Asia Centrală şi Persia.[480] În 1898, Salisbury a propus Rusiei o negociere pentru soluţionarea divergenţelor dintre cele două ţări în China, însă acestea nu au dus din păcate nicăieri, iar relaţiile s-au înrăutăţit din nou în momentul în care Rusia a profitat de Revolta Boxerilor pentru a-şi detaşa trupe în Manciuria. În 1903, odată cu numirea unui nou ambasador rus la Londra, s-a ivit ocazia organizării unor noi negocieri. Contele Alexandr Benckendorff avea relaţii foarte bune (fusese pajul lui Alexandru al III-lea), era bogat şi indiscret. Era anglofil, simpatiza cu liberalii şi era foarte pesimist cu privire la viitorul regimului ţarist. „În Rusia, poporul este cel puţin aparent sentimental; nutreşte o mare afecţiune faţă de ţar etc. Exact ca în Franţa în ajunul Revoluţiei”, a spus el ambasadorului francez, când

au fost trimişi în misiune la Copenhaga.[481] Odată sosiţi la Londra, el şi soţia sa s-au integrat rapid în societatea engleză, iar Benckendorff şi-a impus să îmbunătăţească relaţiile dintre cele două ţări. Profitând de spaţiul de manevră deţinut de ambasadori în era antebelică, a făcut în aşa fel încât fiecare dintre tabere să creadă că cealaltă era mai deschisă la negocieri decât era cazul. În 1903, Lansdowne, ministrul englez de externe, a discutat cu Benckendorff despre chestiuni presante precum Tibetul sau Afganistanul, dar nici de această dată nu s-a ajuns la nicio concluzie. Având în vedere înrăutăţirea relaţiilor dintre Rusia şi aliatul Marii Britanii, Japonia, orice discuţie cu privire la o apropiere a fost amânată până la finalul Războiului Ruso-Japonez.

Revoluţiile tehnologice şi industriale din secolul al XIX-lea au împovărat şi mai mult statutul de mare putere al Rusiei. Odată cu progresul, s-a accelerat şi cursa înarmărilor, iar echipamentele au devenit mai scumpe. Căile ferate şi producţia în masă au permis crearea, transportul şi aprovizionarea armatelor mari. Odată ce puterile continentale au pornit pe acest drum, conducătorii Rusiei simţeau că trebuie să urmeze exemplul, chiar dacă resursele ţării nu erau pe măsura celor ale vecinilor ei, Austro-Ungaria şi nou formata Germanie. Alternativa — foarte greu, dacă nu imposibil de imaginat — era aceea de a renunţa la încercarea de a face parte din clubul marilor puteri. Să devenim o putere de mâna a doua sau, mai rău, „un stat asiatic”, a spus Aleksandr Izvolski, ministru de externe între 1906 şi 1910, „ar fi o catastrofă majoră pentru Rusia.”[482]

Uniunea Sovietică s-a confruntat cu o dilemă similară în timpul Războiului Rece: ambiţiile Rusiei ajunseseră la maturitate, dar sistemul ei economic şi social, nu. În anii 1890, Rusia cheltuia pe cap de soldat mai puţin de jumătate din suma plătită în Franţa sau Germania.[483] În plus, fiecare rublă cheltuită pentru armată era o rublă în minus pentru dezvoltare. În 1900, potrivit unui sondaj, guvernul rus cheltuia de zece ori mai mult pentru armată decât pentru educaţie, iar marina dispunea de fonduri mai mari decât două ministere de bază, Agricultura şi Justiţia.[484] Războiul Ruso-Japonez a înrăutăţit situaţia. A adus Rusia în pragul falimentului şi a provocat deficite bugetare enorme. Deşi forţele armate aveau neapărată nevoie de reechipare şi antrenament, pur şi simplu nu erau fonduri. În 1906, districtele militare cheie din vest, de lângă Varşovia, Kiev şi Sankt Petersburg, nu aveau fonduri nici măcar pentru exerciţii de tras cu arma.[485]

Războiul a redeschis o dezbatere mai veche: de ce era interesată, de fapt, Rusia, de Asia sau de Europa? Kuropatkin şi statul-major rus fuseseră multă vreme îngrijoraţi de scurgerea resurselor dinspre frontiera europeană către est. În timp ce Witte construia Transsiberiana, construcţia de căi ferate din vestul Rusiei efectiv s-a sistat, într-un moment în care Germania şi Austro-Ungaria, dar şi puteri mai mici, precum România, continuau să construiască. În 1900, statul-major rus estima că Germania putea trimite 552 de trenuri pe zi spre graniţa comună, iar Rusia doar 98. Din motive financiare, s-a stopat şi sporirea forţelor armate ruse din vest.

„Spre încântarea Germaniei, pentru că ne-am îndreptat atenţia spre Orientul Îndepărtat, le oferim ei şi Austriei o superioritate materială şi armată decisivă”, scria Kuropatkin la 1900.[486] În timpul Războiului Ruso-Japonez, unul dintre cele mai mari coşmaruri ale armatei ruse era teama că Germania şi Austro-Ungaria ar fi putut să profite de această ocazie pentru a acţiona împotriva Rusiei, poate prin ocuparea Poloniei ruseşti, teritoriu care pătrundea mult şi agresiv în vest. Din fericire pentru Rusia, Germania a adoptat o politică de neutralitate prietenească în timpul războiului, încercând să o îndepărteze de Franţa, iar Austro-Ungaria era mai precocupată de un posibil atac asupra aliatei sale Italia, după cum a confirmat unul dintre spionii ruşi la Viena.[487]

În anii grei care au urmat după Războiului Ruso-Japonez, Rusia a intrat într-o perioadă de revenire şi reconstrucţie, temându-se încă să ia decizii în ceea ce priveşte alocarea resurselor şi politica externă. Dacă Rusia avea interese în est, atunci avea nevoie de stabilitate în vest. Acest lucru presupunea o alianţă sau cel puţin o detensionare a relaţiei cu Germania şi Austro-Ungaria. Existau argumente ideologice şi istorice în favoarea unei asemenea mişcări: cele trei monarhii conservatoare doreau păstrarea statu-quoului şi se opuneau schimbărilor radicale. Existau argumente istorice puternice pentru o alianţă între Rusia şi Germania, legătura dintre cele două state datând de secole; spre exemplu, Petru cel Mare tocmise muncitori germani odată cu apariţia noilor ramuri industriale, iar pe parcursul anilor fermierii germani ajutaseră la colonizarea regiunilor unei Rusii în expansiune. Nobilimea rusă încheiase mariaje cu aristocraţia germană şi multe familii vechi aveau nume germane precum Benckendorff, Lamsdorff sau Witte. Unii, în special germanii din zona Baltică a Rusiei, vorbeau germană, şi nu rusă. Ţarii, inclusiv Nicolae al II-lea, se căsătoreau adesea cu prinţese germane. Însă o apropiere de Germania ar fi însemnat abandonarea alianţei cu Franţa şi blocarea accesului la pieţele financiare franceze. În plus, o asemenea mişcare ar fi fost cu siguranţă respinsă de liberali, care considerau că o alianţă cu Franţa, şi poate mai târziu cu Marea Britanie, ar fi încurajat forţele progresiste să promoveze o schimbare în Rusia. Nu toţi conservatorii erau pro-germani; proprietarii de pământuri erau afectaţi de impozitele protective practicate de Germania pe produse agricole şi alimente. Ocuparea golfului Kiachow din nordul Chinei de către Germania în 1897 a contestat ambiţia Rusiei de a domina China şi Coreea, iar în anii ce au urmat, investiţiile şi influenţa germană din ce în ce mai mare în Imperiul Otoman, vecinul Rusiei, a constituit un motiv de îngrijorare în cercurile oficiale.[488]

Pe de altă parte, dacă Rusia decidea că principalele ameninţări şi oportunităţi se aflau în Europa, atunci trebuia să se înţeleagă cu actualii şi potenţialii duşmani din est. Pacea cu Japonia trebuia însoţită de un acord cu privire la litigiile lor din China şi, cel mai important, de o înţelegere cu cealaltă putere imperială din Orient, Marea Britanie. Puţine alegeri sunt irevocabile în politica externă, iar în deceniul dinainte de 1914, liderii ruşi

au încercat să păstreze viabile toate opţiunile, continuând alianţa cu Franţa, dar făcându-i propuneri şi Marii Britanii, Germaniei şi Austro-Ungariei, într-o încercare de a anihila sursele de tensiune.

Deşi alianţa cu Franţa provocase la început dificultăţi, opinia rusă ajunsese să o vadă cu ochi buni, căci îmbina perfect banii şi tehnologia franceză cu mâna de lucru rusească. Bineînţeles, au existat şi tensiuni pe parcursul anilor. Franţa a încercat să-şi exercite influenţa financiară asupra Rusiei, pentru a modela strategia militară a acesteia în aşa fel încât să corespundă nevoilor francezilor sau insistând ca Rusia să comande arme noi de la firme franceze.[489] Ruşii s-au opus acestui şantaj, aşa cum îl numeau unii, care înjosea Rusia ca mare putere. După cum s-a plâns şi Vladimir Kokovtsov, ministru de finanţe al Rusiei o bună parte din deceniul de dinainte de 1914: „Rusia nu este Turcia; aliaţii noştri nu trebuie să ne trimită ultimatumuri, putem să ne descurcăm şi fără aceste cereri directe.”[490] Războiul Ruso-Japonez a generat şi un alt tip de tensiuni: ruşii credeau că Franţa nu îi susţinea suficient, iar francezii încercau cu disperare să evite să fie târâţi în război de partea Rusiei, împotriva Japoniei, aliatul noului lor prieten britanic. Pe de altă parte, Franţa i-a fost utilă Rusiei la negocierile acordului cu privire la daunele provocate de incidentul de la Dogger Bank. De asemenea, Delcassé a permis Flotei Baltice, aflată în drumul ei spre Manciuria, să folosească porturi din coloniile Franţei din Orientul Îndepărtat.

Chiar şi conservatorii ruşi, care încă sperau într-o relaţie mai strânsă cu Germania, s-au consolat spunându-şi că alianţa cu Franţa conferea de fapt mai multă putere Rusiei, care părea astfel mai impresionantă în ochii Germaniei. După părerea lui Lamsdorff, ministru de externe între 1900 şi 1906: „Pentru a avea o bună relaţie cu Germania şi a o face docilă, trebuie să menţinem o alianţă cu Franţa. O alianţă cu Germania ne-ar izola şi, cel mai probabil, s-ar sfârşi cu o sclavie dezastruoasă.”[491] Lamsdorff, un bărbat mărunţel şi agitat, era un birocrat de şcoală veche, excesiv de devotat ţarului şi un fervent oponent al schimbării. Contele Leopold von Berchtold, diplomatul austriac, care mai târziu a devenit prim-ministru, l-a cunoscut în 1900:

Avea o mustaţă tunsă scurt, iar în rest era bărbierit; era chel şi stătea drept ca bradul. Încerca să impresioneze cu orice ocazie, era prea politicos, nu era lipsit de inteligenţă, şi nici de educaţie; era o arhivă ambulantă. Un şobolan de cancelarie. Pentru că adulmeca încontinuu dosare prăfuite, ajunsese şi el un pergament îngălbenit. Nu am putut să nu mă gândesc că aveam în faţa mea o anomalie, o natură îmbătrânită, dar incipientă, în al cărei sistem de circulaţie curgea jeleu apos, şi nu sânge roşu.[492]

Colegii lui Lamsdorff ar fi fost de acord cu această descriere: după cum a spus unul dintre ei cu răutate, Lamsdorff era cel puţin cinstit şi muncitor, „dar deosebit de incapabil şi de mediocru”.[493] Cu toate acestea, Lamsdorff probabil că avea dreptate când spunea că interesele pe termen lung ale

Rusiei trebuiau să vizeze echilibrul dintre marile puteri. Din acest motiv, era deschis la discuţii cu oricare dintre aceste state, inclusiv cu Marea Britanie. După cum a spus un membru al Ministerului de Externe, baronul Marcel Taube, în 1905: „Credeţi-mă, sunt momente în viaţa unui popor când absenţa unei orientări prea pronunţate faţă de puterea x sau y încă este cea mai bună politică. Eu însumi numesc asta politica independenţei. Abandonarea ei, veţi vedea, într-o bună zi când nu mă voi mai afla printre voi, nu va aduce bucurie Rusiei.”[494] Succesorii săi ar fi putut să intre în noi alianţe şi să se implice în noi războaie, dar, a avertizat el, acestea „se vor sfârşi cu o revoluţie”.[495] Rusia nu putea avea mână liberă în politica externă de după 1905, pe de o parte pentru că avea nevoie de aliaţi căci era vulnerabilă, iar pe de altă parte pentru că Europa era deja divizată ca urmare a formării de coaliţii rivale.

După 1904, după ce a format Antanta Cordială cu Marea Britanie, Franţa a presat Rusia să ajungă la o înţelegere similară cu Regatul Unit. „Ce orizonturi ni se vor deschide dacă vom putea să ne bazăm în acelaşi timp pe Marea Britanie şi Rusia împotriva Germaniei!”[496], spunea Delcassé, ministrul francez de externe în 1904. Bineînţeles, pe termen lung, Franţa spera în formarea unei alianţe militare totale între cele trei puteri. Dacă ruşii liberali ar fi fost bucuroşi să accepte o prietenie cu principala putere liberală europeană, în schimb conducerea rusă era şovăitoare. Ţarul nu era de acord cu societatea britanică şi, deşi o admira pe regina Victoria, îl antipatiza pe Eduard al VII-lea, pe care îl considera imoral şi mult prea libertin în politicile sale. În tinereţe, când petrecuse ceva timp alături de Eduard, fusese şocat când aflase că printre invitaţii acestuia se numărau, de exemplu, negustori de cai şi, chiar mai rău, evrei. După cum îi descria mamei sale: „Verilor mei li se părea amuzantă situaţia şi mă tot tachinau; dar eu am încercat să mă ţin cât mai la distanţă posibil şi să nu scot un cuvânt.”[497] Mai important, poate, era faptul că Nicolae considera că Marea Britanie era principalul rival al Rusiei în lume. Era, de asemenea, supărat pe englezi pentru ostilitatea afişată în timpul Războiului Ruso-Japonez, pentru care îl învinovăţea pe Eduard al VII-lea, „cel mai mare scandalagiu şi cel mai periculos intrigant din lume”.[498], după cum i-a povestit el lui Wilhelm al II-lea.

Până în 1906, când au fost înlocuiţi şi principalii săi consilieri, Witte şi Lamsdorff, erau indiferenţi, dacă nu chiar ostili cu privire la ideea unui acord cu Marea Britanie. Lui Witte i-ar fi plăcut mai mult să reînvie vechea prietenie cu Germania sau poate să se alăture Triplei Alianţe alături de Germania, Austro-Ungaria şi Italia. Având în vedere rivalităţile din ce în ce mai mari dintre Rusia şi Austro-Ungaria în Balcani, acest lucru era puţin probabil. Poate şi mai improbabilă era speranţa lui Witte de a crea o alianţă continentală cu Franţa, Rusia şi Germania, pentru a izola Marea Britanie.[499] Francezii subliniaseră că nu erau pregătiţi nici să treacă peste disputele pe care le avea cu Germania, nici să abandoneze înţelegerea pe care o aveau cu Marea Britanie.

Nu este de mirare că Germania a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a dezbina Franţa şi Rusia. În timpul Războiului Ruso-Japonez, Ministerul german de Externe a făcut încercări stângace de a genera suspiciuni între Franţa şi Rusia. Kaiserul i-a scris în engleză, una dintre limbile lor comune, dragului lui văr Niky, oferindu-i sfaturi despre cum să poarte războiul şi exprimându-şi regretul pentru pierderile mari ale Rusiei. Wilhelm — i-a spus el ţarului la începutul lui iunie 1904 — şi-a exprimat uimirea faţă de ataşatul militar francez la Berlin că Franţa nu sărea în ajutorul aliatei sale Rusia împotriva puterii asiatice în ascensiune.

După nenumărate indicii şi aluzii am aflat — lucru de care m-am temut întotdeauna — că înţelegerea anglo-franceză avea ca principal scop să-i împiedice pe francezi să te ajute! Il va sans dire, că dacă Franţa s-ar fi obligat să te ajute cu Flota sau Armata ei, eu bineînţeles că nu aş fi mişcat un deget să-i fac rău; pentru că acesta ar fi fost cel mai ilogic lucru pe care ar fi putut să-l facă autorul tabloului „Yellow Peril”! [Wilhelm îi făcuse cadou lui Nicolae acest tablou care fusese pictat de artistul său preferat la instrucţiunile sale.]

Wilhelm a pus capăt brusc acestor sentimente benevole, încheindu-şi scrisoarea cu o afirmaţie brutală prin care îi comunica vărului său că venise momentul prielnic ca Rusia să semneze un tratat comercial cu Germania.[500] În acea toamnă, pe măsură ce pierderile Rusiei în Orientul Îndepărtat se amplificau, Wilhelm şi Bülow s-au oferit în secret să facă o alianţă cu ţarul împotriva unei puteri europene nespecificate. Wilhelm i-a scris în particular lui Nicolae: „Bineînţeles că alianţa are să fie strict defensivă şi va fi semnată numai împotriva agresorului sau agresorilor europeni, mascat, sub forma unui tratat comun de asigurare împotriva incediilor.” A rămas consternat — „prima mea înfrângere personală” — când Nicolae l-a refuzat.[501]

Lui Wilhelm îi plăcea să creadă că îi putea face faţă lui Nicolae, care era cu vreo zece ani mai tânăr decât el şi nu avea o personalitate atât de puternică. „Un băiat scump, fermecător, încântător”, i-a scris el reginei Victoria după una dintre primele lor întâlniri.[502] În schimb, Nicolae îl considera pe Wilhelm obositor şi detesta valurile de scrisori şi sfaturile necerute pe care i le trimitea. Witte a descoperit o metodă bună de a-l face pe stăpânul său să fie de acord cu ceva: să-i spună că împăratul german se opunea.[503] Cadourile pe care i le făcea Wilhelm — ce constau adesea în propriile lui tablouri, aşa cum le descria chiar el — erau de obicei lipsite de tact. Alegoria „Pericolul Galben!”, de exemplu, înfăţişa un războinic german vânjos apărând muribunda frumuseţe rusească. Bülow credea însă că un alt tablou era cel mai stânjenitor cadou: „Kaiserul Wilhelm, într-o postură magnifică, cu armură strălucitoare, stătea în faţa ţarului, ridicând un crucifix uriaş în mâna dreaptă, în timp ce ţarul îl privea admirativ, el fiind într-o postură umilă, deosebit de ridicolă, îmbrăcat într-un veşmânt bizantin ce se asemăna cu o cămaşă de noapte.”[504] Ca de obicei, ţarul s-a retras politicos. Însă Wilhelm era exasperat de ceea ce el considera a fi o lipsă totală de curaj din partea lui Nicolae. În timpul

Războiului Ruso-Japonez, l-a îndemnat pe ţar să se arunce în război cu toate forţele, iar Bülow l-a avertizat să nu încurajeze Rusia prea făţiş şi cu atât mai mult să nu târască Germania în conflict. „Din punctul de vedere al omului de stat, s-ar putea să ai dreptate”, i-a răspuns Wilhelm. „Însă eu sunt suveran şi, ca atare, sunt sătul de felul în care Nicolae se dezamăgeşte pe sine însuşi prin comportamentul său lipsit de fermitate. O asemenea atitudine compromite toţi suveranii.”[505]

În vara lui 1905, pe când Rusia negocia pacea cu Japonia, iar ţara era în plină revoltă, Wilhelm a făcut o nouă încercare, bine gândită, de a-l îndepărta pe Nicolae de alianţa cu Franţa. Cei doi conducători au avut un rendez-vous pe iahturile lor, lângă insula finlandeză Björkö. Wilhelm s-a arătat plin de compasiune faţă de situaţia neplăcută în care se afla Rusia şi a blestemat, împreună cu Nicolae, perfidia Franţei şi Marii Britanii. Pe 23 iulie, Bülow a primit o telegramă de la Wilhelm, care îi scria încântat că Rusia şi Germania semnaseră un tratat la bordul iahtului ţarului. „Am primit nenumărate telegrame bizare de la kaiser”, a spus mai târziu Bülow, „dar niciuna atât de plină de entuziasm precum cea de la Björkö.” Wilhelm descria scena în detaliu. Ţarul îi spusese din nou cât de rănit se simţise de faptul că Franţa nu oferise sprijin Rusiei; în replică, Wilhelm i-a propus ca cele două ţări să semneze pe loc un „mic acord”. A scos o copie a tratatului respins de Nicolae cu o iarnă în urmă. Nicolae l-a citit în timp ce Wilhelm a stat tăcut lângă el, repetând în gând o scurtă rugăciune, aşa cum a povestit chiar el, şi contemplându-şi propriul iaht ale cărui steaguri fluturau în briza dimineţii. Deodată, l-a auzit pe Nicolae spunând: „Excelent! Sunt de acord.” Wilhelm a făcut un efort să-şi păstreze calmul şi i-a întins un stilou lui Nicolae. Apoi, la rândul său, a semnat şi Wilhelm. Un reprezentant al Ministerului de Externe, trimis pentru a sta cu ochii pe Wilhelm, a contrasemnat pentru Germania, iar un amiral rus, căruia Nicolae nu i-a permis să citească textul, a făcut ascultător acelaşi lucru pentru Rusia. „Lacrimi de bucurie mi-au umplut ochii”, îi scria Wilhelm în continuare lui Bülow, „în orice caz, pe şira spinării mi se scurgeau broboane de transpiraţie şi m-am gândit că Frederic Wilhelm al III-lea, regina Luiza, bunicul şi Nicolae I trebuie să fi fost aproape de noi în acel moment. Oricum, probabil că ne priveau plini de fericire din ceruri.”[506] O lună mai târziu, i-a scris lui Nicolae, debordând de fericire pentru semnarea noii lor alianţe care urma să le permită să devină centrul puterii şi o forţă pentru pace în Europa. Ceilalţi membri ai Triplei Alianţe, Austro-Ungaria şi Italia, le-ar fi sprijinit bineînţeles, iar puterile mai mici precum statele scandinave şi-ar fi dat inevitabil seama că interesele lor se aflau pe orbita noului bloc de putere. Ar fi putut să li se alăture şi Japonia, lucru ce ar fi contribuit la potolirea „încrederii în sine şi impertinenţei britanice”. Şi, continua kaiserul, Nicolae nu trebuia să-şi facă griji cu privire la celălalt aliat european al său: «Marianne» (Franţa) trebuie să ţină minte că este căsătorită cu tine şi că este obligată să-şi consume relaţia cu tine, eventual să mă mai îmbrăţişeze şi să mă sărute şi pe mine din când în când, dar în niciun caz să se furişeze în dormitorul veşnicului intrigant touche-à-tout de pe Insulă.”[507](Aceasta era o aluzie la Eduard al VII-lea, ale

cărui aventuri amoroase erau notorii.) Numai de fericire nu a fost cuprins Bülow la vederea acordului. Era înfuriat că Wilhelm acţionase fără să-l consulte în prealabil, lucru pe care kaiserul începuse să-l facă din ce în ce mai des, şi totodată îngrozit când a observat că Wilhelm făcuse o schimbare limitând aria de acţiune a tratatului la Europa. Unul dintre marile avantaje ale Rusiei, ca ţară aliată, era faptul că putea ameninţa India, ţinând astfel în şah Marea Britanie în Europa. După ce s-a consultat cu colegii săi din Ministerul de Externe, care i-au împărtăşit temerile, Bülow şi-a prezentat demisia, nu neapărat în serios, ci mai degrabă pentru a-i da stăpânului său o lecţie.[508] Visurile kaiserului s-au năruit, iar el a fost lovit de depresie. „Să fiu tratat astfel de cel mai bun şi mai apropiat prieten pe care l-am avut vreodată, fără să mi se dea un motiv întemeiat, a fost o lovitură atât de îngrozitoare, încât m-am prăbuşit la pământ şi mă tem că o să fiu afectat de o tulburare nervoasă gravă”, i-a scris el lui Bülow într-o scrisoare deosebit de emoţionantă.[509] Reacţia ministrului de externe rus, Lamsdorff, a fost mai puţin dramatică, dar la fel de critică. I-a sugerat cu politeţe ţarului că împăratul profitase de el şi i-a arătat că tratatul era incompatibil cu obligaţiile Rusiei faţă de Franţa. În octombrie, Nicolae i-a scris lui Wilhelm, spunându-i că tratatul ar fi avut nevoie de aprobarea Franţei. Din moment ce acest lucru nu avea să se întâmple vreodată, acordul de la Björkö nu avea nicio valoare.

La următoarea întâlnire dintre Wilhelm şi Nicolae, aceştia reunindu-se din nou pe iahturile lor în vara lui 1907, au fost prezenţi atât Bülow — care cedase binevoitor implorărilor lui Wilhelm de a rămâne în funcţie —, cât şi noul ministru de externe rus, Alexandr Izvolski. Vizita a decurs fără incidente, cu excepţia unui nefericit discurs neaşteptat al kaiserului în care s-a făli cu fabuloasa sa flotă şi şi-a exprimat speranţa că ţarul avea să-şi construiască şi el rapid o marină nouă. „Singurul lucru care lipseşte acum este să-l pălmuiască”, a spus cu amărăciune un consilier rus despre kaiser unuia dintre omologii săi germani.[510] Björkö a fost ultimul episod semnificativ de diplomaţie personală între doi monarhi, lucru care ar fi părut la ordinea zilei în secolul al XIX-lea, dar care era deplasat în secolul XX în contextul caracterului din ce în ce mai complex al societăţilor moderne care acordau o autoritate mai mare oficialilor de stat, chiar şi în monarhiile absolute. O consecinţă nefericită a acestuia însă avea să agraveze suspiciunea faţă de Germania şi Wilhelm însuşi, atât în cercurile oficiale ruseşti, cât şi în cadrul opiniei publice. Guvernul descoperea că era din ce în ce mai neputincios în încercările sale de a îmbunătăţi relaţiile cu vecinul său de la vest. Ambasadorul britanic scria în 1908, după o conversaţie cu ţarul:

Împăratul a recunoscut că, din punctul de vedere al relaţiei pe care Rusia o are cu Germania, libertatea presei i-a provocat, lui şi guvernului său, dificultăţi considerabile, căci fiecare incident ce avea loc în orice regiune îndepărtată a imperiului, precum o furtună sau un cutremur, era imediat atribuit Germaniei, iar de curând primise plângeri grave cu privire la tonul neprietenos al presei ruse.”[511]

La începutul anului 1906, Witte, care militase pentru alianţă cu Germania, şi-a schimbat părerea, probabil ca urmare a afacerii Björkö, şi a anunţat ambasada britanică din Sankt Petersburg că, la acel moment de cotitură din istoria ei, Rusia avea nevoie de simpatia şi sprijinul unei mari puteri liberale. Ajuta, de asemenea, şi faptul că Regatul Unit era o mare putere financiară, capabilă să acorde împrumuturile de care Rusia avea nevoie cu disperare. Witte simţea că un acord complet putea fi semnat curând dacă Marea Britanie oferea dovezi palpabile ale prieteniei ei.[512] Între guvernul rus şi Banca Barings se purtau negocieri pentru acordarea de împrumuturi, acestea fiind încurajate de Ministerul englez de Externe, dar, din cauza tulburărilor politice din ambele state, nu au fost încheiate până în primăvara lui 1906.[513] La insistenţele lui Witte, Lamsdorff a acceptat să deschidă discuţiile cu privire la Persia şi Afganistan. Acestea au înaintat încet; Lamsdorff nu era entuziasmat şi ambele ţări erau îngijorate cu privire la izbucnirea unei crize în Maroc, ce ameninţa să declanşeze un conflict european de proporţii.

În primăvara lui 1906, situaţia a devenit brusc mai favorabilă unui consens. Witte a fost demis, iar Lamsdorff i-a cerut ţarului să-i accepte demisia, deoarece nu putea face faţă ideii că ar fi trebuit să negocieze cu noua Dumă. „Va trebui să aşteptaţi mult”, i-a spus lui Taube, „până voi binevoi să vorbesc cu oamenii de-acolo.”[514] Noul prim-ministru, Stolîpin, era mult mai deschis ideii unei înţelegeri cu Marea Britanie, pe de o parte din cauza slăbiciunii Rusiei, pe de altă parte deoarece Marea Britanie împrejmuise cu succes Rusia pe lungimea frontierelor sale de est şi sud prin reînnoirea tratatului ei cu Japonia, în 1905, semnarea unei convenţii cu Tibetul şi o invadare agresivă a Persiei. Izvolski, succesorul lui Lamsdorff, era şi mai convins că Rusia avea interese în Europa şi că, pentru a-şi reclădi statutul de putere, trebuia menţinută alianţa cu Franţa şi stabilită o înţelegere cu englezii. În anii de după 1906, ambii oameni de stat au convenit că, având în vedere evenimentele ce marcaseră politica internă a Rusiei, Duma şi opinia publică trebuiau implicate în politica externă.

Izvolski şi Taube au purtat o lungă discuţie înainte ca primul dintre ei să-şi ocupe funcţia. Ţelurile sale, i-a spus noul ministru de externe lui Taube, erau de a repune relaţiile cu Japonia pe un făgaş solid şi amical şi de a „lichida moştenirea contelui Lamsdorff în Asia”. Apoi a continuat: „După o perioadă de mulţi ani, Rusia s-ar putea întoarce din nou spre Europa, unde interesele sale tradiţionale şi istorice au fost practic abandonate pentru nişte visuri efemere legate de Orientul Îndepărtat pentru care am plătit atât de amarnic...”[515] Izvolski era unul dintre acei ruşi care considerau că Europa era clubul la care îşi doreau cel mai mult să adere. După cum a spus şi în 1911, când şi-a prezentat demisia, politica unor relaţii mai strânse cu Franţa şi Marea Britanie a fost probabil „mai puţin sigură, dar mai demnă de trecutul şi măreţia Rusiei.”[516] Era un aventurier politic mai mare decât Stolîpin, dar, din păcate pentru politica externă a Rusiei, îşi pierdea cumpătul în momente inoportune.

Toată lumea era de acord că Izvolski era fermecător, ambiţios şi inteligent, dar şi vanitos şi uşor de flatat. Era, de asemenea, foarte sensibil la critici. Avea capacitatea de muncă a lui Lamsdorff şi atenţia lui la detalii, dar, spre deosebire de predecesorul său, era liberal şi avea mult mai multă experienţă internaţională. În ceea ce priveşte fizicul, aşa cum îl descrie viitorul ministru austriac de externe, Leopold von Berchtold, „era mediu de statură, blond, avea cărare pe mijloc şi o faţă roşcovană, cu fruntea lată, ochi înceţoşaţi, nasul turtit, sprâncene stufoase, monoclu şi purta un costum ca scos din cutie.”[517] Deşi în general se spunea că era urât, Izvolski era foarte mândru de înfăţişarea sa, purta costume cu o tăietură frumoasă, croite de Savile Row la Londra, şi îşi înghesuia picioarele în pantofi prea mici şi, prin urmare, spunea un observator, ajungea să meargă ca un porumbel.[518]

Provenea dintr-o familie din mica nobilime, cu mijloace modeste, însă părinţii săi reuşiseră să-l trimită la cea mai bună şcoală din Sankt Petersburg, Imperiale Alexandre Lycée, unde se împrietenise cu tineri mult mai bogaţi şi de familie bună. Taube avea senzaţia că, din acest motiv, Izvolski a devenit snob, egoist şi materialist. În tinereţe, Izvolski era disperat să încheie o căsătorie avantajoasă. O văduvă cu relaţii importante, care îl refuzase, a fost mai târziu întrebată dacă a regretat că nu a profitat de şansa de a se căsători cu cineva care reuşise atât de bine în viaţă. „Am regretat în fiecare zi, dar m-am felicitat în fiecare noapte”, a fost răspunsul ei.[519] În cele din urmă, s-a căsătorit cu fiica unui alt diplomat rus, dar nu a avut niciodată suficient de mulţi bani pentru a trăi în marele stil la care aspira, iar la Sankt Petersburg circulau mereu bârfe despre modul în care erau promovaţi tinerii bogaţi în ministerul lui.[520] Taube, care a colaborat îndeaproape cu el pe parcursul anilor, avea impresia că Izvolski avea două personalităţi cu valori complet diferite: omul de stat şi curteanul lacom.[521]

Englezii s-au temut iniţial de numirea lui Izvolski. Ambasadorul englez la Copenhaga îi scria omologului său francez de la Londra, care îl cunoştea bine pe Izvolski că, aparent, noul ministru de externe rus ar fi fost lipsit de entuziasm în ce priveşte alianţa cu Franţa şi mai degrabă pro-german.[522] Din fericire pentru viitorul relaţiei anglo-ruse, acest lucru nu era neapărat adevărat. Izvolski era hotărât să negocieze o înţelegere cu Marea Britanie, iar ţarul, deşi reticent la început, era acum gata să-şi dea acordul.[523] Situaţia din Rusia începea să se îmbunătăţească, revoluţia părea să fie de domeniul trecutului, aşa că englezii aveau un partid cu care puteau negocia. În Marea Britanie venise la putere un nou guvern liberal şi un nou ministru de externe, sir Edward Grey, hotărât să profite de această ocazie. După preluarea funcţiei, în decembrie 1905, una dintre primele întâlniri ale lui Grey a fost cu Benckendorff, asigurându-l pe ambasadorul rus că îşi dorea un acord cu ţara sa. În mai 1906, sir Arthur Nicolson, ambasadorul englez, a sosit la Sankt Petersbug, având din partea cabinetului englez autoritatea de a soluţiona cu Izvolski cele trei mari probleme ale relaţiei dintre cele două ţări: Tibetul, Persia şi Afganistanul. Bineînţeles că

populaţiile din aceste teritorii nu au fost consultate, soarta lor fiind hotărâtă la mii de kilometri distanţă. Negocierile au fost îndelungate şi dificile, aşa cum şi era de aşteptat între două părţi „care se suspectau reciproc de minciuni şi furturi”, după cum a spus un diplomat englez.[524] Mai mult, au existat şi momente în care dezbaterile au fost sistate complet, spre exemplu când Izvolski s-a temut că Germania avea să obiecteze sau când premierul britanic, Henry Campbell Bannerman, a ţinut un discurs lipsit de tact în care a spus: „Vive la Douma”. Chestiunea Tibetului, regiune în care s-a desfăşurat o mare parte a Marelui Joc dintre agenţii britanici şi ruşi, a fost cel mai uşor de soluţionat. Ambele părţi au convenit să nu încerce să obţină concensiuni de la guvernul tibetan slăbit sau să lege relaţiile politice cu Dalai Lama; semnând o clauză care avea să afecteze definitiv viitorul Tibetului, Rusia a fost de acord să recunoască suveranitatea Chinei în zonă.

Problema Afganistanului a durat mai mult şi nu a fost soluţionată până la sfârşitul verii lui 1907. Ruşii au făcut cele mai mari concesiuni aici, acceptând că Afganistanul se afla în sfera britanică de influenţă şi că Rusia putea discuta cu emirul numai prin intermediul britanicilor. În schimb, britanicii au promis să nu ocupe sau să anexeze Afganistanul atât timp cât emirul menţinea acordurile cu ei. Cea mai dificilă problemă a fost Persia, deşi veştile cu privire la un împrumut german acordat şahului pentru construirea de căi ferate au impulsionat ambele tabere să se concentreze pe soluţionarea acestei chestiuni. A ajutat, de asemenea, şi faptul că Izvolski era pregătit să meargă foarte departe pentru a obţine un acord. În vara lui 1906, când la Sankt Petersburg s-a discutat despre înfiinţarea unei bănci ruso-persane la Teheran (lucru care i-ar fi alarmat pe britanici), a spus cu convingere: „Încercăm să încheiem o alianţă cu Anglia şi, prin urmare, politica noastră în Persia trebuie să fie în concordanţă cu acest lucru.”[525] După lungi dezbateri cu privire la liniile de demarcaţie, s-a căzut de acord că în Persia avea să existe o zonă de influenţă rusească în nord, una englezească în sud, pentru a proteja Golful şi rutele către India, şi o zonă neutră în centru. Ambasadorul britanic la Teheran a avertizat că guvernul persan aflase zvonuri despre aceste negocieri şi că avea să fie îngrijorat şi furios. Cu aceeaşi indiferenţă cu care era tratată de regulă lumea noneuropeană în acea perioadă, Ministerul de Externe a declarat că persanii trebuie să înţeleagă că acordul respecta de fapt integritatea ţării lor.[526] Strâmtorile dintre Marea Neagră şi Mediterană, care provocaseră atâtea probleme în secolul al XIX-lea, nu au intrat în discuţie pe motiv că acordul viza numai Asia, dar Grey i-a dat de înţeles lui Benckendoff că englezii nu aveau să le îngreuneze pe viitor ruşilor accesul la stâmtori.[527] Pe 31august 1907, Convenţia Anglo-Rusă „conţinând aranjamente cu privire la Persia, Afganistan şi Thibet [sic]” a fost semnată la sediul Ministerului rus de Externe.

Toată lumea ştia că acordul implica mai multe lucruri, nu numai aceste „aranjamente”. Deşi, în public, Germania a întâmpinat cu bucurie noul tratat, considerând că susţinea pacea, Bülow i-a spus kaiserului că acum

Germania devenea principalul obiect al temerilor şi invidiei britanice. La Berlin, circulau zvonuri despre declanşarea războiului, iar presa germană publica articole în care susţinea că ţara era acum încercuită. În vara următoare, Wilhelm a ţinut un discurs belicos la o paradă militară: „Trebuie să ne lăsăm conduşi de exemplul lui Frederic cel Mare, care, când s-a văzut înconjurat de duşmani, i-a înfrânt pe rând.”[528] De asemenea, i-a acordat un interviu unui jurnalist american de la New York Times, în care a vorbit cu amărăciune despre „perfidia” Marii Britanii şi despre faptul că războiul era inevitabil. Într-o încercare de a câştiga opinia publică americană de partea sa, i-a acuzat pe britanici că ar fi trădat rasa albă prin alianţa cu Japonia şi a subliniat că, într-o zi, Germania şi Statele Unite vor trebui să lupte umăr la umăr împotriva Pericolului Galben. Oficialii germani au fost îngroziţi când au citit articolul. Din fericire, părerea lor a fost împărtăşită şi de preşedintele Theodore Roosevelt, şi de redactorii ziarului, aşa că articolul nu a fost publicat. Însă Ministerul britanic de Externe a aflat de el şi, în cele din urmă, au aflat şi francezii, şi japonezii.[529] Pentru britanici, articolul nu era decât încă o dovadă a volatilităţii kaiserului, aşa că nu au acordat atenţie doleanţelor germane. Şi aşa cum se întâmplă adesea în relaţiile internaţionale, nu au înţeles că ceea ce părea a fi o mişcare strict defensivă din partea lor, arăta altfel, privită din altă perspectivă.

În pofida nenumăratelor critici, guvernul britanic a fost mulţumit de înţelegerea cu Rusia. Mai târziu, Grey a scris în memoriile sale: „Pentru noi, câştigul era mare. Ne eliberaserăm de teama care planase deasupra guvernelor britanice; am anihilat o sursă de divergenţe şi un posibil motiv de război; perspectiva unei lumi paşnice era acum mai sigură.”[530] Rămăseseră totuşi unele divergenţe, în special în Persia, unde tensiunile au continuat până la izbucnirea Primului Război Mondial. Francezii erau încântaţi şi sperau să transforme Tripla Înţelegere într-o alianţă militară. Atât Marea Britanie, cât şi Rusia erau mult mai prudente şi se fereau să folosească sintagma Tripla Înţelegere. Într-adevăr, în 1912, succesorul lui Izvolski, Serghei Sazonov, a hotărât cu fermitate că nu avea să o folosească vreodată.[531]

De îndată ce a fost semnată Convenţia Anglo-Rusă, Izvolski şi-a îndreptat atenţia spre Tripla Alianţă semnând un acord cu Germania în regiunea Baltică şi propunându-i Austro-Ungariei o cooperare în Balcani. La rândul ei, Marea Britanie încă spera în relaxarea cursei navale cu Germania. Însă, până la urmă, liderii ruşi s-au dat bătuţi şi şi-au dat seama că le era imposibil să aplaneze neînţelegerile din ce în ce mai acute dintre Marea Britanie şi Franţa, pe de o parte, şi Germania şi Austro-Ungaria, pe de altă parte, sau să ţină Rusia la distanţă de cursa înarmărilor. În 1914, în pofida unor încercări periodice de a se retrage, a devenit clar de ce parte se afla Rusia. Cu mult timp în urmă, Bismarck avertizase cu privire la acest lucru: în 1885, îi scrisese bunicului lui Wilhelm că o alianţă formată din Rusia, Marea Britanie şi Franţa „avea să reprezinte baza unei coaliţii îndreptate

împotriva noastră, o alianţă mai periculoasă decât oricare alta pentru Germania”.[532]

(g) ▬▬▬▬▬

[421] Scarborough Evening News, 24 octombrie 1904.

[422] Neilson, Britain and the Last Tsar, 255–8.

[423] Herring, From Colony to Superpower, 360–61.

[424] McDonald, United Government, 70–71.

[425] Kleĭnmikhel’, Memories of a Shipwrecked World, 176.

[426] Lincoln, In War’s Dark Shadow, 224.

[427] McDonald, United Government, 71; Lincoln, In War’s Dark Shadow, 225.

[428] McDonald, United Government, 71, 73.

[429] Lieven, Nicholas II, 144.

[430] Figes, A People’s Tragedy, 179–86.

[431] Lieven, Nicholas II, 149.

[432] Airapetov, Generalui, 12.

[433] Figes, A People’s Tragedy, 16.

[434] Lieven, Nicholas II, 39.

[435] McDonald, United Government, 16n39.

[436] Ibid., 16.

[437] Izvolski şi Seeger, The Memoirs of Alexander Iswolsky, 270n.

[438] Carter, The Three Emperors, 64–71; Lieven, Nicholas II, 40–42, 58–9, 166–7.

[439] Carter, The Three Emperors, 69.

[440] Steinberg, All the Tsar’s Men, 29–31.

[441] Ibid., 30.

[442] Lincoln, In War’s Dark Shadow, 33.

[443] Lieven, Nicholas II, 42.

[444] Neklyudov, Diplomatic Reminiscences, 4.

[445] McDonald, United Government, 65–6.

[446] Neilson, Britain and the Last Tsar, 70.

[447] Carter, The Three Emperors, 225.

[448] Lieven, Nicholas II, 64.

[449] Ibid. 71.

[450] Ibid., 141.

[451] Neilson, Britain and the Last Tsar, 62.

[452] Lieven, Nicholas II, 102.

[453] McDonald, United Government, 70.

[454] Ibid., 70.

[455] Ibid., 73 şi cap. 2 şi 3.

[456] Ibid., 40–41.

[457] Radziwill, Behind the Veil, 226.

[458] Lieven, Nicholas II, 65–6.

[459] Kleĭnmikhel’, Memories of a Shipwrecked World, 211–12.

[460] Radziwill, Behind the Veil, 230.

[461] Lieven, Nicholas II, 227.

[462] Ibid., 55n8.

[463] Carter, The Three Emperors, 221.

[464] Neilson, Britain and the Last Tsar, 55.

[465] Lieven, Nicholas II, 149; Figes, A People’s Tragedy, 191.

[466] Radziwill, Behind the Veil, 357; Lincoln, In War’s Dark Shadow, 343.

[467] Figes, A People’s Tragedy, 230; Radziwill, Behind the Veil, 361.

[468] Lieven, Russia and the Origins, 23–4.

[469] Fuller, Strategy and Power in Russia, 415.

[470] Szamuely, The Russian Tradition, 19.

[471] Citat în Robert Chandler, „Searching for a Saviour”, Spectator (Londra), 31 martie 2012.

[472] Kennan, Siberia and the Exile System, 55.

[473] Dowler, Russia in 1913, 198.

[474] Vinogradov, „1914 God: Byt’ Ili ne Byt’ Vojne?”, 162.

[475] Fuller, Strategy and Power in Russia, 378.

[476] Neilson, Britain and the Last Tsar, 86 şi cap. 3.

[477] Weinroth, „The British Radicals”, 665–70.

[478] Gilmour, Curzon, 201.

[479] Hinsley, British Foreign Policy under Sir Edward Grey, 135–6.

[480] Fuller, Strategy and Power in Russia, 364–5; Neilson, Britain and the Last Tsar, 113–15.

[481] Jusserand, What Me Befell, 203.

[482] Lieven, Russia and the Origins, 6.

[483] Stevenson, Armaments, 53.

[484] Lieven, „Pro- Germans and Russian Foreign Policy”, 38.

[485] Airapetov, Generalui, 10–11.

[486] Fuller, Strategy and Power in Russia, 379–82.

[487] Ibid., 404.

[488] Lieven, „Pro-Germans and Russian Foreign Policy”, 41–2.

[489] Spring, „Russia and the Franco-Russian Alliance”, passim.

[490] Ibid., 569.

[491] Soroka, „Debating Russia’s Choice”, 14.

[492] Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 33.

[493] Taube, La Politique russe d’avant-guerre, 15.

[494] Ibid., 43.

[495] Soroka, „Debating Russia’s Choice”, 11.

[496] Ibid., 4.

[497] Carter, The Three Emperors, 138.

[498] Albertini, The Origins of the War, vol. I, 159.

[499] Lieven, „Pro-Germans and Russian Foreign Policy”, 43–5.

[500] Levine şi Grant, The Kaiser’s Letters to the Tsar, 118, 120.

[501] Andrew, Théophile Delcassé, 250–52.

[502] Carter, The Three Emperors, 130.

[503] Cecil, Wilhelm II, 14.

[504] Carter, The Three Emperors, 185; Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. II, 146.

[505] Balfour, The Kaiser and His Times, 248.

[506] Albertini, The Origins of the War, vol. I, 159–60; Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. II, 152–3; McDonald, United Government and Foreign Policy in Russia, 78–9.

[507] Levine and Grant, The Kaiser’s Letters to the Tsar, 191–4.

[508] Lerman, The Chancellor as Courtier, 128–30.

[509] Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. I, 161.

[510] Hopman, Das ereignisreiche Leben, 144.

[511] Lieven, Nicholas II, 192.

[512] BD, vol. IV, 205, pp. 219–20.

[513] Neilson, Britain and the Last Tsar, 102–3.

[514] Taube, La Politique russe d’avantguerre, 90.

[515] Ibid., 101.

[516] Soroka, „Debating Russia’s Choice”, 15.

[517] Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 49.

[518] Csáky, Vom Geachteten zum Geächteten, 67.

[519] În original, „Je l’ai regretté tous les jours, mais je m’en félicité toutes les nuits”. Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. II, 325.

[520] Radziwill, Behind the Veil, 380.

[521] Taube, La Politique russe d’avant-guerre, 105.

[522] BD, vol. IV, 219, 235–6.

[523] Fuller, Strategy and Power in Russia, 416.

[524] Soroka, „Debating Russia’s Choice”, 3.

[525] Taube, La Politique russe d’avant-guerre, 103.

[526] Nicolson, Portrait of a Diplomatist, 183–5.

[527] Hinsley, British Foreign Policy under Sir Edward Grey, 158.

[528] Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. II, 352.

[529] Menning şi Menning, „Baseless Allegations”, 373.

[530] Grey, Twenty-five Years, vol. I, 154.

[531] Spring, „Russia and the Franco-Russian Alliance”, 584.

[532] Albertini, The Origins of the War, vol. I, 189.

Loialitatea nibelungilor: dubla alianţă dintre Austro-Ungaria şi Germania

În martie 1909, când criza legată de Bosnia ameninţa să declanşeze un război între Rusia şi Austro-Ungaria, Bülow, cancelarul german, a asigurat Reichstag-ul că Germania avea să-şi susţină aliata de la Dunăre cu „loialitatea nibelungilor”. Folosise o metaforă bizară, căci, dacă făcea referire la opera lui Wagner, Inelul Nibelungilor (iar el cunoştea familia compozitorului), nibelungii erau întruchiparea lăcomiei şi trădării. Dacă se referea însă la nibelungii din istorie (nume dat de germani regilor burgunzi din Evul Mediu), atunci descria o loialitate adevărată, care însă ducea la distrugere. Potrivit mitului, curtea burgundă, asediată de duşmanii săi, refuza să-l predea pe Hagen, care îl trădase şi îl ucisese pe Siegfried, iar burgunzii şi-au dat viaţa până la ultimul om pentru a-l apăra.

În pofida tuturor jurămintelor de loialitate, conducerea germană avea sentimente amestecate faţă de Austro-Ungaria. Era conştientă de nenumăratele ei slăbiciuni şi credeau că farmecul austriac nu compensa modul de acţiune necugetat şi de mântuială al austriecilor. Problema Germaniei era că nu prea mai avea unde să găsească alţi aliaţi. Îndepărtase Marea Britanie prin cursa navală şi, atât timp cât Tirpitz şi kaiserul refuzau să dea înapoi, englezii nu aveau să fie prietenoşi. Pe de o parte, ca răspuns la provocarea germană, Marea Britanie se apropiase de Franţa şi Rusia şi, deşi englezii afirmau şi chiar credeau că Tripla Înţelegere era un acord defensiv, care nu obliga niciuna dintre părţile semnatare, cele trei state îşi făcuseră obiceiul de a se consulta reciproc şi de a-şi face planuri comune. Oficiali din cele trei state, fie ei civili sau militari, încheiaseră relaţii şi prietenii.

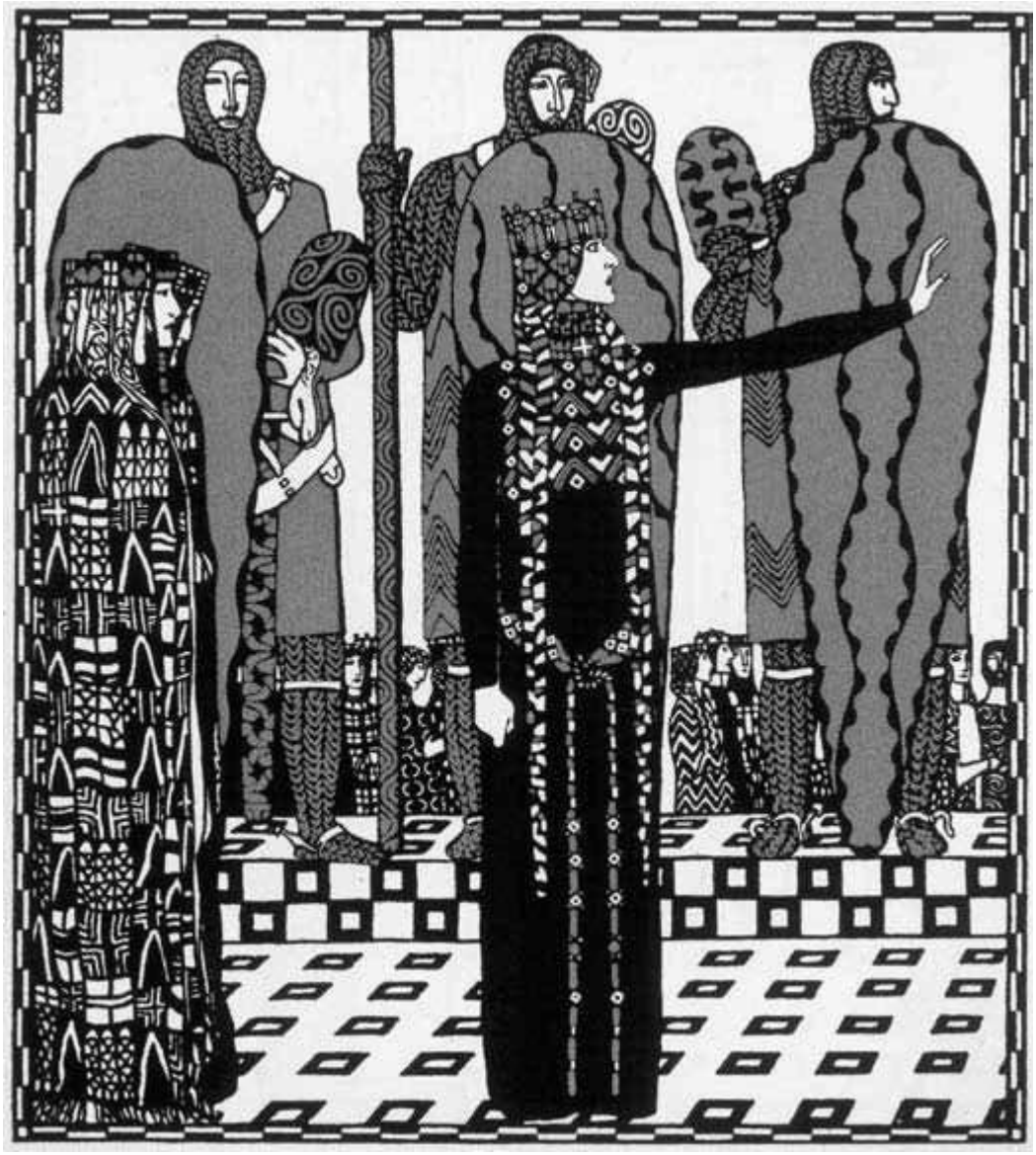

8. Conducătorilor germani le plăcea să afirme că Germania îşi susţinea aliata, Austro-Ungaria, cu o loialitate demnă de nibelungi. Alegerea acestei metafore era cel puţin bizară şi subliniază anumite ambiguităţi şi tensiuni în Dubla Alianţă. Potrivit mitului înfăţişat mai sus, nobilii războinici burgunzi din Evul Mediu îşi dau viaţa până la ultimul, ca urmare a intrigilor a două femei.

Dacă Germania căuta prieteni, Franţa, cu alianţa sa militară cu Rusia şi Antanta Cordială cu Marea Britanie, nu mai putea fi intimidată ca în epoca lui Bismarck şi nu avea să aleagă de bunăvoie să se alieze cu vecina ei de la est. O alianţă cu Rusia era o perspectivă mult mai probabilă pentru Germania dintr-o sumedenie de motive, însă, pentru moment, nevoia Rusiei de capital francez şi uşurarea de a-şi fi soluţionat litigiile din Orient cu Marea Britanie o determinau să respingă orice oferte din partea Berlinului. Dintre marile puteri mai rămânea doar Italia, care făcea parte din Tripla Alianţă, dar, din moment ce era şi slăbită din punct de vedere militar şi în complet dezacord cu cealaltă membră a Alianţei, Austro-

Ungaria, nu era un stat pe care să te poţi baza. Germania îşi dorea sprijin împotriva Rusiei în Europa de Sud, dar perspectivele erau sumbre: Imperiul Otoman era în declin, iar statele mai mici din sudul Europei — România, Bulgaria, Serbia, Muntenegru şi Grecia — aşteptau cu interes să vadă în ce direcţie aveau s-o ia lucrurile.

Austro-Ungaria era singura opţiune. După cum avea să afirme cu nostalgie în 1914 şi Heinrich von Tschirschky, ambasador al Germaniei la Viena din 1907: „De câte ori nu mă întreb dacă oare chiar merită să ne legăm cu atâta fermitate de un stat care aproape că se dezmembrează şi să continuăm epuizanta muncă de a-l ţine în spate. Dar nu văd nicio altă constelaţie care să poată înlocui avantajele deja existente ale unei alianţe cu puterea central-europeană.”[533] În anii de dinainte de 1914, Germania începuse să se simtă, pe bună dreptate sau nu, încercuită. (Bineînţeles că vecinii ei vedeau lucrurile altfel, pentru ei Germania fiind o mare putere economică şi militară ce domina centrul Europei.) Având la sud Austro-Ungaria, cu care era prietenă, Germania avea o graniţă pentru care nu trebuia să-şi facă griji. Contele Alfred von Schlieffen, şeful statului-major german, în onoarea căruia a fost numit unul dintre cele mai cunoscute planuri militare ale secolului XX, a scris în 1909, după ce s-a retras din funcţie: „Inelul de fier care strânge Germania şi Austro-Ungaria rămâne acum deschis doar spre Balcani.” Duşmanii Germaniei şi Austro-Ungariei — Franţa, Marea Britanie şi Rusia — erau porniţi să le distrugă, dar aşteptau momentul potrivit, până când diviziunile interne, între nenumăratele naţionalităţi din Austria şi între partidele politice din Germania, aveau să le slăbească suficient de mult. La un moment dat, a avertizat el, „se vor deschide porţile, se vor coborî podurile, iar armatele ce vor număra un milion de soldaţi se vor dezlănţui, vor prăda şi vor distruge totul în cale...”[534]

Germania era îngrijorată şi de faptul că Austro-Ungaria ar fi putut decide să abandoneze Tripla Alianţă. Atât în Rusia, cât şi în Austro-Ungaria, existau de ambele tabere persoane, inclusiv monarhii, care încă năzuiau la o alianţă conservatoare cu sau fără Germania. Iar în Austro-Ungaria, erau mulţi care detestau Italia şi ar fi preferat să pornească la război împotriva acesteia în locul Rusiei. Multor patrioţi austrieci le era greu să uite şi să ierte faptul că unificarea Germaniei se realizase în detrimentul rolului tradiţional al imperiului lor de stat german conducător. Nu ajuta nici faptul că germanii aveau tendinţa de a-şi trata cu superioritate aliata; kaiserul, de exemplu, spusese că Austro-Ungaria era un secund deosebit de loial în conflicte. Oficialii germani se purtau de cele mai multe ori arogant cu omologii lor austrieci. „N-am avut niciodată niciun dubiu că, dacă am accepta comparaţia pe care a făcut-o experimentatul diplomat Talleyrand, între statele aliate şi un călăreţ şi calul său, noi fără îndoială am juca rolul călăreţului în alianţa noastră cu monarhia danubiană”, scria Bülow în memoriile sale.[535]

Însă lucrurile nu puteau fi atât de simple, iar Germania avea să-şi dea seama că armăsarul ei mergea unde dorea, iar ţinta lui era în principal

Peninsula Balcanică. Când a ales să se alieze cu Austro-Ungaria, Germania a preluat şi ambiţiile şi conflictele acesteia într-o regiune volatilă a lumii, în care declinul rapid al Imperiului Otoman atrăgea în joc nu numai Rusia şi Austro-Ungaria, dar stimula şi apetitul micilor state independente balcanice. Germania avea o sarcină grea: să asigure din nou Austro-Ungaria de susţinerea ei totală, dar să o oprească să acţioneze nechibzuit. După cum spunea şi Bülow, având avantajul înţelegerii ulterioare a evenimentelor:

Dacă se ducea prea departe, exista pericolul ca Dubla Monarhie să-şi piardă controlul de sine şi să cadă în ghearele Rusiei, aşa cum porumbelul înspăimântat cade pradă şarpelui. Politica noastră trebuia să se concentreze pe orice efort de a menţine Austria loială nouă şi, în caz de război — care, cu priceperea noastră, putea fi evitat, dar care fireşte, rămânea o posibilitate —, să ne asigurăm de cooperarea Amatei Imperiale şi Regale, încă măreaţă şi eficientă în pofida slăbiciunii interne a Monarhiei. Pe de altă parte, trebuie să evităm să ne lăsăm târâţi fără voia noastră de către Austria într-un război mondial.[536]

Pe hârtie şi pe hartă, Austro-Ungaria părea a fi un aliat impresionant. Raportat la geografia de astăzi, se întindea din sudul Poloniei până în nordul Serbiei, incluzând Republica Cehă, Slovacia, Austria, Ungaria, extremitatea sud-vestică a Ucrainei, Slovenia, Croaţia şi Bosnia şi o mare parte din România, adică Transilvania. Avea o populaţie de peste 50 de milioane de locuitori, un sector agricol puternic, nenumărate resurse, de la fier la cherestea, industrii în dezvoltare, o reţea de căi ferate ce se extindea rapid şi o armată care număra pe timp de pace aproape 400 000 de soldaţi, precum şi o flotă modernă. Măreţele ei capitale, Viena şi Budapesta, dar şi oraşele mai mici, precum Praga sau Zagreb, fuseseră modernizate şi înfrumuseţate, aveau sisteme bune de canalizare, tramvaie, electricitate, clădiri publice masive şi bogat decorate şi blocuri de apartamente burgheze solide. Dubla Monarhie avea o serie întreagă de universităţi, de la Universitatea Jagiellonă din Cracovia (una dintre cele mai vechi din Europa) până la Şcolile de Medicină de la Viena, iar şcolile şi colegiile ei se dezvoltau rapid. Până în 1914, 80 la sută din populaţia imperiului ştia să scrie şi să citească.

Pe de altă parte, în unele aspecte Dubla Monarhie părea să nu se fi schimbat deloc — viaţa sătească din Galicia sau Transilvania, de exemplu, rămăsese aceeaşi, iar la celălalt capăt al scării sociale, se afla eterna etichetă complicată a curţii imperiale. Totuşi, epoca modernă zdruncina Austro-Ungaria din temelii, aducând cu sine noi tehnici de comunicare, ramuri industriale şi tehnologii, dar şi noi valori şi atitudini. Vechile restricţii potrivit cărora evreii nu aveau voie să practice anumite profesii dispăruseră, deşi, din nefericire, în anii de dinainte de 1914 a apărut un nou curent virulent antisemit. Deşi Dubla Monarhie nu putea întrece economic Rusia, în cele două decenii de dinainte de 1914, creşterea economică atingea în medie 1,7 la sută anual. Dezvoltarea imperiului a urmat un curs bine cunoscut Europei Occidentale: un avânt industrial

corelat cu un exod urban şi, în loc de suişuri şi coborâşuri, o răspândire graduală a prosperităţii printre segmente mai largi ale populaţiei. Regiunile cehe, deja avansate tehnologic şi comercial, deţineau cea mai mare parte a industriei moderne, precum uzinele Skoda, unde se produceau cele mai bune puşti din Europa. De asemenea, la periferia Vienei se construiseră uzine moderne, cum ar fi Daimler. În jurul anului 1900, Budapesta le-a ajuns din urmă, devenind centrul bancar al Europei Centrale. Deşi economia Ungariei a rămas în mare parte agricolă, regiunea s-a industrializat rapid în anii de după 1900.

Creşterea investiţiilor guvernamentale în infrastructură şi programe sociale a pus în mişcare ceea ce părea a fi un marş constant spre modernizare şi prosperitate. Însă această imagine nu era pe de-a-ntregul roz. Importurile Austro-Ungariei depăşeau cu mult exporturile, iar datoria guvernamentală creştea. Avea cel mai mic buget militar dintre cele patru mari puteri; în 1911, acesta reprezenta cu puţin peste o treime din bugetul militar al Rusiei.[537] Orice escaladare a unei tensiuni internaţionale avea să dăuneze sănătăţii fiscale a Austro-Ungariei. În plus, în mod inevitabil, progresul atrăgea după sine probleme şi tensiuni. Micii agricultori şi mica nobilime latifundiară, de exemplu, au suferit de pe urma scăderii preţurilor la grâu din pricina concurenţei impuse de produsele ruseşti. În deceniile de dinainte de 1914, a crescut numărul grevelor şi protestelor ţăranilor, iar unele moşii vechi s-au destrămat. În oraşe, meşteşugarii nu mai puteau concura cu producţia din fabricile moderne, iar lucrătorii industriali, care munceau în condiţii îngrozitoare, au început să se organizeze şi să militeze pentru drepturile lor.

În unele privinţe, politicile duse de Dubla Monarhie se asemănau cu cele din alte părţi ale Europei: vechile clase deţinătoare de pământuri sperau să-şi menţină puterea şi influenţa, radicaliştii erau laici, liberalii din clasa de mijloc doreau libertăţi mai mari, cel puţin pentru ei înşişi, iar noile mişcări socialiste cereau reforme şi, în unele cazuri, se gândeau la o revoluţie. Şi asemenea Europei înseşi, Austro-Ungaria prezenta o varietate de regimuri de guvernare, de la autocraţie până la democraţie parlamentară. Partea austriacă a imperiului avea un parlament ales, după 1907, prin sufragiu universal masculin; în Ungaria însă, dreptul de vot era restricţionat la circa 6 la sută din populaţie. Franz Joseph, împărat între 1848 şi 1916, nu era atât de puternic precum ţarul, dar nici atât de constrâns precum regele Marii Britanii. Împăratul austriac elabora politica externă şi era comandantul suprem al forţelor armate, dar puterile lui erau stabilite prin legi constituţionale. Numea şi retrăgea miniştri din funcţie şi putea decreta starea de urgenţă, prerogativ de care guvernul său se folosea foarte des, pentru a guverna fără parlament, însă nu putea să modifice constituţia. Cu toate acestea, regimul funcţiona, impozitele se colectau şi facturile erau plătite. Împăratul era iubit de majoritatea supuşilor săi, iar perspectiva revoluţiei părea mult mai îndepărtată decât în Rusia.

Supravieţuirea pe termen lung a Dublei Monarhii era pusă sub semnul întrebării, acesta fiind motivul pentru care oamenii de stat germani s-au întrebat, înainte de 1914, dacă luaseră decizia bună când se aliaseră cu această ţară. Într-o epocă în care conştiinţa naţională devenea din ce în ce mai importantă, Austro-Ungaria, la fel ca Imperiul Otoman, descoperea din ce în ce mai des că se afla la mila naţionalităţilor din care era formată. Lordul Durham spunea în 1838 despre Canada că era formată din două naţiuni ce se războiau în cadrul aceluiaşi stat, iar conflictul dintre francezi şi englezi nu a dispărut nici un secol şi jumătate mai târziu. Provocarea era şi mai mare pentru Austro-Ungaria, unde erau recunoscute zece sau unsprezece limbi oficiale. Aceste lucruri nu contaseră în secolele trecute, când oamenii se defineau raportându-se la religie, conducător sau stat, şi nu la naţionalitate. Însă, la sfârşitul secolului al XIX-lea, naţionalismul — ideologie potrivit căreia te identificai cu un grup ce se distingea prin limbă, religie, istorie, cultură şi rasă — a devenit un motor al schimbării în întreaga Europă. La fel cum sentimentul de apartenenţă la naţiunea germană sau italiană contribuise la crearea acestor state naţionale, polonezii, ungurii, rutenii, cehii şi multe alte naţionalităţi presau Austro-Ungaria pentru o mai mare autonomie, dacă nu chiar pentru independenţă totală.

Austro-Ungaria nu avea o identitate puternică cu care să poată contracara şi în jurul căreia să-şi poată uni cetăţenii, întrucât nu era neapărat o ţară, ci mai mult o colecţie de proprietăţi dobândite de Habsburgi pe parcursul ultimului mileniu, prin intrigi pricepute, căsătorii sau războaie. Franz Joseph avea atât de multe titluri, de la împărat la conte, încât de multe ori, când îşi scria numele, enumerarea era urmată de un şir de etc. Mai erau şi oameni care credeau într-un imperiu multinaţional: poate cei de naţionalităţi amestecate sau mari familii aristocrate care aveau legături şi interese în întregul imperiu şi dincolo de graniţele acestuia, sau loialişti ai Habsburgilor, care puneau datoria faţă de dinastie înainte de orice. Şi armata era o organizaţie pur multinaţională, iar problema limbii oficiale era o chestiune delicată. Soldaţii trebuiau să ştie principalii termeni tehnici şi de comandă în germană, dar erau de obicei detaşaţi în regimente în care colegii lor vorbeau aceeaşi limbă. Ofiţerii trebuiau să înveţe limba soldaţilor pe care îi aveau în comandă. Se spune că, în timpul războiului, un regiment a descoperit că engleza era limba comună, aşa că soldaţii s-au înţeles în engleză.[538]

Cealaltă instituţie cu adevărat imperială era monarhia. Aceasta rezistase secole la rând şi făcuse faţă invaziilor unor cuceritori, de la Suleiman Magnificul al otomanilor până la Napoleon, războaielor civile şi revoluţiilor, iar imperiul crescuse, se micşorase, crescuse din nou, iar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se micşorase din nou. Habsburgii se trăgeau din Carol cel Mare, dar şi-au pus prima dată pecetea asupra istoriei europene după ce unul dintre ei a fost ales Sfânt Împărat Roman. Pe parcursul secolelor ce au urmat, Habsburgii şi-au însuşit practic acest titlu, până la abolirea sa de către Napoleon în 1806. Habsburgii însă au

rezistat, iar împăratul Franz al Austriei, căci acesta era titlul său la acea vreme, a asistat la înfrângerea lui Napoleon şi a domnit până în 1835, când a fost urmat la tron de blândul şi nătângul său fiu, Ferdinand. Nepotul acestuia, Franz Joseph, s-a urcat pe tron în 1848, an revoluţionar în întreaga Europă, când dinastia era şubrezită, iar Imperiul Austriac aproape că s-a destrămat. Unchiul său Ferdinand a fost convins să abdice, iar tatăl lui Franz Joseph, care era cu puţin mai competent decât fratele său (fusese poreclit „Cel Bun" pentru că nimeni nu se putuse gândi la altceva), a decis să renunţe la rândul său la tron. (Habsburgii erau necruţători şi nu stăteau mult pe gânduri când aveau de-a face, foarte des de altfel, cu probleme rezultate din cosangvinizare.) Noul împărat, care de-abia împlinise optsprezece ani, se spune că ar fi exclamat: „Adio, tinereţe!"[539]

Era un bărbat chipeş şi demn şi şi-a păstrat supleţea şi postura militară ţanţoşă până la moarte. Mentorii i-au pregătit un program de instruire ce îmbina istoria, filosofia, teologia, dar şi limbi străine, pe lângă germană, limba maternă, învăţând şi italiană, maghiară, franceză, cehă, poloneză, croată şi latină. Din fericire, avea o memorie foarte bună şi era harnic. S-a dedicat studiilor cu conştiinciozitate. „E ziua mea", scria el în jurnalul său în 1845, „şi mai important împlinesc cincisprezece ani — mai am atât de puţin timp să învăţ! Trebuie să mă adun, să-mi văd de treabă!"[540] Acest puternic simţ al datoriei nu l-a părăsit niciodată. Aşa că, după evenimentele de la 1848, a ajuns să deteste revoluţia şi să fie hotărât să apere dinastia şi regimul. Nu era însă reacţionar; accepta, într-un mod oarecum fatalist, că schimbările erau şi aveau să fie inevitabile. Şi schimbările chiar aveau să vină: pierderea treptată a majorităţii teritoriilor italiene şi, apoi, înfrângerea din 1866 în faţa Prusiei şi exluderea Austriei din Confederaţia Statelor Germane.

Imperiul se micşora treptat, dar Franz Joseph păstra statutul măreţilor săi strămoşi. Avea două palate numai la Viena: Hofburg şi Schönbrunn, preferatul său, construit de Maria Tereza ca reşedinţă de vară (cu 1400 de încăperi şi un parc imens). Contele Albert von Margutti, care a slujit ca aide-de-camp împăratului vreme de aproape două decenii, îşi amintea de prima lor întâlnire: „Inima îmi bătea nebuneşte în timp ce urcam aşa-numita Scară a Cancelariei de la Hofburg, o serie nesfârşită de trepte ce duc în anticamera salonului de audienţe". În capul scărilor, stăteau gărzi în uniforme splendide, iar uşa ce dădea spre biroul împăratului era flancată de doi ofiţeri cu săbiile scoase. „Totul a mers ca pe roate, nu s-a auzit un sunet; cu toate că erau o mulţime de oameni prezenţi, era linişte, o linişte care conferea şi mai multă grandoare acelui eveniment."[541]

Iar în centrul acestei grandori se afla un bărbat căruia îi plăceau mâncărurile simple, rutina de zi cu zi şi care se relaxa mergând la vânătoare şi trăgând cu arma. Era un bun catolic, însă nu-şi bătea prea mult capul cu asta. Asemenea celorlalţi suverani contemporani, Nicolae al II-lea şi Wilhelm al II-lea, lui Franz Joseph îi plăcea viaţa de armată şi se îmbrăca aproape întotdeauna în uniformă. La fel ca ceilalţi, şi el turba de

furie când uniformele de armată erau prost croite. Cu această excepţie, în rest era în mod invariabil curtenitor cu toată lumea, dar rămânea conştient de rangul lui. I-a strâns o singură dată mâna lui Margutti, când a fost promovat. (Margutti a regretat întotdeauna că niciun curtean nu a asistat la acest gest important.)[542] Pe Franz Joseph îl deruta arta modernă, însă, dintr-un simţ al datoriei, era prezent la expoziţiile publice de artă sau la inaugurarea clădirilor importante, îndeosebi dacă acestea erau sub patronaj regal.[543] În materie de muzică, prefera marşurile militare sau valsurile lui Strauss şi, deşi îi plăcea teatrul, şi, din când în când, şi actriţele mai frumoase, prefera piesele clasice. Detesta lipsa de punctualitate, râsetele zgomotoase şi oamenii care vorbeau prea mult.[544] Avea un simţ al umorului destul de primitiv. Escaladase Marea Piramidă din Egipt, îi scria soţiei sale, împărăteasa Elisabeta, cu ajutorul ghizilor beduini. „Cum majoritatea poartă doar o cămaşă şi, când se caţără, îşi expun o mare parte a corpului, am înţeles motivul pentru care englezoaicelor le face o atât de mare bucurie să escaladeze piramidele aşa des.”[545]

La bătrâneţe, Franz Joseph dormea pe un pat de campanie într-un dormitor de o simplitate rară sau, după cum a spus Margutti, de o „sărăcie lucie”. Urma o rutină strictă, spartană, trezindu-se la puţin timp după patru dimineaţa şi stropindu-se pe tot corpul cu apă rece. Bea un pahar de lapte, după care lucra în singurătate până la şapte, şapte jumătate, când începeau conferinţele cu consilierii săi. De la ora zece până la cinci sau şase după-amiaza, avea audienţe cu miniştri sau demnitari, precum ambasadorii, şi făcea o pauză de o jumătate de oră în care prânzea singur. Seara, cina singur sau cu musafiri. Detesta să piardă timpul şi insista ca felurile de mâncare să fie servite rapid, aşa că membrii mai tineri ai familiei nici nu aveau timp să termine ce aveau în farfurie până la finalul mesei. Se culca la opt şi jumătate, mai puţin în serile în care erau baluri sau recepţii. În pofida simplităţii studiate a stilului său de viaţă, avea un puternic simţ al propriei demnităţi şi respectului ce i se cuvenea.[546]

Franz Joseph îşi adora încăpăţânata mamă. „Există ceva mai scump pe lume decât propria mamă?”, a întrebat el când a auzit că mama lui Wilhelm murise. „Indiferent de diferenţele care ne separă, mama rămâne mamă şi, când o pierdem, îngropăm odată cu ea o bună parte din noi.”[547] Viaţa sa personală era complicată şi adesea tristă. Fratele său, Maximilian, fusese executat în Mexic după o încercare eşuată de a instaura un regat în regiune, iar văduva lui înnebunise. Singurul său fiu, Rudolf, un tânăr zbuciumat şi nefericit, se sinucisese împreună cu iubita sa adolescentă, în cabana sa de vânătoare de la Mayerling. Autorităţile au muşamalizat scandalul, însă nu au reuşit să pună capăt zvonurilor, care s-au transformat de cele mai multe ori în teorii nebuneşti ale conspiraţiei. Franz Joseph a mers mai departe, aşa cum făcea întotdeauna, dar i-a scris actriţei Katharina Schratt, probabil cea mai apropiată prietenă a sa, că „lucrurile nu aveau să mai fie niciodată la fel”.[548] Punând sare pe rană,

moştenitorul tronului avea să fie nepotul său, Franz Ferdinand, pe care nu îl simpatiza în mod deosebit.

Căsătoria lui Franz Joseph încetase de mult să-i mai ofere alinare. O iubise profund pe Elisabeta, vara lui, cu care se căsătorise pe când ea avea doar şaptesprezece ani, însă lucrurile nu au luat o întorsătură bună. Elisabeta era fermecătoare, plină de viaţă şi atrăgătoare, iar în adolescenţă, încântător de capricioasă şi impulsivă. Din păcate însă, nu s-a maturizat niciodată. Nu-i plăceau curtea, ceremoniile şi obligaţiile şi făcea tot ce îi stătea în putinţă pentru a le evita. Cu toate acestea, când dorea, îi putea fi de folos soţului ei. I-a flatat atât de tare pe unguri învăţându-le limba şi purtând portul tradiţional maghiar, încât aceştia au oferit cuplului regal un palat de vară lângă Budapesta. Era pasionată de echitaţie şi călătorii şi se iubea pe sine însăşi. Deşi era cunoscută pentru frumuseţea ei, era mereu preocupată de cum arăta. Şi-a făcut un album cu cele mai frumoase femei din Europa, iar rezultatul a fost că a izbucnit în lacrimi.[549] Pe parcursul vieţii, a făcut gimnastică obsesiv şi a mâncat pe cât de puţin posibil. „Talia ei este cel mai subţire lucru pe care ţi-l poţi imagina”, scria regina Victoria în jurnalul ei.[550] În 1898, când a fost înjunghiată de un asasin anarhist, nu a murit pe loc, căci corsetul ei era atât de strâns, încât a oprit sângerarea.

Franz Joseph a continuat să-şi îndeplinească obligaţiile, îndeletnicindu-se sistematic cu mormanele lui de documente, de parcă prin muncă asiduă şi atenţie la detalii ar fi putut preveni haosul şi menţine imperiul unit. „Dumnezeu să ne ajute dacă vom cădea vreodată pe mâinile popoarelor latine”, îi plăcea lui să spună.[551] Odată cu trecerea anilor îndelungatei sale domnii, devenea din ce în ce mai clar că era pus în postura unui vizitiu ce încerca să mâne doi cai cu caractere extrem de diferite. Ungaria, cu istoria ei îndelungată de regat independent, se integrase întotdeauna într-un mod stângaci sub stăpânirea habsburgică. Aristocraţia maghiară şi mica nobilime, care dominau societatea şi politica, erau puternic conştiente de propria lor limbă (diferită de aproape oricare alta din lume), istorie şi cultură şi se mândreau puternic cu constituţia şi legile lor. În anii revoluţionari 1848–1849, au încercat zadarnic să câştige independenţa Ungariei. În 1867, au profitat de înfrângerea zdrobitoare suferită de Imperiul Austriac în faţa Prusiei, pentru a negocia un nou aranjament cu împăratul, faimosul Compromis.

Prin acesta s-a creat o nouă entitate cu numele de Austro-Ungaria sau Dubla Monarhie. Era un parteneriat între Ungaria, care încă includea Transilvania, Slovacia şi Croaţia, şi restul teritoriilor habsburgice din est, care au ajuns din comoditate să poarte numele de Austria şi care se întindeau de la Adriatică şi Alpi spre regatul dispărut al Poloniei, iar apoi la est, spre graniţa cu Rusia. Fiecare monarhie se administra autonom, având propriul parlament, ministere, birocraţie, legi şi armate. Singurele domenii comune erau afacerile externe şi apărarea, precum şi bugetul acordat acestora. Fiecare avea însă propriul ministru, iar cei trei miniştri din fiecare parte a Dublei Monarhii se reuneau sub forma unei comisii a miniştrilor comuni. Singura legătură rămasă între acestea era împăratul

însuşi, sau regele, cum era cunoscut în Ungaria. În rest, Dubla Monarhie nu era atât de mult un compromis, cât o veşnică negociere. Delegaţii numite de fiecare parlament în parte se reuneau anual pentru a dezbate acoduri necesare pentru tarifele comune, pentru, spre exemplu, căile ferate, dar, la insistenţa ungurilor, comunicau numai în scris, pentru a evita orice dovadă cu privire la existenţa unui guvern comun. Chestiunile de natură financiară şi comercială erau renegociate o dată la zece ani şi, de obicei, provocau dificultăţi.

Dintre toate marile puteri europene, Austro-Ungaria avea cel mai slab mecanism de schimb de informaţii între miniştri şi de coordonare a politicilor. Într-adevăr, cei trei miniştri comuni se întâlneau din când în când cu prim-miniştrii Ungariei şi Austriei, dar chiar dacă discutau chestiuni legate de politica externă şi de apărare, nu se comportau ca un executiv. Între toamna lui 1913 şi începutul crizei din iulie 1914, Consiliul Ministerial Comun, aşa cum era cunoscut acest organism, s-a întâlnit doar de trei ori, şi numai pentru a discuta chestiuni relativ obişnuite. Pe de altă parte, nici împăratul nu a luat în mână frâiele politicii generale, şi nici nu a încurajat pe nimeni să facă asta; Franz Joseph obişnuia să discute cu miniştrii săi doar separat şi numai despre domeniile pentru care aceştia erau responsabili. Şi deşi îşi continua stilul perseverent de muncă, îmbătrânea. În 1910, împlinise optzeci de ani, iar sănătatea sa, zdravană atâta vreme, începea să se şubrezească. Până la începutul războiului, era din ce în ce mai izolat, la palatul Schönbrunn, şi refuza să intervină în disputele dintre miniştrii săi. Acest gol de putere a însemnat, printre altele, că indivizii şi departamentele puternice dictau politici şi în afara razei lor de competenţă.[552]

Ungurii au fost iniţial încântaţi de compromis şi au dispus construirea unui nou sediu al parlamentului la Budapesta. „Nu trebuie să lăsăm loc de precauţie, chibzuială sau cumpătare”, a spus prim-ministrul lor, iar arhitectul maghiar l-a ascultat întru totul. Parlamentul ungar, suportând influenţa tuturor stilurilor arhitecturale şi decorative, de la gotic la renascentist şi baroc, pentru ornamentarea căruia au fost folosite treizeci şi opt de kilograme de aur, a devenit cea mai mare clădire de acest gen din lume după ce a fost terminată. Ce se întâmpla însă în interior era cu totul altceva. Politica era un sport naţional, iar ungurii jucau ca să câştige, unii împotriva altora, prin retorici înverşunate sau chiar şi provocări la dueluri, iar când se săturau, se porneau împotriva Vienei.[553] Una dintre cele mai groaznice scene a avut loc în timpul unei crize prelungite şi chinuitoare între Viena şi Budapesta, cu privire la armata comună.

De-a lungul anilor, lideri politici maghiari succesivi şi acoliţii lor au cerut luarea unor măsuri pentru maghiarizarea unei mai mari părţi a armatei Dublei Monarhii, crearea de regimente exclusiv ungureşti, comandate de ofiţeri vorbitori de maghiară, care să lupte sub steagul unguresc. Acest lucru ameninţa eficienţa şi unitatea armatei şi, după cum a subliniat şi ataşatul militar francez, nici nu existau suficienţi ofiţeri vorbitori de maghiară pentru acest plan. În 1903, când Franz Joseph a încercat să

aplaneze criza printr-o declaraţie împăciuitoare, conform căreia forţele armate erau mânate de un spirit al unităţii şi armoniei şi tratau toate grupurile etnice cu respect, nu a făcut decât să arunce paie pe foc din punctul de vedere al naţionaliştilor maghiari de la Budapesta. „Etnic” a fost înţeles ca „tribal” în maghiară, termen considerat a fi o insultă îngrozitoare.[554] Parlamentul maghiar a fost paralizat de discuţii prelungite, iar negocierile dintre Budapesta şi Viena au ajuns într-un punct mort. La sfârşitul lui 1904, când prim-ministrul maghiar, István Tisza (care avea să revină în funcţie în vara lui 1914) a încercat să continue negocierile, opoziţia a dat buzna în parlament înarmată cu bâte, boxuri şi revolvere, a distrus mobila şi a bătut gărzile. Deşi opoziţia a câştigat următoarele alegeri, a refuzat să intre în funcţie până la aprobarea cererilor referitoare la armată de către Franz Joseph, care a refuzat să facă acest lucru. Impasul a luat sfârşit în 1906, când împăratul a ameninţat să introducă sufragiul universal în Ungaria, iar opoziţia a căzut.

La urma urmei, ungurii aveau propriile probleme cu naţionalităţile, pe care reuşiseră să le ignore cu succes până atunci. Ungurii sau maghiarii, după cum le plăcea să se autointituleze, erau o simplă minoritate în cadrul graniţelor Ungariei, dar votul restrictiv le conferea aproape toate locurile din parlament. În 1900, în Ungaria începeau deja să ia naştere mişcări naţionale — ale sârbilor, românilor şi croaţilor — alimentate de lipsa de putere, dar şi de resentimente faţă de promovarea ungurilor în şcoli şi funcţii publice. Acestea erau însoţite de mişcările naţionaliste din ce în ce mai puternice în alte regiuni, atât în cadrul Austro-Ungariei, cât şi în afara ei. În 1895, la Budapesta, s-a reunit un Congres al Naţionalităţilor care cerea ca Ungaria să devină stat multinaţional. Ungurii au reacţionat cu teamă şi furie. Nici măcar relativ liberalul Tisza nu putea accepta că în Ungaria mai erau şi alte naţiuni cu aspiraţii naţionale legitime. După părerea lui, românii, cu excepţia extremiştilor, erau precum ţăranii de pe moşia lui şi aveau nevoie să lucreze cu ungurii: „Ştiu că sunt blânzi, paşnici, arată respect nobililor şi sunt recunoscători pentru fiecare vorbă bună.”[555]

În întreaga Dublă Monarhie, avântul naţionalismului atrăgea după sine dezbateri nesfârşite şi fără soluţie despre şcoli, locuri de muncă şi chiar şi indicatoare stradale. Chestiunea dreptului la vot, prin care oamenilor li se cerea să pună ştampila pe limbile lor materne, a devenit un simbol vital al puterii naţionale, iar grupurile naţionaliste au amplasat reclame prin care promovau răspunsurile „corecte”. Mişcările naţionaliste se suprapuneau adesea cu probleme economice şi de clasă: spre exemplu, ţăranii români şi ruteni puneau sub semnul întrebării autoritatea lorzilor maghiari şi polonezi pe care îi slujeau. Cu toate acestea, puterea naţionalismului era atât de mare, încât clasele sociale care în alte ţări formau partidele socialiste, liberale sau conservatoare, aici se separau în funcţie de etnie.

Pentru că populaţia Austro-Ungariei era atât de amestecată ca urmare a secolelor încărcate de istorie, aproape fiecare regiune se confrunta cu propriile lupte naţionale: în Slovenia, italienii împotriva slovenilor; în

Galicia, polonezii împotriva rutenilor; iar germanii, după câte se părea, luptau împotriva tuturor, fie împotriva italienilor în Tirol, fie a cehilor în Boemia. În 1895, guvernul austriac a căzut deoarece vorbitorii de germană s-au opus înfiinţării de clase vorbitoare de slovenă în învăţământul secundar; doi ani mai târziu, conflictul dintre cehi şi germani cu privire la folosirea limbii cehe în administraţia guvernamentală din Boemia şi Moravia a dus la violenţe stradale şi căderea unui alt prim-ministru; iar în 1904, germanii au organizat demonstraţii violente, ca urmare a înfiinţării unei noi facultăţi italieneşti de drept la Innsbruck. Gările nou-construite nu au primit niciun nume pentru că nu se putea ajunge la un consens referitor la limba folosită. Poate că întâmplător, un vienez, Sigmund Freud, avea să inventeze noţiunea de „narcisim al micilor deosebiri". După cum a scris în lucrarea Civilizaţia şi neajunsurile ei, „tocmai acele comunităţi învecinate, legate unele de celelalte şi din alte motive, sunt angajate în feude constante şi se ridiculizează reciproc..."[556]

„O atmosferă ireală se răspândea pretutindeni", scria Henry Wickham Steed, un jurnalist britanic aflat în misiune la Viena. „Atenţia publică era fixată pe fleacuri — pe o încăierare la Operă între un ceh şi un cântăreţ german, o ceartă în parlament cu privire la numirea unui oficial necunoscut în Boemia, atracţiile ultimei opere comice şi vânzarea de bilete pentru un bal caritabil."[557] Tânăra generaţie fie se plictisea, devenea cinică de câte ori venea vorba de politică, fie se alătura noilor mişcări politice ce promiteau să restabilească ordinea, folosind mijloace violente în caz de necesitate. Austro-Ungaria era slăbită, iar poziţia ei internaţională era afectată de „soluţionarea deficitară a problemei naţionalităţilor", îi scria viitorul ministru de externe al Austro-Ungariei, Alois von Aehrenthal, vărului său, în 1899. „Defectul ereditar al austriecilor, pesimismul, îşi pune deja amprenta asupra tineretului şi ameninţă să paralizeze orice impuls idealist."[558]

Diferenţele naţionale au atras după sine nu numai ostilităţi stradale, dar şi un impas din ce în ce mai grav în interiorul parlamentelor Monarhiei Duale. Partidele politice, dezbinate aşa cum erau de obicei pe motive lingvistice şi etnice, erau în primul rând interesate de promovarea intereselor propriilor grupuri şi de blocarea oponenţilor. Deputaţii suflau din trompete, loveau gongul, băteau la tobe şi azvârleau cu călimări şi cărţi pentru a-şi reduce la tăcere oponenţii. Tergiversarea a devenit o tactică recurentă; unul dintre cele mai faimoase exemple are în prim-plan un deputat german care a vorbit timp de douăsprezece ore în cadrul unei dezbateri, pentru a împiedica să i se acorde limbii cehe un statut egal cu cel al germanei în Boemia şi Moravia. „În ţara noastră, un optimist probabil că s-ar sinucide", scria un artistocrat conservator unui prieten.[559] Guvernul a reuşit, într-un fel sau altul, să reziste acestui talmeş-balmeş general, folosindu-se din ce în ce mai des de ordonanţele de urgenţă. La izbucnirea războiului, în august 1914, parlamentul austriac era deja suspendat de luni bune şi nu avea să se reunească decât în primăvara lui 1917.

Naţionalismul a afectat şi birocraţia, căci numirile în funcţie au devenit o modalitate prin care partidele îşi recompensau acoliţii. Prin urmare, dimensiunea şi costurile aparatului birocratic au crescut semnificativ. Între 1890 şi 1911, numărul birocraţilor a crescut cu 200 la sută, în mare parte din cauza noilor numiri în funcţie. Numai în Austria erau 3 milioane de funcţionari publici, raportat la o populaţie totală de 28 de milioane. Chiar şi cele mai simple decizii trebuiau să fie supuse unor proceduri birocratice complicate, „de bandă roşie", sau, ca să fim precişi, „de şnur împletit" — negru cu galben pentru chestiunile imperiale, roşu, cu alb şi cu verde pentru cele maghiare, şi, pentru cele bosniace, după anexarea provinciei, maro cu galben. Plata unui simplu impozit la Viena trecea prin mâinile a douăzeci şi şapte de oficiali diferiţi. În provincia adriatică Dalmaţia, o comisie însărcinată cu îmbunătăţirea aparatului birocratic a ajuns la concluzia că strângerea impozitelor directe costa de două ori mai mult decât suma reprezentată de acestea. Comisia a prezentat o imagine demoralizantă a ineficienţei şi risipei din ţară: deşi funcţionarii publici trebuiau să muncească, de exemplu, între cinci şi şase ore pe zi, puţini erau cei care respectau acest program. În cadrul Ministerului de Externe, un proaspăt angajat spunea că rareori primea mai mult de trei sau patru dosare pe zi şi că nimănui nu îi păsa dacă întârzia sau pleca mai devreme. În 1903, ambasada britanică a trebuit să aştepte zece luni pentru a primi un răspuns referitor la taxa vamală pe whisky-ul canadian. „Dacă se continuă în acest ritm, tendinţa de procrastinare a acestei ţări va ajunge să rivalizeze cu cea a Turciei", s-a plâns un diplomat britanic către Londra.[560]

Nu este de mirare că cetăţenii comparau aparatul de stat cu o bătrână distrusă şi sâcâitoare, însă consecinţele acestei situaţii erau departe de a fi amuzante. Dispreţul faţă de ceea ce satiristul vienez Karl Kraus numea Bürokretinismus a ajuns să submineze şi mai mult încrederea publicului în guvern. Iar costurile birocratice însemnau, printre altele, mai puţini bani pentru forţele armate, care oricum rămâneau prinse în nesfârşite crize politice. Până în 1912, parlamentul ungar refuzase să-şi dea acodul pentru creşterea fondurilor sau stabilirea unui număr de soldaţi ce urmau să fie înrolaţi anual, până la primirea de concesiuni referitoare la problema lingvistică. A fost nevoie de o criză în Balcani, în imediata apropiere a Dublei Monarhii, pentru a se ajunge la o îmbunătăţire modestă. Chiar şi aşa, în 1914, Austro-Ungaria acorda mai puţine fonduri armatei decât acorda Marea Britanie (care avea de departe cea mai mică armată dintre toate puterile europene). Bugetul total de apărare al Dublei Monarhii era cu mult sub jumătate din cel al Rusiei, redutabilul ei adversar.[561]

Austro-Ungaria nu era nici pe departe cadavrul de pe malul Dunării, aşa cum începuseră să o numească unii dintre aliaţii ei germani, dar era în mod evident bolnavă. S-au luat în calcul nenumărate remedii, care au fost respinse sau considerate inaplicabile. Pe parcursul crizei cu Ungaria cu privire la chestiunea lingvistică şi la cea armată, forţele militare ale Dublei Monarhii au elaborat strategii pentru folosirea forţei în Ungaria, însă

împăratul a refuzat să ia în calcul o asemenea idee.[562] Speranţele de a transforma aparatul birocratic într-un instrument pur naţional şi apolitic au pierdut teren în faţa inerţiei şi naţionalismului puternic înrădăcinat. Austria a încercat şi votul universal, văzut ca o modalitate de a crea o punte de legătură între mase şi coroană, însă acesta nu a produs decât mai mulţi alegători pentru noile partide naţionale populiste. Mai exista şi Trialismul, un nou tip de compromis cu slavii din sud, un termen folosit din ce în ce mai des care îngloba locuitorii sârbi, sloveni şi croaţi ai părţii de sud ai Dublei Monarhii, precum şi pe cei din Balcani. Un nou bloc de slavi din sud ar fi contrabalansat Austria şi Ungaria şi ar fi satisfăcut pretenţiile slavilor sudici naţionalişti. Acesta a fost respins fără ezitare de unguri. Pentru foarte mulţi, ultima speranţă era moştenitorul tronului, Franz Ferdinand, relativ tânăr şi energic, şi fără îndoială plin de idei, în mare parte autoritare şi reacţionare. Poate că el ar fi putut respinge schimbarea şi retransforma Dubla Monarhie într-o autocraţie adevărată, cu un puternic guvern central. Cert este că arăta şi se comporta ca un conducător hotărât.

Franz Ferdinand era un bărbat înalt şi chipeş, cu ochi mari, expresivi şi cu o voce puternică şi dominatoare. Chiar dacă mustaţa lui nu se putea compara cu a lui Wilhelm, era tot răsucită şmechereşte, cu vârfurile ascuţite. Viaţa lui privată, cu excepţia obişnuitelor indiscreţii ale tinereţii, era impecabilă. Se căsătorise din dragoste şi era un soţ şi un tată devotat. Îi plăceau lucrurile frumoase şi a depus efoturi pentru a salva moştenirea arhitecturală a Austro-Ungariei. Era curios din punct de vedere intelectual şi, spre deosebire de unchiul său, împăratul, citea ziarele cu atenţie. Era, de asemenea, lacom, exigent şi neîngăduitor. Era cunoscut ca un aprig negociator când dorea să achiziţioneze tablouri sau mobilă. Era necruţător cu subalternii săi şi îi taxa chiar şi pentru cele mai mici greşeli. Detesta, printre altele, evreii, francmasonii şi pe oricine critica sau punea sub semnul întrebării puterea Bisericii Catolice, căreia îi era profund devotat. Îi ura pe unguri („trădători”) şi pe sârbi („porci”). Aceştia trebuiau zdrobiţi, spunea el adesea. Atât plăcerile, cât şi antipatiile sale erau duse la extrem. Când pleca la vânătoare, îi plăcea ca animalele vânate să fie mânate înspre el în număr mare, în timp ce trăgea cu puşca până când arma se încingea. Se spune că, la un moment dat, a cerut pe nepusă masă să fie adunată o turmă de căprioare şi că le-ar fi împuşcat pe toate 200, precum şi pe unul dintre hăitaşi, din greşeală.[563]

Nimeni nu se aşteptase ca Franz Ferdinand să urmeze la tron, dar ca urmare a execuţiei unchiului său, Maximilian, în Mexic, sinuciderii vărului său, Rudolf, şi morţii propriului său tată, care se îmbolnăvise de febră tifoidă în 1896, după ce băuse apă din Iordan în Ţara Sfântă, el a devenit primul moştenitor de sex masculin, la vârsta de treizeci şi trei de ani. (Fratele mai tânăr al lui Franz Joseph, Ludwig Victor, încă trăia, dar reputaţia sa era mult prea scandaloasă.) Franz Ferdinand însuşi s-a îmbolnăvit grav, de tuberculoză, la scurt timp după moartea tatălui său; a

fost îngrozit să vadă oameni făcându-i curte fratelui său mai mic. Şi-a revenit după o călătorie pe mare şi a avut o sănătate bună până în 1914.

Împăratul nu îl avea la suflet pe noul moştenitor, iar relaţia lor s-a deteriorat şi mai tare în 1900, când Franz Ferdinand a insistat să o ia în căsătorie pe contesa Sophie Chotek. Era frumoasă, avea o reputaţie bună şi provenea dintr-o veche familie aristocrată din Boemia, însă nu avea un rang suficient de înalt pentru un Habsburg. Deşi împăratul a cedat până la urmă, a impus anumite condiţii: Sophie nu putea primi rangul şi privilegiile unei ducese de Habsburg, iar copiii lor nu aveau să fie eligibili la tron. Această lipsă de consideraţie, care i-a displăcut profund lui Franz Ferdinand, şi indiferenţa manifestată de unchiul său faţă de părerile lui i-au amplificat sentimentul de nesiguranţă deja foarte dezvoltat. „Arhiducele are senzaţia că este subestimat [şi] acest sentiment atrage după sine o invidie de înţeles faţă de înalţii funcţionari, care, fie în armată, fie în viaţa publică, se bucură de un înalt prestigiu”, spunea unul dintre consilierii săi loiali.[564] Poate că şi din această cauză temperamentul său, oricum violent, a devenit de necontrolat. Circulau zvonuri cum că trăgea înnebunit cu revolverul şi că slujitorii săi ar fi fost de fapt infirmieri; în plus, mai exista o poveste, relatată de ambasadorul britanic la Viena, potrivit căreia împăratul se gândea să-l îndepărteze de la succesiune deoarece avea îndoieli cu privire la sănătatea lui mintală.[565]

Indiferent dacă zvnonurile erau sau nu adevărate, căci Habsburgii fuseseră întotdeauna subiect de bârfă, Franz Joseph a început să-i atribuie treptat lui Franz Ferdinand responsabilităţi mai mari. I-a oferit un minunat palat baroc, Belvedere, şi i-a permis să-şi înfiinţeze propriul birou militar; iar în 1913, l-a numit inspector general al Forţelor Armate, conferindu-i largi puteri asupra armatei, în timp ce Franz Joseph rămânea comandantul suprem. Palatul Belvedere a ajuns o a doua curte imperială, pe măsură ce Franz Ferdinand îşi construia propria reţea de politicieni, funcţionari publici, ofiţeri şi jurnalişti. Aici şi-a elaborat ideile de salvare a Dublei Monarhii: prin centralizarea puterii şi a forţelor armate, renunţarea la Compromisul cu Ungaria şi crearea unui nou stat federal ce urma să includă unguri, germani, cehi, polonezi şi pe slavii din sud. Nu agrea în mod deosebit instituţiile parlamentare şi ar fi guvernat bucuros în absenţa lor dacă s-ar fi ivit ocazia. Contele Ottokar Czernin, care avea să devină ministru de externe în timpul războiului, avea îndoielile sale cu privire la reuşita acestui plan: „Structura monarhiei pe care era atât de nerăbdător să o susţină şi să o întărească era deja atât de putredă, încât nu ar fi rezistat unor mari inovaţii şi, chiar dacă nu ar fi venit războiul, probabil că Revoluţia ar fi distrus-o.”[566]

În politica externă, Franz Ferdinand milita pentru menţinerea alianţei cu Germania şi pentru o relaţie mai apropiată cu Rusia, cealaltă mare monarhie conservatoare. Ar fi fost fericit să pună capăt alianţei cu Italia, pe care o detesta din nenumărate motive, de la atitudinea ei faţă de papă până la anexarea Regatului celor Două Sicilii, peste care domnise străbunicul său.[567] Deşi se spunea despre el că era belicos, în general era

mai precaut decât părea, pentru că ştia că Austro-Ungaria era prea slăbită şi dezbinată pentru a risca o politică externă agresivă. După cum i-a spus în mod profetic ministrului de externe în 1913, în timpul ultimei crize balcanice de până la Primul Război Mondial:

Fără să renunţăm la ce avem, trebuie să facem tot ce ne stă în putinţă pentru a menţine pacea! Un război cu Rusia ar fi o catastrofă şi cine ştie dacă flancurile noastre de la stânga şi de la dreapta vor funcţiona; Germania trebuie să facă faţă Franţei, iar România îşi caută scuze din cauza ameninţării bulgare. Prin urmare, suntem într-un moment extrem de dezavantajos. Dacă pornim un război îndreptat strict împotriva Serbiei, vom depăşi rapid acest obstacol, dar ce va mai fi pe urmă? Şi ce am câştiga? În primul rând, toată Europa ne va sări în cap şi ne va vedea ca pe un factor perturbator al păcii, aşa că Dumnezeu să ne ajute dacă anexăm Serbia.[568]

Una dintre tragediile mai puţin importante din vara lui 1914 este faptul că, asasinându-l pe Franz Ferdinand, naţionaliştii sârbi l-au îndepărtat pe singurul om care ar fi împiedicat Austro-Ungaria să pornească la război. Nu o să putem şti niciodată dacă lucrurile ar fi putut decurge altfel, dar probabil că, într-o epocă a naţionalismului din ce în ce mai intransigent, imperiul multinaţional era oricum sortit pieirii.

În Austro-Ungaria, politicile externe şi interne erau strâns legate şi modelate de forţele naţionaliste cu care aceasta se confrunta. Deşi la un moment dat imperiul cuprinsese în interiorul graniţelor sale germani sau italieni sau slavi din sud, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a intrat în defensivă şi a încercat să împiedice grupurile etnice de la hotarele sale să-i anexeze din teritorii. Ca urmare a unificării Italiei, îi fuseseră răpite treptat majoritatea zonelor în care se vorbea italiană, iar iredentiştii italieni încă vizau Tirolul de Sud. Acum istoria ameninţa să se repete în Balcani, unde Serbia urmărea anexarea teritoriilor slavilor de sud, inclusiv Croaţia şi Slovenia, din sudul Dublei Monarhii; naţionaliştii români îşi doreau cu ardoare regiunea vorbitoare de română, Transilvania; iar agitatorii ruşi încercau să convingă populaţia Ruteniei, din estul Galiciei, că de fapt aparţineau cu adevărat de Rusia. Iar problema nu avea decât să se înrăutăţească, pe măsură ce grupuri naţionale din afara Austro-Ungariei îşi întăreau din ce în ce mai mult legăturile cu compatrioţii lor din interiorul unei ţări pe care mulţi ajunseseră să o numească „închisoarea naţiunilor”.

Pesimiştii, sau poate realiştii, din Austro-Ungaria credeau în menţinerea statu-quoului şi împiedicarea agravării disensiunilor pe plan intern şi a declinului extern. Împăratul împărtăşea cu siguranţă acest punct de vedere. La fel şi contele Agenor Gołuchowski, ministru de externe până în 1906. Acesta era chipeş, fermecător, dar destul de leneş (porecla lui era Gołuchschlafski — schlaf însemnând somn —, pentru că avea mai tot timpul un aer somnolent) şi de pragmatic. Era conştient de slăbiciunile Austro-Ungariei şi credea într-o politică externă calmă, fără iniţiative

bruşte sau expansive. Politicile sale se bazau pe concepţia conform căreia Austro-Ungaria trebuia să menţină Tripla Alianţă cu Germania şi Italia, să întreţină o bună relaţie cu Rusia şi să evite posibilele conflicte în Balcani sau în regiunile din Imperiul Otoman; şi, dacă era posibil, să continue acordurile cu Marea Britanie şi Italia în Mediterană.

Optimiştii erau de părere că Dubla Monarhie trebuia şi chiar putea să demonstreze că încă era o mare putere şi că, făcând acest lucru, construia unitatea naţională. Le displăceau slăbiciunea internă şi regională a Austro-Ungariei şi neputinţa ei de a intra în lupta pentru colonii. Ambasadorul austriac la Washington, un diplomat experimentat, le scria în 1899 colegilor săi:

Felul în care s-au dezvoltat politicile de mare putere în chestiunile extra-europene ne face să ne cufundăm şi mai mult în anonimat ca factor de putere. Pe parcursul vieţii noastre, problemele în jurul cărora s-au conturat politicile anilor optzeci au devenit depăşite, cum ar fi influenţa noastră asupra Italiei în anii cincizeci sau rivalitatea cu Prusia în anii şaizeci. Nimeni nu este fericit; spre deosebire de perioada anterioară, acum nu ne dorim decât să ne menţinem statu-quoul şi singura noastră ambiţie este supravieţuirea.

Apoi a concluzionat posac: „Prestigiul nostru a scăzut la nivelul celui al Elveţiei.”[569] La hotarele Austro-Ungariei însă, erau tentaţii, pentru eventuale câştiguri în Balcani sau, şi mai departe, de-a lungul coastei Asiei Mici unde Imperiul Otoman se stingea.[570]

Şapte ani mai târziu, când statutul Austro-Ungariei se deteriorase şi mai mult, Conrad von Hötzendorf, noul şef de stat-major şi una dintre cele mai influente personalităţi ale Dublei Monarhii, şi-a expus punctul de vedere asupra politicii externe. Austro-Ungaria trebuia să fie puternică şi pozitivă pentru a arăta lumii că trebuia luată în serios, dar, la fel de important, şi pentru a le insufla propriilor cetăţeni mândrie patriotică, depăşind astfel supărătoarele dispute interne. Succesul pe plan extern, inclusiv succesul militar, avea să atragă după sine susţinere guvernamentală internă şi, prin urmare, sprijin pentru o politică externă mai agresivă. Acest rezultat, singurul posibil dacă Austro-Ungaria avea să supravieţuiască, depindea de o puternică forţă armată. După cum a spus şi Conrad, câţiva ani mai târziu: „Trebuie să ţinem minte pentru totdeauna că destinele naţiunilor şi dinastiilor se hotărăsc pe câmpul de luptă, şi nu la masa de conferinţe.”[571]

Nu era în niciun caz singurul susţinător al acestei concepţii: punctul său de vedere era împărtăşit de nenumăraţi ofiţeri de rang înalt din Europa. Ceea ce îl deosebea de restul însă era personalitatea sa care, alături de incoerenţa guvernului austro-ungar, i-a permis să exercite o mare influenţă asupra politicilor interne şi externe. Cu excepţia unei scurte perioade de pauză în 1912, a fost şef de stat-major din 1906 până în 1917, pe parcursul anilor antebelici, marcaţi de crize din ce în ce mai profunde, a cursei înarmărilor şi întăririi alianţelor, apoi în timpul acelor săptămâni de

o importanţă crucială din 1914, când lumea a pornit la război, şi, în cele din urmă, în timpul războiului, când Austro-Ungaria a trecut printr-un şir de dezastre.

Când a devenit cel mai important lider militar al Dublei Monarhii, alături de însuşi Franz Joseph, avea cincizeci şi patru de ani. Era un slujitor devotat al imperiului şi al împăratului. Născut la Viena, într-o familie vorbitoare de germană, a învăţat, asemenea multora din vechiul regat, mai multe limbi străine, printre care franceza, italiana, rusa, sârba, poloneza şi ceha. Avea senzaţia că o parte integrantă a ceea ce însemna să fii austriac era cunoaşterea mai multor limbi. (Când a devenit şef de stat-major, s-a dus la şcoala Berlitz să înveţe maghiara; Franz Joseph i-a spus că i-ar fi prins mai bine să studieze chineza.[572])

Conrad era zelos, încrezător în sine şi vanitos (nu purta ochelarii decât dacă nu avea încotro). Deborda de energie, era rezistent şi ştia să stea bine pe cal, un lucru foarte important pentru ofiţerii armatelor europene ale vremii. Putea fi fermecător; de asemenea, se pricepea foarte bine să-şi îndeplinească scopurile. În general, subalternii săi îl simpatizau, dar se certa frecvent cu colegii şi superiorii, inclusiv cu Franz Ferdinand, cel care îşi dorise iniţial să-l vadă ocupând această funcţie. Conrad provenea dintr-o familie relativ modestă, în special în comparaţie cu alţi ofiţeri de rang înalt (rudele din partea tatălui făceau parte din mica nobilime, iar tatăl mamei era pictor) şi făcuse carieră în armată prin inteligenţă şi efort asiduu. Această ultimă calitate i-o datora mamei sale, care îl punea mereu să-şi termine temele înainte de a lua cina. Mama lui a exercitat întotdeauna o mare influenţă asupra lui, iar ea şi sora lui s-au mutat cu el după moartea tatălui. Conrad iubea şi respecta femeile şi avea un mariaj fericit. Moartea soţiei sale, în 1904, la vârsta relativ tânără de patruzeci şi patru de ani, cu aproximativ un an înainte ca el să devină şef de stat-major, l-a distrus. Atunci a cunoscut primele atacuri de depresie, care aveau să-l bântuie întreaga viaţă. Nu crezuse niciodată prea mult în religie, dar acum a devenit cinic în ceea ce priveşte promisiunile ei şi nesigur de sensul vieţii. Acest pesimism avea să-l marcheze pentru totdeauna şi să însoţească în mod bizar repetatele sale apeluri la acţiuni pozitive.[573]

Conrad era un ofiţer oarecum nonconformist, după standardele vremii. Vânătoarea îl plictisea şi nu avea răbdare când venea vorba de formalităţi. Citea mult — istorie, filosofie, politică, beletristică — şi îşi formase puncte de vedere temeinice. Una dintre convingerile sale de bază, împărtăşite de nenumăraţi contemporani ai săi, era că existenţa era marcată de greutăţi şi că naţiunile se ridicau şi cădeau în funcţie de capacitatea lor de a se adapta. Spera ca Austro-Ungaria să se poată adapta; dar adesea avea dubii. Era conservator în politică şi, asemenea protectorului său, Franz Ferdinand, anti-maghiar; în politica externă însă, era aventuros, chiar nechibzuit. Considera că Italia era o mare ameninţare, poate chiar cea mai mare, la adresa imperiului, căci îi îndepărta pe cetăţenii italieni ai ţării şi provoca Austro-Ungaria în regiunea Adriatică şi în Balcani. Când Rusia a

stat temporar deoparte după Războiul Ruso-Japonez, el şi-a îndemnat guvernul să pornească un război preventiv pentru a zdrobi Italia. După ce a devenit şef de stat-major, a continuat să militeze pentru război. „Austria nu a pornit niciodată un război”, i-a spus Franz Joseph. Conrad a replicat: „Din păcate, Maiestatea Voastră.” Deşi atât împăratul, cât şi Franz Joseph respingeau ideea unui război împotriva Italiei, i-au permis lui Conrad să întărească fortificaţiile Austro-Ungariei din Tirolul de Sud, de-a lungul graniţei cu Italia, deviind astfel resursele şi aşa insuficiente de la modernizarea şi echiparea forţelor armate ale imperiului. De asemenea, Conrad a demarat exerciţii militare ostentative de-a lungul graniţei, desfăşurând la un moment dat o strategie de apărare împotriva Italiei de-a lungul râului Isonzo, mai târziu scena uneia dintre cele mai sângeroase bătălii de pe acel front în Primul Război Mondial.[574]

Conrad considera că Serbia era un alt duşman. Ajunsese să deteste populaţia slavilor de sud din Balcani după ce servise în regimentul care înăbuşise revoltele din Bosnia şi Herţegovina, de la sfârşitul anilor 1870. După părerea lui, oamenii de aici erau primitivi, mânaţi doar de „sete de sânge şi cruzime”.[575] După ce Serbia a devenit mai puternică şi, după 1900, s-a afiliat sferei de influenţă ruseşti, Conrad a cerut declanşarea unui război preventiv şi în această zonă, dar până în 1914, împăratul l-a refuzat. După Primul Război Mondial, Conrad a declarat că înfrângerea Austro-Ungariei a fost preţul care a trebuit plătit pentru că nu se pornise la război împotriva Serbiei şi Italiei când fusese posibil. „Armata nu este un extinctor, pe care să-l poţi lăsa să rugineasc㠄 când casa este cuprinsă de flăcări. Este un instrument care trebuie folosit de politicieni inteligenţi, conştienţi de scopurile lor, ca strategie supremă de apărare a intereselor lor.”[576]

Ambiţiile lui Conrad de a realiza lucruri măreţe şi de amploare erau alimentate de tulburările din viaţa lui personală. În 1907, s-a îndrăgostit din nou, nebuneşte. Gina von Reininghaus era frumoasă, avea jumătate din vârsta lui, un soţ şi şase copii. Au stat unul lângă altul la un dineu, iar el şi-a vărsat amarul, povestindu-i despre moartea soţiei sale şi singurătatea lui. Potrivit unei mărturii ulterioare a Ginei, când Conrad a plecat de la dineu, s-a întors către angajatul său şi i-a spus că va trebui să plece de îndată din Viena. „Această femeie va deveni destinul meu.” În loc să plece însă, Conrad şi-a mărturisit iubirea şi a îndemnat-o să-şi părăsească soţul şi să se căsătorească cu el. Acest lucru ar fi fost complicat (ar fi pierdut custodia copiilor ei, printre altele) şi ar fi provocat un scandal îngrozitor, aşa că ea l-a refuzat. La un moment dat însă, pe parcursul următorilor ani, Conrad şi Gina au devenit amanţi, cu acordul tacit al soţului ei, care a profitat de ocazie pentru a-şi vedea de propria lui aventură. Conrad i-a scris o mulţime de scrisori pasionale, dar pe multe dintre ele nu i le-a expediat niciodată, şi nu a renunţat niciodată la ideea ca ea să-i devină soţie. În timpul crizei din Bosnia din 1908, a scris că părea să se ajungă la război. Poate, cuteza el să viseze, avea să se întoarcă victorios. „Atunci, Gina, aş înfrânge toate obstacolele pentru a te

avea pe tine, cea mai mare bucurie a vieţii mele, ca soţie. Dar dacă lucrurile nu decurg astfel şi această pace putredă persistă, atunci ce se va întâmpla, Gina? Destinul meu este în mâinile tale, pe de-a-ntregul în mâinile tale."

Gina a văzut pentru prima dată scrisoarea de-abia în 1925, după moartea lui. Până la urmă, Conrad a avut parte de războiul pe care şi-l dorea şi s-a căsătorit cu Gina în 1915, după ce s-au tras sfori la nivel înalt pentru a anula căsătoria ei anterioară.[577]

Din fericire pentru pacea europeană pe termen scurt, Conrad nu a pornit la războiul mult dorit în 1908, şi nici pe parcursul următoarelor crize din Balcani, dintre 1911 şi 1913. Arhiducele era, de asemenea, din ce în ce mai dezamăgit de protejatul său şi poate şi un pic invidios pe reputaţia lui Conrad de principal strateg militar al Dublei Monarhii. Conrad nu arăta respectul cuvenit şi nu-i plăcea să primească ordine. Cei doi s-au contrazis cu privire la instrucţia militară şi la scopul acesteia. Franz Ferdinand ar fi folosit-o cu plăcere pentru a înăbuşi opoziţia internă din Ungaria şi în alte zone, dar Conrad insista ca aceasta să fie păstrată pentru războaie externe. Despărţirea a fost provocată de Italia: în 1911, Italia a pornit la război cu Imperiul Otoman pentru controlul asupra Libiei, iar Conrad a considerat că acesta era momentul oportun pentru a invada ţara, căci forţele armate italiene erau concentrate în nordul Africii. Atât împăratul, cât şi moştenitorul său au respins sfaturile lui Conrad. La fel a făcut şi ministrul de externe, Aehrenthal. În momentul în care într-un ziar vienez a fost publicat un articol anonim care prezenta părerile lui Conrad şi îl ataca pe Aehrenthal, bătrânul împărat a simţit că nu avea încotro şi că trebuia să-l înlocuiască pe şeful de stat-major. Însă Conrad nu a fost îndepărtat cu totul, ci a primit o importantă funcţie în armată. A fost reinstalat un an mai târziu ca şef de stat-major, dar Franz Ferdinand a continuat să-l trateze cu neîncredere şi i-a scris noului ministru de externe, Leopold Berchtold, în 1913, avertizându-l să nu se lase influenţat de Conrad. „Pentru că, bineînţeles, Conrad va milita din nou pentru tot soiul de războaie şi va purta o politică ovaţionistă pentru cucerirea sârbilor sau a Dumnezeu mai ştie cui."[578]

Franz Joseph şi Franz Ferdinand erau preocupaţi să protejeze statutul de mare putere al Austro-Ungariei, dar aveau la bază o abordare conservatoare a afacerilor externe şi preferau pacea războiului, asemenea majorităţii oamenilor de stat ai imperiului. De la războaiele din anii 1860, pe care le pierduse, Austro-Ungaria se concentrase pe construirea de alianţe defensive şi încercări de eliminare a surselor de conflict cu alte puteri. Timp de mai multe decenii, a rămas în relaţii bune cu ambii săi vecini mai mari, Germania la vest şi Rusia la est. Ajuta şi faptul că toate trei erau monarhii conservatoare, care se opuneau revoluţiei, aşa cum fuseseră şi în timpul războaielor Revoluţiei Franceze, la Congresul de la Viena din 1815, în 1830 şi apoi din nou în 1848. În 1873, Bismarck formase Alianţa Celor Trei Împăraţi, care a durat doar până în 1877, deşi ideea care

a stat la baza ei a fost reînviată din când în când, ultima dată chiar în 1907.

În 1879, Austro-Ungaria a demonstrat cui avea să-i fie loială pe termen lung prin semnarea unei alianţe cu Germania, al cărei principal scop era de a înfrâna Rusia. Ambele părţi îşi promiteau ajutor reciproc în cazul unui atac din partea Rusiei; aveau să rămână neutre, favorabile însă una alteia, în cazul unui atac din partea unui stat terţ, cu excepţia cazului în care acel stat terţ era susţinut de Rusia, în acest context fiind obligate să intervină. Tratatul, reînnoit periodic, a rămas în vigoare până la sfârşitul Primului Război Mondial. Celălalt mare pact al Austro-Ungariei a fost Tripla Alianţă cu Germania şi Italia, semnat prima dată în 1882, care a supravieţuit până la izbucnirea războiului în 1914. Părţile semnatare se angajau să sară în ajutorul Germaniei şi Italiei în cazul în care oricare dintre acestea era atacată de Franţa şi să se susţină reciproc dacă vreuna dintre ele era atacată de două sau mai multe puteri.

Deşi preambulul descria Tripla Alianţă ca pe o înţelegere „în esenţă conservatoare şi defensivă”, ea a contribuit la divizarea Europei la fel de mult ca Antanta, semnată mai târziu. Asemenea armelor, alianţele pot fi catalogate ca fiind defensive, dar, de fapt, pot fi folosite ofensiv. Tripla Alianţă, asemenea Antantei, i-a încurajat pe membrii săi să colaboreze pe scena internaţională şi pe parcursul crizelor, din ce în ce mai frecvente; a stabilit o serie de legături de cooperare şi prietenie şi a dat naştere unor aşteptări de susţinere pe viitor; şi, de asemenea, a dat frâu liber elaborării de planuri şi strategii comune, în special între Germania şi Austro-Ungaria. În 1914, aranjamentele menite să confere securitate exercitau presiune asupra membrilor lor să rămână loiali partenerilor de alianţă şi, astfel, transformau conflictele locale în unele mai generale. Italia, cea mai slabă dintre puterile europene, a fost singura dispusă să stea deoparte în 1914.

Italia se alăturase Triplei Alianţe, pe de o parte, deoarece regelui Umberto îi plăcea ideea de a se bucura de o susţinere conservatoare într-o perioadă în care ţara sa se confrunta cu tulburări sociale şi politice care aveau caracteristicile unor revoluţii, şi, pe de altă parte, pentru că avea nevoie de protecţie împotriva Franţei. Italienii nu-i puteau ierta pe francezi pentru că ocupaseră portul Tunis, care fusese multă vreme un obiectiv de interes pentru italieni, sau că acaparaseră anumite teritorii italiene în schimbul sprijinului oferit în războaiele italiene de unificare. În plus, faptul că făcea parte dintr-o alianţă alături de Germania, putere dominantă pe continent, satisfăcea dorinţa Italiei de a fi considerată una dintre marile puteri.

Însă Tripla Alianţă a reunit laolaltă Italia şi Austro-Ungaria, lucru care nu avea cum să meargă uşor. Ambele părţi erau pe deplin conştiente de potenţialul de conflict existent de-a lungul graniţelor lor comune. Austro-Ungaria, care deja pierduse bogatele provincii Lombardia şi Veneţia în favoarea Italiei, era deosebit de suspicioasă cu privire la proiectele Italiei în propriile sale teritorii, inclusiv în zonele vorbitoare de italiană din Tirolul de Sud sau portul Trieste de la Adriatică, cândva teritorii veneţiene din

nordul Adriaticii, precum şi în zonele situate de-a lungul Coastei Dalmate, acum parte din Austro-Ungaria, şi în cele pe care italienii le numeau „graniţele naturale”, situate de-a lungul celor mai înalte culmi ale Alpilor. Fărâmiţarea Imperiului Otoman a deschis noi perspective pentru expansiunea italiană de cealaltă parte a Adriaticii. Albania Otomană şi statul independent Muntenegru ofereau porturi — de care Italia, ca putere maritimă, avea mare nevoie. Natura, după cum le plăcea italienilor să se plângă, făcuse coasta vestică a Adriaticii plată şi mocirloasă, cu doar câteva porturi şi fără bariere defensive naturale, în timp ce coasta estică avea ape adânci şi limpezi şi porturi naturale bune. Austriecii nu au fost încântaţi de faptul că Italia a permis întrunirea unui Congres Naţional Albanez la Napoli, în 1903 sau că moştenitorul regelui Umberto s-a căsătorit cu una dintre nenumăratele fiice ale regelui Muntenegrului, ori că inventatorul italian Guglielmo Marconi a deschis prima staţie de telegraf în acea zonă.[579] În ceea ce-i priveşte pe italieni, aceştia considerau că Austro-Ungaria era duşmanul care blocase unificarea, continua să stea în calea finalizării proiectului naţional italian şi era ostilă ambiţiilor ei în Balcani. Unii politicieni italieni susţineau însă că Tripla Alianţă se putea dovedi utilă prin exercitarea de presiuni asupra Austro-Ungariei pentru cedarea de teritorii. După cum a spus unul dintre aceştia în 1910: „Trebuie să ne unim toate eforturile pentru a păstra alianţa cu Austria până în ziua în care vom fi pregătiţi de război. Acea zi este încă departe.”[580] Era însă mai aproape decât îşi închipuia.

Pentru Austro-Ungaria, relaţia-cheie era cea cu Germania. Amintirea înfrângerii de către Prusia în anii 1860 se estompase cu timpul, mai ales pentru că Bismarck oferise, în mod înţelept, o pace cu termeni generoşi. De ambele părţi, opinia publică se schimbase semnificativ, abordând o atitudine prietenoasă, iar pe măsură ce Rusia redevenea puternică, după 1905, nutrea sentimentul că teutonii trebuiau să fie uniţi împotriva slavilor. Cele mai înalte pături ale societăţii, aparatul de stat şi corpurile de ofiţeri erau dominate de vorbitori de limbă germană, care aveau tendinţa de a simpatiza mai degrabă cu Germania decât cu Rusia. Franz Joseph şi Franz Ferdinand se înţelegeau bine cu Wilhelm al II-lea, iar Franz Ferdinand îi era în mod special recunoscător pentru că îi oferise soţiei sale, Sophie, privilegii depline. Bătrânul împărat îl simpatizase pe Wilhelm de la început, pentru că îl demisese pe detestatul Bismarck, dar ajunsese să-l considere şi prieten, lucru care nu i se întâmpla des. Wilhelm avea o grijă deosebită să-l viziteze cu regularitate pe împărat, ba chiar în fiecare an înainte de Primul Război, iar kaiserul era respectuos şi curtenitor. Wilhelm a făcut declaraţii repetate referitoare la prietenia sa faţă de Austro-Ungaria. „Indiferent de motivul pentru care vă veţi mobiliza, ziua mobilizării voastre va fi şi ziua mobilizării armatei mele, iar cancelarii n-au decât să spună ce doresc”, i-a asigurat el pe Franz Joseph şi pe şeful său de stat-major în 1889. Austriecii au fost încântaţi, mai ales că germanii aveau să-şi respete promisiunile în crizele ce aveau să vină. Franz Joseph se temea câteodată că Wilhelm era prea impulsiv, dar, aşa cum i-a mărturisit fiicei sale, după o vizită efectuată în 1906, avea încredere în intenţiile sale paşnice. „Mi-a

făcut bine să strâng încă o dată mâna împăratului: în vremurile de astăzi, paşnice la suprafaţă, dar furtunoase în profunzime, nicio vizită nu este de prisos pentru a ne asigura, între patru ochi, de sinceritatea cu care ne dorim pacea şi numai pacea. În această chestiune ne putem într-adevăr baza pe loialitate reciprocă. Nici nu s-ar gândi să mă părăsească la ananghie, aşa cum nici eu nu mai gândesc să-l abandonez pe el."[581]

În mod inevitabil, pe parcursul anilor, relaţiile au fost şi tensionate. Deşi Germania era cel mai mare partener comercial al Austro-Ungariei, impozitele germane, de exemplu cele menite să-i protejeze pe agricultorii locali, i-au afectat pe producătorii din imperiu. Iar economia Germaniei era pur şi simplu mai expansivă şi mai dinamică; în Balcani, unde Austro-Ungaria se obişnuise să fie puterea economică dominantă, concurenţa germană devenea din ce în ce mai acerbă. Când ziarele germane i-au atacat pe cehi sau când guvernul prusac a tratat prost minorităţile poloneze, toate acestea au provocat repercusiuni dincolo de graniţe, în Austro-Ungaria. Dubla Monarhie era, de asemenea, îngrijorată de felul în care Germania făcea politică externă. Gołuchowski a exprimat o părere împărtăşită de mulţi în 1902, când a scris ambasadorului Austro-Ungariei la Berlin:

În mare, făgaşul pe care a luat-o în ultima vreme politica germană reprezintă un motiv de mare îngrijorare. Aroganţa din ce în ce mai vizibilă, dorinţa de a juca rolul dascălului pretutindeni, lipsa de consideraţie cu care acţionează adesea Berlinul creează o atmosferă deosebit de neplăcută pe scena afacerilor externe şi nu poate avea decât repercusiuni dăunătoare asupra relaţiilor dintre cele două state pe termen lung.[582]

Cu toate acestea, pe termen lung, relaţia a rămas puternică pentru că ambele ţări aveau nevoie una de cealaltă şi, pe măsură ce disensiunile din Europa se agravau, conducătorii lor simţeau din ce în ce mai mult că nu aveau alternative.

În timp ce Austro-Ungaria încerca să se apropie de un alt membru al Triplei Înţelegeri, Rusia a permis deteriorarea relaţiilor ei cu Franţa şi Marea Britanie asemenea unei bune neveste care este atât de loială bărbatului ei, încât nu iese să-şi vadă vechile prietene dacă soţul ei este de acord, după cum a spus un tânăr diplomat. Şi, ca să fim cinstiţi, vechile prietene nu erau întotdeauna primitoare. De la instaurarea Celei de-a Treia Republici în 1871, Franţa şi Austro-Ungaria se îndreptaseră în direcţii politice diferite. Cercurile conducătoare de la Viena, monarhice, aristocratice şi catolice, detestau o Franţă pe care o considerau dominată de anticlericali, francmasoni şi radicalişti. În relaţiile externe, Franţa era legată de Rusia şi nu ar fi făcut nimic care să dăuneze acestei alianţe deosebit de importante. Pieţele financiare franceze erau prin urmare închise Austro-Ungariei. În Balcani, diplomaţii francezi au încercat să câştige Serbia şi România de partea Triplei Înţelegeri, iar investiţiile şi afacerile franceze pătrundeau pe pieţele Austro-Ungariei. În primul deceniu al secolului al XX-lea, firma franceză de armament Schneider, de

exemplu, prelua noi comenzi în Balcani, iar companiile austro-ungare pierdeau teren. Din când în când, oameni de stat francezi, precum Delcassé, se temeau de o viitoare prăbuşire a Austro-Ungariei şi de apariţia unui stat german uriaş în centrul Europei, dar nu luau măsuri pentru a îmbunătăţi relaţiile cu imperiul.[583]

Relaţia dintre Austro-Ungaria şi Marea Britanie fusese mai apropiată şi mai amiabilă decât cea cu Franţa, pe parcursul anilor. Deşi Marea Britanie avea propriile ei tradiţii radicale, Viena o considera o societate mai stabilă şi mai conservatoare decât Franţa, în care aristocraţia încă mai domina politica şi aparatul de stat, aşa cum se cuvenea. Numirea contelui Albert Mensdorff, în 1904, ca ambasador al Austro-Ungariei la Londra a fost considerată o mişcare înţeleaptă, pentru că acesta era înrudit cu familia regală britanică şi mai mult decât binevenit în cercurile aristocratice. În plus, Austro-Ungaria şi Marea Britanie nu puteau fi dezbinate din pricina rivalităţilor coloniale, aşa cum se întâmpla cu Marea Britanie şi Rusia, de exemplu. Chiar şi în Mediterană, ambele ţări fiind puteri maritime, împărtăşeau interesul de a menţine pacea, îndeosebi în zona estică. Ambele se considerau o contragreutate convenabilă împotriva Rusiei. În timpul Războiului Burilor, Austro-Ungaria a fost una dintre puţinele puteri care au susţinut Marea Britanie. „Dans cette guerre je suis complètement Anglais”, i-a spus Franz Joseph în 1900 ambasadorului britanic, la audienţa sa cu ambasadorii din Franţa şi Rusia.[584]

Cu toate acestea, relaţia s-a răcit treptat. Acordurile cu privire la menţinerea statu-quoului în Mediterană, ce presupunea parţial o blocare a controlului Rusiei asupra strâmtorilor dintre Marea Neagă şi Mediterană, erau deja efectiv nule în 1903, când fiecare dintre cele două state încerca să ajungă la o înţelegere cu Rusia. Londra considera că Austro-Ungaria se afla din ce în ce mai mult sub controlul Germaniei. Odată cu amplificarea cursei navale, de exemplu, britanicii se temeau că fiecare navă contruită de Austro-Ungaria va contribui la forţa maritimă a Germaniei. Şi, odată ce Marea Britanie a ajuns la o înţelegere cu Rusia în 1907, a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a evita orice ar fi putut deranja această importantă alianţă, precum susţinerea Austro-Ungariei în Balcani sau Mediterană. Pe măsură ce relaţia Austro-Ungariei cu Rusia a început să se înrăutăţească, relaţia cu Marea Britanie s-a răcit şi mai mult.[585]

Austro-Ungariei îi era din ce în ce mai greu să rămână în termeni buni atât cu Germania, cât şi cu Rusia, din moment ce acestea două din urmă continuau să se distanţeze una de cealaltă. Deşi Franz Joseph şi miniştrii săi de externe regretau această tendinţă, Austro-Ungaria descoperea că relaţia cu Rusia era mai dificilă decât cea cu Germania. Învierea naţionalismului slav în Austro-Ungaria a trezit interesul şi simpatia Rusiei, dar a adâncit şi mai mult problemele interne ale imperiului. Chiar dacă Rusia nu s-a autonumit protectoare a slavilor din Europa, simpla sa existenţă era suficientă pentru a spori atenţia vecinei sale cu privire la intenţiile ei.

Schimbările din Balcani au adus cu sine noi motive de îngrijorare în Austro-Ungaria. Pe măsură ce Imperiul Otoman se retrăgea fără voia lui din Europa, statele nou-apărute — Grecia, Serbia, Muntenegru, Bulgaria şi România — deveneau posibile prietene ale Rusiei. Aceste ţări aveau o populaţie preponderent slavă (deşi românii şi greci insistau că ei sunt diferiţi) şi aveau aceeaşi religie, cea ortodoxă, ca Rusia. Dar ce se întâmpla cu restul teritoriilor europene din Imperiul Otoman, precum Albania, Macedonia şi Tracia? Aveau să devină motiv de intrigi, rivalităţi şi războaie? În 1877, ministrul de externe al Dublei Monarhii, Julius Andrassy, a observat că „Austria şi Rusia sunt vecine şi trebuie să coexiste, fie pe cale paşnică, fie prin război. Un război între cele două imperii... se va sfârşi probabil cu distrugerea sau prăbuşirea uneia dintre părţile beligerante.”[586]

La sfârşitul secolului al XIX-lea, Rusia a început să observe pericolele presupuse de dezintegrarea Imperiului Otoman. Din moment ce nu se mai puteau baza pe sprijinul Germaniei, după căderea Tratatului de Reasigurare, şi pentru că oricum îşi concentraseră atenţia asupra Orientului Îndepărtat, conducătorii săi erau dispuşi să încheie un tratat cu Austro-Ungaria în Balcani. În aprilie 1897, Franz Joseph şi ministrul său de externe, Gołuchowski, au fost primiţi călduros la Sankt Petersburg. Ţarul şi invitaţii săi s-au plimbat în trăsuri descoperite, pe bulevardul Neva, în timp ce fanfare militare intonau imnul austriac, iar steagul galben cu negru al Austriei şi cel roşu cu alb şi verde al Ungariei fluturau alături de cel rus în briza primăvăratică. În acea noapte, cei doi împăraţi au toastat călduros unul în onoarea celuilalt, la un banchet de stat, şi şi-au exprimat speranţele pentru pace. În conversaţiile ce au urmat, cele două părţi au convenit să colaboreze pentru a menţine Imperiul Otoman intact şi a le transmite naţiunilor independente din Balcani că nu mai puteau să le învrăjbească una împotriva celeilalte. Din moment ce otomanii ar fi putut foarte bine să piardă şi teritoriile balcanice rămase, Rusia şi Austro-Ungaria aveau să colaboreze şi să-şi împartă Balcanii, după care aveau să se prezinte ca un front unit în faţa celorlalte puteri. Rusiei i s-a promis că, indiferent ce s-ar fi întâmplat, strâmtorile aveau să rămână închise navelor străine de luptă ce intrau în Marea Neagră, iar Austro-Ungaria a primit, sau cel puţin aşa a crezut, acordul să anexeze la un moment dat în viitor teritoriile Bosniei şi Herţegovinei, ocupate de forţele sale din 1878. Ruşii însă au trimis mai târziu o notă prin care susţineau că anexarea „ar fi ridicat o problemă complexă, care necesita o verificare atentă la momentul şi locul potrivit.”[587] Această chestiune avea să fie discutată în 1908, cu repercusiuni nefaste.

În următorii câţiva ani însă, Rusia şi Austro-Ungaria au rămas în relaţii relativ bune. În toamna lui 1903, ţarul l-a vizitat pe Franz Joseph la una dintre cabanele sale de vânătoare. Cei doi au discutat despre Macedonia, unde situaţia se înrăutăţea, populaţia creştină fiind revoltată împotriva conducătorilor otomani (în plus, creştinii se măcelăreau între ei din cauza diferenţelor doctrinare). Ei au căzut de acord să prezinte guvernului otoman de la Constantinopol un set comun de reforme. În anul următor,

Rusia şi Austro-Ungaria au semnat un Tratat de Neutralitate şi chiar s-a discutat, zadarnic, despre reînvierea Alianţei Celor Trei Împăraţi cu Germania.

Cu toate acestea, relaţia dintre cele două nu era cu totul în regulă. Nu aveau încredere una în cealaltă, în special când venea vorba de Balcani. Dacă Imperiul Otoman avea să dispară, lucru din ce în ce mai probabil, fiecare ţară voia să se asigure că îşi proteja interesele. Austro-Ungaria îşi dorea formarea unei Albanii puternice care să blocheze accesul slavilor de sud la Adriatică (albanezii nu erau din fericire slavi); Rusia nu voia acest lucru. Pe ascuns, dar câteodată şi deschis, cele două state concurau pentru influenţă în Serbia, Muntenegru şi Bulgaria. Chiar şi în Macedonia, cele două se contraziceau cu privire la detaliile reformei. După înfrângerea sa în Războiul Ruso-Japonez, când Rusia şi-a reîntors atenţia către vest, şansele unei confruntări în Balcani au crescut exponenţial. În plus, odată ce Rusia şi-a îmbunătăţit relaţiile cu Marea Britanie, în 1907, nu mai avea nevoie să se bazeze la fel de mult pe Austro-Ungaria şi pe ajutorul ei în Mediterană şi în negocierile cu Imperiul Otoman. Iar în 1906, a avut loc o schimbare crucială la conducerea Austro-Ungariei; Conrad a devenit şef de stat-major, iar Aehrenthal, care îşi dorea o politică externă mai activă decât Gołuchowski, a devenit prim-ministru. Pe măsură ce Europa intra într-o serie de crize, cele două mari puteri conservatore se distanţau una de cealaltă, principalul subiect de dispută fiind zona tulburată a Balcanilor, ce se întindea între ele.

(h) ▬▬▬▬▬

[533] Geiss, „Deutschland und Österreich-Ungarn”, 386.

[534] Angelow, „Der Zweibund zwischen Politischer”, 58; Snyder, The Ideology of the Offensive, 107.

[535] Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. II, 367.

[536] Ibid., 362.

[537] Stevenson, Armaments, 4.

[538] Stone, Europe Transformed, 315.

[539] Redlich, Emperor Francis Joseph, 40.

[540] Palmer, Twilight of the Habsburgs, 23.

[541] Margutti, The Emperor Francis Joseph, 26–7.

[542] Ibid., 50.

[543] Palmer, Twilight of the Habsburgs, 230–31.

[544] Margutti, The Emperor Francis Joseph, 35–50; Redlich, Emperor Francis Joseph, 17–18, 188.

[545] Palmer, Twilight of the Habsburgs, 172.

[546] Margutti, The Emperor Francis Joseph, 45–6.

[547] Ibid., 52.

[548] Palmer, Twilight of the Habsburgs, 265.

[549] Ibid.

[550] RA VIC/MAIN/QVJ (W) 4 august 1874 (copiile prinţesei Beatrice).

[551] Margutti, The Emperor Francis Joseph, 48.

[552] Leslie, „The Antecedents”, 309–10; Williamson, „Influence, Power, and the Policy Process”, 419.

[553] Lukacs, Budapest 1900, 49–50, 108–12.

[554] Deák, Beyond Nationalism, 69.

[555] Vermes, István Tisza, 102.

[556] Freud, Civilization and Its Discontents, 61.

[557] Steed, Through Thirty Years, vol. I, 196.

[558] Wank, „Pessimism in the Austrian Establishment”, 299.

[559] Ibid.; Johnston, The Austrian Mind, 47.

[560] Boyer, „The End of an Old Regime”, 177–9; Stone, Europe Transformed, 304; Johnston, The Austrian Mind, 48; Urbas, Schicksale und Schatten, 77; Bridge, From Sadowa to Sarajevo, 254.

[561] Boyer, „The End of an Old Regime”, 174–7; Palmer, Twilight of the Habsburgs, 291; Stone, Europe Transformed, 316; Stevenson, Armaments, 4; Williamson, Austria-Hungary, 44–6.

[562] Palmer, Twilight of the Habsburgs, 293.

[563] Czernin, In the World War, 46; Macartney, The Habsburg Empire, 746; Steed, Through Thirty Years, 367; Wank, „The Archduke and Aehrenthal”, 86.

[564] Ibid.

[565] Steed, Through Thirty Years, vol. I, 367; Bridge, The Habsburg Monarchy, 7.

[566] Czernin, In the World War, 48.

[567] Ibid., 50; Afflerbach, Der Dreibund, 596–7.

[568] Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 389.

[569] Aehrenthal, Aus dem Nachlass, 179–80.

[570] Bridge, „Tarde Venientibus Ossa", passim.

[571] Sondhaus, Franz Conrad von Hötzendorf, 82–4; Ritter, The Sword and the Sceptre, 229.

[572] Hoetzendorf, Mein Leben mit Conrad von Hötzendorf, 174–5.

[573] Sondhaus, Franz Conrad von Hötzendorf, 73–4.

[574] Hoetzendorf, Mein Leben mit Conrad von Hötzendorf, 66; Sondhaus, Franz Conrad von Hötzendorf, 89, 104.

[575] Hoetzendorf, Mein Leben mit Conrad von Hötzendorf, 30.

[576] Ibid., 210.

[577] Ibid., 31; Sondhaus, Franz Conrad von Hötzendorf, 111; Williamson, Austria-Hungary, 49–50.

[578] Bridge, From Sadowa to Sarajevo, 440.

[579] Ibid., 267.

[580] Bosworth, Italy and the Approach, 55–7.

[581] Herwig, „Disjointed Allies", 271; Angelow, „Der Zweibund zwischen Politischer", 34; Margutti, The Emperor Francis Joseph, 220–28; Williamson, Austria- Hungary, 36.

[582] Bridge, From Sadowa to Sarajevo, 254–5, 427–8; Margutti, The Emperor Francis Joseph, 127, 228.

[583] Musulin, Das Haus am Ballplatz, 80; Stevenson, Armaments, 38–9; Williamson, Austria-Hungary, 114.

[584] Bridge, „Austria-Hungary and the Boer War", 79.

[585] Bridge, From Sadowa to Sarajevo, 260; Steiner, The Foreign Office and Foreign Policy, 182–3; Williamson, Austria-Hungary, 112.

[586] Wank, „Foreign Policy and the Nationality Problem in Austria-Hungary", 45.

[587] Bridge, From Sadowa to Sarajevo, 232–4; Jelavich, Russia’s Balkan Entanglements, 212–13.

La ce se gândeau? Speranţe, temeri, idei şi ipoteze ascunse

La începutul anilor '30, contele Harry Kessler — fiul unei frumoase anglo-irlandeze şi al unui bogat bancher german care primise un titlu ereditar de la Wilhelm I — scria, privind în retrospectivă la Primul Război Mondial, despre Europa tinereţii sale:

Ceva deosebit de măreţ, bătrâna, cosmopolita Europă, încă predominant agrară şi feudală, o lume a femeilor frumoase, a regilor galanţi şi combinaţiilor dinastice, Europa secolului al XVIII-lea şi a Alianţei Sfinte îmbătrânea şi devenea neputincioasă, se stingea; şi ceva nou, tânăr, energic, încă de neînchipuit se întrezărea la orizont. Simţeam acest lucru aşa cum simţi îngheţul, aşa cum simţi primăvara în trup, pe cea veche, cu durere înăbuşită, iar pe cealaltă cu o bucurie pură.[588]

Kessler s-a născut în perioada potrivită pentru a lua parte la speranţele şi temerile europenilor vremii şi a transpune în scris mentalitatea anilor de dinante de 1914. S-a născut în 1868, a ajuns la maturitate la finalul secolului şi încă era în floarea vârstei la izbucnirea Primului Război Mondial (a murit în 1937, când războiul ameninţa să cuprindă din nou Europa). Educat la o şcoală privată britanică şi un gimnaziu german, având rude în Franţa, Germania şi Marea Britanie, un aristocrat şi un snob german care tânjea să fie şi intelectual, şi artist totodată, un homosexual căruia îi plăceau femeile frumoase, dar şi bărbaţii, Kessler a reuşit să străbată cu uşurinţă demarcaţiile sociale, politice, sexuale şi naţionale. Jurnalele sale, pe care le-a ţinut toată viaţa, vorbesc despre prânzuri, ceaiuri, dineuri, cocktailuri şi ieşiri cu Auguste Rodin, Pierre Bonnard, Hugo Hofmannsthal, Vaslav Nijinski, Serghei Diaghilev, Isadora Duncan, George Bernard Shaw, Friedrich Nietzsche, Rainer Maria Rilke şi Gustav Mahler. Şi când nu se afla în studiourile artiştilor, la balet sau la teatru, mergea la balurile de curte la Berlin sau la cluburi de gentilomi din Londra.

9. Incidentul de la Saberne, din 1913, a izbucnit după ce un ofiţer german dintr-un orăşel din Alsacia i-a insultat pe locuitori, fapt ce a stânit proteste populare. Autorităţile militare au reacţionat exagerat: au descins la sediile ziarelor locale şi au arestat civili pe motive neîntemeiate. În timp ce autorităţile civile germane se temeau să aducă armata sub control, forţele militare şi-au strâns rândurile şi au refuzat să dea înapoi. Foarte mulţi germani, dar şi europeni au văzut în această acţiune un exemplu înfiorător al modului în care armata germană se considera în afara controlului civil.

A contribuit la schiţarea intrigii şi scrierea libretului pentru opera Der Rosenkavalier a lui Richard Strauss; a discutat, de asemenea, despre relaţia dintre Germania şi Marea Britanie cu Theobald von Bethmann Hollweg, cancelarul care i-a urmat lui Bülow.

Kessler se învârtea în cercuri deosebite, iar ceea ce a văzut şi a auzit nu era neapărat reprezentativ pentru europeni, priviţi în ansamblu. (Din moment ce la acea vreme nu existau sondaje de opinie, imaginea de ansamblu este limitată.) Pe de altă parte, cei care îşi asumă sarcina de a

studia societatea sau de a încerca să o portretizeze au de cele mai multe ori antene cu care sesizează curentele subterane înainte ca acestea să iasă la suprafaţă. În anii ce au precedat momentul 1914, artişti, intelectuali şi oameni de ştiinţă au început să pună sub semnul întrebării ipotezele mai vechi cu privire la raţiune şi realitate. Aceasta a fost o perioadă a unor experimente intense în cercurile de avangardă ale vremii, ale căror idei aveau să devină curente principale în deceniile următoare. Cubismul lui Picasso şi Braque, de exemplu, încercările constructiviştilor italieni, precum Balla, de a surprinde mişcarea, dansul graţios şi liber al Isadorei Duncan, baletele profund erotice puse în scenă de Diaghilev şi interpretate de Nijinski sau romanele lui Marcel Proust, toate acestea erau în felul lor acte de revoltă. Arta, aşa cum credeau nenumăraţi membri ai noii generaţii de artişti, nu trebuia să susţină valorile societăţii; trebuie să fie şocantă şi eliberatoare. Gustav Klimt şi artiştii mai tineri alături de care acesta a părăsit Asociaţia Artiştilor Austrieci puneau sub semnul întrebării concepţia generală conform căreia arta trebuia să fie realistă. Unul dintre scopurile Secesiunii vieneze era să nu înfăţişeze lumea aşa cum era, ci să pătrundă dincolo de suprafaţă în universul instinctelor şi emoţiilor.[589] Compozitorul vienez Arnold Schönberg s-a eliberat de formele consacrate ale muzicii europene, cu regulile ei referitoare la armonie şi ordine, şi a creat compoziţii disonante şi perturbatoare. „Înăuntru, unde începe omul instinctelor, acolo, din fericire, se năruie orice teorie.”[590]

Vechile instituţii şi valori erau atacate şi apăreau noi mişcări şi atitudini. Lumea acestora se schimba, poate mult prea repede, şi trebuiau să încerce să-i găsească sensul. „La ce se gândeau?” — aceasta este întrebarea cea mai răspândită despre europenii care au pornit la război în 1914. Ideile care au influenţat concepţia lor despre lume, lucrurile pe care le-au considerat de la sine înţelese, fără să-şi pună un semn de întrebare (ceea ce istoricul James Joll a numit „ipotezele ascunse”), schimbările şi lipsa acestora, toate sunt elemente importante ale contextului în care războiul, chiar şi un război general european, a devenit o posibilă opţiune în 1914. Bineînţeles, nu toţi europenii aveau aceleaşi gânduri şi sentimente; existau mari deosebiri în funcţie de clasa socială, ţara şi regiunea din care făceau parte. Şi mulţi oameni, la fel ca astăzi, se asemănau părinţilor scriitorului Stefan Zweig, trăindu-şi viaţa aşa cum era, fără să se gândească prea mult încotro se îndrepta lumea. Când ne uităm înapoi la anii premergători lui 1914, observăm apariţia lumii noastre moderne, dar ar trebui să recunoaştem şi persistenţa şi predominanţa mentalităţilor mai vechi. Spre exemplu, milioane de europeni încă trăiau în aceleaşi comunităţi rurale, având acelaşi stil de viaţă ca strămoşii lor. Ierarhia, cunoaşterea propriului loc, respectul pentru autoritate, credinţa în Dumnezeu încă dictau modul de viaţă al europenilor. Într-adevăr, dacă aceste valori nu s-ar fi perpetuat, ar fi greu să ne imaginăm de ce au pornit atât de mulţi europeni de bunăvoie la război în 1914.

În final, deciziile care au dus la declanşarea războiului — sau nu au reuşit să-l împiedice — au fost luate de un număr surprinzător de mic de oameni,

iar aceşti bărbaţi — puţine femei au avut un cuvânt de spus — proveneau în mare parte, deşi nu în totalitate, din clasele superioare, fie din aristocraţia latifundiară, fie din plutocraţia urbană. Chiar şi aceia, precum fraţii Cambon, care proveneau din pătura de mijloc, aveau tendinţa de a le absorbi valorile şi a le împărtăşi concepţiile. Clasa elitelor conducătoare, fie ele civile sau militare, dar şi speranţele şi temerile lor sunt esenţiale pentru înţelegerea acestor decizii. La fel de importante sunt şi creşterea şi educaţia lor, dar şi lumea largă care îi înconjura. Ideile şi atitudinile lor se conturaseră şi sedimentaseră pe când aceştia erau tineri, cu douăzeci sau treizeci de ani în urmă, însă ei erau conştienţi de felul în care societăţile lor evoluaseră şi de noile idei care pluteau în aer. Erau capabili să-şi schimbe punctele de vedere la fel cum liderii democraţi de astăzi se pot răzgândi cu privire la chestiuni precum căsătoria între persoanele de acelaşi sex.

Kessler a consemnat în jurnalele sale şi senzaţia artiştilor, intelectualilor şi elitelor politice că Europa se schimba rapid şi că această schimbare nu era întotdeauna pe placul tuturor. Conducătorii europeni erau adesea neliniştiţi cu privire la societăţile lor. Industrializarea, revoluţia ştiinţifică şi tehnologică, jocul de noi idei şi atitudini zdruncinau societăţile din întreaga Europă şi puneau sub semnul întrebării practici şi valori vechi, puternic înrădăcinate. Europa era un continent puternic, dar şi tulburat, în acelaşi timp. Toate marile puteri au trecut prin crize politice prelungite şi grave înainte de război, fie că a fost vorba de problema irlandeză în Marea Britanie, de afacerea Dreyfuss în Franţa, de impasul dintre coroană şi parlament în Germania, de conflictele între naţiuni din Austro-Ungaria sau de posibila izbucnire a revoluţiei în Rusia. Războiul era câteodată văzut ca o modalitate de a depăşi divergenţele şi antipatiile şi poate că aşa şi era. În 1914, în toate naţiunile beligerante s-a discutat despre „naţiunea sub arme”, aşa-numita Union Sacrée, sfânta uniune în care barierele, fie ele de ordin social, religios, etnic sau regional, erau date uitării, iar naţiunea se reunea într-un spirit al unităţii şi sacrificiului.

Kessler a făcut parte dintr-o generaţie care a trăit în timpul uneia dintre cele mai măreţe şi mai rapide perioade de schimbare din istoria societăţii umane. Când avea treizeci şi ceva de ani şi a vizitat Expoziţia de la Paris din 1900 (pe care a considerat-o a fi „o amestecătură incoerentă şi sălbatică”),[591] Europa era deja esenţialmente diferită de continentul tinereţii lui. Populaţia, comerţul, oraşele, toate erau mai mari. Ştiinţa desluşea enigmă după enigmă. Şi erau mai multe fabrici, mai mulţi kilometri de cale ferată, mai multe linii de telegraf, mai multe şcoli. Mai mulţi bani de cheltuit şi mai multe lucruri pe care să poată fi cheltuiţi: noul cinematoraf, maşini, telefoane, electricitate, biciclete, îmbrăcăminte şi mobilă produsă în masă. Navele erau mai rapide, iar în vara lui 1900, primul Zeppelin se ridica pe cer. În 1906, în Europa a avut loc primul zbor cu aeroplanul. Mottoul noilor Jocuri Olimpice putea face referire la Europa: „Mai rapid, mai sus, mai puternic.”

Însă numai parţial. De mult prea multe ori, când privim înapoi către Europa ultimului deceniu de pace, avem de-a face cu prelungita vară de aur a unei alte epoci, mai inocente. De fapt, preeminenţa europeană şi pretenţiile civilizaţiei europene de a fi cea mai avansată din istoria omenirii erau contestate din exterior şi subminate din interior. New York-ul concura cu Londra şi Parisul pentru rangul de centru al finanţelor, iar Statele Unite şi Japonia pătrundeau pe pieţele europene şi subminau puterea europeană în lume. În China şi în toate marile imperii din vest apăreau noi forţe naţionaliste care căpătau din ce în ce mai multă putere.

Iar pentru schimbări asemenea celor prin care trecea Europa se plăteşte un preţ. Transformarea economică a Europei a atras după sine tensiuni îngrozitoare, iar ciclurile recurente de avânt şi declin au ridicat îndoieli cu privire la stabilitatea şi viitorul capitalismului însuşi. (Evreii erau identificaţi cu capitalismul nu numai la Viena; instabilitatea economică alimenta antisemitismul în toată Europa.)[592] În întreaga Europă, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, preţurile produselor agricole au scăzut (parţial din cauza concurenţei din Lumea Nouă), prin urmare comunităţile agricole au fost decimate, micii proprietari de pământuri au falimentat, iar ţăranii au ajuns în pragul penuriei. Deşi populaţiile urbane au profitat de pe urma ieftinirii alimentelor, fiecare ţară europeană a suferit scăderi ale activităţii economice, stagnare sau diminuarea unor anumite industrii. În Austo-Ungaria de exemplu, în 1873, o Vinere Neagră a pus capăt unei frenezii de speculaţii şi mii de companii, mari şi mici, inclusiv bănci, companii de asigurări şi fabrici au falimentat. Şi, spre deosebire de situaţia din prezent, majoritatea ţărilor nu aveau plase de siguranţă care să-i salveze pe şomeri, pe cei fără asigurări şi pe cei nevoiaşi, care în mare parte, deşi nu în totalitate, proveneau din clasa de jos.

Deşi pe parcursul secolului al XIX-lea, condiţiile de lucru se îmbunătăţiseră considerabil în statele europene occidentale în est, unde revoluţia industrială era o noutate, rămâneau înfricoşătoare. Chiar şi în ţări dezvoltate, precum Marea Britanie sau Germania, salariile erau încă mici, iar programul de lucru mai lung spre deosebire de cel de astăzi. După 1900, când preţurile au început să crească, clasele muncitoare au început să se considere din ce în ce mai strâmtorate. Poate la fel de important este faptul că au ajuns să se simtă excluse de la putere şi subapreciate ca fiinţe umane.[593] Migraţia masivă din Europa poate fi un factor indicator al nemulţumirii faţă de structurile sociale şi politice existente, dar şi al nevoii de a căuta noi oportunităţi. Circa cinci la sută din populaţia Marii Britanii a emigrat între 1900 şi 1914, iar muncitorii necalificaţi au format cel mai numeros grup în funcţie de ocupaţie.[594] Alţii au ales să rămână şi să lupte, iar în Europa, în anii premergători lui 1914, au luat o deosebită amploare sindicatele şi grevele. Creşterea tensiunilor sociale şi a revoltelor de muncă a provocat profunde motive de îngrijorare printre elitele militare şi politice. Chiar dacă se evitau revoluţiile, oare ar fi putut membrii unei clase muncitoreşti alienate să devină buni cetăţeni sau, şi mai important, buni soldaţi? Oare ar fi sărit în apărarea ţării? Pe de altă parte, aceeaşi

temere ar fi putut face războiul dezirabil, ar fi putut face apel la patriotism sau ar fi putut fi folosită ca pretext pentru a zdrobi elementele rebele ale societăţii.

Vechile clase superioare, a căror avuţie provenea în mare parte din posesia de pământuri, nu aveau încredere în noua ordine şi se temeau, pe bună dreptate, că aveau să-şi piardă controlul asupra puterii şi că modul lor de viaţă era sortit pieirii. În Franţa, revoluţia distrusese deja o mare parte a statutului şi puterii vechii aristocraţii latifundiare, dar peste tot în Europa, aristocraţia şi mica nobilime erau periclitate de scăderea preţurilor la produse agricole şi pământuri, iar valorile lor erau puse sub semnul întrebării de noua lume urbanizată. Franz Ferdinand, vorbind în numele a nenumăraţi austrieci conservatori, a învinovăţit evreii pentru dispariţia vechii societăţi ierarhice, bazate de principii creştine sănătoase.[595] Ofiţerii germani şi austrieci erau mai degrabă pesimişti când venea vorba despre viitorul modului lor de viaţă.[596] Acest lucru ar fi putut foarte bine să acţioneze ca un factor catalizator pentru dorinţa generalilor conducători de a porni la război în 1914. După cum a spus şi ministrul prusac de război, generalul Erich von Falkenhayn, la data de 4 august, când războiul devenise generalizat: „Chiar dacă vom pieri, a fost frumos.”[597]

Pe parcursul ultimelor decenii de pace ale Europei, aristocraţia a purtat o luptă hotărâtă de ariergardă. Deşi mobilitatea socială luase avânt datorită schimbărilor economice şi sociale, obârşia încă era importantă. Chiar şi la Londra, unde societatea fusese întotdeauna mai deschisă faţă de talent şi avuţie, distinsul iniginer minier american şi viitor preşedinte, Herbert Hoover, considera natura stratificată a societăţii britanice „o minunăţie constantă — dar şi un necaz”.[598] Cu toate acestea, în întreaga Europă, noii industriaşi şi oamenii de finanţe bogaţi îşi croiau drum în păturile sociale superioare, adesea prin dobândirea de titluri sau căsătorindu-şi copiii cu aristocraţi, avuţia fiind astfel tranzacţionată în schimbul obârşiei şi statutului social. Totuşi, la 1914, membrii claselor sociale superioare tradiţionale încă dominau nivelurile înalte ale politicii, birocraţiei, armatei şi bisericii în majoritatea ţărilor europene. În plus, vechile lor valori se dovedeau a fi surprinzător de bine înrădăcinate şi erau într-adevăr preluate de clasele mijlocii în ascensiune, care la rândul lor aspirau să devină nobile prin aderarea la standardele unui comportament onorabil.

Clasele superioare credeau că onoarea, intangibilă şi foarte preţioasă, era dobândită prin naştere; gentilomii aveau onoarea lor, iar clasele de jos, nu. Pe măsură ce Europa trecea prin schimbări sociale rapide, în ultima parte a secolului al XIX-lea, onoarea a devenit o însuşire de care aristocraţia latifundiară tradiţională se putea agăţa cu din ce în ce mai multă hotărâre, căci era singurul lucru care o deosebea de clasele de mijloc; acestea din urmă făcuseră avere de curând, iar pentru cei ambiţioşi, care voiau să acceadă pe scara socială, era un simbol al unui statut social mai înalt şi mai nobil. Onoarea putea fi pierdută fie printr-un comportament nedemn, deşi caracteristicile acestuia nu erau definite exact, fie prin neputinţa de a o apăra, cu propria viaţă dacă era necesar, prin sinucidere sau duel, care

de cele mai multe ori se soldau cu acelaşi rezultat. Când s-a aflat despre contele Alfred Redl, un ofiţer de rang înalt al serviciilor secrete austro-ungare, că ar fi vândut strategii militare secrete ruşilor, prima reacţie a lui Conrad a fost de a-i da lui Redl un revolver pentru a face lucrul corect. A fost lăsat singur cu un pistol şi, aşa cum se cuvenea, şi-a zburat singur creierii.

Duelurile de onoare continuau să fie practicate în secolul al XIX-lea, iar numărul lor a şi crescut, de exemplu, printre studenţii din universităţile germane şi austro-ungare. La acel moment, duelul presupunea atâtea reguli şi ritualuri, încât a trebuit să fie elaborate ghiduri care să soluţioneze chestiuni tehnice precum alegerea armelor — de obicei, săbii sau pistoale — sau a locului şi, chiar şi mai complicat, cine era îndreptăţit să provoace la duel (onoarea era compromisă dacă adversarul nu era demn de a lua parte la luptă) şi pe ce motive (trişatul la cărţi sau remarcile insultătoare, de exemplu; potrivit unui ghid austriac, să priveşti pe cineva în timp ce te jucai cu un bici pentru câini era un motiv suficient).[599] Cel mai apropiat echivalent al duelurilor în zilele noastre sunt luptele dintre bande, în cadrul cărora cel mai mic semn de lipsă de respect de poate însemna moartea.

Deşi duelul fusese scos în afara legii în majoritatea statelor europene, în general autorităţile închideau ochii, iar tribunalele tergiversau condamnările. Într-adevăr, cei aflaţi în poziţii de autoritate, inclusiv premierul maghiar István Tisza, recurgeau ei înşişi la dueluri. La Budapesta, existau şcoli speciale de scrimă pentru cei care aveau nevoie să se pună la punct rapid la acest capitol.[600] Georges Clemenceau, politicianul francez radicalist, prim-ministru între 1906 şi 1909 şi mai apoi în ultimii ani ai Primului Război Mondial, s-a angajat în zeci de dueluri împotriva adversarilor săi politici. Chiar şi la bătrâneţe, făcea scrimă în fiecare dimineaţă.

Afacerea Dreyfus a provocat propriul ei şir de dueluri. Duelul era acceptat şi în cercurile artistice, tânărul Marcel Proust provocându-l la luptă pe un critic de-al său, iar Claude Debussy a acceptat provocarea scriitorului belgian Maurice Maeterlinck pe motiv că refuzase să-i dea iubitei sale un rol în opera Pelléas et Mélisande, pentru care Maeterlinck scrisese libretul.[601] În Germania, Kessler a provocat un birocrat care îl învinovăţise că ar fi stârnit un scandal prin organizarea unei expoziţii la care au fost expuse desene ale lui Rodin înfăţişând tineri dezbrăcaţi. Singura ţară europeană în care duelul nu mai era acceptat ca simbol al onoarei era Marea Britanie. Dar, după cum îi plăcea kaiserului să spună, britanicii erau o naţiune de negustori.

Onoarea şi paznicul ei, duelul, aveau o importanţă crucială în special în armatele europene continentale. După cum se consemna într-un manual al armatei austriece la 1889: „Interpretarea strictă a onoarei militare înnobilează corpul ofiţerilor în totalitatea sa şi îi conferă rangul de cavaler.” (Entuziasmul sfârşitului de secol XIX pentru Evul Mediu era o altă

modalitate de a evita lumea modernă.) În armata franceză, ofiţerii puteau fi demişi dacă refuzau o provocare. Deşi în întreaga Europă se organizau campanii împotriva duelurilor, acestea nu au avut un impact important, din cauza autorităţilor militare. În 1913, Falkenhayn a protestat în faţa cancelarului german, spunându-i că „rădăcinile duelului sunt întipărite şi sădite în codul nostru de onoare. Acest cod este o valoare, iar pentru Corpul Ofiţerilor, o comoară de neînlocuit.”[602] Într-adevăt, pe măsură ce conducătorii de rang înalt se temeau din ce în ce mai mult de o slăbire a corpurilor lor de ofiţeri, căci în rândurile armatei erau acceptaţi acum tinerii fii ai burgheziei, duelurile şi codurile de onoare au căpătat o mai mare importanţă, fiind considerate modalităţi de insuflare a valorilor corecte.[603]

Din moment ce o mare parte a personalităţilor responsabile cu relaţiile internaţionale ale Europei proveneau din aristocraţie (şi adesea erau şi înrudite), nu este de mirare că şi acestea foloseau limbajul onoarei şi ruşinii. (Şi astăzi îl folosim din când în când, deşi acum discutăm mai degrabă în termeni de prestigiu sau influenţă naţională). În 1909, când Rusia a cedat în timpul crizei ce avea ca obiect Bosnia-Herţegovina, un general rus nota în jurnalul său: „Ruşine! Ruşine! Mai bine am fi murit!”[604] În 1911, într-o discuţie cu noul ambasador al Rusiei în Bulgaria, ţarul a subliniat că ţara sa avea să fie pregătită de război cel mai devreme în 1917, după care a adăugat: „Deşi dacă ar fi în joc interesele vitale şi onoarea Rusiei, am putea, dacă ar fi absolut necesar, să acceptăm o provocare în 1915....”[605] Din păcate pentru Europa, onoarea şi insultele erau interpretate la fel de subiectiv la nivel internaţional, ca şi la nivel individual. Motivul ar putea părea nesemnificativ, spunea generalul Friedrich von Bernhardi, un faimos scriitor specializat în chestiuni militare, dar apărarea onoarei naţionale era o justificare pentru război: „Naţiunile şi Statele nu pot crede într-o desăvâşire mai nobilă decât de a-şi pune în joc întreaga putere pentru a-şi păstra independenţa, onoarea şi reputaţia.”[606] Istoricul conservator Treitschke, care a influenţat atât de puternic generaţia care era la putere în 1914, folosea chiar limbajul duelului: „Dacă steagul naţional este întinat, este de datoria Statului să ceară despăgubiri, iar dacă acestea nu sunt posibile, să declare război, oricât de mărunt ar părea motivul, căci Statul trebuie să depună toate eforturile pentru a-şi asigura respectul de care se bucură în sistemul naţional.”[607]

Era ceva aproape nesăbuit în accentul pus pe onoare, fie ea individuală sau naţională. Această atitudine reflecta temerile că succesul material al Europei, atât de vizibil în noile oraşe, prin construcţia de căi ferate sau de mari magazine universale, dădea naştere unei societăţi mai necioplite, mai egoiste şi mai vulgare. Nu exista oare un gol spiritual pe care religia oficială nu putea să îl umple? Dezgustul faţă de lumea modernă şi ceea ce remarcabilul poet german Stefan George numea „laşii ani ai mizeriei şi josniciei” i-au determinat pe unii intelectuali să întâmpine cu bucurie războiul, considerând că acesta ar fi curăţat societatea. Germanul Walther Rathenau, o combinaţie neobişnuită de industriaş de succes şi intelectual

de seamă, a publicat, în 1912, Zur Kritik der Zeit, lucrare în care şi-a exprimat temerile faţă de consecinţele industrializării şi pierderea idealurilor şi culturii. După cum i-a scris unui prieten cu puţin timp înainte de izbucnirea războiului: „Epoca noastră este una dintre cele mai dificile din nenumăratele perioade de tranziţie — era glaciară, catastrofe naturale.”[608] Cu toate acestea, Rathenau era un aşa-zis optimist, credea că lumea avea să-şi recapete la un moment dat valorile spirituale, culturale şi morale, pe care le pierduse în primele etape ale capitalismului şi industrializării.[609] Compatriotul său ceva mai vârstnic Friedrich Nietzsche nu nutrea asemenea speranţe: „De mult timp, întreaga noastră cultură europeană cunoaşte o stare de încordare tulburătoare care se aprofundează de la deceniu la deceniu, de parcă s-ar îndrepta către o catastrofă: este neliniştită, violentă, precipitată, ca un râu care vrea să ajungă la punctul de vărsare.”[610]

Nietzsche, devenit profesor la Basel, la numai douăzeci şi patru de ani, era inteligent, dificil şi convins că avea dreptate. Este greu, dacă nu imposibil, să stabilim în ce privinţă avea dreptate, pentru că a scris foarte mult şi s-a contrazis frecvent. Era impulsionat de convingerea că civilizaţia occidentală o luase pe un făgaş cât se poate de greşit, că de două milenii ceva nu era în regulă şi că majoritatea ideilor şi practicilor care o dominau erau complet greşite. Omenirea, după părerea sa, era sortită pieirii dacă nu se rupea de trecut şi nu începea să gândească limpede şi să-şi îngăduie să simtă profund.[611] Ţintele sale erau pozitivismul, convenţiile burgheze, creştinismul (tatăl său era preot protestant) şi sistemul religios, poate chiar întreg sistemul. Era împotriva capitalismului şi societăţii moderne industrializate, şi împotriva „turmelor de oi” care le producea. Oamenii, le spunea Nietzsche cititorilor săi, au uitat că viaţa nu era organizată şi convenţională, ci agitată şi periculoasă. Pentru a atinge înălţimile renaşterii spirituale trebuiau rupte barierele moralei şi religiei convenţionale. Dumnezeu a murit, acestea au fost faimoasele lui vorbe. (Bineînţeles, unul dintre motivele pentru care gândirea lui Nietzsche avea atât de mult succes era faptul că avea talent la aforisme şi expresii idiomatice, asemenea filosofului Jacques Derrida din altă generaţie.) Cei care îmbrăţişau provocarea expusă de Nietzsche aveau să devină Supraoameni. În secolul următor, „un nou mod de viaţă” avea să ducă omenirea pe culmi mai înalte, aceasta împiedicând „inclusiv distrugerea nemiloasă a tot ce înseamnă degenerare şi parazitism”. Viaţa, a spus el, este „acaparare, rănire, copleşire a ceea ce este străin, ciudaţi şi slabi, reprimare, şi mai slab, oprimare, duritate...”[612] Tinerii naţionalişti sârbi care l-au asasinat pe arhiducele Franz Ferdinand şi care au grăbit izbucnirea Primului Război Mondial au fost profund impresionaţi de gândirea lui Nietzsche.

Lucrările sale, în pofida incoerenţei şi complexităţii lor, se adresau unei generaţii mai tinere, care simţea că îşi dorea să se revolte, dar nu ştia împotriva a ce. Kessler, un admirator înflăcărat şi prieten loial al filosofului, scria în 1893: „Probabil că în Germania de astăzi nu există niciun tânăr de

douăzeci, treizeci de ani, cât de cât educat, care să nu-i datoreze lui Nietzsche o parte a concepţiei sale de viaţă sau care să nu fie mai mult sau mai puţin influenţat de acesta.”[613] Nu este de mirare că un ziar conservator german a cerut ca lucrările lui să fie interzise. O parte a fascinaţiei pentru Nietzsche se datora faptului că era uşor de citit, fiind apreciat de nenumărate grupuri, inclusiv socialişti, vegetarieni, feministe, conservatori şi, mai târziu, de naziști. Din nefericire, Nietzsche nu a trăit pentru a da explicaţii; a înnebunit în 1889 şi a murit în 1900, în anul Expoziţiei de la Paris.

Expoziţia a sărbătorit raţiunea şi progresul, dar Nietzsche şi admiratorii vorbeau în numele celorlalte forţe care tulburau Europa: fascinaţia pentru iraţional, emoţii, supranatural. Pentru acest segment din ce în ce mai numeros care credea că vieţii de la sfârşitul de secol XIX îi lipsea ceva, existau alte modalităţi de a intra în contact cu lumea spirituală decât să meargă la biserică. Erau deosebit de populare şedinţele la care mobila se mişca, mesele rezonau la atingerea unor mâini nevăzute, probabil astrale, se aprindeau brusc lumini bizare, iar morţii comunicau cu cei vii prin plăci Ouija sau medii. Chiar şi Conan Doyle, creatorul celui mai faimos dintre detectivii-oameni de ştiinţă, Sherlock Holmes, a devenit interesat de aşa-numitul spiritism. Doyle a rămas creştin, dar alţii au fost atraşi de teosofia ecumenică. Fondatoarea sa, rusoaica Madame Helena Blavatski, vara prozaicului Serghei Witte, pretindea că poate să comunice cu vechii stăpâni aflaţi undeva în Tibet sau poate în eter. Ea şi discipolii ei au îmbinat teoriile misticismului occidental cu religiile orientale, integrând inclusiv reîncarnarea, şi au vorbit despre un univers spiritual nevăzut, care ar fi fost adevărata realitate. Conform acestei teorii, rasele şi culturile cunoşteau perioade de ascensiune şi decădere şi nimic nu putea schimba acel ciclu. Generalul Helmuth von Moltke, şeful statului-major german după 1905, care contempla cu o resemnare mohorâtă eventualitatea unui război generalizat, era unul dintre adepţii ei.

Se prea poate ca Dumnezeu să fi murit şi prezenţa la slujbă să fi fost în scădere, dar europenii erau din ce în ce mai interesaţi de spiritualitate. Studenţii şi membrii societăţii moderne se îngrămădeau să ia parte la seminariile lui Henri Bergson, filosoful ascultător, de la Collège de France din Paris. El punea sub semnul întrebării concepţia pozitivistă conform căreia totul putea fi măsurat şi explicat. Eul interior, sentimentele sale, amintirile sale unice, subconştientul, cu alte cuvinte, esenţa sa spirituală, existau dincolo de timp şi spaţiu, dincolo de raza reducţionistă a ştiinţei. (Într-una dintre acele coincidenţe care nu au cum să fie întâmplătoare, Bergson s-a căsătorit cu o vară a mamei lui Proust.)[614] Influenţa lui Bergson s-a manifestat, câteodată în mod bizar, înainte de Primul Război Mondial. Armata franceză a preluat ideile sale referitoare la forţa care animă viaţa — l’élan vital — susţinând că spiritul soldaţilor era de fapt mult mai important decât armele. Henri Massis, aflat la începutul carierei sale de intelectual de seamă, a afirmat că Bergson şi-a îndepărtat generaţia de „negarea sistematică şi scepticismul doctrinar al

trecutului.”[615] În 1911, Massis şi prietenii săi au condus o campanie împotriva sistemului academic, acuzându-i pe membrii acestuia că ar fi promovat o „ştiinţă goală”, că ar fi fost pedanţi şi ar fi neglijat educaţia spirituală a studenţilor lor.[616]

Prin Palais des Beaux-Arts, Expoziţia de la 1900 aducea un omagiu artelor trecutului (numai o mică încăpere era dedicată artiştilor contemporani francezi şi o singură pictură a lui Gustav Klimt era expusă în pavilionul dedicat artei din Austro-Ungaria), dar la Paris, Berlin, Moscova şi Viena, tineri artişti şi intelectuali puneau sub semnul întrebării formele, regulile şi valorile tradiţionale şi simpla idee că realitatea ar fi putut exista. În ampla sa lucrare, neterminată, În căutarea timpului pierdut, Proust spunea că însăşi memoria este parţială şi supusă greşelii, iar lucrurile pe care naratorul le considera certitudini, atât în ceea ce-l privea pe el, cât şi pe cei din jurul lui, se schimbau constant.

Modernismul era atât o revoltă, cât şi o încercare de a împământeni noi curente de gândire şi percepţie şi devenise un motiv de îngrijorare pentru generaţiile mai vechi. În 1910, într-o încercare de a stăvili acest curent, Papa Pius al X-lea avea să le ceară preoţilor să depună un jurământ împotriva modernismului. „Resping în totalitate denaturarea eretică potrivit căreia dogmele evoluează şi se schimbă, căpătând înţelesuri diferite de cele stabilite anterior de biserică.”

Numărul europenilor influenţaţi de această pletoră de idei noi este greu de apreciat. În mod cert, cei mai cutezători membri din tânăra generaţie erau din ce în ce mai dispreţuitori şi plictisiţi de valorile şi regulile celor mai în vârstă. Unii tineri erau fascinaţi de lumea păgână, care părea mai liberă şi mai armonizată cu natura decât cea în care trăiau. Nudismul, cultul soarelui, articolele de îmbrăcăminte care copiau salopetele şi galoşii ţăranului, iubirea fără obligaţii, vegetarianismul, comunităţile, chiar şi suburbiile cu grădini făceau parte din revolta împotriva civilizaţiei industriale moderne. În Germania, mii de tineri au devenit, chiar dacă pentru o perioadă scurtă de timp, Wandervogel (păsări călătoare), au început să facă excursii sau să meargă cu bicicleta în zonele rurale.[617] Dar o mare parte a vechii generaţii, mai ales membrii elitelor tradiţionale, avea îndoieli în legătură cu lumea modernă, tinerii şi clasele muncitoare îi neliniştea, şi adesea din acelaşi motiv. Oare aveau să lupte dacă venea momentul? Sau, şi mai rău, oare aveau să se revolte împotriva conducătorilor lor? Deşi aceste temeri îi măcinau pe strategii militari europeni, ele s-au dovedit a fi nefondate; la izbucnirea războiului, şi tinerii, şi clasele muncitoare s-au îngrămădit să se înroleze.

Este uimitor cât de multe temeri măcinau societatea europeană în perioada de dinainte de 1914. Făcând o comparaţie tulburătoare cu perioada contemporană, observăm că şi atunci exista o teamă considerabilă de terorişti, duşmanii implacabili ai societăţii occidentale, care trăiau în anoninat printre cetăţenii de rând. La fel ca şi în cazul organizaţiei Al-Qaeda, în 2001, după atrocităţile de la 11 septembrie, nimeni nu

cunoştea numărul teroriştilor, câtă putere aveau sau cât de extinse erau reţelele acestora. Se ştia doar că puteau lovi după bunul plac şi că succesul poliţiei să-i aresteze era limitat. În ultima parte a secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, terorismul a luat amploare în Europa, în special în Franţa, Rusia şi Spania, dar şi în Statele Unite. Inspiraţi adesea de anarhism, potrivit căruia toate formele de organizare socială şi politică erau instrumente ale opresiunii sau pur şi simplu de nihilism, teroriştii declanşau explozii, detonau bombe, înjunghiau şi împuşcau, având de cele mai multe ori un succes spectaculos. Între 1890 şi 1914 i-au ucis, printre alţii, pe Sadi Carnot, preşedintele Franţei, doi prim-miniştri spanioli, Antonio Cánovas, în 1897, şi José Canalejas, în 1912, pe regele Umberto al Italiei, preşedintele McKinley al Statelor Unite (al cărui asasin l-a inspirat pe ucigaşul lui Umberto), împărăteasa Elisabeta a Austriei, omul de stat rus Stolîpin şi pe Marele Duce Serghei, un unchi al ţarului. Victimele lor nu erau numai oameni puternici şi influenţi: o bombă detonată într-o sală de spectacole din Barcelona, la o interpretare a operei Wilhelm Tell, s-a soldat cu douăzeci şi nouă de morţi, iar o bombă aruncată înspre regele Alfonso al Spaniei în ziua nunţii lui a ricoşat şi a ucis treizeci şi şase de spectatori. Acţiunile teroriste duceau la represalii, adesea grave, din partea autorităţilor, care o perioadă nu au făcut decât să instige la şi mai multă violenţă.

Parisul a îndurat doi ani de atacuri teroriste la începutul anilor 1890. După ce anarhiştii au fost condamnaţi pentru rolul jucat într-o demonstraţie ce s-a transformat în revoltă, casele judecătorului şi procurorului care s-au ocupat de proces au fost aruncate în aer. Făptaşul a fost predat justiţiei de un chelner suspicios; apoi o altă bombă a fost detonată în cafeneaua în care lucra. Şase poliţişti au fost ucişi când au încercat să dezamorseze o bombă amplasată în birourile unei firme de minerit luată cu asalt de o grevă înverşunată. Un anarhist a aruncat o bombă în Café Terminus — ţinta lui fiind, după spusele sale, „micii burghezi cumsecade”, mulţumiţi de bunul mers al lucrurilor —, iar altul a aruncat o bombă pe podeaua parlamentului, protestând faţă de o lume nedreaptă care îi lăsa familia să moară de foame. O perioadă, oamenii nu au mai îndrăznit să iasă în locuri publice, de teama unui eventual atac terorist.[618]

Frica era alimentată şi de faptul că teroriştii vizau domenii atât de variate în condamnarea societăţii, încât părea imposibil să fie depistaţi. Adesea, după ce erau prinşi, refuzau să spună un motiv pentru faptele lor. Asasinul lui McKinley a declarat doar atât: „Mi-am făcut datoria”.[619] Alegerea ţintei era înspăimântător de aleatorie. „Sunt anarhist din convingere”, a spus Luigi Lucheni, muncitorul şomer care a ucis-o pe Elisabeta a Austriei. „Am venit la Geneva să omor un suveran ca să dau un exemplu celor care suferă şi celor care nu fac nimic să-şi îmbunătăţească poziţia socială; pentru mine nu conta cine era suveranul pe care trebuia să îl ucid”.[620] Anarhistul care, după ce a terminat de mâncat la o cafenea din Paris, a ucis cu sânge-rece un comesean a spus doar că: „Nu am cum să lovesc un inocent, dacă lovesc primul burghez care îmi iese în cale”.[621] Terorismul,

asemenea organizaţiei Al-Qaeda, a pierdut înainte de război o mare parte a susţinerii de care se bucura, chiar şi în rândul cercurilor de stânga şi al celor revoluţionare, din cauza dezgustului din ce în ce mai mare faţă de metodele folosite de aceştia. Însă teama că societatea europeană s-ar fi aflat sub atac a persistat.

Exista însă un motiv de îngrijorare şi mai insidios, şi anume că poate teroriştii aveau dreptate, că societatea occidentală chiar era coruptă şi decadentă până în măduva oaselor şi că ar fi trebuit aruncată la coşul de gunoi al istoriei. Iar acest lucru avea ca rezultat glorificarea virtuţilor militare şi a războiului însuşi. Venise timpul ca naţiunea să se învioreze şi să fie pregătită să lupte pentru existenţa ei. François Coppée, un naţionalist francez înverşunat, cunoscut adesea ca poetul celor umili, s-a plâns unui englez aflat la Paris: „Francezii decădeau, în sensul că ajungeau să fie prea materialişti, prea absorbiţi de goana după distracţie şi lux, ca să-şi mai sacrifice în mod măreţ propria persoană pentru nişte cauze nobile, care conferiseră cândva glorie caracterului francez.”[622] În Marea Britanie, unde se pusese întotdeauna accentul pe o educaţie clasicistă, comparaţia cu căderea Romei — ce includea inclusiv predilecţia Antichităţii pentru „vicii lipsite de deminitate” — era la ordinea zilei. În 1905, un tânăr conservator a publicat un pamflet de mare succes, Declinul şi căderea Imperiului Britanic, printre temele tratate numărându-se şi „Dominaţia urbanului asupra vieţii rurale şi efectul său dezastruos asupra credinţei şi sănătăţii poporului bricanic”, „Impozitele excesive şi extravaganţa municipală” şi „Neputinţa britanicilor de a se apăra pe ei înşişi şi, implicit, imperiul”.[623] Generalul Robert Baden-Powell, fondatorul Cercetaşilor, făcea des aluzie, în manualul său Scouting for Boys, la necesitatea ca britanicii să evite soarta marelui imperiu care îl precedase. „Un factor care a contribuit la căderea Romei a fost faptul că soldaţii nu mai corespundeau standardelor fizice impuse de predecesorii lor”, le spunea el tinerilor săi cititori.[624] Entuziasmul pentru diferite sporturi, în creştere la finalul secolului, era o dovadă a faptului că oamenii aveau mai mult timp liber, programul de lucru fiind mai scurt. Însă susţinătorii activităţilor sportive considerau că sportul era şi o modalitate de a împiedica declinul naţional şi de a-i pregăti pe cei tineri pentru luptă. Almanach des sports a agreat fotbalul — le football — când noul sport a pătruns în Franţa din Marea Britanie la 1900, descriindu-l ca fiind „un adevărat mic război, care cere disciplină şi îi obişnuieşte pe jucători cu pericole şi lovituri.”[625]

Exista o temere cum că prosperitatea şi progresul dăunau speciei umane şi îi făcea pe tineri mai puţin pregătiţi pentru război. Ritmul alert al schimbării — la propriu spus, viteza, fie că era vorba de automobile, biciclete, trenuri sau noile aeroplane — era, după cum considerau unii specialişti medicali, neliniştitor pentru sistemul nervos uman. „Nevroza ne aşteaptă la cotitură”, scria un doctor francez la 1910. „Monstrul face acum cele mai multe victime, fie pentru că defectele ancestrale se acumulează, fie pentru că stimulii civilizaţiei noastre, letali pentru majoritate, ne conduc

rapid spre o extenuare inertă şi înspăimântătoare”.[626] În 1892, Max Nordau, doctor şi fiu al unui rabin ortodox din Budapesta, a publicat un text care a cunoscut o mare apreciere, constituia un atac la adresa artei şi lumii moderne în general, în care îşi făcea cunoscute aceleaşi temeri. Degeneration, volum tradus în nenumărate limbi şi vândut în nenumărate exemplare în întreaga Europă, continua să învinovăţească de distrugerea civilizaţiei următorii factori: materialismul, lăcomia, căutarea veşnică a plăcerilor şi depăşirea limitelor impuse de moralitatea tradiţională care provoca o „indecenţă de nestăvilit”. Societatea europeană, a spus Nordau, „înaintează cu certitudine către propria-i ruină, pentru că este prea uzată şi neputincioasă ca să mai îndeplinească sarcini măreţe”.[627] Imagistica sexuală este interesantă şi deloc neobişnuită pentru o perioadă în care criticii se plângeau adesea de lipsa de virilitate a propriei naţiuni.

Exista temerea cum că bărbaţii lumii moderne deveneau mai slabi, chiar efeminaţi, şi că valorile şi puterea masculină nu mai erau apreciate. Potrivit mareşalului sir Garnet Wolseley, comandant-şef în Marea Britanie din 1895 până în 1900, faptul că balerinii şi cântăreţii de operă erau acum atât de apreciaţi de societatea britanică era un semn de rău augur.[628] Wilhelm Balck, autoritate militară germană, care a scris unul dintre cele mai importante manuale de tactică, considera că omul modern îşi pierdea împreună cu forţa fizică şi „fanatismul şi entuziasmul religios şi naţional al unei epoci apuse”. Şi avertiza: „Standardele de viaţă îmbunătăţite treptat tind să alimenteze instinctul de autoconservare şi să diminueze spiritul de autosacrificiu.”[629] Atât în Germania, cât şi în Marea Britanie, armata era îngrijorată de condiţia fizică slabă a recruţilor. Un sondaj efectuat după Războiul Burilor a şocat opinia publică britanică, deoarece s-a descoperit că 60 la sută dintre voluntari fuseseră de fapt respinşi pe motiv că nu îndeplineau cerinţele fizice.[630]

Şi se bănuia că şi homosexualitatea era în creştere, în special printre membrii claselor superioare. Acest lucru ar fi subminat în mod cert puterea familiei, una dintre pietrele de temelie ale unui stat puternic. Oare ar fi putut fi homosexualii loiali naţiunii? Maximilian Harden, jurnalistul care l-a distrus pe prietenul apropiat al kaiserului, Philip Eulenburg, a vorbit despre tendinţa homosexualilor de a se reuni şi a forma găşti. Asemenea anarhiştilor şi francmasonilor, loialitatea între ei nu cunoştea graniţe. Astfel de temeri pot explica de ce scandalurile în care erau implicaţi homosexulii, precum Oscar Wilde, stârneau o profundă indignare şi nelinişte. În ziarul său, Harden folosea termeni precum „lipsiţi de bărbăţie”, „slabi”, „bolnăvicioşi” pentru a-i descrie pe Eulenburg şi pe cei din cercul său. Un psihiatru german de seamă, dr. Emil Kraepelin, pe care Harden îl cita ca fiind o autoritate în domeniu, a adăugat pe lista caracteristicilor homosexualilor sugestibilitatea, lipsa de încredere, minciuna, lăudăroşenia şi invidia. „Nu există nici cea mai mică îndoială”, a spus Kraepelin, „că afinităţile sexuale contrare firii sunt caracteristice personalităţilor bolnăvicioase şi degenerate.”[631]

Femeile, pe de altă parte, păreau să devină mai puternice şi mai hotărâte şi îşi abandonau rolul tradiţional de soţii şi mame. Oare tabloul lui Edvard Munch din 1894, intitulat iniţial Iubire şi durere, dar care a fost întotdeauna cunoscut sub numele de Vampirul, nu poate fi interpretat ca o oglindire a temerii generale că femeile sugeau viaţa din bărbaţi? Sufragetele militante din Marea Britanie, o minoritate puternică formată din cele care doreau acordarea dreptului de vot femeilor, au alimentat aceste temeri în momentul în care le-au declarat război bărbaţilor. „Vom da naştere unei mari revolte a femeilor împotriva subjugării lor trupeşti şi sufleteşti de către bărbaţi”, a spus una dintre conducătoarele lor în 1906.[632] Tocmai din acest motiv conservatorii se împotriveau legilor mai liberale ale divorţului şi răspândirii gratuite a mijloacelor contraceptive. Un doctor care a scris o carte foarte apreciată pentru mame, ce includea şi sfaturi despre metode contraceptive, a fost găsit vinovat de „comportament dezonorant în mediul profesional” de către un consiliu format din colegi de breaslă.[633]

O altă consecinţă îngrijorătoare a diminuării virilităţii, cel puţin în anumite ţări, era scăderea fertilităţii. În Franţa, rata natalităţii a scăzut dramatic de la 25,3 nou-născuţi la 1000 de locuitori în 1870, la 19,9 în 1910.[634] Deşi rata natalităţii a scăzut uşor şi în Germania în aceeaşi perioadă, tot a rămas mult mai ridicată, ceea ce, practic vorbind, însemna că erau mai mulţi bărbaţi germani disponibili pentru serviciul militar anual. Această discrepanţă era o chestiune dezbătută public şi un motiv de îngrijorare în Franţa perioadei de dinainte de1914.[635] Din păcate, civilizaţia franceză era răscoaptă, a spus Alfred Kerr, intelectual german de seamă, unui jurnalist de la Le Figaro, înainte de război. „Un popor ai cărui bărbaţi nu-şi doresc să fie soldaţi şi ale căror femei refuză să facă copii este un popor înţepenit; este sortit să fie controlat de o rasă mai tânără şi mai proaspătă. Gândiţi-vă la Grecia şi la Imperiul Roman! Este o lege a istoriei ca societăţile mai bătrâne să cedeze locul lor celor tinere, aceasta fiind condiţia regenerării perpetue a omenirii. Mai târziu va veni şi rândul nostru, şi această regulă feroce ne va afecta şi pe noi; atunci va începe domnia asiaticilor, poate a negrilor, cine ştie?”[636]

Declinul fertilităţii a atras după sine un alt motiv de îngrijorare cu privire la viitorul societăţii europene: şi anume, că se reproduceau oamenii care nu trebuiau. Clasele superioare şi de mijloc se temeau de clasele muncitoare ca forţă politică; de asemenea, bănuiau că săracii erau mai susceptibili la vicii, precum alcoolul sau promiscuitatea, şi puteau transmite copiilor lor defecte fizice şi mentale, slăbind astfel rasa. Rasiştii mai aveau un motiv de îngrijorare: oamenii consideraţi inferiori, precum evreii sau irlandezii, erau din ce în ce mai numeroşi, în timp ce clasele sau grupurile etnice considerate superioare se micşorau. În Marea Britanie au luat avânt cruciadele morale menite să consolideze familia şi valorile ei (nu vă sună cunoscut?), şi, poate că nu întâmplător, exact în momentul intensificării cursei navale cu Germania. În 1911, Consiliul Naţional al Moralei Publice a făcut apel la cetăţenii britanici să trateze cu seriozitate sarcina de a-i

educa pe tineri să creadă în căsătorie şi să aibă copii sănătoşi. Părţile semnatare, printre care opt pairi, mai mulţi episcopi, teologi şi intelectuali de seamă, plus directorii a două colegii de la Cambridge, susţineau că aceasta este singura modalitate „de a face faţă declinului moralităţii care slăbeşte temelia bunăstării naţionale”.[637] În anii de dinainte de 1914, eugenismul, teorie ce susţinea împerecherea şi creşterea fiinţelor umane ca pe nişte bovine sau legume, s-a bucurat de o mare susţinere printre elitele politice şi intelectuale. În 1912, Primul Congres Internaţional de Eugenie a avut loc la Londra; printre invitaţii de onoare s-au numărat Winston Churchill, la acea vreme Prim-Lord al Amiralităţii, Alexander Graham Bell şi preşedintele emerit al Universităţii Harvard, Charles W. Eliot.[638] Date fiind aceste concepţii, războiul era de cele mai multe ori dezirabil, fiind considerat fie o modalitate onorabilă de a lupta împotriva sorţii, fie o cale de revigorare a societăţii. Periculos pentru Europa era faptul că inevitabilitatea războiului ajungea să fie acceptată de foarte multă lume.

În 1914, în ajunul războiului, Oswald Spengler şi-a terminat măreaţa lucrare The Decline of the West, în care susţinea că civilizaţiile cunoşteau un ciclu de viaţă şi că societatea occidentală îşi trăia toamna. La baza temerilor cu privire la degenerare şi declin se aflau ipotezele împărtăşite de mulţi, inspirate din teoria evoluţionistă a lui Darwin. Deşi acesta vorbea despre evoluţia speciilor pe parcursul a sute de ani şi în lumea naturală, nenumăraţi intelectuali de secol XIX au ajuns la concluzia că teoriile lui puteau fi aplicate şi societăţilor umane. Folosirea teoriei darwiniste în acest context părea să se potrivească foarte bine cu concepţiile despre progres şi ştiinţă ale secolului al XIX-lea. Susţinătorii darwinismului social, aşa cum a fost numit acest curent, credeau că atât avântul, cât şi dispariţia unor specii puteau fi explicate cu ajutorul unor concepte precum selecţia naturală (Herbert Spencer, una dintre personalităţile-cheie ale darwinismului social, prefera să o numească supravieţuirea celui mai puternic). Şi, abordând o interpretare brută, care nu avea nicio bază ştiinţifică şi care urma să întărească teoriile rasiste, darwiniştii sociali susţineau că oamenii nu erau o singură specie, ci mai degrabă o varietate de specii, pe care, într-un mod confuz şi interşanjabil, le numeau rase sau naţiuni. Confuzia era amplificată de faptul că nu era întotdeauna clar dacă erau descrise caracteristicile unui popor sau ale unei unităţi politice, precum un stat. Era, de asemenea, dificil de determinat care erau naţiunile ce înaintau pe scara evoluţionistă şi care erau sortite pieirii. Şi exista cumva o modalitate prin care acest destin putea fi evitat? Darwinismul social susţinea că da, că naţiunile puteau şi trebuiau să-şi adune puterile. Dacă eşuau, atunci poate că îşi meritau soarta. În fond, însuşi Darwin hotărâse ca subtitlul cărţii sale Originea speciilor să fie: Păstrarea raselor favorizate în lupta pentru existenţă.

Asemenea idei erau foarte răspândite în anii de dinainte de 1914 şi chiar şi cei care nu îi citiseră niciodată pe Darwin sau Spencer acceptau fără să-şi pună niciun semn de întrebare că lupta era un element fundamental al

evoluţiei societăţii umane. Nu este de mirare că armata rezona cu aceste teorii, căci ele justificau şi, în plus, întăreau importanţa menirii lor; dar, pe de altă parte, darwinismul social insufla valorile sale şi civililor, fie ei scriitori precum Zola, oameni politici precum Salisbury sau oameni de afaceri precum Rathenau. În consecinţă, teoria provoca pesimism, căci pentru societăţile mai slabe nu ar mai fi existat nicio cale de a evita dispariţia sau un fel de optimism mohorât, conform căruia atâta timp cât te puteai lupta, exista şi speranţă. După cum era de aşteptat, pe parcursul crizelor antebelice şi chiar în anul 1914, forumurile decizionale au favorizat acest ultim punct de vedere. După cum a spus generalul austriac Conrad, ale cărui scrieri relevă o puternică influenţă social-darwinistă: „Un popor care lasă armele jos îşi pecetluieşte soarta.”[639] O dovadă a amplorii luate de aceste idei este scrisoarea unui tânăr căpitan britanic, care a scris din tranşee în Primul Război Mondial: „S-a spus pe bună dreptate că orice organism viu care încetează să mai lupte pentru existenţa lui este menit să dispară.”[640]

Darwinismul social a întărit o concepţie mai veche, împărtăşită şi de Hobbes, printre alţii, cum că relaţiile internaţionale nu erau nimic mai mult decât o luptă nesfârşită între naţiuni, plină de tertipuri, pentru obţinerea unui avantaj. Şi în această luptă, războiul era o posibilitate chiar binevenită. „Nu este oare războiul marele plan al naturii prin care statele degenerate, slabe sau nocive în alte privinţe sunt excluse din acţiunea unită a naţiunilor civilizate şi asimilate acelor ţări puternice, vitale şi benefice în influenţa lor? Fără îndoială, aşa este…”, se scria într-un articol publicat în 1898 în Journal of the Royal United Services Institution.[641] Şi nu numai natura avea de câştigat de pe urma războiului, ci şi înseşi naţiunile individuale. „Toate interesele mărunte şi personale ies la suprafaţă în timpul unei îndelungate perioade de pace”, spunea Bernhardi, într-o carte controversată, dar influentă, Germany and the Next War, publicată cu puţin timp înainte de izbucnirea războiului. „Egoismul şi intrigile se dezlănţuie, iar luxul şterge orice urmă de idealism.”[642] O analogie foarte des întâlnită la acea vreme compara războiul cu un medicament tonic pentru un pacient bolnav sau o operaţie salvatoare menită să îndepărteze carnea putredă. „Războiul”, spunea futuristul italian şi viitorul fascist Filippo Tommaso Marinetti, „este singura igienă a lumii.”[643] Din jurnalele lui Kessler reiese, printre altele, că războiul era acceptat ca o probabilitate; din când în când, în momente de criză, prietenii şi cunoştinţele lui Kessler vorbeau, într-un mod cât se poate de practic, despre posibilitatea izbucnirii ostilităţilor.

Cei care deţineau poziţii de putere în statele europene erau inevitabil afectaţi de curentele intelectuale ale vremii; de asemenea, descopereau că trebuiau să aibă de-a face cu un factor până atunci necunoscut foştilor oameni de stat, precum Metternich: opinia publică. Caracterul politicii europene se schimba odată cu societatea, iar extinderea dreptului de vot includea noi clase în viaţa politică şi alimenta noi mişcări politice. Vechile partide liberale, care militau pentru pieţe libere, statul de drept şi

drepturile omului, pierdeau teren în faţa partidelor socialiste, de stânga, şi partidelor naţionaliste din ce în ce mai şovine, de dreapta. O nouă rasă de politicieni ieşea din instituţiile parlamentare consacrate şi făcea apel la temerile şi prejudiciile populare, iar populismul lor, în special cel al partidelor naţionaliste, era adesea însoţit de antisemitism. Vechea ură faţă de evrei, consideraţi ucigaşi ai lui Hristos, era actualizată, iar aceştia erau văzuţi ca nişte străini, fie din punct de vedere religios, fie din cauza obârşiei, care nu ţinea nici de poporul francez, nici de cel austriac sau rus.[644] La Viena, Karl Lueger, un politician din ce în ce mai influent, descoperea că putea să mobilizeze clasele inferioare apelând la temerile lor faţă de schimbare şi capitalism, resentimentele lor faţă de clasele mijlocii prospere şi ura faţă de evrei, care ajunsese să înglobeze ultimele două motive. S-a folosit cu succes de această situaţie şi a devenit primar în 1897, în pofida opoziţiei lui Franz Joseph, şi a rămas în funcţie bucurându-se de o mare popularitate până la moartea sa în 1910. Priceperea sa ca organizator politic l-a impresionat pe tânărul Adolf Hitler, care se mutase la Viena în 1907.[645] Ura şi teama de cei din jur, proiectate înspre alte societăţi, dar şi în cadrul propriului stat, au contribuit la crearea unei atmosfere în care războiul devenea mai tentant.

Parţial datorită presei, naţiunea era acum văzută ca o personalitate însufleţită — gândiţi-vă la John Bull sau Marianne sau Unchiul Sam. Deşi identificarea cu o naţiune, şi nu cu o regiune sau un sat, era ceva relativ nou pentru majoritatea europenilor, cei mai mulţi dintre ei recuperau timpul pierdut. Pentru naţionalişti, naţiunea era mult mai importantă şi măreaţă decât indivizii care o alcătuiau. Spre deosebire de membrii săi, naţiunea era veşnică sau aproape veşnică. Una dintre teoriile de bază ale naţionalismului sfârşitului de secol XIX era că aşa-numita naţiune germană sau italiană, sau franceză exista de secole întregi şi că membrii săi se deosebiseră de vecinii lor prin valori şi practici comune, de cele mai multe ori mai bune decât cele ale vecinilor. „De la prima lor apariţie în istorie, germanii s-au dovedit a fi un popor civilizat de primă clasă”, spunea Bernhardi.[646] (În Europa numai Austro-Ungaria şi Imperiul Otoman nu au dezvoltat sentimente naţionaliste puternice, din motive evidente; aveau deja în cadrul lor prea multe naţiuni distincte, în conflict una cu cealaltă.) Deşi modelul general era acelaşi — membrii unei naţiuni se identificau în funcţie de atribute comune precum limba sau religia şi erau uniţi prin istoria comună — conţinutul naţionalismului varia în mod inevitabil. Britanicii aveau o gară numită Waterloo; francezii se raportau la Austerlitz. În Rusia, guvernele sfârşitului de secol XIX au urmat o politică de rusificare a multor minorităţi naţionale, obligând studenţii polonezi sau finlandezi, de exemplu, să înveţe rusa şi să meargă la bisericile ortodoxe. Iar naţionalismul rus includea nu numai trecutul Rusiei, ci şi panslavismul, conform căruia Rusia era liderul înnăscut al tuturor slavilor. Noul naţionalism nu favoriza minorităţile, fie ele lingvistice sau religioase. Oare puteau fi vorbitorii de poloneză cu adevărat germani? Sau evreii?[647]

Deşi nu toţi naţionaliştii erau rasişti, mai existau şi cei care considerau că naţiunile erau specii diferite, aşa cum sunt câinii şi pisicile. Profesori şi amatori entuziasmaţi au făcut studii, au măsurat dimensiunea craniului sau a penisului, au făcut liste cu trăsături rasiale sau au examinat schelete, încercând să identifice caracteristici ştiinţifice pentru a clasifica rasele. Clasificarea depindea de cele mai multe ori de naţionalitatea celui care făcea analiza. În Germania, Ludwig Woltmann, doctor şi antropolog social, a elaborat teorii complicate pentru a demonstra că germanii erau teutoni, iar francezii celţi, o rasă inferioară. Într-adevăr, Franţa avusese mari realizări în trecut, însă Woltmann era convins că acestea se datorau rădăcinilor teutone ale rasei franceze, diluate ulterior de tulpina celtică. A petrecut mult timp în Franţa căutând statui ale unor francezi de seamă din istorie pentru a le observa caracteristicile teutone.[648]

Ideile care au stat la baza dezvoltării naţionalismului în Europa se datorează lucrărilor specialiştilor, cum ar fi Treitschke de exemplu, care au creat istoriile naţionale ce au ajuns să domine această ştiinţă. Iar ideile erau promovate de conducători patrioţi, precum asociaţiile de veterani din Germania sau Ligue des Patriotes din Franţa ori National Service League din Marea Britanie. Gloriile naţionale ale trecutului şi triumfurile prezentului erau omagiate în întreaga Europă prin festivaluri şi aniversări. „Am învăţat să credem că englezii sunt sarea pământului, iar Anglia, prima şi cea mai măreaţă ţară din lume. Încrederea noastră în puterile ei şi convingerea noastră profundă că nu există pe pământ nicio putere care să o zdrobească au devenit idei bine înrădăcinate pe care nimic nu le poate zdruncina sau pune în umbră”[649], spunea un ofiţer britanic. Dacă englezii au sărbătorit 100 de ani de la lupta de la Trafalgar în 1905, ruşii sărbătoreau în 1912 marea victorie asupra lui Napoleon, de la Borodino, din 1812. Anul următor, germanii s-au întrecut pe ei înşişi organizând o imensă festivitate în onoarea a 100 de ani de la Bătălia de la Leipzig, spectacol care a inclus şi o competiţie la care au participat 275 000 de gimnaşti. Iar naţionalismul era încurajat şi de voluntari nerăbdători, fie ei lideri politici, profesori, birocaţi sau scriitori. Se estima că în Germania, majoritatea romanelor scrise pentru adolescenţi înainte de Primul Război Mondial aveau ca temă măreţul trecut militar al naţiunii, de la înfrângerea unei armate romane de către triburile germanice şi până la războaiele de unificare.[650] Romancierul englez G. A. Henty, care a scris peste optzeci de cărţi despre aventuri incitante (indiferent dacă eroii lui îl însoţeau pe Clive în India sau pe Wolfe în Quebec, subiectele erau întotdeauna identice şi prezentau în mod invariabil triumful îndrăzneţului băiat englez), îşi prezenta scopul foarte precis: „Unul dintre principalele mele obiective a fost să insuflu naţionalism prin cărţile mele şi, din câte ştiu până acum, nu am dat greş în această privinţă.”[651]

Educaţia era considerată deosebit de importantă în procesul de inoculare a tinerilor cu ideile corecte, poate şi din cauza temerilor că ar fi putut cu foarte mare uşurinţă să cadă pradă concepţiilor greşite. Un manual şcolar francez, revizuit cu puţin timp înainte de război, punea accentul pe

frumuseţea Franţei, pe gloriile civilizaţiei ei, pe conceptele de dreptate şi umanitate pe care Revoluţia Franceză le-a transmis lumii, subliniind că toate acestea erau motive de patriotism. „Războiul nu este probabil, dar este posibil. Din acest motiv, Franţa rămâne înarmată şi pregătită întotdeauna să se apere”, aceasta era lecţia pe care o învăţau şcolarii francezi.[652] În 1897, 80 la sută dintre candidaţii înscrişi la examenele de admitere în învăţământul secundar, baccalauréat, au afirmat că scopul istoriei era în primul rând acela de a insufla patriotism. Acest lucu nu era valabil numai pentru Franţa; istoria, aşa cum era ea predată în întreaga Europă, se concentra din ce în ce mai mult pe naţiune, prezentând rădăcinile puternice ale acesteia, longevitatea şi realizările ei încununate de glorie. În Marea Britanie, în 1905, noul Consiliu al Educaţiei a publicat sugestii pentru profesori, recomandându-le să se folosească de poezii patriotice pentru a preda istoria britanică în mod corect (ca să fim sinceri, au sugerat, de asemenea, să fie incluse în această materie şi realizările pe timp de pace, pe lângă cele din război).[653] În Germania, unde istoria însemna de cele mai multe ori istorie prusacă, un educator de seamă le-a spus profesorilor că scopul lor trebuie să fie acela de a dezvolta „un spirit patriotic şi monarhist” şi de a-i face pe cei tineri conştienţi de faptul că trebuie să fie pregătiţi să apere Germania de nenumăraţii ei duşmani. „Bucuria tinerilor germani a fost întotdeauna aceea de a apăra onoarea, libertatea şi dreptul; de a-şi sacrifica viaţa, sănătatea şi proprietatea pe altarul Ţării-Mamă.”[654]

Potrivit acestei concepţii, naţiunile aveau nevoie de sprijinul plin de entuziasm al membrilor lor pentru a dăinui. Ele erau, aşa cum credeau nenumăraţi naţionalişti, asemenea organismelor din lumea naturală. Se luptau pentru a supravieţui şi pentru a evolua. Asemenea altor organisme, aveau nevoie de hrană şi de un habitat sigur şi potrivit.[655] Bernhardi susţinea că, deşi existau legi universale care guvernau ascensiunea şi decăderea naţiunilor şi statelor lor: „Nu trebuie să uităm că statele sunt personalităţi înzestrate cu atribute umane deosebit de diferite, cu un caracter distinct şi adesea foarte pronunţat, şi că aceste calităţi subiective sunt factori distinctivi în dezvoltarea Statului ca întreg.”[656] Aşa că până şi legile inflexibile puteau fi modificate de persoanele potrivite. În plus, naţiuni precum Germania, „cu cea mai mare putere fizică, mentală, morală, materială şi politică”, trebuie să domine; acest lucru nu poate fi decât benefic întregii omeniri. După părerea lui, Germania avea nevoie de mai mult spaţiu şi, dacă era nevoie, trebuia să folosească forţa pentru a-l dobândi. (Mai târziu, naziştii aveau să transforme conceptul de Lebensraum într-unul din principalele lor scopuri.) „Fără război, rasele inferioare sau în declin ar putea cu foarte multă uşurinţă să sugrume în floare creşterea elementelor sănătoase şi ar putea genera o decadenţă universală”[657], susţinea el. Potrivit naţionaliştilor precum Bernhardi, şi este posibil să găsim similitudini şi la scriitori britanici şi francezi, nevoile unei naţiuni puteau fi o justificare pentru agresiune.

În plus, imperialismul ajunsese să fie văzut ca un mijloc de măsurare a puterii unei naţiuni, ca o investiţie pentru viitor şi, nu în ultimul rând, ca o modalitate de a crea spaţiu pentru expansiune. După cum a spus Tirpitz în 1895, pe când visa la o flotă şi un imperiu german mai mare: „După părerea mea, Germania şi-ar putea pierde rapid statutul de mare putere în următorul secol, dacă nu ne promovăm în mod dinamic, sistematic şi neîntârziat interesele maritime generale — şi nu în ultimul rând, deoarece noua sarcină naţională măreaţă şi beneficiile economice care se vor întrezări ne vor oferi un paliativ puternic împotriva social-democraţilor, fie ei educaţi sau needucaţi.”[658] (Nu conta că majoritatea coloniilor nu aduceau profituri sau că erau foarte puţini europeni dispuşi să se mute în Africa sau Asia, când puteau foarte bine să plece în America de Nord sau de Sud ori în Australia.) Şcolile britanice sărbătoreau Ziua Imperiului. „Am desenat steagul britanic”, îşi amintea un englez din clasa muncitoare, „am agăţat în sălile de clasă steagurile dominioanelor şi am privit cu mândrie la conglomeratele înroşite de pe harta lumii. «Asta, asta şi asta ne aparţine»„, ne-au spus ei.[659]

Deşi în 1901, Salisbury s-a plâns de „actuala pasiune pentru imperialismul care se transformă într-un fel de zonă cu o atmosferă otrăvită în care suntem nevoiţi să intrăm”[660], el a descoperit, asemenea multor alţi oameni de stat, că opinia publică era atât volatilă, cât şi exigentă când venea vorba de colonii. La începutul secolului, Bülow, de exemplu, a observat că era constrâns în timpul divergenţelor cu Marea Britanie, cu privire la Samoa; a fost nevoit să refuze o compensaţie generoasă în altă regiune din partea lui Chamberlain, de teama opiniei publice germane, şi, în egală măsură, a kaiserului.[661] Deşi majoritatea disputelor coloniale din Africa şi Orientul Îndepărtat fuseseră soluţionate până la izbucnirea Primului Război Mondial, încă exista un potenţial conflict în China, unde revoluţia din 1911 lăsase în urmă un guvern republican slăbit, şi, mai aproape de Europa, în Imperiul Otoman. În plus, ostilităţile declanşate în Africa şi Pacificul de Sud între Marea Britanie şi Germania sau cele dintre Franţa şi Germania cu privire la Maroc au persistat şi au amplificat antipatiile popoarelor europene unele faţă de celelalte. La festivităţile organizate cu ocazia împlinirii vârstei de 50 de ani a kaiserului, în ianuarie 1914, cancelarul german Bethmann Hollweg i-a spus lui Jules Cambon, ambasadorul francez la Berlin:

Timp de patruzeci de ani, Franţa a dus o politică grandioasă. Şi-a asigurat un imperiu imens în lume. Este peste tot. În acest timp, o Germanie statică nu a urmat acest exemplu şi acum are nevoie de locul ei sub soare... În fiecare zi, Germania îşi vede populaţia crescând în salturi rapide; marina, comerţul şi industria ei cunosc o dezvoltare fără precedent... este nevoită să se extindă într-un fel sau altul; încă nu şi-a găsit acel „loc sub soare” de care are nevoie.[662]

Asemenea rivalităţi naţionale erau absolut normale, potrivit darwinismului social. După cum a spus Kurt Riezler, un jurnalist german atent, mai târziu consilier apropiat al lui Bethmann Hollweg: „Animozitatea eternă şi

absolută este esenţialmente inerentă relaţiei dintre popoare”.[663] Când a demarat cursa navală, Tirpitz era sigur că lupta avea să fie purtată între o Mare Britanie în declin şi o Germanie în plin avânt. În 1904, August Niemann, o autoritate faimoasă în domeniul războiului, a scris: „Aproape toate războaiele secolelor trecute au fost purtate în interesul Angliei şi aproape toate au fost stârnite de Anglia.”[664] Naţionalismul nu însemna numai mândrie de ţară; definiţia lui avea nevoie de un antonim ca să fie definit şi se hrănea cu teama de ceilalţi. În întreaga Europă, relaţiile dintre Germania şi Rusia, Ungaria şi România, Austria şi Serbia sau Franţa şi Marea Britanie erau nuanţate şi adesea otrăvite de temeri naţionale şi rasiale reciproce. În 1908, în momentul în care dirijabilul contelui Zeppelin a fost distrus de o furtună, englezii au suspectat că o mare parte a entuziasmului patriotic declanşat în Germania şi graba cetăţenilor germani de a acorda fonduri pentru înlocuirea dirijabilului erau semne de agresiune împotriva Marii Britanii.[665] Este uşor să găseşti exemple de ostilitate şi de partea englezilor, spre exemplu, în Ministerul de Externe, dominat de oameni precum Eyre Crowe, suspicioşi şi temători când venea vorba de Germania. În 1904, Francis Bertie, ambasadorul britanic la Roma, i-a scris unui prieten din Ministerul de Externe: „Cea de-a doua scrisoare a ta musteşte de neîncredere faţă de Germania şi ai dreptate. Nu a făcut nimic pentru noi decât să ne scurgă de sânge. Este prefăcută şi hrăpăreaţă şi este adevăratul nostru duşman comercial şi politic.”[666] Cu toate că până la izbucnirea războiului în 1914, au existat britanici şi germani care au vorbit despre valori comune, chiar despre o moştenire teutonă comună, vocile lor au început să se stingă pe fundalul ostilităţii din ce în ce mai pregnante care se infiltra la toate nivelurile societăţii. Acest lucru a avut efectul de a limita opţiunile liderilor din ambele ţări, care şovăiau între propriile lor puncte de vedere şi presiunea exercitată de opinia publică. În 1912, de exemplu, când s-a încercat relaxarea cursei navale, suspiciunile acumulate şi opinia publică din ambele ţări au deturnat această tentativă.

Antipatia reciprocă dintre Germania şi Franţa era şi mai mare decât cea dintre Germania şi Marea Britanie, dar la fel de complicată. Ambele găseau lucruri de admirat una la cealaltă: germanii, civilizaţia franceză; iar francezii, eficienţa şi modernismul german.[667] Germanii se temeau însă, şi pe bună dreptate, că francezii nu dăduseră uitării înfrângerea din 1870–1871; mai puţin întemeiată însă era temerea că Franţa ar fi putut porni la război pentru a recăpăta Alsacia şi Lorena. Strategii germani considerau că Franţa era principalul duşman al Germaniei, iar ziarele germane au acordat înainte de război mai multă importanţă Franţei decât oricărei alte ţări europene. Pe de altă parte, germanii puteau şi chiar se consolau cu gândul că Cea de-a Treia Republică era coruptă şi incompetentă, iar Franţa însăşi divizată.[668] Comentatorii germani subliniau adesea frivolitatea şi imoralitatea francezilor (erau însă suficient de amabili încât să le spună cititorilor lor unde le puteau găsi pe amândouă când vizitau Parisul).[669] În ceea ce-i priveşte pe francezi, aceştia invidiau o Germanie care depăşea Franţa din punct de vedere economic şi demografic, dar îşi spuneau că germanii erau lipsiţi de imaginaţie şi rigizi în gândire. Într-un roman scris la

1877 de faimosul Jules Verne, Les Cinq cents millions de la Bégum, un doctor francez (care îşi dedicase viaţa filantropiei) şi un om de ştiinţă german împart o avere imensă moştenită de la o străbună comună din India. (Când primeşte această veste, germanul scrie o lucrare intitulată „De ce suferă toţi francezii, într-un fel sau altul, de degenerare ereditară?”) Fiecare decide să construiască un nou oraş în Statele Unite. Francezul alege un loc lângă mare, în Oregon, pentru a construi un oraş cu care ar fi de acord prinţul Carol; are la bază principii precum „dispariţia inegalităţilor, traiul paşnic alături de vecini, o bună administrare, locuitori înţelepţi şi prosperitate fără margini”. Germanul alege să construiască Oraşul de Oţel în Wyoming, lângă o mină. Din Turnul Taurului, el îşi mână necruţător muncitorii să extragă materiale, să-l topească şi să facă armament. Singurele alimente pe care le oferă sunt „legume uscate, mormane de brânză simplă, carne afumată pentru cârnat şi conserve”.[670]

Intelectualii francezi erau fascinaţi de Prusia şi, în special, de prusianism. S-a sugerat că, probabil, peisajul prusac plictisitor şi plat şi vremea mohorâtă erau cauzele neînduplecării şi lăcomiei prusacilor. Un sociolog francez susţinea că deoarece hoinăriseră prin nordul Europei de-a lungul secolelor, deveniseră dezrădăcinaţi şi mai uşor de manipulat de către conducătorii lor.[671] Georges Bourdon — jurnalistul de la Le Figaro care realizase o serie de interviuri în Germania în 1913 pentru a pune capăt „concurenţei militare absurde şi lipsei de încredere şi temerii la nivel internaţional”, după cum spunea el — nu putea să ajungă să-i placă sau să aibă încredere în prusacii „aroganţi în mod gratuit şi lăudăroşi”. „Erau o rasă sărmană, nefericită, sortită din necesitate unei trude anevoioase; relativ de curând a ajuns să atingă un nivel de prosperitate, şi a reuşit acest lucru doar prin forţă; astfel, ea crede în forţă şi niciodată nu renunţă la atitudinea ei sfidătoare.”[672]

În ambele ţări, s-au format stereotipuri deosebit de jignitoare şi alarmante, parţial din cauza unor serii de publicaţii, de la manuale şcolare şi până la romane populare. Interesant este că, în ambele ţări, Germania era de obicei înfăţişată ca un bărbat în uniformă (deşi pentru francezi această imagine, semicomică şi semialarmantă, înfăţişa un soldat brutal cu mustăţi mult prea mari), iar Franţa ca femeie (în Germania, desenele o prezentau ca fiind neputincioasă, erotică sau amândouă deodată).[673] În Franţa, poate din respect pentru Antanta Cordială, aşa-numitul le vice anglais a devenit le vice allemand; academicienii francezi se încăpăţânau să demonstreze în studiile lor că bărbaţii germani erau mai predispuşi la homosexualitate decât francezii. Un asemenea studiu considera că o dovadă a acestei teorii era faptul că aproape toţi homosexualii îl adorau pe Wagner.[674]

Nenumăraţi europeni deplângeau noua fervoare naţionalistă. Salisbury detesta ceea ce el numea „şovinism”, iar J. A. Hobson, jurnalist şi intelectual liberal de seamă, a atacat „patriotismul inversat prin care iubirea faţă de propria naţiune este transformată în ura faţă de celelalte şi setea aprigă de a distruge membrii individuali ai celeilalte naţiuni...”[675] Temerile cu privire la impactul naţionalismului asupra războiului au venit

dintr-un loc neaşteptat. În 1890, bătrânul Helmuth von Moltke, strategul şi supraveghetorul victoriilor Germaniei în războaiele de unificare, a declarat Reichstag-ului că epoca războaielor de „cabinet”, adică războaie determinate de conducători în scopuri limitate, luase sfârşit: „Acum avem de-a face cu un război al cetăţenilor şi orice guvern prudent ar ezita să provoace un război de asemenea natură, căci ar avea consecinţe incomensurabile.” Marilor puteri, a continuat el, li se va părea dificil să pună capăt unui asemenea război sau să se declare înfrânte: „Domnilor, războiul ar putea dura şapte sau treizeci de ani şi vai celui care dă foc Europei, care aprinde primul fitilul butoiului cu pulbere!”[676]

A murit în anul următor, înainte să poată asista la avântul naţionalismului, la escaladarea instabilităţii europene, la oratoria înfierbântată, la temerea că fiecare criză care apărea putea să ducă la izbucnirea unui război şi la alte spaime: de a fi atacat de spioni sau de „coloana a cincea” (deşi sintagma nu fusese încă inventată) care aştepta să-şi ducă planul la bun sfârşit. În plus, nu a trăit pentru a vedea că opinia publică avea să accepte şi chiar să primească cu braţele deschise ideea de război şi că valorile lui aveau să fie împărtăşite de civili.

Militarismul avea două faţete: pe de o parte, punea armata pe un piedestal al societăţii, ferind-o de critici, şi pe de altă parte, într-un sens mai larg, valorile militare — precum disciplina, ordinea, sacrificiul de sine şi supunerea — dobândeau un înţeles care pătrundea în societatea civilă şi o influenţa. După Primul Război Mondial, militarismul a ajuns să fie considerat una dintre forţele-cheie care a împins Europa spre conflict, iar partea câştigătoare a ajuns să dezaprobe puternic militarismul german — sau, cu un termen mai bine cunoscut, prusac — iar asta, dintr-un anumit punct de vedere, pe bună dreptate. Atât Wilhelm, cât şi armata prusacă, nucleul armatei germane după 1871, insistaseră întotdeauna ca forţele militare să răspundă numai în faţa kaiserului şi să nu poată fi criticate de simpli civili. În plus, credeau cu convingere, şi mulţi civili germani erau de acord cu acest lucru, că armata era cea mai nobilă şi mai înălţătoare expresie a naţiunii germane.

Cu toate acestea, militarismul era un fenomen mai general, răspândit în Europa şi în cadrul societăţilor. În Marea Britanie, copiii mici purtau costume de marinar, iar pe continent şcolarii purtau frecvent uniforme militare. Foarte rar vedem fotografii în care Franz Joseph, Nicolae al II-lea sau Wilhelm al II-lea sunt îmbrăcaţi în civil. Iar oficialii lor, care făcuseră în mare parte serviciul militar în regimente de elită, le urmau adesea exemplul. Când a luat pentru prima dată parte la reuniunile Reichstag-ului, în calitate de cancelar, Bethmann Hollweg, s-a îmbrăcat în uniformă de maior.[677] Un secol mai târziu, singurii lideri politici care apăreau de regulă în uniformă erau dictatorii militari, precum Saddam Hussein sau Muammar Gaddafi.

La acea vreme, liberalii şi stânga învinovăţeau capitalismul pentru militarism căci capitalismul promova o competiţie deschisă pentru

controlul lumii. „Războaiele dintre statele capitaliste”, se consemna în rezoluţia congresului socialist al Internaţionalei a Doua de la Stuttgart, din 1907, „sunt de regulă rezultatul rivalităţilor pentru controlul pieţelor lumii, dar şi pentru cucerirea de noi pieţe, proces în care un rol important îl joacă subjugarea ţărilor străine şi a popoarelor lor.”[678] Clasele conducătoare au susţinut naţionalismul pentru a le distrage atenţia muncitorilor de la propriile interese. Capitaliştii au alimentat cursa înarmărilor şi tot ei au profitat de pe urma ei.

Ideea confom căreia tensiunile din Europa erau un produs al rivalităţii economice a persistat multă vreme după Marele Război, dar pur şi simplu nu există dovezi care să susţină această teorie. Investiţiile şi comerţul între nenumăraţii beligeranţi creşteau în perioada premergătoare războiului. Marea Britanie şi Germania erau cei mai mari parteneri comerciali. Deşi este adevărat că unii producători au avut de câştigat de pe urma cursei înarmărilor, tensiunile erau adesea la fel de profitabile ca războiul deschis şi câteodată chiar mai avantajoase, căci manufacturierii puteau vinde mai multor tabere simultan. Înainte de Primul Război Mondial, uzinele germane Krupp au îmbunătăţit fortăreţele belgiene, dar în acelaşi timp au creat artileria grea ce urma să fie folosită de armata germană împotriva Belgiei. Firma britanică Vickers a autorizat uzine germane să fabrice mitraliera Maxim şi a folosit o licenţă de la Krupp pentru a produce fitile pentru explozibile.[679] Bancherii şi oamenii de afaceri care se ocupau de importuri şi exporturi erau disperaţi când venea vorba de război; conflictele aduceau cu sine impozite mai mari, perturbau comerţul şi provocau pierderi mari, poate chiar falimentul.[680] Marele industriaş german Hugo Stinnes şi-a avertizat conaţionalii cu privire la război, spunând că adevărata putere a Germaniei era una economică, şi nu militară. „Peste alţi trei sau patru ani paşnici, Germania va deveni liderul economic de necontestat al Europei.” Stinnes a cumpărat firme franceze şi zăcăminte de minereu de fier şi a pus bazele unei noi companii de minerit în nordul Angliei, în anii premergători războiului.[681]

La fel ca în cazul imperialismului sau liberalismului, atitudinea europenilor faţă de militarism şi părerea lor despre armată varia în funcţie de ţara de origine şi de apartenenţa politică. În mare, cele două vechi imperii ale Austro-Ungariei şi Rusiei erau probabil cele mai puţin militariste dintre toate puterile europene. În Austro-Ungaria, armata, cu regimentele sale de ofiţeri care vorbeau germana, era un simbol al regimului şi, ca atare, mişcările naţionaliste din cadrul imperiului o priveau cu suspiciune. În schimb, instruirea militară şi valorile promovate de societăţile civile erau naţionaliste; mişcarea de gimnastică Sokol din Austro-Ungaria, de exemplu, era dedicată exclusiv slavilor.[682] În Rusia, noua clasa politică, ce tocmai îşi făcea apariţia, considera armata un braţ al regimului absolutist, căci ofiţerii ei proveneau dintr-un segment îngust al societăţii. Opinia publică şi intelectualii ruşi nu erau mândri de cuceririle coloniale sau de victoriile militare din trecut, pentru că nu aveau nimic de-a face cu acestea. În 1905, în timpul Războiului Ruso-Japonez, romancierul Alexandr

Kuprin a avut un mare succes cu primul său roman, Duelul, care portretiza ofiţerii ca fiind beţivi, desfrânaţi, corupţi, leneşi, plictisiţi şi brutali. Nu părea să fi exagerat.[683] În ultimii ani anteriori izbucnirii războiului, ţarul şi guvernul său au luat măsuri pentru a întări spiritul marţial al tinerilor civili, prin impunerea obligativităţii exerciţiilor fizice şi militare în şcoli. În 1911, Baden-Powell a sosit în Rusia în inspecţie. Deşi cetăţenii aveau tendinţa de a privi cu suspiciune iniţiativele guvernului, a existat un oarecare sprijin popular şi s-a format un număr de organizaţii de acest tip, cu toate că ele reuneau foarte puţini tineri ruşi.[684]

Militarismul şi armata dezbinau europenii şi din punct de vedere politic. Stânga nu era de acord cu niciuna dintre cele două, în timp ce conservatorii le admirau. Nobilimea din majoritatea ţărilor îşi trimitea copiii să servească drept ofiţeri, în timp ce clasele muncitoare considerau înrolarea o povară. Însă lucrurile nu erau întotdeauna atât de clar delimitate. Deşi nenumăraţi membri ai clasei de mijloc, oameni de afaceri sau proprietari de magazine, de exemplu, erau nemulţumiţi de faptul că plăteau impozite pentru a susţine o armată leneşă şi un echipament militar costisitor, alţii aspirau la valorile şi stilul vieţii de ofiţer. În Germania, titlul de ofiţer în rezervă era un simbol al statutului social, chiar şi pentru clasele de mijloc. Eveii, socialiştii, membrii claselor inferioare, chiar şi bărbaţii care încheiau mariaje nesatisfăcătoare nu aveau aproape nicio şansă să devină ofiţeri. Ofiţerii de rezervă care votau greşit la alegeri sau care aveau păreri considerate radicale erau demişi pe loc.[685]

Iar avântul naţionalismului a conferit forţelor militare şi mai multă importanţă, căci armata devenea apărătoarea naţiunii sau, precum în cazul Germaniei, creatoarea ei. După cum i-a spus un maior german jurnalistului francez Bourdon în 1913: „O ţară sau alta ar putea poseda o armată, însă Germania este o armată care posedă o ţară. Din acest motiv, orice eveniment public afectează şi viaţa militară, orice val de emoţie, de fericire sau de tristeţe, îi face pe oameni să apeleze în mod instinctiv la armată.”[686] Şi oricât de mult ar fi deplâns socialiştii acest lucru, clasele muncitoare din Europa afişau adesea entuziasm faţă de armată, fiind prezente la fanfare, marşuri sau parade la care se sărbătoreau victoriile din trecut. În Marea Britanie, producătorii de ţigări s-au adaptat la acest sentiment popular, vânzând pachetele însoţite de cărţi cu imagini ce înfăţişau generali şi amirali faimoşi. Producătorii unei faimoase conserve de carne s-au folosit de o reclamă foarte eficientă în timpul Războiului Burilor, în care comandantul-şef britanic, lordul Roberts, traversa călare Republica Orange, iar în urma sa rămânea scris Bovril.[687]

Directorii de şcoală, scriitorii, generalii şi politicienii care îi îndemnau pe tineri să fie mândri de marile victorii militare ale trecutului, care, în discursuri şi în scris, le cereau să fie ascultători şi patrioţi şi mereu pregătiţi să se sacrifice pentru naţiune, care le cereau băieţilor să imite soldaţii şi marinarii britanici, iar fetelor le cereau să fie gata să-i îngrijească, nu aveau bineînţeles nici cea mai vagă idee că pregăteau, din punct de vedere psihologic, o generaţie pentru Marele Război. Ei credeau

că insuflarea valorilor militare făcea parte dintr-o încercare de a contracara efectele dăunătoare ale lumii moderne şi de a stopa declinul naţional. Generalul sir Ian Hamilton, observator britanic al Războiului Ruso-Japonez, s-a întors în Marea Britanie profund îngrijorat de ascensiunea Japoniei şi a spiritului său marţial. Din fericire, Japonia era un stat aliat, iar Marea Britanie avea suficient timp să insufle acest spirit copiilor ei. „Din odăile copiilor pline de jucării şi până la şcoala de duminică şi la copiii pe care îi educă, fiecare semn de afecţiune, loialitate, tradiţie şi educaţie trebuie să aibă ca efect insuflarea în minţile proaspete ale următoarei generaţii de băieţi şi fete britanice a unui sentiment de reverenţă şi admiraţie faţă de spiritul patriotic al strămunilor lor.”[688] Sporturile de echipă, atât de apreciate în internatele Epocii Victoriene, erau considerate utile, pentru că astfel se înrădăcinau obiceiuri sănătoase şi, poate şi mai important, îi învăţau pe tineri lucrul în echipă şi loialitatea faţă de aceasta. Una dintre cele mai cunoscute poezii ale perioadei respective, „Vitaï Lampada”, scrisă de Henry Newbolt, începe cu descrierea unui joc de crichet în care jucătorul aflat la bătaie ştie că speranţele echipei se află în mâinile lui. „Joacă! Nu te lăsa! Dă tot ce poţi!”, îi spune căpitanul. Următorul vers îl poartă pe cititor către nisipurile deşertului din Sudan, „îmbibate de sânge”, unde un regiment britanic aproape că este anihilat. „Însă glasul unui şcolar reanimă armata: «Joacă! Nu te lăsa! Dă tot ce poţi!»„

În Marea Britanie şi în Germania, în special în anii de dinainte de 1914, s-au înmulţit asociaţiile de voluntari cu caracter militar, precum ligile marinei, lucru ce sugerează că militarismul era susţinut atât de păturile sociale de jos, cât şi de cele de la vârf. În Germania, unde, mulţumită recrutării, exista un corp vast de bărbaţi cu experienţă militară, circa 15 la sută din populaţia adultă masculină făcea parte din asociaţii de veterani. Acestea aveau în mare parte un caracter social, dar ofereau şi ceremonii funerare pentru membrii care deţineau distincţii militare şi organizau festivităţi în onoarea unor evenimente naţionale precum ziua kaiserului sau aniversările celor mai faimoase bătălii.[689] Susţinătorii britanici ai pregătirii militare făceau presiuni pentru mărirea armatei prin recrutarea de voluntari sau prin înrolare. În 1904, lordul Roberts of Kandahar, eroul Războiului Burilor, cunoscut cetăţenilor britanici sub apelativul afectiv de Bobs, s-a retras din funcţia de comandant-şef şi s-a dedicat organizaţiei National Services League, care milita pentru instruirea militară a tuturor bărbaţilor capabili în vederea apărării Insulelor Britanice, dacă nu chiar a teritoriilor de peste mări. În 1906, a lucrat alături de Le Queux la redactarea romanului The Invasion of 1910, iar în 1907 şi-a publicat propriul bestseller A Nation in Arms, carte în care susţinea serviciul militar obligatoriu pentru apărarea naţiunii şi depăşirea diviziunilor sociale. Liga, care până în 1909 reunea 35000 de membri, era de regulă susţinută de conservatori. Liberalii şi cei de stânga nu aveau de regulă încredere în armată şi se opuneau cu vehemenţă ideii de serviciu militar obligatoriu.

În ambele ţări, temerile cu privire la generaţia tânără şi presupusa ei decadenţă au amplificat militarismul. Cu siguranţă că un stil de viaţă sănătos şi un strop de disciplină aveau să-i readucă pe calea cea bună. În Marea Britanie, organizaţii precum Lads Drill Association şi Boys and Church Lads Brigade încercau să atragă de partea lor tineri din mediul urban şi clasele inferioare. Cea mai cunoscută organizaţie de acest gen, Boy Scouts (Cercetaşii), a fost fondată în 1908 de un alt erou al Războiului Burilor, Baden-Powell. După doi ani, număra 100000 de membri şi avea propriul săptămânal. Baden-Powell spunea că dorea să-i transforme pe tinerii pierduţi ai Marii Britanii, „acele specimene nefericite, palide, cu pieptul îngust, cocoşate, care fumau mii de ţigări", în patrioţi sănătoşi şi plini de energie.[690] La început, permisese şi accesul fetelor în organizaţie, dar acest lucru a provocat un scandal public; o scrisoare trimisă săptămânalului conservator The Spectator arăta că tinerii, atât fetele, cât şi băieţii, se întorceau din excursiile de la ţară „într-o stare de excitaţie nedorită". Baden-Powell şi sora sa au convenit să înfiinţeze Girls Guides, organizaţie ce avea ca scop practic pregătirea tinerelor femei „pentru a se dovedi utile în cazul unei invazii".[691] Doi ofiţeri germani, care avuseseră la rândul lor propriile experienţe în Africa, în timpul acţiunilor brutale ale germanilor împotriva populaţiei Herero din Africa de Sud-Vest germană, au înfiinţat Pfadfinder, după modelul Cercetaşilor britanici, dar punând accentul pe „spiritul german". Membrii Pfadfinder erau loiali kaiserului şi armatei, întotdeauna înarmaţi şi gata să apere Reich-ul. Comitetul executiv era condus de ofiţeri, care administrau adesea şi organizaţiile locale.[692]

În Germania, instituţia armatei şi conservatorii se opuseseră iniţial instructajului militar în cadrul societăţii, pentru că ar fi putut da populaţiei ideea periculos de radicalistă că armata le aparţinea cetăţenilor. Deşi exista un proces de recrutare, nu toţi cei eligibili erau chemaţi la arme, astfel permiţându-se alegerea unor recruţi de încredere, şi nu a socialiştilor sau liberalilor.[693] Succesul grupurilor de tineret organizate de Partidul Social Democrat în anii imediat premergători războiului a schimbat profund gândirea conservatoare. În 1911, kaiserul a emis Decretul Tinerilor, prin care făcea apel la depunerea unui efort comun pentru a-i salva pe tineri de lumea modernă şi pentru a-i educa în spirit patriotic. Colmar Freiherr von der Goltz, unul dintre generalii preferaţi ai lui Wilhelm, gânditor conservator şi teoretician militar de excepţie, încercase de mult să convingă armata să nu se mai opună instruirii militare a tinerilor; kaiserul şi-a dat în final acordul pentru înfiinţarea unei ligi a tineretului german, în cadrul căreia tinerii să fie antrenaţi din punct de vedere fizic, să fie învăţaţi să fie ascultători şi să le fie insuflate valorile glorioase ale trecutului prusac, „astfel încât să recunoască faptul că serviciul în numele Ţării-Mamă este cea mai înaltă onoare acordată unui bărbat german". În 1914, liga număra deja 750 000 de membri, incluzând şi membri ai unor organizaţii similare pentru tineret, bineînţeles cu excepţia celor socialiste.[694]

În Franţa, asemenea organizaţii nu au avut niciodată o astfel de popularitate, şi din cauza diviziunilor politice din societatea franceză. Pe de o parte, o tradiţie antimilitaristă puternică data încă din perioada Revoluţiei Franceze, când armata fusese iniţial considerată un instrument al vechiului regim, iar liderii ce au urmat — Napoleon sau nepotul său, Napoleon al III-lea, de exemplu — folosiseră armata pentru a se menţine la putere. Cu toate acestea, Revoluţia produsese miliţii cetăţeneşti, alimentate de ideea „naţiunii sub arme”, menite să lupte împotriva forţelor reacţioniste, pe care dreapta şi nenumăraţi liberali din clasele de mijloc le priveau cu suspiciune. După Războiul Franco-Prusac, vechile amintiri care dezbinau societatea franceză au renăscut: cetăţenii tot mai radicalişti din Paris s-au organizat într-o Comună, cu o Garda Naţională, iar guvernul francez a pornit la război împotriva ei folosindu-şi propriile forţe.

După şocul provocat de înfrângerea de la 1870–1871, întregul spectru politic s-a reunit pentru a discuta despre felul în care francezii pot fi pregătiţi să-şi apere ţara. În 1882, guvernul a dispus formarea unor organizaţii militare în şcoli, aşa-numitele bataillons scolaires. Deşi iniţial au activat la Paris şi au organizat parade, nu au avut mare succes în restul Franţei, iar guvernul a abandonat în mod tacit programul. În 1889, tentativa eşuată de lovitură de stat a generalului Boulanger le-a reamintit bunilor republicani că instructajul militar, în special cel acordat oamenilor nepotriviţi, putea provoca probleme. După 1871, în regiunile rurale au apărut o serie de societăţi de gimnastică şi tir, ce aveau un scop militar precis. (După cum a consemnat un ziar conservator sceptic, nu era clar cum exerciţiile cu arma şi tumbele puteau proteja Franţa de duşmanii ei.) Majoritatea grupurilor sociale formau cluburi, în care membrii puteau să se mândrească cu uniformele lor speciale bine croite. Acestea s-au implicat şi în politica franceză, aşa că la sate, de exemplu, existau o societate condusă de preot şi o alta de către un profesor anticlerical.[695]

În Cea de-a Treia Republică, armata nu s-a bucurat niciodată de prestigiul celei germane sau al marinei britanice, iar afacerea Dreyfus a amplificat disensiunile. Stânga vorbea despre o miliţie a poporului concepută strict pentru autoapărare, iar drepta îşi dorea o armată adevărată. În general, pentru republicani, corpul ofiţerilor era casa conservatorilor şi aristocraţilor (două categorii care, de cele mai multe ori, se suprapuneau) cu puncte de vedere profund antirepublicane, iar afacerea Dreyfus le-a oferit ocazia de a face curăţenie, prin demiterea ofiţerilor consideraţi suspecţi şi promovarea celor de încredere. De cele mai multe ori, catolicismul, în special educaţia iezuită, părea să fie principalul motiv de marginalizare; ofiţeri francezi întreprinzători s-au grăbit să se alăture lojelor masonice anticatolice.[696] În 1904, s-a iscat un mare scandal în momentul în care s-a dovedit că radicalul ministru de război convinsese anumiţi masoni să elaboreze o listă neagră secretă de 25000 de ofiţeri suspectaţi de catolicism şi antirepublicanism. Nu este de mirare că moralul armatei era la pământ. Iar relaţia ei cu opinia publică nu se îmbunătăţea, întrucât guvernul o folosea din ce în ce mai des pentru a înăbuşi greve şi

demonstraţii ale stângii.[697] În anii de dinante de 1914, chiar dacă naţionalismul francez renăştea, antimilitarismul rămânea pe poziţii. În fiecare an, când recruţii erau detaşaţi în taberele lor, în gări aveau loc proteste, iar noii soldaţi se alăturau adesea cântând imnuri revoluţionare precum Internaţionala. Disciplina armatei avea de suferit; ofiţerii trebuiau să facă faţă unor soldaţi beţi, nesubordonaţi şi chiar unor revolte deschise.[698] În ultimii ani de dinainte de 1914, guvernul, realizând probabil că lucrurile merseseră prea departe şi că armata franceză nu era pregătită să-şi îndeplinească menirea de a apăra Franţa, a încercat să reorganizeze şi să reformeze armata. Însă era deja prea târziu.

Din Germania, kaiserul asista încântat la problemele Franţei. „Cum să te aliezi cu francezii?”, l-a întrebat el pe Nicolae, când acesta a vizitat Berlinul în 1913. „Nu vezi că francezul nu mai e capabil să devină soldat?”[699] Chiar şi în Germania însă, relaţia dintre forţele militare, în special armata, şi societate era din când în când tensionată. Răspândirea dreptului de vot şi creşterea influenţei partidelor de centru şi a SPD-ului au pus sub semnul întrebării poziţia privilegiată a armatei în societatea germană. Spre enervarea kaiserului şi a curţii sale, Reichstag-ul insista să analizeze bugetul militar şi să se implice în politicile militare. În 1906, un escroc întreprinzător a făcut un lucru şi mai rău; a ridiculizat armata. Wilhelm Voigt era un infractor mărunt, deosebit de urât, din Berlin, care şi-a cumpărat o colecţie vastă de uniforme militare folosite. Îmbrăcat într-o uniformă ponosită, care îi conferea în mod evident aerul unui impostor, a preluat comanda unei mici unităţi de soldaţi care l-au urmat ascultători şi cu care a plecat în oraşul învecinat Köpenick, unde a pătruns în primărie, a arestat oficiali de rang înalt şi a confiscat o sumă mare de bani. Deşi în cele din urmă a fost arestat şi închis, a ajuns un fel de erou popular. S-au scris piese de teatru, iar mai apoi s-a făcut un film despre faptele lui, iar statuia sa de ceară a fost aşezată printre replicile unor pesonalităţi faimoase la muzeul Madame Tussaud de la Londra. Chiar a făcut o avere frumuşică plimbându-se prin Europa şi America de Nord şi spunând povestea Căpitanului de la Köpenick. Deşi foarte mulţi germani, dar şi cetăţeni din state ostile, precum Franţa, au deplâns acest episod, considerându-l un exemplu de servilism german în faţa uniformei militare, alţii au fost încântaţi de această acţiune subversivă îndreptată împotriva armatei germane.[700]

În 1913, în Alsacia, a avut loc un incident mult mai grav, care a evidenţiat atât poziţia privilegiată a armatei în Germania, cât şi abilitatea kaiserului de a o proteja. Un tânăr locotenent staţionat în frumosul orăşel medieval Zabern (azi, Saberne în Franţa), de lângă Strasbourg, a stârnit altercaţii după ce a folosit un epitet insultător la adresa localnicilor, iar apoi, când au izbucnit protestele, comandantul său a aprofundat tensiunile arestând civili, câteodată ameninţându-i cu baioneta, din motive neîntemeiate, cum ar fi că au râs de soldaţi. De asemenea, soldaţii germani au percheziţionat sediul unui ziar local care transmisese această ştire. Autorităţile civile din regiune au fost oripilate de această încălcare a legii, iar guvernul de la

Berlin era îngrijorat de posibilul impact al acestei chestiuni asupra relaţiilor cu localnicii şi cu Franţa. Deşi o mare parte a presei germane era acum deosebit de critică la adresa comportamentului armatei şi aveau loc interpelări în Reichstag, forumurile supreme ale armatei şi kaiserul au muşamalizat conflictul şi au refuzat să recunoască faptul că armata din Zabern greşise cu ceva sau că trebuiau luate măsuri disciplinare. (De fapt, nici nu au retras regimentul care iscase conflictul, iar ofiţerul resposabil cu arestările a fost trimis în secret în faţa curţii marţiale.) Prinţul moştenitor, o versiune şi mai puţin fericită a tatălui său, a trimis o telegramă imprudentă plângându-se de „neruşinarea" populaţiei locale şi sperând că aveau să primească o lecţie. (O bandă desenată berlineză îl înfăţişa pe kaiser spunând: „Aş vrea să ştiu de unde a căpătat băiatul acest obicei blestemat de a trimite telegrame."[701] Bethmann, cancelarul german, care era convins că soldaţii de la Zabern încălcaseră legea şi care îl îndemnase pe kaiser să insiste pentru disciplinarea făptaşilor, a ales în final loialitatea faţă de coroană şi s-a prezentat în faţa Reischtag-ului, la începutul lui decembrie 1913, pentru a apăra autoritatea coroanei de a acţiona cum crede de cuviinţă pe teritoriul ei. Deşi Reichstag-ul a emis o moţiune de cenzură, adoptată cu majoritate de voturi, datorită fragilităţii constituţiei germane, Bethmann a reuşit să rămână în funcţie ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat.[702] În mod evident, în Germania, ideea unui control civil asupra armatei se bucura de o susţinere puternică şi probabil că acest lucru chiar avea să se întâmple. Însă şapte luni mai târziu, conducerea germană lua decizii într-o importantă criză europeană cu o armată care se considera autonomă.

Militarismul era un termen relativ nou — se pare că ar fi fost folosit prima dată în anii 1860 — care şi-a datorat influenţa asupra societăţii europene în deceniile ce au urmat naţionalismului şi darwinismului social. Reflecta temerile contemporare referitoare la degenerare şi era, de asemenea, o dovadă a puternicei influenţe a ideilor mai vechi, premoderne, privind onoarea. Înainte de 1914, europenii se pregăteau din punct de vedere psihologic pentru război. Unora chiar li se părea incitantă această perspectivă. Viaţa era mai simplă, mai ales pentru clasele de mijloc şi de jos, dar nu neapărat mai interesantă. Deşi urmărite cu interes de opinia publică, războaiele coloniale îndepărtate nu satisfăceau cu adevărat setea de glorie şi de fapte vitejeşti. Creşterea nivelului de alfabetizare, răspândirea ziarelor de tiraj în masă, a romanelor istorice, a thrillerelor, a publicaţiilor de senzaţie sau a westernurilor înfăţişau alte lumi, alternative, mai incitante. Spre groaza liberalilor, care se opuneau conflictelor, războiul era încântător. După cum a spus un englez: „Faptul că am fost multă vreme rupţi de realităţile războiului ne-a amorţit imaginaţia. Ne place agitaţia la fel de mult ca raselor latine; vieţile noastre sunt plictisitoare; o victorie este un lucru pe care până şi cei mai răi dintre noi îl pot înţelege."[703] Tinerele generaţii se întrebau, aşa cum fac şi astăzi câteodată, cum ar fi putut să se ridice la nivelul aşteptărilor în cazul unui mare conflict. În Germania, tinerii care făcuseră armata se simţeau inferior

veteranilor care luptaseră în războaiele de unificare şi îşi doreau să li se dea şansa de a-şi dovedi puterea.[704]

Futuristul Marinetti nu era sub nicio formă singurul artist care îşi dorea cu ardoare distrugerea violentă a comodei societăţi burgheze şi sfârşitul aşa-numitei „păci putrede şi murdare”.[705] Poetul Gabriele D’Annunzio, tot italian, a avut un mare impact asupra tinerilor europeni, preaslăvind puterea, eroismul şi violenţa.[706] În 1912, în timpul războiului dintre Italia şi Turcia, i s-a lăudat lui Kessler în legătură cu impactul poeziilor sale naţionaliste asupra „furtunii de sânge şi foc care se abate acum asupra poporului italian”.[707] În Marea Britanie, Rupert Brooke, unul dintre promiţătorii poeţi ai tinerei generaţii, tânjea după „un fel de transformare”, iar scriitorul conservator catolic Hilaire Belloc scria: „Cât tânjesc după Marele Război! Va mătura Europa, va face regii să sară ca boabele de cafea în râşniţă.”[708] În lucrarea sa, Call to Arms, publicată în 1913, tânărul naţionalist francez Ernest Psichari, un erou al generaţiei sale prin faptele de vitejie săvârşite în Africa franceză colonială, ataca pacifismul şi ceea ce el considera a fi declinul Franţei. Inspirându-se din imagistica religioasă, tendinţă tipică naţionaliştilor din acea perioadă, a privit spre viitor, spunea el, „spre măreţele roade ale Forţei, către care ne poartă în goană un soi de graţie indescriptibilă”.[709] A fost ucis în luna august a anului următor.

(i) ▬▬▬▬▬

[588] Kessler, Journey to the Abyss, xxi.

[589] Schorske, Fin-de-siècle Viena, 213–19.

[590] Ibid., 346–8.

[591] Kessler, Journey to the Abyss, 230.

[592] Lukacs, Budapest 1900, 129–32.

[593] Offer, The First World War, 121–7.

[594] Ibid., 128.

[595] Wank, „The Archduke and Aehrenthal”, 83n33.

[596] Sondhaus, Franz Conrad von Hötzendorf, 84–5.

[597] Förster, „Der deutschen Generalstab”, 95.

[598] Offer, The First World War, 129.

[599] Deák, Beyond Nationalism, 128–9, 134–6.

[600] Lukacs, Budapest 1900, 184n.

[601] Weber, France: Fin de Siècle, 218–20.

[602] Offer, „Going to War in 1914”, 217.

[603] Kronenbitter, Krieg im Frieden, 33.

[604] Lieven, Russia and the Origins, 22.

[605] Neklyudov, Diplomatic Reminiscences, 5.

[606] Bernhardi, Germany and the Next War, 28.

[607] Offer, „Going to War in 1914”, 216.

[608] Rathenau, Briefe, 147.

[609] Rathenau şi von Strandmann, Walther Rathenau, 142–3.

[610] Stromberg, „The Intellectuals”, 115, 119.

[611] Tanner, Nietzsche, 4 şi passim.

[612] Blom, The Vertigo Years, 354.

[613] Kessler, Journey to the Abyss, 128.

[614] Cronin, Paris on the Eve, 43–6.

[615] Ibid., 47.

[616] Wohl, The Generation of 1914, 6–7.

[617] Blom, The Vertigo Years, cap. 8.

[618] Tuchman, The Proud Tower, 88–97.

[619] Ibid., 106.

[620] De Burgh, Elizabeth, 326–7.

[621] Butterworth, The World that Never Was, 323.

[622] Barclay, Thirty Years, 142.

[623] Gooch, „Attitudes to War”, 95; Hynes, The Edwardian Turn of Mind, 24–7.

[624] Hynes, The Edwardian Turn of Mind, 26–7.

[625] Weber, France: Fin de Siècle, 224.

[626] Ibid., 12.

[627] Tuchman, The Proud Tower, 32; Blom, The Vertigo Years, 184–5.

[628] Travers, „Technology, Tactics, and Morale”, 279.

[629] Miller et al., Military Strategy, 14n28.

[630] Steiner şi Neilson, Britain and the Origins, 171.

[631] Hull, The Entourage of Kaiser Wilhelm II, 133–5.

[632] Hynes, The Edwardian Turn of Mind, 201.

[633] Ibid., 199.

[634] Gildea, Barricades and Borders, 268–7.

[635] Ousby, The Road to Verdun, 155–6.

[636] Bourdon, The German Enigma, 170.

[637] Hynes, The Edwardian Turn of Mind, 286–7.

[638] Blom, The Vertigo Years, 334 şi cap. 13.

[639] Leslie, „The Antecedents”, 312.

[640] Îi sunt recunoscătoare comandantului de brigadă David Godsal pentru permisiunea de a cita acest fragment din jurnalul nepublicat al căpitanului Wilmot Caulfeild.

[641] Gooch, „Attitudes to War”, 94.

[642] Bernhardi, Germany and the Next War, 26.

[643] Joll şi Martel, The Origins of the First World War, 276–7.

[644] Lukacs, Budapest 1900, 130–32.

[645] Schorske, Fin-de-Siècle Viena, 133–46.

[646] Bernhardi, Germany and the Next War, 57–8.

[647] Berghahn, „War Preparations and National Identity”, 311 sqq.

[648] Nolan, The Inverted Mirror, 25.

[649] Steiner şi Neilson, Britain and the Origins, 165.

[650] Hewitson, Germany and the Causes, 92.

[651] Eby, The Road to Armageddon, 6.

[652] Martel, The Origins of the First World War, 280–81.

[653] Cannadine et al., The Right Kind of History, 19–20, 23–4.

[654] Langsam, „Nationalism and History”, 250–51.

[655] Joll and Martel, The Origins of the First World War, 274–5.

[656] Bernhardi, Germany and the Next War, 57.

[657] Ibid., 20.

[658] Berghahn, „War Preparations and National Identity”, 316.

[659] Cannadine et al., The Right Kind of History, 53.

[660] Roberts, Salisbury, 799.

[661] Kennedy, „German World Policy”, 616–18.

[662] Fischer, „The Foreign Policy of Imperial Germany”, 26.

[663] Joll, 1914, 18.

[664] Hewitson, Germany and the Causes, 95.

[665] Thompson, Northcliffe, 155–6.

[666] Steiner, „The Last Years”, 76.

[667] Ousby, The Road to Verdun, 154–6.

[668] Hewitson, „Germany and France”, 574–5, 580–81.

[669] Nolan, The Inverted Mirror, 56.

[670] Herwig, The Marne, 32–3.

[671] Nolan, The Inverted Mirror, 30.

[672] Bourdon, The German Enigma, 163–4.

[673] Nolan, The Inverted Mirror, 58.

[674] Ibid., 61.

[675] Gooch, „Attitudes to War”, 96.

[676] Förster, „Facing «People’s War»„, 223–4.

[677] Ritter, The Sword and the Scepter, 102.

[678] Joll, The Second International, 196.

[679] Stevenson, Armaments, 38.

[680] Ferguson, The Pity of War, 31–3.

[681] Förster, „Im Reich des Absurden”, 213–14; Feldman, „Hugo Stinnes”, 84–5.

[682] Steed, Through Thirty Years, 359.

[683] Lieven, Russia and the Origins, 16–17; Bushnell, „The Tsarist Officer Corps”, passim.

[684] Airapetov, Poslednyaya Voina Imperatorskoi Rossii, 44–58.

[685] Ritter, The Sword and the Sceptre, 102–3.

[686] Bourdon, The German Enigma, 207.

[687] Eby, The Road to Armageddon, 4.

[688] Howard, „Men Against Fire”, 17.

[689] Rohkrämer, „Heroes and Would-be Heroes”, 192–3.

[690] Steiner şi Neilson, Britain and the Origins, 169.

[691] Hynes, The Edwardian Turn of Mind, 28–9.

[692] Linton, „Preparing German Youth for War”, 177–8.

[693] Ibid., 167.

[694] Ibid., 180–83.

[695] Weber, France: Fin de Siècle, 215–17; Porch, The March to the Marne, 207–10.

[696] Porch, The March to the Marne, 92–3.

[697] Ibid., cap. 5, 106–7; Harris, The Man on Devil’s Island, 365–6.

[698] Porch, The March to the Marne, cap. 7.

[699] Ibid., 189.

[700] Clark, Iron Kingdom, 596–9.

[701] Balfour, The Kaiser and His Times, 333.

[702] Berghahn, Germany and the Approach of War, 174–8.

[703] Gooch, „Attitudes to War”, 97.

[704] Rohkrämer, „Heroes and Would-be Heroes”, 199–203.

[705] Stromberg, „The Intellectuals”, 109.

[706] Urbas, Schicksale und Schatten, 67–8.

[707] Kessler, Journey to the Abyss, 581.

[708] Stromberg, „The Intellectuals”, 117–18n37.

[709] Ibid., 120; Weber, The Nationalist Revival in France, 108–9.

Visând la pace

În 1875, contesa Bertha Kinsky, o tânără puternică şi fermecătoare, rămasă fără avere, a fost nevoită să accepte o slujbă de guvernantă în casa familiei Von Suttner din Viena. Această poveste nu era neobişnuită pentru o tânără necăsătorită, dar bine educată. Nu a fost bizar nici faptul că unul dintre fiii familiei Von Suttner s-a îndrăgostit de ea, iar ea i-a împărtăşit sentimentele. Părinţii lui însă s-au opus căsătoriei: în primul rând, ea era cu şapte ani mai în vârstă. În plus, nu avea niciun sfanţ şi, deşi purta numele uneia dintre cele mai vechi dintre marile familii cehe, chiar şi naşterea ei provocase un soi de scandal. Mama ei făcea parte din clasa mijlocie, nu nobilă, şi era cu cincizeci de ani mai tânără decât tatăl ei, un general. Copilul nu fusese niciodată acceptat de rudele de rang înalt, care spuneau adesea că era un bastard.[710] Deşi când a ajuns la maturitate şi-a renegat obârşia şi a devenit, potrivit standardelor clasei din care făcea parte, o cutezătoare liber-cugetătoare şi radicalistă, a păstrat totuşi un stil de viaţă aristocrat, evident şi printr-o anume nonşalanţă faţă de bani.

Odată ce aventura ei a fost descoperită, i-a devenit aproape imposibil să mai locuiască în casa familiei de la Viena, aşa că a plecat pe dată la Paris, unde a devenit secretara personală a unui bogat manufacturier suedez, Alfred Nobel. Deşi niciunul dintre ei nu ştia acest lucru pe atunci, acesta avea să fie începutul unui parteneriat pentru pace. A stat cu el câteva luni, după care, urmând chemările inimii, s-a întors la Viena şi a fugit cu Arthur von Suttner. Cei doi au ajuns în Caucaz, în Rusia, unde au trăit de pe o zi pe alta, până când Bertha şi-a descoperit talentul de a scrie, atât cărţi, cât şi scurte articole pentru publicaţii în limba germană. (Arthur, care se pare că ar fi fost o personalitate mai puţin puternică şi energică, preda franceză şi echitaţie.) Iar ea a cunoscut pe propria piele ororile războiului, în 1877, când a izbucnit un conflict între Rusia şi Turcia, luptele purtându-se în Caucaz, dar şi în Balcani. Până în 1885, când ea şi Arthur s-au întors la Viena, Bertha era convinsă că războiul trebuia să fie considerat învechit. În 1889, şi-a publicat cea mai cunoscută lucrare, Lay Down Your Arms!, o poveste înduioşătoare şi melodramatică a unei tinere femei de obârşie nobilă, năpăstuită de soartă, căci era ruinată financiar, suferea de holeră şi îşi pierduse soţul în luptă. Aceasta se recăsătoreşte, dar soţul ei pleacă la război, în conflictul dintre Austro-Ungaria şi Prusia. Sfidându-şi rudele, tânăra porneşte în căutarea lui şi vede cu ochii ei în ce stare îngrozitoare erau răniţii după victoria prusacă. Îşi regăseşte soţul, dar din păcate la Paris, în timpul Războiului Franco-Prusac, iar el este împuşcat de Comună. „Are convingeri profunde, dar este lipsită de talent”, aceasta a fost concluzia lui Tolstoi după ce a citit cartea.[711] Cu toate acestea, s-a bucurat de un mare succes şi a fost tradusă în mai multe limbi, inclusiv în engleză. Din vânzarea cărţii, autoarea a putut cel puţin temporar să-şi susţină familia şi să-şi continue munca nesfârşită şi neobosită în folosul păcii.

A fost o mare publicistă şi o lobbyistă excepţională. A fondat, printre altele, în 1891, Societatea Austriacă pentru Pace, a cărei revistă a redactat-o ani la rândul; a avut un rol activ în Comitetul pentru Prietenie Anglo-Germană; i-a bombardat pe cei mai puternici oameni din lume cu scrisori şi petiţii; a scris articole, cărţi şi romane pentru a educa publicul cu privire la pericolele militarismului, costurile pe plan uman ale războiului şi modalităţile prin care acesta putea fi evitat; şi a ţinut nenumărate discursuri la conferinţe, congrese de pace şi seminarii. În 1904, preşedintele Teddy Roosevelt a organizat o recepţie în onoarea ei la Casa Albă. I-a convins pe cei mai bogaţi oameni, inclusiv pe prinţul de Monaco şi pe industriaşul american Andrew Carnegie, să-i susţină munca. Cel mai important protector al ei a fost însă vechiul ei prieten şi angajator, Nobel. Acesta făcuse avere din brevetarea şi producţia noului explozibil deosebit de puternic, dinamita, conceput iniţial pentru minerit, dar care, pe termen lung, avea să amplifice din ce în ce mai mult puterea distructivă a armelor moderne. „Mi-aş dori să pot inventa o substanţă sau o maşinărie atât de eficientă pentru distrugerea în masă, încât războaiele să devină cu totul imposibile”, i-a spus el la un moment dat lui Suttner.[712] După ce a murit, în 1896, a lăsat o parte a colosalei sale averi finanţării unui premiu pentru pace. Suttner, care se lovea din nou de dificultăţi financiare, şi-a folosit în acest scop talentele de lobby şi, în 1905, a primit acest premiu.

După părerea ei, ea însăşi era în mare parte un produs al încrezătorului secol XIX, cu credinţa lui în ştiinţă, raţiune şi progres. Desigurcă europenii, credea ea, puteau fi convinşi că războiul era inutil şi absurd. Odată ce aveau să deschidă ochii, urmau să o ajute în eforturile ei de a scoate războiul în afara legii, credea ea cu fervoare. Deşi împărtăşea teoriile darwinismului social despre evoluţie şi selecţie naturală, Bertha — asemenea multor reprezentanţi ai curentului pacifist — le interpreta altfel decât militarii şi generalii, şi decât compatriotul ei, Conrad.

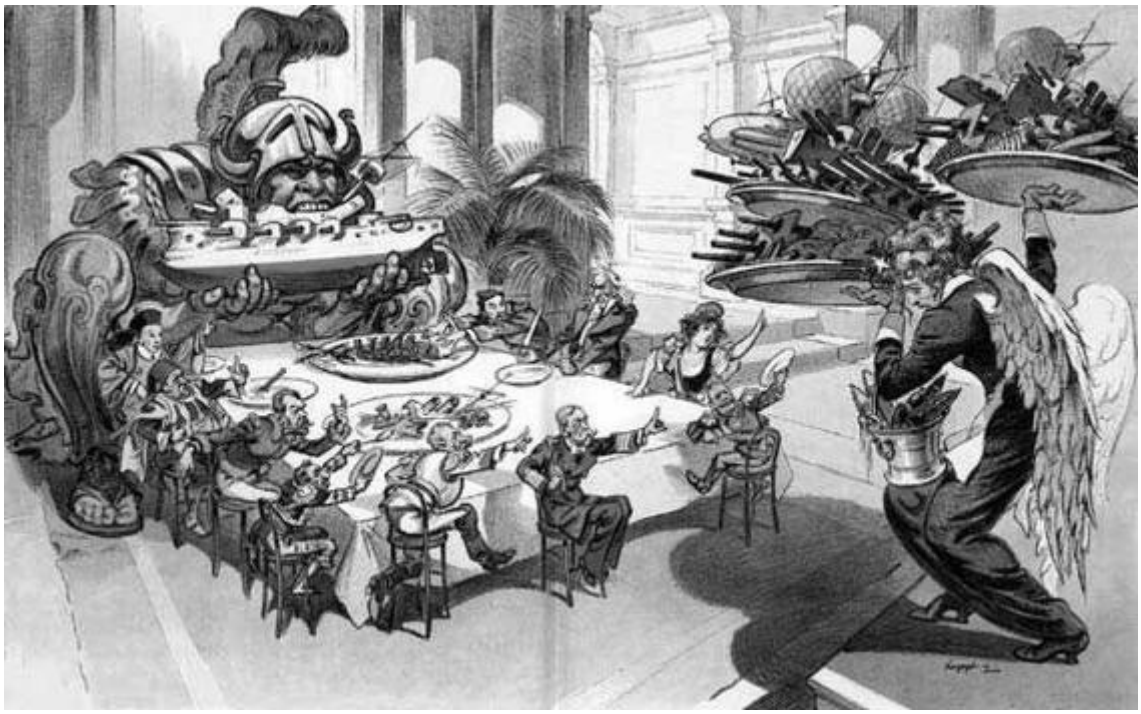

10. Înainte de 1914, o puternică mişcare internaţională pacifistă era decisă să scoată războiul în afara legii sau cel puţin să-l îngrădească. Deşi unul dintre scopurile mişcării a fost să pună capăt cursei înarmărilor, nu a avut mare succes. În această imagine, în capul mesei, Marte, zeul războiului, roade un cuirasat, iar puterile lumii, inclusiv Marianne (Franţa), un turc otoman, un amiral britanic şi Unchiul Sam, îşi cer mânioase propria porţie de arme. Sărmana chelneriţă, Pacea, se cocoşează sub greutatea tăvilor, are aripile murdare şi capul plecat; „Fiecare oră e ora mesei la Clubul Cuirasatului”.

Nu lupta era inevitabilă, ci evoluţia către o societate mai bună şi mai paşnică. „Pacea”, scria ea, „este o condiţie pe care progresul civilizaţiei o impune din necesitate... Matematic vorbind, este cert că, pe parcursul secolelor, spiritul războinic va suferi un declin progresiv.” John Fiske, scriitor şi conferenţiar american de seamă al sfârşitului de secol XIX, care a contribuit la răspândirea ideii că Statele Unite ar avea un destin evident de a se extinde în lume, credea că acest lucru va avea loc pe cale paşnică, prin puterea economică a Americii. „Victoria civilizaţiei industriale asupra celei militare va fi în sfârşit completă.” Războiul ţinea de o etapă vremelnică a evoluţiei, iar pentru Suttner era o anomalie. Oameni de ştiinţă de seamă de pe ambele coaste ale Atlanticului au susţinut-o în denunţarea războiul ca fiind contraproductiv din punct de vedere biologic: ucidea oamenii cei mai buni, inteligenţi şi nobili din societate. Consecinţa lui era supravieţuirea celor inapţi.[713]

Interesul din ce în ce mai mare pentru pace reflecta şi o schimbare în modul de a privi relaţiile internaţionale faţă de secolul al XVIII-lea; acestea nu mai erau un joc cu sumă zero. În secolul al XIX-lea, se discuta deja despre o ordine internaţională în care toată lumea putea beneficia de pe

urma păcii. Iar evenimentele secolului al XIX-lea păreau să demonstreze că se năştea o ordine nouă, mai bună. De la sfârşitul Războaielor Napoleoniene, în 1815, Europa se bucurase de o perioadă îndelungată de pace, cu mici întreruperi, iar progresul realizat fusese extraordinar. Bineînţeles, pacea şi progresul erau interconectate. În plus, exista o tendinţă generală de a fi de acord şi de a accepta standarde universale de comportament pentru naţiuni. Fără îndoială că, în timp, aveau să apară o instanţă de drept internaţional şi noi instituţii internaţionale, pe modelul legilor şi instituţiilor născute în cadrul naţiunilor. Folosirea din ce în ce mai frecventă a arbitrajului pentru soluţionarea disputelor între naţiuni sau nenumăratele instanţe din secolul al XIX-lea în care marile puteri europene conlucraseră pentru a gestiona, spre exemplu, crizele din Imperiul Otoman în decădere, toate acestea păreau să confirme că, treptat, se puneau fundaţiile unei noi metode, mai eficiente, de a administra politicile internaţionale. Războiul era o metodă ineficientă şi mult prea costisitoare de a soluţiona disputele.

O dovadă suplimentară a faptului că războiul devenea învechit în lumea civilizată era noul univers european. Ţările erau acum strâns interconectate din punct de vedere economic, iar comerţul şi investiţiile treceau dincolo de grupurile de alianţe. Înainte de Primul Război Mondial, comerţul dintre Marea Britanie şi Germania creştea anual; între 1890 şi 1913, importurile britanice din Germania s-au triplat, iar exporturile către Germania s-au dublat.[714] Iar Franţa importa la fel de mult şi din Germania, şi din Marea Britanie, în timp ce Germania depindea de importurile de minereu de fier din Franţa pentru oţelăriile ei. (Jumătate de secol mai târziu, după două războaie mondiale, Franţa şi Germania aveau să formeze Comunitatea Europeană a Cărbunelui şi Oţelului, care va sta la baza Uniunii Europene.) Marea Britanie era centrul financiar al lumii şi o mare parte a investiţiilor ce intrau sau ieşeau din Europa treceau prin Londra.

Prin urmare, înainte de 1914, experţii erau în general de părere că un război între marile puteri ar fi dus la prăbuşirea pieţelor internaţionale de capital, ar fi sistat comerţul, lucru care i-ar fi afectat pe toţi şi i-ar fi pus într-adevăr în faţa imposibilităţii de a purta un război mai lung de câteva săptămâni. Guvernele nu s-ar fi putut împrumuta, iar cetăţenii ar fi devenit din ce în ce mai neliniştiţi pe măsură ce proviziile de alimente s-ar fi împuţinat. Chiar şi pe timp de pace, în contextul unei curse a înarmărilor din ce în ce mai costisitoare, guvernele aveau să ajungă să se îndatoreze sau să crească impozitele, sau ambele, iar acest lucru ar fi provocat tulburări publice. Puteri în ascensiune, în principiu Japonia şi Statele Unite, care nu se loveau de aceste dificultăţi şi aveau impozite mai mici, ar fi devenit mult mai competitive. Experţi de seamă în domeniul relaţiilor internaţionale avertizau că exista un mare risc ca Europa să piardă teren şi, în final, locul de frunte în lume.[715]

În 1898, într-o amplă lucrare în şase volume, publicată la Sankt Petersburg, Ivan Bloch (cunoscut şi după varianta franceză a numelui său,

Jean de Bloch) a reunit argumentele economice antirăzboi şi evoluţia impresionantă a artei războiului pentru a demonstra că acesta trebuia să aparţină trecutului. Societăţile industriale moderne puteau detaşa armate vaste pe front şi le puteau echipa cu arme mortale, care ofereau un avantaj defensivei. El credea că, pe viitor, războaiele aveau să fie purtate la scară largă, să secătuiască resursele şi efectivele militare; să se transforme în jocuri de şah-mat; şi, în final, să distrugă societăţile pe care le implicau în conflict. „În viitor nu se va mai purta niciun război", îi spunea Bloch lui William Thomas Stead, editorul său britanic, „pentru că a devenit ceva imposibil; acum este clar că războiul înseamnă sinucidere."[716] În plus, societatea nu mai putea face faţă costurilor impuse de angajarea în cursa înarmărilor ce năpăstuise Europa. „Împrejurările actuale nu pot continua la nesfârşit. Popoarele gem sub povara militarismului."[717] Dar Bloch, oricât de vizionar era de fel, s-a înşelat, după cum s-a dovedit când a presupus că impasul nu putea să dureze mult; după părerea sa, societăţile europene pur şi simplu nu dispuneau de capacitatea financiară de a purta războaie la o scară atât de mare pentru mai mult de câteva luni. Cel mai importat era faptul că, odată cu detaşarea unui număr atât de mare de bărbaţi pe front, fabricile sau minele ar fi fost abandonate, iar fermele ar fi rămas de izbelişte. Însă ceea ce el nu a prevăzut a fost capacitatea latentă a societăţilor europene de a mobiliza şi direcţiona resurse vaste în război — şi de a aduce pe front o mână de lucru prea puţin folosită, în special din rândul femeilor.

Stead l-a descris pe Bloch ca fiind un om cu „o atitudine binevoitoare".[718] Născut într-o familie de evrei în Polonia rusească, Bloch s-a convertit mai apoi la creştinism şi a fost echivalentul rusesc al unui John D. Rockefeller sau Andrew Carnegie. A jucat un rol-cheie în dezvoltarea feroviară a Rusiei şi a pus bazele a nenumărate companii şi bănci, care i-au aparţinut. Pasiunea sa însă era studiul războiului modern. Cercetând nenumărate documente şi o multitudine de statistici, a susţinut că evoluţiile tehnologice, precum inventarea de arme de foc mai precise şi cu tragere mai rapidă sau a explozibilelor mai bune, aduceau armatele în imposibilitatea de a ataca poziţii bine apărate. Un amestec format din pământ, şanţuri şi sârmă ghimpată permitea defensivei să-şi clădească un scut puternic şi să declanşeze o mare devastatoare de foc în faţa atacatorilor. „Pe întreaga linie a orizontului nu va mai exista nimic care să indice de unde au ţâşnit proiectilele aducătoare de moarte"[719], i-a spus Bloch lui Stead. El a estimat că atacatorul ar fi trebuit să aibă un avantaj de cel puţin opt la unu pentru a trece de linia defensivă.[720] Luptele aveau să se soldeze cu pierderi halucinante, „la o scară atât de largă, încât trupelor le va fi imposibil să ajungă la un rezultat decisiv."[721] (Bloch împărtăşea concepţia pesimistă potrivit căreia europenii moderni, în special cei din mediul urban, erau mai slabi şi mai înspăimântaţi decât strămoşii lor.) Într-adevăr, era puţin probabil ca războaiele viitorului să se soldeze cu o victorie clară. Şi dacă frontul era un câmp al morţii, sărăcia de acasă avea să ducă la tulburări şi, în final, la revoluţii. Bloch descria războiul ca fiind „o catastrofă ce are să distrugă toate instituţiile politice

existente”.[722] Bloch a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a face cunoscută această teorie conducătorilor şi publicului larg, împărţind copii ale cărţii sale la Prima Conferinţă de Pace de la Haga, din 1899, şi ţinând seminarii, chiar şi în instituţii deosebit de neprietenoase, precum United Services Institute de la Londra. În 1900, a cumpărat un stand la Expoziţia de la Paris, unde a făcut cunoscute deosebirile dintre războaiele trecutului şi cele care aveau să vină. Cu puţin timp înainte de moartea sa, în 1902, a fondat Muzeul Internaţional al Războiului şi Păcii de la Lucerna.[723]

Concepţia conform căreia războiul nu era raţional din punct de vedere economic a devenit cunoscută publicului larg european prin intermediul unui bărbat care renunţase la şcoală la paisprezece ani, după care hoinărise prin lume, având diferite îndeletniciri, fie cowboy, crescător de porci sau căutător de aur. Norman Angell era un bărbat mărunt, fragil, bolnăvicios, dar care a ajuns totuşi la vârsta de nouăzeci şi patru de ani. Cei care l-au cunoscut pe parcursul îndelungatei sale cariere au convenit asupra faptului că era bun din fire, cumsecade, entuziast, idealist şi dezorganizat.[724] În cele din urmă, şi-a făcut o carieră în jurnalism şi, înainte de Primul Război Mondial, a lucrat la Paris, la Continental Daily Mail. (Şi-a făcut, de asemenea, timp să înfiinţeze acolo primul regiment de cercetaşi britanici.) În 1909, a publicat un pamflet, Europe’s Optical Illusion, la care a adăugat ulterior nenumărate alte ediţii, transformându-l într-un volum mai mare, The Great Illusion.

Angell a lansat o provocare concepţiei foarte răspândite la acea vreme — marea iluzie — cum că războiul aducea recompense. Poate că, în trecut, cuceririle îşi aveau rostul lor, căci ţările trăiau mai mult din ce produceau şi aveau mai puţină nevoie una de cealaltă, iar cel victorios lua prada de război de care se bucura, cel puţin o vreme. Chiar şi atunci conflictul slăbea naţiunea, în primul rând pentru că îi ucidea pe cei mai buni. Franţa încă plătea preţul măreţelor triumfuri obţinute în timpul lui Ludovic al XIV-lea şi Napoleon: „Ca urmare a unui secol de militarism, pentru a-şi menţine puterea, Franţa este nevoită să scadă standardul condiţiei fizice o dată la câţiva ani, astfel încât acum şi piticii de un metru sunt impresionanţi.”[725] În epoca modernă, războiul era futil deoarece puterea învingătoare nu avea ce să câştige. În lumea interdependentă din punct de vedere economic a secolului al XX-lea, chiar şi naţiunile puternice aveau nevoie de parteneri comerciali şi de o lume stabilă şi prosperă în care să dispună de pieţe, resurse şi locuri de investit. Jefuirea inamicilor învinşi şi reducerea acestora la sărăcie ar fi dăunat învingătorilor. Dar dacă, pe de altă parte, învingătorul ar fi decis să-l încurajeze pe cel învins să prospere şi să crească, oare ar mai fi avut vreun scop declanşarea războiului? Angell oferea un exemplu în care Germania ar fi pornit să cucerească Europa. Oare ar fi început apoi Germania a-şi jefui cuceririle?

Acest lucru ar fi fost sinucidere curată. Unde şi-ar mai fi găsit nenumăraţii ei industriaşi pieţe de desfacere? Dacă şi-ar fi propus să dezvolte şi să îmbogăţească regiunile componente, acestea ar fi devenit simpli concurenţi eficienţi, şi atunci nu ar fi avut nevoie să se arunce în cel mai

costisitor război din istorie pentru a obţine acest rezultat. Acesta este paradoxul, futilitatea cuceririi — marea iluzie pe care istoria propriului nostru Imperiu o ilustrează atât de bine.[726]

Englezii, susţinea el, îşi menţinuseră imperiul unit pentru că le permiseseră coloniilor, în special dominioanelor, să înflorească. Toată lumea avea de profitat de pe urma acestei situaţii şi se evitase un conflict păgubos. Oamenii de afaceri, credea Angell, îşi dăduseră seama de un adevăr esenţial. În deceniile trecute, ori de câte ori apăruseră tensiuni internaţionale care ameninţaseră să se transforme în război, afacerile avuseseră de suferit şi, prin urmare, oamenii de finanţe, fie ei în Londra, New York, Viena sau Paris, se reuniseră pentru a pune capăt crizei, „nu din motive altruiste, ci din autoprotecţie comercială”.[727]

Cu toate acestea, nenumăraţi europeni încă erau de părere — iar acest lucru era periculos, credea Angell — că războiul era câteodată necesar. Pe continent, statele îşi consolidau armatele, iar Marea Britanie şi Germania erau implicate într-o cursă navală. Europenii poate credeau că puternicele lor forţe armate aveau un scop pur defensiv, dar efectul general al militarismului şi al cursei navale era acela de a creşte probabilitatea războiului. Conducătorii politici ai Europei probabil că înţelegeau acest lucru şi trebuiau să renunţe şi ei la marea iluzie. „Dacă oamenii de stat ai Europei ar putea lăsa deoparte preţ de o clipă considerentele irelevante care le înceţoşează minţile, ar observa că preţul direct al achiziţiei prin forţă trebuie, în aceste împrejurări, să întrească neapărat valoarea proprietăţii dobândite.”[728] Având în vedere starea explozivă în care se afla Europa la acea vreme, coordonarea în timp a lui Angell a fost excelentă, iar ideile lui au fost recepţionate ca un semnal de încurajare de către susţinătorii păcii. Se pare că regele Italiei i-a citit cartea, la fel şi kaiserul, şi chiar „cu mare interes”. În Marea Britanie, atât ministrul de Externe, sir Edward Grey, cât şi liderul opoziţiei, Balfour, au lecturat-o şi au rămas profund impresionaţi.[729] Şi Jacky Fisher a descris-o ca fiind o „mană cerească”.[730] (Viziunea lui Fisher asupra războiului era relativ simplă: nu şi-l dorea, dar avea să se lupte cu toţi dacă trebuia.) Cei devotaţi acestei idei s-au reunit pentru a pune bazele unei fundaţii, astfel încât teoriile aşa-numitului angellism să poată fi studiate în universităţi.[731]

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea şi în primele ale secolului al XX-lea, în Europa, dar şi în America de Nord, erau organizate mişcări pentru pace şi împotriva cursei înarmărilor, acestea fiind susţinute, în mare parte, deşi nu în totalitate, de clasele de mijloc. În 1891, la Berna, a fost înfiinţat un Birou Internaţional pentru Pace, care există şi astăzi, al cărui scop era să reunească societăţi naţionale pentru pace, în special organizaţii religioase precum Quaker Friends for Peace, sau instituţii internaţionale care să promoveze arbitrajul şi dezarmarea. Au apărut cruciade pentru pace, petiţii către guverne, conferinţe şi congrese internaţionale în acelaşi scop, precum şi noi termeni precum „pacifist”, „pacifism” sau „pacificare”, ce presupuneau o întreagă serie de atitudini, de la ostilitatea faţă de război în orice împrejurare până la încercarea de a-l îngrădi sau preveni. În

1889, cu ocazia aniversării Revoluţiei Franceze, nouăzeci şi şase de membri ai parlamentului din nouă ţări diferite s-au întâlnit la Paris pentru a înfiinţa Uniunea Interparlamentară care avea să susţină soluţionarea paşnică a disputelor între ţări. În 1912, aceasta număra deja 3 640 de membri din douăzeci şi una de ţări diferite, în mare parte europene, dar incluzând şi Statele Unite şi Japonia. În acelaşi an promiţător, 1889, a avut loc primul din cele douăzeci de Congrese Universale pentru Pace ce aveau să se întrunească până în 1914, reunind 300 de delegaţi din Europa şi Statele Unite.[732] Congresul din 1904 de la Boston a fost inaugurat de John Hay, secretarul de stat. Cauza păcii devenise una atât de respectabilă, încât bătrânul cinic Bülow a întâmpinat cu braţele deschise o reuniune a Uniunii Interparlamentare la Berlin, în 1908. Deşi era foarte conştient, scria el în memoriile sale, că „visurile şi iluziile" majorităţii pacifiştilor erau prosteşti, reuniunile ofereau totuşi o bună ocazie „de a distruge anumite prejudecăţi anti-germane".[733]

Bülow nu avea mari motive de îngrijorare în legătură cu pacifiştii de acasă. Mişcarea germană pentru pace nu a numărat niciodată mai mult de 10000 de membri, care proveneau în mare parte din clasa inferioară de mijloc. Spre deosebire de cea din Marea Britanie, spre exemplu, nu atrăgea profesori eminenţi, mari oameni de afaceri sau membri ai aristocraţiei. Clerul de rang înalt susţinea pacifismul în Marea Britanie sau America, dar în Germania bisericile îl denunţau în general, pe motiv că nu făcea parte din planul lui Dumnezeu pentru omenire.[734] Nici liberalii nu preluau frâiele promovării păcii în Germania, aşa cum făceau în alte ţări precum Marea Britanie sau Franţa. Cuprinşi de o exaltare ameţitoare în urma marii victorii repurtate asupra Franţei şi unificării Germaniei din 1871, liberalii germani dăduseră în mare parte uitării reticenţa iniţială pe care o avuseseră faţă de Bismarck şi regimul său autoritar şi antiliberal şi îşi oferiseră sprijinul noului Reich. Chiar şi Partidul Progresist, liberal de stânga vota cu regularitate fonduri pentru armată şi marină.[735] Pacea nu era o cauză atrăgătoare într-o ţară creată prin război, în care armata era atât de apreciată.

În Austro-Ungaria, mişcarea pentru pace era la fel de măruntă şi lipsită de influenţă. În plus, ea cădea deseori pradă politicilor naţionaliste. Spre exemplu, liberalii vorbitori de germană, care se opuneau războiului în 1860 şi 1870, şi-au schimbat poziţia, devenind susţinători ai Habsburgilor şi ai imperiului. Deşi continuau să militeze pentru arbitraj, susţineau, de asemenea, înrolarea şi o politică externă mai activă.[736] Mai la est, în Rusia, pacifismul era ţinut în frâu în primul rând pentru a stăvili sectele religioase precum duhoborii, deşi se poate spune că Tolstoi era un curent pentru pace de sine stătător.

Cel mai puternic şi mai influent curent pacifist de dinainte de 1914 s-a înrădăcinat în Statele Unite, iar mai apoi în Marea Britanie şi Franţa. În fiecare ţară, pacifiştii puteau găsi exemple, şi chiar făceau adesea acest lucru, în propria istorie: găseau momente în care fuseseră depăşite disensiuni grave şi conflicte în plină dezlănţuire, de la războaie civile la

revoluţii, şi încercări încununate de succes de a construi societăţi mai stabile şi mai prospere cu instituţii viabile. Aceste ţări norocoase aveau o misiune în faţa lumii, de a-şi propaga civilizaţia superioară şi ideile paşnice spre beneficiul tuturor. „Am ajuns o naţiune extraordinară”, spunea Teddy Roosevelt, „şi trebuie să ne purtăm aşa cum se cade să o facă un popor cu asemenea responsabilităţi”.[737]

Pacifismul american, puternic înrădăcinat în istoria americană, era alimentat, la sfârşitul secolului, şi de mişcarea progresistă, al cărei scop era reformarea societăţii pe plan intern şi răspândirii păcii şi justiţiei pe plan extern. Clerul, politicienii şi conferenţiarii care călătoreau răspândeau acest mesaj în întreaga ţară, iar cetăţenii se organizau ca să militeze pentru un guvern local cinstit, curăţarea mahalalelor, centre de sobrietate, proprietatea comună a serviciilor publice sau pacea internaţională. Între 1900 şi 1914 au apărut circa patruzeci şi cinci de noi societăţi pentru pace, cu sprijinul unei secţiuni reprezentative mai largi a societăţii, de la directori de universităţi şi până la oameni de afaceri şi organizaţii puternice precum, Women’s Christian Temperance Union, care aveau propriile lor departamente dedicate păcii.[738] Începând cu 1895, omul de afaceri quaker Albert Smiley a început să sponsorizeze o conferinţă anuală pe teme de arbitraj internaţional la Lacul Mohonk, din statul New York, iar în 1910, Andrew Carnegie a început să finanţeze Fundaţia Carnegie pentru Pace Internaţională. După instaurarea păcii, fondurile aveau să fie folosite pentru tratarea bolilor sociale, a spus el.[739]

Marele orator şi politician William Jennings Bryan, care a candidat de trei ori la preşedinţie din partea unei platforme progresiste, a devenit faimos pentru prelegerea sa „The Prince of Peace”, susţinută în cadrul mişcării de educaţie a adulţilor chautauqua, care a pornit din statul New York şi a cuprins sute de oraşe americane. „Lumea întreagă se află în căutarea păcii”, a spus el publicului lui fascinat, „fiecare inimă care a bătut vreodată şi-a dorit pacea, şi au fost folosite multe metode pentru a o asigura”. În 1912, Bryan a devenit secretarul de stat al preşedintelui Woodrow Wilson şi şi-a propus să negocieze tratate „de relaxare”, prin care părţile semnatare se angajau să nu declare război, câteodată cel puţin un an, şi, în schimb, să lase arbitrajul să se ocupe de dispute. În pofida criticilor aprinse ale lui Teddy Roosevelt, care credea că Bryan — „acel trombon uman” — era un prost, iar planurile sale futile, Bryan a semnat treizeci de tratate până în 1914. (Germania, în schimb, l-a refuzat).

Atât în Statele Unite, cât şi în Marea Britanie, quakerii, puţini la număr, dar influenţi, au jucat un rol important în propagarea acestei mişcări. În Franţa, pacifiştii erau anticlericali. Potrivit estimărilor, în Franţa, circa 300 000 de persoane erau implicate în diverse mişcări pentru pace înainte de 1914.[740] În toate cele trei ţări, mişcarea pentru pace s-a dezvoltat ca urmare a puternicelor tradiţii liberale şi radicaliste de ostilitate faţă de război, dar şi din motive sociale, pentru că era pe placul unei părţi importante a opiniei publice. Războiul era greşit, dar era şi costisitor, şi devia o mare parte a resurselor necesare corectării neajunsurilor sociale.

Militarismul, cursa înarmărilor, o politică externă agresivă şi imperialismul erau considerare răuri interconectate care trebuiau rezolvate dacă avea să se ajungă la o pace durabilă. În fiecare ţară, o presă puternică şi organizaţii devotate unor cauze sociale mai vaste, dar şi politicieni de seamă, precum Bryan sau Keir Hardie, lider al Partidului Laburist britanic, au contribuit la diseminarea acestui mesaj. Ligue des Droits de l'Homme din Franţa, cu cei 200 000 de membri ai săi, publica regulat moţiuni în favoarea păcii, iar la conferinţele profesorilor se vorbea despre elaborarea unui program de învăţământ care să nu fie naţionalist şi militarist.[741] În Marea Britanie, ziare şi reviste radicaliste puternice precum Manchester Guardian sau The Economist susţineau dezarmarea sau comerţul lider, considerând că astfel lumea putea deveni un loc mai bun. În 1905, odată cu formarea noului guvern liberal, aripa sa radicalistă din ce în ce mai numeroasă, dar şi Partidul Laburist în ascensiune au exercitat presiuni asupra noului cabinet de a depune mai multe eforturi pentru pace.[742]

Indivizi şi grupări, precum cele ale bisericilor, şi-au îndeplinit la rândul lor rolul în folosul păcii, încercând să reunească cetăţenii unor naţiuni posibil ostile. În 1905, englezii au pus bazele unui Comitet pentru Prietenie Anglo-Germană, condusă de doi pairi radicalişti. Delegaţiile bisericii şi un grup laburist condus de viitorul premier Ramsay MacDonald au vizitat Germania, iar George Cadbury, un quaker renumit pentru fabricile sale de ciocolată, a invitat un grup de oficiali municipali germani pentru a le prezenta oraşul său model, Bournville.[743] Omniprezentul Harry Kessler a facilitat un schimb de scrisori deschise între artiştii germani şi britanici, în care aceştia îşi exprimau reciproc admiraţia culturală, şi a organizat o serie de banchete pentru promovarea prieteniei, care a culminat cu cel de la Hotel Savoy din 1906, unde Kessler însuşi a vorbit alături de George Bernard Shaw şi lordul Haldane, un politician liberal de seamă, în favoarea unor relaţii mai bune între Marea Britanie şi Germania. (Kessler şi-a făcut timp să admire şi frumosul spate aproape gol şi perlele lui Alice Keppel, amanta lui Eduard al VII-lea, prezentă la banchet printre nenumăraţii membri de seamă ai societăţii.)[744] În Franţa, Romain Rolland a scris primul volum al romanului Jean-Christophe, al cărui personaj principal, un genial compozitor german care suferă pentru arta sa, găseşte într-un final recunoaştere şi pace la Paris. Rolland voia să-şi arate prin acest roman pasiunea pentru muzică, dar şi, după cum a spus Stefan Zweig, speranţa de a promova cauza unităţii europene şi de a determina guvernele europene să se oprească şi să se gândească la pericolele aduse cu sine de acţiunile lor.[745]

În pofida amplificării sentimentelor pacifiste, exista adesea un dezarcord profund şi totodată înverşunat cu privire la modalităţile de a instaura pacea în lume. Aşa cum astăzi unii sunt de părere că răspândirea democraţiei este cheia — pornind de la discutabila premisă că democraţiile nu se luptă între ele —, la fel şi în anii de dinainte de 1914, existau cei care citau din idealurile Revoluţiei Franceze (mai ales gânditori francezi), potrivit cărora întemeierea republicilor şi, în caz de necesitate,

eliberarea minorităţilor naţionale şi acordarea dreptului de autoguvernare aveau să asigure pacea. Un militant italian pentru pace a spus în 1891: „Egalitatea se clădeşte prin libertate, iar evoluţia treptată duce la o solidaritate a intereselor şi fraternitate între popoare cu adevărat civilizate. Prin urmare, războiul între popoarele civilizate este o infracţiune.”[746] Coborârea barierelor comerciale şi luarea altor măsuri pentru încurajarea unei mai mari integrări în economia mondială erau considerate a fi la rândul lor modalităţi de promovare a păcii. Asemenea acţiuni se bucurau de un mare sprijin în Marea Britanie, lucru deloc surprinzător, căci aici comerţul liber adusese mari beneficii în secolul al XIX-lea. Acelaşi lucru este valabil şi pentru Statele Unite. Sau, aşa cum susţineau predecesorii militanţilor wikileaks de astăzi, scopul esenţial trebuia să fie cel de a renunţa la diplomaţie şi tratate secrete. O mică minoritate, prezentă în primul rând în lumea vorbitoare de limbă engleză, era de acord cu Tolstoi, care susţinea că violenţa trebuia întotdeauna întâmpinată cu nonviolenţă şi rezistenţă pasivă; iar la capătul opus se aflau cei care considerau că războaiele trebuiau clasificate în conflicte drepte şi nedrepte şi că, în anumite împrejurări, precum apărarea împotriva tiranilor sau a atacurilor neîndreptăţite, războiul era justificat.

O chestiune asupra căreia conveneau majoritatea adepţilor mişcării pentru pace înainte de 1914 şi care era mai sustenabilă decât dezarmarea era arbitrajul disputelor internaţionale. Arbitrajul, prin intermediul unor comisii independente, fusese folosit în secolul al XIX-lea şi ocazional repurtase chiar şi succese remarcabile, precum soluţionarea acuzaţiilor aduse de americani Marii Britanii în 1871, declanşate de activităţile navei Confederaţiei, Alabama, construită într-un port britanic. În ciuda protestelor Uniunii, Marea Britanie a permis vasului să navigheze în ape de mare adâncime, unde a scufundat sau a capturat mai mult de şaizeci de vase ale Uniunii. Guvernul american victorios a cerut compensaţii Marii Britanii — a cerut iniţial Canada — dar, în cele din urmă, s-a mulţumit să i se ceară scuze şi să i se plătească în numerar circa 15 milioane de dolari. În fiecare an, Congresele Universale pentru Pace votau rezoluţii prin care cereau guvernelor lumii să pună bazele unui sistem viabil de arbitraj. Pe de o parte, datorită acestei presiuni publice şi pentru că şi guvernele îşi doreau să evite războiul, în ultima parte a secolului, ţările au început să apeleze din ce în ce mai des la arbitraj. Peste jumătate din cele 300 de acorduri dintre 1794 şi 1914 s-au soluţionat după 1890. În plus, un număr din ce în ce mai mare de state semnau acorduri bilaterale de arbitraj. Optimiştii sperau ca, într-o bună zi, să poată avea un acord de arbitraj multilateral, o curte de justiţie dură şi un organism de drept internaţional şi, de ce nu, poate cea mai idealistă perspectivă, un guvern mondial.[747] Aşa cum a afirmat un american: „Logica de neclintit în progresul uman modern ridică arbitrajul la un asemenea loc de cinste.”[748]

Alţi militanţi preferau să se concentreze asupra dezarmării sau îngrădirii înarmării. Atunci, ca şi acum, se poate spune că simpla existenţă a armelor, a armatei şi, în paralel, a inevitabilei curse a înarmărilor creşteau

probabilitatea războiului. Chiar şi producătorii de arme erau o ţintă frecventă a militanţilor pentru pace, considerându-se că aceştia alimentau cu bună ştiinţă tensiunile, chiar şi conflictele, pentru a-şi vinde bunurile. Aşa că în 1898, când tânărul ţar a trimis pe neaşteptate o invitaţie deschisă puterilor lumii pentru a se întâlni şi a discuta „gravele probleme" generate de creşterea fără precedent a armamentului, sugerându-le să conlucreze pentru a soluţiona această problemă, militanţii pentru pace, precum Suttner, au fost încântaţi. Într-adevăr, invitaţia, cu referinţele ei la „motoarele îngrozitoare ale distrugerii" şi ororile pe care le-ar fi putut aduce cu sine un război, ar fi putut fi scrisă de oricare dintre pacifişti. Se pare că acţiunea ţarului ar fi fost alimentată de idealism, dar şi de considerente politice, căci Rusia nu reuşea să ţină pasul cu cheltuielile celorlalte puteri europene pentru înarmare.[749] Într-o a doua scrisoare, Rusia sugera subiectele de dezbatere, printre care sistarea măririi armatelor fiecărei ţări, interzicerea unor arme mai noi şi letale şi elaborarea de reglementări cu privire la modul de purtare al războiului.[750]

Guvernele celorlalte state europene au rămas indiferente sau, precum Germania, ostile ideii, dar au trebuit să facă faţă entuziasmului opiniei publice. În întreaga lume, au apărut petiţii şi scrisori prin care delegaţii erau îndemnaţi să lucreze în folosul păcii. În Germania, o campanie pentru aprobarea unei declaraţii de susţinere a dezarmării a strâns peste un milion de semnături. Documentul, trimis la Haga, a devenit un exemplu al modului în care naţionalismul avea să submineze încercările de dezarmare înainte de 1914. „Nu ne dorim ca Germania să se dezarmeze", se consemna în document, „atât timp cât lumea care ne înconjoară e plină de baionete. Nu vrem să ne slăbim poziţia în lume sau să renunţăm la vreun avantaj de care ne putem bucura dintr-o competiţie paşnică între naţiuni."[751]

„O să continui cu această comedie de conferinţă, dar am să-mi ţin pumnalul aproape în timp ce valsez", a spus kaiserul.[752] De această dată, unchiul său din Marea Britanie a fost de acord cu el. „Este cel mai mare nonsens şi cea mai mare prostie pe care am auzit-o vreodată", a spus Eduard.[753] Germania a participat la conferinţă cu intenţia de a o distruge, dacă ar fi putut face asta fără să fie numai ea învinovăţită. Delegaţia ei era prezidată de Georg zu Münster, ambasadorul german la Paris, căruia îi displăcea total simpla idee de organizare a conferinţei. Printre delegaţii germani s-au numărat Karl von Stengel, un profesor de la München, care, cu puţin timp înainte de începerea procedurilor, a publicat un pamflet prin care condamna dezarmarea, arbitrajul şi întreaga mişcare pentru pace.[754] Delegaţii au primit indicaţii de la Holstein, direct din Ministerul german de Externe: „Nu există ţel mai înalt pentru stat decât protejare intereselor sale... în cazul marilor puteri, acestea nu vor fi neapărat echivalente cu menţinerea păcii, ci mai degrabă cu agresarea inamicului şi concurentului de o grupare unită, în mod adecvat, în jurul statelor mai puternice."[755]

În comparaţie cu celelalte puteri, Austro-Ungaria era lipsită de entuziasm. Instrucţiunile primite de delegaţi de la ministrul de externe, Gołuchowski,

erau următoarele: „Relaţiile prezente nu permit obţinerea unor rezultate esenţiale. Pe de altă parte însă, noi înşine nici nu ne dorim să obţinem ceva, cel puţin în ceea ce priveşte chestiunile militare şi politice.”[756] Franţa, stat în care mişcarea pacifistă luase amploare, tindea să susţină conferinţa, însă ministrul ei de Externe, Delcassé, era îngrijorat că delegaţii reuniţi la Haga ar fi putut vota rezoluţii care să oblige Franţa să renunţe la speranţele de a recăpăta Alsacia şi Lorena pe cale paşnică: „În ceea ce mă priveşte, chiar dacă sunt ministru de externe, sunt, mai înainte de toate, francez şi nu pot să mă abţin să nu împărtăşesc sentimentele francezilor.”[757] Marea Britanie, care l-a trimis ca delegat şi pe amiralul Jacky Fischer, era dispusă să discute arbitrajul, dar nu era interesată de dezarmare. Amiralitatea a spus guvernului că o sistare a programului de dezvoltare a marinei era „relativ impracticabilă” şi că orice restricţie impusă asupra armelor noi şi îmbunătăţite „ar fi favorizat interesele naţiunilor primitive şi ar fi fost împotriva celor mai civilizate”. În ceea ce priveşte încercările de reglementare a comportamentului pe timp de război, „lorzii se opun ca ţara să fie obligată de-o asemenea manieră, întrucât un asemenea aranjament ar conduce în mod sigur la incriminări reciproce”. Ministerul de Război a fost la fel de abrupt: niciuna dintre măsurile propuse de ruşi nu era de dorit.[758] Statele Unite au trimis o delegaţie condusă de Andrew White, ambasadorul său la Berlin, printre membrii căreia se număra şi Alfred Magan, susţinătorul puterii navale. Acesta „simpatiza foarte puţin, dacă nu chiar deloc cu principalele scopuri ale conferinţei”[759], a scris White în jurnalul său. În principiu, americanii susţineau pacea, dar nu doreau să se implice în discuţiile despre limitarea unor anumite arme, pe motiv că forţele americane, atât cele navale, cât şi cele terestre, erau atât de mici, încât europenii trebuiau să-i lase în pace.[760] Pe parcursul conferinţei, White a făcut o declaraţie edificatoare în acest sens. Ataşatul militar britanic a transmis la Londra: „Amiralul francez mi-a spus, la sfârşitul discursului, că americanii distruseseră comerţul şi flota spaniolă şi că acum nu voiau ca cineva să încerce să le distrugă pe ale lor.”[761]

Delegaţii din circa douăzeci şi şase de ţări, inclusiv din cele mai multe ţări europene, dar şi din Statele Unite, China şi Japonia, s-au reunit la Haga, în mai 1899, alături de militanţi pentru pace conduşi de Suttner şi Bloch. (Hotelul care a găzduit-o pe Suttner a arborat un steag alb în onoarea prezenţei sale şi a cauzei ei). Olandezii, care se temeau de un război între Franţa şi Germania din cauza poziţiei lor geografice, au organizat o recepţie generoasă de inaugurare şi aveau să se arate deosebit de ospitalieri şi de darnici pe parcursul conferinţei. „Probabil că de la facerea lumii încoace, niciodată nu s-a întrunit un organism atât de mare în spiritul unui scepticism mai lipsit de speranţă faţă de orice rezultat util”, scria White.[762] Familia regală olandeză a pus unul dintre palatele sale la dispoziţia conferinţei, care s-a reunit în marele salon de la intrare, decorat adecvat cu un tablou imens, în stil rubensian, înfăţişând Pacea. Delegaţii speculau cu privire la motivele ruşilor, mulţi suspectând că Rusia nu dorea decât să câştige timp pentru a-şi întări armata.[763] Un membru al delegaţiei

germane, ofiţer militar, a lăsat o impresie regretabilă căci a ţinut un discurs deosebit de belicos, în care s-a lăudat cu faptul că ţara sa îşi putea permite cu uşurinţă cheltuieli pentru apărare şi că, în plus, fiecare german considera serviciul militar „o datorie sacră şi patriotică, de îndeplinirea căreia depind existenţa, prosperitatea şi viitorul său.”[764]

Preşedintele belgian al comisiei, după ce a făcut o analiză a armamentului, a comunicat pe bună dreptate guvernului său că nimeni nu era serios când venea vorba de dezarmare.[765] Cu toate acestea, în urma conferinţei s-au semnat acorduri cu privire la chestiuni minore referitoare la armament: s-a hotărât instituirea unui moratoriu pentru producerea gazului asfixiant, interzicerea glonţului dum-dum care provoca răni îngrozitoare, precum şi aruncarea de proiectile din baloane. De asemenea, s-a aprobat ceea ce avea să devină un prim set de acorduri internaţionale cu privire la comportamentul pe timp de război, precum tratamentul uman al prizonierilor de război sau al civililor. Şi, în final, un semnificativ pas înainte în arbitrajul internaţional l-a constituit înfiinţarea unei Convenţii pentru Soluţionarea Paşnică a Disputelor Internaţionale, cu un număr de dispoziţii referitoare inclusiv la comisiile de investigare în cazul disputelor între state. În 1905, Rusia şi Marea Britanie aveau să apeleze cu succes la o asemenea comisie, pentru a soluţiona incidentul de la Dogger Bank, când flota rusească a deschis focul asupra navelor britanice de pescuit.

De asemenea, convenţia a permis instituirea unei Curţi Permanente de Arbitraj. (Câţiva ani mai târziu, filantropul american Andrew Carnegie a donat primele fonduri Palatului Păcii, construit în stil neogotic, de la Haga, care găzduieşte această instituţie şi astăzi). Deşi guvernul german, cu sprijin deplin din partea kaiserului, a intenţionat iniţial să se opună înfiinţării Curţii, a decis într-un final că Germania nu putea fi singura ţară de această părere. „Ca nu care cumva să se facă ţarul de râs în faţa Europei”, a spus kaiserul, „voi marşa la acest nonsens. Dar, în practică, voi continua să mă bazez doar pe Dumnezeu şi să apelez numai la El şi la sabia mea ascuţită. Şi o să mă cac în toate deciziile lor!” Delegaţii germani au reuşit să includă atât de multe excepţii în documentul final, încât acesta ajunsese să arate ca „o plasă de pescuit cu multe găuri”, după cum a spus Münster.[766] Deşi avea să soluţioneze zeci de cazuri înainte de Primul Război Mondial, Curtea depindea, ca şi astăzi, de disponibilitatea guvernelor de a-i deferi diverse chestiuni. Guvernul german şi-a exprimat public nemulţumirea faţă de „finalul fericit” al conferinţei, iar delegatul său, Stengel, a ales să o denunţe răsunător.[767] Cu toate acestea, diplomaţia germană a fost din nou stângace când nu trebuia şi a lăsat impresia unei puteri belicoase care nu era pregătită să coopereze cu ceilalţi.

În 1904, Roosevelt a cerut organizarea unei a doua conferinţe la Haga, însă din cauza izbucnirii Războiului Ruso-Japonez, aceasta a fost amânată pentru mai 1907. Până atunci, relaţiile internaţionale s-au agravat. Cursa navală anglo-germană era în plină desfăşurare şi se forma Tripla Înţelegere. Sir Henry Campbell-Bannerman, noul premier britanic liberal, a

sugerat includerea pe agenda conferinţei a subiectului limitării înarmării. Din moment ce susţinea, de asemenea, că puterea maritimă britanică fusese întotdeauna o forţă benefică păcii şi progresului, poate că nu este de mirare că reacţia continentală a fost una cinică şi ostilă.

Sentimentul pacifist din ce în ce mai răspândit printre cetăţeni îi îngrijora pe mulţi dintre cei aflaţi în poziţii de autoritate, oameni de stat sau din armată de exemplu, care erau de părere că războiul era un element necesar în relaţiile internaţionale şi că pacifismul avea să le micşoreze capacitatea de a folosi forţa. Iar conservatorii considerau că pacifismul era o provocare adusă vechii ordini. După cum i-a scris Alois von Aehrenthal, ministru de externe al Austro-Ungariei în perioada 1906–1912, unui prieten: „Monarhiile se opun mişcării internaţionale pentru pace pentru că aceasta se opune ideii de eroism — un concept esenţial ordinii monarhiste.”[768]

În Rusia, unde guvernul îşi dorea mână liberă ca să-şi reconstruiască forţele după devastatoarele pierderi suferite în timpul ultimului război, noul ministru de externe, Izvolski, a spus că „dezarmarea era o idee care aparţinea strict evreilor, socialiştilor şi femeilor isterice.”[769] În momentul în care, cu puţin timp înainte de deschiderea conferinţei, Bülow a declarat în faţa Reichstag-ului că Germania nu avea nici cea mai mică intenţie să discute despre limitările impuse înarmării, la Haga, a fost aplaudat şi ovaţionat.[770] Austro-Ungaria şi-a urmat aliatul. Trebuie să se pună punct acestei chestiuni „printr-o declaraţie platonică”, a spus Aehrenthal.[771] Francezii s-au trezit într-o poziţie stânjenitoare, neştiind dacă să-şi susţină vechiul aliat, Rusia, sau noul prieten, Marea Britanie, şi, în sinea lor, sperau ca această chestiune să fie, cu decenţă, dată uitării. Statele Unite, care iniţial susţinuseră ideea limitării armamentului, dădeau acum înapoi; Roosevelt devenea din ce în ce mai îngrijorat de expansiunea maritimă a Japoniei în Pacific şi lua în calcul construirea de cuirasate.[772]

De data aceasta, la Haga s-au reunit reprezentanţi din patruzeci şi patru de state împreună cu nenumăraţi militanţi pentru pace, la fel ca la conferinţa anterioară, inclusiv Bertha von Suttner şi Thomas Stead, jurnalistul englez radicalist, care organizase o Cruciadă Internaţională pentru Pace, ca să exercite presiune asupra marilor puteri. (Acesta din urmă avea să-şi schimbe radical părerea; în momentul morţii sale, pe Titanic, în 1912, era deja un militant înverşunat al construirii de şi mai multe cuirasate).[773] La această conferinţă, au participat şi câteva ţări din America Latină; acestea au organizat banchete „cu interese şi atracţii bizare”, după cum a spus un diplomat rus. Olandezii au făcut din nou tot ce le-a stat în putinţă pentru a fi ospitalieri; au rivalizat însă cu belgienii, care au organizat un turnir medieval pentru delegaţi.[774]

Englezii şi-au dat seama că dezarmarea era o cauză pierdută şi au renunţat cu tact; într-o sesiune a conferinţei, care a durat doar douăzeci şi cinci de minute, delegatul englez cu rangul cel mai înalt a înaintat o rezoluţie în care se consemna că „era de dorit ca guvernele să reia studiul

aprofundat al acestei chestiuni."[775] A fost adoptată în unanimitate, iar cursa înarmărilor, care acum deja afecta forţele terestre, a continuat. Chiar dacă germanii au fost mai diplomaţi decât la prima conferinţă de la Haga, tot au reuşit să saboteze încercarea de a adopta un tratat pentru arbitraj internaţional. Delegatul lor de rang înalt, Adolf Marschall von Bieberstein, ambasador în Imperiul Otoman, a ţinut un discurs în care a lăudat arbitrajul, subliniind în acelaşi timp că nu sosise încă momentul potrivit pentru a-l introduce. Mai târziu, a declarat că nici el nu ştia dacă era pro sau contra arbitrajului. Un delegat belgian şi-a dorit să poată muri la fel de repede şi liniştit precum fusese ucisă această idee de Marschall.[776] Eyre Crowe, un oponent de seamă al Germaniei din Ministerul de Externe, sosit la Haga ca delegat din partea Marii Britanii, i-a scris unui coleg de-al său de la Londra: „Atitudinea predominantă a fost în mod cert una de teamă faţă de Germania. Aceasta s-a comportat ca de obicei, fiind ba linguşitoare, ba intimidantă, şi uneltind în permanenţă în mod activ."[777] Exact ca la conferinţa anterioară, au existat îmbunătăţiri minore cu privire la regulile războiului, dar impresia generală a cetăţenilor a fost că reuniunea eşuase. „O minunată conferinţă de pace!", a exclamat Suttner. „Nu auzi vorbindu-se decât despre răniţi, bolnavi şi beligeranţi."[778] O a treia Conferinţă la Haga a fost stabilită pentru 1915, iar până în vara lui 1914, mai multe state înfiinţaseră grupuri menite să pregătească lucrările reuniunii.

Dacă guvernele nu s-au străduit să militeze pentru pace în anii de dinainte de 1914, mişcarea pentru pace mai avea o mare speranţă — a Doua Internaţională, organizaţie fondată în 1889, care reunea muncitorii din întreaga lume şi partidele lor socialiste. (Prima Internaţională înfiinţată de însuşi Marx în 1864 se destrămase cu zece ani în urmă, din cauza diferenţelor doctrinare.) A Doua Internaţională era o adevărată organizaţie mondială, reunind partide din întreaga Europă, dar şi din Argentina, India şi Statele Unite, şi nu putea decât să crească odată cu răspândirea industrializării. Membrii ei erau uniţi de înverşunarea faţă de duşmanul comun, capitalismul, şi de o ideologie puternic influenţată de Karl Marx, al cărui vechi colaborator, Friedrich Engels, fusese prezent la primul ei congres şi a cărui fiică şi doi gineri erau în continuare puternic implicaţi în evoluţia ei. Mai important era că a Doua Internaţională avea numeroşi adepţi; în ajunul Primului Război Mondial, avea afiliate douăzeci şi cinci de partide diferite, inclusiv Partidul Laburist Englez, cu patruzeci şi doi de membri în parlamentul local, şi Partidul Socialist Francez, carea avea 103 locuri în parlament şi deţinea o cincime din voturile francezilor. Cel mai important partid era SPD-ul german, cu peste un milion de membri, deţinând un sfert din voturile germanilor şi, după alegerile din 1912, 110 locuri în parlament, fiind cel mai mare partid reprezentat în Reichstag. Dacă muncitorii din toată lumea se puteau uni — iar ei nu ţineau cont de naţiune, după cum spusese Marx, ci doar de interesele clasei din care făceau parte —, aveau puterea de a se opune războiului. Capitalismul îi exploata pe muncitori, dar avea nevoie de ei pentru a menţine fabricile deschise, căile ferate şi porturile funcţionale — dar şi pentru a-i chema la

luptă în caz de mobilizare. „Puterea ta militară? Excelenţă!”, l-a apostrofat un activist socialist francez pe kaiser. „Nu vezi că patru milioane de muncitori germani s-au pişat pe ea!”[779] (Unul dintre motivele pentru care Ministerul german de război s-a opus o perioadă atât de îndelungată extinderii armatei era teama că recruţii din clasele muncitoare nu aveau să lupte cu loialitate.) Iar când socialismul avea în cele din urmă să triumfe, războiul urma să fie de domeniul trecutului. După cum i-a spus dispreţuitor Karl Liebknecht, una dintre personalităţile de seamă ale stângii Partidului Social Democrat German, lui Sutnner: „Noi vom reuşi să obţinem ceea ce încercaţi voi, şi anume pace pe pământ, adică democraţie socială, care de fapt este o mare ligă internaţională a păcii.”[780]

Lui Suttner nu îi păsa prea mult de socialişti. După părerea ei, muncitorii aveau nevoie de patronajul elitelor dacă voiau să devină un element util al societăţii. „În primul rând, trebuie să renunţe la caracterul brutal”, spunea ea.[781] În general, relaţiile dintre mişcarea pentru pace, ce reunea în special membri din clasa de mijloc, şi socialişti au fost dificile în deceniile de dinainte de 1914. Păturile superioare şi mijlocii se temeau de retorica revoluţionară, iar socialiştii aveau tendinţa de a considera liberalismul un capitalism cu chip blând, care le ascundea muncitorilor caracterul său adevărat. Când venea vorba de pace, socialişii nu aveau răbdare să discute despre problemele dragi liberalilor care se opuneau războiului, precum arbitrajul sau dezarmarea; mai importantă era răsturnarea capitalismului, considerat cauza războiului. În 1887, Engels a descris un viitor sumbru, în care, în Europa, avea să izbucnească un mare război ce va aduce cu sine foamete, moarte, boli şi colapsul economiilor, societăţilor şi, în final, al statelor. „Zeci de coroane se vor rostogoli în şanţuri şi nimeni nu va fi acolo ca să le ridice.” Finalul războiului era imposibil de prevăzut. „Doar un rezultat este absolut sigur: epuizarea generală şi punerea pietrei de temelie a premiselor victoriei finale a clasei muncitoare.”[782]

Cu toate acestea, îşi doreau oare socialiştii europeni să plătească un asemenea preţ pentru victoria lor? Nu ar fi fost mai bine să militeze împotriva războiului şi să se folosească de mijloace paşnice, pentru a dobândi puterea? Extinderea dreptului de vot şi îmbunătăţirea condiţiilor de lucru pentru clasele muncitoare, în special în Europa Occidentală, păreau să promită realizarea acestui ideal pe alte căi, mai degrabă prin folosirea sufragiului, a legii şi cooperării cu celelalte partide politice cu interese comune decât printr-o revoluţie sângeroasă. Încercarea de a revizui ortodoxia marxistă, potrivit căreia schimbarea nu putea avea loc decât prin ciocniri violente între clasele sociale, a provocat dezbateri supărătoare, care au dezbinat partidele socialiste europene, în special partidul german social-democrat, lucru care avea să zdruncine din temelii şi Internaţionala a Doua. După nenumărate discuţii în care ambele părţi au scotocit prin lucrările marilor părinţi ai socialismului, Marx şi Engels, în căutare de susţinere, socialiştii germani au votat pentru menţinerea ortodoxiei revoluţionare. Ironia era că, de fapt, aceştia alegeau reforma, şi chiar una de amploare. Sindicatele, care numărau din ce în ce mai mulţi

membri, erau gata să colaboreze cu sectorul de afaceri pentru a primi beneficii în folosul membrilor lor; iar la nivel local, membrii socialişti din consiliile municipale, spre exemplu, au colaborat cu partidele clasei de mijloc. Însă la nivel naţional, socialiştii nu renunţau la vechea atitudine ostilă, votând împotriva guvernului cu orice prilej, iar deputaţii lor au rămas în mod ostentativ pe scaune în momentul în care întreg Reichstag-ul s-a ridicat pentru a-l ovaţiona pe kaiser.[783]

Conducerea socialistă germană se temea, pe bună dreptate, că mulţi membri ai guvernului şi-ar fi dorit să se folosească de orice pretext pentru a readuce în vigoare vechile legi antisocialiste ale lui Bismarck. Kaiserul nu a contribuit la soluţionarea problemelor când le-a adus din nou aminte public soldaţilor lui că ar fi putut ajunge în momentul în care ar fi fost nevoiţi să-şi împuşte propriii colegi. Alegerile din 1907, care au avut loc pe fundalul propagării sentimentelor naţionaliste ca urmare a înăbuşirii brutale de către Germania a unei revolte în colonia sa din Africa de Sud-Vest, i-au şocat pe socialişti. Au fost acuzaţi de dreapta naţionalistă de lipsă de patriotism şi au pierdut optzeci şi trei de locuri în Reichstag. Acest lucru a întărit, la rândul său, aripa moderată a partidului: un nou deputat al SPD, Gustav Noske, a promis în primul său discurs ţinut în Reichstag că va riposta la agresiuni externe „la fel de implacabil ca orice membru al burgheziei”.[784] Conducerea partidului a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a-şi menţine propria aripă de stânga sub control, opunându-se tuturor apelurilor la greve generale sau activităţi revoluţionare.[785] Dacă guvernul german ar fi fost mai înţelept şi ar fi înţeles nenumăratele semne că SPD-ul nu mai era o ameninţare gravă la adresa ordinii existente, atunci poate că socialismul ar fi devenit un curent principal al politicii vremii. În schimb, guvernul a continuat să-i ameninţe pe socialişti, considerându-i suspicioşi şi îndoindu-se de loialitatea lor. Prin urmare, conducerea socialistă, nu avea motive întemeiate să abandoneze recunoaşterea formală a ortodoxiei marxiste, indiferent de acţiunile reale ale membrilor lor.

Principalul vinovat pentru acest amestect de conformitate ideologică şi timiditate era un bărbat mărunt şi slab, August Bebel, organizatorul-şef al SPD, principalul său purtător de cuvânt în faţa parlamentului şi responsabilul cu menţinerea aderenţei la marxism. Părinţii săi erau membri ai clasei muncitoare, tatăl un ofiţer în rezervă, în vechea armată prusacă, iar mama menajeră. Până la împlinirea vârstei de treisprezece ani, a rămas orfan, iar rudele sale l-au dat în ucenicie la o tâmplărie. În anii 1860, s-a convertit la marxism şi şi-a dedicat restul vieţii politicii. S-a opus atât războiului german de unificare împotriva Austriei din 1866, cât şi războaielor împotriva Franţei din 1870 şi, mai apoi, a fost condamnat în consecinţă pentru trădare. Deşi s-a folosit de timpul petrecut în închisoare pentru a citi şi a scrie o broşură despre drepturile femeilor, i-a plăcut întotdeauna mai mult să organizeze — lucru la care chiar se pricepea — decât să ţină discursuri. A contribuit la înfiinţarea Partidului Social Democrat în 1875 şi l-a transformat într-o organizaţie mare şi disciplinată.

Bebel a făcut parte din delegaţia germană de la congresul de înfiinţare a celei de-a Doua Internaţionale şi, pe parcursul anilor, SPD a devenit cel mai important membru al acesteia, graţie dimensiunilor şi disciplinei sale. Recomandarea Germaniei pentru membrii constituenţi al Internaţionalei era simplă şi rigidă: trebuiau să ţină întotdeauna cont de lupta de clasă, nu trebuiau să recurgă la compromisuri, înţelegeri cu partidele burgheze, să ia parte la guvernare alături de partidele burgheze sau să sprijine cauze de acest gen. La Congresul din 1904, de la Amsterdam, Bebel l-a condamnat pe liderul socialist francez Jean Jaurès pentru că susţinuse republica franceză în timpul afacerii Dreyfus: „Monarhia sau republica — ambele sunt regimuri de clasă, ambele sunt o formă de menţinere a conducerii burgheze, ambele sunt menite să protejeze ordinea capitalistă a societăţii.” Germanii şi aliaţii lor, printre care socialiştii francezi mai doctrinari, au votat o rezoluţie ce condamna orice încercare de îndepărtare de la conceptul luptei de clasă „de asemenea manieră, încât, în loc să cucerim puterea politică prin înfrângerea duşmanilor noştri, instaurăm o politică prin care ne împăcăm cu ordinea actuală”. Jaurès, care credea cu pasiune în solidaritatea socialistă, a acceptat rezoluţia. Dacă alţii ar fi fost disperaţi sau ar fi purtat ranchiună, el şi-a impus să depună eforturi pentru a reuni diferitele facţiuni ale mişcării socialiste franceze şi internaţionale.[786]

Jaurès era genul de persoană pentru care cauza era mai importantă decât el însuşi şi care nu purta pică. În viaţa sa privată, prietenia nu ţinea cont de barierele ideologice, iar în politică, era întotdeauna gata să apeleze la oponenţii săi. „Simpatia sa umană era atât de universală”, spunea Romain Rolland, „încât nu putea fi nici nihilist, nici fanatic. Orice gest de intoleranţă îi repugna.”[787] Printre liderii socialişti de dinainte de 1914, Jaurès se remarcă pin inteligenţă, felul în care înţelegea perfect realităţile politice şi înclinaţia sa pentru compromisuri şi optimism. Având o încredere de nezdruncinat în raţiune şi bunătatea fundamentală a naturii umane, a crezut până în ziua morţii că scopul politicii era să construiască o lume mai bună. Deşi îi studiase cu minuţiozitate pe Marx şi pe restul marilor socialişti, ideologia sa nu a fost niciodată doctrinară. Spre deosebire de Marx, nu considera că istoria era, în mod inevitabil, o luptă între clase; Jaurès credea că avea să rămână întotdeauna loc pentru iniţiativă şi idealism, că avea să se găsească întotdeauna o altă cale, mai paşnică, spre viitor. Îşi dorea o lume bazată pe libertate şi dreptate pentru toată lumea, o lume care aducea fericire. Un scop al socialismului, a spus el la un moment dat, ar trebui să fie acela de a le permite oamenilor de rând „să savureze toate bucuriile vieţii, care acum le sunt rezervate doar celor privilegiaţi”.[788]

Robust, cu umeri laţi şi un chip deschis şi prietenos, cu ochi albaştri, adânci, Jaurès şi-a croit drum în viaţă cu o energie incomensurabilă. Era atât un politician desăvârşit, cât şi un intelectual atent, care ar fi putut ajunge un mare cărturar clasic. Era un tip inteligent, chiar genial, dar acest lucru nu îl făcea arogant sau rău. S-a căsătorit cu o femeie anostă, care nu

îi împărtăşea convingerile, dar căreia el i-a rămas loial. Deşi îşi pierduse credinţa în Dumnezeu din tinereţe, nu a spus nimic în momentul în care ea a decis să-şi crească copiii în spirit religios. Îi plăceau mâncarea bună şi vinul, dar uita adesea să mănânce când era angajat în conversaţii de calitate, cealaltă mare pasiune a sa. Nu îl interesau averea sau rangul social. Apartamentul său de la Paris era confortabil, dar ponosit, iar biroul lui era construit din câteva scânduri aşezate pe un suport. Purta haine care păreau să fi fost aruncate pe el cu furca, povestea Ramsay MacDonald, care îl văzuse la un congres socialist în 1907. Cu o pălărie de paie turtită pe cap, Jaurès se plimba nestingherit, povestea MacDonald, „ca un tânăr proaspăt intrat într-o lume nouă sau ca un actor ambulant care îşi luase soarta în mâini, o înfrânsese şi descoperise cum să-şi umple timpul cu o fericită lipsă de griji.”[789]

Jaurès s-a născut în 1859, la Tarn, în sudul Franţei, într-o familie din clasa de mijloc, dar aflase pe pielea lui ce însemna sărăcia, căci tatăl său trecuse fără succes de la o îndeletnicire la alta. Mama sa, care părea să fi fost cea puternică în familie, reuşise să-l trimită la un internat local, unde a câştigat cele mai multe distincţii dintre toţi elevii. Datorită talentului şi nenumăratelor lui realizări, a plecat la Paris pentru a-şi continua studiile, ajungând în final la École Normale Supérieure care, la acea vreme, la fel ca şi acum, era o instituţie de prestigiu unde studiau elitele franceze. Chiar şi la o vârstă relativ fragedă, Jaurès a afişat un mare interes pentru chestiunile sociale, aşa că nu este de mirare că a ales să intre în politică. A fost ales în parlament pentru prima dată în 1885, iar în 1889, după ce nu a mai fost reales, şi-a petrecut patru ani predând la Toulouse şi lucrând în consiliul municipal, o experienţă practică ce avea să-l facă să aprecieze importanţa pâinii de zi cu zi pentru votanţi. A fost membru al parlamentului francez timp de treizeci şi cinci de ani, şi preşedintele Partidului Socialist Francez un deceniu. Era un mare orator. Ştergându-şi fruntea de sudoare din cauza efortului, vorbea cu mare convingere, cu elocvenţă şi cu patos, în parlament, la congresele socialiste sau în oraşele şi satele franceze, pe când traversa ţara în lung şi în lat. Îşi făcea timp să scrie mult şi a fost editorul ziarului socialist L’Humanité începând cu 1904, unde a publicat peste 2 000 de articole în următorii zece ani.

După înfrângerea repurtată în 1904 la congresul celei de-a Doua Internaţionale, Jaurès a devenit din ce în ce mai preocupat de deteriorarea situaţiei internaţionale şi s-a dedicat cauzei păcii. Sprijinea de mult timp arbitrajul şi dezarmarea, însă acum a început să studieze războiul în sine. Jaurès a elaborat un studiu de amploare, citind cărţi de teorie militară şi istoria războiului, şi lucrând îndeaproape cu un tânăr căpitan francez de armată, Henry Gérard. Într-o noapte, pe când cei doi bărbaţi discutau într-o cafenea din Paris, Jaurès i-a descris lui Gérard cum ar fi arătat războiul viitorului: „salvele de tun şi bombele; naţiuni întregi decimate; milioane de soldaţi zăcând în mocirlă şi sânge; milioane de cadavre...” Câţiva ani mai târziu, într-o bătălie de pe frontul de est, un prieten l-a întrebat pe Gérard de ce se uita în zare. „Mi se pare că toate acestea îmi sunt cunoscute”, a

răspuns Gérard. „Jaurès a prevăzut acest infern, această anihilare totală.”[790] În Franţa, Jaurès a propus transformarea armatei franceze dintr-o forţă profesionistă ce se concentra asupra ofensivei într-o miliţie a cetăţenilor, asemenea celei elveţiene, unde serviciul militar dura şase luni, după care soldaţii se reîntorceau la cazarme pentru scurte perioade de instrucţie. Această nouă armată era folosită doar pentru apărarea ţării. Aşa reuşise Revoluţia Franceză să înfrângă armatele trimise de duşmanii ei să o înăbuşe — prin înarmarea naţiunii, susţinea Jaurès. Nu este de mirare că ideile sale au fost respinse de instituţiile politice şi armate, deşi, privind în retrospectivă, accentul pe care el îl punea asupra defensivei era de maximă importanţă.[791]

Nici apelurile sale către a Doua Internaţională nu au avut succes, cu toate că, începând cu 1904, chestiuni precum felul în care trebuie să acţioneze pentru a preveni războiul sau în cazul declanşării unui război generalizat s-au aflat pe agenda ei la fiecare dintre congrese. Din păcate, devenise clar încă de la început că existau puncte de vedere profund diferite şi posibil dăunătoare. Jaures şi acoliţii săi, precum membrul parlamentar laburist britanic Keir Hardie, erau de părere că socialiştii trebuiau să folosească toate armele posibile împotriva războiului, fie ele tulburări parlamentare, demonstraţii în masă sau, în caz de necesitate, revolte. Socialiştii germani însă, în pofida discursului lor revoluţionar, afişau aceeaşi precauţie în acţiunile practice, precum în cele interne. O chestiune-cheie asupra căreia nu cădeau de acord era înţelegerea cu privire la paşii concreţi ce trebuiau făcuţi în cazul în care ar fi izbucnit războiul. Germanii nu erau pregătiţi să se angajeze sau să oblige în prealabil a Doua Internaţională la măsuri precum greva generală, deşi majoritatea socialiştilor (şi chiar şi liderii politici şi militari ai Europei) credeau că acest lucru ar fi adus naţiunile în imposibilitatea de a declanşa război. În ceea ce-l priveşte pe Jaurès, acesta nu era pregătit să dezbine mişcarea socialistă insistând asupra acestei teorii. Diferenţele erau mascate prin rezoluţii aparent interesante care condamnau războiul, subliniau hotărârea claselor muncitoare ale lumii de a-l preveni şi erau în mod deliberat vagi cu privire la modalitatea în care se vor pune în practică. După cum se scria şi în rezoluţia congresului de la Stuttgart, din 1907: „Internaţionala nu este capabilă să expună în scris forma exactă a acţiunii ce trebuie întreprinsă de clasa muncitoare împotriva militarismului, la momentul şi la timpul potrivite, deoarece aceasta diferă, bineînţeles, în funcţie de statul de provenienţă.”[792] Şapte ani mai târziu, Internaţionala avea să se confrunte cu cea mai mare provocare din istoria ei.

În anii de dinainte de Primul Război Mondial, a Doua Internaţională a continuat să creadă că putea lucra eficient în folosul păcii. În pofida retoricii ei, începea să renunţe la vechea tendinţă de a vedea capitalismul doar în alb şi negru, ca principal inamic. Odată cu răspândirea investiţiilor şi a comerţului, capitalismul ajungea să unească mai puternic lumea şi, bineînţeles, acest lucru reducea şansele de război. Chiar şi bătrânul radicalist Bebel scria în 1911: „Recunosc în mod deschis că, probabil, cel

mai bun garant al păcii mondiale este exportul internaţional de capital.” Iar după ce puterile au reuşit să gestioneze cu succes crizele din Balcani din 1912 şi 1913, un lucru era limpede: capitalismul era de partea păcii. La congresul de la Basel, din 1912, Internaţionala a Doua a mers atât de departe, încât a afirmat că avea să colaboreze cu pacifiştii din clasa de mijloc.[793]

De altfel, existau din ce în ce mai multe dovezi încurajatoare că ar fi existat o solidaritate socialistă în faţa tensiunilor internaţionale. În ianuarie 1910, partidele socialiste din diverse state balcanice s-au reunit la Belgrad pentru a găsi un numitor comun. „Trebuie să rupem frontierele”, se scria în manifestul reuniunii, „care separă aceste popoare ale căror culturi sunt identice, aceste ţări ale căror destine economice şi politice sunt strâns interconectate, trebuie să zdrobim jugul dominaţiei străine care înrobeşte naţiunile şi le privează de dreptul de a-şi determina propria soartă.”[794] În primăvara lui 1911, când relaţiile dintre Austro-Ungaria şi Italia erau deosebit de tensionate, socialiştii din ambele state au demarat campanii împotriva măririi cheltuielilor militare şi războiului.[795] Momentul în care au existat cele mai mari speranţe a fost loc în toamna lui 1912, când a izbucnit Primul Război Balcanic. Atunci, socialişti din întreaga Europă, 200 000 la Berlin şi alţi 100 000 în afara Parisului, au organizat demonstraţii ample pentru pace, iar a Doua Internaţională a ţinut un mare congres în acelaşi scop. Peste 500 de delegaţi din douăzeci şi trei de partide socialiste diferite (numai sârbii au refuzat să vină) s-au întânit în oraşul elveţian Basel. Copii îmbrăcaţi în alb i-au condus pe străzi spre o catedrală gotică de gresie roşie. Personalităţi de seamă ale mişcării socialiste au păşit în amvon şi au condamnat războiul, războiul în general, şi au vorbit despre puterea claselor muncitoare. Jaurès, care a vorbit ultimul, a ţinut unul dintre cele mai măreţe discursuri ale sale. „Vom părăsi această sală devotaţi cauzei salvării păcii şi civilizaţiei”. Congregaţia, căci asta pare să fi fost, a intonat un ultim imn, iar la orgă a fost interpretat Bach. „Sunt încă ameţită de tot ce am văzut”, scria extaziată revoluţionara rusoaică Alexandra Kollontai unui prieten.[796] Trei luni mai târziu, cele mai mari două partide ale Internaţionalei a Doua, cel francez şi cel german, au elaborat un manifest comun prin care condamnau cursa înarmărilor şi promiteau să colaboreze pentru pace.[797] În acea vară însă, în timp ce socialiştii francezi se opuneau unei propuneri de dezvoltare numerică a armatei franceze, social-democraţii germani din Reichstag votau creşterea bugetului alocat armatei germane.

Principala slăbiciune a celei de-a Doua Internaţionale nu era însă simpla lipsă de unitate strategică şi tactică, ci naţionalismul însuşi. Acest lucru era la rândul lui mascat de limbaj; la fiecare congres anterior anului 1914, oratorii din toate ţările au împărtăşit sentimentele nobile ale fraternităţii internaţionale dintre clasele muncitoare, şi, fără îndoială, majoritatea chiar credea în acestea. Însă devreme, chiar în 1891, un delegat olandez, prezent la cel de-al doilea congres al Internaţionalei, a rostit cuvintele stânjenitoare, dar profetice: „Sentimentele internaţionale nuntrite de

socialism nu sunt împărtăşite de fraţii noştri germani.”[798] Nu se putea spune acelaşi lucru despre celelalte partide socialiste sau despre sindicate. S-a dovedit că naţionalismul nu era ceva încropit şi impus de către clasele conducătoare asupra restului societăţii; avea rădăcini puternice în diferitele societăţi europene. Era evident în cântecele naţionaliste ale muncitorilor francezi sau în mândria cu care muncitorii germani îşi făceau serviciul militar.[799] Poate că este mai uşor să înţelegem în retrospectivă impactul pe care naţionalismul l-a avut asupra celei de-a Doua Internaţionale: spre exemplu, neputinţa de a se hotărî asupra modului de sărbătorire a Zilei de 1 Mai, polemicile din 1905–1906 dintre liderii sindicatelor germane şi franceze din timpul primei crize marocane sau criticile pe care şi le aduceau reciproc partidele socialiste germane şi franceze cu privire la modul lor de acţiune.[800] Tentativa pe care au avut-o în 1910 socialiştii din Balcani de a construi un front comun s-a năruit în anul următor, în momentul în care socialiştii bulgari — deja ocupaţi să se lupte — s-au întors împotriva sârbilor.[801]

În 1908, Partidul Socialist Austriac şi-a criticat propriul guvern pentru anexarea Bosniei-Herţegovina, dar a arătat foarte puţină simpatie pentru resentimentul afişat de sârbi faţă de această mişcare. Într-adevăr, socialiştii austrieci aveau tendinţa de a considera că ţara lor avea misiunea de a civiliza Balcanii.[802] Şi nu erau singurii. Deşi teoria socialistă condamna imperialismul, în anii de dinainte de 1914, socialiştii europeni aveau tendinţa de a apăra posesiunile ţărilor lor în colonii, pe motiv că civilizaţia superioară aducea beneficii celei inferioare. Unii socialişti germani au mers şi mai departe, susţinând că Germania avea nevoie de şi mai multe colonii pentru că acestea aduceau beneficii economice claselor muncitoare ale ţării.[803] În 1911, când Italia a declanşat un război imperialist deschis cu Imperiul Otoman pentru a ocupa teritorii în Africa de Nord, aripa de dreapta a Partidului Socialist Italian a votat cu guvernul. Deşi, mai târziu, partidul i-a exclus pe aceşti deputaţi, secretariatul acestuia a afirmat că detesta presiunile făcute de cea de-a Doua Internaţională: „Trebuie să înceteze toate criticile şi toate cererile pentru acţiuni mai energice — indiferent de unde provin ele —, trebuie să fie descrise, în mod corect, ca fiind exagerate şi iraţionale.”[804]

În anul următor, belgianul Camille Huysmans, aflat la conducerea biroului celei de-a Doua Internaţionale, a trebuit să abandoneze temporar ideea de a organiza următorul congres la Viena, din cauza tensiunilor existente între socialiştii de diferite naţionalităţi. „Situaţia din Austria şi Boemia este efectiv deplorabilă. Tovarăşii noştri de aici se devorează unii pe ceilalţi. Discordia a atins apogeul. Sentimentele sunt încordate şi, dacă ne reunim la Viena, o să avem un congres al vrajbei şi o să lăsăm lumii cea mai proastă impresie posibilă. Nu numai austriecii şi cehii se află în această situaţie; acelaşi lucru e valabil şi pentru Polonia, Ucraina, Rusia şi Bulgaria”[805], a scris el. Relaţia dintre socialiştii germani şi francezi a fost piatra de temelie a celei de-a Doua Internaţionale (aşa cum relaţia dintre cele două state constituie astăzi piatra de temelie a Uniunii Europene),

ambele părţi subliniind în repetate rânduri importanţa acestui lucru. Cu toate acestea, în 1912, Charles Andler, profesor de germană la Sorbona, cunoscut pentru simpatiile sale atât faţă de socialism, cât şi faţă de Germania, a prezentat publicului larg un adevăr supărător. Muncitorii germani, a scris el într-o serie de articole, erau mai degrabă germani decât internaţionalişti şi, în caz de război, indiferent de motiv, ar fi susţinut Germania.[806]

Mişcarea pentru pace a clasei de mijloc nu s-a dovedit mai imună la naţionalism decât a Doua Internaţională. Pacifiştii italieni au fost profund dezamăgiţi în momentul în care colegii lor austrieci au refuzat să demonstreze pentru drepturile minorităţilor (printre care se numărau, desigur, şi italienii din Austro-Ungaria).[807] Alsacia şi Lorena constituiau de multă vreme un motiv de vrajbă între pacifiştii germani şi francezi, primii susţinând că locuitorii provinciilor erau fericiţi şi prosperi sub conducere germană, în timp ce francezii aduceau argumente care să susţină faptul că erau oprimaţi, ca de exemplu numeroşii vorbitori de franceză care emigrau.[808] Niciuna dintre părţi nu avea încredere în cealaltă. „Dacă ar fi să nu ne mai înarmăm, francezii ne vor ataca mie în sută”[809], a spus un pacifist german în 1913. Nici pacifiştii britanici şi germani nu aveau mai multă încredere unii în ceilalţi. În 1911, în momentul declanşării unei crize cu privire la Maroc, ce ameninţa să se transforme într-un război între Marea Britanie şi Germania, Ramsay MacDonald a spus în Camera Comunelor că spera că „nicio naţiune europeană nu avea să creadă nici măcar o clipă că diviziunile politice din ţara sa o să slăbească spiritul naţionalist sau unitatea naţională”. Anul următor, un pacifist german de seamă şi-a criticat colegii pentru că luaseră apărarea Marii Britanii care, spunea el, „ameninţă siguranţa vitală a creşterii noastre naţionale.”[810] Pacifiştii din întreaga Europă au încercat să-şi reconcilieze convingerile cu naţionalismul, făcând o distincţie clară între războaiele de agresiune şi cele defensive. Şi bineînţeles că era corect să aperi instituţiile liberale, chiar şi pe cele imperfecte, de regimurile autocratice. Pacifiştii francezi, de exemplu, au ţinut întotdeauna să sublinieze că republica trebuia apărată, la fel cum strămoşii lor apăraseră Revoluţia Franceză de inamicii săi externi.[811] În 1914, unul dintre scopurile liderilor europeni, pe măsură ce criza se adâncea, era acela de a convinge populaţiile că orice decizie de a porni la război avea să fie luată numai din motive defensive.

Războiul în sine a fost elementul decisiv care a subminat încercările de a menţine pacea în Europa. Bloch sperase că farmecul războiului avea să dispară pe măsură ce tehnologia evolua, armele devenind tot mai mortale şi mai industriale. De fapt, s-a întâmplat exact opusul; răspândirea militarismului şi entziasmul pur manifestat faţă de război i-a atras pe foarte mulţi europeni. Chiar şi Angell, care a încercat din răsputeri să-şi convingă cititorii că războiul era iraţional, a fost nevoit să recunoască: „Războiul are, în istoria lui, în recuzita lui, ceva care incită şi răscoleşte profund emoţiile, făcând sângele să-ţi clocotească în vine, îi zguduie chiar şi pe cei mai paşnici dintre noi şi face apel la instincte latente care ne

rămân necunoscute, asta ca să nu vorbesc de admiraţia noastră înnăscută pentru curaj, iubirea noastră de aventură, de mişcare intensă şi acţiune.”[812]

(j) ▬▬▬▬▬

[710] Laurence, „Bertha von Suttner”, 184–5.

[711] Ibid., 196.

[712] Blom, The Vertigo Years, 192.

[713] Laurence, „Bertha von Suttner”, 186–7; Joll şi Martel, The Origins of the First World War, 260–61; LaFeber, The Cambridge History of American Foreign Relations, 43.

[714] Kennedy, Rise of the Anglo-German Antagonism, 293.

[715] Rotte, „Global Warfare”, 483–5.

[716] Bloch, The Future of War, xxx.

[717] Ibid., lxxi.

[718] Ibid., ix.

[719] Ibid., xix.

[720] Travers, „Technology, Tactics, and Morale”, 266.

[721] Bloch, The Future of War, xvi.

[722] Ibid., xi.

[723] Dungen, „Preventing Catastrophe”, 456–7.

[724] Ceadel, Living the Great Illusion, 4, 20–21.

[725] Angell, The Great Illusion, versiune Kindle, loc. 4285.

[726] Ibid., loc. 947–9.

[727] Ibid., loc. 633–4.

[728] Ibid., loc. 1149.

[729] Steiner şi Neilson, Britain and the Origins, 142; Ceadel, Living the Great Illusion, 8 12, 22.

[730] Offer, The First World War, 250.

[731] Laity, The British Peace Movement, 189.

[732] Cooper, „Pacifism in France”, 360–62.

[733] Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. II, 383.

[734] Chickering, „Problems of a German Peace Movement”, 46, 52.

[735] Chickering, Imperial Germany, 239–53.

[736] Wank, „The Austrian Peace Movement”, 42–3; Dülffer, „Efforts to Reform the International System”, 28.

[737] Herring, From Colony to Superpower, 358–60.

[738] Patterson, „Citizen Peace Initiatives”, 187–92.

[739] Herring, From Colony to Superpower, 357–8.

[740] Chickering, Imperial Germany, 345.

[741] Cooper, „Pacifism in France”, 366–7.

[742] Morris, „The English Radicals’ Campaign”, passim.

[743] Weinroth, „The British Radicals”, 661–2.

[744] Kessler, Journey to the Abyss, 336, 368–9.

[745] Zweig, The World of Yesterday, 226.

[746] Cooper, „Pacifism in France”, 363.

[747] Anderson, The Rise of Modern Diplomacy, 253–5.

[748] Ibid., 255.

[749] Morrill, „Nicholas II and the Call”, 296–313.

[750] Dülffer, „Chances and Limits of Arms Control”, 98.

[751] Dülffer, „Citizens and Diplomats”, 30–31.

[752] Joll şi Martel, The Origins of the First World War, 258.

[753] Massie, Dreadnought, 429.

[754] Chickering, Imperial Germany, 225.

[755] Dülffer, „Citizens and Diplomats”, 25.

[756] Laurence, „The Peace Movement in Austria”, 55.

[757] Andrew, Théophile Delcassé, 121.

[758] BD, vol. I, 274, pp. 224–5; 276, p. 226.

[759] White, The First Hague Conference, 114.

[760] Tuchman, The Proud Tower, 252.

[761] BD, vol. I, 282, pp. 229–31.

[762] White, The First Hague Conference, 8.

[763] Ibid., 18–19.

[764] Dülffer, „Citizens and Diplomats”, 24.

[765] Dülffer, „Chances and Limits of Arms Control”, 102.

[766] Chickering, Imperial Germany, 227.

[767] Ibid., 228.

[768] Aehrenthal, Aus dem Nachlass, 388.

[769] Stevenson, Armaments, 109.

[770] Laity, The British Peace Movement, 171–2.

[771] Laurence, „The Peace Movement in Austria”, 29.

[772] Stevenson, Armaments, 109–10.

[773] Ceadel, Semi-Detached Idealists, 166.

[774] Charykov, Glimpses of High Politics, 261.

[775] Marder, From the Dreadnought to Scapa Flow, 133.

[776] Chickering, Imperial Germany, 229–30.

[777] Steiner, „Grey, Hardinge and the Foreign Office”, 434–5.

[778] Dülffer, „Efforts to Reform the International System”, 40.

[779] Howorth, „French Workers and German Workers”, 85.

[780] Chickering, Imperial Germany, 269.

[781] Laurence, „Bertha von Suttner”, 194.

[782] Joll, The Second International, 107.

[783] Craig, Germany, 1866–1945, 267–9; Joll, The Second International, 89–90.

[784] Groh, „The «Unpatriotic Socialists»„, 153–5.

[785] Chickering, Imperial Germany, 272.

[786] Joll, The Second International, 100–105; Goldberg, Life of Jean Jaurès, 329–30.

[787] Goldberg, Life of Jean Jaurès, 13.

[788] Ibid., 63–5.

[789] Ibid., 15, 375; Heinrich, Geschichte in Gesprächen, 327–8.

[790] Goldberg, Life of Jean Jaurès, 385.

[791] Porch, The March to the Marne, 247–9.

[792] Joll, The Second International, 126–43, 197.

[793] Chickering, Imperial Germany, 275; Haupt, Socialism and the Great War, 90–91, 107.

[794] Haupt, Socialism and the Great War, 67–8.

[795] Ibid., 64.

[796] Ibid., 91–2; Joll, The Second International, 152–7.

[797] Haupt, Socialism and the Great War, 102–3.

[798] Joll, The Second International, 70.

[799] Howorth, „French Workers and German Workers”, 75; Chickering, „War, Peace, and Social Mobilization”, 16–17.

[800] Joll, The Second International, 49–54; Howorth, „French Workers and German Workers”, 78–81.

[801] Haupt, Socialism and the Great War, 68–9.

[802] Ibid., 69–70.

[803] Joll, The Second International, 123–4.

[804] Haupt, Socialism and the Great War, 64–6.

[805] Ibid., 77.

[806] Ibid., 114; Goldberg, Life of Jean Jaurès, 435–8.

[807] Cooper, Patriotic Pacifism, 171.

[808] Ibid., 165–7.

[809] Chickering, Imperial Germany, 317.

[810] Weinroth, „The British Radicals”, 676; Chickering, Imperial Germany, 118.

[811] Cooper, „Pacifism in France”, 365.

[812] Angell, The Great Illusion, versiune Kindle, loc. 2928–30.

Cu gândul la război

Helmuth von Moltke, marele strateg care a avut un rol decisiv în victoriile Prusiei în războaiele germane de unificare, un bărbat chipeş, decorat cu crucea de fier, cu uniforme care îi veneau ca turnate, era întruchiparea ofiţerului provenind din aristocraţia proprietară de vaste pământuri a iuncărilor. Această imagine este reală, dar în acelaşi timp înşelătoare. Moltke cel Bătrân — apelativ folosit pentru a-l deosebi de nepotul său, şef de stat-major al Germaniei în 1914 —, un iuncăr adevărat, provenind din acea clasă socială care cultivase domenii extinse din nordul şi nord-estul Prusiei pe parcursul secolelor, dusese un trai simplu şi onorabil şi îşi trimisese fiii ca ofiţeri în armata prusacă. Generaţie după generaţie, odată cu extinderea Prusiei, aceştia luptaseră şi muriseră la datorie, aşa cum se cuvenea la acea vreme. (Nume menţionate în Războiul de Şapte Ani reapar în războaiele purtate de Hitler.) Iuncării, atât bărbaţii, cât şi femeile, erau rezistenţi din punct de vedere fizic şi erau crescuţi în conformitate cu principiile modestiei, curajului, loialităţii şi onoarei. Von Moltke împărtăşea valorile conservatoare ale clasei din care făcea parte, pura cucernicie şi simţul datoriei. În viaţa privată însă, era foarte departe de acea „vigoare bărbătească fără minte şi brutalitate scrupuloasă”, care, potrivit săptămânalului de satiră Simplicissimus, caracteriza ofiţerul iucăr. Moltke era pasionat de artă, poezie, muzică şi teatru. Citea mult, de la Goethe la Shakespeare şi Dickens, şi în diferite limbi. A tradus câteva volume din cartea Istoria declinului şi a prăbuşirii Imperiului Roman a lui Gibbon, a scris un roman de dragoste, precum şi o istorie a Poloniei. Mai important pentru evoluţia Germaniei şi a armatei sale a fost faptul că Moltke era, din mai multe puncte de vedere, un bărbat foarte modern care a înţeles că organizaţiile mari aveau nevoie de sisteme, informaţii, instruire şi de o viziune şi un etos comun pentru a izbândi. Dacă s-ar fi născut în altă perioadă şi în alt loc, ar fi fost poate un Henry Ford sau Bill Gates al Germaniei. Date fiind circumstanţele însă, a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a face faţă provocărilor cu care se confruntau corpurile de ofiţeri ale armatelor din întreaga Europă: îmbinarea valorilor unei caste de războinici cu necesităţile războiului industrial. Însă tensiunile iscate aveau să conducă la Primul Război Mondial.

Moltke, care s-a născut la 1800 în timpul Războaielor Napoleoniene şi a murit în 1891, a asistat la transformarea societăţii şi armatelor europene şi a modului în care se purtau războaiele. Avea doar şase ani când infanteria şi cavaleria lui Napoleon au invadat Prusia şi au zdrobit armatele prusace în Bătălia de la Jena. În 1870, ca şef al statului-major prusac, a repurtat un mare succes în campania împotriva Franţei. Atunci, armatele au fost transportate spre câmpul de luptă cu trenul. Douăzeci de ani mai târziu, cu puţin timp înainte de moartea lui, reţeaua de căi ferate ce împânzea Europa se triplase şi apăruseră primele vehicule cu motor cu ardere internă. Odinioară, mărimea armatelor depindea de cantitatea de provizii pe care o puteau căra sau de care trupele puteau face rost pe măsură ce

înaintau, iar raza lor de acţiune era limitată de viteza de mers şi de rezistenţa soldaţilor. Până la sfârşitul secolului al XIX-lea, trenurile transportau armate europene mult mai mari pe distanţe întinse şi le aprovizionau de la fabricile situate în apropierea căilor ferate, de unde se puteau achiziţiona toate materialele de care aveau nevoie, de la arme până la bocanci.

Datorită Revoluţiei Industriale, armatele erau acum mai mari, iar creşterea demografică a Europei asigura mână de lucru. Prusia a fost prima ţară care s-a folosit cu succes de această situaţie; impunerea serviciului militar a permis recrutarea populaţiei civile, care beneficia de câţiva ani de instrucţie militară. Apoi, soldaţii proaspăt instruiţi se reîntorceau la viaţa civilă fiind trecuţi în rezervă, însă trebuiau să rămână în formă, aşa că făceau instrucţie periodic. În 1897, Germania avea 545 000 de soldaţi în uniformă şi 3,4 milioane care puteau fi chemaţi oricând la datorie.[813] Celelalte puteri continentale nu au avut încotro şi au urmat aceeaşi procedură. Doar Marea Britanie, protejată fiind de mări şi de navele sale, a reuşit să reziste cu o mică armată de voluntari. Până la sfârşitul secolului al XIX-lea, toate puterile de pe continent aveau armate permanente — cu alte cuvinte, soldaţi care staţionau înarmaţi în unităţile lor — şi armate potenţiale mult mai mari, ai căror membri făceau parte din toate clasele sociale, gata să se reunească de îndată ce primeau ordinul de mobilizare. Când Moltke avea doar doisprezece ani şi Napoleon îşi începuse marşul către Moscova, armata franceză şi aliaţii ei numărau circa 600 000 de oameni, fiind cea mai mare forţă pe care o văzuse vreodată Europa. În 1870, Moltke a dispus mobilizarea a peste 1,2 milioane de oameni din Prusia şi statele aliate. În 1914, la douăzeci de ani după moartea sa, Puterile Centrale au adus pe câmpul de luptă peste 3 milioane de oameni.

11. Înainte de 1914, puterile europene prevedeau un război generalizat. S-au angrenat într-o cursă a înarmării şi intenţionau să declanşeze ofensiva. În imagine, cinci puteri, Marea Britanie, Franţa, Germania, Imperiul Otoman sau Turcia şi Rusia, se provoacă una pe cealaltă, înarmate până în dinţi. Unchiul Sam le priveşte dispreţuitor de la distanţă, spunând: „Băieţii ăştia vor să se dezarmeze, da' niciunu' dintre ei nu cuteză s-o facă primu'!"

Să transporţi un număr atât de mare de soldaţi era ca şi cum ai fi strămutat un oraş întreg. Soldaţii trebuiau organizaţi în regimente, transportaţi în gările corecte şi urcaţi în trenurile potrivite. În plus, aveau nevoie de echipament adecvat, de la alimente, arme şi muniţie până la caii necesari cavaleriei şi transportului, odată ce soldaţii coborau din trenuri.

Puzderia de soldaţi şi animale de povară încărcate cu echipament, care se îndrepta spre câmpurile de luptă ce le fuseseră repartizate, se reunea mai

apoi în unităţi mai mari, diviziile, care numărau, în majoritatea armatelor, circa 20 000 de oameni, şi apoi în corpuri, formate din două sau mai multe divizii. Fiecare divizie şi fiecare corp trebuia să dispună de unităţi specializate, de la artilerişti la ingineri, pentru a înainta şi a lupta eficient. În vara lui 1914, Germania a folosit 20800 de trenuri pentru a transporta către frontierele sale cele două milioane de soldaţi mobilizaţi, tone de echipament şi circa 118 000 de cai. Trenuri cu 54 de vagoane au transportat regimentele şi echipamentul către Franţa, iar podul Hohenzollern de peste Rin, de la Köln, a devenit de o importanţă crucială. În primele săptămâni ale lunii august, acesta era traversat de câte un tren la fiecare zece minute.[814] Orice problemă — aşa cum s-a întâmplat cu calea ferată transsiberiană în Războiul Ruso-Japonez — putea fi catastrofală pentru efortul de război. Proviziile puteau pleca în direcţii opuse faţă de locul în care staţionau soldaţii sau puteau rămâne blocate la macaz săptămâni la rând, în timp ce unităţi întregi rătăceau în căutarea lor. În 1859, Napoleon al III-lea a trimis un regiment mare cu trenul înspre Italia, pentru a lupta împotriva Austriei: soldaţii au ajuns la destinaţie fără pături, alimente şi muniţie. „Am trimis o armată de 120 000 de oameni în Italia, înainte să trimitem provizii în regiune”, a spus el. „Trebuia să facem exact invers”, a recunoscut el.[815]

Moltke a fost unul dintre primii lideri care au înţeles ce însemna epoca modernă: metode de organizare noi şi mult mai elaborate. Armatele trebuiau să-şi pună la punct strategiile, să deseneze hărţi şi să strângă în prealabil cât mai multe informaţii posibil, căci răgazul dintre mobilizare şi deschiderea luptei era semnificativ mai mic. Înainte de secolul al XIX-lea, armatele înaintau lent, pe jos. Frederic cel Mare, George Washington şi ducele de Wellington trimiteau iscoade călare ca să inspecteze terenul şi să încerce să localizeze duşmanul, iar în acest timp elaborau strategia de luptă. În ajunul confruntării cu inamicul, Napoleon avea foarte clar în minte cum o să-şi detaşeze armatele şi care va fi poziţia adversarului; îşi elabora strategia de luptă şi dădea ordine pentru a doua zi. Acest lucru era acum imposibil; o armată care nu îşi elabora strategia din timp era sortită pieirii. În 1819, când Moltke s-a alăturat armatei prusace, aceasta deja poseda, în stare incipientă, acel atu care în mâinile lui avea să devină cea mai importantă inovaţie instituţională a armatelor epocii moderne. Statul-major a devenit creierul care gândea, organiza şi, într-un final, conducea acea dihanie care tocmai lua naştere. Ofiţerii strângeau informaţii despre alte armate, se asigurau că hărţile erau pregătite şi actualizate şi elaborau şi testau strategii de luptă. Austro-Ungaria, de exemplu, avea planuri de război împotriva Rusiei, Italiei şi Serbiei.

Planul de război era susţinut de sute de pagini conţinând detalii referitoare la mobilizare şi căi ferate — aceasta fiind probabil cea mai importantă parte a muncii depuse de statul-major. Rapoartele includeau o mare varietate de informaţii, de la mărimea şi viteza trenurilor până la programul şi opririle acestora pentru alimentare.[816] Germania — şi la acest capitol era un model pentru alte armate europene — se asigurase de mult

ca utilizarea, construcţia şi coordonarea căilor ferate să corespundă necesităţilor militare. Până în 1914, căile ferate ce se îndreptau către vest, spre frontiera cu Franţa şi Belgia, de exemplu, aveau o capacitate mai mare decât cele destinate unui simplu transport de călători.[817] Când Moltke cel Bătrân a spus Reichstag-ului că programul de mobilizare necesita impunerea unui orar standard în întreaga Germanie, acesta a fost imediat de acord. În cadrul statului-major german, Departamentul Feroviar număra înainte de 1914 circa optzeci de ofiţeri, aleşi mai degrabă în funcţie de pricepere decât de familia din care proveneau. (O mare parte a acestora venea din rândurile clasei de mijloc, iar echivalentul lor din ziua de astăzi ar fi specialiştii în domeniul IT. Când de-abia fusese detaşat la acest departament, generalul Wilhelm Groener — aflat la conducerea acestuia în 1914 — îşi petrecea sfârşiturile de săptămână elaborând mersul trenurilor, cu soţia sa.)[818] Prin comparaţie cu alte puteri, Marea Britanie era şi la acest capitol o anomalie; până în 1911, armata britanică de abia dacă s-a consultat sau a avut vreo legătură cu companiile feroviare.[819]

Când Moltke a devenit şeful de stat-major al Prusiei, în 1857, această instituţie avea doar o mână de ofiţeri, nu era cunoscută, iar celelalte corpuri de ofiţeri îi acordau puţină importanţă. În 1866, în războiul cu Austria, când Moltke trimitea ordine directe comandanţilor de pe front, unul dintre ei a spus: „Totul sună foarte bine, dar cine este generalul Moltke?”[820] În 1871, având în spate două victorii, statul-major german, denumire care intrase acum în uz, era considerat una dintre comorile naţionale ale Germaniei, iar influenţa şi puterea instituţiei crescuseră exponenţial. În anii 1880, cu Moltke cel Bătrân încă la conducere, reunea mai multe sute de ofiţeri şi diferite departamente. A devenit, de asemenea, un model pentru statele majore din alte ţări europene, deşi niciunul dintre acestea nu deţinea o poziţie atât de excepţională şi prestigioasă precum cel german.[821] În 1883, a câştigat dreptul de acces direct la monarh şi a început să se considere liber să se concentreze la pregătirea şi declanşarea războiului, lăsând relaţiile internaţionale şi diplomaţia în seama civililor.[822] „Din punctul meu de vedere, cea mai înaltă formă de diplomaţie nu este să menţii cu orice preţ pacea, ci să modelezi situaţia politică în aşa fel încât să te afli mereu în poziţia de a putea intra în război în condiţii avantajoase.”[823] Asemenea concepţii erau periculoase pentru că cele două sfere — militară şi civilă — şi cele două activităţi — războiul şi pacea — nu puteau fi atât de clar demarcate; statul-major avea să ia decizii din considerente militare — faimoasa decizie de a invada Belgia în 1914 — ce aveau să atragă după sine grave implicaţii politice.

Cum planificarea războiului devenea mai detaliată şi mai complicată, mai apărea şi un alt pericol. Dimensiunea strategiilor, munca depusă pentru elaborarea sau schimbarea lor au devenit pretexte pentru a nu le modifica. În 1914, când Austro-Ungaria a făcut o schimbare de ultim moment în deplasarea trupelor, acest lucru a fost echivalent cu revizuirea

în pripă a optzeci şi patru de cazarme.[824] Ofiţerii care îşi petrecuseră cea mai mare parte a vieţii elaborând strategii cât mai sigure din punctul de vedere al manevrelor erau, fie că îşi dădeau seama, fie că nu, mândri şi deosebit de interesaţi de munca lor. Simpla idee de a renunţa la anii de muncă asiduă şi de a improviza era un gând în faţa căruia majoritatea armatelor europene băteau instinctiv în retragere.[825] În plus, strategii militari aveau tendinţa de a se concentra pe un singur scenariu de război, şi nu pe mai multe. Un ofiţer al statului-major, de la Departamentul de Planificare Feroviară din armata austro-ungară, considera că un pericol era ca armata să se concentreze pe perfecţionarea planurilor pentru un singur scop, riscul fiind, în acest caz, ca aceasta să nu fie pregătită pentru o schimbare bruscă a politicii externe şi a obiectivelor strategice. După părerea lui, armata nu reuşise niciodată să facă faţă cu succes, simultan, celor două necesităţi: „pe de o parte, să elaboreze planuri pe cât de detaliate posibil pentru a obţine viteza maximă care să le permită forurilor de conducere să dispună de o bază pentru primele lor eforturi; pe de altă parte, să fie pregătită să îndeplinească datoria esenţială a căilor ferate, şi anume, „să satisfacă pe dată toate pretenţiile liderilor”. Oare sistemele create pe parcursul atâtor ani, se întreba el, conferiseră suficientă libertate de decizie conducătorilor? Marea criză de la 1914 a oferit un răspuns. În momentul în care kaiserul l-a întrebat pe Moltke cel Tânăr, în 1914, dacă strategia de război a Germaniei putea fi schimbată astfel încât armata să poată lupta pe un singur front — împotriva Rusiei — şi nu împotriva Rusiei şi Franţei simultan, aşa cum se plănuise iniţial, Moltke a răspuns sec că acest lucru nu era posibil şi, deşi kaiserul nu a fost mulţumit de răspuns, nici el, nici guvernul său nu au pus sub semnul întrebării această afirmaţie. Pe parcursul deceniilor, şi nu numai în Germania, atât conducătorii militari, cât şi cei civili au ajuns să accepte că planificarea militară era sarcina experiţilor şi că civilii nu aveau nici cunoştinţele, nici autoritatea necesare, pentru a pune întrebări sau a contesta deciziile lor.

Acuzaţia că din cauza rigidităţii strategiilor antebelice se creaseră arme apocaliptice, care odată declanşate nu mai puteau fi oprite, a fost considerată una dintre cauzele esenţiale, dacă nu chiar principala cauză a Marelui Război. Cu toate acestea, fie ele cât de complexe, programele căilor ferate şi cele de mobilizare puteau fi şi chiar erau modificate anual de armată, pe măsură ce aceasta primea mai multe informaţii, se construiau noi linii ferate sau se modificau obiectivele strategice. Iar scopurile per ansamblu puteau fi schimbate şi se puteau elabora şi planuri alternative. După război, generalul Groener, de la Departamentul Feroviar al statului-major german, a susţinut că el şi oamenii săi ar fi putut elabora noi planuri în iulie 1914 pentru a se mobiliza doar împotriva Rusiei, nu şi a Franţei, şi că ar fi putut face acest lucru pe loc, fără o amânare care să fie periculoasă pentru Germania. Pe parcursul Marelui Război, armata a descoperit că putea elabora planuri pentru a detaşa rapid regimente numeroase cu trenul de la un capăt al câmpului de luptă la altul.[826] Primul exemplu uimitor al acestei capacităţi a devenit evident în prima lună de

război, când conducerea germană de pe Frontul de Est a transferat un regiment militar de circa 40 000 de oameni la câteva sute de kilometri mai la sud. Nu planurile de mobilizare în sine au fost cele care au declanşat războiul; mai degrabă se poate spune că liderii civili ai Europei au dat greş, în primul rând prin faptul că nu s-au informat cu privire la conţinutul strategiilor de război şi, în al doilea rând, prin faptul că nu au pus accentul pe o serie de planuri în loc să se bazeze pe o singură strategie care le îngloba pe toate.

Strategiile au contribuit la declanşarea Marelui Război prin faptul că au exercitat presiune suplimentară asupra forurilor decizionale, scurtând intervalul în care se puteau lua decizii. În timp ce în secolul al XVIII-lea şi chiar şi în prima parte a secolului al XIX-lea, guvernele aveau luni întregi la dispoziţie în care se puteau gândi dacă îşi doreau sau trebuia să pornească la război, acum nu aveau decât câteva zile. Mulţumită Revoluţiei Industriale, odată ce se decidea mobilizarea armatelor, acestea puteau ajunge la frontierele statelor, pregătite de luptă, în decurs de numai o săptămână, iar în cazul Germaniei sau al Rusiei, unde distanţele de parcurs erau mai mari, în două săptămâni. Puterile europene ştiau în principiu cât timp le-ar fi luat să se mobilizeze şi să fie gata de luptă. Era esenţial ca în această situaţie să nu se întârzie prea mult. O mobilizare parţială, când inamicul se afla deja la frontiere, complet mobilizat, era coşmarul oricărei armate europene, unul care a ajuns să fie împărtăşit şi de o mare parte a civililor.

Uimitor pentru procesul de luare a deciziilor din 1914 este cât de repede s-a ajuns la concluzia că până şi cea mai mică amânare ar fi fost echivalentă cu un pericol. În Austro-Ungaria, Conrad susţinea că fiecare zi conta în procesul de detaşare a trupelor austriece în Galicia, lângă graniţa cu Rusia; orice amânare i-ar fi lăsat pe austrieci nepregătiţi în faţa unui atac masiv din partea ruşilor. Generalii Joseph Joffre şi Moltke, şefii de stat-major din Franţa şi Germania, şi-au avertizat guvernele că până şi o zi, poate chiar şi câteva ore, ar fi însemnat grave pierderi umane şi teritoriale în faţa inamicului. Iar civilii, copleşiti de responsabilităţile lor şi având încredere în experţi, nu au pus sub semnul întrebării deciziile acestora, nu s-au întrebat, de exemplu, dacă nu ar fi fost mai bine să pună la punct defensiva şi să aştepte ca inamicul să atace.[827] Aşa că, de îndată ce o putere vecină începea să se mobilizeze sau dădea semne că se pregătea să o facă, vecinilor le era greu să nu reacţioneze la fel. Ar fi fost sinucidere curată să stea cu mâinile în sân, iar o mobilizare întârziată ar fi fost acelaşi lucru. Acestea erau argumentele oferite de armată în 1914 pentru a-i determina pe liderii civili să dea ordine. Argumente similare, intervalul invocat de această dată fiind mult mai scurt, de câteva minute, nu zile, i-au fost oferite preşedintelui Kennedy în timpul Crizei Rachetelor din Cuba: dacă ar fi aşteptat şi nu ar fi lansat pe dată rachete împotriva Uniunii Sovietice, atunci ar fi fost prea târziu, căci rachetele sovietice s-ar fi aflat deja în aer. Acesta a ales să ignore sfaturile armatei; în 1914, nu toţi liderii civili demonstrau o asemenea independenţă.

Privind în retrospectivă, ne putem da seama cu uşurinţă că strategii militari funcţionau într-o situaţie de gol de putere. Deşi datele variau de ţară la ţară, în general, strategii statului-major se considerau ingineri, care elaborau cele mai bune planuri pentru apărarea naţiunii şi care lăsau consideraţiile de ordin diplomatic şi politic în seama civililor. Dificultatea, întotdeauna prezentă în relaţia dintre conducătorii civili şi cei militari, era că lucrurile nu puteau fi atât de uşor departajate în chestiuni de ordin militar şi nonmilitar. Statul-major german a decis că trebuia să invadeze Belgia din pure motive strategice pentru un atac încununat de succes împotriva Franţei, însă, cu toate acestea, invazia de la 1914 avea să afecteze grav reputaţia Germaniei în ţările neutre, îndeosebi în Statele Unite, şi să convingă Marea Britanie să intre într-un război în care în alte condiţii nu ar fi intrat. De prea multe ori, civilii nu ştiau sau nu erau interesaţi să se informeze cu privire la planurile militare; conţinutul şi anvergura discuţiilor purtate ani la rând între statul-major britanic şi cel francez i-a surprins pe majoritatea membrilor cabinetului britanic în 1914. Şi viceversa era valabilă. Armata franceză a staţionat două regimente, care puteau fi foarte bine folosite în altă regiune, de-a lungul graniţei comune dintre Franţa şi Italia, pentru a afla, şapte ani mai târziu, că guvernele francez şi italian semnaseră un acord secret de aplanare a tensiunilor în această zonă.[828]

Nici diferitele departamente ale armatei din cadrul aceluiaşi stat nu făceau întotdeauna schimb de informaţii şi nu îşi coordonau eforturile. Sub comanda lui Jacky Fisher, Marina Regală a refuzat să pună la dispoziţia armatei planurile sale de război, de teamă ca acestea să nu fie divulgate. În 1911, cu prilejul unei reuniuni prelungite şi furtunoase a Comitetului pentru Apărare Imperială, succesorul lui Fisher, Sir Arthur Wilson, a subliniat că marina nu avea nici cel mai mic gând sau interes să transporte regimente britanice pe continent, deşi armata luase de ceva vreme în calcul această posibilitate. Deşi armata germană se temea de un atac maritim pe coasta germană a Mării Baltice, armata şi marina au încercat o singură dată, în 1904, să efectueze manevre comune în zonă.[829] Se pare că de-abia în 1912, cu doi înainte de izbucnirea războiului, cancelarul german a fost informat cu privire la planul de război al ţării.[830] În 1914, după cum susţine amiralul Tirpitz în jurnalul său, el şi marina încă nu ştiau ce plănuia armata germană.[831]

Noul accent pe care armatele europene îl puneau pe expertiza tehnică nu se potrivea, de cele mai multe ori, cu valorile împărtăşite de clasele sociale din care proveneau nenumăraţii ei ofiţeri. În momentul în care un ofiţer, membru al unuia dintre regimentele de cavalerie la modă la acea vreme, s-a gândit să se înscrie la şcoala superioară de război, acreditată, fără prea mare tragere de inimă, de armata britanică cu câţiva ani în urmă, un coleg de-al său i-a spus cu fermitate: „Ei bine, o să-ţi dau un sfat, şi anume să nu le sufli o vorbă despre asta colegilor tăi ofiţeri. Dacă o faci, o să devii foarte antipatizat.”[832] În amata austro-ungară, ofiţerii din regimentele de cavalerie îi porecliseră pe cei înscrişi la artilerie „evreii praf

de puşcă”, şi chiar şi artileriştii considerau că echitaţia era mult mai importantă decât expertiza tehnică.[833] Cu toate că armatele continentale deveneau din ce în ce mai mari şi, ca atare, erau nevoite să accepte în rândurile lor ofiţeri provenind din clasele urbane de mijloc, această schimbare nu a atras după sine un mai mare entuziasm sau respect pentru capacităţile tehnice sau academice; de fapt, ofiţerii din clasa de mijloc păreau să fi absorbit valorile aristocratice, îşi însuşiseră duelul spre exemplu, şi nu invers. Deşi acest lucru avea dezavantajele lui şi adâncea dezacordul dintre armată şi societate, a unit pe de altă parte corpurile de ofiţeri şi a consolidat acceptarea anumitor trăsături de caracter apreciate de aristocraţie — simţul datoriei, vitejia, neclintirea în faţa morţii —, valori care erau necesare în armată. Însă tipul de război pe care şi-l imagina majoritatea era din ce în ce mai anacronic în raport cu cerinţele secolului al XIX-lea. Armatele europene priveau în trecut şi aveau ca puncte de reper mari soldaţi ai istoriei: Alexandru cel Mare, Iulius Cezar şi, în trecutul mai apropiat, Frederic cel Mare sau Napoleon. Iar soldaţii moderni tânjeau să imite marile victorii ale trecutului, atacurile infanteriei, stilul de luptă corp la corp sau regimentele de cavalerie.[834] Evenimentele militare, mai ales cele din războaiele recente, consolidau viziunea romantică, eroică despre război şi stârneau admiraţia pentru actele individuale de curaj. Observatorii europeni ai Războiului Ruso-Japonez erau plini de admiraţie faţă de soldaţii japonezi, care luptaseră şi muriseră ca nişte adevăraţi războinici — şi se temeau că europenii nu mai erau capabili să se comporte astfel.[835] Însă războiul cu care se confruntau europenii la 1900 era cu mult diferit faţă de cele purtate în trecut. Revoluţia Industrială produsese arme mai puternice, mai de încredere, mai precise, cu o rază de acţiune mai mare, ceea ce însemna că, de cele mai multe ori, soldaţii nici nu îi vedeau pe duşmanii pe care-i ucideau. Era mult mai uşor să aperi anumite poziţii decât să ataci: la acel moment, tehnologia necesară cuceririi unei fortificaţii puternice, precum avioanele sau vehiculele blindate, nu exista. După cum a spus un general francez după bătălia lungă de la Verdun din Marele Război: „Trei oameni şi o mitralieră pot opri un batalion de eroi.”

Având în vedere dezvoltarea metalurgiei, armele — de la armele standard ale soldatului la artilerie — erau mai puternice şi mai rezistente; cu noile explozibile, inclusiv cele inventate de Alfred Nobel, raza lor de acţiune era mai largă; iar ghintuirea le făcea mai precise. Soldaţii de pe vremea lui Napoleon aveau muschete, pe care, dacă erau bine antrenaţi, le puteau reîncărca, ţinându-le în poziţie verticală, şi cu care puteau trage de trei ori pe minut. Însă acestea erau precise doar pentru ţinte aflate la cel mult patruzeci şi cinci de metri distanţă. (Din acest motiv, soldaţii trebuiau şi puteau să ţintească de-abia când vedeau albul ochilor duşmanului, după cum se spunea.) În 1870, soldaţii aveau puşti cu care puteau ţinti precis până la jumătate de kilometru distanţă; în plus, puteau încărca arma şi trage de şase ori pe minut, şi din şezut, şi stând la orizontală, ceea ce însemna că nu erau expuşi focului inamic. În 1900, puştile erau precise — şi letale — având o rază de acţiune de până la aproape un kilometru, iar

noile mitraliere puteau trage sute de focuri pe minut. Inovaţiile nu se opreau aici: artileria de câmp, care în 1800 avea o rază de acţiune situată cu puţin peste o jumătate de kilometru, atingea şapte kilometri la 1900; puşti mai grele, adesea montate pe vagoanele trenurilor, aveau o rază de acţiune de zece kilometri. Astfel, în timp ce se îndreptau către inamic, atacatorii trebuiau să supravieţuiască zeci de kilometri bombardamentelor de artilerie, şi nu câteva sute de metri sub ameninţarea puştilor şi mitralierelor.[836]

Bloch a avertizat cu privire la acest ultim lucru — la zona de tragere, la avantajul tot mai mare al defensivei, la posibilitatea apariţiei unor situaţii dificile pe câmpul de luptă, care puteau dura luni sau chiar ani. Cu toate acestea, strategii militari europeni i-au ignorat lucrările. În fond, fiind evreu din naştere, bancher şi pacifist, Bloch întrupa tot ce tindeau ei să desconsidere. Când a ţinut trei seminarii în vara lui 1900, la United Services Institute, publicul, format în mare parte din cadre militare, a ascultat politicos, dar nu s-a arătat convins de spusele lui: „Acesta este aşa-numitul nonşovinism sau nonmilitarism”, a spus un maior general, „lacrimogenul umanitarism”.[837] În Germania, unul dintre istoricii militari de seamă ai epocii, Hans Delbrück, a spus: „Din punct de vedere ştiinţific, lucrarea nu conţine mai nimic care s-o recomande. Este mai degrabă o colecţie de materiale lipsite de spirit critic şi prost clasificate; şi, deşi este împodobită cu ilustraţii, modul de tratare a subiectului este amatoricesc, şi are o mulţime de detalii care nu au nimic de-a face cu problema prezentată.”[838] După cum s-a plâns chiar şi Bloch, armata era mai degrabă o castă preoţească ce nu era de acord cu intervenţia din exterior. „Ştiinţa militară a fost din cele mai vechi timpuri o carte cu şapte peceţi, pe care numai cei iniţiaţi erau demni să o deschidă.”[839]

Cu toate acestea, forţele armate europene conştientizau problema şi îi acordau atenţie. Şi cum ar fi putut să nu o facă? Doar încercaseră la rândul lor noile arme şi studiaseră dovezile aduse de ultimele războaie. Observatorii militari europeni fuseseră martori la Războiul Civil American dintre 1861 şi 1865 sau la cel dintre Turcia şi Rusia din 1877 şi văzuseră cu ochii lor că o combinaţie de poziţii defensive bine pregătite, inclusiv tranşee şi focuri rapide de arme, provocaseră mari daune atacatorilor şi avuseseră un efect mai devastator asupra lor decât asupra apărării. La Bătălia de la Fredericksburg din 1862, ca să facem referire doar la unul dintre nenumăratele exemple, Uniunea a dispus detaşarea a nenumărate regimente de soldaţi împotriva unor poziţii foarte bine apărate ale Confederaţiei. Toate atacurile au eşuat, iar Uniunea a pierdut de două ori mai mulţi soldaţi decât Confederaţia. Se spune că răniţii de pe câmpul de luptă îşi implorau camarazii să nu continue atacurile zadarnice. Pentru forţele armate europene, mai familiar era exemplul Războiului Franco-Prusac, unde, spre exemplu, 48 000 de germani au apărat o linie de circa treizeci şi cinci de kilometri împotriva a 131 000 de francezi.[840] În trecutul mai apropiat, Războiul Burilor şi cel Ruso-Japonez aduseseră noi dovezi: fermierii buri, ascunşi în tranşee, au pricinuit pierderi grele englezilor în

timpul atacurilor frontale ale acestora, iar acelaşi lucru a fost valabil şi în Orientul Îndepărtat.

Deşi pacifiştii sperau ca progresul să conducă la ideea că războiul este ceva ce ţine doar de trecut şi se foloseau de conflicte precum Războiul Ruso-Japonez şi cel al Burilor pentru a scoate în evidenţă nebunia conflagraţiilor, forţele armate şi nenumăraţi lideri civili din Europa nu-şi puteau imagina o lume fără război, tendinţă consolidată de teoriile darwinismului social, conform căruia societăţile aveau duşmani ereditari naturali, iar conflictul dintre ele era inevitabil. Spre exemplu, în anii antebelici, armata franceză elaborase teoria „unei Germanii eterne", un inamic mortal şi înverşunat al Franţei. În nenumăratele scrisori trimise către superiorii lor, ataşaţii militari francezi la Berlin descriau Germania ca fiind o forţă întunecată şi malefică, ce nu avea să se oprească din a distruge Franţa.[841] Armata germană, pe de altă parte, împărtăşea o viziune similară asupra Franţei, motivată de secole de ostilitate, dar şi de invidie şi de sete de răzbunare, după recenta ei înfrângere. Conducătorii europeni vedeau războiul în termeni mai puţin apocaliptici, ca pe un instrument necesar guvernării. Istoria recentă, îndeosebi unificarea Italiei şi a Germaniei, părea să confirme faptul că războiul aducea rezultate la costuri relativ mici. Înainte de 1914, unii europeni aflaţi în poziţii de putere considerau războiul preventiv benefic, căci acesta contribuia la reducerea teritorială a inamicului înainte ca acest lucru să fie prea târziu. În fiecare dintre crizele majore dintre 1905 şi 1914, conducătorii din toate statele au luat serios în calcul posibilitatea războiului preventiv. Nu numai cetăţenii europeni erau pregătiţi din punct de vedere psihologic pentru Marele Război, ci şi liderii.

Strategii militari europeni au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a găsi explicaţii plauzibile la problemele ofensivei şi costurilor din ce în ce mai ridicate ale războiului în termeni de vieţi omeneşti. Ultimele războaie, de exemplu, nu fuseseră purtate corect, aşa cum le-ar fi purtat cele mai avansate armate europene. „Aceste ciocniri sălbatice nici nu merită numele de război", i-a spus un general european lui Bloch despre Războiul Civil American, „şi i-am convins pe ofiţerii mei să nu citească toate consemnările despre acesta."[842] Armata britanică susţinea că pierderile din sudul Africii erau lipsite de concludenţă, căci dimensiunea şi tipul de teren din regiune nu permiteau învăţarea unor lecţii utile, aplicabile în Europa. În plus, majoritatea credea că, în fond, japonezii câştigaseră războiul cu ruşii tocmai pentru că erau mai pregătiţi să atace şi mai dispuşi să-şi asume pierderi mai mari decât ruşii. Prin urmare, lecţia nu susţinea că atacul nu mai funcţiona, ci că trebuiau făcute presiuni şi mai mari, cu forţe mai numeroase.[843] Istoria militară, tratată cu mare stimă de armatele europene, considerată a fi sursa tuturor cunoştinţelor despre război, era invocată pentru a susţine aceste argumente.[844] Bătăliile cu deznodăminte clare, precum cea de la Leipzig din 1813 sau cea de la Sedan din 1870, se bucurau de mai multă atenţie decât luptele defesive sau cele cu final incert. Bătălia de la Cannae din Războaiele Punice, când Hanibal

înfrânsese o armată romană mult mai mare, reuşind să-i încercuiască pe romani, era una dintre preferatele colegiilor militare şi o sursă de inspiraţie pentru generalul Alfred von Schlieffen, conducătorul statului-major german, în momentul în care a elaborat tactica de cucerire a Franţei printr-o acţiune masivă de dublă încercuire a armatelor franceze.[845]

Reticenţa forţelor armate europene de a accepta noile tactici de război poate fi explicată, pe de o parte, prin inerţia birocratică: schimbarea tacticilor, manevrelor militare sau metodelor de instruire necesită mult timp şi provoacă nesiguranţă. Coeziunea armatelor cerută de ofiţerii acestora a condus la o mentalitate colectivă în care originalitatea şi loialitatea erau preţuite mai puţin decât spiritul de echipă. În plus, la fel ca şi astăzi, armata era instruită să soluţioneze probleme şi să aibă rezultate, şi asta se aştepta din partea ei. Din punct de vedere psihologic, este mult mai uşor să privim lucrurile în termeni de acţiune; în război, acest lucru înseamnă să preiei ofensiva şi să obligi la luarea unei decizii. Înainte de 1912, când Rusia încă se gândea la un război defensiv împotriva Germaniei sau a Austro-Ungariei, sau a amândurora simultan, comandanţii regionali s-au plâns că e greu să elaboreze planuri clare.[846] În schimb, un atac era mai curajos şi mai impresionant; să stai să aştepţi în poziţii bine apărate sau în fortăreţe părea mai degrabă o lipsă de imaginaţie sau chiar o laşitate. „Defensiva”, spunea un general-maior britanic în 1914, „nu presupune niciodată un rol satisfăcător pentru un britanic, aşa că acesta nu studiază mai deloc această posibilitate.”[847]

Cu toate acestea, nu trebuie să ne închipuim că strategii militari de dinainte de 1914 au fost singurii care au insistat atât de mult asupra ofensivei; istoria şi prezentul debordează de mărturii ale capacităţii uimitoare a oamenilor de a trece cu vederea, minimaliza sau ignora dovezi care nu corespund unor teorii şi presupuneri puternic înrădăcinate. Acest cult al ofensivei, aşa cum a fost el botezat de nenumăraţi istorici, a fost mai puternic decât orice înainte de 1914 în gândirea strategilor militari europeni (şi, ca să fim corecţi, şi în a celor americani sau japonezi), poate pentru că alternativa — faptul că războiul evoluase şi ajunsese într-un punct în care declanşarea acestuia ar fi putut provoca daune grave şi uzură reciprocă, fără o victorie clară a vreuneia dintre tabere — era atât de impalpabilă şi dificil de înţeles.

Viitorul comandant suprem al Aliaţilor din Primul Război Mondial, Ferdinand Foch, pe atunci instructor la Colegiul Statului-Major Francez, a scris, în 1903, o lucrare extinsă prin care demonstra că două batalioane aflate în atac ar trage cu 10 000 mai multe gloanţe decât un batalion aflat în defensivă şi că astfel ar câştiga înfruntarea.[848] Tehnologia şi puterea apărării puteau fi întrecute dacă forţele ofensive le depăşeau semnificativ pe cele defensive, din punct de vedere numeric. Însă mai important decât aspectul numeric era factorul psihologic: prin instructajul primit şi apelurile la patriotism, soldaţii trebuiau să fie motivaţi atât să atace, cât şi să fie gata să-şi dea viaţa pe câmpul de luptă. Ei şi generalii lor trebuiau să accepte pierderi masive fără să-şi piardă curajul. Aşa că, de exemplu,

exerciţiile de luptă cu baionete erau considerate importante pentru că le insuflau soldaţilor dorinţa de a ataca.[849] La fel şi uniformele care îţi luau ochii: „Le pantalon rouge, c'est la France!', a exclamat un fost ministru de război când succesorul său a propus renunţarea la pantalonii roşi tradiţionali şi îmbrăcarea costumului de camuflaj de către soldaţii francezi.[850]

Înainte de 1914, caracterul, motivaţia, moralul, erau considerate elementele-cheie ale succesului ofensivei. Punând accentul pe importanţa factorului psihologic, armata s-a inspirat dintr-un curent de gândire împărtăşit de o mare parte a societăţii europene de la acea vreme. Lucrările lui Nietzsche sau Bergson, de exemplu, treziseră interesul pentru puterea liberului-arbitru. În lucrarea sa clasică despre instructajul infanteriei, din 1906, colonelul Louis de Grandmaison, unul dintre principalii teoreticieni militari francezi ai perioadei antebelice, a arătat că: „Ni se spune, pe bună dreptate, că factorul psihologic este extrem de important în luptă. Dar acesta nu este totul: ca să spunem adevărul, nici nu există alţi factori, căci orice altceva — armele, capacitatea de manevră — este o simplă influenţă indirectă, căci declanşează reacţii morale... inima omenească se află de cele mai multe ori în centrul tuturor chestiunilor ce ţin de război."[851]

Ofensiva era, de asemenea, o modalitate de a trece peste dezacordul dintre societate şi armată, inspirându-le să caute binele comun şi să lupte pentru o cauză comună. Pentru armata franceză, aspru criticată în urma afacerii Dreyfus, când moralul, atât cel al ofiţerilor, cât şi cel al soldaţilor, era la pământ, ofensiva promitea calea de a înainta. În 1911, când conducerea ei a fost preluată de Joseph Joffre, acesta a susţinut că gândirea defensivă îi răpise armatei sentimentul unui ţel precis: „Acela de a crea o doctrină coerentă, pe care să o impună ofiţerilor, dar şi civililor, de a crea un instrument pentru a aplica ceea ce eu consider a fi doctrina corectă — aceasta consider eu că este sarcina mea iminentă."[852] În forţele armate, dar şi în organizaţiile militare ale societăţii civile, precum mişcările pentru tineret, se punea un accent mai mare pe inocularea unor valori precum sacrificiul de sine decât pe avantajul nou descoperit al ofensivei pe timp de război. De asemenea, se punea accentul pe depăşirea hibelor societăţii moderne şi eliminarea a ceea ce mulţi, în special în vechile cercuri aristocratice, considerau a fi degenerarea rasială şi deteriorarea societăţii. Pentru ofiţerii ce proveneau din acest mediu — un număr din ce în ce mai mic, dar totuşi un grup influent —, această încercare redeschidea drumul către o societate considerată mai bună, în care valorile lor erau puse la loc de cinste. Acel distins soldat victorian, Sir Garnet Wolseley, din mica nobilime anglo-irlandeză, o clasă care împărtăşea o mare parte a valorilor iuncărilor germani, cerea înrolarea în Marea Britanie pe motiv că ar fi fost „un antidot revigorant" împotriva efectului de slăbire a societăţii moderne. „Instructajul naţional menţine virilitatea unui stat robustă şi sănătoasă şi, salvând-o de la degenerare, slujeşte în mod nobil cauzei civilizaţiei."[853] În momentul în care civilii germani s-au amuzat pe seama

ruşinii resimţite de armată ca urmare a acţiunilor impostorului căpitan de la Köpenick, Hugo von Freytag-Loringhoven, un teoretician militar şi educator de seamă, a scris dezgustat că o asemenea zeflemea era rezultatul „egoismului pur şi dependenţei de confort şi de traiul dulce”. Moartea pe câmpul de luptă, a scris el, era „răsplata supremă a vieţii”; în nenumăratele lui volume despre război a descris soldaţii germani din trecut care mărşăluiau de bunăvoie înspre focul inamicului.[854]

În momentul în care îşi imaginau războaiele viitorului, forţele armate europene gândeau în termeni de bătălii decisive ce aveau ca scop anihilarea forţelor inamice. În plus, se linişteau gândindu-se la victoriile din trecut. „Corpul ofiţerilor şi-a format teoriile studiind războaiele lui Napoleon şi citindu-l pe Moltke”, a spus Groener despre colegii săi din statul-major german, „crezând într-o invadare rapidă a teritoriului inamic de către armată; în deciziile de război luate în câţiva paşi rapizi şi măreţi; într-o pace în care un inamic fără apărare este nevoit să accepte fără a crâcni condiţiile impuse de cel victorios.”[855] La fel în Germania, amintirea marii victorii de la Sedan, din 1870, era încă proaspătă şi ajunsese să bântuie corpurile ofiţerilor la fel cum amintirea victoriei din strâmtoarea Tsushima ajunsese să influenţeze gândirea maritimă japoneză înainte şi în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Victoriile nu trebuiau să fie parţiale, să lase loc de negociere; trebuiau să fie decisive, pentru ca inamicul să fie zdrobit şi să accepte orice condiţii de pace i se ofereau. La nivel tactic, strategii militari încă erau de părere că regimentele de cavalerie jucau un rol la fel de important ca pe vremea lui Napoleon, care le lansase în atac când liniile de infanterie ale inamicului începeau să fie slăbite. Războiul din Africa de Sud scosese în evidenţă un alt element important: cavaleria înarmată cu arme de foc putea face manevre pe lângă flancurile inamice, însă cavaleria din armatele europene refuza să fie folosită ca regimentele americane de Rough Riders. „Trebuie să acceptăm ca principiu”, se consemna în manualul de cavalerie britanic la 1907, „că puşca, oricât de eficientă ar fi, nu poate înlocui efectul produs de viteza calului, fascinaţia imaginii călăreţului şi teroarea lamei de oţel pur”.[856] Se vorbea despre crearea unei rase de cai mai rapide şi mai puternice care să galopeze mai iute de-a lungul zonei de tragere.

Atacurile, bătăliile, războiul însuşi aveau să fie rapide şi, cel mai important, scurte. „Prima mare bătălie”, a spus un ofiţer parlamentului francez în 1912, „va decide întregul război, iar războaiele vor fi scurte. Ideea ofensivei trebuie să pătrundă în spiritul naţional.”[857] Asemenea vorbe străbăteau din întuneric; liderii europeni, atât cei civili, cât şi cei militari, ştiau că, pe viitor, războaiele puteau fi lungi. Acum armatele puteau fi ţinute pe câmpul de luptă mai mult decât în trecut, când aici nu era posibil să fie transportate provizii suficiente pentru o perioadă nedeterminată de timp, iar bolile făceau ravagii printre soldaţi. Acestea fuseseră limitele naturale care stabileau durata unei campanii. Strategii europeni de la sfârşitul secolului al XIX-lea se temeau de lungi războaie de uzură şi se îndoiau de capacitatea propriilor societăţi de a le rezista.

De asemenea, alţii bănuiau că războiul le scăpa de sub control şi că era din ce în ce mai mai greu ca acesta să se soldeze cu un rezultat clar. Armatele repurtau victorii clare, aşa cum făcuseră Prusia şi aliatele ei la Sedan, dar era posibil ca cetăţenii să nu accepte verdictul. După Bătălia de la Sedan, poporul francez se mobilizase şi continuase să lupte. În 1883, marele teoretician militar german Colmar von der Goltz şi-a publicat influenta lucrare The Nation in Arms, în care a analizat noul fenomen al războiului între popoare întregi şi a avertizat cu privire la durata mai lungă a acestuia şi la preţul inacceptabil de mare care ar fi trebuit plătit ca o tabără să iasă învingătoare. „Numai în momentul în care, după cele ambele părţi vor depune mari eforturi, va interveni o criză, urmată de epuizarea inevitabilă a uneia dintre părţi, lucrurile vor începe să se mişte mai rapid.”[858] Câţiva ani mai târziu, Moltke cel Bătrân a lansat faimosul său avertisment în faţa Reichstag-ului cu privire la finalul războaielor de cabinet şi începutul noii ere a războaielor popoarelor. Conservatorii aveau motive întemeiate să se teamă de consecinţele războiului, fie că era vorba de faliment economic, tulburări sociale sau revoluţie. La scurt timp după izbucnirea Primului Război Mondial, un conservator rus de seamă, P. N. Durnovo, a avertizat, într-un faimos memorandum, că, pentru Rusia, războiul se va sfârşi aproape sigur cu o înfrângere şi, inevitabil, cu o revoluţie.

Cu doi ani înainte, în Austro-Ungaria, Blasius Schemua, la un moment dat conducător al statului-major pentru o scurtă perioadă de timp, a expus argumente similare guvernului său: oamenii nu înţelegeau bine care aveau să fie consecinţele războiului.[859] Cu toate acestea, spre deosebire de Durnovo, Schemua, nu a insistat ca guvernul său să evite cu orice preţ războiul. Mai degrabă, asemenea predecesorului (şi succesorului) său, Conrad, a susţinut o politică externă mai agresivă şi a acceptat, resemnat, dar nuntrind în acelaşi timp speranţe, că aceasta avea a se sfârşi cu un război. Poate că cetăţenii Austro-Ungariei îşi vor da seama că materialismul gol nu avea să le satisfacă necesităţile spirituale; sub o conducere adecvată, ar fi putut lua naştere o nouă epocă, mai eroică.[860] În Germania, foarte mulţi, poate chiar majoritatea liderilor militari de dinainte de 1914, se îndoiau că un război scurt şi decisiv ar fi fost posibil, însă, cu toate acestea, continuau să elaboreze planuri pentru un asemenea război, pentru că nu vedeau alternativa. Într-un război al impasului şi uzurii, Germania ar fi putut foarte bine să piardă, iar ei, ca grup, s-ar fi putut prăbuşi de pe piedestalul pe care fuseseră urcaţi în societatea germană.[861] Această uimitoare lipsă de planuri serioase pentru un război îndelungat, de dinainte de 1914, care se putea manifesta fie prin aprovizionarea cu materiale, fie prin elaborarea de măsuri pentru a gestiona economia, este o dovadă clară a faptului că liderii civili şi militari europeni pur şi simplu nu îşi doreau să se confrunte cu coşmarul înfrângerii şi tulburărilor sociale.[862] Sperau cel mult că până şi o situaţie de conflict sau un război de uzură avea să se sfârşească rapid; în această privinţă, cadrele militare din întreaga Europă erau de acord cu Bloch, împărtăşind punctul de vedere al acestuia că resursele aveau să se termine şi că efortul de război avea să ia

sfârşit. Asemenea unor jucători care pariază încontinuu şi pierd; dar care nu văd nicio altă cale de ieşire decât să mizeze tot ce au pe un ultim joc de zaruri sau la ruletă, o mare parte a strategilor militari europeni şi-au reprimat, asemenea germanilor, îndoielile şi şi-au pus speranţa într-un război decisiv scurt care să soluţioneze într-un fel sau altul lucrurile. Victoria ar putea aduce cu sine o societate mai bună, mai unită; iar dacă pierd, oricum erau deja sortiţi eşecului.[863] În 1909, un diplomat din Austro-Ungaria a purtat o conversaţie cu un general rus la Clubul de Iahting de la Sankt Petersburg. Rusul de-abia aştepta declanşarea unui război adevărat între cele două ţări. „Avem nevoie de prestigiu”, i-a spus el austriacului, „pentru a întări ţarismul, care merită, ca orice alt regim, o victorie răsunătoare.” Cei doi s-au întâlnit din nou în anii 1920, în Ungaria, stat devenit de puţin timp independent, iar rusul era acum refugiat.[864]

Dacă, înainte de 1914, în Europa erau puţini lideri asemenea lui Conrad, care îşi doreau războiul, marea majoritate era de părere că acesta era un instrument care putea fi folosit şi care, sperau ei, putea fi controlat. În deceniul premergător lui 1914, pe măsură ce Europa trecea printr-o serie de crize, iar alianţele deveneau din ce în ce mai strânse, liderii şi cetăţenii s-au obişnuit cu ideea iminenţei războiului. Membrii Triplei Înţelegeri (Antanta) — Franţa, Rusia şi Marea Britanie — şi Germania, Austro-Ungaria şi Italia din Tripla Alianţă (Puterile Centrale), au ajuns să creadă că orice conflict între două puteri i-ar angrena probabil şi pe partenerii lor. În cadrul sistemelor de alianţă se făceau promisiuni, vizite şi planuri care creau aşteptări, greu de dezamăgit în momente de criză. Un război generalizat, purtat în inima Europei, devenea din ce în ce mai probabil. Impactul crizelor a ajutat la fel de mult ca militarismul sau naţionalismul la pregătirea psihologică a europenilor pentru Marele Război.

Majoritatea credea că se apără, în mod corect, împotriva unor forţe care i-ar fi putut distruge, fie că era vorba de Germania împotriva încercuirii, de Austro-Ungaria împotriva naţionalismului slav, de Franţa împotriva Germaniei, de Rusia împotriva vecinilor ei Germania şi Austro-Ungaria sau de Marea Britanie împotriva Germaniei. Sistemele de alianţe şi diversele alianţe din cadrul fiecărui sistem ofereau susţinere numai ca răspuns la un atac împotriva unui partener. Iar într-o epocă în care opinia publică şi dorinţa poporului de a susţine un război contau, liderii civili şi militari trebuiau să se asigure că ţările lor erau văzute ca părţi nevinovate în cazul în care începeau ostilităţile.

Însă odată cu izbucnirea războiului, puterile europene erau pregătite să atace pentru a se apăra. Aproape toate planurile militare elaborate de statele majore europene înainte de 1914 erau ofensive, presupuneau declanşarea războiului pe teritoriul inamicului şi aveau ca scop repurtarea unei victorii rapide şi zdrobitoare. Pe parcursul crizelor internaţionale din ce în ce mai dese, acest lucru a exercitat presiune asupra forurilor decizionale să pornească rapid la război pentru a câştiga un avantaj. Planul de război al Germaniei din 1914 presupunea intrarea trupelor în Luxemburg şi Belgia înainte de a le declara război acestor ţări şi chiar asta

s-a întâmplat.[865] Iar planurile în sine au contribuit la creşterea tensiunilor internaţionale, căci strategiile pregăteau forţele armate pentru război şi încurajau o cursă a înarmărilor. Ceea ce părea să fie o metodă rezonabilă de autoprotecţie putea să arate cu totul altfel dacă priveai din cealaltă parte a graniţei.

(k) ▬▬▬▬▬

[813] Howard, „The Armed Forces”, 217.

[814] Stevenson, „War by Timetable?”, 167–8; Herwig, „Conclusions”, 232.

[815] Howard, The Franco-Prussian War, 14.

[816] Stevenson, „War by Timetable?”, 167.

[817] Bucholz, Moltke, Schlieffen, 146–7, 229, 232.

[818] Ibid., 150.

[819] Stevenson, „War by Timetable?”, 171.

[820] Craig, The Politics of the Prussian Army, 197n3.

[821] Bucholz, Moltke, Schlieffen, 64–6.

[822] Craig, The Politics of the Prussian Army, 216.

[823] Moltke, Erinnerungen, 11.

[824] Herwig, „Conclusions”, 231.

[825] Showalter, „Railroads”, 40.

[826] Stevenson, „War by Timetable?”, 192–3.

[827] Evera, „The Cult of the Offensive”, 73–6.

[828] Hamilton, „War Planning”, 13.

[829] Herwig, „Imperial Germany” 90.

[830] Herwig, „From Tirpitz Plan to Schlieffen Plan”, 57.

[831] Tirpitz, My Memoirs, vol. II, 290.

[832] Bond, The Victorian Army and the Staff College, 133.

[833] Kronenbitter, Krieg im Frieden, 88.

[834] Echevarria, „Heroic History”, 573–90.

[835] Echevarria, „On the Brink of the Abyss”, 31–3.

[836] Howard, „The Armed Forces”, 206–9.

[837] Travers, „Technology, Tactics, and Morale”, 268.

[838] Welch, „The Centenary”, 273–94.

[839] Bloch, „The Wars of the Future”, 307.

[840] Ibid., 314–15.

[841] Cairns, „International Politics”, 280–81.

[842] Bloch, „The Wars of the Future”, 314.

[843] Travers, „Technology, Tactics, and Morale”, 273–4.

[844] Burkhardt, „Kriegsgrund Geschichte?”, 72–4.

[845] Mombauer, „German War Plans”, 52n10.

[846] Snyder, The Ideology of the Offensive, 26–30; Evera, „The Cult of the Offensive’, passim.

[847] Travers, „Technology, Tactics, and Morale”, 271n22.

[848] Doughty, Pyrrhic Victory, 25.

[849] Howard, „Men Against Fire”, 10–11.

[850] Messimy, Mes Souvenirs, 119.

[851] Porch, „The French Army”, 120.

[852] Ibid., 118.

[853] Gooch, „Attitudes to War”, 95.

[854] Echevarria, „On the Brink of the Abyss”, 27–8, 30–31.

[855] Foley, German Strategy, 41.

[856] Howard, „Men Against Fire”, 8–10.

[857] Cairns, „International Politics”, 282.

[858] Foley, German Strategy, 28–9.

[859] Kießling, Gegen den ‚Großen Krieg’?, 43–50, 139; McDonald, United Government, 199–201; Kronenbitter, Krieg im Frieden, 139.

[860] Kronenbitter, Krieg im Frieden, 126–31.

[861] Förster, „Dreams and Nightmares”, 345, 360.

[862] Maurer, The Outbreak of the First World War; vezi, de exemplu, cap. 1.

[863] Förster, „Der deutschen Generalstab”, 61–95.

[864] Csáky, Vom Geachteten zum Geächteten, 137.

[865] Mombauer, „German War Plans”, 59.

Elaborarea planurilor

Planul de război al Germaniei, cel mai controversat până în ziua de astăzi, era ţinut încuiat într-un seif de oţel a cărui cheie o avea doar şeful de stat-major. Doar câţiva membri din anturajul său cunoşteau scopurile strategice ale planului. După Primul Război Mondial, conţinutul său a devenit treptat cunoscut, iar planul a fost şi a rămas subiectul unor dezbateri aprinse. Este el oare o dovadă a faptului că Germania îşi dorea izbucnirea războiului? Că liderii germani erau hotărâţi să domine Europa? Este oare dovada de care era nevoie să susţină clauza meschină a Tratatului de la Versailles din 1919, prin care Germania era obligată să-şi asume responsabilitatea războiului? Sau oare Planul Schlieffen doar demonstrează că Germania, asemenea oricărei alte puteri, elabora planuri militare pentru evenimente posibile, dar care puteau să nu aibă niciodată loc? Oare a fost un plan elaborat din slăbiciune, şi nu din putere, defensiv în conţinutul său, împotriva încercuirii agresive demarate de Tripla Înţelegere? Asemenea întrebări nu pot primi răspunsuri satisfăcătoare dacă nu cunoaştem intenţiile statului-major german de dinainte de 1914, însă ele vor rămâne un veşnic subiect de dezbateri şi speculaţii, căci arhiva militară de la Potsdam a fost mai întâi parţial prădată de ruşi (unele dintre rapoartele de arhivă au fost returnate după Războiul Rece), iar mai apoi distrusă în bombardamentele Aliaţilor din 1945.

Răspunsurile la întrebările despre Planul Schlieffen se află probabil undeva la mijloc. Germania s-a simţit depăşită numeric de potenţialii ei inamici, iar sorţii ei de izbândă se micşorau odată cu trecerea timpului. Cu toate acestea, conducătorii ei luau în calcul mult prea des o soluţie militară în loc să exploreze alternativele la război. Până în 1912, britanicii câştigaseră de fapt cursa navală şi exista posibilitatea, care putea fi exploatată de ambele părţi, de a fi reinstaurate bunele relaţii între Marea Britanie şi Germania. Rusia nu îşi dorea un război, dacă acesta putea fi evitat, şi lua măsuri pentru a aplana tensiunile cu Austro-Ungaria. Hugo Stinnes avusese dreptate când spusese, înainte de Marele Război, că, în câţiva ani, Germania urma să fie stăpânul economic al Europei. Iar această supremaţie economică avea să fie urmată de una culturală şi politică. Acest lucru s-a întâmplat în secolul al XXI-lea, dar numai după îngrozitoarele detururi provocate de două războaie mondiale.

12. Teama reciprocă a jucat un rol important în calculele făcute de puterile europene înainte de 1914. Germania, în pofida succesului său economic, a unei armate puternice şi a unei poziţii de comandă în centrul Europei, se simţea înconjurată de duşmani care de-abia aşteptau să o destrame, la fel ca şi pe aliata ei, Austro-Ungaria. În imagine, ursul rus avansează de la est, în timp ce Franţa loveşte prin Alsacia şi Lorena, iar Marea Britanie — Perfidul Albion — traversează Canalul Mânecii.

Planul german de război a fost rezultatul unor eforturi depuse de mai multe minţi, pe parcursul mai multor ani şi expunea în detaliu procesul de mobilizare şi detaşare al forţelor în caz de război. Era actualizat şi revizuit anual.

Cu toate acestea, până în ziua de astăzi poartă numele generalului Alfred von Schlieffen, şef de stat-major între 1891 şi 1905, chiar dacă planul a fost modificat semnificativ de succesorul său, Moltke cel Tânăr. Planul Schlieffen, nume pe care i-l vom da şi noi din convenienţă, a dat naştere unor polemici demne de forumurile de dezbatere romane, a fost studiat atât de minuţios precum ar fi făcut-o cărturarii medievali, iar academicienii contemporani continuă să se lanseze în discuţii pe această temă. În perioada interbelică, susţinătorii lui Schlieffen au afirmat că planul său era opera unui geniu, reglat la fel de fin ca un ceas elveţian, şi că ar fi funcţionat de minune dacă Moltke, o versiune nefericită a unchiului său, nu şi-ar fi băgat nasul. Dacă s-ar fi permis să fie pus în practică aşa cum

fusese conceput iniţial, ar fi adus germanilor victoria în primele luni de război şi ar fi împiedicat atât îndelungata agonie a Primului Război Mondial, cât şi înfrângerea umilitoare a Germaniei de la finalul acestuia. Cu toate acestea, alţii au arătat, şi pe bună dreptate, că planul era un joc de noroc ce avea la bază presupuneri nerealiste, printre care şi faptul că forţele germane ar fi fost suficiente pentru sarcinile pe care le aveau şi că structura de comandă şi logistica pentru armate uriaşe în mişcare, ar fi fost adecvate. Dar probabil că cea mai mare hibă a planului a fost faptul că nu a luat în calcul aşa-numitul concept de fricţiune, după cum a fost el denumit de marele teoretician german de război, Clausewitz, sau Legile lui Murphy, după cum le numesc americanii; niciun plan trasat pe hârtie nu are să funcţioneze perfect în condiţii reale şi, dacă ceva poate să meargă prost, va merge prost.

Omul care a încercat să elimine această incertitudine din război şi care şi-a lăsat amprenta atât asupra planului de război al Germaniei, cât şi asupra statului său major provenea, asemenea multor altor ofiţeri de rang înalt din ţara sa, din clasa prusacă a iuncărilor. Părinţii lui Schlieffen proveneau din două dintre cele mai măreţe familii prusace, care deţineau moşii vaste, precum şi o reţea de legături de familie, datorită căreia puteau avea acces în cele mai înalte cercuri militare şi politice din Germania. În pofida avuţiei şi puterii lor, familii asemenea celei din care provenea Schlieffen trăiau surprinzător de modest, ghidându-şi viaţa după principii clare şi directe. Credeau în ierarhie, muncă asiduă, austeritate şi aveau un scop precis în viaţă, fie că era vorba despre o mamă care-şi îngrijea copiii sau despre un ofiţer de armată. Părinţii lui Schlieffen şi el însuşi făceau parte şi din mişcarea de reînviere a protestantismului luteran, de la începutul secolului al XIX-lea, care conferea o însemnătate profund religioasă credinţei potrivit căreia Hristos avea să-i salveze pe oameni numai dacă ei se deschideau în faţa mesajului lui. Pietiştii, asemenea lui Schlieffen, puneau preţ pe datorie, camaraderie şi pe o viaţă în spiritul credinţei şi al faptelor bune. Erau, de asemenea, foarte conservatori şi respingeau scepticismul Iluminismului şi ideile Revoluţiei Franceze, pe care le considerau uniformizante.[866]

Timid şi rezervat, Schlieffen a fost un student mediocru, iar la începutul carierei sale militare nu s-a distins cu nimic de restul ofiţerilor, deşi dobândise reputaţia de a fi conştiincios şi muncitor. Cu toate că a participat atât la războiul dintre Prusia şi Austria, în 1866, cât şi la războiul cu Franţa dintre 1870 şi 1871, a servit activ foarte puţin. Unul dintre fraţii lui mai tineri a murit pe câmpul de luptă în 1870, iar în 1872 a suferit o mare pierdere când soţia lui, verişoara sa de gradul întâi, a murit, la scurt timp după ce a născut-o pe cea de-a doua fiică a lor. În 1875, viaţa profesională i s-a îmbunătăţit semnificativ când a primit comanda deplină a unui regiment. A captat, de asemenea, atenţia lui Moltke cel Bătrân, care îl considera un ofiţer promiţător şi care într-o bună zi i-ar fi putut urma la conducerea statului-major. Din moment ce toate numirile în funcţii importante ale armatei erau făcute de kaiser, a ajutat mult faptul că

Schlieffen a reuşit să-i lase o bună impresie viitorului Wilhelm al II-lea şi anturajului său.[867] În 1884, Schlieffen a intrat în statul-major, iar în 1891, Wilhelm, acum kaiser, l-a numit la conducerea lui. Schlieffen a avut grijă să întreţină această relaţie, asigurându-se, de exemplu, că tabăra lui Wilhelm câştiga întotdeauna exerciţiile militare organizate în fiecare toamnă şi că intervenţiile bruşte ale kaiserului nu stânjeneau buna desfăşurare a manevrelor militare.

Când a primit vestea că fusese numit în funcţie, Schlieffen i-a scris surorii sale: „Mi s-a dat o sarcină dificilă, cu toate acestea sunt mânat de convigerea fermă că Domnul... nu mă va abandona în această situaţie în care m-a plasat fără efortul sau dorinţa mea.”[868] Asemenea bunului său prieten Holstein, de la Ministerul de Externe, muncea din greu şi îi punea şi pe subalternii săi să facă acelaşi lucru. În ajunul Crăciunului, un consilier de-al său a primit drept sarcină să rezolve o problemă militară până a doua zi.[869] Schlieffen era de cele mai multe ori prezent în biroul său până la şase dimineaţa şi, după o plimbare în marele parc berlinez, Tiergarten, lucra toată ziua până la şapte, când cina. Apoi continua să lucreze până la zece sau unsprezece noaptea şi îşi încheia ziua acasă, citindu-le fiicelor sale timp de o oră istorie militară.[870] Colegii şi statul-major îl considerau impenetrabil şi dificil. Nu scotea o vorbă în timpul prezentărilor şi discuţiilor, dar venea brusc cu o întrebare, privind situaţia dintr-un unghi neaşteptat. Lăuda foarte rar pe cineva şi era adesea tăios şi critic. Ar fi dormit mai bine, i-a spus el unui tânăr maior care se arătase îngrijorat de sănătatea lui, dacă nu ar fi citit în fiecare noapte înainte de culcare raportul maiorului.[871]

Spre deosebire de cei doi Moltke care l-au precedat şi succedat, Schlieffen nu avea prea multe interese în afara muncii. În decursul unei excursii călare cu membrii statului-major, în momentul în care unul dintre consilierii săi i-a arătat o privelişte minunată, un râu ce se întrezărea în depărtare, Schlieffen de-abia dacă a bombănit: „un obstacol nesemnificativ”.[872] Citea, dar în mare parte istorie militară, cunoştinţe pe care le folosea pentru a elabora formule de victorie şi modalităţi de a minimaliza, pe cât posibil, incertitudinea în război. Bătălia sa preferată era cea de la Cannae, când Hannibal îi înfrânsese pe romani, iar pe locul doi se afla una din trecutul mai apropiat, de la Sedan, din 1870, când confederaţia de state germane îi încercuise pe francezi şi îi obligase să se predea. Studiind istoria, ajunsese la concluzia că forţele mai mici le pot înfrânge pe cele mai mari dacă reuşesc să le dejoace planurile. „Atacurile laterale sunt esenţa istoriei militare” — aceasta era dogma sa infailibilă.[873] A ajuns, de asemenea, la concluzia că doar planurile ofensive pot aduce victoria. „Armamentul s-a schimbat”, scria el în 1893, „însă legile esenţiale ale luptei rămân aceleaşi, iar una dintre ele este că nu poţi să înfrângi inamicul fără să ataci.”[874]

Îl obseda posibilitatea că Germania s-ar fi putut trezi într-un război de uzură în care ambele tabere ar fi fost extenuate şi niciuna nu ar fi ieşit învingătoare. Într-un articol pe care l-a scris după ce a ieşit la pensie, a

descris un tablou sumbru în care economia ţării se prăbuşea, industriile ei nu mai puteau face faţă situaţiei, iar băncile falimentau, în timp ce populaţia se străduia să ţină piept privaţiunilor. Atunci, el a avertizat: „fantoma roşiatică ce stă la pândă în întuneric” o să distrugă ordinea existentă în Germania. Deşi, pe măsură ce anii treceau, Schlieffen devenea din ce în ce mai pesimist cu privire la şansele de izbândă ale Germaniei în războiul ce avea să vină, s-a încăpăţânat să elaboreze un plan care să aducă o victorie rapidă şi decisivă. Din punctul lui de vedere, nu exista alternativă. Să fugi din calea războiului nu era numai o laşitate; Germania pe care o ştia el şi pe care voia să o protejeze era deja ameninţată, iar o perioadă prelungită de pace, în care inamicii ei, socialiştii şi liberalii, ar fi căpătat din ce în ce mai multă putere, avea să o distrugă la fel de zdrobitor ca un război de uzură. Schlieffen continua să militeze pentru război întrucât nu vedea alternativa.[875]

Problema cu care se confrunta era faptul că alianţa dintre Franţa şi Rusia, care se dezvolta în anii 1890, însemna că Germania se putea trezi în situaţia de coşmar de a fi nevoită să lupte pe două fronturi. Germania nu-şi putea permite să-şi împartă forţele militare astfel încât să poarte războaie complete pe ambele fronturi, aşa că trebuia să reziste pe un front şi să-l lovească puternic pe celălalt pentru a câştiga o victorie rapidă. „În concluzie, Germania trebuie să se străduiască”, a scris el, „să lovească puternic în unul dintre aceşti aliaţi, cât timp celălalt este menţinut ocupat; apoi, după înfrângerea primului duşman, trebuie să aducă un număr cât mai mare de soldaţi, exploatându-şi căile ferate, pe celălalt teatru de război, pentru a distruge şi celălalt inamic.”[876] Deşi iniţial se gândise să lovească mai întâi în Rusia, până la începutul secolului XX, Schlieffen s-a răzgândit. Rusia îşi întărea fortăreţele pentru a construi o linie defensivă puternică de la nord la sud, prin teritoriile ei poloneze, şi îşi extindea căile ferate pentru a facilita transportul întăririlor. Orice atac german ar fi riscat să se încheie cu un asediu prelungit, urmat de o campanie îndelungată, căci ruşii s-ar fi retras în vastele teritorii din interiorul ţării. Prin urmare, era logic ca Germania să păstreze o poziţie defensivă în est şi să se ocupe mai întâi de aliatul Rusiei, Franţa.

Planul lui Schlieffen avea o mulţime de detalii complicate şi implica milioane de oameni, dar ideea de bază era una simplă şi curajoasă. Armatele germane aveau să pătrundă în Franţa şi să-i înfrângă pe francezi în mai puţin de două luni. Prin tradiţie, ruta invaziei în Franţa (sau ruta de ieşire pentru trupele franceze) se afla în acea regiune dintre graniţele cu Belgia şi Luxemburg, din nord, şi Elveţia, la sud. Pierderea celor două provincii de la est, Alsacia şi Lorena, de către francezi nu schimbase cu nimic acest lucru: doar că Franţa avea acum o graniţă mai scurtă şi mai dreaptă de apărat. Schlieffen a exclus acea rută. Felul în care erau desfăşurate armatele franceze şi jocul lor de război lăsau să se înţeleagă că se aşteptau la un atac în acea zonă. Franţa, care avea o tradiţie în construcţia de fortăreţe, îşi reîntărise noua graniţă cu două linii de 166 de forturi şi amplasase un nou cerc defensiv şi în jurul Parisului.[877] În 1905,

parlamentul francez aprobase un buget semnificativ pentru întărirea forturilor de la graniţă. În concluzie, Germania, dacă avea să decidă să deschidă ofensiva, putea alege să atace Franţa din flancuri, fie de la sud, prin Elveţia — opţiune dezavantajoasă, căci regiunea era muntoasă şi Franţa era pregătită să apere pasajele montane —, fie prin Ţările de Jos, Belgia, Olanda şi Luxemburg, unde peisajul era plat, drumurile bune, iar reţeaua de căi ferate excelentă. Ruta de la nord era o alegere mai uşoară. Schlieffen se baza pe un atac puternic pe flancuri în Franţa, pentru a prinde armata franceză în capcană, exact ca la Sedan.

În caz de război, circa patru cincimi din armata germană avea să înainteze spre vest, iar restul de o cincime urma să poarte un război defensiv la est, împotriva Rusiei. În vest, uriaşul flanc drept al armatei germane, privind spre apus din perspectiva Germaniei, avea să lanseze ofensiva, traversând rapid Ţările de Jos — astfel încât, după cum se spunea, mâneca ultimului soldat de pe extrema flancului drept german trebuia să atingă Canalul Mânecii — şi urmând să coboare în Franţa, spre Paris. Flancul stâng, mult mai puţin numeros, al armatei, aflat la sud de fortăreaţa de la Metz, mai jos de Luxemburg, avea să se confrunte cu armatele franceze, de la care se aştepta un atac. Pe măsură ce se lucra la plan, acesta devenea şi mai elaborat, şi mai rigid; până în 1914, se credea că armatele germane aveau să ajungă la Paris în patruzeci de zile de la începutul ostilităţilor. Dacă francezii se comportau conform planului german, ar fi atacat de-a lungul graniţei comune cu Germania şi s-ar fi îndepărtat de principalele câmpuri de luptă. Când aveau să-şi dea seama că principalul atac german se apropia de ei pe la vest, prin spatele liniilor lor, francezii — sperau germanii — aveau să fie demoralizaţi şi confuzi, încercând să-şi mute trupele de la graniţă înspre frontul din vest (această mişcare era periculoasă şi pentru că la est încă avea să se afle aripa stângă a armatei germane). Pe hârtie, Planul Schlieffen era corect, iar principalele armate franceze aveau să fie prinse între cele două flancuri ale armatei germane şi obligate să se predea. Între timp, armata germană mult mai mică de pe frontul de est aştepta în defensivă, asistând la mobilizarea lentă a ruşilor şi atacurile previzibile de pe frontul de vest. Până când ruşii reuşeau să formeze o forţă cu care să atace Germania, războiul de pe Frontul de Vest avea să se sfârşească, iar trupele germane ar fi putut fi trimise spre est.

Schlieffen a ignorat sau pur şi simplu a eliminat implicaţiile mai largi ale planului. Potrivit strategiei sale, un conflict cu Rusia ar fi declanşat în mod automat o ofensivă a Germaniei împotriva Franţei. (Iar probabilitatea unui asemenea conflict creştea în primul deceniu al noului secol pe măsură ce aliata Germaniei, Austro-Ungaria, avea o relaţie din ce în ce mai tensionată cu Rusia în Balcani.) Schlieffen nu a luat în calcul posibilitatea ca Franţa să rămână neutră, indiferent de clauzele tratatului încheiat cu Rusia (iar Franţa era obligată să ajute Rusia numai dacă aceasta se afla în tabăra inocentă). În plus, trupele germane invadau trei state mici cu care nu aveau niciun conflict. În cazul Belgiei, Germania ar fi încălcat, de asemenea, un acord internaţional pe care îl moştenise de la Prusia, acela

de a respecta neutralitatea Belgiei. Din moment ce Marea Britanie era una dintre părţile semnatare ale tratatului original, aceasta s-ar fi putut simţi obligată să pornească la război împotriva Germaniei, o perspectivă care devenea din ce în ce mai realistă, pe măsură ce relaţia cu Germania se înrăutăţea, iar Regatul Unit se apropia tot mai mult mai întâi de Franţa, iar apoi de Rusia. Planul Schlieffen — iar în această privinţă a rămas neschimbat până la 1914 — asigura, de fapt, o luptă a armatelor germane pe două fronturi, riscând astfel un conflict generalizat.

În 1913, Moltke a limitat şi mai mult opţiunile Germaniei, eliminând ideea că Planul Schlieffen era singura soluţie a statului-major german, prin Planul de Desfăşurare a Trupelor pe Frontul de Est, care se referea strict la un conflict cu Rusia, în condiţiile în care Franţa rămânea neutră. Şi, chiar dacă Franţa ar fi decis să sară în ajutorul aliatei sale, germanii ar fi putut să reacţioneze defensiv pe frontul de vest. Însă statul-major părea să fie de părere că se irosea prea mult timp şi se depuneau prea multe eforturi în elaborarea unor planuri pentru un război care nu promitea rezultate rapide. În 1912, o simulare germană de război a confimat această părere: principalul atac ofensiv al Germaniei împotriva Rusiei s-a sfârşit fără un rezultat clar, în momentul în care jucătorii ce interpretau rolul ruşilor s-au retras în interiorul ţării.[878] Astfel că, în criza de la 1914, Germania avea un singur plan; indiferent de alegerile Franţei, Germania o s-o atace dacă se simţea ameninţată de mobilizarea rusă. Un război care începea în est avea să se extindă aproape inevitabil spre vest, indiferent de consecinţe.

Planurile de război ale Germaniei presupuneau un alt risc ce sporea probabilitatea războiului. Dintre toate planurile europene de mobilizare, cel german era singurul care decurgea perfect de la prima chemare la arme şi până la însăşi declanşarea războiului. Până în 1914, moştenirea lui Schlieffen lăsase în urmă un proces de mobilizare deosebit de complex, cu opt etape clare. În primele două, forţele armate erau avertizate că exista o stare de conflict, astfel încât acestea puteau lua măsurile adecvate pentru a pregăti mobilizarea, inclusiv anularea permisiilor militare. A treia etapă, „ameninţarea iminentă a războiului”, era anunţată public şi era convocat Landsturm-ul, a treia categorie şi ultima rezervă a armatei, astfel încât rezervele de rang înalt puteau fi gata să se alăture armatei permanente. În etapa a patra şi a cincea, avea loc mobilizarea propriu-zisă a forţelor germane, când trupele se reuneau în unităţi şi erau transportate cu trenul spre frontiere, în locurile ce le fuseseră atribuite. În ultimele trei etape, unităţile plecau din gări în „marşuri ofensive” de-a lungul frontierelor, urmând ultima etapă, aceea de atac asupra duşmanului.[879] Planurile au funcţionat de minune în vara lui 1914, până la ultima etapă, cea a atacului. Deşi teoretic trupele puteau fi oprite la graniţe, planurile luaseră atâta amploare încât acest lucru devenise puţin probabil. Prin urmare, guvernul german nu mai avea abilitatea de a folosi mobilizarea ca factor de intimidare sau pentru a câştiga o perioadă de reflecţie, înainte de a se vărsa sânge, când încă mai puteau avea loc negocieri.

Din punctul de vedere al lui Schlieffen, era de datoria sa să conceapă cel mai bun plan militar pentru Germania. A lăsat diplomaţia — pe care, asemenea majorităţii membrilor statului-major, o considera utilă doar pentru pregătirea terenului pentru război — în seama civililor. Cu toate acestea, nu considera că era sarcina lui să-i informeze în detaliu pe civili cu privire la planurile sale. Nici el, nici succesorul său Moltke nu au colaborat cu marina, Ministerul Militar al kaiserului, ofiţerii aflaţi la comanda corpurilor armate, care aveau să fie responsabili cu punerea în practică a strategiei, cu Ministerul prusac al Războiului sau ministerele mai mici de război din statele germane componente, responsabile cu dimensiunea armatei, armele acesteia şi unele etape ale mobilizării.[880] Şi, deşi atât Schlieffen, cât şi Moltke ştiau că nu aveau suficiente trupe pentru a duce planul la bun sfârşit, au continuat să-l susţină, fără să pledeze în faţa Ministerului de Război pentru extinderea forţelor armate şi fără să conteste sumele tot mai mari acordate marinei lui Tirpitz.

Direcţia în care se îndrepta întreaga strategie a Germaniei şi coordonarea elementelor-cheie din guvern, atât cele civile, cât şi cele militare, aveau nevoie de un Bismarck, însă, în preajma anului 1914, nu exista niciun personaj de statura sa. Însuşi Bismarck era parţial învinovăţit pentru că lăsase în urmă un sistem în care liniile de control nu erau clar demarcate şi nici nu exista dorinţa de a le trasa. Singura instituţie capabilă să ofere coordonare şi indicaţii complete era monarhia, însă Wilhelm nu era omul potrivit pentru acest lucru. Era prea leneş, prea agitat, prea uşor de distras şi, cu toate acestea, îşi păzea cu gelozie statutul de autoritate supremă. În 1904, un amiral din Ministerul Marinei a propus în zadar reunirea unui consiliu, care să includă conducători de rang înalt din armată şi marină, cancelarul şi kaiserul, pentru a discuta posibilităţile pe care le avea Germania în cazul unui război cu Franţa şi Marea Britanie simultan.[881]

În ceea ce-i privea pe conducătorii civili, aceştia acceptau demarcaţia artificială asupra căreia insista conducerea militară, conform căreia armata deţinea controlul exclusiv asupra tuturor chestiunilor militare, de la pregătirea pentru război până la conducerea efectivă a acestuia. (Acest lucru nu oprea armata de la a interveni în chestiuni care, în mod clar, nu erau militare; activităţile ataşaţilor militari din capitalele europene, care raportau direct superiorilor lor de la Berlin, reprezentau de mult o problemă pentru serviciul diplomatic german.) Chiar şi în momentele în care deciziile luate de armată aveau impact politic sau internaţional, conducătorii civili germani alegeau să nu se implice. În 1900, lui Holstein, încă în fruntea Ministerului de Externe, i s-a spus că Schlieffen avea de gând să ignore acordurile internaţionale, precum cel care garanta neutralitatea Belgiei. După ce a stat un pic pe gânduri, a replicat: „Dacă şeful de stat-major, şi mai ales o autoritate atât de eminentă în domeniul strategiei, precum Schlieffen, consideră această măsură imperativă, atunci este de datoria diplomaţiei să fie de acord şi să o faciliteze de orice manieră posibilă.”[882] Conducerea politică nu numai că se lepăda de responsabilitate; cunoştea foarte puţin planurile şi intenţiile armatei.

Bethmann, cancelar între 1909 şi 1917, a declarat, după Primul Război Mondial: „Pe parcursul întregului meu mandat, nu s-a convocat niciodată vreun consiliu de război în care politicile să fi intervenit în tendinţe militare opuse.”[883] Dacă ar fi contestat armata, civilii nu ar fi avut niciodată susţinerea kaiserului. În 1919, pe când medita la înfângerea Germaniei, Bethmann a spus: „Niciun observator serios nu ar fi avut cum să nu aprecieze cu cea mai mare claritate pericolul enorm presupus de un război pe două fronturi. Dar, dacă elementul civil ar fi încercat să zădărnicească un plan militar minuţios pregătit, descris ca fiind absolut necesar, acest lucru ar fi impus asumarea unei responsabilităţi de nesuportat.”[884]

În 1905, Schlieffen a fost lovit de calul unui prieten şi a căzut la pat timp de câteva luni. „Am aproape 75 de ani”, scria el, „sunt aproape orb, surd de o ureche şi acum am şi un picior rupt. A venit vremea să mă pensionez şi am motive întemeiate să cred că cererile pe care le-am depus de mai multe ori în acest sens vor fi acceptate anul acesta.”[885] Poate că încerca să profite de pe urma acestei situaţii; kaiserul, aşa cum îi stătea în fire, începea să-şi piardă încrederea în el şi voia să-l înlocuiască.[886] Schlieffen şi-a părăsit biroul în prima zi din Noul An, 1906. Însă, chiar şi după ce a ieşit la pensie, a continuat să exercite influenţă asupra statului-major, ai cărui membri îl idolatrizau, considerându-l unul dintre cei mai mari generali ai Germaniei. În 1914, când trupele germane avansau înspre Franţa, generalul Groener scria: „Spiritul binecuvântatului Schlieffen ne însoţeşte.”[887] Probabil că era inevitabil ca orice succesor al său să stea în umbra lui, iar tânărul Helmuth von Moltke a suferit pe tot parcursul vieţii de pe urma comparaţiilor cu predecesorul său, comparaţii care s-au făcut chiar şi după moartea sa.

Într-o dimineaţă, în toamna lui 1905, cancelarul Bülow se plimba, aşa cum făcea de obicei, prin Berlin, când a dat nas în nas cu vechiul lui prieten, Moltke cel Tânăr. „Am fost uimit de neliniştea aşternută pe chipul său.” Cei doi au mers braţ la braţ, iar Moltke a mărturisit că motivul îngrijorării sale era retragerea lui Schlieffen. „Maiestatea Sa insistă să fiu succesorul său şi detest cu toată fiinţa mea gândul că aş putea fi numit în această funcţie.” Moltke avea impresia, după cum i-a spus lui Bülow, că nu deţinea calităţile necesare unui post atât de solicitant. „Îmi lipseşte puterea de a lua decizii rapid; mă gândesc prea mult, sunt prea scrupulos sau, dacă vrei, prea conştiincios pentru o asemenea funcţie. Îmi lipseşte puterea de a risca tot pe o singură carte.”[888] Probabil că avea dreptate, dar mai era şi faptul că avea de dus povara unui nume la înălţimea căruia trebuia să se ridice şi faptul că avea simţul datoriei. Conrad susţinea că Moltke i-ar fi spus că îl avertizase pe kaiser să nu-l numească în funcţie, spunându-i: „Oare Maiestatea Voastră chiar crede că poate câştiga de două ori premiul la loterie?”[889] Cu toate acestea, Moltke a acceptat funcţia şi a rămas la conducere până în toamna lui 1914, când a fost demis ca urmare a eşecului planului german, care ajunsese să-i fie atribuit şi lui, şi lui Schlieffen, în aceeaşi măsură. Generalul Erich von Falkenhayn, ministrul de război şi succesorul lui Moltke, a spus cu cruzime: „Statul nostru major

a luat-o razna de tot. Notiţele lui Schlieffen nu mai ajută deloc, iar Moltke nu mai are discernământ.”[890]

Moltke era un bărbat robust, îndesat, care părea să fie întruchiparea unui curajos general prusac, dar care, în realitate, după cum demonstrase şi conversaţia sa cu Bülow, era introvertit şi nesigur. În unele privinţe, era mai amabil şi avea interese mai profunde decât predecesorul său — Moltke citea mult, cânta, de exemplu, la violoncel şi avea un studio în care picta —, dar era totuşi mai leneş şi avea mai puţină tărie de caracter. Începuse bine, cu o măsură prin care câştigase aprobarea colegilor săi: reuşise să-l împiedice pe kaiser să se mai prezinte la exerciţiile militare din toamnă şi astfel să mai provoace obişnuitul haos. (Wilhelm a fost uimit când Moltke i-a spus că taberei sale i se permisese întotdeauna să câştige.)[891] Cu toate acestea, Schlieffen însuşi şi nenumăraţi alţi ofiţeri de rang înalt îl considerau o alegere nesatisfăcătoare pentru un post considerat în general una dintre funcţiile-cheie din Germania. Moltke nu a reuşit niciodată să stăpânească în detaliu munca statului-major, aşa cum făcuse Schlieffen, şi avea tendinţa de a lăsa diversele departamente ale acestuia să-şi urmeze cursul obişnuit, în timp ce el îşi ocupa timpul administrând treburile kaiserului şi Cabinetului său Militar.[892] Ataşaţii militari ruşi şi austro-ungari de la Berlin erau de părere că Moltke nu se ridica la nivelul responsabilităţilor presupuse de funcţia lui. „Caracterul său militar şi expertiza tehnică”, scria austriacul către Viena, „nu sunt mai complexe decât cele ale unui ofiţer obişnuit.”[893]

Noul şef de stat-major suferea, de asemenea, de un fatalism care lua adesea forma unui adevărat pesimism cu privire la lumea înconjurătoare, acesta fiind alimentat de fascinaţia lui pentru unul dintre noile culte religioase oculte care se răspândea în Europa acelei perioade. Soţia lui, o femeie cu un caracter puternic, mai puternic, spuneau mulţi, decât al lui Moltke, era adepta teosofiei, acel talmeş-balmeş de religii orientale şi spiritualitate, fondată de Madame Blavatski. În 1907, soţii Moltke au devenit discipolii guru-ului Rudolf Steiner, care vorbea despre o nouă epocă spirituală ai cărei zori se întrezăreau pe Pământ. (Şcolile Waldorf, înfiinţate de el, care pun accentul pe dezvoltarea imaginaţiei şi creativităţii, încă se bucură de un mare succes astăzi şi sunt apreciate de clasele de mijloc.) Dacă soţia lui Moltke îmbrăţişa perspectiva unei noi epoci, Moltke era pesimist: „Omenirea trebuie să sufere şi să verse sânge înainte de a ajunge atât de departe.”[894]

Ca şef al statului-major, Moltke s-a mulţumit să continue o mare parte a muncii predecesorului său. Statul-major, în mare parte moştenire de la Schlieffen, continua să funcţioneze perfect. Pe parcursul mandatului acestuia, se dezvoltase semnificativ, de la mai puţin de 300 de ofiţeri, la peste 800, şi evoluase din punctul de vedere al profesionalismului şi coeziunii. Mai avea şi un număr relativ mare de ofiţeri care erau trimişi în misiune şi care, prin urmare, împărtăşeau etosul uneia dintre cele cinci instituţii perfecte ale Europei, precum se spunea într-un banc care circula la acea vreme. (Celelalte instituţii erau Curia Bisericii Catolice, Parlamentul

Britanic, Baletul Rusesc şi Opera Franceză.) Ofiţerii statului-major, povestea Harry Kessler, erau „rezervaţi, distanţi, direcţi, tăioşi şi politicoşi; de parcă toţi ar fi avut la bază acelaşi model”. Devotaţi, competenţi, muncitori, ei ştiau că fac parte dintr-o maşinărie de elită, al cărei scop era să se asigure că Germania era pregătită de război. Celălalt element-cheie al moştenirii lui Schlieffen nu era un plan final, ci o direcţie strategică completă şi o metodă de planificare. În cele două decenii premergătoare anului 1914, statul-major a testat anual planurile acestuia prin exerciţii militare — unele reunind mii de oameni, cu tot cu echipamentul lor — şi simulări de război în câmp, dar şi pe hârtie. Toate acestea erau analizate, pentru a elimina lipsurile, hibele sau defectele, iar rezultatele erau trimise înapoi şi incluse în planuri. În fiecare an, pe 1 aprilie, fiecare unitate a armatei germane primea planuri şi ordine actualizate. „Au transformat războiul într-o mare întreprindere birocratică”,[895] a spus Kessler, pe bună dreptate, despre statul-major. Şi, ca în orice mare întreprindere, exista riscul ca procedura să devină mai importantă decât gândirea strategică de perspectivă, iar presupuneri de o importanţă esenţială, precum nevoia de a purta un război pe două fronturi, erau acceptate fără să fie examinate şi contestate.

„Dacă te încrezi în doctori”, a remarcat la un moment dat Salisbury, „nimic nu este bun pentru sănătate; dacă îi asculţi pe teologi, nimic nu este nevinovat; dacă îi crezi pe soldaţi, nimic nu este sigur.”[896] Odată cu formarea Triplei Înţelegeri, statul-major german a văzut o lume în care războiul ofensiv era singura modalitate prin care Germania putea scăpa de încercuire. Din ce în ce mai mulţi dintre conducătorii săi militari au început să accepte posibilitatea unui război preventiv şi chiar să şi-l dorească. „Consider că este de datoria unui politician şi unui general responsabil”, a scris Groener cu fermitate în jurnalul său, „ca, atunci când îşi dă seama că un război este inevitabil, să îl declanşeze în momentul care oferă perspectiva cea mai avantajoasă.” În 1905, în timpul primei crize marocane, care a izbucnit într-un moment în care Rusia era temporar slăbită, nimeni nu a putut estima cât timp avea conducerea de vârf germană, inclusiv Groener şi Schlieffen, să ia în calcul un război împotriva Marii Britanii şi Franţei, fie din cauza unei înfrângeri, fie din cauza unei revoluţii.[897] Reprezentantul militar saxon la Berlin transmitea către Dresda: „Un război împotriva aliaţilor Franţa şi Marea Britanie încă este văzut ca o posibilitate de către cele mai înalte autorităţi de aici. Maiestatea Sa, împăratul, le-a ordonat prin urmare şefului de stat-major şi conducătorului marinei să pregătească planul comun al unei campanii. Excelenţa Sa contele Schlieffen este de părere că toate forţele disponibile ale armatei terestre ar trebui reunite împotriva Franţei şi că apărarea coastei germane trebuie să cadă în mare parte în sarcina marinei... Războiul are să fie decis în Franţa, nu pe mare”.[898] În crizele ce au urmat, provocate de anexarea Bosniei-Herţegovina de către Austria în 1908, sau în cea de-a doua criză marocană din 1911 şi în războaiele din Balcani din 1912 şi 1913, conducerea militară germană a luat din nou în calcul războiul preventiv, însă kaiserul, care părea să nutrească sincere speranţe de menţinere a

păcii, a refuzat să-şi dea acordul. Un semn de rău augur era că armata părea să arate din ce în ce mai puţină răbdare faţă de ceea ce considera a fi o slăbiciune din partea împăratului. Războiul era pe cale să izbucnească, spunea Falkenhayn, şi nici măcar „marele împărat al păcii", nici pacifiştii nu aveau să-l poată opri.[899]

Bineînţeles că Germania avea şi alternativa de a rămâne în defensivă, însă armata nu a luat niciodată serios în calcul această opţiune. Un război defensiv nu se potrivea deloc cu înclinaţia profundă, deja puternic înrădăcinată, pentru ofensivă sau cu dorinţa Germaniei de a ieşi din ceea ce ea considera ca fiind o încercuire. În ultima sa simulare de război, Schlieffen a explorat această posibilitate, dar a ajuns la concluzia că era mai bine să se rezume la planul ofensiv, lucru deloc surprinzător.[900] Moltke nu făcea decât să-şi urmeze maestrul. Deşi nu a schimbat cursul planului lui Schlieffen, l-a modificat şi l-a actualizat pe măsură ce tehnologia şi situaţia internaţională se schimbau. Deşi mai târziu a fost învinovăţit că ar fi retuşat un plan care era, de fapt, perfect şi că ar fi provocat astfel înfrângerea Germaniei, el a observat, pe bună dreptate, că planul — aşa cum se prezenta la acel moment, după ultima intervenţie a lui Schlieffen, printr-un memorandum scris în 1905, înainte de retragerea sa — se baza pe nişte presupuneri care nu aveau să fie valabile pe termen lung: spre exemplu, că Rusia nu era o ameninţare din cauza înfrângerii sale şi a problemelor interne sau că era puţin probabil ca Franţa să rişte un atac puternic în sudul Germaniei. În cei cinci ani de după retragerea lui Schlieffen, Rusia şi-a revenit mai rapid decât se aştepta el şi şi-a continuat programul susţinut de construcţie feroviară, iar francezii păreau să ia în calcul o ofensivă în Alsacia şi Lorena. Prin urmare, Moltke a lăsat o forţă mai consistentă în est întărind rândurile flancului stâng al armatei germane, astfel încât, la sud de Metz, urmau să fie detaşate 23 de divizii, iar pe flancul drept, la nord, 55. Deşi, mai târziu, criticii săi au susţinut că slăbise flancul drept şi că astfel distrusese Planul Schlieffen, el lăsase, de fapt, flancul drept aşa cum era şi adusese forţe suplimentare, folosind rezervele în prima linie de front.[901] A continuat să creadă, exact ca Schlieffen, că Germania avea să se comporte defensiv împotriva Rusiei şi a pariat pe o victorie covârşitoare şi rapidă în vest. Într-un memorandum din 1911, Moltke scria că, odată ce armatele franceze aveau să fie înfrânte în câteva bătălii măreţe, această ţară nu avea să mai fie capabilă să continue lupta.[902]

Asemenea predecesorului său Schlieffen, Moltke a presupus că guvernul francez avea să recunoască că se afla într-o situaţie fără speranţă şi că va negocia cu germanii pentru a încheia pacea. Cu toate acestea, ambii şefi de stat-major fuseseră prezenţi în Războiul Franco-Prusac, când naţiunea franceză continuase să lupte chiar şi după înfrângerea de la Sedan. Aşa cum se consemnează că ar fi spus un general german sceptic, pe vremea lui Schlieffen: „Nu poţi ademeni forţa armată a unei mari puteri ca pe o mâţă într-un sac".[903] În septembrie 1914, după ce armata lor a repurtat o

serie de victorii, generalii germani au descoperit că nu aveau planuri pentru un război prelungit, dacă Franţa refuza să capituleze.[904]

Moltke a mai adus două schimbări Planului Schlieffen. Schlieffen îşi dorea ca forţele germane să pătrundă în acea mică regiune din Olanda — „apendicele” — care se întindea la sud, între Germania şi Belgia, însă Moltke a decis să respecte neutralitatea Olandei. Dezvăluind pesimismul care coexista cu speranţele nutrite de Moltke pentru o ofensivă rapidă, şeful de stat-major a scris în 1911 că, dacă războiul se dovedea a fi mai lung decât se aştepta, Olanda avea să devină o „trahee” foarte utilă, care i-ar fi permis Germaniei să se aprovizeze pe mare din alte state neutre. Această decizie însemna că armatele germane care se îndreptau înspre Franţa aveau acum un spaţiu de manevră cu mult redus. Prima Armată Germană aflată la extremitatea vestică a flancului drept, de exemplu, trebuia să strecoare 320 000 de soldaţi, cu toate animalele şi echipamentul lor, pe o fâşie de pământ de 10 kilometri lăţime, situată între oraşul belgian puternic fortificat Liège şi graniţa olandeză. A Doua Armată Germană, care număra 260 000 de soldaţi, se afla într-o zonă cu aceeaşi lăţime, la sud de Liège, iar o parte a forţelor germane trebuia chiar să traverseze oraşul. Dacă belgienii alegeau să opună rezistenţă, Liège avea potenţialul de a amâna, poate chiar cu câteva săptămâni, înaintarea Germaniei. În plus, patru căi ferate, pe care germanii intenţionau să le utilizeze pentru a avansa spre sud, se intersectau chiar în acel punct, şi era de o importanţă crucială să fie capturate în stare bună. Un studiu militar al armatei americane, efectuat după Marele Război, a conchis că distrugerea unui pod, a două tunele şi a unei zone feroviare abrupte i-ar fi împiedicat pe germani să trimită trenuri prin nordul Belgiei către Franţa până la 7 septembrie, la o lună de la începutul războiului. (În acest scop, un comandant belgian dăduse ordinul să fie aruncate în aer, însă acesta nu fusese îndeplinit.)[905] Prin urmare, Moltke a modificat a doua oară Planul Schlieffen: forţele germane ofensive aveau să acţioneze fără să declare oficial război şi să ocupe rapid oraşul Liège. Şi iată că forurile decizionale germane confruntându-se cu noi presiuni pentru a pune lucrurile în mişcare în 1914.

Bülow, potrivit jurnalului său, a discutat şi cu Schlieffen, şi cu Moltke despre invadarea Belgiei, însă cancelarul nu a dat curs acestei iniţiative. Potrivit cunoştinţelor sale, nici armata nu a discutat vreodată cu Ministerul de Externe despre o asemenea invazie.[906] În 1913, Gottlieb von Jagow, noul Ministru de Externe, a aflat despre planul de încălcare a neutralităţii Belgiei şi a protestat cu moderaţie; în primăvara lui 1914, când Moltke i-a spus că planurile nu puteau fi schimbate, se pare că Jagow nu a mai avut nimic de obiectat.[907] Kaiserul, probabil temându-se de încălcarea unui tratat semnat de strămoşii săi, a încercat să-l convingă pe regele belgian, Leopold al II-lea, că ţara sa trebuia să se arate prietenoasă faţă de Germania. Din nefericire, a făcut acest lucru cu obişnuita sa lipsă de tact, lăudându-se oaspetelui său, aflat în vizită oficială la Berlin, despre puterea Germaniei. „În caz de război, oricine nu este cu mine este împotriva mea”,

i-a spus el oaspetelui său, care a rămas siderat. Leopold a părăsit Berlinul într-o asemenea stare de şoc, încât şi-a aşezat coiful de ofiţer cu spatele-n faţă.[908] Wilhelm a făcut o nouă încercare, în toamna lui 1913, de data aceasta discutând cu succesorul lui Leopold, nepotul său Albert I (de asemenea rudă cu Wilhelm, prin mama sa, o prinţesă Hohenzollern), pe când tânărul rege se afla în vizită la Berlin. Wilhelm l-a asigurat pe Albert că războiul cu Franţa se apropia şi că francezii erau singurii vinovaţi. La banchetul de stat organizat la Potsdam, Moltke l-a asigurat pe Albert că germanii aveau „să cotropească totul" şi i-a cerut ataşatului militar belgian să-i comunice intenţiile Belgiei la izbucnirea războiului. Ambasadorul belgian la Berlin nu avea dubii cu privire la scopul din spatele comportamentului lui Wilhelm şi al lui Moltke: „Făceau o invitaţie ţării noastre, care se confrunta cu pericolul care ameninţa Europa Occidentală, de a se arunca în braţele celui mai puternic. În caz contrar, toate armele erau pregătite pentru a deschide focul asupra Belgiei — şi, da, pentru a o zdrobi."[909] Belgienii i-au informat imediat pe francezi şi au demarat propriile pregătiri de război. Deşi armata germană s-a arătat dispreţuitoare faţă de omoloaga ei belgiană — „soldaţii de ciocolată" —, acum forţele germane urmau probabil să se confrunte cu o armată belgiană de circa 200 000 de oameni, precum şi cu obstacolul reprezentat de măreaţa reţea de fortăreţe a Belgiei, inclusiv Liège.

Deşi britanicii au refuzat cu fermitate să-şi ia vreun angajament în avans dacă Germania invada Belgia, exista un mare risc ca Marea Britanie să se implice în război. Moltke a luat serios în calcul acest lucru şi a detaşat trei divizii şi jumătate în nordul Germaniei, pentru a se apăra în cazul unui posibil atac amfibiu.[910] A susţinut însă că nu era îngrijorat cu privire la sosirea unei forţe britanice în sprijinul francezilor şi belgienilor. „Vom face faţă celor 150 000 de britanici", se spune că i-ar fi mărturisit lui Jagow.[911] Într-adevăr, exista o teorie puternic înrădăcinată şi general acceptată, atât în rândurile cercurilor conducătoare ale armatei, cât şi ale marinei, că, atâta timp cât flota germană nu era încă pregătită să facă faţă marinei britanice, Germania se putea folosi de Franţa pentru a-i atrage pe britanici pe continent şi a-i înfrânge pe uscat.[912] Armata germană nu lua în serios armata britanică, în special după înfrângerile suferite de aceasta în Războiul Burilor. Observatorii germani consemnau că instructajul şi exerciţiile militare, deosebit de importante pentru armata germană, erau dezorganizate şi haotice în armata britanică.[913] După Primul Război Mondial, un ofiţer îşi amintea: „Fiecare dintre noi îşi dădea viaţa nu numai pentru a-i înfrânge pe englezi, dar şi pentru a-i lua pe toţi prizonieri. De câte ori nu s-a vorbit despre asta pe timp de pace!"[914] Dacă războiul avea să izbucnească, marina britanică urma să aplice fără îndoială vechea tactică de instituire a unei blocade asupra porturilor nemţeşti, dar, după cum estimase înaltul comandament german, ar fi fost nevoie de mult timp pentru ca importurile Germaniei să fie afectate, or, dacă totul funcţiona fără greş pe uscat, războiul avea să se sfârşească înainte ca blocada să-şi facă resimţite efectele.

Principalul motiv de îngrijorare al Germaniei, rămas neschimbat de la victoria ei din 1871, era Franţa. Mulţumită eforturilor depuse de spioni — unul dintre aceştia fiind în cele din urmă demascat în afacerea Dreyfus —, rapoartelor ataşaţilor de la Paris, citirii atente a presei franceze şi analizei dezbaterilor parlamentare, germanii ajunseseră să-şi facă o imagine destul de clară, înainte de 1914, cu privire la puterea militară a Franţei. De asemenea, aflaseră că principalele armate franceze aveau să fie concentrate la graniţa comună a celor două ţări — între o regiune aflată la sud de extremitatea vestică a graniţei cu Belgia până la frontiera cu Elveţia — şi se aşteptau ca francezii să preia ofensiva atacând în zona de nord a Lorenei.

Însă germanii nu au putut să-şi dea seama niciodată cât de puternici erau, de fapt, francezii şi, la fel de important, cât de bine puteau să lupte. Era bineînţeles evident că armata franceză suferise mari pierderi ca urmare a afacerii Dreyfus. Amestecul politic şi diviziunile din cadrul societăţii franceze lăsaseră în urmă un corp al ofiţerilor demoralizat şi regimente nedisciplinate, iar germanii consemnau cu satisfacţie episoadele frecvente de insubordonare sau chiar de revoltă deschisă, din anii premergători lui 1914.[915] În plus, francezii, atât ofiţerii, cât şi civilii, tratau exerciţiile şi manevrele militare cu nonşalanţă. „Rămâi surprins”, spunea în 1906 un ataşat militar german la Paris, „când vezi din când în când câte un detaşament militar la Vincennes, după-amiaza, jucând fotbal în loc să facă antrenamente.” În simulările de luptă, regimentele care trebuiau să exerseze trasul cu arma se aşezau confortabil pe jos şi câteodată chiar citeau ziarele cumpărate de la vânzători întreprinzători care dădeau târcoale prin preajma câmpului de luptă desemnat de armată.[916] Pe de altă parte, francezii făceau parte din aceeaşi naţiune ca marele Napoleon şi soldaţii săi şi, prin tradiţie, luptau bine şi cu mare curaj. Poate că şi lipsa de disciplină le-a conferit un avantaj în faţa germanilor. Acelaşi ataşat militar german care privise şocat jocul de fotbal de la Vincennes scria către Berlin: „Probabil că francezul nu poate fi tratat decât în această manieră şi, cu siguranţă, în cazul lui, temperamentul, îndeosebi cel afişat în faţa duşmanului, înlocuieşte o mare parte din ceea ce nu poate fi cultivat decât prin rutină şi disciplină, în oamenii care nu au sânge în vine.”[917]

În ceea ce-i privea pe ruşi, germanii aveau un punct de vedere mai consecvent, împărtăşit de o bună parte a Europei. Rusia era o mare putere doar cu numele, iar forţele ei armate erau înapoiate, prost organizate şi prost conduse. În defensivă, soldatul rus de rând era dur şi încăpăţânat, însă aceste calităţi nu mai erau de dorit în războiul modern de ofensivă. Ofiţerii, povestea un omolog german care asistase la Războiul Ruso-Japonez, „erau lipsiţi de moralitate, de simţul datoriei sau responsabilităţii”. Înfrângerea Rusiei de Japonia fusese o dovadă a deficienţelor crunte ale Rusiei şi, în mod evident, aveau să treacă ani buni până la refacerea armatei ruse.[918] La câţiva ani după Războiul Ruso-Japonez, chiar şi după ce devenise clar că Rusia îşi revenea şi îşi reechipa

forţele armate, statul-major german încă intenţiona să detaşeze o armată de circa 13 divizii la graniţa de est cu Rusia şi să lase cea mai mare parte a luptelor de pe frontul de est în mâinile aliatei ei, Austro-Ungaria, până când mult-aşteptata victorie asupra Franţei avea să permită Germaniei să-şi transporte forţele către est. Date fiind dimensiunea Rusiei şi reţeaua ei feroviară nedezvoltată, armatele ruse aveau să piardă foarte mult timp încercând să ajungă la propriile frontiere. După cum i-a spus Moltke lui Conrad în 1909: „Principala noastră intenţie trebuie să fie aceea de a obţine o victorie rapidă. Acest lucru va fi cu greu posibil împotriva Rusiei.”[919]

Înaltul comandament german nu avea o părere prea bună despre capacităţile de luptă ale Austro-Ungariei, însă era de părere că aliata lor se putea ridica cel puţin la nivelul Rusiei. În 1913, statul-major german a efectuat o evaluare, care a scos la iveală o stare dezastruoasă, a forţelor armate ale Austro-Ungariei. Armata era slăbită din cauza diviziunilor etnice şi din cauza crizei politice şi financiare prelungite cu Ungaria, statul nu reuşise să antreneze şi să echipeze suficienţi soldaţi. Pe parcursul deceniilor precedente, nu se depuseseră mari eforturi pentru modernizarea armatei şi, deşi se demaraseră reforme, acestea aveau să fie finalizate de abia în 1916. Reţeaua de căi ferate era complet inadecvată pentru transportul trupelor. Ofiţerii, continua un studiu efectuat de germani în 1914, erau devotaţi şi loiali Coroanei, dar standardele generale ale armatei erau foarte scăzute.[920] Cu toate acestea, germanii se bazau pe faptul că Austro-Ungaria avea să dea de furcă Rusiei timp de patruzeci de zile, timp în care Franţa avea să fie înfrântă, iar regimentele germane puteau porni spre est pentru a încheia războiul. După cum a spus şi Schlieffen, în 1912, înainte de moartea sa, „Soarta Austriei nu va fi decisă pe malul Bugului, ci pe malul Senei!”[921]

Germania avea o părere şi mai proastă despre armata celuilalt aliat al său, Italia. „Marşurile militare nici nu pot fi descrise în cuvinte”, povestea ataşatul militar german la Roma. „Fiecare face ce vrea, am văzut soldaţi rătăciţi în unităţile lor, soldaţi care îşi părăseau cazărmile fără permisie şi se duceau la cumpărături.”[922] Armata italiană suferea chiar mai mult decât cea austro-ungară de pe urma lipsei fondurilor, mâinii de lucru şi echipamentelor învechite. Ofiţerii de rang înalt erau, cu câteva excepţii, mediocri, iar ofiţerii novice îşi detestau superiorii, condiţiile în care lucrau şi faptul că nu exista nicio perspectivă de promovare. Nu este deloc surprinzător faptul că armata era cu moralul la pământ.

În plus, nu era clar dacă Italia avea să rămână în Tripla Alianţă. Până în 1902, îşi îmbunătăţise semnificativ relaţia cu Franţa, iar Italia promisese în secret să nu se alăture unui atac german împotriva Franţei. Fiind la rândul ei putere maritimă în Mediterană, Italia preferase întotdeauna să aibă o relaţie bună cu principala putere maritimă a lumii, Marea Britanie. În acelaşi timp, relaţia Italiei cu Austro-Ungaria, care nu fusese niciodată prea bună, s-a înrăutăţit. Cele două state erau rivale în vestul Balcanilor şi, în ambele ţări, se vorbea despre război şi se făceau pregătiri. În timp ce, în

Austro-Ungaria, Conrad gândea în termeni ofensivi, statul-major italian, conştient de propria slăbiciune, plănuia o acţiune defensivă. Promisiunile Italiei de a oferi sprijin militar Germaniei erau ilogice având în vedere îngrijorarea manifestată cu privire la Austro-Ungaria. În 1888, la scurt timp după formarea Triplei Alianţe, Italia promisese să trimită trupe prin Austria, pentru a susţine Germania de-a lungul Rinului, în cazul unui atac francez. Deşi Alberto Pollio, şeful de stat-major italian între 1908 şi 1914, nu şi-a dorit iniţial să onoreze acest angajament, în februarie 1914, guvernul italian a confirmat că, în caz de război, avea să trimită trei corpuri de armată şi două divizii de cavalerie pe Rinul Superior, pentru a se alătura flancului stâng al armatei germane. În criza din luna iulie a aceluiaşi an, comandamentul militar german a continuat să spere că avea să se bucure de susţinerea Italiei, deşi a rămas deosebit de suspicios cu privire la încrederea şi utilitatea reprezentate de Italia.[923]

Germania se putea descurca fără Italia, iar, în final, chiar a făcut acest lucru, însă în ultimul deceniu de dinainte de 1914, avea neapărată nevoie să se agaţe de Austro-Ungaria. În pofida unor încercări periodice de a apela la Rusia sau la Marea Britanie, avea puţine alte posibilităţi de alianţă. Imperiul Otoman era prea slăbit, iar puterile mai mici, precum România sau Grecia, încercau, pe bună dreptate şi pe cât posibil, să nu se implice în conflicte. Pe măsură ce anii treceau, iar Germania se confrunta cu o Triplă Înţelegere din ce în ce mai puternică, Dubla Alianţă cu Austro-Ungaria căpăta din ce în ce mai multă importanţă. Pe de altă parte, acest lucru însemna că şi Germania trebuia să susţină Austro-Ungaria când intra în conflicte în Balcani sau, într-un context şi mai grav, cu Rusia.

Bismarck intenţionase întotdeauna ca această alianţă să fie una pur defensivă şi se opusese oricăror acorduri, cum ar fi înţelegerile militare care obligau părţile, de a o transforma în ceva mai mult. Însă permisese convocarea unor reuniuni de stat care lăsaseră de înţeles Austro-Ungariei că Germania avea să trimită un număr consistent de trupe spre est, pentru operaţiuni comune împotriva Rusiei, în cazul unui atac rus asupra Austro-Ungariei. În momentul în care a venit pe tron Wilhelm al II-lea, acesta a făcut în mod repetat apeluri, cel puţin retorice, şi a arătat entuziasm pentru o relaţie mai strânsă. Însă, după sosirea lui Schlieffen la conducerea statului-major german, în 1891, ţelurile strategice ale aliaţilor au început să difere, pe măsură ce germanii începeau să vadă Franţa ca principal inamic, iar austriecii continuau să se concentreze asupra Rusiei. După prima lor reuniune, generalul Friedrich von Beck, şeful statului-major austriac, l-a considerat pe Schlieffen „taciturn şi nu foarte amabil”. În ceea ce-l privea pe Schlieffen, acesta nu se încredea prea mult în austrieci. „Aceste personaje nu vor face decât să dezerteze sau să treacă de partea duşmanului.” În 1895, a redus drastic angajamentele Germaniei în teatrul de război din est şi a subliniat faptul că Germania putea declanşa doar un mic atac pe pământ rusesc. Beck s-a înfuriat, mai ales pentru că, prin hotărârea ei, Germania anula decizii la care statul-major austriac lucrase ani de zile.[924] Din acel moment, relaţiile dintre cele două instituţii au fost

corecte, dar reci, şi nu s-a mai discutat despre o acţiune militară comună detaliată.

Abia în 1908–1909, într-un moment în care se părea că Austro-Ungaria avea să pornească la război cu Serbia pentru Bosnia, Dubla Alianţă s-a distanţat de concepţia limitată şi defensivă a lui Bismarck şi a devenit o coaliţie mai strânsă, mai ofensivă şi chiar mai periculoasă pentru stabilitatea europeană. Wilhelm al II-lea a intervenit din nou, spunând Austro-Ungariei: „Împăratul Franz Joseph este un mareşal prusac şi, prin urmare, nu trebuie decât să dea un ordin, şi întreaga Armată Prusacă îl va urma.”[925] În plus, armatele austro-ungare şi germane au repornit discuţiile şi, din acel moment şi până în vara lui 1914, şi-au scris şi au efectuat vizite reciproce care au dat naştere unor aşteptări că cele două state aveau să se consulte şi să acţioneze de comun acord în momente de criză.[926] Schlieffen şi Beck ieşiseră acum din schemă, iar succesorii lor, Moltke şi Conrad, au pus bazele unei relaţii mai apropiate. Conrad îl venera pe Moltke cel Bătrân, iar în timpul Primului Război Mondial avea să poarte la gât un medalion cu imaginea măreţului general.[927] În 1909, de Revelion, Conrad i-a trimis lui Moltke prima dintr-un lung şir de scrisori, ce avea să clarifice ce acţiuni urma să întreprindă Germania în cazul în care Austro-Ungaria pornea la război împotriva Serbiei, iar Rusia sărea în sprijinul micului stat din Balcani. Austro-Ungaria se aştepta, iar Germania a consimţit că o asemenea acţiune din partea ruşilor ar fi declanşat clauzele Dublei Alianţe şi că Germania era obligată să sară în apărarea Austro-Ungariei. (Şi, bineînţeles, acelaşi lucru era valabil şi dacă Rusia ataca Germania.) Ambele părţi îşi doreau să obţină angajamentul celeilalte de a ataca Rusia în momentul izbucnirii războiului, dar niciuna dintre părţi nu-şi asuma să facă acelaşi lucru. Prin urmare, scrisorile sunt deosebit de respectuoase şi arată o mare prietenie, dar nu fac nicio referire la promisiuni concrete. Din moment ce Conrad intenţiona ca Austro-Ungaria să distrugă mai întâi Serbia, chiar dacă Rusia intra în război, avea nevoie de un sprijin consistent din partea Germaniei în nord, împotriva Rusiei — respectiv să se oblige să atace de la sud, dinspre Prusia Răsăriteană înspre Polonia rusească, în timp ce Austro-Ungaria urma să-şi înceapă atacul de la nord, din Galiţia. Bineînţeles că Moltke dorea să menţină un contingent german redus în est, ca să se poată concentra asupra înfrângerii Franţei. În cele din urmă, cele două aliate şi-au făcut nişte promisiuni, pe care probabil ştiau că nu aveau să le onoreze: în cazul izbucnirii războiului, Austro-Ungaria promitea să atace Rusia cât de curând posibil, iar Germania promitea să trimită trupe în sprijinul Austro-Ungariei, în nord, chiar înaintea încheierii războiului cu Franţa.[928]

Dată fiind poziţia ei geografică, Austro-Ungaria trebuia să ia în calcul mai multe scenarii de război decât Germania — împotriva oricăreia dintre următoarele ţări: Rusia, Serbia, Muntenegru, Italia, iar, după 1913, România. Şi mai exista şi posibilitatea ca aceşti inamici să formeze alianţe: Serbia şi Muntenegru, cu sau fără sprijinul Rusiei, sau Serbia şi Italia. Conrad se concentrase iniţial asupra Italiei, dar Serbia începea să-l

obsedeze din ce în ce mai mult.[929] Vorbea adesea despre distrugerea acelui „cuib de viespi” prin război şi despre anexarea teritoriului la Austro-Ungaria. Pentru a face faţă provocărilor cu care se confrunta Austro-Ungaria, Conrad a elaborat mai multe planuri de război pentru a acoperi toate posibilele combinaţii de duşmani şi fronturi şi, pentru a-şi conferi o flexibilitate maximă, a trimis câte un corp în Balcani (Minimalgruppe Balkan), Galiţia (A-Staffel), până la graniţa cu Rusia, şi a înfiinţat o a treia divizie (B-Staffel), care, în caz de nevoie, ar fi putut veni în ajutorul uneia dintre cele două mai sus-menţionate. Acest scenariu era optimist având în vedere starea în care se afla industria feroviară austriacă. Liniile de cale ferată ce duceau spre sud, către graniţa cu Serbia, erau cel puţin neadecvate, eufemistic vorbind. Iar la nord, Rusia depăşea cu mult Austro-Ungaria în ceea ce privea construcţia feroviară. În 1912, Rusia putea trimite 250 de trenuri pe zi către graniţa cu Galiţia Austriacă, în timp ce Austro-Ungaria putea trimite doar 152.[930] În plus, din motive naţionaliste, ungurii insistaseră asupra construirii unui sistem feroviar de sine stătător în ţara lor, aşa că foarte puţine linii de cale ferată legau Ungaria de Austria. Deşi Conrad insistase asupra unui program accelerat de construcţie feroviară, parlamentul austriac, dar şi cel maghiar s-au opus cheltuirii fondurilor respective, în special dacă de pe urma acestor măsuri avea de profitat şi cealaltă jumătate a imperiului. În concluzie, înainte de 1914 nu s-au realizat prea multe la acest capitol.[931]

Deşi Conrad şi statul său major continuau să elaboreze planuri pentru un război împotriva Italiei, iar în 1913, au pus la cale o strategie pentru un atac asupra României, până în 1914, au ajuns la concluzia că cel mai probabil era un război împotriva Serbiei, care ar fi putut angrena foarte bine şi Rusia. Asemenea oricărei alte armate europene, şi cea austro-ungară se încredea în puterea ofensivei şi nu gândea din perspectiva unui război defensiv.[932] Cu toate acestea, când a fost mobilizată, armata austro-ungară număra mai puţin de o treime din cea a Rusiei; cheltuia cel mai puţin dintre toate puterile pe apărare, chiar şi mai puţin decât Marea Britanie, care avea o armată mult mai mică.[933] Planurile lui Conrad erau optimiste, chiar oarbe, având în vedere starea în care se aflau forţele armate şi situaţia internaţională din ce în ce mai şubredă în care se găsea Austro-Ungaria în ultimii ani de pace, pe măsură ce Italia, iar mai apoi România se îndepărtau de Dubla Alianţă.

Statul-major german şi cel austro-ungar şi-au continuat convorbirile, poate mai presus de toate pentru a se reasigura reciproc cu privire la mult-aşteptatele atacuri ofensive încununate de succes din est. Moltke l-a citat pe Schlieffen şi i-a spus lui Conrad că atacul german asupra Franţei avea să soluţioneze totul şi că soarta Austriei avea să fie decisă în vest, şi nu în est. Cu toate acestea, a continuat Moltke, războiul din est era de o deosebită importanţă, reprezentând confruntarea finală dintre rasele teutonice şi cele slave. „Este de datoria tuturor statelor care poartă steagul culturii germanice să se pregătească pentru aceasta.” În răspunsul lui, Conrad a specificat că o astfel de cruciadă nu avea să fie bine primită

în Austro-Ungaria. „Nu ne putem baza pe slavi, care reprezintă 47 la sută din populaţie, să arate entuziasm faţă de o luptă împotriva aliaţilor lor.”[934] Cu toate acestea, nu s-au înfăptuit progrese prea mari prin coordonare sau schimb de informaţii. Pe 4 august 1914, când germanii au invadat Belgia, ataşatul militar german de la Viena spunea: „A venit vremea ca aceste două state germane să se consulte cu absolută sinceritate în ceea ce priveşte mobilizarea, momentul ofensivei, zonele de detaşare şi forţa exactă a fiecărei trupe...”[935] Era mult prea târziu pentru acest lucru, însă înţelegerea dintre Austro-Ungaria şi Germania a contribuit la transformarea războiului din Balcani într-un conflict european generalizat.

Rusia, care captase atenţia Germaniei şi Austro-Ungariei în est, îşi făcuse o imagine destul de clară cu privire la planurile de război ale Dublei Alianţe. Până în 1910, ruşii văzuseră destule manevre ale armatei germane, asistaseră la construcţia de linii de cale ferată şi la desfăşurări militare, pentru a ajunge la concluzia că principalul atac al Germaniei viza Franţa. În timp ce ruşii continuau să supraestimeze, cu aproximativ sută la sută, câte trupe germane vor fi detaşate în est, erau totuşi încrezători că aveau să-i depăşească numeric pe germani şi că strategia germană avea să le confere un avantaj. Dacă germanii atacau, aşa cum se aşteptau ruşii, din Prusia Răsăriteană, atunci atacul lor avea să fie unul scurt, menit să-i ia pe ruşi prin surprindere. Apoi probabil că Germania avea să-şi retragă forţele către vest, în spatele fortificaţiilor de la Lacurile Mazuriene, şi să aştepte rezultatul bătăliilor din Franţa. Astfel ruşii aveau suficient timp să-şi finalizeze lenta mobilizare.[936]

Ruşii îşi făcuseră o imagine şi mai clară cu privire la strategia de război a celuilalt partener al Dublei Alianţe. Toate puterile aveau spioni şi ataşaţi militari în alte ţări, însă Rusia probabil că se bucura de cel mai bun dintre toţi, colonelul Alfred Redl, ofiţer în statul-major al Austro-Ungariei. Fusese recrutat în jurul anului 1901 de ruşi, care îi oferiseră banii pe care şi-i dorea cu ardoare şi îl ameninţaseră că aveau să-l dea în vileag că era homosexual, lucru care la acea vreme ar fi dus la căderea sa în dizgraţie. Redl şi-a petrecut următorii ani transmiţând patronilor săi ruşi informaţii strict secrete, precum planul de mobilizare al Austro-Ungariei şi detalii de o importanţă crucială despre forţăreţele Austriei de la graniţa comună dintre Dubla Monarhie şi Rusia, din Galiţia. De asemenea, i-a dat în vileag şi pe agenţii Austro-Ungariei în Rusia, care au fost arestaţi sau executaţi.[937] Ca şi în cazul altor spioni, precum excentricul Guy Burgess din Marea Britanie a anilor 1950, de exemplu, este surprinzător că Redl nu a fost descoperit mai devreme. Deşi provenea dintr-o familie modestă, din clasa de mijloc, şi trăia, cel puţin de ochii lumii, din salariul său de armată, avea întotdeauna o mulţime de bani cu care arunca în stânga şi în dreapta, pe maşini scumpe, apartamente, îmbrăcăminte (după ce a fost demascat, s-a descoperit că avea 195 de costume) sau pe tinerii săi iubiţi. În 1913, serviciile secrete germane şi-au avertizat colegii din Austro-Ungaria cu privire la existenţa unui trădător şi i-au informat că două plicuri doldora de bancnote aşteptau să fie ridicate de cineva pe nume Nikon

Nizetas de la oficiul poştal principal de la Viena. Bineînţeles că Redl, deghizat, s-a prezentat pentru a ridica plicurile, dar chiar şi atunci aproape că a scăpat nedescoperit, căci detectivii care îl pândeau în faţa oficiului poştal i-au pierdut urma. Au dat de el din pură coincidenţă în apropiere, însă până seara, Conrad, şeful de stat-major, strânsese suficiente dovezi pentru a trimite un grup de ofiţeri să-l confrunte pe Redl, să-l oblige să-şi recunoască fapta şi, mai apoi, să se sinucidă.[938] Deşi înaltul comandament austro-ungar s-a străduit să schimbe codurile secrete şi mersul trenurilor, nu avea cum să-şi modifice întreaga strategie înainte de 1914. Ca urmare a trădării lui Redl, ruşii au aflat exact cum şi unde aveau să atace austriecii şi care erau planurile acestora împotriva Serbiei.

Cu toate acestea, ruşii se confruntau cu propriile probleme în elaborarea planurilor de război. Pentru început, dată fiind dimensiunea ţării, mobilizarea Rusiei avea să dureze mult mai mult decât mobilizarea oricărui alt vecin al său de la vest. Când aveau să fie chemaţi la arme, soldaţii ruşi de rând urmau să călătorească de două ori mai mult decât soldaţii din Germania sau Austro-Ungaria. Sistemul feroviar rusesc se dezvolta rapid, mulţumită în mare parte împrumuturilor franceze, cele mai multe rute fiind concentrate în zonele de vest, în teritoriile poloneze şi pe teritoriul european al Rusiei; dar căile ferate ruseşti erau încă slab reprezentate în comparaţie cu cele germane şi austro-ungare. Majoritatea căilor ferate ruseşti, de exemplu, aveau încă un singur rând de şine, ceea ce însemna că trenurile circulau mai greoi. Numai 27 la sută din liniile de cale ferată erau duble, spre deosebire de 38 la sută în Germania. Cu toate acestea, armata germană estima că, până în 1912, noul program de construcţie feroviară contribuise la înjumătăţirea timpului de concentrare al ruşilor la graniţa germană.[939] (Dacă ruşii alegeau să atace Germania, aveau să se confrunte însă cu o altă problemă de care s-ar fi lovit şi nemţii dacă ar fi pătruns în est: căile ferate ruseşti aveau un ecartament mai larg decât cele europene, aşa că tot echipajul, de la soldaţi şi echipament inclusiv, trebuia transbordat.) În 1914, chiar şi după îmbunătăţirea sistemelor feroviare, mobilizarea completă a armatelor pe teritoriul european al Rusiei tot dura douăzeci şi şase de zile, în timp ce Austro-Ungaria avea nevoie doar de şaisprezece zile, iar Germania de douăsprezece.[940] Această discrepanţă avea să exercite o presiune suplimentară asupra ţarului să ordone din timp mobilizarea Rusiei în criza din acea vară.

Din cauza poziţiei geografice, Rusia avea şi o paletă bogată de potenţiali inamici. La est, teritoriile ruseşti se aflau încă sub ameninţarea Japoniei, în timp ce în Europa, Rusia era deosebit de vulnerabilă pe teritoriile sale poloneze. Deşi dezmembrarea Poloniei de la începutul secolului al XVIII-lea oferise Rusiei un premiu bogat, cu resurse naturale extraordinare, inclusiv cărbune, până la începutul secolului al XX-lea, având ramuri industriale puternice şi o populaţie de circa 16 milioane de locuitori, Polonia era un punct important expus, care se întindea pe o suprafaţă de 320 de kilometri de la nord la sud şi 370 de kilometri înspre vest, având teritorii sub

ocupaţie germană în nord şi vest şi austro-ungară la sud. „Punctul nostru sensibil”, aşa era descrisă Polonia într-un raport militar rusesc.[941] Rusia avea mai mulţi posibili duşmani chiar şi decât Austro-Ungaria şi, date fiind vastele ei teritorii, se confrunta cu provocări deosebite când venea vorba despre transportul sau detaşarea forţelor ei armate. În Europa, Suedia fusese ocazional o ameninţare începând cu secolul al XVII-lea, iar statul-major rus a continuat să o numere printre duşmanii săi până în 1914. România, cu regele ei german şi ranchiuna pe care continua să i-o poarte pentru că anexase o parte a Basarabiei în 1878, putea fi ostilă. Rusia purtase două războaie cu Imperiul Otoman în secolul al XIX-lea, iar cele două puteri rămăseseră rivale în Caucaz şi Marea Neagră.

Seminariştii de la Academia Rusească de Război subliniaseră încă din 1891 că evitarea unui conflict cu Dubla Alianţă formată din Austro-Ungaria şi Germania era imposibilă, iar armata rusă se concentra din ce în ce mai mult asupra acestui scenariu, considerându-l principala provocare de la vest. Prin urmare, aveau tendinţa de a interpreta evenimentele din aceste două ţări de o manieră deosebit de pesimistă. În 1912, în momentul în care armata austro-ungară nu a reuşit să obţină creşterea bugetară pe care şi-o dorea de la parlament, ruşii au presupus pe dată că acest lucru era, de fapt, o simplă manevră menită să ascundă o creştere substanţială a cheltuielilor. Armata rusă credea de asemenea, neîntemeiat de altfel, că Franz Ferdinand era conducătorul taberei care îşi dorea războiul în Austro-Ungaria. Părerile diplomaţilor ruşi, care înţelegeau mai bine celelalte ţări, nu ajungeau de cele mai multe ori la cunoştinţa armatei, iar ţarul nu depunea niciun efort pentru a coordona diversele ramuri ale guvernului său.[942] În schimb, conducerea rusă accepta în general faptul că orice conflict din Balcani s-ar fi putut transforma într-un război generalizat.[943]

Statul-major rus, care avea tendinţa de a privi lucrurile din perspectiva cea mai pesimistă posibil, credea că cel mai rău scenariu ar fi fost unul în care Dubla Alianţă ar fi atacat de la vest împreună cu Suedia şi România, în timp ce Japonia, şi, puţin probabil, China ar fi atacat de la est.[944] În acest caz, aşa cum se temea armata, ar fi intervenit şi Imperiul Otoman, iar polonezii ar fi profitat de ocazie pentru a se răzvrăti. Chiar dacă acest scenariu dezastruos nu s-ar fi materializat, din cauza poziţiei ei geografice, Rusia trebuia să ia, aşa cum făcuse secole la rând, o decizie strategică: de a se concentra asupra Europei sau asupra regiunilor din sud şi est. Deşi atât Izvolski, ministru de externe după Războiul Ruso-Japonez, cât şi Stolîpin, prim-ministru până la 1911, priveau spre vest, printre conducătorii ruşi încă se făceau auzite voci influente care susţineau că Rusia avea o misiune în est şi că Japonia rămânea principalul ei inamic. În 1909, unul dintre aceştia, Vladimir Suhomlinov, a devenit ministru de război.

Suhomlinov rămâne, pe bună dreptate, un personaj deosebit de controversat, însă a demarat o serie de reforme extrem de necesare forţelor armate ruseşti şi, mulţumită lui, Rusia a intrat în Primul Război Mondial relativ bine pregătită. A îmbunătăţit instrucţia şi echipamentul, a

modernizat armele şi a creat unităţi specializate în anumite domenii, precum artileria de câmp. În cei cinci ani dinainte de Marele Război, Rusia a mărit, de asemenea, numărul de recruţi cu 10 la sută, oferindu-le şi instrucţia militară, aşa că, în momentul izbucnirii războiului, Rusia avea să poată mobiliza peste 3 milioane de soldaţi. Suhomlinov a reorganizat armata şi sistemul de comandament şi a pus bazele unui sistem nou, mai eficient, de mobilizare. În plus, a retras regimente din regiunea de vest a Poloniei înspre interiorul Rusiei, unde aveau să se afle mai în siguranţă şi puteau să fie mai uşor de detaşat spre est în cazul în care relaţiile dintre Rusia şi Japonia se deteriorau din nou.[945] A încercat, de asemenea, să se descotorească de linia de fortăreţe a Rusiei din regiunea de vest a Poloniei, care, după cum a subliniat chiar el, iroseau fonduri şi resurse care ar fi putut fi folosite foarte bine în altă parte. Această ultimă iniţiativă a provocat o mare indignare. Vărul ţarului, Marele Duce Nicolai Nicolaevici, care dezvoltase o ură profundă pentru Suhomlinov, s-a opus distrugerii fortăreţelor, alături de nenumăraţi susţinători ai săi din armată. Ministerul de Război a fost nevoit să renunţe la această idee.[946]

În acest moment, avea nenumăraţi duşmani şi urma să îşi facă şi mai mulţi, pe de o parte pentru că deciziile lui contraveneau unor tradiţii bine înrădăcinate şi unor grupuri de interese, pe de altă parte din cauza caracterului său. Era prefăcut, fără scrupule, dar şi fermecător. Deşi era scund şi chel, foarte multe femei îl găseau irezistibil. În acea perioadă, nenumărate persoane încercau să îl defăimeze şi a fost acuzat de orice, de la senilitate la corupţie şi înaltă trădare, iar un diplomat rus l-a descris ca fiind geniul malefic al Rusiei. Propriii săi colegi se plângeau de faptul că era leneş şi incapabil să facă faţă susţinut nenumăratelor provocări cu care se confrunta. Generalul Alexei Brusilov, unul dintre cei mai competenţi generali ruşi, a spus: „Era, fără îndoială, un bărbat inteligent, care intuia imediat o anume situaţie şi decidea foarte repede cum să o gestioneze, însă avea o mentalitate superficială şi neserioasă. Principalul său defect era că nu verifica lucrurile în amănunt şi se mulţumea dacă ordinele şi aranjamentele sale păreau să repurteze un succes de ochii lumii.”[947] Suhomlinov era însă, aşa cum au recunoscut chiar şi duşmanii săi, un maestru al politicilor birocratice. Şi-a construit o reţea de susţinători în armată şi în Ministerul de Război, folosindu-se cu şiretenie de puterea relaţiilor sale şi, la fel de important, linguşindu-l pe ţar, căruia îi datora rămânerea sa în funcţie.[948]

Suhomlinov, care s-a născut la 1848, într-o familie din mica nobilime, avusese o carieră remarcabilă de soldat. A absolvit Colegiul Militar în fruntea promoţiei sale şi a devenit cunoscut pentru vitejia sa în Războiul Ruso-Turc din 1877–1878. Până în 1904, era locotenent-general şi avea în comanda sa importantul district militar al Kievului. Când au izbucnit tulburările la Kiev, ca urmare a Războiului Ruso-Japonez, Suhomlinov a primit funcţia de guvernator general al unei regiuni vaste, care cuprindea o mare parte a Ucrainei de astăzi. A reinstaurat legea şi ordinea şi a pus capăt tratamentului condamnabil şi brutal al evreilor din regiune, lucru

pentru care nenumăraţi conservatori nu l-au iertat niciodată. În plus, s-a îndrăgostit de o femeie mult mai tânără, frumoasă şi căsătorită, care avea să devină cea de-a treia soţie a sa. Aventura lor, urmată de divorţul ei, a provocat un mare scandal, iar dorinţa ei de nesatisfăcut pentru lux avea să dea naştere unor acuzaţii de corupţie care l-au urmărit întotdeauna pe Suhomlinov. „Generalul Suhomlinov are ceva care te nelinişteşte", spunea Maurice Paléologue, ambasadorul francez la Sankt Petersburg. „Are şaizeci şi doi de ani, este sclavul unei soţii destul de frumuşele, cu treizeci şi doi de ani mai tânără decât el, este inteligent, deştept şi şiret, servil în faţa ţarului şi prieten cu Rasputin, înconjurat de o gloată pe care o interpune în propriile sale intrigi şi duplicităţi. Este un bărbat care şi-a pierdut obiceiul de a munci şi îşi dedică toată puterea bucuriilor conjugale. Cu privirea sa şireată, căci ochii îi sticlesc întotdeauna atent sub povara grea a pleoapelor căzute, cunosc puţini bărbaţi care îţi inspiră o asemenea lipsă de încredere de la prima vedere."[949]

Suhomlinov a rămas în funcţie până în 1915, pentru că s-a bucurat de sprijinul ţarului, dar acest lucru era şi o povară, şi o binecuvântare. Nicolae era un stăpân dificil şi, pentru că se temea să nu-şi piardă puterea, îşi întorcea adesea miniştrii unii împotriva celorlalţi. Deşi era amator când venea vorba de chestiuni militare, se simţea obligat să intervină în aceste lucruri, pentru că era autoritatea supremă. În 1912, a luat parte la o dezbatere cu privire la tactici şi strategii şi a spus: „Doctrina militară constă în a vă supune tuturor ordinelor mele."[950] Deşi Suhomlinov încerca să coordoneze sfaturile pe care le primea ţarul, nici măcar el nu a reuşit să reformeze procesul haotic şi confuz de luare a deciziilor în Rusia, iar armata a continuat să ascundă informaţii deosebit de importante de liderii civili. În 1912, de exemplu, armatele franceză şi rusă au decis să nu transmită detaliile înţelegerilor lor militare prim-ministrului rus.[951]

În anii de dinaintea Primului Război Mondial, Suhomlinov şi-a regândit presupunerea anterioară, conform căreia Rusia trebuia să considere Japonia principalul său inamic. În plus, tulburările din Balcani întorceau atenţia Rusiei către vest, iar francezii încurajau acest lucru, ceea ce nu era deloc surprinzător. În cazul în care izbucnea un război generalizat, francezii aveau nevoie ca Rusia să atace din vreme Germania în est, pentru ca forţele franceze să nu mai fie presate pe frontul de vest. Pe parcursul anilor, francezii s-au folosit de dominaţia lor financiară asupra Rusiei pentru a-şi convinge aliata să se angajeze la un asemenea atac. Francezii au făcut, de asemenea, tot ce le-a stat în putinţă pentru a se asigura că împrumuturile lor pentru căile ferate ruseşti aveau să faciliteze transportul rapid al forţelor ruse către frontiera germană. Deşi conducerea rusă era adesea enervată de pretenţiile francezilor, până în 1911, şeful de stat-major a cedat şi a promis Franţei că Rusia avea să atace Germania în Prusia Răsăriteană la cincisprezece zile de la începutul războiului. Această promisiune a fost reiterată până la izbucnirea războiului, deşi printre membrii conducerii ruse se aflau şi personalităţi care credeau că acest lucru era o greşeală şi că interesul Rusiei era, de fapt, evitarea, pe cât

posibil, a unui război cu Germania şi concentrarea asupra principalului inamic, Austro-Ungaria.[952]

Rusia avea mai multe opţiuni strategice la frontierele sale vestice: să poarte un război defensiv până când se simţea pregătită să contraatace, să-şi concentreze atacul principal fie asupra Austro-Ungariei, fie asupra Germaniei sau să le atace pe amândouă simultan. Privind retrospectiv, pentru Rusia, cel mai logic ar fi fost să aibă o apărare puternică, să se retragă în vastele regiuni din interior în primă fază şi apoi să contraatace puternic fiecare agresor, pe rând. Însă, până în 1912, armata exclusese din schemă o strategie pur defensivă şi se conformase entuziasmului european generalizat pentru un război ofensiv. Cel mai recent război al Rusiei, împotriva Japoniei, părea o dovadă a faptului că forţele ruseşti pierduseră pentru că aşteptaseră un atac din partea japonezilor. Instrucţia militară rusească, reglementările şi ordinele puneau acum accentul pe puterea ofensivei şi acordau puţină atenţie defensivei.[953] Şi în Marea Neagră, Rusia plănuia un atac amfibiu în regiunea de nord a Bosforului pentru a câştiga controlul asupra importantelor Strâmtori, şi acest lucru în pofida faptului că flota Rusiei la Marea Neagră era slăbită şi nu avea mijloace de transport adecvate pentru unităţi.[954]

Între 1910 şi 1912, în Rusia s-au purtat discuţii la nivel înalt în armată cu privire la strategie. Unii simţeau că aveau o obligaţie morală faţă de Franţa să demareze un prim atac, puternic, împotriva Germaniei. Chiar şi Suhomlinov începea să fie de părere că Germania era principalul duşman al Rusiei.[955] Oponenţii lor doreau să se concentreze asupra Austro-Ungariei, pe de o parte, pentru că aceasta era principala rivală a Rusiei în Balcani, şi, pe de altă parte, pentru că armata rusă era convinsă că putea înfrânge armata austriacă, lucru care nu era valabil şi în cazul Germaniei. Armata rusă avea un adevărat respect, poate chiar obsesiv, pentru puterea şi eficienţa militară a Germaniei. Avea tendinţa de a se compara cu germanii şi de a se pune într-o lumină proastă în faţa Germaniei, din toate punctele de vedere, lucru pe care clasele conducătoare ruseşti îl făceau de secole.[956] Un ofiţer francez a fost uimit de cât de puţin îi detestau colegii săi ruşi pe germani.[957] În plus, în pofida spionajului lui Redl, ruşii subestimau numărul de forţe pe care Austro-Ungaria le putea detaşa la graniţa cu Galiţia şi îşi imaginau că Rusia avea să deţină un avantaj considerabil. Ruşii se aşteptau, de asemenea, ca Austro-Ungaria să fie depăşită de problemele ei etnice şi că slavii şi ungurii din imperiu aveau să se revolte în cazul izbucnirii unui război.[958] Şi, în final, iar acest lucru conta foarte mult pentru ruşi, dacă austriecii, despre care se credea că aveau să atace la cincisprezece zile de la începutul războiului, repurtau o victorie în primă fază, nemulţumiţii supuşi polonezi ai Rusiei ar fi putut să prindă curaj şi să se răzvrătească. După cum i-a spus şeful rus de stat-major omologului său francez la 1912: „Rusia nu se poate expune unei înfrângeri în faţa Austro-Ungariei. Consecinţele asupra moralului ţării ar fi dezastruoase.”[959]

La o reuniune din februarie 1912, prezidată de Suhomlinov, armata a ajuns la un compromis: „de a-şi direcţiona principalele forţe împotriva Austriei, fără să respingă întru totul o ofensivă în Prusia Răsăriteană”.[960] După cum a spus mai târziu un general rus, „aceasta a fost cea mai proastă decizie dintre toate.”[961] Noul plan militar al Rusiei, 19A, presupunea demararea mobilizării, un atac simultan imediat împotriva Austro-Ungariei şi Germaniei şi împărţea forţele ruse în aşa fel încât Rusia nu avea să deţină un avantaj decisiv pe niciun teatru de război. În plus, dacă inamicii ei erau pe deplin pregătiţi la şaisprezece zile de la începutul războiului, Rusia avea să fi detaşat pe câmpul de luptă numai 50 la sută din forţele ei. Atacând prin nord, Rusia îşi crea singură o problemă mai mare şi, după cum s-a dovedit, mai periculoasă, din moment ce două dintre armatele sale staţionate cel mai în nord ar fi trebuit să treacă pe lângă una dintre liniile poziţiilor fortificate ale Germaniei de la Lacurile Mazuriene din Prusia Răsăriteană.[962] Deşi fusese gândit ca o alternativă, Planul 19G, prin care Rusia rămânea în defensivă împotriva Germaniei şi îşi trimitea o mare parte a forţelor în atacul împotriva Austro-Ungariei, nu a fost elaborat niciodată în detaliu. În plus, armata nu dispunea de planuri de mobilizare împotriva unui singur duşman. În criza de la 1914, liderii ruşii aveau să-şi dea seama că se angajaseră într-un atac împotriva Germaniei şi Austro-Ungariei simultan.

Înainte de 1914, armata rusă era deosebit de îngrijorată cu privire la noul plan. Deşi declarase public că Rusia era pregătită de război, în particular, chiar şi Suhomlinov era pesimist cu privire la pregătirile Rusiei.[963] Ofiţeri din diferite districte militare invocau probleme de logistică şi aprovizionare şi îşi făceau cunoscute motivele de îngrijorare cu privire la dificultăţile de comunicare şi control asupra a ceea ce avea să devină un front rusesc deosebit de extins. În singura simulare de război organizată pentru a testa o parte a Planului 19A, organizată la Kiev în aprilie 1914, participanţii au băgat de seamă că se punea un accent deosebit pe viteză, ceea ce însemna că Rusia trebuia să atace atât Germania, cât şi Austro-Ungaria, înainte de a fi pregătită de război, şi că nu existau planuri detaliate de război pentru coordonarea acţiunilor nenumăratelor armate ale Rusiei.[964] Amestecul de fatalism şi optimism cu care conducerea rusă întâmpina probabilitatea războiului este greu de înţeles. Poate că singura explicaţie plauzibilă ar fi că nu îndrăzneau să stea cu mâinile în sân; amintirea recentei revoluţii din 1905–1906 era foarte proaspătă. Dacă regimul se clătina, ar fi putut să se prăbuşească. Războiul, considerat de atât de mulţi inevitabil, ar fi putut oferi o cale de ieşire: victoria ar fi putut salva regimul. Şi poate că înfrângerea era mai bună decât dezonoarea şi încălcarea promisiunilor pe care Rusia le făcuse aliatului ei de la vest.

Din punctul de vedere al Franţei, alianţa cu Rusia era esenţială pentru supravieţuirea ei. Dacă nu s-ar fi confruntat cu o ameninţare la est, Germania ar fi putut să-şi detaşeze toate forţele împotriva Franţei. Oare Rusia avea să-şi reia vechea relaţie cu Germania? De exemplu, când ţarul s-a întâlnit cu kaiserul la Potsdam în 1910, mulţi francezi s-au temut că cei

doi ar fi putut semna o alianţă de un fel sau altul. Şi, chiar dacă Rusia era un aliat sigur, oare forţele ruseşti ar fi putut să înfrunte cea mai profesionistă armată din Europa? În anii de după Războiul Ruso-Japonez, francezii erau conştienţi că forţele armate ale Rusiei erau zdruncinate şi incapabile de a se implica într-un război. Ruşii, iar acest lucru este de înţeles din punctul lor de vedere, nu se grăbeau să semneze angajamente militare obligatorii cu Franţa. Încă de la prima lor convenţie din 1892, francezii insistaseră ca Rusia să le ofere detalii cu privire la numărul trupelor ei şi amplasarea lor, dar ruşii se eschivaseră. Francezii se temeau de o mobilizare lentă a ruşilor, în pofida noilor căi ferate, şi considerau că armata rusă era pasivă şi ambiguă. După cum se consemna într-un raport al statului-major francez: „Ca urmare a iernilor ei nesfârşite şi a comunicărilor interminabile, ataşaţii ruşi nu acordă nicio importanţă timpului.”[965] În ceea ce-i privea pe ruşi, aceştia erau sâcâiţi de insistenţa francezilor în privinţa preciziei şi detaliilor şi chiar de ceea ce lor li se părea a fi o exagerare a manierelor franceze.[966]

Francezii au primit în cele din urmă ceea ce îşi doreau cel mai mult, şi anume o promisiune din partea ruşilor să atace Germania devreme, în timp ce Franţa avea să facă acelaşi lucru, însă ambele părţi erau precaute atât în ceea ce privea numărul de trupe detaşate, cât şi a momentului declanşării atacului. Deşi statele-majore din fiecare ţară se reuneau regulat şi discutau, iar conducătorii militari şi civili îşi făceau frecvent vizite, niciuna din părţi nu avea încredere totală în cealaltă. Ruşii i-au anunţat pe francezi despre planul lor de război, 19A, de-abia în 1913, la un an după ce fusese aprobat, şi au susţinut că pe front aveau să fie trimise mai multe trupe ruseşti împotriva Germaniei decât urmau să fie trimise în realitate.[967] Cu prilejul ultimei reuniuni organizate pe timp de pace, la sfârşitul verii lui 1913, între şeful de stat-major Joffre şi generalul Iacob Zilinski, omologul său rus, cei doi bărbaţi, a spus un observator rus, erau ca nişte jucători de cărţi: „Zilinski, care nu avea suficiente atuuri, încerca să nu le arunce în joc, iar Joffre încerca într-un fel sau altul să le obţină de la partenerul său de joc.”[968]

Dacă Rusia, asemenea celorlalte puteri, trebuia să se gândească la cel puţin doi potenţiali inamici, Franţa se concentra, aşa cum o făcuse din 1871, numai asupra Germaniei. Este adevărat că şi Italia putea fi ostilă, însă relaţiile cu aceasta se îmbunătăţiseră atât de mult, încât, din 1902, francezii începuseră să creadă că Italia avea să rămână neutră în orice război. Acest lucru însemna că Franţa putea să-şi detaşaze cea mai mare parte a forţelor la nord, pentru a face faţă Germaniei. Cea mai mare parte a perioadei ce a precedat anul 1914, armata franceză a gândit în primul rând din perspectiva unui război defensiv: urmărea să-i lase pe germani să se epuizeze prin atacul lor asupra fortificaţiilor franceze situate de-a lungul graniţei cu Alsacia şi Lorena până când francezilor li se oferea ocazia unui contraatac. Din 1892 însă, francezii au început să ia în calcul şi posibilitatea ca Germania să încalce neutralitatea Belgiei şi să trimită flancul drept al armatei sale prin regiunea de vest a Belgiei şi micul

Luxemburg. Aşa că Franţa şi-a întărit măreaţa fortăreaţă de la Verdun, situată la circa şaizeci de kilometri de frontierele cu Germania, Luxemburg şi Belgia, şi, prin planurile ei ulterioare, a detaşat mai multe forţe spre nord.

Când venea vorba despre detaliile strategiei franceze şi despre gestionarea şi conducerea armatei, lucrurile erau mult mai complicate. Republicanii erau de foarte mult timp suspicioşi când venea vorba despre armată, dar, în încercările lor de a căpăta un control civil ferm asupra acesteia, au înfiinţat un sistem lipsit de coerenţă. Armata era condusă de Ministerul de Război şi de statul-major, iar mecanismele de coordonare dintre cele două nu funcţionau. Frecventele schimbări guvernamentale din Cea de a Treia Republică îngreunau situaţia: în 1911, Franţa a avut trei miniştri de război diferiţi, unul care nu a rezistat suficient de mult timp în funcţie pentru a-şi cunoaşte propriii oficiali de rang înalt, iar un al treilea, Adolphe Messimy, care a supravieţuit mai mult de şase luni şi care chiar a reuşit să demareze unele reforme care au condus la un comandament militar mai unit. Radicaliştii care dominaseră guvernul de la Afacerea Dreyfus până atunci au dat afară din funcţie ofiţeri suspectaţi de concepţii de dreapta şi au afectat astfel şi mai mult moralul şi aşa scăzut al armatei.

Politicile afectau şi ele deciziile cu privire la chestiuni precum durata serviciului militar şi instrucţia. Cei de stânga, cu gândul la gărzile naţionale revoluţionare, îşi doreau o armată populară, în care bărbaţii să facă instrucţie militară, dar să rămână civili în modul lor de gândire. Dreapta însă îşi dorea o armată profesionistă, în care bărbaţii deveneau buni soldaţi, loiali ofiţerilor şi unităţilor lor. Stânga îşi dorea folosirea unui număr mai mare de rezerve pe câmpul de luptă, întrucât acest lucru implica o mai mare parte a societăţii în propria ei apărare; dreapta, inclusiv nenumăraţi ofiţeri de rang înalt din armată, dispreţuia rezervele care, credea ea, stătuseră atât de mult timp în societatea civilă, încât acum erau inutile ca soldaţi. Până şi uniforma dădea naştere unor aprinse discuţii politice cu privire la ce fel de armată trebuia să aibă Franţa. Messimy dorea să urmeze exemplul altor armate europene şi să-şi îmbrace soldaţii în uniforme care i-ar fi camuflat pe câmpul de luptă. Dreapta s-a împotrivit acestei iniţiative, considerând-o o ameninţare la adresa tradiţiei militare încununate de glorie a Franţei. Noile uniforme, scria presa de dreapta, erau înfricoşătoare şi nu corespundeau gusturilor francezilor. Căştile arătau ca nişte caschete de jocheu, iar ofiţerii urmau să fie îmbrăcaţi ca nişte băieţi de grajd. Aceasta era o încercare, scria ziarul conservator Echo de Paris, de a submina autoritatea ofiţerilor asupra oamenilor lor, iar lojile masonice care puseseră la cale această acţiune erau fără îndoială mulţumite. (Cu acest prilej, un fost ministru de război a exclamat că pantalonii roşii erau Franţa.) În orice caz, a afirmat un membru al parlamentului, armata ar trebui să-şi uzeze toate vechile uniforme înainte de a irosi bani pe unele noi. Fondurile pentru noile uniforme au fost aprobate cu puţin timp înainte de izbucnirea războiului,

mult prea târziu pentru a-i ajuta cu ceva pe soldaţii francezi care porniseră la luptă în uniformele lor foarte colorate.[969]

O conducere slabă şi interferenţa politică au exacerbat celelalte probleme ale armatei. Instrucţia militară era depăşită şi ineficientă; ofiţerii din statul-major erau slabi; iar tacticile-cheie, precum poziţia soldaţilor pe câmpul de luptă, nu fuseseră decise sau prezentate.[970] În aceste împrejurări, un grup de tineri reformatori a început să militeze pentru doctrina ofensivă cu scopul de a revigora armata. La fel ca în alte regiuni europene, aceştia dădeau glas temerilor generale ale propriei lor societăţi, cum că membrii ei deveneau decadenţi şi nu mai erau gata să moară pentru naţiunea lor. În cazul Franţei, amintirea trecutului era o povară, fie că era vorba despre acea furia francese a armatei care îi terifiase pe italieni în secolul al XV-lea, fie că era vorba despre focurile de armă înverşunate ale revoluţionarilor francezi în Bătălia de la Valmy din 1792, care împrăştiaseră forţele îngrozite ale puterilor conservatoare, sau despre regimentele care luptaseră şi muriseră sub conducerea lui Napoleon pentru a cuceri Europa. În cadrul statului-major, conducătorul Departamentului de Planificare, colonelul Louis de Grandmaison, îşi îmbărbăta tinerii colegi prin recomandările sale pentru a salva Franţa. Defensiva era o laşitate; numai ofensiva era demnă de o naţiune virilă. Bătăliile erau, în esenţă, concursuri morale, în care hotărârea şi energia erau factorii decisivi. Soldaţii francezi trebuiau să fie atât de motivaţi de patriotism, încât să ia exemplul strămoşilor lor, să se îndrepte în număr mare spre câmpurile de luptă pentru a copleşi duşmanul. Un atac neprevăzut şi rapid, a spus Grandmaison cu prilejul a două faimoase prelegeri ale sale pe care le-a ţinut la Colegiul de Război în 1911, avea să paralizeze duşmanul. „Nu va mai putea să facă manevre şi va deveni rapid incapabil de orice acţiune ofensivă.”[971] În 1913, autorii noilor reglementări pentru armata franceză au acceptat punctul de vedere al lui Grandmaison, susţinând cu fermitate: „Numai ofensiva aduce rezultate pozitive.” Baioneta, se scria în reglementări, rămânea arma-cheie a infanteriei; avea să se sufle din goarnă şi să se bată din tobe, iar ofiţerii urmau să conducă atacul.[972] „Succesul avea să fie repurtat”, se promitea în reglementare, „nu de cel care a suferit cele mai puţine pierderi, ci de cel a cărui voinţă este cea mai fermă şi al cărui moral este cel mai călit.”[973] Şi, la fel ca în alte state, armata franceză presupunea că viitorul război avea să fie de scurtă durată. Nici armata, nici guvernul nu au făcut pregătiri pentru a aduna provizii, a mobiliza ramurile industriale sau a apăra resursele naturale, o mare parte a acestora aflându-se în nord, lângă graniţa cu Germania.[974]

În 1911, în mijlocul crizei cu Germania, guvernul i-a acordat lui Messimy autoritatea de a reorganiza Ministerul de Război şi structura de comandament a armatei pentru a-i conferi şefului de stat-major puteri mult mai largi atât pe timp de pace, cât şi pe timp de război. În aceeaşi perioadă, Messimy a numit un nou şef de stat-major şi, deşi avea nenumărate opţiuni, l-a ales pe cel mai devotat doctrinei ofensivei.

Generalul Joseph Joffre era atât burghez — tatăl său era un meşteşugar care făcea butoaie —, cât şi un republican convins. Porecla sa era „crabul”, pe de o parte din cauza înălţimii sale, şi, pe de altă parte, pentru că nu a vrut să se afilieze convingerilor de dreapta. Politicienii îl plăceau, iar el ştia cum să se poarte cu ei. Era calm, chiar şi în timpul crizelor acute, încăpăţânat şi decis să-şi impună voinţa. Asemenea fizicului său, şi cariera sa fusese mai degrabă solidă decât impresionantă. Îşi clădise reputaţia de ofiţer eficient şi de încredere în câteva dintre războaiele coloniale ale Franţei şi era conducătorul unităţilor de geniu ale armatei. Se pricepea la activităţi de rutină şi hârţogăraie şi înţelegea importanţa logisticii şi a comunicaţiilor. Susţinătorii săi, mulţi la număr, îl admirau pentru abilitatea sa de a lua decizii şi pentru încrederea pe care o afişa, chiar şi în momentele cele mai întunecate, că Franţa avea să câştige. În 1912, a fost întrebat dacă lua în calcul posibilitatea războiului. „Da, mă gândesc la acest lucru”, a replicat el. „Mă gândesc tot timpul la asta. O să fie război, eu îl voi face şi tot eu îl voi câştiga.”[975] Oponenţii săi îl considerau mai degrabă inflexibil şi lipsit de imaginaţie. După cum a spus unul dintre cei mai remarcabili generali ai Franţei: „El se supune evenimentelor. Nu le creează... Joffre nu ştie nimic despre strategie. Treaba lui e să organizeze transportul, aprovizionarea şi să dea ordine uzinelor de armanent.”[976]

Până când a sosit Joffre la comanda statului-major, francezii aveau o imagine destul de clară asupra atacului german, ştiind că germanii intenţionau să pătrundă în Franţa prin Luxemburg şi cel puţin printr-o parte a Belgiei. Ministerul francez de Externe de la Quai d’Orsay şi poliţia naţională franceză reuşiseră să spargă codurile germane (deşi, având în vedere rivalitatea dintre cele două instituţii, de cele mai multe ori nu făceau schimb de informaţii).[977] În 1903, un spion care îşi spunea Avenger şi care ar fi putut fi un ofiţer din statul-major german, a predat francezilor primele versiuni ale planurilor lui Schlieffen. Şi-a făcut apariţia bine deghizat, de nerecunoscut, cu bandaje înfăşurate în jurul capului, astfel încât îi puteai vedea doar mustăţile. Această apariţie li s-a părut unora teatrală şi mulţi s-au temut că informaţiile primite de la el ar fi putut face parte, de fapt, dintr-un plan al germanilor de a-i deruta pe francezi.[978] Agenţii francezi au intrat la rândul lor în posesia unui alt plan, în 1907, precum şi a simulărilor de război germane pentru 1912 şi 1913, şi au primit şi ultimele planuri ale germanilor de dinainte de Marele Război, care au intrat în vigoare în aprilie 1914. O lună mai târziu, ruşii au trimis francezilor un avertisment, conform căruia sursele lor arătau că Germania avea să zdrobească mai întâi Franţa, iar mai apoi aveau să se îndrepte către Rusia.[979] Pe parcursul anilor, au apărut o mulţime de alte dovezi cu privire la intenţiile germanilor — Germania şi-a întărit fortăreţele din regiunea de nord a graniţei sale cu Franţa: şi-a consolidat liniile de cale ferată în zona Rinului, la graniţa cu Belgia şi Luxemburg; a construit noi peroane feroviare în mici oraşe germane, atât de lungi încât era evident că nu puteau fi utile decât armatei, pentru a-şi debarca trupele, caii şi echipamentul; de asemenea, au modernizat podurile de peste Rin la Düsseldorf, mişcare ce le-ar fi facilitat pătrunderea în nordul Belgiei.[980]

Armata franceză a luat serios în calcul perspectiva unei invazii în Belgia. De fiecare dată când se revizuiau planurile militare, îşi întăreau forţele staţionate la nord şi nord-vest de Verdun.[981] În perioada imediat premergătoare războiului, ofiţerii statului-major francez făceau vizite regulate în Belgia, iar în 1913, întrebarea la examenul final de la Colegiul Militar de la Saint Cyr se referea la numărul de forţe franceze şi belgiene necesare blocării unei invazii germane.[982] (Belgia însăşi, într-o încercare sortită eşecului de a nu se implica într-un conflict major, şi-a accelerat pregătirile defensive şi a evidenţiat faptul că avea să se apere împotriva oricărei puteri care îi încălca neutralitatea.) Joffre a cerut guvernului francez să detaşeze trupe în Belgia înaintea Germaniei, însă a fost refuzat. Urma să primească permisiunea de a pătrunde în Belgia odată ce Germania avea să încalce pentru prima dată neutralitatea acestei ţări. Guvernul francez nu voia să-i îndepărteze pe britanici, al căror ajutor, în special pe mare, îl considerau esenţial într-un război cu Germania, dar la fel de important şi pentru asigurarea opiniei publice franceze că Franţa avea să triumfe în final.[983]

Însă, pe când analizau planurile Germaniei în Belgia, francezii au făcut o presupunere care, în 1914, avea să se dovedească a fi aproape fatală pentru ei. Nu s-au gândit că germanii ar fi putut trimite o armată mare la vest de Liège, între malul vestic al fluviului Meuse, care cugea de la nord la sud, şi mare. Aici, forţele militare franceze au căzut în propria lor plasă, cea a prejudecăţilor legate de soldaţii din rezervă; ei au presupus că, după cum li se întâmpla şi lor înşişi, ofiţerii germani considerau că soldaţii în rezervă erau prea influenţaţi de viaţa civilă pentru a deveni eficienţi şi că, din acest motiv, li se atribuiau sarcini mai puţin importante, precum protejarea liniilor de comunicaţii, asedierea fortăreţelor sau administrarea unor instituţii, precum spitalele, aflate în spatele liniilor de luptă, şi nu pe linia frontului.[984] Francezii ştiau cu acurateţe câţi soldaţi înarmaţi avea Germania şi că aceştia erau în număr destul de mare pentru ca Germania să se poată apăra împotriva unui atac francez de-a lungul graniţei cu Alsacia şi Lorena şi de a invada Belgia la est de Liège şi de fluviul Meuse, însă armata germană nu era suficient de numeroasă pentru o acţiune mai extinsă în vestul Belgiei. De fapt, armata germană şovăise un pic, după care decisese să trimită rezervele în prima linie. Cu puţin timp înainte de 1914, au început să apară dovezi clare că germanii intenţionau să înainteze la vest de fluviul Meuse. Până în 1910, francezii au observat că armata germană cumpăra foarte multe automobile, utile îndeosebi în vestul Belgiei, regiune cu relief plat, cu drumuri foarte bune.[985] În 1912, reprezentanţii militari francezi de la Bruxelles avertizau că Germania părea să fie pregătită să atace direct oraşul Liège sau să se îndrepte rapid către vest.[986]

În această situaţie, încăpăţânarea lui Joffre s-a dovedit a fi un handicap: pur şi simplu, a refuzat să accepte dovezile care contraveneau deciziei luate de el. Şi, în momentul în care au apărut dovezi care să infirme această realitate — spre exemplu, un document, elaborat pesemne de

generalul german Erich Ludendorff, în care se susţinea că Germania nu avea să-şi folosească rezervele în prima linie —, Joffre a decis să le accepte.[987] Şi nu a fost singurul. Nenumăraţi ofiţeri din armata franceză, vrăjiţi fiind de farmecul ofensivei, au continuat să se concentreze asupra unui atac împotriva Germaniei, nuntrind speranţe că ar fi putut pune capăt rapid războiului, înainte ca germanii să pornească o ofensivă puternică. La începutul anului 1914, când mai mulţi generali francezi de rang înalt şi-au exprimat părerea conform căreia, în cazul unei invazii germane în Belgia, nemţii ar fi atacat la vest de Meuse, Joffre a refuzat din nou să-i asculte.[988] La începutul Primului Război Mondial, Joffre continua să creadă că avea să se lupte cu nemţii în Lorena şi mai la nord, în estul Belgiei şi în Luxemburg, şi că forţele armate franceze aveau să fie relativ egale cu ale Germaniei în primele bătălii. Dacă forţele armate britanice ajungeau la timp — credea Joffre —, atunci francezii împreună cu englezii aveau să-i depăşească numeric pe germani.[989] A lăsat neprotejată o suprafaţă de 190 de kilometri, ce pornea de la est, din oraşul francez Hirson, la sud de graniţa cu Belgia, înspre Canalul Mânecii. Dacă englezii săreau în ajutorul Franţei — lucru care nu era deloc sigur —, atunci acest gol avea să fie acoperit. În august 1914, patru divizii britanice aveau să se găsească pe ruta celor două armate germane.[990]

Planul lui Joffre, josnicul XVII, a fost aprobat de guvern la începutul lui mai 1913, iar detaliile strategiei au fost elaborate şi transmise armatei un an mai târziu. El a întărit şi mai mult forţele franceze către nord, spre graniţa cu Belgia, şi le-a dispus în aşa fel încât să poată face faţă unui atac german din estul Belgiei, Luxemburg sau nordul Lorenei. Strategia, scria el cu hotărâre în memoriile sale, era să dispui trupele pe poziţiile lor, şi nu războiul în sine. A oferit fiecărui comandant de armată alternative pentru operaţiunile împotriva Germaniei, dar, pe de altă parte, nu a făcut alte precizări cu privire la strategia sa, în afară de faptul că intenţiona să atace undeva în nord-est, odată ce toate trupele franceze ajungeau în poziţiile ce le fuseseră desemnate. În august 1913, cu prilejul unei întâlniri cu ruşii, a promis că Franţa avea să-şi înceapă acţiunile ofensive împotriva Germaniei în dimineaţa celei de-a unsprezecea zile de mobilizare.[991] Chiar dacă ar fi luat vreodată în calcul o strategie defensivă la frontierele Franţei, nu şi-a făcut cunoscute aceste gânduri înainte de 1914.

În 1912 şi 1913, simulările armatei lăsau să se întrezărească probleme considerabile în materie de coordonare şi comandă. După cum a scris şi Joffre în memoriile sale postbelice: „O mare parte a generalilor noştri s-au dovedit incapabili de a se adapta la condiţiile războiului modern.”[992] În plus, armata franceză era cu mult în urma celor din alte state europene, în special cea a Germaniei, în ceea ce privea artileria terestră. Acest lucru era un rezultat al anilor de planificare defectuoasă, al lipsei de resurse şi dezacordului dintre soldaţii cu privire la modul de folosire a tunurilor mari de câmp (fie pentu a preîntâmpina rezistenţa din partea inamicului, înainte de atac, fie pentru a susţine valurile de soldaţi ce porneau la atac.) Armata franceză înclina să accepte ultima opţiune, poate într-o încercare

de a lua partea cea mai bună din tot acel rău. Susţinătorii ofensivei credeau, de asemenea, că bătăliile viitorului aveau să fie atât de rapide, încât artileria grea, dificil de transportat, nu avea cum să ţină pasul şi că, prin urmare, era mai bine ca armata să se bazeze pe artileria terestră uşoară, domeniu în care Franţa era expertă, şi să folosească artileria mai grea, doar atunci când era posibil ca aceasta să susţină trupele în timpul atacurilor.[993] Joffre nu a permis nimănui să-i zdruncine convingerea că forţele armate franceze trebuiau să atace.

În ultimii ani de pace, Franţa a cunoscut un avânt al încrederii în sine, cel puţin la Paris, şi o exacerbare a sentimentelor naţionaliste. Armata sa, sub conducerea lui Joffre, avea un nou scop. Iar departe, la est, măreţul ei aliat, Rusia, părea să-şi fi revenit de pe urma loviturii primite în războiul cu Japonia şi tentativei de revoluţie ce îi urmase, şi se moderniza rapid. „Credinţa în putere", spunea Messimy, „şi, mai presus de toate, în marea de soldaţi din nesfârşita armată rusă ne era bine cunoscută în 1914, atât în cadrul statului-major, cât şi în rândul opiniei publice."[994]

Planurile de război ale principalelor puteri continentale oglindeau o credinţă puternic înrădăcinată în ofensivă şi o ostilitate faţă de alternativa unei strategii defensive. Planul lui Joffre, în pofida ambiguităţii lui, avea cel puţin un merit: acela de a fi flexibil. În cazul Germaniei şi Rusiei, se decisese deschiderea unor fronturi împotriva a doi inamici simultan, iar armatele lor nu puteau să lupte pe rând împotriva unuia sau altuia dintre duşmani. De asemenea, politicienii din ambele ţări nu consideraseră că era cazul să se informeze cu privire la conţinuturile planurilor militare sau să insiste să dea indicaţii. În 1914, planurile de război ale puterilor continentale erau ca nişte trăgace periculoase care ar fi putut fi declanşate de cea mai neînsemnată tulburare. Deşi armatele şi planurile lor nu au declanşat singure Marele Război, obsesia lor pentru ofensivă şi faptul că au acceptat războiul ca fiind necesar şi inevitabil le-au determinat să exercite presiuni asupra celor care luau decizii în momente de criză. Sfaturile militare înclinau aproape invariabil în favoarea războiul. În plus, lipsa de comunicare dintre conducători în cadrul aceluiaşi stat a permis armatei să elaboreze planuri care au ajuns să limiteze, câteodată în mod periculos, opţiunile forurilor decizionale.

Succesiunea de crize dintre 1905 şi 1913 nu numai că a alimentat cursa înarmărilor şi a demarat elaborarea de strategii şi acorduri militare; crizele au avut rolul şi de a întări legăturile dintre cele două alianţe, dar şi de a adânci disensiunile dintre acestea. Până în vara lui 1914, se făcuseră şi mai multe promisiuni, iar obligaţiile şi aşteptările atârnau şi mai greu în balanţă. Pentru forurile decizionale şi adesea pentru opinia publică, amintirea acestor crize şi lecţiile învăţate în urma lor au influenţat modul de a privi lucrurile în acea vară fatală a anului 1914; totodată, armele erau la îndemână pentru a fi folosite împotriva celor care le greşiseră în trecut.

[866] Steinberg, Bismarck, 57–60; Bucholz, Moltke, Schlieffen, 110–13.

[867] Bucholz, Moltke, Schlieffen, 120–21.

[868] Ibid., 127.

[869] Snyder, The Ideology of the Offensive, 134.

[870] Bucholz, Moltke, Schlieffen, 130–31.

[871] Ibid., 124, 129–31.

[872] Craig, The Politics of the Prussian Army, 277.

[873] Echevarria, „Heroic History”, 585; Mombauer, „German War Plans”, 52n10.

[874] Snyder, „Civil–Military Relations”, 35.

[875] Förster, „Dreams and Nightmares”, 359–60.

[876] Craig, The Politics of the Prussian Army, 277.

[877] Herwig, The Marne, 33.

[878] Mombauer, Helmuth von Moltke, 100–105; Snyder, The Ideology of the Offensive, 117.

[879] Bucholz, Moltke, Schlieffen, 301–2.

[880] Foley, German Strategy, 6–7.

[881] Herwig, „From Tirpitz Plan to Schlieffen Plan”, 55.

[882] Craig, Germany, 1866–1945, 317.

[883] Ritter, The Sword and the Sceptre, 206.

[884] Ibid.

[885] Mombauer, Helmuth von Moltke, 46.

[886] Ibid., 42–6.

[887] Craig, The Politics of the Prussian Army, 300.

[888] Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. II, 201–2.

[889] Maurer, The Outbreak of the First World War, 37.

[890] Herwig, „From Tirpitz Plan to Schlieffen Plan”, 59.

[891] Mombauer, Helmuth von Moltke, 59.

[892] Bucholz, Moltke, Schlieffen, 223–5.

[893] Kronenbitter, Krieg im Frieden, 311.

[894] Hull, The Entourage of Kaiser Wilhelm II, 240.

[895] Kessler, Journey to the Abyss, 658; Foley, „Debate — the Real Schlieffen Plan”, 222.

[896] Snyder, The Ideology of the Offensive, 203.

[897] Groener, Lebenserinnerungen, 84.

[898] Fischer, War of Illusions, 55.

[899] Hull, The Entourage of Kaiser Wilhelm II, 258–9; Afflerbach, Falkenhayn. Politisches, 79.

[900] Mombauer, Helmuth von Moltke, 165.

[901] Bucholz, Moltke, Schlieffen, 263–4.

[902] Mombauer, „German War Plans”, 57.

[903] Craig, The Politics of the Prussian Army, 280.

[904] Showalter, „From Deterrence to Doomsday Machine”, 696.

[905] Snyder, The Ideology of the Offensive, 152.

[906] Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. II, 88–9.

[907] Fischer, War of Illusions, 390.

[908] Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. II, 84–5.

[909] Fischer, War of Illusions, 225–9; Beyens, Germany before the War, 36–8.

[910] Mombauer, „German War Plans”, 48–79.

[911] Fischer, War of Illusions, 390.

[912] Hewitson, Germany and the Causes, 118.

[913] Herrmann, The Arming of Europe, 96–7.

[914] Mombauer, Helmuth von Moltke, 210.

[915] Hewitson, Germany and the Causes, 131–3; Hewitson, „Images of the Enemy”, passim.

[916] Herrmann, The Arming of Europe, 132–3.

[917] Ibid., 84.

[918] Ibid., 91–5.

[919] Mombauer, „German War Plans”, 57.

[920] Herwig, „Imperial Germany”, 71.

[921] Herwig, „Disjointed Allies”, 273.

[922] Herrmann, The Arming of Europe, 101.

[923] Gooch, „Italy before 1915”, 211–22; Mombauer, Helmuth von Moltke, 167–9.

[924] Maurer, The Outbreak of the First World War, 33; Herwig, „Disjointed Allies”, 271–2; Ritter, „Zusammenarbeit”, 535.

[925] Herwig, „Disjointed Allies”, 271n9.

[926] Williamson, Austria-Hungary, 87–8.

[927] Kronenbitter, Krieg im Frieden, 282.

[928] Stone, „V. Moltke–Conrad”, 201–2 şi passim.

[929] Sondhaus, Franz Conrad von Hötzendorf, 85.

[930] Stevenson, „War by Timetable?”, 181–2.

[931] Stone, „V. Moltke–Conrad”, 204n7.

[932] Kronenbitter, „«Nur los lassen»„, 39.

[933] Herrmann, The Arming of Europe, 234, 237.

[934] Stone, „V. Moltke–Conrad”, 213–14.

[935] Herwig, „Disjointed Allies”, 278.

[936] Menning, „The Offensive Revisited”, 226.

[937] Armour, „Colonel Redl: Fact and Fantasy”, 175–6.

[938] Ibid., 179–80; Sondhaus, Franz Conrad von Hötzendorf, 124–7.

[939] Stevenson, „War by Timetable?”, 177–8; Heywood, „The Most Catastrophic Question”, 46, 54.

[940] Menning, „The Offensive Revisited”, 224.

[941] Menning, „Pieces of the Puzzle”, 782.

[942] Fuller, „The Russian Empire”, 109, 122–4.

[943] Shatsillo, Ot Portsmutskogo, 199.

[944] Fuller, „The Russian Empire”, 110.

[945] Stevenson, Armaments, 151–6.

[946] Fuller, Strategy and Power in Russia, 427–33.

[947] Brusilov, A Soldier’s Notebook, 11.

[948] Fuller, The Foe Within, 46–8.

[949] Turner, „Role of the General Staffs”, 317; Paléologue, Ambassador’s Memoirs, vol. I, 83.

[950] Rich, The Tsar’s Colonels, 221.

[951] Fuller, „The Russian Empire”, 100–101.

[952] Spring, „Russia and the Franco-Russian Alliance”, 568–9, 578–9 şi passim.

[953] Menning, „The Offensive Revisited”, 219.

[954] Airapetov, Poslednyaya Voina Imperatorskoi Rossii, 174–5; Shatsillo, Ot Portsmutskogo, 65–7.

[955] Menning, „Pieces of the Puzzle”, 788.

[956] Fuller, „The Russian Empire”, 111–12, 118–21.

[957] Snyder, The Ideology of the Offensive, 178.

[958] Fuller, „The Russian Empire”, 111–13; Menning, „The Offensive Revisited”, 225.

[959] Fuller, Strategy and Power in Russia, 440–41.

[960] Menning, „Pieces of the Puzzle”, 796.

[961] Menning, „War Planning”, 121.

[962] Airapetov, „K voprosu o prichinah porazheniya russkoi armii”; Snyder, The Ideology of the Offensive, 189–94.

[963] Fuller, „The Russian Empire”, 110–11.

[964] Airapetov, „K voprosu o prichinah porazheniya russkoi armii”; Menning, „War Planning”, 122–5.

[965] Andrew, „France and the German Menace”, 147.

[966] Ignat’ev, 50 Let v Stroyu, 390–91.

[967] Schmidt, Frankreichs Aussenpolitik, 182–3.

[968] Ignat’ev, 50 Let v Stroyu, 392.

[969] Messimy, Mes Souvenirs, 118n1; Porch, The March to the Marne, 184–5.

[970] Porch, The March to the Marne, 216–23.

[971] Tanenbaum, „French Estimates”, 163.

[972] Doughty, „France”, 160.

[973] Doughty, Pyrrhic Victory, 26.

[974] Doughty, „France”, 159.

[975] Becker, 1914, Comment les Français, 43n174.

[976] Tanenbaum, „French Estimates”, 164.

[977] Porch, The March to the Marne, 129–32.

[978] Tanenbaum, „French Estimates”, 137.

[979] Doughty, „France”, 154.

[980] Ibid., 154; Tanenbaum, „French Estimates”, 156.

[981] Doughty, „France”, 153.

[982] Herwig, „Imperial Germany”, 70.

[983] Schmidt, Frankreichs Aussenpolitik, 165–7.

[984] Tanenbaum, „French Estimates”, 163.

[985] Ibid., 159.

[986] Ibid., 166.

[987] Snyder, The Ideology of the Offensive, 102–3.

[988] Tanenbaum, „French Estimates”, 170–71.

[989] Doughty, „France”, 163.

[990] Williamson, Politics of Grand Strategy, 226.

[991] Doughty, „France”, 165–8; Doughty, „French Strategy in 1914”, 434.

[992] Doughty, „France”, 165.

[993] Porch, The March to the Marne, 232–3.

[994] Messimy, Mes Souvenirs, 179.

Izbucnirea crizelor: Germania, Franţa şi Maroc

La începutul primăverii anului 1905, kaiserul Wilhelm se afla într-una dintre frecventele sale croaziere, navigând de această dată înspre sud, de-a lungul coastei Atlanticului, la bordul vaporului german Hamburg. Intenţionase să viziteze portul marocan Tanger, cu ieşire la Oceanul Atlantic, după care să pătrundă în Marea Mediterană prin Strâmtoarea Gibraltar, pentru a le prezenta oaspeţilor săi lumea musulmană, însă între timp se răzgândise. Hamburg-ul era prea mare pentru a acosta în port şi, dacă marea era zbuciumată, avea să fie dificil ca pasagerii să se transbordeze în bărci mai mici pentru a ajunge la mal. În plus, se spunea că Tangerul era plin de refugiaţi anarhişti din Europa. Iar într-un moment în care statutul Marocului devenea o chestiune de importanţă internaţională, kaiserul nu dorea să întreprindă nicio acţiune cu caracter politic. Guvernul său însă vedea lucrurile altfel. Bülow, cancelarul german, şi Holstein, cel mai apropiat consilier al său din Ministerul de Externe, considerau că venise vremea ca Germania să-i arate Franţei că nu putea păstra Marocul doar pentru ea. Reprezentantul Ministerului de Externe, aflat la bordul vaporului, primise instrucţiuni stricte de a-l aduce pe kaiser pe ţărm. Bülow expediase o rafală de telegrame încurajatoare de la Berlin şi le trimisese ziarelor germane o mulţime de comunicate referitoare la vizita kaiserului în Maroc pentru ca acestuia să-i fie greu să mai dea înapoi.[995]

Când Hamburg-ul a ancorat pe coasta Tangerului în dimineaţa zilei de 31 martie, un vânt năprasnic bătea dinspre est. Un reprezentant german din regiune s-a urcat anevoios la bordul vasului, îmbrăcat în uniformă de cavalerie, purtând inclusiv pinteni. Comandantul crucişătoarelor franceze, ancorate în apropiere, a făcut acelaşi lucru. Vântul s-a domolit un pic, iar kaiserul l-a trimis pe şeful gărzii sale de corp pe ţărm pentru a evalua situaţia. După ce a aflat că acostarea nu era foarte complicată şi că pe mal îl aştepta o mulţime entuziasmată de oameni, Wilhelm a hotărât în cele din urmă să coboare. Odată ajuns pe ţărm, a fost întâmpinat de unchiul sultanului şi de reprezentanţii mici colonii germane din Tanger. I s-a adus un cal arab alb pentru a străbate străzile înguste ale oraşului şi a ajunge la misiunea diplomatică germană. Calul a sărit în lături la vederea coifului lui Wilhelm, iar kaiserul a încălecat cu greu şi i-a fost dificil să se ţină în şa. În timp ce kaiserul şi grupul său călăreau printre rândurile de soldaţi marocani, sute de steaguri fluturau în bătaia vântului, femeile jeleau şi aruncau buchete de flori de pe acoperişuri, iar membrii triburilor trăgeau entuziasmaţi cu armele în toate direcţiile.[996]

La misiunea diplomatică germană, micile corpuri diplomatice şi demnitarii din regiune — printre care, după cum au aflat cu consternare germanii mai târziu, şi marele bandit El Raisuli — aşteptau să-l întâmpine pe kaiser. Deşi Bülow îl sfătuise în repetate rânduri să se limiteze la formalităţi politicoase, Wilhelm s-a lăsat purtat de val sub impulsul momentului. I-a

spus lui Kaid Maclean, fostul soldat britanic, devenit acum cel mai apropiat consilier al sultanului: „Nu recunosc niciun acord la care s-ar fi ajuns până acum. Am venit aici ca un suveran ce îi face o vizită unui alt suveran, complet independent. Poţi să-i spui asta sultanului.”[997] De asemenea, Bülow îşi sfătuise stăpânul să nu vorbească deloc cu reprezentatul francez în Tanger, însă Wilhelm nu a reuşit să se abţină să nu-i spună din nou francezului că Marocul era un stat independent şi că, în plus, era de aşteptat ca Franţa să recunoască interesele legitime ale Germaniei în regiune. „Când ministrul a încercat să discute în contradictoriu cu mine”, i-a spus kaiserul lui Bülow, „eu i-am dat bună ziua şi i-am întors spatele.” Wilhelm nu a mai luat parte la banchetul generos pe care marocanii îl pregătiseră în cinstea lui, însă, înainte de a porni înapoi spre ţărm, şi-a făcut timp să-l sfătuiască pe unchiul sultanului că Marocul trebuia să se asigure că reformele pe care le demara erau în concordanţă cu Coranul. (Din 1898, de când efectuase o vizită în Orientul Mijlociu, kaiserul se considera protectorul tuturor musulmanilor.) Hamburg-ul a pornit înspre Gibraltar, unde unul dintre vasele de escortă a reuşit să lovească din greşeală un crucişător britanic.[998]

13. În aparenţă, puterile fumează paşnic o narghilea la conferinţa de la Algeciras, organizată pentru a soluţiona prima criză marocană din 1905–1906. De fapt, ţările au arme în mână şi butoaie cu explozibil la îndemână. Statele rivale, Franţa şi Germania, stau una lângă cealaltă, în timp ce Marea Britanie, reprezentată de John Bull, priveşte cu prudenţă înspre Germania, pe care o suspectează, pe bună dreptate, că ar încerca să distrugă noua prietenie dintre Franţa şi Marea Britanie. Spania şi Italia, care doresc propriile lor colonii în nordul Africii, aşteaptă, iar Unchiul Sam priveşte dispreţuitor.

La Berlin, Holstein aştepta cu încordare să afle dacă vizita avusese efectul scontat. Câteva zile mai târziu, i-a scris unui văr de-al lui: „Înainte să se termine această afacere, vor exista momente tensionate.”[999] Iar acest lucru era puţin spus. În primul rând, vizita kaiserului în Tanger reprezenta o provocare la adresa ambiţiilor Franţei în Maroc. Germania îşi dorea cel puţin o politică a uşilor deschise în Maroc, iar dacă nu putea să primească acces egal în regiune pentru companiile ei, cerea să primească în schimb

compensaţii sub formă de colonii în alte regiuni, poate chiar în Africa. Însă vizita kaiserului avea un ţel mult mai mare decât soarta Marocului: Germania încerca să recâştige statutul de care se bucurase sub Bismarck, acela de putere situată în centrul afacerilor internaţionale ale Europei.

Bülow şi Holstein voiau să se asigure că niciun tratat internaţional major, fie el colonial sau limitat strict la Europa, nu avea să fie semnat fără implicarea sau acordul Germaniei. De asemenea, credeau că exista o şansă de a distruge Antanta Cordială dintre Marea Britanie şi Franţa sau poate chiar şi alianţa dintre Franţa şi Rusia, şi de a rupe astfel aşa-numita încercuire a Germaniei în Europa. Prin urmare, vizita la Tanger a provocat o criză internaţională majoră şi s-a discutat chiar şi despre izbucnirea unui război între Germania şi Franţa, în care ar fi putut fi implicată şi Marea Britanie. Opinia publică din toate cele trei ţări a luat foc, fapt ce a limitat libertatea de acţiune a forurilor decizionale. Deşi chestiunea marocană a fost în cele din urmă soluţionată în 1906, la o conferinţă internaţională organizată la Algeciras, aceasta a lăsat în urma ei reziduuri periculoase, precum o lipsă de încredere şi resentimente atât în rândul populaţiei din naţiunile implicate, cât şi în rândul conducătorilor acestora. „Cu o generaţie în urmă", transmitea reprezentantul britanic la München în 1907, „populaţia germană nu manifesta un mare interes pentru afacerile externe generale.... Lucrurile s-au schimbat de-atunci."[1000]

Din punctul de vedere al germanilor, primăvara lui 1905 era un moment la fel de bun ca toate celelalte pentru a prelua iniţiativa la nivel internaţional. Antanta dintre Marea Britanie şi Franţa era o alianţă foarte nouă — fusese semnată în luna aprilie a anului precedent — şi nu apucase să fie testată. Rusia era implicată în războiul cu Japonia de la începutul lui 1904 şi nu se afla în poziţia de a veni în ajutorul aliatei sale Franţa. În plus, incidentul de la Dogger Bank, din luna octombrie a anului precedent, demonstrase cât de uşor era ca Rusia şi Marea Britanie să pornească la război una împotriva celeilalte. Statele Unite ar fi putut fi prietenoase şi cu siguranţă ar fi sprijinit acelaşi tip de politică a uşilor deschise în Maroc, aşa cum propuseseră în China. Kaiserul uitase pe moment de Pericolul Galben şi acum lua în calcul o viitoare alianţă între Germania, Japonia şi America, care ar fi dominat lumea. Roosevelt însă clarificase faptul că, din punctul său de vedere, China şi Marocul erau două chestiuni diferite; nu era pregătit să le explice cetăţenilor săi de ce o politică a uşilor deschise în Maroc, ţară de care majoritatea americanilor nici nu auziseră vreodată, era de interes naţional.[1001] La scurt timp după vizita kaiserului la Tanger, Roosevelt i-a spus ambasadorului german la Washington: „Nu-mi place să iau atitudine într-o chestiune, oricare-ar fi ea, dacă nu intenţionez să o susţin pe deplin; iar interesele noastre în Maroc nu sunt suficient de mari ca să mă facă să mă simt îndreptăţit să implic guvernul nostru în această afacere."[1002] Aceasta nu a fost singura împrejurare în care conducerea germană a înţeles lucrurile greşit pe parcursul primei crize marocane.

Holstein, care avea o atitudine mai conservatoare decât Bülow sau kaiserul, era convins că se putea folosi de criză pentru a pune relaţia

dintre Franţa şi Germania pe un făgaş satisfăcător pentru ţara sa. La Fashoda, britanicii demonstraseră în mod îndatoritor că francezii reacţionau la acţiuni ferme; Franţa dăduse înapoi, iar mai târziu se reîntorsese către vechiul ei duşman, căutându-i prietenia. Cu toate acestea, spera să le arate francezilor că nu se puteau baza pe britanici. „Francezii vor ajunge să susţină ideea unei apropieri de Germania", a scris el pe parcursul ultimelor etape ale crizei marocane, „după ce vor fi văzut că prietenia cu britanicii... nu este suficientă pentru a câştiga acordul Germaniei pentru acapararea Marocului, ci mai degrabă că Germania doreşte să fie iubită pentru acţiunile ei".[1003] În acest moment, Franţa ar fi putut fi convinsă să renunţe public la orice speranţe nuntrite pentru recăpătarea Alsaciei şi Lorenei şi să recunoască faptul că Tratatul de la Frankfurt, care pusese capăt Războiului Franco-Prusac, era definitiv. Îngenuncherea Franţei ar fi avut un efect util şi asupra Italiei; aceasta dăduse îngrijorătoare semne de prietenie faţă de Franţa.[1004]

O competiţie pentru putere cu Marea Britanie era, de asemenea, de mult aşteptată. Cu un an înainte, Germania anunţase Marea Britanie că dorea să negocieze cu privire la toate chestiunile coloniale în suspensie, însă britanicii acceptaseră să dezbată doar situaţia Egiptului, unde Germania avea unele drepturi, fiind unul dintre nenumăraţii creditori internaţionali ai statului. Dacă Antanta dintre Marea Britanie şi Franţa ar fi picat, Holstein credea că Marea Britanie, izolată, ar fi fost mai docilă. În plus, după cum nota Holstein în vara lui 1904, Germania nu îşi putea permite să pară slăbită: „Dacă cedăm în faţa Angliei cu privire la această neaşteptată respingere a pretenţiilor noastre legitime, atunci putem avea certitudinea că orice revendicare făcută de Germania în viitorul apropiat sau cel puţin de actualul guvern german, indiferent unde şi în faţa cui, are să fie respinsă cu o indiferenţă asemănătoare. Însemnătatea negocierilor anglo-germane este mult mai profundă decât cazul de faţă." A invocat acelaşi argument şi pentru situaţia din Maroc: „Germania trebuie să se opună intenţiei de anexare a Marocului nu numai din considerente materiale, dar şi pentru a-şi păstra prestigiul."[1005]

În momentele sale mai optimiste, Holstein visa la o schimbare completă a jucătorilor-cheie de pe scena internaţională. Personalităţi din Franţa şi Marea Britanie, care erau de părere că Antanta Cordială era o greşeală, aveau să o atace după primele semne care indicau o problemă. Franţa, spera Holstein încrezător, avea să se dea bătută, să părăsească Marea Britanie şi să devină aliata Germaniei. Rusia nu avea să aibă alternativă, decât să-i urmeze exemplul; Germania îi oferise un tratat în 1904, care nu avusese succes, dar momentul potrivit avea să reapară. Între timp, kaiserul părea să aibă o bună relaţie cu vărul său, ţarul, căruia îi trimitea scrisori utile despre cum să poarte războiul cu Japonia. Pe termen lung, Europa urma să fie martora unei Triple Alianţe între Germania, Franţa şi Rusia, care avea să izoleze Marea Britanie, la fel cum Franţa fusese izolată după Războiul Franco-Prusac.

Iar situaţia din Maroc cerea cu disperare intervenţia internaţională. Tânărul sultan încă nu avea control asupra unor regiuni extinse din ţară, iar străinii, inclusiv germanii, ceruseră în repetate rânduri demararea de reforme pentru reinstaurarea legii şi ordinii. În mai 1904, El Raisuli răpise cu neruşinare un bogat om de afaceri american, Ion Perdicaris, şi pe fiul vitreg al acestuia, din vila lor luxoasă situată lângă Tanger, şi îi transportase călare spre interiorul ţării. Roosevelt a trimis rapid o parte a marinei americane, care întâmplător naviga în sudul Atlanticului, spre ţărmul atlantic al Marocului şi a cerut eliberarea celor doi, susţinându-şi această cerere chiar şi după ce au apărut dovezi că, de fapt, Perdicaris nu ar mai fi fost cetăţean american. La convenţia Partidului Republican de la Chicago din acea vară, Roosevelt a fost întâmpinat cu urale răsunătoare datorită mesajului pe care îl trimisese sultanului: „Îl vrem fie pe Perdicaris viu, fie pe Raisuli mort.”[1006] În cele din urmă, după plata unei răscumpărări consistente, şi-a făcut apariţia Perdicaris, mai slab şi ars de soare, însoţit de fiul său vitreg. În luna decembrie a aceluiaşi an, sultanul, îngrijorat din cauza faptului că interesele internaţionale puneau independenţa ţării sale în pericol, a cerut brusc tuturor misiunilor militare străine să părăsească Marocul. Deşi francezii l-au obligat să anuleze acest ordin, iar sultanul a convenit să primească o misiune franceză în capitala sa, Fez, statutul şi viitorul Marocului deveniseră la acel moment o chestiune rezervată dezbaterilor internaţionale. În orice caz, după cum îşi amintea populaţia, potrivit unui acord semnat la Madrid, în 1880, de către principalele ţări europene, precum şi de Statele Unite, puterile aveau drepturi egale în Maroc, în anumite domenii, precum comerţul.

Francezii nu îşi pledaseră foarte bine cauza, ignorând acest acord într-un mod deosebit de arogant, în special în problemele în care era interesată Germania. Spre exemplu, în iunie 1904, francezii au acordat Marocului un împrumut şi şi-au stabilit un regim preferenţial pentru viitoarele împrumuturi. În acea toamnă, Franţa a semnat un acord cu Spania pentru împărţirea Marocului în sfere de influenţă, fără să informeze Germania sau să se consulte cu aceasta. Delcassé, puternicul ministru francez de externe, care se temea că unul dintre motivele din spatele intensificării dezvoltării navale a Germaniei era acela de a provoca Franţa pentru deţinerea controlului în Mediterană şi Africa de Nord, era hotărât să nu negocieze cu Germania în Maroc. Un consilier, care îl îndemnase zadarnic să discute cu nemţii, s-a plâns că Delcassé nu făcea decât să-i numească pe germani „escroci”: „Dar, pentru numele lui Dumnezeu, nu îi cer să le spună vorbe de dragoste sau să le trimită o verighetă, ci doar să discute afaceri!”[1007] Ambasadorul francez la Berlin a trimis avertismente repetate către Paris, cum că Franţa se juca cu focul în Maroc şi că Germania începea să fie, la modul cel mai serios, iritată de situaţia respectivă. În ianuarie 1905, când misiunea franceză a ajuns la Fez pentru a face presiuni asupra sultanului să acorde Franţei concesii care i-ar fi conferit o putere şi mai mare în ţara sa, germanii l-au încurajat să reziste.[1008]

Pentru a promova ceea ce el considera a fi interesele Germaniei, Holstein era pregătit să rişte să pornească la război, deşi, de fapt, ar fi preferat să îl evite. (În plus, la izbucnirea ostilităţilor, Wilhelm avea să preia conducerea militară, lucru care, spunea Holstein, „ar duce la o catastrofă oribilă, pentru că împăratul este complet incapabil din punct de vedere militar.”[1009]) Din nou, momentul era numai bun din punctul de vedere al Germaniei: armata franceză încă era cu moralul la pământ după afacerea Dreyfus; Rusia era în război în est; iar armata britanică se refăcea după Războiul Burilor şi oricum era foarte restrânsă. Iar în ceea ce privea marina britanică, potrivit unei glume care circula în Germania, aceasta nu avea roţi, aşa că nu era de ajutor într-un război rapid pe uscat.

Nici kaiserul, nici Bülow nu erau atât de optimişti. Kaiserul, poate încrezându-se în instinctele sale care-i spuneau că vizita la Tanger avea să provoace necazuri, gândea cu fermitate că nu-şi dorea un război. L-a învinovăţit pe Bülow că l-ar fi obligat să meargă în Maroc şi, în acea vară, i-a scris cu amărăciune: „Am debarcat pentru că aşa ai vrut tu, în interesul Ţării-Mamă, am încălecat un cal ciudat în pofida impedimentului pe care îl prezintă schilodul meu braţ stâng când sunt pe şa, iar pentru mersul călare aproape că am plătit cu viaţa, totul pentru miza ta în acest joc! A trebuit să călăresc printre anarhişti spanioli, pentru că aşa ai vrut tu, iar politica ta era să profiţi de pe urma acestui lucru!”[1010] Cancelarul nu avea niciun regret cu privire la încercarea de despărţire a Franţei de Marea Britanie, însă înclina să creadă că, dacă ar fi abordat Franţa cu mai multă blândeţe, spre exemplu dacă s-ar fi oferit să recunoască statutul acesteia în Maroc în schimbul acordării de compensaţii Germaniei în alte regiuni, ar fi avut la fel de multe de câştigat ca şi în cazul folosirii unui ciomag pentru a despărţi Antanta. Şi, după cum i-a mărturisit lui Holstein, în momentul în care criza ajugea la apogeu, în februarie 1905: „Nici opinia publică, nici parlamentul, prinţii sau chiar armata nu vor avea nimic de câştigat de pe urma unui război în Maroc.”[1011] Într-un discurs adresat generalilor săi în ianuarie, cu prilejul retragerii lui Schlieffen, kaiserul a exprimat un punct de vedere asemănător: „Vă spun acum că, fie ce-o fi, nu voi porni niciodată la război pentru Maroc. Spunând asta, mă bazez pe discreţia voastră, căci vorbele mele nu trebuie să părăsească această încăpere.”[1012] Pentru restul lumii, divergenţele de la vârful conducerii germane nu erau evidente, iar dezacordul cu privire la tactici, din cauza căruia Germania trecea de la o atitudine rezonabilă la una conflictuală, nu făcea decât să amplifice lipsa de încredere a altor ţări cu privire la intenţiile Germaniei.

Englezii nu s-au purtat aşa cum sperase Holstein. „Incidentul de la Tanger”, a spus Eduard al VII-lea, „a fost cel mai răuvoitor şi inoportun eveniment în care s-a implicat împăratul german de la urcarea sa pe tron. A fost, de asemenea, un fiasco politic teatral, iar dacă el crede că a ieşit bine în ochii lumii, atunci se înşală foarte tare.”[1013] The Times a descris vizita ca fiind „o mare demonstraţie politică”, iar corespondentul său de la Viena a sugerat că Bülow subestimase serios hotărârea Marii Britanii de a rămâne aliata Franţei.[1014] Puternica facţiune antigermană din Ministerul de

Externe nu avea niciun dubiu că interesul german subit în Maroc era o încercare a Berlinului să distrugă Antanta şi a îndemnat Marea Britanie să rămână pe poziţii. În ceea ce privea Amiralitatea, Fisher a avertizat că Germania îşi dorea probabil un port pe coasta atlantică a Marocului, lucru care ar fi fost „deosebit de dăunător" pentru Marea Britanie. „Aceasta pare a fi", i-a spus Fisher lui Lansdowne, ministrul de externe, „o ocazie excelentă de a ne lupta cu germanii în alianţă cu Franţa...."[1015] Nu era singurul care avea să vorbească despre posibilitatea izbucnirii unui război pe parcursul următoarelor câteva luni.

Lansdowne era mai reţinut: avea să ia în calcul angrenarea într-un război, dar numai în cazul în care erau ameninţate interese vitale ale Marii Britanii.[1016] Cu toate acestea, împărtăşea suspiciunea generală a Londrei cu privire la motivele Germaniei. Chiar şi înainte de izbucnirea crizei, se arătase îngrijorat din cauza rapoartelor care indicau că Germania căuta să clădească relaţii mai strânse atât cu aliata Marii Britanii — Japonia —, dar şi cu Statele Unite, şi considera că diplomaţia germană era de cele mai multe ori motivată de dorinţa de a bloca Marea Britanie ori de câte ori i se ivea ocazia. „Nu mă îndoiesc aproape deloc", i-a scris el în luna aprilie a aceluiaşi an ambasadorului britanic la Berlin, „că vom descoperi că împăratul profită de orice ocazie pe care o poate provoca pentru a ne pune beţe în roate."[1017] Pe măsură ce criza se aprofunda, politica lui Lansdowne devenea aceea de a-i susţine pe francezi şi de a-i împiedica, în acelaşi timp, să facă o mişcare nechibzuită. Pe 23 aprilie, el şi prim-ministrul său, Balfour, au trimis un mesaj puternic lui Delcassé oferindu-i „tot sprijinul posibil".[1018] În luna mai, Lansdowne a convenit cu Paul Cambon, ambasadorul francez la Londra, că guvernele Marii Britanii şi Franţei trebuiau să fie pregătite să coopereze dacă situaţia se înrăutăţea, adăugând mai apoi că trebuiau să aibă loc „discuţii detaliate şi confidenţiale".[1019] În pofida insistenţelor francezilor pentru un angajament mai clar, poate chiar pentru o alianţă defensivă, guvernul conservator nu a mers niciodată mai departe de atât.

Însă alţii au făcut-o. De la Paris, Bertie, ambasadorul britanic, germanofob convins şi încăpăţânat din fire, i-a spus unui coleg din Ministerul de Externe: „Să lăsăm Marocul să fie o rană deschisă între Franţa şi Germania, aşa cum a fost Egiptul între Franţa şi noi", continuând prin a-l asigura pe Delcassé că Marea Britanie avea să-i ofere Franţei toată susţinerea cu putinţă. De asemenea, există dovezi potrivit cărora şi Fisher ar fi împărtăşit punctul său de vedere în sensul că era de părere că sosise momentul potrivit să atace Germania împreună cu Delcassé.[1020] În luna aprilie a aceluiaşi an, Eduard al VII-lea, aflat în croazieră pe Mediterană la bordul iahtului său, a scos în evidenţă această chestiune vizitând numai porturi franceze şi prelungindu-şi cu câteva zile şederea în portul Alger, din nordul Africii. În drumul de întoarcere către Marea Britanie, a petrecut o săptămână la Paris, unde s-a întâlnit de două ori cu Delcassé.[1021] Mai târziu, în acea vară, când Eduard a făcut o vizită pe continent, pentru a merge la una dintre staţiunile sale balneoclimaterice preferate din Austro-

Ungaria, a evitat în mod făţiş să se întâlnească cu kaiserul. Un ziar berlinez îl înfăţişa pe regele britanic spunând: „Oare cum pot ajunge la Marienbad fără să mă întâlnesc cu iubitul meu nepot? Flushing, Antwerp, Calais, Rouen, Madrid, Lisabona, Nisa, Monaco — toate sunt deosebit de periculoase! Ha! O să mă duc pur şi simplu prin Berlin: atunci sunt sigur că nu voi avea cum să mă întâlnesc cu el!”[1022] În replică, kaiserul a refuzat să-l lase pe fiul său, prinţul moştenitor, să accepte o invitaţie de a vizita Windsorul în acea toamnă.[1023]

După vizita de la Tanger, germanii au continuat să menţină atmosfera tensionată. Au trimis o misiune la Fez pentru a discuta acordarea unui împrumut Marocului din partea Germaniei şi pentru a-l încuraja pe sultan să reziste în faţa cererilor francezilor pentru demararea de reforme sau pentru un control mai mare asupra ţării sale; au făcut presiuni asupra Spaniei să renunţe la acordul precedent semnat cu Franţa pentru împărţirea Marocului în sfere de influenţă; şi au spus altor puteri, inclusiv Statelor Unite, că îşi doreau organizarea unei conferinţe internaţionale cu privire la viitorul Marocului.[1024] Întreţinând convorbiri secrete cu prim-ministrul francez, Maurice Rouvier, germanii au lăsat, de asemenea, de înţeles că îşi doreau demiterea lui Delcassé.

Germanii îl consideraseră întotdeauna pe Delcassé principalul lor duşman din guvernul francez şi, până în primăvara lui 1905, deveniseră şi mai îngrijoraţi că acesta avea să-şi întărească poziţia oferindu-se să fie mediator în conflictul dintre Rusia şi Japonia, care continua să persiste. Pe 27 mai, flota japoneză a distrus flota rusă la Tsushima şi ambele părţi căutau o cale de a face pace. Delcassé, cu experienţa sa şi având avantajul de a proveni dintr-o ţară care întreţinea bune relaţii cu ambele tabere beligerante, avea să fie o alegere evidentă, iar ministrul era nerăbdător să-şi asume această sarcină. Rouvier, naiv, îi informase pe germani cu privire la acest lucru, iar aceştia au fost îngroziţi de această perspectivă. Dacă Delcassé reuşea, atunci medierea avea să fie un triumf pentru el şi pentru Franţa; avea să întărească şi mai mult relaţia dintre Rusia şi Franţa; şi poate că avea să conducă la formarea unei alte triple alianţe, cu Franţa, Rusia şi Marea Britanie sau poate a unei cvadruple alianţe, şi cu Japonia.[1025] După cum a spus chiar şi Delcassé mai târziu, funcţia sa în guvernul francez avea să fie de nezdruncinat dacă acţiona pentru soluţionarea Războiului Ruso-Japonez.[1026] Bülow i-a scris ambasadorului său de la Washington cerându-i să-l convingă pe preşedintele Roosevelt să-şi ofere serviciile de mediator, pentru a preveni astfel o iniţiativă similară din partea francezilor sau britanicilor. Chestiunea Marocului, a spus Holstein, era „neînsemnată” în comparaţie cu acest potenţial succes pe scena internaţională pentru Franţa şi Marea Britanie.[1027]

La sfârşitul lunii mai, guvernul german a trimis o serie de scrisori din ce în ce mai insistente guvernului francez: Delcassé trebuia să plece, altminteri nemţii nu aveau să răspundă de consecinţe.[1028] Rouvier intrase în panică şi se prăbuşea cu rapiditate. Fusese îngijorat pe tot parcursul anului cu

privire la un posibil atac-surpriză al germanilor, care, după părerea lui, nu avea să se soldeze decât cu o înfrângere şi o revoluţie în Franţa, aşa cum se întâmplase în 1870–1871. În luna februarie, se întâlnise cu membri de seamă ai armatei parlamentului francez şi comisii de finanţe şi le ceruse o evaluare a stării de pregătire a forţelor armate ale ţării sale. „Nu avem nimic”, i s-a răspuns. „Nici muniţie, nici echipament, nici provizii, iar moralul armatei şi cel al ţării este la pământ.” Rouvier a izbucnit în lacrimi.[1029] Delcassé se dezavantajase singur, periclitându-şi funcţia, prin refuzul său de a negocia direct cu germanii sau de a se consulta cu colegii săi. Pe 19 aprilie, politica dusă de el în Maroc a fost atacată în parlament; toţi vorbitorii, de la cei de stânga până la cei de dreapta, l-au îndemnat pe rând să negocieze. Jaurès a arătat că Delcassé dăduse startul crizei, pentru că ceruse concesii de la guvernul marocan cu mult timp înainte de vizita kaiserului la Tanger: „Trebuia să preiei şi iniţiativa pentru a oferi explicaţii şi a demara negocierile.” Delcassé a sugerat acum demararea unor discuţii directe cu germanii, însă Bülow, simţind apropierea victoriei, a insistat pentru organizarea unei conferinţe internaţionale. Delcassé s-a împotrivit, insistând asupra faptului că Germania blufa şi că Marea Britanie era pregătită să-şi ofere sprijinul în cazul izbucnirii unui război.[1030]

Colegii săi nu au fost de acord şi, în prima săptămână a lunii iunie, Rouvier a cedat în faţa cererilor germanilor de a-l demite. Cu prilejul unei reuniuni guvernamentale, în data de 6 iunie, Rouvier, bucurându-se de sprijin unanim, i-a comunicat lui Delcassé demiterea. Vrând să se răzbune, lucru de altfel scuzabil, Delcassé i-a înmânat prim-ministrului un dosar de telegrame decodate la Quai d’Orsay, care arătau înţelegerile secrete ale lui Rouvier cu germanii.[1031] Când vestea demiterii lui Delcassé a devenit cunoscută, zvonurile cu privire la război au început să se răspândească în parlamentul francez şi în saloanele pariziene, iar bărbaţii au început să cumpere şosete groase de lână şi cizme, pregătindu-se de mobilizare.[1032] La Londra, vestea a fost primită cu consternare, şocându-i pe mulţi. Lansdowne se întreba dacă Antanta Cordială avea să supravieţuiască; francezii, i-a spus el lui Bertie, păreau să dea înapoi.[1033] Pe de altă parte, Berlinul jubila. „Delcassé a fost instrumentul ales de duşmanii noştri pentru a ne distruge”, a exclamat Bülow; iar kaiserul i-a conferit titlul de prinţ în ziua demiterii ministrului francez de externe, deşi Bülow a negat întotdeauna orice legătură între aceste evenimente.[1034] „Duşmanul nostru cel mai abil şi periculos”, a spus Holstein, „a căzut”, iar „prietenul nostru” Roosevelt media acum sfârşitul Războiului Ruso-Japonez, astfel încât nici Franţa, nici Marea Britanie nu mai puteau dobândi prestigiu internaţional de pe urma acestei chestiuni.[1035]

După triumful lor asupra francezilor, germanii şi-au supraapreciat mâna de joc. Rouvier, care hotărâse să conducă Ministerul de Externe al guvernului său, a iniţiat negocieri directe şi a promis că Germania avea să primească în compensaţie colonii în alte regiuni. Bülow, mânat din spatele cortinei de Holstein, a continuat să insiste asupra organizării unei conferinţe internaţionale, pentru a-i demonstra Franţei că era singură printre marile

puteri şi că nu se bucura nici de sprijinul Rusiei, nici de al Marii Britanii, când venea vorba de Maroc. „Dacă”, a spus kaiserul mai târziu, „mi s-ar fi comunicat acest lucru, aş fi analizat totul în amănunt, iar acea conferinţă imbecilă nu ar fi avut loc niciodată.”[1036] Deşi francezii au acceptat fără mare tragere de inimă organizarea conferinţei, la începutul lui iulie, presiunea exercitată de germani l-a scos pe Rouvier din sărite; mai târziu, în acelaşi an, i-a mărturisit unui asociat, apropiat de-al său: „Dacă Berlinul are impresia că mă poate intimida, atunci se înşală.”[1037] Opinia publică franceză înclina, de asemenea, către adoptarea unei atitudini mai ferme în faţa Germaniei şi o apreciere a valorii Antantei Cordiale. Viitorul ambasador în Rusia, intrat în funcţie în 1914, Maurice Paléologue, la acel moment membru al Quai d’Orsay, scria la sfârşitul lui iulie: „S-a remarcat o revenire: nu mai există temeri, laşităţi, nu ne mai înclinăm în faţa dorinţei Germaniei; ideea războiului a fost acceptată.”[1038]

Noua atmosferă din Franţa i-a liniştit pe britanici, iar Lansdowne i-a comunicat lui Paul Cambon, ambasadorul francez la Londra, că britanicii aveau să-i susţină pe francezi în Maroc „prin mijloacele pe care Franţa le consideră cele mai adecvate.”[1039] În timp ce Franţa şi Germania s-au ciondănit tot restul verii cu privire la agenda conferinţei, britanicii au început să demonstreze lumii întregi prietenia lor faţă de Franţa. Nave ale Marinei Regale au acostat la Brest, portul francez de pe ţărmul Atlanticului, cu prilejul zilei naţionale a Franţei, în luna iulie. O lună mai târziu, navele franceze s-au bucurat de o primire generoasă la Portsmouth, iar la Westminster Hall s-a organizat un imens banchet.[1040] Probabil că, în acea vară, marina engleză şi cea franceză au iniţiat discuţiile confidenţiale cu privire la cooperarea strategică.[1041]

La sfârşitul anului 1905, guvernul britanic a căzut şi la putere a venit un nou guvern liberal, sub conducerea lui Henry Campbell-Bannerman. Holstein, care continua să insiste pentru o politică intransigentă împotriva Franţei, a considerat acest lucru o veste bună, pentru că avea impresia că liberalii îşi doreau legarea unei prietenii cu Germania.[1042] Dar s-a înşelat din nou. Campbell-Bannerman, care era deja bolnav, a lăsat cea mai mare parte a afacerilor externe ale Marii Britanii în grija lui sir Edward Grey, noul ministru de externe, care nu avea nici cea mai mică intenţie să se detaşeze de politicile lui Lansdowne. Asemenea lui Lansdowne, Grey credea că menţinerea Antantei era de o importanţă crucială pentru Marea Britanie; dacă aceasta s-ar fi destrămat, Franţa, Germania şi Rusia ar fi putut ajunge la un consens, iar Marea Britanie ar fi rămas din nou izolată. Asemenea precedesorului său, Grey dorea să susţină Franţa împotriva Germaniei, fără să-i încurajeze pe francezi să ia decizii nechibzuite. I-a promis lui Cambon „neutralitate binevoitoare”, dar a băgat de seamă şi că opinia publică britanică, o susţinătoare puternică a Franţei, nu avea să fie de acord cu un război cu Germania din cauza Marocului.[1043] (Grey considera convenabil apelul către opinia publică şi când îşi dorea să întreprindă o acţiune, şi când nu îşi dorea.) În ceea ce o privea pe Germania, el nu avea să încheie niciun fel de înţelegere cu aceasta,

înainte de deschiderea conferinţei, în pofida mesajelor de conciliere primite de la Berlin. Cuvintele frumoase ale lui Bülow, a remarcat el, „nu fac varza grasă, iar dacă varza are să fie grasă, atunci acest lucru trebuie să se întâmple la conferinţă. Dacă aceasta nu se încheie cu rezoluţii împotriva Antantei Anglo-Franceze, atunci cerul va deveni sigur mai senin....”[1044]

Bărbatul care era acum responsabil pentru politica externă a Marii Britanii şi care avea să deţină aceste atribuţii până la demisia sa, în 1916, era, după părerea kaiserului, „un fel de gentilom rural capabil”. Pentru prima dată, împăratul german nu prea se înşela. Sir Edward Grey provenea din una dintre acele familii vechi, posesoare de pământuri, cu relaţii bune, care jucaseră o perioadă îndelungată un rol de seamă în societatea britanică. Tânăr fiind, moştenise rangul de baronet şi o moşie confortabilă, Fallodon, situată în nord-estul Angliei. Din aceeaşi perioadă datau şi concepţiile sale liberale. Din instinct era conservator, însă, în realitate, era un reformator moderat, care accepta că noile clase sociale şi noii lideri erau meniţi să schimbe faţa politicii. Se temea, asemenea multora dintre contemporanii săi europeni, că un război major avea să atragă după sine o revoluţie, însă spera într-o evoluţie paşnică. „Ani grei se arată în faţa ochilor noştri”, a remarcat el în 1911, adăugând că „vom munci pentru ceva mai bun, deşi noi, cei care nu am fost obişnuiţi cu mai mult de 500 de lire pe an, poate credem că nu ne aşteaptă ceva mai bun.”[1045]

Deşi contemporanii săi de la faimoasa şcoală englezească, de lungă tradiţie, de la Winchester credeau că era înzestrat cu un mare talent, se arăta mult mai interesat de pescuitul la muscă pe râul Itchen, aflat în apropiere, decât de studii. Însă perioada petrecută la Winchester şi-a lăsat amprenta asupra lui: Grey era întotdeauna mândru să se autointituleze un Wykehamist şi a păstrat mereu ceva din decenţa şi inteligenţa şcolarului şocat de lipsa de onestitate din viaţa adultă. „Politica germană”, a comentat el la un moment dat, „pare să fi avut la bază o credinţă deliberată că scrupulele, morala şi motivele altruiste nu contează în relaţiile internaţionale.”[1046] Asemenea altor personalităţi cu înalte concepţii morale, nu recunoştea când acţiona necinstit sau fără scrupule, pentru că probabil considera de la sine înţeles faptul că motivele sale erau pure. Rezervat din fire, a învăţat, de asemenea, să-şi ascundă sentimentele; colegii săi erau în mod invariabil impresionaţi de calmul pe care îl afişa în timpul crizelor. Ajuta, de asemenea, şi faptul că Grey arăta ca un senator roman şi vorbea cu fermitate, dar reţinut. Lloyd George, radicalistul galez, care provenea dintr-o familie modestă, avea impresia că Grey avea mai multă trecere datorită înfăţişării sale: „Fizionomia sa uimitoare, cu buzele subţiri, pe care şi le strângea ferm, şi lipsa bărbiei îţi lăsau impresia că era plămădit din oţel forjat şi rece.”[1047]

După ce a absolvit la Winchester, Grey a urmat cursurile Colegiului Balliol de la Oxford, o altă instituţie prestigioasă pentru viitori conducători, dar şi aici a depus un minim de efort. A fost exmatriculat o perioadă pentru că era prea leneş, dar s-a reîntors fără să se căiască şi a reuşit să ia o notă de

trecere la lucrarea sa de diplomă, lucru care era o mare realizare în sine.[1048] Se simţea cel mai fericit la Fallodon, iar mai târziu, şi la reşedinţa sa de vară de la Itchen, unde îşi petrecea timpul studiind păsările, pescuind, făcând plimbări şi citind. La vârsta relativ tânără de douăzeci şi trei de ani, s-a căsătorit cu o femeie care îi împărtăşea dragostea pasională pentru regiunile rurale ale Angliei. Lui Dorothy i-ar fi plăcut să-şi poată petrece restul vieţii acolo, evitând Londra pe care o considera o Somoda şi Gomora a modernităţii, căci răspândea depravarea şi bolile în stânga şi în dreapta. Dispreţuia viaţa socială, poate pentru că era neîndemânatică şi timidă sau poate pentru că se credea superioară celorlalţi. „Eu cred", scria ea satisfăcută pe când avea douăzeci şi trei de ani, „că am atins acel stadiu în care am priceput cât de mult bine pot să facă vreodată oamenii." Îşi iubea şi admira soţul, însă, când s-au întors din luna de miere, i-a spus cât se poate de clar că detesta să facă sex. Grey, gentleman ca întotdeauna, a convenit să convieţuiască doar ca frate şi soră.[1049]

Cu toate acestea, undeva dincolo de aparenta nepăsare a lui Grey, se afla o ambiţie sau cel puţin un puternic simţ al datoriei. Prin legăturile sale de familie, a primit funcţia de secretar personal al unui ministru din cabinetul britanic, iar apoi, în 1885, a candidat cu succes pentru un loc în parlament, lăsându-şi astfel cariera politică; aceasta avea să se încheie în 1916, cu demisia sa. A arătat o capacitate neaşteptată de a munci din greu, dar a refuzat să ia parte la activităţile sociale, pe care le considera o pierdere de vreme. El şi soţia lui plecau ori de câte ori puteau de la Londra şi îşi petreceau timpul la reşedinţa lor de vară, unde duceau un trai simplu, având un singur servitor, şi primeau doar câţiva musafiri. „Era ceva special şi sacru", spunea Grey, „ce nu ţinea de cursul normal al vieţii."[1050]

În 1892, a fost numit subsecretar parlamentar al lordului Rosebery, ministrul liberal de externe. Grey nu a reprezentat o alegere evidentă pentru Ministerul de Externe, nici atunci, nici mai târziu. Spre deosebire de contemporanul său, George Curzon, Grey nu era pasionat de călătorii, decât dacă pleca în Scoţia să tragă cu arma sau să pescuiască, şi nici nu a devenit vreodată pasionat. Nu cunoştea mai deloc continentul şi, în calitate de ministru de externe, avea să viziteze Europa o singură dată, în 1914, când a făcut parte din delegaţia regală ce-l însoţea pe monarh la Paris. Cu toate acestea, până în 1905, moment în care şi-a preluat noua funcţie, îşi dezvoltase câteva concepţii clare despre lumea înconjuătoare. În cadrul Partidului Liberal, se număra printre imperialişti şi susţinea ideea construirii unei flote mari. Pe de altă parte, considera că venise vremea ca lumea să fie împărţită şi că acum era de datoria Marii Britanii să guverneze cu înţelepciune asupra teritoriilor pe care deja le poseda.[1051] A fost de acord cu iniţiativa lui Lansdowne de a ieşi din izolaţionism şi, înainte de alegeri, a subliniat că intenţiona să continue politicile acestuia, inclusiv Antanta cu Franţa, pe care o considera o piatră de temelie a politicii britanice în Europa. În septembrie 1906, i-a scris bunului său prieten Richard Haldane, un coleg liberal, imperialist: „Vreau să păstrez

Antanta cu Franţa, dar nu este uşor, iar dacă alianţa este ruptă, atunci va trebui să plec."[1052] Grey era la fel de hotărât când venea vorba despre Germania, considerând-o principalul inamic al Marii Britanii, cea mai mare ameninţare la adresa ţării sale. După părerea lui, nu se putea face mare lucru pentru a schimba această situaţie. „Nu mă îndoiesc", a spus el în 1903, „că mulţi germani ne sunt favorabili, însă aceştia sunt o minoritate; majoritatea ne detestă atât de tare, încât prietenia afişată de împăratul sau guvernul lor nu ne poate fi cu adevărat utilă."[1053] În opinia lui, Marea Britanie fusese în trecut prea apropiată de Germania şi, prin urmare, îşi deteriorase relaţiile cu Franţa şi Rusia. „Câteodată ne-am aflat în pragul războiului fie cu una, fie cu cealaltă, iar Germania ne cerea bir ori de câte ori îi convenea."[1054]

Indicaţiile pe care Grey i le-a dat lui sir Arthur Nicolson, delegatul britanic la conferinţa internaţională pe tema chestiunii marocane, au fost clare şi directe:

Conferinţa din Maroc are să fie dificilă, dacă nu chiar critică. Din câte îmi dau eu seama, germanii o să refuze cu desăvârşire să recunoască poziţia deosebită a Franţei în Maroc, poziţie pe care nu numai că am promis că o vom recunoaşte Franţei, dar pe care ne-am angajat să i-o oferim prin metode diplomatice. Dacă Franţa va reuşi să obţină acest lucru cu ajutorul nostru, atunci va fi un mare succes pentru Antanta anglo-franceză; dacă va da greş, atunci prestigiul Antantei va avea de suferit, iar vitalitatea ei va fi afectată. Deci principalul nostru scop trebuie să fie acela de a ajuta Franţa să-şi îndeplinească obiectivul la această conferinţă.[1055]

Conferinţa s-a deschis pe 16 ianuarie 1906, în oraşul spaniol Algeciras, situat la nord-est de Gibralatar. La scurt timp după aceea, Grey a suferit o tragedie; soţia sa a fost aruncată din carul ei tras de ponei la Fallodon şi a murit din cauza rănilor suferite. „Gândurile mi s-au scurtcircuitat", scria el în memoriile sale, „iar munca mea a paralizat."[1056] Grey s-a oferit să-şi dea demisia, însă Campbell-Bannerman l-a încurajat să nu renunţe.

Conferinţa i-a distras oarecum atenţia de la aceste gânduri. Până să înceapă lucrările, germanii reuşiseră să convingă opinia internaţională că Germania era hotărâtă să se ia la ceartă cu Franţa.[1057] Iar cearta nu a întârziat să se producă, şi, până în februarie, conferinţa ajunsese într-un punct mort, aparent din cauza discuţiilor cu privire la desemnarea naţiunilor străine ce aveau să ofere instrucţie şi să comande poliţia marocană (francezii insistau să o facă ei, iar spaniolii şi germanii îşi doreau un condominium internaţional) şi la ţara care avea să gestioneze Banca Naţională. De fapt, problema era: cine avea să deţină controlul definitiv asupra ţării. „Marocul", a spus Bülow, „a devenit o chestiune de onoare pentru noi şi mai ales pentru kaiser."[1058] Germania, totuşi, era din ce în ce mai izolată. Singurul său aliat pe care se putea baza, Austro-Ungaria, insista ca Germania să cedeze controlul unităţilor marocane de poliţie.[1059] Italia era lipsită de entuziasm, iar reprezentanţii săi au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a evita controversele. În Statele Unite, Roosevelt

cerea imperios să se ajungă la un compromis.[1060] Nicolson a urmat instrucţiunile primite, conform cărora trebuia să susţină Franţa. Pe 28 februarie, o flotă britanică numeroasă a acostat în apropierea Gibraltarului, dorind să scoată în evidenţă ce ar fi însemnat sprijinul său într-o bună zi. Rusia, ţară pe care germanii încă sperau să o poată coopta în tabăra lor, a continuat să-şi susţină cu fermitate aliata franceză. Ruşii nici nu aveau de ales. Erau devastaţi din punct de vedere financiar ca urmare a Războiului Ruso-Japonez şi a revoluţiei ce încă mocnea în interiorul ţării. Rusia avea mare nevoie de un împrumut străin consistent pentru a nu intra în faliment, iar Franţa era sursa ei cea mai probabilă. O condiţie pe care o puseseră francezii pentru a continua acordarea de împrumuturi către Rusia era ca aceştia să coopereze la Algeciras.

Până la sfârşitul lui martie, Bülow era pregătit să reducă pretenţiile Germaniei, în pofida sfaturilor lui Holstein de a rămâne pe poziţii. Pe 27 martie, s-a ajuns la un acord, prin care Franţa devenea partenerul principal în organizarea unităţilor marocane de poliţie şi vocea dominantă din noua Bancă Naţională. Chiar şi marocanii au fost uimiţi; „crezuseră că reuniunea de la Algeciras avea să fie ca o curte de justiţie în care Franţa va fi dojenită, iar marile puteri vor da cu tact sfaturi cu privire la reformele ce trebuiau demarate.”[1061] Germanii făcuseră faţă cu bărbăţie, dar ştiau că suferiseră o înfrângere. Deşi Germania avea dreptatea de partea sa când insista asupra unei administrări internaţionale a Marocului şi deşi evenimentele internaţionale decurseseră în favoarea ei în lunile precedente, prin diplomaţia ei inoportună, Germania îşi pierduse aceste avantaje. Bülow şi Holstein încercaseră să facă ceea ce ar fi făcut Bismarck, să ţină la distanţă potenţialii inamici şi să construiască relaţii cu toate puterile, însă ei nu aveau priceperea fostului cancelar german. Holstein a ameninţat din nou cu retragerea din funcţie, iar de data aceasta Bülow a reuşit să gestioneze situaţia de aşa manieră încât demisia sa a fost acceptată. Aşa a luat sfârşit perioada de cincizeci de ani în care Holstein slujise Germania. Şi-a petrecut ultimii ani singur, plin de ranchiună, suferind de sărăcie (îşi pierduse toţi banii într-o speculaţie), dar a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a continua să tragă sforile din spatele cortinei. L-a aţâţat pe cel mai cunoscut jurnalist al Germaniei, Maximilian Harden, să-l atace pe favoritul kaiserului, Eulenburg, pe care Holstein îl suspecta de multă vreme că era prea moale în faţa Madridului; cel puţin, a avut satisfacţia de a-l vedea pe Eulenburg acuzat de homosexualitate, târât prin tribunale şi exilat din anturajul intim al kaiserului. Relaţia lui Bülow cu kaiserul a suferit un declin din cauza problemei marocane, iar zvonurile spuneau că acesta urma să fie demis. Pe parcursul unei dezbateri a Reichstag-ului cu privire la Conferinţa de la Algeciras, din aprilie, cancelarul a leşinat şi a fost nevoit să părăsească Berlinul, pentru o lungă perioadă de convalescenţă.[1062]

Kaiserul însuşi a fost deprimat. Nu dorise niciodată să transforme situaţia din Maroc într-un motiv de război, în parte pentru că se temea că starea de fapt din Germania era prea periculoasă. Socialiştii au organizat

demonstraţii masive în ianuarie 1906 pentru a protesta faţă de alegerile deosebit de restrictive pentru parlamentul prusac. De Revelion, i-a scris o scrisoare alarmată lui Bülow: „Mai întâi trebuie să intimidezi socialiştii, să-i decapitezi şi să-i faci inofensivi, chiar şi prin vărsare de sânge dacă este necesar, şi apoi trebuie să porneşti la război în afara ţării. Dar războiul nu trebuie purtat nici înainte, nici simultan.”[1063] Germania se confrunta cu o coaliţie ostilă formată din puterile latine, Franţa, Spania şi Italia, dominate de Marea Britanie, care a înlocuit temporar în gândirea kaiserului Pericolul Galben. Într-una dintre notiţele sale răzleţe de pe marginea minutelor, kaiserul s-a plâns: „Nu mai avem prieteni, iar aceste relicve asexuate ale haosului etnic lăsat în urmă de Roma ne detestă cu cordialitate.”[1064]

Privind în retrospectivă, înfricoşătoare era, de fapt, disponibilitatea cu care anticipau războiul ţările implicate în criza marocană. De exemplu, Grey i-a spus prietenului său Haldane că primea nenumărate rapoarte conform cărora Germania intenţiona să atace Franţa în vara lui 1906, în timp ce, la Berlin, Bülow se aştepta la acelaşi lucru din partea Franţei şi Marii Britanii.[1065] Iar în cercurile conducătoare din Germania existau anumite persoane care luau serios în calcul posibilitatea unui război preventiv. În fond şi la urma urmei, recentul succes repurtat de Japonia în războiul ei cu Rusia părea să indice faptul că cel care lovea primul avea de câştigat. Se prea poate ca Schlieffen, care lucra la ultimele capitolele ale planului său, înaintea retragerii sale din funcţie, să fi militat pentru un război preventiv împotriva Franţei şi cert este că alţi conducători militari de rang înalt erau de acord cu el.[1066] Şeful Biroului de Presă din Ministerul de Externe a primit de la superiorii săi, în decembrie 1905, un memorandum prin care era avertizat cu privire la posibilitatea ca reuniunea de la Algeciras să pună Germania în poziţia de a-şi pierde prestigiul în ochii lumii sau de a porni la război: „În primăvară, un asemenea conflict este aşteptat şi dorit de nenumărate persoane de aici”.[1067]

În pofida speranţelor nutrite de Germania, Rusia a rămas fidelă alianţei cu Franţa. De îndată ce s-a finalizat conferinţa, Raymond Poincaré, la acea vreme ministru de finanţe, i-a mărturisit ambasadorului rus la Paris că discuţiile despre acordarea unui împrumut puteau fi reluate. Pe 16 aprilie, un reprezentant al guvernului rus a semnat un acord pentru acordarea unui împrumut imens cu un consorţiu de bănci, condus de cele franceze, care ofereau jumătate din finanţare. „A vorbit despre serviciile oferite la Algeciras”, a spus Poincaré, „pe un ton care mie aproape mi s-a părut stânjenitor. S-a plâns de cerinţele băncilor franceze, care sunt, ce-i drept, destul de avare.”[1068] Printr-o mişcare ce avea să se dovedească destul de limitată, guvernul german a intezis băncilor germane să acorde orice tip de împrumut ruşilor, în semn de răzbunare faţă de comportamentul acestora la Algeciras; „...nu vor primi un sfanţ de la noi!”, a spus kaiserul.[1069]

Noua prietenie dintre Marea Britanie şi Franţa a trecut de primul ei test şi, prin urmare, a devenit şi mai puternică. În 1908, la Londra s-a deschis o Expoziţie Franco-Britanică, în onoarea Antantei Cordiale. „Acea alăturare

de cuvinte iscusită şi fermecătoare”, spunea un ghid englezesc, „adoptarea generală a acestui termen, care, pentru noi, este un compliment subtil adus limbii franceze, sugerează mai mult decât exprimă. Este un simbol al aprecierii reciproce, al bunăvoinţei, al unor interese şi scopuri comune; înglobează sentimentele, înţelegerea şi relaţiile materiale....”[1070] Delcassé şi Paul Cambon erau în mod cert convinşi că îngloba mult mai multe şi că englezii le oferiseră la un moment dat o alianţă defensivă.[1071] Însă britanicii aveau impresia că evitaseră să-şi ia un angajament ferm, dar recunoşteau că Antanta era acum mai strânsă. În toiul impasului de la Algeciras, Grey scria:

Dacă va izbucni un război între Franţa şi Germania, nouă ne va fi dificil să nu ne implicăm. Antanta şi, mai presus de toate, demonstraţiile permanente şi emfatice de afecţiune (cele oficiale, navale, politice, comerciale, municipale şi din presă) au dat francezilor de înţeles că noi avem să-i susţinem în război. Ultimul raport al ataşatului nostru naval de la Toulon consemna că ofiţerii francezi considerau acest lucru de la sine înţeles într-un război între Franţa şi Germania pentru Maroc. Dacă nu dăm curs acestei aşteptări, francezii nu ne vor ierta niciodată.

În plus, Grey şi-a dat seama că poziţia adoptată de el, cea de susţinător al Franţei, avea să devină imposibilă dacă Marea Britanie nu reuşea să susţină Franţa. „Pe de altă parte”, a adăugat el, „perspectiva unui război european, în care să fim şi noi implicaţi, este îngrozitoare.”[1072] Înainte de 1914, a continuat să oscileze între a colabora cu Franţa, refuzând însă să accepte termenii unei alianţe mai oficiale, şi să facă promisiuni care să îl oblige la diferite acţiuni.

Politica sa oscilantă a fost subminată de aprobarea oficială a dezbaterilor, pe care l-a dat la mijlocul lui ianuarie, dezbateri care avuseseră deja loc la nivel informal, între directorul Operaţiilor Militare Britanice şi ataşatul militar francez la Londra. Scopul acestora era, precum a mărturisit Grey unui grup de colegi cu care a discutat, de a stabili ce fel de ajutor îşi puteau oferi cele două ţări una alteia. „Întreaga chestiune”, a insistat el, „era studiată la nivel academic.”[1073] Însă acest început modest a dat naştere unei serii de convorbiri între armata franceză şi cea britanică pe parcursul următorilor ani, prin care se făcea schimb de informaţii şi se elaborau strategii. Înainte de 1914, s-au discutat şi s-au stabilit trimiterea serviciilor secrete franceze în Germania, planurile franceze de război, posibilul număr al trupelor britanice şi cailor ce urmau să fie trimişi în Franţa, instalaţiile portuare, transportul feroviar şi nenumărate detalii şi aranjamente care aveau să se dovedească necesare dacă Marea Britanie urma să trimită trupe pentru a susţine Franţa împotriva unui atac german. Marinele celor două state au discutat, de asemenea, ocazional, dar dezbaterile oficiale au primit autorizaţia guvernului englez de abia în vara lui 1912.

Însă convorbirile militare sunt cele care au rămas cele mai controversate pe parcursul anilor. Oare Grey, acel Wykehamist integru, a păcălit cu bună

ştiinţă guvernul şi poporul englez menţinând secrete convorbirile şi acordurile semnate? Sau, şi mai important, oare convorbirile demarate au obligat Marea Britanie să sară în ajutorul francezilor în cazul unui atac german împotriva Franţei? Grey însuşi a răspuns negativ în repetate rânduri la ambele întrebări, atât înainte, cât şi după 1914, însă realitatea este mai puţin evidentă. În momentul începerii convorbirilor, în 1906, Grey l-a informat pe prim-ministrul Campbell-Bannerman cu privire la acestea, dar nu a anunţat întregul cabinet, poate pentru că se temea de opoziţia aripii radicale a Partidului Liberal. Cabinetul nu a fost informat oficial despre aceste convorbiri decât în 1911, în timpul unei alte crize grave cu privire la Maroc. (Camera Comunelor şi cetăţenii nu au aflat despre acestea până în momentul în care Marea Britanie avea să pornească la război în 1914.) Potrivit lui Lloyd George, majoritatea membrilor cabinetului au fost şocaţi: „Sentimentul provocat de această dezvăluire nici nu poate fi descris ca fiind ostil; era mai degrabă vorba despre consternare.” Grey şi-a liniştit colegii spunându-le că Marea Britanie era încă liberă să facă ce dorea.[1074] Acest lucru este, din nou, discutabil.

Este adevărat că Grey, colegii şi subordonaţii săi le vorbeau adesea francezilor la condiţional. Marea Britanie ar fi putut, iar acest lucru era destul de probabil, să vină în ajutorul francezilor, dar, după cum insista Grey, nimic din ce s-a vorbit atunci nu putea fi luat drept o promisiune fermă. După părerea sa, Marea Britanie îşi păstra libertatea de a-şi alege cursul acţiunii în caz de război. În 1911, cabinetul a mers atât de departe, încât a adoptat o rezoluţie oficială pentru a sublinia faptul că Marea Britanie nu se angajase, direct sau indirect, la o intervenţie militară sau maritimă.[1075] Cu toate acestea, sprijinul oferit în repetate rânduri de Marea Britanie diplomaţiei franceze, în cazul unei acţiuni în Maroc, de exemplu, era o dovadă a dorinţei ferme a lui Grey de a menţine Antanta. Pentru Grey şi nenumăraţi oficiali de rang înalt din Ministerul de Externe, care îi împărtăşeau convingerile, prietenia Franţei era esenţială, iar cea a Rusiei devenea la rândul ei din ce în ce mai importantă, în cazul în care Marea Britanie nu dorea să rămână izolată aşa cum făcuse în timpul Războiului Burilor.[1076] Iar un sprijin diplomatic, fără să aibă în spatele său şi susţinere din partea unei forţe ameninţătoare nu avea să funcţioneze nici cu inamicii Franţei, nici cu Franţa însăşi. Dacă francezii nu simţeau că se puteau baza pe Marea Britanie, pe sprijinului militar al acesteia, atunci ar fi putut foarte bine să încerce să iasă în avantaj dintr-o situaţie nefastă şi să ajungă la o înţelegere cu Germania.

Gândirea strategică a Marii Britaniei se schimba într-o manieră care facilita intervenţia de partea Franţei. Până la 1907, principala preocupare a armatei britanice fusese imperiul. Ca urmare a îmbunătăţirii relaţiilor cu Statele Unite, de la sfârşitul secolului precedent, ca urmare, pe de-o parte, a recunoaşterii de către Marea Britanie a supremaţiei americane în Lumea Nouă, Marea Britanie nu trebuia să se mai teamă cu privire la coloniile ei din America de Nord. Convenţia Anglo-Rusă din 1907 a eliminat o mare parte a anxietăţii Marii Britanii cu privire la ameninţarea reprezentată de

Rusia faţă de bijuteria coroanei, India. După Războiul Burilor, armata a fost reorganizată şi reformată, iar acum se afla în poziţia de a se impune. Era responsabilă, aşa cum fusese întotdeauna, cu apărarea Insulelor Britanice în cazul unei invazii, dar conducătorii săi luau din ce în ce mai des în calcul transformarea armatei într-un corp expediţionar pe continent.[1077] Creşterea puterii germane a renăscut vechea temere britanică legată de dominarea coastei Olandei, Belgiei şi poate şi a Franţei, de către o singură putere, căci, de-a lungul acesteia se desfăşura o mare parte a comerţului Marii Britanii. Dacă Germania ar fi controlat coastele, ar fi putut de asemenea să invadeze Marea Britanie, dacă ar fi dorit acest lucru.[1078]

Armata britanică avea tendinţa de a crede că Franţa va fi în mod inevitabil înfrântă în absenţa unui sprijin din partea Marii Britanii.[1079] În 1912, Maurice Hankey, secretar al Comisiei de Apărare Imperială, instituţie responsabilă cu elaborarea strategiei britanice, a prezentat un punct de vedere, împărtăşit de majoritatea francezilor: „Nu mi se pare că sunt un popor prea sănătos.” Aveau, spunea Hankey, un sistem sanitar şi de aprovizionare cu apă prost şi căi ferate foarte lente. „Bănuiesc”, continua el, „că germanii i-ar putea bate măr oricând.”[1080] Până în vara lui 1911, armata britanică se gândea să trimită şase divizii de infanterie şi două brigade de cavalerie în Franţa, în total 150 000 de oameni şi 67 000 de cai. Dacă presupunerile francezilor cu privire la numărul de soldaţi pe care Germania i-ar fi putut folosi pe Frontul de Vest erau corecte, un corp expediţionar britanic ar fi înclinat sorţii de izbândă în favoare Antantei.[1081]

Dacă armata îşi făcea planuri, Marina Regală nu elabora nicio strategie, iar Fisher şi succesorul său, Sir Arthur Wilson, nu-şi împărtăşeau părerile cu nimeni, în special cu armata pe care o considerau o rivală la acordarea de fonduri. Se opuneau cu înverşunare ideii trimiterii unui corp expediţionar britanic pe continent, considerând-o costisitoare şi inutilă. Marina era un element-cheie, fiind responsabilă, aşa cum fusese dintotdeauna, cu apărarea insulelor britanice, protejarea comerţului în largul mării şi declanşarea războiului împotriva inamicului prin blocarea porturilor sale sau poate prin acostarea unor nave amfibii în apropierea apelor sale teritoriale. Armata putea juca un rol în această situaţie, iar Fisher şi-a dat acordul, folosind o frază pe care a împrumutat-o de la Grey: „ca un proiectil ce urmează să fie lansat de marină”.[1082] În 1909, Fisher părea să se gândească la o serie de atacuri de mică amploare asupra coastelor Germaniei: „o simplă muşcătură de purice! dar o colecţie de asemenea pişcături l-ar face pe Wilhelm să se scarpine frenetic!”[1083] Deşi Fisher era deschis când venea vorba despre noi tehnologii — se baza din ce în ce mai mult pe crucişătoare rapide, şi nu pe dreadnought-uri, şi milita pentru folosirea de torpiloare şi submarine pentru a înconjura flota germană —, nu se pricepea la elaborarea de planuri strategice. Când a venit la conducerea marinei, acesta aproape că nu elabora strategii; îi plăcea să spună că principalul său plan de război era ţinut încuiat undeva în mintea sa, unde putea fi păstrat pentru o mai bună siguranţă.[1084] „Cea mai ambiguă acţiune amatoricească pe care am văzut-o vreodată”, a spus un

tânăr căpitan despre planurile de război ale Amiralităţii din timpul primului mandat al lui Fisher. L-a învinovăţit de acest lucru pe Fisher, care vorbea întotdeauna la modul general despre război — „inamicul trebuie lovit puternic şi des şi foarte multe alte aforisme” —, dar care niciodată nu intra în detalii clare.[1085]

O mare parte a perioadei antebelice, cele două instituţii britanice au acţionat separat, elaborându-şi propriile planuri şi supraveghindu-se una pe cealaltă asemenea unor câini ce se luptă pentru acelaşi os. În 1911 însă, cea de a doua criză marocană, care a provocat acea teamă de război, considerat acum inevitabil, a atras după sine organizarea unei reuniuni a Comisiei de Apărare Imperială. Aceasta a avut loc la 23 august 1911 şi a avut ca scop revizuirea întregii strategii britanice. (Aceasta a fost singura dată înainte de 1914 când a avut loc o asemenea revizuire.)[1086] Prim-ministrul Asquith a prezidat reuniunea, iar printre nenumăraţii politicieni prezenţi s-au numărat şi Richard Haldane, secretarul de stat pentru război, Grey, şi doi tineri în plină ascensiune, Lloyd George şi Winston Churchill. Henry Wilson, noul director de operaţiuni militare, reprezenta armata, iar succesorul lui Fisher, Arthur Wilson, marina. Din partea armatei, Wilson a prezentat într-un mod minunat situaţia de pe continent şi a subliniat scopul şi planurile corpului expediţionar. Tizul său de la marină a făcut un lucru înspăimântător: s-a opus simplei idei ca armata să trimită o forţă pe continent şi, în schimb, a expus în linii mari un plan de instaurare a unei blocade la coasta germană a Mării Nordului, precum şi dorinţa de a se năpusti din când în când în aceste ape şi a executa atacuri amfibii. A devenit, de asemenea, clar că marina nu dorea să transporte corpul expediţionar în Franţa sau să protejeze rutele sale de comunicaţie.[1087] Asquith a considerat întreaga reuniune „puerilă”.[1088] La scurt timp după conferinţă, l-a numit pe Winston Churchill Prim Lord al Amiralităţii, iar acesta s-a descotorosit rapid de Arthur Wilson şi a însărcinat o echipă navală cu elaborarea planurilor de război. Churchill a acordat sprijin corpului expediţionar britanic, iar marina a început să coopereze cu armata.[1089]

În 1912, Alexander Millerand, fost socialist, care cochetase suficient de mult cu dreapta pentru a deveni ministru de război, a spus despre armata britanică: „Maşinăria este gata să pornească: oare va fi dezlănţuită? Incertitudine completă.”[1090] Francezii nu au fost siguri cu privire la intervenţia britanică, până la începutul Primului Război Mondial, deşi unii dintre liderii lor, atât militari, cât şi civili, erau şi mai sangvinici decât Millerand: Paul Cambon, influentul ambasador la Londra, a dedus din repetatele reasigurări de prietenie primite din partea lui Grey şi din faptul că acesta autorizase conversaţiile între armate, că britanicii considerau Antanta o alianţă (deşi niciodată nu avea să fie sigur cu privire la ce implica acest lucru).[1091] În 1919, Joffre a afirmat: „Personal, eram convins că aveau să intervină, dar, în fond şi la urma urmei, nu îşi luaseră niciun angajament oficial. Se făcuseră doar studii cu privire la îmbarcare şi debarcare şi poziţiile ce aveau să le fie rezervate trupelor lor.”[1092] Francezii

priveau cu uşurare ostilitatea din ce în ce mai profundă dintre Marea Britanie şi Germania şi susţineau că politica tradiţională a Regatului Unit de a menţine un echilibru al puterilor în Europa (politică ce funcţionase şi împotriva Franţei în Războaiele Napoleoniene) avea să-i vină în ajutor. Liderii francezi înţeleseseră, de asemenea, că englezii, după cum afirmase şi Grey în repetate rânduri, urmau să ia decizia de a porni la război ţinând cont şi de ţara care era învinovăţită de ostilităţi.[1093] Acesta a fost unul dintre motivele pentru care francezii au fost atât de prudenţi în vara lui 1914 şi nu au luat măsuri care ar fi putut fi considerate agresive.

Armata franceză a fost încurajată de faptul că Henry Wilson a preluat după 1910 comanda Operaţiunilor Militare. Acesta era un bărbat impozant, având cu mult peste un metru optzeci şi un chip ce se asemăna cu cel al unui gargui, după cum a spus un coleg de-al său, ofiţer.[1094] (La un moment dat, cineva a trimis o carte poştală „Celui mai urât bărbat din armata britanică”, iar scrisoarea a ajuns la el fără probleme.)[1095] Wilson era „egoist şi laş”, după cum spunea un alt coleg de-al său, se pricepea la intrigi politice şi ştia cum să-şi găsească protectori influenţi. Provenea dintr-o familie de anglo-irlandezi, relativ înstărită (iar cauza protestanţilor din Irlanda a fost întotdeauna importantă pentru el), dar fusese nevoit să-şi croiască singur un drum în viaţă. După cum demonstra şi prezentarea făcută Comisiei de Apărare Imperială, era deştept şi convingător. Era, de asemenea, plin de energie şi încăpăţânat şi avea puncte de vedere foarte bine conturate cu privire la strategie. Într-o lucrare pe care a scris-o în 1911 şi care a fost aprobată de statul-major, a afirmat: „Trebuie să ne alăturăm Franţei”. Rusia, susţinea el, nu avea să fie de mare ajutor dacă Germania ataca Franţa; Europa ar fi fost scutită de o înfrângere a Franţei şi de dominaţie germană prin mobilizarea şi detaşarea rapidă a unui corp expediţionar britanic.[1096] În momentul în care a fost numit în funcţie, Wilson era decis să înfăptuiască acest lucru. „Sunt profund dezamăgit de starea lucrurilor, din toate punctele de vedere”, scria el în jurnalul său. Nu existau planuri adecvate de desfăşurare a corpului expediţionar britanic sau a rezervelor. „S-a pierdut foarte mult timp cu scrisul unor minute frumoase. Voi elimina toate acestea dacă voi putea.”[1097]

A stabilit rapid relaţii foarte bune cu armata franceză, ajutat fiind şi de faptul că adora Franţa şi vorbea foarte bine franceza. El şi comandantul Şcolii Superioare de Război Franceze, colonelul Ferdinand Foch (viitor mareşal), cu convingeri catolice bine înrădăcinate, au devenit buni prieteni. „Care credeţi că ar fi”, l-a întrebat la un moment dat Wilson pe Foch, „cel mai mic detaşament militar britanic care v-ar putea fi de folos în eventualitatea unei dispute asemenea celei pe care am luat-o în calcul?” Foch nici nu a stat pe gânduri şi a răspuns: „Un singur soldat”, a răspuns el „iar noi vom avea grijă ca el să ucidă.”[1098] Francezii ar fi făcut tot ce le-ar fi stat în putinţă pentru a obţine un angajament de la britanici. În 1909, au produs un document atent măsluit, despre care se spunea că ar fi fost găsit în momentul în care un vânzător ambulant francez ar fi plecat dintr-

un tren cu valiza greşită, în care, chipurile, s-ar fi aflat planurile de invazie ale Germaniei în Marea Britanie.[1099]

Wilson a efectuat vizite frecvente în Franţa pentru a face schimb de informaţii cu privire la planurile de război şi a pune bazele unor aranjamente de cooperare. A mers cu bicicleta kilometri întregi de-a lungul frontierelor Franţei, studiind fortificaţiile şi posibilele câmpuri de luptă. În 1910, la scurt timp după numirea sa în funcţie, a vizitat unul dintre cele mai sângeroase câmpuri de luptă din Războiul Franco-Prusac, aflate în acea parte a Lorenei care aparţinea Franţei: „M-am oprit, aşa cum făceam de obicei, la statuia înfăţişând Franţa, care arăta la fel de frumos ca întotdeauna, aşa că am întins la picioarele ei o hartă mică pe care o aveam la mine, arătând zonele în care urmau să se concentreze forţele britanice pe teritoriul ei.”[1100] Asemenea gazdelor sale franceze, Wilson presupunea că flancul drept al armatei germane nu avea să fie suficient de puternic pentru a se apropia de ţărm, la vest de Meuse, în Belgia; corpul expediţionar britanic avea să se alăture flancului stâng francez pentru a anticipa o acţiune previzibilă din partea regimentului german mai slab. S-a discutat la un moment dat că britanicii s-ar fi putut îndrepta spre Antwerp, însă Wilson şi colegii săi au convenit că îşi puteau permite să fie flexibili şi să decidă acest aspect după debarcarea forţelor britanice.

Poate că britanicii şi-au păstrat flexibilitatea în planurile lor militare, dar din punct de vedere politic erau din ce în ce mai constrânşi. Prima criză marocană dintre 1905 şi 1906 a întărit cooperarea şi înţelegerea dintre Franţa şi Marea Britanie, dar a adus cu sine şi obligaţii mai mari. Criza a servit, de asemenea, pentru a trasa linii mai clare de demarcaţie între puterile europene. Odată cu semnarea Convenţiei Anglo-Ruse în 1907, s-a trasat o altă linie şi s-a ţesut o altă plasă de obligaţii şi aşteptări, de această dată între doi foşti inamici. În plus, opinia publică era mai dificil de ignorat. Atât în Franţa, cât şi în Germania, de exemplu, interese importante de afaceri, dar şi personaje-cheie, precum ambasadorul francez în Germania, Jules Cambon, erau în favoarea unor relaţii mai bune. În 1909, Franţa şi Germania au ajuns la un acord amical cu privire la Maroc. Naţionaliştii din ambele state au îngreunat orice progres al guvernelor lor şi orice discuţie cu privire la îmbunătăţirea relaţiilor economice.[1101] Europa nu era condamnată să fie divizată în două blocuri de putere antagoniste, ce îşi elaborau planurile de război, dar cum crizei marocane i-au urmat crize şi mai profunde, această tendinţă a devenit dificil de modificat.

(m) ▬▬▬▬▬

[995] Schoen, Memoirs of an Ambassador, 20; Rich, Friedrich von Holstein, vol. II, 694.

[996] Schoen, Memoirs of an Ambassador, 22–3.

[997] BD, vol. III, 71, p. 62.

[998] Balfour, The Kaiser and His Times, 255.

[999] Rich, Friedrich von Holstein, vol. II, 695.

[1000] Hewitson, „Germany and France”, 579.

[1001] Rich, Friedrich von Holstein, vol. II, 691–3.

[1002] Ibid., 702n1.

[1003] Hewitson, „Germany and France”, 585–6.

[1004] Rich, Friedrich von Holstein, vol. II, 680–81.

[1005] Ibid., 683, 684.

[1006] Morris, Theodore Rex, 334–5.

[1007] Andrew, Théophile Delcassé, 269–70.

[1008] Ibid., 272.

[1009] Kaiser, „Germany and the Origins”, 453.

[1010] Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. II, 162.

[1011] Kaiser, „Germany and the Origins”, 453.

[1012] Craig, The Politics of the Prussian Army, 285.

[1013] Lee, Edward VII, vol. II, 340.

[1014] The Times, 31 martie 1905.

[1015] Marder, From the Dreadnought to Scapa Flow, 116.

[1016] Monger, The End of Isolation, 192.

[1017] Ibid., 187.

[1018] Ibid., 190.

[1019] Andrew, Théophile Delcassé, 287–8.

[1020] Ibid., 281, 283, 285.

[1021] Ibid., 286.

[1022] Balfour, The Kaiser and His Times, 265.

[1023] Monger, The End of Isolation, 224 şi n2.

[1024] Nicolson, Portrait of a Diplomatist, 119.

[1025] Andrew, Théophile Delcassé, 291–2.

[1026] Ibid., 299.

[1027] Ibid., 292–3.

[1028] Ibid., 296–7.

[1029] Ibid., 289.

[1030] Ibid., 276–8, 278–9.

[1031] Ibid., 296–301.

[1032] Weber, The Nationalist Revival in France, 31.

[1033] Monger, The End of Isolation, 202.

[1034] Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. II, 135, 138.

[1035] Rich, Friedrich von Holstein, vol. II, 707.

[1036] Nicolson, Portrait of a Diplomatist, 122.

[1037] Andrew, Théophile Delcassé, 303.

[1038] Weber, The Nationalist Revival in France, 32.

[1039] Williamson, Politics of Grand Strategy, 40–41.

[1040] Ibid., 42.

[1041] Marder, From the Dreadnought to Scapa Flow, 117.

[1042] Rich, Friedrich von Holstein, vol. II, 731.

[1043] Grey, Twenty-five Years, vol. I; vezi, de exemplu, scrisoarea lui din data de 31 ianuarie 1906, 176–9.

[1044] Otte, „Almost a Law of Nature?”, 82–3.

[1045] Wilson, The Policy of the Entente, 13.

[1046] Grey, Twenty-five Years, vol. I, 128.

[1047] Lloyd George, War Memoirs, vol. I, 91.

[1048] Gilmour, Curzon, 26n.

[1049] Robbins, Sir Edward Grey, 23–4, 29.

[1050] Massie, Dreadnought, 585.

[1051] Steiner şi Neilson, Britain and the Origins, 41–2.

[1052] Wilson, The Policy of the Entente, 35.

[1053] Steiner şi Neilson, Britain and the Origins, 42–3.

[1054] Otte, „Almost a Law of Nature?”, 79.

[1055] BD, vol. III, 200, p. 162.

[1056] Grey, Twenty-Five Years, vol. I, 98.

[1057] Rich, Friedrich von Holstein, vol. II, 733.

[1058] Oppel, „The Waning of a Traditional Alliance”, 324.

[1059] Bridge, From Sadowa to Sarajevo, 281–2.

[1060] Herring, From Colony to Superpower, 363.

[1061] BD, vol. III, 401, pp. 337–8.

[1062] Lerman, The Chancellor as Courtier, 147–8.

[1063] Balfour, The Kaiser and His Times, 262; Lerman, The Chancellor as Courtier, 144.

[1064] Balfour, The Kaiser and His Times, 264.

[1065] Otte, „Almost a Law of Nature?”, 83.

[1066] Foley, „Debate — the Real Schlieffen Plan”, 44–5.

[1067] Craig, The Politics of the Prussian Army, 284–5.

[1068] Joll şi Martel, The Origins of the First World War, 197.

[1069] Oppel, „The Waning of a Traditional Alliance”, 325–6.

[1070] Dumas, The Franco-British Exhibition, 4.

[1071] Williamson, Politics of Grand Strategy, 38–40.

[1072] BD, vol. III, 299, pp. 266–8.

[1073] Williamson, Politics of Grand Strategy, 76.

[1074] Lloyd George, War Memoirs, vol. I, 49–50.

[1075] Wilson, The Policy of the Entente, 85–7.

[1076] Ibid., 93–6.

[1077] Williamson, Politics of Grand Strategy, 90–92.

[1078] Kennedy, „Great Britain before 1914”, 173.

[1079] Wilson, The Policy of the Entente, 125.

[1080] Offer, The First World War, 303.

[1081] Doughty, Pyrrhic Victory, 39.

[1082] Marder, From the Dreadnought to Scapa Flow, 384–8.

[1083] Wilson, The Policy of the Entente, 126; Fisher şi Marder, Fear God and Dread Nought, vol. II, 232.

[1084] Marder, From the Dreadnought to Scapa Flow, 246–7.

[1085] Williamson, Politics of Grand Strategy, 106–7.

[1086] Steiner şi Neilson, Britain and the Origins, 213.

[1087] Neilson, „Great Britain”, 183–5; Williamson, Politics of Grand Strategy, 187–93.

[1088] Jeffery, Field Marshal Sir Henry Wilson, 96–7.

[1089] Williamson, Politics of Grand Strategy, 196.

[1090] Porch, The March to the Marne, 228.

[1091] Eubank, Paul Cambon, 114, 123, 155 şi passim.

[1092] Doughty, „French Strategy in 1914”, 435.

[1093] Schmidt, Frankreichs Aussenpolitik, 138–41.

[1094] Jeffery, Field Marshal Sir Henry Wilson, 37.

[1095] Williamson, „General Henry Wilson”, 91.

[1096] Ibid., 94–6.

[1097] Callwell, Field-Marshal Sir Henry Wilson, vol. I, 89.

[1098] Ibid., 78–9.

[1099] Andrew, „France and the German Menace”, 137.

[1100] Callwell, Field-Marshal Sir Henry Wilson, vol. I, 105.

[1101] Keiger, „Jules Cambon”, 642.

Criza bosniacă: Rusia şi Austro-Ungaria se confruntă în Balcani

În 1898, kaiserul Wilhelm al II-lea naviga la bordul iahtului său Hohenzollern, prin Dardanele şi Marea Marmara, efectuând cea de-a doua vizită oficială a sa sultanului otoman Abdul Hamid. Lui Wilhelm îi plăcea să se considere prietenul şi protectorul Imperiului Otoman. (De asemenea, avea intenţia de a obţine cât mai multe concesii posibil pentru Germania, precum dreptul de a construi căi ferate pe teritoriul otoman.) În plus, era atras de opulenţa Constantinopolului. Unul dintre cele mai măreţe şi mai vechi oraşe din lume, Constantinopol se aflase în stăpânirea a nenumăraţi conducători formidabili, de la Alexandru cel Mare la împăratul Constantin şi, în trecutul mai apropiat, Suleiman Magnificul. Ruinele coloanelor şi decoraţiile greceşti, romane şi bizantine, alături de magnificele sale palate, moschei şi biserici aminteau de marile imperii care se ridicaseră şi apuseseră.

Cuplul regal german a ajuns pe mal la bordul unui caic oficial şi, în timp ce kaiserul s-a urcat pe un cal arab şi a făcut turul marilor ziduri ale oraşului, împărăteasa a plecat să viziteze ţărmul asiatic. În acea noapte, sultanul a organizat un banchet generos în onoarea oaspeţilor, într-o nouă aripă a palatului său, care fusese construită special pentru acea ocazie. A urmat un spectaculos foc de artificii. Mai jos, în port, luminile electrice conturau imaginile navelor germane de război care însoţiseră iahtul kaiserului. În onoarea vizitei sale, kaiserul a oferit oraşului un mare foişor cu şapte fântâni, toate făcute în Germania. Cu coloane de porfiriu, cu bolte de marmură, un dom de bronz decorat pe interior cu mozaicuri de aur şi iniţialele lui Wilhelm şi Albdul Hamid gravate în piatră, mai poate fi admirat şi astăzi la capătul hipodromului antic, unde romanii se întreceau cu carele lor trase de cai. Wilhelm al II-lea i-a adus sultanului cea mai nouă puşcă ghintuită, dar, când i-a înmânat-o, în primă instanţă Abdul Hamid s-a dat înfricoşat la o parte crezând că avea să fie asasinat.

14. Deşi până la 1900 Africa şi cea mai mare parte a Pacificului fuseseră deja împărţite, Imperiul Otoman în declin, de la marginea Europei, reprezenta o tentaţie din ce în ce mai mare. În imagine, Abdul Hamid al II-lea, un conducător deloc puternic, priveşte neajutorat în timp ce Austro-Ungaria, reprezentată de împăratul său Franz Joseph, acaparează provinciile Bosnia şi Herţegovina în 1908, iar Ferdinand I al Bulgariei profită de această ocazie pentru a proclama independenţa regatului său, care, oficial, încă făcea parte din Imperiul Otoman. Criza care a urmat a amplificat tensiunile în Europa.

Moştenitorul lui Suleiman Magnificul, care terorizase Europa cu aproape patru secole înainte, era un despot jalnic care se temea atât de tare de comploturi, încât îşi angajase un eunuc a cărui singură atribuţie era să inspire primul fum al ţigărilor sale.

Nenumăraţi observatori erau de părere că Imperiul Otoman era condamnat. Ajunsese în pragul falimentului, iar majoritatea creditorilor

erau investitori străini; supuşii săi erau răzvrătiţi; iar administraţia era incompetentă şi coruptă. Era un sfârşit trist pentru un imperiu care, la un moment dat, fusese unul dintre cele mai măreţe existente vreodată. Turcii otomani veniseră din Asia Centală în secolul al XIII-lea şi avansaseră fără să poată fi opriţi înspre vest, pe teritoriul Turciei. În 1453, armatele lor au cucerit Constantinopolul. Ultimul împărat bizantin îşi căutase moartea în luptă — şi o şi găsise — şi astfel oraşul care la un moment dat fusese sufletul creştinătăţii ortodoxe a devenit musulman. Otomanii au continuat să avanseze, pătrunzând în nord, în Balcani, în extremitatea sud-estică a Europei şi în Orientul Mijlociu, dar şi de-a lungul coastei sudice a Mediteranei, în Egipt şi dincolo de el. Conducătorii care au încercat să le stea în cale au fost daţi la o parte, iar popoarele lor subjugate. Până la sfârşitul secolului al XV-lea, Imperiul Otoman controla cea mai mare parte a Balcanilor şi, în 1529, armatele otomane au ajuns la Viena, care nu a reuşit decât să ţină piept asediului. Un deceniu mai târziu, Budapesta a căzut în mâinile lor, iar cea mai mare parte a Ungariei a devenit parte a Imperiului Otoman. Până la mijlocul secolului al XVII-lea, perioada sa de apogeu, Imperiul Otoman în Europa includea în întregime sau părţi din teritoriile de azi ale Ungariei, Bulgariei, României, Croaţiei, Serbiei, Muntenegrului, Albaniei, Macedoniei şi Greciei. Otomanii au cucerit şi o mare parte a Ucrainei de astăzi şi sudul Caucazului (teritoriu pe care aveau să se formeze mai târziu ţări precum Georgia, Armenia şi Azerbaidjan). În plus, imperiul includea Turcia, Orientul Mijlociu Arab, până la graniţa cu Persia, şi extremitatea sudică a Peninsulei Arabice, precum şi o mare parte a Africii de Nord, întinzându-se mult spre vest, până în Maroc.

Conducerea otomană era relativ blândă pentru una imperială. Otomanii, care erau în cea mai mare parte musulmani suniţi, le permiseseră supuşilor lor, printre care nenumăraţi creştini, de diferite dogme, evrei, dar şi musulmani şiiţi, să-şi păstreze practicile religioase, iar pe teritoriul său, nenumăratele etnii, de la kurzi până la sârbi şi maghiari, aveau posibilitatea de a-şi păstra limba şi cultura.

Pe parcursul secolelor însă, imperiul a început să intre în declin. Flota sa a fost înfrântă în Mediterană şi, după ce marele său rival, Imperiul Austriac, l-a înfrânt pe uscat în 1699, s-a retras spre sud, renunţând la Ungaria. Pe parcursul următorului secol, atât Austria, cât şi Rusia au anexat şi mai multe teritorii de la Imperiul Otoman, iar în secolul al XIX-lea, Franţa şi Marea Britanie s-au alăturat procesului de eliminare a otomanilor, francezii preluând Algeria şi Tunisia, iar englezii, Egipt şi Cipru. Însă Imperiul Otoman nu se destrăma numai din cauza trecerii timpului şi renaşterii inamicilor săi, dar şi din cauza exacerbării sentimentelor naţionaliste de pe teritoriile sale, în primă instanţă în zonele europene. Grecia şi-a câştigat independenţa în 1832, în timp ce Serbia, România şi Bulgaria, care se bucurau deja de autonomie în cadrul imperiului, aveau să-şi câştige şi ele independenţa totală.

Când Imperiul Otoman avea să se destrame — aşa cum era de mult timp de aşteptat —, teritoriile rămase, extinse în Orientul Mijlociu şi încă vaste în Balcani, aveau să fie gata să fie acaparate. Chiar dacă rivalităţile dintre Germania, Franţa, Rusia şi Marea Britanie în Orientul Mijlociu şi Africa de Nord alimentau tensiunile din Europa, rivalitatea dintre Austro-Ungaria şi Rusia a reprezentat în final cea mai mare ameninţare la pacea îndelungată de pe continent. Pentru cele două puteri, miza jocului era vitală, iar interesele lor incompatibile. Dacă Austro-Ungaria nu era aproape deloc interesată de teritoriile asiatice ale Imperiului Otoman, nu avea cum să nu-i pese de ceea ce se întâmpla în extremitatea ei sudică, în Balcani. Nu putea accepta relaxată formarea unei Serbii sau unei Bulgarii Mari, căci, probabil, ambele aveau să profite de orice şansă care se ivea pentru a-şi extinde teritoriile, fapt care, la rândul său, ar fi blocat rutele comerciale ale Austro-Ungariei ce se îndreptau spre sud, spre Constantinopol şi porturile de la Marea Egee, sau, în cazul Serbiei, ar fi ameninţat posesiunile Austriei la Marea Adriatică, situate de-a lungul Coastei Dalmate. În plus, unul sau mai multe state mari, în Balcani, ar fi fost un element nociv pentru Austro-Ungaria însăşi, căci ar fi resuscitat speranţele naţionaliste ale slavilor din sud de pe teritoriul imperiului, din Croaţia, Slovenia sau sudul Ungariei. Iar dacă statele balcanice aveau să graviteze în jurul Rusiei, aşa cum era foarte probabil, Austro-Ungaria urma să se confrunte cu o coaliţie cumplită.

În ceea ce privea Rusia, aceasta nu putea să stea cu mâinile în sân şi să asiste cum strâmtorile otomane intrau pe mâinile altei puteri. O mare parte a comerţului Rusiei, circa 40 la sută dintre exporturile sale din anul 1912, trecea prin aceste căi navigabile înguste, aşa că blocarea acestora ar fi putut afecta în mod fatal economia Rusiei. În plus, mai existau şi motive de natură istorică şi religioasă, căci Constantinopolul fusese la un moment dat capitala Imperiului Bizantin, iar Rusia susţinea că ar fi fost moştenitoarea acestuia. Perspectiva că Austro-Ungaria, o putere catolică, ar fi putut să cucerească acest oraş era la fel de sumbră, cel puţin pentru ortodocşii cucernici, cât şi pentru musulmani. Panslaviştii ruşi, un grup din ce în ce mai zgomotos, nu puteau tolera ideea că fraţii lor slavi din Balcani, dintre care o mare parte erau ortodocşi ca ruşii, s-ar fi putut afla sub stăpânirea Austro-Ungariei.

În secolul al XIX-lea, marile puteri, conduse de Marea Britanie, îl sprijiniseră pe „Bolnavul Europei”, în mare pentru a împiedica lupte periculoase pentru teritoriile acestuia. Încercarea Rusiei, după victoria repurtată împotriva Imperiului Otoman în 1878, de a ocupa o mare parte a teritoriilor europene ale otomanilor şi de a crea o Bulgarie Mare, care să includă teritoriile macedonene, a fost împiedicată de celelalte puteri, care au înapoiat Macedonia otomanilor, stabilind formarea unei Bulgarii mai mici, aflată oficial sub suzeranitate otomană. Situaţia din Macedonia, cu o populaţie creştină numeroasă, a devenit la scurt timp şi mai nefericită, pe de o parte din cauza incompetenţei administraţiei otomane, pe de altă parte din cauza activităţilor creştinilor din Balcani, din afara Imperiului

Otoman, care nu au făcut decât să se certe unii cu ceilalţi şi să finanţeze grupări teroriste care aveau să stârnească tulburări printre macedoneni.

Prin înţelegerea de la 1878, Austro-Ungaria a primit compensaţii în vest, permiţându-i-se să ocupe şi să administreze Bosnia-Herţegovina, provincie aflată la rândul ei oficial sub suzeranitate otomană. I s-a permis, de asemenea, să staţioneze trupe într-o mică regiune, sangeacul Novi Pazar, aflată la sud de Bosnia-Herţegovina. Acest lucru a împiedicat Serbia şi Muntenegru, situat la vest, să se unească şi a permis Austro-Ungariei accesul la un coridor îngust, prin care putea să comunice cu Macedonia, teritoriu în continuare otoman, şi mai la sud, la Marea Egee. Noile teritorii au dat bătăi de cap de la bun început; Austro-Ungaria a trebuit să trimită în regiune un detaşament consistent pentru a înăbuşi o revoltă a bosniacilor musulmani, care nu doreau să se afle sub stăpânire creştină.

Până la sfârşitul secolului, atât Rusia, cât şi Austro-Ungaria şi-au dat seama că între ele exista un periculos potenţial de conflict pentru teritoriile pe care le mai avea Imperiul Otoman, iar în 1897, au semnat o înţelegere cu privire la respectarea statu-quoului teritorial din Balcani. De asemenea, au convenit că nu aveau să intervină în afacerile interne ale statelor balcanice deja formate. Rusia a promis să respecte drepturile Austro-Ungariei în Bosnia-Herţegovina. În sfârşit, cele două puteri aveau să se opună încălcării principiilor asupra cărora tocmai conveniseră. În 1900, Alois von Aehrenthal, un diplomat austriac de la Sankt Petersburg, i-a trimis o scrisoare optimistă lui Gołuchowski, ministrul de externe de la Viena, spunându-i că Rusia şi Austro-Ungaria învăţau să aibă încredere una în cealaltă. „Fără încredere, progresul diplomatic în Balcani este imposibil. O chestiune importantă are să fie îmbunătăţirea procesului de încredere.”[1102] Era posibil, spera el, să se ajungă în final la un acord cu privire la delimitarea sferelor de influenţă în Balcani, prin care Austro-Ungaria avea să domine regiunea de vest şi Rusia partea de est, precum şi apele dintre Marea Neagră şi Mediterană şi Constantinopolul însuşi. Evenimentele din anii ce au urmat i-au confirmat speranţele. „Acele zile în care Rusia şi Austro-Ungaria ajungeau la cuţite din simpla iubire faţă de popoarele balcanice sunt de domeniul trecutului”, a spus Lamsdorff, ministrul rus de externe, în 1902. În 1903, pe când situaţia din Macedonia se înrăutăţea şi mai tare, cele două puteri au semnat un acord suplimentar de cooperare pentru a exercita presiune asupra autorităţilor otomane în vederea demarării unor reforme deosebit de necesare în regiune. În anul următor, Rusia s-a implicat în războiul cu Japonia şi a semnat un acord de neutralitate cu Austro-Ungaria, care îi permitea Rusiei să detaşeze trupe de la graniţa lor comună înspre est.[1103]

În 1906 însă, la insistenţele nepotului şi moştenitorului său, Franz Ferdinand, Franz Joseph a făcut două numiri în funcţie care au marcat începutul unei politici noi, mai dinamice pentru Austro-Ungaria. Conrad a preluat conducerea statului-major, iar Aehrenthal a devenit ministru de externe. Foarte mulţi, în special generaţiile mai tinere de ofiţeri şi oficiali, nuntreau speranţe că, acum, Dubla Monarhie avea să pună capăt lentei ei

încercări de sinucidere şi să demonstreze că încă era plină de viaţă şi puternică şi că succesele repurtate pe plan intern şi în afacerile externe aveau să se alimenteze reciproc pentru a crea un stat mai puternic, pe măsură ce realizările de pe teritoriul ţării şi din afară îi determinau pe locuitorii imperiului să se ralieze la statul lor multinaţional şi la dinastie. O Austro-Ungarie revitalizată putea, de asemenea, să se elibereze de dependenţa din ce în ce mai mare şi mai umilitoare faţă de Germania şi să demonstreze că era un actor independent pe scena internaţională. Dacă cei doi oficiali erau în mare de acord cu privire la scopurile lor, ministrul de externe prefera să folosească diplomaţia în locul războiului. Conrad, care milita în mod implacabil pentru război, l-a descris mai târziu pe Aehrenthal ca fiind „un nerod vanitos, îngăduitor cu sine însuşi, care îşi satisfăcea ambiţiile numai prin ambiguităţi diplomatice neînsemnate şi lucruri care erau doar aparent încununate de succes” şi susţinea că armata era o umbrelă ce trebuia ţinută în dulap până când începea să plouă.[1104] Această afirmaţie, ca multe alte lucruri pe care Conrad le spunea despre colegii săi, era nedreaptă. Aehrenthal era pregătit de război, dar numai dacă era absolut necesar.

Noul ministru de externe era înalt, uşor cocoşat, cu trăsături frumoase, uniforme şi ochi mici, prin care privea încordat, căci era miop. Aehrenthal părea mai mereu epuizat, spunea Bülow, care îl considera „rezervat, indolent, aproape apatic”.[1105] De fapt, Aehrenthal era foarte muncitor şi îşi devotase întreaga viaţă promovării politicii externe a Austro-Ungariei, fiind, printre altele, un ambasador de succes şi respectat în Rusia. Asemenea majorităţii colegilor săi, provenea din aristocraţie. „Corpul nostru diplomatic”, spunea un ofiţer al statului-major, „este ca un zid chinezesc. Pentru oamenii din afară, adică aceia care nu aparţin de noi, nu există cale de intrare.”[1106] Aehrenthal provenea dintr-o familie cehă nobilă, care urcase în ierarhia socială slujind în folosul statului. (Inamicilor săi le plăcea să sublinieze că avea strămoşi burghezi, poate chiar şi un străbun evreu pe undeva.) Însă, când venea vorba de loialitate, nu era nici pe departe ceh; asemenea multor altor aristocraţi, Aehrenthal era cosmopolit şi era, în primul rând, fidel dinastiei şi Austro-Ungariei. Când trebuia să slujească aceste două entităţi, era devotat, fără scrupule, duplicitar şi nemilos. Slăbiciunea sa era aceea că avea tendinţa de a complica prea tare lucrurile. Nu suporta să accepte sfaturi. Contele Leopold Berchtold, colegul şi, mai târziu, succesorul său, s-a plâns de „tendinţa înspăimântătoare pe care o avea de a trece cu vederea detaliile care nu se potriveau cu planul său complicat”.[1107]

Deşi Aehrenthal era profund conversator şi împărtăşea antipatia celei mai mari părţi a clasei sociale din care făcea parte faţă de liberalism şi socialism, el credea că Austro-Ungaria trebuia să demareze reforme dacă avea să supravieţuiască. Asemenea mentorului său, Franz Ferdinand, spera să creeze un bloc al slavilor de sud în cadrul imperiului, care avea să atenueze oarecum nesfârşitele tensiuni dintre jumătatea austriacă şi cea ungară. În plus, această nouă componentă a imperiului — slavii de sud —

avea să acţioneze ca un magnet pentru slavii din sud din Balcani, din Serbia, Muntenegru sau Bulgaria şi să îi atragă înspre orbita Austro-Ungariei, poate chiar să-i integreze în imperiu.[1108] În politica externă, el împărtăşea credinţa fermă a predecesorilor săi că alianţa cu Germania era crucială pentru supravieţuirea Austro-Ungariei, însă spera, de asemenea, să zdrobească zidul din ce în ce mai gros care o separa de Rusia în Europa şi să clădească o relaţie mai strânsă cu aceasta din urmă. Îşi dorea reînvierea Ligii celor Trei Împăraţi din Austro-Ungaria, Germania şi Rusia pentru a promova cauzele — pe care le considera interconectate — conservatorismului şi stabilităţii în Europa.[1109] După anii petrecuţi la Sankt Petersburg, a căpătat reputaţia de rusofil (ajutat, după cum susţinea Bülow, de aventura pe care o avusese cu o frumoasă lideră a societăţii[1110]) şi prefera, dacă era posibil, să lucreze cu ruşii.

Însă, în timpul mandatului lui Aehrenthal, relaţia dintre Austro-Ungaria şi Rusia avea să se deterioreze considerabil şi poate chiar iremediabil din cauza destinului micii şi săracei provincii otomane Bosnia-Herţegovina, din regiunea de vest a Balcanilor. Politica de moderaţie şi cooperare din Balcani, practicată la un moment dat de cele două puteri, s-a stins, ruinându-le definitiv pe amândouă. Lucrul de care se temeau de mult timp — confruntarea armată în Balcani — aproape că s-a materializat în 1908, iar apoi din nou în 1912 şi 1913 şi, în cele din urmă, s-a declanşat în 1914, angrenând cu sine cea mai mare parte a Europei.

Având în vedere panta descendentă pe care o luase Imperiul Otoman, celor două puteri le-a fost din ce în ce mai greu să reziste tentaţiei de a se înfrupta din comorile acestuia. Şi Austro-Ungaria, care nu fusese niciodată o putere colonială, se contaminase la rândul ei cu boala des răspândită a imperialismului, iar unii oficiali, printre care şi Conrad, începeau să se gândească la acapararea de colonii, fie ele în Balcani sau, în regiuni mai îndepărtate, în Asia Otomană. În ceea ce privea Rusia, aceasta luase calea vestului după înfrângerea sa în faţa Japoniei din 1905, iar Europa, dar şi aliaţii reali sau potenţiali din Balcani deveneau mai importanţi decât fuseseră în trecut. Deţinerea unei influenţe în această regiune era o modalitate prin care Rusia putea demonstra că rămânea o mare putere. Până în 1907, înţelegerea încheiată cu Austro-Ungaria, de a menţine statu-quoul în Balcani, începea să fie încălcată, pe măsură ce cele două puteri se contraziceau, spre exemplu, cu privire la reformele necesare pe teritoriul otoman al Macedoniei.[1111]

Naţiunile balcanice, care se formaseră ieşind din Imperiul Otoman pe parcursul secolului al XIX-lea, jucau la rândul lor un rol pe scena internaţională. Trebuiau să facă tot soiul de manevre printre cele două mari puteri, Rusia şi Austro-Ungaria, şi, în acelaşi timp, să stea cu ochii una pe cealaltă. Prin lucrările poeţilor şi istoricilor, odată cu răspândirea mijloacelor de comunicare moderne şi a concepţiei Europei occidentale conform căreia oamenii se împărţeau, în mod corect, în funcţie de rasă şi naţiune, religiile şi identităţile etnice până atunci distincte se consolidau formând curente naţionaliste în Bulgaria, Grecia, Serbia, România şi

Muntenegru. Din păcate pentru pacea în Balcani, din cauza nestatorniciei istorice şi amestecului de popoare din Balcani, aceste naţiuni de-abia formate puteau ridica pretenţii una asupra teritoriului celeilalte, iar în cazul Bulgariei, Muntenegrului, Greciei şi Serbiei asupra a ceea ce rămăsese din teritoriile europene ale Imperiului Otoman. Naţiunile balcanice contribuiau din ce în ce mai mult la complexitatea şi instabilitatea relaţiilor internaţionale din regiunile lor pe măsură ce guvernele lor, dominate de cele mai multe ori de naţionalişti radicalişti, făceau apel la legături etnice sau religioase sau scotoceau prin trecut pentru a găsi argumente pentru acapararea de noi teritorii una de la cealaltă, de la Imperiul Otoman sau, în cazul Serbiei şi României, de la Austro-Ungaria.

România, sub conducerea lui Carol I, un conducător puternic şi hotărât, care provenea din ramura catolică a familiei Hohenzollern, reuşise până în 1880 să elibereze cu succes ţara de sub stăpânirea otomană, dar pentru naţionaliştii români, statul naţional nu fusese încă întregit. Circa 3 milioane de vorbitori de limbă română trăiau, şi nu întotdeauna în cele mai fericite condiţii, sub stăpânire maghiară, în Transilvania. (Populaţia totală a României număra cu puţin sub 7 milioane de locuitori.) Pe de altă parte, România nu era în cele mai bune relaţii nici cu Bulgaria, nici cu marele ei vecin, Rusia, întrucât ambele state acaparaseră teritorii pe care România le considera ca aparţinându-i de drept. După cum a spus la un moment dat Aehrenthal, politica Austro-Ungariei faţă de România trebuia „să împiedice ca ura cultivată artificial faţă de Ungaria să devină mai puternică decât teama fundamentală de Rusia”.[1112]

În 1883, la insistenţele lui Bismarck, Regele Carol a semnat o alianţă defensivă secretă cu Austro-Ungaria, dar, din moment ce numai el şi câţiva dintre miniştrii săi cunoşteau termenii înţelegerii, Viena nu a putut fi niciodată pe deplin liniştită că România avea să-i fie aliat în cazul unui război generalizat. Când lua în calcul poziţia strategică a Austro-Ungariei, Conrad spera că, în cel mai bun caz, România ar fi putut trimite circa 16 divizii pe câmpul de luptă împotriva Rusiei; o a doua variantă relativ bună ar fi fost cazul în care România rămânea neutră, lucru care ar fi ţinut blocată o parte din forţele ruseşti; cel mai nefast scenariu ar fi fost unul în care România ar fi schimbat taberele. Kaiserul, care avea o încredere exagerată în legăturile de familie, era de părere că, în calitate de membru oficial al dinastiei Hohenzollern, l-ar fi putut determina pe Carol să rămână loial Triplei Alianţe.[1113] În anii ce au precedat Primul Război Mondial, arhiducele Franz Ferdinand se gândise îndelung la varianta de a oferi Transilvania României şi de a-i slăbi astfel pe maghiari, pe care îi detesta, şi a întări prietenia cu românii.[1114] Arhiducele îl simpatiza, de asemenea, pe Carol, care se asigurase ca ducesa sa, Sophie, să fie primită cu onoruri regale complete la Bucureşti, lucru care îi fusese refuzat de către Franz Joseph.[1115] Asemenea speranţe erau iluzorii: ungurii nu aveau să fie niciodată de acord să piardă o regiune pe care mulţi dintre ei o considerau leagănul naţiunii maghiare. Din păcate pentru viitorul alianţei secrete,

maghiarii au continuat să le refuze drepturile politice românilor din cadrul graniţelor lor. Înainte de 1914, cele 3 milioane de români din Ungaria erau reprezentaţi de cinci deputaţi în parlamentul maghiar, în timp ce 10 milioane de vorbitori de maghiară aveau aproape 400.[1116]

Vecina României de la sud, Bulgaria, a fost mai apropiată de Rusia în primii ani de după dobândirea independenţei. Bulgarii, spre deosebire de români — care vorbeau o limbă latină şi cărora le plăcea să creadă că erau urmaşii coloniştilor romani —, vorbeau o limbă slavă, asemănătoare cu rusa, şi căutaseră sprijinul şi încurajarea acesteia în luptele purtate în anii 1870 pentru a se elibera de sub stăpânirea otomană. Deşi visurile bulgarilor de a avea o ţară vastă şi independentă s-au năruit în 1878, din nefericire pentru viitoarea stabilitate a Balcanilor, bulgarii au continuat să se agaţe de ideea că singurele graniţe corecte ale ţării lor erau cele de care se bucuraseră pentru o scurtă perioadă. În anii 1880, în pofida obiecţiilor Rusiei, care se autoproclamase protectoarea Bulgariei, guvernul bulgar a anexat provincia otomană Rumelia Orientală. Ţarul Alexandru al III-lea, tatăl lui Nicolae, s-a înfuriat. Nu numai că i-a retras prinţului Alexandru, care fusese chemat din Germania să conducă Bulgaria, gradul din armata rusă, dar a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a-l da jos de pe tronul Bulgariei. În 1886, ţarul a câştigat această luptă, iar în anul următor Bulgaria a ales un alt prinţ german, care a devenit cunoscut printre supuşii săi şi în cea mai mare parte a Europei ca Ferdinand cel Viclean. Relaţiile dintre Bulgaria şi Rusia au rămas reci. Din punctul de vedere al Sankt Petersburgului, Rusia irosise resurse şi vărsase sângele bun al ruşilor într-un război cu otomanii pentru a-i elibera pe bulgari, care afişaseră o frapantă lipsă de recunoştinţă. Până la începutul secolului al XX-lea, ruşii, în pofida tuturor discuţiilor despre fraternitatea panslavă, au început să privească Bulgaria şi interesul ei clar de a elibera Macedonia de sub stăpânire otomană drept o ameninţare la adresa stabilităţii în Balcani, a acordului cu privire la păstrarea statu-quoului, semnat în 1897 cu Austro-Ungaria, şi la siguranţa Strâmtorilor.

Relaţia Bulgariei cu principalul duşman al Rusiei pentru dobândirea influenţei în Balcani, Austro-Ungaria, era oarecum mai prietenoasă. Austro-Ungaria vindea arme Bulgariei şi domina comerţul ei internaţional. Din punctul de vedere al Dublei Monarhii, Bulgaria avea un atu. Nu era Serbia; în Austro-Ungaria nu trăiau bulgari care puteau fi ademeniţi de cântece naţionaliste de către conaţionalii lor din afara graniţelor imperiului.[1117] În 1891, la câţiva ani după ce Ferdinand a devenit prinţ al Bulgariei, Franz Joseph l-a invitat la Viena. În momentul în care ruşii au ridicat obiecţii, ministrul de externe al Dublei Monarhii a exprimat surprins: „micuţul Ferdinand” îl cunoştea pe Franz Joseph din copilărie. Aşa că, în 1904, când Bulgaria şi Serbia au semnat un acord vamal, acest lucru a tras un semnal de alarmă la Viena, aceasta suspectând că cele două puteri balcanice s-ar fi îndreptat spre încheierea unei uniuni.[1118]

Relaţia dintre Austro-Ungaria şi Serbia, aceasta din urmă eliberându-se treptat de sub Imperiul Otoman în secolul al XIX-lea, dobândindu-şi

independenţa în 1878, a fost iniţial bună. În anii 1880 şi 1890, economia sârbă era strâns interconectată cu cea a marelui ei vecin de la nord, iar primul rege sârb, Milan, chiar sugerase Austro-Ungariei în 1885 că ar fi putut să-i anexeze ţara în schimbul unei pensii frumuşele astfel încât el să poată abdica şi să se bucure de bordelurile Europei. Viena a refuzat oferta, fiindu-i frică de reacţia Rusiei, iar ministrul de externe i-a declarat nefericitului Milan că avea obligaţia de a rămâne la el în ţară şi de a fi un bun conducător.[1119] Pe parcursul următorilor câţiva ani, Milan a reuşit să-i îndepărteze pe naţionaliştii sârbi din cauza servilităţii pe care o afişa faţă de Austro-Ungaria şi să-şi şocheze până şi susţinătorii prin certurile în public cu soţia sa, născută în Rusia, iscate prin diferite cafenele din Belgrad. În 1889, când deja divorţase de ea, Milan a reuşit în cele din urmă să abdice în favoarea fiului său de treisprezece ani, Alexandru. Din păcate pentru familie şi pentru Serbia, aşchia nu a sărit departe de trunchi. În 1900, s-a căsătorit cu o femeie mai vârstnică, de o reputaţie îndoilenică. În 1903, ambii au fost ucişi împreună cu prim-ministrul şi ministrul de război, într-o acţiune deosebit de violentă a ofiţerilor naţionalişti. Peter Karageorgević, dintr-o dinastie rivală, s-a urcat pe tron şi, după o serie de tulburări politice, au venit la putere radicaliştii, deosebit de naţionalişti, conduşi de şmecherul şi vicleanul Nikola Pašić, care au dominat guvernul până la sfârşitul Primului Război Mondial.

Asasinatul nu numai că a deschis drumul unei noi serii de confruntări între Serbia şi Austro-Ungaria, dar a contribuit şi la declanşarea şirului de evenimente care au culminat cu cel din vara lui 1914. În 1906, ca o dovadă deosebit de clară că regimul de la Belgrad era decis să se distanţeze de Austro-Ungaria, guvernul sârb, care până atunci cumpărase cea mai mare parte a armelor sale din Dubla Monarhie, a oferit un contract deosebit de bănos firmei franceze Schneider.[1120] Pentru a se răzbuna, Austro-Ungaria a suspendat tratatul său comercial cu Serbia şi şi-a închis graniţele exporturilor sârbe (reprezentate în mare parte de şeptel) pe motivul neîntemeiat că animalele ar fi suferit de boli. „Războiul Porcului” a durat până în 1911, însă nu a făcut-o pe Serbia să îngenuncheze. Deşi economia sa a avut de suferit, sârbii au reuşit să-şi îndrepte eforturile în alte direcţii, înspre Franţa de exemplu, care avea bani de împrumutat şi arme de vândut, dar mai înainte de toate înspre Rusia.

Noul regim de la Belgrad nu numai că a fost de la bun început ostil faţă de marele său vecin de la nord, dar era puternic rusofil. În ceea ce privea Rusia, aceasta, motivată fie de sentimente, fie de logică, a ajuns să considere că era de datoria ei să-şi apare fratele mai mic din Balcani. Iar fratele mai mic era motivat nu numai de ură şi teamă de Austro-Ungaria, dar şi de măreţele lui ambiţii. Naţionaliştii sârbi se bazau pe dovezi istorice când revendicau teritoriul regatului de secol al XIV-lea al Ţarului Dušan, care la acea vreme inclusese zone din sudul Serbiei, ocupate astăzi în mare parte de albanezi, bulgari şi turci. Iar Muntenegru aparţinea în mod indiscutabil de Serbia, însă, cum familia sa conducătoare era adesea la cuţite cu dinastia sârbă, anexarea acestuia trebuia să mai aştepte. În plus,

regele muntenegrean, Nicolae I, un individ cu înclinaţii artistice, încheiase mariaje utile pentru numeroşii lui copii, două dintre fiicele sale fiind măritate cu duci ruşi, una cu moştenitorul tronului italian şi o a patra chiar cu regele Petru al Serbiei. În afară de argumentele istorice, naţionaliştii sârbi invocau şi motive lingvistice şi etnice pentru a susţine că şi alţi slavi din sud, croaţii, în mare parte catolici, sau musulmanii din Bosnia-Herţegovina, erau de fapt sârbi renegaţi care ar fi trebuit să fie ortodocşi; aşa că Bosnia, Herţegovina, Dalmaţia, Istria, Croaţia şi Slavonia, toate aceste regiuni din cadrul Austro-Ungariei aveau să facă la un moment dat parte dintr-o Serbie mai mare. Până în secolul al XX-lea, amplificarea mişcării transnaţionale iugoslave, care şi-a inspirat numele din termenul sârbo-croat ce îi desemna pe slavii din sud, provoca motive grave de îngrijorare autorităţilor habsburge, căci slavii din sud din cadrul Dublei Monarhii mergeau la Belgrad pentru a lua parte la congrese şi reuniuni, unde se vorbea încurajator despre o eventuală uniune formată din sârbi, croaţi, sloveni şi bulgari.[1121]

Pentru sârbii naţionalişti, Bosnia-Herţegovina era un punct sensibil şi o tentaţie. Populaţia provinciilor era formată în proporţie de circa 44 la sută din sârbi sau ortodocşi (în principiu, cei doi termeni erau consideraţi sinonimi), 33 la sută musulmani şi circa 22 la sută croaţi sau catolici.[1122] Din punctul de vedere naţionalist al sârbilor, ultimele două grupuri puteau fi considerate parte a naţiunii sârbe, chiar dacă ele nu îşi dădeau încă seama de acest lucru. Provinciile se aflau sub controlul Austro-Ungariei, pe care, din ce în ce mai mulţi naţionalişti sârbi o considerau duşman, dar — iar acest lucru era deosebit de important — oficial ele încă făceau parte din Imperiul Otoman. Dacă acest imperiu dispărea în cele din urmă, poate cu un pic de ajutor din partea vecinilor ei din Balcani, Bosnia şi Herţegovina aveau să devină parte a unei Serbii Mari. Acest lucru i-ar fi conferit pe de altă parte Serbiei o graniţă cu Muntenegru sau, chiar mai bine, ar fi format o uniune, având astfel acces la Marea Adriatică, lucru de care Serbia, ţară fără ieşire la mare, avea mare nevoie pentru comerţ. Propagandiştii din Serbia îşi făceau deja cunoscute punctele de vedere în Macedonia şi, după 1900, au început să pătrundă din ce în ce mai des şi în Bosnia-Herţegovina. Presa sârbă, atât cea de la Begrad, cât şi cea de la Sarajevo, denunţa tirania Austro-Ungariei şi făcea apel la popoarele celor două provincii să se revolte. În 1907, sârbii din Bosnia-Herţegovina au organizat propriile lor alegeri pentru o adunare naţională, care s-a reunit la Sarajevo pentru a cere formarea unui stat independent în cadrul Imperiului Otoman.[1123]

Austro-Ungaria, care administrase provinciile eficient, dar autocratic, avea foarte puţini susţinători în Bosnia-Herţegovina. Din moment ce ungurii insistaseră să nu se cheltuiască fondurile comune ale imperiului în regiune, Bosnia-Herţegovina a rămas o zonă înapoiată, preponderent rurală. Într-o încercare eşuată de a-i câştiga de partea lor pe proprietarii de pământuri, care erau în mare parte musulmani, guvernatorii provinciilor nu au luat măsuri care să afecteze sistemul arhaic de împroprietărire, iar

rezultatul a fost o alienare a arendaşilor, care erau în mare parte sârbi. În timp ce musulmanii încă aveau tendinţa de a cere consiliere la Constantinopol, sârbii începeau să apeleze la Belgrad. Numai croaţii manifestau o oarecare loialitate faţă de Austro-Ungaria.[1124] „Când am venit pentru prima dată aici, în 1892”, scria un liberal de seamă de la Viena, „am sesizat o atmosferă benefică, de speranţă în viitor, de progres dinamic; astăzi însă mă lovesc doar de lipsă de activitate, îndoială şi teamă.”[1125] În ceea ce priveşte aspectele pozitive, Austro-Ungaria oferea o securitate mai mare decât predecesorii săi otomani şi se făcuseră câţiva paşi înainte în domeniul comunicaţiilor şi educaţiei, dar, aşa cum se întâmpla frecvent şi în alte imperii coloniale, acest progres a slujit şi la crearea unei clase educate de naţionalişti.

În momentul în care Aehrenthal şi-a preluat funcţia de prim-ministru, pentru conducătorii Austro-Ungariei, Serbia devenise atât cel mai periculos vecin al său din Balcani, cât şi o ameninţare existenţială, căci submina importanţa imperiului în Bosnia-Herţegovina şi alimenta doleanţele naţionaliste printre slavii de sud din Dubla Monarhie. Mulţi austro-ungari au ajuns la concluzia că asemenea probleme ar fi dispărut dacă Serbia nu ar mai fi existat. Conrad şi colegii săi din statul-major susţineau rezolvarea problemei prin deschiderea războiului împotriva Serbiei şi anexarea ei la Imperiu. Deşi Aehrenthal îi spusese iniţial lui Izvolski, omologul său rus, că scopul său era acela de a păstra pacea în Balcani şi de a îmbunătăţi traiul creştinilor aflaţi încă sub conducere otomană (şi, bineînţeles, de a rămâne în cele mai bune relaţii cu Rusia), până în 1907, renunţase la orice speranţă de a câştiga susţinerea Serbiei prin mijloace paşnice.[1126] Într-un memorandum din anul următor, a descris o perspectivă promiţătoare pentru Austro-Ungaria, în care divergenţele din ce în ce mai profunde dintre Serbia şi Bulgaria pentru Macedonia ar fi dus la declanşarea unui război. În acest context, spera Aehrenthal, Austro-Ungaria ar fi putut ocupa tot ce mai rămânea din Serbia. Pe termen lung, s-ar fi putut forma o Albanie independentă, cu ieşire la Marea Adriatică, sub protectoratul Austro-Ungariei. (Albanezii, probabil cel mai vechi popor din Balcani, care vorbeau o limbă diferită de cea a vecinilor lor slavi, începeau să-şi dezvolte, aşa cum se cuvenea, propria formă de naţionalism.) În ceea ce privea Bulgaria, într-un scenariu ideal pentru Viena, aceasta avea să fie profund îndatorată după războiul cu Serbia şi astfel ar fi fost nevoită să apeleze la Austro-Ungaria.[1127]

„Este necesar”, a scris Aehrenthal într-un memorandum din februarie 1907, „să punem capăt atitudinii noastre pasive.” În timp ce se confrunta cu Serbia, Austro-Ungaria trebuia să anexeze şi Bosnia-Herţegovina. Astfel, pentru Dubla Monahie ar fi fost o compensaţie pentru teritoriile pierdute în războaiele de unificare a Italiei. Împăratul ar fi putut apoi să elaboreze o constituţie pentru noile teritorii şi să le alăture celorlalte regiuni ale slavilor de sud din Imperiu, adăugând astfel o a treia componentă Dublei Monarhii.[1128] Un imperiu puternic, revitalizat ar fi putut juca din nou un rol independent în chestiunile europene în loc să fie o

„oaie servilă” Germaniei. La Viena încă răsunau cuvintele rostite de kaiser după Conferinţa de la Algeciras din anul precedent, când Austro-Ungaria fusese numită „un minunat secund”. „Sunt de părere”, i-a spus Aehrenthal lui Berchtold, care i-a urmat ca ambasador la Sankt Petersburg, „că accentul puternic pus pe alianţa germano-austriacă-ungară este, în împrejurările de faţă, nu foarte inteligent şi nu lucrează în folosul niciunui scop — cel puţin din punctul nostru de vedere.”[1129]

Aehrenthal era de părere că scena internaţională era momentan favorabilă pentru ca Austro-Ungaria să se impună în Balcani din punct de vedere economic şi politic, prin construcţia de linii de căi ferate sau — iar acesta era un element-cheie — prin oficializarea statutului Bosniei-Herţegovina şi includerea ei în imperiu. Germania, care se temea de izolaţie, după înfrângerea suferită în criza marocană dintre 1905 şi 1906, nu avea să aibă de ales decât să-şi susţină aliata. Franţa era binevoitoare şi, în orice caz, ocupată cu noul rol deţinut în Maroc. Marea Britanie, care prin tradiţie arătase prietenie Austro-Ungariei, reprezenta, de fapt, o problemă mai mare. Se apropia din ce în ce mai mult de Rusia şi, cerând intervenţie internaţională pentru demararea de reforme în Macedonia, încerca să submineze poziţia Austro-Ungariei în Balcani.[1130] Eduard al VII-lea îi vizitase pe regii Spaniei şi Italiei; oare acest lucru era o nouă încercare de a încercui Austro-Ungaria şi Germania?[1131] Cu toate acestea, era puţin probabil ca Marea Britanie să intervină în Balcani atâta timp cât Strâmtorile nu erau ameninţate. Italia era o problemă, dar relaţiile puteau fi cu siguranţă îmbunătăţite. Rusia, indiferent de ce simţea, era slăbită după războiul cu Japonia şi tentativele de propuneri oficiale către englezi nu se transformaseră încă în prietenie. „Da, da”, i-a spus Aehrenthal unui coleg de-al său de rang inferior, care încercase să-l convingă de necesitatea de a colabora cu Izvolski, ministrul rus de externe, „dar evident (!), dacă nu trece prin foc şi pară pentru noi în Balcani, atunci eu voi fi cel care va ajunge PRIMUL la Londra!”[1132]

Aehrenthal recunoştea că aţâţarea problemelor balcanice ar fi presupus riscuri. Scena internaţională, a declarat el în faţa Consiliului Ministerial Comun al Austro-Ungariei în toamna lui 1907, era în general bună, dar existau regiuni problematice — precum Balcanii înşişi sau Marocul —, iar în întreaga lume existau forţe turbulente. „Scena este pregătită, actorii sunt gata, doar costumele lipsesc pentru piesa ce are să înceapă. În cel de-al doilea deceniu al secolului al XX-lea am putea să fim martorii unor evenimente grave. Având în vedere materialul combustibil pe care îl avem la dispoziţie, aceste evenimente ar putea surveni mai devreme.”[1133] În 1908, Aehrenthal aproape că a dat foc acestui material, însă norocul era de partea lui şi, pentru moment, a întregii lumi.

La începutul anului, i-a anunţat pe delegaţii reuniţi din Austria şi Ungaria că intenţiona să construiască o cale ferată care să străbată sudul Sangeacului Novi Pazar, să traverseze Macedonia, şi să facă legătura cu liniile feroviare otomane ce se îndreptau spre porturile de la Marea Egee sau Constantinopol. Deşi Aehrenthal a afirmat prietenos că propunerile de

construcţie feroviară erau pur economice şi, prin urmare, nu contraveneau acordurilor existente cu privire la Balcani, nimeni din afara Austro-Ungariei, inclusiv o mare parte a presei străine, nu l-a crezut. Sârbii considerau, pe bună dreptate, că aceasta era o modalitate prin care Austro-Ungaria îşi cimenta controlul în Sangeac şi astfel împiedica formarea unei uniuni între Serbia şi Muntenegru şi, în plus, extindea influenţa Dublei Monarhii în Imperiul Otoman. Englezii erau convinşi că Austro-Ungaria avea un plan ascuns de a bloca reformele pe care le propuneau în parteneriat cu ruşii în Macedonia în schimbul obţinerii unui acord de la sultan pentru construirea căii ferate.[1134] Britanicii erau, de asemenea, neliniştiţi cu privire la partenerul Austro-Ungariei din Dubla Alianţă. Cursa navală continua, iar Reichstag-ul avea să aprobe o altă lege navală a lui Tirpitz, în martie. Propunerea construcţiei feroviare contravenea, de asemenea, unui proiect al ruşilor şi sârbilor de a construi o cale ferată care să înceapă de la Dunăre, să traverseze Macedonia şi să se sfârşească la Adriatică. Ruşii, care nu fuseseră avertizaţi propriu-zis în prealabil, s-au enervat pe Aehrenthal; o cale ferată, care în acea perioadă era o modalitate sigură de a răspândi influenţă politică, contravenea acordului semnat la 1897 cu Austro-Ungaria, cu privire la respectarea statu-quoului în Balcani.[1135] Izvolski, ministrul rus de externe, vanitos şi conştient de importanţa sa, a considerat calea ferată a Sangeacului o insultă personală şi i s-a plâns ambasadorului german de Aehrenthal: „Mi-a aruncat o bombă între picioare”.[1136] Ministrul de externe austro-ungar nu a regretat nimic, şi, în plus, nu-l plăcea pe Izvolski, pe care îl considera un liberal periculos, mult prea influenţat de noul prieten al Rusiei, Marea Britanie.[1137]

Cu toate acestea, Izvolski, care era conştient de slăbiciunea Rusiei după războiul cu Japonia, era pregătit să continue discuţiile cu Aehrenthal în legătură cu un alt plan al omologului său — anexarea imediată a Bosniei-Herţegovina de către Austro-Ungaria —, pentru că observase că Rusia ar fi putut negocia pentru ceea ce îşi dorise întotdeauna, şi anume, o formă de control asupra strâmtorilor. Cei doi miniştri de externe au demarat discuţiile oficiale în toamna lui 1907, când Izvolski a sosit în vizită la Viena, iar acestea au continuat în scris, prin scrisori, în pofida indignării provocate de construcţia căii ferate a Sangeacului, în vara lui 1908. Deşi nu a precizat un moment anume, Aehrenthal a subliniat că intenţiona să demareze anexarea. În schimb, era dispus să renunţe la drepturile regatului în Sangeac şi să-şi retragă garnizoanele. Izvolski, care, după cum a precizat mai târziu, nu avea multe de oferit, a sugerat că Rusia ar fi putut accepta anexarea dacă primea susţinerea Austro-Ungariei pentru schimbarea acordurilor internaţionale referitoare la Strâmtori, permiţând astfel navelor de luptă ruseşti, şi numai acestora, acces liber între Marea Neagră şi Mediterană.

În iunie, Izvolski a primit, sau cel puţin aşa a crezut, garanţia susţinerii din partea unei alte ţări. Pentru a consolida Antanta, Eduard al VII-lea şi Nicolae al II-lea s-au întâlnit în acea lună pe iahturile lor, în apropierea

portului rus la Marea Baltică, Reval (astăzi Talin, în Estonia). Cei doi monarhi şi consilierii lor — un grup de excepţie, format printre alţii din Charles Hardinge, conducătorul Ministerului de Externe de la Londra, amiralul Jacky Fisher, Stolîpin şi Izvolski —, au discutat chestiuni de interes comun, precum pericolele reprezentate de cursa navală dintre Marea Britanie şi Germania, situaţia tumultuoasă din Macedonia şi un proiect comun de construcţie a unei căi ferate care să pornească de pe coasta sudică a Persiei, să traverseze nordul ţării, până la graniţa cu Rusia (lucru care ar fi putut constitui o provocare la îndemână pentru planul german de construcţie feroviară de la Constantinopol la Bagdad).[1138] Deşi mai târziu Hardinge a negat că englezii făcuseră promisiuni Rusiei cu privire la strâmtori, Izvolski s-a întors la Sankt Petersburg cu convingerea fermă că britanicii aveau să susţină Rusia în revizuirea acordurilor internaţionale în favoarea Sankt Petersburgului.[1139]

Întâlnirea de la Reval a avut şi alte consecinţe de mare răsunet; kaiserul a văzut în aceasta o dovadă suplimentară că unchiul său şi ceilalţi „nemernici” complotau pentru a încercui Germania.[1140] Acest lucru a subliniat din nou importanţa alianţei cu Austro-Ungaria. „Noi, aliaţii Austro-Ungariei”, s-a lăudat Wilhelm în perioada reuniunii de la Reval unuia dintre ofiţerii săi preferaţi de marină, „nu avem de ce să ne temem de o alianţă formată din Franţa, Rusia şi Anglia. Suntem suficient de puternici pentru a le face faţă. Armata noastră este mai bună decât toate, iar marina nu este făcută din carton, chiar dacă nu are să o egaleze pe cea a Angliei în următoarea perioadă.”[1141] Mult mai la sud, în Imperiul Otoman, ofiţerii reformişti din Comitetul pentru Uniune şi Progres au ajuns la concluzia că reuniunea de la Reval însemna că Marea Britanie şi Rusia puneau la cale împărţirea Macedoniei.[1142] La sfârşitul lunii iulie, „Tinerii Turci” s-au revoltat împotriva sultanului şi l-au forţat să accepte o constituţie. Acest lucru a exercitat presiuni asupra lui Aehrenthal să-şi prezinte programul de anexare a Bosniei-Herţegovina. Dacă Tinerii Turci reuşeau să instituie un guvern puternic, atunci ei erau un oponent mult mai redutabil decât bătrânul sultan. Ziarele europene publicau rapoarte conform cărora noul regim de la Constantinopol intenţiona să împiedice destrămarea Imperiului Otoman în Balcani şi în alte regiuni. Tinerii Turci le-au propus în mod explicit locuitorilor celor două provincii să trimită reprezentanţi în noul parlament de la Constantinopol. Pe de altă parte, dacă Imperiul Otoman cădea pradă haosului şi războiului civil, situaţii ce păreau la fel de probabile, avea să se işte o luptă înverşunată între puterile europene pentru a-i acapara teritoriile, iar Austro-Ungaria trebuia să intre prima în acest conflict.

Până la sfârşitul verii, Aehrenthal primise aprobarea guvernului său de a demara anexarea. I-a trimis, de asemenea, un memorandum lui Izvolski pe 27 august, prin care îşi exprima speranţa că Rusia avea să se arate „binevoitoare şi prietenoasă”, dacă împrejurările forţau Austro-Ungaria să anexeze Bosnia-Herţegovina. În schimb, a reiterat el, Austro-Ungaria o să-şi retragă trupele din Sangeac. Nu a mai făcut nicio altă promisiune, dar şi-

a exprimat speranţele că Rusia şi Austro-Ungaria ar fi putut lucra împreună pentru a menţine statu-quoul din alte regiuni balcanice. În faţa lui Schoen, ministrul german de externe, un individ înţelegător şi ineficient, a minimalizat posibilitatea ca Rusia să fie îngrijorată cu privire la anexare: „Ursul va mârâi şi îşi va arăta colţii, dar nu va muşca şi nu va lovi cu ghearele.” Izvolski nici că a fost tentat să-şi arate colţii; era pregătit să accepte anexarea, dar voia pur şi simplu să vadă dacă Rusia putea obţine ceva în schimbul faptului că nu opunea rezistenţă.[1143]

Pe 16 septembrie, Aehrenthal şi Izvolski s-au întâlnit în secret în castelul medieval Buchlau din Moravia, care îi apaţinea lui Berchtold, ambasadorul Austro-Ungariei la Sankt Petersburg. Scopul lor era acela de a negocia un acord satisfăcător pentru ambele părţi cu privire la anexare şi la chestiunea accesului la strâmtori. În acest moment, cei doi miniştri de externe nu se simpatizau şi nici nu aveau încredere unul în celălalt. În momentul în care Berchtold a intrat în încăperea în care cei doi discutau, pentru a-i anunţa că prânzul era gata, i-a găsit pe amândoi nervoşi. Aehrenthal a spus mai târziu că petrecuse cea mai mare parte a dimineţii ascultându-l pe Izvolski care se plângea de calea ferată de la Sangeac. În ceea ce-l privea pe Izvolski, acesta a susţinut că era complet epuizat, după orele nesfârşite de „negocieri foarte tumultuoase.” Până la sfârşitul zilei însă, se pare că cei doi au ajuns la un acord; Rusia avea să afişeze o atitudine corespunzătoare, binevoitoare, dacă Austro-Ungaria trebuia să anexeze Bosnia şi Herţegovina, iar Austro-Ungaria avea să se retragă în acelaşi timp din Sangeac; Austro-Ungaria avea să susţină propunerile Rusiei de schimbare a acordului cu privire la strâmtori; iar Muntenegru şi Serbia urmau să primească permisiunea de a împărţi Sangeacul, dacă Imperiul Otoman se prăbuşea. Şi, în final — iar acest lucru avea să fie cel mai important —, ambele ţări recunoşteau independenţa completă a Bulgariei, dacă, aşa cum era foarte probabil, aceasta se proclama independentă în viitorul apropiat. Când Izvolski i-a transmis aceste veşti lui Nicolae, ţarul a fost „deosebit de mulţumit”.[1144] Berchtold a fost extrem de încântat de faptul că palatul său găzduise o reuniune atât de spectaculoasă, încât a ordonat pe dată ridicarea unei plăci în onoarea acestui eveniment.[1145] Aehrenthal s-a întors la Viena, iar Izvolski şi-a petrecut seara jucând bridge cu gazda sa.[1146] Probabil că rusul a avut mai mult noroc la cărţi decât la negocieri internaţionale.

Nu s-au făcut însemnări oficiale în urma reuniunii, iar în momentul în care problema Bosniei-Herţegovina a luat amploare şi s-a transformat într-o gravă criză internaţională, ambii oameni de stat au avut propriile versiuni cu privire la discuţiile purtate, care, aşa cum era de aşteptat, variau în aspecte-cheie. Oare Izvolski obţinuse un schimb reciproc avantajos de la Aehrenthal: sprijin din partea Rusiei pentru anexare, respectiv susţinere din partea Austro-Ungariei pentru ca Rusia să primească ce-şi dorea în problema strâmtorilor? Aehrenthal nega acest lucru. Într-o încercare de a se disculpa, Izvolski avea să susţină că Aehrenthal îl trăsese pe sfoară, căci demarase anexarea prea devreme: Rusia, susţinea el, nu avusese

timp să pregătească opinia internaţională pentru o discuţie cu privire la strâmtori. Acest lucru nu este pe de-a-ntregul adevărat; în momentul în care Izvolski a plecat de la Buchlau, el înţelesese că anexarea avea să aibă loc curând, probabil chiar după ce delegaţiile parlamentelor austriece şi maghiare se reuneau pentru dezbaterile ce aveau loc anual la începutul lui octombrie.[1147] Şi se prea poate ca Izvolski însuşi să fi intenţionat să-l păcălească pe Aehrenthal pentru că ceruse organizarea unei conferinţe internaţionale a puterilor pentru a autoriza anexarea. După cum a scris Izvolski către Sankt Petersburg la scurt timp după reuniunea de la Buchlau: „Austria va juca rolul acuzatului, în timp ce noi vom juca rolul de apărători ai slavilor din Balcani şi poate chiar ai Turciei.” (Mai târziu, Aehrenthal a insistat că Austro-Ungaria îşi dorise şi fusese de acord cel mult cu organizarea unei conferinţe pentru ratificarea anexării, după ce Bosnia avea să aparţină deja de Dubla Monarhie.)[1148] Se poate spune cel mult că la Buchlau, cei doi bărbaţi au încheiat o înţelegere cinică pentru a obţine tot ce puteau din Imperiul Otoman şi niciunul dintre ei nu a prevăzut indignarea internaţională de proporţii ce a urmat.

După reuniunea de la Buchlau, Izvolski a plecat într-un mult-aşteptat tur al capitalelor europene, în timp ce Aehrenthal le-a comunicat aliaţilor săi, Germania şi Rusia, intenţiile sale cu privire la Bosnia-Herţegovina, fără să le specifice o dată anume. Anexarea însă nu a fost singura mişcare din Balcani care a fost accelerată de preluarea puterii de către Tinerii Turci. Bulgaria, care lua de mult timp în derâdere statului ei de ţară aparţinând Imperiului Otoman, avea să profite de această ocazie pentru a-şi declara independenţa. Izvolski făcuse tot ce îi stătuse în putinţă pentru a-i descuraja pe bulgari: nu voia să lase impresia că exista un complot de proporţii pentru a distruge Imperiul Otoman. În plus, otomanii încă erau suficient de puternici pentru a ataca Bulgaria.[1149] Aehrenthlal nu împărtăşea aceste motive de îngrijorare. La sfârşitul lui septembrie, când Prinţul Ferdinand a făcut o vizită la Budapesta, Aehrenthal a insinuat destul de explicit că lucrurile aveau să se schimbe în curând în Balcani şi i-a sugerat Bulgariei să fie precaută. Nu i-a spus lui Ferdinand că Austro-Ungaria intenţiona să anexeze Bosnia-Herţegovina pe data de 6 octombrie, iar Ferdinand, care nu primise degeaba porecla de Ferdinand cel Viclean, nu i-a mărturisit că Bulgaria urma să-şi proclame independenţa cu o zi înainte.[1150] La momentul potrivit, Bulgaria şi-a pus planul în practică, iar Ferdinand, care acum a preluat titulatura de ţar, şi-a făcut apariţia îmbrăcat în veşmintele unui împărat bizantin, care îi fuseseră croite de un furnizor de costume de teatru.[1151] Anunţul Austro-Ungariei cu privire la Bosnia-Herţegovina a urmat, aşa cum era stabilit, a doua zi, însoţit fiind de aserţiunea că anexarea ar fi beneficiat de susţinerea deplină a Rusiei. Din moment ce ruşii nu primiseră niciodată la schimb lucrul aşteptat — accesul navelor lor de război la strâmtori — s-au simţit înşelaţi. În ceea ce privea Austro-Ungaria, aceasta nu a simţit nevoia de a-i compensa pe ruşi sau pe sârbi, care revendicau la rândul lor Bosnia-Herţegovina. Declaraţia de independenţă a Bulgariei şi anexarea Bosniei au stârnit tulburări în Balcani, au asmuţit Austro-Ungaria împotriva Rusiei

şi i-au târât pe aliaţii fiecărei ţări într-o criză internaţională de proporţii, care a condus la discuţii repetate despre declanşarea războiului şi care a durat până în primăvara anului următor.

Vestea cu privire la anexare nu a fost complet neprevăzută în Europa. Ambasadorul Austro-Ungariei la Paris îi înmânase cu trei zile înainte preşedintelui francez o scrisoare confidenţială de la Franz Joseph, pentru că francezul urma să părăsească Parisul la sfârşit de săptămână şi, în mod inevitabil, începuseră deja să circule zvonuri cu privire la anexare. Ambasadorul însuşi i-a scris fără remuşcări lui Aehrenthal: „Sunt impulsiv din fire, cunosc acest lucru prea bine, dar la vârsta mea este greu să schimb o trăsătură fundamentală de caracter.”[1152] Berchtold, care i-a înmânat o scrisoare asemănătoare ţarului, a trebuit să fugă în grabă cu iahtul imperial prin Golful Finlandei. Ruşii au fost enervaţi atât de rapiditatea cu care avusesese loc anexarea, dar şi de faptul că nu au fost anunţaţi oficial decât în ziua în care aceasta a avut loc. (Berchtold dorea, de fapt, să demisioneze din funcţia de ambasador al Austro-Ungariei, pentru că avea impresia că Aehrenthal nu fusese pe deplin cinstit cu Izvolski.[1153]) În Dumă şi în presă a urmat un val de proteste cu privire la cele două provincii populate de fraţi slavi, care aveau să intre în stăpânirea Austro-Ungariei, iar Izvolski a devenit ţinta a nenumărate atacuri, pentru că nu apărase interesele Rusiei în Balcani. În cadrul guvernului, colegii săi miniştri erau deja mânioşi şi de faptul că nici Nicolae, nici Izvolski nu se sinchisiseră să-i anunţe cu privire la discuţiile purtate cu Austro-Ungaria decât după reuniunea de la Buchlau. Prim-ministrul Stolîpin a ameninţat cu demisia, iar Vladimir Kokovtsov, ministrul de finanţe, a condus atacul împotriva lui Izvolski de îndată ce veştile cu privire la anexare au ajuns în Rusia. Nicolae a început să-l evite pe ministrul său de externe, a cărui poziţie în guvern era din ce în ce mai slabă odată cu trecerea lunilor.[1154]

Germania s-a simţit, de asemenea, ofensată de felul în care a fost anunţată de anexare: kaiserul avea impresia că Aehrenthal nu jucase corect cu Rusia şi s-a plâns de faptul că aflase de această poveste din ziare. Ambasadorul austro-ungar, contele Ladislaus Szögyény, care deţinuse această funcţie o perioadă îndelungată, a fost nevoit să-l viziteze pe Wilhelm la cabana sa de vânătoare din Prusia Răsăriteană pentru a drege lucrurile. După o călătorie cu trenul, care a durat câteva ore, nefericitul Ladislaus Szögyény a fost ridicat de la gară de „o splendidă maşină cu motor imperială”, aşa cum a descris-o chiar el, care a făcut brusc cale întoarsă.[1155] Wilhelm se temea, pe bună dreptate, că Germania risca să-şi piardă influenţa la Constantinopol, pe care chiar el o clădise cu mare atenţie pe parcursul anilor precedenţi. Avea, de asemenea, senzaţia că Aehrenthal îndepărtase fără motiv Rusia, când Dubla Alianţă încă nutrea speranţe că ar fi putut să o convingă să se detaşeze de Antantă.[1156] În cele din urmă însă, germanii şi-au dat seama că nu aveau altă opţiune decât să-şi susţină principalul aliat. Aveau să se confrunte cu această dilemă, din nou, în 1914.

Chiar şi în Austro-Ungaria, reacţiile erau amestecate. Deşi guvernul maghiar a primit cu braţele deschise extinderea teritorială, a subliniat că nu avea să accepte un al treilea partener, slavii de sud, în Dubla Monarhie. Prin urmare, statutul Bosniei-Herţegovina avea să rămână, după cum a spus un politician maghiar, „în aer, la fel ca şi coşciugul lui Mohamed”, sub administrarea Ministerului comun de Finanţe de la Viena.[1157] Slavii de sud din cadrul Imperiului, care erau din ce în ce mai activi din punct de vedere politic, au privit anexarea cu nepăsare. Coaliţia sârbo-croată, recent formată în cadrul parlamentului croat, se opunea însă cu înverşunare. Guvernatorul Croaţiei a arestat circa 50 de deputaţi pe care i-a acuzat de trădare. Procesul ce a urmat a fost o denaturare a justiţiei, cu judecători părtinitori şi dovezi inconcludente sau inventate, iar verdictul de vinovăţie a trebuit respins. „Acest proces a fost o trufanda a politicii de anexare”, scria cel mai important ziar maghiar. „Totul, tot ce ţinea de el, era pură politică.”[1158] Falsul a jucat un rol important şi într-un alt proces senzaţional care a avut loc în aceeaşi perioadă. Dr. Heinrich Friedjung, un istoric naţionalist de seamă, a publicat articole prin care susţinea că se afla în posesia unor dovezi cum că importanţi lideri politici ai slavilor de sud, din Austro-Ungaria, activau în folosul Serbiei. După cum s-a dovedit, documentele fuseseră furnizate (şi falsificate) în mod convenabil de Ministerul de Externe al Dublei Monarhii. Ambele procese au pus guvernul şi mai ales pe Aehrenthal într-o lumină proastă şi nu au făcut decât să-i îndepărteze şi mai mult pe slavii de sud ai Imperiului.

Însă printre clasele conducătoare ale Austro-Ungarie, vestea anexării a fost primită cu bucurie. „Am demonstrat încă o dată Europei că suntem în continuare o mare putere! Foarte bine!”, i-a scris Franz Ferdinand lui Aehrenthal. L-a sfătuit pe acesta să se ocupe cu o mână de fier de noile provincii şi să întâmpine orice încercare a Serbiei de a trimite agitatori în regiune cu gloanţe sau chiar cu spânzurătoarea, ca să servească drept exemplu. Iar arhiducele era încrezător că orice reacţii ostile din partea altor puteri puteau fi gestionate. „Furia Angliei poate costa scump, dar Eddy cel grăsuţ probabil că deja s-a consolat cu câteva sticle de şampanie, în compania unor aşa-numite doamne.”[1159]

Însă lucrurile nu aveau să fie atât de simple. În acest moment, Ministerul englez de Externe era cât se poate de suspicios cu privire la Germania şi Dubla Alianţă. Englezii erau, de asemenea, furioşi că Austro-Ungaria încălcase acordurile internaţionale cu privire la Balcani şi se temeau de impactul pe care l-ar fi avut această mişcare asupra Imperiului Otoman. Guvernul liberal era de acord cu Tinerii Turci şi nu dorea ca puterea acestora să fie subminată. Iar dacă Imperiul Otoman ajungea în pragul declinului, interesele britanice în extremitatea estică a Mediteranei aveau să fie ameninţate. Politica dusă de Marea Britanie pe parcursul crizei a fost oscilantă, dorindu-şi să susţină Imperiul Otoman, să contracareze influenţa Germaniei şi Austro-Ungariei în regiune şi să menţină, pe cât posibil, o bună relaţie cu Rusia, fără să sprijine demararea schimbărilor cu privire la acordul ce guverna Strâmtorile, pe care şi-l dorea Rusia. (În cele din urmă,

britanicii au sugerat acordarea accesului în strâmtori navelor de război aparţinând oricărei naţiuni, propunere care bineînţeles era ultimul lucru pe care şi-l doreau ruşii.)[1160]

Din punctul de vedere al britanicilor, criza izbucnise într-un moment prost. Panica generată de cursa navală, în special temerile de o invazie germană, cunoştea punctul culminant (un membru al parlamentului a afirmat, de exemplu, că ştia prea bine că agenţii germani ascunseseră 50 000 de puşti Mauser şi 7 milioane de gloanţe în centrul Londrei)[1161], iar guvernul se confrunta cu cereri de creştere a bugetului acordat Marinei Regale. La sfârşitul lunii octombrie, ziarul Daily Telegraph şi-a publicat faimosul interviu cu kaiserul, în care Wilhelm îi învinovăţea pe britanici de relaţia nefericită dintre Marea Britanie şi Germania, fapt ce a înveninat şi mai tare opinia publică britanică împotriva Germaniei. După cum i-a spus Grey ambasadorului britanic la Berlin: „Acesta nu este un moment în care orice naţiune poate arunca, în siguranţă, cu scântei”.[1162] Tensiunile au fost încununate de o gravă criză între Franţa şi Germania, al cărei obiect fuseseră trei dezertori germani din Legiunea Străină Franceză din Africa de Nord. Pe 25 septembrie, Franţa i-a capturat din nou pe cei trei dezertori, care fuseseră ajutaţi de consulul german de la Casablanca. Guvernul german a cerut imediat Franţei să prezinte scuze publice. Şi, după cum se întâmpla destul de des în acea perioadă, discuţiile despre declanşarea războiului nu au întârziat să apară. Până în luna noiembrie a acelui an, guvernul britanic se gândea serios la acţiunile ce trebuiau demarate dacă izbucneau ostilităţile între Franţa şi Germania.[1163] Din fericire, această chestiune a fost soluţionată, căci ambele părţi au convenit să apeleze la arbitraj.

În plus, pe lângă incidentul de la Casablanca, francezii se confruntau cu grave probleme interne, cu o ascensiune a militantismului clasei muncitoare şi cu exacerbarea unui nou tip de naţionalism agresiv din partea dreptei. Ultimul lucru pe care şi-l dorea Franţa era să fie târâtă într-o dispută în Balcani, unde nu avea niciun interes. Asemenea Marii Britanii, îşi dorea să vadă un Imperiu Otoman stabil şi o regiune balcanică paşnică. Investitorii francezi deţineau circa 70–80 la sută din totalul datoriilor externe ale Imperiului Otoman, Serbiei şi Bulgariei.[1164] Cu toate acestea, deşi ministrul de externe de la acea vreme, Stephen Pichon, antipatiza Rusia şi alianţa cu aceasta, a recunoscut că Franţa nu avea încotro şi că trebuia să-şi susţină aliata. Aşa că Franţa a respins anexarea şi a susţinut apelul Rusiei la organizarea unei conferinţe internaţionale. În particular, francezii le-au comunicat ruşilor că Franţa se aştepta ca Rusia să coopereze cu Marea Britanie cu privire la Strâmtori şi, pe măsură ce criza se adâncea, i-a îndemnat pe ruşi să fie rezonabili şi să accepte o soluţie paşnică.[1165]

La Constantinopol, localnicii au prăduit afacerile austro-ungare, i-au atacat în stradă pe cetăţenii Dublei Monarhii, iar guvernul otoman a susţinut un boicot comercial împotriva Austro-Ungariei. Cele mai înverşunate reacţii însă au venit — şi acest lucru este de înţeles — din Serbia. Mulţimi de

oameni au demonstrat pe străzile din Belgrad, iar un grup de locuitori a încercat să spargă ferestrele ambasadei austro-ungare. Prinţul moştenitor a afirmat că şi el, asemenea tuturor sârbilor, era gata să moară pentru o Serbie Mare. (Nu a primit niciodată şansa aceasta; a fost îndepărtat de la succesiune anul următor după ce a omorât în bătaie un servitor într-un acces de furie şi a murit de bătrâneţe în Iugoslavia lui Tito în 1972.) S-a format un nou grup paramilitar Narodna Odbrana (Apărarea Naţională), ce avea să joace un rol important în politică pe parcursul următorilor ani, iar voluntarii sârbi, cu complicitatea guvernului, s-au strecurat peste graniţe în Bosnia-Herţegovina, pentru a aţâţa opoziţia faţă de Austro-Ungaria.[1166]

Guvernul sârb a trimis reprezentanţi în întrega Europă pentru a câştiga opinia publică de partea sa. Cerea, de asemenea, compensaţii, deşi nu avea niciun temei legal pentru a face acest lucru. „Daţi-ne o pajişte sau o moară", îşi implora ambasadorul sârb la Londra omologul austro-ungar, „orice ar putea domoli reacţiile în ţară."[1167] De fapt, Serbia cerea mult mai mult — şi anume Sangeacul Novi Pazar —, ceea ce avea să-i faciliteze legătura cu Muntenegru sau chiar anularea anexării. Muntenegru cerea, de asemenea, compensaţii, şi anume anularea condiţiilor ce i se impuseseră prin acordul de la 1878, care îi interzicea de exemplu deţinerea unei flote. Atât Serbia, cât şi Muntenegru au luat măsuri pentru a-şi mobiliza armatele şi au comandat noi arme din străinătate.[1168] Ca o prevestire de rău augur a ceea ce avea să urmeze, oficialii sârbi au început să vorbească despre declanşarea războiului în caz de necesitate. La sfârşitul lui octombrie, Nikola Pašić, care avea să devină prim-ministru în 1914, a făcut apel la conducătorii ruşi, inclusiv la ţar şi miniştrii săi, precum şi la panslavişti de seamă, să se opună cu fermitate Austro-Ungariei indiferent de ce avea să se întâmple. Într-o conversaţie purtată cu Izvolski, acesta a insinuat că Serbia ar fi putut fi nevoită să acţioneze de una singură, „dacă aceasta este o chestiune ce ţine de existenţa, onoarea şi demnitatea poporului."[1169]

Izvolski, care cu numai câteva săptămâni înainte se fălea cu negocierile sale încununate de succes cu Austro-Ungaria, era demoralizat de reacţia internaţională şi, aşa cum a şi mărturisit de altfel, furios pe Aehrenthal pentru o anexare prematură, înfăptuită înainte ca Rusia să-şi poată pune pe hârtie revendicările. După cum a spus Berchtold cu cruzime, Rusia s-a transformat dintr-un păun înzorzonat într-un curcan turbat.[1170] Aehrenthal, care primise ceea ce îşi dorise şi era convins de sprijinul Germaniei, nu-şi făcea griji. În momentul în care Izvolski a început să vocifereze cu privire la trădare, Aehrenthal a ameninţat că va face publice convorbirile lor secrete anterioare şi propria sa versiune cu privire la înţelegerea de la Buchlau, lucru care nu i-ar mai fi permis lui Izvolski să se prefacă surprins. A refuzat cu fermitate să mai organizeze conferinţa internaţională, asupra căreia insista Izvolski, şi să ofere compensaţii Imperiului Otoman şi, cu atât mai puţin Serbiei sau Muntenegrului, indiferent de ceea ce făceau sau spuneau cele două state balcanice.

Conrad, care susţinuse frenetic anexarea, a profitat de ocazie pentru a-şi îndemna guvernul să deschidă un război preventiv asupra Serbiei şi Muntenegrului, dar şi asupra Italiei, dacă aceasta ar fi dat semne că dorea să intervină. A promis că le poate înfrânge cu uşurinţă pe toate trei. Austro-Ungaria putea să detaşeze peste 700 000 de oameni pe câmpul de luptă, de-a lungul graniţelor sale sudice, în timp ce Serbia avea la dispoziţie maximum 160 000 de oameni, Muntenegru doar 43 000, iar Italia, care era puţin probabil să se arunce în luptă, 417 000. În plus, echipamentul şi instrucţia soldaţilor Austro-Ungariei erau net superioare celor ale duşmanilor săi.[1171] Odată ce Serbia era înfrântă, avea să fie încorporată în Imperiu. Această ultimă posibilitate a fost prea mult pentru Aehrenthal, care înţelegea dificultăţile politice; în cel mai rău caz, ar fi putut să o forţeze să se alăture unei uniuni vamale. Deşi prefera să soluţioneze criza prin intermediul diplomaţiei, o variantă mai puţin costisitoare, cu siguranţă că nu excludea posibilitatea războiului.[1172] „Poate că”, i-a scris el lui Franz Ferdinand, cu puţin timp înainte de începerea crizei, „conflictul dintre noi şi Serbia are să fie inevitabil pe parcursul următoarelor luni şi, de îndată ce acest lucru va deveni clar, eu voi fi în favoarea unei acţiuni de demonizare a Serbiei, cu toată energia mea.”[1173]

Pe tot parcursul iernii dintre 1908–1909, impresia generală era că te aflai în pragul războiului, spunea un membru al Ministerului de Externe de la Viena.[1174] Conrad a reuşit să convingă guvernul să demareze pregătirile de război: a ordonat fabricarea de noi arme, a detaşat forţe în Bosnia-Herţegovina şi a amânat eliberarea din serviciu a recruţilor ale căror servicii militare se apropiau de sfârşit. De asemenea, a sporit rândurile regimentelor detaşate la graniţa dintre Austro-Ungaria şi Serbia şi a făcut pregătiri pentru mobilizarea de trupe în Galiţia, la graniţa cu Rusia.[1175] Franz Ferdinand, în pofida urii pe care o nutrea faţă de „potăile balcanice”, a înfrânat elanul războinic frenetic al lui Conrad. Austro-Ungaria, i-a explicat el lui Aehrenthal, avea multe de pierdut dacă pornea la război. „Te rog să-l ţii pe Conrad în frâu”, i-a scris arhiducele adjunctului lui Conrad, „trebuie să opreşti acest avânt belicos. Ar fi tentant să-i înfrângem pe sârbi... dar la ce folos ne sunt asemenea lauri ieftini când am putea risca un război imposibil pe trei fronturi? Atunci cântecul nostru ar ajunge la strofa finală.”[1176] Din păcate, în 1914, când o altă criză a izbucnit în Balcani, Franz Ferdinand nu a mai fost acolo pentru a face apel la reţinere.

În timp ce Aehrenthal se bucura de succesul obţinut de pe urma anexării, Izvolski, care se afla la Paris când vestea a devenit publică, şi-a continuat turul din ce în ce mai disperat prin capitalele europene, încercând să obţină susţinere, cel puţin pentru organizarea unei conferinţe internaţionale. (Maliţios, Bülow a afirmat că motivul adevărat pentru care şi-a amânat întoarcerea la Sankt Petersburg era că frumoasa şi extravaganta doamnă Izvolski dorea să-şi facă cumpărăturile de Crăciun.)[1177] Nici aliaţii Rusiei nu aveau să facă mare lucru, decât să se ofere să intermedieze sfârşitul crizei. În momentul în care ruşii l-au

întrebat în mod deschis pe Grey, în luna noiembrie, ce ar fi făcut dacă Rusia pornea la război cu Austro-Ungaria din cauza situaţiei din Balcani, acesta a tergiversat discuţiile spunând: „depinde foarte mult de cum izbucneşte disputa, şi de cine este agresorul.” În particular însă, Grey le-a spus colegilor săi apropiaţi: „Angliei îi va fi dificil să nu se implice”.[1178] La Berlin, Bülow a reacţionat înţelegător (nu renunţase definitiv la speranţa de a recuceri Rusia de partea lui), dar i-a spus lui Izvolski că Germania nu putea face nimic. Germanii ştiau că Rusia se afla într-o situaţie financiară dezastruoasă şi estimau, pe bună dreptate, că aceasta nu se afla în poziţia de a lupta. Kaiserul a mâzgălit mulţumit „bluf” pe momorandumurile care îi ajungeau pe birou şi în care se scria că Izvolski ameninţa cu războiul.[1179] Când Izvolski s-a reîntors la Sankt Petersburg, la începutul lui noiembrie, Berchtold l-a găsit distrus. „Zăcea nemişcat în fotoliul lui. Ochii îi erau fără viaţă, vocea tremurată şi vorbea ca un om pe moarte.”[1180] Izvolski avea motive întemeiate să fie deprimat; în străinătate, Rusia căpătase imaginea unei ţări slabe şi izolate, iar propria lui poziţie avusese serios de suferit. Propriii colegi ai lui Izvolski, conduşi de Stolîpin, i-au spus limpede că nu mai putea avea mână liberă în politica externă şi că trebuia să se consulte cu Consiliul de Miniştri. În plus, situaţia a fost înrăutăţită şi de faptul că s-a dovedit că nici el, şi nici altcineva din Ministerul rus de Externe nu ştia, după cum i-a plăcut lui Aehrenthal să sublinieze încântat, că Rusia hotărâse de câteva ori în anii 1870 şi 1880 să nu se opună unei anexări a Bosniei-Herţegovina. „Vei înţelege”, i-a scris ţarul mamei sale, „că acest lucru este o surpriză neplăcută şi că ne aflăm într-o poziţie jenantă.”[1181]

Pentru că în Balcani începea iarna, discuţiile despre război au fost amânate până în luna martie a anului următor, dar activitatea politică intensă a continuat. Deşi Marea Britanie, Franţa şi Rusia încă insistau deschis pentru organizarea unei conferinţe, Marea Britanie era, de fapt, pregătită pentru semnarea unor acorduri bilaterale. A preluat rolul principal în intermedierea unei înţelegeri între Bulgaria şi Imperiul Otoman, prin care otomanii aveau să recunoască independenţa Bulgariei, în schimbul unor compensaţii ce aveau ca obiect, spre exemplu, căile ferate, care fuseseră construite din fonduri otomane. Deşi ţarul Ferdinand (titlu pe care acum îl avea conducătorul Bulgariei) promisese să fie blând ca un mieluşel, a refuzat să plătească suma soliticitată de otomani şi a ameninţat cu declanşarea războiului asupra Imperiului Otoman. Britanicii i-au convins pe ruşi să ofere fondurile necesare. În decembrie 1908, s-a ajuns la un acord oficial, dar dezbaterile cu privire la detalii au continuat până în luna aprilie a anului următor.[1182]

Până la începutul lui 1909, Austro-Ungaria şi Imperiul Otoman ajunseseră, de asemenea, la o înţelegere prin care Austria le plătea turcilor o indemnizaţie pentru recunoaşterea anexării. În acest caz, Marea Britanie a intervenit de partea Imperiului Otoman, pentru ca acesta să poată primi o ofertă generoasă. Acest lucru a întărit opinia publică din Austro-Ungaria că Marea Britanie era un duşman înverşunat şi chiar a subliniat, aşa cum credea Aehrenthal, că tulburările din Balcani puteau fi folosite pentru a

provoca un război generalizat, astfel încât Marea Britanie să fie nevoită să facă faţă flotei germane. „Dacă Anglia îşi doreşte să ne înfrângă”, i-a explicat el lui Friedjung, „atunci vor găsi în mine un oponent aprig, care nu le va uşura calea spre victorie.”[1183] Presa din ambele ţări s-a lansat în atacuri reciproce frenetice. Acea îndelungată prietenie de pe parcursul secolului al XIX-lea dintre Marea Britanie şi Austro-Ungaria era acum de domeniul trecutului, căci graniţele ce dezbinau Europa se conturau din ce în ce mai clar.

După anexare, chestiunea cel mai dificil de soluţionat a fost problema compensaţiilor ce reveneau Serbiei, îngreunată şi de faptul că Rusia susţinea pretenţiile Serbiei, iar Germania sprijinea Austro-Ungaria. Aehrenthal era în cel mai bun caz dispus să ofere Serbiei unele concesii economice, dar numai în cazul în care Serbia recunoştea anexarea şi era de acord să trăiască în termeni paşnici cu Austro-Ungaria. Guvernul sârb a rămas intransigent şi, pe măsură ce primăvara topea zăpezile din Balcani, în capitalele europene, discuţiile despre război luau din nou amploare. Guvernul german, care nu uitase de înfrângerea suferită în precedenta criză marocană, îşi susţinea hotărât aliatul. „De această dată”, a spus Kiderlen, ministrul de externe în funcţie, „probabil că restul vor ceda.”[1184] Însă, la acea vreme, ţările europene nu ştiau că Germania îi oferise Austro-Ungariei o garanţie, conform căreia, dacă războiul dintre ea şi Serbia atrăgea după sine o intervenţie din partea Rusiei, condiţiile stipulate în Dubla Alianţă aveau să intre în vigoare, iar Germania avea să intre în război de partea Austro-Ungariei. Germania avea să facă o promisiune asemănătoare în criza de la 1914.

La Sankt Petersburg, Stolîpin, care continua să se opună războiului, i-a declarat ambasadorului britanic, la începutul lui martie, că opinia publică rusă afişa un sprijin atât de ferm în favoarea Serbiei, încât guvernul nu ar fi avut cum să se împotrivească şi să nu sară în apărarea acesteia. „În acest caz, Rusia ar trebui să se mobilizeze, iar o conflagraţie generalizată ar fi iminentă.”[1185] La Berlin, unde articolul publicat în Daily Telegraph declanşase o altă criză, tabăra ce favoriza războiul, care includea membri de rang înalt ai armatei, considera că războiul era o şansă pentru Germania, căci astfel şi-ar fi putut soluţiona atât problemele externe, cât şi pe cele interne.[1186] Kaiserul, care încă îşi revenea din depresia provocată de acest scandal, nu era entuziasmat cu privire la război, dar, după câte se părea, nici nu se opunea cu fermitate. Era foarte ocupat, povestea un curtean, „cu chestiuni de o importanţă crucială, precum noile tipuri de cureluşe, îmbinări noi pentru curelele coifurilor, pantaloni cu dublă custătură pentru soldaţi şi inspecţii dese ale garderobei”.[1187] La Viena, Aehrenthal, vorbea despre război ca despre o certitudine. „Haimanaua sârbă a vrut să fure mere din grădina noastră, iar noi l-am prins şi nu-l vom lăsa să scape decât dacă promite să-şi îmbunătăţească rapid comportamentul.”[1188]

La jumătatea lui martie, guvernul sârb a respins oferta Austro-Ungariei printr-o notă, pe care britanicii au considerat-o impertinentă în mod

gratuit. În timp ce Aehrenthal compunea un răspuns, guvernul german a decis să ia atitudine. A trimis o scrisoare la Sankt Petersburg, care avea caracterul unui ultimatum, prin care guvernului rus i se cerea să recunoască anexarea. Dacă Germania primea un răspuns „evaziv, condiţional sau imprecis”, atunci acesta ar fi fost considerat un refuz din partea Rusiei: „Atunci ne-am retrage şi am lăsa evenimentele să-şi urmeze cursul.”[1189] Pe 23 martie, guvernul rus, care fusese deja înştiinţat de ministrul de război că armata nici nu putea spera să lupte împotriva Austro-Ungariei, a capitulat.[1190] O săptămână mai târziu, a cedat şi Serbia, care a transmis Vienei o notă prin care promitea să renunţe la protestele faţă de anexare, să-şi oprească pregătirile militare şi să lase la vatră miliţiile de voluntari formate şi să convieţuiască „în termeni paşnici, de bună vecinătate”[1191] cu Austro-Ungaria. La Sankt Petersburg, Berchtold i-a invitat pe Izvolski şi pe Nicolson, ambasadorul britanic, şi pe soţiile acestora la o cină cu tematica „fin-de-crisis”.[1192] Kaiserul i-a trimis ţarului un ou de Paşti şi i-a prezentat mulţumirile sale pentru contribuţia lui la menţinerea păcii.[1193] După o vreme, a declarat în faţa unui auditoriu reunit la Viena că el fusese cel care menţinuse pacea, stând umăr la umăr cu Franz Joseph, ca un cavaler în armură strălucitoare.[1194]

În ciuda poziţiei ferme a Germaniei, criza a provocat motive de îngrijorare în cadrul conducerii ţării cu privire la starea de pregătire a Germaniei pentru război. Bülow, care iniţial fusese un susţinător fervent al lui Tirpitz şi al programului său naval, deja se confrunta cu dificultăţi când încerca să convingă Reichstag-ul să aprobe fondurile pentru bugetul marinei. Şi, după cum i-a mărturisit lui Holstein, cu puţin timp înainte de anexare: „Nu putem slăbi armata, căci destinul nostru va fi decis pe uscat.” Pe parcursul crizei, l-a întrebat cu scepticism şi fără ocolişuri pe Tirpitz dacă marina era capabilă să reziste unui atac britanic. Amiralul a dat înapoi şi nu a oferit răspunsul său obişnuit: „În câţiva ani, flota noastră va fi atât de puternică, încât până şi un atac al Marii Britanii ar presupune un mare risc militar pentru englezi.”[1195] Înainte să i se ceară prezentarea demisiei, în vara lui 1909, Bülow începuse să exploreze modalităţi de a pune capăt cursei navale cu Marea Britanie. Succesorul său, Bethmann Hollweg, împărtăşea această opinie şi a găsit un public receptiv în Marea Britanie, unde radicaliştii din cabinet şi parlament, conduşi de Lloyd George, ministrul de finanţe, erau decişi să reducă pe cât posibil cheltuielile şi să atenueze tensiunile cu Germania. Discuţiile au fost iniţiate în vara lui 1909 şi au continuat pe parcursul verii lui 1911, când au luat sfârşit din cauza izbucnirii unei noi crize în Maroc. Este greu de spus ce sorţi de izbândă ar fi avut aceste convorbiri, atât atunci, cât şi mai târziu. Tirpitz şi kaiserul, care avea în fond şi la urma urmei cuvântul decisiv, erau pregătiţi să înfrâneze ritmul construcţiei navale germane, dar doar în cazul în care Germania ar fi continuat să deţină două nave masive la fiecare trei nave britanice, lucru care oferea o marjă mult prea mică pentru a fi acceptată de britanici. Şi în schimbul încetinirii programului de construcţie navală, Germania ar fi cerut şi un acord politic, prin care Marea Britanie ar fi promis să rămână neutră dacă Germania intra într-un război cu altă putere

europeană. Pentru britanici, a căror suspiciune faţă de Germania era profund ancorată în Ministerul de Externe şi în minţile unor membri-cheie ai cabinetului, în special pentru Grey, o asemenea promisiune, care ar fi subminat, dacă nu chiar distrus Antanta, era foarte puţin probabilă. De fapt, britanicii îşi doreau un acord cu privire la arme, ceea ce ce le-ar fi permis să reducă puternic cheltuielile marinei. Numai după semnarea unei asemenea înţelegeri ar fi putut fi pregătiţi să discute un acord politic. Deşi convorbirile dintre cele două tabere au început în toamna lui 1909, guvernele germane şi britanice aveau păreri foarte distincte şi nu s-au realizat mari progrese până la întreruperea lor din cauza unei alte crize, din 1911, din nou cu privire la Maroc.

Asemenea ambelor crize marocane, şi cea bosniacă a lăsat în urmă amintiri, adesea amare, şi aparent lecţii. Conrad a fost disperat să vadă cum îi scăpa din mâini ocazia de a porni un război preventiv. I-a scris unui prieten: „Prin această rezoluţie cu privire la criza din Balcani, mie personal mi se năruie o mie de speranţe. Am pierdut bucuria pe care mi-o oferea meseria mea, şi astfel am pierdut tot ce m-a ţinut în picioare, în toate împrejurările, de la vârsta de unsprezece ani”.[1196] Mai târziu a redactat un lung memorandum în care susţinea că ar fi fost mult mai bine ca Austro-Ungaria să fi atacat Serbia pe parcursul crizei şi să nu fi amânat un conflict inevitabil. Pe viitor, Austro-Ungaria putea să aleagă dacă urma să pornească la război pe mai multe fronturi sau să facă concesii „de amploare”, care oricum ar fi distrus-o. Însă Conrad a găsit un motiv de încurajare şi a conchis că mobilizarea, împreună cu ultimatumul Germaniei funcţionaseră şi le determinaseră pe Rusia şi pe Serbia să dea înapoi. Aehrenthal l-a aprobat: „Un exemplu ca la carte care demonstrează că succesul este garantat numai dacă este susţinut de forţă...”[1197] Dovedind lipsă de înţelepciune, nu a încercat deloc să se arate generos cu Rusia, spunând despre Izvolski: „Aceste controverse cu această maimuţă răuvoitoare mă plictisesc şi am decis să nu apelez la el.”[1198] Deşi Aehrenthal a murit de leucemie în 1912, concepţiile sale antisârbe şi antiruse şi credinţa sa că Austro-Ungaria trebuia să aibă o politică externă activă şi, mai ales, să se impună în Balcani au exercitat o mare influenţă asupra unei generaţii mai tinere de diplomaţi, iar unii dintre aceştia aveau să joace un rol-cheie în evenimentele din 1914.[1199]

În ceea ce-i privea pe ruşi, aceştia nu aveau nici cea mai mică dorinţă de a repara relaţia cu Austro-Ungaria sau Germania. Izvolski, care avea să fie demis din funcţie după un interval decent şi trimis la Paris în calitate de ambasador al Rusiei, l-a învinovăţit pe Aehrenthal pentru că distrusese acordul cu privire la Balcani şi l-a avertizat pe ambasadorul german că rivalitatea dintre ţările lor avea să se încheie cu un conflict.[1200] După ce a primit ultimatumul de la germani, ţarul i-a scris mamei sale: „Este adevărat că forma şi metoda prin care a acţionat Germania asupra noastră — adică, împotriva noastră — a fost pur şi simplu brutală, şi nu vom uita acest lucru.” Germania, a continuat el, încerca din nou să separe Rusia de aliaţii ei, Franţa şi Marea Britanie: „Asemenea metode în general provoacă

opusul rezultatului scontat.”[1201] Deznodământul crizei bosniace, a spus un deputat al Dumei, a fost o „Tsushima diplomatică”, la fel de nefastă pentru Rusia precum covârşitoarea înfrângere suferită în Războiul Ruso-Japonez. Duma a aprobat prompt o altă creştere a bugetului de apărare. În cadrul armatei se discuta din ce în ce mai des despre demararea de pregătiri pentru următoarea dispută cu Austro-Ungaria, care avea să izbucnească în mod cert în anii următori.[1202] Ruşii, indiferent de clasa socială din care proveneau — i-a scris Nicolson lui Grey —, se simţeau foarte stânjeniţi de faptul că îşi abandonaseră fraţii slavi: „Rusia a suferit o mare umilinţă şi a renunţat la rolul tradiţional pe care l-a jucat în sud-estul Europei, pentru exercitarea căruia a făcut sacrificii atât de mari în trecut.”[1203] Şase ani mai târziu, aceste amintiri erau încă prezente.[1204] „O să dezlănţuim oare un război mondial”, a spus Jaurès jurnaliştilor francezi în ajunul Marelui Război, „pentru că Izvolski încă este supărat pentru înşelăciunea lui Aehrenthal în chestiunea bosniacă?”[1205] Probabil că, parţial, răspunsul este afirmativ, deşi mai există şi alte motive în şirul de evenimente ce au dus la izbucnirea războiului.

Criza bosniacă a întărit Dubla Alianţă dintre Germania şi Austro-Ungaria. Însă a înrăutăţit relaţiile dintre Austro-Ungaria şi Italia, al treilea partener din Tripla Alianţă, care ştia prea bine că Dubla Monarhie se pregătea de război împotriva ei. În toamna lui 1909, regele italian, Victor Emmanuel al III-lea, i-a primit pe ţar şi pe Izvolski la Racconigi, cabana sa regală de vânătoare din extremitatea nord-estică a Italiei. Delegaţia rusă a făcut un ocol ostentativ prin Germania, pentru a nu pune piciorul pe pământul Austro-Ungariei. Italia şi-a mărit la rândul ei cheltuielile de apărare şi a întărit fortificaţiile şi trupele situate de-a lungul graniţei comune. În ceea ce privea Austro-Ungaria, aceasta avea şi alţi inamici în afară de Italia, aşa că şi-a mărit puternic bugetul de apărare — cu mai mult de 70 la sută între 1907 şi 1912 —, în timpul şi după criză.[1206]

Deşi criza a provocat tensiuni în cadrul Antantei, alianţa nu a fost afectată în mod serios. De fapt, Franţa, Rusia şi Marea Britanie s-au obişnuit să se consulte în legătură cu chestiuni internaţionale. Ministrul francez de externe, Stephen Pichon, şi-a instruit ambasadorii să coopereze cu cei doi parteneri ai Franţei, acesta devenind un principiu general.[1207] Deşi Marea Britanie continua să insiste asupra libertăţii ei de a acţiona, pe parcursul crizei demonstrase că avea să fie alături de Rusia, aşa cum îi fusese şi Franţei şi întregii lumi în criza marocană. Numai Italia s-a menţinut oarecum la distanţă de partenerii ei din Tripla Alianţă şi a întreţinut bune relaţii cu Antanta. Celelalte state au început să înţeleagă că nu aveau încotro decât să-şi păstreze alianţele deja formate, fie că era vorba despre Austro-Ungaria şi Germania, care aveau nevoie una de cealaltă, fie că era vorba despre Rusia şi Franţa. Şi, aşa cum criza precendentă, cea marocană, a provocat demararea unor convorbiri militare serioase între englezi şi francezi, celei bosniace i-au urmat discuţiile dintre Conrad şi Moltke.

În Balcani însă, soluţionarea crizei nu a adus nici stabilitate, nici pace. Turcia Otomană a devenit, dacă acest lucru este posibil, şi mai circumspectă în ceea ce privea intervenţia străină în politicile ei. Bulgaria a fost doar temporar mulţumită de independenţa ei; încă visa la o Bulgarie Mare, asemenea celei formate pentru o scurtă perioadă de timp în 1878, şi râvnea teritoriile macedonene. Iar Sangeacul, la care Aehrenthal renunţase în semn de bunăvoinţă faţă de Imperiul Otoman, a rămas o tentaţie atât pentru Serbia, cât şi pentru Muntenegru, în cazul în care otomanii, aşa cum era de aşteptat, deveneau şi mai slăbiţi. Serbia fusese obligată să se supună Austro-Ungariei, dar nu avea nici cea mai mică intenţie să-şi ţină promisiunile. A acordat pe ascuns sprijin unei mişcări pentru o Serbie mai mare şi a început să-şi dezvolte armata. Mulţumită generoaselor împrumuturi franceze, a reuşit să-şi înfiinţeze propriile fabrici de armament şi, de asemenea, să cumpere arme de la Franţa (britanicii au fost aproape scoşi de pe piaţă de partenerul lor de alianţă).[1208] Relaţia Serbiei cu Austro-Ungaria şi-a continuat cursul descendent. Ambele ţări erau obsedate, într-un mod periculos, una de cealaltă.

Rusia, alimentată de propria opinie publică şi dorind să se răzbune pe Austro-Ungaria, a continuat să-şi facă de lucru în Balcani. Diplomaţii au depus eforturi pentru a promova o alianţă de state balcanice, sub tutela Rusiei, care avea să acţioneze ca o barieră împotriva viitoarelor intruziuni ale Dublei Alianţe în Balcani şi Imperiul Otoman. Se spera că, în timp, alianţa avea să devină partenerul Rusiei împotriva Dublei Alianţe. Legăturile Rusiei cu Serbia în special au devenit mai puternice. În 1909, Nicholas Hartwig, un militant înfocat pentru o politică rusă mai activă în Balcani, a devenit ambasadorul Rusiei la Belgrad. „Un rusnac sumbru, cu un înşelător caracter bonom”, aşa cum l-a descris Berchtold, era, de fapt, un naţionalist rus şi un panslavist pasionat, care ura Austro-Ungaria din tot sufletul (deşi, în mod bizar, Viena era oraşul său preferat din lume şi mergea acolo cu orice ocazie). Hartwig care încă era în post la 1914, era atât convingător, cât şi energic şi şi-a câştigat cu rapiditate o poziţie influentă în Serbia, de care s-a folosit pentru a-i încuraja pe naţionaliştii sârbi şi aspiraţiile lor pentru o Serbie mai mare.[1209]

La un an după izbucnirea crizei din Serbia, Hardinge, ministrul britanic de externe, i-a scris ambasadorului britanic de la Viena: „Împărtăşesc în totalitate punctele dumneavoastră de vedere referitoare la necesitatea absolută de a se ajunge la o înţelegere, de orice tip, între Austria şi Rusia, în ceea ce priveşte politica dusă în Balcani, căci, în caz contrar, este puţin probabil să avem parte de pace neîntreruptă în aceste regiuni pentru o perioadă îndelungată de timp... Orice altă politică se va sfârşi în mod inevitabil cu un război european.”[1210] Din păcate, nu s-a ajuns niciodată la o asemenea înţelegere. Europa avea să se bucure de o scurtă perioadă de pace de trei ani înainte de izbucnirea următoarei serii de crize. Şi, cu fiecare criză care izbucnea, cele două tabere ale puterilor europene se asemănau din ce în ce mai mult cu nişte alianţe totale, ai căror membri aveau să se susţină unii pe ceilalţi în orice împrejurări.

(n) ▬▬▬▬▬

[1102] Aehrenthal, Aus dem Nachlass, 196.

[1103] Diószegi, Hungarians in the Ballhausplatz, 197–200.

[1104] Hoetzendorf, Mein Leben mit Conrad von Hötzendorf, 63, 237.

[1105] Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. I, 372.

[1106] Kronenbitter, Krieg im Frieden, 248–51.

[1107] Bridge, From Sadowa to Sarajevo, 290.

[1108] Wank, „Aehrenthal's Programme", 520–22.

[1109] Aehrenthal, Aus dem Nachlass; vezi, de exemplu, 385–8.

[1110] Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. II, 371.

[1111] Jelavich, Russia's Balkan Entanglements, 217.

[1112] Musulin, Das Haus am Ballplatz, 57.

[1113] Williamson, Austria-Hungary, 95.

[1114] Czernin, In the World War, 50.

[1115] Williamson, „Influence, Power, and the Policy Process", 431.

[1116] Williamson, Austria-Hungary, 97.

[1117] Bridge, From Sadowa to Sarajevo, 279; Bridge, The Habsburg Monarchy, 189–90.

[1118] Diószegi, Hungarians in the Ballhausplatz, 200.

[1119] Macartney, The Habsburg Empire, 597–8; Bridge, From Sadowa to Sarajevo, 149–50.

[1120] Stevenson, Armaments, 82.

[1121] Jelavich, Russia's Balkan Entanglements, 240; Jelavich şi Jelavich, The Establishment, 255–6.

[1122] Jelavich, Russia's Balkan Entanglements, 239n53.

[1123] Macartney, The Habsburg Empire, 774.

[1124] Williamson, Austria-Hungary, 65.

[1125] Baernreither şi Redlich, Fragments, 21–2.

[1126] Ibid., 35, 44.

[1127] Ibid., 43–4.

[1128] Aehrenthal, Aus dem Nachlass, 449–52.

[1129] Ibid., 599.

[1130] Bridge, „Isvolsky, Aehrenthal”, 326.

[1131] Bridge, „The Entente Cordiale”, 341.

[1132] Bridge, From Sadowa to Sarajevo, 433.

[1133] Baernreither şi Redlich, Fragments, 37.

[1134] Bridge, „Isvolsky, Aehrenthal”, 326.

[1135] Bridge, From Sadowa to Sarajevo, 298–9.

[1136] Lee, Europe’s Crucial Years, 326.

[1137] McDonald, United Government, 127.

[1138] Cooper, „British Policy in the Balkans”, 262.

[1139] Taube, La Politique russe d’avant-guerre, 185–7; Nicolson, Portrait of a Diplomatist, 200; Lee, Europe’s Crucial Years, 184–5.

[1140] Margutti, The Emperor Francis Joseph, 225.

[1141] Hopman, Das ereignisreiche Leben, 147–8.

[1142] Reynolds, Shattering Empires, 22.

[1143] Schoen, Memoirs of an Ambassador, 77; Bridge, „Isvolsky, Aehrenthal”, 332–3.

[1144] Fuller, Strategy and Power in Russia, 419.

[1145] Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. I, 373.

[1146] Bridge, „Isvolsky, Aehrenthal”, 334; Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 121–2.

[1147] Bridge, „Isvolsky, Aehrenthal”, 335.

[1148] Fuller, Strategy and Power in Russia, 419.

[1149] Bridge, „Isvolsky, Aehrenthal”, 334.

[1150] Ibid., 339.

[1151] McMeekin, The Russian Origins, 225.

[1152] Bridge, From Sadowa to Sarajevo, 437.

[1153] Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 144.

[1154] McDonald, United Government, 136–51.

[1155] Bridge, From Sadowa to Sarajevo, 435–6.

[1156] Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. I, 373, 379–80; Balfour, The Kaiser and His Times, 287.

[1157] Bridge, The Habsburg Monarchy, 296.

[1158] Steed, Through Thirty Years, 308–14.

[1159] Aehrenthal, Aus dem Nachlass, 624.

[1160] Sweet, „The Bosnian Crisis”, 178–9.

[1161] Eby, The Road to Armageddon, 151.

[1162] Otte, „Almost a Law of Nature?”, 92.

[1163] Marder, From the Dreadnought to Scapa Flow, 149–50.

[1164] Menning, „Dress Rehearsal for 1914?”, 8.

[1165] Ibid., 11–15.

[1166] Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. I, 374.

[1167] Boghitschewitsch, Die auswärtige Politik Serbiens, vol. III, 78.

[1168] Stevenson, Armaments, 115–16.

[1169] Boghitschewitsch, Die auswärtige Politik Serbiens, vol. III, 93; Jelavich, Russia’s Balkan Entanglements, 241–2.

[1170] Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 137.

[1171] Herrmann, The Arming of Europe, 123–5; Stevenson, Armaments, 116.

[1172] Heinrich, Geschichte in Gesprächen, 124–5, 221–2.

[1173] Aehrenthal, Aus dem Nachlass, 628.

[1174] Musulin, Das Haus am Ballplatz, 168.

[1175] Stevenson, Armaments, 117–18, 125–6.

[1176] Turner, „Role of the General Staffs”, 306; Aehrenthal, Aus dem Nachlass, 629.

[1177] Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. II, 439.

[1178] Wilson, The Policy of the Entente, 91.

[1179] Herrmann, The Arming of Europe, 118–19.

[1180] Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 142.

[1181] McDonald, United Government, 141–4; Lee, Europe’s Crucial Years, 193–4.

[1182] Sweet, „The Bosnian Crisis”, 183–4; Nicolson, Portrait of a Diplomatist, 215.

[1183] Sweet, „The Bosnian Crisis”, 182–3; Heinrich, Geschichte in Gesprächen, 169.

[1184] Menning, „Dress Rehearsal for 1914?”, 7.

[1185] BD, vol. V, 576, p. 603.

[1186] Berghahn, Germany and the Approach of War, 81.

[1187] Zedlitz-Trützschler, Twelve Years at the Imperial German Court, 263.

[1188] Afflerbach, Der Dreibund, 655.

[1189] Jelavich, Russia’s Balkan Entanglements, 224.

[1190] Fuller, „The Russian Empire”, 99.

[1191] Bridge, From Sadowa to Sarajevo, 438.

[1192] Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 174.

[1193] Carter, The Three Emperors, 371.

[1194] Palmer, Twilight of the Habsburgs, 305.

[1195] Epkenhans, Tirpitz, versiune Kindle, loc. 755–64.

[1196] Sondhaus, Franz Conrad von Hötzendorf, 96.

[1197] Stevenson, Armaments, 122; Bridge, The Habsburg Monarchy, 295.

[1198] Aehrenthal, Aus dem Nachlass, 726.

[1199] Fellner, „Die «Mission Hoyos»„, 115.

[1200] Herrmann, The Arming of Europe, 131.

[1201] Lieven, Nicholas II, 193–4.

[1202] Herrmann, The Arming of Europe, 131.

[1203] Grey, Twenty-five Years, vol. I, 182.

[1204] Lieven, Russia and the Origins, 37.

[1205] Goldberg, Life of Jean Jaurès, 470.

[1206] Stevenson, Armaments, 136.

[1207] Cooper, „British Policy in the Balkans", 261.

[1208] Stevenson, Armaments, 131–3; Boghitschewitsch, Die auswärtige Politik Serbiens, vol. III, 77.

[1209] Jelavich, Russia's Balkan Entanglements, 244; Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 33; Neklyudov, Diplomatic Reminiscences, 46–50; Gieslingen, Zwei Jahrzehnte im Nahen Orient, 253.

[1210] Cooper, „British Policy in the Balkans", 279.

1911: Anul discordiilor — Maroc, din nou

La 1 iulie 1911, Panther, o canonieră germană de mici dimensiuni cu, aşa cum a spus cu nepăsare kaiserul, „două sau trei mici puşti cu aer comprimat la bord”, a ancorat în portul Agadir, situat pe ţărmul atlantic al Marocului.[1211] Agadir, un orăşel prăfuit şi liniştit, închis comercianţilor străini, nu atrăsese până atunci atenţia imperialiştilor occidentali. Circulau zvonuri cum că ar fi existat minereuri în Munţii Atlas, din interiorul ţării, dar numai o mână de companii, printre care şi câteva germane, începuseră să prospecteze regiunea. În zonă se pescuia sporadic — se spunea că sardinele prinse în apele portuare ar fi fost delicioase —, iar pământul era doar pe alocuri cultivat, acolo unde era suficientă apă. Oile şi caprele erau slabe şi păreau bolnave, potrivit însemnărilor unui reprezentant german din regiune. „Nu era sub nicio formă o zonă care să atragă sau să aibă ceva de oferit agricultorilor germani. Şi, în plus, clima era de nesuportat.”[1212]

Guvernul german susţinea că trimisese canonierul Panther şi crucişătorul uşor, relativ mare şi mult mai impozant, Berlin, care a acostat în port câteva zile mai târziu, pentru a-i proteja pe cetăţenii germani din sudul Marocului. Din cauza lipsei de atenţie acordate detaliilor şi tendinţei de a juca rolul taberei nevinovate, atitudine afişată pe parcursul întregii afaceri, Ministerul german de Externe a informat celelalte puteri care aveau interese în Maroc cu privire la acest lucru de-abia după acostare, fapt ce nu a făcut decât să provoace şi mai multă iritare decât ar fi provocat o asemenea acţiune în mod normal. În plus, germanii nu s-au priceput foarte bine să explice motivul pentru care aveau nevoie să trimită nave la Agadir. Ministerul de Externe nu a reuşit să obţină susţinere pentru acţiunea sa, respectiv apărarea intereselor şi cetăţenilor germani aflaţi în pericol în sudul Marocului, decât la două săptămâni după ce Panther-ul a ajuns la Agadir, moment în care a cerut câtorva zeci de firme germane să semneze o petiţie (pe care majoritatea nici nu s-a sinchisit să o citească) prin care cereau intervenţia Germaniei. În momentul în care cancelarul german Bethmann a prezentat această poveste Reichstag-ului, întregul parlament a izbucnit în râs. În Agadir, nici măcar nu locuiau cetăţeni germani. Reprezentantul local al intereselor Warburg, care se afla la vreo sută de kilometri distanţă la nord, a pornit în seara de 1 iulie într-o călătorie spre sud. După ce a parcurs un dificil drum călare, a ajuns la Agadir pe data de 4 iulie şi a dat zadarnic din mâini pe plajă, pentru a atrage atenţia navelor Panther şi Berlin. Singurul reprezentant al Germaniei ameninţat în sudul Marocului a fost în cele din urmă depistat şi urcat a doua zi la bordul navelor.[1213]

În Germania, în special în cercurile de dreapta, vestea cu privire la ceea ce avea să poarte numele de primăvara Panther-ului a fost primită aprobator, cu uşurare, căci se considera că se punea capăt „umilinţei”, şi cu bucurie, căci Germania lua în sfârşit atitudine. După reculul manifestat cu ceva

vreme în urmă, în Maroc, şi în cursa colonială, în general, în contextul temerilor că ar fi fost încercuită de puterile Antantei în Europa, Germania arăta în cele din urmă că avea un cuvânt de spus. „Visătorul german se trezeşte după ce a dormit douăzeci şi trei de ani, ca Frumoasa din Pădurea Adormită”, scria un ziar.[1214] Celelalte puteri, în special Franţa, dar şi Marea Britanie, vedeau lucrurile altfel, ca pe un alt conflict colonial ce tulbura pacea în Europa şi ca pe o altă ameninţare la adresa ordinii internaţionale. Criza a survenit, de asemenea, într-un moment în care guvernele europene se confruntau deja cu probleme interne. În 1911, pe întregul continent, economiile intrau în recesiune. Preţurile crescuseră, în timp ce salariile rămăseseră în urmă, lucru care afecta grav păturile sociale mai sărace. Militantismul claselor muncitoare luase amploare: spre exemplu, în 1910, în Marea Britanie au avut loc 531 de greve, la care au participat 385 000 de muncitori; în 1911, au avut loc aproape de două ori mai multe greve, cu participarea a 831 000 de muncitori. În Spania şi Portugalia, grevele din zonele rurale şi violenţa aduseseră o mare parte a provinciei în pragul războiului civil.[1215]

AU COURS D'UN COMBAT SOUS LES MURS DE TRIPOLI
UN SOLDAT ITALIEN S'EMPARE D'UN ÉTENDARD VERT DU PROPHÈTE

15. Italia, cea mai slabă dintre Marile Puteri, împărtăşea ambiţia generală pentru colonii. În 1911, când Imperiul Otoman părea în pragul colapsului, guvernul italian a decis să ocupe cele două provincii otomane Tripoli şi Cirenaica, aflate pe ţărmul sudic al Mediteranei. Deşi, în desen, sunt înfăţişaţi soldaţi otomani înfrânţi în luptă şi un italian triumfător care înşfacă un stindard verde, simbol al Profetului Mohamed, de fapt, italienii au trebuit să lupte ani la rândul împotriva unei rezistenţe înverşunate. Acţiunea italienilor a încurajat naţiunile din Balcani să atace Imperiul Otoman în anul următor.

După cum a recunoscut toată lumea la acea vreme, acţiunea neaşteptată a Germaniei avea ca scop mult mai mult decât soarta unui singur german aflat în sudul Marocului sau posibilele drepturi asupra mineritului. Reprezenta, de fapt, o provocare la adresa supremaţiei Franţei în Maroc şi stabilităţii Antantei. Guvernul francez trebuia să decidă cât îndrăznea să cedeze în faţa Germaniei şi dacă se afla în poziţia de a i se opune, în special din punct de vedere militar. Britanicii şi ruşii, de partea Antantei, şi austro-ungarii şi italienii, de partea Triplei Alianţe, trebuiau să pună în balanţă nevoia de a veni în sprijinul partenerilor de alianţă cu eventualitatea de a se lăsa târâţi într-o luptă colonială îndepărtată, în care nu aveau, de fapt, niciun interes. Şi, din nou, la fel cum se întâmplase şi în timpul primei crize marocane dintre 1904 şi 1905 şi a celei bosniace dintre 1908 şi 1909, în capitalele europene nu au întârziat să apară discuţiile despre război.

William Taft, care îi urmase lui Roosevelt la preşedinţie, a fost atât de îngrijorat, încât s-a oferit ca Statele Unite să medieze conflictul.

De fapt, Germania avea argumente solide împotriva Franţei în Maroc şi, dacă ar fi gestionat lucrurile mai bine, s-ar fi putut chiar bucura de simpatia şi poate şi de sprijinul substanţial al celorlalte puteri care semnaseră Tratatul de la Algeciras din 1906, punându-se bazele unui regim internaţional pentru Maroc. Începând cu 1906, o serie de guverne franceze şi oficiali de la Quai d’Orsay luaseră în derâdere atât esenţa tratatului, cât şi condiţiile lui, încercând să-şi instaureze dominanţa politică şi economică asupra ţării şi sultanului ei ineficient. Iniţial, Germania se arătase binevoitoare şi dispusă să accepte ca Franţa să deţină echivalentul unui protectorat asupra celei mai mari părţi a Marocului, atât timp cât companiile germane aveau aceleaşi drepturi cu cele franceze, de a exploata ţara din punct de vedere economic. În februarie 1909, când criza bosniacă atingea punctul culminant, Germania şi Franţa chiar au semnat un acord în această privinţă. La Berlin, ambasadorul francez, fratele mai tânăr al lui Paul Cambon, Jules, a depus eforturi asidue pentru a promova o mai bună relaţie economică şi politică între cele două ţări, care, după cum a afirmat el profetic, dar, în final, zadarnic, avea să fie benefică atât pentru ambele state, cât şi pentru Europa.

Din nefericire pentru viitor, acea promisiune fugitivă nu avea să fie îndeplinită la acea vreme. Franţa şi Germania au încercat, şi au eşuat, să

ajungă la un acord cu privire la demarcarea graniţelor dintre Congo-ul Francez, situat pe malul nordic al fluviului Congo, şi colonia germană din Africa de Vest, Camerun, iar propunerile de demarare a unor proiecte comune în Imperiul Otoman nu s-au materializat niciodată. În Maroc, oficialii francezi umblau din ce în ce mai des cu nasul pe sus. În 1908, în momentul în care ineficientul sultan Abdelaziz a fost detronat de fratele său Abdelhafid, francezii au acţionat rapid şi l-au zăpăcit pe noul conducător cu împrumuturi şi acorduri. Deşi personalităţi cu experienţă, precum Jules Cambon, au avertizat că acest lucru avea să işte probleme cu Germania, Quai d'Orsay i-a dat înainte fără să-şi facă prea multe griji. Ministerul de Externe începea să fie dominat de tineri isteţi, siguri pe ei, o mare parte a acestora fiind un produs al noii Şcoli de Studii Politice, care nutreau profunde sentimente germanofobe şi erau ambiţioşi când venea vorba despre Franţa şi îşi doreau ca ţara lor să joace un rol mai important în Europa şi să creeze un imperiu şi mai măreţ decât cel pe care îl avea deja în stăpânire. Ei susţineau că Imperiul Otoman era pe cale de dispariţie, la fel cum era şi Austro-Ungaria, şi că Franţa trebuia să acţioneze rapid pentru a-şi însuşi porţia ce i se cuvenea din aceste resturi. Cu o colonie franceză în Maroc, pe lângă cea a Algeriei, deja achiziţionată, Franţa avea să deţină un echivalent al Indiilor Britanice, propria ei bijuterie a Coroanei. Noii politicieni de la Quai d'Orsay se bucurau de sprijinul presei naţionaliste franceze, căreia îi comunicau adesea informaţii confidenţiale, şi de lobby-uri puternice, în special de cel colonial. Ca urmare a succesiunii de miniştri slab şi prost pregătiţi, oficialii de la Quai d'Orsay îşi puteau face jocul fără un amestec prea mare din partea guvernului.[1216]

În martie 1911, ca urmare a uneia dintre frecventele remanieri guvernamentale din cea de-a Treia Republică, Jean Cruppi, altul care nu ştia aproape nimic despre noile sale responsabilităţi, a devenit ministru de externe, ocupând această funcţie, după cum s-a dovedit, timp de patru luni. În această scurtă perioadă de timp, urmând sfaturile oficialilor săi, a reuşit să aducă mari prejudicii relaţiei franco-germane. Una dintre primele sale măsuri a fost să rupă o înţelegere cu Germania cu privire la construirea de căi ferate în Maroc. Nu s-a oprit aici şi a continuat să blocheze cooperarea economică şi în alte domenii şi, în plus, l-a forţat pe Abdelhafid să renunţe la drepturile sale de conducător independent şi să accepte protectoratul francez (aşa cum ar spune în termeni eufemistici imperialiştii). Invocând pretextul restabilirii ordinii în ţară, Cruppi a cerut apoi trupelor franceze să ocupe capitala Fez. (Francezii l-au convins pe sultan să solicite ajutorul lor la trei săptămâni după ce trupele au pătruns în capitală.) Spaniolii, care deveneau din ce în ce mai îngrijoraţi cu privire la ceea ce ei considerau a fi, şi pe bună dreptate, o intenţie a francezilor de a acapara întreaga ţară, au detaşat rapid trupe în zona lor de influenţă, de-a lungul coastei mediterane a Marocului. Marocanii s-au plâns, atât cât au putut, şi la fel au făcut şi celelalte puteri. Francezii au promis să se retragă din Fez şi zonele învecinate, dar au continuat să invoce tot felul de motive pentru a rămâne.

În Germania, opinia publică, aceea care cu zece ani în urmă era în cea mai mare parte indiferentă când venea vorba despre colonii, le considera acum deosebit de importante.[1217] Guvernul german, care deja era supus presiunii de propriul lobby colonial şi de acele companii germane cu interese în Maroc, a simţit că ar fi avut multe de câştigat dacă adopta o poziţie fermă. Statutul internaţional al Germaniei se deteriorase odată cu formarea Antantei, iar ambele sale vecine, Franţa şi Rusia, îşi întăreau forţele armate. Deşi convorbirile cu privire la o colaborare navală cu Marea Britanie nu încetaseră, germanii erau tot atât de departe de a ajunge la un acord concret, precum fuseseră în momentul demarării acestora, în 1908, după criza din Bosnia. Pe plan intern, opoziţia faţă de marina dorită de kaiser, evidentă de ambele părţi ale spectrului politic, creştea, iar guvernelor le era din ce în ce mai dificil să găsească fondurile necesare construcţiei navale. Disensiunile politice dintre stânga şi dreapta se agravaseră, iar monarhia însăşi, după cum demonstrase foarte clar interviul din Daily Telegraph, îşi pierdea din popularitate. Noul cancelar al Germaniei, Theobald von Bethmann Hollweg, şi colegii săi erau din ce în ce mai tentaţi să provoace o criză internaţională sănătoasă pentru a-i unifica pe germani în sprijinul guvernului lor.[1218] Potrivit lui Bülow, succesorul său îşi dorea cu ardoare un succes de răsunet, asemenea celui repurtat de Germania şi Austro-Ungaria în urma anexării Bosniei. Bülow, care ajunsese să-l deteste şi să-l dispreţuiască pe Bethmann, considerându-l un incapabil, susţinea, de asemenea, că acesta ar fi avut o reacţie destul de patetică în momentul în care fusese numit în funcţie. „Mă voi prinde în curând cu ce se mănâncă politica externă.”[1219]

Bethmann îşi construise cariera în serviciul civil prusac, iar mai apoi în cel german şi nu avea aproape deloc experienţă directă în politica externă. Urcase treptat fără ezitare în funcţie şi prin intermediul unor strânse legături de familie, fiind înrudit chiar şi cu kaiserul. Pe când era un tânăr de optsprezece ani, încă nesigur pe sine, Wilhelm a împuşcat prima sa căprioară pe moşia Bethmann Hollweg de la Hohenfinow, aflată la est de Berlin, loc pe care l-a vizitat frecvent după aceea. În 1905, Bethmann ajunsese ministrul de interne al Prusiei, fiind surprinzător de tânăr pentru funcţia deţinută; în 1907, a devenit ministru de interne pe toată Germania, apoi, în 1909, cancelar. Albert Ballin, un om de afaceri de seamă din Hamburg şi prieten al sociabilului cancelar, l-a poreclit „răzbunarea lui Bülow” şi a afirmat că Bethmann deţinea „toate calităţile care îi fac cinste unui bărbat, dar care ruinează un om de stat”.[1220] Această afirmaţie era răutăcioasă, dar nu pe de-a întregul neadevărată.

La prima vedere, Bethmann, un bărbat înalt şi impozant, părea a fi un simbol al omului de stat prusac puternic. Deşi, în copilărie, propria sa bunică exclamase când îl văzuse: „Ce se va alege de Theobald? Este atât de urât!”, a devenit un adult plin de distincţie, cu un chip prelung şi o barbă şi mustaţă cărunte.[1221] Însă în spatele acestui chip se afla o fiinţă fragilă, care în copilărie suferise din cauza unor migrene îngrozitoare şi care îşi făcea în permanenţă probleme cu privire la sănătatea sa. Era

deosebit de pesimist din fire şi se lăsa măcinat de îndoieli legate de el însuşi, de viitorul clasei din care făcea parte şi al ţării sale. Se spune că nu ar fi plantat copaci pe moşia pe care o moştenise la Hohenfinow, pentru că era de părere că Rusia avea să o cotropească înainte ca pomii să poată ajunge la maturitate. De fiecare dată când era promovat, se întreba dacă zeii nu aveau să-l pedepsească într-un fel pentru că încercase să-şi depăşească de fapt capacităţile. Când a ajuns ministru de interne al Prusiei, a susţinut că „resimţea zilnic, într-un mod dureros, nepotrivirea dintre capacitatea şi îndatorirea sa.”[1222] Tendinţa sa, pronunţată în tinereţe, de a fi melancolic şi introspectiv, timid când venea vorba despre petrecerea unor momente mai intime cu cei din jurul său, nu l-a părăsit niciodată definitiv. Deşi era un bărbat inteligent şi cultivat, cu standarde morale puternic înrădăcinate, îi era greu să ia decizii. „Am idei bune”, scria el în vremea studenţiei unui prieten apropiat, „şi intenţionez să le pun în practică.”[1223] Ideile bune nu erau de-ajuns, şi atât duşmanii, cât şi prietenii săi vorbeau întotdeauna despre tendinţa lui de a procrastina. Soţia lui Bülow consemna că doamna Bethmann îi mărturisise că şi-ar fi dorit ca Theobald să nu fi acceptat funcţia de cancelar. „Este întotdeauna atât de indecis, atât de şovăitor, are tendinţa de a-şi face griji cu privire la lucruri minore, atât de mult, încât, câteodată, nici nu mai ştie ce face. Acest lucru devine deja o glumă în familie.”[1224]

Chiar şi un bărbat mai decis decât Bethmann s-ar fi confruntat cu probleme dacă ar fi fost cancelar. Problemele inerente sistemului guvernamental german erau, dacă se poate spune asta, mai grave decât înainte. Kaiserul, diferitele sale anturaje şi miniştrii săi preferaţi erau actori independenţi şi urmăreau adesea îndeplinirea unor scopuri contrare celor ale cancelarului. Reichstag-ul era din ce în ce mai polarizat, iar social-democraţii câştigau din ce în ce mai multe locuri, cu fiecare alegere. Sistemul de impozitare avea mare nevoie de reforme ca să obţină veniturile necesare guvernului pentru sporirea bugetului forţelor armate şi programele sale sociale. În întreaga societate germană, vechile clase conservatoare purtau o înverşunată luptă de ariergardă pentru a-şi apăra prerogativele şi poziţia, în timp ce clasele mijlocii şi cele muncitoare făceau presiuni pentru a obţine mai multe drepturi. Bethmann a încercat să facă faţă cerinţelor cu care se confrunta din toate direcţiile, de la kaiser, de la propriii săi colegi şi de la Reichstag. Situaţia a fost îngreunată şi de faptul că, odată cu extinderea Partidului Social Democrat, în special după 1912, a avut mai multe probleme cu Reichstag-ul decât Bülow şi nu se bucura nici de o relaţie apropiată cu dificilul său stăpân. I se părea mai greu decât i se păruse predecesorului său să-l gestioneze pe năvalnicul kaiser, fapt ce a dus la repetate dificultăţi şi tensiuni.[1225]

Bethmann şi-a îndeplinit funcţia, a spus Bülow răutăcios, „nici ca un pursânge, nici ca un cal de curse, ci ca un cal de povară, înaintând încet şi treptat, pentru că la orizont nu se întrezăreau obstacole”.[1226] Această afirmaţie conţinea o aluzie la proveniența lui Bethmann, care nu se trăgea dintr-o familie la fel de nobilă precum cele din care se trăgeau precedenţii

cancelari germani, deşi acesta încheiase un mariaj bun cu fiica unei vechi familii aristocratice din regiune. Familia Bethmann Hollweg se formase în secolul al XVIII-lea, fiind la origine bancheri avuţi din Frankfurt, şi avansaseră, generaţie cu generaţie, ajungând în final să intre în cercurile nobilimii latifundiare. Bunicul lui Bethmann fusese jurist şi intelectual de seamă, înnobilat de Wilhelm I, iar tatăl său îşi folosise colosala avere pentru a cumpăra Hohenfinow şi a deveni astfel, prin stil, dacă nu prin obârşie, iuncăr prusac. Sub conducerea bătrânului Bethmann, Hohenfinow a devenit o moşie prosperă, locuită de circa 1 500 de oameni. Viitorul cancelar a crescut într-un conac din secolul al XVII-lea şi a fost educat de mentori particulari, după care a fost trimis la un internat, a cărui misiune era cea de a pregăti copiii aristocraţiei pentru funcţii guvernamentale, ca soldaţi sau ca funcţionari publici. Bethmann a preluat multe dintre prejudecăţile clasei din care făcea parte, spre exemplu dezgustul pentru comerţ şi evrei. „Ştiţi că nu sunt de sânge nobil”, îi explica el unui coleg de-al său în studenţie, „dar, în momentul în care trăieşti şi te mişti într-un cerc privilegiat, este imprudent şi greşit să calci strâmb, chiar şi cu un picior.”[1227]

Deşi Bethmann, la fel ca tatăl său, îi considera adesea pe durii reacţionari prusaci din propria sa lume absurzi, a rămas profund conservator în concepţiile sale. Îi displăceau multe la lumea modernă, precum materialismul acesteia, dar încerca să găsească modalităţi de a clădi punţi între tradiţie şi noile valori. Era adolescent în momentul unificării Germaniei, apoi a devenit şi a rămas un naţionalist fervent. În 1877, când un fanatic a încercat să-l asasineze pe kaiserul Wilhelm I, Bethmann i-a scris unui prieten de-al său despre şocul prin care trecuse: „Nu pot să cred că preaiubitul nostru popor german este incapabil să fie un Volk şi un stat.” Regreta diviziunile din politica germană şi deplângea „apariţia socialiştilor demni de dispreţ şi a doctrinelor liberale neclare.”[1228] În calitate de funcţionar public şi om de stat, a promovat unitatea şi pacea socială, sperând că prin demararea de reforme modeste şi îmbunătăţirea condiţiilor de trai ale păturilor sociale sărace ar fi putut câştiga loialitatea lor faţă de stat.

În politica externă, principalele concepţii ale lui Bethmann erau foarte simple: pacea era preferabilă războiului, dar, dacă diplomaţia dădea greş, Germania trebuia să fie pregătită să lupte pentru a-şi apăra interesele şi onoarea. Germania, i-a spus el kaiserului în vara lui 1911, în momentul în care cea de-a doua criză marocană se înrăutăţea, nu-şi putea permite să dea înapoi, pentru că „reputaţia noastră la nivel mondial va avea de suferit în mod incomensurabil, şi nu numai în prezent, ci în toate acţiunile diplomatice viitoare”.[1229] În acea iarnă, înainte ca Panther-ul să ajungă la Agadir, Harry Kessler a purtat o lungă convorbire cu Bethmann la un dineu organizat la Berlin. Cancelarul era relativ optimist cu privire la situaţia internaţională: avea senzaţia că relaţiile Germaniei cu Rusia se îmbunătăţeau. Existau într-adevăr câteva dovezi care indicau acest lucru: Nicolae îl vizitase pe Wilhelm la Potsdam cu un an înainte, iar cele două

ţări ajunseseră la un acord cu privire la construcţia de căi ferate în Imperiul Otoman, înlăturând pe această cale un motiv de tensiune, iar germanii promiseseră, de asemenea, că nu aveau să mai ofere Austro-Ungariei susţinere în acţiuni agresive în Balcani.[1230] Şi, după cum i-a spus Bethmann lui Kessler, probabil că Marea Britanie avea să afişeze o atitudine mai rezonabilă faţă de Germania. Rusia încă reprezenta o ameninţare pentru britanici în India şi în alte regiuni, iar pe termen lung acest lucru nu putea decât să aducă beneficii Germaniei: „Trebuie să se găsească într-o situaţie cu adevărat neplăcută, atunci o să apeleze la noi. Pe acest lucru mă bazez.”[1231] Bethmann, spre deosebire de o mare parte a compatrioţilor săi, nu-i ura pe britanici (de fapt, şi-a trimis fiul la Oxford), dar considera că Antanta formată de aceştia cu Franţa şi Rusia era o ameninţare la adresa Germaniei şi spera să o distrugă. Pe parcursul crizei marocane, Rathenau, distinsul şi atentul om de afaceri german, a cinat cu Bethmann la moşia sa de la Hohenfinow. Cancelarul era convins că Germania avusese dreptate să confrunte Franţa: „chestiunea marocană sudează Anglia şi Franţa şi, ca atare, trebuie «lichidată»„. Era însă deprimat şi se temea de perspectiva războiului. „Vă spun acest lucru între patru ochi”, i-a mărturisit el lui Rathenau pe când îl conducea la maşina sa. „Într-o oarecare măsură, întreaga confruntare este pentru spectacol. Nu putem obţine prea multe.”[1232]

De fapt, Bethmann avusese presimţiri rele cu privire la trimiterea Panther-ului în misiune, dar se lăsase convins de Ministerul de Externe şi puternicul său ministru, Alfred von Kiderlen-Wächter.[1233] Bethmann îi încredinţa de cele mai multe ori acestuia afacerile externe, iar Kiderlen era mai mult decât fericit să preia controlul. Înalt, blond şi deosebit de aspru, cu chipul brăzdat de cicatrici de la dueluri, Kiderlen nu se temea de nimeni, nici măcar de kaiser, şi de nimic, nici măcar de război. Era cunoscut în egală măsură pentru umorul, sarcasmul, indiscreţiile şi neobrăzarea sa. În momentul în care s-a discutat trimiterea sa la Londra ca ambasador, se spune că Grey ar fi exclamat: „Şi mai multe crucişătoare şi proastele maniere ale lui Kiderlen — acest lucru ar fi prea mult!”[1234]

La început se numărase printre preferaţii kaiserului, căruia îi plăceau poveştile şi glumele lui deocheate, dar bineînţeles că exagerase, aşa cum îi stătea în fire, iar comentariile sale obraznice cu privire la stăpânul lui s-au întors împotriva sa. Ca pedeapsă, Kiderlen a fost trimis să lâncezească în postul de ambasador al Germaniei în România. Împărăteasa, unul dintre nenumăraţii săi duşmani, condamnase întotdeauna modul său de viaţă; a trăit mulţi ani la rând în concubinaj făţiş cu o văduvă care îi slujea în casă. Când Bülow l-a luat la rost cu privire la acest aspect, Kiderlen i-a răspuns nemanierat: „Excelenţă, dacă ţi-aş prezenta corpul delict la inspecţie, cred că îţi va fi destul de greu să crezi că aş putea avea o relaţie nepermisă cu o asemenea bătrână grasă.”[1235]

Kaiserul se opusese iniţial dorinţei cancelarului de a-l rechema pe Kiderlen la Berlin, în calitate de ministru de externe, dar a cedat, spunând doar că Bethmann avea să-şi dea seama că acest lucru nu era în regulă. Kiderlen

nu i-a arătat nici recunoştinţă, nici respect lui Bethmann, pe care l-a poreclit Râma (Regenwurm), iar în ceea ce îl privea pe Bethmann, acesta a descoperit că urma să aibă de-a face cu un om încăpăţânat şi secretos, pe care l-a denumit Catârul (Dickkopf).[1236] Unul dintre motivele pentru care politica de externe a Germaniei a părut adesea atât de confuză şi incoerentă, pe parcursul mandatului lui Kiderlen, se datora şi faptului că ministrul refuza să coopereze cu ambasadorii săi din străinătate, cu subalternii sau colegii săi. La un moment dat, Bethmann a recunoscut faţă de prietenii săi că a trebuit să-l îmbete pe ministrul de externe pentru a afla ce avea de gând.[1237] Este posibil ca nici măcar Kiderlen să nu ştie. Pe când criza marocană atingea punctul culminant, un general de rang înalt din Ministerul de Război s-a plâns că expedierea Panther-ului în Agadir era în ton cu caracterul incoerent al politicii externe germane.

Nimeni nu ştia câtuşi de puţin cum avea să se soldeze această încercare şi cum aveau să fie gestionate toate aceste posibilităţi; se spune că acţiunea ar fi fost plănuită în câteva ore, într-o după-amiază, în absenţa unor cunoştinţe clare despre condiţiile locale, despre modalitatea de acostare şi lucruri de acest gen. Nu este de mirare că acum ne aflăm mai mult sau mai puţin în pierdere, având în vedere dificultăţile politice rezultate.[1238]

În momentul în care generase criza, Kiderlen probabil că intenţionase să-i forţeze pe francezi să negocieze sincer cu privire la Maroc şi, asemenea lui Bethmann, spera că ar fi putut îndepărta Marea Britanie de Antantă. Kiderlen nu le-a spus clar de la bun început nici colegilor săi, nici francezilor ce compensaţii îşi dorea pentru Germania, fie în Maroc, fie în alte regiuni. Probabil că acest lucru a fost o tactică deliberată.[1239] Şi-a închipuit, şi nu a greşit întru totul, că francezii nu erau pregătiţi să lupte, aşa că era gata să adopte o politică pe marginea prăpastiei şi un bluf.[1240]

Jules Cambon, care făcuse eforturi asidue pentru a îmbunătăţi relaţia dintre ţara sa şi Germania, a aflat pe propria piele că negocierile cu Kiderlen erau deosebit de dificile. Cei doi au început să discute despre chestiunea marocană la Berlin, în luna iunie, moment în care Kiderlen şi-a luat brusc un concediu de şase săptămâni pentru a pleca la băi. Spre sfârşitul lunii, Cambon a venit după el la băi, sugerându-i că Franţa era pregătită să-i ofere anumite compensaţii. Kiderlen, care trimisese deja Panther-ul în misiune, a spus doar atât: „Adu-ne ceva de la Paris.”[1241] A reluat discuţiile cu Cambon pe 8 iulie, după ce veştile cu privire la acostarea Panther-ului la Agadir au devenit publice şi deja se vorbea despre poziţia Germaniei în Maroc şi posibilitatea oferirii de compensaţii în anumite regiuni din Africa. O săptămână mai târziu, Cambon a întrebat pe şleau ce îşi dorea, de fapt, Germania; Kiderlen a cerut o hartă a Africii şi a pus degetul pe întregul Congo francez. Cambon, după cum a susţinut mai târziu Kiderlen, „aproape că a căzut pe spate”. Revendicarea, care a devenit cunoscută public, a generat speculaţii şi temeri în Franţa şi Marea Britanie, cum că Germania intenţiona să clădească în Africa un vast imperiu, care să alipească în final vastul Congo belgian şi coloniile portugheze Angola şi Mozambic.[1242] De fapt, nici Kiderlen, nici Bethmann

nu aveau vreun interes în Africa, dar voiau să demonstreze că Germania nu putea fi ignorată.[1243]

Nici opinia publică germană nu putea fi ignorată, iar acest lucru a îngreunat şi mai tare soluţionarea crizei. Kiderlen, care încuraja lobby-ul colonial şi Liga Pan-Germană naţionalistă să adopte o atitudine dură pentru a-i speria pe francezi, a descoperit că aţâţase un foc greu de ţinut în frâu. La finalul crizei, Jules Cambon nota: „Nu este adevărat ce se spune, că în Germania naţiunea este paşnică, iar guvernul belicos — se întâmplă exact contrariul.”[1244] Bebel, liderul social-democraţilor, era atât de îngrijorat de înverşunarea opiniei publice germane, încât i-a cerut consulului britanic de la Zürich să trimită un avertisment la Londra: „Un sfârşit îngrozitor pare inevitabil.”[1245] În aceşti ultimi ani de pace, în întreaga Europă, din Rusia, unde Duma era din ce în ce mai activă în chestiuni militare şi de politică externă, până în Marea Britanie, care, prin tradiţie, avea de-a face cu o opinie publică informată, guvernele descopereau că abilitatea lor de gestionare era din ce în ce mai îngrădită de sentimentele şi aşteptările cetăţenilor.

În Franţa, unde reacţia faţă de acţiunea germană a fost una de şoc şi furie, criza a survenit într-un moment prost. La sfârşitul lunii mai, în urma unui accident survenit la un spectacol aviatic, ministrul de război murise, iar prim-ministrul fusese grav rănit. Guvernul se străduise să facă faţă, dar a căzut câteva luni mai târziu. Pe 27 iunie, cu patru zile înainte ca veştile cu privire la acostarea Panther-ului la Agadir să ajungă în Franţa, s-a format un nou guvern. Noul ministru de externe nu avea pic de experienţă în afacerile externe. Prim-ministrul, Joseph Caillaux, un bărbat bogat, cu o reputaţie dubioasă şi un mariaj scandalos cu o femeie divorţată, intenţiona să gestioneze această situaţie de unul singur. Caillaux avea o singură mare virtute, şi anume faptul că era realist. În momentul izbucnirii crizei, s-a consultat cu Joffre, care abia fusese numit şef de stat-major, cu privire la şansele pe care le-ar fi avut Franţa într-un război. Sorţii nu erau favorabili, după cum i-a spus Joffre, aşa că prim-ministrul a decis că Franţa nu avea altă opţiune decât să negocieze şi i-a trimis instrucţiuni lui Jules Cambon, care dorea să soluţioneze problema marocană de câteva săptămâni, să coopereze cu Kiderlen.[1246] Asemenea germanilor, şi francezii aveau să descopere că presa şi opinia publică reprezentau un factor de constrângere în aceste negocieri.[1247] De asemenea, oficialii din Ministerul de Externe de la Quai d’Orsay s-au opus cu înverşunare şi au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a submina acţiunile lui Cambon. „Nu ştiu ce vor”, s-a plâns acesta unui coleg de încredere, „îmi pun în permanenţă beţe în roate, incită presa şi se joacă cu focul.”[1248] În acea vară, pentru a-şi trimite rapoartele către Caillaux, Cambon nu a putut să se folosească decât de ataşatul militar francez la Berlin, mesajele trecând astfel prin Ministerul de Război.[1249] Din cauza acestor dificultăţi, Caillaux a demarat personal negocieri secrete prin ambasada germană de la Paris, lucru pentru care mai târziu a fost acuzat de trădare.[1250]

Pentru a complica răspunsul Franţei în faţa Germaniei, aliata sa Rusia a subliniat faptul că nu îşi dorea să fie târâtă într-un război pentru Maroc. Izvolski, care acum devenise ambasadorul Rusiei la Paris, le-a reamintit francezilor că aceştia se arătaseră nepăsători când venise vorba despre susţinerea ţării sale pe parcursul crizei bosniace, cu trei ani înainte. „Bineînţeles că Rusia", a spus el, „va rămâne fidelă alianţei sale, dar îi va fi greu să convingă opinia publică din ţară să accepte un război pentru Maroc." În plus, ruşii nu au fost suficienţi de clari dacă aveau sau nu să vină în sprijinul Franţei în caz de atac. Armata rusească, susţinea Izvolski, avea să fie pregătită de luptă de-abia peste doi ani. Ţarul a transmis un mesaj confuz ambasadorului francez la Sankt Petersburg: o să-şi ţină cuvântul faţă de Franţa, dacă era necesar, dar raţional ar fi fost ca francezii să cadă la înţelegere cu germanii.[1251]

Marea Britanie, cealaltă aliată-cheie a Franţei, a fost iniţial de părere că Franţa şi Germania şi-ar fi putut rezolva singure divergenţele, fără implicarea ei. Guvernul era îngrijorat şi de alte chestiuni de ordin intern, pe lângă revoltele muncitoreşti: încoronarea regelui George al V-lea din luna iunie a acelui an, reînnoirea disputelor cu privire la autonomia legislativă a Irlandei, sufragetele care organizau demonstraţii din ce în ce mai ample şi adesea violente, cerând extinderea dreptului de vot pentru femei, şi apogeul luptei dintre Camera Comunelor şi Camera Lorzilor cu privire la reforma parlamentară. Pe scena internaţională, Marea Britanie avea probleme cu ambii parteneri de alianţă. „Cât de greu este să lucrezi cu francezii", a spus un membru al Ministerului de Externe, „care nu par niciodată să acţioneze de o manieră sinceră!"[1252] Şi relaţia Marii Britanii cu Rusia lua o întorsătură greşită, în special în Persia, unde cele două puteri continuau să concureze pentru influenţă.[1253]

Pe de altă parte, relaţia cu Germania se îmbunătăţise în pofida impasului provocat de cursa navală. În luna mai a acelui an, înainte de începerea crizei, kaiserul a sosit la Londra pentru dezvelirea unui monument ridicat în onoarea bunicii sale, iar vizita a părut să decurgă bine (deşi la plecare i s-a plâns în gura mare de Marea Britanie lui Louis Battenberg, un prinţ german care, întâmplător, era şi amiral britanic de rang înalt).[1254] În Imperiul Otoman, companiile germane şi franceze cooperau, având proiecte comune, precum construcţia de căi ferate.[1255] Radicaliştii sau moderaţii din guvern şi susţinătorii lor din parlament atacau bugetele costisitoare acordate marinei şi exercitau presiune asupra lui Grey pentru a îmbunătăţi relaţiile cu Germania, cerând, printre altele, formarea unei comisii guvernamentale pentru a supraveghea politica externă, în special acele chestiuni care aveau legătură cu Germania.[1256]

În ceea ce-l privea pe Grey, acestuia îi plăcea ideea ca Marea Britanie să deţină rolul pe care îl avusese în trecut, de arbitru pentru celelalte puteri, iar perspectiva că Germania şi-ar fi putut extinde coloniile în Africa nu îl îngrijora deloc. I-a îndemnat pe francezi să fie moderaţi, sugerându-le în acelaşi timp germanilor că Marea Britanie ar fi putut să fie nevoită să susţină Franţa. Important era, a spus el ambelor părţi, ca orice nouă

înţelegere cu privire la Maroc să respecte interesele britanice. Ministerul de Externe, care acum se afla sub conducerea lui Sir Arthur Nicolson, care nutrea profunde sentimente antigermane, şi ambasadorul pro-francez de la Paris au avut de la bun început o părere mai sumbră: criza era o reluare a primei chestiuni marocane, iar Grey trebuia să-i susţină cu fermitate şi în mod vizibil pe francezi, căci, în caz contrar, Antanta ar fi putut fi compromisă. Grey şi prim-ministrul Asquith au făcut faţă presiunii până la jumătatea lui iulie, când la Londra s-a auzit că Germania revendica întregul Congo francez.[1257] „Începem să întrezărim lumina”, a scris Eyre Crowe, cunoscut pentru suspiciunea profundă cu care privea politica externă germană, pe un memorandum al Ministerului de Externe:

Germania joacă pentru mizele cele mai înalte. Dacă revendicările ei sunt acceptate, fie în Congo, fie în Maroc, fie în ambele regiuni, aşa cum cred eu că va încerca, acest lucru va fi echivalent cu îngenuncherea definitivă a Franţei. Condiţiile cerute nu pot fi acceptate de o ţară ce are o politică externă independentă. Detaliile condiţiilor nu sunt atât de importante acum. Acesta este un test de putere. Concesia înseamnă pierderea intereselor sau pierderea prestigiului. Înseamnă înfrângerea, cu toate consecinţele ei inevitabile.

Nicolson era de acord: „Dacă Germania observă chiar şi cea mai mică urmă de slăbiciune din partea noastră, presiunea exercitată asupra Franţei are să devină atât de insuportabilă pentru Paris, încât acesta va trebui să se lupte sau să se predea. Dacă Franţa alegea varianta din urmă, Germania şi-ar fi impus hegemonia, cu toate consecinţele imediate şi viitoare ale acesteia.”[1258] Cabinetul britanic a aprobat un mesaj transmis de Grey germanilor, potrivit căruia, ca urmare a acostării Panther-ului, britanicii erau acum şi mai îngrijoraţi de criza respectivă şi obligaţi să susţină Franţa. Germanii — iar acest lucru poate fi o dovadă a modului stângaci în care gestionau această chestiune — nu s-au sinchisit să răspundă timp de două săptămâni, fapt care nu a făcut decât să întărească suspiciunile britanice.

Acea vară a fost neplăcută pentru Grey. La începutul anului suferise o altă tragedie personală, preaiubitul său frate George fiind ucis de un leu în Africa, iar el fusese reţinut la Londra din cauza crizei marocane, departe de liniştea moşiei sale de la Fallodon. Cabinetul era acum divizat cu privire la cât de ferm să acţioneze faţă de Germania şi cât de mult să susţină Franţa. Pe teritoriul ţării, valul de greve continua, iar canicula atingea cote record. (Serile, Churchill venea să-l ia pe Grey şi îl ducea să înoate la clubul său.) Pe 21 iulie, după nenumărate discuţii, cabinetul a decis să anunţe Germania că Marea Britanie nu avea să accepte o înţelegere cu privire la Maroc fără să participe la soluţionarea crizei. În acea seară, Lloyd George a ţinut un discurs la un dineu oficial, organizat la reşedinţa oficială a primarului Londrei. Marea Britanie, susţinea el, îşi folosise ca de obicei influenţa pentru a susţine libertatea şi pacea,

dar, dacă ni se va impune o situaţie în care pacea nu va putea fi păstrată decât prin renunţarea la poziţia măreaţă şi benefică pe care Marea Britanie a câştigat-o prin secole de eroism şi realizări, prin aplicarea unui tratament prin care interesele Marii Britanii ar fi afectate într-un mod vital, de parcă nici nu ar conta într-un guvern al naţiunilor, atunci eu spun şi subliniez că pacea, oferită în schimbul unui asemenea preţ, ar fi o umilinţă de nesuportat pentru o ţară măreaţă ca a noastră. Onoarea naţională nu este o chestiune de trecut cu vederea.[1259]

Discursul de la Mansion House a făcut furori, pe de o parte, pentru că a fost rostit de un om care până atunci era cunoscut pentru concepţiile sale moderate cu privire la Germania. Ambasadorul german a protestat faţă de tonul belicos.

În Germania, înăsprirea poziţiei Marii Britanii l-a zdruncinat pe Kiderlen, care se confrunta deja cu dificultăţi. Aliata Germaniei, Austro-Ungaria, era la rândul ei uşor dezaprobatoare. „Susţinem cu loialitate Germania în est”, i-a spus Aehrenthal unui consilier de încredere, „şi vom fi întotdeauna fideli îndatoririlor noastre faţă de alianţă, dar nu-l pot urma pe Kiderlen la Agadir... Nu putem practica orice politică de prestigiu.”[1260] Kaiserul, care, în pofida ferocităţii comentariilor sale şi notiţelor mâzgălite pe documentele oficiale, se retrăgea în mod invariabil din calea perspectivei războiului, ameninţa să se întoarcă din croaziera sa de vară din Norvegia. „Căci nu îmi pot lăsa guvernul să se comporte astfel fără să fiu la faţa locului, să supraveghez consecinţele şi să preiau frâiele. În caz contrar, acest comportament nu ar avea nicio scuză şi m-ar face să par un simplu conducător parlamentar. Le roi s’amuse! Iar între timp noi ne pregătim de mobilizare. Acest lucru nu trebuie să se întâmple în absenţa mea!”[1261] Pe 17 iulie, de pe iahtul kaiserului s-a auzit că acesta nu îşi dorea război, iar până la sfârşitul lunii el a revenit în Germania.

În lumina a ceea ce avea să se întâmple, este tulburător faptul că Europa era atât de nerăbdătoare şi că accepta atât de prompt posibilitatea războiului într-o chestiune care, în fond şi la urma urmei, era o dispută colonială care ar fi putut să fie soluţionată relativ uşor printr-un acord internaţional. La începutul lunii august, armata britanică se gândea dacă ar fi putut trimite rapid pe continent un corp expediţionar, iar lumea a fost consternată în momentul în care Amiralitatea a pierdut din ochi flota germană timp de douăzeci şi patru de ore.[1262] Autorităţile militare britanice au luat câteva măsuri defensive, au trimis de exemplu soldaţi să păzească depozitele de arme.[1263] Mai târziu, pe parcursul aceleiaşi luni, ca răspuns la criza care nu se mai sfârşea, a fost organizată o reuniune specială a Comisiei pentru Apărare Imperială, pentru a examina poziţia strategică a Marii Britanii şi planurile ei de război, iar Grey a recunoscut în cele din urmă faţă de colegii săi de cabinet că se purtaseră convorbiri între armata franceză şi cea britanică. Circulau zvonuri cum că armata germană intenţiona să debarce trupe la Agadir sau că Wilhelm chiar dăduse ordinul preparatoriu de mobilizare.[1264] Pe 4 septembrie, Henry Wilson, director al Operaţiunilor de Război, a fost atât de îngrozit de rapoartele primite de la

ataşaţii militari englezi din Germania şi de un zvon cum că Germania ar fi cumpărat provizii de grâu, încât a telefonat la Café Royal din Piccadilly pentru a-i avertiza pe Churchill şi Grey, care cinau aici. Cei trei au stat până târziu în noapte acasă la Wilson pentru a dezbate situaţia.[1265] În Germania, se discuta serios despre un război preventiv şi se pare că până şi Bethmann ar fi fost de părere că acest lucru era benefic pentru poporul german.[1266] „Această nefericită poveste a Marocului începe să mă calce pe nervi", i-a spus Moltke soţiei sale, adăugând:

Dacă ieşim din nou cu coada între picioare din această poveste, dacă nu ne vom putea decide să înaintăm revendicări ferme care să poată fi impuse prin forţa sabiei, atunci eu sunt disperat cu privire la viitorul Reich-ului german. În acest caz, voi pleca. Dar, înainte de a face asta, voi depune o cerere să ne descotorosim de armată şi să fim conduşi de un protectorat japonez; atunci am putea face bani fără să fim deranjaţi şi am putea deveni pe de-a întregul imbecili.[1267]

La 1 august, după o întâlnire cu kaiserul în portul Swinemunde, de la Marea Baltică (port care avea să sufere grave daune în 1945, ca urmare a bombardamentelor Aliaţilor), Kiderlen a arătat că era pregătit să renunţe la revendicările sale pentru întregul Congo francez şi să încerce să ajungă la un compromis cu Franţa. Presa naţionalistă din Germania a scris pe un ton lamentabil despre „umilinţă", „ruşine" şi „infamie".[1268] „Măcar dacă am fi putut fi scutiţi de acest moment de ruşine şi dezonoare naţională cumplită", a scris un ziar conservator de seamă. „Oare vechiul spirit prusac a dispărut cu totul, am ajuns oare o naţiune de femei, condusă de interesele unor negustori alienaţi din punct de vedere rasial?" Străinii, susţinea ziarul, îl numeau pe împărat „Guillaume le timide, le valeureux poltroon!"[1269] Pe de altă parte, oameni de afaceri de seamă, conduşi de Ballin, cereau încheierea unei înţelegeri înainte ca situaţia economică a Germaniei să se deterioreze şi mai tare. La începutul lui septembrie, teama de război a provocat prăbuşirea bursei de la Berlin.

Kiderlen şi Jules Cambon au ajuns rapid la un acord principial: Germaniei urma să i se ofere o parte a Africii franceze, în schimbul recunoaşterii dominaţiei Franţei în Maroc. Aşa cum se întâmplă adesea cu negocierile, cei doi şi-au petrecut următoarele trei luni tergiversând semnarea acordului şi legându-se de detalii, precum malurile râurilor sau sătucuri din interiorul Africii, despre care nimeni nu ştia nimic, cu excepţia localnicilor, ale căror dorinţe nu au fost bineînţeles luate în calcul. O fâşie îngustă de pământ poreclită Duck's Beak — Ciocul Raţei — din nordul Camerunului a stârnit discuţii aprinse. De asemenea, Kiderlen a provocat un scandal în momentul în care a decis să-şi ia un mic concediu, pe care şi l-a petrecut în staţiunea franceză Chamonix cu amanta sa, despre care se zvonea că ar fi fost agent francez. Deşi intenţionase să călătorească incognito, cei doi au fost întâmpinaţi la gară de prefectul local şi o gardă de onoare. Presa naţionalistă franceză a fost indignată nu atât din cauza amantei, cât din cauza a ceea ce considera a fi o alegere lipsită de tact a destinaţiei. Kiderlen a lăsat-o acolo timp de câteva săptămâni, iar scrisorile pe care i

le-a trimis — şi pe care probabil că nu şi-a închipuit că francezii le puteau vedea — avertizau că Germania risca să fie pusă în situaţia de a ataca Franţa dacă nu era mulţumită de negocieri.[1270]

Tratatul — care a fost în cele din urmă semnat la 4 noiembrie — i-a dat Franţei dreptul de a institui un protectorat în Maroc, cu condiţia ca interesele economice germane în regiune să fie respectate. În schimb, Germania a primit un teritoriu de circa 160 000 de kilometri pătraţi în Africa Centrală. Kiderlen şi Cambon au făcut schimb de fotografii. „Adversarului meu îngrozitor şi fermecătorului meu prieten", a scris Kiderlen ca dedicaţie, în timp ce Cambon a notat: „Adversarului meu fermecător şi îngrozitorului meu prieten".[1271] Un hamal l-a recunoscut pe Cambon în gara de la Lyons. „Nu sunteţi ambasadorul de la Berlin?" Cambon a răspuns afirmativ. „Dumneavoastră şi fratele dumneavoastră de la Londra ne-aţi făcut un mare serviciu. Fără voi, ne-am fi aflat într-o mare mizerie."[1272]

Însă, după cum a spus Grey mai târziu: „Consecinţele unei asemenea crize externe nu se sfârşesc odată cu ea. Par să se sfârşească, dar sunt doar îngropate, pentru a reapărea mai târziu."[1273] Puterile aveau noi motive de a-şi pierde încrederea unele în celelalte, iar forumurile decizionale cheie şi cetăţenii lor începeau să accepte şi mai mult probabilitatea războiului. Izvolski, acum ambasador în Franţa, a răspuns unei scrisori adresate succesorului său de la Sankt Petersburg, spunând că ordinea internaţională europeană fusese grav afectată: „Nu există nici urmă de îndoială că fiecare ciocnire locală dintre puteri trebuie să degenereze într-un război european generalizat la care Rusia, la fel ca toate celelalte puteri de pe teritoriul european, va trebui să participe. Cu ajutorul lui Dumnezeu, izbucnirea conflictului va putea fi amânată, dar va trebui să ţinem cont, cu fiecare ceas care trece, că războiul poate surveni oricând şi trebuie să ne pregătim în permanenţă pentru acesta."[1274]

Antanta Cordială dintre Marea Britanie şi Franţa supravieţuise, deşi fiecare tabără era de părere că cealaltă se comportase prost. Francezii aveau senzaţia că britanicii i-ar fi putut susţine mai ferm de la bun început, în timp ce englezii erau enervaţi pe francezi pentru că fuseseră dificili când venise vorba despre Congo şi pentru că încercaseră să preia controlul asupra zonelor spaniole din Maroc.[1275] Cabinetul britanic continua să se arate neliniştit cu privire la convorbirile militare anglo-franceze. În luna noiembrie, au avut loc două reuniuni furtunoase ale cabinetului, la care unii moderaţi care se opuneau luării de angajamente militare faţă de Franţa au ameninţat cu demisia. Până şi lui Asquith începuse să-i îngheţe sângele în vene; aşa cum i-a scris lui Grey, în luna septembrie a acelui an, convorbirile erau „destul de periculoase" şi „francezii nu ar trebui să fie încurajaţi, în circumstanţele de faţă, să-şi facă planuri bazându-se pe presupuneri de acest gen".[1276] Deşi Grey se lupta din greu ca să i se dea mână liberă în afacerile externe, a fost pentru prima dată constrâns să accepte într-o anumită măsură controlul cabinetului asupra politicii sale. S-a convenit ca între statul-major englez şi cel francez să nu aibă loc nicio

convorbire care să poată fi considerată un angajament pentru o intervenţie militară sau maritimă din partea britanicilor într-un război, iar în cazul în care aveau loc astfel de discuţii, acestea trebuiau continuate numai cu acordul prealabil al cabinetului. Cu toate acestea, convorbirile militare au continuat, iar Henry Wilson nu s-a oprit din a efectua vizite în Franţa şi a-şi reasigura omologii francezi că Marea Britanie avea să le fie alături. Au fost iniţiate şi convorbiri despre cooperarea maritimă, care au culminat în februarie 1913 cu acordul de cooperare în Mediterană şi apele dintre Marea Britanie şi Franţa, francezii urmând să se concentreze pe zona din urmă, iar britanicii pe cea dintâi. Britanicii nu aveau decât să-şi spună lor înşile că nu încheiaseră o alianţă militară cu francezii, dar legăturile care uneau cele două ţări se întăriseră şi deveniseră mai sudate.

În Franţa, semnarea tratatului cu Germania a fost considerată o victorie la fel de măreaţă, au spus unii, precum cucerirea Algeriei în 1830.[1277] Însă guvernul Caillaux a căzut şi din cauza faptului că s-a descoperit că prim-ministrul păstrase în secret legătura cu germanii. S-a format un nou guvern, sub conducerea naţionalistului antigerman Raymond Poincaré. Criza, care a fost considerată o dovadă a faptului că Germania era pregătită să se folosească de război pentru a-şi îndeplini scopurile, a avut, de asemenea, un impact profund asupra opiniei publice franceze şi a stimulat pregătirile pentru război în Franţa.[1278] Ataşatul militar francez de la Berlin avea să avertizeze mai târziu că opinia publică germană era într-o dispoziţie belicoasă, că se simţea profund dezamăgită de înfrângerea din Maroc, căci aşa era privită acea chestiune în ţară, şi că nu era pregătită să facă nici un fel de compromisuri sau să accepte compensaţii în cazul unei crize viitoare. După părerea lui, o confruntare militară între Franţa şi Germania avea să fie inevitabilă. Stephen Pichon, care fusese ministru de externe între 1906 şi 1911 şi care revenise în funcţie în 1913, Joffre şi o parte a generalilor săi de seamă au fost puternic influenţaţi de asemenea rapoarte.[1279]

În Germania, tratatul a fost văzut ca o altă înfrângere, comparabilă cu cea din prima criză marocană. În momentul în care Bethmann a trebuit să apere acordul în faţa Reichstag-ului, s-a lovit de comentariile înfuriate ale dreptei: „Este o înfrângere, fie că o numim aşa, fie că nu”. Prinţul moştenitor a fost văzut în public aplaudând frenetic.[1280] Împărăteasa, care de obicei nu intervenea în politică, i-a reproşat lui Kiderlen: „Oare o să ne retragem întotdeauna din calea francezilor şi o să le suportăm obrăznicia?”[1281] Kaiserul însă a fost cel mai învinovăţit. „Ce s-a întâmplat cu dinastia Hohenzollern”, s-a întrebat un ziar de dreapta, „care la un moment dat ne-a dat un mare Prinţ Elector, un Friedrich Wilhelm I, un Frederic cel Mare, un kaiser Wilhelm I?”[1282] Un politician american care călătorea prin Germania a auzit ofiţeri de armată spunând că împăratul îi pusese într-o poziţie proastă şi în 1905, şi în 1911 şi că nu aveau să-l mai lase să facă acest lucru încă o dată.[1283]

Perspectiva palpabilă a războiului din vara lui 1911 le-a dat germanilor impresia că poziţia strategică a ţării lor nu era atât de bună. În plus, criza a

confirmat punctul de vedere împărtăşit de nenumăraţi germani, cum că ţara lor era încercuită de duşmani.[1284] Era foarte posibil ca Germania să trebuiască să poarte un război pe trei fronturi, împotriva Franţei şi a Rusiei pe uscat, şi împotriva Marii Britanii pe mare, şi nu era sigur că deţinea resursele adecvate.[1285] Existau dubii din ce în ce mai profunde cu privire la capacitatea flotei germane de a putea vreodată să înfrângă marina britanică. Iar lucrările de lărgire ale canalului Kiel, menite să le permită navelor de luptă masive să circule nestingherite între Marea Baltică şi Marea Nordului şi să faciliteze prezenţa Germaniei în ambele ape, nu aveau să fie finalizate până în 1914. (Canalul a fost deschis pe 24 iunie 1914, cu patru zile înainte de asasinatul de la Sarajevo.) Tirpitz, aşa cum mai făcuse înainte, a profitat de momentul de criză pentru a cere din nou fonduri. Îşi dorea construirea a încă şase nave mari pe parcursul următorilor ani şi să adauge o a treia escadră activă flotei. Acest lucru, susţinea el, urma să ralieze dreapta şi clasele de mijloc împotriva stângii şi să „dejoace planurile partidelor social-democrate şi liberale de stânga”.[1286] A întâmpinat rezistenţă din partea unei grupări masive formate din propriii săi amirali, care susţineau că, dacă se anunţa că Germania urma să construiască şi mai multe crucişătoare într-un moment internaţional tensionat, atunci s-ar fi putut declanşa un război cu Marea Britanie. Şi Bethmann i s-a opus lui Tirpitz, din cauza costurilor şi pericolelor. Însă nu a reuşit să-l convingă pe kaiser, acesta spunându-i că era un laş şi că el nu avea să se lase intimidat de Marea Britanie. „I-am spus cancelarului Reich-ului”, s-a lăudat Wilhelm ministrului marinei, „să ţină minte că eu eram succesorul Marelui Prinţ Elector Frederic cel Mare, care nu a ezitat niciodată să ia atitudine când venea vremea. I-am spus, de asemenea, cancelarului că trebuia să se bazeze pe Providenţa politică, iar aceasta avea să facă în aşa fel încât, într-o bună zi, un popor cu atât de multe lucruri pe conştiinţă, precum britanicii, să fie înfrânt.”[1287]

Armata, care, pe parcursul anilor, nu scosese un cuvânt şi asistase la acordarea unor fonduri din ce în ce mai consistente către marină, îşi formula acum propriile cereri bugetare. Era o chestiune de „autoconservare”, spunea Moltke.[1288] Kaiserul a convenit asupra unui compromis prin care legile propuse de armată, cât şi cele ale marinei aveau să fie aprobate, însă cu oarece modificări. Opinia publică germană şi Reichstag-ul, care se opusese sporirii cheltuielilor, erau acum dispuse să aprobe legile. Noua Lege Navală din 1912 presupunea construirea a trei noi cuirasate şi a două crucişătoare uşoare, în timp ce Legea Militară reglementa mărirea efectivelor militare pe timp de pace cu 30 000 de oameni pe parcursul următorilor cinci ani şi schimbări administrative, precum întărirea sistemului de transport militar.[1289] Bethmann a primit în dar permisiunea de a redeschide discuţiile cu Marea Britanie. Nu este surprinzător faptul că britanicii au privit acest lucru cu suspiciune.

Criza marocană a lăsat în urmă un alt reziduu periculos în minţile conducătorilor europeni. De asemenea, a condus în mod direct la declanşarea unui război între Italia şi Imperiul Otoman în toamna lui 1911,

care, la rândul său, a pavat drumul către izbucnirea Războaielor Balcanice din 1912 şi 1913. Italia, care privise cu invidie lupta mondială pentru colonii, a decis că venise vremea să sporească mica sa colecţie de teritorii de peste mări. Imperiul Otoman era slăbit, măcinat de diviziuni interne, şi încerca să înăbuşe rebeliunile din Albania şi Yemen. Celelalte puteri se concentrau asupra Marocului. Pe parcursul anilor, Italia obţinuse promisiuni de la Marea Britanie, Franţa, Austro-Ungaria şi Rusia, care recunoscuseră faptul că Italia avea interese speciale în cele două provincii otomane din Nordul Africii: Cirenaica şi Tripoli. (Astăzi le cunoaştem sub numele de Libia.) Dacă statutul Africii de Nord se schimba, lucru cert în contextul crizei marocane din 1911, atunci Italia s-ar fi aflat într-o poziţie bună şi ar fi avut argumente solide pentru a-şi consolida într-o formă sau alta influenţa în Libia. În plus, achiziţionarea de colonii părea să fie un lucru mult mai simplu de înfăptuit decât celălalt vis al naţionaliştilor italieni — ocuparea regiunilor vorbitoare de limbă italiană, din Austro-Ungaria, precum marele port Trieste şi Trentino —, vis ce părea foarte îndepărtat, dacă nu chiar imposibil de realizat.[1290] În ceea ce privea Austro-Ungaria, aceasta era mai mult decât fericită să ştie că Italia avea să-şi direcţioneze atenţia spre ţărmul sudic al Mediteranei, şi să uite de Alpi şi Adriatică.[1291]

Însă încercările anterioare ale Italiei de a construi un imperiu eşuaseră crunt. Naţionaliştii italieni încă sufereau de pe urma anexării Tunisiei de către Franţa, în 1881. Istoria (după înfrângerea Cartaginei, Roma transformase regiunea în grânarul ei), geografia (coasta tunisiană se afla vizavi de Sicilia) şi emigraţia (în Tunisia locuiau circa 130 000 de italieni până la izbucnirea Primului Război Mondial) demonstrau că Tunisia aparţinea de Italia, şi nu de Franţa. Într-adevăr, Italia reuşise să obţină două mici colonii înapoiate în Eritreea şi Somalia, din Cornul Africii, dar încercarea ei de a ocupa Etiopia se soldase cu o înfrângere zdrobitoare în faţa etiopienilor, la Sadowa, în 1896. Această luptă a fost o mare umilinţă pentru Italia, care tânjea la un loc pe scena europeană şi internaţională.

Italia era o mare putere mai degrabă din curtoazie decât pe baza unor merite. Rămăsese în urmă la toate capitolele şi era şi cea mai săracă dintre acestea. Avea o populaţie de numai 35 de milioane de locuitori; vecina şi rivala sa, Austro-Ungaria, număra 50 de milioane de locuitori. Şi avea de suferit şi din cauza emigraţiei — numai în 1913, 873 00 de italieni au plecat din ţară.[1292] Avea o reţea feroviară subdezvoltată; era o ţară mai puţin industrializată şi mai agricolă decât celelalte puteri occidentale; cheltuia mai puţin pe armată decât toate puterile, inclusiv Rusia.[1293] Era o ţară nou formată, în care diferitele regiuni şi oraşe erau adesea, aşa cum sunt şi astăzi, mai loiale lor înselor decât Italiei. Între noile clase muncitoare şi angajaţii lor existau diviziuni acute, la fel şi între nord şi sud, precum şi între Biserica Catolică şi stat. În anii premergători lui 1914, personalitatea dominantă în politică a fost Giovanni Giolitti, un reformator liberal, care a încercat să modernizeze economia, societatea şi politica Italiei, însă clasele politice şi opinia publică au avut senzaţia că aceste

încercări au fost mai degrabă o improvizaţie, care nu a dat mare randament. La nivelurile cele mai înalte ale guvernului, oficiali de rang înalt, precum conducătorii militari şi cei civili, nu comunicau unii cu ceilalţi. De exemplu, şefii de stat-major ai Italiei nu cunoşteau condiţiile Triplei Alianţe, pentru susţinerea căreia ar fi putut într-o bună zi să pornească la război. Teoretic, regele se ocupa de afacerile externe şi de armată, dar de fapt Victor Emmanuel al III-lea, care îi urmase la tron tatălui său, asasinat la 1900, îşi lăsa de obicei miniştrii să acţioneze după bunul lor plac. Un bărbat mic de statură şi agitat, îşi dedica timpul preaiubitei sale familii, inclusiv soţiei sale muntenegrene, mult mai impozante, şi colecţiei sale de monede.

Străinii vizitau Italia pentru clima şi nenumăratele sale frumuseţi, dar se şi amuzau pe seama ei. Italienii erau consideraţi fermecători, haotici, copilăroşi, dar niciodată un popor care putea fi luat în serios. În chestiunile internaţionale, celelalte puteri, chiar şi aliaţii săi din Tripla Alianţă, aveau tendinţa de a trata Italia ca pe un element neglijabil. Pe parcursul crizei provocate de anexarea Bosniei, de exemplu, sugestiile Italiei pentru încheierea unui acord au fost respinse şi nimeni nu s-a gândit să-i ofere vreo compensaţie în Balcani. (Anul 1908 a fost deosebit de sumbru pentru Italia, din cauza înfiorătorului cutremur de la Messina.) Diplomaţii italieni, care se trăgeau de cele mai multe ori din vechi familii aristocratice sudiste, erau văzuţi de omologii lor străini ca oameni de cultură, care nu se pricepeau întotdeauna la negocieri complicate, în special când venea vorba despre chestiuni ce ţineau de comerţ sau economie. În plus, erau foarte conservatori, cel mai bun exemplu în acest sens fiind ambasadorul italian care detesta maşinile cu motor şi care venea mereu cu trăsura trasă de patru cai la reuniunile cu colegii săi austro-ungari de la Viena. Deşi Italia avea, de fapt, şi diplomaţi capabili, munca lor era îngreunată din cauza sărăciei; de cele mai multe ori, ambasadele nu dispuneau nici de echipamentul modern de bază, precum maşinile de scris.[1294]

Relaţiile externe ale Italiei erau decise, pe de o parte, de propria ei slăbiciune şi, pe de altă parte, de poziţia sa strategică. Avea posibili inamici de ambele părţi, şi pe uscat, şi pe mare; nesfârşita sa linie de coastă nu putea fi apărată în mod adecvat, iar marina recunoştea că nu putea proteja toate porturile importante. Armatele ei erau concentrate în nord, pentru a preîntâmpina atacuri din partea Franţei sau Austro-Ungariei, lucru care, la un moment dat, l-a făcut pe un deputat să afirme că ţeasta Italiei era protejată de o cască de oţel, dar că trupul îi era dezgolit.[1295] Conducătorii italieni aveau tendinţa de a fi suspicioşi, lucru de înţeles, de a vedea rea-voinţă în orice şi de a presupune, lucru nu tocmai just, că inamicii Italiei erau iraţionali şi pregătiţi să atace pe nepusă masă, fără să aibă vreun motiv anume. După 1900, dovezile cu privire la pregătirile de război demarate de Austro-Ungaria de-a lungul graniţei comune au alimentat temerile italienilor; anul 1911 a adus o perioadă de relaxare, căci Conrad a fost demis din funcţie, însă, după cum s-a dovedit, pentru o perioadă scurtă de timp.[1296] Pe măsură ce Europa se împărţea în

două blocuri de puteri, o serie întreagă de miniştri italieni de externe au încercat cu disperare să facă manevre între acestea. După cum a remarcat un deputat în faţa parlamentului, în 1907: „Loialitatea de netăgăduit faţă de Tripla Alianţă, prietenia sinceră cu Anglia şi Franţa şi relaţiile cordiale cu celelalte puteri stau la baza politicii noastre externe.”[1297]

Politica externă şi militară a Italiei erau una prudentă şi defensivă din necesitate, însă acest lucru nu îi împiedica pe naţionaliştii italieni să înceteze să viseze că lucrurile ar fi putut sta altfel şi că străinii se înşelau cu privire la Italia. Aceştia şi-au găsit oarecum consolarea în darwinismul social: soldaţii italieni, pentru că duceau o viaţă marcată de greutăţi, erau meniţi să fie mai duri decât francezii decadenţi sau blânzii austro-ungari.[1298] Şi mai important, naţionaliştii erau decişi să demonstreze că, prin unificare, se formase o ţară care funcţiona şi conta în lume. Guvernele italiene insistau ca Italia să fie prezentă la toate evenimentele externe majore; Italia a trimis o mână de soldaţi în China să se alăture forţei internaţionale care a înăbuşit Revolta Boxerilor în 1900.[1299] Şi, din moment ce, la 1900, puterile lumii aveau imperii, şi Italia trebuia să continue să şi-l construiască pe al ei. Opinia publică din Italia, care, la fel ca în alte ţări, devenea mai importantă odată cu răspândirea ziarelor şi dezvoltarea lobby-ului concentrat pe interese speciale, favoriza în principiu această atitudine. Nici măcar socialiştii, a căror retorică era antiimperialistă, nu se opuneau pe de-a întregul.

Pe parcursul verii anului 1911, pe măsură ce criza marocană se intensifica, Italia cunoştea o exacerbare a sentimentelor naţionaliste. Presa, societăţile coloniale şi naţionaliste discutau despre Libia. Din moment ce în acelaşi an se aniversau cincizeci de ani de la ultima etapă — de până atunci — a unificării Italiei, momentul era propice să se facă ceva şi mai copleşitor decât construirea giganticului memorial în onoarea lui Victor Emmanuel la Roma. Ministrul de externe, Antonino di San Giuliano, s-a întâlnit din întâmplare în acelaşi hotel cu şeful adjunct al statului-major, şi cei doi bărbaţi au discutat despre logistica invaziei. (Subtilul şi cinicul San Giuliano, care provenea, asemenea multora dintre colegii săi, din aristocraţia siciliană, se afla acolo din motive de sănătate; pentru nenumăratele sale boli dădea vina pe mama sa, că dusese o viaţă prea cinstită.)[1300] Când s-a întors la Roma, San Giuliano i-a spus lui Giolitti că momentul cel mai prielnic pentru a acţiona împotriva otomanilor în Libia era toamna sau primăvara. Cei doi au convenit asupra lunii septembrie şi nu s-au sinchisit să anunţe armata decât în ultimul moment.[1301]

Printr-o acţiune ce avea să primească numele de „politica stiletului”, pe 28 septembrie 1911, Italia i-a prezentat un ultimatum imposibil Imperiului Otoman şi a anunţat că, indiferent de context, indiferent de răspuns, trebuia să meargă înainte şi să anexeze cele două provincii ale Libiei. Navele italiene erau deja pregătite de plecare. Italia s-a folosit de pretextul apărării intereselor şi cetăţenilor italieni, susţinut de nişte dovezi care nu pot fi descrise decât ca fiind neconcludente. De exemplu, San Giuliano i-a spus ambasadorului britanic la Roma că aprovizionarea morilor italieneşti

de vânt de la Tripoli era îngreunată de producătorii locali de grâu din cauza intrigilor autorităţilor otomane.[1302] Stânga italiană a cerut organizarea de greve în semn de protest, dar, după cum a raportat ambasadorul britanic la Londra, „părerile sunt împărţite chiar şi în cadrul partidelor socialiste, iar tulburările sunt şovăielnice.”[1303]

Reichstag-ul german a descris invazia germană ca fiind „un act de piraterie”, iar opinia publică din afara Italiei a fost în mare parte de acord cu acest lucru, în special în momentul în care războiul a continuat, iar italienii au adoptat metode din ce în ce mai brutale pentru a înăbuşi revoltele regionale extinse.[1304] A Doua Internaţională a condamnat Italia, dar nu a arătat mare simpatie pentru Imperiul Otoman, despre care se credea că era înapoiat şi că avea mare nevoie să fie civilizat.[1305] Celelalte puteri nu erau dispuse să intervină, temându-se să nu îndepărteze Italia, care ar fi putut să se alăture rivalilor lor. Grey, care spera să îndepărteze Italia de Tripla Alianţă, i-a spus ambasadorului italian că spera „ca Italia să ducă la bun sfârşit această acţiune, în aşa fel încât consecinţele să fie cât mai limitate şi mai puţin stânjenitoare posibil”. În momentul în care ambasadorul italian a întrebat ce intenţiona să facă Marea Britanie, Grey a răspuns că el vorbea „din punctul de vedere al nonintervenţiei”.[1306] Nici în momentul în care italienii au ocupat insulele Rhodos şi Dodecanez, de pe coasta Asiei Mici, puterile nu au avut o reacţie puternică. San Giuliano a promis să renunţe la insule după ce ultimul soldat otoman părăsea Libia, dar acea zi nu a sosit înainte de 1914.

Italienii au plătit un preţ scump pentru cuceririle lor, care s-au soldat cu un deficit bugetar enorm şi rănirea sau moartea a circa 8 000 de soldaţi în primul an de lupte. Acelaşi lucru este valabil şi pentru locuitorii Libiei, de atunci şi de mai târziu. Rezistenţa opusă de aceştia a continuat până în anii '20, când noul conducător al Italiei, Benito Mussolini, i-a pus capăt în cel mai brutal mod, cu preţul morţii a 50 000 de libieni. Stăpânirea otomană fusese relativ blândă şi permisivă, dar, sub italieni, Libia, care a ajuns să includă şi teritorii din interiorul continentului, a regresat. Diferitele regiuni ale coloniei, care aveau istorii şi culturi diferite, nu s-au unit niciodată pe de-a întregul în cadrul unei singure ţări, iar Libia de astăzi încă plăteşte preţul acestor acţiuni, căci rivalităţile regionale şi tribale nu au încetat. Şi Europa a plătit un preţ mare pentru agresiunea Italiei. Acordul tacit dintre marile puteri, conform căruia Imperiul Otoman trebuia prezervat, era acum pus sub semnul întrebării. După cum i-a spus prim-ministrul român ambasadorului austro-ungar în acea toamnă: „Doi pot conduce dansul, dar la sfârşit li se alătură mulţi alţii.”[1307] Kaiserul Wilhelm, care se afla la cabana sa preferată de vânătoare de la Rominten în momentul în care au atacat italienii, a prezis că mai multe ţări aveau să profite de pe urma slăbiciunii Imperiului Otoman, fie pentru a redeschide discuţia cu privire la deţinerea controlului asupra strâmtorilor, fie pentru a acapara teritorii în Balcani. Acest lucru însemna, se temea el, „începutul unui război mondial, cu toate terorile sale”.[1308] Prima dovadă cum că avea

dreptate nu a întârziat să apară în anul următor, când naţiunile balcanice şi-au unit forţele împotriva Imperiului Otoman.

În 1911, cu puţin timp înainte de Crăciun, Sir Edward Goschen, ambasadorul britanic la Berlin, transmitea către Londra că luase cina cu Bethmann. Cei doi au discutat prietenos despre evenimentele survenite în anul precedent. Ambasadorul l-a întrebat pe Bethmann dacă mai avusese timp în ultima vreme să interpreteze sonatele lui Beethoven, aşa cum făcea de obicei înainte să meargă la culcare. „Dragul meu prieten", a replicat Bethmann, „nouă ne place muzica clasică, ne plac armoniile ei clare şi simple; cum să interpretez muzica aceasta preaiubită, când aerul este plin de disonanţe moderne?" Goschen a obiectat spunând că „până şi vechii compozitori foloseau disonanţe care formau mai apoi armonii şi că acestea din urmă sunau şi mai dulce după disonanţele care le precedau". Bethmann l-a aprobat, adăugând: „În muzica modernă, la fel ca în atmosfera politică actuală, disonanţele predomină."[1309] Noul an avea să aducă noi discordanţe ce urmau să zdruncine nervii Europei, de această dată chiar în Europa, în prima serie a Războaielor Balcanice.

(o) ▬▬▬▬▬

[1211] Barraclough, From Agadir to Armageddon, 1–2.

[1212] Mortimer, „Commercial Interests and German Diplomacy", 454.

[1213] Barraclough, From Agadir to Armageddon, 2; Cecil, Albert Ballin, 178; Massie, Dreadnought, 725–7.

[1214] Fesser, Der Traum vom Platz, 141; Fischer, War of Illusions, 74–5.

[1215] Barraclough, From Agadir to Armageddon, 31–2.

[1216] Keiger, „Jules Cambon", 642–3; Keiger, France and the Origins, 31–3.

[1217] Hewitson, „Germany and France", 591.

[1218] Berghahn, Germany and the Approach of War, 94.

[1219] Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. III, 12.

[1220] Cecil, Albert Ballin, 122–3.

[1221] Jarausch, The Enigmatic Chancellor, 16.

[1222] Ibid., 43.

[1223] Ibid., 29n34.

[1224] Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. III, 19.

[1225] Cecil, Albert Ballin, 122–3.

[1226] Jarausch, The Enigmatic Chancellor, 68.

[1227] Ibid., 25–7.

[1228] Ibid., 27–9.

[1229] Ibid., 122.

[1230] Fuller, Strategy and Power in Russia, 422.

[1231] Kessler, Journey to the Abyss, 509.

[1232] Rathenau and von Strandmann, Walther Rathenau, 134.

[1233] Jarausch, The Enigmatic Chancellor, 121.

[1234] Spitzemberg, Das Tagebuch, 545.

[1235] Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. II, 464.

[1236] Cecil, German Diplomatic Service, 310–12.

[1237] Jarausch, The Enigmatic Chancellor, 123.

[1238] Herrmann, The Arming of Europe, 160.

[1239] Allain, Joseph Caillaux, 371–7.

[1240] Hewitson, „Germany and France”, 592–4.

[1241] Williamson, Politics of Grand Strategy, 143.

[1242] Barraclough, From Agadir to Armageddon, 127–8.

[1243] Stevenson, Armaments, 183.

[1244] Jarausch, The Enigmatic Chancellor, 124; Mommsen, „Domestic Factors”, 23.

[1245] Crampton, „August Bebel and the British”, 221–2.

[1246] Keiger, France and the Origins, 35.

[1247] Messimy, Mes Souvenirs, 64–5.

[1248] Ibid., 60.

[1249] Ibid.

[1250] Keiger, „Jules Cambon”, 646; Keiger, France and the Origins, 35.

[1251] Herrmann, The Arming of Europe, 153.

[1252] Steiner and Neilson, Britain and the Origins, 75.

[1253] Neilson, Britain and the Last Tsar, 321.

[1254] Rose, King George V, 165–6.

[1255] Weinroth, „The British Radicals”, 664.

[1256] Neilson, Britain and the Last Tsar, 318.

[1257] Wilson, „The Agadir Crisis”, 514–15; Dockrill, „British Policy”, 274–5.

[1258] BD, vol. VII, 392, pp. 371–3.

[1259] The Times, 22 iulie 1911.

[1260] Redlich, Schicksalsjahre Österreichs, 95–6.

[1261] Fesser, Der Traum vom Platz, 145; Balfour, The Kaiser and His Times, 313–14.

[1262] Callwell, Field-Marshal Sir Henry Wilson, vol. I, 97–8.

[1263] Marder, From the Dreadnought to Scapa Flow, 244–6.

[1264] Eubank, Paul Cambon, 139; Messimy, Mes Souvenirs, 61.

[1265] Jeffery, Field Marshal Sir Henry Wilson, 99–100.

[1266] Riezler, Tagebücher, Aufsätze, Dokumente, 180.

[1267] Mombauer, Helmuth von Moltke, 124.

[1268] Barraclough, From Agadir to Armageddon, 135.

[1269] Fischer, War of Illusions, 83.

[1270] Rathenau and von Strandmann, Walther Rathenau, 157.

[1271] Rathenau and von Strandmann, Walther Rathenau, 157.

[1272] Eubank, Paul Cambon, 141.

[1273] Grey, Twenty-five Years, vol. I, 233.

[1274] Stieve, Der diplomatische Schriftwechsel Iswolskis, 194–5.

[1275] Steiner and Neilson, Britain and the Origins, 79–80.

[1276] Ibid., 80–81.

[1277] Messimy, Mes Souvenirs, 68.

[1278] Krumeich, Armaments and Politics, 21–9.

[1279] Schmidt, Frankreichs Aussenpolitik, 217–21.

[1280] Jarausch, The Enigmatic Chancellor, 124.

[1281] Beyens, Germany before the War, 61.

[1282] Fesser, Der Traum vom Platz, 148.

[1283] Craig, The Politics of the Prussian Army, 291.

[1284] Mombauer, Helmuth von Moltke, 125.

[1285] Ritter, The Sword and the Sceptre, 172.

[1286] Epkenhans, Tirpitz, versiune Kindle, loc. 852–9.

[1287] Röhl, „Admiral von Müller”, 656.

[1288] Herwig, „Imperial Germany”, 81–2; Mombauer, Helmuth von Moltke, 131.

[1289] Herrmann, The Arming of Europe, 161–6.

[1290] Bosworth, Italy and the Approach, 57.

[1291] Albertini, The Origins of the War, vol. I, 342.

[1292] Bosworth, „Britain and Italy’s Acquisition”, 683.

[1293] Bosworth, Italy and the Approach, 10.

[1294] Ibid., 38–9.

[1295] Gooch, „Italy before 1915”, 222.

[1296] Ibid., 225–8.

[1297] Ibid., 206.

[1298] Bosworth, Italy and the Approach, 6–8; Gooch, „Italy before 1915”, 216–17.

[1299] Bosworth, Italy and the Approach, 34.

[1300] Ibid., 36.

[1301] Gooch, „Italy before 1915”, 209.

[1302] BD, vol. IX, part 1, 257, pp. 289–91.

[1303] BD, vol. IX, part 1, 241, pp. 278–9.

[1304] Barraclough, From Agadir to Armageddon, 143–4.

[1305] Haupt, Socialism and the Great War, 58–62.

[1306] BD, vol. IX, part 1, 250, p. 284.

[1307] Rossos, Russia and the Balkans, 35.

[1308] Albertini, The Origins of the War, vol. I, 346; Barraclough, From Agadir to Armageddon, 144–5.

[1309] BD, vol. VII, 763, pp. 788–9.

Primul Război Balcanic

Chiar de Anul Nou, în 1912, Paul Cambon, ambasadorul Franţei la Londra, îi scria fratelui său aflat la Berlin: „Oare ce ne rezevă anul acesta? Sper că marile conflicte vor fi evitate.”[1310] Şi Jules se temea de lunile ce aveau să vină:

sănătatea şubredă a împăratului Austriei, planurile de perspectivă atribuite Moştenitorului Legal, războiul din Tripoli, dorinţa guvernului italian de a ieşi din dificultăţile pe care şi le provocase singur prin faptul că încurcase disputele altora cu cele ale ţării sale, ambiţiile Bulgariei, ameninţarea revoltelor din Macedonia, greutăţile din Persia, şocul adus datoriei Chinei, toate acestea atrăgeau atenţia asupra tulburărilor grave ce aveau să apară în viitorul apropiat şi unica speranţă era aceea că pericolul era atât de mare, încât avea să fie evitat.[1311]

Se prea poate să fi vorbit şi despre rivalitatea dintre Marea Britanie şi Germania sau despre temerile reciproce şi ostilitatea dintre Rusia şi Austro-Ungaria. Însă cele mai mari pericole aveau să se ivească în Balcani: două războaie între naţiunile balcanice, primul în 1912 şi al doilea în 1913, aproape că au angrenat şi marile puteri. Diplomaţia, bluful şi politica pe marginea prăpastiei au salvat într-un final pacea, dar, deşi europenii nu aveau cum să o ştie, acei ani nu erau decât o repetiţie generală pentru vara lui 1914. Aşa cum se spune în teatru, dacă acea ultimă repetiţie decurge bine, seara premierei are să fie un dezastru.

Statele balcanice, de la Grecia în sud până la Serbia, Bulgaria şi România în nord, erau rudele mai sărace al Europei, cu puţine resurse naturale, o infrastructură subdezvoltată şi o industrie şi un comerţ aflate la început pe calea modernităţii. În 1912, capitala Serbiei, Belgrad, era un mic oraş de provincie, care de abia începea să-şi paveze străzile cu scânduri de lemn şi avea un singur hotel bun. În România, unde, potrivit mitului naţional, locuitorii ţării erau un popor latin, descendent al legiunilor romane, Bucureştiul aspira să fie Parisul Balcanilor. Clasele superioare, care vorbeau franceza şi purtau cele mai noi articole de îmbrăcăminte franţuzeşti, erau admiratoare înfocate ale „Parisului de noapte”, după cum a spus un ager jurnalist rus. Leon Troţki, exilat din Rusia din cauza activităţilor sale revoluţionare, a stat la Bucureşti în calitate de corespondent, semnând cu pseudonim, pentru un important ziar din Kiev. Femei elegante şi ofiţeri de armată extraordinar de bine îmbrăcaţi se plimbau agale pe bulevardele Bucureştiului, scria el, iar la intersecţii erau amenajate pissoir-uri, exact ca la Paris. Însă diferenţele erau mult mai mari decât asemănările, de la taximetriştii eunuci (provenind dintr-o sectă în care bărbaţii erau castraţi după ce făceau doi copii) până la ţiganii care cântau la vioară în cluburi de noapte sau copiii desculţi care cerşeau pe străzi.[1312] În Muntenegru, capitala era doar un sat mai mare, iar noul palat regal arăta ca un internat german. (Vechiul palat, Biljarda, fusese numit

după masa de biliard cărată pe munţi de pe ţărmul mării.) Regele, Nicolae al II-lea, şedea adesea sub unul dintre puţinii copaci din ţara sa cu relief muntos, pentru a le prezenta supuşilor săi propria sa versiune asupra dreptăţii. Era ataşat de Italia şi Rusia prin legături de familie — o fiică de-a lui se căsătorise cu regele Italiei şi celelalte două erau soţiile unor mari duci ruşi —, însă politica sa externă oglindea de obicei interesele acelei puteri europene care tocmai îi plătise o sumă importantă de bani. „Maiestatea Voastră”, i-a spus Conrad lui Franz Joseph în 1912, „regele Nicolae îmi aminteşte de un candelabru.” Împăratul a fost amuzat de explicaţia lui Conrad: „Uitaţi-vă, stă cu braţele deschise, aşteptând întotdeauna ca cineva să-i dea ceva.”[1313]

În 1910, România, la acea vreme o ţară mult mai mică decât cea pe care o cunoaştem astăzi, număra mai puţin de 7 milioane de locuitori, Bulgaria, circa 4 milioane, iar Serbia în jur de 3 milioane. Muntenegru avea numai 250 000 de locuitori. („Această zbârcitură izolată a lumii”, a spus un nefericit diplomat austro-ungar, care slujise în capitala Cetinje, înainte de Primul Război Mondial.)[1314] Anii de stăpânire otomană lăsaseră în urmă nişte societăţi în mare parte agricole şi profund conservatoare, deşi aristocraţia latifundiară şi mica burghezie aspirau din ce în ce mai des la valorile occidentale şi moderne. Apăruseră partide politice, care se autointitulau conservatoare, liberale sau radicaliste şi chiar socialiste, dar în spatele acestor etichetări se afla o reţea demodată de legături de familie, regionale sau etnice, sau o pură autocraţie. În Muntenegru, singura ţară din Balcani care nu devenise parte a Imperiului Otoman graţie reliefului său muntos, Nicolae se juca cu o constituţie pe care o retrăgea pur şi simplu ori de câte ori se plictisea de politică; opoziţia, dacă exista, şi câteodată chiar şi susţinătorii săi loiali erau arestaţi sau executaţi după bunul său plac. În Serbia, radicaliştii şi în special conducătorul lor, Nikola Pašić, erau norocoşi şi aveau de-a face cu un rege slab, Petru, dar atât în Bulgaria, cât şi în România regi mai puternici, ambii importaţi din Germania, dominau politica.

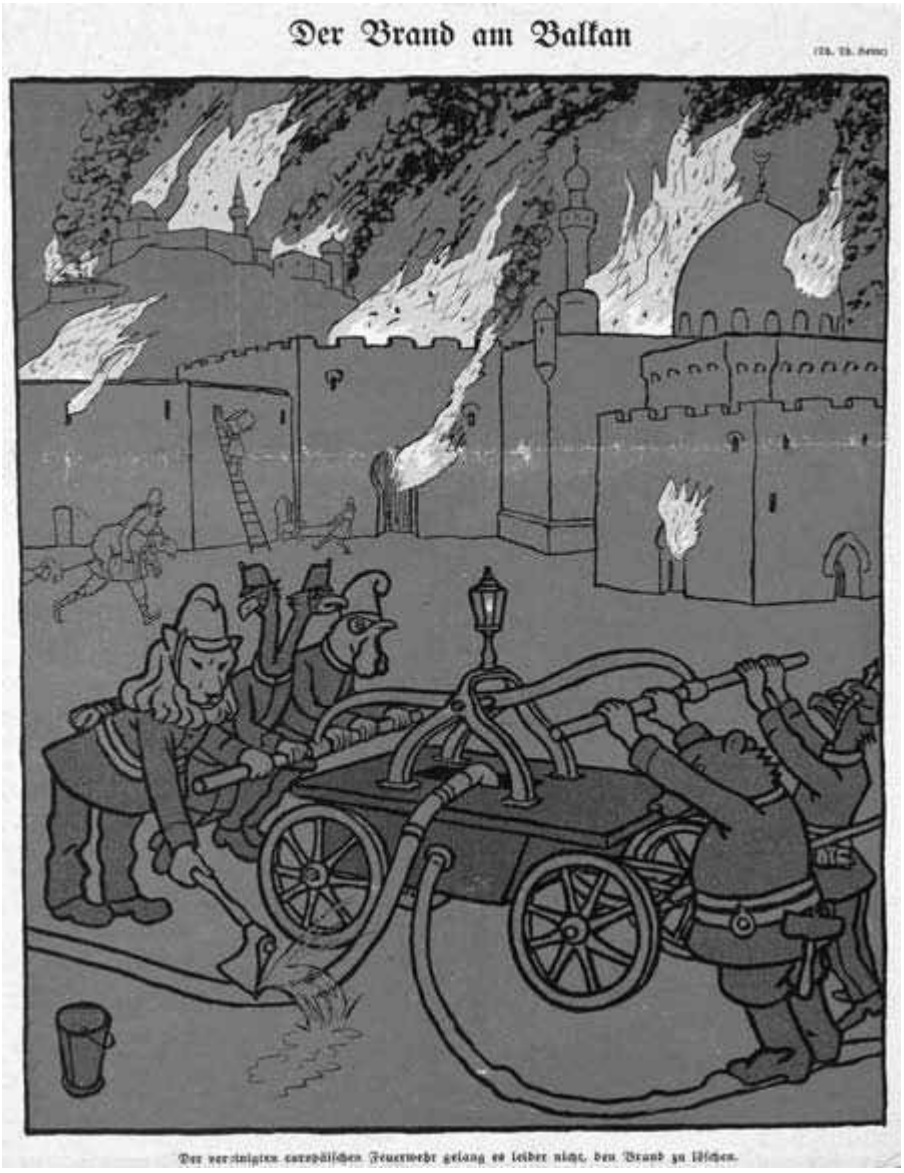

16. Balcanii erau butoiul cu pulbere al Europei, în care ambiţiile marilor puteri se amestecau cu rivalităţile dintre naţiunile balcanice. În 1912, puterile din Balcani s-au unit o scurtă perioadă de timp pentru a ocupa o mare parte a restului teritoriului european al Imperiului Otoman, însă, nu după multă vreme, au început să se certe pe pradă. Marile puteri au încercat, pentru ultima dată, să impună pacea, dar, după cum spune şi legenda imaginii, „Din păcate, brigada unită a pompierilor europeni nu a reuşit să stingă focul”.

Pentru restul Europei, statele balcanice erau un fel de subiect de glumă sau decorul unor poveşti de dragoste, precum Prizonierul din Zenda, sau a unor operete (Muntenegru a fost sursa de inspiraţie pentru Văduva veselă), însă politicile duse de acestea erau extrem de serioase — şi adesea chiar mortale, cu comploturi teroriste, violenţă şi asasinate. În 1903, predecesorul antipatizat al regelui Petru al Serbiei şi soţia sa, la fel de detestată, au fost aruncaţi de la fereastra palatului lor, iar corpurile lor neînsufleţite tăiate bucăţi. Nicolae al Muntenegrului îi ura pe Pašić şi pe

colegii săi radicalişti, pentru că, aşa cum suspecta, pe bună dreptate, aceştia trimiseseră pe urmele lui asasini înarmaţi cu bombe. Răspândirea curentelor naţionaliste sudase popoarele, dar îi şi dezbinase pe ortodocşi de catolici sau musulmani, pe albanezi de slavi şi pe croaţi, sârbi, sloveni, bulgari sau macedoneni, unii faţă de ceilalţi. Deşi popoarele balcanice convieţuiseră şi se contopiseră, adesea de-a lungul unor lungi perioade de pace pe parcursul secolelor, formarea statelor naţionale din secolul al XIX-lea fusese de mult prea multe ori acompaniată de incendierea satelor, masacre, expulzarea minorităţilor sau vendete de durată.

Politicienii care ajunseseră la putere făcând apel la naţionalism şi promiţând glorie naţională descopereau că erau prinşi adesea în ghearele unor forţe pe care nu le puteau stăpâni întotdeauna. Societăţile secrete — care se formaseră inspirându-se dintr-un amestec eclectic de francmasonerie, societatea clandestină a carbonarilor, care luptase pentru unificarea Italiei, terorism, care de curând înspăimântase o mare parte a Europei, şi vechea haiducie — proliferau în Balcani, infiltrându-se în instituţiile civile şi militare ale statelor. Organizaţia Revoluţionară Internă Macedoneană (ORIM) vorbea despre o Macedonie pentru macedoneni, dar foarte mulţi suspectau că, de fapt, aceasta colabora cu naţionaliştii bulgari pentru formarea unei Bulgarii mai Mari, ce avea să includă şi Macedonia. În Serbia, guvernul şi armata erau pline de susţinători ai Narodna Odbrana (Apărarea Naţională), înfiinţată în timpul crizei bosniace, şi variantei ei şi mai extremiste, Mâna Neagră. În Primul Război Balcanic, ofiţerii au refuzat în repetate rânduri să dea ascultare propriului guvern, ocupând, spre exemplu, oraşul Monastir (pe care Serbia îl promisese Bulgariei printr-un tratat secret), în speranţa că apoi avea să-i fie imposibil să-l predea.[1315] Deşi autorităţile otomane şi austro-ungare au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a suprima toate activităţile revoluţionare şi cea mai mare parte a activităţii politice a supuşilor slavi din sud sau albanezi din cadrul imperiului, ele duceau totuşi o luptă anevoioasă, îndeosebi pentru că o mare parte a conspiraţiilor şi terorismului intern era susţinută din afară. Studenţii bosniaci de la Universitatea din Viena, de exemplu, au format o societate secretă ca răspuns la anexarea ţării lor de baştină. „Dacă Austro-Ungaria doreşte să ne înghită”, au spus ei, „îi vom roade stomacul”, şi nenumăraţi studenţi au trecut graniţa, plecând în Serbia pentru instrucţie militară.[1316]

Tinerele generaţii care erau atrase de societăţile secrete erau adesea mai extremiste decât părinţii şi intrau frecvent în dezacord cu aceştia. „Părinţii noştri, tiranii noştri”, spunea un naţionalist radicalist bosniac, „au creat această lume după modelul lor şi acum ne obligă să trăim în ea.”[1317] Tinerii membri ai societăţilor erau îndrăgostiţi de violenţă şi pregătiţi să-şi distrugă până şi propriile valori şi instituţii tradiţionale pentru a construi o Serbie, Grecie sau Bulgarie Mare. (Chiar dacă nu-l citiseră pe Nietzsche, deşi mulţi dintre ei o făcuseră, şi ei auziseră că Dumnezeu murise şi că civilizaţia europeană trebuia distrusă pentru a elibera omenirea.) În ultimii ani de dinaintea lui 1914, autorităţile din statele balcanice fie au tolerat,

fie au fost neputincioase în faţa activităţilor propriilor tineri radicalişti, care asasinau sau puneau la cale atacuri teroriste împotriva oficialilor otomani şi austro-ungari, consideraţi asupritori ai slavilor, sau împotriva propriilor conducători, despre care credeau că nu erau suficient de devotaţi cauzei naţionaliste, sau pur şi simplu împotriva unor cetăţeni obişnuiţi, care nu erau de religia sau etnia potrivită şi care se aflau în locul nepotrivit. În 1910, când Franz Joseph a vizitat Bosnia, a fost pus la cale un complot pentru asasinarea sa; şi în Croaţia au avut loc încercări, unele încununate de succes, de a ucide oficiali habsburgi.

În primii ani de independenţă, statele balcanice se mulţumiseră — sau cel puţin se simţiseră obligate — să asculte de marile puteri europene. Iar acestea, în special Rusia şi Austro-Ungaria, înainte ca relaţia dintre acestea să se răcească după anexarea Bosniei, doreau să păstreze statu-quoul în Balcani, respectiv să menţină controlul Imperiului Otoman asupra teritoriilor europene pe care acesta le mai deţinea. Pe parcursul ultimelor decenii ale secolului al XIX-lea însă, declinul evident al Imperiului Otomani a încurajat mulţi conducători din Balcani să acţioneze pentru rezolvarea acestei situaţii. În numele protejării creştinilor încă aflaţi sub conducere otomană în Macedonia şi în alte părţi, Serbia, Bulgaria şi Grecia au trimis bani, arme şi agenţi pentru a întări rezistenţa. Ascensiunea Tinerilor Turci şi politica lor de redobândire a controlului asupra pământurilor otomane (şi de otomanizare a acestora) a alarmat — iar acest lucru nu este deloc surprinzător — statele balcanice şi supuşii creştini aflaţi sub stăpânire otomană. Până în 1910, albanezii, atât creştinii, cât şi musulmanii, prin tradiţie loiali conducătorilor otomani, se revoltau făţiş. În anul următor, revoluţionarii albanezi şi-au unit forţele cu omologii lor macedoneni. Autorităţile otomane au înăbuşit violent revolta, fapt ce nu a făcut decât să alimenteze alte tulburări şi violenţe. În toamna lui 1911, războiul declanşat de Italia împotriva Imperiului Otoman a dat naştere unor noi revolte ale creştinilor. În luna decembrie a aceluiaşi an, în Macedonia, o serie de explozii a distrus secţii de poliţie şi moschei. În replică, mulţimi de musulmani i-au atacat pe bulgarii din regiune. În toate statele balcanice independente au avut loc mitinguri de protest şi demonstraţii împotriva otomanilor.[1318]

Conducătorii din Balcani s-au plâns în mod deschis că nu mai puteau avea încredere în marile puteri pentru a-i proteja pe creştinii aflaţi sub stăpânire otomană şi au sugerat că poate ar fi venit vremea să ia atitudine. De ce să menţinem statu-quoul în Balcani, l-a întrebat un politician sârb de seamă pe Troţki: „Unde era statu-quoul când Austria a anexat Bosnia şi Herţegovina? De ce nu au apărat marile puteri statu-quoul când Italia a ocupat Tripoli?” Şi de ce să fie statele balcanice tratate de parcă nu ar fi făcut parte din Europa, ci mai degrabă ar fi avut rangul Marocului?[1319] Exista o şansă, a recunoscut ministrul de externe al Serbiei ambasadorului britanic la Belgrad, ca Austro-Ungaria să intervină dacă oricare dintre statele balcanice ar fi intenţionat să ocupe teritoriu otoman, dar, în ceea ce-l privea pe el, Milovan Milovanović, pentru Serbia era mai bine să

moară în luptă. Dacă Austro-Ungaria se extindea la sud în Balcani, s-ar fi terminat oricum cu regatul independent al Serbiei.[1320]

Mândria, ambiţiile naţionaliste, tentaţia reprezentată de un imperiu în declin, în imediata lor vecinătate, toate aceste lucruri au unit naţiunile balcanice — pentru o scurtă perioadă de timp, după cum s-a dovedit — pentru a izgoni Imperiul Otoman din teritoriile europene rămase. Începând cu toamna lui 1911, soli au început să circule în secret între capitalele statelor balcanice şi să se întâlnească, întâmplător chipurile, în diferite oraşe europene. Rusia, în special ambasadorul rus la Constantinopol, promova de mult timp ideea unei Ligi Balcanice, care să includă şi Imperiul Otoman, şi care, după cum se spera, avea să ofere stabilitate în regiune şi să blocheze răspândirea influenţei germane şi austro-ungare la sud şi est. Însă statele balcanice, a căror dorinţă de a prăda Imperiul Otoman devenea din ce în ce mai clară, nici nu voiau să audă de aşa ceva. Sazonov, care i-a urmat lui Izvolski în 1910 la conducerea Ministerului de Externe, a încercat să unească Bulgaria, Serbia, Muntenegru şi Grecia într-o alianţă care să acţioneze sub forma unei bariere în faţa încercărilor Austro-Ungariei de a se extinde la sud, în cazul în care Imperiul Otoman se prăbuşea.[1321]

În toamna lui 1911, colapsul părea iminent. Serbia şi Bulgaria discutaseră ocazional încă din 1904 despre încheierea unui parteneriat, sub diferite forme, însă bulgarii, conduşi de ţarul Ferdinand, preferaseră întotdeauna să aibă mână liberă. Acum convorbirile căpătau un caracter imperios. A contribuit, de asemenea, şi faptul că noul guvern format la Sofia, capitala Bulgariei, era prorus şi mai puţin predispus să-şi facă griji că ar fi ofensat Austro-Ungaria. Marea Britanie şi Franţa, care fuseseră avertizate de Rusia că se petrecea ceva, nu se opuneau unei relaţii mai apropiate între cele două state balcanice. Partenerii săi din Antantă împărtăşeau speranţele Rusiei cu privire la găsirea unei soluţii ieftine, locale, de a controla extinderea germană şi austro-ungară în Imperiul Otoman.[1322] La Sofia şi la Belgrad, Anatol Nekliudov şi Hartwig, ambasadorii ruşi, au depus eforturi asidue pentru a-i reuni pe bulgari şi sârbi. Cel puţin Nekliudov prevedea o posibilă problemă; „Uniunea dintre Bulgaria şi Serbia presupune un element periculos — tentaţia de a folosi alianţa în scopuri ofensive.”[1323]

Hartwig nu-şi făcea asemenea griji. Din momentul în care sosise la Belgrad în 1909, devenise un susţinător înfocat al cauzei sârbe. A devenit rapid un element indispensabil de pe scena politică; toată lumea se consulta cu el, începând cu regele, iar în fiecare dimineaţă biroul lui era plin de membri de seamă ai societăţii sârbe. El şi Pašić erau deosebit de apropiaţi şi a fost suficient un simplu semn pentru ca Hartwig să-l facă pe conducătorul sârb să-şi dea seama că nu trebuia să ia în serios avertismentele Rusiei de a se comporta prudent. În momentul în care Sazonov a trimis un mesaj prin care îndemna guvernul sârb să ducă o politică externă moderată, Hartwig a citit solemn mesajul cu voce tare: „Ai terminat, mon cher ami?”, a întrebat Pašić. „Prea bine! C’est bien. Nous pouvons maintenant causer sérieusement!” [Acum putem discuta serios.][1324] Sazonov era îngrijorat în

ceea ce-l privea pe Hartwig, dar nu avea puterea de a-l rechema la Sankt Petersburg, probabil şi pentru că soţia lui Hartwig avea relaţii bune la Curte şi printre cercurile panslaviste din Rusia.

La sfârşitul lui septembrie 1911, bulgarii le-au comunicat ruşilor că erau pregătiţi să negocieze mai întâi tratatul cu Serbia, şi apoi cel cu Muntenegru şi Grecia. Un membru de seamă al guvernului bulgar i-a spus lui Nekliudov că Bulgaria şi Serbia trebuiau să se susţină reciproc, nu numai pentru a-i proteja pe creştinii din Imperiul Otoman, dar şi pentru a rămâne independente faţă de Puterile Centrale.[1325] Sazonov, care se recupera la Davos după o boală gravă, a fost încântat când Nekliudov i-a comunicat veştile. „Ei bine”, a exclamat Sazonov, „dar acest lucru este minunat! Măcar de s-ar realiza! O cooperare strânsă între Serbia şi Bulgaria în sfera politică şi economică; 500 de mii de baionete care să protejeze Balcanii — dar acest lucru ar tăia pe vecie calea extinderii germane, invaziei austriece!”[1326] A mai fost nevoie de alte şapte luni pentru a pune la punct detaliile acordului. Ca un semn prevestitor al problemelor ce aveau să apară între noii aliaţi, principala dificultate a fost reprezentată de împărţirea teritoriilor macedonene, chiar şi a celor mai mici sate, în care revendicările bulgare se suprapuneau cu cele sârbe.[1327] Tratatul, care a fost în cele din urmă semnat în martie 1912, conţinea clauze secrete direcţionate împotriva Imperiului Otoman şi îi conferea Rusiei puterea de arbitru în orice viitoare dispută cu privire la împărţirea Macedoniei. De asemenea, Bulgaria promitea să susţină Serbia dacă avea să intre în război cu Austro-Ungaria.

În acest moment, diplomaţii străini auzeau zvonuri cu privire la noua alianţă, iar în presă începeau să apară tot felul de articole. Sazonov i-a asigurat prietenos pe partenerii de alianţă ai Rusiei că tratatul era unul pur defensiv şi că Rusia avea să-şi folosească influenţa pentru a se asigura că rămânea astfel. Germania şi Austro-Ungaria nu s-au arătat iniţial îngrijorate.[1328] Însă în primăvara lui 1912, în momentul în care detaliile clauzelor secrete au ieşit la iveală, marile puteri au început să suspecteze că miza era mai mare decât un simplu aranjament defensiv. „Este evident”, i-a scris Nicolson, acum subsecretar permanent al Ministerului de Externe, unui diplomat britanic de la Sankt Petersbug, „că s-a decis deja împărţirea comorilor Macedoniei.” Sazonov era probabil un pic prea cutezător, s-a plâns Nicolson, dar nu ar fi fost adecvat să declare în public acest lucru, din moment ce Marea Britanie avea nevoie să păstreze cele mai bune relaţii cu Rusia.[1329]

Îngrijorarea internaţională s-a amplificat în momentul în care a devenit evident că bulgarii şi grecii, dezbinaţi multă vreme din cauza ambiţiilor lor rivale în Macedonia, începeau să se apropie la rândul lor. Noul prim-ministru grec, Eleutherios Venizelos, era hotărât să elibereze insula Creta de sub stăpânire otomană şi era pregătit să sacrifice interesele Greciei în Macedonia, cel puţin pentru moment, pentru a câştiga aliaţi. În mai, s-a semnat un tratat între Bulgaria şi Grecia — calificat din nou, bineînţeles, ca fiind pur defensiv —, care a pus încă o piatră de temelie în procesul de

formare a ligii statelor balcanice împotriva Imperiului Otoman. Bulgarii şi muntenegrenii au găsit un bun prilej de a discuta luna următoare, în mod ironic în măreţul palat al Habsburgilor, Hofburg, în timp ce ambii lor regi, Ferdinand şi Nicolae, se aflau în vizită la Franz Joseph. Acordul la care s-a ajuns mai târziu în acea vară nu mai invoca niciun pretext defensiv şi considera de la sine înţeles un război împotriva Imperiului Otoman. La sfârşitul lui septembrie, Serbia şi Muntenegru au semnat o alianţă. Liga Balcanică era acum completă, iar în centrul ei se afla Bulgaria.

Imperiul Otoman însuşi părea să-şi dea ultima suflare. La Constantinopol, Tinerii Turci au fost daţi afară din guvern, la începutul verii, de ofiţeri de armată de dreapta, care mai apoi s-au dovedit incapabili de a restabili ordinea. Revolta din Albania lua amploare, iar ciclul de tulburări şi violenţe din Macedonia continua. În august, într-o piaţă a explodat o bombă ucigând mai mulţi trecători inocenţi. Poliţia otomană s-a panicat şi a deschis focul împotriva mulţimilor adunate la faţa locului. Peste o sută de persoane, în mare parte bulgari, au fost ucise. În Bulgaria, cetăţenii i-au cerut guvernului să intervină pentru a elibera Macedonia. Otomanii şi-au mobilizat forţele la graniţa de sud a Macedoniei, iar membrii Ligii Balcanice au făcut acelaşi lucru, câteva zile mai târziu. În acest moment, Rusia încerca, fără succes, să-şi ţină în frâu protejaţii. Celelalte mari puteri s-au trezit din starea de complezenţă şi, după o serie de discuţii pripite, s-a decis ca Rusia şi Austro-Ungaria să intervină în numele a ceea ce mai rămăsese din Concertul European pentru a preveni statele balcanice şi Imperiul Otoman să nu pornească la război. Puterile au declarat ferm că nu aveau să accepte schimbări teritoriale în Balcani, ca urmare a războiului. Un diplomat francez de la Sankt Petersburg a fost ceva mai realist: „Pentru prima dată în istoria problemei estice, statele mici au dobândit o poziţie atât de independentă faţă de Marile Puteri, încât se simt capabile să acţioneze pe de-a întregul fără ele şi chiar să le ia sub îndrumarea lor.”[1330]

Pe 8 octombrie, zi în care avertismentul Concertului a ajuns în capitalele balcanice, Nicolae de Muntenegru, jucător ca întotdeauna, a declarat război Imperiului Otoman. Deşi depusese mari eforturi pentru a aţâţa revoltele din teritoriile otomane de la graniţele sale, i-a mărturisit ambasadorului britanic la Cetinje că nu i se lăsase de ales: „Mai presus de toate, masacrele fraţilor creştini de la graniţă îi zdrobiseră inima.”[1331] (Zvonurile care au circulat mai târziu au lăsat de înţeles că principalul său motiv fusese acela de a obţine o sumă considerabilă de bani de la Paris, folosindu-se de avantajul de a cunoaşte momentul exact al izbucnirii ostilităţilor.)[1332] Pe 18 octombrie, după câteva încercări eşuate de a juca rolul taberei nevinovate, celelalte membre ale Ligii Balcanice s-au alăturat. Troţki se afla la Belgrad în momentul în care soldaţii sârbi — ţărani prost echipaţi — porneau la război, mărşăluind şi strigând plini de entuziasm, cu toată puterea:

Odată cu acest urlet, sufletul îţi este pătruns de sentimentul bizar al unei tragedii imediate, imposibil de transmis de la distanţă: de asemenea, te încearcă un sentiment de neputinţă în faţa destinului istoric care se

apropie atât de vertiginos de popoarele închise în triunghiul balcanic, dar şi de teamă pentru aceste hoarde de oameni care sunt trimise la moarte...[1333]

Întreaga Peninsulă Balcanică era cuprinsă de un entuziasm contagios, iar mulţimi de oameni demonstrau şi cântau cântece patriotice. Vechile rivalităţi fuseseră pentru scurt timp uitate, căci ziarele vorbeau despre „Balcanii pentru popoarele balcanice.” În faţa Ambasadei Bulgariei la Belgrad, sârbii strigau: „Trăiască Regele Ferdinand!”[1334]

Forţele balcanice reunite i-au depăşit numeric pe otomani, fiind mai mult decât duble la număr, iar armatele otomane erau demoralizate şi nepregătite. Forţate să lupte pe mai multe fronturi simultan, au suferit o serie de înfrângeri rapide. (Francezii au atribuit succesul armatelor balcanice faptului că folosiseră artileria produsă de compania franceză Creusot, în timp ce otomanii folosiseră puşti fabricate de compania germană Krupp.)[1335] Până la sfârşitul lui octombrie, otomanii pierduseră aproape tot teritoriul european pe care-l mai avuseseră. Îmbătat de visul de a purta coroana vechiului Bizanţ şi de a ţine o slujbă în onoarea victoriei în măreaţa bazilică Sfânta Sofia, Ferdinand a cerut trupelor bulgare să atace Constantinopolul, însă acestea au fost blocate pe o culme, la nord-est de oraş. Bulgarii îşi terminaseră proviziile, iar soldaţii nu prea mai aveau muniţie, îmbrăcăminte corespunzătoare şi alimente, şi foarte mulţi au început să se îmbolnăvească. În plus, tensiunile din Liga Balcanică, tensiuni care nu dispăruseră niciodată, deveneau evidente. Spre disperarea Bulgariei, Grecia a ocupat portul macedonean Salonika (Salonicul de astăzi), în timp ce sârbii şi muntenegrenii s-au grăbit să ocupe sangeacul Novi Pazar, acea fâşie de pământ din sudul Bosniei care separa cele două ţări, şi cât de mult au putut din Albania. Niciunuia dintre aliaţi nu i-a convenit faptul că Bulgaria se alesese de departe cu cea mai mare parte dintre teritoriile otomane. Pe 3 decembrie, sub presiunea marilor puteri, care erau atât şocate, cât şi îngrijorate de evenimentele din Balcani, membrii Ligii Balcanice şi Imperiul Otoman au convenit să semneze armistiţiul şi să iniţieze convorbirile de pace la Londra, mai târziu în aceeaşi lună.

Zona Balcanilor devenea atât de periculoasă din cauza faptului că situaţia era deosebit de volatilă la nivel regional, iar evenimentele afectau interesele şi ambiţiile marilor puteri. Marea Britanie şi Franţa, a căror miză în Balcani era una minoră, nu voiau să fie afectat din nou echilibrul european, de curând ameninţat de a doua criză marocană. Pe de altă parte, niciuna dintre puteri nu voia ca Imperiul Otoman să dispară, căci ar fi urmat lupte pentru teritoriile sale din extremitatea estică a Mediteranei sau pentru regiunile în mare parte arabe din Orientul Mijlociu. Dacă sultanul otoman — care era, de asemenea, calif, conducătorul religios suprem al musulmanilor sunniţi din întreaga lume — era detronat, atunci acest lucru ar fi putut stârni foarte uşor tulburări printre locuitorii musulmani, în mare parte sunniţi, din Indiile Britanice, care până atunci fuseseră susţinători loiali ai Raj-ului britanic, sau printre milioanele de

musulmani din coloniile franceze din nordul Africii.[1336] Francezii se temeau şi de ceea ce s-ar fi putut întâmpla cu sumele consistente de bani pe care le împrumutaseră Imperiului Otoman (Franţa era cel mai mare creditor străin al acestuia.) Şi ambele puteri se temeau de consecinţele ce le-ar fi putut avea o confruntare între Rusia şi Austro-Ungaria în Balcani. Poincaré, acum preşedinte, le-a clarificat ruşilor, încă de la începutul lunii august a anului 1912, faptul că Franţa nu avea niciun interes să fie târâtă într-un conflict între Rusia şi Austro-Ungaria în Balcani. Însă mesajul trimis de Paris era amestecat: Poincaré promitea, de asemenea, că Franţa avea să-şi îndeplinească obligaţiile de alianţă faţă de Rusia, dacă Germania intervenea de partea Austro-Ungariei în război.[1337] În decembrie 1912, pe măsură ce relaţiile dintre Austro-Ungaria şi Rusia începeau să se deterioreze cu rapiditate, se pare că Franţa ar fi sugerat că avea să vină în sprijinul Rusiei în cazul izbucnirii războiului.[1338] Şi, indiferent dacă Poincaré chiar credea acest lucru sau dacă se amăgea cu gânduri frumoase, i-a asigurat pe ruşi că britanicii promiseseră verbal să trimită un corp expediţionar în sprijinul Franţei, dacă aceasta era atacată de Germania.[1339]

Grey a insistat, aşa cum făcea întotdeauna, că Marea Britanie avea mână liberă să decidă ce putea face în orice criză, dar, de fapt, a oferit Rusiei un sprijin considerabil. Deşi s-a oferit să contribuie la încheierea unui acord de pace, pe de altă parte i-a reasigurat pe ruşi că Marea Britanie înţelegea dorinţa acestora ca strâmtorile să fie deţinute de o putere prietenoasă.[1340] În timp ce ameninţarea unui război generalizat părea să devină tot mai iminentă, Grey le-a arătat din nou francezilor că Marea Britanie nu era în niciun fel obligată să susţină Franţa, dacă Germania alegea să sprijine Austro-Ungaria, atacând aliatul Rusiei din vest. Cu toate acestea, pe măsură ce Primul Război Balcanic se dezlănţuia, la Londra se discuta despre cum s-ar fi putut trimite un corp expediţionar britanic în Franţa, iar Grey i-a spus ambasadorului german că era „o necesitate de o importanţă vitală” pentru Marea Britanie să împiedice zdrobirea Franţei de către Germania şi că Anglia nu avea de ales decât să sară în ajutorul Franţei.[1341] Dacă Marea Britanie şi Franţa aveau impresia că opţiunile lor deveneau din ce în ce mai limitate, acest lucru este cu atât mai valabil pentru cele două puteri vecine care aveau cele mai mari interese în Balcani — Rusia şi Austro-Ungaria.

Deşi miza directă a Rusiei în Balcani era una mică din punct de vedere economic — comerţul şi investiţiile Rusiei în Balcani erau minuscule în comparaţie cu cele ale altor puteri, precum Franţa —, atitudinea Rusiei faţă de tulburările de aici era determinată atât de ambiţii puternice, cât şi de temeri.[1342] Dacă Imperiul Otoman se prăbuşea, lucru care părea din ce în ce mai probabil, chestiunea controlului asupra strâmtorilor ar fi devenit pe dată problematică. Prosperitatea economică a Rusiei şi dezvoltarea ei pe viitor erau strâns legate de comerţul ei extern. Cea mai mare parte a exportului ei principal, de grâne, trecea prin strâmtori, iar utilajele moderne de care Rusia avea nevoie pentru fabricile şi minele ei veneau tot pe aici. Ruşilor li se reamintise cât de vulnerabil era acest comerţ din

cauza poziţiei geografice în momentul în care strâmtorile au fost închise temporar în 1911, iar mai apoi din nou în 1912, din cauza războiului pornit de italieni împotriva otomanilor. Pe măsură ce loturile de grâu se adunau umplând porturile Rusiei de la Marea Neagră, preţul acestuia a scăzut, iar negustorii panicaţi au cerut guvernului să ia atitudine şi, pe măsură ce valoarea exporturilor Rusiei scădea în mod dramatic, dobânzile creşteau.[1343] Viteza cu care au avansat bulgarii în războiul izbucnit în toamna lui 1912 a provocat o adevărată panică la Sankt Petersburg. La un moment dat, guvernul a luat serios în calcul trimiterea unor trupe pentru a proteja Constantinopolul, poate chiar ocuparea unei fâşii de pământ de-a lungul ţărmului Bosforului, până când şi-a dat seama că Rusia nu avea nici navele, nici forţele amfibii necesare unui asemenea atac.[1344]

Rusia avea şi alte motive de a se teme de tulburări în cadrul Imperiului Otoman. Până în acel moment, înapoierea vecinului ei de la sud fusese un avantaj. Platoul Anatoliei, care era subdezvoltat şi unde se puseseră doar bazele unui sistem de cale ferată, reprezentase o barieră terestră convenabilă între celelalte puteri continentale şi Imperiul Rus din Asia Centrală şi, într-o oarecare măsură, îi dăduse Rusiei mână liberă să-şi extindă stăpânirea şi mai departe, în special în Persia. (Deşi acest lucru ducea adesea la tensiuni cu englezii, Grey şi colegii săi erau pregătiţi să facă faţă multor situaţii neplăcute pentru a păstra prietenia cu Rusia.) Începând cu 1900 însă, când germanii au început să pătrundă din ce în ce mai mult pe teritoriul otoman şi au demarat un proiect, căruia i se făcuse foarte multă publicitate, de construire a unei reţele de căi ferate, care să pornească de la Berlin şi să se sfârşească la Bagdad, s-a transformat într-o provocare nouă şi nedorită la adresa ambiţiilor imperialiste ale Rusiei.[1345]

În ultimul rând, când venea vorba despre Balcani, conducătorii ruşi erau mânaţi de hotărârea de a nu mai fi vreodată păcăliţi sau umiliţi de Austro-Ungaria, aşa cum se întâmplase în cazul anexării Bosniei-Herţegovina din 1908. La Sankt Petersburg, orice acţiune a Austro-Ungariei, ca de exemplu curtea făcută Muntenegrului şi Bulgariei prin oferirea de împrumuturi sau iniţiativele preoţilor catolici ai Bisericii Austriece în Balcani, trezea suspiciuni. Părerile ruşilor în privinţa Balcanilor erau, de asemenea, influenţate de panslavism şi de dorinţa de a-i proteja pe camarazii slavi din sud, care erau, în cea mai mare parte, asemenea ruşilor, creştini ortodocşi. Înainte de Primul Război Mondial, panslavismul, care reprezenta mai degrabă o colecţie de sentimente şi atitudini decât o mişcare politică închegată sau o ideologie, a generat dezbateri aprinse în Rusia şi în alte regiuni ale Europei Centrale. Pentru panslaviştii ruşi era vorba despre o „misiune istorică”, despre „fraţii noştri slavi” sau despre transformarea măreţei moschei Hagia Sophia în bazilica Sfânta Sofia, aşa cum fusese înainte. Se vorbea mult despre recuperarea „cheilor şi porţilor casei ruse” — respectiv strâmtorile dintre Marea Mediterană şi Marea Neagră —, astfel încât comerţul rus şi puterea maritimă să-şi croiască nestingherite drum în lume. (Ruşii nu păreau să ţină întotdeauna cont de faptul că Mediterana era o versiune mai mare a Mării Negre, cu puncte-cheie de ieşire la Suez şi

Gibraltar, controlate de altă putere, în acest caz de Marea Britanie.) Cu toate că această retorică nu dirija direct politicile Rusiei în Balcani, a limitat totuşi opţiunile Rusiei. Sazonov a fost presat să susţină naţiunile balcanice şi să nu coopereze cu Austro-Ungaria, cu toate că ar fi fost înţelept din partea Rusiei să încerce să reconstruiască vechea înţelegere de a menţine statu-quoul în Balcani.[1346] Cert este că a devenit de bunăvoie o victimă a panslavismului.

Regretabil pentru Rusia, pentru stabilitatea în Balcani şi, pe termen lung, pentru pacea europeană era faptul că omul responsabil la acel moment cu politica externă a ţării sale s-a lăsat atât de uşor condus de sentimente şi prejudecăţi. Sazonov credea că misiunea istorică a Rusiei era aceea de a-i elibera pe slavii din sud de sub stăpânire otomană. Deşi această măreaţă datorie fusese împlinită aproape în totalitate până la începutul secolului al XX-lea, Rusia încă trebuia să stea în gardă şi să apere naţiunile balcanice de ameninţări, venite fie din partea unui Imperiu Otoman renăscut, fie din partea Austro-Ungariei şi a aliatei sale, Germania. Era foarte suspicios în ceea ce-l privea pe Ferdinand al Bulgariei, pe care îl considera un cuc german într-un cuib balcanic, şi se temea de Tinerii Turci, care, credea el, erau conduşi de francmasonii evrei.[1347] Era, de asemenea, regretabil şi faptul că Sazonov nu se ridica la nivelul inteligenţei, experienţei şi tăriei de caracter a predecesorului său. Se pare că principalele sale calificări pentru funcţia pe care o deţinea fuseseră faptul că nu era Izvolski, care fusese discreditat după criza bosniacă, şi că era cumnatul prim-ministrului Stolîpin.

La fel ca mulţi alţii oficiali de rang înalt din Rusia, noul ministru de externe provenea dintr-o familie veche şi nobilă. Spre deosebire de unii dintre colegii săi, era integru şi onest şi chiar şi duşmanii săi recunoşteau că era un gentilom desăvârşit şi un slujitor loial ţarului şi Rusiei. De asemenea, Sazonov era profund religios, şi, după părerea baronului Taube, care lucrase cu el în Ministerul de Externe, s-ar fi descurcat de minune în ierarhia Bisericii Ortodoxe Ruse. Potrivit lui Taube însă, Sazonov nu era croit pentru funcţia de ministru de externe: „Bolnăvicios din fire, excesiv de sensibil şi un pic emotiv, agitat şi chiar nevrotic, Sazonov era întruchiparea femininului slav prin excelenţă, fiind îngăduitor şi generos, dar blând şi ambiguu, schimbându-şi în permanenţă părerea pe baza unor impresii şi intuiţii, refuzând orice efort susţinut de a gândi şi incapabil să-şi ducă la capăt raţionamentele pe o linie logică.”[1348]

În 1911 şi 1912, în timp ce statele balcanice dădeau târcoale hoitului Imperiului Otoman, Sazonov le încuraja. „Să rămânem pasivi”, scria el în memoriile sale, „să îndepărtăm şi mai mult atingerea scopului final de către Serbia şi Bulgaria, toate astea ar fi însemnat pentru Rusia nu numai să-şi abandoneze misiunea istorică, dar şi să se predea, fără să opună rezistenţă, în faţa inamicilor naţionalităţilor slave şi să renunţe la o poziţie politică dobândită prin eforturi seculare.”[1349] A promovat formarea Ligii Balcanice şi, aparent, asemenea nefericitului ucenic vrăjitor, a nutrit iluzii cum că ar fi putut să o controleze. În momentul în care le-a spus

conducătorilor sârbi şi bulgari că Rusia nu-şi dorea un război în Balcani, aceştia au presupus că Sazonov nu vorbea serios. După cum a scris însărcinatul englez cu afaceri la Sofia în ajunul Primului Război Balcanic:

Adevăratul pericol al situaţiei este reprezentat de faptul că nici Bulgaria, nici Serbia nu pot înţelege că Rusia ar putea renunţa fără să clipească la politica seculară dusă în Balcani. Statele balcanice au fost reunite de Rusia — într-adevăr, în scop defensiv —, dar defensiva şi ofensiva sunt doi termeni similari în anumite condiţii. Acum cooperează şi, odată ce vor fi pregătite şi vor considera momentul oportun, nici retragerea împrumuturilor franceze, nici dojana Rusiei, nici întreaga Europă nu le va mai putea opri. Prea puţin le pasă dacă vor provoca sau nu un război european.[1350]

În momentul în care Hartwig a susţinut călduros ambiţiile sârbilor pentru o Serbie Mare, Sazonov s-a plâns, dar nu a făcut mare lucru pentru a-l opri. Sazonov nu era pregătit să se opună nici opiniei publice care nutrea puternice sentimente prosârbe, chiar dacă îl încerca, după cum a şi recunoscut în memoriile sale, „o anumită temere ca nu cumva guvernul să ajungă în poziţia de a nu putea controla cursul evenimentelor”.[1351] De asemenea, a descoperit că era dificil de discutat cu Serbia: „Nu era întotdeauna stăpână pe sine şi nu estima la modul cel mai serios pericolele momentului, lucruri prin care ar fi putut fi evitată o catastrofă.”[1352] Rusia avea să afle, aşa cum se întâmplă adesea cu marile puteri, că statul ei satelit mult mai mic şi mai slab insista, de cele mai multe ori cu succes, să primească susţinere de la protectorul său. În noiembrie 1912 de exemplu, în timpul Primului Război Balcanic, conducătorul sârb Pašić a publicat o scrisoare de efect despre scopurile Serbiei, în ziarul londonez Times, fără să se consulte cu Rusia. Ţara sa, a declarat Pašić, trebuia să deţină o linie de coastă de circa 50 de kilometri la Adriatică. „Pentru această dorinţă infimă, Serbia este pregătită să facă orice sacrificiu, pentru că nu ar fi demn de datoria sa naţională să se comporte altfel.” Chiar şi cea mai neînsemnată prezenţă a Serbiei la Adriatică era, după cum ştia şi Pašić prea bine, o năpastă pentru Austro-Ungaria. Prin scrisoarea sa, a încercat să pună Rusia într-o poziţie în care nu ar fi avut încotro decât să o susţină.[1353] De această dată, ruşii au refuzat să se lase implicaţi, dar Sazonov şi colegii săi aveau să se confrunte cu o dilemă similară, doi ani mai târziu. Dacă abandona Serbia în faţa agresiunii austro-ungare, Rusia avea să pară slabă; dacă asigura Serbia de susţinerea sa fără rezerve, atunci ar fi putut încuraja nechibzuinţa la Belgrad.

Austro-Ungaria, cealaltă mare putere deosebit de îngrijorată de evenimentele din Balcani, se temea, la fel ca Rusia, să nu pară slabă, dar, în timp ce Rusia îşi dorea tot mai mult formarea unor state balcanice mai puternice, Austro-Ungaria era îngrozită de această perspectivă, în special când venea vorba despre Serbia. Simpla existenţă a Serbiei era o ameninţare la adresa existenţei vechii monarhii multinaţionale, căci Belgradul acţiona ca un magnet, un model şi o sursă de inspiraţie pentru

slavii din sud din cadrul imperiului. Elitele conducătoare din Austro-Ungaria — care îşi aminteau prea bine că Regatul Piemontului preluase conducerea în procesul de unificare a Italiei şi că Prusia făcuse acelaşi lucru în Germania, de fiecare dată în detrimentul Austro-Ungariei — erau de părere că Serbia deţinea acelaşi rol periculos. (Contribuia şi faptul că sârbii naţionalişti erau de aceeaşi părere şi că îşi intitulaseră unul dintre cele mai extremiste ziare Piejmont.) După lovitura de stat din 1903, activităţile conducătorilor naţionalişti sârbi care încurajau sentimentele naţionaliste în peninsulă şi în cadrul imperiului au contribuit la exacerbarea temerilor austro-ungare.

În 1912, ca una dintre acele coincidenţe nefericite care joacă un rol important în destinul oamenilor, şi Austro-Ungaria a primit un nou ministru de externe, care, asemenea celui rus, era mult mai slab şi mai puţin hotărât decât predecesorul său. Leopold von Berchtold era unul dintre cei mai bogaţi oameni din Dubla Monarhie şi se căsătorise cu o moştenitoare maghiară. Provenea dintr-o familie veche şi distinsă şi, practic, era înrudit cu toţi membrii importanţi ai societăţii. Deşi cel puţin unul dintre strămoşii săi încălcase eticheta, căsătorindu-se cu sora lui Mozart, care provenea din clasa de mijloc, Berchtold era un snob remarcabil şi oarecum puritan, fiind de părere că Eduard al VII-lea nu trebuia acceptat în societate. „Une royauté en décadence”, a notat Berchtold în jurnalul său în momentul în care regele britanic şi-a adus o fostă amantă la elegantele băi de la Marienbad. „O reîntoarcere la tradiţia georgiană decadentă şi nedemnă, după o epocă victoriană a marilor virtuţi morale.”[1354] Elegant şi fermecător, cu maniere impecabile, Berchtold se simţea în largul lui în societate. „Frumosul pudel”, sau cel puţin aşa susţinea unul dintre nenumăraţii săi critici, era mai interesat de propriul amuzament şi de colecţionarea unor obiecte de excepţie decât de politica la nivel înalt. Prostul gust îl deranja; când a vizitat o nouă aripă, construită de Franz Ferdinand în unul dintre palatele sale, a fost de părere că marmura „arăta ca o tobă de porc şi amintea de prăvălia unui măcelar”.[1355] Cealaltă pasiune a lui Berchtold, pe lângă familia sa, căreia îi era devotat, era cursele de cai. Spunea că îşi dorise întotdeauna să fie ministru în guvern şi să câştige o importantă cursă de cai. Şi-a înfăptuit primul vis captând atenţia lui Aehrenthal, iniţial ca tânăr diplomat foarte promiţător, iar apoi ca posibil succesor al său, şi al doilea prin cheltuieli exagerate. Berchtold şi-a construit propriul hipodrom, a angajat cei mai buni antrenori britanici şi şi-a cumpărat cei mai buni cai.

După moartea lui Aehrenthal, opţiunile lui Franz Joseph pentru numirea unui succesor erau limitate. Ministrul trebuia să aibă un rang social înalt şi trebuia acceptat şi de moştenitorul tronului, iar din cauza opoziţiei lui Franz Ferdinand fuseseră deja eliminaţi doi posibili candidaţi. Berchtold, care era în relaţii bune şi cu unchiul, şi cu nepotul şi care avea o bună reputaţie ca ambasador al Austro-Ungariei în Rusia, părea să fie cel mai potrivit candidat. Pe patul de moarte, Aehrenthal îl implorase să preia funcţia sa.[1356] Berchtold însuşi avea dubii cu privire la capacitatea sa de a-

şi îndeplini atribuţiile. (Acelaşi lucru este valabil şi pentru colegii săi; unul dintre aceştia a spus că ar fi fost nemaipomenit în funcţia de oficial de Curte responsabil cu ceremoniile elaborare, dar că era un dezastru ca ministru de externe.[1357]) În interviul său cu împăratul, Berchtold a făcut o listă a propriilor sale lacune. Nu cunoştea deloc culisele Ministerului de Externe şi nu avusese niciodată de-a face cu parlamentul austriac. În plus, pentru că se considera şi austriac, şi maghiar, era foarte posibil să fie dispreţuit de ambele naţionalităţi. În ultimul rând, probabil că nu putea face faţă cerinţelor fizice ale funcţiei sale. Cu toate acestea, a acceptat poziţia dintr-un simţ al datoriei faţă de împărat.[1358]

Berchtold era un bărbat inteligent şi un diplomat experimentat, însă spusese adevărul. Îi lipseau atât încrederea în sine, cât şi hotărârea. Dura o veşnicie până când lua o decizie, discuta la nesfârşit cu oficialii săi, iar câteodată cerea părerea chiar şi copiilor săi.[1359] Deşi era în favoarea păcii, îi era greu să facă faţă şoimilor, în special lui Conrad, care îl bombardau cu memorandumuri prin care susţineau războiul, împotriva Italiei, sau, în 1912, 1913 şi 1914, împotriva Serbiei.[1360] Lui Berchtold îi lipseau, de asemenea, cunoştinţele solide. Nu ştia prea multe despre problemele slavilor din sud, despre Balcani sau despre alte chestiuni precum detaliile alianţei dintre Austro-Ungaria şi Italia.[1361] Prin urmare, era intimidat de oficialii săi mai bine informaţi şi avea mult prea des tendinţa să se încreadă în opiniile lor. Punctele sale de vedere asupra politicii externe erau simple şi pesimiste: Austro-Ungaria era ameninţată de vecini ostili şi avea un singur prieten, Germania. Dacă la un moment dat sperase într-o înţelegere cu Rusia, se convinsese, odată cu criza provocată de anexarea Bosniei, că existau puţine şanse ca acest lucru să se îndeplinească. Berchtold credea că Austro-Ungaria trebuia să privească Rusia „ca pe un duşman, care putea cu siguranţă să aştepte, dar nu îşi dorea să uite”.[1362]

La sfârşitul verii lui 1912, în timp ce tensiunile şi discuţiile despre război luau amploare în Balcani, Berchtold încerca să menţină statu-quoul în regiune, îndemnând marile puteri să acţioneze împreună precum vechiul Concert European. Dacă se putea exercita presiune asupra Imperiul Otoman pentru ca acesta să reformeze tratamentul aplicat creştinilor de sub stăpânirea sa, statele balcanice nu ar mai fi avut niciun pretext de război. Un indiciu al scindărilor evidente din Europa şi împărţirii acesteia în tabere adverse a fost reacţia iniţială a Rusiei şi Franţei, din Antantă, care au fost suspicioase şi decise să nu lase Tripla Alianţă să preia controlul.[1363] Sazonov i-a mărturisit ambasadorului britanic la Sankt Petersburg că prestigiul Rusiei în Balcani urma să fie grav afectat dacă Austro-Ungaria ajungea să fie văzută ca ţara care avea să preia rolul de protector al creştinilor.[1364]

Chiar şi la sfârşitul lui septembrie, când războiul a izbucnit în cele din urmă în Balcani, conducerea austro-ungară a părut luată prin surprindere, căci ataşaţii săi militari, atât cel de la Belgrad, cât şi cel de la Constantinopol, erau plecaţi în vacanţă.[1365] Seria de victorii rapide a Ligii Balcanice a dat naştere unor temeri profunde şi dezbateri foarte îngrijorate la Viena.

Consiliul Ministerial Comun, care îi conferea Austro-Ungariei puţina unitate de care se bucura, se urnise cu greu pentru a discuta despre noile cheltuieli militare; la acel moment, a votat un buget consistent pentru noi echipamente de artilerie şi fortificaţii. În momentul în care a devenit evident că Imperiul Otoman avea să piardă cea mai mare parte, dacă nu chiar toate teritoriile europene rămase şi că vechea ordine din Balcani dispăruse, întrebarea presantă pentru Austro-Ungaria era cum avea să arate noua ordine. O Bulgarie Mare era acceptabilă, iar formarea unui stat albanez independent era de dorit, pentru că astfel s-ar fi blocat accesul Serbiei la Adriatică, iar acesta ar fi putut deveni un stat-satelit al Austro-Ungariei. Însă cert este că Viena nu îşi dorea să vadă la graniţa sa de sud o Serbie sau un Muntenegru mai mari, şi, în consecinţă, o creştere a influenţei Rusiei în Balcani. Serbia revendica printre altele Sangeacul, care i-ar fi conferit o graniţă comună cu Muntenegru, o parte din Kosovo şi accesul la Adriatică. Oricum era grav că Muntenegru deţinea o mică parte a coastei Adriatice, iar dacă Serbia s-ar fi extins la vest, către mare, poziţia dominantă a Austro-Ungariei la Adriatică, deja contestată de Italia, ar fi fost din nou ameninţată. Baza sa navală de la Pula, care deja înghiţise o mare parte a resurselor Austro-Ungariei, ar fi putut deveni inutilă, iar portul deosebit de important de la Trieste, din extremitatea nordică a Adriaticii, ar fi putut fi izolat. Opinia publică, deja ostilă Serbiei, a fost instigată printr-o serie de rapoarte, potrivit cărora sârbii ar fi capturat un diplomat austro-ungar în timp ce avansau pe teritoriu otoman şi că l-ar fi maltratat. Se zvonea chiar că îl castraseră. (S-a dovedit că diplomatul era nevătămat.)[1366]

Dacă guvernul său nu reuşea să aducă Serbia şi Muntenegru sub control, a avertizat generalul Blasius Schemua, care l-a înlocuit pentru o scurtă perioadă de timp pe Conrad la şefia statului-major, Austro-Ungaria putea să-şi ia audio de la statutul ei de mare putere.[1367] Conrad, care era foarte deprimat din cauza succeselor Serbiei (muşchii feţei îi zvâcneau neîncetat, a spus un prieten),[1368] a trimis, aşa cum îi stătea în fire, un lung memorandum, adoptând de această dată o poziţie mai vehementă decât de obicei, în care solicita ca Serbia să fie distrusă. Cu susţinerea împăratului şi, iniţial, a lui Franz Ferdinand, Berchtold s-a opus, dar a prezentat celorlalte puteri ţelurile minime ale Austro-Ungariei: formarea unei Albanii Mari, independente, şi împiedicarea Serbiei de la a obţine o fâşie de pământ la Adriatică. Din păcate pentru pacea europeană, această ultimă dorinţă era o revendicare sârbă pe care Rusia o susţinuse iniţial pentru a demonstra că-şi sprijină cu fermitate statul satelit.

Rusia s-a trezit într-o poziţie stânjenitoare. Conducătorii săi militari estimau că ţara nu avea să fie pregătită pentru un război major timp de încă doi ani, însă Rusia nu putea să stea cu mâinile în sân şi să asiste cum statele balcanice primeau ordine de la Austro-Ungaria.[1369] Într-o încercare de a demoraliza Austro-Ungaria şi aliata sa Germania, Rusia a folosit o tactică pe care avea să o aplice şi în vara lui 1914. La sfârşitul lunii septembrie a anului 1912, exact în momentul în care statele balcanice îşi

mobilizau armatele, armata rusă a efectuat un aşa-numit test de mobilizare în cel mai vestic district militar al Varşoviei, care se învecina şi cu Germania, şi cu Austro-Ungaria. De asemenea, ruşii au prelungit serviciul militar al trupelor de recruţi care ar fi urmat să fie lăsaţi la vatră, mărind astfel numărul soldaţilor activi cu 270 000.[1370]

Acţiunile Rusiei au generat un răspuns din partea Austro-Ungariei, care privea din ce în ce mai sumbru prăbuşirea statu-quoului în Balcani şi creşterea puterii Serbiei, Muntenegrului şi, în mai mică măsură, a Bulgariei. La sfârşitul lui octombrie, Berchtold a organizat o îndelungată şi dificilă reuniune cu colegii săi — miniştri însărcinaţi cu chestiunile militare şi financiare comune ale Dublei Monarhii — din Consiliul Ministerial Comun. Cu prilejul acestei reuniuni, s-a luat serios în calcul războiul cu Liga Balcanică şi s-a convenit să i se ceară împăratului trimiterea de întăriri consistente forţelor deja staţionate în Bosnia.[1371] La scurt timp după aceea, Berchtold a efectuat o vizită în Italia, unde a încercat să-i convingă pe italieni să susţină Austro-Ungaria. (De asemenea, s-a înveselit intrând în magazine de antichităţi şi galerii de artă.)[1372] În noiembrie, pe când Liga Balcanică îşi consolida victoriile împotriva turcilor, Austro-Ungaria i-a răspuns Rusiei, punând pe picior de război trupele detaşate în Bosnia şi Dalmaţia. A mărit totodată numărul garnizoanelor din Galiţia, de lângă graniţa cu Rusia, lucru care a generat panică printre localnici, care s-au temut că avea să înceapă războiul.[1373]

Europa chiar a făcut un pas înspre războiul generalizat. După cum a scris mai târziu Sazonov în memoriile sale, cercurile conducătoare ale Rusiei nutreau o convingere de nezdruncinat că venise vremea ca Rusia să-şi regleze conturile cu Austro-Ungaria şi să se răzbune pentru fiascoul din Bosnia.[1374] Pe 22 noiembrie, la două zile de la măsurile luate de Austro-Ungaria, ţarul a prezidat o reuniune la care au participat principalii săi comandanţi militari din zonele vestice de o mare importanţă ale Rusiei, care presaseră guvernul să le întărească efectivele militare şi ceruseră declanşarea ostilităţilor militare împotriva Austro-Ungariei.[1375] După părerea ambasadorului britanic, Nicolae era chiar şi mai panslavist decât guvernul său şi se spune că ar fi afirmat că nu mai suporta o a doua umilinţă asemenea celei suferite de Rusia în Bosnia.[1376] La reuniune s-a decis mobilizarea întregului district militar al Kievului, care includea Ucraina de Vest, precum şi o mare parte a districtului Varşovia din Polonia Rusească. De asemenea, urmau să se facă pregătiri pentru mobilizarea districtului Odessa, de la Marea Neagră. În calitate de ministru de război, Suhomlinov nu s-a sinchisit să-şi informeze colegii civili cu privire la această decizie riscantă şi periculoasă. Cel mai bine ar fi fost, le-a spus el, să afle chiar de la ţar ce avea de gând. A doua zi, conducătorii civili, inclusiv Sazonov şi Kokovtsov, acum prim-ministru, au fost chemaţi în biroul ţarului din palatul său de lângă Sankt Petersburg şi au fost îngroziţi de ceea ce au auzit. Nicolae le-a spus că decizia fusese luată şi că telegramele ce anunţau demararea mobilizării erau gata să fie expediate. Rusia, a subliniat el, se mobiliza în acel moment numai împotriva Austro-

Ungariei, iar ţarul spera că Wilhelm ar fi putut să-l ajute şi să oblige Austro-Ungaria să se comporte raţional. Kokovtsov a denunţat planurile de mobilizare; acest lucru presupunea un risc ca Rusia să pornească la război şi împotriva Austro-Ungariei, şi împotriva aliatei ei Germania, iar ţara sa pur şi simplu nu era pregătită. Şi Sazonov, în pofida entuziasmului său pentru cauza slavilor, se temea şi devenise evident mult mai rezervat când venea vorba despre susţinerea Serbiei, spunându-le de exemplu austriecilor şi italienilor că nu mai susţinea revendicările Serbiei pentru obţinerea unui port la Adriatică. După cum a afirmat răutăcios ambasadorul britanic: „Sazonov îşi schimbă atât de frecvent poziţia, încât este dificil să urmăreşti fazele de pesimism şi optimism prin care trece.”[1377] De această dată, conducătorii civili au rezistat cu succes în faţa presiunilor armatei şi mobilizarea a fost amânată, deşi numărul de soldaţi activi a fost din nou sporit prin extinderea serviciului militar.[1378] Suhomlinov, care datorită funcţiei pe care o deţinea cunoştea prea bine slăbiciunile militare ale Rusiei, a continuat totuşi să susţină că războiul cu Austro-Ungaria şi Germania era inevitabil şi că cel mai bine ar fi fost să se isprăvească odată cu el. „Spuneţi-le celor de la Paris”, i-a înştiinţat el pe ataşaţii militari francezi de la Sankt Petersburg, „că pot sta liniştiţi, că aici totul este gata, să nu se agite; veţi vedea.”[1379]

În timp ce ruşii se jucau cu focul, la Berlin avea loc o altă serie de reuniuni de rău augur. Franz Ferdinand şi Schemua, la acea vreme şeful statului-major austriac, veniseră să ceară Germaniei garanţii de susţinere în eventualitatea unui atac din partea ruşilor. Cancelarul Bethmann şi Kiderlen, ministrul de externe, speraseră iniţial să poată menţine echilibrul, cooperând cu Marea Britanie pentru calmarea tensiunilor internaţionale cu privire la Balcani şi arătând în acelaşi timp şi susţinere pentru cauza Austro-Ungariei. În acelaşi timp, intenţionau să-şi împiedice aliata să meargă prea departe, de exemplu prin anexarea Sangeacului, la care Austro-Ungaria renunţase în 1908. Pe de altă parte, conducătorii germanii nu doreau ca Imperiul Otoman să fie distrus, căci aveau mari interese aici, inclusiv construirea căii ferate Berlin–Bagdad.[1380] Kaiserul, imprevizibil ca întotdeauna, se arătase iniţial ostil otomanilor, pe motiv că actuala conducere se revoltase împotriva „prietenului meu sultanul”, şi chiar simpatizase cu Liga Balcanică, referindu-se o vreme la omul pe care cândva îl numea „hoţul de oi din Munţii Negri” ca „Maiestatea Sa Regele Muntenegrului”.[1381] Însă în februarie, când Franz Ferdinand şi Schemua au sosit la Berlin, Wilhelm îşi schimbase deja complet părerea şi susţinea deschis Austro-Ungaria. În plus, în convorbirile care au avut loc mai întâi la Berlin şi apoi la cabana sa de vânătoare din est, a mers şi mai departe decât şi-ar fi dorit guvernul său şi le-a promis oaspeţilor săi sprijinul Germaniei în cazul izbucnirii unui război între Austro-Ungaria şi Rusia în Balcani. O săptămână mai târziu, Bethmann a afirmat în faţa Reichstag-ului că Germania avea să-şi susţină aliata, deşi a evitat cu prudenţă să intre în detalii.[1382] În Silezia, lângă graniţa cu Rusia, familiile germane îşi făceau planuri să se mute spre vest, cât mai departe de iminenta invazie, în timp ce la Berlin se zvonea să înalţii oficiali şi-ar fi depus banii în bănci

elveţiene, în siguranţă. Tirpitz şi-a întrebat ofiţerii de rang înalt ce măsuri preliminare puteau fi luate înaintea unei mobilizări maritime complete şi, ca un semn prevestitor al colapsului psihologic total din 1914, Moltke, şeful de stat-major, a devenit în mod evident deopotrivă agitat şi letargic.[1383]

În întreaga Europă, bursele de valori au început să oscileze dramatic, iar presa era plină de rapoarte privind desfăşurarea de trupe sau alte pregătiri militare. „Zvonurile au împânzit Europa", scria corespondentul Times de la Viena, „şi nu toate sunt demne de crezare. Însă, privindu-le în ansamblu, este clar că ciocnirile din Orientul Apropiat se apropie de etapa în care guvernele trebuie să acţioneze inteligent şi prudent, dacă doresc să împiedice izbucnirea unui conflict european."[1384] Austro-Ungaria le-a ordonat diplomaţilor ei din Belgrad, Cetinje şi Sankt Petersburg să-şi strângă documentele importante şi să fie pregătiţi să părăsească misiunile în caz de război. (Aveau să se folosească de aceleaşi ordine doi ani mai târziu.)[1385] Pe 7 decembrie, la scurt timp după armistiţiul din Balcani, Conrad a fost numit din nou în funcţia de şef de stat-major al Austro-Ungariei. A plecat în grabă să-i împărtăşească această veste preaiubitei sale Gina, însă când a ajuns în faţa ei şi-a ascuns capul în mâini şi a rămas fără grai. De această dată, Austro-Ungaria se confrunta cu probleme mult mai mari în Balcani, i-a spus el; statele balcanice erau mult mai puternice.[1386] A continuat însă să-l preseze pe Berchtold să demareze acţiunile militare împotriva Serbiei şi Muntenegrului şi, pentru moment, a avut sprijinul lui Franz Ferdinand, care, de cele mai multe ori, ca şi Berchtold, milita pentru moderaţie.[1387]

La începutul lui decembrie, când se semna armistiţiul ce punea capăt Primului Război Balcanic, Grey a încercat să stopeze tensiunile internaţionale cerând organizarea unei conferinţe a ambasadorilor marilor puteri, dar şi o reuniune a reprezentanţilor naţiunilor balcanice, ambele urmând să aibă loc la Londra, pentru a încheia pacea. Vorbind în numele guvernului, Haldane, ministrul de război, l-a avertizat pe noul ambasador german de la Londra, prinţul Karl Lichnowsky, că, probabil, Marea Britanie nu avea să stea cu mâinile în sân dacă Austro-Ungaria ataca Serbia şi că, în cazul izbucnirii unui război generalizat, ar fi intervenit cu siguranţă pentru a evita zdrobirea Franţei. Deşi kaiserul a fost înfuriat pe britanici — „laşi", „o naţiune de negustori", „cu o atitudine de nici mie, nici ţie" —, guvernul său era pregătit să coopereze cu britanicii pentru a soluţiona criza. Atât Kiderlen, cât şi Bethmann sperau că Marea Britanie avea să rămână neutră într-un viitor război European, deşi renunţaseră la încercările de a-i câştiga prietenia.[1388] În ceea ce privea Austro-Ungaria, aceasta nu era satisfăcută de ceea ce considera a fi un ajutor moderat din partea aliatei sale.[1389]

Şi celelalte puteri au acceptat invitaţia lui Grey. Franţa nu îşi dorea izbucnirea unui conflict pentru controlul Balcanilor, iar Italia profita de fiecare ocazie care i se oferea pentru a fi tratată ca o mare putere. Atât Austro-Ungaria, cât şi Rusia resimţeau constrângerile financiare impuse de

pregătirile militare şi în ambele ţări existau voci, în special în cadrul cercurilor conservatoare, care făceau apel la o mai bună înţelegere între cele două mari monarhii. În noiembrie, guvernul rus luase deja decizia de a se îndepărta de marginea prăpastiei. Însă Sazonov a fost aspru criticat de opinia publică, pentru că se arătase dispus să facă unele compromisuri: un deputat din Dumă a afirmat că aceasta fusese „varianta diplomatică a Bătăliei de la Mukden", făcând referire la una dintre cele mai grele înfrângeri suferite de Rusia în timpul Războiului Ruso-Japonez. Pe 11 decembrie, conducătorii cei mai importanţi ai Austro-Ungariei s-au întâlnit cu Franz Joseph pentru a decide între război şi pace. Conrad a pledat cu vehemenţă în favoarea războiului, având susţinerea lui Franz Ferdinand. (La scurt timp după aceea, arhiducele avea să revină la o poziţie mai moderată.) Berchtold şi majoritatea ministerelor civile nu erau de acord cu Conrad. Împăratul, „neobişnuit de serios, calm şi hotărât", şi-a făcut cunoscută decizia de a menţine pacea. În iulie 1914 însă avea să ia altă decizie.[1390]

Conferinţa ambasadorilor de la Londra a avut loc în sediul Ministerului de Externe, sub conducerea lui Grey, şi a durat de la sfârşitul lui decembrie 1912 până în august 1913. Grey a afirmat mai târziu că lucrările conferinţei au fost „tergiversate şi câteodată au devenit insuportabil de epuizante". Paul Cambon, care reprezenta Franţa, a glumit spunând că reuniunea o să continue până când la masa de negocieri nu aveau să mai stea decât şase schelete.[1391] (Faptul că ambasadorul Austro-Ungariei, contele Albert Mensdorff, Lichnowsky din Germania şi contele Alexander Benckendorff din Rusia erau veri era o dovadă a legăturilor de sânge care lega aristocraţia vechii Europe.) Ambasadorul italian, s-a plâns Mensdorff, vorbea mai mult decât toată lumea la un loc.[1392] Deşi puterile conveniseră acum să evite războiul cu totul, dacă era posibil, au descoperit că nu era deloc uşor să convingă statele balcanice să ajungă la o înţelegere. Liga Balcanică se destrăma din cauza rivalităţilor naţionale, iar în Imperiul Otoman aveau loc din nou revolte. În ianuarie, Enver Paşa de la Tinerii Turci, care fusese exilat o scurtă perioadă de timp, a întrerupt o reuniune guvernamentală de la Constantinopol, în fruntea unui grup de bărbaţi înarmaţi, acuzând guvernul că ar fi cedat în faţa celorlalte puteri şi cerând demisia acestuia. Pentru a sublinia importanţa revendicării lor, Tinerii Turci l-au împuşcat mortal pe ministrul războiului.

Principalul motiv de dezacord dintre marile puteri a fost şi sistemul de guvernare al Albaniei. Austro-Ungaria dorea ca noul stat să fie o monarhie. Cambon se gândea cu cinism că Austro-Ungariei i-ar fi convenit ca Albania să fie condusă de un rege incompetent, acesta să fie asasinat, dându-i Austriei un pretext să intervină şi să instituie un protectorat.[1393] Graniţele Albaniei au provocat dispute interminabile. O problemă era şi faptul că albanezii, care ar fi putut foarte să fie urmaşii locuitorilor originari ai Balcanilor, se amestecaseră cu slavi din sud, de diferite naţionalităţi şi religii. Albanezii erau, de asemenea, scindaţi în clanuri şi grupuri religioase — cei din sud fiind preponderent musulmani, iar cei din nord creştini —

fapt ce încuraja şi mai mult puterile străine să intervină. În plus, Austro-Ungaria îşi dorea o Albanie Mare care să compenseze formarea statelor slave şi care să blocheze accesul Serbiei la mare, în timp ce Rusia voia să ofere un procentaj cât mai mare din fostele teritorii otomane protejaţilor ei slavi.[1394] Ca atare, au urmat dezbateri interminabile cu privire la sătuce de care nimeni nu mai auzise până atunci. După cum s-a plâns şi Grey, era „complet iraţional şi intolerabil ca partea cea mai mare a Europei să fie implicată într-un război din cauza unei dispute cu privire la două sau trei mici oraşe de la graniţa cu Albania.”[1395] (Neville Chamberlain a reacţionat asemănător în 1938, vorbind în cadrul unei emisiuni despre criza din Cehoslovacia: „Cât de îngrozitor, bizar şi incredibil este faptul că trebuie să săpăm tranşee şi să purtăm măşti de gaze aici, din cauza unei gâlcevi dintr-o ţară îndepărtată, între popoare despre care nu ştim nimic”.)

Soarta orăşelului Scutari (astăzi, Shkodër) a provocat tensiuni profunde şi a reînnoit temerile cu privire la izbucnirea războiului. Austro-Ungaria îşi dorea să includă oraşul în Albania, deoarece acesta era un centru catolic şi, ca atare, un nucleu al influenţei austro-ungare. Includerea sa în componenţa Muntenegrului sau Serbiei ar fi dăunat prestigiului şi intereselor Austro-Ungariei, aşa cum credea, printre alţii, şi Berchtold.[1396] La jumătatea lui februarie 1913, Franz Ferdinand, care acum renunţase la atitudinea belicoasă afişată iniţial, i-a scris neliniştit, şi în acelaşi timp prevestitor, lui Berchtold:

Fără să renunţăm la tot, trebuie să facem tot ce ne stă în putinţă pentru a menţine pacea! Ar fi o catastrofă să intrăm într-un mare război cu Rusia, şi cine ştie dacă flancurile noastre de stânga şi de dreapta vor funcţiona; Germania trebuie să facă faţă Franţei, iar România invocă scuze din cauza ameninţării bulgare. Prin urmare, momentul actual este unul dezavantajos. Dacă purtăm un război special împotriva Serbiei, vom depăşi rapid obstacolul, dar apoi ce va fi? Şi ce am primi în schimb? În primul rând, întreaga Europă ne va sări în cap şi va considera că am întinat pacea, aşa că Dumnezeu să ne ajute dacă anexăm Serbia.[1397]

În momentul în care tensiunile dintre Rusia şi Austro-Ungaria s-au amplificat din nou, Franz Joseph a trimis un emisar de încredere, pe prinţul Gottfried von Hohenlohe-Schillingfürst, la Sankt Petersburg pentru a-l asigura pe ţar că civilii încă deţineau controlul asupra generalilor austro-ungari. Într-un alt exemplu cutremurător cu privire la cât de dispusă era conducerea europeană de vârf să ia drept sigură perspectiva unui război la scară largă, Hohenlohe a avertizat că, în cazul în care chestiunea albaneză nu se soluţiona, războiul probabil că avea să izbucnească în următoarele şase–opt săptămâni.[1398] Cele două puteri au dat din nou înapoi în faţa războiului şi, până în luna martie, această ultimă criză europeană se detensiona, iar Rusia şi Austro-Ungaria începeau să-şi retragă trupele staţionate de-a lungul graniţelor lor comune şi ajungeau la un acord, conform căruia Scutari avea să devină parte a Albaniei în condiţiile în care câteva oraşe erau acordate Serbiei.

La faţa locului însă, criza era departe de final, căci statele balcanice continuau să-şi joace propriile jocuri. Muntenegru şi Serbia, care pentru moment erau prietene, încercaseră să prevină orice acord de pace, asediind oraşul Scutari în timpul războiului. Garnizoana otomană însă rezistase cu o fermitate remarcabilă. Muntenegrenii şi sârbii au rămas surzi la cerinţa marilor puteri de a pune capăt asediului. La sfârşitul lui martie, Austro-Ungaria şi-a trimis Flota Adriatică să instituie o blocadă asupra porturilor muntenegrene. Sazonov a avertizat cu privire la „pericolul îngrozitor reprezentat de această acţiune izolată pentru pacea europeană”, iar guvernul rus a luat din nou în calcul mărirea efectivelor sale militare.[1399] Marea Britanie şi Italia au propus în grabă organizarea unei demonstraţii comune prin care să-şi arate puterea maritimă şi şi-au trimis în zonă propriile nave. Mai târziu, în regiune au sosit şi nave ruseşti şi franţuzeşti. (Din moment ce Scutari se afla la douăzeci de kilometri distanţă de ţărm, era neclar ce sperau marile puteri să câştige prin această acţiune.) Fără prea mare tragere de inimă, ruşii au convenit să exercite presiune asupra Serbiei, care, la începutul lui aprilie, a pus capăt asediului oraşului Scutari. Însă Nicolae al Muntenegrului nu a fost atât de uşor de oprit. Îl mituise pe unul dintre apărătorii oraşului, un ofiţer albanez din armata otomană, Essad Paşa Toptani, un tâlhar aproape la fel de mare ca Nicolae, să-i predea oraşul. Essad l-a ucis mai întâi pe comandantul garnizoanei, după care a cerut 80 000 de lire pentru a-şi duce planul la bun sfârşit, trimiţând un mesaj prin care susţinea că ar fi pierdut o valiză cu acea sumă şi cerând returnarea acesteia.[1400]

Pe 23 aprilie, Essad a predat, conform planului, oraşul Scutari muntenegrenilor. În capitala Cetinje au avut loc festivităţi de bucurie, iar chefliii beţi au tras cu arma în toate direcţiile. Un grup de glumeţi a dat drumul unui măgar îmbrăcat în negru pe străzile oraşului, având pe el o pancartă pe care erau scrise mesaje obraznice la adresa ambasadei austro-ungare. În întreaga Peninsulă Balcanică, dar şi la Sankt Petersburg, mulţimi de oameni au ieşit în stradă pentru a-şi arăta entuziasmul faţă de victoria fraţilor slavi din sud.[1401] La Viena şi Berlin, atmosfera era sumbră. Conrad a ordonat statului-major să se pregătească pentru o campanie împotriva Muntenegrului, în cazul în care acesta refuza să renunţe la Scutari, iar la sfârşitul lui aprilie, Gottlieb von Jagow, care îl înlocuise pe Kiderlen la conducerea Ministerului de Externe după moartea neaşteptată a acestuia, a promis Austro-Ungariei susţinerea Germaniei. La începutul lui mai, Austro-Ungaria a decis să trimită un ultimatum Muntenegrului şi a demarat pregătirile militare, decretând, printre alte măsuri, starea de urgenţă în Bosnia. La rândul ei, Rusia a luat o serie de măsuri, dând spre exemplu comenzi de cai pentru armata ei.[1402] Până la data de 3 mai, Nicolae al Muntenegrului îşi dăduse seama că Austro-Ungaria vorbea serios şi pe 4 mai a anunţat că trupele sale aveau să părăsească oraşul Scutari şi să-l predea marilor puteri. Austro-Ungaria şi Rusia au oprit din nou pregătirile de război. Pacea europeană fusese pentru moment păstrată, dar nu toată lumea se bucura de acest lucru. La Viena, Conrad regreta că Austro-Ungaria nu reacţionase: o victorie asupra Muntenegrului

i-ar fi sporit cel puţin prestigiul. La un dineu, un prieten a băgat de seamă faptul că şeful de stat-major era foarte deprimat. În plus, Austro-Ungaria trebuia să facă faţă acum unei Serbii al cărei teritoriu era de două ori mai mare.[1403]

Potrivit Tratatului de la Londra, semnat la sfârşitul lui mai, Albania devenea stat independent. Se supunea unei Comisii Internaţionale de Control, care nu a funcţionat niciodată eficient din cauza intervenţiilor Austro-Ungariei. Micul stat, sărac şi scindat, a primit un rege, un prinţ german ineficient, dar fermecător. William de Wied a supravieţuit în noul său regat timp de şase luni, până când Essad Paşa, care avea propriile intenţii de a urca pe tron, a ajutat la înlăturarea sa. Tratatul autoriza, de asemenea, câştigurile teritoriale ale Ligii Balcanice, dar acest lucru nu a ajutat la menţinerea păcii. Liga Balcanică s-a năruit la scurt timp. Atât Serbia, cât şi Grecia erau nemulţumite de faptul că Bulgaria ieşise cea mai câştigată din conflict, ocupând teritorii pe care cele două ţări le considerau ca revenindu-le de drept, şi au cerut imediat o revizuire a tratatului. România, care nu se implicase în primul război, s-a folosit de acest prilej pentru a ocupa o parte a Bulgariei, în timp ce Imperiul Otoman spera să împingă Bulgaria înapoi spre sud. Pe 29 iunie 1913, la o lună de la semnarea tratatului, Bulgaria, ţară în care opinia publică se pronunţa cu vehemenţă în favoarea războiului, a lansat un atac preventiv asupra Serbiei şi Greciei. România şi Imperiul Otoman s-au alăturat luptei împotriva Bulgariei, care a suferit mai apoi o serie de înfrângeri. Pe 10 august 1913, puterile balcanice au încheiat Pacea de la Bucureşti, potrivit căreia România, Grecia şi Serbia câştigau teritorii în detrimentul Bulgariei. „Clopotele păcii de la Bucureşti”, scria Berchtold în memoriile sale, „dăngăneau găunos.”[1404] Cele două războaie balcanice dăduseră lovituri grave prestigiului şi onoarei Austro-Ungariei.

Tulburările din Balcani continuau. Nu după mult timp, Serbia, care acum controla provincia otomană Kosovo şi o parte a Macedoniei, a avut de-a face cu o revoltă a nenumăraţilor albanezi musulmani din cadrul graniţelor sale. Deşi guvernul sârb a zdrobit violent orice urmă de rezistenţă, acest episod a lăsat în amintirea albanezilor o moştenire a urii şi resentimentelor, care avea să provoace probleme şi la sfârşitul secolului. Graniţele Albaniei erau contestate de Grecia la sud şi de Serbia la nord, iar sârbii erau decişi să nu dea înapoi în faţa marilor puteri.

Victoriile obţinute în ambele războaie balcanice le aduseseră sârbilor — atât cetăţenilor, cât şi liderilor lor — o încredere debordantă în ei înşişi. „Nu ascultau de nimic şi erau capabili de tot soiul de nebunii”, scria corespondentul ziarului Times la Belgrad.[1405] Armata şi organizaţia naţionalistă extremistă Mâna Neagră protestau cu înverşunare ori de câte ori guvernul părea să dea înapoi, iar liderii civili erau de obicei la fel de intransigenţi. „Dacă Serbia este înfrântă pe câmpul de luptă”, spunea Pašić la începutul lui 1913 ambasadorului său de la Sankt Petersburg, „atunci cel puţin nu va fi dispreţuită de restul lumii, căci puterile vor purta o mare stimă unui popor care refuză să trăiască în servitute faţă de

Austria”. Apetitul Serbiei s-a dezvoltat odată cu succesele repurtate pe câmpurile de luptă. La începutul lui 1914, Pašić s-a întâlnit cu ţarul la Sankt Petersburg. Speranţele Serbiei de a-i uni pe toţi sârbii (termen care pentru Pašić avea o aplicabilitate generoasă, incluzându-i chiar şi pe croaţi) părea acum mai aproape de împlinire. În Austro-Ungaria trăiau 6 milioane de „sârbo-croaţi” nemulţumiţi, i-a spus el lui Nicolae, fără să-i punem la socoteală pe slovenii care începeau să se trezească şi să-şi dea seama că aparţineau de fraţii lor slavi din sud.[1406]

Austro-Ungaria a rămas principalul obstacol în calea visului sârb. În toamna lui 1913, i-a cerut Serbiei să-şi retragă trupele de pe teritoriile nordice ale Albaniei pe care le ocupase. Guvernul sârb nu numai că a refuzat; a trimis şi mai multe trupe, explicând că trebuia să-i protejeze pe fraţii sârbi de albanezi. La începutul lui octombrie, Pašić, care arăta ca un bun înţelept balcanic, cu barba sa lungă şi căruntă, a sosit la Viena pentru a purta discuţii cu guvernul austro-ungar. „Este o persoană modestă şi agitată”, scria Berchtold în jurnalul său. „Prin amabilitatea sa, ne-a făcut să dăm uitării diferenţele fundamentale care ne separă şi caracterul său prefăcut.” Pašić a fost deosebit de binevoitor, dar a refuzat să-şi ia angajamente concrete.[1407] Deşi nu ştia acest lucru, în acelaşi timp avea loc şi o reuniune a Consiliului Ministerial Comun, prilej cu care se discutau paşii care trebuia făcuţi împotriva ţării sale. Conrad, care în mod neobişnuit participa la această reuniune de ordin civil, a îndemnat Austro-Ungaria să pornească la război şi să anexeze ţara vecină care făcea numai probleme. Civilii nu erau încă pregătiţi să meargă atât de departe, dar era evident că ajunseseră să accepte faptul că, la un moment dat în viitor, probabil că războiul avea să izbucnească, iar pentru unii acest lucru era chiar dezirabil. Până şi Berchtold, care de obicei susţinea moderaţia, era acum pregătit să sprijine dezvoltarea armamentului.[1408]

Printre miniştrii care au participat la reuniune s-a numărat şi premierul maghiar István Tisza, care a adoptat o atitudine conservatoare şi chiar avea să joace un rol crucial în decizia Austro-Ungariei de a porni la război împotriva Serbiei în criza din 1914. Compatrioţii săi, chiar şi cei care îi erau duşmani politici, îl admirau pe Tisza pentru curajul, hotărârea şi încăpăţânarea sa. „Este cel mai deştept bărbat din Ungaria”, a afirmat un oponent politic de seamă, „mai deştept decât noi toţi laolaltă. Este ca o comodă Maria Tereza cu multe sertare. Fiecare sertar este umplut până la refuz cu cunoştinţe. Însă în ceea ce-l priveşte pe Tisza, tot ceea nu este de găsit în aceste sertare, nici nu există. Ascultaţi-mă bine, acest Tisza este la fel de periculos ca o lamă de ras.”[1409] Franz Joseph îl simpatiza pentru că putea să-i gestioneze ferm şi eficient pe extremiştii maghiari care nu se gândeau decât la independenţa Ungariei şi care blocaseră toate încercările din parlamentul maghiar de a aproba o creştere a bugetului militar.

Tisza, care mai deţinuse un mandat de premier, era în acelaşi timp un patriot maghiar înfocat şi un susţinător al monarhiei habsburgice. După părerea sa, Ungaria avea o poziţie avantajoasă în cadrul Austro-Ungariei, care o proteja de inamicii săi, precum România, şi permitea supravieţuirea

vechiului regat maghiar cu vastele sale teritorii. Profund conservator, era decis să menţină poziţia dominantă a aristocraţiei latifundiare, din care făcea parte, şi supremaţia maghiarilor asupra supuşilor lor de altă etnie, precum croaţii, slovacii sau românii. Sufragiul universal ar fi dat minorităţilor un cuvânt de spus în politica maghiară, fapt ce ar fi echivalat, spunea el, cu „castrarea naţiunii.”[1410]

În politica externă, Tisza susţinea alianţa cu Germania şi privea statele balcanice cu suspiciune. Ar fi preferat să cadă la pace cu ele, dar era pregătit de război, în special dacă vreuna dintre acestea devenea prea puternică.[1411] În Consiliul Ministerial Comun el a susţinut înaintarea unui ultimatum Serbiei, prin care să i se ceară retragerea trupelor din Albania. I-a scris în particular lui Berchtold: „Evenimentele de la graniţa albanezo-sârbă ne pun în faţa unei întrebări: dacă vom rămâne o putere viabilă sau dacă vom renunţa şi ne vom cufunda într-o decadenţă demnă de râs. Cu fiecare zi de indecizie, pierdem din respect, iar şansele de a ajunge la o soluţie avantajoasă şi paşnică sunt din ce în ce mai compromise.” Dacă Austro-Ungaria ratează această şansă de a se impune, a continuat Tisza, atunci va pierde pe bună dreptate locul ei printre marile puteri.[1412]

Pe 18 octombrie, Austro-Ungaria a transmis ultimatumul Serbiei. Aceasta avea la dispoziţie opt zile să se supună. Dintre marile puteri, numai Italia şi Japonia fuseseră informate în prealabil, încă o dovadă a faptului că entitatea Concertului European începea să dispară. În următoarele luni, Antanta şi Tripla Înţelegere au început să discute din ce în ce mai des fără să se mai consulte când venea vorba despre Balcani.[1413] Niciunul dintre aliaţii ei nu s-a opus iniţiativei Austro-Ungariei, iar Germania a mers şi mai departe şi i-a oferit sprijinul său ferm. Kaiserul a fost deosebit de vehement: „Acum ori niciodată”, a scris el pe o epistolă de mulţumire primită de la Berchtold. „La un moment dat, pacea şi ordinea vor trebui restabilite acolo jos!”[1414] Pe 25 octombrie, Serbia a capitulat şi şi-a retras trupele din Albania. Următoarea zi, kaiserul, aflat în vizită la Viena, a luat ceaiul cu Berchtold şi i-a spus ministrului că Austro-Ungaria trebuia să rămână pe poziţii: „Când Maiestatea Sa, Împăratul Franz Joseph, cere un anumit lucru, guvernul sârb trebuie să-i facă pe plac, în caz contrar Belgradul va fi bombardat şi ocupat până la satisfacerea dorinţei Maiestăţii Sale.” Şi, făcând un semn înspre sabia sa, Wilhelm a promis că Germania avea să fie întotdeauna gata să-şi susţină aliata.[1415]

Anul crizelor din Balcani s-a terminat paşnic, dar a lăsat în urmă o nouă serie de resentimente şi lecţii periculoase. Serbia a ieşit în mod evident câştigată din acest conflict şi, pe 7 noiembrie, a dobândit mai multe teritorii semnând un acord cu Muntenegru pentru a împărţi Sangeacul Novi Pazar. Însă proiectul naţional al Serbiei nu era încheiat. Acum se vorbea despre o uniune cu Muntenegru şi despre formarea unei noi Ligi Balcanice.[1416] Guvernul sârb era neputincios şi, în mare parte, nedoritor să domolească nenumăratele organizaţii naţionaliste din Serbia, care-i aţâţau pe slavii din sud din cadrul Austro-Ungariei. În primăvara lui 1914, în timpul Paştelui, întotdeauna un mare eveniment pentru Biserica Ortodoxă,

presa sârbă nu contenea să facă aluzii la propria înviere a sârbilor. Fraţii sârbi, scria un ziar de seamă, se ofileau în Austro-Ungaria tânjind după liberatea pe care numai baionetele Serbiei le-o puteau aduce. „Prin urmare, haideţi să fim mai uniţi şi să sărim repede în ajutorul celor care nu pot împărtăşi cu noi bucuriile sărbătorii reînvierii din acest an.”[1417] Conducătorii ruşi erau îngrijoraţi de încăpăţânata lor mică aliată, dar nu se arătau dispuşi să o domolească.

În Austro-Ungaria, opinia publică era mulţumită că guvernul luase în sfârşit atitudine faţă de Serbia. După cum i-a spus Berchtold lui Franz Joseph la scurt timp după ce Serbia s-a înclinat în faţa ultimatumului primit: „Europa recunoaşte acum că noi, chiar şi fără supraveghere, putem acţiona independent dacă interesele ne sunt ameninţate şi că aliaţii noştri ne vor fi aproape.”[1418] Ambasadorul german la Viena remarcase însă „sentimentul de dizgraţie, de furie înăbuşită, sentimentul de a fi batjocorit de Rusia şi de prietenii ei.”[1419] Austro-Ungaria era uşurată că Germania rămăsese în final fidelă alianţei, dar detesta faptul că Viena era din ce în ce mai dependentă de aceasta. Conrad s-a plâns: „Acum nu suntem nimic mai mult decât un satelit al Germaniei.”[1420] La sud, prezenţa nestingherită a unei Serbii independente, care acum era şi mai puternică decât înainte, continua să aducă aminte Austro-Ungariei de eşecurile ei în Balcani. Berchtold a fost criticat de reprezentanţii politici ai Austriei şi Ungariei şi de către presă pentru slăbiciunea de care dăduse dovadă. La sfârşitul lui 1913, când s-a oferit să demisioneze, Franz Joseph s-a arătat neînţelegător: „Nu există niciun motiv şi nici nu este să permis să capitulezi în faţa câtorva delegaţi şi a unui ziar. În plus, nici măcar nu ai un succesor.”[1421]

Asemenea multora dintre colegii săi, Berchtold a continuat să fie obsedat de ameninţarea sârbă şi statutul de mare putere al Austro-Ungariei, două lucruri care, în opinia lui, se suprapuneau. În memoriile sale, povesteşte cum imperiul a fost „emasculat” în Războaiele Balcanice.[1422] Devenea din ce în ce mai clar, sau aşa părea, că Austro-Ungaria urma să se confrunte cu o alegere dură: de a lupta pentru supravieţuirea sa sau de a dispărea de pe harta lumii. Deşi iniţial Tisza lansase teorii care nu prea stăteau în picioare, privind o colaborare cu Rusia, prin care Serbia putea fi convinsă să renunţe la o parte a revendicărilor sale, în acel moment, cea mai mare parte a conducerii austro-ungare abandonase orice speranţă cum că Serbia ar fi putut fi câştigată pe cale paşnică; nu putea înţelege decât limbajul forţei. Conrad, noul ministru de război, generalul Alexander Krobatin, şi generalul Oskar Potiorek, guvernatorul militar al Serbiei, erau conservatori convinşi. Ministrul comun de finanţe, Leon von Biliński, care încercase să menţină un echilibru al finanţelor Austro-Ungariei, susţinea acum o creştere considerabilă a bugetului militar. „Poate că un război ar fi mai ieftin”, a afirmat el, „decât starea actuală a lucrurilor. Este inutil să mai precizez că nu avem bani. Trebuie să cheltuim până când va apărea o schimbare, iar Europa nu va mai fi aproape în întregime împotriva noastră.”[1423] Iar în acel moment, cea mai mare parte a forumurilor de

conducere accepta faptul că un conflict cu Serbia şi probabil şi cu Rusia nu mai putea fi evitat, deşi Conrad a continuat să creadă până în ajunul Primului Război Mondial că Rusia ar fi putut să tolereze un atac limitat al Austro-Ungariei asupra Serbiei şi Muntenegrului.[1424] Singurul care încă spera să evite războiul era Franz Ferdinand.

În anul ce a precedat izbucnirea Primului Război Balcanic şi până în toamna lui 1913, Rusia şi Austro-Ungaria au ajuns în repetate rânduri în pragul războiului, iar umbra unui conflict mai generalizat planase asupra întregii Europe, căci aliaţii lor aşteptau momentul potrivit. Deşi în cele din urmă puterile au reuşit să gestioneze crizele, popoarele, conducătorii şi cetăţenii lor se obişnuiseră cu ideea războiului, considerând că acesta avea să izbucnească mai devreme sau mai târziu. În momentul în care Conrad a ameninţat cu demisia pentru că avusese impresia că fusese umilit de Franz Ferdinand, Moltke l-a implorat să nu ia o decizie pripită: „Acum, când ne îndreptăm către un conflict, tu trebuie să rămâi”.[1425] Rusia şi Austro-Ungaria se folosiseră de pregătirile de război, în special de mobilizare, ca să-şi intimideze adversarii, dar şi ca să exercite presiune una asupra celeilalte, şi, în ceea ce privea Austro-Ungaria, să preseze Serbia. Atunci ameninţările funcţionaseră, pentru că niciuna dintre cele trei ţări nu fusese pregătită să marşeze la blufurile celorlalte şi pentru că, în fond şi la urma urmei, vocile celor care făceau apel la pace fuseseră mai puternice decât ale celor care militau pentru război. Pe viitor, periculos era faptul că ambele state — şi Austro-Ungaria, şi Rusia — rămăseseră cu impresia că asemenea ameninţări aveau să mai funcţioneze. În plus — iar acest lucru era la fel de periculos —, au decis că a doua oară nu aveau să mai dea înapoi.

Marile puteri s-au consolat într-un fel că reuşiseră să o scoată din nou la capăt. Pe parcursul ultimilor opt ani, cele două crize marocane, cea bosniacă şi, în final, războaiele balcanice ameninţaseră să provoace un război generalizat, însă prin diplomaţie acesta fusese întotdeauna evitat. În aceste ultime luni de tensiuni, Concertul European reuşise într-un fel sau altul să supravieţuiască, iar Marea Britanie şi Germania cooperaseră bine pentru a ajunge la compromisuri şi a-şi ţine în frâu propriii parteneri de alianţă. În momentul izbucnirii următoarei crize balcanice, în vara lui 1914, cel puţin Grey s-a aşteptat să se repete acelaşi scenariu.[1426]

Mişcarea pacifistă care asistase îngrijorată la aceste evenimente a respirat la rândul ei uşurată. Marele Congres al celei de-a Doua Internaţionale, reunit de urgenţă la Basel la sfârşitul toamnei lui 1912, a fost iniţial considerat un simbol al unui nou apogeu al cooperării în sprijinul cauzei păcii, ce trecea dincolo de graniţele naţionale. În februarie 1913, socialiştii francezi şi germani au emis un manifest comun prin care condamnau cursa înarmărilor şi se angajau să coopereze. Pacifiştii erau convinşi că forţele care se opuneau războiului deveneau din ce în ce mai numeroase, chiar şi printre capitalişti, şi că la orizont se înfiripau relaţii mai bune între puteri.[1427] Pentru a face cunoscute acasă ororile războiului, un regizor german a filmat al Doilea Război Balcanic. Filmul lui tocmai începea să fie

difuzat de societăţile pacifiste din Europa, în vara lui 1914.[1428] Membrii comisiei noului premiu pentru pace internaţională al Fundaţiei Carnegie, care fusese oferit cu generozitate de milionarul american Andrew Carnegie, au trimis un grup format din reprezentanţi austrieci, francezi, germani, britanici, ruşi şi americani să investigheze războaiele balcanice. În raportul elaborat de comisie se scria cu groază despre tendinţa popoarelor beligerante de a-şi înfăţişa duşmanii ca fiind subumani şi despre nenumăratele atrocităţi comise atât împotriva soldaţilor duşmani, cât şi a civililor. „În civilizaţiile mai vechi”, se scria în raport, „forţele morale şi sociale sunt sintetizate şi reunite în legi şi instituţii care oferă stabilitate de caracter, formează opinia publică şi asigură securitatea.”[1429] Raportul a fost emis la începutul verii anului 1914, când restul Europei era pe cale să afle cât de fragilă era civilizaţia ei.

(p) ▬▬▬▬▬

[1310] Cambon, Correspondance, vol. III, 7.

[1311] Albertini, The Origins of the War, vol. I, 357.

[1312] Trotsky, The Balkan Wars, 360–61.

[1313] Hoetzendorf, Mein Leben mit Conrad von Hötzendorf, 105.

[1314] Aehrenthal, Aus dem Nachlass, 232.

[1315] Trotsky, The Balkan Wars, 72.

[1316] Dedijer, The Road to Sarajevo, 179–80.

[1317] Jelavich, History of the Balkans, 110.

[1318] Rossos, Russia and the Balkans, 34–5.

[1319] Trotsky, The Balkan Wars, 80.

[1320] BD, vol. IX, part 1, 249, pp. 283–4.

[1321] Helmreich, The Diplomacy, 29–30.

[1322] Ibid., 32–3.

[1323] Ibid., 33.

[1324] Thaden, Russia and the Balkan Alliance, 27–8.

[1325] Neklyudov, Diplomatic Reminiscences, 38–9.

[1326] Ibid., 45.

[1327] Ibid., 80–81.

[1328] Helmreich, The Diplomacy, 62–4, 67.

[1329] BD, vol. IX, partea 1, 570, p. 568.

[1330] Fischer, War of Illusions, 150.

[1331] BD, vol. IX, partea a 2-a, 5, pp. 3–4.

[1332] Helmreich, The Diplomacy, 141–5.

[1333] Trotsky, The Balkan Wars, 65–6.

[1334] Rossos, Russia and the Balkans, 79.

[1335] Helmreich, The Diplomacy, 203–4.

[1336] Wilson, The Policy of the Entente, 92.

[1337] Thaden, Russia and the Balkan Alliance, 116–17; Jelavich, Russia's Balkan Entanglements, 231.

[1338] Thaden, Russia and the Balkan Alliance, 118; Albertini, The Origins of the War, vol. I, 412–13.

[1339] Ignat'ev, Vneshniaia Politika Rossii, 1907–1914, 141.

[1340] Neilson, Britain and the Last Tsar, 328–9.

[1341] Wilson, The Policy of the Entente, 92.

[1342] Jelavich, Russia's Balkan Entanglements, 203.

[1343] Bodger, „Russia and the End", 84.

[1344] Thaden, Russia and the Balkan Alliance, 132.

[1345] Bodger, „Russia and the End", 79.

[1346] Rossos, Russia and the Balkans, 85.

[1347] Sazonov, Fateful Years, 49–50; Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 234n.

[1348] Taube, La Politique russe d'avant-guerre, 225–7.

[1349] Sazonov, Fateful Years, 54.

[1350] BD, vol. IX, partea 1, 711, pp. 683–5; Helmreich, The Diplomacy, 154–5.

[1351] Sazonov, Fateful Years, 78.

[1352] Ibid., 80.

[1353] Rossos, Russia and the Balkans, 102.

[1354] Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 119.

[1355] Ibid., 484–5.

[1356] Musulin, Das Haus am Ballplatz, 178.

[1357] Vermes, István Tisza, 199.

[1358] Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 246.

[1359] Csáky, Vom Geachteten zum Geächteten, 129; Leslie, „Osterreich-Ungarn”, 663.

[1360] Albertini, The Origins of the War, vol. I, 385.

[1361] Ibid., 383–4.

[1362] Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 176.

[1363] Vezi, de exemplu, Bertie către Grey, 29 august 1912, BD, vol. IX, partea 1, 671, pp. 653–5.

[1364] BD, vol. IX, partea 1, 695, pp. 671–3.

[1365] Heinrich, Geschichte in Gesprächen, 380.

[1366] Helmreich, The Diplomacy, 214–15.

[1367] Boghitschewitsch, Die auswärtige Politik Serbiens, vol. III, 159.

[1368] Sondhaus, Franz Conrad von Hötzendorf, 124.

[1369] Helmreich, The Diplomacy, 153.

[1370] Williamson, Austria-Hungary, 132; Bucholz, Moltke, Schlieffen, 276.

[1371] Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 323; Afflerbach, Der Dreibund, 731–3; Williamson, Austria-Hungary, 127.

[1372] Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 328.

[1373] Williamson, Austria- Hungary, 132.

[1374] Sazonov, Fateful Years, 78.

[1375] Herrmann, The Arming of Europe, 178.

[1376] BD, vol. IX, partea 2, 303, pp. 227–8.

[1377] Ibid.

[1378] Rossos, Russia and the Balkans, 104–5.

[1379] Herrmann, The Arming of Europe, 178.

[1380] Fischer, War of Illusions, 155–6.

[1381] Röhl, „Admiral von Müller”, 659.

[1382] Fischer, War of Illusions, 157–8.

[1383] Röhl, „Admiral von Müller”, 664; Bucholz, Moltke, Schlieffen, 276–7.

[1384] The Times, 22 noiember 1912.

[1385] Helmreich, The Diplomacy, 216.

[1386] Sondhaus, Franz Conrad von Hötzendorf, 120–21.

[1387] Williamson, Austria-Hungary, 130–31.

[1388] Fischer, War of Illusions, 158–61.

[1389] Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 388.

[1390] Williamson, Austria-Hungary, 130–31.

[1391] Grey, Twenty-Five Years, vol. I, 256.

[1392] Helmreich, The Diplomacy, 250.

[1393] Eubank, Paul Cambon, 161.

[1394] Crampton, „The Decline”, 393–4.

[1395] BD, vol. IX, partea a 2-a, 626, p. 506.

[1396] Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 377.

[1397] Ibid., 381.

[1398] Williamson, Austria-Hungary, 134; Helmreich, The Diplomacy, 282–4.

[1399] Williamson, Austria-Hungary, 136; Helmreich, The Diplomacy, 296–7.

[1400] Crampton, „The Decline”, 395 şi nota 12.

[1401] Helmreich, The Diplomacy, 313–14.

[1402] Williamson, Austria-Hungary, 139–40.

[1403] Sondhaus, Franz Conrad von Hötzendorf, 123.

[1404] Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 471.

[1405] Cambon, Correspondance, vol. III, 27.

[1406] Jelavich, Russia’s Balkan Entanglements, 246–8.

[1407] Williamson, Austria-Hungary, 151.

[1408] Vermes, István Tisza, 203.

[1409] Ibid., p. 131.

[1410] Stone, „Hungaryand the July Crisis”, 157.

[1411] Leslie, „The Antecedents”, 323–4.

[1412] Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 498; Williamson, Austria-Hungary, 133–4.

[1413] Crampton, „The Decline”, 417–19.

[1414] Albertini, The Origins of the War, vol. I, 483–4.

[1415] Helmreich, The Diplomacy, 428.

[1416] Bridge, From Sadowa to Sarajevo, 366–7.

[1417] Ibid., 442.

[1418] Williamson, Austria-Hungary, 154–5.

[1419] Afflerbach, Der Dreibund, 748.

[1420] Sondhaus, Franz Conrad von Hötzendorf, 129.

[1421] Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 513.

[1422] Ibid., 312.

[1423] Herrmann, The Arming of Europe, 179.

[1424] Williamson, Austria-Hungary, 135; Leslie, The Antecedents, 352–3.

[1425] Albertini, The Origins of the War, vol. I, 483–4.

[1426] Crampton, The Hollow Detente, 172.

[1427] Haupt, Socialism and the Great War, 107.

[1428] Cooper, Patriotic Pacifism, 159–60.

[1429] Kennan, The Other Balkan Wars, 271.

Pregătiri de război sau pace: Ultimele luni de pace ale Europei

În mai 1913, pe parcursul scurtei perioade de răgaz dintre cele două războaie balcanice, cei trei veri, George al V-lea al Marii Britanii, Nicolae al II-lea al Rusiei şi Wilhelm al II-lea al Germaniei, s-au întâlnit la Berlin pentru a lua parte la nunta singurei fiice a kaiserului cu ducele de Brunswick (care era la rândul lui înrudit cu fiecare dintre ei). Deşi se spune că mama miresei ar fi plâns toată noaptea nunţii pentru că urma să se despartă de copilul ei, evenimentul a fost „un splendid succes”, după cum i-a transmis ambasadorul britanic sir Edward Goschen lui Grey. Germanii au fost deosebit de ospitalieri, iar regele şi regina s-au simţit foarte bine. „Maiestatea Sa mi-a mărturisit că nu mai făcuse niciodată o vizită regală la care să se poarte convorbiri politice atât de deschise şi atât de detaliate, iar el s-a bucurat să mă informeze că el, regele, şi împăratul Rusiei căzuseră de acord asupra tuturor aspectelor despre care discutaseră.” Verii conveniseră îndeosebi asupra faptului că Ferdinand cel Şiret al Bulgariei — „căruia Maiestatea Sa îi atribuise un epitet puternic” — trebuia ţinut sub control. „Impresia mea”, a conchis Goschen, „este că vizita a avut efecte deosebit de benefice şi că va avea probabil consecinţe mai durabile decât se întâmplă adesea în urma vizitelor de stat ale suveranilor străini”.[1430]

În particular, regele său a arătat mai puţin entuziasm. A încercat să discute între patru ochi cu Nicolae, s-a plâns el, însă Wilhelm „a stat cu urechea lipită de gaura cheii”. Kaiserul îi ţinuse, de asemenea, predici lui George cu privire la sprijinul acordat de Marea Britanie Franţei: „Uite ce faci, alianţe cu o naţiune decadentă, precum Franţa, şi cu una aproape barbară, asemenea Rusiei, şi ni te împotriveşti nouă, adevăraţii piloni ai progresului şi libertăţii...”[1431] Se pare că Wilhelm credea că făcuse o impresie puternică şi că ar fi slăbit antanta dintre Marea Britanie şi Franţa.[1432] Aceasta avea să fie ultima întâlnire a celor trei veri. Un an şi un pic mai târziu, ţările lor vor fi în plin război una cu cealaltă.

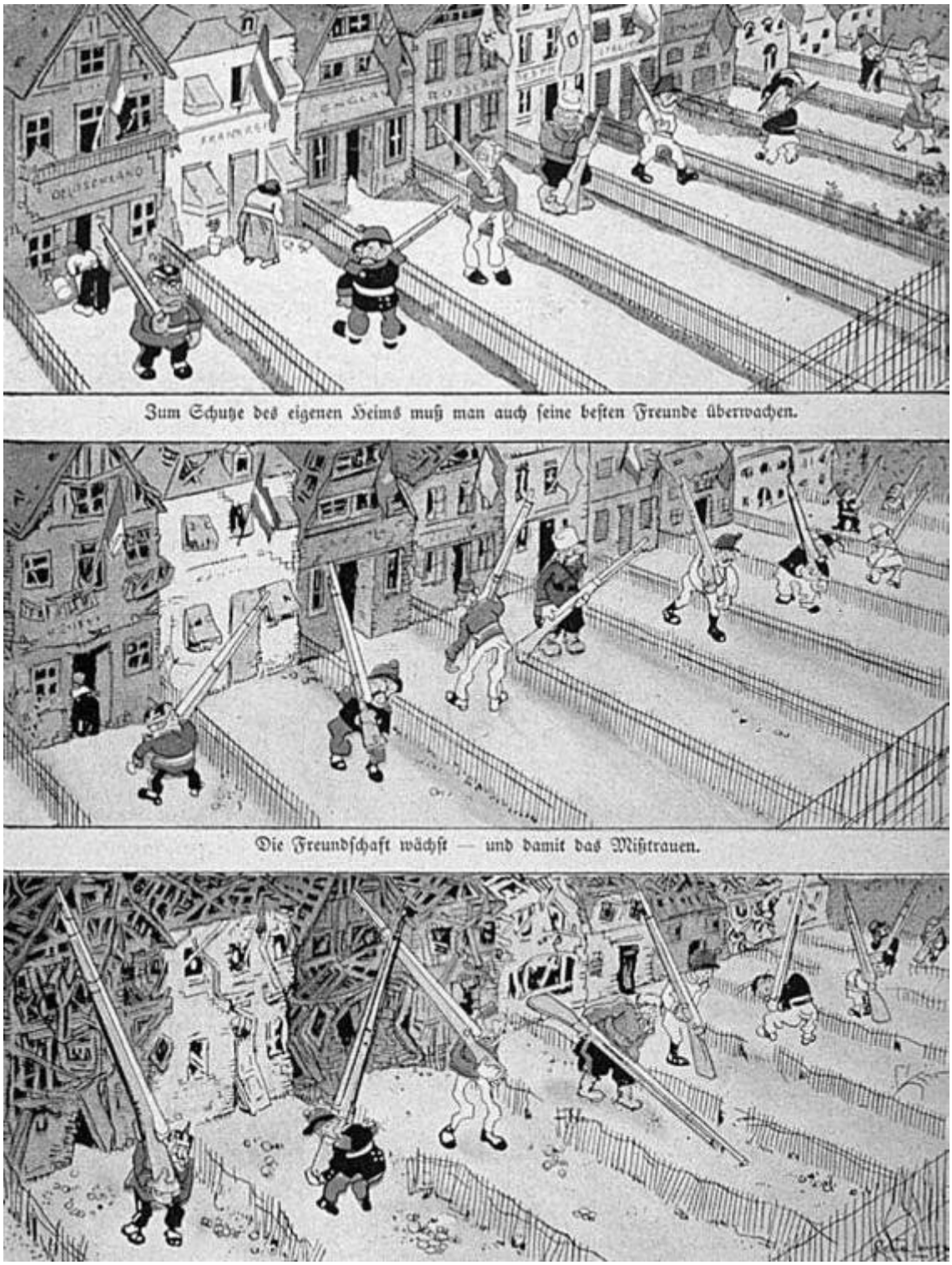
Zum Schutze des eigenen Heims muß man auch seine besten Freunde überwachen.
Die Freundschaft wächst — und damit das Mißtrauen.

17. Ultimii ani dinaintea izbucnirii Marelui Război au fost marcaţi de o intensificare a cursei înarmărilor. Deşi moderaţii şi susţinătorii mişcării pacifiste au scos în evidenţă pericolele accelerării pregătirilor de război şi s-au plâns de costurile din ce în ce mai ridicate presupuse de aceste măsuri, naţiunile europene erau acum atât de suspicioase una faţă de cealaltă, încât nu îndrăzneau să mai dea înapoi. Desenul înfăţişează un şir de case prospere, pe care sunt arborate diferite steaguri naţionale. „Cu

cât încearcă mai mult naţiunile să-şi întreacă vecinii în cursa înarmărilor, cu atât au mai mult de suferit propriile lor popoare...”

În acea ultimă perioadă de pace, Europa încă mai avea posibilitatea de a face alegeri. Într-adevăr, în 1913, naţiunile ei aveau nenumărate motive de îngrijorare: teama de a pierde teren, de a fi depăşit din punct de vedere numeric sau armat de vecini, teama de revolte sau tulburări interne sau teama de consecinţele războiului însuşi. Aceste temeri s-ar fi putut concretiza în două scenarii: să le determine pe marile puteri să fie mai precaute sau să le pregătească pentru a risca totul în război. Cu toate acestea, deşi conducătorii europeni nu trebuiau să opteze pentru război, devenea din ce în ce mai clar că aveau să facă acest lucru. Cursa navală dintre Marea Britanie şi Germania, rivalitatea dintre Rusia şi Austro-Ungaria în Balcania, fisura dintre Rusia şi Germania, temerile Franţei cu privire la Germania îndepărtaseră naţiuni care aveau atât de mult de câştigat dacă ar fi cooperat. Iar deceniile precedente, în care se acumulaseră suspiciuni şi amintiri, cântăreau greu în memoria forumurilor decizionale şi publicului lor. Fie că era vorba despre înfrângere şi izolare în faţa Germaniei în cazul Franţei, de Războiul Burilor pentru Marea Britanie, despre crizele marocane pentru Germania, despre Războiul Ruso-Japonez şi Bosnia pentru Rusia sau despre războaiele balcanice pentru Austro-Ungaria, toate puterile avuseseră parte de propriile lor experienţe amare, care sperau să nu se repete. Să demonstrezi că eşti o mare putere şi să eviţi umilinţele reprezintă factori-cheie ai dovezii de putere în relaţiile internaţionale, fie că este vorba despre Statele Unite, despre Rusia sau despre China de astăzi, ori despre puterile europene de acum un secol. Dacă Germania şi Italia îşi doreau un loc sub soare, Marea Britanie spera să evite declinul şi se agăţa de imensul ei imperiu. Rusia şi Franţa doreau să-şi recâştige ceea ce ele considerau a fi statutul lor legitim, în timp ce Austro-Ungaria lupta ca să supravieţuiască. Toate puterile luaseră în calcul, ca opţiune, folosirea forţei militare, dar, cumva, Europa reuşise întotdeauna să se retragă la timp în toate momentele tensionate. În 1905, 1908, 1911, 1912 şi 1913, un Concert European mult mai slăbit rezistase. Însă momentele periculoase începeau să se succeadă frecvent, iar în 1914, într-o lume care se obişnuise în mod periculos cu crizele, conducătorii europeni aveau să se confrunte din nou cu opţiunea de a porni la război sau a menţine pacea.

Iar aceştia au trebuit să se confrunte din nou cu exacerbarea temerilor şi a sentimentelor naţionaliste nutrite de cetăţenii lor, iar grupurile de lobby şi cele reprezentând interese speciale au devenit din ce în ce mai specializate în agitarea opiniei publice. Spre exemplu, în Germania, general-maiorul August Keim, care activase în Liga Navală Germană, a fondat o organizaţie similară la începutul lui 1912 care să militeze pentru formarea unei armate mai mari. În mai, Wehrverein-ul număra 40 000 de membri, iar în vara următoare ajungea la 300 000 şi se bucura de finanţare din partea unor industriaşi înstăriţi, precum Alfred Krupp. Keim susţinea fiecare propunere de lege prezentată Reichstag-ului, deşi spunea

de fiecare dată că rezoluţiile erau complet neadecvate.[1433] În Marea Britanie, ziarele de tiraj în masă continuau să publice articole despre planurile de invazie ale germanilor şi despre chelneri nemţi care erau, de fapt, ofiţeri. Războiul presei a luat amploare în mod neaşteptat. În 1913, presa germană a făcut mare caz în momentul în care o mână de actori francezi au apărut pe scenă îmbrăcaţi în uniforme de ofiţeri germani, într-o piesă intitulată Fritz le Uhlan, iar în vara următoare, la Berlin, un teatru ce purta numele adecvat de Valhalla a intenţionat să pună în scenă o melodramă cu numele The Terror of the Foreign Legion, or the Hell of Sidi-bel-Abbes.[1434] La începutul lui 1914, un ziar german a publicat un articol scris de corespondentul său de la Sankt Petersburg care susţinea că cercurile oficiale ruseşti erau din ce în ce mai ostile Germaniei. Presa rusească a răspuns acuzându-i pe germani că ar fi pregătit declanşarea unui război preventiv împotriva Rusiei. Suhomlinov, ministrul de război, a acodat un interviu belicos unui ziar rusesc de seamă, în care a afirmat că ţara sa era pregătită.[1435]

La începutul verii lui 1914, generalul Aleksei Brusilov, care avea să conducă unul dintre puţinele atacuri încununate de succes ale Rusiei în Marele Război, făcea o cură la băile termale din staţiunea Bad Kissingen din sudul Germaniei. El şi soţia sa au rămas sideraţi de ceea ce au văzut la un festival din regiune. „În piaţa centrală, înconjurată de coroane de flori, se ridica un superb element de decor reprezentând Kremlinul de la Moscova, cu biserica, meterezele şi turnurile sale, şi, pe fundal, Catedrala Sfântului Vasile.” S-au tras câteva salve, şi un minunat spectacol de artificii a strălucit în noapte, iar apoi în timp ce o orchestră intona imnurile naţionale ale Rusiei şi Germaniei, urmate de Uvertura 1812 a lui Ceaikovski, macheta Kremlinului a ars din temelii. Mulţimea de germani a ovaţionat bucuroasă, în timp ce Brusilov, soţia sa şi o mână de compatrioţi ruşi priveau în tăcere, umiliţi şi jigniţi.[1436]

Deşi clasele conducătoare din întreaga Europă împărtăşeau, de cele mai multe ori, sentimentele naţionaliste nutrite de cetăţenii lor, în acelaşi timp se întrebau dacă puteau avea încredere în ei. Partidele politice de stânga deveneau din ce în ce mai numeroase, iar în unele ţări, conducătorii lor se declarau în mod deschis revoluţionari. În Italia, socialiştii şi susţinătorii acestora au început treptat să-şi piardă entuziasmul afişat iniţial pentru războiul din Africa de Nord; tânărul radicalist Benito Mussolini a organizat demonstraţii de protest în momentul în care trupele au pornit la război, iar liderii moderaţi ai Partidului Socialist au fost daţi afară şi înlocuiţi cu alţii, mai radicalişti. În Germania, după alegerile din 1912, social-democraţii au câştigat şaizeci şi şapte de locuri noi, realizare privită cu mare panică de dreapta. Liderul Ligii Agrare, conservatoare şi naţionalistă, a publicat lucrarea If I were Kaiser, aducând argumente în favoarea declanşării unui benefic război victorios care ar fi oferit guvernului un pretext de a se descotorosi de sufragiul universal.[1437] Iar muncitorii erau şi mai bine organizaţi, şi mai militanţi. În oraşe, dar şi în zonele rurale din nordul Italiei, a trebuit convocată armata pentru a suprima greve şi demonstraţii.

În Marea Britanie, numărul muncitorilor aflaţi în grevă a crescut semnificativ de la 138 000 în 1899 la 1 200 000 în 1912. Dacă această cifră scăzuse în 1913, în primele şapte luni ale lui 1914 au avut loc aproape o mie de greve, şi adesea din motive destul de banale. În plus, asemenea muncitorilor de pe continent, şi cei din Marea Britanie păreau să îmbrăţişeze ideile revoluţionare şi să fie pregătiţi să acţioneze direct, prin greve şi sabotaj, pentru a-şi îndeplini scopurile politice. La începutul lui 1914, trei dintre cele mai importante sindicate, reprezentând muncitorii din domeniul feroviar, minier şi de transport, şi-au unit forţele formând propria lor triplă alianţă. Din moment ce această aliaţă putea, dacă îşi dorea, să închidă minele de cărbune, să oprească trenurile şi să paralizeze porturile, ea reprezenta o ameninţare la adresa industriilor britanice şi, în cele din urmă, la adresa puterii Regatului Unit, şi provoca mari nelinişti în rândul claselor conducătoare.

În celălalt capăt al Europei, Rusia îşi continua avansul spasmodic către restul lumii moderne europene. Însă asasinarea lui Stolîpin, în toamna lui 1911, a îndepărtat de la putere un om care ar fi putut convinge regimul ţarist, în pofida obiecţiilor lui Nicolae şi ale Curţii sale, să demareze reforme înainte de a fi prea târziu. Ţarul, care acum era din ce în ce mai influenţat de reacţionarii de la Curtea sa, a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a împiedica îndreptarea Rusiei către o formă constituţională de guvernare. A numit în funcţie miniştri supuşi, de dreapta, şi a ignorat Duma pe cât de mult posibil. La începutul lui 1914, a descumpănit opinia publică moderată prin demiterea primului său ministru, Kokovtsov — „ca pe un servitor”, a spus unul dintre marii duci — şi îndepărtându-l astfel de la putere pe unul dintre puţinii miniştri competenţi şi deschişi la reforme, care mai rămăseseră.[1438] Succesorul lui Kokovtsov a fost un favorit mai vârstnic al ţarului. Ivan Goremikin era fermecător, reacţionar şi absolut incapabil să facă faţă problemelor cu care se confrunta Rusia şi cu atât mai puţin celor ce aveau să vină. Sazonov, ministrul de externe, spunea despre el: „Un bătrân care şi-a pierdut de mult nu numai capacitatea de a fi interesat de orice altceva în afară de pacea şi bunăstarea proprie, dar şi puterea de a lua în calcul activităţile în plină desfăşurare din jurul lui.”[1439] Nici Goremikin nu îşi făcea iluzii cu privire la abilităţile sale de a-şi îndeplini atribuţiile. „Nu pot să înţeleg câtuşi de puţin de ce am fost ales”, i-a mărturisit el unui politician liberal de seamă. „Semăn cu o veche blană de raton care a fost împachetată de mult într-un cufăr şi pusă la naftalină.”[1440]

Lucrurile s-au înrăutăţit şi mai mult în momentul în care scandalul izbucnit în jurul lui Rasputin a început să fie din ce în ce mai cunoscut publicului. În întreaga societate rusească circulau zvonuri cum că preotul ar fi avut o influenţă nesănătoasă asupra familiei imperiale şi că ar fi fost mult prea intim cu ţarina şi fiicele ei. Mama ţarului i-a spus plângând lui Kokovtsov: „Sărmana mea noră nu îşi dă seama că distruge atât dinastia, cât şi pe ea însăşi. Ea crede cu sinceritate în cucernicia unui aventurier, iar noi suntem neputincioşi şi nu putem evita nenorocirea care are să se abată asupra

noastră mai mult ca sigur."[1441] În 1913 se sărbătoreau trei sute de ani de la urcarea Romanovilor pe tronul Rusiei, iar Nicolae şi Alexandra au călătorit în acea primăvară prin Rusia, pentru a se arăta poporului. Acesta era un eveniment deosebit de rar. Deşi cuplul imperial şi curtenii lor încă erau de părere că ruşii de rând, în special ţăranii, îi iubeau şi îi preaslăveau pe Romanovi, Kokovtsov, care îşi însoţea stăpânul, a fost uimit la vederea grupurilor mici de oameni care îl ovaţionau pe ţar, evident lipsiţi de entuziasm. În luna martie, bătea un vânt rece, iar câteodată ţarul nici nu s-a obosit să mai coboare la diferitele opriri. Şi la Moscova grupurile au fost mici, iar oamenii murmurau la vederea spectacolului demn de milă în care bolnăviciosul moştenitor al tronului era cărat în braţe de paznicul său cazac.[1442]

În Dumă, fisura dintre conservatori şi radicalişti s-a aprofundat, provocând nesfârşite dezbateri şi acuzaţii reciproce, iar partidele democratice de centru erau din ce în ce mai strânse cu uşa de extremiştii de stânga şi de dreapta. Consiliul de Stat, care trebuia să funcţioneze ca o cameră superioară, era dominat de reacţionari în vârstă, care considerau că atribuţiile lor erau acelea de a bloca orice măsură liberală aprobată în Dumă.[1443] Reprezentanţii dreptei discutau despre o lovitură de stat pentru reinstaurea domniei absolutiste, în timp ce o mare parte a stângii considera că revoluţia părea a fi singura cale de a impune schimbări eficiente. În oraşe, muncitorii cădeau sub influenţa extremei stângi, inclusiv a bolşevicilor. În ultimii doi ani de dinainte de război, grevele au devenit mai numeroase şi mai violente. În zonele rurale, atmosfera era din ce în ce mai apăsătoare; în 1905 şi 1906, în nenumărate regiuni ale Rusiei, ţăranii încercaseră să ocupe fermele latifundiarilor. Atunci dăduseră greş, dar nu uitaseră. Naţiunile supuse din cadrul Rusiei, fie cele din zona Baltică, din Ucraina sau Caucaz, se revoltau şi începeau să se organizeze, tensiunile fiind alimentate şi de politicile guvernamentale de rusificare, care provocau situaţii absurde: spre exemplu, studenţii polonezi erau obligaţi să citească lucrările propriilor poeţi în variante traduse în rusă, fapt ce provoca resentimente adânci şi din ce în ce mai ample.

Autorităţile au reacţionat la tulburările din Rusia învinovăţindu-i pe agitatori, fie ei revoluţionari, francmasoni sau evrei, căci de cele mai multe ori toate aceste categorii erau considerate a fi sinonime. În 1913, reacţionarul Minister de Interne şi Ministerul Justiţiei au primit aprobarea ţarului pentru a satisface antisemitismul rus autorizând procesul unui evreu din Kiev, Mendel Beilis, care, chipurile, ar fi sacrificat un băiat creştin. Dovezile nu erau numai nejustificate, dar şi inventate, după cum a rezultat mai târziu. În momentul începerii procesului, chiar şi ţarul şi miniştrii săi ştiau că Beilis era nevinovat, dar au decis să continue procedurile pe motiv că se ştia că evreii făceau sacrificii ritualice, chiar dacă nu şi în acest caz. Procesul a stârnit indignarea cercurilor liberale din Rusia şi din străinătate, iar eforturile neîndemânatice ale guvernului de a impune condamnarea — printre care şi arestarea martorilor apărării — nu au făcut decât să-i submineze şi mai mult credibilitatea. Beilis a fost

achitat şi a emigrat în Statele Unite, de unde avea să privească în siguranţă prăbuşirea vechii ordini în 1917.[1444]

Până în 1914, atât ruşii, cât şi străinii ajunseseră să descrie Rusia ca aflându-se pe culmile unui vulcan care erupsese în urma războiului cu Japonia din 1905 şi 1906 şi care îşi aduna forţele pentru a exploda din nou. „O mână nepriceputǎ”, spunea contele Otto von Czernin de la Ambasada Austro-Ungariei din Sankt Petersburg, „ar putea să alimenteze flăcările şi să pornească o conflagraţie, dacă nechibzuiţii naţionalişti împreună cu extrema dreaptă determină formarea unei uniuni a naţiunilor oprimate şi proletariatului socialist”.[1445] Intelectualii ruşi deplângeau acel sentiment de neputinţă şi disperare, faptul că vedeau vechea societate destrămându-se, iar cea nouă nu era pregătită să se nască.[1446] Războiul era din ce în ce mai des privit ca o modalitate de a depăşi dilema în care se afla Rusia — de a găsi o cale să unească societatea. Clasele sociale superioare şi mijlocii din Rusia erau de acord una cu cealaltă şi cu guvernul într-o singură privinţă: gloriosul trecut al Rusiei şi nevoia ca ţara lor să se reafirme ca mare putere. Înfrângerea în faţa Japoniei fusese o mare umilinţă, iar slăbiciunea evidentă a Rusiei în criza bosniacă din 1908 şi, mai recent, în războaiele balcanice unise opoziţia liberală cu reacţionarii mai înfocaţi pentru a susţine reconstruirea armatei şi o politică externă decisă.[1447] În presă şi în Dumă s-a vorbit foarte mult despre misiunea istorică a Rusiei în Balcani şi despre drepturile ei asupra strâmtorilor, chiar dacă acest lucru însemna un război cu Germania sau Austro-Ungaria, sau, după cum spuneau naţionaliştii ruşi mai vehemenţi, lupta inevitabilă între rasele slave şi teutone.[1448] Deşi deputaţii Dumei îşi petreceau cea mai mare parte a timpului atacând guvernul, Duma a sprijinit întotdeauna bugetul acordat armatei. „Trebuie să profităm de pe urma entuziasmului general”, i-a spus purtătorul de cuvânt al Dumei ţarului în vara lui 1913. „Strâmtorile trebuie să ne aparţină. Războiul va fi acceptat cu bucurie şi va sluji doar pentru a spori prestigiul puterii imperiale.”[1449]

Austro-Ungaria, inamicul Rusiei în Balcani, era într-o formă doar ceva mai bună. Economia ei, care fusese puternic afectată de nesiguranţa şi cheltuielile provocate de războaiele balcanice, începea să se redreseze la începutul lui 1914, dar dezvoltarea industrializării a format o clasă muncitoare mai numeroasă şi mai militantă. În jumătatea maghiară a Dublei Monarhii, cererile social-democraţilor pentru sufragiu universal s-au lovit de rezistenţa aristocraţiei maghiare care nu se simţea pregătită să împartă puterea. În primăvara lui 1912, demonstraţiile masive ale muncitorilor de la Budapesta au degenerat în bătălii încinse cu forţele guvernamentale. De asemenea, în ambele jumătăţi ale Monarhiei, problema naţionalităţilor ardea mocnit asemenea unui foc într-o pădure, izbucnind succesiv, ba într-un loc, ba în altul. În jumătatea austriacă, rutenii, care vorbeau o limbă apropiată de ucraineană şi care aveau propriile lor biserici, cereau drepturi politice şi lingvistice mai mari de la lorzii lor polonezi, iar cehii şi germanii erau blocaţi într-o luptă aparent nesfârşită pentru putere. Parlamentul de la Viena a devenit atât de

insubordonat, încât în primăvara lui 1914 a fost suspendat de guvern; s-a reunit din nou de-abia în 1916. În Ungaria, Partidul Naţional Român cerea concesii, inclusiv o mai mare autonomie pentru zonele locuite preponderent de români, pe care parlamentul dominat de naţionalişti maghiari nu voia să le accepte. Sub influenţa lui Tisza, ungurii s-au mulţumit cel puţin să facă parte în continuare din Dubla Monarhie, dar lucrurile aveau să se schimbe cu siguranţă în momentul în care Franz Ferdinand, cunoscut pentru sentimentele sale antimaghiare, a devenit succesorul unchiului său. În primăvara lui 1914, în momentul în care bătrânul împărat a căzut la pat, grav bolnav, viitorul monarhiei părea sumbru. „I se înmuiau balamalele", a spus ambasadorul german Heinrich von Tschirschky, care avea tendinţa să îmbrăţişeze punctul de vedere pesimist.[1450] Şi, dată fiind creşterea puterii Serbiei, Austro-Ungaria avea să fie nevoită să-şi trimită o mare parte a resurselor militare spre sud, lucru care nu era pe placul strategilor militari germani, care se bazau pe ajutorul aliatei lor împotriva Rusiei.

Deşi Germaniei în mergea bine din mai multe puncte de vedere, industrial şi comercial de exemplu, şi cunoştea o creştere demografică, în ultimii ani de pace, conducerea şi o mare parte a opiniei publice erau în mod bizar nesigure. Teama de încercuire, de creştere a puterii Rusiei, de revitalizare a Franţei, refuzul Marii Britanii de a da înapoi în cursa navală, faptul că nu-şi putea pune baza în aliaţii ei, creşterea semnificativă a voturilor acordate social-democraţilor, toţi aceşti factori erau un motiv de pesimism cu privire la viitorul Germaniei. Din ce în ce mai des, războiul era privit ca fiind probabil, dacă nu chiar inevitabil; Franţa era considerată cel mai probabil duşman, dar era de aşteptat ca partenerii ei de Antantă să-i sară în ajutor (deşi Bethmann încă spera în îmbunătăţirea relaţiei cu Marea Britanie şi Rusia).[1451] „Resentimentul faţă de Germania", spunea fostul cancelar Bülow la începutul lui 1914, „putea la fel de bine să fie considerat nucleul politicii franceze". Suspiciunile diplomaţilor germani au fost confirmate în momentul în care în Franţa a fost publicată o carte poştală pe care scria de-a-ndoaselea „merde pour le roi de Prusse". Ataşatul militar francez la Berlin nota că opinia publică manifesta sentimente belicoase exacerbate, fapt care ar fi putut da naştere „unei răbufniri de furie şi mândrie naţională care într-o bună zi ar fi putut să forţeze mâna kaiserului şi să conducă masele la război."[1452] Până şi blândul compozitor Richard Strauss s-a lăsat dus de valul sentimentelor antifranceze. În vara lui 1912, acesta i-a spus lui Kessler că ar fi plecat la război dacă ar fi izbucnit conflictul. „Ce crezi că ai putea să faci", l-a întrebat soţia lui. Poate, a spus Strauss nesigur pe el, ar fi putut fi infirmier. „Oh, tu, Richard", s-a răstit soţia lui. „Tu nu suporţi să vezi sânge!" Strauss a părut stânjenit, dar a insistat. „Aş face tot ce mi-ar sta în putinţă, iar dacă francezii iau bătaie, vreau să fiu prezent."[1453]

În cadrul forumurilor civile superioare de conducere germană, Bethmann şi, de obicei, kaiserul încă erau îngrijoraţi şi doreau să evite un război. (Kaiserul avea o nouă pasiune, arheologia, şi îşi petrecea primăverile săpând pe un şantier din Corfu, fapt ce uşura oarecum misiunea lui

Bethmann.) În ciuda pasiunii sale pentru retorica belicoasă, ministrul de externe Kiderlen era în acelaşi timp un factor de moderaţie, însă acesta a încetat brusc din viaţă la sfârşitul lui 1912, ca urmare a unui atac de cord. Succesorul său, Gottlieb von Jagow, era prea slab pentru a face faţă generalilor. „Acel pitic minuscul", cum îl descrisese kaiserul, era un bărbat mic, care nu ieşea cu nimic în evidenţă şi care provenea dintr-o familie aristocratică prusacă. Principalul său scop părea să fi fost cel de a apăra interesele Germaniei prin orice metodă posibilă.[1454] Periculos era faptul că din ce în ce mai des armata începea să accepte că războiul era inevitabil, chiar dezirabil. Mulţi reprezentanţi ai armatei nu-l iertaseră pe Wilhelm pentru că dăduse înapoi în criza marocană din 1911 şi, mai recent, în Primul Război Balcanic. „Îi reproşează", nota baroneasa Spitzemberg, care avea relaţii sus-puse, „o prea mare iubire pentru pace şi sunt de părere că Germania ratase şansa pe care o avusese să înfrângă Franţa în timp ce Rusia era ocupată în Balcani".[1455]

Statul-major considera de la sine înţeles faptul că pe viitor avea să poarte un război terestru pe două fronturi. Deşi Schlieffen a murit în ianuarie 1913, şi se pare că ultimele sale cuvinte ar fi fost „să menţineţi doar flancul drept puternic", ideile sale strategice au continuat să modeleze planurile militare ale Germaniei. Succesorul său la şefia statului-major, Moltke, un adevărat pesimist, a continuat să aibă dubii cu privire la faptul că Germania ar fi putut prelua conducerea într-un război împotriva duşmanilor săi, în special în condiţiile în care ar fi trebuit să lupte de una singură, fără aliaţi. În pofida îndoielilor sale cu privire la recrutarea proletariatului, Moltke se pronunţa acum în favoarea măririi efectivelor militare şi era susţinut de noua generaţie de ofiţeri, printre care şi Erich von Ludendorff, unul dintre acei bărbaţi ambiţioşi şi inteligenţi provenind din clasa de mijloc, care acum începeau să pătrundă în statul-major. Deşi o propunere de lege privind armata a fost aprobată în Reichstag în vara lui 1912, din cauza crizei provocate de Primul Război Balcanic în toamnă, care a scos în evidenţă slăbiciunea Austro-Ungariei, precum şi disponibilităţii Rusiei de a se mobiliza, guvernul a primit noi cereri, elaborate de Ludendorff pentru Moltke, ce vizau creşterea rapidă a numărului de soldaţi şi echipamente şi formarea de unităţi speciale, precum cele de mitraliori. În cereri se folosea un vocabular alarmant şi se vorbea cu certitudine despre „viitorul război mondial".[1456]

Pe 8 decembrie 1912, în timp ce situaţia din Balcani rămânea tensionată, a avut loc un eveniment care avea să devină cel mai controversat dintre evenimentele ce au pavat calea către Marele Război: întrunirea Consiliului de Război al kaiserului, la palatul său din Potsdam. În acea dimineaţă, Wilhelm a citit o depeşă primită de la ambasadorul său de la Londra, care nota că Grey şi ministrul său de război, Haldane, avertizaseră că, în cazul în care pe continent izbucnea un război, Marea Britanie ar fi intervenit cu siguranţă pentru a împiedica zdrobirea Franţei de către Germania. Deşi această veste nu avea cum să fie o noutate pentru kaiser, acesta şi-a pierdut cumpătul din cauza impertinenţei Marii Britanii. Avea, de

asemenea, senzaţia că fusese trădat: în lupta decisivă dintre teutoni şi slavi, britanicii aveau să fie de partea greşită, alături de gali. A convocat în grabă câţiva dintre cei mai de încredere consilieri ai săi, toţi reprezentanţii armatei, inclusiv pe Moltke, Tirpitz şi pe consilierul său pe probleme maritime, amiralul George von Müller. Potrivit jurnalului lui Müller, care oferă cele mai precise însemnări, kaiserul nu s-a mai oprit din vorbit. Avea senzaţia că era util să se clarifice poziţia Marii Britanii; de acum înainte, Germania urma să lupte împotriva Franţei şi Marii Britanii la un loc. „Bineînţeles că flota trebuie să se pregătească pentru un război împotriva Angliei." Austro-Ungaria, a continuat el, trebuia să se ocupe de sârbi, care cu siguranţă aveau să angreneze Rusia, iar Germania nu ar fi avut cum să evite declanşarea unui război şi pe acel front. Prin urmare, Germania trebuia să strângă toţi aliaţii cu putinţă — kaiserul spera să atragă de partea lui România, Bulgaria şi poate şi Imperiul Otoman. Moltke a fost de acord cu faptul că războiul era inevitabil (şi niciunul dintre cei prezenţi nu a fost de altă părere), dar a afirmat că presa germană trebuia folosită pentru a insufla opiniei publice dispoziţia corectă. Tirpitz, care aparent nu îşi dorise niciodată ca preaiubita lui marină să fie folosită în luptă, a afirmat că ar fi preferat ca războiul să fie amânat cu un an şi jumătate. Moltke a replicat sarcastic că „marina nu avea să fie pregătită nici măcar atunci" şi a avertizat că, odată cu trecerea timpului, armata avea să se găsească într-o poziţie din ce în ce mai slabă, pe măsură ce inamicii Germaniei deveneau mai puternici. „Cu cât izbucneşte mai repede războiul, cu atât mai bine." Deşi valoarea unui consiliu reunit pe fugă într-un moment de criză poate fi supraapreciată, înfiorătoare este uşurinţa cu care cei prezenţi au acceptat iminenţa războiului.[1457]

Într-un memorandum redactat pentru Bethmann la scurt timp după reunirea consiliului, Moltke a avertizat, de asemenea, că era foarte important ca opinia publică germană să fie convinsă că un război era corect şi necesar:

Dacă războiul izbucneşte, Germania va purta pe umerii săi cea mai grea povară a responsabilităţii, căci va fi încercuită din trei părţi de oponenţii săi. Cu toate acestea, noi putem, în împrejurările actuale, să facem faţă chiar şi celor mai dificile sarcini cu încredere, dacă reuşim să formulăm casus belli de asemenea manieră, încât naţiunea să se ridice la luptă unită şi plină de entuziasm".[1458]

În criza din 1914, toate guvernele aveau să facă tot ce le stătea în putinţă pentru a se asigura că naţiunile lor vor fi văzute ca părţi inocente.

După consiliu, entuziasmat, kaiserul a ordonat pregătirea noilor legi privind armata şi marina. Bethmann a fost îngrozit, într-o oarecare măsură pentru că nu ştia cum avea să plătească pentru toate acestea. „Kaiserul a organizat un consiliu de război cu paladinii lui din armată şi marină, bineînţeles pe la spatele meu şi al lui Kiderlen, şi a cerut pregătirea unei noi armate şi creşterea bugetului marinei." A reuşit să-l convingă pe kaiser să nu dea curs cererilor lui Tirpitz, care dorea construirea a trei noi nave

de luptă pe an. În discursul său de Anul Nou din 1913, adresat comandanţilor corpurilor militare, kaiserul a afirmat cu mândrie: „Marina va preda armatei cea mai mare parte a fondurilor disponibile”.[1459] Armata a reuşit să-şi sporească efectivele cu alţi 136 000 de soldaţi, ajungând să aibă un număr fix de 890 000 de oameni până în 1914. (La est însă se afla Rusia, care deja avea o armată ce număra 1,3 milioane de soldaţi şi, cu o populaţie de trei ori mai mare decât cea a Germaniei, avea un potenţial mult mai mare de recrutare.) Potrivit kaiserului, Bethmann accepta acum ideea războiului şi, după cum scria Jules Cambon către Paris în toamna lui 1913: „Kaiserul a ajuns să creadă că războiul cu Franţa era inevitabil şi chiar necesar într-o bună zi”.[1460]

Duşmanii erau, fireşte, îngrijoraţi de creşterea efectivelor militare ale Germaniei. Rusia deja îşi sporea rândurile armatei prin prelugirea serviciului militar al recruţilor cu câteva luni şi efectua simulări de mobilizare de-a lungul reţelei sale de căi ferate în extindere. În 1913, ca replică la acţiunile Germaniei, încurajat de Franţa care oferise un împrumut consistent, ţarul a aprobat un nou „Mare program” de zece ani, prin care se decidea creşterea imediată a efectivelor militare active pe timp de pace cu mai mult de 200 000 de soldaţi, precum şi alte sporiri şi restructurări. Programul final a fost aprobat pe 7 iulie 1914.[1461]

Francezii şi-au luat propriile măsuri pentru a face faţă provocării germane. În planurile sale, Joffre se baza pe faptul că, la izbucnirea ostilităţilor, Franţa avea să dispună de suficiente trupe atât pentru a respinge orice atac german, cât şi pentru a demara propriile acţiuni în Germania. Din moment ce Germania avea să trimită pe câmpul de luptă o armată mai numeroasă până în 1914, Franţa trebuia fie să-şi schimbe planurile şi să adopte o tactică defensivă, lucru care contravenea doctrinelor strategice ale armatei, fie să sporească numărul efectivelor din propria armată.[1462] Pentru armată şi susţinătorii ei, cea de-a doua opţiune era mai atrăgătoare, însă problema demografică a Franţei era, în acest caz, un factor de constrângere. Armata putea chema la arme mai mulţi recruţi în fiecare an — şi în acest moment chiar făcea acest lucru —, dar, având o populaţie de 39 de milioane de locuitori, Franţa avea mult mai puţini posibili recruţi decât Germania, care număra 68 de milioane de locuitori. Prin urmare, Ministerul de Război a venit cu o propunere de sporire a efectivelor militare prin prelungirea stagiului militar al recruţilor de la doi la trei ani. Legea Celor Trei Ani a reînviat scindările care măcinau republica, cu privire la rolul şi atribuţiile armatei. Deşi dreapta şi cadrele militare aveau tendinţa de a susţine o armată mai mare, socialiştii şi o mare parte a radicaliştilor au atacat pe dată legea, considerând-o o încercare a armatei de a crea o forţă profesionistă, cu valori mai degrabă reacţionare decât republicane. Jaurès a ţinut discursuri înflăcărate în favoarea unei miliţii cetăţeneşti. Armata şi dreapta au atras atenţia asupra ameninţării germane şi au adnotat că armata franceză era deja afectată în mod periculos din cauza unei lipse de efective militare pe teritoriu european, pentru că fusese nevoită să trimită regimente în Maroc, ca să

restabilească pacea în contextul în care localnicii se împotriveau dominaţiei franceze.[1463] Potrivit lui Joffre, legea avea să sporească numărul soldaţilor francezi disponibili la 700 000. Germania tot avea să dispună de 870 000 de soldaţi, dar o mare parte a acestora aveau să fie detaşaţi pe Frontul de Est, unde urmau să se confrunte cu Rusia, deci în vest, balanţa s-ar fi înclinat în favoarea Franţei.[1464] Prin stagiul militar prelungit, armata avea să poată îmbunătăţi instructajul, care era de multă vreme un motiv de îngrijorare.[1465] Deşi legea a fost aprobată în iulie, dezbaterile au continuat şi în 1914, atât în parlamentul francez, cât şi în presă.

În plus, în Franţa, tocmai se iscase unul dintre acele scandaluri complexe, tipice Celei de-a Treia Republici. Un eveniment care în 1911 nu fusese decât o poveste dezgustătoare de corupţie în care fuseseră implicaţi miniştri ai guvernului se transformase într-o campanie bine conturată împotriva lui Joseph Caillaux, care fusese întotdeauna suspectat de naţionalişti că ar fi fost prea doritor să ajungă la compromisuri cu Germania sau chiar că ar fi fost plătit de nemţi. Se zvonea că redactorul ziarului conservator Figaro intrase în posesia unor documente compromiţătoare referitoare la viaţa personală încâlcită a lui Caillaux, precum şi a unor dovezi conform cărora s-ar fi folosit de funcţia sa de ministru de justiţie pentru a opri investigaţiile cu privire la acuzaţiile de corupţie.

Cu toate acestea, în mod neobişnuit — dată fiind istoria ei recentă —, Franţa părea relativ calmă şi stabilă în ultimii doi ani de pace. Ţara, aşa cum credeau atât străinii, cât şi francezii, asista la o renaştere a sentimentelor naţionaliste şi a încrederii în sine. Criza marocană din 1911 convinsese o mare parte a opiniei publice franceze, atât de dreapta, cât şi de stânga, că Germania era un duşman de neînduplecat care nu avea să înceteze vreodată să hărţuiască Franţa. (Pur şi simplu, nu se lua deloc în calcul faptul că Franţa avusese un rol important în provocarea crizei; comentatorii francezi plecau în mod inevitabil de la premisa că ţara lor era inocentă.) În lunile de vară ale anului 1911, când criza atingea punctul culminant, Ministerul de Război a primit sute de cereri de la soldaţi care voiau să fie trecuţi pe lista de efective active. „Mi se spune că sunt prea bătrân pentru o funcţie de comandament”, scria un general. „Eu doar cer să fiu trimis la graniţă în regimentul de cavalerie, pentru a le arăta tinerilor soldaţi ai Franţei că un bătrân comandant de divizie, grand’-croix de la Légion d’Honneur, ştie cum să moară.”[1466] Studenţi care cu numai un deceniu în urmă s-ar fi arătat cinici şi sătui de lumea înconjurătoare, neîncrezători în iubirea de ţară şi în trecutul Franţei vorbeau acum despre dorinţa de a-şi sacrifica vieţile pentru Franţa. În Cartierul Latin, 3 000 de tineri au demonstrat, scandând „Vive l’Alsace! Vive la Lorraine!”, iar în teatrele pariziene, piesele patriotice redeveneau populare. În zonele rurale, observatorii au remarcat apariţia unui sentiment nou, belicos, printre ţărani.[1467] Ioana d’Arc, care fusese sanctificată în 1909, se bucura din nou de popularitate. De această dată însă, inamicul nu era Anglia. „Wilma îmi povesteşte că, în cercurile în care se învârteşte ea, lumea este

înnebunită după război", scria Harry Kessler în 1912 despre sora lui care locuia la Paris. „Toţi sunt convinşi că ne vor înfrânge."[1468] În momentul în care un zeppelin german a aterizat forţat într-un orăşel francez, în primăvara lui 1913, localnicii au aruncat cu pietre în echipaj. Guvernul francez şi-a cerut scuze pentru acest comportament „lamentabil". Plin de furie, Wilhelm a scris o depeşă: „Termenul este prea blând! Este pur şi simplu plebeu şi necivilizat, de parcă ar fi o ţară de barbari! Această acţiune are la bază propaganda antigermană!"[1469] Evenimentul de la Zabern, care a avut loc câteva luni mai târziu, când ofiţerii germani i-au tratat batjocoritor pe locuitorii Alsaciei, a fost raportat în amănunt de presa franceză, care l-a considerat un alt exemplu de militarism prusac.[1470] (Moltke s-a folosit de beligerenţa afişată de presa franceză, pentru a justifica sporirea efectivelor armatei germane.)[1471]

Raymond Poincaré, politicianul conservator de seamă care a devenit prim-ministru în ianuarie 1912, după demisia lui Caillaux ca urmare a celei de-a doua crize marocane, a întruchipat foarte bine noua atmosferă din Franţa. La începutul lui 1913, Poincaré a fost ales preşedinte, o funcţie pe care avea să o deţină până în 1920. Poate şi pentru că provenea din provincia Lorena, din care o mare parte fusese pierdută în faţa Germaniei după 1871, Poincaré era un naţionalist francez înfocat, decis să vindece scindările din cadrul societăţii franceze şi să redea Franţei locul binemeritat în lume. Deşi renunţase la catolicismul înflăcărat care îl caracterizase în tinereţe, accepta importanţa Bisericii ca instituţie, lucru important pentru cea mai mare parte a compatrioţilor săi. În calitate de prim-ministru, a depus mari eforturi pentru a reduce îndelungatele conflicte dintre catolici şi laici cu privire la educaţie, susţinând şcolile seculare şi insistând ca instituţiile religioase de învăţământ să fie tolerate.[1472] Poincaré era de părere că lumea avea multe de câştigat de pe urma influenţei franceze. „Înţelepciunea, sângele-rece şi demnitatea", a spus el într-un discurs ţinut în 1912, erau emblemele politicii franceze. „Haideţi atunci să ne străduim să păstrăm şi să consolidăm energia vitală a ţării noastre, şi nu mă refer numai la armată şi putere maritimă, dar, mai presus de toate, la acea încredere politică şi unitate întru sentimentul naţional care conferă unui popor grandoare, glorie şi nemurire."[1473] Era un om care punea mare preţ pe raţiune şi, ca atare, se opunea războiului, dar credea, de asemenea, că forţele armate franceze trebuiau întărite. A devenit un fel de erou pentru naţionaliştii francezi, iar numărul de copii care au primit numele de Raymond a cunoscut o creştere considerabilă.

Poincaré nu era însă un Napoleon sau un Charles de Gaulle al unei alte epoci, deşi fusese întotdeauna conştient că trebuia să aibă o imagine bună în faţa opiniei publice. Nu ieşea cu nimic în evidenţă, era mai degrabă scund, modest, agitat şi precis. Era de asemenea inteligent şi deosebit de muncitor. Se pare că aceasta ar fi fost o trăsătură de familie. Ambii părinţi proveneau din familii burgheze, ai căror membri fuseseră judecători, funcţionari publici, profesori şi ingineri, ca şi tatăl său. Henri Poincaré, unul dintre matematicienii de seamă ai Franţei, era vărul său de gradul întâi. În

ceea ce-l privea pe Raymond, acesta şi-a clădit o reputaţie la liceul parizian la care a studiat, iar în 1880, la frageda vârstă de douăzeci de ani, a devenit cel mai tânăr avocat din Franţa. A urmat o carieră asemănătoare altor tineri ambiţioşi şi a activat în jurnalism şi politică, însă datorită studiilor sale juridice a afişat întotdeauna un mare respect pentru formalităţi şi proceduri. În public, Poincaré era rece şi lipsit de emoţii. Ferocele radicalist Georges Clemenceau, care nu îl putea suferi, spunea despre el că era „o bestie mică şi energică, neinteresant, dezagreabil şi deloc curajos.”[1474] Această descriere, asemenea celor mai multe intervenţii ale lui Clemenceau, era nedreaptă. În politica dusă înainte de 1914, dar şi în perioada întunecată a Marelui Război, Poincaré a dat dovadă şi de curaj, şi de tărie de caracter. Şi nici măcar Clemenceau nu l-a putut acuza vreodată de corupţie, aşa cum se întâmpla cu cele mai multe personalităţi politice din cea de-a Treia Republică.

Poincaré, lucru neobişnuit pentru perioada în care trăia şi clasa din care făcea parte, era feminist şi un susţinător înfocat al drepturilor animalelor, refuzând spre exemplu să însoţească grupurile care plecau la vânătoare la moşia prezidenţială de la ţară. Adora artele, teatrul şi mai ales concertele, iar în 1909 a devenit membru al Academiei Franceze.[1475] Din jurnalele sale bogate în detalii, aflăm că era un bărbat deosebit de emotiv şi sensibil (a plâns când a fost ales preşedinte), care adesea suferea când era greşit înţeles din cauza aparenţelor şi pe care îl deranjau atacurile duşmanilor. În 1912, după Crăciun, când şi-a anunţat candidatura la preşedinţie, a fost atacat cu răutate de radicalişti şi partidele de stânga. Despre soţia sa, de care divorţase, se spunea că ar fi avut un trecut colorat, chiar că fusese dansatoare de cabaret sau că lucrase la circ.[1476] Clemenceau susţinea că fusese nevasta unui poştaş pe care Poincaré îl trimisese în America de Nord. „Doriţi să vă culcaţi cu Madame Poincaré?”, spunea adesea Clemenceau în gura mare. „Prea bine, prietene, se aranjează.”[1477] Aceste atacuri l-au înfuriat pe Poincaré atât de tare, încât la un moment dat l-a provocat pe Clemenceau la duel. (Din fericire, nu s-a ajuns niciodată la luptă, căci Clemenceau nu se pricepea deloc la dueluri).

Când a ajuns preşedinte, Poincaré a hotărât să-şi folosească puterea la maximum şi să gestioneze afacerile externe de unul singur. Efectua zilnic vizite la sediul Ministerului de Externe, primea ambasadori, adesea în particular, scria depeşe şi îşi numea prieteni apropiaţi în funcţii-cheie. A acordat funcţia de ministru de externe unor persoane care se mulţumeau să joace un rol secund. Pe 12 iulie 1914, cu puţin timp înainte de izbucnirea crizei finale în Europa, funcţia de ministru de externe i-a fost acordată lui René Viviani, un socialist moderat, care în mod evident nu avea nicio calificare pentru acest post, cu excepţia patriotismului şi elocvenţei, dar care nu contau neapărat. Ştia foarte puţine despre afacerile externe şi avea tendinţa de a-şi învinovăţi oficialii pentru greşelile sale, iar Poincaré îl intimida pur şi simplu. Iar preşedintele era deosebit de enervat de faptul că Viviani era complet neştiutor când venea vorba despre diplomaţie şi îi lipseau până şi cunoştinţe de bază, neştiind

de exemplu numele ministrului de externe austro-ungar. „Când citeşte telegrame de la Viena”, s-a plâns Poincaré, „nu poate pronunţa Ballplatz, ci spune întotdeauna Bol-platz sau Baliplatz.”[1478]

Însă ambiţia lui Poincaré de a controla politica externă a Franţei nu s-a concretizat întotdeauna în politici practice sau o capacitate de conducere. De la Londra, Paul Cambon, care în cele din urmă a ajuns să-i poarte un respect aproape ranchiunos, l-a acuzat că ar fi fost „o voce clară în slujba unei minţi confuze”.[1479] Poincaré nu-şi dorea un război, dar scopul lui era acela de a face Franţa mai puternică şi mai încrezătoare în sine atât în Europa, cât şi în Orientul Mijlociu, unde Franţa avea deja interese mari, spre exemplu în teritoriile otomane ale Siriei şi Libanului. În discursul său inaugural adresat parlamentului francez în februarie 1913, a afirmat că pacea era posibilă, doar dacă ţara era întotdeauna pregătită de război. „O Franţă minimalizată, o Franţă expusă provocărilor şi umilinţelor, din cauza propriilor hibe, nu ar mai fi Franţa.”[1480]

Poincaré era însă dispus să depună eforturi pentru încheierea unei detente limitate cu Germania. Deşi regreta pierderea provinciilor Alsacia şi Lorena, nu voia să le recupereze prin război.[1481] Franţa a cooperat cu Germania pe parcursul crizelor din Balcani din 1912 şi 1913, iar în ianuarie 1914, Poincaré a luat cina la Ambasada Germaniei de la Paris, devenind primul şef francez de stat care să facă acest lucru de la războiul din 1870 până la acel moment. Se pare că Poincaré chiar ar fi sperat că sistemul de alianţe ce împărţea Europa în tabere adverse ar fi putut aduce cu sine un fel de stabilitate şi că ar fi putut permite puterilor europene să încheie acorduri care să aibă ca obiect teritorii din alte colţuri ale lumii, spre exemplu, teritoriile revendicate ale Imperiului Otoman.[1482] În acelaşi timp, preşedintele francez credea, aşa cum făceau nenumăraţi compatrioţi de-ai săi, că germanii erau nişte agresori care trebuiau trataţi cu fermitate. Viviani a primit unul dintre obişnuitele sale instructaje: „Cu Germania trebuie să fii întotdeauna statornic şi decis, căci diplomaţii ei au foarte des tendinţa de a „blufa” şi de a ne pune în permanenţă la încercare pentru a vedea cât de hotărâţi suntem să ne opunem sau dacă tindem să dăm înapoi.”[1483] Până în 1914, Poincaré devenise mai pesimist în legătură cu posibilitatea unei colaborări cu Germania. „Germania îşi imaginează, iar acest lucru se întâmplă din ce în ce mai des, că destinul ei este să conducă lumea, că presupusa superioritate a rasei germane, numărul în permanentă creştere al locuitorilor Reichului şi presiunea neîncetată exercitată de necesităţile sale economice îi conferă drepturi privilegiate printre naţiuni”, scria el în memoriile sale. A ajuns, de asemenea, să se îndoiască de faptul că Germania avea să dea înapoi, în orice criză ce avea să urmeze.[1484]

Din acest motiv, prietenia acestei ţări era mai importantă ca niciodată pentru menţinerea măreţiei şi statutului Franţei în lume. Alianţa militară a Franţei cu Rusia trebuia întreţinută şi aprofundată. Cu acordul lui Poincaré, împrumuturile franceze pentru construirea de căi ferate ruseşti au crescut cu 500 de milioane de franci în cei doi ani de dinaintea războiului.[1485] L-a

reasigurat pe Izvolski, încă ambasador al Rusiei la Paris, că avea să-şi folosească influenţa asupra politicii externe franceze, pentru a asigura „cele mai strânse legături cu Rusia.”[1486] Şi-a ţinut promisiunea şi l-a numit pe Delcassé, înverşunatul naţionalist francez care fusese dat afară din funcţie la insistenţele Germaniei în timpul primei crize marocane, ambasador la Sankt Petersburg. Poincaré a evidenţiat importanţa relaţiei dinte cele două ţări efectuând o vizită în Rusia, prima dată pe când era încă prim-ministru. „Împăratul Nicolae”, a spus Sazonov, „care adesea preţuia la alţii acele calităţi pe care el nu le poseda, a fost deosebit de impresionat de fermitatea şi puterea de caracter a premierului francez.”[1487]

De asemenea, Poincaré împărtăşea convingerea generală că Antanta ar fi trebuit întărită prin încheierea de alianţe militare între Marea Britanie, pe de o parte, şi Rusia şi Franţa, pe de altă parte. Problema era că Marea Britanie, unde Grey încă ţinea frâiele politicii externe, nu părea prea interesată să ofere mai mult decât promisiuni de bunăvoinţă şi susţinere. Mai îngrijorătoare era situaţia pe plan intern a Marii Britanii, care la acea vreme se asemăna destul de bine cu cea a Franţei dintr-o perioadă mai puţin fericită. În Anglia izbucnise chiar şi un scandal financiar destul de încâlcit, în care Lloyd George şi alţi liberali de seamă erau acuzaţi de un grup entuziasmat de conservatori că s-ar fi folosit de informaţii confidenţiale pentru a cumpăra acţiuni în compania Marconi, care tocmai urma să primească un contract gras de la guvern pentru a construi reţele de telegraf fără fir în Imperiul Britanic. Deşi o anchetă parlamentară a dovedit nevinovăţia acuzaţilor, căci aceştia achiziţionaseră acţiuni numai în filiala americană a companiei, care nu beneficia de pe urma acestui contract, întreaga afacere a fost bizară şi a distrus reputaţia lui Lloyd George şi a celorlalţi liberali, dar şi a întregului guvern. În 1913 şi în prima jumătate a lui 1914, pentru britanici şi pentru aliaţii lor mult mai îngrijorător era faptul că Regatul Unit trecea prin tensiuni sociale şi politice profunde, care se soldau adesea cu demonstraţii violente, atacuri cu bombă, baricade şi formarea de miliţii armate. Iar problema irlandeză se acutiza din nou, lucrurile fiind atât de tensionate încât, pentru prima dată din secolul al XVII-lea încoace, britanicii se confruntau cu posibilitatea izbucnirii unui război civil.

Monarhul care domnea acum asupra acestei societăţi britanice devenite peste noapte turbulentă era George al V-lea, care îi urmase la tron lui Eduard al VII-lea în 1910. Din mai multe puncte de vedere, era total opus tatălui său. Avea gusturi simple, nu-i plăceau ţările străine, iar societatea mondenă îl plictisea. Curtea sa, aşa cum îi plăcea lui să susţină cu mândrie, era plictisitoare, dar respectabilă. Cu un asemenea rege, nu aveau să izbucnească scandaluri despre amante sau prietenii nepotrivite. Din punct de vedere fizic, se asemăna foarte mult cu vărul său, ţarul Rusiei (cei doi erau confundaţi adesea unul cu celălalt), dar la caracter a rămas întotdeauna un ofiţer de marină. În măsura în care putea face acest lucru, îşi administra Curtea ca şi cum s-ar fi aflat la bordul unei nave,

acordând o deosebită atenţie uniformelor, rutinei şi punctualităţii. Îi era fidel soţiei sale, dar se aştepta ca ea să se supună ordinelor lui; îi plăceau hainele pe care aceasta le purtase la prima lor întâlnire în anii 1890, aşa că regina a purtat rochii lungi până la moartea sa, în 1953. „Mulţimea pariziană a fost înnebunită după ea”, consemna un curtean după vizita efectuată de cuplul regal la Paris în 1914, „şi se zvonea că pălăriile ei demodate şi rochiile de la începutul perioadei victoriene aveau să devină articolele la modă în anul următor!”[1488] Deşi George se simţea împovărat de rolul deţinut şi era îngrozit ori de câte ori trebuia să-şi ţină discursul anual de pe tron, îşi îndeplinea atribuţiile cu conştiinciozitate. De asemenea, înţelegea şi accepta faptul că era un monarh constituţional care trebuia să accepte sfaturile miniştrilor săi. Politicile agreate de el erau cele ale unui pair conservator de la ţară şi nutrea o aversiune instinctivă faţă de oricine ar fi cochetat cu socialismul şi îi bănuia pe mulţi dintre politicienii liberali de seamă că nu ar fi fost gentilomi adevăraţi — inclusiv pe prim-ministrul său, deşi în final a ajuns să-l simpatizeze şi să-l respecte pe Asquith.[1489]

Herbert Asquith, care s-a aflat la conducerea guvernului în momentul în care Marea Britanie a renunţat la pace şi a pornit la război, era un bărbat inteligent şi ambiţios, care provenea dintr-o familie înstărită de industriaşi din nordul Angliei. A suferit un şoc în copilărie, după ce tatăl său a murit brusc lăsându-şi tânăra familie la mila fraţilor soţiei lui. Herbert şi unul dintre fraţii săi au fost adoptaţi de un unchi, după care, în anii în care au mers la şcoală la Londra, au locuit la diferite familii. Spre deosebire de bolnăviciosul său frate, Herbert s-a dezvoltat armonios şi a obţinut o bursă prestigioasă la Balliol, cel mai intelectual colegiu de la Universitatea Oxford, renumit pentru că aici se formaseră nenumărate personalităţi de seamă din viaţa publică.[1490] Asquith şi-a făcut un renume la Balliol, devenind cunoscut ca fiind un student inteligent şi ambiţios, dar şi un orator deosebit, calităţi care i-au fost de folos în momentul în care s-a lansat într-o carieră încununată de succes ca avocat. S-a căsătorit tânăr, din dragoste, şi, potrivit tuturor surselor, a fost un tată şi un soţ devotat. Însă, înainte ca prima sa soţie să moară de febră tifoidă în 1891, Asquith se îndrăgostise deja de Margot Tennant, fiica energică şi încăpăţânată a unui om de afaceri foarte bogat. Margot, care era atât intelectuală, cât şi snoabă, avea o reputaţie de femeie extrovertită, sinceritatea ei frizând adesea obrăznicia, şi era şi foarte curajoasă — îi plăcea să plece călare la vânătoare — şi imprevizibilă. Asquith a stat lângă ea la un dineu organizat la Camera Comunelor cu câteva luni înainte ca soţia sa să se îmbolnăvească iremediabil. „Pasiunea care ne cuprinde, presupun eu, pe toţi la un moment dat în viaţă, a poposit şi la uşa mea şi m-a cucerit”, a povestit el mai târziu unui prieten. (Avea să se lase cucerit de aceleaşi sentimente şi în 1914.) Margot şi-a dat seama că Asquith îi amintea de Oliver Cromwell (care condusese forţele parlamentare împotriva regelui în Războiul Civil) şi avea impresia că „acesta era bărbatul care mă va putea ajuta şi va înţelege totul”.[1491] De fapt, s-a codit mai mult de doi ani după ce Asquith i-a mărturisit pentru prima dată dragostea lui, la câteva

săptămâni după ce îşi îngropase soţia. În 1894, după ce şi-a trecut în revistă şi ceilalţi peţitori, s-a decis subit, aşa cum îi stătea în fire, să se căsătorească cu el. S-a dedicat educaţiei copiilor ei vitregi (care, de cele mai multe ori, nu apreciau metodele ei autoritare) şi carierei politice promiţătoare a lui Asquith.

În 1886 a fost ales în parlament, din partea liberalilor, şi pe parcursul următorilor ani a devenit treptat din ce în ce mai important în partid şi în societatea britanică, legând prietenii cu oameni noi şi influenţi, inclusiv cu Margot, din păturile superioare ale societăţii. La sfârşitul lui 1905, când liberalii au revenit la putere, Asquith a primit funcţia de ministru de finanţe, iar în 1908, de prim-ministru. Era un conducător priceput, care a reuşit să menţină unit un grup disparat de liberali, care includea, pe de o parte, pacifişti şi reformatori radicalişti precum Lloyd George, şi, pe de altă parte, imperialişti ca Grey. În ultimii ani de pace, Asquith a reuşit să soluţioneze o dispută prelungită dintre Churchill şi Lloyd George cu privire la bugetul ce urma să fie acordat marinei pe perioada 1914–1915. Churchill, care în 1911 devenise Prim Lord al Amiralităţii, îşi schimbase acum radical părerea şi făcea presiuni pentru creşterea bugetului marinei, în timp ce vechiul său aliat Lloyd George, acum ministru de finanţe, era hotărât să nu dea înapoi. Disputa a fost în cele din urmă soluţionată, în ianuarie 1914, când, Churchill a primit sporul bugetar dorit, cu susţinerea lui Asquith.

Câteodată, Asquith era capabil de un curaj politic extraordinar, după cum a şi demonstrat de câteva ori, în disputele prelungite dintre Camera Comunelor şi Camera Lorzilor cu privire la bugetul lui Lloyd George din anul 1909 sau în seria de crize grave ce avea să survină. Până în 1914 însă, era evident că interesul său pentru amănuntele triviale, dar esenţiale ale politicii scăzuse. Duşmanii săi politici l-au poreclit „Stai şi aşteaptă” în momentul în care tendinţa sa de a amâna luarea deciziilor pentru a ajunge la un consens s-a transformat în tergiversare de dragul tergiversării. Bunul său prieten şi coleg liberal, Richard Haldane, ministru de război în perioada 1905–1912, a comentat: „Cu toate acestea, societatea londoneză a ajuns să fie foarte atrasă de el, iar el s-a îndepărtat treptat de acea concepţie sobră asupra vieţii pe care o împărtăşeam amândoi.”[1492] Un alt vechi prieten îl considera „radicalist şi înfumurat — total diferit de omul care fusese cândva.”[1493]

Din nefericire însă, pe măsură ce energia sa secătuia, guvernul Asquith se confrunta cu probleme interne din ce în ce mai acute. În timp ce disputa dintre muncitorii englezi şi angajaţii lor continua, a izbucnit un nou conflict între femeile din toate clasele sociale şi susţinătorii lor politici care cereau extinderea dreptului de vot, şi oponenţii lor, printre care se număra şi Asquith însuşi. Propriul său cabinet era scindat când venea vorba despre această chestiune. Deşi majoritatea sufragetelor erau paşnice şi de cele mai multe ori respectau legea, o grupare radicalistă zgomotoasă condusă de formidabila domnişoară Pankhurst şi fiica ei la fel de intransigentă, Christabel, s-au avântat în luptă folosindu-se de diverse arme care mai de

care mai ingenioase. Susţinătorii lor întrerupeau reuniuni, îşi scuipau oponenţii, se legau de şinele de cale ferată, hărţuiau miniştri la guvernare, mâzgăleau tablourile expuse în galeriile de artă şi spărgeau geamuri, inclusiv pe cele de la sediul premierului din Downing Street. „Aproape că am vomitat de groază”, s-a plâns Margot Asquith.[1494] În 1913, o casă pe care Lloyd George o construia la periferia Londrei a fost distrusă într-un atac cu bombă, deşi acesta susţinea dreptul de vot pentru femei. Între ianuarie şi iulie 1914, militantele pentru acordarea dreptului de vot femeilor au incendiat peste o sută de clădiri, inclusiv biserici şi şcoli. În momentul în care femeile au fost arestate şi condamnate la închisoare, acestea au intrat în greva foamei. În 1913, mişcarea a avut un prim martir în momentul în care o sufragetă s-a aruncat în faţa calului regelui George al V-lea la cursa anuală de la Epsom, iar autorităţile au părut decise să provoace şi mai multe victime, căci au permis poliţiei să maltratreze femeile care ieşeau la proteste şi să-i hrănească forţat pe cei care intrau în greva foamei. În vara lui 1914, Asquith era pregătit să renunţe şi să prezinte parlamentului o propunere de lege în favoarea sufragetelor. Însă a izbucnit Primul Război Mondial, iar această chestiune a trebuit amânată.

În acei ani, pentru Marea Britanie cea mai periculoasă problemă era cea irlandeză. Cererile pentru acordarea autonomiei interne Irlandei se bucurau din ce în ce mai mult de susţinere, în special în sudul catolic. O aripă a Partidului Liberal, urmând exemplul marelui lor conducător Gladstone, simpatiza cu această cauză, dar necesităţile politice jucau, de asemenea, un rol important. După alegerile din 1910, guvernul liberal nu mai deţinea majoritatea, aşa că depindea de voturile naţionaliştilor irandezi. La începutul lui 1912, guvernul a înaintat o propunere de lege pentru acordarea autonomiei interne, care ar fi conferit Irlandei propriul parlament în cadrul unei Mari Britanii federale. Din păcate, o minoritate din ce în ce mai puternică din Irlanda, şi anume acei protestanţi care reprezentau majoritatea populaţiei din Ulster, din nordul insulei, nu-şi doreau autonomie internă, căci, după părerea lor, în acest caz, s-ar fi aflat sub dominaţie catolică. Aceştia se bucurau de susţinerea unei mari părţi a Partidului Conservator din Marea Britanie, inclusiv a liderului acestuia, Bonar Law, care provenea din rândul protestanţilor din Ulster.

Chestiunea autonomiei interne a Irlandei dezbina societatea britanică; vechi prieteni îşi întorceau spatele unul altuia, iar oamenii refuzau să stea unii lângă ceilalţi la dineuri. Însă acest lucru era nimic în comparaţie cu evoluţiile sinistre care aveau să urmeze. În Irlanda, unioniştii din Ulster, aşa cum le plăcea să se autointituleze, au publicat în 1911 un manifest în care au declarat că erau pregătiţi să-şi formeze propriul guvern, în cazul în care legea privind autonomia internă era aprobată. La începutul lui 1912, primele forţe paramilitare, Voluntarii, au început instrucţia militară şi achiziţionarea de arme, iar exemplul lor a fost urmat la scurt timp de susţinătorii autonomiei din sud. La sfârşitul lui septembrie, aproape 300 000 de locuitori din Ulster au semnat un acord, unii chiar cu propriul sânge, prin care se angajau să înfrângă autonomia internă. Din Marea

Britanie, Bonar Law şi alţi conservatori de rang înalt i-au încurajat în mod deschis, folosind în mod nechibzuit un limbaj impulsiv şi provocator. În iulie 1912, Law şi o mare parte a colegilor săi din Camera Comunelor, alături de o grupare de pairi conservatori au luat parte la o mare adunare organizată la Palatul Blenheim al ducelui de Marlborough. Într-un discurs lung şi plin de patos, Law a declarat că guvernul nu respecta constituţia în momentul în care propunea autonomia internă pentru Irlanda şi, proferând o ameninţare pe care avea să o repete de nenumărate ori, a acuzat conducerea că risca declanşarea unui război civil. „Nu-mi pot imagina cât de departe ar merge Ulsterul pentru a se apăra, iar eu să nu fiu pregătit să îl susţin, şi nici majoritatea covârşitoare a poporului britanic.”[1495] În timp ce Law punea paie pe focul de care pretindea că se temea, un alt bărbat din Ulster, sir Henry Wilson, şeful operaţiunilor militare în cadrul Ministerului de Război, care îl detesta pe Asquith („Beţivul”) şi, de fapt, pe majoritatea liberalilor, îi încuraja pe susţinătorii mai înverşunaţi ai Ulsterului în planurile lor de a prelua puterea prin forţă, în cazul în care autonomia internă era aprobată.[1496] (Ar fi putut fi foarte bine dat afară din serviciu, dar se presupunea că acest lucru ar fi putut avea un efect dezastruos asupra mobilizării armatei britanice la începutul Primului Război Mondial.) În plus, Wilson le oferea conservatorilor informaţii confidenţiale despre armată şi reacţiile acesteia cu privire la criză. Din moment ce o mare parte a ofiţerilor şi tinerilor înrolaţi proveneau din Ulster sau din rândurile protestanţilor din sud, criza cu privire la autonomia internă devenise un motiv de mare nelinişte, soldaţii crezând că aveau să fie nevoiţi să acţioneze împotriva compatrioţilor lor revoltaţi.

În martie 1914, criza a luat o turnură şi mai gravă. Camera Comunelor aprobase de două ori legea privind autonomia internă, în timp ce Camera Lorzilor, dominată de pairi unionişti, o respinsese de fiecare dată. Asquith a sugerat un compromis — menţinerea, pentru moment, a celor şase provincii ale Ulsterului în afara razei de acţiune a legii autonomiei interne —, însă lorzii au refuzat să ia în calcul această propunere. Într-adevăr, lorzii aveau în plan să exercite presiune asupra guvernului prin respingerea legii privind autorizarea formării armatei, care fusese aprobată fără discuţii în fiecare an începând cu 1688, iar Law cocheta în mod sigur cu ideea susţinerii „pairilor îndărătnici”, aşa cum au devenit aceştia cunoscuţi. (Putem face o comparaţie cu recentele politici americane şi cu refuzul republicanilor de a permite obişnuita aprobare a creşterii plafonului datoriei pentru guvern, astfel încât acesta să poată continua să împrumute fondurile necesare operaţiunilor sale.) În aceeaşi lună, a avut loc cel mai îngrijorător incident al crizei, aşa-numita Revoltă de la Curragh, care a izbucnit printre ofiţerii britanici staţionaţi în sudul Irlandei. Ca urmare a prostiei, confuziei şi probabil relei intenţii a ministrului de război, incompetentul sir John Seely, şi a comandantului-şef din Irlanda, sir Arthur Paget, ofiţerii de la baza Curragh au fost avertizaţi că ar fi putut primi ordinul de a demara acţiunile militare împotriva Voluntarilor din Ulster şi că, dacă se opuneau executării acestui ordin, puteau lipsi sau demisiona. Zeci de ofiţeri au subliniat faptul că aveau să

demisioneze, moment în care Seely s-a lăsat convins să le garanteze că nu avea să li se ceară să impună autonomia internă în Ulster. Asquith a preferat să nu insiste asupra acestei chestiuni, dar l-a demis pe Seely şi a preluat conducerea Ministerului de Război.

La sfârşitul primăverii şi începutul verii lui 1914, liberalii şi conservatorii erau la fel de dezbinaţi ca întotdeauna şi, din acest motiv, în Irlanda ambele tabere continuau să se aprovizioneze cu arme şi să se pregătească de luptă. În iulie, într-o ultimă încercare de a ajunge la un compromis, regele a organizat o conferinţă la Palatul Buckingham, la care au fost invitaţi principalii conducători ai ambelor tabere. Clasele la conducere în Marea Britanie, opinia publică şi presa erau atât de preocupate de problema irlandeză, încât nu acordau prea multă importanţă evenimentelor de pe continent. Această atitutudine nu s-a schimbat nici când Franz Ferdinand, moştenitorul tronului austro-ungar, a fost asasinat la Sarajevo pe 28 iunie. Asquith, care acum se îndrăgostise de Venetia Stanley, mult mai tânără decât el, a menţionat pentru prima dată criza din ce în ce mai acută de pe continent pe 24 iulie, într-una dintre scrisorile pe care i le trimitea zilnic tinerei, exact în ziua în care conferinţa de la Palatul Buckingham s-a sfârşit cu un alt eşec. În timp ce britanicii îşi ignorau vecinii, puterile europene erau cu ochii aţintiţi asupra acestui spectacol în care societatea britanică tremura în faţa unui război civil, care părea să izbucnească în orice clipă. Ţarul i-a mărturisit ambasadorului britanic că i se părea că situaţia din Marea Britanie era greu de înţeles şi spera că acest lucru nu avea să afecteze statutul Marii Britanii pe plan internaţional.[1497] Germania şi Austro-Ungaria erau de altă părere; cu puţin noroc, Marea Britanie avea să fie mult prea dezbinată pe plan intern, pentru a lupta, în cazul izbucnirii războiului.[1498]

La începutul lui 1914, această perspectivă li se părea europenilor la fel de posibilă ca şi în ultimul deceniu. Bineînţeles că existau obişnuitele tensiuni: Marea Britanie şi Germania încă erau implicate în cursa navală; Franţa şi Germania nu nutreau sentimente mai prietenoase una faţă de cealaltă; iar Rusia şi Austro-Ungaria încă se confruntau în Balcani. Până în 1914, naţionaliştii ruşi erau ocupaţi să aţâţe rutenii din Galiţia Austriacă, acţiuni care enervau şi îngrijorau totodată Viena.[1499] (Însă nici austriecii nu erau mai prejos; monarhia îi încuraja pe preoţii catolici să treacă graniţa şi să-şi propovăduiască printre rutenii ruşi credinţa.) În plus, existau tensiuni chiar şi în cadrul alianţelor. După Războaiele Balcanice, relaţia dintre Germania şi Austro-Ungaria s-a înrăutăţit; germanii au rămas cu impresia că aliaţii lor riscaseră în mod nechibzuit un război cu Rusia, în timp ce Austro-Ungaria considera că Germania nu se dovedise a fi o prietenă prea bună. În plus, monarhia era nemulţumită de investiţiile şi influenţa germană din ce în ce mai puternică din Balcani şi Imperiul Otoman. În pofida legăturii formate prin Tripla Alianţă, Italia şi Austro-Ungaria continuau să lupte pentru infuenţă în Albania, iar opinia publică din Italia nu încetase să-şi facă griji cu privire la drepturile vorbitorilor de italiană din cadrul Dublei Monarhii. În vara lui 1914, relaţia dintre cele două puteri

era atât de proastă, încât nici regele Italiei, nici vreun reprezentant oficial al ţării nu au luat parte la înmormântarea lui Franz Ferdinand.[1500] În 1912, Germania şi Austro-Ungaria au convenit să reînnoiască Tripla Alianţă, pentru a-şi oferi una alteia o garanţie de susţinere reciprocă, dar şi pentru a încerca să menţină Italia în acord.

„Membrii Antantei", a afirmat ambasadorul rus în Germania, „sunt întotdeauna de acord unii cu ceilalţi, însă, pe de altă parte, în cadrul Triplei Alianţe se întâmplă exact opusul. Dacă Austro-Ungaria are ceva de gând, se grăbeşte să-şi îndeplinească planurile. Italia câteodată e de altă părere, iar Germania, care îşi face cunoscute intenţiile în ultimul moment, este de cele mai multe ori nevoită să-şi suporte aliaţii şi la bine, şi la rău."[1501] În cadrul Antantei însă, rivalitatea dintre Marea Britanie şi Rusia asupra Asiei Centrale şi Persiei nu dispăruse complet niciodată şi, până în primăvara lui 1914, Grey şi cei mai apropiaţi consilieri ai săi începuseră să se teamă că înţelegerea potrivit căreia Rusia deţinea o sferă de influenţă în nordul Persiei, iar Marea Britanie în sud, era pe cale să se destrame.

Previzibila destrămare a Imperiului Otoman oferea alte tentaţii puterilor străine, care puteau intra în dispute cu privire la strâmtori sau la Constantinopol, dar şi pentru teritoriile din Asia Mică în care se vorbea în mare parte turca şi vastele zone arabe care includeau Siria, Irakul, Libanul, Iordania, Israelul şi cea mai mare parte a Peninsulei Arabe de astăzi. Poate că guvernul rus şi-a dat seama că nu dispunea de capacităţile necesare pentru a dobândi controlul asupra strâmtorilor, dar naţionaliştii ruşi au continuat să facă presiuni ca Rusia să ocupe zonele pe care le considerau a fi o moştenire binemeritată a ţării lor. Austro-Ungaria, care de obicei nu se amestecase în disputele pentru colonii, acum se arăta interesată să-şi consolideze prezenţa în Asia Mică, în oarecare măsură pentru a compensa seria de dezastre suferite de curând în Balcani. Acest lucru i-a provocat probleme cu ambii săi aliaţi; Germania şi Italia aveau propriile visuri de a-şi forma colonii în Orientul Mijlociu, odată cu dispariţia Imperiului Otoman.[1502] Iar Omul Bolnav al Europei dădea surprinzătoare semne de viaţă. Tinerii Turci, care acum reveniseră cu fermitate la putere, încercau să centralizeze şi să revigoreze guvernul. Au consolidat forţele armate şi au cumpărat trei crucişătoare de la Marea Britanie, care, odată ajunse la destinaţie, aveau să schimbe în mod decisiv echilibrul puterilor, în detrimentul flotei ruse. Rusia nu a stat cu mâinile în sân şi a reacţionat demarând construcţia propriilor crucişătoare, însă între 1913 şi 1915 Imperiul Otoman avea să fie în avantaj.[1503]

La sfârşitul lui 1913, puterile Antantei au fost cuprinse de un val de îngrijorare în momentul în care au ieşit la iveală informaţii potrivit cărora germanii şi-ar fi mărit efectivele militare detaşate în Imperiul Otoman şi s-ar fi trimis un general de rang înalt, Otto Liman von Sanders, în regiune. Din moment ce acesta urma să aibă puteri extinse asupra instrucţiei militare şi promovărilor în armatele otomane, precum şi comanda directă a corpurilor armate staţionate la Constantinopol, acest lucru avea să sporească în mod considerabil influenţa germană în Imperiul Otoman.

Wilhelm, care elaborase în secret planurile împreună cu consilierii săi militari cei mai apropiaţi, i-a spus lui Liman pe un ton dramatic: „Dacă steagul german nu va flutura în curând pe fortăreţele de la Bosfor, eu voi avea trista soartă a exilului pe Insula Sfânta Elena.”[1504] Iar conducerea civilă a Germaniei a trebuit să facă faţă din nou efectelor negative neplăcute provocate de acţiunile unui împărat iresponsabil şi independent.

Până în acel moment, Rusia şi Germania cooperaseră cu succes în Imperiul Otoman. În noiembrie 1910, ţarul Nicolae l-a vizitat pe Wilhelm la Potsdam, iar cei doi au semnat un acord cu privire la Imperiul Otoman, care a îndepărtat cel puţin un motiv de tensiune: Rusia a promis să nu submineze conducerea noului guvern al Tinerilor Turci, iar Germania s-a angajat să susţină reformele din Imperiul Otoman. Germania a recunoscut, de asemenea, sfera de influenţă a Rusiei din nordul Persiei şi a liniştit temerile ruşilor, schimbând ruta proiectului de cale ferată Berlin–Bagdad, mai la sud. Bethmann era mulţumit: „Vizita rusă a decurs mai bine decât era de aşteptat. Ambii suverani au avut un comportament deschis şi relaxat, aflându-se în cea mai bună dispoziţie, poate chiar una veselă.”[1505] Cei doi conducători s-au întâlnit din nou pe iahturile lor în vara lui 1912, în portul Rusiei de la Marea Baltică (astăzi, Paldiski din Estonia), exact înainte ca tensiunile din Balcani să ia amploare. Potrivit lui Sazonov, „pe chipul Alexandrei nu se vedea nimic altceva decât oboseală”, aşa cum i se întâmpla de fiecare dată în asemenea ocazii”, dar întâlnirile „au decurs paşnic şi prietenos”. Kokovtsov şi Bethmann, la rândul lor prezenţi, s-au plâns discret unul altuia despre cât de greu le era să facă faţă presiunilor opiniei publice pentru creşterea bugetului acordat apărării. Wilhelm nu contenea cu bancurile zgomotoase. „Trebuie să recunosc”, a spus Sazonov, „că nu toate erau pe gustul meu.” De asemenea, kaiserul l-a sfătuit pe ţar să privească înspre est şi să-şi întărească forţele împotriva Japoniei. Nicolae l-a ascultat rezervat, aşa cum făcea de obicei. „Slavă Domnului!”, i-a spus el lui Kokovtsov la sfârşitul reuniunii. „Acum nu trebuie să mai fii atent la fiecare cuvânt rostit, ca nu cumva să fie interpretat într-un fel la care nici nu te-ai fi gândit.” Însă Nicolae era uşurat, căci Wilhelm spusese în repetate rânduri că nu avea să permită ca situaţia din Balcani să dea naştere unui război mondial.[1506]

Afacerea Liman von Sanders, aşa cum a devenit la scurt timp cunoscută, a distrus cooperarea dintre Germania şi Rusia în Imperiul Otoman, iar reacţiile care au urmat au dovedit în ce situaţie explozivă ajunseseră în acel moment capitalele europene. Ruşii, care au fost furioşi de această numire în funcţie, i-au îndemnat pe aliaţii lor francezi şi britanici să facă presiuni asupra Tinerilor Turci, pentru a îngrădi puterile lui Liman. Sazonov vorbea chiar despre ocuparea de porturi otomane pentru a sublinia importanţa acestei chestiuni pe plan intern, iar lumea discuta din nou despre izbucnirea unui război generalizat. Premierul rus Kokovtsov a făcut apel la moderaţie, iar francezii şi britanicii, care nu doreau să fie târâţi într-un război ce avea ca obiect Imperiul Otoman, au făcut acelaşi lucru. (Guvernul britanic a fost şi el stânjenit în momentul în care a descoperit că

amiralul care se afla la conducerea unei misiuni maritime în Constantinopol avea aceleaşi puteri ca Liman.) Însă aliaţii — şi îndeosebi francezii — au recunoscut, la fel ca înainte, că trebuiau să-i fie alături Rusiei. Izvolski a transmis la Sankt Petersburg că Poincaré manifesta convingerea fermă „să nu se îndepărteze de îndatoririle impuse de alianţa cu noi, iar Delcassé, ambasadorul francez la Sankt Petersburg, a asigurat guvernul rus de susţinerea necondiţionată a Franţei”.[1507]

Din fericire, Europa a fost de această dată păsuită: ruşii şi germanii nu doreau să forţeze lucrurile şi să se ajungă la o confruntare armată, iar Tinerii Turci, panicaţi de tulburările iscate, erau la rândul lor nerăbdători să ajungă la un acord. În ianuarie, printr-o mişcare care avea să-i salveze reputaţia, Liman a fost promovat astfel încât comandarea unui corp de armată să devină o sarcină nepotrivită rangului său. (Avea să rămână în Imperiul Otoman până la înfrângerea acestuia în 1918; una dintre moştenirile sale cele mai durabile a fost faptul că a contribuit la clădirea carierei unui promiţător ofiţer turc, Mustafa Kemal Ataturk.) Această afacere nu a făcut decât să alimenteze şi mai mult suspiciunile Antantei cu privire la Germania şi să dezbine şi mai tare Rusia şi Germania. În cadrul guvernului rus, în special după plecarea lui Kokovtsov în ianuarie 1914, era din ce în ce mai limpede că Germania plănuia declanşarea unui război. Într-o întrevedere cu Delcassé, organizată în aceeaşi lună, Nicolae a discutat calm cu ambasadorul francez despre conflictul care se contura. „Nu-i vom lăsa să ne calce pe bătături şi, de această dată, nu va fi ca în războiul din Orientul Îndepărtat; vom avea sprijinul opiniei publice.”[1508] În februarie 1914, statul-major rus a înaintat guvernului două memorandumuri secrete germane descoperite de spionii lor, în care germanii vorbeau despre un război pe două fronturi şi despre faptul că opinia publică germană trebuia prevenită şi pregătită bine în prealabil. În aceeaşi lună, ţarul a aprobat pregătirile pentru demararea unui atac împotriva Imperiului Otoman în cazul unui război generalizat.[1509]

Cu toate acestea, faptul că afacerea Liman von Sanders se încheiase cu succes şi că tensiunile din Balcani din 1912 şi 1913 fuseseră gestionate la nivel internaţional păreau să demonstreze că Europa încă putea menţine pacea, că o parte a vechiului Concert European — acel sistem în care marile puteri se reuneau pentru a negocia şi a impune acorduri — continua să existe. De fapt, mai mulţi observatori erau de părere că, în 1914, atmosfera europeană era mai bună decât fusese o lungă perioadă de timp. În istoria sa despre Primul Război Mondial, Churchill a vorbit despre „liniştea extraordinară” a acestor ultime luni de pace, iar Grey, privind la rândul său înapoi, a notat: „În primele luni ale anului 1914, atmosfera internaţională părea mai senină decât fusese cu ceva timp înainte. Norii de deasupra Balcanilor dispăruseră. După momentele ameninţătoare ale anilor 1911, 1912 şi 1913, o perioadă de calm era probabilă şi, aparent, posibilă.”[1510] În iunie 1914, Universitatea Oxford a acordat titluri onorifice prinţului Lichnowsky, ambasadorul german, şi compozitorului Richard Strauss.

Este adevărat că Europa era împărţită în două sisteme de alianţă şi, după război, acest lucru a fost considerat una dintre principalele cauze ale conflictului, căci orice tensiune locală între două puteri risca să le târască în conflict şi pe aliatele acestora. Însă se poate spune — iar la acea vreme chiar s-a considerat şi a continuat şi mai apoi să se considere astfel — că alianţele defensive, căci asta erau cele două tabere, funcţionează ca un factor de intimidare în faţa agresiunii şi pot fi o forţă în favoarea stabilităţii. Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord (NATO) şi Pactul de la Varşovia au adus un echilibru şi, în fond şi la urma urmei, unul paşnic, în Europa, în timpul Războiului Rece. Aşa cum a afirmat Grey aprobator în Camera Comunelor în 1912, puterile erau divizate în „grupuri separate, nu opuse”. Nenumăraţi europeni, printre care şi Poincaré, au fost de acord cu el. În memoriile sale, scrise după Marele Război, Grey a continuat să insiste asupra valorii alianţelor: „Ne doream ca Antanta şi Tripla Alianţă a Germaniei să convieţuiască în perfectă armonie. Acesta era cel mai bun lucru posibil.”[1511] Şi, în timp ce Franţa şi Rusia, din Antantă, şi Germania, Austro-Ungaria şi Italia, din Tripla Alianţă, încheiaseră alianţe militare, Marea Britanie încă refuza să facă acest lucru, pentru a-şi menţine, după cum insista Grey, mâna liberă. Într-adevăr, în 1911, Arthur Nicolson, acum subsecretar permanent al Ministerului de Externe, se plângea că Marea Britanie încă nu se angajase suficient faţă de Antantă: „Nu cred că oamenii îşi dau seama cu adevărat că, dacă ar fi să ne aducem contribuţia la menţinerea păcii şi a statu-quoului trebuie să ne recunoaştem responsabilităţile şi să fim pregătiţi să le oferim în caz de necesitate prietenilor şi duşmanilor noştri asistenţă mai palpabilă şi mai eficientă decât le putem oferi prin actuala noastră poziţie.”[1512]

De fapt, deşi alianţele erau defensive şi Marea Britanie avea convingerea că era liberă să-şi urmeze propriul drum, pe parcursul anilor, diviziunile din Europa au devenit un lucru general acceptat. Această atitudine era evidentă şi în discursurile oamenilor de stat, care fuseseră întotdeauna prudenţi şi nu se identificaseră niciodată cu o anumită tabără. În 1913, Sazonov, care cu numai un an înainte îi spusese ambasadorului german la Sankt Petersburg că refuza să folosească acest termen, vorbea despre Antantă. Grey, care împărtăşise ezitarea lui Sazonov, a recunoscut în anul următor că nu mai putea spera să evite folosirea acestui termen, la fel cum nu mai putea spera să scape de infinitive cu adverb intercalat. În orice caz, susţinea el, Antanta era benefică pentru Marea Britanie: „Alternativele sunt fie o politică de izolare completă în Europa, fie o politică de alianţă clară cu unul dintre grupurile de puteri europene....”[1513]

În mod inevitabil, membrii celor două alianţe au început să aibă aşteptări şi să se gândească la susţinere reciprocă, pe măsură ce diplomaţii şi armatele începeau să se obişnuiască să colaboreze. Partenerii descopereau, de asemenea, că trebuiau să-şi ofere garanţii, ca nu cumva să rişte pierderea unui aliat. Chiar dacă Germania nu avea interese importante în Balcani, i-a fost din ce în ce mai greu să nu susţină acţiunile Austro-Ungariei în această regiune. Pentru Franţa, alianţa cu Rusia era

deosebit de importantă pentru statutul ei de mare putere, însă cu toate acestea francezii se temuseră întotdeauna că, odată ce Rusia avea să devină din nou suficient de puternică, nu avea să mai aibă nevoie de Franţa şi se va întoarce la o alianţă mai veche, cea cu Germania.[1514] Acest lucru i-a determinat pe francezi să susţină acţiunile Rusiei chiar şi în momentele în care ştiau că acestea puteau fi periculoase. Se pare că Poincaré le-ar fi lăsat ruşilor impresia că Franţa avea să se implice într-un război între Rusia şi Austro-Ungaria pentru Serbia. „Ideea de bază", i-a spus el lui Izvolski la Paris în 1912, „este că orice acţiune are aceeaşi urmare, şi anume, dacă Rusia porneşte la război, Franţa o va urma, căci ştim că în asemenea chestiuni Germania va susţine întotdeauna Austro-Ungaria."[1515] Deşi tratatul Franţei cu Rusia era unul defensiv, urmând să intre în vigoare doar dacă una dintre părţi era atacată, Poincaré a mers şi mai departe şi a sugerat că Franţa avea să se simtă obligată să pornească la război chiar dacă Germania începea să se mobilizeze. Până în 1914, în loc să funcţioneze ca un sistem de frânare, alianţele ajunseseră să apese pe acceleraţie.

În pofida prudenţei Marii Britanii, Antanta a devenit mult mai coerentă şi mai profundă decât Tripla Alianţă, căci legăturile dintre membrii ei — fie ele financiare, în special în cazul Franţei şi Rusiei, militare şi diplomatice şi chiar şi îmbunătăţirea reţelelor de telegraf fără fir — au devenit mai numeroase şi mai puternice. Francezii nu numai că i-au încurajat pe ruşi şi pe englezi să demareze discuţiile militare, dar au făcut şi presiuni asupra Marii Britanii pentru a o forţa să-şi ia un angajament mai clar decât până atunci. Deşi cabinetul britanic a rămas divizat cu privire la această chestiune, iar Grey a preferat să-şi menţină poziţia neclară, reasigurându-i pe francezi de susţinerea sa, dar refuzând să specifice în ce consta aceasta, Franţa a primit un colaborator binevoitor şi dinamic în persoana lui Henry Wilson, care numai în 1913 a efectuat şapte vizite în Franţa pentru a discuta cu omologii săi.[1516] În plus, până în 1912, flota franceză şi cea britanică colaborau mai strâns în Mediterană, Atlantic şi Orientul Îndepărtat.

Acest lucru nu a fost numai o consecinţă a presiunii exercitate de francezi, ci şi a faptului că britanicii se confruntau cu o dilemă: flota nu mai putea să facă faţă tuturor provocărilor cu care se confrunta, în special în ceea ce privea apărarea intereselor britanice în Mediterană, unde Italia, Austro-Ungaria şi Imperiul Otoman construiau crucişătoare şi întreceau flota Germaniei din apele internaţionale. Dacă Marea Britanie nu putea ţine sub control cursa navală cu Germania — iar până la sfârşitul lui 1912, după o altă serie de convorbiri eşuate, acest lucru părea puţin probabil —, atunci ar fi trebuit să cheltuiască mult mai mult pentru marină sau să colaboreze cu flotele unor puteri cu care se afla în termeni buni, pentru a-şi împărţi atribuţiile în zone de o importanţă-cheie. Acest lucru reprezenta o problemă politică pentru Asquith. Deşi conservatorii susţineau de cele mai multe ori creşterea bugetului acordat marinei, radicaliştii din propriul lui partid se opuneau, şi nenumăraţi liberali erau, de asemenea, prudenţi

când venea vorba despre încheierea de alte angajamente internaţionale care ar fi putut determina Marea Britanie să intre în război.

Primul Lord al Amiralităţii era ambiţiosul, energicul şi puternicul tânăr Winston Churchill, la acea vreme membru al Partidului Liberal. „Winston nu vorbeşte despre altceva decât despre Mare şi Marină şi despre lucrurile minunate pe care are să le îndeplinească", nota secretarul său naval.[1517] Churchill şi-a preluat atribuţiile noii funcţii cu un entuziasm debordant şi încredere în sine, cunoscând perfect fiecare detaliu ce ţinea de nave, şantiere navale, porturi şi echipament şi luând în calcul şi nevoile strategice ale Marii Britanii. „Au fost zile minunate", scria el în însemnările sale despre Marele Război. „Din zori până la miezul nopţii, zi de zi, mintea mea era absorbită şi fascinată de noile probleme care nu conteneau să se năpustească asupra mea."[1518] Cu trei ani înainte de izbucnirea războiului, a petrecut opt luni pe nava amiralităţii Enchantress, vizitând fiecare navă strategică şi bază navală din Mediterană şi apele din jurul insulelor britanice („Concediu pe cheltuiala guvernului", scria Wilson în timpul uneia dintre aceste călătorii.)[1519] „În fond şi la urma urmei", a afirmat Churchill, exagerând un pic, „am putut pune mâna pe orice am vrut şi am putut să aflu în ce stare se afla flota noastră."[1520] Deşi a stârnit mânia unei mari părţi a ofiţerilor de rang înalt din marină, afirmând calm că putea îndeplini mult mai bine atribuţiile acestora, a demarat reformele atât de necesare. A creat pentru prima dată un stat-major adecvat; a îmbunătăţit condiţiile de muncă ale marinarilor de rând; şi a hotărât ca navele marinei să nu mai funcţioneze pe bază de cărbune, ci cu petrol, combustibil mult mai eficient, care nu necesita o muncă manuală atât de elaborată.[1521] Deşi această ultimă măsură a avut implicaţii strategice pe termen lung, căci câmpurile petroliere din Orientul Mijlociu au devenit de o importanţă crucială pentru Marea Britanie, decizia lui Churchill de a reorganiza şi a repoziţiona flota din Mediterană a fost cea care a adăugat un nou ingredient amestecului care a dus la izbucnirea Marelui Război.

Deşi Mediterana rămânea deosebit de importantă pentru britanici, căci oferea acces la importantul canal Suez, controlul în Oceanul Atlantic, în special în apele din jurul Insulelor Britanice, era o chestiune de viaţă şi de moarte pentru englezi, iar acum Germania putea trimite un număr la fel de mare de nave de luptă în aceste ape. Prin urmare, la începutul lui 1912, Churchill şi consilierii lui pe probleme maritime au decis să-şi sporească sorţii de izbândă şi să-şi mute navele de luptă acostate în bazele din Mediterană înspre Gibraltar, în apele Atlanticului, lăsând doar o escadră de crucişătoare rapide la Malta. Deşi implicaţiile acestei mişcări nu au devenit evidente imediat, Franţa era acum principala putere responsabilă cu menţinerea securităţii în Mediterană şi respingerea ameninţărilor venite din partea flotei italiene, austro-ungare şi, dacă lucrurile se înrăutăţeau, a celei otomane. Pentru a îndeplini acest rol, francezii aveau să fie obligaţi să detaşeze o parte a propriei lor flote staţionate în porturile de la Atlantic în Mediterană, ceea ce au şi făcut. În acest moment puteau presupune, pe bună dreptate, că Marea Britanie avea să garanteze siguranţa ţărmului

atlantic al Franţei şi să protejeze căile navigabile de o importanţă deosebită ale canalului. După cum a subliniat Churchill într-un memorandum pe care i l-a trimis lui Grey în august 1912, francezii tot ar fi trebuit să se concentreze în Mediterană pentru a-şi proteja coloniile din nordul Africii, chiar dacă nu ar fi existat marina britanică, dar faptul că englezii şi-au retras navele de luptă le-a conferit francezilor un avantaj de ordin moral în cazul izbucnirii unui război. „Gândiţi-vă", l-a îndemnat el pe Grey, „cât de formidabilă ar fi arma de care ar dispune Franţa pentru a ne obliga să intervenim, dacă ar putea spune «Sfătuiţi de autorităţile voastre maritime şi prin aranjamentul încheiat cu acestea ne-am lăsat ţărmul de nord neapărat.»„ Şi, a conchis Churchill, având perfectă dreptate: „Orice persoană care cunoaşte detaliile acestei situaţii nu are cum să nu aibă senzaţia că avem obligaţiile unei alianţe, dar fără avantaje şi, mai presus de toate, fără termeni exacţi."[1522]

Bineînţeles că o alianţă şi termeni exacţi nu erau decât acele lucruri pe care şi le doreau cel mai mult Paul Cambon, ambasadorul francez la Londra, şi guvernul său, şi exact ceea ce sperau să evite Grey şi Cabinetul britanic. Convorbirile purtate între armata franceză şi cea engleză îi încurajaseră deja pe francezi să creadă că se puteau baza pe un ajutor militar din partea englezilor pe uscat, chiar dacă Grey continua să susţină sus şi tare că ţara sa avea mână liberă. Convorbirile despre chestiuni maritime dintre cele două state se desfăşurau în mod nesistematic de câţiva ani şi nu se încheiaseră cu niciun rezultat, însă în iulie 1912, cabinetul britanic le-a acordat o importanţă sporită, autorizând oficial continuarea acestora. Până la sfârşitul lui 1913, marina britanică şi cea franceză încheiaseră câteva acorduri de cooperare în cazul izbucnirii unui război. Marina britanică avea să apere cel mai îngust punct al canalului, strâmtoarea Dover, iar în restul regiunilor, britanicii şi francezii aveau să-şi împartă atribuţiile. În Mediterană, francezii aveau să apere jumătatea vestică, iar britanicii, având flota staţionată la Malta, trebuia să se îngrijească de jumătatea estică. Cele două marine urmau să colaboreze şi împotriva Germaniei, în Orientul Îndepărtat. S-au elaborat strategii operaţionale amănunţite, în special pentru zona Canalului Mânecii.[1523]

Cambon a insistat ca Grey să semneze un acord scris cu privire la cooperarea dintre Marea Britanie şi Franţa, dacă vreunul dintre cele două state se temea de un atac. L-a asigurat pe Grey că nu cerea semnarea unei alianţe sau a unui acord care să oblige cele două naţiuni să acţioneze împreună, ci doar o confirmare că Franţa şi Marea Britanie aveau să se consulte reciproc. Grey, care ar fi preferat ca lucrurile să rămână neschimbate, şi-a dat seama că trebuia să facă ceva pentru a oferi o garanţie Franţei, căci, în caz contrar, risca destrămarea Antantei Cordiale. În noiembrie 1912, cu acordul cabinetului, a început să corespondeze cu Cambon. În scrisorile sale, Grey a făcut referire la convorbirile dintre experţii britanici şi francezi specializaţi în chestiuni maritime şi militare şi a subliniat că acestea nu reprezentau o promisiune de colaborare. Însă a mers mai departe şi a recunoscut că, pe timp de criză, ar fi fost de o

importanţă crucială ca fiecare putere să ştie dacă cealaltă avea să-i confere ajutor militar şi că, în asemenea împrejurări, logic ar fi fost să se ia în calcul planurile deja existente. „Sunt de acord”, a scris el, „că, dacă vreunul dintre guverne ar avea motive întemeiate să se aştepte la un atac neprovocat din partea unei puteri terţe, sau o acţiune care să ameninţe pacea generală, atunci ar trebui să demareze imediat discuţiile cu cealaltă putere pentru a stabili dacă ambele guverne trebuie să acţioneze împreună pentru a împiedica agresiunea şi a menţine pacea, precum şi măsurile comune care ar putea fi luate în acest context.”[1524]

Grey şi prim-ministrul său Asquith au continuat să insiste, până la izbucnirea războiului, că Marea Britanie reuşise întotdeauna să-şi menţină libertatea completă de acţiune în ceea ce privea relaţia cu Franţa. Teoretic, acest lucru era adevărat, dar adevărul întreg era altul. Convorbirile la nivel militar şi maritim determinaseră forţele britanice şi franceze să-şi facă planuri, bazându-se pe faptul că aliatul lor avea să le sară în ajutor în cazul izbucnirii războiului. Lordul Esher, curtean, expert în chestiuni de apărare, care se pricepea de minune să manevreze lucrurile din spatele cortinei, scria în 1913 unui prieten: „Bineînţeles că nu există niciun tratat sau convenţie, dar nu pot înţelege cum vom putea da înapoi sau ignora cu demnitate angajamentele Statului-Major. Totul mi se pare atât de încurcat!”[1525] Cei zece ani de convorbiri militare şi maritime, cooperarea diplomatică şi faptul că opinia publică din ambele state acceptase Antanta Cordială ţesuseră o pânză de legături dificil de ignorat în momentul în care avea să izbucnească următoarea criză. Aşa cum i-a reamintit Paul Cambon lui Grey, când acesta din urmă a afirmat că între Marea Britanie şi Franţa nu exista un acord oficial: „Între noi nu există nimic decât o Antantă «morală», care, dacă cele două guverne îşi doresc, s-ar putea transforma într-o Antantă «oficială» când are să se ivească ocazia.”[1526]

Aşa cum a făcut întotdeauna, Grey a continuat să le transmită francezilor semne amestecate. În aprilie 1914, a decis să demonstreze importanţa pe care o arăta relaţiei cu Franţa, efectuând prima sa vizită oficială în străinătate (după ce îndeplinise timp de nouă ani funcţia de ministru de externe), însoţindu-lpe George al V-lea la Paris. Nici ministrului, nici regelui nu le plăcea să călătorească în străinătate. Grey era, de asemenea, trist pentru că tocmai aflase că îşi pierdea vederea. Intenţiona să se ducă în Germania, mai târziu în acea vară, pentru a fi consultat de un specialist.[1527] Britanicii au fost însă încântaţi de vremea frumoasă şi de primirea călduroasă a francezilor. Grey a reuşit chiar să converseze cu Poincaré, care nu vorbea engleza. „Duhul Sfânt s-a pogorât asupra lui Sir Edward Grey”, a spus Paul Cambon, „iar el vorbeşte acum franceza!”[1528] Deşi Grey i-a asigurat pe ambasadorii Austriei şi Germaniei că şi-a petrecut cea mai mare parte a timpului vizitând obiective turistice şi că discuţiile sale cu francezii nu au conţinut niciun element „agresiv”[1529], de fapt a cedat presiunilor Franţei şi a convenit să demareze convorbirile pe teme maritime cu ruşii. După ce au apărut comentarii şi întrebări în presă,

Grey a profitat de ocazie pentru a amâna convorbirile până în august. Deşi nu s-a semnat niciodată o înţelegere cu Rusia pentru o colaborare navală, Germania se temea de posibilitatea declanşării unor atacuri sincronizate dinspre Marea Baltică şi Atlantic şi era mai convinsă ca niciodată că era încercuită.[1530]

Diviziunile din Europa au devenit şi mai periculoase, din cauza intensificării cursei înarmărilor. Deşi nicio mare putere, cu excepţia Italiei, nu a fost implicată în vreun război între 1908 şi 1914, totalul fondurilor cheltuite pe apărare s-a dublat. (Şi Statele Unite îşi mărea bugetul în acest domeniu, însă mult mai puţin.)[1531] Între 1912 şi 1914, războaiele balcanice au dat startul unei noi runde de cheltuieli, căci naţiunile balcanice şi marile puteri îşi exindeau efectivele militare şi investeau în arme îmbunătăţite sau noi, precum submarinele, mitralierele sau aparatele de zbor, un rezultat al minunii ştiinţei şi tehnologiei europene. Dintre marile puteri, Germania şi Rusia ieşeau în evidenţă: dacă în 1911 bugetul de apărare al Germaniei era de 88 de milioane de lire, în 1913 a ajuns la aproape 118 milioane, în timp ce, în aceeaşi perioadă, cheltuielile Rusiei au crescut de la 74 de milioane la aproape 111.[1532] Miniştrii de finanţe şi alţii se temeau că aceste cheltuieli erau prea ridicate, că explodau şi nu erau sustenabile şi că ar fi putut provoca tulburări interne. Însă se întâmpla din ce în ce mai des ca aceştia să fie daţi la o parte de oameni de stat şi generali care cădeau pradă unor temeri chiar şi mai mari, acelea de a rămâne în urmă într-o lume a duşmanilor, ocupaţi să-şi sporească forţele. Serviciile secrete ale armatei din Viena raportau la începutul lui 1914: „Grecia se triplează. Serbia se dublează, România şi, în cele din urmă, chiar şi Bulgaria şi Muntenegru îşi întăresc armatele în mod semnificativ.”[1533] Austro-Ungaria a răspuns prin elaborarea unei noi propuneri de lege privind armata, care stipula creşterea efectivelor militare (deşi într-o măsură mult mai mică decât Germania sau Rusia). Legile privind armata şi marina germană, legea serviciului militar de trei ani din Franţa, Marele Program al Rusiei şi creşterea bugetului acordat marinei în Marea Britanie au fost la rândul lor răspunsuri la ameninţările simţite de aceste ţări, însă statele rivale înţelegeau aceste acţiuni cu totul altfel. Ceea ce pentru un stat era o acţiune defensivă, putea fi o ameninţare pentru un altul. Şi, de obicei, lobby-urile interne şi presa, susţinute câteodată de producătorii de arme, aduceau în prim-plan conceptul de naţiune în pericol. Tirpitz, întotdeauna inventiv când venea vorba despre elaborarea de argumente pentru a obţine şi mai multe resurse pentru flota sa, a găsit un alt motiv pentru a cere adoptarea Noii Legi a Marinei din 1912: Germania nu trebuie să-şi irosească investiţiile precedente. „Dacă nu avem o şansă adecvată de apărare împotriva unui atac britanic, în politica noastră va trebui să dăm întotdeauna dovadă de consideraţie faţă de Marea Britanie, iar sacrificiile noastre vor fi fost zadarnice.”[1534]

Liberalii şi stânga, dar şi pacifiştii au atacat cursa înarmărilor şi pe cei care o susţineau — aşa-numiţii „negustori ai morţii” —, iar după Marele Război, acesta a fost considerat principalul factor, probabil chiar factorul-cheie, în

declanşarea catastrofei. Acest punct de vedere a avut o rezonanţă deosebită mai ales în Statele Unite în anii 1920 şi 1930, unde deziluzia provocată de participarea americanilor la război se amplificase. În 1934, senatorul Gerald Nye din Dakota de Nord a prezidat o comisie specială a senatului, a cărei atribuţie era cea de a investiga rolul deţinut de producătorii de armanent în declanşarea Primului Război Mondial şi a promis să demonstreze că „războiul şi pregătirile de război nu ţin de onoare şi apărare naţională, ci au ca scop generarea de profit pentru o mână de oameni”. Comisia a audiat zeci de martori, dar nu a reuşit să demonstreze că avea dreptate, lucru deloc surprinzător. Marele Război nu a izbucnit dintr-o singură cauză, ci din mai multe cauze diferite, fiind în final provocat de deciziile oamenilor. Cursa înarmărilor a amplificat nivelul tensiunilor în Europa şi a exercitat presiune asupra forumurilor decizionale să apese pe trăgaci înaintea inamicului.

În mod ironic, privind în retrospectivă, se pare că forumurile decizionale ale vremii aveau tendinţa de a considera pregătirile militare un bun factor de intimidare. În 1913, ambasadorul britanic la Paris a avut o întrevedere cu George al V-lea. „I-am sugerat regelui că cel mai bun garant al păcii între Marile Puteri este să le fie frică una de cealaltă.”[1535] Din moment ce intimidarea funcţionează numai în cazul în care cealaltă tabără este convinsă că eşti pregătit să foloseşti forţa, există mereu posibilitatea de a merge prea departe şi de a declanşa un conflict din greşeală — sau de a-ţi pierde credibilitatea şi de a nu reuşi să duci o ameninţare la bun sfârşit. Iar onoarea, aşa cum o numeau naţiunile la acea vreme (astăzi am spune prestigiu), făcea parte din această teorie. Marile puteri erau conştiente de statutul şi de interesele lor, iar dacă păreau prea dispuse să facă anumite concesii sau acţionau prea temător, poziţia lor putea fi afectată. Iar evenimentele din deceniul de dinainte de 1914 păreau să demonstreze că intimidarea funcţiona, fie că era vorba despre Marea Britanie sau Franţa care obligau Germania să dea înapoi în Maroc, sau despre mobilizarea prin care Rusia exercita presiune asupra Austro-Ungariei pentru a lăsa Serbia în pace, în timpul războaielor balcanice. Un termen englezesc, des folosit în acea perioadă, a intrat în limba germană ca der Bluff. Dar ce era de făcut dacă alte naţiuni blufau la rândul lor?

Cursa înarmărilor din perioada antebelică a atras după sine discuţii cu privire la sincronizare: dacă războiul avea să înceapă, cel mai bine era să lupţi cât timp erai în avantaj. Cu câteva excepţii — Italia, România şi poate Imperiul Otoman —, ţările europene ştiau cu cine aveau să se lupte în caz de război şi, mulţumită spionilor lor, cunoşteau de cele mai multe ori planurile duşmanilor şi puterea forţelor inamice. Germanii, de exemplu, erau conştienţi de faptul că forţele armate ale Rusiei erau acum mai mari şi mai moderne, şi că ruşii construiau căi ferate. Statul-major german estimase că, până în 1917, nu ar mai fi avut cum să câştige un război cu Rusia: mobilizarea armatei ruse, acum mult mai numeroasă, avea să dureze doar cu trei zile mai mult decât cea a Germaniei (asta dacă nu cumva Germania se lansa într-un program costisitor şi susţinut de

construcţie feroviară în regiunile sale estice).[1536] Într-o conversaţie sumbră cu bancherul Max Warburg, kaiserul a afirmat că prevedea că războiul cu Rusia nu avea să izbucnească mai târziu de 1916. „Măcinat de propriile nelinişti, kaiserul chiar s-a gândit dacă nu cumva ar fi fost mai bine ca Germania să atace prima în loc să aştepte.”[1537] În ceea ce privea frontul de vest, germanii cunoşteau şi deficienţele Franţei de la acel moment, spre exemplu faptul că nu dispunea de artilerie grea, iar acest lucru le devenise cunoscut chiar înainte de iulie 1914, când un senator francez a vorbit în public despre această problemă. În ultimul rând, germanii se temeau că Austro-Ungaria nu mai supravieţuia mult timp. Toate aceste argumente i-au încurajat pe cei mai importanţi conducători ai Germaniei să se gândească la faptul că, dacă într-adevăr trebuiau să lupte, atunci anul 1914 avea să fie un moment prielnic. (Armata japoneză a făcut o presupunere asemănătoare în 1941, când a luat în calcul declanşarea războiului împotriva Statelor Unite.) Deşi germanilor li se părea că nu mai aveau timp, atât ruşii, cât şi francezii aveau senzaţia că soarta le surâdea, şi mai ales francezii erau de părere că îşi puteau permite să aştepte.[1538] Austro-Ungaria nu era atât de optimistă. În martie 1914, Conrad, şeful de stat-major al monarhiei, şi-a întrebat un coleg dacă „ar trebui aşteptat până când Franţa şi Rusia aveau să fie pregătite să ne invadeze printr-o acţiune comună sau dacă ar fi fost mai bine să se soluţioneze conflictul inevitabil un pic mai devreme.”[1539]

Prea mulţi europeni, în special pentru cei asemenea lui Conrad, care deţineau funcţii-cheie în armată şi guvern, aşteptau în acel moment izbucnirea războiului. În vara lui 1914, generalul rus Brusilov s-a grăbit să ajungă împreună cu soţia sa în staţiunea balneoclimaterică germană în care mergeau întotdeauna: „Eram absolut sigur că în 1915 avea să izbucnească un război mondial. Prin urmare, eram decişi să nu ne amânăm cura şi perioada de odihnă, ca să ne întoarcem apoi acasă pentru demararea manevrelor militare.”[1540] Deşi majoritatea europenilor încă aveau încredere în puterea ofensivei, motiv pentru care erau convinşi că un război ar fi fost de scurtă durată, oameni precum Bethmann şi Moltke erau profund pesimişti când venea vorba despre acest aspect. În aprilie 1913, în timpul confruntării dintre Rusia şi Austro-Ungaria după primul război balcanic, Bethmann a avertizat Reichstag-ul: „Nimeni nu îşi poate imagina amploarea unei conflagraţii mondiale, nenorocirea şi distrugerea pe care o va abate asupra naţiunilor.”[1541] Cu toate acestea, şi el, şi Moltke se simţeau din ce în ce mai neputincioşi şi incapabili să împiedice izbucnirea conflictului. Pe de altă parte, în ajunul Marelui Război, Grey încă era de părere că şefii europeni de stat trebuiau să fie mai precauţi ştiind că un război generalizat ar fi fost o catastrofă pentru toate părţile implicate. „Oare nu tocmai acest lucru le-a determinat pe marile puteri, începând cu dificilii ani ce au urmat lui 1905 şi până în prezent, să se abţină de la a face presiuni care ar fi putut declanşa un război?”[1542]

Pe măsură ce războiul devenea din ce în ce mai probabil, era tot mai important ca puterile să-şi găsească noi aliaţi. Forţele armate terestre ale

celor două sisteme de alianţe erau acum atât de bine echilibrate, încât chiar şi aportul unei ţări mici precum Grecia sau Belgia ar fi înclinat balanţa în favoarea uneia dintre tabere. Deşi grecii, înţelepţi, au refuzat să-şi ia vreun angajament, kaiserul era convins că regele lor, membru al familiei Hohenzollern, avea să ia decizia corectă la momentul potrivit. Cu Belgia lucrurile stăteau altfel. Toate încercările nesăbuite ale lui Wilhelm de a-l câştiga de partea sa pe regele belgian nu au făcut decât să-i convingă pe belgieni să-şi apere neutralitatea pe cât de bine posibil. În 1913, Belgia a demarat procesul de recrutare şi şi-a sporit efectivele militare. Şi-a reorganizat şi forţele armate, pentru a-şi întări extraordinara fortăreaţă de la Liège, de lângă graniţa cu Germania, arătând astfel clar că se aştepta la faptul că, dintre naţiunile care garantau neutralitatea Belgiei, Germania o să fie cea care avea să încalce această promisiune. Strategii militari germani nu au luat însă în seamă opoziţia „soldaţilor de ciocolată”.

În Balcani se aflau celelalte premii de o importanţă-cheie, care ar fi putut fi revendicate. Imperiul Otoman părea să cocheteze cu Germania. Wilhelm îşi punea, de asemenea, speranţele în România, o altă naţiune condusă de un Hohenzollern. În plus, regele Carol încheiase un acord secret cu Germania şi Austro-Ungaria. Poate că Dubla Alianţă ar fi trebuit să fie mai suspicioasă, pentru că acesta nu recunoscuse niciodată public acordul. Carol, pe care Berchtold l-a descris ca fiind „un funcţionar de stat inteligent, atent şi de seamă”, nu era pregătit să acţioneze contrar dorinţelor propriei opinii publice, care devenea din ce în ce mai ostilă monarhiei din cauza felului în care ungurii îi tratau pe românii aflaţi sub stăpânirea lor. Tisza, premierul maghiar, a conştientizat această problemă şi a încercat să-i mulţumească pe naţionaliştii români, concentraţi în mare parte în Transilvania, oferindu-le autonomie în domenii precum religia sau educaţia, dar acest lucru nu era suficient pentru românii din cadrul Ungariei, iar negocierile au fost întrerupte în februarie 1914. Între timp, Rusia dădea dovezi de prietenie. Ţarul a vizitat România în iunie 1914 şi s-a vorbit chiar despre logodna uneia dintre fiicele sale cu moştenitorul tronului României. Sazonov, care însoţea delegaţia imperială, a călătorit până la graniţa dintre Austro-Ungaria şi România şi a făcut un gest provocator, pătrunzând câţiva kilometri pe teritoriul Transilvaniei.

Deşi Berchtold a descris încercarea Austro-Ungariei de a se apropia de Bulgaria sau România ca fiind o plimbare pe teren minat, întrucât cele două state se urau reciproc şi doreau să se răzbune după al doilea război balcanic, a încercat totuşi să atragă Bulgaria în Tripla Alianţă.[1543] Deşi s-a lovit de opoziţia kaiserului, care îl detesta pe Ferdinand cel Şiret, regele Bulgariei, Berchtold a convins în cele din urmă guvernul german să ofere Bulgariei un împrumut consistent, în iunie 1914. Eforturile lui Berchtold au determinat România să-şi îndrepte privirile către Antantă, dar, în pofida a nenumărate semnale de alarmă, acesta a continuat să se încreadă în Carol până în ajunul Războiului Mondial. Însă la sfârşitul lui 1913, Conrad a ordonat statului-major să pregătească planurile de război împotriva României. În plus, i-a cerut lui Moltke să-i acorde mai multe trupe, pentru a

compensa probabila ostilitate a României. Moltke, prudent ca de obicei, a evitat să facă promisiuni, dar era foarte posibil ca Germania să detaşeze 13–14 divizii în est. În cel mai rău caz, estima Conrad, forţele unite ale Germaniei şi Austro-Ungariei (care ar fi putut să trimită pe câmpul de luptă circa 48 de divizii) ar fi trebuit să lupte împotriva a 90 de divizii ruse, susţinute de 16,5 divizii române şi bulgare şi 5 muntenegrene, în total 128 de divizii ale Antantei împotriva celor 62 de divizii ale Dublei Alianţe. Exact acest lucru avea să se întâmple.[1544]

În ultimele luni de pace, ambele părţi au încercat să îngroape securea războiului. În Rusia, Germania şi Austro-Ungaria existau persoane care militau în favoarea unei alianţe formate din cele trei monarhii conservatoare. În februarie 1914, Petru Durnovo, conservator rus şi fost ministru de interne, i-a prezentat ţarului un lung memorandum în care a cerut Rusiei să nu se amestece în disputele dintre Franţa şi Germania sau Marea Britanie şi Germania. Rusia avea multe de câştigat dacă rămânea în termeni buni cu Germania, dar, pe de altă parte, putea pierde totul. Un război european ar fi avut un efect mult mai distrugător asupra societăţii ruse decât cel japonez. Dacă Rusia ar fi pierdut, a prezis el, atunci ar fi suferit „o revoluţie socială în cea mai extremă formă a sa”.[1545] În Austro-Ungaria, baronul Stephen von Burián, un vechi prieten al lui Tisza, pe care premierul maghiar îl însărcinase să supravegheze bunul mers al lucrurilor la Viena pentru el, cocheta cu posibilitatea ajungerii la o înţelegere în Europa şi semnarea unui acord cu privire la strâmtori, cu Rusia. Nu a făcut mari progrese până în iunie 1914, însă rămânea optimist.[1546]

Cea mai importantă încercare de a forma o detentă şi probabil cea care ar fi avut cel mai mare potenţial de a menţine pacea în Europa ar fi fost o înţelegere între Germania şi Marea Britanie. În vara lui 1913, afişând o incredibilă lipsă de consideraţie faţă de cel mai vechi aliat al său, britanicii i-au oferit Germaniei coloniile africane ale Portugaliei încercând să satisfacă setea Germaniei pentru un imperiu. Până în vara lui 1914, se stabiliseră termenii acordului de lichidare a Imperiului Portughez, dar înţelegerea nu fusese încă semnată. Marea Britanie şi Germania ajunseseră, de asemenea, la un acord privind calea ferată Berlin–Bagdad: Marea Britanie nu avea să se mai opună construcţiei acesteia, iar germanii se angajau să respecte sfera de influenţă a englezilor în teritoriile situate la sud de Bagdad, inclusiv pe coasta mării. Aceste evoluţii erau încurajatoare, însă cheia unei bune relaţii rămânea, ca întotdeauna, soluţionarea cursei navale.

La începutul lui 1912, pe când germanii pregăteau o nouă lege navală, britanicii au sugerat ca cele două tabere să pornească tratativele. Din punctul de vedere al Marii Britanii, creşterea bugetului acordat flotei germane reprezenta o ameninţare inacceptabilă în apele teritoriale ale Insulelor Britanice, iar pentru guvernul Asquith ideea de a încerca să convingă parlamentul să aprobe şi mai multe cheltuieli pentru marină era de neacceptat. Sir Ernest Cassel, un bancher britanic de seamă care avea relaţii sus-puse în Germania, a efectuat în ianuarie 1912 o vizită la Berlin,

cu acordul cabinetului, pentru a tatona terenul în vederea încheierii unui acord, într-o formă sau alta. Şi-a vizitat bunul prieten, magnatul Albert Ballin, care făcuse avere în domeniul transporturilor navale şi care îşi dorea, de asemenea, să pună capăt cursei navale. S-a întâlnit şi cu Bethmann şi kaiserul, cărora le-a prezentat un memorandum succint. Acesta conţinea trei puncte-cheie. În primul rând — iar acesta era cel mai important aspect —, Germania trebuia să accepte că superioritatea maritimă a Marii Britanii era esenţială pentru imperiul insular şi că, prin urmare, trebuia să-şi îngheţe sau să-şi reducă programul maritim. În al doilea rând, dacă Germania recunoştea acest lucru, Marea Britanie avea să facă tot ce îi stătea în putinţă pentru a ajuta Germania să obţină colonii. În ultimul rând, cele două ţări trebuiau să promită că nu aderă la planuri sau alianţe agresive, îndreptate una împotriva celeilalte. Bethmann, a raportat Cassel, a fost mulţumit, iar Wilhelm „încântat şi a debordat de fericire ca un copil”.[1547] Germanii au propus ca englezii să trimită un ministru din guvern la Berlin, pentru a începe discuţiile.

Pe 5 februarie 1912, cabinetul britanic l-a desemnat pe Richard Haldane, ministrul de război, ca emisar al Marii Britanii în Germania. Haldane, un avocat bondoc şi plin de importanţă, se îndrăgostise în tinereţe de Germania şi de filosofia germană şi vorbea limba deosebit de bine. (Acest lucru avea să fie un dezavantaj pentru el, în timpul Primului Război Mondial.) Era unul dintre şoimii cabinetului şi era deosebit de apropiat de Grey, cu care avea o casă în comun. Oficial s-a spus că Haldane pleca în Germania pentru a studia educaţia din această ţară, însă adevăratul scop al vizitei lui era acela de a-i îmbuna pe germani şi de a le aduce la cunoştinţă că, dacă cele două tabere ajungeau la o înţelegere, atunci Churchill şi chiar Grey ar fi fost dispuşi să vină la Berlin şi să finalizeze discuţiile. Haldane a purtat convorbiri dificile cu kaiserul, Bethmann şi Tirpitz timp de două zile. L-a descris pe Tirpitz ca fiind dificil, pe kaiser prietenos — acesta i-a făcut cadou un bust de bronz înfăţişându-l pe împăratul german — şi a considerat că Bethmann îşi dorea cu sinceritate pacea.[1548]

Nu după mult timp, a devenit evident că, de fapt, dorinţele celor două tabere erau foarte diferite. Britanicii îşi doreau să se pună capăt cursei navale; iar germanii voiau o garanţie că Marea Britanie o să rămână neutră în orice război care ar fi izbucnit pe continent. Bineînţeles că acest lucru i-ar fi dat Germaniei mână liberă să se ocupe de Rusia şi Franţa. Germania era cel mult dispusă să încetinească ritmul construirii de nave, în cazul în care primea această garanţie, dar britanicii nu puteau decât să promită că aveau să rămână neutri în cazul în care Germania era atacată şi, prin urmare, juca rolul taberei nevinovate. Wilhelm a fost iritat de ceea ce a considerat a fi o impertinenţă din partea britanicilor: „În calitate de kaiser, în numele Imperiului German, şi în calitate de comandant suprem, în numele forţelor mele armate, trebuie să resping în totalitate un asemenea punct de vedere, căci este incompatibil cu onoarea noastră.”[1549] Deşi negocierile au continuat şi după întoarcerea lui Haldane la Londra, în

acel moment era evident că nu duceau nicăieri.[1550] Pe 12 martie, kaiserul a aprobat noua propunere de lege navală, după ce împărăteasa, care îi detesta cu înverşunare pe britanici, i-a spus să înceteze să se mai arate servil faţă de Marea Britanie. Tirpitz, care se opusese cu îndărătnicie negocierilor, de la bun început, i-a sărutat mâna Donei şi i-a mulţumit în numele poporului german.[1551] Bethmann, al cărui sfat nu fusese cerut de nimeni, a încercat să-şi prezinte demisia, dar Wilhelm s-a înfuriat şi l-a acuzat de laşitate, refuzând să accepte. Loial, Bethmann a rămas în funcţie. Mai târziu a mărturisit cu tristeţe că ar fi putut ajunge la o înţelegere cu Marea Britanie, dacă nu ar fi intervenit Wilhelm.[1552]

În momentul în care Churchill a prezentat parlamentului bugetul naval estimativ pentru perioada 1912–1913, la scurt timp după eşecul misiunii lui Haldane, a făcut o declaraţie publică, potrivit căreia Marea Britanie îşi consolida marina doar pentru a lupta împotriva Germaniei, motiv pentru care trebuia să-şi păstreze un avantaj decisiv. Într-un gest de bunăvoinţă şi pentru a încerca să menţină cheltuielile sub control, a sugerat, de asemenea, impunerea unei „vacanţe navale”, o perioadă în care cele două tabere se puteau bucura de un moment de respiro în construcţia de nave de luptă. Avea să repete această ofertă de nenumărate ori pe parcursul următorilor doi ani. Se pare că la baza acestei decizii se afla dorinţa sa de a le face pe plac acelor membri din propriul lor partid care se opuneau creşterii semnificative a bugetului de apărare; în plus, dacă se accepta o vacanţă navală în acea perioadă, balanţa puterii ar fi îngheţat în favoarea Marii Britanii. Propunerea a fost respinsă fără ezitare de conducătorii germani şi atacată de conservatorii englezi. Doar Statele Unite au îmbrăţişat călduros această propunere; noul preşedinte, Woodrow Wilson, a fost entuziasmat, iar Camera Reprezentanţilor a cerut organizarea unei conferinţe internaţionale la care să se discute îngheţarea proiectelor de construcţie de nave de luptă. În 1914, Wilson şi-a trimis cel mai apropiat consilier, scundul şi enigmaticul colonel Edward House, în capitalele europene pentru a afla dacă Statele Unite ar fi putut intermedia un acord de dezarmare navală. În luna mai, House scria de la Berlin: „Situaţia este extraordinară. Avântul militarist a luat-o razna. Dacă cineva care lucrează pentru voi nu poate impune o altă înţelegere, atunci într-o bună zi va izbucni o catastrofă îngrozitoare.”[1553]

Secretarul de stat al lui Wilson, William Jennings Bryan, a trimis, de asemenea, o scrisoare celorlalte guverne prin care le propunea organizarea unui al treilea congres internaţional de pace la Haga — primul avusese loc în 1899 —, în toamna lui 1915, iar în 1914 câteva ţări începuseră deja să se pregătească pentru acest eveniment.[1554] Mişcarea internaţională pentru pace a rămas, de asemenea, activă. Pe 2 august, o conferinţă internaţională pentru pace, organizată de filantropul american Andrew Carnegie, urma să aibă loc în oraşul german Konstanz, iar mai târziu, în aceeaşi lună, Uniunea Interparlamentară intenţiona să se reunească la Stockholm. Deşi cei mai mulţi pacifişti erau convinşi că izbucnirea războiului era din ce în ce mai puţin probabilă, o membră

experimentată a mişcării era copleşită de gânduri negre. Bertha von Suttner scria în jurnalul ei: „Nu văd nimic în afară de suspiciuni reciproce, acuzaţii şi agitaţie. Ei bine, acesta este un cor cât se poate de potrivit să acompanieze tunurile din ce în ce mai multe, aparatele de zbor care testează lansarea bombelor şi Ministerele de Război care cer tot mai mult.”[1555] Ea a murit cu o săptămână înainte ca Franz Ferdinand să fie asasinat la Sarajevo.

Pe măsură ce momentul fatidic se apropia, atmosfera europeană cunoştea o stranie combinaţie de nelinişte şi automulţumire. Jaurès, marele socialist francez, a pus punctul pe i: „Europa a fost măcinată ani la rând de atâtea crize, a fost pusă într-un mod periculos la încercare de atât de multe ori, fără să izbucnească vreun război, încât aproape că a încetat să mai creadă în ameninţarea conflictului, nu mai acordă atâta atenţie şi nu se mai arată neliniştită faţă de evoluţiile interminabilei crize din Balcani.”[1556] Oamenii de stat mai reuşiseră o dată să o scoată la capăt. Mai rezistaseră în faţa apelurilor propriilor generali de a lovi primii, în caz de conflict. De ce să nu mai facă acest lucru încă o dată?

(q) ▬▬▬▬▬

[1430] BD, vol. X, partea 2, 476, pp. 702–3.

[1431] Rose, King George V, 166–7.

[1432] McLean, Royalty and Diplomacy, 197.

[1433] Craig, Germany, 1866–1945, 295; Herwig, „Imperial Germany”, 84.

[1434] Kießling, Gegen den ‚Großen Krieg’?, 195–6.

[1435] Rosen, Forty Years of Diplomacy, 154.

[1436] Brusilov, A Soldier’s Notebook, 3–4.

[1437] Gildea, Barricades and Borders, 419.

[1438] Rogger, „Russia in 1914”, 96.

[1439] Sazonov, Fateful Years, 80.

[1440] Miliukov şi Mendel, Political Memoirs, 284.

[1441] Kokovtsov, Out of My Past, 296.

[1442] Ibid., 361.

[1443] Figes, A People’s Tragedy, 216.

[1444] Ibid., 241–5.

[1445] Rogger, „Russia in 1914”, 95–6.

[1446] Ibid., 101–2.

[1447] Geyer, Russian Imperialism, 249–54.

[1448] Ibid., 274–5.

[1449] Lieven, Nicholas II, 168.

[1450] Bridge, From Sadowa to Sarajevo, 371.

[1451] Hewitson, „Germany and France”, 578; Kießling, Gegen den ‚Großen Krieg’?, 196.

[1452] Tanenbaum, „French Estimates”, 167–8.

[1453] Kessler, Journey to the Abyss, 609.

[1454] Bülow, Memoirs of Prince von Bulow, vol. III, 33; Cecil, German Diplomatic Service, 317.

[1455] Spitzemberg, Das Tagebuch, 563.

[1456] Stevenson, Armaments, 286–9.

[1457] Röhl, The Kaiser and His Court, 173–4; Röhl, „Admiral von Müller”, 661; Stevenson, Armaments, 252–3.

[1458] Mombauer, Helmuth von Moltke, 145.

[1459] Herwig, „Imperial Germany”, 84.

[1460] Röhl, „Admiral von Müller”, 665; Balfour, The Kaiser and His Times, 339–40; Tanenbaum, „French Estimates”, 169.

[1461] Stevenson, Armaments, 316–20.

[1462] Krumeich, Armaments and Politics, cap. 2.

[1463] Stevenson, Armaments, 221.

[1464] Doughty, „France”, 163.

[1465] Ibid., 162.

[1466] Weber, The Nationalist Revival in France, 97.

[1467] Ibid., 94–5, 102.

[1468] Kessler, Journey to the Abyss, 580.

[1469] German Foreign Office, Die grosse Politik, vol. XXX IX, 292.

[1470] Nolan, The Inverted Mirror, 40, 82–3.

[1471] Stevenson, Armaments, 222.

[1472] Keiger, Raymond Poincaré, 122–3, 130 31.

[1473] Ibid., 145.

[1474] Williams, Tiger of France, 286.

[1475] Ibid., 11–14, 24–7, 154.

[1476] Ibid., 147.

[1477] Adamthwaite, Grandeur and Misery, 8; Hughes, Policies and Potentates, 223–7.

[1478] Hayne, French Foreign Office, 274.

[1479] Cambon, Correspondance, vol. III, 39.

[1480] Keiger, Raymond Poincaré, 151.

[1481] Hayne, FrenchForeign Office, 238.

[1482] Keiger, Raymond Poincaré, 155–7.

[1483] Schmidt, Frankreichs Aussenpolitik, 236–7.

[1484] Ibid., 238–40.

[1485] Williamson, „German Perceptions”, 206.

[1486] Goldberg, Life of Jean Jaurès, 439.

[1487] Sazonov, Fateful Years, 56.

[1488] Rose, King George V, 80.

[1489] Ibid., 71.

[1490] Clifford, The Asquiths, 2–3.

[1491] Ibid., 13–14.

[1492] Haldane, An Autobiography, 111.

[1493] Clifford, The Asquiths, 186.

[1494] Ibid., 145.

[1495] Adam, Bonar Law, 107–9.

[1496] Jeffery, Field Marshal Sir Henry Wilson, 115–16.

[1497] BD, vol. X, partea a 2-a, 537, pp. 780–83.

[1498] Churchill, The World Crisis, vol. I, 185; Dangerfield, The Strange Death, 366.

[1499] Leslie, „Osterreich-Ungarn”, 669–70.

[1500] Afflerbach, Der Dreibund, 793–4, 806–8, 810–11.

[1501] Angelow, Der Weg in die Katastrophe, 26.

[1502] Wandruszka şi Urbanitsch, Die Habsburgermonarchie, 331–2; Bridge, From Sadowa to Sarajevo, 364–5.

[1503] Bodger, „Russia and the End”, 88.

[1504] Herwig, „Imperial Germany”, 87.

[1505] Jarausch, The Enigmatic Chancellor, 117.

[1506] Sazonov, Fateful Years, 43–4; Kokovtsov, Out of My Past, 321–3.

[1507] Stieve, Der diplomatische Schriftwechsel Iswolskis, 17–18.

[1508] McLean, Royalty and Diplomacy, 67–8.

[1509] Shatsillo, Ot Portsmutskogo, 272–4; Stevenson, Armaments, 343–9.

[1510] Churchill, The World Crisis, vol. I, 178; Grey, Twenty- Five Years, vol. I, 269.

[1511] Grey, Twenty-Five Years, vol. I, 195.

[1512] Wilson, The Policy of the Entente, 68.

[1513] Spring, „Russia and the Franco-Russian Alliance”, 584; Robbins, Sir Edward Grey, 271.

[1514] Schmidt, Frankreichs Aussenpolitik, 266–76.

[1515] Ibid., 252–3, 258–9.

[1516] Jeffery, Field Marshal Sir Henry Wilson, 103.

[1517] Marder, From the Dreadnought to Scapa Flow, 253.

[1518] Churchill, The World Crisis, vol. I, 118.

[1519] Williamson, Politics of Grand Strategy, 274.

[1520] Churchill, The World Crisis, vol. I, 119.

[1521] Marder, From the Dreadnought to Scapa Flow, 254–6, 265–6.

[1522] Churchill, The World Crisis, vol. I, 113.

[1523] Williamson, Politics of Grand Strategy, 320–25.

[1524] BD, vol. X, partea a 2-a, 416, pp. 614–15.

[1525] Esher, Journals and Letters, vol. III, 331.

[1526] BD, vol. X, partea a 2-a, 400, pp. 601–2.

[1527] Robbins, Sir Edward Grey, 285.

[1528] Rose, King George V, 164.

[1529] Bridge, „The Entente Cordiale”, 350.

[1530] Angelow, Der Weg in die Katastrophe, 60–61.

[1531] Stevenson, Armaments, 2–9.

[1532] Ibid., 4.

[1533] Herrmann, The Arming of Europe, 207.

[1534] Epkenhans, Tirpitz, versiune Kindle, loc. 862.

[1535] Kießling, Gegen den ‚Großen Krieg’?, 67–8.

[1536] Heywood, „The Most Catastrophic Question”, 56.

[1537] Förster, „Im Reich des Absurden”, 233.

[1538] Stevenson, Armaments, 358–9; Schmidt, Frankreichs Aussenpolitik, 208–11, 242–4.

[1539] Herwig, „Imperial Germany”, 88.

[1540] Brusilov, A Soldier’s Notebook, 1.

[1541] Kießling, Gegen den ‚Großen Krieg’?, 43–4.

[1542] Grey, Twenty-Five Years, vol. I, 292.

[1543] Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 458.

[1544] Sondhaus, Franz Conrad von Hötzendorf, 134; Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 252–3; Kronenbitter, „«Nur los lassen»„, 39.

[1545] McDonald, United Government, 199–201.

[1546] Leslie, „The Antecedents”, 334–6, 338–9.

[1547] Churchill, The World Crisis, vol. I, 95.

[1548] Haldane, Before the War, 33–6.

[1549] Cecil, Wilhelm II, 172.

[1550] Cecil, Albert Ballin, 182–96.

[1551] Hopman, Das ereignisreiche Leben, 209–10.

[1552] Cecil, Wilhelm II, 172–3.

[1553] House and Seymour, The Intimate Papers, vol. I, 249.

[1554] Marder, From the Dreadnought to Scapa Flow, 283–4; Maurer, „Churchill’s Naval Holiday”, 109–10.

[1555] Brinker-Gabler, Kämpferin für den Frieden, 167.

[1556] Haupt, Socialism and the Great War, 108.

Asasinatul de la Sarajevo

Ziua de 28 iunie 1914 a căzut într-o duminică, iar vremea era călduroasă şi însorită. Turiştii luau cu asalt parcurile de distracţii, grădinile şi plajele europene. Poincaré, preşedintele francez, şi soţia sa se aflau la cursele de cai de la Longchamp, de lângă Paris. Oamenii prezenţi la curse erau veseli şi fără de griji, scria el mai târziu în jurnalul său. Hipodromul, cu nesfârşitele sale pajişti verzi, arăta minunat şi puteai admira o mulţime de femei elegante. Pentru mulţi europeni, vacanţa de vară deja începuse. Guvernele europene, Ministerele de Externe şi sediile statelor-majore erau pe jumătate goale, iar reprezentanţii lor, plecaţi în vacanţă. Berchtold, cancelarul austro-ungar, era la vânătoare de raţe în Moravia; kaiserul Wilhelm făcea curse cu iahtul său Meteor la concursul anual de vară de canotaj din Marea Baltică; iar Moltke, şeful statului-major german, era la băi. Criza care avea să izbucnească a fost agravată şi de faptul că o mare parte a personalităţilor-cheie erau greu de găsit sau forumurile decizionale nu au luat lucrurile suficient de în serios înainte de a fi prea târziu.

În timp ce Poincaré se bucura de acea zi frumoasă împreună cu oaspeţii săi, membri ai corpului diplomatic din loja prezidenţială specială, i s-a înmânat o telegramă primită de la agenţia franceză de ştiri Havas. Arhiducele Franz Ferdinand şi soţia sa morganatică, Sophie, tocmai fuseseră asasinaţi la Sarajevo, capitala Bosniei, provincie recent anexată de Austro-Ungaria. Poincaré l-a anunţat imediat pe ambasadorul austriac, care s-a albit la faţă şi a plecat imediat la sediul ambasadei sale. În timp ce cursele de cai continuau nestingherite, această veste s-a răspândit printre oaspeţii lui Poincaré. Majoritatea era de părere că acest eveniment nu ar fi contat prea mult pe plan european, însă ambasadorul României era deosebit de pesimist. Austro-Ungaria, credea el, avea acum pretextul dorit pentru a porni la război împotriva Serbiei.[1557]

18. Confruntarea dintre Austro-Ungaria şi Serbia, după asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand, moştenitorul tronului austriac, risca să târască în conflict şi alte puteri. Serbia, al cărei guvern era probabil la curent cu acest complot, s-a simţit încurajată să se opună Austro-Ungariei, pentru că se bucura de sprijinul Rusiei. În timp ce vulturul imperial al Austro-Ungariei se pregăteşte să atace găina Serbiei, ursul rus stă la pândă în spatele unei stânci, pregătindu-se să-şi apere micul prieten din Balcani.

În următoarele cinci săptămâni, Europa a trecut de la starea de pace la un război pe scară largă, în care au fost implicate toate marile puteri, cu excepţia Italiei şi Imperiului Otoman, în primă fază. Opinia publică, un factor care pe parcursul ultimelor decenii jucase un rol important şi care îşi îndemnase conducătorii să încline fie în favoarea războiului, fie a păcii, aştepta acum pe marginea terenului, în timp ce o mână de oameni din principalele capitale europene jongla cu hotărâri decisive. Produse ale mediului din care proveneau şi ale perioadei istorice din care făceau parte,

cu convingeri puternic înrădăcinate în concepte precum prestigiul şi onoarea (asemenea termeni aveau să fie folosiţi foarte des în acele zile nebune), aceşti oameni au luat decizii pornind de la nişte presupuneri pe care, de cele mai multe ori, nu le puteau exprima clar nici măcar în gând. De asemenea, aceşti conducători se lăsau influenţaţi de propriile amintiri referitoare la victorii sau înfrângeri din trecut, sau de speranţe şi temeri pentru viitor.

Vestea asasinatului s-a răspândit rapid în Europa şi a fost întâmpinată cu acelaşi amestec de indiferenţă şi teamă cu care a fost primită şi în loja lui Poincaré. La Viena, unde arhiducele nu se bucurase de mare simpatie, parcul de distracţii Prater a rămas deschis. Păturile superioare ale societăţii însă erau îngrijorate pentru viitorul unei monarhii care îşi pierdea în mod repetat moştenitorii, iar animozitatea aristocraţiei faţă de sârbi, pe care majoritatea populaţiei îi considera vinovaţi de asasinat, a renăscut. În oraşul universitar Freiburg din Germania, majoritatea cetăţenilor erau cu gândul la problemele cotidiene, fiind poate preocupaţi de starea recoltei de vară sau de propriile vacanţe, după cum reiese din jurnalele lor. Poate şi pentru că era istoric, eminentul intelectual Friedrich Meinecke a avut o altfel de reacţie: „Am văzut imediat negru în faţa ochilor. Asta înseamnă război, mi-am spus.”[1558] Când vestea a ajuns la Kiel, autorităţile au trimis o şalupă cu motor în căutarea iahtului kaiserului. Wilhelm, care îl socotea prieten pe Franz Ferdinand, a fost şocat. „Oare ar fi mai bine să renunţ la cursă?”, a întrebat el. A decis să se întoarcă pe dată la Berlin, să preia frâiele guvernării şi să aducă la cunoştinţa tuturor că intenţiona să lucreze în folosul menţinerii păcii, cu toate că pe parcursul următoarelor zile tot şi-a făcut timp să poarte discuţii aprinse cu privire la designul interior al noului său iaht.[1559] La Kiel, steagurile au fost imediat coborâte în bernă, iar restul evenimentelor sociale au fost amânate. O flotă britanică, aflată într-o vizită de curtoazie în zonă, a făcut cale întoarsă pe 30 iunie. Germanii le-au trimis mesajul „Călătorie plăcută”, iar britanicii au răspuns cu „Prieteni în trecut şi prieteni pentru vecie.”[1560] O lună mai târziu, cele două ţări aveau să fie în război una împotriva celeilalte.

Incidentul care avea să împingă Europa pe panta finală a drumului său către Marele Război a fost pus la cale de Tinerii Bosniaci, o grupare de slavi naţionalişti fanatici, şi de susţinătorii lor din umbră din Serbia. Asasinii şi cei din anturajul lor erau în mare parte tineri sârbi şi croaţi de la ţară, care plecaseră din zonele rurale pentru a studia şi a munci în diverse oraşe din Dubla Monarhie şi Serbia. Deşi se îmbrăcau la costum, abandonaseră portul tradiţional şi condamnau conservatorismul părinţilor lor, şi ei la rândul lor erau consternaţi şi deranjaţi de foarte multe aspecte ale lumii moderne. Este greu să nu îi comparăm cu grupările extremiste ale islamiştilor fundamentalişti, precum Al Qaida, care au apărut o sută de ani mai târziu. Asemenea acestor fanatici ai epocii moderne, Tinerii Bosniaci erau de cele mai multe ori profund puritani şi dispreţuiau spre exemplu alcoolul şi sexul. Detestau Austro-Ungaria, principalul motiv fiind acela că o considerau vinovată pentru coruperea supuşilor ei slavi din sud.

Puţini dintre membrii Tinerilor Bosniaci aveau slujbe stabile. Depindeau mai degrabă de ceea ce le ofereau familiile lor, cu care erau, de cele mai multe ori, în conflict. Împărţeau unii cu alţii puţinele lucruri pe care le posedau, dormeau pe podea în casele prietenilor lor şi petreceau ore în şir în cafenele ieftine, adesea trăgând la nesfârşit de aceeaşi ceaşcă de cafea în timp ce purtau polemici despre viaţă şi politică.[1561] Erau idealişti şi devotaţi, într-un mod pătimaş, cauzei eliberării Bosniei de sub stăpânire străină şi construirii unei lumi noi, mai bune. Puternic influenţaţi de marii revoluţionari şi anarhişti ruşi, Tinerii Bosniaci credeau că nu-şi puteau îndeplini scopurile decât prin violenţă şi, dacă era nevoie, sacrificându-şi viaţa.[1562]

Conducătorul atentatorilor a fost un sârb-bosniac, Gavrilo Princip, fragilul, introvertitul şi sensibilul fiu al unui fermier deosebit de muncitor. Princip, care avea aspiraţii de poet, studiase când la o şcoală, când la alta, fără să se remarce în niciun fel. „Oriunde aş fi mers, oamenii credeau că sunt un molâu”, a declarat el poliţiei după ce a fost arestat, pe 28 iunie, „iar eu mă prefăceam că eram o persoană slabă, chiar dacă nu eram deloc aşa”.[1563] În 1911, a fost cooptat în lumea secretă a revoluţionarilor politici. El şi câţiva prieteni, care aveau să devină complicii săi, şi-au dedicat timpul comiterii de acţiuni teroriste împotriva unor ţinte importante, fie că era vorba despre bătrânul împărat sau despre apropiaţi de-ai săi. În războaiele balcanice din 1912 şi 1913, victoriile Serbiei şi extinderea vastă a teritoriilor sale le-a reînsufleţit speranţele că triumful final al slavilor din sud nu era departe.[1564]

Pe teritoriul Serbiei, Tinerii Bosniaci şi activităţile lor se bucurau de un sprijin considerabil. Timp de un deceniu, sau chiar mai mult, anumite departamente ale guvernului sârb încurajaseră activităţile unor organizaţii cvasimilitare şi conspiraţioniste pe teritoriile duşmanilor Serbiei, fie că era vorba de Imperiul Otoman sau de Austro-Ungaria. Armata oferea fonduri şi arme grupărilor sârbe din Macedonia şi făcea contrabandă cu armament în Bosnia, la fel cum face Iranul astăzi în Liban, înarmând Hezbollah-ul. Sârbii aveau propriile lor societăţi secrete. În 1903, o grupare formată în mare parte din ofiţeri i-a asasinat pe antipatizatul rege Aleksandru Obrenović şi pe soţia sa, aşezându-l pe tron pe regele Petru. Pe parcursul anilor ce au urmat, regele a descoperit că era util să tolereze activităţile conspiratorilor, care încă erau deosebit de influenţi în Serbia şi care promovau naţionalismul sârb peste hotare. Personajul-cheie al acestor grupări era fermecătorul, nemilosul, sinistrul şi deosebit de puternicul Dragutin Dimitrijević, poreclit Apis, după zeul egiptean care este înfăţişat întotdeauna ca un taur. Apis era dispus să-şi sacrifice propria viaţă, dar şi familia şi prietenii pentru cauza sa, crearea unei Serbii Mari. În 1911, el şi câţiva dintre colegii săi conspiratori au înfiinţat societatea Mâna Neagră, al cărei scop era acela de a-i reuni pe toţi sârbii, indiferent de mijloacele folosite.[1565] Prim-ministrul Pašić, care spera să evite un conflict cu vecinii Serbiei, era la curent cu existenţa acestei societăţi şi a încercat să o aducă sub controlul său, lăsând la vatră şi oferind pensii, spre exemplu, celor mai

periculoşi dintre ofiţerii de armată naţionalişti. La începutul verii lui 1914, confruntarea dintre el şi Apis a ajuns într-un punct critic. Pe 2 iunie, a demisionat, dar s-a reîntors la guvernare pe 11 iunie, iar pe 24 iunie, când arhiducele să pregătea de călătoria sa în Bosnia, a anunţat dizolvarea parlamentului şi organizarea de noi alegeri mai târziu, în aceeaşi vară. Regele Petru a renunţat, de asemenea, la tron şi l-a desemnat regent pe fiul său Alexandru. În timp ce conspiratorii bosniaci puneau la cale ultimele detalii ale planului lor de a-l asasina pe duce pe 28 iunie, Pašić, care nu îşi dorea să provoace Austro-Ungaria, se lupta pentru cariera sa politică şi nu era încă în stare să anihileze Mâna Neagră şi să-l înfrângă pe Apis.

Vestea vizitei inoportune a lui Franz Ferdinand a fost foarte des adusă în atenţia publicului larg în acea primăvară, iar conspiratorii — o mare parte a acestora aflându-se la acel moment la Belgrad — au decis să-l asasineze. Un maior din armata sârbă, care simpatiza cu ideile acestora, le-a pus la dispoziţie şase bombe şi patru revolvere din arsenalul armatei şi, la sfârşitul lui mai, Princip şi alţi doi conspiratori, echipaţi cu armamentul lor şi pastile cu cianură, pentru a se sinucide după ce îşi duceau misiunea la bun sfârşit, au fost trecuţi peste graniţă, din Serbia în Bosnia, având complicitatea altor oficiali sârbi care simpatizau cu lupta lor. Pašić a aflat ce avea să se întâmple, dar fie nu a dorit, fie nu a putut să ia atitudine. Oricare ar fi fost explicaţia, probabil că oricum ar fi fost prea târziu; conspiratorii au ajuns vii şi nevătămaţi la Sarajevo şi li s-a făcut legătura cu reţeaua locală de terorişti. În săptămânile care au urmat, unii dintre ei au avut aibă dubii şi au cerut amânarea atentatului, însă se pare că Princip era de neînduplecat. „Nu eram de acord cu amânarea asasinatului”, a spus el judecătorului la procesul său, „pentru că în mine se trezise o dorinţă morbidă şi arzătoare de a-l duce la bun sfârşit.”[1566]

Misiunea lor avea să fie facilitată de incompetenţa şi aroganţa de care au dat dovadă austro-ungarii. De câţiva ani, circulau zvonuri că naţionalişti slavi din sud puneau la cale comploturi împotriva Austro-Ungariei, dar avuseseră loc şi atentate în adevăratul sens al cuvântului îndreptate împotriva unor oficiali de rang înalt şi chiar împotriva împăratului. Autorităţile vieneze şi cele din zonele instabile din Bosnia şi Croaţia îi supravegheau îndeaproape pe studenţii naţionalişti, studiau societăţile şi ziarele. Cu toate acestea, vizita efectuată de moştenitorul habsburg în Bosnia, în contextul în care amintirea anexării acestei provincii, care avusese loc cu numai şase ani în urmă, încă îi măcina pe sârbi, nu avea cum să nu exacerbeze sentimentele naţionaliste. În plus, moştenitorul tronului austriac venea în Bosnia pentru a asista la manevrele militare efectuate de forţele Dublei Monarhii, care într-o bună zi ar fi putut foarte bine să-şi folosească armata împotriva Serbiei sau Muntenegrului. Momentul ales pentru efectuarea acestei vizite a agravat şi mai mult situaţia, căci coincidea cu cel mai mare festival naţional al sârbilor, sărbătoarea anuală în onoarea protectorului lor, Sfântul Vitus, când comemorau şi cea mai însemnată înfrângere naţională a lor în faţa otomanilor, respectiv cea din data de 28 iunie 1389, de la Kosovo. În

pofida tensiunilor care planau asupra acestui eveniment, măsurile de siguranţă luate au fost cel puţin neadecvate. Generalul Potiorek, guvernatorul reacţionar şi încăpăţânat al Bosniei, a ignorat avertismentele primite de la diverse comandamente militare care anunţau că arhiducele se expunea singur pericolului şi a refuzat să trimită armata să patruleze pe străzile din Sarajevo. Spera să se poată lăuda cu propriile realizări, acelea de a fi reuşit să pacifice şi să conducă Bosnia şi să se pună bine cu Franz Ferdinand primind-o pe Sophie cu onoruri imperiale depline, lucruri care îi fuseseră întotdeauna negate în orice altă parte a Dublei Monarhii. Comisia specială însărcinată cu aranjarea vizitei şi-a dedicat cea mai mare parte a timpului şi energiei ocupându-se de chestiuni precum soiul de vin care trebuia servit arhiducelui şi întrebându-se dacă i-ar fi plăcut să i se cânte în timpul mesei.[1567]

În seara zilei de 23 iunie, Franz Ferdinand şi Sophie s-au urcat la bordul trenului Viena–Trieste. Se pare că, înainte de a pleca, Franz Ferdinand i-ar fi spus soţiei unui consilier de-al său: „Acest lucru nu este mare secret, dar nu m-ar mira dacă la Sarajevo m-ar aştepta câteva gloanţe sârbeşti!” Lumina din vagonul său de tren a fost stinsă; în schimb, s-au aprins lumânări, care îţi dădeau senzaţia că te afli într-o criptă, după cum au comentat unii. Miercuri dimineaţă, delegaţia imperială s-a urcat la bordul crucişătorului Viribus Unitis („Cu Forţele Unite”) şi a navigat de-a lungul coastei dalmate înspre Bosnia. Au debarcat a doua zi şi s-au dus în mica staţiune Ilidze de lângă Sarajevo, unde au fost cazaţi. În acea seară, arhiducele şi ducesa au făcut o vizită neprevăzută pentru a explora bine-cunoscutele magazine de artizanat din Sarajevo. Se pare că Princip era ascuns în mulţime când cuplul a intrat într-un magazin de covoare.

Vineri şi sâmbătă, arhiducele a luat parte la manevrele militare organizate în munţii aflaţi la sud de Sarajevo, în timp ce ducesa a vizitat atracţiile locale. Sâmbătă seara, demnitarii locali au luat parte la un banchet organizat la Ilidze. Dr. Josip Sunaric, un politician croat de seamă, unul dintre cei care avertizaseră cu privire la existenţa unor comploturi împotriva cuplului imperial, a fost prezentat ducesei. „Vedeţi”, i-a spus ea voioasă. „V-aţi înşelat. De fapt, lucrurile nu stau întotdeauna aşa cum spuneţi dumneavoastră. Am călătorit în toată ţara, în locuri populate exclusiv de sârbi, şi am fost întâmpinaţi atât de prietenos, cu atâta sinceritate şi căldură spontană, încât suntem chiar fericiţi de acest lucru.” „Înălţimea Voastră”, a răspuns el, „mă rog la Dumnezeu — dacă voi avea mâine-seară onoarea de a vă vedea încă o dată — să-mi spuneţi aceleaşi cuvinte. Atunci mi se va fi luat de pe suflet o mare povară.”[1568] În acea noapte, delegaţia imperială a discutat într-adevăr dacă să anuleze vizita la Sarajevo plănuită pentru ziua următoare, dar a decis să nu o facă.

La Sarajevo, dimineaţa zilei de duminică, 28 iunie, a fost frumoasă, iar cuplul imperial a coborât din tren şi s-a urcat într-o maşină turistică deschisă, una dintre primele de acest tip din Europa. Arhiducele arăta minunat şi purta o tunică albastră şi pălărie cu pene — uniforma generalului de cavalerie austriac —, iar ducesa era îmbrăcată toată în alb,

cu excepţia unei eşarfe roşii. Conspiratorii, şapte la număr, erau deja pe poziţii, ascunşi în mulţimea care se adunase pe marginea drumului, pe tot parcursul itinerarului vizitei. În timp ce procesiunea de maşini înainta de-a lungul cheiului râului Appel, care străbate centrul oraşului Sarajevo, tânărul Nedeljko Čabrinović a aruncat o bombă înspre maşina arhiducelui. Asemenea teroriştilor sinucigaşi ai unei epoci viitoare, îşi luase la revedere de la familie şi prieteni şi îşi împărţise puţinele posesiuni. Şoferul a observat bomba şi a accelerat; prin urmare, aceasta a explodat sub următoarea maşină, rănind câţiva pasageri, dar şi trecători. Arhiducele a trimis un consilier să afle ce se întâmplă, după care a ordonat ca procesiunea să continue conform planului. Delegaţia, acum înfricoşată şi furioasă, şi-a continuat drumul înspre primărie, unde era aşteptată de lordul primar care urma să ţină un discurs de bun-venit. L-a rostit bâlbâindu-se, iar arhiducele şi-a scos notiţele şi a citit răspunsul de pe nişte foi. Acestea erau ude şi pătate de sângele unui membru al delegaţiei sale. S-au sfătuit în grabă şi au decis să meargă la spitalul militar să îi viziteze pe răniţi. Maşinile au făcut cale întoarsă, accelerând de-a lungul cheiului râului Appel, iar primele două autoturisme — în care se aflau şeful departamentului responsabil cu siguranţa şi primarul oraşului Sarajevo — au cotit la un moment dat brusc la dreapta pe o străduţă mult mai îngustă. Şoferul arhiducelui era gata să le urmeze, când Potiorek, guvernatorul oraşului Sarajevo, a ţipat: „Opriţi! Nu mergeţi bine!” Când şoferul a frânat, Princip, care aşteptase până atunci ascuns în mulţime, a sărit pe scara autoturismului şi i-a împuşcat direct pe arhiduce şi pe ducesă. Aceasta s-a prăbuşit pe picioarele soţului ei, în timp ce el striga: „Sophie, Sophie, nu muri. Trăieşte pentru copiii noştri.” Apoi arhiducele şi-a pierdut cunoştinţa. Cuplul a fost dus la palatul guvernatorului, unde soţii au fost declaraţi morţi.[1569] Princip a fost prins de trecători în timp ce încerca să se împuşte, iar complicii lui au fost arestaţi de poliţie, care a acţionat prea târziu.

În momentul în care un curtean i-a transmis această veste împăratului — care se afla la conacul său din Ischl, o mică staţiune fermecătoare —, Franz Joseph a închis ochii şi a rămas tăcut preţ de câteva clipe. Primele sale cuvinte, rostite cu patos profund, au dovedit cât de înstrăinat era de moştenitorul său, care, în opinia lui, nu numai că îl sfidase prin căsătoria cu Sophie, dar adusese prejudicii şi onoarei habsburgilor: „Îngrozitor! Atotputernicul nu lasă nicio provocare nepedepsită… O putere mai înaltă a restabilit vechea ordine pe care, din păcate, eu nu am fost capabil să o menţin!”[1570] Apoi a tăcut şi a ordonat să i se pregătească întoarcerea la Viena. Nu se poate şti dacă se gândea la cum ar fi putut imperiul său să se răzbune pe Serbia. În trecut, se pronunţase în favoarea păcii, iar Franz Ferdinand îl susţinuse. Acum, asasinatul scosese din schemă singura persoană apropiată împăratului care ar fi putut face apel la reţinere în aceste ultime săptămâni ale îndelungatei perioade de pace din Europa. Împăratul, în vârstă de optzeci şi trei de ani, a cărui sănătate era şubredă — fusese grav bolnav în acea primăvară — rămăsese singur şi trebuia să se confrunte cu şoimii din guvernul şi armata sa.

Festivităţile funerare, care au avut loc pe 3 iulie la Viena, în onoarea arhiducelui şi soţiei sale au fost foarte discrete. Kaiserul a invocat acute dureri de spate care nu îi permiteau să călătorească şi a absentat de la festivităţi, însă se pare că adevăratul motiv era faptul că el şi guvernul său auziseră zvonuri cum că ar fi existat planuri de atentat îndreptate şi împotriva împăratului. Oricare ar fi fost motivul, Dubla Monarhie a cerut ca la ceremonie să nu fie prezenţi şefi străini de stat, ci doar ambasadorii acestora de la Viena. Eticheta strictă a curţii habsburgice a fost respectată chiar şi la moartea nefericitului cuplu: sicriul lui a fost mult mai mare şi a fost aşezat pe un podium mai înalt decât al ei. Slujba, ţinută în capela habsburgilor, a durat doar cincisprezece minute, după care coşciugele au fost urcate într-un dric, care urma să le ducă la gară. Din moment ce arhiducele ştiuse de mult că soţiei sale nu avea să i se permită să fie îngropată alături de el în cripta habsburgilor, aranjase în aşa fel încât să poată fi îngropaţi împreună, când avea să vină vremea, în unul dintre castelele lor preferate de la Artstetten din Austria de Jos, unde se află şi astăzi. Membrii marilor familii imperiale şi-au exprimat spontan indignarea faţă de felul în care au fost organizate funeraliile, mergând pe jos, în spatele dricului până la gară. Locuitorii de rând ai oraşului au privit procesiunea, transmitea ambasadorul rus, mai degrabă curioşi decât trişti, iar caruselul din parcul Prater a continuat să se învârtă cu veselie. Coşciugele au fost urcate în tren, după care au fost transportate cu şalupa pe Dunăre, în toiul unei furtuni atât de violente, încât aproape că era să fie înghiţite de apele învolburate ale fluviului.[1571]

Discuţiile referitoare la măsurile pe care trebuia să le ia în acel moment Austro-Ungaria faţă de ceea ce mulţi considerau a fi o provocare scandaloasă din partea Serbiei începuseră înaintea înmormântării. Aşa cum tragedia din 11 septembrie le-a dat conservatorilor înverşunaţi ocazia să-şi impună dorinţele pentru îndeplinirea cărora făcuseră dintotdeauna presiuni asupra preşedintelui Bush şi prim-ministrului Blair — respectiv invazia Afganistanului şi Irakului —, tot aşa asasinatul de la Sarajevo le-a deschis larg uşa acelor reprezentanţi ai Austro-Ungariei care doreau să rezolve o dată pentru totdeauna problema slavilor din sud. Acest lucru însemna distrugerea Serbiei — ţara pe care majoritatea o considera a fi în spatele asasinatului —, acesta fiind un prim pas în consacrarea dominaţiei Austro-Ungariei în Balcani şi în aducerea slavilor de sud din cadrul imperiului sub control. Presa naţionalistă a descris Serbia şi slavii din sud ca fiind duşmanii eterni ai Austro-Ungariei, folosind termeni asupra cărora influenţa darwinismului social era deosebit de puternică. Potrivit unei intrări din data de 28 iunie din jurnalul politicianului conservator şi intelectualului de seamă Josef Redlich: „Acum ar trebui să fie clar tuturor că o convieţuire paşnică între această monarhie pe jumătate germană, ce întreţine o relaţie de fraternitate cu Germania, şi naţionalismul balcanic cu setea lui fanatică de sânge este imposibil de realizat.”[1572] Chiar şi membrii cercurilor conducătoare care deplângeau moartea lui Franz Ferdinand vorbeau despre răzbunare, iar duşmanii săi îl învinovăţeau cu cruzime că,

în trecut, se opusese în repetate rânduri declanşării unui război împotriva Serbiei.[1573]

Conrad, care în calitate de şef de stat-major îşi exprimase zgomotos dorinţa de a porni la război încă din timpul crizei bosniace din 1908, a primit vestea atentatului pe când schimba trenul la Zagreb. I-a scris imediat preaiubitei sale Gina. În mod evident, Serbia se afla în spatele asasinatului, iar Austro-Ungaria ar fi trebuit să se ocupe de această problemă cu mult timp în urmă. Viitorul Dublei Monarhii părea acum sumbru, continua el: probabil că Rusia avea să susţină Serbia, iar România o să se numere printre ţările inamice. Cu toate acestea, i-a spus el Ginei, războiul era necesar: „Va fi o luptă fără de speranţă, dar va trebui să pornim la război, căci o monarhie atât de veche şi o armată atât de glorioasă nu pot apune, pierzându-şi gloria.” Mesajul pe care l-a transmis a doua zi la Viena statului-major şi cancelarului a fost, precum a afirmat Berchtold, un simplu: „Război. Război. Război.”[1574] Pentru Conrad, orice alternativă — precum mobilizarea unei armate pentru a exercita presiune în scopul impunerii unei soluţii diplomatice — nu intra în discuţie. Când făcuse acest lucru în timpul Războaielor Balcanice, i-a spus Conrad lui Berchtold, moralul armatei fusese grav afectat. Generalului îi plăcea să repete următoarea comparaţie: „Un cal care este adus de trei ori în faţa obstacolului şi este oprit înainte să sară nu se va mai apropia vreodată de obstacol.”[1575] În momentul în care criza a atins punctul culminant, la sfârşitul lui iulie, Conrad a continuat să se opună cu înverşunare unei mobilizări parţiale, fie împotriva Serbiei, fie împotriva Rusiei, din raţiuni diplomatice. Nu voia nici să ia în calcul un război limitat împotriva Serbiei, un atac austriac care să se oprească la Belgrad, aşa cum aveau să propună Grey şi alţii.[1576] Atitudinea războinică a lui Conrad se bucura de un sprijin puternic din partea colegilor săi ofiţeri, inclusiv a generalului Alexander Krobatin, ministrul de război, şi guvernatorului Potiorek al Bosniei, neclintit în decizia lui de a se răzbuna pe Serbia, parţial pentru că se simţea stânjenit că dăduse greş şi nu reuşise să-l protejeze pe arhiduce.

Şi în Ministerul de Externe, în special printre tinerii oficiali — majoritatea îl admiraseră pe Aehrenthal şi politica externă dinamică dusă de acesta —, opinia generală favoriza un răspuns dur şi conservator faţă de asasinat. Se susţinea că Austro-Ungaria nu dorea să devină o putere neînsemnată asemenea vecinului său de la sud, Imperiul Otoman. După cum i-a spus contele Alexander Hoyos, care avea să joace un rol deosebit de important pe parcursul următoarelor săptămâni, lui Redlich: „Încă suntem capabili să luăm decizii! Nu dorim şi nici nu trebuie să fim ca un om bolnav. Mai bine să fim distruşi rapid.”[1577] Pe parcursul următoarelor săptămâni, subalternii săi au făcut presiuni asupra lui Berchtold să acţioneze decisiv şi rapid împotriva Serbiei. Era foarte posibil ca Rusia să se simtă obligată să intervină, dar era mai bine ca Austria să pornească la luptă împotriva ei în acel moment, înainte ca aceasta să devină mai puternică. Sau poate că vechea solidaritate dintre cele două monarhii conservatoare era de ajuns pentru ca Rusia să nu se implice. Argumentul cum că timpul se scurgea

era considerat valabil şi pentru situaţia internă a Dublei Monarhii: chiar dacă slavii de sud din cadrul imperiului încă susţineau guvernarea austro-ungară, aşteptarea era periculoasă, pentru că propaganda sârbă începea deja să se inflitreze printre slavii din cadrul imperiului. Dând dovadă de un optimism nefondat, Ministerul de Externe spera şi că România putea fi obligată să rămână loială imperiului, dacă s-ar fi simţit ameninţată de prietenia strânsă dintre Austro-Ungaria şi Bulgaria.[1578]

Ambasadorul german Heinrich von Tschirschky, un bărbat încăpăţânat, arogant şi belicos, avea aceeaşi părere: Austro-Ungaria trebuia să-şi apere drepturile şi să-i arate Serbiei cine era adevăratul stăpân. Chiar înainte ca superiorii săi de la Berlin să se hotărască asupra politicii pe care aveau să o îmbrăţişeze, Tschirschky spunea fiecărui oficial cu care se întâlnea la Viena că Germania avea să susţină Dubla Monarhie, indiferent de decizia pe care aceasta avea să o ia. Însă dacă Austro-Ungaria se arăta din nou slabă, avertiza el, Germania putea fi nevoită să-şi caute alţi aliaţi.[1579] De fapt, Berchtold nu avea nevoie să fie convins; deşi pe parcursul crizelor precedente rezistase în faţa apelurilor la război, după încheierea celui de-al Doilea Război Balcanic din 1913, se convinsese că într-o bună zi Austro-Ungaria trebuia să pornească la război împotriva Serbiei. Acel moment sosise acum.[1580] Pe 1 iulie, Berchtold a discutat cu Franz Joseph, care era deosebit de tulburat, iar acesta a admis că Austro-Ungaria trebuia să se reafirme ca mare putere. „Noi”, a spus împăratul, „cea mai conservatoare putere din Europa, am fost implicaţi în această situaţie dificilă din cauza politicilor expansioniste ale Italiei şi statelor balcanice.”[1581]

Cei care aleseseră războiul se confruntau cu o reală opoziţie doar din partea ungurilor, în special din partea prim-ministrului Tisza. Austro-Ungaria nu avea suficiente dovezi împotriva Serbiei, i-a scris acesta împăratului pe data de 1 iulie, pentru a convinge întreaga lume că micul stat era vinovat. În plus, poziţia internaţională a Dublei Monarhii era deja slăbită: existau puţine şanse ca aceasta să fie susţinută de România, chiar dacă ea semnase un tratat secret, iar posibilul ajutor al Bulgariei nu reprezenta o compensaţie suficientă. Sfatul lui Tisza era ca Austro-Ungaria să depună în continuare eforturi pentru a soluţiona disputa cu Serbia pe cale paşnică.[1582] Pe parcursul următoarelor săptămâni, asupra lui Tisza aveau să se facă mari presiuni pentru a se alătura şi el taberei care susţinea declanşarea războiului. Fără susţinerea Ungariei, guvernul de la Viena nu avea cum să acţioneze.

Pe de altă parte, mai exista un lucru care trebuia pus la punct, şi anume ce era dispusă să facă Germania, aliata Austro-Ungariei. Semnele pe care le transmitea Tschirschky erau încurajatoare, iar pe 1 iulie, Victor Naumann, un jurnalist german influent, despre care se ştia că i-ar fi fost apropiat lui Jagow, ministrul german de externe, l-a vizitat pe Hoyos şi i-a comunicat că împăratul Wilhelm, dar şi opinia publică germană aveau să susţină pe deplin Austro-Ungaria, dacă Dubla Monarhie ştia cum să gestioneze în mod corect situaţia respectivă. „Austro-Ungaria”, a continuat Naumann, „o să-şi cunoască sfârşitul şi ca monarhie, şi ca mare putere

dacă nu profită de acest moment."[1583] Berchtold a decis să discute direct cu Berlinul în ceea ce privea chestiunea deosebit de importantă a politicii oficiale adoptate în continuare de Germania. Poate nu din pură coincidenţă, emisarul său la Berlin a fost Hoyos, cunoscut ca fiind unul dintre şoimii de frunte ai guvernului şi care avea, de asemenea, relaţii suspuse în Germania (sora lui era căsătorită cu fiul lui Bismarck). În momentul în care a aflat despre misiunea lui Hoyos, Conrad l-a întrebat pe Franz Joseph: „Dacă răspunsul pe care îl primim ne confirmă că Germania este de partea noastră, atunci vom porni la război împotriva Serbiei?" Bătrânul împărat a răspuns: „În acest caz, da."[1584]

Hoyos a pornit la drum spre Germania în seara zilei de 4 iulie, având la el un lung memorandum referitor la situaţia din Balcani, dar şi o scrisoare personală trimisă de Franz Joseph către Wilhelm. Deşi niciunul dintre documente nu menţiona vreo hotărâre de a porni războiul, tonul folosit de austrieci era unul belicos. Se vorbea de exemplu despre prăpastia de netrecut dintre Austro-Ungaria şi Serbia şi despre faptul că Dubla Monarhie trebuia neapărat să rupă firele plasei în care o încătuşaseră duşmanii ei. Scrisoarea împăratului către Wilhelm se termina în felul următor: „Probabil că, în urma recentelor evenimente îngrozitoare care au avut loc în Bosnia, te-ai convins că o reconciliere a antagonismelor care ne separă de Serbia nu mai poate fi luată în calcul şi că politica îndelungată de pace dusă de monarhii europeni este ameninţată, atâta timp cât acest furnal de tulburări criminale din Belgrad continuă să ardă fără să fie pedepsit."[1585] Hoyos era, de asemenea, însărcinat să transmită un mesaj verbal din partea lui Berchtold către ambasadorul său mai vârstnic din Germania, contele Ladislaus Szögyény-Marich, din Berlin, şi anume că Austro-Ungaria simţea că venise vremea să se ocupe de Serbia. Ajuns la Berlin, Hoyos a mers dincolo de instrucţiunile primite şi le-a transmis germanilor că Austro-Ungaria intenţiona să ocupe şi să împartă Serbia.[1586]

Pe 5 iulie, în timp ce Ministerul de Externe interpreta mesajele primite de la Viena, Szögyény a luat prânzul cu kaiserul. Wilhelm şi-a aruncat un ochi peste documente şi, în primă instanţă, a făcut o pauză. Lucrurile erau foarte grave şi trebuia să se consulte cu Bethmann, cancelarul său. Însă, la insistenţele ambasadorului, Wilhelm a renunţat la atitudinea prudentă. Franz Joseph, a promis el, se putea baza pe sprijinul deplin al Germaniei: chiar dacă se ajungea în pragul unui război cu Serbia şi cu Rusia, Germania avea să-şi susţină aliata. În acea după-amiază, kaiserul şi-a consultat cu întârziere oficialii: Bethmann a aprobat promisiunea făcută Austro-Ungariei, iar Falkenhayn, ministrul de război, a afirmat scurt şi la obiect că armata era pregătită de luptă. A doua zi, Bethmann a reiterat promisiunile germane de susţinere, în faţa lui Szögyény şi Hoyos. Acesta din urmă s-a întors la Viena încântat de succesul misiunii sale. După război, avea să remarce: „Astăzi nimeni nu îşi poate imagina cât de nezdruncinată era credinţa noastră în puterea germană, în invincibilitatea armatei germane." Guvernul său a trecut la elaborarea următoarelor măsuri ce aveau ca scop îngenuncherea Serbiei.[1587]

Aşa se face că, la o săptămână după asasinat, Germania a emis aşa-numitul „cec în alb”, nume sub care a intrat în istorie această decizie, iar Europa a făcut un salt gigantic în direcţia unui război generalizat. Acest lucru nu însemna că Germania era decisă să declanşeze un asemenea război pentru a-şi îndeplini propriile scopuri, după cum au afirmat unii. Mai degrabă, conducătorii acesteia erau pregătiţi să accepte posibilitatea războiului, pentru că, pe de o parte, în cazul în care conflictul izbucnea, momentul era prielnic Germaniei, iar pe de altă parte, alianţa cu Austro-Ungaria trebuia menţinută. În plus, mai existau anumite personalităţi, în special Wilhelm şi Bethmann, care aveau puterea de a decide între război şi pace şi care, în cele din urmă, s-au lăsat convinşi că războiul era o opţiune mai avantajoasă pentru Germania. Sau poate pur şi simplu le-a lipsit curajul de a face faţă presiunilor şi de a se opune argumentelor celor care îşi doreau războiul. Sau poate că, aşa cum s-a întâmplat cu foarte mulţi europeni, tensiunile şi crizele îi obosiseră şi îşi doreau o soluţie. Acest salt în întuneric, aşa cum l-a descris Bethmann secretarului său personal Kurt Riezler, îşi avea farmecul lui.[1588]

Acţiunile Germaniei, asemenea celor întreprinse de prietenii şi duşmanii ei în această ultimă perioadă de pace, trebuie înţelese în contextul deceniilor anterioare şi teoriilor care formaseră modul de gândire al conducătorilor săi. În final, politica Germaniei a fost decisă de o mână de bărbaţi — îndeosebi de Bethmann, Moltke şi de kaiser. Ei şi subalternii lor, care îi îndemnau să ia aceste decizii, au fost influenţaţi de înclinaţia lor de a vedea în jur ameninţări, şi nu oportunităţi. Se temeau de puterea stângii pe plan intern, şi când priveau peste hotarele ţării, vechile temeri de încercuire păreau mai acute ca niciodată. În 1914, armata germană ajunsese să considere de la sine înţeles faptul că urma să poarte un război terestru pe două fronturi. În luna mai a acelui an, Georg von Waldersee, generalul de intendenţă al armatei germane, a scris un memorandum în care susţinea că Germania avea duşmani decişi, care probabil că urmau să atace simultan şi se înarmau cu o rapiditate extraordinară. Conducătorii Germaniei nu trebuiau să accepte cu niciun preţ pacea; mai degrabă trebuiau să întărească forţele armate, dacă era necesar chiar prin înrolarea tuturor tinerilor din ţară, şi să fie pregătiţi să pornească la luptă în orice moment.[1589] Şi faptul că Antanta părea să fie mai puternică, iar Tripla Alianţă mai slăbită era de rău augur. Alianţa militară dintre Franţa şi Rusia devenise mai strânsă şi, în acel moment, şi Marea Britanie şi Rusia păreau să favorizeze o cooperare militară mai aprofundată. Deşi convorbirile anglo-ruse cu privire la chestiuni maritime, din acea vară, nu duseseră nicăieri, au amplificat totuşi temerile Germaniei. A doua zi după asasinat, Bethmann i-a mărturisit ambasadorului său de la Londra, prinţul Max von Lichnowsky, că se afla în posesia unor rapoarte credibile conform cărora urma să se elaboreze un acord, care hotăra ca o serie de cargoboturi britanice să transporte regimente ruseşti pe coasta Germaniei de la Marea Baltică.[1590] O săptămână mai târziu, pe când Austro-Ungaria cerea şi primea cecul ei în alb, Bethmann i-a spus unui politician naţionalist de seamă că: „Dacă va izbucni un război cu Franţa, atunci

Anglia îşi va mobiliza până şi ultimul soldat pentru a porni la atac împotriva noastră."[1591] Iar situaţia era îngreunată de faptul că Austro-Ungaria şi Germania nu se puteau baza pe ceilalţi aliaţi ai lor: probabil că România avea să dezerteze, iar Italia nu era de încredere. Era adevărat că Pollio, şeful statului-major italian, părea să fie capabil, chiar nerăbdător să coopereze cu Germania şi Austro-Ungaria, dar, aşa cum a întrebat şi Waldersee în luna mai a acelui an, „Cât timp are să mai dureze influenţa sa?" Întrebarea a fost profetică; Pollio a murit în ziua atentatului de la Sarajevo, iar guvernul italian a reuşit să numească un succesor de-abia la sfârşitul lui iulie. Dorinţa Italiei de a lupta alături de aliaţii săi a rămas aşa cum fusese întotdeauna — îndoielnică.[1592]

Însă marele vecin de la est al Germaniei dădea cele mai îngrozitoare coşmaruri conducătorilor nemţi. Inspiraţi de teoriile darwinismului social, tipice perioadei în care trăiau, nenumăraţi germani considerau că slavii, şi în special ruşii, erau duşmanii naturali ai raselor teutone. Wilhelm nu era în niciun caz singurul care se temea de hoardele de slavi care ar fi putut cotropi vestul, lăsând prăpăd în urma lor. Adesea, discursurile sale se asemănau cu cele ţinute astăzi de politicienii de dreapta din Marea Britanie, care se tem de est-europenii care ar putea lua cu asalt porturile britanice, sau cu cele ale republicanilor americani conservatori, care nutresc aceeaşi îngrijorare în privinţa mexicanilor. „Îi detest pe slavi", i-a spus el ataşatului militar al Austro-Ungariei, dând dovadă de o lipsă frapantă de tact, ţinând cont că în Dubla Monarhie trăia o populaţie slavă numeroasă. „Ştiu că este un păcat, dar nu mă pot abţine." Serbia, îi plăcea lui să spună, era „o monarhie a porcilor". Generalii săi de rang înalt, precum Waldersee sau Moltke, foloseau termeni apocaliptici când vorbeau despre necesitatea impetuoasă a germanilor de a lupta pentru existenţa lor ca popor şi cultură. Aceste argumente, considerate deosebit de utile în acel context, au fost invocate şi în primăvara lui 1914 şi la începutul verii aceluiaşi an, pe când se făceau presiuni asupra guvernului pentru a creşte în mod consistent bugetul armatei.[1593]

Privind în retrospectivă, faptul că autorităţile germane au acordat atât de puţină atenţie alternativelor la ruperea încercuirii pare bizar. Este adevărat că Bethmann a sperat într-o apropiere faţă de Marea Britanie, dar, după eşecul misiunii Haldane din 1912, acest lucru părea şi mai puţin probabil. Din când în când, kaiserul îşi exprima speranţa că vechea alianţă dintre cele două monarhii conservatoare, Germania şi Rusia, avea să reînvie, dar nu este sigur că ar fi crezut cu adevărat în acest lucru. În 1914, un bancher cunoscut, Max Warburg, a consemnat o conversaţie cu kaiserul: „În opinia sa, înarmarea şi marile proiecte de dezvoltare feroviară ale Rusiei erau pregătiri pentru un război care ar fi putut izbucni în anul 1916... Măcinat de nelinişte, kaiserul chiar se gândea dacă nu cumva ar fi fost mai bine ca Germania să atace prima, în loc să aştepte."[1594] Iar kaiserul, asemenea altor personalităţi aflate la conducerea Germaniei, credea că un conflict cu Rusia era inevitabil şi lua serios în calcul un război preventiv. Nenumăraţi oficiali din Ministerul de Externe, printre care şi

Jagow şi adjunctul său Zimmermann, erau de acord şi susţineau că situaţia diplomatică şi militară din 1914 era deosebit de avantajoasă pentru Germania.[1595] Aceştia trebuiau să-şi fi amintit acel faimos citat al lui Bismarck: „Să porneşti la război preventiv este ca şi cum te-ai sinucide de teama morţii.”

Conducerea militară de la vârf era, dacă se poate spune aşa, chiar şi mai pregătită din punct de vedere psihologic pentru război decât civilii. Lucrările de construcţie de la canalul Kiel erau aproape finalizate şi, până în 25 iulie, crucişătoarele germane aveau să poată naviga în siguranţă între Marea Nordului şi Marea Baltică. Într-adevăr, armata încă nu îşi primise creşterea bugetară mult-aşteptată, dar noul program militar al Rusiei de-abia începuse. Cu ocazia unei slujbe ţinute în onoarea lui Franz Ferdinand pe data de 3 iulie la Berlin, reprezentantul militar al Saxoniei a discutat cu Waldersee. Generalul, a transmis acesta guvernului său, era de părere că războiul ar fi putut izbucni oricând. Statul-major german era pregătit: „Aveam impresia că ei considerau războiul chiar convenabil, în cazul în care se ajungea la un conflict chiar în acel moment. Condiţiile şi perspectivele nici că puteau fi vreodată mai bune pentru noi.”[1596] Conducerea militară germană avea şi mai multă încredere, datorită faptului că armata îşi stabilise deja strategia. „Cum eram înarmaţi deja cu Planul Schlieffen”, scria mai târziu Groener, membru al statului-major german, „aveam impresia că puteam aştepta inevitabilul conflict marţial relaxaţi...”[1597]

Cu câteva săptămâni înainte de atentatul de la Sarajevo, Moltke a căzut pe gânduri şi i-a transmis lui Jagow că logic ar fi fost ca Germania să atace Rusia cât timp încă avea şanse de câştig. Jagow, a sugerat şeful de stat-major, trebuia să-şi gestioneze politica externă de aşa manieră încât „să provoace un război în viitorul apropiat”. Cam în aceeaşi perioadă, Moltke i-a mărturisit unui diplomat german de la Ambasada Londrei: „Ce bine ar fi dacă în sfârşit cazanul ar da în clocot — noi suntem pregătiţi; cu cât mai repede, cu atât mai bine.”[1598] Acelaşi lucru era valabil şi în cazul lui. După cum i-a spus unei nepoate în 1912, în timpul Primului Război Balcanic: „Dacă războiul are să izbucnească, atunci sper că va izbucni în curând, înainte ca eu să fiu prea bătrân pentru a-mi îndeplini atribuţiile în mod satisfăcător.”[1599] Dar în 1914, sănătatea lui Moltke părea să se şubrezească. În intervalul aprilie–mai a trebuit să petreacă patru săptămâni la băile termale de la Carlsbad, pentru a se trata de o presupusă bronşită, iar pe 28 iunie s-a întors în staţiune pentru o altă şedere prelungită.[1600] În plus, nu era atât de sigur de succesul Germaniei precum pretindea a fi. Era pe deplin conştient de pericolele pe care le presupunea un îndelungat război de uzură. În mai 1914, în momentul în care Conrad von Hötzendorf l-a întrebat ce ar fi avut de gând să facă în cazul în care Germania nu reuşea să repurteze o victorie rapidă împotriva francezilor, Moltke a răspuns evaziv: „Ei bine, o să fac tot ce pot. Nu suntem superiori francezilor.” În timp ce Bethmann a continuat să spere până în ultima clipă că englezii aveau să decidă să rămână neutri, Moltke

considera, de asemenea, de la sine înţeleasă varianta în care Marea Britanie avea să intre în război de partea Franţei. Cu toate acestea, el şi colegii săi i-au asigurat pe civili că Germania putea înfrânge cu uşurinţă Franţa, Rusia şi Marea Britanie, într-un război de scurtă durată.[1601]

Până în 1914, alianţa cu Austro-Ungaria a devenit mai importantă ca niciodată pentru Germania. Pe 18 iulie, Jagow i-a spus pe şleau lui Lichnowsky: „Dacă faptul că o alianţă cu acea constelaţie de state în decădere, de pe malul Dunării, este o bună investiţie pentru noi este discutabil, însă eu citez vorbele poetului — şi cred că Busch spunea asta —, «Dacă nu-ţi mai place compania în care te afli, încearcă să cauţi alta, dacă mai există vreuna».”[1602] Şi, aşa cum se întâmplă surprinzător de des în relaţiile internaţionale, acest lucru i-a conferit Austro-Ungariei o mare putere asupra partenerului ei mai puternic de alianţă. În 1914, conducătorii germani trăiau cu senzaţia că nu aveau încotro şi trebuiau să-şi susţină aliata, chiar şi în momentele în care aceasta ducea politici periculoase, exact la fel cum, în zilele de astăzi, Statele Unite continuă să susţină Israelul sau Pakistanul. De o importanţă crucială a fost atitudinea lui Bethmann, care, deşi în crizele precedente sfătuise Austro-Ungaria să accepte compromisuri, ajunsese acum să adere la teoria potrivit căreia Germania trebuia să-şi susţină aliata, indiferent ce alegea să facă. „Orice măsuri ar lua austriecii în Balcani, noi ne confruntăm cu vechile noastre dileme”, i-a spus el lui Rietzler, în faţa căruia cancelarul îşi descărca adesea sufletul. „Dacă îi sfătuim să ia atitudine, atunci ei vor spune că noi i-am împins să facă acest lucru; dacă îi sfătuim să nu intervină, atunci vor spune că i-am abandonat. Apoi vor face apel la puterile occidentale, care îi aşteaptă cu braţele deschise, şi noi ne vom fi pierdut ultimul aliat puternic.”[1603]

În acele săptămâni de criză din iulie 1914, Bethmann era deosebit de melancolic, căci preaiubita sa soţie Martha murise pe 11 mai, în urma unei boli dureroase. „Ce a fost în trecut şi ar fi trebuit să continue şi în viitor”, i-a scris el predecesorului său Bülow, „tot ce ţinea de viaţa noastră împreună a fost acum distrus prin moarte.”[1604] În săptămânile de criză, Rietzler a păstrat un jurnal în care a notat conversaţiile sale cu Bethmann. Pe 7 iulie, la o zi după ce Bethmann a semnat la rândul său cecul în alb, cei doi bărbaţi au stat până târziu sub cerul văratic al nopţii ce se cobora deasupra vechiului castel al lui Bethmann de la Hohenfinow, aflat la est de Berlin. Rietzler a fost şocat de pesimismul bătrânului Bethmann, care a deplâns situaţia internaţională şi a Germaniei. Bethmann simţea că societatea germană trecea printr-un declin moral şi intelectual, iar ordinea politică şi socială a vremii părea incapabilă să se reînnoiască. „Totul a devenit atât de învechit”, spunea el cu tristeţe. Viitorul era la fel de sumbru; Rusia, „un coşmar din ce în ce mai înfricoşător”, avea să devină şi mai puternică, în timp ce Austro-Ungaria urma să decadă atât de mult, încât nu avea să mai fie capabilă să lupte alături de Germania, ca aliat. (Amintiţi-vă că, nu cu mult timp în urmă, Bethmann refuzase să planteze

copaci pe moşia sa, fiind convins că ruşii o să cotropească estul Germaniei în câţiva ani.)[1605]

Poate că liderii de vârf ai Germaniei, asemenea lui Bethmann, nu au declanşat cu bună ştiinţă Primul Război Mondial, aşa cum au fost foarte des învinovăţiţi, printre alţii şi de către istorici germani precum Fritz Fischer. Cu toate acestea, prin faptul că au considerat izbucnirea conflictului un factor de la sine înţeles, chiar dezirabil, prin acordarea cecului în alb Austro-Ungariei şi pentru că s-au cramponat de o strategie de război care nu permitea Germaniei să lupte altfel decât pe două fronturi, conducătorii nemţi au permis izbucnirea conflagraţiei. Câteodată, în acele ultime săptămâni deosebit de tensionate, păreau să înţeleagă proporţiile colosale ale riscului la care se expuneau şi se consolau cu scenarii în mare parte improbabile. Dacă Austro-Ungaria se ocupa rapid de Serbia, i-a spus Bethmann lui Rietzler, atunci poate că Antanta ar fi acceptat pur şi simplu situaţia. Sau poate că Germania şi Marea Britanie ar fi putut colabora — căci, în fond, acest lucru se mai întâmplase o dată tot în Balcani —, pentru a evita ca un război în care era implicată Austro-Ungaria să atragă în conflict celelalte puteri. Jagow încadra această ultimă presupunere în „categoria dorinţelor de ordin religios”.[1606] Cu toate acestea, chiar şi ministrul de externe se amăgea cu speranţe deşarte; de exemplu, pe 18 iulie i-a scris lui Lichnowsky: „în definitiv, la momentul de faţă Rusia nu este pregătită de război”. Iar aliaţii Rusiei, Marea Britanie şi Franţa, oare chiar voiau să pornească la război pentru a o susţine? Grey îşi dorise întotdeauna să menţină echilibrul puterii în Europa, dar, dacă Rusia distrugea Austro-Ungaria şi înfrângea Germania, Europa ar fi avut un nou conducător hegemonic. Poate că nici Franţa nu era pregătită să lupte: disputa care dezbina opinia publică, cu privire la introducerea serviciului militar de trei ani, putea foarte bine să fie redeschisă în acea toamnă şi se ştia că armata franceză stătea foarte prost la capitolul instrucţie şi echipament. Pe 13 iulie, senatul francez a scos la iveală noi informaţii, referitoare, spre exemplu, la lipsa artileriei de câmp, fapt ce i-a încurajat pe germani să creadă că era puţin probabil ca Franţa să reuşească să lupte în viitorul apropiat şi, prin urmare, că ruşii ar fi putut ajunge la concluzia că nu se puteau baza pe aliata lor. Cu puţin noroc, Antanta ar fi putut să se destrame.[1607]

În momente ceva mai optimiste, conducătorii germani credeau că, dacă războiul izbucnea, poate ar fi reuşit să limiteze conflictul la regiunea balcanică. Sau poate că o simplă ameninţare cu folosirea forţei militare ar fi adus cu sine o victorie. În fond, bluful funcţionase împotriva Rusiei în timpul crizei bosniace, când aceasta dăduse înapoi în faţa accelerării pregătirilor militare ale Austro-Ungariei şi ultimatumului german. Bluful mai dăduse roade şi în Războaiele Balcanice, când Austro-Ungaria obligase Serbia şi Muntenegru să se retragă din Scutari, iar Rusia alesese să nu se implice. Serbia şi protectoarea ei Rusia ar fi putut să bată din nou în retragere în faţa unei Duble Alianţe foarte decise. „Speram”, a spus purtătorul de cuvânt al lui Bethmann, Otto Hammann, în octombrie 1914,

„să putem umili Rusia fără să pornim la război; aceasta ar fi fost o realizare tare frumoasă.”[1608]

Motivul pentru care era puţin probabil ca liderii germani să militeze ferm pentru menţinerea păcii era faptul că se temeau că ar fi putut părea slabi şi lipsiţi de bărbăţie, că ar fi putut da impresia că nu îşi apărau onoarea şi pe cea a ţării lor. „Nu îmi doresc un război preventiv”, a spus Jagow, „dar, dacă suntem chemaţi la luptă, nu trebuie să ne fie frică.”[1609] Kaiserul, care avea ultimul cuvânt şi care urma să decidă dacă Germania porneşte sau nu la război, oscila, aşa cum făcuse de nenumărate ori în trecut, ba exprimându-şi speranţele pentru menţinerea păcii, ba dând glas celor mai belicoase sentimente — „Trebuie să scăpăm de sârbi, şi foarte repede!”, a scris el pe data de 30 iunie în notiţele pe care le făcea pe marginea memorandumurilor.[1610] Asemenea tânărului George Bush al secolului următor, care l-a învinovăţit pe tatăl său că nu îl lichidase pe Saddam Hussein când avusese ocazia, Wilhelm îşi dorise întotdeauna să se deosebească de un tată pe care îl considerase slab şi nehotărât. Deşi Wilhelm se mândrea foarte tare cu faptul că era lordul războinic suprem al Germaniei, ştia că o mare parte a supuşilor său, inclusiv ofiţeri de armată, îl considerau responsabil pentru imaginea proastă pe care o avusese ţara sa în crizele precedente. Deşi insistase că lucrase în folosul păcii pe tot parcursul domniei lui, epitetul „Împăratul Păcii” îl ustura. Într-o conversaţie purtată cu prietenul său, industriaşul Gustav Krupp von Bohlen und Halbach, pe data de 6 iulie, la scurt timp după emiterea cecului în alb, kaiserul a mărturisit că făcuse această promisiune ştiind foarte bine că Austro-Ungaria intenţiona să acţioneze împotriva Serbiei. „De această dată, nu voi ceda”, a repetat el de trei ori. După cum a consemnat Krupp într-o scrisoare pe care i-a trimis-o unui coleg, „Repetiţia garanţiei imperiale că de această dată nimeni nu avea să-l mai poată acuza de nehotărâre a avut un efect aproape comic.”[1611] Bethmann a folosit probabil cea mai revelatoare expresie în momentul în care a afirmat că, dacă Germania ar fi dat înapoi în faţa duşmanilor, ar fi fost ca şi cum s-ar fi castrat singură.[1612] Pe de o parte, asemenea atitudini erau un produs al clasei sociale din care proveneau conducătorii germani, dar şi al epocii în care aceştia trăiau, cu toate că Bismarck, care făcea parte din aceeaşi lume, fusese suficient de puternic pentru a încălca eticheta când îşi dorise. Nu permisese niciodată să i se impună să pornească la război. Tragedia Germaniei şi, în final, cea a întregii Europe a fost că succesorii săi nu s-au ridicat la nivelul lui.

Odată ce conducerea germană a decis să susţină Austro-Ungaria, Berlinul se aştepta ca aliatul său să acţioneze rapid, în timp ce opinia publică din Europa era încă şocată şi simpatiza cu cauza lor. Şi din considerente de ordin intern era important, aşa cum reaminteau germanii cu regularitate Vienei, ca Serbia să pară vinovată. (Până în momentul izbucnirii ostilităţilor, conducătorii germani s-au temut că proletariatul, conducătorii lor sindicali şi partidul social-democrat aveau fie fideli promisiunii repetate de a se opune războiului.) Dacă Viena transmitea Belgradului un

ultimatum, iar apoi, în cazul în care Serbia refuza să capituleze, se lansa într-un război scurt şi victorios, celelalte mari puteri nu ar fi avut cum să intervină înainte de a fi prea târziu.

Însă germanilor le-a fost imposibil să-şi zorească omologii vienezi. Dubla Monarhie, asemenea unei meduze gigantice ce suferea de indigestie, se mişca în propriul ritm complicat şi maiestuos. Armata îşi trimisese cea mai mare parte a soldaţilor în permisie, în aşa-numita „vacanţă a recoltei", iar soldaţii nu aveau să-şi mai îmbrace uniformele până pe 25 iulie. „Suntem mai înainte de toate un stat agricol", i-a spus Conrad — care propusese această măsură — ataşatului militar german, „şi trebuie să trăim din recoltă timp de un an întreg." Şi, dacă ar fi încercat să-şi recheme soldaţii la datorie, ar fi provocat haos în transportul feroviar sau, chiar şi mai rău, ar fi dat de înţeles celorlalte puteri europene că se întâmpla ceva. Un alt argument în favoarea aşteptării era faptul că preşedintele francez Poincaré şi prim-ministrul său Viviani, care se ocupa şi de afacerile externe, efectuau o vizită de stat în Rusia la data de 23 iulie. Odată ce aveau să se îmbarce la bordul navei care-i aducea înapoi în Franţa, sistemele de comunicaţie aveau să fie slabe, şi timp de câteva zile, le-ar fi fost greu să comunice cu Rusia şi să stabilească modul în care urmau să reacţioneze în faţa ultimatumului. Amânarea era costisitoare pentru Austro-Ungaria: în cele aproape patru săptămâni dintre asasinat şi publicarea ultimatumului, cea mai mare parte a simpatiei de care se bucurase iniţial Viena din partea europenilor dispăruse, iar reacţia aparent firească a austro-ungarilor avea să fie mai degrabă văzută ca o politică a impunerii cu sânge-rece.[1613]

Principalul motiv pentru care Austro-Ungaria tergiversa lucrurile era Tisza, care încă nu era convins că adoptarea unei atitudini dure faţă de Serbia era cel mai bun lucru. Se temea, după cum i-a mărturisit şi împăratului într-o scrisoare pe care i-a trimis-o la data de 1 iulie, că războiul ar fi putut avea efecte dezastruoase indiferent de rezultatul său: o înfrângere ar fi însemnat o pierdere teritorială semnificativă sau sfârşitul Ungariei, în timp ce victoria ar fi putut să fie încununată de o anexare a Serbiei şi, astfel, componenta sud-slavă a Dublei Monarhii ar fi devenit mult prea puternică în cadrul imperiului.[1614] Pe 7 iulie, Consiliul Ministerial Comun, singurul organism cu jurisdicţie în întreaga Austro-Ungarie, s-a reunit la Viena. Tisza a descoperit că era singur, căci colegii săi miniştri discutau cele mai bune modalităţi de zdrobire a Serbiei şi cum să procedeze cu acest teritoriu după încheierea războiului. Berchtold şi Krobatin, ministrul de război, au respins argumentul maghiarului, care a propus ca Austro-Ungaria să încerce mai întâi să repurteze o victorie diplomatică asupra Serbiei. Cancelarul a afirmat că se mai repurtaseră şi în trecut asemenea succese, dar Serbia nu îşi schimbase purtarea şi continuase să instige pentru a forma o Serbie Mare. Cu Serbia se putea discuta doar prin forţă. Stürgkh, premierul austriac, care adoptase o atitudine conservatoare dură pe parcursul crizelor precedente din Balcani, a vorbit despre „o soluţie impusă cu tăişul sabiei". Deşi decizia se afla în totalitate în mâinile Austro-

Ungariei, faptul că Germania o susţinea cu loialitate era deosebit de liniştitor. Conrad a participat la reuniune, chiar dacă nu deţinea funcţia de ministru al guvernului, pentru a discuta ce avea să se întâmple în cazul în care Rusia venea în apărarea Serbiei, lucru pe care îl considera foarte probabil. Toată lumea, cu excepţia lui Tisza, a fost de acord că revendicările din ultimatum trebuiau concepute de aşa manieră, încât Serbia să le refuze, oferind astfel Austro-Ungariei motiv de război. Tisza a fost de acord cu faptul că ultimatumul trebuia să fie ferm, dar a cerut să citească totuşi condiţiile înainte ca documentul să fie trimis Serbiei.[1615]

Pe parcursul următoarei săptămâni, colegii săi şi, în mod indirect, Germania au făcut mari presiuni asupra lui Tisza. Pentru maghiar, alianţa cu Germania, „piatra de temelie a întregii noastre politici", era esenţială pentru menţinerea statutului de mare putere a Austro-Ungariei, dar şi a Ungariei, lucru şi mai important pentru Tisza. Nu era mai puţin ostil Serbiei decât colegii săi; mai degrabă, nu era de acord cu tacticile alese de aceştia. Se pare că ar fi reuşit să se convingă singur că România avea să rămână neutră (regele Carol îi trimisese o scrisoare liniştitoare de reasigurare lui Franz Joseph) şi că Bulgaria putea fi atrasă în Tripla Alianţă, căci Berlinul îi promisese un împrumut. Pe 14 iulie, cu prilejul unei reuniuni cu Berchtold, a cedat şi a fost de acord cu faptul că Serbiei trebuia să i se trimită un ultimatum dur, cu un termen-limită de patruzeci şi opt de ore. Dacă Serbia nu se supunea condiţiilor stipulate în document, Austro-Ungaria avea să pornească războiul. A reuşit să primească o singură concesie, şi anume că Austro-Ungaria trebuia să specifice de la bun început că la sfârşitul războiului nu intenţiona să acapareze teritoriul sârb.[1616]

Mai târziu, în acea după-amiază, a discutat cu ambasadorul german, convorbire pe care Tschirschky a transmis-o mai apoi la Berlin. Tisza susţinea că, deşi în trecut se pronunţase în favoarea adoptării unei atitudini prudente, fiecare zi care trecuse îi întărise convingerea că Dubla Monarhie trebuia să acţioneze în acel moment pentru a arăta că încă avea sânge în vine şi pentru „a pune capăt condiţiilor insuportabile din sud-est", după cum a subliniat Tschirschky. Austro-Ungaria nu mai putea tolera atitudinea impertinentă a Serbiei. Tisza simţea acum că venise momentul ca ţara lui să acţioneze. „Documentul este compus de aşa manieră, încât posibilitatea acceptării lui este practic exclusă." Austro-Ungaria avea să se mobilizeze împotriva Serbiei de îndată ce se scurgea termenul-limită. La plecare, Tisza l-a apucat pe Tschirschky de mână şi i-a spus: „Împreună vom privi viitorul în ochi, cu calm şi fermitate." Wilhelm a notat aprobator pe marginea raportului: „Ei bine, în sfârşit avem de-a face cu un bărbat adevărat!"[1617]

Principalele condiţii ale ultimatumului fuseseră deja stabilite până în a doua săptămână a lunii iulie. Documentul urma să conţină o clauză potrivit căreia ofiţerii naţionalişti urmau să fie daţi afară din armata sârbă şi societăţile naţionaliste eliminate. Regele sârb trebuia să emită o declaraţie publică prin care se angaja să nu mai promoveze formarea unei Serbii

Mari. Pentru a se asigura că Serbia avea să respecte aceste condiţii şi oricare altele care îi erau impuse, Austro-Ungaria urma să înfiinţeze o agenţie specială la Belgrad. Termenii ultimatumului erau deja mult prea stricţi pentru a putea fi acceptaţi de o naţiune independentă, iar cerinţele deveneau şi mai aspre, căci oficialii austro-ungari continuau să redacteze condiţii şi să lucreze la un dosar, prin care intenţionau să demonstreze că Serbia complota de mulţi ani împotriva Austro-Ungariei. Pentru a-şi întări cazul, Ministerul de Externe şi-a trimis reprezentantul legal la Sarajevo să investigheze asasinatul; din păcate, acesta nu a reuşit să găsească dovezi că guvernul sârb s-ar fi aflat în spatele atentatului. În cele din urmă, dosarul s-a dovedit a fi plin de greşeli şi nici nu a fost finalizat la timp pentru a fi predat marilor puteri împreună cu o copie a ultimatumului. Prin urmare, Rusia a continuat să dea crezare guvernului sârb, care susţinea că nu era câtuşi de puţin vinovat, iar Franţa şi Marea Britanie au considerat că Austro-Ungaria nu reuşise să demonstreze că avea dreptate.[1618]

Deşi la Viena activitatea din spatele cortinei era intensă, guvernul a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a lăsa impresia că nu se întâmpla nimic deosebit. Ziarelor, atât celor vieneze, cât şi celor de la Budapesta, li s-a cerut să-şi tempereze comentariile referitoare la Serbia. Tschirschky transmitea către Berlin că Berchtold îi trimisese pe Conrad şi pe ministrul de război în vacanţa de vară, pentru a împiedica eventuale tensiuni. („Copilării!”, scria kaiserul, care se întorsese pe iahtul său, fără să suspecteze că propriul guvern dorea să-l vadă plecat tocmai din acelaşi motiv.)[1619] Cu toate acestea, începuseră să circule zvonuri cum că Austro-Ungaria plănuia acţiuni incomode împotriva Serbiei. Printre altele, ambasadorul german la Roma i-a spus ministrului italian de externe şi despre cecul în alb, iar San Giuliano şi-a avertizat ambasadorii din Sankt Petersburg şi Belgrad, fără să ştie că ruşii descifraseră codurile diplomatice ale Italiei.[1620] Ambasadorul rus de la Viena a întrebat care erau intenţiile Austro-Ungariei, dar, după ce i s-a spus că Dubla Monarhie avea să aştepte finalul investigaţiei demarate, s-a liniştit suficient de mult cât să plece în vacanţă cu două zile înainte de prezentarea ultimatumului Serbiei.[1621] Pe 17 iulie, ambasadorul britanic scria către Londra: „În presa vieneză se discută doar despre un singur lucru, chiar şi agonia Albaniei părând a fi ignorată, şi anume când va începe protestul împotriva Serbiei şi în ce va consta? Nimeni nu se îndoieşte că va avea loc un protest şi probabil că acesta va fi însoţit de cereri ce vor avea ca scop umilirea Serbiei.” Tăcerea Ministerului de Externe era „de rău augur”, însă ambasadorul ştia din surse sigure că, dacă Serbia nu dădea imediat înapoi, Austro-Ungaria folosea forţa şi că, în plus, era convinsă că o să se bucure de susţinere din partea Germaniei. Apoi a adăugat un post-scriptum: „Tocmai am discutat cu Berchtold. A fost fermecător, ne-a anunţat că o să ne viziteze la reşedinţa noastră de la ţară duminica următoare, ne-a invitat să venim la el la Buchlau, unde avusese loc faimoasa reuniune dintre Aehrenthal şi Izvolsky, mi-a spus că în curând câţiva cai de-ai săi o să participe la curse, dar nu a făcut deloc referire la politicile generale sau la Serbia.”[1622]

De asemenea, guvernul german a adoptat o atitudine calmă şi relaxată, probabil în mod intenţionat, după cum au afirmat mai târziu istoricii, pentru a încerca să elimine orice suspiciune cum că ar fi avut de gând să declanşeze un război. În prima săptămână a lunii iulie, Jagow s-a întors la Berlin, din luna de miere, dar kaiserul se afla ca de obicei în croazieră pe Marea Nordului şi majoritatea oficialilor civili şi a militarilor de rang înalt încă erau în vacanţă. Statul-major nu se abătea de la obişnuita rutină tipică perioadelor de pace. Waldersee, care se afla la moşia socrului său, i-a scris pe 17 iulie lui Jagow: „Voi rămâne aici, gata de acţiune; noi toţi, cei din statul-major, suntem pregătiţi; între timp, nu este nimic de făcut.” Cu toate acestea, personalităţile cele mai importante de la guvernare au avut grijă să păstreze legătura cu Berlinul. Bethmann, spre exemplu, a construit o reţea specială de telegraf care ajungea până la Hohenfinow.[1623] Guvernul german supraveghea cu atenţie evenimentele de la Viena. Arthur Zimmermann, rigidul ministru adjunct de externe, care considera că sosise momentul potrivit pentru ca Austro-Ungaria să se răzbune pe Serbia, a rămas pe poziţii la Berlin şi a adresat apeluri repetate Vienei să acţioneze mai rapid. Îi era deja destul de clar ce fel de condiţii avea să impună Austro-Ungaria Serbiei la data de 13 iulie, deşi guvernul german a susţinut — şi la acel moment, şi mai târziu — că nu a ştiut nimic despre conţinutul ultimatumului.[1624]

În Serbia, unde vestea cu privire la asasinat stârnise în primă instanţă „mai degrabă consternare decât regret”, potrivit însărcinatului britanic cu afaceri, ramura mai înverşunată a presei naţionaliste s-a grăbit să justifice crimele. Se pare că, în momentul în care a auzit veştile, Pašić, care era prins într-o dificilă campanie electorală, ar fi spus: „Este foarte rău. O să înceapă războiul.” A ordonat ca toate cafenelele şi hotelurile să se închidă până la ora zece seara, în semn de doliu, şi a transmis Vienei condoleanţele sale. Însă în pofida presiunilor exercitate de Austro-Ungaria, a refuzat să demareze o anchetă şi a acordat un interviu sfidător unui ziar german, negând că guvernul său ar fi avut ceva de-a face cu asasinatul.[1625]

Cu toate acestea, în Serbia, temerile referitoare la intenţiile Austro-Ungariei s-au amplificat, şi, la data de 10 iulie, acestea s-au acutizat ca urmare a unui eveniment bizar care a avut loc la Belgrad. Hartwig, ambasadorul rus deosebit de influent, care pe parcursul anilor întreprinsese acţiuni care alimentaseră puternic ambiţiile sârbilor, l-a vizitat într-o noapte pe omologul său austro-ungar, baronul Vladimir Giesl von Gieslingen. Rusul, care era dezgustător de obez, gâfâia din cauza efortului. A refuzat ceaşca de cafea oferită de omologul său, dar a fumat ţigările sale ruseşti preferate. Rusul a spus că voia să lămurească un zvon nefericit, conform căruia, în noaptea de după asasinat ar fi organizat o partidă de bridge la reşedinţa sa şi că ar fi refuzat să coboare steagurile misiunii sale diplomatice în bernă. Giesl a spus că, din punctul lui de vedere, această chestiune era încheiată. Apoi Hartwig a adus în discuţie principalul motiv al vizitei sale. „Vă cer”, a spus el, „în numele sincerei

noastre prietenii, să-mi daţi un răspuns pe cât de complet posibil: care sunt intenţiile Austro-Ungariei în ceea ce priveşte Serbia şi ce s-a decis la Viena?” Giesl a urmat instrucţiunile guvernului său: „Vă pot oferi asigurări depline că suveranitatea Serbiei nu va fi încălcată şi că, prin bunăvoinţa guvernului sârb, această criză va fi soluţionată printr-o decizie care va mulţumi ambele părţi.” Hartwig i-a mulţumit până la exagerare şi, pe când se străduia să se ridice în picioare, s-a prăbuşit brusc pe podea şi a murit câteva momente mai târziu. Familia sa l-a acuzat imediat pe Giesl că l-ar fi otrăvit, iar la Belgrad au început să circule zvonuri chiar şi mai incredibile, cum că austriecii ar fi adus un scaun electric special de la Viena cu care puteau ucide fără să rămână în urmă nicio dovadă. Acest incident nu a îmbunătăţit relaţia deja deteriorată dintre Austro-Ungaria şi Rusia. În plus, mai grav a fost faptul că moartea lui Hartwig a îndepărtat din ecuaţie singurul om care ar fi putut convinge guvernul sârb să accepte chiar şi cele mai revoltătoare dintre condiţiile ultimatumului.[1626]

Deşi în acest moment Pašić era foarte îngrijorat de ceea ce putea să se întâmple, pe 18 iulie a trimis un mesaj tuturor ambasadelor sârbe prin care a anunţat că Serbia avea să se opună oricăror cerinţe impuse de Austro-Ungaria, care ar fi putut să-i încalce suveranitatea.[1627]

Temerile sale s-ar fi acutizat dacă ar fi ştiut de reuniunea secretă care a avut loc următoarea zi la Viena. Cei mai puternici conducători ai Austro-Ungariei au sosit la reşedinţa lui Berchtold la bordul unor maşini ale căror numere de înmatriculare fuseseră şterse şi au luat acea decizie, care, după cum ştiau şi ei prea bine, putea conduce la declanşarea unui război european generalizat. Bechtold a împărţit câte o copie a ultimatumului, elaborat de el şi de oficialii din Ministerul de Externe. Mai târziu, pe parcursul aceluiaşi an, când cea mai mare parte a Europei se afla în plin război, se pare că soţia lui Berchtold i-ar fi spus unei prietene: „Săracul Leopold, nici nu a putut să doarmă în ziua în care a redactat ultimatumul către Serbia, pentru că era deosebit de îngrijorat că sârbii l-ar fi putut accepta. S-a trezit de mai multe ori noaptea şi l-a modificat sau a adăugat câte o clauză nouă, ca să reducă acest risc.”[1628] Participanţii au pornit de la premisa că Serbia avea să respingă termenii, aşa că în cea mai mare parte a reuniunii s-a discutat despre mobilizarea Austro-Ungariei şi alte măsuri militare necesare. Conrad a afirmat că, cu cât se acţiona mai repede, cu atât avea să fie mai bine şi nu s-a arătat deloc îngrijorat de posibilitatea unei intervenţii din partea ruşilor. Tisza a insistat, aşa cum făcuse întotdeauna, să nu se anexeze nicio parte a teritoriului Serbiei. Reprezentanţii au căzut de acord cu privire la acest lucru, dar la final, când toată lumea pleca, Conrad i-a spus cinic lui Krobatin, ministrul de război: „Vom vedea noi.”[1629] La scurt timp după această reuniune, Tisza i-a scris nepoatei sale că încă spera ca războiul să fie evitat, dar că de această dată îşi punea încrederea în Dumnezeu. Simţea că se afla într-o situaţie, i-a scris el, „gravă, dar nu am nelinişti sau temeri, pentru că eu sunt ca omul acela care stă la colţ de stradă, care poate fi lovit în cap în orice moment, dar care este întotdeauna pregătit pentru marea călătorie”.[1630]

Pe 20 iulie, la o zi după reuniune, Berchtold a trimis copii ale ultimatumului, însoţite de o scrisoare lămuritoare, ambasadelor austrice din Europa. Ambasadorul de la Belgrad avea să înainteze exemplarul său guvernului sârb în seara de 23 iulie, o zi de joi, iar restul urmau să aştepte până în dimineaţa de 24 iulie. Spre indignarea Germaniei, aliata ei i-a trimis abia pe 22 iulie o copie a ultimatumului.[1631] Cu toate acestea, germanii erau decişi să-şi ţină promisiunea de susţinere. Pe 19 iulie, Norddeutsche Allgemeine Zeitung, despre care se considera că ar fi exprimat punctele de vedere ale guvernului, a publicat o scurtă ştire în care spunea că Austro-Ungaria era îndreptăţită să-şi dorească să pună la punct relaţia sa cu Serbia. Serbia, se scria în articol, trebuia să cedeze, iar celelalte puteri europene nu trebuiau să se implice, astfel încât orice conflict dintre cele două state beligerante să se limiteze la zona Balcanilor. Pe 21 iulie, Bethmann a trimis o telegramă ambasadorilor săi de la Londra, Paris şi Sankt Petersburg, cerându-le să susţină acelaşi punct de vedere în faţa guvernelor din statele în care activau. A doua zi, Jules Cambon, ambasadorul francez la Berlin, i-a cerut lui Jagow detalii despre conţinutul ultimatumului. Jagow i-a răspuns să nu ştia nimic. „Această replică m-a uimit şi mai tare”, consemna Cambon caustic către Paris, „căci Germania este pe cale să susţină cu deosebită vigoare Austro-Ungaria.”[1632]

Berchtold încă avea nevoie de acordul oficial al bătrânului împărat, aşa că, în dimineaţa zilei de 20 iulie, a plecat spre Ischl împreună cu Hoyos. Franz Joseph a citit tot documentul şi a comentat că unele dintre condiţiile impuse erau foarte dure. Avea dreptate. Ultimatumul acuza guvernul sârb că ar fi tolerat activităţi criminale pe teritoriul ţării şi îi cerea acestuia să ia pe dată măsuri pentru a le pune capăt, inclusiv prin demiterea oricăror oficiali civili şi militari pe care i-ar fi nominalizat Austro-Ungaria, închiderea ziarelor naţionaliste şi reformarea programei de învăţământ pentru a elimina orice îndemn care putea fi interpretat ca propagandă direcţionată împotriva Austro-Ungariei. În plus, ultimatumul încălca suveranitatea Serbiei. Două clauze — care în final aveau să constituie punctul cel mai dureros şi de neacceptat pentru Serbia — ordonau acceptarea intervenţiei Dublei Monarhii în suprimarea acţiunilor subversive de pe teritoriul sârb şi în anchetarea şi judecarea oricăror conspiratori sârbi consideraţi vinovaţi de asasinate. Guvernul sârb avea la dispoziţie patruzeci şi opt de ore pentru a da răspunsul. Cu toate acestea, împăratul a aprobat ultimatumul în totalitate. Berchtold şi Hoyos au prânzit cu împăratul şi s-au întors în acea seară la Viena.[1633]

Târziu, în după-amiaza zilei de 23 iulie, Giesl, ambasadorul Austro-Ungariei la Belgrad, a stabilit o întrevedere la Ministerul de Externe. Pašić era plecat în campanie electorală, aşa că Giesl a fost primit de Laza Paču, ministrul de finanţe, care a fumat ţigară de la ţigară; Giesl a început să citească ultimatumul cu voce tare, însă sârbul l-a întrerupt după ce a rostit prima fază, spunându-i că nu avea autoritatea de a primi un asemenea document în absenţa lui Pašić. Giesl a fost de neînduplecat; Serbia trebuia să se hotărască până pe 25 iulie la ora şase seara. A lăsat ultimatumul pe

o masă şi a plecat. A urmat o tăcere mormântală, timp în care oficialii sârbi au studiat atent conţinutul documentului. În cele din urmă, a vorbit ministrul de interne: „Nu avem de ales decât să luptăm.” Paču s-a dus în grabă la însărcinatul rus cu afaceri şi l-a implorat ca ţara sa să primească sprijinul Rusiei. Prinţul Alexandru, care deţinea regenţa, a declarat că Austro-Ungaria o să se lovească de „un pumn de fier” dacă ataca Serbia, iar ministrul apărării a luat măsurile preliminare necesare pentru a pregăti ţara de război. Însă, în pofida retoricii sfidătoare, Serbia nu era în cea mai bună stare pentru a porni la luptă. Ţara încă îşi revenea după războaiele balcanice şi o mare parte a armatei era staţionată în sud, unde încerca să menţină controlul în noile teritorii insubordonate pe care le dobândise. Pe parcursul următoarelor două zile, guvernul sârb a încercat cu disperare să fugă din calea dezastrului care se abătea asupra Serbiei. Mai avusese o dată de-a face cu mânia Austro-Ungariei, în timpul crizei bosniace şi în ambele războaie balcanice, dar reuşise întotdeauna să supravieţuiască, pe de o parte făcând concesii şi, pe de altă parte, prin presiunile făcute de Concertul European asupra Austro-Ungariei.[1634]

Pašić a sosit la Belgrad în următoarea zi, la cinci dimineaţa, „foarte agitat şi demoralizat”, potrivit însărcinatului britanic cu afaceri. Se elaborau planuri pentru ca membrii guvernului să părăsească Belgradul şi pentru minarea podurilor de peste râul Sava, care demarca graniţa cu Austro-Ungaria. Ambasadorul rus transmitea că se scoteau din ţară fonduri ale băncii naţionale şi documente guvernamentale şi că armata sârbă demarase mobilizarea. Pe 24 iulie, guvernul sârb s-a reunit timp de câteva ore, încercând să compună un răspuns la ultimatum; reuniunea s-a sfârşit prin acceptarea tuturor condiţiilor, mai puţin a celor două clauze care confereau Austro-Ungariei dreptul de a interveni în afacerile interne ale Serbiei. Sârbii au încercat să câştige timp cerând Vienei extinderea termenului-limită, însă Berchtold i-a răspuns tăios ambasadorului lor că aştepta un răspuns satisfăcător — în caz contrar, urma să pornească războiul. Pašić a făcut, de asemenea, un apel urgent către capitalele europene, cerând susţinere. Aparent, Pašić spera ca celelalte puteri, Franţa, Marea Britanie, Italia şi Rusia, şi poate chiar şi Germania, să se reunească, aşa cum mai făcuseră pe parcursul altor crize din Balcani pentru a impune o soluţie. Însă răspunsurile lor — şi nu toate statele au reacţionat — au fost descurajatoare. În imediata apropiere a Serbiei, Grecia şi România au subliniat de la bun început că era puţin probabil să-i vină în ajutor în cazul unui război cu Austro-Ungaria, iar Muntenegru, fidel alianţei oficiale, a făcut promisiuni vagi, pe care Serbia nu se putea baza. Marea Britanie, Italia şi Franţa au sfătuit Serbia să facă tot ce-i stătea în putinţă ca să ajungă la un compromis şi, cel puţin la începutul crizei, nu s-au arătat prea dispuse să medieze conflictul.

Singura putere care a oferit un răspuns concret a fost Rusia, dar chiar şi mesajul trimis de aceasta era ambiguu. Pe 24 iulie, Sazonov i-a spus ambasadorului sârb la Sankt Petersburg că ultimatumul i se părea dezgustător şi a promis susţinere din partea Rusiei, însă a afirmat şi că

trebuia să se consulte cu ţarul şi cu francezii înainte de a demara orice acţiune concretă. Dacă Serbia decidea să lupte, a adăugat încurajator ministrul rus de externe, atunci ar fi fost înţelept să intre în defensivă şi să se retragă la sud. Pe 25 iulie, când termenul-limită se apropia, Sazonov a dat un răspuns ceva mai clar. Miniştrii cei mai importanţi din Rusia discutaseră cu ţarul şi deciseseră, după cum s-a transmis către Belgrad, „ca Rusia să facă tot ce-i stătea în putinţă pentru a apăra Serbia”. Deşi nici această afirmaţie nu reprezenta o promisiune fermă de sprijin militar, se prea poate ca vestea să fi încurajat guvernul sârb în momentul în care acesta pregătea răspunsul final pentru Austro-Ungaria. În acea zi, la Belgrad era foarte cald, iar întregul oraş răsuna odată cu bătăile de tobă care îi chemau pe recruţi la arme.[1635]

Reacţia puterilor Antantei faţă de ultimatum, ai căror conducători nu acordaseră până în acel moment toată seriozitatea crizei ce lua naştere în Balcani, a fost una de şoc şi disperare şi s-au străduit să-şi contureze propria poziţie faţă de acest conflict. Poincaré şi premierul său Viviani se aflau în acel moment la bordul unui vas în Marea Baltică şi le era deosebit de greu să comunice cu Parisul şi aliaţii lor. Pe de altă parte, Grey de la Londra şi Sazonov din Rusia i-au cerut Austro-Ungariei să prelungească ultimatumul. Berchtold a refuzat să dea înapoi.

În Germania şi Austro-Ungaria reacţia a fost cu totul alta, cercurile naţionaliste şi militare primind vestea cu entuziasm. Ataşatul militar german de la Viena transmitea: „Astăzi, în Ministerul de Război predomină o stare înălţătoare. În cele din urmă, vedem un semn cum că energia reînvie în cadrul monarhiei, chiar dacă pentru moment doar pe hârtie.” Principalul motiv de teamă era că Serbia s-ar fi putut eschiva încă o dată de la pedeapsa ei. În ultima zi a ultimatumului, comandantul militar de la Sarajevo îi scria unui prieten: „Cu câtă plăcere şi fericire mi-aş sacrifica bătrânele oase şi viaţa, dacă am reuşi să umilim statul asasin şi să punem capăt acestui refugiu al copiilor criminali — Dumnezeu să ne ajute doar să rămânem fermi şi astăzi la şase după-amiaza, la Belgrad, zarurile să fie aruncate în favoarea noastră!”[1636]

Răspunsul Serbiei, pe care Pašić i l-a înaintat lui Giesl cu puţin timp înainte de expirarea ultimatumului, i-a îndeplinit dorinţa. Pe un ton împăciuitor, guvernul sârb refuza să dea înapoi şi să accepte cele două clauze de o importanţă deosebită, care autorizau intervenţia Austro-Ungariei în politicile interne ale Serbiei. Spunând „ne punem speranţele în loialitatea şi cavalerismul dumneavoastră de general austriac”, Pašić i-a strâns mâna lui Giesl şi a plecat. Ambasadorul, care deja bănuia că răspunsul avea să fie nesatisfăcător, a citit documentul pe diagonală. Instrucţiunile pe care le primise de la Berchtold erau foarte clare: dacă Serbia nu accepta toate condiţiile, relaţiile diplomatice trebuiau rupte. De fapt, deja pregătise un document în acest sens. În timp ce un mesager i-l trimitea lui Pašić, Giesl a ars codurile diplomatice ale ambasadei sale, în grădină. El, soţia şi personalul său, fiecare cu o mică valiză în mână, s-au urcat în maşină şi au plecat spre gară pe străzile Belgradului, care deja erau luate cu asalt de

mulţimi de oameni. Nenumăraţi membri ai corpului diplomatic veniseră să-i conducă. Trenul era păzit de soldaţi sârbi şi, în momentul în care s-a dat semnalul de plecare, unul dintre ei a strigat către ataşatul militar care se îndepărta: „Au revoir à Budapest!” La prima oprire a trenului în Austro-Ungaria, Giesl a fost chemat pe peron pentru a vorbi la telefon cu Tisza. „Oare chiar trebuie să fie aşa?”, a întrebat ungurul. „Da”, a răspuns Giesl. Mult mai la nord, la Ischl, Franz Joseph şi Berchtold aşteptau veştile cu nerăbdare. La scurt timp după şase după-amiaza, au primit un telefon de la Ministerul de Război de la Viena, prin care au fost anunţaţi că relaţiile cu Serbia fuseseră rupte. Prima reacţie a împăratului a fost: „Deci, se întâmplă, în cele din urmă!”, dar, după un scurt moment de pauză, s-a amăgit cu faptul că ruperea relaţiilor nu era neapărat echivalentă cu războiul. Şi Berchtold a încercat să se agaţe preţ de o clipă de această iluzie, dar în acel moment pusese în mişcare nişte forţe, în faţa cărora nu avea tăria de caracter necesară pentru a se opune.[1637]

Conrad, care se aflase în fruntea acestor şoimi, a cerut brusc o amânare a declaraţiei oficiale de război a Austro-Ungariei până în a doua săptămână a lunii august, pe motiv că armatele sale nu erau pregătite încă. Berchtold, care se temea că orice amânare le-ar fi oferit celorlalte puteri ocazia de a insista asupra organizării unor negocieri, el fiind deja presat de Germania să acţioneze rapid, a refuzat, iar pe 28 iulie Austro-Ungaria a declarat război Serbiei, deşi ostilităţile nu aveau să înceapă până în a doua săptămână a lunii august. Austro-Ungaria şi Germania, cu aportul Serbiei, aduseseră Europa în acest punct periculos. Acum depindea foarte multe de acţiunile celorlalte puteri. Pe parcursul următoarei săptămâni, Europa avea să penduleze între război şi pace.

(r) ▬▬▬▬▬

[1557] Poincaré, Au Service de la France, vol. IV, 173–4.

[1558] Geinitz, Kriegsfurcht und Kampfbereitschaft, 50–53.

[1559] Cecil, Wilhelm II, 198.

[1560] Massie, Dreadnought, 852–3; Cecil, Wilhelm II, 198; Geiss, July 1914, 69.

[1561] Smith, One Morning in Sarajevo, 40.

[1562] Dedijer, The Road to Sarajevo, 175–8, 208–9, 217 şi cap. 10, passim.

[1563] Ibid., 197.

[1564] Ibid.

[1565] Ibid., 373–5; Jelavich, What the Habsburg Government Knew, 134–5.

[1566] Dedijer, The Road to Sarajevo, 294–301, 309; Jelavich, What the Habsburg Government Knew, 136.

[1567] Leslie, „The Antecedents”, 368; Funder, Vom Gestern ins Heute, 483; Dedijer, The Road to Sarajevo, 405–7, 409–10.

[1568] Kronenbitter, Krieg im Frieden, 459; Dedijer, The Road to Sarajevo, 312; Funder, Vom Gestern ins Heute, 484.

[1569] Dedijer, The Road to Sarajevo, 11–16, 316.

[1570] Margutti, The Emperor Francis Joseph, 138–9.

[1571] Smith, One Morning in Sarajevo, 214; Hopman, Das ereignisreiche Leben, 381; Albertini, The Origins of the War, vol. II, 117–19; Hoetzsch, Die internationalen Beziehungen, 106–7.

[1572] Stone, „Hungary and the July Crisis”, 159–60.

[1573] Kronenbitter, Krieg im Frieden, 460–62.

[1574] Sondhaus, Franz Conrad von Hötzendorf, 140; Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 558–9.

[1575] Musulin, Das Haus am Ballplatz, 226.

[1576] Leslie, „The Antecedents”, 320.

[1577] Wank, „Desperate Counsel”, 295; Leslie, „Osterreich-Ungarn”, 664.

[1578] Stone, „Hungary and the July Crisis”, 161.

[1579] Albertini, The Origins of the War, vol. II, 150–55.

[1580] Leslie, „The Antecedents”, 375–80.

[1581] Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 559.

[1582] Bittner şi Ubersberger, Österreich-Ungarns Aussenpolitik, 248.

[1583] Fellner, „Die «Mission Hoyos»„, 122; Albertini, The Origins of the War, vol. II, 129–30.

[1584] Turner, „Role of the General Staffs”, 308.

[1585] Bittner şi Ubersberger, Österreich-Ungarns Aussenpolitik, 252; Albertini, The Origins of the War, vol. II, 133–5.

[1586] Fellner, „Die «Mission Hoyos»„, 125–6, 137.

[1587] Vezi, de exemplu: Albertini, The Origins of the War, vol. II, 137–48; Geiss, July 1914, 70–80; Kronenbitter, „«Nur los lassen»„, 182.

[1588] Sösemann, „Die Tagebücher Kurt Riezlers”, 185.

[1589] Mombauer, Helmuth von Moltke, 168–9, 177.

[1590] Jarausch, The Enigmatic Chancellor, 153–5.

[1591] Mommsen, „The Debate on German War Aims”, 60n16.

[1592] Mombauer, Helmuth von Moltke, 168–9.

[1593] Cecil, Wilhelm II, 172; Dülffer, „Kriegserwartung und Kriegsbild”, 785; Joll şi Martel, The Origins of the First World War, 274; Förster, „Im Reich des Absurden”, 251–2; Mombauer, Helmuth von Moltke, 177, 181.

[1594] Förster, „Im Reich des Absurden”, 233.

[1595] Wolff, Tagebücher 1914–1919, 63–5.

[1596] Bach, Deutsche Gesandtschaftsberichte, 63.

[1597] Groener, Lebenserinnerungen, 140.

[1598] Stevenson, Armaments, 363–4; Mombauer, Helmuth von Moltke, 182.

[1599] Mombauer, Helmuth von Moltke, 135.

[1600] Ibid., 173.

[1601] Herwig, „From Tirpitz Plan to Schlieffen Plan”, 58; Mombauer, Helmuth von Moltke, 159–60, 212–13.

[1602] Lichnowsky and Delmer, Heading for the Abyss, 379–80n.

[1603] Sösemann, „Die Tagebücher Kurt Riezlers”, 183.

[1604] Jarausch, The Enigmatic Chancellor, 105.

[1605] Herwig, „Imperial Germany”, 80; Sösemann, „Die Tagebücher Kurt Riezlers”, 183–4.

[1606] Sösemann, „Die Tagebücher Kurt Riezlers”, 184–5; Lichnowsky şi Delmer, Heading for the Abyss, 392.

[1607] Mombauer, Helmuth von Moltke, 195n44; Lichnowsky şi Delmer, Heading for the Abyss, 381; Sösemann, „Die Tagebücher Kurt Riezlers”, 184.

[1608] Fesser, Der Traum vom Platz, 181.

[1609] Lichnowsky şi Delmer, Heading for the Abyss, 381.

[1610] Turner, „Role of the General Staffs”, 312; Geiss, July 1914, 65.

[1611] Fischer, War of Illusions, 478; Cecil, Wilhelm II, 193–6.

[1612] Joll, 1914, 8.

[1613] Kronenbitter, „Die Macht der Illusionen”, 531; Williamson, Austria-Hungary, 199–200.

[1614] Bittner şi Ubersberger, Österreich-Ungarns Aussenpolitik, 248.

[1615] Geiss, July 1914, 80–87; Sondhaus, Franz Conrad von Hötzendorf, 141; Williamson, Austria-Hungary, 197–9.

[1616] Stone, „Hungary and the July Crisis”, 166–8; Vermes, István Tisza, 226; Leslie, „The Antecedents”, 343.

[1617] Geiss, July 1914, 114–15.

[1618] Jelavich, What the Habsburg Government Knew, 133.

[1619] Williamson, Austria-Hungary, 200–201; Geiss, July 1914, 90–92.

[1620] Williamson, Austria-Hungary, 201.

[1621] Jelavich, Russia’s Balkan Entanglements, 256.

[1622] BD, vol. XI, 56, pp. 44–5.

[1623] Turner, „Role of the General Staffs”, 312; Fischer, War of Illusions, 478–9; Geiss, July 1914, 89–90.

[1624] Hoetzsch, Die internationalen Beziehungen, vol. IV, 301–2; Jarausch, The Enigmatic Chancellor, 161–2; Hertling şi Lerchenfeld-Köfering, Briefwechsel Hertling-Lerchenfeld, 307.

[1625] BD, vol. XI, 27, pp. 19–20; 45, p. 37; Albertini, The Origins of the War, vol. II, 272–5.

[1626] Gieslingen, Zwei Jahrzehnte im Nahen Orient, 257–61; Albertini, The Origins of the War, vol. II, 276–9.

[1627] Williamson, Austria-Hungary, 201.

[1628] Macartney, The Habsburg Empire, 808n.

[1629] Austro-Hungarian Gemeinsamer Ministerrat, Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates, 150–54; Williamson, Austria-Hungary, 203.

[1630] Vermes, István Tisza, 232–3.

[1631] Albertini, The Origins of the War, vol. II, 265.

[1632] Geiss, July 1914, 142, 149–50, 154.

[1633] Macartney, The Habsburg Empire, 808n; Hantsch, Leopold Graf Berchtold, 602–3. Texul integral în Albertini, The Origins of the War, vol. II, 286–9.

[1634] Gieslingen, Zwei Jahrzehnte im Nahen Orient, 267–8; Albertini, The Origins of the War, vol. II, 346; Bittner şi Ubersberger, Österreich-Ungarns Aussenpolitik, 659–63; Cornwall, „Serbia”, 72–4.

[1635] BD, vol. XI, 92, p. 74; 107, p. 85; Stokes, „Serbian Documents from 1914”, 71–4; Cornwall, „Serbia”, 75–9, 82.

[1636] Kronenbitter, „Die Macht der Illusionen”, 536; Kronenbitter, „«Nur los lassen»„, 159.

[1637] Albertini, The Origins of the War, vol. II, 373–5; Gieslingen, Zwei Jahrzehnte im Nahen Orient, 268–72.

Sfârşitul Concertului European: Austro-Ungaria declară război Serbiei

La jumătatea lunii iulie, neobositul cuplu Beatrice şi Sidney Webb se afla într-o tabără de vară a Societăţii Fabian, prilej cu care discutau despre Controlul Industriilor şi Asigurărilor şi se plângeau de un grup neascultător de studenţi de la Oxford, care cântau cântece revoluţionare şi beau prea multă bere. Din când în când, le captau atenţia şi problemele de pe continent, dar, aşa cum spunea Sidney, un război între marile puteri „ar fi fost o nebunie prea mare”.[1638] Într-adevăr, pe parcursul acelei luni, principalul motiv de îngrijorare al Ministerelor de Externe şi al presei europene nu fusese Serbia, ci situaţia din Albania, care se agrava din ce în ce mai mult. Noul conducător al ţării, un prinţ german lacom al cărui nume era William de Wied, se confrunta cu revolte extinse şi un război civil. Pentru cei mai mulţi europeni ultimatumul, trimis de Austria Serbiei la 23 iulie a fost un prim semn că în Balcani lua naştere o confruntare mai gravă, iar pe 25 iulie, în momentul în care răspunsul Serbiei a fost respins de Viena, îngrijorarea a început să se transforme în panică. Harry Kessler, care îşi petrecuse câteva săptămâni deosebit de plăcute vizitându-şi prietenii din Londra şi Paris, printre care şi pe Asquith, lady Randolph Churchill, Diaghilev şi Rodin, a început să ia serios în calcul reîntoarcerea în Germania.[1639]

Cu toate acestea, o mare parte a celor apropiaţi cercurilor de putere încă aveau impresia că războiul putea fi evitat, aşa cum se întâmplase pe parcursul crizelor anterioare. Pe 27 iulie, Theodor Wolff, redactorul ziarului Berliner Tageblatt, unul dintre ziarele cele mai importante din Germania, şi-a dus familia în vacanţă în Olanda, la malul mării, aşa cum făcea în fiecare an, după care s-a întors la Berlin. Jagow, ministrul de externe, i-a spus că situaţia nu era critică, că niciuna dintre marile puteri nu îşi dorea izbucnirea războiului şi că Wolff nu trebuia să-şi facă probleme pentru siguranţa familiei sale, aflată în Olanda. Chiar şi celor care se ocupau de război le venea greu să creadă că, de această dată, criza era gravă; după cum a scris în jurnalul său un membru al statului-major german, după izbucnirea războiului: „Dacă cineva mi-ar fi spus în acel moment că, peste o lună, lumea avea să fie cuprinsă de flăcări, probabil că nu aş fi făcut decât să-l privesc cu milă. Căci, după diferitele evenimente din ultimii ani — criza marocană, conferinţa de la Algeciras, criza provocată de anexarea Bosniei-Herţegovina —, ne pierduserăm, încet, dar sigur, credinţa în război.”[1640]

Chiar şi în Rusia, unde problemele din Balcani aveau tendinţa de a genera panică, reacţiile la veştile despre asasinat au fost caracterizate mai degrabă de indiferenţă decât de nelinişte. Duma deja intrase în vacanţa de vară şi nu părea să existe vreun motiv întemeiat pentru ca membrii ei să fie rechemaţi. Ambasadorul rus de la Viena a transmis asigurări guvernului său: „Există deja motive care ne dau de înţeles că, cel puţin în viitorul

apropiat, politica Austro-Ungariei va urma un curs mai reţinut şi mai calm."[1641] Cu toate acestea, asemenea aliatei sale, Franţa, şi rivalilor ei, Germania şi Austro-Ungaria, Rusia anului 1914 privea cu teamă spre viitor. Marea Britanie nu părea să se grăbească să încheie un acord maritim, iar Persia rămânea un motiv de tensiune. Rusia era, de asemenea, implicată într-o dispută cu Austro-Ungaria cu privire la influenţa în Bulgaria, luptă pe care părea să o piardă, şi trebuia să facă faţă unor provocări atât din partea propriei sale aliate, Franţa, cât şi din partea Germaniei în Imperiul Otoman. „Un inel teutonic", avertiza un influent ziar din Sankt Petersburg la sfârşitul lui 1913, „ameninţă Rusia şi întreaga lume slavă, iar acest lucru poate avea consecinţe fatale...."[1642] În mai, comandantul forţelor ruse de poliţie a trimis un avertisment statului-major rus, căci spionii săi îi comunicaseră că Germania intenţiona să găsească un pretext pentru a ataca atât timp cât încă mai avea şanse de câştig.[1643] Pentru guvernul rus, situaţia pe plan intern era chiar mai problematică decât cea internaţională; în mai şi iunie, rubla se devalorizase şi lumea se temea de o eventuală depresie economică. Pe parcursul întregului an, în Rusia avuseseră loc greve şi proteste, iar în iulie aveau să aibă loc şi mai multe demonstraţii decât în lunile precedente.[1644]

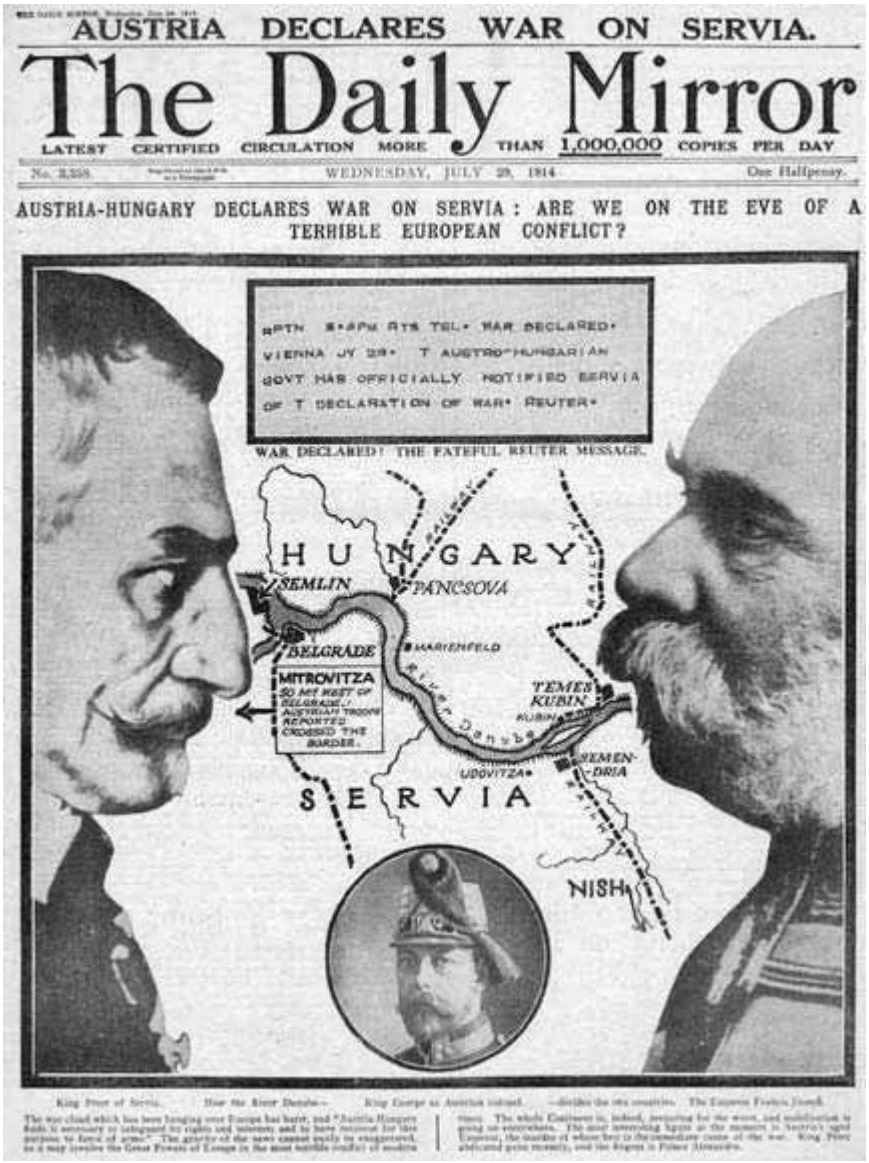
AUSTRIA DECLARES WAR ON SERVIA.
The Daily Mirror
LATEST CERTIFIED CIRCULATION MORE THAN 1,000,000 COPIES PER DAY
No. 3,358 WEDNESDAY, JULY 29, 1914 One Halfpenny.
AUSTRIA-HUNGARY DECLARES WAR ON SERVIA: ARE WE ON THE EVE OF A TERRIBLE EUROPEAN CONFLICT?
RPTN 8·4PM RTS TEL· WAR DECLARED·
VIENNA JY 28· T AUSTRO-HUNGARIAN
GOVT HAS OFFICIALLY NOTIFIED SERVIA
OF T DECLARATION OF WAR· REUTER·
WAR DECLARED! THE FATEFUL REUTER MESSAGE.
HUNGARY
SEMLIN
PANCSOVA
BELGRADE
MARIENFELD
MITROVITZA
TEMES KUBIN
UDOVITZA
SERVIA
NISH
King Peter of Servia. How the River Danube— King George as Austrian colonel. —divides the two countries. The Emperor Francis Joseph.

19. După cum sugerează titlul — „Ne aflăm oare în ajunul unui îngrozitor conflict european?” —, criza care a luat naştere în Balcani în iulie 1914 a surprins cea mai mare parte a Europei. După moartea arhiducelui, Austro-Ungaria a trimis un ultimatum Serbiei, conceput de aşa manieră încât acesta să nu poată fi acceptat de Belgrad. Guvernul sârb a făcut nenumărate concesii pentru a încerca să accepte condiţiile, dar pe 28 iulie Austro-Ungaria i-a declarat război. În imagine, regele Petru I al Serbiei îl priveşte în ochi pe împăratul Franz Joseph, iar mai jos este înfăţişat regele britanic George al V-lea în uniformă de colonel austriac, simbolul unei prietenii mai vechi, acum dispărute.

În acel moment, ţarul şi familia lui, care îşi petrecuseră cea mai mare parte a primăverii în Crimeea, în special pentru a trata boala de nervi a Alexandrei, se reîntorseseră la reşedinţa lor izolată de lângă Sankt Petersburg. Simptomele împărătesei nu se ameliorraseră, căci la începutul lunii iulie, fiul ei bolnav de hemofilie căzuse în timp ce se afla la bordul unuia dintre iahturile imperiale şi sângerase mult. Lucrurile erau şi mai

grave pentru ea, căci Rasputin se afla la mii de kilometri depărtare. Acesta fusese înjunghiat în abdomen de o femeie bolnavă mintal, în aceeaşi zi în care fusese asasinat arhiducele. Deşi ţarul îşi trimisese chirurgul imperial să se îngrijească de el, Rasputin a fost prea bolnav ca să poată călători până la sfârşitul acelei veri. Poate că nu a fost o întâmplare tocmai fericită că s-a aflat atât de departe de miezul evenimentelor ce urmau să se desfăşoare, căci Rasputin era un pacifist devotat şi îl sfătuise pe ţar să nu pornească la război în timpul Primelor Războaie Balcanice. De pe patul de suferinţă, Rasputin a trimis o telegramă prin care avertiza: „Asupra Rusiei planează un îngrozitor nor de furtună. Dezastru, necazuri, întunecime de nepătruns şi nicio rază de lumină. Un întreg ocean de lacrimi... şi atât de mult sânge. Ce pot spune? Nu-mi găsesc cuvintele pentru a descrie oroarea.”[1645]

La celălalt capăt al Europei, în Marea Britanie, Ministerul de Externe a afişat iniţial aceeaşi atitudine calmă faţă de asasinat, precum ambasadorul rus de la Viena. Nicolson, subsecretarul permanent, se îndoia că Austro-Ungaria avea să ia vreo măsură împotriva Serbiei. La început, opinia publică britanică a simpatizat cu Dubla Monarhie. Regele George al V-lea s-a prezentat neanunţat la Ambasada Austriei, în dimineaţa celei de-a doua zile de după asasinat, pentru a-şi prezenta condoleanţele, iar contele Albert Mensdorff, ambasadorul austriac, a fost încântat să primească o mulţime de scrisori de la nenumăraţii săi prieteni din rândul nobilimii britanice. Grey şi Asquith, dar şi conservatori de seamă au ţinut discursuri pline de compasiune în faţa Parlamentului, însă un alt deces — cel al lui Joseph Chamberlain, din data de 2 iulie — a fost resimţit ca o pierdere mai grea.[1646] Pe 10 iulie, într-o dezbatere din Camera Comunelor referitoare la afacerile externe, Grey a făcut o succintă trimitere la Balcani, după care şi-a concentrat polemica asupra unor chestiuni ce nu aveau legătură cu Europa. Asquith, care acum era îndrăgostit până peste cap de Venetia Stanley, căreia îi scria zilnic scrisori de dragoste, a făcut o scurtă referire la asasinat, pe data de 30 iunie, şi nu a revenit asupra acestei chestiuni până pe 24 iulie. În scrisorile pe care i le trimitea, vorbea în primul rând despre problema irlandeză, animalele ei de companie, printre care se număra şi un pinguin, şi dorinţa lui arzătoare de a o vedea.[1647]

Pentru opinia publică britanică şi conducătorii ţării, criza prelungită cu privire la autonomia internă a Irlandei şi ameninţarea cu un eventual război civil erau motive de îngrijorare mult mai acute şi mai presante decât evenimentele dintr-o regiune îndepărtată a Europei. Într-o ultimă încercare de a obţine un acord cu privire la acele regiuni ale Ulsterului protestant care nu ar fi trebuit incluse în sfera de acţiune a propunerii de lege privind autonomia internă, lege pentru care încă se încerca obţinerea aprobării parlamentului, regele şi-a amânat vacanţa de vară şi a cerut organizarea unei conferinţe la Palatul Buckingham pe 21 iulie. Timp de patru zile caniculare, Asquith şi John Redmond, conducătorul naţionaliştilor irlandezi, s-au confruntat cu liderul conservator Bonar Law şi cu Carson, purtătorul de cuvânt al protestanţilor din Ulster, încercând zadarnic să

ajungă la un acord. Pe 24 iulie, când conferinţa s-a sfârşit, s-a aflat despre ultimatumul trimis de Austro-Ungaria Serbiei. George al V-lea a decis că era necesar să-şi prelungească şederea la Londra şi şi-a anulat deplasarea pe care o făcea de regulă la curse, împreună cu ducele de Richmond. „Criza politică cu privire la chestiunea irlandeză”, i-a scris el ducelui, „este atât de acută... iar acum posibilitatea izbucnirii unui război european generalizat îmi impune să rămân pentru moment la Londra... Sper că vei avea parte de vreme bună şi că te vei bucura de curse.”[1648] Asquith a adoptat, cel puţin la început, un punct de vedere mai optimist în ceea ce privea criza europeană în plină desfăşurare. „Acest lucru va distrage atenţia de la problema Ulsterului, ceea ce este bine”, i-a spus el unei amfitrioane britanice de seamă.[1649]

Şi francezii au realizat greu pericolele în curs de amplificare. Adoplhe Messimy, care tocmai fusese din nou numit ministru de război, se gândea că era vorba doar despre o mică tulburare în Balcani. „Are să se rezolve de la sine, la fel ca toate celelalte.”[1650] Membrii Ministerului de Externe de pe Quai d’Orsay erau ocupaţi cu pregătirea vizitei pe care urmau să o facă preşedintele Poincaré şi premierul Viviani la Sankt Petersburg. Majoritatea telegramelor diplomatice dintre Paris şi ambasadorul francez din Rusia, Maurice Paléologue, aveau de cele mai multe ori ca subiect chestiuni precum redactarea exactă a discursurilor ce urmau să fie ţinute, şi mai puţin problemele din Balcani.

Politicienii francezi şi opinia publică erau în primul rând absorbiţi de un scandal de senzaţie în care era implicată soţia unui politician radicalist de seamă, Joseph Caillaux. Acesta era acuzat de corupţie de duşmanii săi, lucru probabil adevărat, şi că s-ar fi arătat prietenos faţă de Germania, lucru de netăgăduit. În fond, Caillaux era realist, fiind de părere că Germania şi Franţa ar fi avut multe de câştigat dacă ar fi lucrat împreună. În calitate de prim-ministru, funcţie pe care o deţinuse pe parcursul celei de-a doua crize marocane, depusese nenumărate eforturi pentru a impune o soluţie paşnică. Din acest motiv şi pentru că se opusese introducerii serviciului militar obligatoriu pentru o perioadă de trei ani, măsură menită să mărească efectivele armatei franceze, era detestat de naţionaliştii francezi. (În plus, era dispreţuit în egală măsură pentru că susţinuse introducerea unui impozit pe venit.) În primele luni ale anului 1914, Gaston Calmette, redactor al cotidianului parizian de seamă Le Figaro, a lansat o campanie brutală împotriva sa, publicând articole cu titlul „Bancherul necinstit” sau „Omul Germaniei”. În plus, Calmette reuşise să intre în posesia unor scrisori de dragoste indiscrete pe care Caillaux le trimisese celei de-a doua soţii, Henriette, pe când aceasta încă era căsătorită cu altcineva, şi ameninţa cu publicarea acestora. Pe 16 martie, Henriette, elegant îmbrăcată, ca întotdeauna, şi-a făcut apariţia la sediul cotidianului Le Figaro. După ce a fost condusă în biroul lui Calmette, a scos din manşonul de blană un pistol Browning şi l-a împuşcat pe redactor. Apoi s-a întors către membrii îngroziţi ai redacţiei şi a spus: „Nu mai există dreptate în Franţa. Acesta a fost singurul lucru pe care îl puteam face.” A

aşteptat cu calm să fie arestată pentru crimă. Procesul ei a început pe 20 iulie. Opt zile mai târziu, pe când Austro-Ungaria declara război Serbiei, a fost achitată pe motiv că asasinatul fusese o crimă din pasiune. O consecinţă nefericită a acţiunii sale a fost că soţul ei, a cărui voce ar fi putut foarte bine să slujească în folosul menţinerii moderaţiei în Franţa, într-un moment în care Europa se îndrepta spre război, a fost obligat să demisioneze din guvern.[1651]

Spre sfârşitul lui iulie, noile conflicte care se urzeau în Balcani au început să ajungă pe primele pagini ale ziarelor europene. Bursele de valori au început să oscileze odată cu zvonurile cum că Austro-Ungaria intenţiona să pornească războiul împotriva Serbiei şi că, de data asta, Rusia era decisă să-şi susţină mica aliată. Însă oamenii erau convinşi că, în final, şi această criză avea să treacă de la sine aşa cum se întâmplase cu cele precedente. O să urmeze un schimb de telegrame diplomatice, poate că Austro-Ungaria şi Rusia o să demareze pregătiri militare pentru a exercita presiuni, dar în cele din urmă marile puteri vor interveni şi vor propune o soluţie, iar armatele or să dea înapoi. Concertul European avea să menţină pacea, aşa cum făcuse o perioadă atât de îndelungată. „Bluf, totul este un bluf”, scrisese în 1912 în timpul Primului Război Balcanic ministrul german de externe Kiderlen. „Am trăit să văd a treia oară acest bluf: Algeciras, Maroc şi acum asta. Numai că, acum, o tabără încearcă întotdeauna să-şi joace atuul prin blufare. Războiul ar putea izbucni doar dacă una dintre părţi dă dovadă de o prostie incomensurabilă şi blufează atât de rău, încât să nu mai poată avea capacitatea de a da înapoi şi să trebuiască să treacă la arme. Iar eu nu cred că vreunul dintre actualii sau viitorii şefii de stat poate să dea dovadă de asemenea îndărătnicie prostească.”[1652] Kiderlen nu a trăit suficient de mult pentru a vedea cât de amarnic se înşelase. Moartea sa, la fel ca asasinatul arhiducelui, înjunghierea lui Rasputin sau demisia impusă lui Caillaux, este un alt exemplu al rolului deţinut de coincidenţe în istorie. Dacă Kiderlen s-ar fi aflat la conducerea Ministerului de Externe în vara lui 1914, poate că ar fi fost suficient de puternic să se opună armatei şi să-i convingă pe Bethmann şi pe kaiser să urmeze calea păcii.

Iniţial, criza din iulie 1914 a fost provocată de nesăbuinţa Serbiei, dorinţa de răzbunare a Austro-Ungariei şi cecul în alb al Germaniei. Acum mingea era pe terenul puterilor Antantei, iar acestea trebuiau să facă tot ce puteau pentru a evita războiul sau, dacă acest lucru nu era posibil, pentru a permite declanşarea acestuia în condiţii care să fie avantajoase pentru ele. Deşi cea mai mare parte a dezbaterilor istorice s-a concentrat pe teoria culpabilităţii Germaniei sau a Austro-Ungarie sau chiar a Serbiei, alţii au învinovăţit Antanta, fie pe Franţa pentru că a urmat o politică de răzbunare îndreptată împotriva Germaniei, fie pe Rusia, din cauza alianţei sale cu Franţa şi a faptului că susţinea Serbia, fie pe Marea Britanie, căci aceasta nu recunoştea pretenţiile legitime ale Germaniei la un loc sub soare şi la achiziţionarea de mai multe colonii sau că nu stabilise clar, de la începutul crizei, că avea să se implice în conflict de partea Franţei şi a

Rusiei. Deşi aceste ipoteze i-au fascinat şi vor continua să-i fascineze pe istorici şi politologi, trebuie să acceptăm că nu vom putea primi vreodată un răspuns clar, pentru că pentru fiecare argument există un contraargument. Oare Franţa chiar era hotărâtă să se răzbune pe Germania? Chiar şi naţionalişti precum Poincaré se resemnaseră şi acceptaseră pierderea Alsaciei şi Lorenei şi nu erau pregătiţi să rişte izbucnirea unui război pentru a recupera provinciile. Într-adevăr, tratatul Franţei cu Rusia a făcut Germania să se simtă încercuită, dar atât din punctul de vedere al ruşilor, cât şi al francezilor, acest acord era unul defensiv, cu aplicabilitate doar în cazul unui atac din partea Germaniei. (Aşa cum se întâmplă adesea în relaţiile internaţionale însă, o acţiune considerată defensivă de una dintre tabere poate părea o ameninţare pentru celelalte părţi şi este clar că Germania a considerat tratatul ca pe un atac direct.) Cât de mare putea fi responsabilitatea Rusiei că ea încurajase naţionalismul sârb? Sazonov ar fi trebuit să facă mult mai multe pentru a-l ţine pe Hartwig, ambasadorul său, sub control; în pofida retoricii panslaviste din cercurile naţionaliste, nu toţi conducătorii ruşi doreau să vină în apărarea Serbiei, dacă acest lucru însemna să rişte provocarea unui conflict de proporţii, la atât de puţin timp de la înfrângerea catastrofală din Războiul Ruso-Japonez. În ceea ce privea Marea Britanie, nu este deloc clar că o declaraţie timpurie prin care Regatul Unit s-ar fi angajat să sară fără ezitare în apărarea Franţei ar fi putut constitui un factor de intimidare pentru Germania. Armata germană considera Corpul Expediţionar Britanic un element neglijabil şi spera să câştige războiul cu Franţa înainte să se ajungă la o confruntare maritimă. În orice caz, Marea Britanie nu ar fi putut să facă o asemenea declaraţie fără aprobarea guvernului — iar părerile membrilor cabinetul britanic erau foarte împărţite când se discuta despre măsurile ce trebuiau luate de Regatul Unit în acele ultime săptămâni de dinaintea izbucnirii războiului.

Dintre cele trei puteri ale Antantei, Franţa avea cea mai clară politică în 1914 — aceea de a se asigura că, în cazul izbucnirii unui război, intra în conflict unită, în calitate de tabără inocentă, şi în alianţă cu Rusia. Francezii sperau, de asemenea, să-şi poată ţine în frâu aliata, împiedicându-i pe ruşi la acţiuni provocatoare, de aşa manieră încât Germania şi Austro-Ungaria să nu poată susţine că nu făceau altceva decât să se apere împotriva agresiunii ruse. După cum s-a evidenţiat cu prilejul unei reuniuni guvernamentale de urgenţă din data de 30 iulie, „De dragul opiniei publice, să-i lăsăm pe germani să se pună într-o lumină proastă.”[1653] Acest lucru era important atât din punct de vedere intern, cât şi internaţional. Pe conducătorii francezi încă îi bântuiau amintirea înfrângerii de la 1870–1871, îndelungata perioadă de izolare în care pătrunsese Franţa după acest război, diviziunea ţării lor pe plan intern, binecunoscuta superioritate demografică a Germaniei şi temerea că aliaţii lor nu aveau să le fie aproape. Francezii au mizat pe intervenţia britanică — dar nu s-au bazat niciodată exclusiv pe ea —, chiar şi în condiţiile în care Germania avea să încalce neutralitatea Belgiei, aşa cum bănuiau mulţi. Însă pentru Franţa era esenţial ca Rusia să acţioneze rapid şi să

atace forţele germane staţionate în est, de cum izbucnea războiul. În anii imediat premergători lui 1914, francezii făcuseră tot ce le stătuse în putere pentru a obţine un angajament ferm din partea Rusiei: cum că aceasta avea să atace Germania din timp, pentru a reduce astfel presiunea pe care avea să o exercite un viitor atac al Germaniei asupra Franţei. Oferind împrumuturi consistente Rusiei pentru construcţia de căi ferate şi pentru dezvoltarea industrială, francezii au reuşit să obţină promisiuni de la armata rusă, dar nu au avut niciodată certitudinea că ruşii se vor ţine de cuvânt. Chiar şi puterea din ce în ce mai mare a Rusiei era o sabie cu dublu tăiş pentru Franţa, care se confrunta cu pericolul de a deveni un partener secundar în alianţă. Însă, în cel mai rău caz, Rusia ar fi putut deveni atât de puternică, încât nici să nu mai aibă nevoie de alianţa cu Franţa.[1654]

În plus, mai exista un pericol — care îi bântuia şi pe francezi —, şi anume faptul că liderii conservatori ai Rusiei, care susţineau o apropiere de Germania, ar fi putut să vină la conducerea ţării. Paléologue, care trimitea rapoarte neliniştitoare către Paris, i-a spus în luna mai a anului 1914 ambasadorului britanic: „Împăratul este schimbător, iar ministerul nu este deloc stabil. La Curte, a existat întotdeauna o grupare care a înclinat în favoarea unei alianţe cu Germania.”[1655] La fel cum Germania susţinea Austro-Ungaria din teama de a nu o pierde, în vara lui 1914, nici Franţa nu părea prea dispusă să domolească Rusia, care îşi dorea să se arunce într-o confruntare în Balcani. Jaurès, marele conducător socialist, care înţelegea în profunzime afacerile externe, a declarat pe data de 7 iulie în faţa parlamentului francez, în timpul unei discuţii despre vizita care urma să fie efectuată de Poincaré şi Viviani la Sankt Petersburg: „Ni se pare inadmisibil... ca Franţa să fie implicată în aventurile balcanice sălbatice, ca urmare a unor tratate, ale căror sensuri, conţinuturi, limitări şi consecinţe nu le cunoaşte.”[1656]

În pofida opoziţiei socialiştilor, pe 15 iulie, Poincaré şi Viviani au pornit, conform planului, spre Rusia călătorind la bordul crucişătorului France pentru a evita traversarea teritoriului german. Deşi nu aveau cum să ştie acest lucru, cu o zi înainte Tisza renunţase să se mai opună ultimatumului înaintat de Austro-Ungaria Serbiei, ale cărui detalii finale erau acum puse la punct la Viena. Nava franceză de război traversa Marea Nordului, pătrunzând în Marea Baltică, vremea era splendidă, la fel ca în tot restul Europei, iar Poincaré stătea pe punte, citind din Ibsen şi discutând cu Viviani. Deşi era şi el responsabil cu afacerile externe, prim-ministrul francez ştia foarte puţine despre acestea, dar, după cum s-a dovedit, era o enciclopedie literară ambulantă şi putea recita paragrafe întregi de proză şi poezie partenerilor săi de conversaţie. Din când în când, gândurile lui Poincaré fugeau către procesul lui Caillaux din Franţa, dar nu era deloc îngrijorat cu privire la situaţia internaţională, sau cel puţin aşa susţinea în jurnalul pe care l-a publicat mai târziu. Era convins, scria el, că naviga înspre pace, pentru a stabili bune relaţii cu celelalte naţiuni şi a reîntări alianţa Franţei cu Rusia.[1657] De fapt, această alianţă îl preocupa mai mult

decât recunoştea; exista o mare posibilitate ca parlamentul francez să anuleze în acea toamnă legea privind serviciul militar obligatoriu de trei ani, o lege câştigată cu mari eforturi, fapt ce ar fi putut adânci îndoielile Rusiei cu privire la valoarea Franţei ca aliat.[1658]

Pe data de 20 iulie, delegaţia franceză a ajuns în Rusia, unde a fost întâmpinată chiar de ţar şi cazată în măreţul său palat Peterhof, aflat la vest de Sankt Petersburg. (În oraş însă, muncitorii au decretat greva generală, iar pe străzi au avut loc ciocniri; Poincaré şi-a scandalizat gazdele în momentul în care a întrebat care erau motivele conflictelor.[1659]) În următoarele zile, s-au organizat o mulţime de banchete, recepţii şi parade militare. Viviani, care îşi dorea cu nerăbdare să se întoarcă la Paris, căci procesul lui Caillaux atingea punctul culminant, iar neascultătoarea sa amantă îşi făcea de cap, se plângea întruna de plictiseală şi epuizare. Cum suferea de probleme la ficat, delegaţia sa a chemat în grabă un medic francez din regiune. Lui Poincaré i-a fost imposibil să simpatizeze vreun pic cu partenerul său de călătorie: „Este violent, timid şi vulgar, şi se învăluie într-o tăcere sumbră.”[1660]

Cele mai importante momente ale vizitei au avut loc în spatele cortinei, în convorbirile private dintre francezi şi ruşi. Însă, din păcate, se ştiu foarte puţine despre ce s-a discutat atunci. Rapoartele sunt în cel mai bun caz vagi şi se prea poate ca o mare parte a acestora să fi fost distruse. Se ştie că cele două părţi au vorbit despre tensiunile dintre Rusia şi Marea Britanie din Persia şi că francezii i-au îndemnat pe ruşi să facă presiuni pentru semnarea unui acord maritim cu britanicii.[1661] Ambasadorul britanic a declarat ulterior că a primit informaţii de încredere de la Sazonov şi ambasadorul francez, cum că cele două delegaţii ar fi vorbit şi despre Austro-Ungaria şi Serbia şi că Franţa şi Rusia intenţionau să se adreseze cu o voce comună Vienei, pentru a o avertiza să nu ameninţe independenţa Serbiei.[1662] În mod cert, situaţia din Balcani îi preocupa foarte mult atât pe conducătorii francezi, cât şi pe cei ruşi. La o recepţie organizată la Sankt Petersburg pentru corpul diplomatic, în seara zilei de 21 iunie, Poincaré i-a spus ambasadorului austro-ungar că nicio ţară nu putea fi învinovăţită de atentate comise pe teritoriul ei. Serbia avea „prieteni”, printre care şi Rusia, care o să fie „uimiţi” dacă Austro-Ungaria lua măsuri de orice fel. Ambasadorul a trimis un avertisment lui Berchtold la Viena, dar acesta a ales să-l ignore.[1663] Deşi nu există nicio dovadă că francezii şi ruşii au complotat pentru a declanşa un război cu Germania, la 22 iulie vorbeau deschis despre posibilitatea unui conflict, lucru la care, potrivit unui ataşat francez la Sankt Petersburg, „nimeni nu ar fi visat cu câteva zile înainte”.[1664]

Ruşii, din ce în ce mai îngrijoraţi din cauza zvonurilor care veneau de la Viena, trimiseseră la rândul lor avertismente chiar înainte de sosirea francezilor. Pe 8 iulie, Sazonov i-a declarat însărcinatului cu afaceri austro-ungar că orice încercare a Vienei de a se amesteca în politicile interne ale Serbiei ar fi fost privită ca un pas periculos şi care ar fi lăsat „o impresie foarte neplăcută” în Rusia.[1665] O săptămână mai târziu, cu prilejul unei

petreceri de vară, un oficial de rang înalt din Ministerul rus de Externe i-a cerut ambasadorului italian să transmită Austro-Ungariei că Rusia nu avea să rămână pasivă în faţa ameninţărilor de orice fel la adresa independenţei Serbiei. Două zile mai târziu, Sazonov a subliniat această chestiune în discuţiile sale cu baronul Friedrich Szápáry, ambasadorul austro-ungar. Szápáry a vorbit pe un ton deosebit de liniştitor — „blând ca un mieluşel”, a afirmat Sazonov — şi a spus că guvernul său nutrea sentimente de iubire de pace şi că nu îşi dorea ca relaţia cu Serbia să devină şi mai dificilă decât era deja.[1666] Aşa că, pentru moment, guvernul rus a decis să aştepte pentru a vedea ce urma să se întâmple.

Din păcate pentru Rusia, şi pentru întreaga lume, într-un moment în care Europa urma să se confrunte cu o furtună internaţională de amploare, conducerea Imperiul Ţarist era inadecvată. Sazonov însuşi, dar şi ţarul înclinau în favoarea păcii, dar ambii erau slabi şi uşor influenţabili; amândoi aveau un puternic simţ al onoarei şi demnităţii naţionale şi îşi aminteau plini de ranchiună cum ţara lor fusese nevoită să dea înapoi pe parcursul crizelor precedente din Balcani. Prim-ministrul Goremikin era o nulitate, iar personalităţile influente ale Consiliului Ministerial erau Aleksandr Krivoşein, ministrul agriculturii, un conservator dur când venea vorba de prestigiul internaţional al Rusiei, şi Suhomlinov, un nechibzuit care, din mândrie, insista ca forţele militare ale Rusiei să fie pregătite pentru orice eventualitate.[1667] Generalul Nicolae Ianuşekevici se afla la conducerea statului-major de numai cinci luni şi, în afară de susţinerea ţarului, deţinea puţine dintre calificativele necesare funcţiei lui. Ataşatul militar britanic a spus că numirea sa în funcţie „a generat o surprindere generală. Îţi lăsa mai degrabă impresia că ar fi fost curtean, nu soldat”.[1668] Printre ceilalţi conducători militari de rang înalt, Marele Duce Nicolae Nicolaevici avea atât experienţă, cât şi simţ practic, însă, pe măsură ce criza se intensifica, el avea să militeze pentru mobilizarea preventivă, chiar şi cu riscul declanşării războiului. Soţia sa, una dintre nenumăratele fiice ale regelui Muntenegrului care încheiase un mariaj convenabil, era o susţinătoare vehementă şi înverşunată a Serbiei. „O să izbucnească un război”, a exclamat ea către Paléologue pe 21 iulie, cu prilejul vizitei lui Poincaré. „Din Austria nu va mai rămâne nimic... Armatele noastre se vor întâlni la Berlin, iar Germania va fi distrusă.”[1669]

Un alt glas influent care milita pentru război era al ambasadorului francez la Sankt Petersburg. Paléologue detesta Germania şi era de mult convins că un conflict major era inevitabil. Inteligent, lipsit de scrupule, emotiv şi vanitos, Paléologue urcase treptat în ierarhia Ministerului francez de Externe, agăţându-se de bărbaţi influenţi, precum Delcassé sau Poincaré, pe care îi cunoscuse în perioada studenţiei. Paléologue aspira să devină atât scriitor, cât şi om de stat, şi susţinea că ar fi provenit dintr-o veche şi nobilă familie bizantină, dar nenumăraţii săi duşmani spuneau că părinţii săi — un azilant grec din România şi o muzicantă belgiană — proveneau din medii umile, chiar îndoielnice. În ianuarie 1914, când a fost numit ambasador la Sankt Petersburg, urmând să-l înlocuiască pe Delcassé,

premierul francez de la acea vreme, Gaston Doumergue, i-a spus că războiul putea izbucni oricând şi că siguranţa Franţei depindea de viteza cu care aliaţii ţării porneau la luptă. Paléologue, care se considera mai degrabă un actor independent decât un slujitor al ţării sale, a înţeles că datoria sa era să întărească Antanta şi, la izbucnirea războiului, să implice Rusia în conflict de partea Franţei.[1670] Pe 24 iulie, în momentul în care vestea cu privire la ultimatumul trimis Serbiei de către Austro-Ungaria a devenit cunoscută, pe când Poincaré şi Viviani se urcaseră deja la bordul vasului care urma să-i ducă înapoi în Franţa, Paléologue a luat prânzul cu ambasadorul britanic sir George Buchanan şi cu Sazonov. Ministrul rus de externe era înfuriat de măsura luată de Austro-Ungaria, pe care a descris-o ca fiind „imorală şi sfidătoare". Acesta spera, transmitea Buchanan către Londra, că Marea Britanie avea să-şi facă pe dată cunoscută solidaritatea faţă de Franţa şi Rusia. Paléologue era chiar şi mai vehement: „Felul în care vorbea ambasadorul francez îţi lăsa impresia că Franţa şi Rusia erau decise să opună o mare rezistenţă, chiar dacă noi refuzam să ne alăturăm. Însă declaraţiile făcute de ministrul rus de externe nu păreau să indice o asemenea fermitate în această chestiune."[1671] Pe parcursul următoarelor zile, Paléologue a reiterat faptul că Franţa avea să susţină Rusia, atât în faţa lui Sazonov, cât şi în faţa ambasadorului italian, care ar fi putut foarte bine să transmită Austro-Ungariei şi Germaniei vestea despre noua poziţionare a Franţei.[1672]

Se prea poate ca Paléologue să fi încălcat instrucţiunile primite, însă ambasadorul era apropiat de Poincaré, care le garantase la rândul lui ruşilor că francezii aveau să-i susţină în acea criză. Cu prilejul ultimei întâlniri cu ţarul, înainte de plecare, Poincaré i-a spus lui Nicolae că ţările lor trebuiau să colaboreze mai strâns în cazul în care Austro-Ungaria şi Germania atacau Serbia. „Cu cât se acutizează mai mult această situaţie, cu atât mai uniţi şi cu atât mai îndeaproape va trebui să colaborăm." Se pare că cei doi bărbaţi ar fi vorbit în detaliu şi despre cooperarea militară dintre Franţa şi Rusia.[1673] Bineînţeles că aceasta nu era prima dată când aveau loc astfel de convorbiri; timp de mai bine de un deceniu, armata rusă şi cea franceză elaboraseră strategii comune pentru un război împotriva Germaniei, iar legăturile dintre acestea, inclusiv reţelele directe de comunicare fără fir, se perfecţionaseră odată cu trecerea timpului.[1674] În iulie 1914, enervaţi pe Austro-Ungaria, ruşii aveau să se fi decis să pornească la război, însă francezii nu voiau să-i descumpănească. Într-adevăr, asemenea omologilor lor germani, nenumăraţi conducători francezi erau de părere că, dacă războiul izbucnea, acel moment era cel mai prielnic. În iunie 1914, într-un raport al statului-major, se consemna că România era acum un potenţial inamic al Austro-Ungariei şi că Rusia era o ameninţare şi mai mare la adresa Germaniei.[1675]

În dimineaţa zilei de 24 iulie, prima reacţie a lui Sazonov, în momentul în care a aflat despre ultimatum, a fost: „Acest lucru înseamnă izbucnirea unui război european." Ţarul, care asista la exerciţiile militare de vară organizate în satul Krasnoie Selo, situat la sud de Sankt Petersburg, nu a

spus decât atât: „Este neplăcut.” Iniţial, cel puţin ţarul crezuse în spusele lui Wilhelm, care îl asigurase că Germania nu ştia nimic despre ultimatum şi se liniştise în momentul în care kaiserul îi reamintise că Germania şi Rusia reuşiseră întotdeauna să ajungă la o înţelegere în crizele anterioare. În acea după-amiază, la Krasnoie Selo a avut loc o reuniune de urgenţă a Consiliului Ministerial. Cu toate că Sazonov încă nutrea speranţe că războiul putea fi evitat, considera că Rusia nu putea permite Austro-Ungariei să-i distrugă influenţa în Balcani prin zdrobirea Serbiei. În particular însă, conform unui comentariu pe care l-a făcut mai târziu şi care l-a surprins pe ambasadorul Austro-Ungariei, Sazonov detesta pretenţiile pe care Serbia i le înainta Rusiei şi felul în care îşi târa aliatul mai puternic în conflicte, însă, la acel moment, credea că nu exista alternativă şi trebuia să-şi ofere sprijinul. Prestigiul şi opinia publică din Rusia nu meritau mai puţin de atât.[1676] Într-un discurs care a fost deosebit de util în a-i convinge pe ceilalţi, Krivoşein a declarat că Rusia trebuia să adopte o atitudine fermă, chiar dacă risca să pornească la război. Colegul său, Piotr Bark, care de obicei milita pentru prudenţă, a fost de acord: „Când vine vorba despre onoarea şi demnitatea Rusiei şi a întregii ei existenţe ca mare putere, Ministerul de Finanţe trebuie să fie de acord cu majoritatea membrilor guvernului.” Consiliul a decis să colaboreze cu celelalte puteri, inclusiv cu Germania, pentru a încerca să convingă Austro-Ungaria să extindă termenul-limită specificat în ultimatum, pentru a acorda astfel timp suficient să se găsească o soluţie diplomatică. Cu toate acestea, Consiliul a amplificat presiunile prin autorizarea mobilizării flotelor de la Marea Baltică şi Marea Neagră şi mobilizarea parţială a armatei ruse în patru districte militare. Deşi această mobilizare reprezenta mai degrabă o ameninţare la adresa Austro-Ungariei decât a Germaniei, rămânea totuşi o măsură deosebit de riscantă, căci provoca Dubla Alianţă să reacţioneze. După cum s-a dovedit, măsura era şi imposibil de pus în practică, pentru că armata nu elaborase nicio strategie de mobilizare doar împotriva Austro-Ungariei. La sfârşitul reuniunii, Goremikin a rezumat în câteva cuvinte politica Rusiei: „Nu ne dorim un război, dar nici nu ne temem de unul.” În acea seară, Sazonov i-a comunicat ambasadorului german, vizibil supărat, că Rusia era deosebit de nemulţumită de ultimatum.[1677]

A doua zi, în timp ce termenul-limită al ultimatumului se apropia de final, poziţia ruşilor devenea din ce în ce mai dură. „Rusia”, i-a spus Sazonov lui Buchanan, care mai apoi a raportat, aşa cum se cuvenea, către Londra, „nu poate permite Austro-Ungariei să zdrobească Serbia şi să devină puterea cea mai influentă din Balcani şi, sigură pe sprijinul Franţei, să înfrunte toate riscurile presupuse de izbucnirea unui război.” Paléologue, prezent şi el la întâlnirea celor doi, a declarat că Franţa era pregătită să lupte de partea Rusiei şi a cerut să afle dacă Marea Britanie o să-şi susţină prietenii. Sazonov a adăugat că britanicii trebuiau să aleagă între a acorda un sprijin activ Rusiei şi a pierde prietenia acesteia.[1678] Consiliul Ministerial rus, care se reunise din nou în acea dimineaţă, aprobase deja alte măsuri marţiale. Toate fortăreţele urmau să fie pregătite de război, garnizoanele

militare de la frontiere înarmate, iar în districtele militare rămase aveau să se ia măsuri preliminare pentru mobilizare. Se pare că generalii ruşi de frunte ai vremii au considerat aceste măsuri un pas înspre mobilizarea generală şi război.[1679] Deşi timp de mai multe zile ruşii au continuat să nege că luau măsuri extraordinare — pe 26 iulie, Suhomlinov chiar i-a dat cuvântul său de onoare ataşatului militar german că nu se întâmpla nimic deosebit —, cei care traversau hotarele de vest ale Rusiei băgau de seamă că activităţile militare se intensificau pretutindeni.[1680]

În acea seară, un diplomat rus ieşit la pensie lua cina cu un prieten la conacul său situat la jumătatea distanţei dintre Peterhof şi Krasnoie Selo, când deodată au auzit un regiment mărşăluind în direcţia Sankt Petersburg. „Am luat-o cu toţii la fugă înspre poarta grădinii şi am rămas împietriţi privind siluetele uriaşe ale ofiţerilor care înaintau greoi, în tăcere, pe drumul prăfuit, la apus de soare. Nu o să uit niciodată sinistra senzaţie a dezastrului iminent pe care am avut-o la vederea acestei imagini.”[1681] Iar declanşarea sau evitarea acestei apocalipse depindea în fond de o singură persoană, la fel ca în Germania sau Austro-Ungaria. În pofida constituţiei din 1906, ţarul încă deţinea controlul asupra politicii externe şi a armatei. După cum i-a spus Jules Cambon, ambasadorul francez la Berlin, unui coleg, la scurt timp după ce Austro-Ungaria a transmis ultimatumul Serbiei: „Astăzi, soarta Franţei şi menţinerea păcii pe continent depind de o decizie externă, cea a ţarului. Ce va decide el şi de ce sfaturi va ţine cont?”[1682]

În timp ce guvernul rus păşea în direcţia războiului, începând cu 24 iulie Poincaré şi Viviani s-au aflat, exact aşa cum intenţionase guvernul austro-ungar, pe mare, reuşind să comunice doar sporadic cu Parisul şi ambasadele franceze din străinătate. În momentul în care veştile despre ultimatum au ajuns la bordul navei France, pe când aceasta naviga spre Stockholm, Viviani a trimis în grabă o telegramă diplomatică, scrisă probabil de Poincaré, către Sankt Petersburg, cerând ca aceasta să fie înaintată Parisului şi Londrei. În telegramă se recomanda ca Serbia să accepte toate condiţiile ultimatumului compatibile cu independenţa şi onoarea sa naţională. De asemenea, sugera ca Antanta să internaţionalizeze această chestiune prin solicitarea demarării unei anchete internaţionale, care să investigheze complicitatea Serbiei, în loc să se permită Austro-Ungariei să facă o anchetă proprie.[1683] Pe parcursul următoarelor zile, francezii, italienii şi mai ales britanicii aveau să cocheteze cu speranţa că, într-un fel, muribundul Concert European o să renască şi o să pună capăt unei alte crize europene.

Poincaré şi Viviani au discutat şi despre anularea vizitelor planificate în ţările scandinave, luând în calcul întoarcerea imediată în Franţa, însă au decis că această alegere ar fi fost o insultă la adresa gazdelor lor şi că ar fi provocat panică inutilă acasă. Aşa că şi-au continuat călătoria pe Marea Baltică, devenind din ce în ce mai îngrijoraţi pe măsură ce veştile primite cu privire la Balcani se înrăutăţeau. Cum la acel moment germanii bruiau toate transmisiile radio între nava France şi Paris (precum şi pe cele dintre

Franţa şi Rusia), trimiterea şi recepţionarea de mesaje erau dificile. Colegii lor de la Paris au decis să ia iniţiativa şi să adopte unele măsuri preventive. Ofiţerii statului-major au fost rechemaţi din permisie şi au fost trimise regimente să apere căi ferate şi alte obiective strategice. Generalul Joffre, şeful de stat-major, a susţinut mai târziu că nu se iluziona şi că era conştient de gravitatea situaţiei: „Ne îndreptam direct spre război, iar Rusia avea să fie târâtă în conflict în acelaşi timp cu noi.” Joffre şi ministrul de război l-au asigurat pe ataşatul militar rus de la Paris că Franţa era pregătită să-şi respecte angajamentele de alianţă. Până la sfârşitul lunii, Franţa ajunsese să se pregătească foarte bine pentru război, iar în oraşe, în vitrinele magazinelor cu articole de îmbrăcăminte pentru bărbaţi puteai vedea bocanci grei şi şosete groase.[1684]

În timp ce guvernul francez a avut o atitudine în mare parte pasivă, în intervalul de timp dintre înaintarea ultimatumului austro-ungar către Serbia şi declaraţia de război a Vienei din 28 iulie, Marea Britanie şi-a direcţionat în cele din urmă atenţia spre continent, lăsând la o parte chestiunea irlandeză, şi a început să ia măsuri. Grey fusese încet — mult prea încet — pentru a înţelege pericolul care plana peste Balcani şi nu dorise sub nicio formă să recunoască faptul că Marea Britanie ar fi fost în vreun fel constrânsă, prin apartenenţa ei la Antanta. Pe data de 9 iulie, ambasadorul german, prinţul Karl von Lichnowsky, l-a găsit într-o dispoziţie optimistă, chiar fericit, fiind convins să situaţia putea fi soluţionată. Bineînţeles că Marea Britanie, a insistat Grey, urma să aibă, ca de obicei, mână liberă, însă, a adăugat el, era foarte apropiată de Franţa şi Rusia. A recunoscut totuşi că avuseseră loc nişte „conversaţii” cu francezii pe teme militare, însă a lăsat impresia că acestea nu contau prea mult. Cu prilejul unei reuniuni desfăşurate o săptămână mai târziu, l-a avertizat pe Lichnowsky că, în cazul în care opinia publică rusă se agita în privinţa Serbiei, Marea Britanie avea „să ia în râs sensibilitatea ruşilor”.[1685] A ales să nu-i explice germanului cât de îngrijoraţi erau el şi întregul Minister de Externe cu privire la relaţiile cu Rusia. Apăruse un nou motiv de tensiune legat de controlul asupra petrolului din Mesopotamia (acum parte din Irak); lupta pentru influenţă în Persia nu se sfârşise; iar guvernul din India se arăta îngrijorat de intrigile ruşilor în Afganistan. Nicolson şi colegii săi din Ministerul de Externe se îndoiau de posibilitatea reînnoirii Convenţiei Anglo-Ruse din 1907, care urma să expire în 1915. „Mă macină aceeaşi temere care vă macină şi pe dumneavoastră”, i-a scris Nicolson lui Buchanan, aflat la Sankt Petersburg, în acea primăvară, „ca nu cumva Rusia să se sature de noi şi să încheie o înţelegere cu Germania.”[1686] În iulie 1914, când criza se intensifica, Grey şi oficialii săi nu s-au arătat prea fermi în a face presiuni mari asupra Rusiei, să o determine să dea înapoi în confruntarea ei cu Austro-Ungaria, temându-se că ar fi putut împinge Rusia în braţele Germaniei. (Bineînţeles că Germania nutrea o temere asemănătoare: trebuia să susţină Austro-Ungaria, pentru a nu-şi pierde singurul aliat important.) Pe 28 iulie, în ziua în care Austro-Ungaria a declarat război Serbiei, Nicolson i-a scris în particular lui Buchanan: „Am prevăzut la fel de bine ca tine că Rusia ar putea considera această criză un

test al prieteniei noastre şi că, dacă am dezamăgi-o, orice speranţă cu privire la încheierea unei înţelegeri permanente şi prietenoase s-ar nărui.”[1687]

Pe măsură ce criza se înrăutăţea, Grey spera ca Marea Britanie să poată evita luarea unor decizii grele. Dacă puterile acţionau încă o dată sub forma Concertului European, atunci, într-un fel sau altul, se putea ajunge la o soluţie, fie prin organizarea unei conferinţe a ambasadorilor la Londra, asemenea celei organizate cu succes în timpul ambelor războaie balcanice, fie prin exercitarea de presiuni asupra puterilor implicate direct în conflict, pentru ca acestea să negocieze. Poate, a sugerat el, Rusia punea presiune asupra Serbiei, iar Germania asupra Austro-Ungariei. În momentul în care a devenit evident faptul că Rusia lua partea Serbiei, Grey s-a agăţat de posibilitatea ca Franţa, Marea Britanie, Germania şi Italia să convingă Rusia şi Austro-Ungaria să discute direct una cu cealaltă. După ce Europa a trecut de momentul de cotitură din 28 iulie, când Austro-Ungaria a declarat război Serbiei, Grey a vehiculat ideea că forţele austro-ungare s-ar fi putut opri la Belgrad ca să acorde timp pentru negocieri. (Wilhelm, care şi-a dorit să fugă din calea războiul, în momentul în care a ajuns să se confrunte cu realitatea acestuia a înaintat o propunere similară, în aceeaşi perioadă.) Însă, în timp ce Grey înainta propunere după propunere, le spunea de asemenea francezilor şi colegilor săi că, în pofida tuturor convorbirilor pe teme militare şi maritime care se desfăşuraseră pe parcursul anilor, Marea Britanie nu era legată de Franţa prin nicio obligaţie sau tratat secret şi că avea să-şi exercite propria voinţă. Nu a fost sincer cu niciunul dintre colegii săi şi nici cu opinia publică britanică, şi poate nici faţă de el însuşi, căci nu a recunoscut niciodată în ce măsură se angajaseră guvernul şi armata să susţină Franţa. Pe de altă parte, aşa cum făcuse în repetate rânduri mai înainte, a avertizat Germania că Marea Britanie nu o să stea deoparte, să asiste la înfrângerea Franţei, şi că o să privească dezaprobator orice încălcare a neutralităţii Belgiei.

Pe 23 iulie, Mensdorff, ambasadorul austro-ungar la Londra, i-a oferit lui Grey clarificări cu privire la condiţiile ultimatumului care urma să-i fie înaintat Serbiei. Se pare că Grey a fost şocat. În acea noapte, el şi Haldane, ministrul de război, au cinat cu industriaşul german Albert Ballin, care fusese trimis la Londra de guvernul german într-o misiune neoficială de a tatona terenul cu privire la posibilele reacţii ale britanicilor în cazul izbucnirii unui conflict pe continent. Aşa cum s-a întâmplat cu multe alte evenimente ce au avut loc în acele ultime zile frenetice, versiunile participanţilor la reuniune au fost foarte diferite: Haldane şi-a amintit că el şi cu Grey l-au avertizat pe Ballin că, în cazul în care Germania ataca Franţa, nu se mai putea baza pe neutralitatea Angliei; Ballin însă a transmis Berlinului un alt mesaj: după părerea lui, Marea Britanie era în primul rând interesată de echilibrul puterii pe continent, aşa că, atât timp cât Germania se angaja să nu anexeze Franţa în urma oricărui război

(poate dacă s-ar fi mulţumit doar cu ocuparea câtorva colonii franceze), Marea Britanie nu avea să intervină.[1688]

A doua zi, Grey a citit ultimatumul. „Mi s-a părut”, i-a spus el lui Mensdorff, „cel mai uimitor document trimis de un Stat unui alt Stat independent, pe care l-am văzut vreodată.” Urmând instrucţiunile primite de la Berchtold, Mensdorff a încercat, într-un mod total neconvingător, să submineze importanţa documentului; nu era atât de mult un ultimatum, cât un demers politic cu o limită de timp şi, deşi Austro-Ungaria intenţiona să recurgă la pregătiri militare după expirarea termenului, acestea nu erau echivalente cu o acţiune militară.[1689] Cu prilejul unei reuniuni a cabinetului organizate mai târziu în aceeaşi zi, la Palatul Buckingham, pentru a discuta eşecul conferinţei privind chestiunea irlandeză, Grey a adus pentru prima dată în discuţie criza din Balcani, declarându-se convins că, în cazul în care Rusia ataca Austro-Ungaria, Germania avea să sară în apărarea aliatei sale. Deşi cea mai mare parte a colegilor săi se opuneau cu înverşunare implicării Marii Britanii într-un război, părerea acestora avea să se schimbe radical pe parcursul următoarei săptămâni, în mare parte ca urmare a acţiunilor întreprinse de Germania. Grey a declarat sumbru că ultimatumul aducea lumea mai aproape de Armaghedon decât orice altă acţiune întreprinsă de la izbucnirea celor două Războaie Balcanice până în acel moment. Soluţia lui era mult mai puţin dramatică: avea să propună ca Germania, Franţa, Italia şi Marea Britanie să-şi unească forţele pentru a îndemna Austro-Ungaria şi Rusia să nu întreprindă nicio acţiune. În aceeaşi zi însă, Marea Britanie şi-a început la rândul ei pregătirile de război. În săptămâna precedentă, întreaga flotă din apele teritoriale ale Insulelor Britanice demarase exerciţiile militare de vară, iar guvernul i-a ordonat să rămână mobilizată. Asemenea măsurilor pregătitoare luate de ruşi şi francezi, şi celor gata să fie demarate în Germania, se prea poate că aceste manevre să fi avut o intenţie pur defensivă, însă, văzute din afară, nu au părut a fi deloc aşa, astfel încât în joc a apărut un alt factor care urma să intensifice nivelul şi aşa ridicat al tensiunii în Europa.

În seara zilei de 24 iulie, Grey l-a convocat pe Lichnowsky şi i-a cerut să transmită guvernului său că Marea Britanie urma să se arate dispusă să înainteze Austro-Ungariei o cerere, împreună cu Germania, prin care să propună prelungirea termenului-limită acordat Serbiei. Celelalte puteri ar fi avut mai apoi timp să destindă relaţia atât de tensionată dintre Austro-Ungaria şi Rusia. „Inutil”, a notat kaiserul pe raportul lui Lichnowsky pe care l-a citit a doua zi. „Nu mă voi alătura acestei idei decât în cazul în care Austria îmi cere în mod expres să fac asta, ceea ce este puţin probabil. În chestiuni de o importanţă vitală şi în cele care ţin de onoare, statele nu se consultă unele cu celelalte.”[1690]

Sâmbătă, 25 iulie, Grey s-a întâlnit din nou cu Lichnowsky pentru a discuta despre întreaga situaţie. Ambasadorului german îi era din ce în ce mai greu să apere poziţia adoptată de propriul guvern. Fiind un mare admirator al Marii Britanii şi al instituţiilor engleze, milita de mult timp pentru o mai bună înţelegere între Londra şi Berlin. În 1912, deşi ieşise la

pensie, Lichnowsky fusese rechemat de kaiser să îndeplinească această funcţie, iar acesta îl trimisese la Londra, spunându-i să fie „băiat simpatic”. Bethmann şi membrii Ministerului de Externe nu fuseseră de acord cu această numire în funcţie, pentru că li se părea că Lichnowsky nu avea suficientă experienţă şi că era prea naiv când venea vorba de britanici.[1691] De fapt, pe parcursul crizei, Lichnowsky a oferit sfaturi deosebit de bune: spunând, de exemplu, că Germania înainta pe un drum periculos încurajând Austro-Ungaria şi că, în cazul izbucnirii unui război general, Marea Britanie avea să intervină. Superiorii săi, le-a spus el, sperau că orice conflict care ar fi izbucnit putea fi limitat numai la zona Balcanilor.[1692] (Şi, aşa cum i-a spus Nicolson caustic lui Buchanan: „Cred că toată vorbăria asta despre limitarea geografică a războiului se referă la faptul că puterile europene trebuie să dea undă verde, în timp ce Austria sufocă în tăcere Serbia.”[1693])

În acea după-amiază, în timp ce telegramele urgente continuau să străbată Europa dintr-un capăt în altul, Grey a ales, aşa cum făcea întotdeauna, să-şi petreacă sfârşitul de săptămână în refugiul său de la ţară, de lângă Winchester.[1694] Deşi putea primi telegrame acolo, decizia lui pare bizară în contextul în care situaţia evolua cu rapiditate. Când s-a întors la Londra, pe 27 iulie, într-o zi de luni, a aflat că germanii respinseseră pe neaşteptate propunerea de mediere a crizei de către cele patru puteri, pe motiv că, după cum susţinea Jagow, acest lucru ar fi fost echivalent cu instituirea unei curţi internaţionale de arbitraj; or, aşa ceva nu se putea întâmpla decât dacă Rusia şi Austro-Ungaria, cele două tabere direct implicate în această chestiune, cereau formarea unui asemenea organism.[1695] În acest moment, Marea Britanie se confrunta cu insistenţe din ce în ce mai puternice din partea Franţei şi Rusiei, care îi cereau să clarifice dacă urma sau nu să le ofere susţinere. Buchanan, care se întâlnise duminică cu Sazonov pentru a-i cere să colaboreze cu Austro-Ungaria ca să ajungă la o soluţie şi să amâne mobilizarea Rusiei susţinând cauza păcii, transmitea luni către Londra că poziţia ruşilor se înăsprise: „Ministrul de Externe mi-a răspuns că nu crede că o să reuşim să câştigăm Germania de partea cauzei păcii, decât în cazul în care ne facem publică solidaritatea faţă de Franţa şi Rusia.”[1696] La Paris, Izvolski i-a spus unui diplomat britanic, cu prilejul unui dineu, că războiul avea să izbucnească în mod sigur şi că Marea Britanie era vinovată de acest lucru. Dacă britanicii ar fi afirmat clar de la începutul crizei că o să lupte alături de ruşi şi de francezi, Austro-Ungaria şi Germania ar fi ezitat. Nu mai era ca în timpul crizei bosniace, a adăugat el, făcând o prevestire de rău augur, când o Rusie slăbită era nevoită să dea înapoi. De această dată, Rusia putea lupta.[1697] Marţi, 28 iulie, Paul Cambon, sosit în grabă de la Paris unde consiliase guvernul în absenţa lui Poincaré şi Viviani, l-a avertizat pe Grey că „dacă se presupunea că Marea Britanie nu avea să se implice într-un război general, şansa de a menţine pacea avea să fie puternic periclitată”.[1698] Cambon, care îşi dedicase timpul petrecut la Londra transformării Antantei Cordiale într-o alianţă mai strânsă decât o simplă prietenie călduroasă, se temuse încă de la începutul crizei de faptul că

Grey avea „să ezite şi să se foiască” şi că Germania ar fi fost astfel încurajată să meargă înainte. „În final, Anglia ni se va alătura cu siguranţă”, i-a spus el totuşi unui coleg de-al său de la Paris, „însă va fi prea târziu.”[1699] Pe parcursul următoarei săptămâni, Cambon avea să treacă prin chinuri agonice, încercând să obţină un angajament ferm de la Grey.

Pe întreg continentul, circulau rapoarte care consemnau activităţi neobişnuite. La sfârşitul de săptămână din 25–26 iulie, spionii germani raportau că între Turnul Eiffel de la Paris şi o bază militară rusească din vestul Rusiei comunicaţiile radio se intensificau. Se spunea despre garnizoanele ruse de la frontieră că erau în alertă şi că se transportau materiale feroviare rulante către oraşele ruseşti situate în apropierea frontierei cu Prusia Răsăriteană.[1700] Pe 26 iulie, Wilhelm — pe care guvernul său sperase să-l reţină în siguranţă, undeva, departe, în Marea Nordului — a ordonat pe neaşteptate flotei germane să-i escorteze iahtul înapoi în Germania. Se pare că se temea că ruşii ar fi putut să-l torpileze printr-un atac-surpriză. De asemenea, avea impresia că Bethmann nu înţelegea prea bine chestiunile militare.[1701] A doua zi, Poincaré şi Viviani şi-au anulat brusc vizita la Copenhaga şi au pornit înspre Franţa. Un val de sentimente naţionaliste a început să perturbe calmul verii. La Sankt Petersburg, grupuri de oameni, mici la început, dar care au devenit din ce în ce mai mari pe parcursul acelei săptămâni, au ieşit în stradă ţinând în mâini portrete ale ţarului Nicolae şi fluturând steagul naţional în timp ce cântau: „Doamne, salvează-ţi poporul”.[1702] În momentul în care Nicolae a intrat într-un teatru din Krasnoie Selo, publicul s-a ridicat în picioare şi l-a aplaudat, iar ofiţerii de armată din sală au început să cânte. Mulţimi de oameni au demonstrat la Paris în faţa Ambasadei Austro-Ungariei, iar la Viena „predomină un entuziasm nebunesc”, transmitea ambasadorul britanic, căci localnicii încercau să demonstreze în faţa Ambasadei Rusiei, iar ofiţerii în uniformă erau aclamaţi zgomotos. La Berlin, în momentul în care răspunsul Serbiei la ultimatumul austriac a devenit cunoscut, mulţimi de oameni au ieşit în stradă cântând cântece patriotice şi imnul naţional austriac. Studenţi au traversat bulevardul Unter den Linden în lung şi în lat, cântând şi scandând sloganuri patriotice.[1703]

În Italia însă, pe străzi era linişte, iar ambasadorul britanic consemna că cetăţenii condamnau atât rolul deţinut de Serbia în asasinat, cât şi reacţia Austro-Ungariei, pe care o considerau a fi pripită. Cetăţenii italieni aşteptau, consemna el, „adoptând o atitudine de expectativă, oarecum neliniştiţi”. După părerea lui, guvernul căuta un motiv plauzibil pentru a se sustrage de la obligaţiile impuse de apartenenţa lui la Tripla Alianţă.[1704] Dilema guvernului italian era că nu îşi dorea să vadă Serbia zdrobită de Austro-Ungaria, iar aceasta din urmă să devină astfel puterea supremă în Balcani, dar, pe de altă parte, nu voia să-şi supere partenerii de alianţă, în special pe Germania. (Italienii, asemenea multor europeni, aveau foarte mult respect, poate chiar exagerat, pentru puterea militară germană.) Un război european în toată puterea cuvântului atrăgea după sine şi o altă

problemă: dacă Germania şi Austro-Ungaria câştigau, Italia ar fi rămas, mai mult ca niciodată, la mila acestora şi ar fi devenit un fel de stat vasal. Intrarea în război de partea Dublei Alianţe nu ar fi fost privită cu ochi buni pe plan intern, căci opinia publică încă avea tendinţa de a privi Austro-Ungaria ca pe un duşman tradiţional, care îi hărţuise şi oprimase pe italieni, la fel cum făcea acum şi cu sârbii. Un ultim lucru de luat în calcul era propria slăbiciune a Italiei. Flota ei avea să fie decimată dacă trebuia să lupte împotriva britanicilor sau francezilor, iar armata sa avea mare nevoie de o perioadă de respiro după războiul purtat cu Imperiul Otoman în Libia. Într-adevăr, forţele italiene încă luptau împotriva unei rezistenţe puternice în noile teritorii dobândite în Nordul Africii.[1705]

San Giuliani, ministrul de externe al Italiei, un om înţelept şi experimentat, îşi petrecea luna iulie la Fiuggi Fonte, o zonă deluroasă aflată la sud de Roma, încercând zadarnic să scape de guta care îl afecta tot mai mult. (Apa râului din regiune era faimoasă şi pentru vindecarea pietrei la rinichi; chiar şi Michelangelo spusese la un moment dat că aici „se vindecase de singurul tip de piatră pe care nu îl putusem iubi”.) Ambasadorul german în Italia l-a vizitat aici pe data de 24 iulie pentru a-i transmite detaliile ultimatumului. În pofida insistenţelor Germaniei şi Austro-Ungariei, San Giuliano a afirmat atunci, şi în săptămânile următoare, că Italia nu era obligată să intre în niciun război care nu era, în mod evident, defensiv, dar că s-ar fi putut decide să se alăture în anumite condiţii — în special, în schimbul teritoriilor locuite de vorbitorii de italiană din Austro-Ungaria. Iar dacă Austro-Ungaria cucerea teritorii în Balcani, şi Italia trebuia să primească unele compensaţii. Pe 2 august, guvernul austro-ungar, care îi numea în mod obraznic pe italieni „iepuri pe care nu te poţi baza”, a cedat fără prea mare tragere de inimă în faţa presiunilor Germaniei şi a făcut o ofertă ambiguă de compensaţie teritorială, care însă nu includea niciun teritoriu din componenţa Austro-Ungariei şi care avea să fie acordată numai în cazul în care Italia intra în război. A doua zi, Italia a declarat că o să rămână neutră.[1706]

În Marea Britanie, pe parcursul ultimei săptămâni a lunii iulie, opinia publică era profund dezbinată, iar puternica aripă radicalistă a Partidului Liberal şi Partidul Laburist se opuneau războiului. În după-amiaza zilei de luni, 27 iulie, la o reuniune a cabinetului, guvernul s-a arătat împărţit. Grey a vorbit evaziv şi nu a propus un plan clar de acţiune. Pe de altă parte, a spus el, dacă Marea Britanie nu se alătura Rusiei şi Franţei,

desigur că acestea îşi vor pierde pentru totdeauna încrederea în noi, iar Germania va ataca mai mult ca sigur Franţa, în timp ce Rusia se va mobiliza. Pe de altă parte, dacă am declara că suntem pregătiţi să ne aruncăm în joc alături de Antanta, Rusia ar ataca pe dată Austria. Prin urmare, influenţa noastră în folosul păcii depinde de aparenta noastră indecizie. Italia, necinstită ca de obicei, îşi abandonează obligaţiile faţă de Tripla Alianţă pe motiv că Austria nu a consultat-o înainte de a trimite ultimatumul.[1707]

După reuniune, Lloyd George, influentul ministru de finanţe, care încă se afla în tabăra celor care îşi doreau pacea, i-a spus unui prieten: „Încă de la bun început, nici că putea fi vorba ca noi să ne implicăm în vreun război. Nu cunoştea niciun ministru care să fie în favoarea acestui lucru.”[1708]

De cealaltă parte a Canalului Mânecii, unii dintre conducătorii care se arătaseră iniţial deosebit de belicoşi aveau acum îndoieli. Întors la Berlin pe 27 iulie, kaiserul era de părere că răspunsul dat de sârbi ultimatumului era acceptabil. Falkenhayn, ministrul de război, scria în jurnalul său: „Ţine discursuri confuze. Singurul lucru care reiese clar este că nu îşi mai doreşte un război, chiar dacă acest lucru înseamnă să dezamăgească Austria. Subliniez că nu mai deţine controlul situaţiei.”[1709] Ţarul i-a trimis lui Sazonov o notă prin care îi sugera ca Rusia să-şi unească forţele cu Franţa şi Marea Britanie, şi poate şi cu Germania şi Italia, într-o încercare de a menţine pacea şi de a convinge Serbia să supună acest conflict judecăţii Curţii Permanente de Arbitraj de la Haga: „Poate că mai este timp, astfel încât să nu aibă loc evenimente fatale.”[1710] Sazonov s-a oferit să poarte convorbiri directe cu Austro-Ungaria şi, de la Berlin, Bethmann a sfătuit Viena să accepte, însă mai degrabă pentru a avea ocazia de a demonstra opiniei publice din ţările Dublei Alianţe că Rusia era vinovată decât pentru a ajunge la o soluţie paşnică.

Deşi kaiserul şi poate şi Bethmann continuau să se agaţe de speranţe în timp ce înotau împotriva curentului, lovindu-se de valurile puternice care veneau acum din partea opusă, ideea dominantă printre membrii conducerii germane era că războiul era inevitabil. De asemenea, liderii încercau să se convingă singuri că Germania era tabăra nevinovată. Într-un sumbru memorandum redactat pe 28 iulie, Moltke a scris că Rusia urma să se mobilizeze în momentul în care Austro-Ungaria ataca Serbia şi că de-abia apoi avea să se mobilizeze şi Germania şi să vină în ajutorul aliatei sale. Rusia ar fi răspuns printr-un atac asupra Germaniei, iar Franţa urma să pornească la război. „Astfel, alianţa franco-rusă, atât de des dată de exemplu ca fiind un acord pur defensiv, creată doar pentru a face faţă planurilor agresive ale Germaniei, va deveni activă, şi astfel se va da startul măcelului reciproc între naţiunile civilizate ale Europei.”[1711] Convorbirile dintre Rusia şi Austro-Ungaria au început, aşa cum se stabilise, la 27 iulie, dar au fost întrerupte a doua zi, când, la insistenţele Germaniei de a acţiona rapid, Austro-Ungaria a declarat război Serbiei.[1712]

Declaraţia de război făcută de Austro-Ungaria Serbiei ar fi fost amuzantă dacă nu ar fi avut consecinţe atât de tragice. Din moment ce închisese ambasada austriacă din Belgrad într-un mod melodramatic, Berchtold a descoperit că nu avea cum să comunice noutăţile Serbiei. Germania a refuzat să fie mesagerul, pentru că încă încerca să lase impresia că nu cunoştea intenţiile Austro-Ungariei, aşa că Berchtold a ales să-i trimită lui Pašić o telegramă necodată, aceasta fiind prima dată în care s-a declarat război pe această cale. Premierul sârb, bănuind că la Viena existau persoane care încercau să păcălească Serbia să atace prima, a refuzat să dea crezare telegramei până când nu a primit confirmarea de la

ambasadele Serbiei din Sankt Petersburg, Londra şi Paris.[1713] La Budapesta, Tisza a ţinut un discurs plin de patos în faţa parlamentului maghiar susţinând declaraţia de război, iar liderul opoziţiei a strigat: „În sfârşit!”[1714] Când a auzit vestea, Suhomlinov se afla la un dineu la Sankt Petersburg şi i-a spus celui care stătea lângă el la masă: „De această dată vom porni la luptă.”[1715] În noaptea de 28 iulie, soldaţii austrieci staţionaţi pe malul de nord al râului Sava au deschis focul asupra Belgradului. Europei îi mai rămăsese o săptămână de pace.

(s) ▬▬▬▬▬

[1638] MacKenzie and MacKenzie, The Diary of Beatrice Webb, vol. III, 203–5.

[1639] Kessler, Journey to the Abyss, 631–40.

[1640] Mombauer, „A Reluctant Military Leader?”, 422.

[1641] Lieven, Nicholas II, 198.

[1642] Bestuzhev, „Russian Foreign Policy February–June 1914”, 100–101.

[1643] Lieven, Russia and the Origins, 49.

[1644] Rogger, „Russia in 1914”, 98–9.

[1645] Shukman, Rasputin, 58.

[1646] Bridge, „The British Declaration of War”, 403–4.

[1647] Brock şi Brock, H. H. Asquith, 93, 122–3.

[1648] Rose, King George V, 157–8.

[1649] Hazlehurst, Politicians at War, 31.

[1650] Messimy, Mes Souvenirs, 126–7.

[1651] Cronin, Paris on the Eve, 427–9.

[1652] Afflerbach, „The Topos of Improbable War”, 179.

[1653] Doughty, „France”, 149.

[1654] Schmidt, Frankreichs Aussenpolitik, 271–2, 278–83.

[1655] Ibid., 265–8.

[1656] Goldberg, Life of Jean Jaurès, 460.

[1657] Poincaré, Au Service de la France, 224–6, 230.

[1658] Krumeich, Armaments and Politics, 217; Schmidt, Frankreichs Aussenpolitik, 283.

[1659] Figes, A People's Tragedy, 232; Ignat'ev, 50 Let v Stroyu, 423.

[1660] Poincaré, Au Service de la France, 259, 269–70; Krumeich, Armaments and Politics, 291n153.

[1661] Poincaré, Au Service de la France, 246–7.

[1662] BD, vol. IX, 101, pp. 80–82.

[1663] Ibid., 253–5; Williamson, Austria-Hungary, 203.

[1664] Schmidt, Frankreichs Aussenpolitik, 78.

[1665] Hoetzsch, Die internationalen Beziehungen, vol. IV, 128.

[1666] Bridge, How the War Began, 27.

[1667] Lieven, Nicholas II, 201; Lieven, Russia and the Origins, 108–9.

[1668] Turner, „The Russian Mobilization", 74.

[1669] Ibid., 78.

[1670] Hayne, French Foreign Office, 116–21; Schmidt, Frankreichs Aussenpolitik, 227–8; Cairns, „International Politics", 285.

[1671] BD, vol. IX, 101, pp. 80–2.

[1672] Turner, „The Russian Mobilization", 81, 83.

[1673] Schmidt, Frankreichs Aussenpolitik, 89–91.

[1674] Doughty, „France", 146–7.

[1675] Schmidt, Frankreichs Aussenpolitik, 202–4.

[1676] Bittner şi Ubersberger, Österreich-Ungarns Aussenpolitik, 805.

[1677] Bark, „Iul'skie Dni 1914 Goda", 32–4; Bridge, How the War Began, 30–32; Ignat'ev, Vneshniaia Politika Rossii, 1907–1914, 213–14.

[1678] BD, vol. IX, 125, pp. 93–4.

[1679] Turner, „The Russian Mobilization", 76–7.

[1680] Ibid., 77, 80.

[1681] Rosen, Forty Years of Diplomacy, 163.

[1682] Stengers, „Belgium”, 158.

[1683] Schmidt, Frankreichs Aussenpolitik, 335–42; Poincaré, Au Service de la France, 288; Krumeich, Armaments and Politics, 219–20.

[1684] Turner, „The Russian Mobilization”, 82–3; Poincaré, Au Service de la France, 302; Doughty, „French Strategy in 1914”, 443.

[1685] Lichnowsky şi Delmer, Heading for the Abyss, 375.

[1686] Nicolson, Portrait of a Diplomatist, 295.

[1687] Ibid., 301.

[1688] Bridge, „The British Declaration of War”, 407; Haldane, An Autobiography, 288–9; Cecil, Albert Ballin, 205–9.

[1689] Bridge, „The British Declaration of War”, 408; Wilson, The Policy of the Entente, 135–6; BD, vol. XI, 91, pp.73–4; 104, pp. 83–4.

[1690] Geiss, July 1914, 183–4.

[1691] Bülow, Memoirs of Prince Von Bulow, vol. III, 122–3.

[1692] Lichnowsky şi Delmer, Heading for the Abyss, 368–469.

[1693] Nicolson, Portrait of a Diplomatist, 301.

[1694] Hobhouse, Inside Asquith’s Cabinet, 176–7; Robbins, Sir Edward Grey, 289–90.

[1695] BD, vol. IX, 185, p. 128.

[1696] BD, vol. IX, 170, pp. 120–1.

[1697] BD, vol. IX, 216, p. 148.

[1698] Eubank, Paul Cambon, 171.

[1699] Ibid., 169.

[1700] Trumpener, „War Premeditated?”, 66–7; Bittner şi Ubersberger, Österreich-Ungarns Aussenpolitik, 739, 741.

[1701] Cecil, Wilhelm II, 202–3.

[1702] Bridge, Russia, 52.

[1703] BD, vol. IX, 135, p. 99; 147, p. 103; The Times, 27 iulie 1914; Bark, „Iul’skie Dni 1914 Goda”, 26; Bittner şi Ubersberger, Österreich-Ungarns Aussenpolitik, 759; Verhey, Spirit of 1914, 28–31.

[1704] BD, vol. XI, 162, p. 116; 245, pp. 160–61.

[1705] Renzi, „Italy’s Neutrality”, 1419–20.

[1706] Ibid., 1421–2.

[1707] Hobhouse, Inside Asquith’s Cabinet, 177.

[1708] Williamson, Politics of Grand Strategy, 345.

[1709] Afflerbach, „Wilhelm II as Supreme Warlord”, 432.

[1710] Ignat’ev, Vneshniaia politika Rossii, 1907–1914, 218–19.

[1711] Geiss, July 1914, 283.

[1712] Jarausch, The Enigmatic Chancellor, 171.

[1713] Albertini, The Origins of the War, vol. II, 460–61.

[1714] Vermes, István Tisza, 234.

[1715] Rosen, Forty Years of Diplomacy, 163.

Stingerea luminilor: Ultima săptămână de pace a Europei

Declaraţia de război a Austro-Ungariei împotriva Serbiei din data de 28 iulie a transformat marşul din ce în ce mai hotărât al Europei către război într-un salt gigantic peste prăpastie. Rusia, care nu făcuse un secret din sprijinul ei pentru Serbia, avea probabil să ameninţe, în replică, Austro-Ungaria. Dacă se întâmpla acest lucru, atunci Germania ar fi putut foarte bine să vină în sprijinul aliatei sale şi astfel s-ar fi găsit pe poziţie de război cu Rusia. Apoi, datorită sistemelor de alianţă, Franţa ar fi fost nevoită să intre în conflict de partea Rusiei. În orice caz, deşi planurile de război ale germanilor erau secrete, francezii deja înţeleseseră că Germania nu intenţiona să poarte un război doar împotriva Rusiei şi că avea să atace, de asemenea, şi în vest. Rămânea de văzut ce urmau să facă Italia şi Marea Britanie, dar şi puterile mai mici, precum România şi Bulgaria, deşi toate aveau deja prietenii şi legături cu toate potenţialele state beligerante.

Scriitorul austriac Stefan Zweig se afla în vacanţă lângă portul belgian Oostende şi, după cum îşi amintea, atmosfera era aici la fel de lipsită de griji ca în oricare altă vară. „Turiştii se bucurau de vacanţa lor, stăteau întinşi pe plajă sub corturi în culori aprinse sau se scăldau în mare, copiii ridicau zmeie, tinerii dansau în faţa cafenelelor de pe promenada aşezată pe zidurile portului. Oameni din toate naţiunile posibile se adunaseră aici, fericiţi, împreună.” Din când în când, atmosfera devenea mohorâtă în momentul în care vânzătorii de ziare strigau în gura mare titlurile alarmante ale articolelor care vorbeau despre ameninţarea mobilizării îndepărtate de la est sau când turiştii băgau de seamă că în zonă soseau mai mulţi soldaţi belgieni, însă spiritul de vacanţă revenea imediat.

Dar pe parcursul nopţii norii ce se adunau deasupra Europei nu au mai putut fi ignoraţi. „Dintr-odată”, îşi amintea Zweig „un vânt puternic, un vânt al fricii a început să bată pe plajă, măturând-o de la un capăt la altul.” Şi-a făcut bagajele în grabă şi s-a urcat în trenul de Viena. Până când a ajuns în capitala austriacă, Marele Război începuse deja. Asemenea multor altor mii şi mii de europeni, şi lui Zweig îi venea greu să creadă că pacea europeană se sfârşise atât de brusc şi iremediabil.[1716]

20. Conform strategiei Germaniei, cunoscută îndeobşte sub numele de Planul Schlieffen, Germania avea să poarte un război pe două fronturi, împotriva Franţei şi Rusiei. Pentru a-şi elimina repede duşmanii din vest, armata germană intenţiona să demareze un atac rapid în Belgia şi nordul Franţei. Deşi Germania îi ceruse Belgiei să permită armatelor germane să-i traverseze paşnic teritoriul, guvernul belgian a decis să se opună. Acest lucru a încetinit înaintarea Germaniei şi, mai important de atât, i-a convins pe britanici să intre în război pentru a apăra mica şi curajoasa Belgie.

Deteriorarea bruscă a relaţiilor internaţionale din Europa a declanşat o serie de manevre frenetice de ultim moment în capitalele europene. Guvernele ţineau reuniuni de urgenţă non-stop; în sediile ministerelor de externe becurile ardeau toată noaptea; chiar şi regii şi cei mai de seamă oameni de stat erau sculaţi din pat în toiul nopţii, căci telegramele nu conteneau să sosească şi trebuiau decodate; iar oficialii de rangul doi dormeau în paturi de cazarmă instalate lângă birourile lor. Nu toţi cei aflaţi în poziţii de conducere îşi doreau să evite războiul — de exemplu, Conrad

în Austria sau Moltke în Germania —, însă, pe măsură ce forurile decizionale cădeau pradă epuizării, erau cuprinse şi de un sentiment de neputinţă în faţa catastrofei. În plus, toţi erau preocupaţi să demonstreze că ţările lor erau taberele inocente. Acest lucru era necesar atât pe plan intern, pentru ca poporul să intre unit în orice conflict, dar şi pentru a câştiga de partea lor puterile încă nedecise, precum România, Bulgaria, Grecia sau Imperiul Otoman în Europa, dar şi marele trofeu reprezentat de Statele Unite, cu toate efectivele, resursele şi industriile sale.

Pe 29 iulie, în dimineaţa de după transmiterea declaraţiei austriece de război, Poincaré şi Viviani au debarcat la Dunkerque şi au pornit imediat către Paris, unde au fost întâmpinaţi de o mulţime entuziasmată care striga: „Vive la France! Vive la République! Vive le Président!” şi, din când în când, „Spre Berlin!” Poincaré a fost încântat. „Nu m-am simţit niciodată mai copleşit!”, scria el în jurnalul său. „Iată o Franţă unită.”[1717] A preluat imediat frâiele guvernării şi l-a demis pe Viviani, în care nu avea încredere şi pe care îl considera ignorant.[1718] Circulau zvonuri — adevărate după cum s-a dovedit — că guvernul rus ordonase mobilizarea parţială. Paléologue, care probabil spera să-şi pună guvernul în faţa faptului împlinit sau din teamă că acesta ar fi putut încerca să descurajeze Rusia, nu se sinchisise să avertizeze din timp Parisul sau membrii echipajului navei France cu privire la mobilizarea Rusiei. De asemenea, îl asigurase în repetate rânduri pe Sazonov că „Franţa era absolut pregătită să-şi îndeplinească obligaţiile de aliat, în caz de necesitate”.[1719] Mai târziu, pe parcursul aceleiaşi zile, ambasadorul german i-a făcut o scurtă vizită lui Viviani pentru a-l avertiza că Germania avea să ia primele măsuri de mobilizare dacă Franţa nu îşi sista pregătirile militare. În acea seară, au venit veşti de la Sankt Petersburg conform cărora Rusia respinsese cererile Germaniei de a-şi opri mobilizarea. Membrii guvernului francez, calmi şi serioşi, potrivit unui observator, s-au reunit a doua zi şi au decis să nu întreprindă nicio tentativă de a convinge Rusia să satisfacă pretenţiile Germaniei. Messimy, ministrul de război, a luat măsuri pentru detaşarea trupelor franceze către graniţă, însă regimentele urmau să fie oprite la o distanţă de 10 kilometri de frontieră pentru a se evita provocarea unor incidente cu germanii. În minţile conducătorilor francezi, nevoia de a demonstra atât opiniei publice franceze, cât mai ales Marii Britanii, care încă nu declarase oficial de partea cui avea să intre în război, că Franţa nu era agresorul, rămânea de o importanţă crucială.[1720]

Mai departe, la est, pregătirile de război se derulau în ritm alert. Planurile militare, cu predilecţia lor pentru ofensivă, deveneau acum un argument în favoarea mobilizării, căci trupele trebuiau să-şi ocupe poziţiile şi să fie gata să pornească la atac peste frontiere înainte ca duşmanul să fie pregătit. Indiferent de rezervele pe care le-ar fi avut, generalii şi statele-majore le vorbeau civililor pe un ton încrezător despre victorie, iar acestora le era din ce în ce mai greu să facă faţă presiunilor. În Rusia, unde distanţele erau mari, Suhomlinov şi armata susţineau că o mobilizare generală împotriva ambilor parteneri ai Dublei Alianţe era imperativă:

Austro-Ungaria îşi demarase deja mobilizarea, iar Germania luase măsuri preparatorii, precum rechemarea soldaţilor aflaţi în permisie. Până la 29 iulie, colegii săi reuşiseră să-l convingă pe Sazonov că orice amânare ar fi fost periculoasă. Ministrul de externe a convenit să discute cu ţarul Nicolae, care nu reuşea să se decidă.

Ţarul se temea că, odată pornit, războiul ar fi fost greu de oprit şi ar fi putut provoca un dezastru. În plus, încă îşi mai punea credinţa în intenţiile paşnice ale lui Wilhelm.[1721] La insistenţele miniştrilor săi, a semnat două decrete, unul referitor la mobilizarea parţială, ce viza în principal graniţele Rusiei cu Austro-Ungaria, şi unul referitor la o mobilizare generală, inclusiv împotriva Germaniei, dar încă ezita şi nu se putea decide pe care să-l pună în vigoare. Pe 29 iulie, Nicolae i-a trimis o telegramă lui Wilhelm (în engleză, limbă în care cei doi comunicau de obicei). „Mă bucur că v-aţi întors", i-a scris el, şi l-a implorat pe vărul său german să-şi ofere ajutorul pentru menţinerea păcii. Nicolae a avertizat însă că el şi poporul său erau furioşi din cauza atacului asupra Serbiei: „Prevăd că în curând voi fi copleşit de presiunile cu care mă confrunt şi voi fi nevoit să iau măsuri extreme care vor duce la război."[1722] Wilhelm a rămas nepăsător şi a notat pe marginea telegramei: „O recunoaştere a propriei lui slăbiciuni şi o încercare de a arunca responsabilitatea pe umerii mei." În telegrama sa, pe care a trimis-o la sugestia lui Bethmann şi care s-a intersectat cu cea a lui Nicolae, Wilhelm a apărat măsurile luate de Austro-Ungaria, adăugând totuşi că el, în calitate de prieten, făcea tot ce îi stătea în putinţă pentru a facilita încheierea unei înţelegeri între Austro-Ungaria şi Rusia.[1723] Cei doi conducători aveau să-şi trimită zece telegrame înainte de 1 august, în timp ce prăpastia dintre cele două ţări pe care le guvernau se adâncea iremediabil.

În seara zilei de 29 iulie, Sazonov, aflat în compania lui Suhomlinov şi Ianuschevici, şeful de stat-major, i-a telefonat lui Nicolae pentru a-i transmite că miniştrii săi recomandau mobilizarea generală. În momentul în care ţarul şi-a dat acordul[1724], miniştrii aflaţi la celălalt capăt al liniei telefonice au fost cuprinşi de un mare entuziasm. Însă mai târziu, în aceeaşi seară, în timp ce un ofiţer aştepta la Oficiul Central de Telegraf de la Sankt Petersburg pentru a trimite ordinele necesare, Ianuschevici a telefonat pentru a le aduce la cunoştinţă că ţarul se răzgândise, probabil după ce citise mesajele primite de la Wilhelm, şi că nu avea să fie de acord decât cu o mobilizare parţială împotriva Austro-Ungariei. Ţarul spusese: „Nu voi fi eu responsabil pentru un măcel monstruos."[1725] Se pare că Nicolae încă privea mobilizarea ca pe un instrument diplomatic şi nu ca pe un preludiu al războiului. Într-o telegramă pe care i-a trimis-o a doua zi lui Wilhelm, ţarul a explicat că măsurile luate de Rusia împotriva vecinului ei de la sud erau pur defensive şi că încă se baza pe faptul că împăratul german avea să exercite presiuni asupra Austriei pentru a dialoga cu Rusia. „Iată că este cu aproape o săptămână înaintea noastră", a mâzgălit furios kaiserul. „Nu pot să mai fiu de acord cu nicio mediere, căci, în acelaşi timp, ţarul care a cerut această intervenţie a decretat în secret

mobilizarea pe la spatele meu. Este doar o manevră, menită să ne ţină înapoi şi să le sporească avantajul pe care deja îl au!”[1726]

Guvernul lui Nicolae a fost îngrozit când a aflat despre decizia ţarului. Austro-Ungaria nu părea dispusă să renunţe la atacul asupra Serbiei, iar Germania părea să se îndrepte înspre decretarea mobilizării generale. O mobilizare parţială ar fi expus Rusia într-un mod periculos. Într-adevăr, după cum a susţinut cu tărie generalul Iuri Danilov, şef al operaţiunilor, o mobilizare parţială „ar fi introdus microbii ezitării şi dezordinii într-un domeniu în care totul trebuie să se bazeze pe calcule prestabilite, de cea mai mare precizie”.[1727] În dimineaţa zilei de 30 iulie, Suhomlinov şi Ianuschevici i-au telefonat ţarului implorându-l să decreteze totuşi mobilizarea generală. Nicolae a fost de neclintit, declarând că nu se va răzgândi. Sazonov a intervenit la telefon cerându-i ţarului o întrevedere între patru ochi în acea după-amiază. Nicolae i-a răspuns că agenda lui era deja plină, dar că l-ar fi putut strecura pe ministrul de externe la ora 3 după-amiază. Când s-au întâlnit, cei doi au discutat aproape o oră. Nicolae, tras la faţă, era irascibil şi nervos şi la un moment dat a răbufnit: „Decizia îmi aparţine doar mie.” După cum s-a vehiculat printre membrii societăţii din Sankt Petersburg, în cele din urmă Sazonov a reuşit să-l facă pe monarhul său să se răzgândească spunându-i că, având în vedere starea opiniei publice din Rusia, războiul cu Germania era singura modalitate prin care Nicolae ar fi putut să-şi salveze viaţa şi să-şi poată păstra tronul pentru a-l oferi spre moştenire fiului său. Ţarul şi-a dat acordul pentru decretarea mobilizării generale a doua zi. Sazonov i-a telefonat lui Ianuschevici pentru a-i transmite această veste, după care i-a spus: „Distruge-ţi telefonul.”[1728]

De la Berlin, guvernul german urmărise îndeaproape evenimentele în plină desfăşurare în Rusia. Kaiserul a fost furios în momentul în care a aflat despre pregătirile militare de aici, pe care le considera un gest de trădare, chiar şi dacă erau direcţionate pentru moment numai împotriva Austro-Ungariei. A dat vina pe Franţa şi Marea Britanie, dar şi pe răposatul său unchi Eduard al VII-lea, care îl seduseseră pe ţar şi îl îndepărtaseră de alianţa justă. Wilhelm a declarat că avea să distrugă Imperiul Britanic şi le va cere prietenilor din lumea musulmană să declanşeze jihadul împotriva englezilor. (În această privinţă, cel puţin, s-a ţinut de cuvânt.) „Căci, dacă va fi să sângerăm până la moarte, atunci Anglia măcar va pierde India.”[1729] Deşi unii reprezentanţi ai înaltului comandament, precum Falkenhayn, făceau presiuni pentru decretarea mobilizării — care, în cazul Germaniei, ar fi dus fără doar şi poate la război —, aceştia au întâmpinat totuşi rezistenţă. La început, Moltke nu credea că situaţia era suficient de gravă pentru astfel de măsuri, iar Bethmann dorea să amâne momentul pentru a putea portretiza Germania ca victimă a agresiunii. Măsurile militare luate de Rusia, i-a spus Bethmann ambasadorului britanic pe data de 28 iulie, deveneau un obstacol de nebiruit în calea obţinerii unui acord paşnic cu Austro-Ungaria în Balcani şi reprezentau o ameninţare pentru Germania însăşi. Pe 29 iulie, în timp ce guvernul rus se frământa gândindu-se dacă

să decidă sau nu mobilizarea generală, Bethmann a trimis o telegramă ambasadorului său de la Sankt Petersburg: „Faceţi-l vă rog pe domnul Sazonov să înţeleagă importanţa faptului că orice continuare a măsurilor de mobilizare din partea Rusiei ne va obliga la rândul nostru să ne mobilizăm şi atunci războiul european nu va mai putea fi împiedicat.”[1730]

Cabinetul britanic s-a reunit la ora 11:30 în dimineaţa zilei de 29 iulie pentru a discuta despre declaraţia de război a Austro-Ungariei împotriva Serbiei şi a petrecut foarte mult timp dezbătând obligaţiile Marii Britanii faţă de Belgia, în calitate de parte semnatară a Tratatului de la Londra din 1839, prin care se garantau neutralitatea şi independenţa micuţului stat. (Celelalte părţi semnatare erau Franţa, Austria, Rusia şi Prusia, ale cărei obligaţii fuseseră asumate de Germania după 1871.) John Burns, preşedintele Biroului de Comerţ şi unul dintre acei liberali radicali care se opuneau cu înverşunare războiului, a notat în jurnalul său: „Situaţia a fost revizuită la modul cel mai serios din toate punctele de vedere. S-a decis să nu se ia nicio decizie.” Lui Grey i s-a cerut să le transmită atât lui Cambon, cât şi lui Lichnowsky că „în această fază nu am reuşit să ne angajăm anticipat, nici să ne ţinem deoparte indiferent de condiţii, nici să ne alăturăm în orice condiţii”.[1731] Însă cabinetul a luat două decizii importante. În primul rând, Churchill a primit permisiunea de a trimite telegrame codate pentru mobilizarea preliminară a marinei. În acea noapte, flota a navigat spre nord, prin Canalul Mânecii, cu luminile stinse, îndreptându-se către bazele maritime din Marea Nordului. În al doilea rând, guvernul a aprobat o „Etapă preventivă” pentru forţele armate ale Marii Britanii, în conformitate cu prevederile din noua Cartă a Războiului. S-a creat pentru scurt timp confuzie în momentul în care s-a constatat că nimeni nu ştia exact cum să demareze procesul şi consternare când s-a aflat că o divizie a armatei de rezervă fusese convocată pentru serviciul de pază, lucru total neobişnuit într-o perioadă de pace. Guvernul a emis în grabă un comunicat către ziare pentru a da asigurări că Marea Britanie nu trecuse la mobilizare: „Singurele ordine care s-au dat au un caracter strict preventiv şi defensiv”.[1732]

Grey s-a întâlnit atât cu Paul Cambon, cât şi cu Lichnowsky imediat după reuniunea cabinetului. I-a subliniat lui Paul Cambon că Marea Britanie avea mână liberă, însă, când a discutat cu Lichnowsky, a mers mai departe decât ar fi fost de acord cabinetul său şi a avertizat: guvernul britanic încă spera într-o mediere a conflictului dintre Austro-Ungaria şi Serbia, dar, dacă Rusia şi Germania erau târâte în conflict, guvernul britanic va fi nevoit să se decidă foarte rapid. „Într-o asemenea împrejurare”, a continuat Grey, „nu ar fi practic să stăm deoparte şi să aşteptăm nici măcar un pic.” Mai târziu în acea seară, când a citit raportul ambasadorului său, Wilhelm nu s-a putut abţine şi a mâzgălit pe marginea documentului: „Escroci ordinari!” „Potăi ordinare!” „Ticăloşi!” „Şleahtă mizerabilă de tarabagii”.[1733]

În ultima etapă a crizei, atât kaiserul, cât şi Bethmann, două personalităţi care atacaseră vehement partida ce susţinuse pacea în crizele precedente,

începeau să-şi trădeze starea de nervozitate pe măsură ce se confruntau cu perspectiva războiului iminent. Franţa începuse pregătirile; Belgia îşi rechema rezerviştii şi îşi întărea liniile de apărare, în special cele situate de-a lungul fortăreţei de o importanţă crucială de la Liège, iar marina britanică îşi ocupase bazele navale de luptă. Însă cel mai periculos era faptul că Rusia se îndrepta cu paşi repezi înspre mobilizarea generală. Pe 29 iulie, Bethmann i-a trimis instrucţiuni vărului său, Pourtalès, ambasadorul german la Sankt Petersburg, cerându-i să-l avertizeze pe Sazonov că, în condiţiile în care Rusia continua să se mobilizeze, Germania nu avea de ales decât să facă acelaşi lucru. Pourtalès, un bărbat bogat şi plăcut şi un favorit al kaiserului, trimisese rapoarte liniştitoare către Berlin în care susţinea că Rusia nu făcea decât să joace la cacealma. Acum se afla în neplăcuta postură în care trebuia să demaşte acest joc. În momentul în care Sazonov a auzit această ameninţare, pe care Pourtalès prefera să o numească o simplă opinie prietenoasă, ministrul de externe rus a exclamat nervos: „Acum nu mai am niciun dubiu cu privire la adevăratele motive din spatele intransigenţei Austro-Ungariei.” Pourtalès a protestat vehement faţă de o remarcă atât de jignitoare. Sazonov a răspuns tăios că Germania încă avea şansa să-i demonstreze că se înşela.[1734]

În aceeaşi zi, Bethmann, care până atunci respinsese cererile englezilor şi ruşilor de a face presiuni asupra Austro-Ungariei pentru încheierea unui compromis, s-a răzgândit şi a îndemnat Viena să accepte medierea. Sinceritatea acestei încercări de a menţine pacea rămâne însă discutabilă; Bethmann era un fin observator al opiniei publice din Germania şi din alte ţări. O mare parte a dreptei naţionaliste milita în mod deschis pentru război, chiar şi pentru unul preventiv, în timp ce nenumăraţi moderaţi erau pregătiţi să susţină un conflict defensiv. Dreapta şi presa liberală vorbeau din ce în ce mai des despre onoare şi sacrificiu şi descriau ororile „despotismului” rus şi barbarismul „asiatic” care ar fi cotropit Germania şi ar fi lăsat femeile şi copiii pe mâna ferocilor cazaci.[1735] Însă în rândurile claselor muncitoare sentimentele antirăzboinice păreau să fie în continuare puternice. În acea săptămână, au avut loc demonstraţii masive în favoarea păcii în toată ţara, la care au participat aproximativ 750 000 de oameni. Numai la Berlin au ieşit în stradă 100 000 de oameni, mult peste numărul celor care participaseră la marşurile patriotice.[1736] Cu toate acestea, Bethmann spera, pe bună dreptate, după cum s-a dovedit, ca muncitorii şi conducătorii lor din SPD să se ralieze patriei lor, dacă aceasta ar fi fost atacată de Rusia. Atfel că s-a opus cu îndârjire apelurilor kaiserului şi reprezentanţilor dreptei care îi cereau să profite de criză şi să folosească armata pentru a zdrobi SPD-ul.[1737]

Însă Bethmann i-a cerut lui Tschirschky, ambasadorul său la Viena, să insiste ca guvernul austriac să accepte medierea. În acel moment, Bethmann văzuse deja avertismentul trimis de Lichnowsky, potrivit căruia Marea Britanie ar fi putut foarte bine să intervină, şi se afla într-o dispoziţie sumbră. Cu toate acestea, nu nutrea mari speranţe că ar fi putut avea

şanse de reuşită în a convinge guvernul Austro-Ungariei. În dimineaţa zilei de 30 iulie, Berchtold a afirmat simplu şi la obiect că operaţiunile militare împotriva Serbiei erau acum mult prea avansate şi că orice încercare de a le sista, cu o oprire la Belgrad, era imposibilă, având în vedere starea opiniei publice şi sentimentele preponderente în rândurile armatei.[1738] Un apel direct făcut de Wilhelm către Franz Joseph, care reitera propunerea lui Bethmann privind oprirea forţelor austriece la Belgrad şi acceptarea medierii, a avut un impact la fel de nesemnificativ. Însă este posibil ca Bethmann şi kaiserul să nu fi ştiut că statul-major german transmitea în acelaşi timp un mesaj complet diferit, prin care îşi îndemna omologii din Austro-Ungaria să decreteze mobilizarea generală şi să maseze forţe la graniţa cu Rusia. Târziu, în seara zilei de 30 iulie, Moltke i-a trimis o telegramă patetică lui Conrad, în care, printre altele, scria: „Austro-Ungaria trebuie apărată, mobilizaţi-vă imediat împotriva Rusiei, Germania se va mobiliza şi ea.”[1739]

Mesajele contradictorii primite de la Berlin zdruncinau guvernul austro-ungar, care deja se confrunta cu presiuni internaţionale puternice pentru a accepta medierea şi care se temea că Germania avea să dea înapoi şi să nu-şi mai ofere ajutorul, la fel cum făcuse în timpul crizei bosniace şi, mai recent, pe parcursul celor două Războaie Balcanice. „Cine guvernează la Berlin? Moltke sau Bethmann?”, şi-a întrebat tulburat Berchtold colegii. El alesese să creadă că Moltke guverna şi a spus: „Am avut impresia că Germania bate în retragere; dar acum am primit declaraţia cea mai liniştitoare posibil de la forurile militare competente.”[1740] Cu prilejul reuniunii din dimineaţa zilei de 31 iulie, Consiliul Ministerial Comun a respins fără ezitare propunerile venite din partea Marii Britanii, precum şi cele privind oprirea acţiunilor militare la Belgrad şi acceptarea medierii internaţionale. Rusia, a declarat Berchtold, s-ar erija în salvatoarea Serbiei; armata sârbă ar rămâne intactă; iar Austro-Ungaria ar rămâne şi mai slăbită în confruntările viitoare cu Serbia. Contele Joseph Stürgkh, prim-ministrul austriac, şi Bilinski, ministrul de finanţe, s-au referit cu amărăciune la medierea internaţională din timpul celor două Războaie Balcanice, când Austro-Ungaria fusese obligată să dea înapoi. „Întreaga opinie publică”, a spus Bilinski, „se va revolta dacă acest teatru politic se va repeta.”[1741] Cum Franz Ferdinand nu-i mai era alături pentru a-l ajuta să se opună apelurilor la război, iar Conrad nu contenea să-i spună că „monarhia era în pericol”, în aceeaşi zi bătrânul împărat a semnat decretul de mobilizare generală a forţelor militare ale Austro-Ungariei.[1742] Berchtold a descris lumii această acţiune ca reprezentând „contramăsuri militare defensive în Galiţia, la care am fost constrânşi de mobilizarea rusă” şi a afirmat că Austro-Ungaria avea să se oprească de îndată ce se oprea şi Rusia.[1743] Se făcuse astfel un alt pas uriaş în direcţia declanşării unui război european.

Se prea poate ca, în acele ultime două zile ale lui iulie, Bethmann să nu fi intenţionat cu adevărat ca Austro-Ungaria să negocieze, însă tot nutrea speranţe că ar fi putut convinge Marea Britanie să rămână neutră; după

cum i-a spus lui Falkenhayn, care a notat în jurnalul său: „Ultima variantă era dezirabilă pentru că, în opinia cancelarului, astfel Anglia nu avea să fie capabilă să se alieze cu Rusia, dacă aceasta declanşa un război generalizat prin atacarea Austriei.”[1744] Germanii fuseseră încurajaţi să creadă în această variantă pentru că fratele kaiserului, prinţul Heinrich, luase micul dejun cu regele George al V-lea la începutul acelei săptămâni, iar regele afirmase, după cum se transmisese către Berlin,: „Vom face tot ce vom putea pentru a ne ţine la distanţă şi vom rămâne neutri.”[1745] Pe 29 iulie, Bethmann a încercat la rândul său să obţină neutralitatea Marii Britanii, într-o tentativă ce poate fi privită fie ca un efort sincer de a împiedica izbucnirea unui război generalizat, fie ca pur şi simplu un alt demers de a înfăţişa Germania ca tabăra inocentă în acest conflict. Mai târziu în acea seară, Bethmann s-a întâlnit cu ambasadorul britanic la Berlin, sir Edward Goschen. Acesta a transmis imediat un rezumat al convorbirii purtate către Londra. Se prea poate ca războiul între Rusia, pe de o parte, şi Austro-Ungaria şi Germania, pe de altă parte, să fie inevitabil, a spus cancelarul, dar nutrea speranţa că Marea Britanie avea să rămână neutră. La urma urmei, principalul ei interes continental era să nu vadă Franţa zdrobită. În schimbul garanţiei neutralităţii Marii Britanii, Germania era dispusă să promită că nu avea să anexeze niciun teritoriu francez, deşi probabil că ar fi ocupat câteva dintre coloniile sale. Germania nu ar fi invadat nici Olanda. „În ceea ce priveşte Belgia”, a informat Goschen Londra, „Excelenţa Sa nu putea prezice la ce operaţiuni militare ar fi putut fi constrânsă Germania ca urmare a acţiunilor Franţei, dar putea promite că, în contextul în care Belgia nu s-ar ralia cu alte forţe împotriva Germaniei, integritatea acestui stat avea să fie păstrată după încheierea războiului.” Bethmann şi-a încheiat discursul spunând că spera că încheierea unui asemenea acord între Marea Britanie şi Germania ar fi putut duce la îmbunătăţirea relaţiilor dintre cele două ţări, acesta fiind scopul său dintotdeauna.

A doua zi de dimineaţă, în momentul în care la Londra s-a citit telegrama lui Goschen, oferta Germaniei a fost luată în râs. Reflectând sentimentele antigermane profunde nutrite de întregul Minister de Externe, Crowe nota: „Singurul comentariu care merită făcut ca urmare a acestor propuneri uluitoare este faptul că ele nu îi fac onoare omului de stat care le-a făcut... Este clar că practic Germania este decisă să pornească la război şi că singurul lucru care a oprit-o până acum a fost teama că Anglia ar fi putut intra în conflict în sprijinul Franţei şi Belgiei.”[1746] Grey s-a albit de furie când a auzit propunerea oficială a lui Bethmann, iar limbajul pe care l-a folosit în răspunsul pe care l-a trimis ambasadorului englez la Berlin mai târziu în acea după-amiază a fost de o duritate pe care nu şi-o mai permisese vreodată. Propunerea ca Marea Britanie să consimtă la încălcarea neutralităţii Belgiei de către Germania şi să accepte să rămână neutră în timp ce Berlinul înfrângea Franţa era „inacceptabilă”. Şi, continua Grey, „ar fi o adevărată ruşine ca noi să încheiem această înţelegere cu Germania în detrimentul Franţei, o ruşine de pe urma căreia nu am putea să mai spălăm niciodată bunul renume al acestei ţări”.[1747]

Presiunile exercitate asupra britanicilor pentru a-şi declara intenţiile s-au amplificat. La Paris, Poincaré i-a spus lui Bertie, ambasadorul britanic, că, în cazul în care războiul izbucnea pe continent, Marea Britanie ar fi fost mai mult ca sigur târâtă în conflict pentru a-şi proteja interesele — şi, dacă ar fi declarat acest lucru în acel moment, atunci Germania ar fi fost mai mult ca sigur descurajată să-şi atace vecinii. Un Paul Cambon din ce în ce mai disperat îşi bântuia colegii din Ministerul de Externe britanic şi l-a vizitat pe Grey pentru a-i reaminti că în noiembrie 1912 avusese loc un schimb de scrisori prin care se asiguraseră reciproc că, în cazul izbucnirii unei crize majore, ţările lor aveau să se consulte cu privire la paşii pe care urmau să-i ia împreună. Însă cabinetul britanic tot nu reuşea să ajungă la o decizie clară cu privire la politica ce trebuia adoptată în cazul izbucnirii unui război pe continent. Comisia de Afaceri Externe a liberalilor, care îl critica de mult pe Grey şi privise cu suspiciune confidenţialitatea angajamentelor lui faţă de Franţa, l-a ameninţat pe Asquith cu retragerea susţinerii ei dacă avea să fie luată vreo decizie care ar fi obligat Marea Britanie să intervină. Unul dintre membrii comisiei i-a scris lui Asquith susţinând că aproximativ nouăzeci la sută dintre membrii liberali ai parlamentului s-ar fi opus guvernului. Pe de altă parte, Grey şi colegii săi liberali imperialişti probabil că ar fi refuzat să facă parte dintr-un guvern care nu susţinea Franţa. Conducătorii liberali se temeau, şi pe bună dreptate, că guvernul ar fi putut să cadă, lăsând cale liberă conservatorilor să preia puterea.[1748]

Pe 31 iulie, într-o zi de vineri, cabinetul s-a reunit din nou şi a decis doar că nu-i putea face nicio promisiune lui Cambon. Rusia se mobiliza deja şi, deşi nu aveau cum să ştie acest lucru la acel moment, Austro-Ungaria era pe cale să decreteze mobilizarea generală, iar Germania urma să facă la rândul ei primii paşi în acest sens. Pe parcursul reuniunii, Grey a continuat să insiste că Marea Britanie avea toată libertatea de a alege ce urma să facă.[1749] Eyre Crowe nu era de acord. Într-o notă convingătoare pe care a scris-o în aceeaşi zi, a argumentat:

Teoria potrivit căreia Anglia nu se poate implica într-un război de proporţii este echivalentă cu abdicarea ei ca Stat independent. Poate fi îngenuncheată şi determinată să se supună cererilor oricărei Puteri sau grup de Puteri care pot porni la război, acestea nefiind puţine la număr... Întreaga politică a Antantei nu poate avea niciun sens dacă, într-un conflict just, Anglia nu poate să-şi susţină prietenii. Această aşteptare onorabilă a fost adusă în discuţie. Nu putem să respingem acest lucru fără a ne expune bunul nostru renume unor grave critici.[1750]

În afara cercului restrâns de oameni în mâinile cărora se afla soarta Marii Britanii, opinia publică rămânea, de asemenea, împărţită, dar părea să încline înspre intervenţie. The Times, spre exemplu, susţinea acum că Marea Britanie avea o obligaţie morală faţă de Franţa şi Rusia şi că, în plus, nu putea să stea cu mâinile în sân în timp ce echilibrul de putere pe continent începea să încline în favoarea Germaniei.[1751]

În timp ce Regatul Unit se lupta cu această dilemă, Germania lua propria decizie fatidică de a demara mobilizarea. Acest lucru era deosebit de periculos pentru pacea europeană, deoarece mobilizarea germană era complet diferită de orice alt proces de acest gen. Etapele ei excelent coordonate şi impecabil executate — de la declararea stării de asediu sau „iminenta ameninţare a războiului” la decretarea mobilizării generale şi organizarea efectivelor în unităţile lor, cu tot echipamentul şi proviziile acestora, până la pasul final de trimitere a armatelor peste graniţe — făceau ca, odată demarată, mobilizarea să fie imposibil de oprit. Iar armata era întotdeauna pregătită, chiar şi pe timp de pace, să atace în orice clipă; biroul de comunicare al statului-major lucra douăzeci şi patru din douăzeci şi patru, avea propria sa centrală telefonică şi era conectat direct la principalul oficiu poştal şi staţia de telegraf.[1752] Pentru Germania, mobilizarea nu era un instrument diplomatic, ci însemna pur şi simplu intrarea în război. Deşi Bethmann şi kaiserul se opuseseră presiunilor exercitate de armată pentru demararea mobilizării, în jur de 31 iulie aceasta începuse să preia deja controlul. Bethmann a acceptat această deplasare a puterii cu resemnare; reprezentantul Saxoniei la Berlin consemna că acesta ar fi spus: „Controlul a scăpat din mâinile monarhilor şi oamenilor de stat responsabili, astfel încât nebunescul război european se va dezlănţui fără ca cetăţenii sau conducătorii lor să şi-l dorească.”[1753]

Un factor deosebit de important a fost că Moltke, care cu ceva vreme în urmă convenise că mobilizarea mai putea fi amânată, şi-a schimbat brusc părerea cu o seară înainte. Falkenhayn scria în jurnalul său: „Nu există nicio explicaţie pentru schimbările sale de atitudine.”[1754] De fapt, Moltke avea un motiv întemeiat: Germania trebuia să fie pregătită să cucerească Liège înaintea declarării războiului, iar el primise rapoarte conform cărora belgienii întăreau de zor fortăreţele. (Nu îi înştiinţase niciodată pe conducătorii civili cu privire la acest punct din planurile de război ale Germaniei.)[1755] Este foarte posibil ca Moltke să nu mai fi putut suporta tensiunea acelei stări de indecizie. După o serie de „nesfârşite negocieri” care au avut loc între Bethmann şi Falkenhayn pe data de 30 iulie, s-a luat decizia ca, următoarea zi, la amiază, să se decreteze „starea de iminentă ameninţare a războiului”, etapa preliminară necesară mobilizării, indiferent dacă Rusia se mobilizase sau nu. La miezul nopţii, unul dintre subalternii săi l-a surprins pe Moltke redactând frenetic o proclamaţie pentru kaiser. Se temea, a declarat şeful statului-major, că Marea Britanie avea să intervină şi că războiul avea să se transforme într-o conflagraţie mondială. „Puţini sunt cei care pot înţelege proporţiile, durata şi momentul în care are să se sfârşească acest război.”[1756]

Cu puţin înainte de amiază, în ziua de 31 iulie, când la Berlin a sosit vestea care confirma demararea mobilizării ruse, Bethmann i-a telefonat lui Wilhelm şi a obţinut permisiunea lui de a proclama „starea de iminentă ameninţare a războiului”. Aflat la sediul Ministerului de Război de la Berlin, ataşatul militar bavarez nota în jurnalul său, „Peste tot văd chipuri radioase, strângeri de mâini pe coridoare, oameni care se felicită singuri

că au făcut acest pas.” Ambasadorul bavarez a trimis către München o telegramă diplomatică, în care scria: „Statul-major este foarte încrezător în ceea ce priveşte viitorul război cu Franţa şi se aşteaptă se înfrângă Franţa în patru săptămâni.”[1757] Cetăţenii germani au aflat de această decizie în jurul orei 4 după-amiaza, în vechiul stil prusac: un regiment de soldaţi a ieşit în pas de marş din palatul de la Berlin şi s-a oprit pe marele bulevard Unter den Linden. Toboşarii au bătut din tobe către toate punctele cardinale şi un ofiţer a citit cu glas tare o proclamaţie. Guvernul german a trimis, de asemenea, un ultimatum Rusiei, ştiind că acesta avea să fie mai mult ca sigur respins, prin care cerea sistarea pregătirilor de război atât împotriva Germaniei, cât şi împotriva Austro-Ungariei în decurs de douăsprezece ore. În dimineaţa următoare, când Bethmann s-a întâlnit cu reprezentanţii tuturor statelor germane în încercarea de a le obţine acordul pentru a porni la război în cazul în care Rusia refuza să cedeze, el le-a dat asigurări că depusese toate eforturile pentru a obţine pacea: „Dar nu putem rămâne impasibili în faţa provocărilor Rusiei, dacă nu dorim să renunţăm la statutul de Mare Putere în Europa.”[1758] A trimis un ultimatum şi Franţei, acordându-i opt ore pentru a promite că avea să rămână neutră în orice conflict. Ca garanţie a bunăvoinţei de a onora o asemenea promisiune, Franţa trebuia să predea fortăreţele de o importanţă-cheie de la Toul şi Verdun. (Germania promitea să le predea în bună stare la sfârşitul războiului ei cu Rusia.) Germania a trimis, de asemenea, telegrame către Grecia, România şi Imperiul Otoman, întrebându-le cum s-ar fi lăsat convins să se alăture Triplei Alianţe în războiul ce avea să vină.

În timp ce Germania se pregătea de un război pe două fronturi, măsurile întreprinse de cel mai important aliat al ei îi dădeau bătăi de cap, căci Austro-Ungaria îşi detaşase unităţile militare deja mobilizate, reprezentând două cincimi din totalul armatei, înspre graniţa cu Serbia, în pofida rapoartelor primite începând cu 27 iulie, care indicau o intensificare a activităţii militare ruse.[1759] Chiar şi după decretarea ordinului de mobilizare generală din 31 iulie, o parte considerabilă a forţelor austro-ungare au continuat să avanseze spre sud, în direcţia Balcanilor. Conrad, nutrind aceleaşi iluzii deşarte care caracterizaseră cea mai mare parte a deciziilor pe care le luase, se pare că ar fi sperat ca Rusia să înainteze cu trupele până la graniţele cu Austro-Ungaria şi să aştepte pur şi simplu la hotare în timp ce el ar fi înfrânt rapid Serbia.[1760] Însă Germania nu vedea lucrurile astfel, şi nici nu avea nevoie de aşa ceva.

Cum se întâmplă adesea în cazul alianţelor, războiul a adus în prim-plan interesele divergente ale partenerilor de coaliţie. Deşi pe timp de pace promisese să atace Rusia cât de curând posibil, Austro-Ungaria era obsedată să distrugă Serbia. Cât despre Germania, aceasta nu intenţiona să se lipsească de o parte a forţelor detaşate pe frontul de vest pentru a proteja Austro-Ungaria, înainte de a reuşi să înfrângă Franţa. Din punctul de vedere al Germaniei, era esenţial ca Austro-Ungaria să detaşeze cât de multe forţe militare putea spre nord, împotriva Rusiei. Moltke deja făcea presiuni asupra lui Conrad, omologul său austriac, ca Austro-Ungaria să-şi

detaşeze armatele spre nord şi est, iar pe 31 iulie kaiserul i-a trimis o telegramă lui Franz Joseph, în care îi spunea pe un ton apăsat: „În această mare luptă este de o importanţă crucială ca Austria să-şi mobilizeze principalele forţe împotriva Rusiei şi să nu se fragmenteze printr-o ofensivă simultană asupra Serbiei.” Şi, a continuat kaiserul, „în această bătălie de proporţii în care ne aflăm alături, Serbia joacă doar un rol secundar, împotriva ei nefiind nevoie decât de un minim de măsuri defensive”.[1761] Cu toate acestea, Conrad nu şi-a deplasat trupele de la sud către nord înainte de 4 august, o decizie care avea să provoace un dezastru militar pentru Austro-Ungaria.

Până în după-amiaza zilei de sâmbătă, 1 august, Rusia nu dăduse încă un răspuns la ultimatumul german. Demonstraţiile patriotice de la începutul săptămânii începeau să-şi piardă din elan, iar opinia publică germană aştepta nelinişitită, dacă nu chiar deprimată, evoluţiile ulterioare. Un jurnalist scria că, la Frankfurt, „peste întregul oraş s-a pogorât o atmosferă de gravitate solemnă, o pace şi o linişte înspăimântătoare. În odăile lor liniştite, soţiile şi tinerele femei stau şi se gândesc îngrijorate la noul viitor. Despărţiri, o spaimă imensă de lucruri îngrozitoare, o teamă de ceea ce are să vină”. Gospodinele începeau să facă provizii de alimente, iar oamenii luau cu asalt băncile ca să-şi retragă economiile. Kaiserul trebuia să facă faţă unor mari presiuni atât din partea generalilor săi, care cereau decretarea mobilizării generale considerând că se pierdea timp preţios în vreme ce armatele Rusiei deveneau din ce în ce mai numeroase, cât şi din partea propriei sale soţii, care îi cerea să se comporte bărbăteşte. A semnat ordinul de mobilizare la ora cinci după-amiaza.[1762] La scurt timp după aceea, a ţinut un discurs din balconul palatului său de la Berlin: „Vă mulţumesc din străfundul sufletului pentru dovezile de dragoste şi încredere. În bătălia care se întrevede acum la orizont, nu mai văd un popor dezbinat. Printre noi sunt numai germani...” A fost ovaţionat, mult mai mult decât era de obicei; germanii de toate convingerile politice erau acum pregătiţi să-şi apere patria împotriva ruşilor care, în acel moment, fuseseră declaraţi principalul inamic. În pofida miturilor naţionaliste fabricate mai târziu, care vorbeau despre o explozie uriaşă de elan patriotic în momentul în care războiul a devenit o realitate, starea generală pare să fi fost mai degrabă una de resemnare.[1763]

La scurt timp după ce kaiserul a semnat decretul de mobilizare generală, a sosit o telegramă de la Lichnowsky. Potrivit ambasadorului, Marea Britanie promitea să rămână neutră dacă Germania nu ataca Franţa. Veştile, povestea un observator, au picat „ca o bombă”. Kaiserul şi probabil şi Bethmann au respirat uşuraţi. Wilhelm s-a întors către Moltke şi i-a spus vesel: „Deci, o să desfăşurăm întreaga armată doar la est.” Însă atmosfera din încăpere s-a încins rapid. Moltke a refuzat să ia în calcul posibilitatea unei mobilizări parţiale, doar împotriva Rusiei. Mobilizarea pe Frontul de Vest nu putea fi sistată fără perturbarea planurilor deja elaborate şi, implicit, eliminarea oricărei şanse de succes în viitorul război împotriva Franţei. „În plus”, a adăugat el, „patrulele noastre au intrat deja în

Luxemburg, iar divizia de la Trier are să le urmeze imediat.” Apoi i-a spus tăios kaiserului: „Dacă Maiestatea Voastră insistă să trimită întreaga armată pe Frontul de Est, atunci nu va dispune de o armată gata să lovească, ci de o gloată de bărbaţi înarmaţi dezorganizaţi şi fără provizii.” Wilhelm a răspuns: „Unchiul dumneavoastră mi-ar fi dat un cu totul alt răspuns.”[1764]

De atunci s-a tot discutat dacă Moltke a avut dreptate, dacă pentru Germania era într-adevăr prea târziu să pornească la război doar pe un singur front. Generalul Groener, şeful Departamentului Feroviar al statului-major la acea vreme, a declarat ulterior că acest lucru ar fi putut fi fezabil.[1765] După cum s-a văzut, s-a ajuns la un compromis; forţele militare germane aveau să fie mobilizate pe ambele fronturi, conform planului, însă armatele germane de pe Frontul de Vest aveau să se oprească exact în apropiere de graniţa franceză, până când Franţa avea să adopte o poziţie mai clară. Moltke nu şi-a revenit niciodată pe de-a întregul de pe urma presiunilor psihice de care a avut parte în acea zi. Când s-a întors acasă, îşi amintea soţia sa, după ce kaiserul i-a cerut demararea unei mobilizări parţiale, „Mi-am dat imediat seama că avusese loc ceva îngrozitor. Era vineţiu la chip şi de-abia dacă i se mai simţea pulsul. Aveam în faţa mea un om disperat.”[1766]

Mai târziu în acea noapte, Berlinul a primit o a doua telegramă de la Lichnowsky, în care acesta scria că prima telegramă trimisă fusese o greşeală; britanicii insistau ca germanii să nu invadeze Belgia şi nici să atace Franţa şi, în plus, ca trupele germane menite să atace Franţa în vest să fie deplasate pe Frontul de Est şi folosite împotriva Rusiei. Când Moltke a revenit la palatul regal de la Berlin pentru a primi permisiunea de a relua acţiunea împotriva Belgiei şi Franţei, kaiserul, care deja se băgase în pat, a spus tăios: „Acum faceţi cum credeţi; mie oricum îmi e indiferent” şi s-a culcat.[1767] Însă în acea zi fatidică miniştrii kaiserului tot nu au închis un ochi, căci au stat până în zori treji dezbătând dacă era nevoie să fie emisă o declaraţie oficială de război pentru a se porni la luptă împotriva Rusiei. Molkte şi Tirpitz erau de părere că acest lucru nu era necesar, însă Bethmann, care susţinea că: „în caz contrar, nu-i voi mai putea avea pe socialişti de partea noastră”, a câştigat ceea ce probabil că avea să fie una dintre ultimele lui victorii împotriva armatei.[1768] Urma să fie redactată o declaraţie de război şi telegrafiată lui Pourtalès la Sankt Petersburg. Odată cu decizia Germaniei de mobilizare a trupelor, trei dintre cele cinci mari puteri europene demaraseră şi ele mobilizarea generală şi fie erau oficial în război, cum era cazul Austro-Ungariei, fie pe cale să pornească la luptă, ca în cazul Rusiei şi Germaniei. Dintre celelalte trei puteri rămase, Italia alegea să rămână neutră. Franţa se hotărâse să ignore ultimatumul german şi să demareze propria mobilizare la data de 2 august, iar Marea Britanie tot nu se decisese cum să procedeze.

Pe data de 1 august, britanicii se bucurau de un sfârşit de săptămână prelungit datorat unei sărbători bancare. Nenumărate familii plecaseră la mare, iar la Londra, Muzeul Madame Tussaud inaugura noi expoziţii de

figuri de ceară, organizate special pentru lumea aflată în vacanţă: „Criza europeană. Portrete în mărime naturală ale Maiestăţilor Lor, împăratul Austriei, regele Petru al Serbiei şi ale altor capete încoronate din Europa. Criza autonomiei legislative a Irlandei. Sir Edward Carson, dl John Redmond şi alte celebrităţi. Scene navale şi militare. Muzică încântătoare. Băuturi răcoritoare la preţuri accesibile."[1769] Însă pe coridoarele puterii de la Whitehall atmosfera nu aducea deloc a vacanţă, iar, de această dată, Grey, din ce în ce mai morocănos, nu reuşea să se strecoare şi să se refugieze la conacul său de la ţară.

Veştile proaste nu conteneau să apară. Londra era în plină panică. Ratele la bănci se dublaseră peste noapte şi sute de oameni stăteau la coadă în curtea Băncii Angliei pentru a-şi schimba bancnotele de hârtie în aur. Administraţia Bursei de Valori decisese să închidă instituţia până la noi ordine (şi avea să rămână închisă până în luna ianuarie a anului următor.) Lloyd George, în calitate de ministru de finanţe, şi Asquith organizaseră o reuniune cu cei mai importanţi oameni de afaceri, încercând să-i liniştească spunându-le că guvernul avea să intervină în caz de necesitate pentru a stabiliza economia. De pe continent soseau veşti despre deplasări de trupe şi circulau zvonuri, false după cum s-a dovedit, cum că armata germană ar trece deja frontiera franceză. Într-o scrisoare personală trimisă lui Nicolson la Ministerul de Externe, Goschen, ambasadorul britanic la Berlin, s-a plâns: „Totul este îngrozitor! Presupun că va trebui să renunţ la toţi servitorii mei şi că voi rămâne doar cu valetul meu englez şi aide-cuisinier-ul elveţian. Sper că nu sunteţi la fel de obosit precum sunt eu."[1770]

Cabinetul s-a reunit târziu în dimineaţa zilei de sâmbătă, 1 august. „Pot să spun cu mâna pe inimă că nu am suferit vreodată o dezamăgire mai cruntă", îi scria Asquith mai târziu Venetiei Stanley — referindu-se însă la faptul că nu reuşise să se întâlnească cu ea pe parcursul acelei săptămâni. Criza internaţională, continua el, nu părea să se soluţioneze, iar cabinetul era în continuare indecis şi nu ştia cum să procedeze. În acea dimineaţă, o grupare încă se poziţiona de partea a ceea ce Asquith descrisese în scrisoarea sa drept „abordarea Manchester Guardian" — conform căreia Marea Britanie trebuia să declare că nu se va alătura războiului continental în nicio împrejurare —, iar de cealaltă parte se aflau Grey şi susţinătorii săi, precum Churchill şi Asquith însuşi, care refuzau să excludă războiul din ecuaţie. Grey sugerase din nou că avea să-şi dea demisia în cazul în care cabinetul adopta o politică fermă de nonintervenţie. Pendulând între aceste grupuri, se afla un personaj deosebit de important, încă indecis, Lloyd George, care temperamental înclina spre pace, dar care înţelegea foarte bine că Marea Britanie trebuia să-şi păstreze statutul de mare putere. Reuniunea s-a încheiat cu decizia unanimă că nu avea să se ceară aprobarea parlamentului pentru trimiterea Corpului Expediţionar Britanic în Franţa.[1771]

După reuniunea cabinetului, Grey s-a întâlnit cu Cambon, care aştepta nerăbdător la sediul Ministerului de Externe să primească veşti cu privire

la intenţiile Marii Britanii. Ambasadorul francez a arătat că în acel moment ţara sa se confrunta, pe uscat, cu un pericol grav reprezentat de armatele germane, iar pe de altă parte, pe mare, flota germană putea ameninţa coastele Atlanticului pe care Franţa le lăsase neapărate, după cum a susţinut Cambon exagerând un pic, în urma acordului semnat cu Marea Britanie, care se angajase să protejeze această zonă. Grey însă nu a reuşit să-l liniştească prea mult, invocându-i, din nou, faptul că Marea Britanie avea mână liberă să procedeze cum doreşte. Însă neutralitatea Belgiei era importantă pentru britanici, iar ministrul de externe, cu acordul cabinetului, intenţiona să ceară luni Camerei Comunelor să afirme că britanicii nu aveau să permită încălcarea acestei neutralităţi. Cambon a precizat că opinia publică franceză avea să fie foarte dezamăgită de răspunsul întârziat al Marii Britanii şi, conform relatării lui Grey, francezul ar fi emis un avertisment: „Dacă noi nu ajutam Franţa, Antanta avea să dispară; şi, indiferent dacă victoria avea să revină Germaniei sau Franţei şi Rusiei, situaţia noastră la sfârşitul războiului avea să fie deosebit de neplăcută.”[1772] Apoi Cambon a intrat nesigur pe picioare în biroul lui Nicolson, alb la faţă, neputând să spună decât: „O să ne abandonze, o să ne abandoneze. [Ils vont nous lâcher, ils vont nous lâcher].”[1773] I-a mărturisit apoi unui jurnalist britanic prietenos, care l-a vizitat la sediul ambasadei franceze: „Mă întreb dacă nu cumva cuvântul «onoare» nu ar trebui exclus din vocabularul englezesc.” Nicolson a urcat scările în grabă pentru a-l întreba pe Grey dacă ambasadorul francez spunea adevărul despre întrevederea lor. În momentul în care Grey a confirmat acest lucru, Nicolson i-a spus cu amărăciune: „Ne veţi face… de pomină în rândul naţiunilor”, şi a protestat spunând că ministrul de externe îi lăsase întotdeauna lui Cambon impresia că, în cazul în care Germania ar fi fost agresorul, Marea Britanie avea să ia partea Franţei. „Da”, a răspuns Grey, „dar nu are nimic în scris.”[1774] În acea noapte, Crowe, un susţinător înverşunat al politicii intervenţioniste din cadrul Ministerului de Externe, îi scria soţiei lui: „Guvernul a decis în cele din urmă să dea bir cu fugiţii şi să abandoneze Franţa la nevoie. În minister atmosfera este de aşa natură încât practic toată lumea vrea mai degrabă să demisioneze decât să slujească într-un guvern de laşi lipsiţi de onoare.”[1775]

În aceeaşi zi, în celălalt capăt al Europei, Rusia şi Germania rupeau relaţiile. (Austro-Ungaria, care încă visa să zdrobească Serbia, a declarat război Rusiei de-abia pe 6 august.) La ora 6 seara, ambasadorul german Pourtalès, deosebit de agitat, l-a întrebat de trei ori pe Sazonov dacă Rusia avea să consimtă să se conformeze cererii Germaniei de a sista mobilizarea. Sazonov a răspuns de fiecare dată că Rusia era încă dispusă să negocieze, dar că ordinele nu puteau fi revocate. „Nu am ce alt răspuns să vă dau”, a spus el. Apoi, Pourtalès a tras adânc aer în piept şi a declarat cu dificultate: „În acest caz, domnule, am primit instrucţiuni de la guvernul meu să vă înaintez această telegramă.” I-a întins cu mâinile tremurânde declaraţia de război, după care s-a îndreptat spre fereastră cu lacrimi în ochi. „Nu aş fi crezut niciodată”, i-a spus el lui Sazonov, „că am să plec de la Sankt Petersburg în aceste condiţii.” Cei doi bărbaţi s-au îmbrăţişat. A

doua zi dimineaţă, membrii misiunii diplomatice a Germaniei împreună cu reprezentanţii statelor federale germane au plecat cu un tren special din gara Finlanda, cea în care Lenin avea să coboare din tren trei ani mai târziu pentru a-şi împlini revoluţia.[1776] Sazonov i-a telefonat ţarului pentru a-l informa că relaţiile dintre cele două ţări fuseseră rupte. Nicolae nu a spus decât: „Am conştiinţa împăcată — am făcut tot ce mi-a stat în putinţă pentru a evita războiul."[1777] Familia sa îl aşteptase îngrijorată să coboare la cină. A intrat în salon, foarte palid la chip, şi i-a informat că Rusia şi Germania se aflau acum în război. „La auzul acelei veşti", îşi amintea unul dintre tutorii copiilor săi, „pe împărătească a podidit-o plânsul, iar marile ducese, observând disperarea mamei lor, au izbucnit la rândul lor în lacrimi."[1778] În acea zi, în întreaga Europă s-au vărsat multe lacrimi, însă aceasta nu era nimic în comparaţie cu ce avea să vină, odată ce izbucnirea războiului devenea o certitudine, iar recruţii porneau în marş pentru a se alătura regimentelor lor.

Membrii mişcării internaţionale pentru pace asistaseră îngroziţi la saltul rapid pe care Europa îl făcuse în direcţia războiului, dar demonstraţiile pentru pace organizate în mai multe oraşe europene nu dăduseră mari rezultate. Pe măsură ce criza se derula, Jean Jaurès, marele socialist francez, depusese eforturi asiduee pentru a menţine clasele muncitoare ale Europei unite în lupta lor împotriva războiului. „Inimile lor trebuie să bată la unison, pentru a împiedica acest dezastru îngrozitor!", declara el pe data de 25 iulie cu prilejul ultimului său discurs ţinut în Franţa.[1779] Pe 29 iulie, s-a alăturat reprezentanţilor partidelor socialiste din Europa, reuniţi la Bruxelles, într-o ultimă încercare de a menţine a Doua Internaţională unită. Membrii acesteia încă foloseau apelativul „tovarăş" când se adresau unii altora, iar preşedintele Partidului Social Democrat german l-a îmbrăţişat pe Jaurès, cu toate că devenea din ce în ce mai clar că naţionalismul, care ameninţase întotdeauna unitatea celei de-a Doua Internaţionale, era acum pe cale să o dezbine pe măsură ce clasele muncitoare din fiecare ţară săreau în apărarea patriilor lor, iar partidele socialiste se pregăteau să voteze cu guvernele lor în favoarea războiului. După o serie de discuţii interminabile, s-a decis doar devansarea datei congresului ce urma să fie organizat la sfârşitul verii, aceasta fiind fixată pentru 9 august, şi organizarea acestuia la Paris, şi nu la Viena, cum se stabilise iniţial. Delegaţii englezi s-au plâns că australienii nu vor avea la dispoziţie suficient timp pentru a ajunge la întrunire. Jaurès era îngrijorat şi trist şi suferea de o migrenă îngrozitoare. Cu toate acestea, în acea seară, a ţinut un discurs în faţa unei adunări numeroase reunite la Cirque Royale, cea mai mare sală de spectacole din Bruxelles. Din nou a avertizat cu privire la soarta îngrozitoare ce îi era rezervată Europei, vorbind despre moartea, distrugerile şi bolile care aveau să urmeze dacă nu colaborau pentru a evita declanşarea războiului. În dimineaţa următoare, Jaurès a fost mai binedispus şi i-a mărturisit unui prieten socialist belgian: „Vor urma suişuri şi coborâşuri. Dar este imposibil ca lucrurile să nu iasă bine. Mai am două ore până când îmi soseşte trenul. Haideţi să mergem la muzeu şi să-i admirăm pe primitivii dumneavoastră flamanzi."[1780]

Jaurès s-a întors la Paris pe 30 iulie şi a continuat să lupte, aşa cum făcuse întotdeauna, scriind articole pentru ziarul de stânga Humanité, organizând întruniri şi încercând să obţină întrevederi cu miniştrii aflaţi la guvernare. În acea seară, când Jaurès a ieşit în oraş să bea ceva cu prietenii la cafeneaua sa preferată, nimeni nu l-a băgat de seamă pe tânărul cu barbă care făcea ture pe trotuarul din faţa localului. Raoul Villain, un naţionalist înverşunat şi fanatic, considera că Jaurès era un trădător din cauza concepţiilor lui internaţionaliste şi pacifiste. Avea la el un revolver, dar nu l-a folosit în acea seară. A doua zi, Jaurès a reuşit să obţină o întrevedere cu Abel Ferry, subsecretar în Ministerul de Externe, care i-a spus fără menajamente că nu se putea face nimic pentru a împiedica izbucnirea războiului. Jaurès a reacţionat de parcă ar fi fost lovit în moalele capului, dar a declarat că avea să continue să lupte pentru pace. „Vei fi asasinat la primul colţ de stradă”, l-a avertizat Ferry. În acea seară, Jaurès şi câţiva prieteni de-ai săi s-au oprit din nou la cafenea pentru a lua cina înainte de a reveni la lucru. S-au aşezat lângă o fereastră care fusese deschisă pentru a aerisi încăperea în acea noapte caniculară. Villain şi-a făcut brusc apariţia şi a tras două focuri de armă prin fereastra deschisă. Jaurès a murit aproape instantaneu. O placă comemorativă marchează şi astăzi locul crimei, la Café du Croissant din Rue du Montmartre.[1781]

Guvernul francez a aflat de moartea acestuia în seara zilei de 31 iulie, în momentul în care s-a reunit din nou pentru o altă sesiune de urgenţă. Miniştri resimţeau şi ei toată încordarea. Mobilizarea generală a Germaniei şi Austro-Ungariei fusese confirmată, iar Joffre, şeful de stat-major, îi bombarda cu cereri prin care solicita decretarea mobilizării generale a Franţei, avertizându-i că ţara lor se afla într-o situaţie din ce în ce mai periculoasă cu fiecare zi care trecea. Poincaré încerca să pară puternic în faţa celorlalţi, dar, aşa cum a scris în jurnalul său, în sufletul său, era de fapt deosebit de îngrijorat. Participa la reuniuni aproape non-stop, iar singurele momente de răgaz erau plimbările prin grădinile palatului Élysée alături de soţia sa. În timp ce cei doi câini ai lor se zbenguiau în jurul lor, scria Poincaré, „mă întrebam cu îngrijorare dacă Europa chiar o să cadă victimă unui război generalizat doar pentru că Austria se încăpăţânează să facă scandal cu sabia lui Wilhelm al II-lea”.[1782] Ambasadorul german tocmai avusese o întrevedere cu premierul francez ca să-l întrebe dacă Franţa avea să rămână neutră în cazul unui război între Rusia şi Germania. Viviani a declarat că avea să dea un răspuns clar a doua zi de dimineaţă. Ambasadorul i-a cerut, de asemenea, să-i confirme dacă Rusia decretase mobilizarea generală, iar Viviani a răspuns că nu fusese informat cu privire la acest lucru. Cât de multe ştia, de fapt, conducerea franceză în acel moment rămâne un subiect controversat. O telegramă trimisă de Paléologue în acea dimineaţă, care aducea la cunoştinţa francezilor decizia Rusiei, a ajuns la destinaţie de-abia în decurs de douăsprezece ore (o dovadă a faptului că sistemele de comunicaţie începeau să cedeze în întreaga Europă), şi este foarte posibil ca aceasta să nu fi sosit la timp pentru reuniunea guvernului. În orice caz, încă de la începutul crizei politica guvernului francez rămăsese neschimbată: guvernul dorea să se

asigure că atât Rusia, cât şi Franţa erau văzute ca tabere inocente în faţa agresiunii germane. În perioada premergătoare crizei, Poincaré şi Viviani făcuseră în repetate rânduri apel la Rusia să acţioneze prudent şi să evite orice măsuri care ar fi putut fi văzute ca provocări.[1783] Deşi nu există consemnări ale dezbaterilor guvernului din acea seară, la miezul nopţii, când reuniunea a luat sfârşit, s-a decis decretarea mobilizării a doua zi. De asemenea, s-a convenit să i se promită Marii Britanii, ca răspuns la o cerere primită de la Londra, că Franţa avea să respecte neutralitatea Belgiei. Messimy, ministrul de război, s-a întâlnit de asemenea cu Izvolski, ambasadorul rus, pentru a-i confirma că Franţa avea să lupte alături de Rusia.[1784]

În dimineaţa zilei de 1 august, când cabinetul s-a reunit din nou, Poincaré a afirmat că Franţa nu mai putea amâna mobilizarea generală a efectivelor militare, iar colegii săi, unii fără prea mare tragere de inimă, au căzut de acord. Telegramele, care erau deja pregătite, au fost expediate în acea după-amiază, iar în oraşele mai mari sau mai mici din întreaga Franţă oamenii s-au adunat pentru a citi micile înştiinţări pe hârtie albastră care au fost afişate în vitrinele magazinelor. La Paris, o mulţime numeroasă a ieşit în Place de la Concorde. Unii s-au repezit spre statuia care reprezenta Strasbourgul, capitala provinciei pierdute a Alsaciei, şi au sfâşiat pânza neagră de doliu în care aceasta fusese învăluită din 1871. Într-un mesaj adresat poporului francez, în care făcea apel la unitate naţională, Poincaré a asigurat populaţia că guvernul era decis să facă tot ce îi stătea în putinţă pentru a menţine pacea. A promis că mobilizarea nu era echivalentă cu războiul. „La drept vorbind”, a mărturisit un observator perspicace, „nimeni nu îl credea. Chiar dacă nu era vorba de război, în mod sigur era ceva aproape la fel de îngrozitor.”[1785] În următoarele zile, trenurile au duduit străbătând ţara în lung şi în lat şi adunându-i pe tinerii care urmau să fie transportaţi către frontiere. Statul-major se temea că probabil aproape zece la sută dintre rezervişti nu aveau să se supună ordinelor de mobilizare; procentajul celor care nu s-au prezentat la chemarea la arme a fost însă mai mic de 1,5 la sută.[1786]

Până duminică, 2 august, Rusia, Germania, Austro-Ungaria şi Franţa se mobilizaseră; Rusia şi Germania se aflau oficial în război; iar Austro-Ungaria era în război cu Serbia. În acea zi, regimentele ruseşti de cavalerie au trecut graniţa germană, iar trupele germane au pătruns în Luxemburg, la mică distanţă de sudul Belgiei, deşi marile puteri, printre care şi Germania, garantaseră neutralitatea micului ducat. Italia, după cum devenea din ce în ce mai evident, intenţiona să-şi proclame neutralitatea. De cealaltă parte a Atlanticului, unde americanii priveau aceste evoluţii uluiţi şi în acelaşi timp îngroziţi, preşedintele Wilson, care îşi petrecea cea mai mare parte a timpului la căpătâiul soţiei sale aflate pe patul de moarte, a trimis prin ambasadorii săi oferte de mediere, însă era prea târziu, iar europenii nu erau pregătiţi să asculte. Mai rămânea doar un ultim pas important până la pecetluirea sorţii Europei şi finalizarea saltului continentului către război: intrarea Marii Britanii în conflagraţie.

În acea dimineaţă de duminică, un Lichnowsky în lacrimi, cu speranţele pentru o apropiere anglo-germană năruite, l-a vizitat pe Asquith la micul dejun pentru a-l implora ca Marea Britanie să nu se alieze cu Franţa, dar acum era deja aproape prea târziu. Opinia publică britanică era din ce în ce mai ostilă Germaniei. După cum i-a scris unui prieten lordul Morley, ministru pentru India şi unul dintre acei membri ai guvernului care se pronunţaseră cel mai ferm împotriva războiului: „Acţiunile arogante ale Germaniei loveau în eforturile acelor membri ai cabinetului care pledau pentru menţinerea păcii”.[1787] Mai important încă era faptul că ameninţarea în plină desfăşurare la adresa Belgiei influenţa deciziile cabinetului mult mai mult decât pregătirile de război ale Germaniei împotriva Franţei sau Rusiei. Din cauza poziţiei sale geografice, pe parcursul secolelor, Marii Britanii îi fusese imposibil să asiste indiferentă dacă o altă putere cucerea Ţările de Jos, deoarece căile lor navigabile, prin care bunurile (şi adesea şi armatele) puteau circula nestingherite între continent şi Regatul Unit, erau de o importanţă deosebită. Partidul Conservator a început la rândul său să exercite presiuni asupra lui Asquith, iar liderul acestuia, Bonar Law, a trimis o scrisoare prin care susţinea că „onoarea şi siguranţa Marii Britanii aveau să fie afectate în mod fatal dacă aceasta ar fi ezitat în a oferi susţinere Franţei şi Rusiei” şi promitea ca partidul său să ofere guvernului spijin deplin.[1788]

La ora 11 dimineaţa, cabinetul a creat un prim precedent organizând o reuniune într-o zi de duminică. A urmat o şedinţă dificilă care a demonstrat că miniştrii erau încă profund dezbinaţi. Însă începea să se formeze o majoritate, care considera că încălcarea neutralităţii Belgiei de către Germania ar fi putut fi considerată motiv de război. Însă în acea dimineaţă s-a convenit doar că Grey îi putea transmite lui Cambon că Marea Britanie nu avea să permită flotei germane să atace ţărmul nordic al Franţei. Cabinetul a ratificat, de asemenea, decizia lui Churchill, luată cu o seară înainte, de a mobiliza rezervele marinei şi s-a stabilit organizarea unei alte reuniuni la ora şase şi jumătate după-amiaza. Mai mulţi susţinători ai păcii, precum şi Lloyd George, încă nehotărât, au luat prânzul împreună. Grey s-a dus la grădina zoologică din Londra, unde a privit timp de o oră păsările, iar Asquith a găsit un moment de răgaz pentru a-i scrie Venetiei Stanley. „Nu am primit nicio scrisoare de la tine în această dimineaţă”, se plângea el, „iar aceasta este cea mai tristă neîmplinire a zilei de astăzi.”[1789] Cabinetul britanic s-a reunit din nou la şase şi jumătate după-amiaza, aşa cum se stabilise. Deşi Morley şi preşedintele Biroului de Comerţ, John Burns, care aveau să-şi dea ulterior demisia, încă se opuneau categoric războiului, în acel moment Lloyd George a schimbat taberele şi a decis să susţină Belgia. Acesta era, de asemenea, conştient că Marea Britanie avea un interes strategic în a menţine continentul european în afara dominaţiei germane. Acum se formase o majoritate provizorie care susţinea intervenţia în cazul în care neutralitatea Belgiei avea să fie încălcată în mod „substanţial”. Acea majoritate avea să se consolideze şi mai mult în cazul în care Belgia se hotăra să se opună Germaniei şi să ceară ajutor.[1790]

La 7 seara, ora Londrei, în timp ce englezii încă discutau cum să acţioneze în contextul crizei europene, ambasadorul german de la Bruxelles i-a prezentat ministrului belgian de externe un ultimatum, care zăcuse pe biroul său de pe 29 iulie. Ultimatumul fusese redactat de Moltke, şi nu de Bethmann, o altă dovadă a faptului că armata prelua comanda politicii germane. În document se susţinea că Germania deţinea informaţii „de încredere" conform cărora francezii intenţionau să avanseze prin Belgia în drumul lor spre Germania pe care urmau să o atace. (De fapt, guvernul francez îl anunţase în mod clar pe Joffre că nu putea pătrunde în Belgia înainte ca nemţii să invadeze această ţară.) Guvernul german nu putea decât să fie îngrijorat de faptul că Belgia nu ar fi reuşit să se apere singură, lăsând astfel Germania la mila francezilor. Dintr-un instinct de autoconservare, Germania ar fi putut fi nevoită să ia atitudine în faţa acestei agresiuni din partea francezilor. „Prin urmare, guvernul german ar regreta profund dacă Belgia ar considera pătrunderea Germaniei pe teritoriu belgian ca un act de ostilitate, în condiţiile în care Germania ar fi nevoită să facă acest lucru pentru a se apăra, ca urmare a măsurilor luate de opozanţii ei." Germania a solicitat din partea Belgiei o „neutralitate binevoitoare" şi dreptul de liberă trecere pentru trupele germane pe teritoriul acesteia. În schimb, Germania avea să garanteze integritatea şi independenţa Belgiei la sfârşitul războiului. Guvernului belgian i s-a acordat un răgaz de douăsprezece ore ca să răspundă.[1791]

Belgia îşi apărase întotdeauna neutralitatea cu fermitate, refuzând să încheie alianţe militare cu vecinii săi, dar pregătindu-se să lupte în caz de necesitate. Chiar şi în 1914, pe când trupele germane avansau pe teritoriul ţării, unele divizii belgiene încă erau staţionate în sud şi de-a lungul coastelor pentru a demonstra că Belgia intenţiona să-şi apere neutralitatea împotriva tuturor duşmanilor, chiar şi împotriva unui atac puţin probabil din partea Franţei sau Marii Britanii. Cel puţin până în 1914, opinia publică belgiană nu identificase nici măcar un singur prieten sau un singur duşman. De multă vreme exista o antipatie faţă de Marea Britanie, care, la începutul secolului, condusese campania internaţională îndreptată împotriva sinistrelor abuzuri comise de hulpavul lor rege Leopold al II-lea în Congo. Ministerul belgian de Externe şi cercurile conservatoare şi catolice înclinau să fie progermane, însă Franţa era cea care exercita cea mai profundă influenţă culturală.[1792] Belgienii erau mândri de independenţa lor şi îşi preţuiau libertatea. Reformele militare şi creşterea bugetului acordat apărării, măsuri luate în 1913, erau menite să le protejeze aceste deziderate. Cum probabilitatea izbucnirii unui război între Franţa şi Germania devenea din ce în ce mai evidentă, pe 29 iulie guvernul belgian a majorat numărul recruţilor chemaţi la arme şi a transmis instrucţiuni comandantului militar de la Liège să întărească sistemul defensiv al impozantei fortăreţe şi să saboteze toate căile de acces dinspre est, respectiv din direcţia Germaniei. Pe 31 iulie, guvernul a ordonat mobilizarea generală a armatei belgiene.

După ce ultimatumul a fost tradus din germană în franceză, guvernul belgian nu a mai stat pe gânduri. Prim-ministrul, baronul Charles de Broqueville, şi regele Albert I au hotărât imediat să respingă condiţiile propuse de Germania. Miniştrii din guvern, convocaţi în grabă în toiul nopţii, au fost de acord în unanimitate. Şi, poate spre propria lor surprindere, belgienii au decis, de asemenea, fără să şovăie că aveau să opună maximum de rezistenţă de care erau capabili în calea atacului german. „Vai, sărmanii prostovani!”, a exclamat un diplomat german de la Bruxelles când a auzit veştile. „De ce oare nu se dau la o parte din calea tăvălugului?” În momentul în care, datorită indiscreţiei unui diplomat francez, vestea că ultimatumul a fost respins de belgieni a ajuns în presă în dimineaţa zilei de 3 august, poporul belgian şi-a arătat susţinerea. Steagul Belgiei a fost arborat pretutindeni şi s-a discutat mult despre mândria naţională a ţării. După cum a declarat chiar şi regele în proclamaţia adresată naţiunii: „Am refuzat să ne pierdem onoarea.”[1793] A ajutat şi faptul că Albert se bucura de un mare respect. Era diferit din toate punctele de vedere de unchiul său, răposatul şi puţin regretatul Leopold: noul rege era cinstit, trăia modest, într-un mariaj fericit alături de soţia sa nemţoaică şi cei trei copii ai lor, adora cititul şi mersul pe munte, preferând aceste activităţi amantelor adolescente. Când regele şi regina au plecat de la palat a doua zi pentru a lua parte la o sesiune specială a parlamentului, au fost ovaţionaţi de mulţimi numeroase de oameni. Ajuns în sala de întruniri a parlamentului, cuplul regal a fost aplaudat în picioare; toate măsurile propuse de guvern, inclusiv bugetul de război, au fost aprobate în unanimitate. Partidul Socialist a dat o declaraţie în care afirma că membrii săi protestau faţă de „barbarismul militarist” şi că luptau pentru libertate şi democraţie.[1794]

În dimineaţa zilei de luni, 3 august, cabinetul britanic s-a reunit pentru a decide ce urma să declare Grey în faţa parlamentului în acea după-amiază, şi a hotărât şi el mobilizarea armatei. Deşi nu se ştiau prea multe detalii, la Londra se aflase despre ultimatumul acordat Belgiei de către Germania, iar Albert îi trimisese lui George al V-lea o telegramă, cerându-i ajutorul. Din punctul de vedere al Marii Britanii, după cum i-a scris mai târziu Asquith Venetiei Stanley, agresiunea afişată de Germania faţă de Belgia „simplifică lucrurile”.[1795] Lloyd George, a cărui susţinere era de o importanţă crucială în menţinerea aripii de stânga a Partidului Liberal de partea guvernului, aderase acum cu fermitate la tabăra celor care pledau în favoarea intervenţiei pentru apărarea neutralităţii Belgiei şi sprijinirea Franţei. Grey s-a întors la sediul Ministerului de Externe în jurul orei 2 după-amiaza, sperând să ia prânzul în grabă şi să aibă timp să lucreze la discursul lui. Aici l-a găsit pe ambasadorul german care îl aştepta pentru a-l întreba ce decizie luase cabinetul. „A fost o declaraţie de război?” Grey a răspuns că a fost mai degrabă o „enunţare de condiţii”. Nu îi putea spune lui Lichnowsky despre ce condiţii era vorba decât după ce informa parlamentul. Lichnowsky l-a implorat pe Grey să nu transforme chestiunea neutralităţii Belgiei într-una dintre aceste condiţii. Grey nu a făcut decât să repete că nu putea spune nimic mai mult.[1796]

La ora 4 după-amiaza un Grey palid şi obosit a luat cuvântul în faţa Camerei Comunelor: „Vocea îi era clară”, relata un observator, „fără inflexiuni calde, limbajul total frust, precis, simplu, corect şi de o sobrietate demnă.”[1797] Băncile şi coridoarele parlamentului erau ticsite la maximum, iar galeria era plină ochi cu spectatori, printre care se aflau şi arhiepiscopul de Canterbury şi ambasadorul rus. Grey susţinea, aşa cum făcea întotdeauna, că îi lăsase mână liberă Marii Britanii. Cu toate acestea, prietenia cu Franţa („şi cu Germania”, a strigat un membru al parlamentului) şi legământul Angliei de a respecta neutralitatea Belgiei creaseră „obligaţii ce ţineau de onoare şi interes naţional”. Franţa, a declarat el, avusese atâta încredere în Marea Britanie, încât îşi lăsase ţărmul atlantic descoperit. „Fiecare om să-şi cerceteze propria inimă şi simţămintele care îl încearcă”, a continuat el, „şi să aprecieze cu propria minte în ce măsură trebuie să respecte aceste obligaţii. Şi eu apreciez această situaţie aşa cum simt eu, dar nu doresc să impun nimănui mai mult decât ce îi dictează fiecăruia inima cu privire la ceea ce ar trebui să simtă vizavi de această obligaţie.” Îşi dădea seama în ce situaţie se afla. Marea Britanie se găsea acum în poziţia în care trebuia fie să respecte obligaţiile ce ţineau de onoare şi interes naţional, fie să dea bir cu fugiţii, a spus el. Şi, chiar dacă Marea Britanie decidea să nu se implice în război, această variantă ar fi fost mai proastă pentru ea, căci legăturile sale vitale de comerţ şi afaceri cu continentul şi propriile ţărmuri ar fi fost ameninţate de ascensiunea unei puteri dominante în Europa. „Sunt absolut convins”, a încheiat el, „că, din punct de vedere moral, prin poziţia noastră am pierde orice urmă de respect.” Ultimele sale cuvinte au fost acoperite de ovaţii zgomotoase. Din partea conservatorilor, Bonar Law, iar din partea naţionaliştilor irlandezi, John Redmond, s-au angajat să acorde susţinere. Ramsay MacDonald, vorbind în numele micului Partid Laburist, a declarat că Marea Britanie ar fi trebuit să rămână neutră. Nici în acea zi, nici în următoarele nu s-a supus la vot dacă Marea Britanie să declare război Germaniei, însă acum era evident că, în cazul în care se decidea să intervină, guvernul ar fi avut un sprijin covârşitor.

Mai târziu, când Nicolson a pătruns în biroul lui Grey ca să-l felicite pentru succesul discursului său, un Grey nefericit nu a făcut decât să spună, bătând cu pumnii în masă: „Urăsc războiul... urăsc războiul.” Ceva mai târziu în aceeaşi seară, Grey a rostit o frază care a ajuns să sintetizeze sensul războiului pentru foarte mulţi europeni. Pe când privea pe fereastră înspre parcul St. James, unde îngrijitorii aprindeau felinarele cu gaz, a spus: „Luminile se sting în întreaga Europă; nu vom apuca să le mai vedem aprinzându-se din nou cât vom trăi.”[1798] Deşi, mai târziu, Grey a afirmat cu modestie că nu a fost decât „purtătorul de cuvânt al Angliei”, de fapt el a contribuit din plin la implicarea Marii Britanii în război.[1799] Lloyd George, care a jucat un rol-cheie în convingerea cabinetului să adopte o poziţie favorabilă intervenţionismului, i-a scris soţiei sale aflate în nordul Ţării Galilor: „Zilele astea mă învârt într-o lume de coşmar. Am luptat din greu pentru pace şi am reuşit până acum să ţin cabinetul departe de război, dar acum ajung la concluzia că dacă mica naţiune a Belgiei este

atacată de Germania, toate covingerile şi chiar şi prejudecăţile mele vor trece în tabăra războiului. Sunt pur şi simplu îngrozit de această perspectivă." Asquith a fost mai prozaic; cu prilejul obişnuitei sale partide de bridge, a spus că „singura rază de soare din acest război odios, în care eram pe cale să intrăm, a fost soluţionarea crizei irlandeze şi ralierea amiabilă a forţelor din Irlanda pentru a ajuta guvernul să apere interesele noastre naţionale supreme".[1800] Este posibil, sau cel puţin mulţi contemporani ai vremii au fost de această părere, ca Marele Război a salvat, de fapt, Marea Britanie de la un război civil.

În aceeaşi seară de luni, la Paris, Wilhelm von Schoen, ambasadorul german, se chinuia să descifreze o telegramă prost codată primită de la Bethmann. A înţeles suficient de mult din ea cât să se ducă imediat la prim-ministrul francez cu declaraţia de război a Germaniei. Guvernul german susţinea că fusese nevoit să ia această măsură din cauza avansului trupelor franceze peste graniţă, în Alsacia, şi a atacurilor dezlănţuite de aviatorii francezi. Unul dintre aceştia, se spunea, aruncase chiar o bombă peste o cale ferată germană. (Hitler avea să folosească un pretext asemănător, la fel de nefondat, în 1939, când a invadat Polonia.) Schoen avea o ultimă rugăminte — ca cetăţenii germanii care rămâneau la Paris să fie plasaţi sub protecţia ambasadorului american — şi o plângere — ce viza un bărbat care folosise un limbaj ameninţător şi se urcase din mers în maşina ce îl ducea spre întrunire. Cei doi bărbaţi s-au despărţit cu toată curtoazia, dar atmosfera era sumbră.[1801] Poincaré a scris mai târziu în jurnalul său:

Este de o sută de ori mai bine că nu am fost nevoiţi să declarăm noi război chiar şi pe motiv că graniţele ne-au fost încălcate în repetate rânduri. Era imperios necesar ca Germania, de pe-a întregul vinovată de agresiune, să fie nevoită să-şi recunoască public interesele. Dacă Franţa ar fi declarat război, alianţa cu Rusia ar fi devenit controversată, iar unitatea şi spiritul francez ar fi fost înfrânte, iar Italia ar fi putut fi obligată de Tripla Alianţă să se alăture luptei împotriva Franţei.[1802]

A doua zi, marţi 4 august, un mesaj din partea lui Poincaré a fost citit în faţa parlamentului francez în aplauze frenetice. Germania era singura vinovată pentru izbucnirea războiului, a susţinut el, şi va trebui să dea seamă în faţa tribunalului istoriei. Toţi francezii aveau să se adune într-o uniune sacră, iar această union sacrée nu avea să fie zdruncinată vreodată. Nu au existat voci care să se opună; Partidul Socialist se decisese deja să susţină războiul. În momentul în care un lider de seamă al stângii i-a adus un omagiu lui Jaurès, a cărui înmormântare avea loc în acea zi, spunând: „Nu mai există adversari; există numai francezi", întreaga sală s-a dezlănţuit şi a strigat de nenumărate ori „Vive la France!".[1803]

În aceeaşi zi, guvernul britanic i-a trimis un ultimatum Germaniei, cerându-i să ofere o garanţie că avea să respecte neutralitatea Belgiei. Termenul-limită era 11 seara, ora Marii Britanii. Cum nimeni nu se aştepta ca

Germania să fie de acord, s-a pregătit o declaraţie de război care urma să-i fie înmânată lui Lichnowsly. Telegrame tipărite menite să avertizeze ambasadele şi consulatele britanice din întreaga lume că Marea Britanie era pe cale să intre în război zăcuseră ani la rândul în dosarele Ministerului de Externe, doar cu numele inamicului rămas necompletat. Funcţionarii şi-au petrecut ziua completând spaţiul gol cu „Germania”.

Între timp, în aceeaşi zi la Berlin, Bethmann vorbea în faţa parlamentului german explicând că Germania nu făcea decât să se apere. Era adevărat, a recunoscut el, că Germania invada statele neutre Belgia şi Luxemburg, dar făcea acest lucru numai din cauza ameninţării franceze. Când războiul avea să se sfârşească, Germania avea să repare orice daună. Partidul Socialist, care de atâta vreme promisese să-şi conducă milioanele de membri împotriva unui război capitalist, s-a alăturat celorlalte partide şi a votat pentru acordarea subvenţiilor de război. Bethmann depusese mari eforturi pentru a le câştiga susţinerea, iar aceştia cedaseră în cele din urmă. Pe 3 august, cu prilejul unei reuniuni îndelungate şi dificile a deputaţilor socialişti, majoritatea a decis să voteze pentru acordarea subvenţiilor de război, argumentând pe de o parte că nu ar fi putut să-i trădeze pe oamenii de rând care porneau la luptă şi, pe de alta, pentru că vedeau Germania ca pe o victimă a agresiunii ruse. Pentru a nu afecta unitatea partidului, restul socialiştilor au convenit să-şi ofere la rândul lor susţinerea.[1804]

În seara zilei de 4 august, chiar înainte ca ultimatumul acordat de Marea Britanie Germaniei să se fi scurs, Goschen, ambasadorul britanic, i-a făcut o vizită lui Bethmann pentru a-şi cere paşaportul. „Oh, dar este îngrozitor!”, a exclamat Goschen în timp ce întreba zadarnic dacă Germania nu ar fi putut să respecte neutralitatea Belgiei. Bethmann i-a ţinut o predică ambasadorului. Marea Britanie lua o decizie cumplită şi totul din cauza unui simplu cuvânt, „neutralitate”. Tratatul cu Belgia, a spus Bethmann folosind o expresie care avea să afecteze profund imaginea Germaniei în ochii opiniei publice, era doar o „bucată de hârtie”. Marea Britanie, a continuat el, ar fi putut ţine în frâu setea de răzbunare a Franţei şi panslavismul rus, dar în schimb alesese să le încurajeze. Marea Britanie purta răspunderea izbucnirii războiului. Goschen a izbucnit în lacrimi şi a plecat.[1805] Bethmann pur şi simplu nu îşi dădea seama că Germania ar fi putut avea vreo vină. Mai târziu i-a scris unui prieten: „Rămâne un mare semn de întrebare dacă, recurgând la acţiuni rezonabile, am fi putut evita ca Franţa, Rusia şi Marea Britanie să-şi unească ostilităţile făcând un front comun împotriva noastră.”[1806] Kaiserul a tunat şi fulgerat pe seama trădării Marii Britanii şi l-a acuzat pe Nicolae de „o nesăbuinţă fără scrupule”, căci ignorase toate încercările Germaniei şi ale lui Wilhelm de a menţine pacea. Moltke credea că britanicii plănuiseră declanşarea războiului de la bun început şi se întreba dacă Germania nu ar fi putut convinge Statele Unite să i se alăture ca aliat dacă le-ar fi promis teritoriul Canadei.[1807]

La Londra, britanicii au aşteptat sosirea orei 11 seara şi scurgerea ultimatumului. La sediul Ministerului de Externe a avut loc un scurt episod de panică în momentul în care cineva şi-a dat seama că declaraţia de război adresată Germaniei conţinea o greşeală şi că aceasta fusese trimisă înainte de vreme lui Lichnowsky. O declaraţie cu un text corectat a fost redactată în grabă şi un oficial de rang inferior a fost trimis să recupereze documentul greşit. Miniştrii cabinetului au reunit în Downing Street, majoritatea fiind agitaţi şi traşi la faţă, cu excepţia lui Churchill, care arăta în formă şi încrezător în sine, cu un trabuc mare în gură. Secretarii de stat aşteptau în faţa încăperii în care se reunise cabinetul. „Orice ar fi, războiul nu poate fi de durată”, a spus cineva. Cu puţin timp înainte de ora 11 seara, un oficial de rang inferior a telefonat la Ministerul de Externe pentru a întreba dacă s-au primit veşti. „Nu au sosit veşti nici aici, nici la Ambasada Germaniei”, i s-a răspuns. Big Ben a început să dangăne, iar Marea Britanie a intrat în război. Pe străzi, mulţimea de oameni adunată pe Whitehall şi pe Mall s-a prins de mâini şi a cântat cântece patriotice. Churchill a trimis o telegramă către flotă: „DEMARAŢI OSTILITĂŢILE ÎMPOTRIVA GERMANIEI”.[1808]

Legăturile care uniseră o Europă paşnică şi prosperă pe parcursul secolului al XIX-lea se rupeau acum cu rapiditate. Reţelele de cale ferată şi de telegraf au fost întrerupte; activitatea din domeniul naval a încetinit; rezervele bancare au fost îngheţate, iar schimbul valutar internaţional suspendat; comerţul a început să scadă. Cetăţenii de rând încercau cu disperare să ajungă acasă într-o lume care devenise brusc de nerecunoscut. La ambasada germană de la Paris domnea haosul, mamele îşi ţineau strâns în braţe copiii care plângeau şi sute de valize erau îngrămădite în jur. Aproximativ 100000 de americani erau probabil blocaţi pe Continent, majoritatea fără bani pentru că băncile erau închise. Mulţi au reuşit să ajungă în Marea Britanie, unde Walter Page, ambasadorul american, şi misiunea sa au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a face faţă situaţiei. „Dumnezeu să ne ajute!”, i-a scris el preşedintelui Woodrow Wilson.

Prin ce săptămână am trecut!... În acele prime două zile bineînţeles că a fost o mare zăpăceală. Bărbaţi înnebuniţi şi femei în lacrimi implorau, blestemau şi cereau tot felul de lucruri — doar Dumnezeu ştie, a fost un adevărat balamuc. Unii mi-au spus că sunt cel mai mare geniu al situaţiilor de criză, alţii că sunt al dracului de prost, şi am primit toate epitetele posibile dintre aceste două extreme.

Guvernul american a trimis nava Tennessee încărcată cu aur pentru a-şi finanţa cetăţenii; nava de război a transportat, de asemenea, americani aflaţi de cealaltă parte a Canalului Mânecii, în Franţa, către Marea Britanie.[1809] Ambasadorii statelor beligerante s-au bucurat de un tratament mai blând, au părăsit ţările în care fuseseră trimişi în misiune la bordul unor trenuri speciale, păzite de trupe ale ţărilor inamice. Jules Cambon şi ambasadorul rus părăsiseră deja Berlinul la sfârşitul săptămânii, iar în acel moment, la data de 5 august, un Lichnowsky distrus se pregătea să

părăsească Londra. „M-am temut că pur şi simplu avea să-şi piardă minţile cu totul”, i-a scris Page lui Wilson după ce l-a văzut. „Face parte din tabăra care a combătut războiul şi a eşuat lamentabil. Această întrevedere a fost una dintre cele mai jalnice experienţe din viaţa mea...”[1810]

În 1914, conducătorii europeni au dat greş fie pentru că au optat în mod hotărât pentru război, fie pentru că nu au găsit puterea de a se opune. Jumătate de secol mai târziu, un preşedinte american tânăr şi lipsit de experienţă se confrunta cu propria criză şi propriile opţiuni. În 1962, când Uniunea Sovietică a detaşat efective militare în Cuba, inclusiv rachete care puteau lovi extremitatea estică a coastelor Statelor Unite cu focoase nucleare, John F. Kennedy a fost supus unor presiuni deosebite în partea propriei sale armate pentru a riposta, chiar cu riscul unui război total cu Uniunea Sovietică. A rezistat, pe de o parte pentru că învăţase din fiascoul anului precedent de la Golful Porcilor că armata nu avea întotdeauna dreptate, dar şi pentru că tocmai citise The Guns of August, extraordinara relatare a Barbarei Tuchman despre felul în care Europa a păşit orbeşte în vâltoare în Marele Război. A ales să deschidă negocierile cu Uniunea Sovietică şi întreaga lume s-a îndepărtat de la marginea prăpastiei.

Şoc, exaltare, tristeţe, resemnare: europenii au întâmpinat izbucnirea războiului în nenumărate feluri. Unii au găsit alinare, chiar inspiraţie, în felul în care naţiunile lor păreau să acţioneze ca un tot unitar. Friedrich Meinecke, marele istoric german, a descris declanşarea războiului ca fiind „unul dintre cele mai măreţe momente ale vieţii mele, care mi-a umplut brusc sufletul cu cea mai profundă încredere în poporul nostru şi cea mai înaltă bucurie”.[1811] Henry James, pe de altă parte, îi scria disperat unui prieten.

Este dincolo de orice închipuire ceva atât de iraţional şi cumplit într-o epocă în care am trăit şi pe care am considerat-o, cum s-ar spune, un înalt rafinament al civilizaţiei — în pofida tuturor absurdităţilor evidente; descoperind în final existenţa acestei grozăvii în propriul ei sânge, descoperind că acesta fusese adevăratul ei înţeles încă de la bun început este ca şi când ai recunoaşte în propria familie sau grup de prieteni apropiaţi o bandă de criminali, escroci şi ticăloşi — şocul este acelaşi.[1812]

Europa şi-ar fi putut purta paşii în alte direcţii, dar în august 1914, aceştia au dus-o la capătul drumului şi acum se confrunta cu distrugerea.

(t) ▬▬▬▬▬

[1716] Zweig, The World of Yesterday, 243–5.

[1717] BD, vol. XI, 270, p. 174; Poincaré, Au Service de la France, 368.

[1718] Keiger, Raymond Poincaré, 171.

[1719] Schmidt, Frankreichs Aussenpolitik, 335–42; Turner, „The Russian Mobilization”, 83.

[1720] Schmidt, Frankreichs Aussenpolitik, 345–7; Herwig, The Marne, 17.

[1721] Lieven, Nicholas II, 199–200.

[1722] Geiss, July 1914, 260–61.

[1723] Ibid.

[1724] Bridge, Russia, 50; Turner, „The Russian Mobilization”, 86.

[1725] Ibid., 87–8.

[1726] Ibid., 78; Geiss, July 1914, 291.

[1727] Cimbala, „Steering through Rapids”, 387.

[1728] Bridge, How the War Began, 65–6; Bark, „Iul’skie Dni 1914 Goda”, 31–2; Kleĭnmikhel’, Memories of a Shipwrecked World, 202–3.

[1729] Cecil, Wilhelm II, 204–5.

[1730] Geiss, July 1914, 284–5; Fuller, Strategy and Power in Russia, 447; Jarausch, The Enigmatic Chancellor, 168–9.

[1731] Ekstein şi Steiner, „The Sarajevo Crisis”, 404; Williamson, Politics of Grand Strategy, 347.

[1732] Hankey, The Supreme Command, 154–6.

[1733] Geiss, July 1914, 288–90.

[1734] Albertini, The Origins of the War, vol. II, 300–302; Geiss, July 1914, 296–7; Turner, „The Russian Mobilization”, 86.

[1735] Verhey, Spirit of 1914, 17–20.

[1736] Ibid., 53–6.

[1737] Jarausch, The Enigmatic Chancellor, 151–2, 164, 168–9.

[1738] Geiss, July 1914, 291–2, 308–9.

[1739] Turner, „Role of General Staffs”, 315.

[1740] Ibid.

[1741] Austro-Hungarian Gemeinsamer Ministerrat, Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates, 156–7.

[1742] Albertini, The Origins of the War, vol. II, 669–70.

[1743] Geiss, July 1914, 323.

[1744] Mombauer, Helmuth von Moltke, 199–200; Hewitson, Germany and the Causes, 197; Turner, „Role of General Staffs”, 314–15.

[1745] Cecil, Wilhelm II, 204.

[1746] BD, vol. XI, 293, pp. 185–6.

[1747] BD, vol. XI, 303, p. 193; Robbins, Sir Edward Grey, 293–4.

[1748] Wilson, The Policy of the Entente, 140–3; Hazlehurst, Politicians at War, 84–7.

[1749] Williamson, Politics of Grand Strategy, 349.

[1750] BD, vol. XI, 369, pp. 228–9.

[1751] The Times, 29, 30 şi 31 iulie 1914.

[1752] Bucholz, Moltke, Schlieffen, 280–81.

[1753] Bach, Deutsche Gesandtschaftsberichte, 107.

[1754] Mombauer, Helmuth von Moltke, 205.

[1755] Ibid., 208.

[1756] Ibid., 206.

[1757] Herwig, „Imperial Germany”, 95; Fischer, War of Illusions, 502–4.

[1758] Jarausch, The Enigmatic Chancellor, 174; Verhey, Spirit of 1914, 59–60.

[1759] Stone, „V. Moltke–Conrad”, 216–17.

[1760] Albertini, The Origins of the War, 670–71; Williamson, Austria-Hungary, 206–8.

[1761] Stone, „V. Moltke–Conrad”, 217.

[1762] Afflerbach, „Wilhelm II as Supreme Warlord”, 433n22.

[1763] Verhey, Spirit of 1914, 46–50, 62–4, 68, 71; Stargardt, The German Idea of Militarism, 145–9.

[1764] Mombauer, Helmuth von Moltke, 216–20.

[1765] Groener, Lebenserinnerungen, 141–2, 145–6.

[1766] Mombauer, Helmuth von Moltke, 219–24.

[1767] Ibid., 223–4.

[1768] Jarausch, The Enigmatic Chancellor, 174–5.

[1769] The Times, 1 august 1914.

[1770] BD, vol. XI, 510, pp. 283–5.

[1771] Robbins, Sir Edward Grey, 295; Wilson, The Policy of the Entente, 136–7; Brock şi Brock, H. H. Asquith, 38.

[1772] DDF, seria a 3-a, 532, pp. 424–5; BD, vol. IX, 447, p. 260.

[1773] Nicolson, Portrait of a Diplomatist, 304.

[1774] Williamson, Politics of Grand Strategy, 353n34; Nicolson, Portrait of a Diplomatist, 304–5; Hazlehurst, Politicians at War, 88.

[1775] Bodleian Libraries Oxford, Papers of Sir Eyre Alexander Barby Wichart Crowe, MS Eng. E. 3020, 1–2.

[1776] Bridge, Russia, 76–9.

[1777] Voeikov, S Tsarem I Bez Tsarya, 110.

[1778] Lieven, Nicholas II, 203.

[1779] Goldberg, Life of Jean Jaurès, 463–4.

[1780] Ibid., 465–7; Joll, The Second International, 162–6.

[1781] Goldberg, Life of Jean Jaurès, 469–72.

[1782] Poincaré, Au Service de la France, 432–3.

[1783] Keiger, Raymond Poincaré, 174–7; Albertini, The Origins of the War, vol. III, 88–91.

[1784] Albertini, The Origins of the War, vol. III, 85, 89; Krumeich, Armaments and Politics, 227.

[1785] Albertini, The Origins of the War, vol. III, 106–7; Keiger, Raymond Poincaré, 180–82.

[1786] Keiger, Raymond Poincaré, 189.

[1787] Wilson, The Policy of the Entente, 147n82; Lichnowsky şi Delmer, Heading for the Abyss, 422.

[1788] Adam, Bonar Law, 170.

[1789] Hazlehurst, Politicians at War, 96–7; Brock şi Brock, H. H. Asquith, 145; Wilson, The Policy of the Entente, 136sqq.

[1790] Hankey, The Supreme Command, 161–2; Hazlehurst, Politicians at War, 97–100.

[1791] Geiss, July 1914, 231.

[1792] Stengers, „Belgium”, 152–5.

[1793] Ibid., 161–3.

[1794] BD, vol. XI, 670, pp. 349–50; Tuchman, The Guns of August, 107–8; The Times, 4 august 1914.

[1795] Brock şi Brock, H. H. Asquith, 150.

[1796] Grey, Twenty-Five Years, vol. II, 12–13.

[1797] Robbins, Sir Edward Grey, 296.

[1798] Grey, Twenty-Five Years, vol. II, 20; Nicolson, Portrait of a Diplomatist, 305–6.

[1799] Grey, Twenty-Five Years, vol. II, 321–2; Wilson, The Policy of the Entente, 145–6; Great Britain, Parliamentary Debates, Commons, 5th series, vol. LXV, 1914, cols 1809–34; The Times, 4 august 1914.

[1800] Hazlehurst, Politicians at War, 32; Grigg, Lloyd George, 154.

[1801] BD, vol. IX, 147, pp. 240–41; Schoen, Memoirs of an Ambassador, 200–201, 204.

[1802] Krumeich, Armaments and Politics, 229.

[1803] The Times, 5 august 1914.

[1804] Joll, The Second International, 171–6.

[1805] Hollweg, Reflections on the World War, 158n; Jarausch, The Enigmatic Chancellor, 176–7; BD, vol. XI, 671, pp. 350–54.

[1806] Jarausch, The Enigmatic Chancellor, 181.

[1807] Cecil, Wilhelm II, 208–9.

[1808] Williamson, Politics of Grand Strategy, 361.

[1809] Gregory, Walter Hines Page, 51–2.

[1810] Ibid., 151.

[1811] Joll, 1914, 15.

[1812] Lubbock, Letters of Henry James, 389.

Epilog: Războiul

Pe 4 august, „marea tornadă întunecată”, aşa cum a descris-o Theodore Roosevelt, s-a dezlănţuit asupra Europei.[1813] Asemenea unei furtuni neaşteptate, războiul i-a luat pe mulţi prin surprindere, dar, cel puţin la început, foarte puţini au fost cei care au încercat să fugă din calea lui. Unii europeni se simţeau uşuraţi, ştiind că aşteptarea luase sfârşit, ba chiar consolaţi, căci societăţile lor îşi regăseau unitatea. Mişcarea europeană pentru pace s-a năruit de-a lungul demarcărilor naţionale existente dintotdeauna şi, pretutindeni pe continent, socialiştii şi-au unit forţele cu clasele de mijloc şi cele superioare pentru a vota cu o majoritate covârşitoare în favoarea războiului. Un socialist german considera că „îngrozitoarea tensiune se risipise... pentru prima dată în aproape un sfert de secol, puteai să te alături cu toată inima, conştiinţa împăcată şi fără să te încerce vreun sentiment de trădare şi să intonezi acel cântec înflăcărat şi mobilizator: Deutschland, Deutschland, über alles”.[1814] Winston Churchill nu era în niciun caz singurul pe care îl încerca un sentiment de euforie în faţa acestei drame: „Draga mea”, îi scria el soţiei sale, „totul pare să se îndrepte înspre catastrofă şi prăbuşire. Sunt plin de curiozitate, surescitat şi fericit. Nu este oare îngrozitor să fi plămădit astfel?”[1815] Din câte se poate estima, majoritatea europenilor era pur şi simplu stupefiată de viteza şi fermitatea cu care se încheiase îndelungata pace europeană. Europenii au acceptat izbucnirea războiului cu resemnare, simţindu-se obligaţi să se implice, convinşi fiind că naţiunile lor reprezentau în acest conflict tabăra nevinovată, atacată de forţe străine ameninţătoare.

Deşi au circulat nenumărate mituri în jurul Marelui Război, în august 1914 se pare că soldaţii chiar le-au spus familiilor lor că aveau să se întoarcă acasă până la Crăciun. La Colegiul Militar Britanic de la Camberley, unde proaspeţii absolvenţi îşi aşteptau ordinele delectându-se între timp cu obişnuitele petreceri în grădină, partide de crichet şi picnicuri, au sosit în cele din urmă veşti că soldaţii aveau să fie detaşaţi la posturile lor, majoritatea urmând să se alăture Corpului Expediţionar Britanic care trebuia să ajungă pe continent. Colegiul însuşi a fost închis pe termen nelimitat, iar instructorii au primit şi ei însărcinări în cadrul statului-major; autorităţile erau de părere că nu era necesar să se mai continue pregătirea de ofiţeri pentru un război de scurtă durată.[1816] Avertismentele emise de unii experţi, precum Ivan Bloch sau chiar Moltke, sau de pacifişti precum Bertha von Suttner şi Jean Jaurès, care susţineau că ofensivele aveau să ajungă într-un punct mort, căci niciuna dintre tabere nu era suficient de puternică pentru a-şi înfrânge adversarul, în timp ce societăţile ca atare aveau să fie stoarse de toate resursele, de la oameni

până la muniţie, au fost date uitării, cel puţin pentru moment, în timp ce puterile europene îşi continuau marşul către război. Majoritatea oamenilor, de la cei care deţineau funcţii de conducere până la cetăţenii obişnuiţi, presupuneau că războiul avea să dureze puţin, asemenea Războiului Franco-Prusac, de exemplu, în care armatele alianţei de state germane avuseseră nevoie de mai puţin de două luni pentru a forţa Franţa să se predea. (Faptul că luptele nu au încetat după sfârşirea războiului pentru că poporul francez a continuat lupta era o chestiune complet diferită.) Experţii în finanţe, fie ei bancheri sau miniştri de finanţe, au considerat ca de la sine înţeles faptul că războiul trebuia să fie de scurtă durată: dată fiind perturbarea comerţului şi incapacitatea guvernelor de a împrumuta bani, căci pieţele internaţionale de capital ar fi rămas fără fonduri, iminentul faliment avea să împiedice statele beligerante să mai continue lupta. După cum a avertizat Norman Angell în cartea sa Great Illusion, chiar dacă Europa ar fi fost atât de necugetată încât să pornească la război, haosul economic şi dezastrul social care ar fi urmat ar fi forţat rapid naţiunile beligerante să negocieze un acord de pace. Însă ceea ce puţini oameni, printre care şi Bloch, au realizat a fost faptul că guvernele europene dispuneau de o capacitate, neverificată, dar mare, de a stoarce venituri de la propriile societăţi, fie prin impozitare, intervenţie economică sau disponibilizarea bărbaţilor şi trimiterea lor pe front, folosindu-se în schimb mâna de lucru a femeilor, şi că europenii înşişi dădeau dovadă de un stoicism şi o perseverenţă care îi puteau face să lupte ani de-a rândul înainte, chiar şi dacă se acumulau pierderi din ce în ce mai cumplite. Surprinzător pentru Marele Război nu este faptul că societăţile europene şi populaţiile au îndurat în cele din urmă vicisitudinile, cocoşându-se sub povara războiului — şi nu toate naţiunile au făcut acest lucru, sau cel puţin nu pe de-a întregul —, ci faptul că Rusia, Germania şi Austro-Ungaria au rezistat atât de mult până să cadă pradă revoluţiei, revoltelor sau disperării.

În acele prime săptămâni de război, se părea că Europa ar fi putut fi cruţată de la soarta ei cumplită. Dacă Germania ar fi înfrânt rapid Franţa, Rusia ar fi putut foarte bine să decidă să încheie pacea pe frontul de est, iar Marea Britanie ar fi putut să-şi reexamineze decizia de a se implica în luptă. Chiar dacă poporul francez ar fi decis să lupte în continuare aşa cum făcuse şi în 1870–1871, în final tot ar fi fost nevoit să capituleze. În timp ce trupele germane se invadau Belgia şi Luxemburgul în drumul lor către nordul Franţei, strategia germană de război părea să se desfăşoare conform planului. Însă lucrurile nu stăteau chiar aşa. Decizia Belgiei de a se opune a încetinit înaintarea Germaniei. Principala fortăreaţă de la Liège a căzut pe data de 7 august, dar mai rămâneau de cucerit încă alte douăsprezece, una câte una. Cum belgienii opuneau rezistenţă, germanii erau nevoiţi să lase în urmă o serie de regimente militare, pe măsură ce avansau. Armata germană de pe aripa dreaptă principală, care urma să traverseze fluviul Meuse înspre Canalul Mânecii şi apoi să coboare spre sud înspre Paris şi să repurteze astfel o victorie uluitoare era şi mai slabă, şi mai lentă decât se plănuise iniţial. Pe 25 august, Moltke, alarmat de

viteza cu care Rusia avansa în est — căci trupele ruseşti cotropiseră moşiile iuncărilor şi incendiaseră cabana de vânătoare preferată a kaiserului de la Rominten —, a ordonat ca două corpuri de armată, însumând circa 88 000 de oameni, să se deplaseze de pe Frontul de Vest înspre Prusia Răsăriteană.[1817] Iar Corpul Expediţionar Britanic sosise mai devreme decât era prevăzut pentru a oferi întăriri francezilor.

Avansul germanilor a fost încetinit, apoi stopat în faţa rezistenţei opuse de Aliaţi. La începutul lui septembrie, balanţa înclina în defavoarea Germaniei, iar Aliaţii erau departe de a fi înfrânţi. Pe 9 septembrie, Moltke a ordonat armatelor germane din Franţa să se retragă spre nord şi să se regrupeze, iar două zile mai târziu a dat ordinul general de retragere pe toată linia frontului. Deşi nu avea cum să-şi dea seama în acel moment, acesta urma să fie sfârşitul Planului Schlieffen şi şansei Germaniei de a înfrânge Franţa rapid. Pe 14 septembrie, kaiserul l-a eliberat din funcţie pe motive de sănătate.

În acea toamnă, atât Germania, cât şi Aliaţii au făcut ultimele încercări disperate de a-şi dejuca reciproc planurile. Pierderile au crescut, dar victoria rămânea incertă. Până la sfârşitul lui 1914, muriseră 265 000 de soldaţi francezi, iar britanicii pierduseră 90 000 de oameni. Procentajul victimelor din unele regimente germane ajungea la 60 la sută; armata germană pierduse aproape 80 000 de oameni doar în bătăliile purtate în jurul oraşului flamand Ypres în luna octombrie.[1818] Odată cu sosirea iernii, armatele fiecărei tabere se retrăgeau aşteptând să-şi reia atacurile în primăvară. Nu aveau nici cea mai vagă idee că tranşeele provizorii pe care le săpaseră de la graniţa cu Elveţia, de-a lungul frontierei de est şi de nord a Franţei, până în Belgia aveau să fie adâncite, să devină mai puternice şi mai elaborate şi că urmau să fie folosite până în vara lui 1918.

Pe Frontul de Est, pentru că distanţele erau mult mai mari, reţeaua de tranşee nu a căpătat niciodată o asemenea anvergură şi nu a devenit atât de impenetrabilă, dar totuşi capacitatea apărării de a respinge atacuri deschise devenise evidentă încă din primele luni de război. Austro-Ungaria a suferit pierderi grele, dar Rusia nu a reuşit să câştige o victorie decisivă. În primele patru luni de război, pierderile de partea Austro-Ungariei ajunseseră la aproape un milion. Deşi Germania, contrar aşteptărilor lui Schlieffen şi ale succesorilor săi, a pornit la atac pentru a înfrânge două armate ruseşti în Bătălia de la Tannenberg, victoria de pe câmpul de luptă nu a pus capăt războiului. Atât Rusia, cât şi duşmanii ei dispuneau de resursele şi determinarea necesare pentru a lupta în continuare.

Circulă o poveste care ar putea fi foarte bine adevărată. Ernest Shackleton, marele explorator al regiunilor polare, a pornit spre Antarctica în toamna lui 1914. În momentul în care a revenit la staţia de vânătoare de balene din arhipelagul Georgiei de Sud în primăvara lui 1916, se spune că ar fi întrebat cine câştigase războiul în Europa şi că ar fi fost uimit când i s-a răspuns că războiul nu se terminase încă. Industriile, sistemul naţional de sănătate, forţa de muncă, ştiinţa, tehnologia şi chiar şi artele au fost

toate angajate în a susţine efortul de război. Progresele din toate domeniile, omagiate cu atâta mândrie la Expoziţia de la Paris de la 1900, oferiseră continentului ocazia de a perfecţiona mijloacele prin care îşi putea mobiliza marile resurse de care dispunea pentru a se distruge singur.

Primele etape ale conflictului au pus bazele unui model cumplit care avea să devină recurent în anii următori: atacurile slăbeau tot mai mult din intensitate, pe măsură ce armele luptătorilor din apărare îşi revărsau focul letal. Generalii au încercat în repetate rânduri să iasă din impas prin ofensive masive care s-au soldat cu pierderi la fel de grele; fronturile, în special cele din vest, unde solul era răscolit de bombe, erau pline de găuri de obuz, traversate în lung şi în lat de sârmă ghimpată, iar liniile nu înaintau deloc. Iar pe măsură ce războiul continua, se pierdeau vieţi la o scară imposibil de imaginat. Numai în 1916, ofensiva din vară a Rusiei s-a soldat cu 1,4 milioane de morţi şi răniţi; 400 000 de italieni au fost luaţi prizonieri în ofensiva lui Conrad din Dolomiţi împotriva Italiei; iar pe 2 iulie, în prima zi a Bătăliei de pe Somme, britanicii au pierdut 57 000 de oameni, iar până la sfârşitul bătăliei, în noiembrie, au murit, au fost răniţi sau au dispărut 650 000 de aliaţi, alături de 400 000 de germani. La Verdun, bătălia dintre Franţa şi Germania pentru controlul fortăreţei s-a soldat probabil cu 500 000 de morţi de partea francezilor, în timp ce atacatorii germani au pierdut mai mult de 400 000 de oameni. Până la sfârşitul războiului, pe data de 11 noiembrie 1918, în război luptaseră 65 de milioane de oameni şi muriseră 8,5 milioane. Alte 8 milioane fuseseră luaţi prizonieri sau pur şi simplu dispăruseră. 21 de milioane fuseseră răniţi, această cifră incluzând doar numărul celor ale căror răni puteau fi identificate; nimeni nu va şti vreodată câţi oameni au fost afectaţi sau distruşi din punct de vedere psihic. Prin comparaţie, în Vietnam au fost ucişi 47 000 de soldaţi americani, iar în invazia şi ocuparea Irakului 4 800 de soldaţi aparţinând trupelor coaliţiei.

Războiul, care la început a cuprins doar Europa, a devenit global. De la bun început, imperiile fuseseră implicate în mod automat. Nimeni nu s-a oprit să se gândească dacă australienii sau canadienii, vietnamezii sau algerienii îşi doreau sau nu să lupte pentru puterile imperiale. Ca să fim cinstiţi însă, mulţi şi-au dorit acest lucru. În dominioanele „albe”, unde mulţi încă aveau rude în Marea Britanie, era pur şi simplu de la sine înţeles că ţara-mamă trebuia protejată. Mai surprinzător a fost însă faptul că nenumăraţi naţionalişti indieni au sărit în sprijinul Regatului Unit. Tânărul avocat cu convingeri radicale Mahatma Gandhi a ajutat autorităţile britanice să recruteze indieni pentru efortul de război. Alte puteri au început treptat să opteze pentru o tabără sau alta. La sfârşitul lui august 1914, Japonia a declarat război Germaniei şi a profitat de această ocazie pentru a ocupa posesiunile Germaniei din China şi Pacific. Două luni mai târziu, Imperiul Otoman şi-a legat soarta de cea a Germaniei şi Austro-Ungariei, iar Bulgaria li s-a alăturat în 1915. Acesta a fost ultimul aliat

achiziţionat de Puterile Centrale. România, Grecia, Italia, mai multe state din America Latină şi China s-au alăturat în cele din urmă Aliaţilor.

Iniţial, Statele Unite nu au părut să susţină puternic niciuna dintre tabere într-un conflict care nu părea să aibă prea mult de-a face cu interesele americane. „Mulţumesc din nou şi îi voi mulţumi întotdeauna Domnului pentru Oceanul Atlantic”, scria Walter Page, ambasadorul american la Londra. Elitele, liberalii şi cei de pe Coasta de Est sau cei care aveau legături de familie cu Marea Britanie tindeau să ţină cu Aliaţii, dar o minoritate importantă, probabil circa un sfert dintre americani, erau de origine germană. Iar minoritatea irlandeză catolică deosebit de numeroasă avea motive întemeiate să deteste Marea Britanie. În momentul în care a izbucnit războiul, Wilson s-a smuls de la căpătâiul soţiei sale aflate pe patul de moarte pentru a acorda o conferinţă de presă în care a proclamat neutralitatea Statelor Unite. „Îmi doresc”, a spus el, „să mă pot mândri cu sentimentul că măcar America, dacă nimeni altcineva, are acea stăpânire de sine şi aşteaptă chibzuită în gândire şi fermă în scopurile ei să ajute restul lumii.” A fost nevoie de politicile germane sau mai precis de cele ale înaltului comandament german, pentru a determina America să iasă din neutralitate. În 1917, Statele Unite, furioase din cauza atacurilor submarinelor germane asupra navelor lor şi a veştilor pe care britanicii le-au transmis îndatoritori Washingtonului, conform cărora Germania încerca să convingă Mexicul şi Japonia să le atace, au intrat în război de partea Aliaţilor.

În 1918, forţele reunite ale inamicilor lor au copleşit Puterile Centrale, aşa că acestea, pe rând, au solicitat încheierea păcii, iar în cele din urmă Germania a cerut la rândul ei armistiţiul. Pe 11 noiembrie, când focurile de armă au încetat, lumea era mult diferită faţă de cea de la 1914. În întreaga Europă, vechile fisuri din cadrul societăţilor, care fuseseră cârpite temporar la începutul conflictului, au început să reapară pe măsură ce războiul se prelungea, atrăgând după sine poveri din ce în ce mai grele. În timp tulburările sociale şi politice căpătau amploare, vechile regimuri se prăbuşeau, incapabile să mai inspire încredere opiniei publice sau să se ridice la măsura aşteptărilor cetăţenilor. În februarie 1917, regimul ţarist s-a prăbuşit în cele din urmă, iar slabul guvern provizoriu care i-a urmat a fost la rândul său înlăturat zece luni mai târziu de un nou tip de forţă revoluţionară, bolşevicii lui Vladimir Lenin. Pentru a-şi salva regimul, care era atacat de rivalii săi politici şi de rămăşiţe ale vechii ordini, Lenin a încheiat pace cu Puterile Centrale la începutul lui 1918, cedându-le teritorii ruseşti întinse spre vest. În timp ce ruşii se luptau între ei într-un crâncen război civil, popoarele subjugate de Imperiul Rus au profitat de ocazie pentru a se elibera. Polonezi, ucraineni, georgieni, azeri, armeni, finlandezi, estonieni şi letoni s-au bucurat, unii doar pentru o scurtă perioadă de timp, de independenţă.

Austro-Ungaria s-a destrămat în vara lui 1918, problemele sale de ordin naţional dovedindu-se în final a fi prea mari pentru a le putea face faţă. Polonezii din cadrul Dublei Monarhii s-au unit cu cei care tocmai îşi

câştigaseră libertatea de sub jugul Rusiei şi Germaniei, pentru a forma, pentru prima dată după mai mult de un secol, un stat polonez. Cehii şi slovacii au încheiat un mariaj instabil, formând Cehoslovacia, în timp ce slavii din sudul Dublei Monarhii, cei din Croaţia, Slovenia şi Bosnia, s-au unit cu Serbia formând un stat nou care avea să fie cunoscut sub numele de Iugoslavia. Ungaria, al cărei teritoriu a fost semnificativ redus din cauza pierderii Croaţiei şi acordurilor de pace semnate la sfârşitul războiului, a devenit stat independent, iar ceea ce a mai rămas din teritoriile habsburge s-a constituit în micul stat al Austriei. Dintre celelalte ţări membre ale Puterilor Centrale, Bulgaria a avut la rândul ei parte de propria revoluţie, iar Ferdinand, şiret până la capăt, a abdicat în favoarea fiului său. Şi Imperiul Otoman s-a prăbuşit; victorioşii Aliaţi i-au confiscat teritoriile arabe şi cea mai mare parte din ce stăpânise în Europa, lăsându-i doar teritoriul turc. Ultimul sultan otoman a plecat în tăcere, aproape neobservat, în exil în 1922 şi un nou conducător laic, Kemal Atatürk, a demarat procesul de creare a statului modern turc.

În vara lui 1918, pe când armatele germane erau pe cale de a fi înfrânte, opinia publică germană, ţinută până atunci în neştiinţă de către Hindenburg şi Lundendorff, care dominau guvernul civil, a avut o reacţie furioasă împotriva întregului regim. La un moment dat, pe când marinarii şi soldaţii se revoltau, iar consiliile muncitoreşti preluau controlul guvernelor locale, s-a crezut că Germania ar fi putut urma calea Rusiei. Deşi s-a împotrivit, kaiserul a fost obligat până la urmă să abdice la începutul lui noiembrie 1918, iar socialiştii au proclamat o nouă republică, reuşind, după cum s-a dovedit, să evite revoluţia.

Deşi puterile victorioase au avut şi ele partea lor de mişcări sociale — în Franţa, Italia şi Marea Britanie avuseseră loc până la 1918 greve şi demonstraţii violente —, aici vechea ordine a rezistat, cel puţin pentru moment. Însă Europa, privită ca un tot unitar, nu mai era centrul lumii. Îşi risipise marea avuţie şi se epuizase. Popoarele din imperiile ei, care în general consimţiseră să fie conduse din afară, începeau să se răzvrătească, iar încrederea în faptul că stăpânii lor străini ştiau cel mai bine ce era de făcut fusese zdruncinată în mod iremediabil de cei patru ani violenţi de pe câmpurile de luptă ale Europei. Noi conducători naţionalişti, o mare parte a acestora soldaţi care văzuseră cu ochii lor ce putea zămisli civilizaţia europeană, cereau acordarea dreptului de autoguvernare pe loc, şi nu într-un viitor îndepărtat. Dominioanele „albe” ale Marii Britanii se mulţumeau să rămână parte din Imperiu, dar cu condiţia de a primi o autonomie mai largă. Noi jucători din afara Europei începeau să devină din ce în ce mai importanţi pe arena internaţională. În Orientul Îndepărtat, Japonia devenise mai puternică, dar şi mai încrezătoare în sine şi domina întreaga regiune din vecinătatea ei. De cealaltă parte a Atlanticului, Statele Unite erau acum o putere mondială majoră; războiul le stimulase dezvoltarea industrială şi agricolă, iar New York-ul se transforma din ce în ce mai mult într-un centru financiar internaţional. Americanii considerau că

Europa era învechită, decadentă şi epuizată — şi mulţi europeni erau de acord cu ei.

Războiul nu numai că distrusese o mare parte a moştenirii europene şi milioane de oameni, dar i-a afectat profund şi pe mulţi dintre supravieţuitori. Patosul naţionalist care îi însufleţise pe europeni pe parcursul războiului a condus, de asemenea, la uciderea absurdă a milioane de civili, fie de către germani în Belgia, de ruşi în Galiţia sau de austrieci în Bosnia. Armatele invadatoare i-au obligat pe civili la muncă forţată şi i-au izgonit pe cei de o etnie „necorespunzătoare”. După război, politicile din nenumărate state europene au fost caracterizate de violenţă şi adesea au avut loc asasinate şi lupte înverşunate între partidele rivale. Iar noile ideologii totalitare şi intolerante ale fascismului şi comunismului de sorginte rusească s-au inspirat ca mod de organizare şi disciplină din principiile armatei, iar, în cazul fascismului, chiar din război.

Marele Război a fost un moment de cotitură în istoria Europei. Înainte de 1914, în pofida tuturor problemelor cu care se confrunta, Europa spera că lumea devenea un loc mai bun şi că civilizaţia progresa. După 1918, europenii nu au mai putut avea această credinţă. Privind înapoi către lumea lor dispărută, de dinainte de război, nu puteau fi încercaţi decât de un semntiment de pierdere şi risipă. La sfârşitul verii lui 1918, în momentul în care dimensiunea înfrângerii germane devenea evidentă, contele Harry Kessler s-a întors la vechea sa casă din Weimar pe care nu o vizitase de mulţi ani. Deşi Kessler căzuse pradă fervorii naţionaliste a anului 1914, începuse de mult să regrete declanşarea războiului. Bătrânul său vizitiu şi câinele său îl aşteptau la gară şi l-au întâmpinat de parcă ar fi fost plecat doar de câteva zile. Casa sa, îşi amintea el, îl aştepta neschimbată, ca Frumoasa din Pădurea Adormită:

Tablourile impresioniste şi neoimpresioniste, rândurile de cărţi în franceză, engleză, italiană, greacă şi germană, statuile lui Maillol, cu femeile sale oarecum prea trupeşe, prea voluptuoase, cu frumosul tânăr dezbrăcat care îl avusese ca model pe micul Colin, totul era de parcă încă ar fi fost 1913, ca şi cum nenumăraţii oameni care s-au aflat aici şi acum sunt morţi, dispăruţi, risipiţi cine ştie pe unde sau duşmani s-ar fi putut întoarce şi relua viaţa europeană de la capăt. Mă simţeam ca într-un palat din O mie şi una de nopţi, plin cu tot soiul de comori şi simboluri şi amintiri pe jumătate uitate, pe care cineva descins dintr-o altă epocă nu poate decât să le deguste. Am găsit o dedicaţie de la d’Annunzio; ţigări persane de la Isfahan aduse de Claude Anet; bomboniera de la botezul celui mai mic copil al lui Maurice Denis; un program al Baletului Rus din 1911, cu poze înfăţişându-l pe Nijinski; cartea secretă scrisă de lordul Lovelace, nepotul lui Byron, despre incestul acestuia, care îmi fusese trimisă de Julia Ward; cărţi de Oscar Wilde şi Alfred Douglas, cu o scrisoare de la Ross şi — încă nedespachetată — capodopera tragicomică a lui Robert de Montesquiou din anii premergători războiului, despre frumoasa contesă de Castiglione, pe care pretindea că o iubea postum — cămaşa ei de noapte zăcea într-o cutie de bijuterii sau într-un mic cufăr de sticlă într-unul dintre saloanele

lui. Cât de monstruos s-a stârnit soarta din sânul acestei vieţi europene, exact mijlocul din ei, tot aşa cum a doua tragedie sângeroasă a istoriei s-a înălţat din scenele bucolice şi spiritul lui Boucher şi Voltaire. Ştiam, de fapt, că vremurile nu se îndreptau către o pace trainică, ci către război, dar în acelaşi timp nu eram deplin conştienţi de asta. Era un fel de sentiment incert, care asemenea unui balon de săpun s-a spart brusc şi a dispărut fără urmă în momentul în care forţele răului care clocoteau în interiorul său s-au copt.[1819]

O parte a celor care au contribuit la angajarea Europei pe drumul către Marele Război nici nu au trăit pentru a vedea cum s-a sfârşit. Moltke nu a revenit niciodată din concediul său medical pentru a-şi relua îndatoririle de şef de stat-major al Germaniei. A murit în urma unui atac cerebral în 1916, în timp ce succesorul său, Falkenhayn, arunca armata germană în atacuri repetate, costisitoare şi inutile la Verdun. Princip, care pusese în mişcare acel lanţ fatal de evenimente în momentul în care l-a asasinat pe Franz Ferdinand la Sarajevo, a fost găsit vinovat de un tribunal austro-ungar, dar nu a putut fi executat pentru că era minor. A murit de tuberculoză într-o închisoare austriacă în vara lui 1918, fără să se căiască nici măcar în ultimul moment în faţa evenimentelor pe care fapta sa le-a declanşat.[1820] Împăratul Franz Joseph a murit în 1916, lăsând un tron şubrezit moştenire unui strănepot tânăr şi fără experienţă, Karl, care a reuşit să rămână la putere doar până în 1918. István Tisza, care se hotărâse într-un final să aprobe decizia Austro-Ungariei de a ataca Serbia, a fost omorât în faţa soţiei sale de soldaţi maghiari revoluţionari în 1918. Rasputin a fost asasinat în 1916 la Sankt Petersburg de un grup de conspiratori aristocraţi, care speraseră zadarnic că înlăturarea acestuia ar fi salvat regimul. Nicolae a abdicat anul următor. El, Alexandra şi copiii lor au fost omorâţi la Ekaterinburg de bolşevici în primăvara lui 1918. Trupurile lor au fost îngropate într-o groapă comună, dar redescoperite după căderea Uniunii Sovietice. Rămăşiţele trupeşti au fost identificate prin analize ale ADN-ului, folosindu-se inclusiv o probă recoltată de la ducele de Edinburgh, strănepotul Alexandrei, iar Biserica Ortodoxă i-a sanctificat acum atât pe părinţi, cât şi pe copii.

Unii dintre miniştrii lui Nicolae au avut o soartă ceva mai fericită. Izvolski nu s-a întors niciodată de la Paris în Rusia şi a continuat să trăiască în Franţa dintr-un mic ajutor acordat de guvernul francez. Sazonov, ministrul de externe, a fost demis la începutul anului 1917. S-a alăturat forţelor antibolşevice ale amiralului Kolceak în războiul civil şi în final a fost exilat în Franţa; a murit la Nisa în 1927. Suhomlinov a fost învinovăţit pentru eşecurile Rusiei în război, iar în 1916 ţarul şi-a abandonat ministrul de război şi a permis să fie judecat, fiind acuzat de corupţie, neglijare a armatelor ruseşti şi spionaj în favoarea Germaniei şi Austro-Ungariei. Acuzaţiile de corupţie erau fără îndoială adevărate, dar guvernul nu a reuşit să aducă decât cele mai neconcludente dovezi în sprijinul celorlalte acuzaţii. Noul guvern provizoriu care a preluat puterea la începutul lui 1917 i-a aruncat pe Suhomlinov şi pe frumoasa lui soţie Ekaterina în

închisoare şi a reluat procesul la sfârşitul verii. Ekaterina a fost achitată, însă Suhomlinov a fost condamnat la închisoare pe viaţă, deşi în mai 1918 bolşevicii, acum la putere, l-au eliberat, în cadrul unui program de amnistie generală. A fugit din Rusia, trecând graniţa în Finlanda în toamna acelui an, şi s-a refugiat la Berlin, unde şi-a scris, aproape inevitabil, memoriile şi a încercat să supravieţuiască într-o sărăcie lucie. Ekaterina, care între timp îşi găsise un nou protector bogat, a rămas în Rusia; se pare că bolşevicii au împuşcat-o în 1921. Într-o dimineaţă de februarie din 1926, poliţiştii berlinezi au găsit trupul neînsufleţit al unui bătrân pe o bancă dintr-un parc. Suhomlinov, care la un moment dat fusese unul dintre cei mai bogaţi şi mai puternici bărbaţi din Rusia, degerase şi murise pe parcursul nopţii.[1821]

La sfârşitul războiului, Hoyos, cel care contribuise la obţinerea cecului în alb oferit de Germania Austro-Ungariei, s-a gândit o scurtă perioadă de timp să se sinucidă, meditând la responsabilitatea care îi revenea pentru declanşarea războiului şi sfârşitul Dublei Monarhii, însă, după ce şi-a reconsiderat opţiunile, a murit de moarte bună în 1937. Berchtold, cancelarul, a demisionat în timpul primelor faze ale războiului în semn de protest faţă de miopul refuz al împăratului şi colegilor săi de a acorda Italiei acele teritorii austriece pe care şi le dorea în schimbul neutralităţii. A trăit până în 1942, pe una dintre moşiile sale din Ungaria, şi a fost înmormântat la castelul său de la Buchlau, locul în care s-a desfăşurat fatidica reuniune dintre predecesorul său Aehrenthal şi Izvolski, întrevedere care a declanşat criza bosniacă din 1908. Conrad, şeful de stat-major al Austro-Ungariei, care primise în final acordul lui Franz Joseph pentru a se căsători cu Gina von Reininghaus în 1915, a fost demis de noul împărat în 1917. După sfârşitul războiului, el şi Gina au dus un trai simplu în Alpii austrieci, iar el şi-a petrecut timpul studiind engleza — a noua limbă pe care o învăţa —, plimbându-se cu fostul rege Ferdinand al Bulgariei şi scriindu-şi memoriile, o lucrare gigantică în cinci volume, în care se autojustifica. (În anii '20 aveau să fie publicate o mulţime de asemenea memorii, căci actorii cei mai importanţi ai acelor vremuri încercau să se disculpe şi să arunce vina pentru declanşarea războiului asupra altora.) Conrad a murit în 1925, iar guvernul noii republici austriece i-a organizat funeralii de stat. Gina a supravieţuit şi a apucat să asiste la anexarea Austriei la al Treilea Reich, iar naziştii au tratat-o întotdeauna cu deosebită consideraţie. A murit în 1961.

Asquith a fost tot mai criticat pentru comportamentul superficial de care dăduse dovadă în timpul efortului de război şi a fost nevoit să demisioneze la sfârşitul lui 1916. Succesorul său a fost Lloyd George, care, în pofida antipatiei afişate pentru război, s-a dovedit a fi un conducător puternic pe perioada conflagraţiei. Rivalitatea dintre cei doi a dezbinat Partidul Liberal, care nu şi-a recăpătat niciodată poziţia puternică de dinainte. Grey, care era aproape orb, a trecut, de asemenea, în opoziţie, dar a fost de acord să primească funcţia de ambasador al Marii Britanii în Statele Unite la sfârşitul războiului. În memoriile sale, a continuat să nege că şi-ar fi luat

vreodată vreun angajament faţă de Franţa. Cu puţin timp înainte să moară, a publicat o carte despre păsări şi farmecul acestora. Sir Henry Wilson, care depusese eforturi asidue pentru a suda relaţia dintre Franţa şi Marea Britanie, a devenit mareşal la finalul războiului. În 1922, a fost numit consilier pe probleme de securitate în guvernul Irlandei de Nord, care a rămas parte din Regatul Unit după ce sudul a devenit independent. A fost asasinat la scurt timp după aceea de doi naţionalişti irlandezi pe treptele casei sale din Londra.

Poincaré a rămas în funcţie pe tot parcursul războiului şi a asistat la victoria Franţei şi la recâştigarea provinciilor Alsacia şi Lorena. Mandatul său de preşedinte s-a încheiat în 1920, dar a revenit la conducere în calitate de prim-ministru de două ori în anii '20. S-a retras din funcţie din motive de sănătate în vara lui 1929, dar a supravieţuit şi a apucat să asiste la preluarea puterii de către Hitler şi naziști în 1933, murind anul următor. Dreyfus s-a oferit să lupte ca voluntar în armata care îl dezonorase la începutul războiului şi a slujit pe toată durata acestuia; a murit în 1935, iar cortegiul său funerar a traversat Place de la Concorde, flancată de o parte şi de alta cu militari.

În Germania, Bethmann a fost nevoit să demisioneze în vara lui 1917 la insistenţele cuplului format din Hindenburg şi Ludendorff în momentul în care a încercat să se opună deciziei lor de a fi reluat războiul submarin nerestricţionat împotriva navelor comerciale şi scopurilor lor expansioniste de război. Bethmann s-a retras la moşia sa îndrăgită de la Hohenfinow şi şi-a petrecut ultimii ani de viaţă care îi mai rămăseseră încercând să se justifice şi să-şi motiveze politicile şi negând în acelaşi timp orice vină a Germaniei în declanşarea războiului. A murit în 1920 la vârsta de şaizeci şi patru de ani. Rivalul său la atenţia kaiserului, Tirpitz, a cochetat cu politicile de dreapta după război şi a susţinut până la moartea sa în 1930 că politica sa maritimă fusese una corectă şi a învinovăţit pe toată lumea, de la kaiser până la armată, pentru înfrângerea Germaniei.

Wilhelm a trăit mulţi ani după război, rămânând acelaşi personaj bombastic, autoritar şi convins de justeţea propriilor opinii până în ultimul moment. În timpul războiului, devenise „Kaiserul din Umbră”; generalii săi făceau totul în numele lui, dar, de fapt, îi acordau puţină atenţie. Wilhelm şi-a instalat cartierul general în orăşelul belgian Spa, în spatele liniilor Frontului de Vest, şi şi-a petrecut zilele în rutină, făcând câte o plimbare călare dimineaţa, lucrând vreo două ore (munca lui presupunea în mare acordarea de decoraţii şi trimiterea de telegrame de felicitări ofiţerilor lui), vizitând spitale şi atracţii turistice şi plimbându-se după-amiaza, apoi luând cina cu generalii săi şi mergând la culcare la ora unsprezece seara. Îi plăcea să se apropie suficient de mult de linia frontului cât să audă focurile de armă şi apoi, când se întorcea în Spa, declara mândru că fusese la război. Asemenea lui Hitler mai târziu, lui Wihelm îi plăcea să viseze la ce avea să facă după terminarea războiului. Avea nenumărate planuri pentru încurajarea curselor automobilistice şi reformarea societăţii berlineze. Avea să fie interzisă organizarea de petreceri în hoteluri, iar aristocraţia

trebuia să-şi ridice propriile palate.[1822] Pe măsură ce războiul continua, curtenii lui au observat că arăta tot mai tras la faţă şi se deprima uşor. Au început să-i ascundă veştile din ce în ce mai proaste.[1823]

În toamna lui 1918, când înfrângerea Germaniei începea să devină evidentă, armata sa a elaborat planuri ca împăratul german să moară eroic într-un ultim atac pe câmpul de luptă. Wilhelm nici nu a vrut să audă şi a continuat să spere, zadarnic, că avea să-şi păstreze tronul. Pe măsură ce situaţia din Germania se deteriora, a fost în cele din urmă convins, pe data de 9 noiembrie, să plece în Olanda cu un tren special, şi în aceeaşi zi Germania a devenit republică. În momentul în care a ajuns la moşia unui aristocrat olandez, care consimţise să-l găzduiască, prima dorinţă a lui Wilhelm a fost să i se servească „o ceaşcă de ceai englezesc foarte bun”.[1824] În pofida presiunii exercitate de Aliaţi, olandezii au refuzat să-l extrădeze şi şi-a petrecut restul vieţii într-un mic palat din Doorn. Şi-a făcut o ocupaţie din a tăia copaci — ajunsese la 20 000 de arbori tăiaţi la sfârşitul lui 1920 — şi a-şi scrie memoriile, în care, fapt deloc surprinzător, nu a arătat nici cea mai mică urmă de regret pentru război sau politicile ce au dus la declanşarea acestuia, citea paragrafe lungi din P.G. Wodehouse anturajului său, răbufnea în accese de furie la adresa Republicii de la Weimar, a socialiştilor şi evreilor şi învinovăţea poporul german pentru că îl dezamăgise, crezând în acelaşi timp că avea să vină o zi în care avea să-l recheme în ţara sa. A privit ascensiunea lui Hitler şi a naziştilor cu sentimente amestecate; considera că Hitler provenea dintr-o clasă inferioară şi că era vulgar, însă era de acord cu o mare parte a ideilor acestuia, în special cu acele teorii referitoare la refacerea măreţiei Germaniei. Wilhelm a avertizat însă: „O să îl ia valul, aşa cum mi s-a întâmplat şi mie.”[1825] Wilhelm a salutat izbucnirea celui de al Doilea Război Mondial şi seria de prime victorii repurtate de Germania. A murit pe 4 iulie 1941, la mai puţin de trei săptămâni înainte ca Hitler să invadeze Rusia, şi a fost înmormântat la Doorn.[1826]

Poate fi el oare învinovăţit pentru izbucnirea Marelui Război? Sau Tirpitz? Grey? Moltke? Berchtold? Poincaré? Sau poate că nimeni nu este de vină? Ar trebui să privim oare către instituţii sau idei? State-majore cu prea multă putere, guvernări absolutiste, darwinism social, cultul ofensivei, naţionalism? Sunt atâtea întrebări şi tot atâtea răspunsuri. Poate că maximul la care putem spera este să le înţelegem pe cât de bine posibil pe acele personaje care au trebuit să aleagă între război şi pace, să le înţelegem slăbiciunile şi punctele forte, iubirile, urile şi înclinaţiile. Pentru a face acest lucru trebuie să înţelegem, de asemenea, lumea în care trăiau şi aşteptările acesteia. Trebuie să ne amintim, aşa cum au făcut şi cei aflaţi în poziţii de decizie, ce s-a întâmplat înainte de acea ultimă criză din 1914 şi ceea ce aceştia au învăţat din crizele marocane, criza bosniacă sau evenimentele din primele Războaie Balcanice. Însuşi succesul Europei în a supravieţui acestor crize premergătoare a condus în mod paradoxal la o periculoasă stare de automulţumire în vara lui 1914 şi i-a determinat pe conducători să creadă că aveau să fie găsite din nou soluţii de ultim

moment şi că pacea avea să fie salvgardată. Iar dacă noi, din perspectiva secolului al XXI-lea, vrem să arătăm cu degetul, îi putem acuza pe cei care au condus Europa la război de două lucruri. În primul rând, de lipsă de imaginaţie pentru că nu au fost capabili să prevadă cât de distructiv ar fi putut fi un asemenea conflict şi, în al doilea rând, de lipsă de curaj în a ţine piept celor care susţineau că nu exista altă cale decât angajarea în război. Opţiuni există întotdeauna.

▬▬▬▬▬▬

[1813] Morison, Letters of Theodore Roosevelt, 790.

[1814] Bosworth, Italy and the Approach, 78.

[1815] Brock şi Brock, H. H. Asquith, 130n2.

[1816] Bond, The Victorian Army and the Staff College, 294–5, 303.

[1817] Strachan, The First World War, vol. I, 239–42.

[1818] Ibid., 278–9.

[1819] Kessler, Journey to the Abyss, 857–8.

[1820] Smith, One Morning in Sarajevo, 264–8.

[1821] Fuller, The Foe Within, cap. 8, passim.

[1822] Craig, Germany, 1866–1945, 368.

[1823] Cecil, Wilhelm II, 210–12.

[1824] Ibid., 296.

[1825] Joll, 1914, 6.

[1826] Pentru o descriere detaliată a ultimilor ani din viaţa lui Wilhelm, vezi Cecil, Wilhelm II, cap. 14–16.

Mulţumiri

Şi de această dată am fost extrem de norocoasă să primesc sprijin de la nenumărate persoane pe parcursul scrierii acestui volum. Ele merită mulţumiri pentru tot ce este bine făcut în acest volum, iar eu îmi voi asuma responsabilitatea pentru lipsurile lui.

Încep, aşa cum se cuvine, cu minunata mea echipă de asistenţi de cercetare, care au lucrat neobosiţi, extrem de bine organizaţi şi de un

mare ajutor, încât acum îi consider colaboratori de o importanţă esenţială. Dawn Berry, Yulia Naumova, Rebecca Snow, Katharina Uhl şi Troy Vettese au dezgropat şi analizat materiale minunate în diferite limbi şi au avut un instinct infailibil pentru ceea ce era important şi interesant. În ultimele etape, Dawn şi-a asumat citirea manuscrisului, organizarea notelor de subsol şi a bibliografiei. La Toronto, Mischa Kaplan şi-a adus şi el contribuţia deosebit de utilă.

Pe parcursul ultimilor ani am avut deosebita plăcere şi onoare să fac parte din echipele de la Oxford şi Saint Anthony's College. Deşi au existat momente în care m-am simţit asemenea acelui personaj dintr-un scheci Monty Python, care se plângea în gura mare că îl doare creierul, nu am încetat niciodată să fiu uimită şi deosebit de recunoscătoare pentru viaţa intelectuală şi socială extraordinară de aici. Am învăţat multe şi continui să învăţ de la colegii şi studenţii mei. De un real folos mi-a fost faptul că am putut beneficia de resursele de la bibliotecile de aici, Bodleian Library şi College Library.

Conducerea de la Saint Antony’s College mi-a acordat în mod generos un concediu pentru anul academic 2012–2013 şi doresc să-i mulţumesc în special profesoarei Rosemary Foot, care şi-a asumat în mod altruist rolul de director interimar al colegiului, rol pe care l-a îndeplinit, deloc surprinzător, cu integritatea şi eficienţa ei obişnuite. Le sunt, de asemenea, recunoscătoare colegilor mei care şi-au asumat sarcinile deosebit de importante de administrare a colegiului şi au gestionat bunul mers al lucrurilor fără probleme în absenţa mea. Printre aceştia se numără Alex Pravda, Alan Taylor şi succesorul său Kirsten Gillingham, Peter Robinson, Ranjit Majumdar, Margaret Couling, asistenta mea personală Penny Cooke şi colegii lor.

În timpul petrecut la Oxford, am rămas totodată parte a unei alte extraordinare instituţii, Universitatea din Toronto, şi am continuat să beneficiez de legăturile cu colegii şi studenţii mei de aici şi de accesul la excelenta ei bibliotecă universitară. Sunt deosebit de recunoscătoare pentru colaborarea cu Munk Centre of Global Affairs, fondatorului său Peter Munk şi directorului Janice Stein, pentru că mi-au acordat o bursă pe parcursul anului în care am stat la Toronto şi am scris această carte şi m-au inclus în comunitatea lor academică plină de viaţă şi stimulatoare.

Acum cinci ani nu intenţionam să scriu o carte despre izbucnirea Primului Război Mondial; subiectul fusese mult prea studiat, iar eu aveam alte proiecte. Când Andrew Franklin de la Profile Books mi-a sugerat această idee, i-am rezistat — dar apoi am constatat că mi-am petrecut o întreagă vară meditând la ea. Aşa că poate că îi port o uşoară pică pentru asta, dar cu siguranţă îi sunt profund recunoscătoare pentru că m-a determinat să mă implic într-un subiect captivant. Fără el şi echipa minunată de la Profile — printre care Penny Daniel, Daniel Crewe şi regretatul Peter Carson, a cărui lipsă o simţim în fiecare zi — această carte nu ar fi apărut. Şi le sunt la fel de recunoscătoare şi editorilor mei din Statele Unite, de la Random

House, şi din Canada, de la Penguin. Kate Medina din New York şi Diana Turbide din Toronto sunt editori model, ale căror comentarii constructive şi sugestii au făcut ca această carte să iasă mai bine decât ar fi putut altfel. Cecilia MacKay este o cercetătoare extraordinară în domeniul imaginilor, iar Trevor Horwood este echivalentul ei în munca de redactare a manuscriselor. Am fost deosebit de norocoasă că i-am avut alături pe Caroline Dawnay, agent literar şi prietenă, şi, în Canada, pe etern entuziastul Michael Levine, care m-au însoţit pe parcursul unei călătorii care a părut uneori deosebit de îndelungată.

Aş vrea să le mulţumesc curatorilor de la Bodleian Library şi lui sir Brian Crowe pentru că mi-au acordat permisiunea să citez din documentele lui Eyre Crowe. Mulţumită profesorului Laird Easton şi Knopf Doubleday Publishing Group am putut folosi traducerile jurnalelor lui Harry Kessler. Fragmentele din jurnalele reginei Victoria au fost folosite cu permisiunea generoasă a Maiestăţii Sale regina Elisabeta a II-a.

Henry Kissinger, Alistair Horne, Norman Davies, Michael Howard, Eugene Rogan, Avi Shlaim, Paul Betts, Alan Alexandroff, Hartmut Pogge von Strandmann şi Liaquat Ahamed au fost deosebit de amabili şi şi-au răpit din timpul şi munca lor pentru a discuta ideile mele şi a-mi da sfaturi. Nenumăraţi prieteni şi membri ai familiei m-au încurajat şi mi-au servit mese calde, printre care şi Thomas Barcsay, David Blewett, Robert Bothwell, Gwyneth Daniel, Arthur Sheps şi Andrew Watson. Sunt întotdeauna recunoscătoare faptului că am o familie numeroasă şi prietenoasă, care a stat cu ochii pe mine şi m-a împiedicat să devin un pustnic care să vorbească doar cu fantomele arhiducilor austrieci, conţilor ruşi, generalilor germani sau miniştrilor britanici. Ann MacMillan şi Peter Snow, Thomas şi Catharina MacMillan, Margot Finley şi Daniel Snow au citit, de asemenea, fragmente din manuscris şi, aşa cum au făcut întotdeauna, mi-au oferit comentarii şi critici de o valoare incomensurabilă. Cel mai bun şi mai intransigent cititor al meu este mama mea, Eluned MacMillan, care, din nou, a citit fiecare cuvânt al manuscrisului. Deşi este deosebit de dureros pentru ea să-şi critice copiii, a fost deopotrivă onestă şi de foarte mare ajutor. Cele mai adânci mulţumiri tuturor.

▬▬▬▬▬

Lista ilustraţiilor

Caricaturi

1. Lordul Kitchener anunţând anexarea Republicii Transvaal, desen de Jean Veber, L'Assiette Au Beurre, 28 septembrie 1901. Foto: The Granger Collection/ Topfoto, p. 35.

2. „A Troublesome Egg to Hatch" („Un ou greu de clocit"), caricatură de John S. Pughe, Puck, 6 aprilie 1901. Foto: Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, D.C., p. 57.

3. „Dropping the Pilot" („Aruncarea pilotului"), caricatură înfăţişându-i pe Otto von Bismarck şi kaiserul Wilhelm II, Punch, 29 martie 1890. Foto: Topfoto, p. 82.

4. „The Kaiser sets out to be Lord of the Sea" („Kaiserul se decide să devină Lordul Mărilor") , ilustraţie anonimă, Der wahre Jacob, 3 august 1909. Foto: Mary Evans, p. 105.

5. „No Limit" („Fără Limită"), caricatură de L.M. Glackens pentru coperta Puck, 22 septembrie 1909. Foto: Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, D.C., p. 130.

6. „The Cordial Agreement" („Acordul Cordial"), caricatură de Jules Faivre, Le Rire, 1903. Foto: Topfoto, p. 160.

7. „The Russian bear, wounded in his fight with Japan, turns on his master, the Tsar", („Ursul rus, rănit în lupta sa cu Japonia, se întoarce împotriva stăpânului său, Ţarul"), caricatură de Roubille, Le Rire, 4 februarie 1905. Foto: Mary Evans, p. 188.

8. Ilustraţie de Carl Otto Czeschka, Die Nibelungen, 1909. Foto: Mary Evans, p. 223.

9. „The Zabern Incident" („Incidentul de la Zabern"), desen de Olaf Gulbransson, din Simplicissimus, noiembrie 1913. Foto: IAM/akg-images. © DACS, 2013, p. 252.

10. „Every hour is lunch hour at the Dreadnought Club" („Orice oră e ora prânzului la Clubul Cuirasatului"), caricatură de Udo Keppler, Puck, 31 mai 1911. Foto: Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, D.C., p. 289.

11. „Them fellers over there want to disarm but none of 'em dast do it first!" („Băieţii ăştia de colo vor să se dezarmeze, da' niciunu' nu cutează s-o facă primu'"), caricatură, 1906, de John Scott Club. Foto: Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, D.C., p. 317.

12. „The Perfidy of Albion' („Perfidia Albionului"), hartă satirică a Europei, 1914. Colecţia Muzeului Europäischer Kulturen, Berlin. Foto: © 2013 Scala, Florence/BPK, Berlin, p. 335.

13. „At the Moroccan Conference” („La Conferinţa din Maroc”), caricatură de J.H.W. Dietz în Der Wahre Jacob, 6 februarie 1906. Foto: akg-images, p. 374.

14. Bulgaria şi Austria ciupesc bucăţi din Imperiul Otoman de sub picioarele lui Abdul Hamid al II-lea al Turciei, Le Petit Journal, 18 octombrie 1908. Foto: Mary Evans, p. 398.

15. Un soldat italian înşfacă stindardul verde al Profetului în timpul anexării provinciei Tripoli, Le Petit Journal, 12 noiembrie 1911. Foto: akg-images, p. 432.

16. „Fire in the Balkans”, („Foc în Balcani”), caricatură de Thomas Theodor Heine, din Simplicissimus, 28 octombrie 1912. Foto: akg-images. © DACS, 2013, p. 458.

17. „The more the nations try to outdo their neighbours in the arms race, the more their own people suffer”, („Cu cât încearcă mai mult naţiunile să-şi depăşească vecinele în cursa înarmărilor, cu atât mai mult au de suferit propriile popoare”), caricatură de Rata Langa, Der Wahre Jacob, 1909. Foto: Mary Evans, p. 489.

18. „The Power Behind”, („Puterea din umbră”), desen de L. Raven Hill, Punch, 29 iulie 1914. Foto: Mary Evans, p. 513.

19. Austro-Ungaria declară război Serbiei, prima pagină din Daily Mirror, 29 iulie 1914. Foto: John Frost Newspapers/Mary Evans, p. 562.

20. „Bravo, Belgium!”, („Bravo, Belgia!”), caricatură de F.H. Townsend, Punch, 12 august 1914. Foto: Mary Evans, p. 584.

Ilustraţii alb-negru

1. Privelişte asupra Podului Alexandru al III-lea şi Grand şi Petit Palais (respectiv în stânga şi în dreapta imaginii) în timpul Expoziţiei de la Paris, 1900. Foto: Brown University Library, Providence, RI.

2. Delegaţie regală în vizită la Palatul Edinburgh, Coburg, 1894. Colecţie privată. Foto: Colecţia Bernard Platman Antiquarian /The Bridgeman Art Library.

3. Kaiserul Wilhelm al II-lea alături de Edward al VII-lea. Foto: Mary Evans/SZ Photo.

4. Otto von Bismarck, 1890. Foto akg-images.

5. Franz Joseph I. Foto: Illustrated Londra News Ltd/Mary Evans.

6. Robert Gascoyne-Cecil, Al treilea marchiz de Salisbury, c.1900. Foto: IAM/akg-images.

7. Jean de Bloch. Foto: New York Public Library/The Bridgeman Art Library.

8. Amiralul Alfred von Tirpitz, c.1910. Foto: akg-images.

9. Viceamiralul sir John Arbuthnot Fisher, c.1896. Foto: Robert Hunt Library/Mary Evans.

10. Théophile Delcassé. Foto: Roger-Viollet/Topfoto.

11. Ţarul Nicolae al II-lea şi familia sa. Foto: Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, D.C.

12. Duminica Însângerată pe Nevski Prospekt, Sankt Petersburg, 9 ianuarie 1905. Foto: ullstein bild/Topfoto.

13. Jean Jaurès, ţinând un discurs, 1914. Photo: akg-images.

14. Bertha von Suttner, 1908. Foto: Imagno/akg-images.

15. Cercetaşi greci primind instructajul de prim ajutor, 1912. Foto: Roger Viollet/Topfoto.

16. Festivitate în onoarea Ioanei d'Arc, Orléans, mai 1909. Foto: Roger-Viollet/ Topfoto.

17. Preşedintele Raymond Poincaré şi generalul Joseph Joffre, supraveghind exerciţiile militare ale armatei franceze, Toulouse, 1913. Foto: Roger Viollet/Topfoto.

18. Helmut von Moltke, 1908. Foto: Roger Viollet/Topfoto.

19. Vladimir Suhomlinov, 1909. Foto: © RIA Novosti/TopFoto.

20. Alfred von Schlieffen. Foto: Mary Evans/SZ Photo/Scherl.

21. Bernhard von Bulow în uniformă militară italiană, 1908. Foto: Bundesarchiv, Koblenz.

22. Kaiserul William al II-lea călare pe cal în Tanger, 31 martie 1905. Foto: Colecţia Granger/Topfoto.

23. Herbert Asquith, 1915. Foto: Illustrated London News Ltd/Mary Evans.

24. Alois Aehrenthal, c.1907. Foto: akg-images/ullstein bild.

25. Sir Edward Grey. Foto: Mary Evans.

26. Colonelul Dragutin Dimitrijević (Apis), 1900.

27. Soldaţi bulgari sunt urcaţi în tren şi trimişi la graniţa cu Turcia în timpul Războaielor Balcanice din 1912–1913. Foto: Mary Evans/SZ Photo/Scherl.

28. Arhiducele Franz Ferdinand şi soţia sa Sophie, în dimineaţa asasinatului, Sarajevo, 28 iunie 1914. Foto: Robert Hunt Library/Mary Evans.

28a. (insert) Gavrilo Princip. Foto: Topfoto.

29. Un locotenent citeşte o proclamaţie mulţimilor adunate în faţa clădirii Zeughaus, Berlin, 31 iulie 1914. Foto: akg-images.

30. Contele Franz Conrad von Hötzendorf, c. 1900. Foto: Mary Evans/SZ Photo/Scherl.

31. Contele Leopold Berchtold, 1915. Foto: Illustrated London News Ltd/Mary Evans.

32. István Tisza. Foto: Mary Evans/SZ Photo/Knorr & Hirth.

33. Theobald von Bethmann-Hollweg, c. 1914. Foto: Mary Evans/Sueddeutsche Zeitung Photo.

34. Plecarea recruţilor de la Berlin către front, c. august 1914. Foto: ullstein bild/Topfoto.

35. Îndepărtarea voalului de doliu care acoperea statuia care reprezenta Strasbourgul la Paris, în timpul unei demonstraţii patriotice, pe când se sărbătorea sosirea trupelor franceze în Alsacia, 10 august 1914. Foto: Roger Viollet/Topfoto.

36. Ruinele Bibliotecii Universitare, Louvain (Leuven), 1914. Foto: Colecţie privată.

Bibliografie

Abrevieri: BD — Gooch, G.P. şi Temperley, H., eds., British Documents on the Origins of the War; DDF — Franţa. Ministère des Affaires Étrangères, Documents diplomatiques français, 1871–1914, seria a 3-a; RA — Royal Archives, Windsor Castle, disponibile la http://www.royal.gov.uk/.

Adam, R.J.Q., Bonar Law (Londra, 1999).

Adamthwaite, A., Grandeur and Misery: France’s Bid for Power in Europe 1914–1940 (New York, 1995).

Addison, M. şi O’Grady, J., Diary of a European Tour, 1900 (Montreal, 1999).

Aehrenthal, A.L. v., Aus dem Nachlass Aehrenthal. Briefe und Dokumente zur Österreichisch-Ungarischen Innen- und Aussenpolitik 1885–1912 (Graz, 1994).

Afflerbach, H., Der Dreibund. Europäische Großmacht- und Allianzpolitik vor dem Ersten Weltkrieg (Viena, 2002).

——, Falkenhayn. Politisches Denken und Handeln im Kaiserreich (München, 1994).

——, „The Topos of Improbable War in Europe before 1914”, în H. Afflerbach şi D. Stevenson (eds.), An Improbable War? The Outbreak of World War I and European Political Culture before 1914 (New York, 2007), 161–82.

——, „Wilhelm II as Supreme Warlord in the First World War”, War in History, vol. 5, nr. 4 (1998), 427–9.

Airapetov, O.R. (ed.), Generalui, Liberalui i Predprinimateli: Rabota Na Front i Na Revolyutsiyu 1907–1917 (Moscova, 2003).

——, Poslednyaya Voina Imperatorskoi Rossii: Sbornik Statei (Moscova, 2002).

——, „K voprosu o prichinah porazheniya russkoi armii v vostochno-prusskoi operatsii”, zapadrus.su/rusmir/istf/327–2011–04–26–13–04–00.html.

Albertini, L., The Origins of the War of 1914 (Londra, 1957).

Allain, J., Joseph Caillaux: Le Défi victorieux, 1863–1914 (Paris, 1978).

Anderson, M.S., The Rise of Modern Diplomacy, 1450–1919 (Londra, 1993).

Andrew, C., „France and the German Menace”, în E. R. May (ed.), Knowing One’s Enemies: Intelligence Assessments before the Two World Wars (Princeton, 1986), 127–49.

——, Théophile Delcassé and the Making of the Entente Cordiale: A Reappraisal of French Foreign Policy 1898–1905 (Londra, 1968).

Angell, N., The Great Illusion (Toronto, 1911).

Angelow, J., Der Weg in die Katastrophe: Der Zerfall des alten Europa, 1900–1914 (Berlin, 2010).

——, „Der Zweibund zwischen Politischer auf- und militärischer Abwertung”, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, vol. 44 (1996), 25–74.

Armour, I.D., „Colonel Redl: Fact and Fantasy”, Intelligence and National Security, vol. 2, nr. 1 (1987), 170–83.

Austro-Hungarian Gemeinsamer Ministerrat, Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1914–1918) (Budapesta, 1966).

Bach, A. (ed.), Deutsche Gesandtschaftsberichte zum Kriegsausbruch 1914. Berichte und Telegramme der Badischen, Sächsischen und Württembergischen Gesandtschaften in Berlin aus dem Juli und August 1914 (Berlin, 1937).

Baernreither, J.M. şi Redlich, J., Fragments of a Political Diary (Londra, 1930).

Balfour, M.L.G., The Kaiser and His Times (New York, 1972).

Bánffy, M., They Were Divided: The Writing on the Wall (versiune Kindle, 2010).

Barclay, T., Thirty Years: Anglo-French Reminiscences, 1876–1906 (Londra, 1914).

Bark, P.L., „Iul’skie Dni 1914 Goda: Nachalo Velikoy Voinui. Iz Vospominany P.L.

Barka, Poslednego Ministra Finansov Rossiiskogo Imperatorskogo Pravitel’Stva”, Vozrozhdenie, nr. 91 (1959), 17–45.

Barraclough, G., From Agadir to Armageddon: Anatomy of a Crisis (Londra, 1982).

Becker, J.J., 1914, Comment les Français sont entrés dans la Guerre: Contribution à l’étude de l’opinion publique printemps-été 1914 (Paris, 1977).

Beesly, E.S., Queen Elizabeth (Londra, 1906).

Berghahn, V., Germany and the Approach of War in 1914 (Londra, 1973).

——, „War Preparations and National Identity in Imperial Germany”, în M.F. Boemeke, R. Chickering, şi S. Förster (eds.), Anticipating Total War: The German and American Experiences, 1871–1914 (Cambridge, 1999), 307–26.

Bernhardi, F. v., Germany and the Next War (Londra, 1914).

Bestuzhev, I.V., „Russian Foreign Policy February–June 1914”, Journal of Contemporary History, vol. 1, nr. 3 (1966), 93–112.

Bethmann Hollweg, T. v., Reflections on the World War (Londra, 1920).

Beyens, H., Germany before the War (Londra, 1916).

Bittner, L. şi Ubersberger, H. (eds.), Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des Österreichisch-Ungarischen Ministeriums des Äussern (Viena, 1930).

Bloch, I.S., The Future of War in its Technical Economic and Political Relations: Is War Now Impossible? (Toronto, 1900).

——, „The Wars of the Future”, Contemporary Review, vol. 80 (1901), 305–32.

Blom, P., The Vertigo Years: Change and Culture in the West, 1900–1914 (Londra, 2008).

Bodger, A., „Russia and the End of the Ottoman Empire”, în M. Kent (ed.), The Great Powers and the End of the Ottoman Empire (Londra, 1996), 76–110.

Boemeke, M.F., Chickering, R., şi Förster, S. (eds.), Anticipating Total War: The German and American Experiences, 1871–1914 (Cambridge, 1999).

Boghitschewitsch, M. (ed.), Die auswärtige Politik Serbiens 1903–1914 (Berlin, 1931).

Bond, B., The Victorian Army and the Staff College 1854–1914 (Londra, 1972).

Bosworth, R., „Britain and Italy’s Acquisition of the Dodecanese, 1912–1915”, Historical Journal, vol. 13, nr. 4 (1970), 683–705.

——, Italy and the Approach of the First World War (Londra, 1983).

Bourdon, G., The German Enigma (Paris, 1914).

Boyer, J.W., „The End of an Old Regime: Visions of Political Reform in Late Imperial Austria”, Journal of Modern History, vol. 58, nr. 1 (1986), 159–93.

Bridge, F.R., „Austria-Hungary and the Boer War”, in K. M. Wilson (ed.), The International Impact of the Boer War (Chesham, 2001), 79–96.

——, „The British Declaration of War on Austria-Hungary in 1914”, Slavonic and East European Review, vol. 47, nr. 109 (1969), 401–22.

——, „The Entente Cordiale, 1904–14: An Austro-Hungarian Perspective”, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, vol. 53 (2009), 335–51.

——, The Habsburg Monarchy among the Great Powers, 1815–1918 (New York, 1990).

——, „Isvolsky, Aehrenthal, and the End of the Austro-Russian Entente, 1906–8”, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, vol. 20 (1976), 315–62.

——, From Sadowa to Sarajevo: The Foreign Policy of Austria-Hungary, 1866–1914 (Londra, 1972).

——, „Tarde Venientibus Ossa: Austro-Hungarian Colonial Aspirations in Asia Minor 1913–14”, Middle Eastern Studies, vol. 6, nr. 3 (1970), 319–30.

Bridge, W.C., How the War Began in 1914 (Londra, 1925).

Brinker-Gabler, G. (ed.), Kämpferin für den Frieden: Bertha von Suttner. Lebenserinnerungen, Reden und Schriften: Eine Auswahl (Frankfurt am Main, 1982).

Brock, Michael şi Brock, Eleanor (eds.), H.H. Asquith: Letters to Venetia Stanley (Oxford, 1982).

Brusilov, A.A., A Soldier’s Notebook 1914–1918 (Londra, 1930).

Bülow, B., Memoirs of Prince von Bulow (Boston, 1931).

Burkhardt, J., „Kriegsgrund Geschichte? 1870, 1813, 1756 — historische Argumente und Orientierungen bei Ausbruch des Ersten Weltkriegs”, in J. Burkhardt, J. Becker, S. Förster, şi G. Kronenbitter (eds.), Lange und kurze Wege in den Ersten Weltkrieg: Vier Augsburger Beitraeger zur Kriesursachenforschung (München, 1996), 9–86.

Burkhardt, J., Becker, J., Förster, S., şi Kronenbitter, G. (eds.), Lange und kurze Wege in den Ersten Weltkrieg: Vier Augsburger Beitraeger zur Kriesursachenforschung (München, 1996).

Burrows, M., The History of the Foreign Policy of Great Britain (Londra, 1895).

Bushnell, J., „The Tsarist Officer Corps, 1881–1914: Customs, Duties, Inefficiency”, American Historical Review, vol. 86, nr. 4 (1981), 753–80.

Butterworth, A., The World that Never Was: A True Story of Dreamers, Schemers, Anarchists and Secret Agents (Londra, 2010).

Cairns, J.C., „International Politics and the Military Mind: The Case of the French Republic, 1911–1914”, Journal of Modern History, vol. 25, nr. 3 (1953), 273–85.

Callwell, C.E., Field-Marshal Sir Henry Wilson: His Life and Diaries (Londra, 1927).

Cambon, P., Correspondance, 1870–1924, vol. III: 1912–1924 (Paris, 1940–46).

Cannadine, D., The Decline and Fall of the British Aristocracy (New Haven, CT, 1990).

Cannadine, D., Keating, J., şi Sheldon, N., The Right Kind of History: Teaching the Past in Twentieth-Century England (New York, 2012).

Carter, M., The Three Emperors: Three Cousins, Three Empires and the Road to World War One (Londra, 2009).

Ceadel, M., Living the Great Illusion: Sir Norman Angell, 1872–1967 (Oxford, 2009).

——, Semi-Detached Idealists: The British Peace Movement and International Relations, 1854–1945 (Oxford, 2000).

Cecil, G., Life of Robert Marquis of Salisbury, 4 vol. (Londra, 1921–32).

Cecil, L., Albert Ballin: Business and Politics in Imperial Germany, 1888–1918 (Princeton, 1967).

——, The German Diplomatic Service, 1871–1914 (Princeton, 1976).

——, Wilhelm II, vol. II: Emperor and Exile, 1900–1941 (Chapel Hill, 1989).

Chandler, R., „Searching for a Saviour”, Spectator, 31 martie 2012.

Charykov, N.V., Glimpses of High Politics: Through War & Peace, 1855–1929 (Londra, 1931).

Chickering, R., Imperial Germany and a World without War: The Peace Movement and German Society, 1892–1914 (Princeton, 1975).

——, „Problems of a German Peace Movement, 1890–1914”, în S. Wank (ed.), Doves and Diplomats: Foreign Offices and Peace Movements in Europe and America in the Twentieth Century (Londra, 1978), 42–54.

——, „War, Peace, and Social Mobilization in Imperial Germany”, în C. Chatfield şi P. Van den Dungen (eds.), Peace Movements and Political Cultures (Knoxville, 1988), 3–22.

Churchill, W.S., The World Crisis, 1911–1918, vol. I: 1911–1914 (Londra, 1923).

Cimbala, S.J., „Steering through Rapids: Russian Mobilization and World War I”, Journal of Slavic Military Studies, vol. 9, nr. 2 (1996), 376–98.

Clark, C., Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia, 1600–1947 (Londra, 2007).

——, Kaiser Wilhelm II (Harlow, 2000).

——, The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914 (Londra, 2012).

Clifford, C., The Asquiths (Londra, 2002).

Cooper, M.B., „British Policy in the Balkans, 1908–1909”, Historical Journal, vol. 7, nr. 2 (1964), 258–79.

Cooper, S.E., „Pacifism in France, 1889–1914: International Peace as a Human Right”, French Historical Studies, vol. 17, nr. 2 (1991), 359–86.

——, Patriotic Pacifism: Waging War on War in Europe, 1815–1914 (Oxford, 1991).

Cornwall, M., „Serbia”, în K.M. Wilson (ed.), Decisions for War, 1914 (Londra, 1995).

Craig, G.A., Germany, 1866–1945 (Oxford, 1978).

——, The Politics of the Prussian Army, 1640–1945 (Oxford, 1964).

Crampton, R.J., „August Bebel and the British Foreign Office”, History, vol. 58, nr. 193 (1973), 218–32.

——, „The Balkans as a Factor in German Foreign Policy, 1912–1914”, Slavonic and East European Review, vol. 55, nr. 3 (1977), 370–90.

——, „The Decline of the Concert of Europe in the Balkans, 1913–1914, Slavonic and East European Review, vol. 52, nr. 128 (1974), 393–419.

——, The Hollow Detente: Anglo-German Relations in the Balkans, 1911–1914 (Londra, 1979).

Cronin, V., Paris on the Eve, 1900–1914 (Londra, 1989).

Csáky, I., Vom Geachteten zum Geächteten: Erinnerungen des k. und k. Diplomaten und k. Ungarischen Aussenministers Emerich Csaky (1882–1961) (Weimar, 1994).

Czernin, C.O., In the World War (Londra, 1919).

Dangerfield, G., The Strange Death of Liberal England, 1910–1914 (New York, 1961).

De Burgh, E., Elizabeth, Empress of Austria: A Memoir (Londra, 1899).

Deák, I., Beyond Nationalism: A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps, 1848–1918 (Oxford, 1992).

Dedijer, V., The Road to Sarajevo (Londra, 1967).

Diószegi, I., Hungarians in the Ballhausplatz: Studies on the Austro-Hungarian Common Foreign Policy (Budapesta, 1983).

Dockrill, M.L., „British Policy during the Agadir Crisis of 1911”, în F. H. Hinsley (ed.), British Foreign Policy under Sir Edward Grey (Cambridge, 1977), 271–87.

Doughty, R., „France”, în R.F. Hamilton şi H.H. Herwig (eds.), War Planning, 1914 (Cambridge, 2010), 143–74.

——, „French Strategy in 1914: Joffre”s Own”, Journal of Military History, vol. 67 (2003), 427–54.

——, Pyrrhic Victory: French Strategy and Operations in the Great War (Londra, 2005).

Dowler, W., Russia in 1913 (DeKalb, 2010).

Dülffer, J., „Chances and Limits of Arms Control 1898–1914”, în H. Afflerbach şi D. Stevenson (eds.), An Improbable War: The Outbreak of World War I and European Political Culture before 1914 (Oxford, 2007), 95–112.

——, „Citizens and Diplomats: The Debate on the First Hague Conference (1899) in Germany”, în C. Chatfield şi P. Van den Dungen (eds.), Peace Movements and Political Cultures (Knoxville, 1988), 23–39.

——, „Efforts to Reform the International System and Peace Movements before 1914”, Peace & Change, vol. 14, nr. 1 (1989), 24–45.

——, „Kriegserwartung und Kriegsbild in Deutschland vor 1914”, în W. Michalka (ed.), Der Erste Weltkrieg: Wirkung, Wahrnehmung, Analyse (Munich, 1994), 778–98.

Dumas, F.G. (ed.), The Franco-British Exhibition: Illustrated Review, 1908 (Londra, 1908).

Dungen, P. v. d., „Preventing Catastrophe: The World’s First Peace Museum”, Ritsumeikan Journal of International Studies, vol. 18, nr. 3 (2006), 449–62.

Eby, C., The Road to Armageddon: The Martial Spirit in English Popular Literature, 1870–1914 (Durham, NC, 1987).

Echevarria, A.J., „Heroic History and Vicarious War: Nineteenth-Century German Military History Writing”, The Historian, vol. 59, nr. 3 (1997), 573–90.

——, „On the Brink of the Abyss: The Warrior Identity and German Military Thought before the Great War”, War & Society, vol. 13, nr. 2 (1995), 23–40.

Eckardstein, H.F. v. şi Young, G., Ten Years at the Court of St. James’, 1895–1905 (Londra, 1921).

Einem, K. v., Erinnerungen eines Soldaten, ed. a IV-a (Leipzig, 1933).

Ekstein, M. şi Steiner, Z., „The Sarajevo Crisis”, în F.H. Hinsley (ed.), British Foreign Policy under Sir Edward Grey (Cambridge, 1977), 397–410.

Epkenhans, M., Tirpitz: Architect of the German High Seas Fleet (Washington, DC, 2008).

——, „Wilhelm II and «His» Navy, 1888–1918”, în A. Mombauer şi W. Deist (eds.), The Kaiser: New Research on Wilhelm II’s Role in Imperial Germany (Cambridge, 2003), 12–36.

Esher, R., Journals and Letters of Reginald, Viscount Esher (Londra, 1934–8).

Eubank, K., Paul Cambon: Master Diplomatist (Norman, OK, 1960).

——, „The Fashoda Crisis Re-Examined”, The Historian, vol. 22, nr. 2 (1960), 145–62.

Evera, S.V., „The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War”, în S.E. Miller, S.M. Lynn-Jones, şi S. Van Evera (eds.), Military Strategy and the Origins of the First World War (Princeton, 1991), 59–108.

Exposition Universelle Internationale de 1900, 1900 Paris Exposition: Guide pratique de visiteur de Paris et de l’Exposition ... (Paris, 1900).

Feldman, G.D., „Hugo Stinnes and the Prospect of War before 1914”, în M.F. Boemeke, R. Chickering, şi S. Förster (eds.), Anticipating Total War: The German and American Experiences, 1871–1914 (Cambridge, 1999), 77–95.

Fellner, F., „Die «Mission Hoyos»„, în H. Maschl şi B. Mazohl-Wallnig (eds.), Vom Dreibund zum Völkerbund. Studien zur Geschichte der internationalen Beziehungen, 1882–1919 (Viena, 1994), 112–41.

Ferguson, N., The Pity of War (New York, 1999).

Fesser, G., Reichskanzler Fürst von Bülow. Architekt der Deutschen Weltpolitik (Leipzig, 2003).

——, Der Traum vom Platz an der Sonne. Deutsche „Weltpolitik” 1897–1914 (Bremen, 1996).

Figes, O., A People’s Tragedy: The Russian Revolution, 1891–1924 (Londra, 1996).

Fischer, F., „The Foreign Policy of Imperial Germany and the Outbreak of the First World War”, în G. Schöllgen (ed.), Escape into War? The Foreign Policy of Imperial Germany (New York, 1990), 19–40.

——, Germany’s Aims in the First World War (Londra, 1967).

——, War of Illusions: German Policies from 1911 to 1914 (New York, 1975).

Fisher, J.A.F. şi Marder, A. J., Fear God and Dread Nought: The Correspondence of Admiral of the Fleet Lord Fisher of Kilverstone (Londra, 1952).

Foley, R.T., „Debate — the Real Schlieffen Plan”, War in History, vol. 13, nr. 1 (2006), 91–115.

——, German Strategy and the Path to Verdun: Erich von Falkenhayn and the Development of Attrition, 1870–1916 (Cambridge, 2005).

Förster, S., „Der Deutschen Generalstab und die Illusion des kurzen Krieges, 1871–1914”, Militärgeschichtliche Mitteilungen, vol. 54 (1995), 61–95.

——, Der doppette Militarismus. Die deutsche Heeresrüstungpolitik zwischen Statusquo-Sicherung und Aggression. 1890–1913 (Stuttgart, 1985).

——, „Dreams and Nightmares: German Military Leadership and Images of Future Warfare, 1871–1914”, în M.F. Boemeke, R. Chickering, şi S. Förster (eds.), Anticipating Total War: The German and American Experiences, 1871–1914 (Cambridge, 1999), 343–76.

——, „Facing «People’s War»: Moltke the Elder and Germany’s Military Options after 1871”, Journal of Strategic Studies, vol. 10, nr. 2 (1987), 209–30.

——, „Im Reich des Absurden. Die Ursachen des Ersten Weltkriegs”, în B. Wegner (ed.), Wie Kriege entstehen. Zum historischen Hintergrund von Staatskonflikten (München, 2000), 211–52.

Franţa. Ministère des Affaires Étrangeres, Documents diplomatiques français, 1871–1914, seria a 3-a.

French, D., „The Edwardian Crisis and the Origins of the First World War”, International History Review, vol. 4, nr. 2 (1982), 207–21.

Freud, S., Civilization and its Discontents (New York, 1962).

Fuller, W.C., The Foe Within: Fantasies of Treason and the End of Imperial Russia (Ithaca, 2006).

——, „The Russian Empire”, în E.R. May (ed.), Knowing One’s Enemies: Intelligence Assessment before the Two World Wars (Princeton, 1986), 98–126.

——, Strategy and Power in Russia, 1600–1914 (New York, 1992).

Funder, F., Vom Gestern ins Heute. Aus dem Kaiserreich in die Republik (Viena, 1953).

Gardiner, A.G., Pillars of Society (Londra, 1916).

Geinitz, C., Kriegsfurcht und Kampfbereitschaft. Das Augusterlebnis in Freiburg. Eine Studie zum Kriegsbeginn 1914 (Essen, 1998).

Geiss, I., „Deutschland und Österreich-Ungarn beim Kriegsausbruch 1914. Eine machthistorische Analyse”, în M. Gehler (ed.), Ungleiche Partner? Österreich und Deutschland in ihrer gegenseitigen Wahrnehmung. Historische Analysen und Vergleiche aus dem 19. und 20. Jahrhundert (Stuttgart, 1996), 375–95.

Geiss, I. (ed.), July 1914: The Outbreak of the First World War: Selected Documents (Londra, 1967).

Geppert, D., „The Public Challenge to Diplomacy: German and British Ways of Dealing with the Press, 1890–1914”, în M. Mösslang şi T. Riotte (eds.), The Diplomats’ World: A Cultural History of Diplomacy, 1815–1914 (Oxford, 2008), 133–64.

German Foreign Office, Die grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871–1914. Sammlung der diplomatischen Akten des auswärtigen Amtes, vol. XXX IX: Das Nahen des Weltkrieges, 1912–1914 (Berlin, 1926).

Geyer, D., Russian Imperialism: The Interaction of Domestic and Foreign Policy, 1860– 1914 (Leamington Spa, 1987).

Gieslingen, W.G. v., Zwei Jahrzehnte im Nahen Orient: Aufzeichnungen des Generals der Kavallerie Baron Wladimir Giesl (Berlin, 1927).

Gildea, R., Barricades and Borders: Europe, 1800–1914 (Oxford, 1996).

Gilmour, D., Curzon (Londra, 1994).

Goldberg, H., The Life of Jean Jaurès (Madison, 1968).

Gooch, G.P. şi Temperley, H.W. (eds.), British Documents on the Origins of the War, 1898–1914, vol. I–XI (Londra, 1926–38).

Gooch, J., „Attitudes to War in Late Victorian and Edwardian England”, în B. Bond şi I. Roy (eds.), War and Society: A Yearbook of Military History (New York, 1975), 88–102.

——, „Italy before 1915”, în E. R. May (ed.), Knowing One’s Enemies: Intelligence Assessments before the Two World Wars (Princeton, 1986), 205–33.

Gordon, D.C., „The Admiralty and Dominion Navies, 1902–1914”, Journal of Modern History, vol. 33, nr. 4 (1961), 407–22.

Gregory, R., Walter Hines Page: Ambassador to the Court of St. James’s (Lexington, 1970).

Grey, E., Twenty-Five Years, 1892–1916 (Londra, 1925).

Grigg, J., Lloyd George: The People’s Champion, 1902–1911 (Berkeley, 1978).

——, Lloyd George: From Peace to War, 1912–1916 (Londra, 1985).

Groener, W., Lebenserinnerungen. Jugend, Generalstab, Weltkrieg (Göttingen, 1957).

Groh, D., „The «Unpatriotic Socialists» and the State”, Journal of Contemporary History, vol. 1, nr. 4 (1966), 151–77.

Haldane, R.B.H., An Autobiography (Londra, 1929).

——, Before the War (Londra, 1920).

Hamilton, G.F., Parliamentary Reminiscences and Reflections, 1886–1906 (Londra, 1922).

Hamilton, R.F., „War Planning: Obvious Needs, Not so Obvious Solutions”, în R.F. Hamilton şi H.H. Herwig (eds.), War Planning: 1914 (Cambridge, 2009).

Hamilton, R.F. şi Herwig, H., Decisions for War, 1914–1917 (Cambridge, 2005).

——, The Origins of World War I (Cambridge, 2003).

——, War Planning 1914 (Cambridge, 2010).

Hankey, M.P.A.H., The Supreme Command, 1914–1918 (Londra, 1961).

Hantsch, H., Leopold Graf Berchtold: Grandseigneur und Staatsmann (Graz, 1963).

Harris, R., The Man on Devil’s Island: Alfred Dreyfus and the Affair that Divided France (Londra, 2010).

Haupt, G., Socialism and the Great War: The Collapse of the Second International (Oxford, 1972).

Hayne, M.B., The French Foreign Office and the Origins of the First World War, 1898– 1914 (Oxford, 1993).

——, „The Quai d’Orsay and Influences on the Formulation of French Foreign Policy, 1898–1914”, French History, vol. 2, nr. 4 (1988), 427–52.

Hazlehurst, C., Politicians at War, July 1914 to May 1915: A Prologue to the Triumph of Lloyd George (Londra, 1971).

Heinrich, F., Geschichte in Gesprächen. Aufzeichnungen, 1898–1919 (Viena, 1997).

Helmreich, E., The Diplomacy of the Balkan Wars, 1912–1913 (Londra, 1938).

Herring, G., From Colony to Superpower: US Foreign Relations since 1776 (Oxford, 2008).

Herrmann, D.G., The Arming of Europe and the Making of the First World War (Princeton, 1997).

Hertling, G., Graf von, şi Lerchenfeld-Köfering, H., Graf, Briefwechsel Hertling-Lerchenfeld 1912–1917. Dienstliche Privatkorrespondenz Zwischen dem Bayerischen Ministerpräsidenten Georg Graf von Hertling und dem Bayerischen Gesandten in Berlin Hugo Graf von und zu Lerchenfeld (Boppard am Rhein, 1973).

Herwig, H., „Conclusions”, în R.F. Hamilton şi H. Herwig (eds.), War Planning, 1914 (Cambridge, 2010), 226–56.

——, „Disjointed Allies: Coalition Warfare in Berlin and Viena, 1914”, Journal of Military History, vol. 54, nr. 3 (1990), 265–80.

——, „The German Reaction to the Dreadnought Revolution”, International History Review, vol. 13, nr. 2 (1991), 273–83.

——, „Imperial Germany”, în E.R. May (ed.), Knowing One’s Enemies: Intelligence Assessment before the Two World Wars (Princeton, 1986), 62–97.

——, „Luxury” Fleet: The Imperial German Navy, 1888–1918 (Londra, 1987).

——, The Marne, 1914: The Opening of World War I and the Battle that Changed the World (New York, 2009).

——, „From Tirpitz Plan to Schlieffen Plan: Some Observations on German Military Planning”, Journal of Strategic Studies, vol. 9, nr. 1 (1986), 53–63.

Hewitson, M., Germany and the Causes of the First World War (New York, 2004).

——, „Germany and France before the First World War: A Reassessment of Wilhelmine Foreign Policy”, English Historical Review, vol. 115, nr. 462 (2000), 570–606.

——, „Images of the Enemy: German Depictions of the French Military, 1890–1914”, War in History, vol. 11, nr. 4 (2004), 4–33.

Heywood, A., „«The Most Catastrophic Question»: Railway Development and Military Strategy in Late Imperial Russia”, în T.G. Otte şi K. Neilson (eds.), Railways and International Politics: Paths of Empire, 1848–1945 (New York, 2006), 45–67.

Hinsley, F.H. (ed.), British Foreign Policy under Sir Edward Grey (Cambridge, 1977).

Hobhouse, C., Inside Asquith’s Cabinet: From the Diaries of Charles Hobhouse (Londra, 1977).

Hoetzendorf, Gina Agujari-Kárász Conrad von, Mein Leben mit Conrad von Hötzendorf: Sein geistiges Vermächtnis (Leipzig, 1935).

Hoetzsch, O. (ed.), Die Internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus. Dokumente aus den Archiven der Zarischen und der provisorischen Regierung, vol. IV: 28. Juni Bis 22. Juli 1914 (Berlin, 1932).

Holstein, F. v., The Holstein Papers, ed. N. Rich et al. (Cambridge, 1955).

Hopman, A., Das Ereignisreiche Leben eines „Wilhelminers”. Tagebücher, Briefe, Aufzeichnungen 1901 bis 1920 (Munich, 2004).

House, E.M. şi Seymour, C., The Intimate Papers of Colonel House (New York, 1926).

Howard, C., „The Policy of Isolation”, Historical Journal, vol. 10, nr. 1 (1967), 77–88.

Howard, M., „Men against Fire: Expectations of War in 1914”, în S. E. Miller, S.M. Lynn-Jones, şi S. van Evera (eds.), Military Strategy and the Origins of the First World War (Princeton, 1991), 3–19.

——, The Franco-Prussian War: The German Invasion of France, 1870–1871 (Londra, 1961).

Howorth, J., „French Workers and German Workers: The Impossibility of Internationalism, 1900–1914”, European History Quarterly, vol. 85, nr. 1 (1985), 71–97.

Hughes, W.M., Policies and Potentates (Sydney, 1950).

Hull, I., The Entourage of Kaiser Wilhelm II, 1888–1918 (Cambridge, 2004).

Hynes, S.L., The Edwardian Turn of Mind (Princeton, 1968).

Ignat’ev, A.A., 50 Let v Stroyu (Moscova, 1986).

Ignat’ev, A.V., Vneshniaia Politika Rossii 1907–1914: Tendentsii, Liudi, Sobytiia (Moscova, 2000).

Izvolski, A.P. şi Seeger, C., The Memoirs of Alexander Iswolsky, Formerly Russian Minister of Foreign Affairs and Ambassador to France (Londra, 1920).

Jarausch, K., The Enigmatic Chancellor: Bethmann Hollweg and the Hubris of Imperial Germany (New Haven, CT, 1973).

Jeffery, K., Field Marshal Sir Henry Wilson: A Political Soldier (Oxford, 2006).

Jelavich, B., History of the Balkans, vol. I: Eighteenth and Nineteenth Centuries (Cambridge, 1983).

——, Russia’s Balkan Entanglements 1806–1914 (Cambridge, 1991).

——, „What the Habsburg Government Knew about the Black Hand”, Austrian History Yearbook, vol. XXII (Houston, 1991), 131–50.

Jelavich, C. şi Jelavich, B., The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920 (Seattle, 1977).

Johnston, W.M., The Austrian Mind: An Intellectual and Social History, 1848–1938 (Berkeley, 1972).

Joll, J., 1914: The Unspoken Assumptions: An Inaugural Lecture Delivered 25 April 1968 at the London School of Economics (Londra, 1968).

——, The Second International, 1889–1914 (New York, 1966).

Joll, J. şi Martel, G., The Origins of the First World War (Harlow, 2007).

Joly, B., „La France et la Revanche (1871–1914)”, Revue d’Histoire Moderne et Contemporaine, vol. 46, nr. 2 (2002), 325–47.

Jusserand, J.J., What Me Befell: The Reminiscences of J. J. Jusserand (Londra, 1933).

Kaiser, D.E., „Germany and the Origins of the First World War”, Journal of Modern History, vol. 55, nr. 3 (1983), 442–74.

Keiger, J., France and the Origins of the First World War (Basingstoke, 1983).

——, „Jules Cambon and Franco-German Detente, 1907–1914”, Historical Journal, vol. 26, nr. 3 (1983), 641–59.

——, Raymond Poincaré (Cambridge, 1997).

Kennan, G., Siberia and the Exile System (New York, 1891).

Kennan, G.F., The Other Balkan Wars: A 1913 Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect (Washington, DC, 1993).

Kennedy, P.M., „German World Policy and the Alliance Negotiations with England, 1897–1900”, Journal of Modern History, vol. 45, nr. 4 (1973), 605–25.

——, „Great Britain before 1914”, în E.R. May (ed.), Knowing One’s Enemies: Intelligence Assessment before the Two World Wars (Princeton, 1986), 172–204.

——, The Rise of the Anglo-German Antagonism, 1860–1914 (Londra, 1982).

——, The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000 (New York, 1987).

——, The War Plans of the Great Powers, 1860–1914 (Londra, 1979).

Kennedy, P.M., Nicholls, A. J., Nationalist and Racialist Movements in Britain and Germany before 1914 (Londra, 1981).

Kessler, H., Journey to the Abyss: The Diaries of Count Harry Kessler, 1880–1918 (New York, 2011).

Kießling, F., Gegen den „Grossen Krieg”?: Entspannung in den internationalen Beziehungen 1911–1914 (München, 2002).

Kipling, R. şi Pinney, T., The Letters of Rudyard Kipling (Houndmills, 1990).

Kissinger, Henry, Diplomacy (New York, 1994).

——, „The White Revolutionary: Reflections on Bismarck”, Daedalus, vol. 97, nr. 3 (1968), 888–924.

——, A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812–1822 (Boston, 1957).

Kleĭnmikhel’, M., Memories of a Shipwrecked World: Being the Memoirs of Countess Kleinmichel (Londra, 1923).

Kokovtsov, V.N., Out of My Past: The Memoirs of Count Kokovtsov, Russian Minister of Finance, 1904–1914, Chairman of the Council of Ministers, 1911–1914, ed. H. H. Fisher (Londra, 1935).

Kramer, A., Dynamic of Destruction: Culture and Mass Killing in the First World War (Oxford, 2008).

Kröger, M., „Imperial Germany and the Boer War”, în K.M. Wilson (ed.), The International Impact of the Boer War (Londra, 2001), 25–42.

Kronenbitter, G., „Die Macht der Illusionen. Julikrise und Kriegsausbruch 1914 aus der Sicht des Militärattachés in Wien”, Militärgeschichtliche Mitteilungen, vol. 57 (1998), 519–50.

——, „«Nur los lassen.» Österreich-Ungarn und der Wille zum Krieg”, în J. Burkhardt, J. Becker, S. Förster, şi G. Kronenbitter (eds.), Lange und kurze Wege in den Ersten Weltkrieg. Vier Augsburger Beitraeger zur Kriesursachenforschung (München, 1996), 159–87.

Krumeich, G., Armaments and Politics in France on the Eve of the First World War: The Introduction of Three-Year Conscription, 1913–1914 (Leamington Spa, 1984).

LaFeber, W., The Cambridge History of American Foreign Relations, vol. II: The American Search for Opportunity, 1865–1913 (Cambridge, 1993).

Laity, P., The British Peace Movement, 1870–1914 (Oxford, 2001).

Lambi, I.N., The Navy and German Power Politics, 1862–1914 (Boston, 1984).

Langsam, W.C., „Nationalism and History in the Prussian Elementary Schools under William II”, în E.M. Earle şi C.J.H. Hayes (eds.), Nationalism and Internationalism: Essays Inscribed to Carlton J.H. Hayes (New York, 1950).

Laurence, R., „Bertha von Suttner and the Peace Movement in Austria to World War I”, Austrian History Yearbook, vol. 23 (1992), 181–201.

——, „The Peace Movement in Austria, 1867–1914”, în S. Wank (ed.), Doves and Diplomats: Foreign Offices and Peace Movements in Europe and America in the Twentieth Century (Westport, 1978), 21–41.

Lee, D.E., Europe’s Crucial Years: The Diplomatic Background of World War One, 1902–1914 (Hanover, 1974).

Lee, S., King Edward VII: A Biography (Londra, 1925).

Lerchenfeld-Koefering, Hugo Graf von und zu, Kaiser Wilhelm II. Als Persönlichkeit und Herrscher (Regensburg, 1985).

Lerman, K., The Chancellor as Courtier: Bernhard von Bülow and the Governance of Germany, 1900–1909 (Cambridge, 1990).

Leslie, J., „The Antecedents of Austria-Hungary's War Aims: Policies and Policy-Makers in Viena and Budapest before and during 1914", Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit, vol. 20 (1993), 307–94.

——, „Osterreich-Ungarn vor dem Kriegsausbruch", în R. Melville (ed.), Deutschland und Europa in der Neuzeit: Festschrift für Karl Otmar Freiherr von Aretin zum 65. Geburtstag (Stuttgart, 1988), 661–84.

Levine, I.D. şi Grant, N. F., The Kaiser's Letters to the Tsar, Copied from the Government Archives in Petrograd, and Brought from Russia by Isaac Don Levine (Londra, 1920).

Lichnowsky, K. şi Delmer, F. S., Heading for the Abyss: Reminiscences (Londra, 1928).

Lieven, D.C.B., Nicholas II: Twilight of the Empire (New York, 1993).

——, „Pro-Germans and Russian Foreign Policy 1890–1914", International History Review, vol. 2, nr. 1 (1980), 34–54.

——, Russia and the Origins of the First World War (Basingstoke, 1987).

Lincoln, W.B., In War's Dark Shadow: The Russians before the Great War (Oxford, 1994).

Linton, D.S., „Preparing German Youth for War", în M.F. Boemeke, R. Chickering, şi S. Förster (eds.), Anticipating Total War: The German and American Experiences, 1871–1914 (Cambridge, 1999), 167–88.

Lloyd George, D., War Memoirs of David Lloyd George (Londra, 1933).

Lubbock, P. şi James, H., The Letters of Henry James (Londra, 1920).

Lukacs, J., Budapest 1900: A Historical Portrait of a City and its Culture (New York, 1990).

Macartney, C.A., The Habsburg Empire, 1790–1918 (Londra, 1968).

MacKenzie, N. şi MacKenzie, J. (eds.), The Diary of Beatrice Webb, vol. III: 1905–1924 (Cambridge, MA, 1984).

Mahan, A.T., The Influence of Sea Power upon History, 1660–1805 (Boston, 1890).

Mansergh, N., The Commonwealth Experience: From British to Multiracial.Commonwealth (Toronto, 1983).

Marder, A., From the Dreadnought to Scapa Flow: The Royal Navy in the Fisher Era, 1904–1919 (Oxford, 1961).

Margutti, A., The Emperor Francis Joseph and His Times (Londra, 1921).

Martel, G., The Origins of the First World War, ed. a 3-a (Harlow, 2003).

Massie, R.K., Dreadnought: Britain, Germany, and the Coming of the Great War (New York, 1992).

Maurer, J., „Churchill's Naval Holiday: Arms Control and the Anglo-German Naval Race, 1912–1914", Journal of Strategic Studies, vol. 15, nr. 1 (1992), 102–27.

——, The Outbreak of the First World War: Strategic Planning, Crisis Decision Making and Deterrence Failure (Westport, 1995).

May, E.R. (ed.), Knowing One's Enemies: Intelligence Assessment before the Two World Wars (Princeton, 1986).

Mayne, R., Johnson, D., şi R. Tombs (eds.), Cross Channel Currents: 100 Years of the Entente Cordiale (Londra, 2004).

McDonald, D.M., United Government and Foreign Policy in Russia, 1900–1914 (Cambridge, 1992).

McLean, R.R., Royalty and Diplomacy in Europe, 1890–1914 (Cambridge, 2001).

McMeekin, S., The Berlin–Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power, 1898–1918 (Londra, 2010).

——, The Russian Origins of the First World War (Cambridge, Mass., 2011).

Menning, B., „The Offensive Revisited: Russian Preparation for Future War, 1906–1914", în David Schimmelpenninck van der Oye, şi B. Menning (eds.), Reforming the Tsar's Army: Military Innovation in Imperial Russia from Peter the Great to the Revolution (Cambridge, 2004), 215–31.

——, „Pieces of the Puzzle: The Role of Lu. N. Danilov and M. V. Alekseev in Russian War Planning before 1914", International History Review, vol. 25, nr. 4 (2003), 775–98.

——, Bayonets before Bullets: the Imperial Russian Army, 1861–1914 (Bloomington, Ind., 1992).

——, „War Planning and Initial Operations in the Russian Context”, în R.F. Hamilton şi H.H. Herwig (eds.), War Planning 1914 (Cambridge, 2010), 80–142.

Menning, R., „Dress Rehearsal for 1914? Germany, the Franco-Russian Alliance, and the Bosnian Crisis of 1909”, Journal of the Historical Society, vol. 12, nr. 1 (2012), 1–25.

Menning, R. şi Menning, C.B., „«Baseless Allegations»: Wilhelm II and the Hale Interview of 1908”, Central European History, vol. 16, nr. 4 (1983), 368–97.

Messimy, A., Mes Souvenirs: Jeunesse et Entrée au Parlement. Ministre des Colonies et de la Guerre en 1911 et 1912: Agadir. Ministre de la Guerre du 16 Juin au 16 Août 1914: La Guerre. Avec un Frontispice et une Introduction (Paris, 1937).

Miliukov, P.N. şi Mendel, A.P., Political Memoirs, 1905–1917 (Ann Arbor, 1967).

Miller, S.E., Lynn-Jones, S.M., şi Van Evera, S. (eds.), Military Strategy and the Origins of the First World War (Princeton, 1991).

Moltke, H. v., Erinnerungen, Briefe, Dokumente 1877–1916. Ein Bild vom Kriegsausbruch und Persönlichkeit des ersten militärischen Führers des Krieges, ed. a 2-a (Stuttgart, 1922).

Mombauer, A., „German War Plans”, în R.F. Hamilton şi H.H. Herwig (eds.), War Planning: 1914 (Cambridge, 2009), 48–79.

——, Helmuth von Moltke and the Origins of the First World War (Cambridge, 2001).

——, „A Reluctant Military Leader? Helmuth von Moltke and the July Crisis of 1914”, War in History, vol. 6, nr. 1 (1999), 417–46.

——, „Of War Plans and War Guilt: the Debacle Surrounding the Schlieffen Plan”, Journal of Strategic Studies, vol. 28, nr. 5 (2008), 857–85.

Mommsen, W., „The Debate on German War Aims”, Journal of Contemporary History, vol. 1, nr. 3 (1966), 47–72.

——, „Domestic Factors in German Foreign Policy before 1914”, Central European History, vol. 6, nr. 1 (1973), 3–43.

Monger, G., The End of Isolation: British Foreign Policy, 1900–1907 (Londra, 1963).

Morison, E.E. (ed.), The Letters of Theodore Roosevelt, 7 vol. (Cambridge, 1954).

Morrill, D.L., „Nicholas II and the Call for the First Hague Conference”, Journal of Modern History, vol. 46, nr. 2 (1974), 296–313.

Morris, A.J.A., „The English Radicals’ Campaign for Disarmament and the Hague Conference of 1907”, Journal of Modern History, vol. 43, nr. 3 (1971), 367–93.

Morris, E., Theodore Rex (New York, 2001).

Mortimer, J.S., „Commercial Interests and German Diplomacy in the Agadir Crisis”, Historical Journal, vol. 10, nr. 3 (1967), 440–56.

Musulin, A. v., Das Haus am Ballplatz. Erinnerungen eines Österreich-Ungarischen Diplomaten (München, 1924).

Neilson, K., „The Anglo-Japanese Alliance and British Strategic Foreign Policy, 1902–1914”, în P.P. O’Brien (ed.), The Anglo-Japanese Alliance (New York, 2004), 48–63.

——, Britain and the Last Tsar: British Policy and Russia, 1894–1917 (Oxford, 1995).

——, „Great Britain”, în R.F. Hamilton şi H.H. Herwig (eds.), War Planning, 1914 (Cambridge, 2009), 175–97.

Neklyudov, A.V., Diplomatic Reminiscences before and during the World War, 1911–1917 (Londra, 1920).

Nicolson, H.G., Portrait of a Diplomatist: Being the Life of Sir Arthur Nicolson, Bart., First Lord Carnock: A Study in the Old Diplomacy (Londra, 1930).

Nish, I., „Origins of the Anglo-Japanese Alliance: In the Shadow of the Dreibund”, în P. P. O’Brien (ed.), The Anglo-Japanese Alliance (New York, 2004), 8–25.

Nolan, M., The Inverted Mirror: Mythologizing the Enemy in France and Germany, 1898–1914 (New York, 2005).

O’Brien, P.P., „The Costs and Benefits of British Imperialism 1846–1914”, Past and Present, nr. 120 (1988), 163–200.

——, „The Titan Refreshed: Imperial Overstretch and the British Navy before the First World War”, Past and Present, vol. 172, nr. 1 (2001), 146–69.

O’Brien, P. P. (ed.), The Anglo-Japanese Alliance (New York, 2004).

Offer, A., The First World War: An Agrarian Interpretation (Oxford, 1991).

——, „Going to War in 1914: A Matter of Honor?”, Politics & Society, vol. 23, nr. 2 (1995), 213–41.

Oppel, B., „The Waning of a Traditional Alliance: Russia and Germany after the Portsmouth Peace Conference”, Central European History, vol. 5, nr. 4 (1972), 318–29.

Otte, T.G., „«Almost a Law of Nature?»: Sir Edward Grey, the Foreign Office, and the Balance of Power in Europe, 1905–12”, în E. Goldstein şi B.J.C. McKercher (eds.), Power and Stability: British Foreign Policy, 1865–1965 (Londra, 2003), 75–116.

——, „«An Altogether Unfortunate Affair»: Great Britain and the Daily Telegraph Affair”, Diplomacy and Statecraft, vol. 5, nr. 2 (1994), 296–333.

——, „Eyre Crowe and British Foreign Policy: A Cognitive Map”, în T.G. Otte şi C.A. Pagedas (eds.), Personalities, War and Diplomacy: Essays in International History (Londra, 1997), 14–37.

Ousby, I., The Road to Verdun: France, Nationalism and the First World War (Londra, 2003).

Paléologue, M. şi Holt, F.A., An Ambassador’s Memoirs, 1914–1917 (Londra, 1973).

Palmer, A.W., Twilight of the Habsburgs: The Life and Times of Emperor Francis Joseph (Londra, 1994).

Patterson, D.F., „Citizen Peace Initiatives and American Political Culture, 1865–1920”, în C. Chatfield şi P. van den Dungen (eds.), Peace Movements and Political Culture (Knoxville, 1988), 187–203.

Pless, D.F. v. şi Chapman-Huston, D., Daisy, Princess of Pless (New York, 1929).

Poincaré, R., Au Service de la France: Neuf Années de Souvenirs, 11 vol. (Paris, 1926–74).

Porch, D., „The French Army and the Spirit of the Offensive, 1900–1914”, în B. Bond şi I. Roy (eds.), War and Society: A Yearbook of Military History (New York, 1975), 117.

——, The March to the Marne: The French Army, 1871–1914 (Cambridge, 1981).

Radziwill, C., Behind the Veil at the Russian Court, by Count Paul Vassili (Londra, 1913).

Rathenau, W. şi Pogge von Strandmann, H., Walther Rathenau, Industrialist, Banker, Intellectual, and Politician: Notes and Diaries, 1907–1922 (Oxford, 1985).

Rathenau, W. (ed.), Briefe (Dresda, 1926).

Redlich, J., Emperor Francis Joseph of Austria: A Biography (New York, 1929).

——, Schicksalsjahre Østerreichs, 1908–1919: Das politische Tagebuch Josef Redlichs (Graz, 1953).

Renzi, W.A., In the Shadow of the Sword: Italy's Neutrality and Entrance into the Great War, 1914–1915 (New York, 1987).

Reynolds, M.A., Shattering Empires: The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires, 1908–1918 (Cambridge, 2011).

Rich, D.A., The Tsar's Colonels: Professionalism, Strategy, and Subversion in Late Imperial Russia (Cambridge, 1998).

Rich, N., Friedrich von Holstein, Politics and Diplomacy in the Era of Bismarck and Wilhelm II (Cambridge, 1965).

Ridley, J., Bertie: A Life of Edward VII (Londra, 2012).

Riezler, K., Tagebücher, Aufsätze, Dokumente (Göttingen, 1972).

Ritter, G., The Sword and the Scepter: The Problem of Militarism in Germany, vol. II: The European Powers and the Wilhelminian Empire, 1890–1914 (Coral Gables, 1970).

——, „Zusammenarbeit der Generalstäbe Deutschlands und Österreichs", în C. Hinrichs (ed.), Zur Geschichte und Problematik der Demokratie. Festgabe für Hans Herzfeld, Professor der Neueren Geschichte an der Freien Universität Berlin, Anlässlich seines fünfundsechzigsten Geburtstages Am 22. Juni 1957 (Berlin, 1958), 523–50.

Robbins, K., Sir Edward Grey: A Biography of Lord Grey of Fallodon (Londra, 1971).

Roberts, A., Salisbury: Victorian Titan (Londra, 1999).

Rogger, H., „Russia in 1914", Journal of Contemporary History, vol. 1, nr. 4 (1966), 95–119.

Rohkrämer, T., „Heroes and Would-be Heroes: Veterans' and Reservists' Associations in Imperial Germany", în M. F. Boemeke, R. Chickering, şi S. Förster (eds.), Anticipating Total War: The German and American Experiences, 1871–1914 (Cambridge, 1999), 189–215.

Röhl, J.C.G., „Admiral von Müller and the Approach of War, 1911–1914”, Historical Journal, vol. 12, nr. 4 (1969), 651–73.

——, The Kaiser and His Court: Wilhelm II and the Government of Germany (Cambridge, 1996).

Rose, K., King George V (Londra, 1983).

Rosen, R.R., Forty Years of Diplomacy (Londra, 1922).

Rossos, A., Russia and the Balkans: Inter-Balkan Rivalries and Russian Foreign Policy, 1908–1914 (Toronto, 1981).

Rotte, R., „Global Warfare, Economic Loss and the Outbreak of the Great War”, War in History, vol. 5, nr. 4 (1998), 481–93.

Rüger, J., The Great Naval Game: Britain and Germany in the Age of Empire (Cambridge, 2007).

——, „Nation, Empire and Navy: Identity Politics in the United Kingdom, 1887–1914”, Past and Present, vol. 185, nr. 1 (2004), 159–87.

Sanborn, J., „Education for War, Peace, and Patriotism in Russia on the Eve of World War I”, în H. Afflerbach şi D. Stevenson (eds.), An Improbable War? The Outbreak of World War I and European Political Culture before 1914 (New York, 2007), 213–29.

Sazonov, S.D., Fateful Years, 1909–1916: The Reminiscences of Serge Sazonov (Londra, 1928).

Schmidt, S., Frankreichs Aussenpolitik in der Julikrise 1914. Ein Beitrag zur Geschichte des Ausbruchs des Ersten Weltkrieges (München, 2009).

Schoen, W., The Memoirs of an Ambassador: A Contribution to the Political History of Modern Times (Londra, 1922).

Schorske, C., Fin-de-Siècle Viena: Politics and Culture (New York, 1981).

Sharp, A., Anglo-French Relations in the Twentieth Century: Rivalry and Cooperation (Londra, 2000).

Shatsillo, K.F., Ot Portsmutskogo Mira k Pervoi Mirovoi Voine (Moscova, 2000).

Showalter, D., „From Deterrence to Doomsday Machine: The German Way of War, 1890–1914”, Journal of Military History, vol. 64, nr. 3 (2000), 679–710.

——, „Railroads, the Prussian Army, and the German Way of War in the Nineteenth Century”, în T.G. Otte şi K. Neilson (eds.), Railways and

International Politics: Paths of Empire, 1848–1945 (New York, 2006), 21–44.

Shukman, H., Rasputin (Stroud, 1997).

Smith, D., One Morning in Sarajevo: 28 June 1914 (Londra, 2008)

Snyder, J., „Civil–Military Relations and the Cult of the Offensive, 1914 and 1984”, în S.E. Miller, S.M. Lynn-Jones, şi S. van Evera (eds.), Military Strategy and the Origins of the First World War (Princeton, 1991), 20–58.

——, The Ideology of the Offensive: Military Decision Making and the Disasters of 1914

(Ithaca, 1984).

Sondhaus, L., Franz Conrad von Hötzendorf: Architect of the Apocalypse (Boston, 2000).

Soroka, M., „Debating Russia’s Choice between Great Britain and Germany: Count Benckendorff versus Count Lamsdorff, 1902–1906”, International History Review, vol. 32, nr. 1 (2010), 1–24.

Sösemann, B., „Die Tagebücher Kurt Riezlers. Untersuchungen zu Ihrer Echtheit und Edition”, Historische Zeitschrift, vol. 236 (1983), 327–69.

Spender, J.A., The Public Life (Londra, 1925).

Spitzemberg, H. v., Das Tagebuch der Baronin Spitzemberg. Aufzeichnungen aus der Hofgesellschaft des Hohenzollernreiches (Göttingen, 1960).

Spring, D.W., „Russia and the Franco-Russian Alliance, 1905–14: Dependence or Interdependence?”, Slavonic and East European Review, vol. 66, nr. 4 (1988), 564–92.

Stargardt, N., The German Idea of Militarism: Radical and Socialist Critics, 1866–1914 (Cambridge, 1994).

Steed, H.W., Through Thirty Years, 1892–1922: A Personal Narrative (Londra, 1924).

Steinberg, J., Bismarck: A Life (Oxford, 2011).

——, „The Copenhagen Complex”, Journal of Contemporary History, vol. 1, nr. 3 (1966), 23–46.

——, „The Novelle of 1908: Necessities and Choices in the Anglo-German Naval Arms Race”, Transactions of the Royal Historical Society, vol. 21 (1971), 25–43.

——, Yesterday’s Deterrent: Tirpitz and the Birth of the German Battle Fleet (New York, 1965).

Steinberg, J.W., All the Tsar’s Men: Russia’s General Staff and the Fate of the Empire, 1898–1914 (Baltimore, 2010).

Steiner, Z., The Foreign Office and Foreign Policy, 1898–1914 (Cambridge, 1969).

——, „Grey, Hardinge and the Foreign Office, 1906–1910”, Historical Journal, vol. 10, nr. 3 (1967), 415–39.

——, „The Last Years of the Old Foreign Office, 1898–1905”, Historical Journal, vol. 6, nr. 1 (1963), 59–90.

Steiner, Z. şi Neilson, K., Britain and the Origins of the First World War (Londra, 2003).

Stengers, J., „Belgium”, în K.M. Wilson (ed.), Decisions for War, 1914 (Londra, 1995), 151–74.

Stevenson, D., Armaments and the Coming of War: Europe, 1904–1914 (Oxford, 1996).

——, „Militarization and Diplomacy in Europe before 1914”, International Security,

vol. 22, nr. 1 (1997), 125–61.

——, „War by Timetable? The Railway Race before 1914”, Past and Present, vol. 162, nr. 2 (1999), 163–9.

Stieve, F. (ed.), Der diplomatische Schriftwechsel Iswolskis, 1911–1914 (Berlin, 1924).

Stone, N., Europe Transformed, 1878–1919 (Glasgow, 1983).

——, „Hungary and the Crisis of July 1914”, Journal of Contemporary History, vol. 1, nr. 3 (1966), 153–70.

——, „V. Moltke–Conrad: Relations between the Austro-Hungarian and German General Staffs, 1909–14”, Historical Journal, vol. 9, nr. 2 (1966), 201–28.

Strachan, H., The First World War, vol. I: To Arms (Oxford, 2001).

Stromberg, R.N., „The Intellectuals and the Coming of War in 1914”, Journal of European Studies, vol. 3, nr. 2 (1973), 109–22.

Sweet, D.W., „The Bosnian Crisis”, în F. H. Hinsley (ed.), British Foreign Policy under Sir Edward Grey (Cambridge, 1977), 178–92.

Szamuely, T., The Russian Tradition (Londra, 1988).

Tanenbaum, J.K., „French Estimates of Germany's Operational War Plans", în E. R. May (ed.), Knowing One's Enemies: Intelligence Assessment before the Two World Wars (Princeton, 1986), 150–71.

Tanner, M., Nietzsche: A Very Short Introduction (Oxford, 2000).

Taube, M. d., La Politique russe d'avant-guerre et la fin de l'empire des tsars (1904–1917): Mémoires du Baron M. de Taube... (Paris, 1928).

Taylor, A.J.P., The Struggle for Mastery in Europe (Londra, 1998).

Thaden, E.C., Russia and the Balkan Alliance of 1912 (University Park, PA, 1965).

Thompson, J.L., Northcliffe: Press Baron in Politics, 1865–1922 (Londra, 2000).

Tirpitz, A. v., My Memoirs (Londra, 1919).

——, Politische Dokumente, vol. I: Der Aufbau der deutschen Weltmacht (Stuttgart, 1924).

Tombs, R. şi Tombs, I., That Sweet Enemy: The French and the British from the Sun King to the Present (New York, 2008).

Travers, T.H.E., „Technology, Tactics, and Morale: Jean de Bloch, the Boer War, and British Military Theory, 1900–1914", Journal of Modern History, vol. 51, nr. 2 (1979), 264–86.

Trotsky, L., The Balkan Wars, 1912–13: The War Correspondence of Leon Trotsky, ed. G. Weissman şi D. Williams (New York, 1991).

Trumpener, U., „War Premeditated? German Intelligence Operations in July 1914", Central European History, vol. 9, nr. 1 (1976), 58–85.

Tuchman, B., The Guns of August (New York, 1963).

——, The Proud Tower: A Portrait of the World before the War, 1890–1914 (Londra, 1967).

Turner, L.C.F., „The Role of the General Staffs in July 1914", Australian Journal of Politics and History, vol. 11, nr. 3 (1965), 305–23.

——, „The Russian Mobilization in 1914", Journal of Contemporary History, vol. 3, nr. 1 (1968), 65–88.

Tylor, E.B., Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom (Londra, 1873).

Urbas, Emanuel [Ernest U. Cormons], Schicksale und Schatten (Salzburg, 1951).

Verhey, J., The Spirit of 1914: Militarism, Myth, and Mobilization in Germany (Cambridge, 2000).

Vermes, G., István Tisza: The Liberal Vision and Conservative Statecraft of a Magyar Nationalist (New York, 1985).

Victoria, Queen of Great Britain, The Letters of Queen Victoria: A Selection from Her Majesty's Correspondence between the Years 1837 and 1861, vol. III: 1854–1861 (Londra, 1908).

——, Queen Victoria's Journals, www.queenvictoriasjournals.org.

Vinogradov, V.N., „1914 God: Byt' Ili Ne Byt' Vojne?", în anon. (ed.), Poslednjaja Vojna Rossijskoj Imperii: Rossija, Mir Nakanune, v Hode i Posle Pervoj Mirovoj Vojny Po Dokumentam Rossijskih i Zarubezhnyh Arhivov (Moscova, 2004), 161–4.

Voeikov, V.N., S Tsarem I Bez Tsarya: Vospominaniya Poslednego Dvortsovogo Komendanta Gosudarya Imperatora Nikolaya II (Moscova, 1995).

Wandruszka, A. şi Urbanitsch, P. (eds.), Die Habsburgermonarchie 1848–1918 (Viena, 1989).

Wank, S., „Aehrenthal's Programme for the Constitutional Transformation of the Habsburg Monarchy: Three Secret «Mémoires»„, Slavonic and East European Review, vol. 41, nr. 97 (1963), 513–36.

——, „The Archduke and Aehrenthal: The Origins of a Hatred", Austrian History Yearbook, vol. 38 (2002), 77–104.

——, „The Austrian Peace Movement and the Habsburg Ruling Elite", în C. Chatfield şi P. van den Dungen (eds.), Peace Movements and Political Cultures (Knoxville, 1988), 40–63.

——, „Desperate Counsel in Viena in July 1914: Berthold Molden's Unpublished Memorandum", Central European History, vol. 26, nr. 3 (1993), 281–310.

——, „Foreign Policy and the Nationality Problem in Austria-Hungary, 1867–1914", Austrian History Yearbook, vol. 3, nr. 3 (1967), 37–56.

——, „Pessimism in the Austrian Establishment at the Turn of the Century", în S. Wank, H. Maschl, B. Mazohl-Wallnig, şi R. Wagnleitner, The Mirror of History: Essays in Honor of Fritz Fellner (Santa Barbara, 1988).

Weber, E., France: Fin de Siècle (Londra, 1986).

——, The Nationalist Revival in France, 1905–1914 (Berkeley, 1968).

Weinroth, H.S., „The British Radicals and the Balance of Power, 1902–1914”, Historical Journal, vol. 13, nr. 4 (1970), 653–82.

Welch, M., „The Centenary of the British Publication of Jean de Bloch’s Is War Now Impossible? (1899–1999)”, War in History, vol. 7 (2000), 273–94.

White, A.D., The First Hague Conference (Boston, 1912).

Wilhelm II, Reden des Kaisers. Ansprachen, Predigten und Trinksprüche Wilhelms II (München, 1966).

Williams, E.E., „Made in Germany” (Londra, 1896).

Williams, W., The Tiger of France: Conversations with Clemenceau (Berkeley, 1949).

Williamson, S.R.J., Austria-Hungary and the Origins of the First World War (Basingstoke, 1991).

——, „General Henry Wilson, Ireland, and the Great War”, în W. R. Louis (ed.), Resurgent Adventures with Britannia: Personalities, Politics and Culture in Britain (Londra, 2011), 91–105.

——, „German Perceptions of the Triple Entente After 1911: Their Mounting Apprehensions Reconsidered”, Foreign Policy Analysis, vol. 7 (2011), 205–14.

——, „Influence, Power, and the Policy Process: The Case of Franz Ferdinand, 1906–1914”, Historical Journal, vol. 17, nr. 2 (1974), 417–34.

——, The Politics of Grand Strategy: Britain and France Prepare for War, 1904–1914

(Londra, 1990).

Williamson, S. şi May, E., „An Identity of Opinion: Historians and 1914”, The Journal of Modern History, vol. 79, nr. 2 (2007), 335–387.

Wilson, K.M., „The Agadir Crisis, the Mansion House Speech, and the Double-Edgedness of Agreements”, Historical Journal, vol. 15, nr. 3 (1972), 513–32.

——, The Policy of the Entente: Essays on the Determinants of British Foreign Policy, 1904–1914 (Cambridge, 1985).

Winzen, P., „Prince Bulow’s Weltmachtpolitik”, Australian Journal of Politics and History, vol. 22, nr. 2 (1976), 227–42.

——, „Treitschke’s Influence on the Rise of Imperialism and Anti-British Nationalism in Germany”, în P.M. Kennedy şi A.J. Nicholls (eds.), Nationalist and Racialist Movements in Britain and Germany before 1914 (Londra, 1981), 154–71.

Wohl, R., The Generation of 1914 (Cambridge, MA, 1979).

Wolff, T., Tagebücher 1914–1919. Der Erste Weltkrieg und die Entstehung der Weimarer Republik in Tagebüchern, Leitartikeln und Briefen des Chefredakteurs am „Berliner Tagblatt” und Mitbegründer der „Deutschen Demokratischen Partei”. Erster Teil (Boppard am Rhein, 1984).

Zedlitz-Trützschler, R. v., Twelve Years at the Imperial German Court (New York, 1924).

Zuber, T., Inventing the Schlieffen Plan: German War Planning, 1871–1914 (Oxford, 2002).

Zweig, S., The World of Yesterday (Londra, 2009).

Index[1]

[1] Numărul paginilor se referă la ediţia tipărită a cărţii şi la ediţia digitală în format PDF.

A

Abdelaziz, sultanul Marocului 179, 430

Abdelhafid, sultanul Marocului 430, 431

Abdul Hamid al II-lea, sultanul 394, 395, 658

Acordul de la Björkö (1905) 213, 214, 215

Aehrenthal, Alois 232, 241, 248, 300, 301, 398, 399, 400, 401, 402, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 417, 418, 419, 420, 421, 423, 424, 425, 441, 468, 469, 536, 549, 620, 636, 637, 639, 644, 645, 646, 647, 659, 661, 663, 681

Afganistan 70, 206, 207, 215, 217, 218, 535, 572

Africa 23, 36, 45, 52, 53, 55, 66, 69, 73, 74, 85, 86, 105, 111, 126, 131, 158, 160, 175, 188, 241, 271, 272, 279, 284, 323, 371, 377, 395, 396, 437, 439, 440, 443, 447, 463, 516, 577

Africa Centrală 443

Africa de Est 64, 158

Africa de Nord 164, 176, 310, 375, 397, 416, 489

Africa de Sud 35, 141, 327

Africa de Sud-Vest 279, 304

Africa de Vest 161, 164, 182, 430

Africa Subsahariană 20

Agadir, Maroc 427, 428, 435, 436, 437, 438, 441, 442, 646, 647, 662, 665, 675, 682

agricultur 36, 38, 39, 42, 43, 62, 127, 158, 197, 208, 567

Alabama (nava Confederaţiei) 296

Albania 96, 243, 246, 396, 447, 461, 462, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 509, 549, 557

Albert I, regele Belgiei 346, 603, 604

Albert, prinţul consort 56, 57, 83

al Doilea Război Mondial 21, 31, 44, 47, 133, 326, 623

Alexandra Feodorovna, ţarina (Alix de Hesse) P1. 2, P1. II 199, 200, 201, 490, 619

Alexandra, prinţesa de Wales (ulterior regină) 55

Alexandru al III-lea, ţarul 53, 173, 194, 196, 200, 207, 403

Alexandru al II-lea, ţarul 195, 203

Alexandru cel Mare 321, 394

Alexandru I, ţarul 173, 204

Alexandru, prinţul regent al Serbiei (ulterior regele Iugoslaviei) 403, 553

Alexei Nicolaevici, ţareviciul Rusiei P1. II 201

alfabetizare 40, 130, 190, 283

Alfonso, regele Spaniei 261

Algeria 20, 159, 176, 397, 431, 445

Alianţa Anglo-Japoneză (1902) 79

alimente 39, 43, 62, 133, 134, 205, 209, 253, 274, 289, 314, 315, 462, 593

Alsacia (Elsass) P1. 36 164, 165, 166, 175, 250, 273, 282, 298, 311, 332, 336, 344, 361, 366, 373, 498, 501, 563, 600, 606, 621, 660

ambasada germană de la Londra 77

ambasada germană de la Paris 438, 608

America Centrală, dominaţia SUA în 47

America Latină 36, 110, 176, 301, 615

Amery, Leo 75

Amiralitatea 57, 58, 145, 154, 179, 298, 376, 442

anarhism 261

Andler, Charles 310

Andrassy, Julius 246

angellism 292

Angell, Norman 290, 291, 292, 311, 612, 639, 640, 661, 664

Angola 74, 437

Antanta Cordială (1904) 7, 158, 159, 181, 183, 211, 221, 274, 372, 373, 379, 444, 517, 633

anticlericali 166, 168, 171, 173, 175, 245, 281, 294

antidreyfusarzi 168, 169

antimilitarism 166, 280, 281

antisemitism 168, 206, 253, 268, 491

aparate de zbor 518, 526

Apărare Imperială 390

arbitraj internaţional 294, 299, 301

aristocraţie 40, 41, 58, 61, 62, 154, 156, 170, 180, 196, 209, 226, 229, 235, 245, 249, 252, 254, 255, 281, 285, 293, 312, 320, 326, 400, 434, 448, 450, 454, 475, 481, 492, 529, 619, 622

armata americană 51

armata austriacă 359

armata austro-ungară 317, 352, 355

armata britanică 68, 135, 316, 320, 323, 346, 375, 387, 389, 391, 392, 442

armata bură 87

armata franceză 164, 170, 256, 260, 281, 313, 319, 323, 325, 336, 347, 361, 363, 364, 365, 366, 367, 375, 387, 391, 392, 442, 497, 516, 544

armata germană 77, 96, 250, 276, 320, 323, 336, 337, 346, 354, 366, 442, 519, 540, 563, 581, 596, 613, 619

armata indiană 21

armata italiană 348

armata japoneză 521

armata prusacă 275, 312

armata rusă 355, 359, 360, 361, 403, 438, 471, 564, 568

armata sârbă 531, 548, 553, 588

armatele balcanice 462

armatele otomane 396, 462, 477, 510

armate permanente 313

Armenia 396

arta japoneză 52

Arthur, William 75

Asia Centrală: Marele Joc dintre ruşi şi britanici 70

Asociaţia Artiştilor Austrieci 251

Asociaţia pentru Promovarea unei Investigaţii Oficiale cu privire la Aprovizionarea cu Alimente pe Timp de Război 134

Asquith, Herbert 154, 155, 156, 390, 391, 440, 444, 503, 504, 505, 507, 508, 514, 517, 524, 557, 560, 561, 590, 596, 601, 602, 604, 605, 621, 653, 654, 655, 659, 663, 670

Asquith, Margot (născută Tennant) 504

Atatürk, Mustafa Kemal 617

atrocităţile bulgarilor 68

Augusta Victoria, ducesa (Dona), regina Prusiei 92, 114

Australia 20, 39, 55, 62, 67, 141, 142, 271

Austria 37, 64, 69, 74, 208, 222, 223, 226, 227, 229, 230, 233, 234, 240, 243, 246, 247, 261, 262, 272, 305, 310, 315, 316, 334, 343, 348, 349, 352, 353, 359, 396, 397, 408, 412, 420, 426, 453, 458, 476, 479, 482, 518, 535, 536, 557, 560, 567, 574, 575, 578, 582, 584, 585, 588, 593, 595, 599, 616, 621, 636, 637, 639, 642, 644, 648, 649, 652, 653, 654, 658, 663, 665, 673, 677, 681, 682

Austro-Ungaria 7, 20, 24, 26, 27, 30, 34, 43, 44, 53, 68, 74, 85, 89, 103, 107, 155, 164, 172, 173, 191, 206, 207, 208, 211, 214, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 229, 230, 232, 234, 236, 237, 238, 239, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 252, 260, 268, 276, 286, 293, 298, 301, 308, 311, 315, 317, 319, 328, 329, 332, 337, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 358, 359, 360, 377, 384, 394, 395, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 417, 418, 419, 420, 421, 423, 424, 425, 431, 432, 441, 447, 449, 453, 457, 458, 459, 460, 461, 463, 464, 465, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 487, 492, 493, 495, 508, 509, 513, 514, 519, 520, 521, 522, 523, 527, 528, 530, 531,

535, 536, 537, 538, 539, 540, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 564, 565, 566, 568, 569, 570, 572, 573, 574, 575, 577, 578, 579, 580, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 592, 593, 597, 601, 612, 614, 616, 636, 644, 652, 658

Autonomia Legislativă a Irlandei (Home Rule) 73, 180, 439

Avenger (spion) 364

Azerbaidjan 396

B

Baden, Marele Duce de 125

Baden-Powell, generalul Robert 262, 277, 279

Balcanii 7, 20, 26, 33, 153, 157, 211, 219, 222, 234, 237, 238, 239, 240, 241, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 285, 308, 309, 310, 337, 343, 349, 350, 351, 353, 355, 358, 359, 394, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 403, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 412, 413, 414, 415, 416, 419, 420, 423, 425, 426, 429, 435, 448, 451, 453, 455, 456, 457, 458, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 469, 470, 471, 473, 474, 479, 481, 482, 492, 494, 501, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 522, 526, 528, 535, 538, 543, 544, 547, 554, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 565, 566, 567, 569, 570, 571, 574, 577, 585, 644, 658

Balck, Wilhelm 263

Balfour, Arthur 72, 73, 74, 77, 163, 292, 377, 629, 630, 631, 632, 633, 635, 638, 643, 645, 646, 649, 662

Balla, Giacomo 38, 251

Ballin, Albert 432, 443, 524, 573, 631, 646, 650, 653, 664

balticii 190

Bánffy, Miklós 61, 62, 629, 662

Barcelona, Spania, bombardarea teatrului 261

Barclay, Thomas 162, 168, 171, 633, 634, 637, 662

Baring, sir Evelyn (ulterior lord Cromer) 71

Bark, Piotr 569

Battenberg, Louis de, prinţul 134, 439

Bătălia de la Borodino (1812) 269

Bătălia de la Fredericksburg (1862) 322

Bătălia de la Leipzig (1813) 269, 324

Bătălia de la Omdurman (1898) 161

Bătălia de la Sedan (1870) 37, 163, 164, 324, 326, 327, 335, 336, 344

Bătălia de la Somme (1916) 614

Bătălia de la Spion Kop (1900) 75

Bătălia de la Tannenberg (1914) 614

Bătălia de la Trafalgar (1805) 137, 269

Bătălia de la Tsushima (1905) 140, 188, 326, 378

Bătălia de la Verdun (1916) 321, 614, 619

Bătălia de la Waterloo (1815) 159, 163

Bebel, August 304, 305, 308, 437, 646, 665

Beck, generalul Friedrich von 350

Beijing: Revolta Boxerilor 76, 78, 93, 110, 187, 207, 449

Beilis, Mendel 491

Belgia 18, 19, 21, 81, 92, 165, 276, 316, 317, 319, 329, 336, 337, 340, 344, 345, 346, 347, 352, 362, 364, 365, 366, 367, 389, 393, 521, 522, 564, 573, 581, 585, 586, 589, 595, 596, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 607, 613, 614, 618, 658

Belgrad, Serbia 308, 404, 405, 406, 416, 425, 454, 458, 459, 461, 462, 467, 470, 474, 479, 531, 536, 538, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 559, 573, 579, 587, 588

Bell, Alexander Graham 265

Belloc, Hilaire 284

Belvedere, palatul 236

Benckendorff, contele Alexander 207, 209, 217, 475, 678

Berchtold, contele Leopold 210, 216, 241, 400, 407, 411, 413, 417, 419, 421, 425, 468, 469, 471, 474, 475, 476, 479, 480, 481, 482, 522, 527, 536, 537, 538, 547, 549, 551, 552, 553, 554, 555, 566, 573, 579, 587, 588, 620, 623, 635, 636, 645, 646, 648, 649, 650, 651, 652, 659, 669

Beresford, amiralul Charles 78

Bergson, Henri 259, 260, 325

Berlin 37, 52, 80, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 100, 101, 105, 109, 112, 118, 119, 121, 124, 125, 131, 142, 144, 146, 151, 212, 218, 244, 250, 260, 272, 282, 293, 298, 309, 323, 339, 340, 341, 343, 345, 346, 347, 369, 370, 375, 376, 377, 381, 386, 416, 419, 421, 428, 430, 432, 435, 436, 437, 438, 443, 445, 451, 453, 465, 473, 478, 485, 488, 493, 510, 523,

524, 526, 529, 537, 538, 542, 543, 548, 549, 550, 552, 557, 567, 570, 574, 576, 578, 582, 585, 586, 587, 588, 589, 591, 592, 594, 595, 596, 607, 620, 631, 658, 659, 660, 662, 663, 668, 669, 670, 674, 677, 679

Berlin (crucişător) 427, 428

Bernhardi, generalul Friedrich von 257, 267, 268, 270, 271, 637, 638, 662

Bernhardt, Sarah 33

Bertie, sir Francis 142, 184, 272, 377, 379, 589, 629, 648, 677

Bethmann-Hollweg, Martha 433, 543

Bethmann-Hollweg, Theobald von (cancelar al Germaniei) Pl. 34 30, 251, 272, 275, 282, 283, 340, 422, 428, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 442, 445, 446, 451, 452, 473, 474, 493, 495, 496, 510, 521, 524, 525, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 549, 552, 563, 575, 576, 578, 579, 583, 585, 586, 587, 588, 589, 591, 592, 594, 595, 602, 606, 607, 621, 622, 660, 662, 671

Beyens, baronul 89, 90, 92, 120, 630, 632, 641, 647, 662

Biliński, Leon von 483

Birmingham 72, 73, 77

Birou Internaţional pentru Pace, Berna, Elveţia 292

Biserica Catolică 235, 342, 448

Biserica Ortodoxă Rusă 173, 197, 200, 202, 246, 466, 620

Bismarck, Herbert von 95, 108

Bismarck, prinţul Otto von 40, 81, 82, 95, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 105, 108, 111, 115, 125, 163, 164, 171, 172, 219, 221, 242, 243, 244, 293, 304, 339, 349, 350, 371, 385, 402, 538, 541, 545, 641, 657, 658, 672, 677, 679

Blavatski, madame Helena 259, 342

Blenheim, palatul 61, 506

Bloch, Ivan (Jean de) 289, 290, 299, 311, 322, 323, 328, 612, 639, 640, 659, 662, 680, 681

Boemia 232, 233, 235, 310

bolşevici 44, 173, 190, 491, 616, 619, 620

Bonnard, Pierre 250

Booth, Charles 134

Bosnia-Herţegovina 24, 240, 247, 257, 310, 343, 395, 398, 401, 405

Boulanger, generalul Georges 165, 167, 280

Bourdon, Georges 274, 277, 637, 638, 663

Bournville, oraş model 295

Boys and Church Lads Brigade 279

Braque, Georges 190, 251

Brest, baza navală de la 162, 380

Brooke, Rupert 283

Broqueville, baronul Charles de 603

Brunswick, ducele de 485

Brusilov, generalul Alexei 356, 488, 521, 642, 649, 650, 663

Bruxelles, Belgia 164, 366, 598, 602, 603

Bryan, William Jennings 294, 295, 526

Buccleuch, ducele de 155

Buchanan, sir George 568, 570, 572, 575

Buchlau, reuniunea de la (1908) 411, 412, 414, 417, 549, 620

Bucureşti, România 4, 402, 454, 479

Budapesta, Ungaria 39, 223, 224, 228, 230, 231, 256, 263, 396, 413, 492, 548, 579, 662, 665

Bugetul Poporului 155

Bulgaria 68, 92, 222, 246, 248, 257, 310, 395, 396, 397, 400, 401, 402, 403, 404, 407, 411, 412, 413, 416, 420, 425, 453, 454, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 465, 466, 471, 478, 479, 485, 495, 519, 522, 537, 547, 558, 580, 582, 615, 617, 621, 658

Bülow, prinţul Bernhard von 74, 76, 77, 85, 87, 94, 96, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 118, 121, 122, 123, 124, 125, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 154, 157, 183, 212, 213, 214, 218, 220, 223, 251, 271, 293, 301, 340, 341, 345, 369, 370, 372, 373, 375, 376, 378, 379, 381, 384,

385, 386, 400, 401, 419, 422, 432, 433, 436, 493, 543, 630, 631, 633, 635, 636, 639, 641, 643, 644, 645, 646, 649, 653, 663, 667, 673

Burgess, Guy 353

Burián, baronul Stephen von 523

Burns, John 585, 602

Burrows, Montagu 66, 629, 664

C

Cabinetul Marinei (Germania) 116, 118

Čabrinović, Nedeljko 533

Cadbury, George 295

Caillaux, Henriette 562

Caillaux, Joseph 438, 445, 497, 499, 561, 562, 565, 646, 661

Caisse de la Dette 181

calea ferată Berlin–Bagdad 473, 510, 523

Calea Ferată Transsiberiană 44, 78, 197

Calmette, Gaston 561, 562

Cambon, fraţii 252

Cambon, Jules (ambasadorul Franţei în Germania) 90, 178, 252, 272, 393, 430, 437, 438, 443, 496, 552, 570, 609

Cambon, Paul (ambasadorul Franţei la Londra) 163, 165, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 377, 380, 381, 387, 391, 430, 453, 475, 501, 516, 517, 518, 575, 576, 585, 586, 590, 596, 597, 602

Camera Comunelor 58, 59, 72, 73, 135, 311, 388, 439, 504, 505, 506, 507, 512, 560

Camera de Comerţ de la Londra 155, 180

Camera de Comerţ de la Paris 37, 180

Camera Lorzilor 58, 156, 439, 505, 507

Camerun 430, 443

Campbell-Bannerman, sir Henry 217, 300, 380, 384, 388

Camperdown, HMS 139

Canada 20, 21, 39, 42, 47, 55, 67, 141, 142, 180, 225, 296, 608, 626

Canalejas, José 261

Canalul Mânecii 68, 139, 140, 185, 332, 337, 367, 586, 613

Cánovas, Antonio 261

Canterbury, arhiepiscopul de 604

Cape Mounted Rifles 56

capitalism 30, 51, 253, 258, 268, 275, 302, 303, 308

Caprivi, Leo von 103, 104, 110, 111, 125

Caraibe, dominaţia SUA în 47, 48, 70

carbonari 456

Carlyle, Thomas 81, 119

Carnegie, Andrew 28, 286, 289, 294, 300, 484, 526, 671

Carnot, Sadi 261

Carol cel Mare 226

Carol I al României 402

Carson, Edward 561, 595, 626

Casablanca, incidentul de la (1908) 416

Cassels, familia 62

Cassel, sir Ernest 524

Caucaz 20, 193, 205, 285, 355, 491

cavalerie 56, 165, 313, 314, 320, 321, 327, 349, 369, 389, 498, 533, 601

cazaci 587

căi ferate 41, 69, 70, 75, 111, 130, 186, 193, 206, 208, 218, 223, 229, 257, 302, 313, 316, 317, 318, 336, 345, 348, 354, 358, 361, 389, 394, 407, 410, 420, 431, 435, 439, 465, 496, 502, 520, 564, 571

Cecil, familia 61, 136

Cecil, Gwendolen 60

Cecilienhof, Potsdam 83

Cecil, Robert, Prim Conte de Salisbury Pl. 6 58

Cecil, William, primul lord Burghley 61

cehi 34, 225, 232, 236, 244, 310, 492

Cehoslovacia 476, 616

celţi 269

cercetaşi Pl.15 279, 290

Cetinje, Muntenegru 454, 461, 474, 478

Cézanne, Paul 169

Chamberlain, Joseph 56, 66, 68, 72, 73, 74, 75, 77, 86, 87, 124, 131, 163, 179, 271, 560

Chamberlain, Neville 476

Chatsworth, Derbyshire 61

chestiunea irlandeză 27, 561, 571, 574

Childers, Erskine: The Riddle of the Sands 131, 132

China 20, 22, 36, 45, 47, 51, 57, 66, 69, 70, 71, 75, 76, 78, 79, 85, 88, 93, 105, 108, 112, 119, 127, 179, 186, 187, 188, 191, 205, 206, 207, 209, 217, 253, 271, 299, 355, 372, 449, 453, 487, 615

Chirol, Valentine 131

Churchill, lady Randolph 557

Churchill, sir Winston 84, 138, 154, 161, 265, 390, 391, 440, 442, 504, 512, 515, 516, 524, 525, 585, 596, 602, 608, 611

Cirenaica 429, 447

Civil Service Co-Operative Society 132

Clarion, ziarul 131

clasele de mijloc 39, 41, 43, 62, 88, 107, 125, 134, 135, 143, 189, 191, 224, 252, 255, 265, 268, 277, 280, 283, 292, 293, 303, 304, 306, 308, 310, 316, 320, 342, 353, 433, 446, 468, 492, 494, 611

clasele muncitoare 22, 39, 62, 134, 254, 260, 261, 265, 271, 277, 303, 304, 308, 309, 310, 416, 428, 433, 448, 492, 587, 598

clasele sărace 99, 110, 136, 428, 434

clasele superioare 61, 63, 134, 142, 173, 252, 254, 255, 264, 265, 303, 454, 492, 504, 529, 611

Clausewitz, Carl von 333

Clemenceau, Georges 169, 256, 499, 500, 681

Cleveland, Grover 70, 71, 73

Clubul de Iahting de la Kiel 118

Clubul Regal de Iahting 113

Colegiul de Fete din Cheltenham (Cheltenham Ladies College) 121

Colegiul Militar Britanic, Camberley 611

Colegiul Naval, SUA 115

Colmar Freiherr von der Goltz,Wilhelm 280, 327, 673

colonii 20, 21, 23, 24, 25, 44, 45, 56, 67, 69, 70, 72, 73, 84, 85, 110, 111, 117, 143, 156, 158, 164, 175, 182, 237, 271, 310, 370, 371, 379, 401, 429, 431, 447, 509, 524, 563, 573

comerţ 28, 36, 38, 39, 44, 46, 49, 52, 62, 69, 79, 82, 84, 97, 109, 110, 115, 116, 117, 129, 132, 133, 134, 153, 156, 180, 182, 191, 253, 272, 276, 288, 295, 296, 299, 308, 374, 389, 390, 397, 403, 406, 434, 448, 453, 464, 465, 605, 608, 612

Comitetul (Comisia) pentru Apărare Imperială 136, 141, 320, 389, 392, 442

Comitetul pentru Prietenie Anglo-Germană 286, 295

Comitetul pentru Uniune şi Progres 410

Comorn (Komárom), Ungaria 34

Comuna din Paris 166

comunarzii 166, 167

Conan Doyle, sir Arthur 259

Concertul European 7, 49, 84, 461, 481, 484, 553, 557, 562, 572, 652

conferinţa ambasadorilor de la Londra (1912–1913) 475

Conferinţa de la Algeciras (1906) 371, 372, 384, 385, 386, 387, 407, 558

Conferinţa de la Palatul Buckingham (1913) 56

Conferinţa de la Palatul Buckingham (1914) 508, 560, 574

Conferinţa de Pace de la Paris (1919) 30

Conferinţele Internaţionale pentru Pace de la Haga 290, 301

Congo 111, 430, 437, 440, 442, 444, 603

Congo-ul Belgian 437

Congo-ul Francez 430, 437, 440, 442

Congresul de la Viena (1815) 242

Congresul Universal al Păcii 50

Conrad von Hötzendorf, contele Franz (şef de stat-major al Austro-Ungariei) Pl. 31 30, 238, 239, 240, 241, 248, 255, 267, 287, 319, 328, 329, 341, 348, 349, 350, 351, 352, 354, 399, 401, 402, 407, 418, 423, 425, 449, 454, 469, 471, 474, 475, 478, 480, 482, 483, 521, 522, 523, 535, 536, 538, 542, 546, 547, 549, 551, 555, 582, 588, 593, 614, 620, 621, 636, 637, 642, 644, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 654, 659, 670, 678, 680

Conrad von Hötzendorf, Gina (anterior von Reinghaus) 240, 241, 474, 536, 620, 621

Consiliul Naţional al Moralei Publice 265

Consiliului Educaţiei (Marea Britanie) 270

Constantinopol (astăzi Istanbul) 33, 178, 205, 247, 394, 397, 406, 408, 410, 414, 416, 458, 461, 470, 475, 509, 510, 511

constructiviştii italieni 251

contracepţie 264

Convenţia Anglo-Rusă (1907) 218, 219, 389

Convenţia pentru Soluţionarea Paşnică a Disputelor Internaţionale (1899) 299

Cook, Thomas 41, 132

Copenhaga, atacul britanic preemptiv asupra (1807) 146

Coppée, François 262

Coreea 79, 186, 188, 199, 209

Corfu 90, 493

Cornwallis-West, Daisy, prinţesă de Pless 83, 113

Corpul Expediţionar Britanic 393, 563, 613

corupţie 69, 356, 357, 497, 498, 500, 561, 620

Coubertin, Pierre de 51

Cowes, insula Wight 113, 114, 118

Cracovia, Polonia: Universitatea Jagiellonianã 223

creştini 33, 68, 396, 458, 461, 465, 476

creştinism 258, 289

Creta 117, 460

Creusot 462

Crimeea 23, 37, 173, 201, 204, 558

criza bosniacă (1908–1909) Pl. 14 29, 394, 423, 424, 430, 466, 484, 492, 620, 623

criza cehă (1938) 476

criza din iulie (1914) 563

criza rachetelor din Cuba (1962) 162, 319, 609

Croaţia 223, 229, 237, 396, 397, 405, 414, 457, 532, 616

Cromer, lordul 71, 181

Crowe, Eyre 83, 142, 143, 144, 153, 272, 302, 440, 589, 590, 597, 626, 633, 655, 676

Crucea Roşie 21

Cruciada Internaţională pentru Pace 301

crucişătoare 57, 117, 118, 121, 124, 133, 142, 145, 146, 390, 435, 446, 509, 510, 514, 515

Cruppi, Jean 431

Cuba, controlul SUA asupra 48

Cunard 140

cursa înarmărilor 21, 26, 207, 219, 276, 289, 295, 301, 309, 368, 484, 486, 519, 658

cursa navală Pl. 8, Pl. 9, Pl. 21, Pl. 34 26, 141, 147, 153, 156, 157, 180, 220, 272, 331, 410, 415, 439, 493, 508, 514

Curtea Permanentă de Arbitraj, Palatul Păcii, Haga, Olanda 300, 578
Curzon, lordul 72, 78, 206, 383, 629, 635, 643, 668
cutremurul de la Messina (1908) 448
Czernin, contele Ottokar 236, 491, 636, 644, 665

D

Daily Telegraph, afacerea (1908) 152, 154, 416, 421, 432

Daimler, uzinele, Viena 224

Dairen (Dalian), China 187

Dalai Lama 217

Dalmaţia 233, 405, 472

Danemarca: ducatul Schleswig-Holstein anexat de Prusia 114, 173

Danilov, colonelul Iuri 193, 584, 674

D’Annunzio, Gabriele 283

Danzig (ulterior Gdansk) 151

Darwin, Charles, Originea speciilor 266

darwinismul social 22, 121, 266, 449

Debussy, Claude: Pelléas et Mélisande 256

Declinul şi căderea Imperiului Britanic (pamflet) 262

Degas, Edgar 169

Delbrück, Hans 322

Delcassé, Théophile Pl. 10 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 210, 211, 245, 298, 375, 377, 378, 379, 387, 502, 511, 512, 567, 629, 633, 634, 635, 639, 643, 647, 659, 661

Déroulède, Paul 169

Diaghilev, Serghei 190, 250, 251, 557

Dimitrijević, colonelul Dragutin („Apis”) Pl. 27 531, 659

distrugătoare, parada navală de la Spithead 57, 67, 128

Dodecanezul 451

Dogger Bank, incidentul de la (1904) 185, 186, 210, 300, 372

Doumergue, Gaston 568

Dreadnought, HMS 128, 140, 141, 144

Dreikaiserbund (Alianţa Celor Trei Împăraţi 164

Dreyfus, afacerea (1898) 161, 167, 170, 171, 256, 281, 305, 325, 347, 362, 375

dreyfusarzi 168, 169, 171

Dreyfus, căpitanul Alfred 167, 168, 169, 171, 621

Dubla Alianţă (1879) 183, 221, 349, 350, 352, 355, 409, 414, 415, 421, 424, 522, 569

Dubla Monarhie 34, 223, 224, 229, 234, 237, 244, 353, 399, 404, 406, 412, 414, 424, 468, 492, 529, 534, 537, 538, 541, 546, 548, 549, 560

duel 255, 256, 500

Duma 190, 202, 203, 215, 216, 413, 424, 437, 475, 489, 490, 492, 558

Duminica Însângerată (22 ianuarie 1905) 659

Duncan, Isadora 250, 251

Durham, lordul 225, 666

Durkheim, Emile 51

Durnovo, P.N. 328, 523

E

Ecaterina cea Mare 206

Echo de Paris, ziarul 362

Eckardstein, baronul Hermann von 77, 87, 88, 163, 629, 630, 631, 633, 666

École Normale Supérieure, Paris 306

Economist, The 295

Edinburgh 77, 134, 620, 658

Eduard al VII-lea, regele (anterior prinţ de Wales) Pl. 2, Pl. 3 62, 79, 88, 118, 128, 129, 132, 137, 146, 148, 149, 159, 195, 196, 211, 214, 295, 376, 408, 409, 468, 503, 585

educaţie 28, 39, 59, 139, 170, 208, 210, 262, 278, 294, 499

Egipt 69, 71, 158, 159, 160, 161, 163, 176, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 227, 396, 397

Eiffel, Gustave 167, 576

Eiffel, turnul, Paris 576

Einem, generalul Karl von 154, 633, 666

Einstein, Albert 51

electricitate 60, 223, 253

Eliot, Charles W. 265

Elisabeta, împărăteasa Austriei 228, 261, 262

Elveţia 149, 238, 336, 347, 613

Enchantress (iahtul Amiralităţii) 58, 515

Engels, Friedrich 302, 303, 304

Enver Paşa 475

epidemia de gripă (1918) 21

Eritreea 447

Esher, lordul 517, 630, 650, 666

Essad Paşa Toptani 477, 478

Esterhazy, comandantul Ferdinand 168

Etiopia 160, 447

eugenism 265

Europa 7, 19, 20, 21, 23, 25, 26, 28, 29, 31, 33, 34, 36, 37, 40, 41, 43, 44, 45, 50, 52, 54, 62, 63, 65, 66, 76, 81, 88, 103, 110, 111, 114, 147, 148, 156, 157, 163, 164, 172, 173, 184, 186, 187, 191, 198, 201, 204, 208, 209, 211, 213, 214, 216, 222, 223, 224, 229, 236, 238, 245, 246, 248, 249, 252, 253, 254, 255, 257, 259, 261, 266, 268, 269, 272, 275, 276, 277, 282, 284, 288, 289, 291, 292, 303, 311, 313, 323, 329, 331, 341, 346, 354, 355, 360, 363, 369, 372, 374, 383, 391, 392, 393, 395, 396, 397, 400, 401, 413, 420, 426, 428, 430, 441, 449, 451, 452, 458, 470, 472, 474, 482, 483, 484, 487, 500, 501, 511, 512, 513, 518, 519, 523, 526, 528, 529, 533, 534, 537, 539, 544, 546, 552, 556, 560, 562, 567, 573, 574, 575, 581, 582, 592, 595, 598, 599, 605, 609, 610, 612, 613, 614, 615, 617, 618, 623, 628, 662, 673

evrei 30, 33, 168, 171, 211, 224, 235, 254, 265, 268, 269, 289, 301, 320, 322, 357, 396, 400, 434, 466, 491, 623

Expoziţia din 1900 42

Expoziţia Franco-Britanică (1908) 386

Expoziţia Mondială de la Chicago (1893) 47

Expoziţia Universală de la Paris (1900) 33, 36, 38, 39, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 50, 51, 52, 53, 54, 168, 171, 253, 259, 260, 290, 614

F

Falkenhayn, generalul Erich von 254, 256, 341, 343, 539, 578, 585, 588, 591, 619, 641, 661, 667

Fallodon, moşia 381, 382, 384, 440, 677

fascism, fascişti 618

Fashoda (astăzi Kodok), Sudanul de Sud 158, 159, 160, 161, 162, 171, 173, 174, 176, 181, 183, 373, 633, 666

Faure, Félix 162, 167, 168, 169

femei 20, 22, 35, 50, 54, 72, 92, 93, 114, 200, 221, 229, 239, 249, 252, 264, 265, 279, 286, 289, 301, 305, 312, 356, 370, 439, 443, 505, 527, 587, 593, 608, 612, 618

Ferdinand I, împărat al Austriei 226

Ferdinand I, ţar al Bulgariei 395

Ferry, Abel 599

Fez, Maroc 374, 375, 377, 431

Filipine, controlul SUA asupra Insulelor 47, 70

Finlanda 204, 413, 597, 620

finlandezi 190, 268, 616

Fischer, Fritz 31, 298, 544, 634, 638, 641, 646, 647, 648, 652, 654, 667

Fisher, amiralul John (Jacky) Pl. 9 132, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 145, 146, 292, 320, 376, 377, 389, 390, 410, 644, 659, 667, 672, 674

Fiske, John 287

Flaubert, Gustave 167

Flota Adriatică 477

flota daneză 146

foamete 21, 133, 162, 303

Foch, Ferdinand, comandant suprem al Forţelor Aliate 325, 392

francmasoni 171, 235, 245, 264, 466, 491

Franţa 7, 18, 24, 26, 27, 29, 30, 31, 36, 37, 39, 43, 44, 52, 64, 66, 68, 69, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 85, 97, 103, 107, 111, 115, 116, 122, 128, 131, 141, 152, 153, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 187, 200, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 216, 217, 219, 220, 221, 222, 242, 245, 246, 249, 252, 254, 261, 263, 265, 269, 270, 272, 273, 274, 280, 281, 282, 287, 288, 291, 293, 294, 295, 298, 299, 307, 314, 315, 316, 319, 323, 329, 332, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 353, 359, 361, 362, 363, 364, 365, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 391, 392, 393, 396, 397, 405, 408, 410, 416, 419, 423, 424, 425, 428, 430, 431, 435, 437, 438, 439, 440, 442, 443, 444, 445, 447, 449, 459, 463, 464, 474, 475, 485, 487, 493, 494, 496, 497, 498, 499, 501, 502, 508, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 523, 525, 540, 542, 544, 546, 548, 553, 554, 558, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 568, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 578, 579, 580, 582, 585, 586, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 603, 604, 606, 607, 609, 612, 613, 614, 617, 620, 621, 628, 633, 643, 667

Franz Ferdinand, arhiducele Austriei (1863–1914) Pl. 27, Pl. 29 20, 27, 56, 228, 234, 235, 236, 237, 239, 241, 244, 254, 258, 355, 399, 400, 402, 415, 418, 419, 468, 469, 471, 473, 474, 475, 476, 483, 492, 508, 509, 526, 527, 528, 529, 531, 532, 534, 535, 541, 588, 619, 659, 682

Franz Joseph, împăratul Austriei P1.5 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 235, 236, 238, 239, 240, 241, 244, 246, 247, 268, 275, 350, 395, 399, 402, 403, 404, 413, 422, 454, 457, 461, 469, 475, 477, 480, 481, 482, 534, 537, 538, 539, 547, 552, 555, 559, 587, 593, 619, 620, 658

Frederic cel Mare 26, 34, 77, 81, 88, 89, 90, 119, 218, 315, 321, 445, 446

Frederic Wilhelm (Frederic al III-lea), kaiserul 213

Freiburg 529, 668

Freud, Sigmund 51, 232, 636, 668

Freytag-Loringhoven, Hugo von 326

Friedjung, dr. Heinrich 415, 420

Frontul de Est 318, 338, 497, 614

Frontul de Vest 21, 389, 622

Fundaţia Carnegie pentru Pace Internaţională 294

G

Galiţia 351, 353, 359, 418, 472, 508, 588, 618

Gambetta, Léon 175

Gambia 182

Gandhi, Mahatma 615

Gardiner, Alfred 137, 632, 668

Garvin, J.L.: „The German Peril” („Pericolul German”) (publicat anonim) 149

Gascoyne-Cecil, lady Gwendolen 60

Gărzile Preobrazhenski 193, 196

George al III-lea, regele 61

George al V-lea, regele (1865–1936) 100, 194, 195, 196, 439, 485, 503, 505, 518, 520, 559, 560, 561, 588, 604

George, Stefan 257

Georgia 396

Georgia de Sud, insula 614

Gérard, Henry 307

Germania Pl. 4 7, 19, 20, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 34, 37, 40, 43, 44, 46, 47, 52, 53, 57, 58, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 115, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 135, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 156, 157, 158, 162, 163, 164, 165, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 183, 184, 191, 194, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 236, 237, 242, 243, 244, 246, 247, 249, 251, 252, 254, 256, 259, 260, 264, 265, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 276, 277, 278, 279, 281, 282, 283, 288, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 304, 310, 311, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 322, 323, 326, 328, 329, 331, 332, 333, 335, 336, 337, 338, 339, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 349, 350, 351, 353, 354, 355, 358, 359, 360, 361, 362, 364, 365, 366, 369, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 379, 380, 381, 383, 384, 385, 386, 387, 389, 391, 392, 393, 394, 397, 399, 400, 403, 407, 408, 410, 412, 414, 415, 416, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 428, 430, 431, 432, 434, 435, 437, 439, 440, 441, 442,

443, 445, 446, 453, 456, 460, 463, 464, 466, 468, 469, 471, 472, 473, 475, 476, 481, 482, 484, 487, 488, 489, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 501, 508, 509, 510, 511, 513, 514, 515, 518, 519, 520, 522, 523, 524, 525, 529, 535, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 547, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 561, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 597, 598, 599, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 620, 621, 622, 623, 630, 636, 643

Gibraltar 138, 183, 369, 370, 384, 465, 515

Giesl von Gieslingen, baronul Vladimir 550, 646, 652, 668

Giolitti, Giovanni 448, 450

Gladstone, William Ewart 63, 68, 180, 506

Gordon, generalul Charles 159, 632, 668

Goremikin, Ivan 490, 567, 569

Goschen, lordul, Prim Lord al Amiralităţii 66

Goschen, sir Edward 86, 142, 451, 452, 485, 589, 596, 607

Gourmont, Remy de 166

Grace, W.G. 60

Grandmaison, colonelul Louis de 325, 363

Graves, Robert 83

Grecia 117, 222, 246, 265, 349, 396, 397, 401, 453, 457, 459, 460, 462, 478, 479, 519, 521, 554, 582, 592, 615

Grey, George 440

Grey, lady Dorothy 382

Grey, sir Edward 28, 143, 146, 153, 178, 217, 218, 219, 292, 380, 381, 382, 383, 384, 386, 387, 388, 390, 391, 416, 419, 422, 424, 435, 439, 440, 442, 443, 444, 450, 451, 463, 464, 474, 475, 476, 484, 485, 495, 502, 504, 509, 512, 513, 514, 516, 517, 518, 521, 524, 536, 544, 554, 560, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 578, 585, 586, 589, 590, 595, 596, 597, 602, 604, 605, 621, 623, 635, 636, 639, 643, 646, 647, 648, 650, 653, 654, 655, 659, 665, 666, 669, 670, 676, 677, 679, 680

Grimoin-Sanson, Raoul 38

Groener, generalul William 316, 318, 326, 340, 343, 542, 594, 641, 651, 655, 669

Guiana Britanică (astăzi Guyana) 48, 71

H

Habsburg, Casa de 34, 235, 636, 644, 645, 646, 651, 652, 663, 665, 671, 673, 681

Habsburgii 34, 225, 226, 235, 293, 461

Hagia Sofia, Constantinopol 462, 465

Haldane, lordul 295, 383, 386, 390, 474, 495, 505, 524, 525, 541, 573, 650, 653, 669

Hamburg (vapor) 369, 370

Hamilton, generalul sir Ian 278

Hamilton, lordul George 63, 76

Hammann, Otto 545

Harbin (Heilongjiang), China 187

Harden, Maximilian 264, 385

Hardie, Keir 295, 307

Hardinge, sir Charles 142, 149, 150, 151, 201, 202, 410, 425, 639, 679

Hartwig, Nicholas 425, 459, 467, 550, 551, 563

Hassan I, sultanul Marocului 179

Hatzfeldt, Paul 86, 88, 127

Havas 527

Hawaii, insulele 47, 70

Hay, John 293

Heligoland 122

Henty, G.A. 269

Hesse-Darmstadt, ducatul 199

Hindenburg, Paul von 617, 621

Hitler, Adolf 31, 268, 312, 606, 621, 622, 623

Hobbes, Thomas 267

Hobson, J.A. 274

Hofburg, palatul, Viena 227, 461

Hofmannsthal, Hugo 250

Hohenlohe-Schillingfürst, prinţul Gottfried von 87, 477

Hohenzollern, Casa de 95, 102, 106, 110, 315, 346, 402, 445, 521, 522

Hohenzollern (iaht) 114, 394

Holstein, Friedrich von 76, 87, 91, 103, 105, 107, 108, 114, 146, 173, 298, 334, 339, 369, 370, 372, 373, 374, 375, 376, 378, 379, 380, 385, 422, 631, 643, 670, 677

homosexualitate 92, 249, 264, 274, 353, 385

Hoover, preşedintele Herbert 255

Hopman, Albert 90, 91, 630, 633, 635, 645, 650, 651, 670

House, colonelul Edward 61, 441, 526, 626, 651, 670, 682

Hoyos, contele Alexander 536, 538, 539, 552, 620, 646, 651, 667

Hull, în estul comitatului Yorkshire 185, 630, 631, 637, 641, 671

Huysmans, Camille 310

I

Ianuşekevici, generalul Nicolae 567

iezuiţi 86, 281

imperialism 21, 45, 57, 69, 70, 110, 164, 179, 271, 276, 295, 310, 401

Imperiul Austriac 37, 226, 229, 396

Imperiul Austro-Ungar 19, 20, 22

Imperiul Bizantin 397

Imperiul Britanic 20, 35, 46, 53, 54, 67, 71, 73, 77, 79, 117, 205, 206, 262, 502, 585

Imperiul Chinez 186

Imperiul Francez 161, 164, 182

Imperiul German 525

Imperiul Japonez 186

Imperiul Otoman Pl. 28 20, 28, 33, 34, 45, 68, 69, 103, 111, 117, 127, 161, 164, 175, 177, 179, 205, 209, 222, 223, 225, 237, 238, 241, 243, 246, 247, 248, 268, 272, 288, 301, 310, 314, 349, 355, 394, 395, 396, 397, 398, 401, 402, 404, 406, 409, 410, 411, 412, 413, 415, 416, 418, 420, 425, 429, 430, 431, 435, 439, 447, 450, 451, 455, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 466, 470, 473, 475, 479, 495, 501, 509, 510, 511, 512, 514, 520, 522, 528, 530, 536, 558, 577, 582, 592, 615, 617, 658

Imperiul Portughez 74, 523

Imperiul Prusac 37

Imperiul Roman 23, 83, 116, 265, 312

Imperiul Rus 70, 186, 193, 464, 616

Imperiul Ţarist 19, 567

Incheon, Coreea 188

India 20, 51, 55, 56, 63, 64, 69, 70, 77, 78, 79, 132, 161, 206, 214, 218, 270, 273, 302, 389, 435, 572, 585, 601

Indochina Franceză 36, 161, 164

industrializare 45, 62, 97, 197, 257, 258, 302, 492

industrie 28, 36, 38, 39, 52, 62, 78, 190, 224, 272, 351, 453

Insula Diavolului, colonia penală de la 168, 169

Insulele Virgine daneze 112

Internaţionala, a Doua 28, 302, 305, 307, 308, 309, 310, 450, 484, 598

Internaţionala, Prima 302

Invincible (crucişător) 140

Iordania 509

Irak 509, 535, 572, 615

Iran, vezi şi Persia 193, 205, 530

Isonzo, râul 240

Israel 137, 509, 543

Istanbul, vezi Constantinopol 33

Italia 29, 35, 43, 45, 64, 68, 69, 74, 103, 107, 155, 158, 165, 171, 173, 176, 208, 211, 214, 221, 222, 236, 237, 239, 240, 241, 242, 243, 283, 308, 310, 315, 319, 329, 348, 349, 351, 352, 361, 371, 384, 386, 408, 418, 424, 429, 447, 448, 449, 450, 454, 458, 469, 470, 471, 474, 477, 481, 487, 489, 509, 513, 514, 520, 540, 553, 554, 573, 574, 577, 578, 580, 595, 601, 606, 615, 617

Ito Hirobumi, prinţul 78

Iugoslavia 417, 616

Iusupov, prinţul 189

Ivan cel Groaznic 206

Izvolski, Aleksandr (ministru rus de externe 1906–1910) 207, 214, 216, 217, 218, 219, 301, 356, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 417, 418, 419, 421, 423, 424, 438, 444, 458, 466, 502, 511, 514, 575, 600, 620, 634, 671

J

Jagow, Gottlieb von 345, 346, 478, 494, 538, 541, 542, 544, 545, 549, 552, 557, 575

James, Henry 38, 48, 609, 655, 673

Japonia Pl. 12 20, 22, 25, 27, 44, 46, 47, 49, 52, 57, 58, 70, 78, 79, 80, 85, 128, 129, 146, 152, 153, 180, 183, 186, 187, 188, 189, 196, 199, 205, 206, 207, 209, 213, 214, 216, 219, 253, 278, 289, 292, 299, 348, 355, 356, 358, 368, 372, 374, 376, 378, 386, 399, 408, 409, 481, 491, 615, 616, 617, 657

Jaurès, Jean Pl. 13 165, 175, 305, 306, 307, 308, 309, 379, 424, 497, 526, 565, 598, 599, 606, 612, 639, 640, 646, 650, 653, 655, 659, 668

Jocurile Olimpice 38, 51, 253

Joffre, generalul Joseph Pl. 17 319, 325, 361, 364, 365, 366, 367, 368, 391, 438, 445, 496, 497, 571, 599, 602, 659, 665

Joll, James 251, 637, 638, 639, 640, 644, 651, 652, 655, 656, 671

Jubileul de Aur 118, 121, 133

Jubileul de Diamant 55, 56, 57, 58, 63, 66, 75, 140, 194

K

Karageorgević, Petar 404

Karl, împăratul Austriei 619

Keim, generalul maior August 488

Kennan, George 143, 144, 205, 635, 649, 671

Kennedy, John F. 319, 609

Kennedy, Paul 206

Keppel, Alice 295

Kerr, Alfred 265

Kessler, contele Harry 52, 249, 250, 251, 252, 253, 256, 258, 267, 283, 295, 342, 435, 493, 498, 557, 618, 626, 628, 630, 637, 638, 639, 641, 646, 649, 652, 656, 672

Kiautschou (Jiaozhou), golful, China 112, 119

Kiderlen-Wächter, Alfred von 91, 92, 420, 435, 436, 437, 438, 441, 442, 443, 445, 473, 474, 478, 494, 496, 562

Kiel 118, 121, 146, 529

Kiel, canalul 144, 157, 446, 541

Kitchener, lordul 35, 54, 161, 206, 657

Kleinmichel, contesa 189, 672

Klimt, Gustav 251, 260

Kokovtsov, Vladimir 209, 414, 472, 489, 490, 510, 511, 649, 650, 672

Köln, Germania 315

Köpenick, Germania 282, 326

Kosovo 470, 479, 532

Kraepelin, dr. Emil 264

Krasnoie Selo, Rusia 569, 570, 576

Kraus, Karl 233

Krivoşein, Aleksandr 567, 569

Krobatin, generalul Alexander 483, 536, 547, 551

Kronberg, reuniunile de la (1908) 149, 151

Kronstadt, baza navală de la, Rusia 174

Kruger, Paul 53

Kruger, telegrama 85, 86, 105

Krupp, Alfred 488

Krupp, companie germană 276, 462

Krupp von Bohlen und Halbach, Gustav 545

Kuprin, Aleksandr: Duelul 277

Kuropatkin, generalul Aleksei 189, 197, 205, 208

L

Lads Drill Association 279

Lamsdorff, contele Vladimir 199, 209, 210, 211, 214, 215, 216, 399, 678

Lansdowne, lordul 76, 79, 103, 177, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 207, 376, 377, 379, 380, 383

Lascelles, sir Frank 142, 146, 151

Law, Bonar 506, 561, 601, 605

Lebensraum 271

Le Bon, Gustave 51

Legea flotei (1912; Germania) 148

Legea militară (Germania) 446

Legea parlamentară (1910) 156

Legiunea Străină 416

Lenin, Vladimir 151, 190, 199, 597, 616

Leopold al II-lea, regele Belgiei 81, 345, 603

Le Queux, William 135, 206, 279

Lerchenfeld, contele 89, 93, 101, 630, 631, 652, 669, 673

Lesseps, Ferdinand de 158, 167

Liban 530

liberali 73, 109, 155, 180, 209, 211, 280, 502, 503, 504, 514, 585, 590

Libia, războiul dintre Imperiul Otoman şi Italia pentru controlul asupra Libiei (1911) 176, 447, 450, 451, 577

Lichnowsky, prinţul Karl 474, 475, 512, 540, 542, 544, 572, 574, 575, 585, 586, 587, 594, 595, 601, 604, 608, 609, 652, 653, 655, 673

Liebknecht, Karl 303

Liège, Belgia 345, 346, 365, 366, 522, 586, 591, 603, 613

Liga Agrară 489

Liga Balcanică 461, 462, 471, 473, 475, 478

Liga celor Trei Împăraţi (constituită în 1873) 164, 242, 247, 400

Liga Colonială 125

Liga Navală (Germania) 147, 488

Liga Navală (Marea Britanie) 155

Liga Pangermană 111, 125, 183

Ligue des Droits de l’Homme 295

Ligue des Patriotes 269

Liman von Sanders, afacerea 511, 512

Liman von Sanders, Otto 510, 511, 512

Lipton, familia 62

Lloyd George, David 31, 136, 154, 155, 156, 184, 382, 388, 390, 422, 441, 502, 504, 505, 578, 595, 596, 602, 604, 605, 621, 628, 633, 634, 643, 644, 655, 669, 673

Lombardia, Italia 243

Londra 40, 47, 55, 56, 61, 68, 69, 71, 74, 77, 78, 86, 87, 88, 104, 112, 127, 131, 132, 133, 134, 135, 144, 146, 147, 153, 155, 161, 163, 172, 177, 178, 179, 181, 182, 190, 202, 207, 216, 217, 233, 245, 246, 250, 253, 255, 265, 282, 288, 290, 291, 299, 302, 377, 379, 380, 382, 386, 387, 391, 408, 410, 417, 435, 437, 439, 440, 443, 450, 451, 453, 462, 464, 474, 475, 478, 495, 501, 503, 516, 525, 540, 549, 552, 554, 557, 561, 568, 570, 572, 573, 574, 575, 576, 579, 585, 589, 595, 600, 602, 604, 608, 609, 615, 621, 635, 658, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682

Lorena (Lothringen), pierderea provinciei de către francezi în faţa Germaniei (1871) Pl. 36 164, 175, 273, 298, 311, 332, 336, 344, 361, 366, 499, 501, 621

Loubet, preşedintele Emile 33, 52, 129, 159, 169, 175, 182

Louvain, Belgia Pl. 37 17, 18, 19, 20, 660

Lucheni, Luigi 262

Ludendorff, generalul Erich 366, 494, 621

Ludovic al XIV-lea, regele Franţei 161, 163, 164, 291

Ludwig Victor, arhiducele de Austria 235

Lueger, Karl 268

Lusitania, RMS 19, 140

Lutyens, Edwin 36

Luxemburg 329, 336, 337, 362, 364, 365, 366, 367, 594, 601, 607

M

MacDonald, Ramsay 295, 306, 311, 605

Macedonia 246, 247, 248, 396, 398, 399, 401, 403, 406, 407, 408, 409, 410, 453, 456, 457, 458, 460, 461, 479, 530

Maclean, Kaid 179, 180, 370

MacMahon, Marshal 167

Madagascar 53, 161, 182, 188

Maeterlinck, Maurice 256

Mahan, căpitanul Alfred 104, 116, 117, 118, 120, 125, 631, 674

Mahdi 159, 160, 161

Mahler, Gustave 250

Malta 515, 516

Manchester 55, 183, 295, 596

Manciuria 75, 76, 78, 186, 187, 199, 207, 210

Marchand, căpitanul Jean-Baptiste 52, 160, 161, 162

Marconi, Guglielmo 243, 502

Marea Baltică 121, 146, 156, 185, 186, 201, 410, 442, 446, 510, 518, 527, 540, 541, 554, 565, 569, 571

Marea Britanie 7, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 34, 43, 44, 45, 46, 48, 55, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 95, 96, 97, 103, 104, 107, 112, 113, 115, 116, 117, 119, 121, 122, 123, 126, 127, 128, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 142, 143, 144, 146, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 162, 163, 171, 172, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 191, 206, 209, 210, 211, 214, 215, 216, 217, 219, 220, 221, 222, 234, 237, 245, 246, 248, 249, 251, 252, 254, 256, 262, 263, 264, 265, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 283, 288, 292, 293, 294, 295, 296, 298, 300, 301, 311, 313, 314, 316, 319, 326, 329, 331, 332, 337, 339, 343, 346, 349, 352, 353, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 383, 386, 387, 388, 389, 391, 392, 393, 396, 397, 398, 408, 409, 410, 415, 416, 419, 420, 422, 423, 424, 428, 431, 435, 437, 439, 440, 441, 444, 446, 447, 451, 453, 459, 460, 463, 464, 465, 473, 474, 477, 484, 485, 487, 488, 489, 493, 495, 502, 503, 506, 508, 509, 510, 513, 514, 515, 516, 517, 519, 520, 523, 524, 525,

540, 541, 542, 544, 548, 553, 554, 558, 560, 563, 566, 568, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 578, 580, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 594, 595, 596, 597, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 613, 615, 617, 621, 629, 634

Marea Mediterană 369, 465

Marea Neagră 68, 103, 193, 205, 207, 218, 247, 355, 358, 359, 399, 409, 464, 465, 472, 569

Marea Nordului 91, 94, 122, 129, 133, 140, 141, 144, 157, 446, 541, 549, 565, 576, 586

Marele Război 20, 21, 29, 31, 44, 124, 136, 157, 276, 278, 284, 321, 323, 329, 332, 345, 356, 365, 368, 488, 494, 512, 515, 519, 529, 581, 606, 609, 612, 618, 619

Margutti, contele Albert von 227, 228, 636, 637, 645, 651, 674

Maria Antoaneta 192

marina germană 124, 147, 519

Marina Regală (Marea Britanie) 58, 65, 118, 132, 133, 140, 320, 389

Marinetti, Filippo Tommaso 267, 283

Marlborough, ducele de 506

Maroc Pl. 22, 7, 29, 145, 163, 164, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 182, 183, 215, 272, 311, 369, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 379, 380, 383, 385, 387, 388, 393, 396, 408, 422, 423, 427, 428, 430, 431, 436, 437, 438, 439, 440, 443, 444, 445, 497, 520, 562, 643, 646, 658

Marschall von Bieberstein, Adolf 301, 302

marxism 304, 305

Marx, Karl 51, 302, 304, 305, 306

masacrul armenilor (mijlocul anilor 1890) 68

Massis, Henri 260

Matisse, Henri 190

Mauretania, RMS 140

Maximilian, împăratul Mexicului 228, 235, 264, 385

Mayerling, incidentul de la (1889) 228

Mâna Neagră 456, 479, 531

McKenna, Reginald 154

McKinley, preşedintele William 48, 261, 262

Meinecke, Friedrich 529, 609

Menelik, împăratul 160

Mensdorff, contele Albert 245, 475, 560, 573

Mesopotamia 572

Messimy, Adolphe 170, 362, 364, 368, 561, 582, 600, 640, 642, 643, 646, 647, 653, 675

Meteor (iaht) 114, 527

metroul din Paris 41

Metternich, contele Paul 88, 147, 177, 267, 672

Mexic 47, 228, 235, 616

Milan, regele Serbiei 404

militarism Pl. 15 275, 276, 291, 498

Millerand, Alexandre 391

Milovanović, Milovan 458

mişcarea pentru pace 293, 294, 302, 303

mişcarea progresistă 294

mişcări naţionale 231

mobilizare 26, 30, 302, 313, 315, 316, 318, 319, 332, 338, 353, 356, 360, 361, 367, 379, 441, 442, 471, 472, 483, 496, 569, 570, 582, 583, 584, 585, 586, 588, 593, 594, 595, 600

modă 33, 42, 53, 163, 320, 503

Moltke, Helmuth von, cel Bătrân Pl. 18 109, 151, 259, 274, 312, 313, 315, 316, 317, 319, 326, 327, 333, 334, 335, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 350, 351, 352, 425, 442, 446, 473, 483, 494, 495, 498, 521, 523, 527, 539, 541, 542, 579, 582, 585, 587, 588, 591, 592, 593, 594, 595, 602, 608, 612, 613, 619, 623, 640, 641, 642, 647, 648, 649, 651, 652, 654, 655, 659, 667, 675, 680

Moltke, Helmuth von, cel Tânăr 312

Monaco, prinţul de 286, 377

Monastir 456

Monet, Claude 169

Monroe, Doctrina 71, 177

Moravia 232, 233, 411, 527

Morley, lordul 601, 602

Moscova 173, 189, 192, 193, 200, 201, 260, 313, 488, 490, 661, 671, 678, 681

Mozambic 74, 437

Müller, amiralul George von 495, 647, 648, 649, 677

Munch, Edvard: Vampirul (Iubire şi Durere) 264

Münster, Georg zu 298, 300

Muntenegru 222, 243, 246, 248, 351, 398, 400, 401, 405, 406, 409, 411, 417, 418, 425, 454, 455, 456, 459, 461, 470, 471, 477, 481, 482, 519, 544, 554

Mussolini, Benito 451, 489

musulmani 33, 68, 111, 205, 396, 398, 405, 406, 456, 458, 463, 476, 479

Muzeul Internaţional al Războiului şi Păcii, Lucerna, Elveţia 290

N

Napoleon al III-lea, împăratul 163, 280, 315

Napoleon Bonaparte 81, 123, 132, 137, 158, 161, 163, 166, 173, 204, 226, 269, 280, 291, 313, 315, 321, 326, 327, 347, 363, 499

Napoli, Italia 243

Narodna Odbrana (Apărarea Naţională) (Serbia) 417, 456

National Service League (Marea Britanie) 269

naţionalism Pl. 16 47, 109, 131, 269, 270, 310, 407, 416, 456, 623

Naumann, Victor 538

nave de luptă 48, 49, 91, 103, 117, 121, 124, 129, 136, 145, 150, 496, 515, 525, 526

nazişti 259, 621

Nekliudov, Anatol 459, 460

Nelson, amiralul lord Horatio 113, 137, 138, 139

Nemesis (vapor blindat) 45

Newbolt, Henry: „Vitaï Lampada” 278

Newfoundland 73, 177, 180, 182

New York 47, 55, 218, 253, 291, 294, 617, 626, 628, 629, 659, 661, 662, 663, 664, 665, 667, 668, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682

nibelungi 7, 220, 221, 636

Nicolae al II-lea, regele Muntenegrului 454

Nicolae al II-lea, ţarul Rusiei (1868–1918) Pl. 2, Pl. 11 30, 36, 190, 194, 196, 209, 227, 275, 409, 485

Nicolae I, regele Muntenegrului 405

Nicolae I, ţarul Rusiei 213

Nicolae Nicolaevici, Marele Duce 202, 567

Nicolson, Harold 142

Nicolson, sir Arthur 179, 217, 383, 384, 421, 424, 439, 440, 460, 513, 560, 572, 575, 596, 597, 605, 634, 635, 643, 645, 653, 655, 676

Niemann, August 272

Nietzsche, Friedrich 250, 258, 259, 325, 457, 637, 680

nihilism 261

Nijinski, Vaslav 250, 251, 618

Nilul 158, 159

Nilul Superior 158, 159

Nixon, Richard 29, 88, 181

Nobel, Alfred Pl. 14 28, 189, 285, 286, 321

Noile Hebride (astăzi Vanuatu) 182

Nordau, Max: Entartung 263

Northcliffe, lordul 130, 131, 135, 632, 633, 638, 680

Noske, Gustav 304

Noua Zeelandă 20, 42, 67, 142

Novi Pazar, sangeacul 398, 408, 417, 462, 481

O

Obrenović, Aleksandar 530

Observer 47, 131, 149, 628, 629

Olanda 115, 336, 344, 557, 558, 589, 622

Olga Nicolaevna, Marea Ducesă a Rusiei Pl. 11 137, 194

Olney, Richard 48, 71

Oostende 580

opinia publică 27, 41, 51, 71, 73, 77, 87, 88, 112, 113, 126, 130, 149, 151, 153, 156, 157, 159, 162, 183, 189, 199, 202, 206, 216, 219, 243, 264, 267, 271, 273, 275, 281, 283, 329, 368, 376, 381, 393, 416, 417, 420, 421, 431, 437, 438, 445, 448, 450, 475, 479, 482, 484, 489, 493, 495, 508, 509, 512, 517, 538, 544, 546, 560, 561, 569, 572, 573, 577, 578, 591, 593, 597, 603, 617

Organizaţia Revoluţionară Internă Macedoneană (ORIM) 456

Orientul Îndepărtat 20, 64, 69, 77, 78, 164, 185, 186, 187, 188, 197, 198, 199, 205, 208, 210, 212, 216, 271, 323, 512, 514, 516, 617

Orientul Mijlociu 20, 21, 33, 70, 111, 370, 396, 397, 463, 501, 509, 515

Osborne, insula Wight 113, 137

Oxford, universitatea 66, 132, 178, 382, 435, 503, 512, 557, 625, 626, 655, 663, 664, 665, 666, 668, 669, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 679, 680, 682

P

Pacea de la Bucureşti (1913) 479

pacifism, pacifişti 284, 292, 293, 294, 297, 300, 504, 526, 612

Pactul de la Varşovia 512

Paget, sir Arthur 507

Page, Walter 608, 615

Palais des Beaux-Arts, Paris 36, 260

Paléologue, Maurice 175, 357, 380, 561, 564, 567, 568, 570, 582, 600, 642

Palestina 176

Palmerston, lordul 163

Panama Canal Company 167

Panama, canalul 48

Pankhurst, Christabel 505

Pankhurst, domnişoara Emmeline 505

panslavism 465

Panther (canonieră germană) 427, 428, 435, 436, 437, 438, 440

Paris 30, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 47, 50, 51, 52, 53, 56, 89, 142, 158, 159, 161, 162, 165, 166, 168, 171, 173, 174, 181, 183, 184, 204, 253, 259, 260, 262, 280, 285, 286, 290, 291, 292, 295, 298, 306, 307, 337, 347, 363, 368, 375, 377, 383, 386, 413, 419, 423, 437, 438, 439, 440, 454, 461, 463, 473, 496, 498, 501, 502, 503, 514, 518, 519, 527, 552, 557, 561, 564, 565, 571, 575, 576, 579, 582, 589, 598, 599, 600, 606, 608, 613, 614, 620, 628, 634, 637, 653, 658, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 667, 675, 676, 680

Parsons, Charles 58, 140

Partidul Conservator (Marea Britanie) 73, 601

Partidul Laburist (Marea Britanie) 295, 302, 578

Partidul Liberal (Marea Britanie) 621

Partidul Naţional Român 492

Partidul Progresist (Germania) 293

Partidul Social Democrat (SPD) (Germania) 97, 279

Partidul Socialist 604

Partidul Socialist Austriac 310, 607

Partidul Socialist Francez 302

Partidul Socialist (Franţa) 606

Partidului Conservator German (DKP) 127

Pašić, Nikola 404, 417, 455, 456, 459, 467, 479, 480, 531, 550, 551, 552, 553, 555, 579

Pasteur, Louis 42

patriotism 109, 130, 131, 134, 142, 147, 165, 254, 270, 274, 304, 325, 363, 500

Peninsula Arabică 396

pensii 136, 404, 531

Perdicaris, Ion 374

Pericolul Galben 152, 212, 372, 386

Persia (Iran) 69, 70, 179, 205, 206, 207, 215, 216, 217, 218, 219, 396, 410, 439, 453, 464, 509, 510, 558, 566, 572

Peterhof, lângă Sankt Petersburg, Rusia 201, 565, 570

Petru cel Mare 190, 209

Petru I, regele Serbiei 559

Pfadfinder 279

Philippe, M. 198

Picard, Alfred 39, 52

Picasso, Pablo 52, 190, 251

Pichon, Stephen 416, 424, 445

Picquart, colonelul Georges 168, 169

Pissarro, Camille 169

Pius al X-lea, papa 260

planuri de război 315, 351

Plehve, Viaceslav 192

Plymouth 118

Poincaré, Henri 499

Poincaré, preşedintele Raymond Pl. 17 166, 386, 445, 463, 499, 500, 501, 502, 511, 512, 513, 514, 518, 527, 529, 546, 554, 561, 563, 565, 566, 567, 568, 570, 571, 576, 582, 589, 599, 600, 606, 621, 623, 649, 650, 651, 653, 654, 655, 659, 671, 676

Polignac, prinţul de 62

poliţia naţională franceză 364

Pollio, Alberto 349, 540

polonezi 20, 231, 236, 268, 359, 491, 492

Polonia 172, 193, 204, 289, 310, 351, 355, 472, 606

Port Arthur, China (astăzi Lushun) 75, 186, 187, 188

Port Said, Egipt 55

Portsmouth 118, 128, 188, 189, 380, 676

Portugalia 74, 86, 428

Potemkin (navă de luptă rusă), revoltă la bordul navei (1905) 193

Potiorek, generalul Oskar 483, 532, 534, 536

Potsdam 83, 100, 331, 346, 360, 435, 494, 510

preţuri 595

Primul Război al Opiului (1839–1842) 45

Primul Război Balcanic (1912) Pl. 28 7, 308, 453, 456, 463, 494, 647

Princip, Gavrilo Pl. 29 530, 531, 533, 534, 619, 659

programul de lucru 254, 263

protestanţi 506

Proust, Marcel 251, 256, 259, 260

Prusia 37, 81, 95, 98, 102, 114, 119, 173, 238, 243, 274, 286, 313, 314, 327, 334, 337, 351, 353, 358, 359, 360, 414, 468, 576, 585, 613

prusianism 274

Psichari, Ernest: L’appel des armes 284

Puerto Rico, controlul american în 47, 48, 70

Puşkin, Aleksandr 204

Puterile Centrale 314, 329, 460, 615, 616

Q

Quai d’Orsay, Paris 170, 175, 379, 380

Quaker Friends for Peace 292

Quidde, Ludwig 100

R

radicalişti 245, 280, 295, 402, 456, 457, 489, 490, 500, 504

Raisuli, El (bandit marocan) 370, 374

Rangoon, Burma (Myanmar) 55

rasişti 269

Rasputin, Grigori 189, 198, 201, 357, 490, 559, 560, 562, 619, 653, 678

rata natalităţii 265

Rathenau, Walther 90, 257, 258, 266, 435, 637, 646, 647, 677

Războaiele Balcanice (1912–1913) 24, 29, 482, 508, 544

Războaiele Napoleoniene (1803–1815) 49, 391

Războaiele Zuluşilor (1879–1896) 23

Războiul Burilor, al Doilea (1899–1902) 75, 79, 87, 91, 134, 136, 162, 264, 322, 346, 375, 389, 487

Războiul Civil American (1861–1865) 322, 323

Războiul de Şapte Ani (1754–1763) 116, 132, 312

Războiul din Crimeea (1853–1856) 23, 37, 173

Războiul Rece 28, 331

Războiul Ruso-Turc (1877–1878) 357

Redl, colonelul Alfred 255, 353, 354, 359, 642, 662

Redlich, Josef 535, 536, 636, 644, 645, 646, 662, 677

Redmond, John 561, 595, 605

Regatul celor Două Sicilii 236

Reichstag, Germania 76, 77, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 108, 109, 111, 117, 118, 124, 125, 126, 145, 147, 148, 149, 154, 220, 274, 275, 281, 282, 283, 301, 302, 304, 309, 316, 327, 385, 409, 422, 428, 433, 445, 446, 450, 473, 488, 494, 521

Reims, catedrala de la, Franţa 19

Reinach, Joseph 170

religie 46, 170, 200, 225, 239, 246

Rennes, Franţa 169

Republica Orange 277

Reval, reuniunea de la (astăzi Tallinn, Estonia) (1907) 410

Revolta Boxerilor (1897–1901) 76, 93, 110, 187, 207, 449

Revolta de la Curragh 507

Revoluţia Franceză (1789–1799) 192, 270, 307, 311

Revoluţia Industrială 321

Revoluţia Rusă (1905; 1917) 192

Revoluţiile de la 1848 204, 227

Rhodesian Horse 56

Richmond, ducele de 181, 561

Riezler, Kurt 272, 539, 647, 677

Rilke, Rainer Maria 250

Rinul 125, 315, 349, 365

Ritchie, C.T. 136

Roberts, lordul, de Kandahar 277, 278, 629, 630, 631, 632, 633, 638, 677

Rodin, Auguste 250, 256, 557

Rolland, Romain 295, 305

Romanov, Casa 36, 197, 198, 490

România 208, 222, 223, 236, 245, 246, 272, 349, 351, 352, 355, 397, 401, 402, 436, 453, 454, 456, 476, 479, 480, 495, 519, 520, 522, 536, 537, 540, 547, 554, 567, 569, 580, 582, 592, 615

Roosevelt, Theodore 48, 49, 113, 114, 117, 188, 189, 219, 286, 294, 300, 301, 372, 374, 378, 379, 384, 430, 611, 655, 675

Rosebery, lordul 111, 184, 383

Rothschild, familia 62

Rouvier, Maurice 378, 379, 380

Royal Dragoons 86

Rudolf, prinţul moştenitor al Austriei 228, 235, 342

Rusia 7, 20, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 36, 40, 43, 44, 53, 62, 66, 68, 69, 70, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 85, 96, 97, 103, 104, 107, 108, 110, 111, 122, 126, 128, 131, 141, 142, 146, 156, 157, 163, 164, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 180, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 229, 236, 237, 239, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 252, 257, 261, 268, 269, 272, 276, 277, 285, 293, 297, 299, 301, 310, 314, 319, 322, 324, 328, 329, 332, 335, 336, 337, 338, 343, 344, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 358, 359, 360, 361, 365, 368, 372, 374, 375, 378, 380, 383, 384, 386, 389, 392, 394, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 423, 424, 425, 426, 431, 432, 435, 437, 438, 439, 444, 447, 448, 453, 454, 457, 458, 459, 460, 461, 463, 464, 465, 466, 467, 469, 471, 472, 473, 475, 476, 477, 478, 482, 483, 487, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 502, 508, 509, 510, 511, 513, 514, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 525, 536, 537, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 551, 553, 554, 558, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 578, 579, 580, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 597, 598, 599, 600, 601, 606, 607, 612, 613, 614, 620, 623, 634, 644

rusificare 268, 491

ruteni 231

S

Sadowa, bătălia de la (1896) 447, 636, 637, 643, 644, 645, 649, 650, 663

Sahalin 189

Saint Saëns, Camille: Le Feu céleste 38

Sammlungspolitik 107

Samoa, arhipelagul 47, 74, 86, 88, 107, 271

Sanderson, sir Thomas 67, 131, 142

San Giuliano, Antonino di 450, 451, 549, 577

Sankt Petersburg 108, 174, 189, 192, 193, 200, 203, 208, 215, 216, 217, 218, 247, 289, 328, 357, 398, 400, 407, 410, 411, 412, 419, 421, 439, 444, 459, 461, 464, 465, 470, 472, 473, 474, 477, 478, 479, 488, 491, 502, 511, 513, 549, 552, 554, 558, 561, 565, 566, 567, 569, 570, 571, 572, 576, 579, 582, 584, 585, 586, 595, 597, 619, 659

Sarajevo, Bosnia 7, 20, 23, 27, 34, 406, 446, 508, 526, 527, 531, 532, 533, 534, 535, 540, 542, 548, 554, 619, 636, 637, 643, 644, 645, 647, 649, 650, 651, 654, 656, 659, 663, 665, 666, 678

Saxa-Coburg 83

Saxa-Weimar, Marele Duce de 101

Sazonov, Serghei 205, 219, 458, 459, 460, 465, 466, 467, 470, 472, 475, 477, 490, 502, 510, 511, 513, 522, 554, 563, 566, 567, 568, 569, 570, 575, 578, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 597, 598, 620, 648, 649, 650, 678

Schemua, generalul Blasius 328, 471, 473

Schlieffen, contele Alfred von (şef de stat-major al Germaniei 1891–1905) P1.20 53, 222, 324, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 348, 350, 352, 365, 376, 386, 494, 542, 581, 613, 614, 632, 640, 641, 644, 648, 652, 654, 659, 667, 670, 675, 682

Schoen, Wilhelm von 93, 94, 411, 606, 630, 643, 645, 655, 678

Schönberg, Arnold 251

Schönbrunn, palatul, Viena 227, 230

Schratt, Katharina 228

Scutari (astăzi Shkodër, Albania) 476, 477, 478, 545

Seely, sir John 507, 508

Selborne, lordul 131, 133, 136, 145

Serbia P1. 32, P1. 33 19, 24, 31, 222, 236, 237, 240, 245, 246, 248, 272, 350, 351, 397, 398, 400, 401, 403, 404, 405, 406, 407, 409, 411, 416, 417, 418, 420, 421, 423, 425, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 466, 467, 468, 470, 471, 474, 477, 478, 479, 481, 482, 483, 513, 519, 520, 528, 529, 530, 531, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 541, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 557, 563, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 575, 577, 578, 579, 580, 586, 588, 592, 593, 597, 601, 616, 619, 652, 665

Serghei, Marele Duce 196, 197, 205, 219, 250, 259, 261

Shackleton, Ernest 614

Shantung (Shandong), peninsula, China 75, 112

Shaw, George Bernard 250, 295

Siam (astăzi Thailanda) 161, 180

Silezia 473

sindicate, sindicalişti 39, 309, 489

Singapore 139

Siria 176, 509

sistemul de alianţe 501

slavi 234, 237, 248, 352, 398, 405, 407, 413, 424, 456, 465, 476, 478, 479, 495, 529, 530, 532, 540, 541

slavii de sud 400, 406, 414, 415, 537

Slavonia 405

Slovacia 223, 229

Slovenia 223, 232, 237, 397, 616

Smiley, Albert 294

social-democraţi 147, 271, 309, 433, 437, 489, 492, 493

socialism 50, 309, 310, 400

socialişti 259, 303, 304, 305, 309, 310, 595, 607

Societatea Austriacă pentru Pace 286

Societatea Colonială 111

societăţi secrete 530

Sofia, Bulgaria 459, 462, 465, 466

Sokol, mişcarea de gimnastică 276

Solomon, insulele 104

Sophie, ducesa de Hohenberg (născută Chotek; soţia arhiducelui Franz Ferdinand) Pl. 29 235, 244, 402, 527, 532, 534, 659

Sovietul Deputaţilor Muncitorilor 193

Spania 66, 171, 176, 177, 179, 204, 261, 371, 374, 386, 428

Spencer, Herbert 46, 266

Spender, J.A. 73, 629, 679

Spengler, Oswald: Declinul Occidentului 266

Spithead, parada navală 57, 67, 128

Spitzemberg, baroneasa 183, 494, 646, 649, 679

sport 230, 263

Stanislavski, Constantin 190

Stanley, Venetia 508, 560

Stapleton-Bretherton, Evelyn 83

Statele Unite Pl. 37 20, 25, 36, 39, 44, 46, 47, 48, 49, 55, 57, 58, 66, 70, 71, 74, 79, 84, 85, 88, 110, 112, 117, 123, 126, 129, 156, 167, 177, 188, 194, 205, 219, 253, 261, 273, 287, 289, 292, 293, 294, 296, 298, 299, 301, 302, 319, 372, 374, 376, 384, 389, 430, 487, 491, 518, 519, 525, 526, 543, 582, 608, 615, 616, 617, 621, 626

St Cyr, Academia Militară 162, 365

Stead, William Thomas 289, 290, 301

Steiner, Rudolf 342, 629, 630, 632, 633, 637, 638, 639, 643, 644, 646, 647, 654, 666, 679

Stengel, Karl von 298, 300

Stinnes, Hugo 276, 332, 638, 667

Stolîpin, Piotr 203, 204, 215, 216, 261, 356, 410, 414, 419, 421, 466, 489

Strasbourg, Alsacia: statuia de la Paris Pl. 36 165, 282

Strauss, Richard 91, 227, 251, 493, 512

strâmtori 68, 205, 207, 246, 247, 397, 409, 410, 411, 412, 413, 415, 451, 463, 464, 465, 492, 509, 523

Stuart-Wortley, colonelul Edward 152

Stürgkh, prim-ministrul 547, 588

St Vincent (vas) 113

submarine 117, 123, 390

Sudan 158, 160, 162, 278

Suez, canalul 64, 69, 138, 158, 188, 465, 515

sufragiul universal 147, 231, 489

Suhomlinov, generalul Vladimir Pl. 19 356, 357, 358, 359, 360, 472, 473, 488, 567, 570, 579, 583, 584, 620, 659

Sunaric, dr. Josip 533

Suttner, Arthur von 285

Suttner, contesa Bertha von (născută Kinsky) Pl. 14 285, 286, 287, 301, 526, 612

Swinemunde, Germania 442

Szögyény, contele Ladislaus 414, 538, 539

şomaj 40, 136

ştiinţe 45

T

Taft, William 430

Talleyrand-Périgord, Charles Maurice de 222

Tanger, Maroc Pl. 22 369, 370, 372, 374, 375, 376, 377, 379, 659

Taube, baronul Marcel 210, 215, 216, 217, 466, 635, 645, 648, 680

tătari (mongoli) 204

tehnologie 26

telegraf 45, 68, 85, 130, 138, 243, 253, 502, 514, 550, 591, 608

terorism 190, 456

teutoni 269, 495

Thailanda, vezi Siam 33

The Influence of Sea Power upon History 116, 117, 631, 674

The Nation in Arms 327

Thiers, Adolphe 165, 166

Thomas Cook and Sons 132

Tibet 70, 259

Tinerii Bosniaci 529, 530

Tinerii Turci 410, 412, 415, 461, 466, 475, 509, 511

Tirol 232

Tirolul de Sud 237, 240, 243

Tirpitz, Marele Amiral Alfred von Pl. 8 105, 112, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 131, 132, 133, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 157, 220, 271, 272, 320, 339, 409, 422, 446, 473, 495, 496, 519, 524, 525, 595, 622, 623, 632, 633, 640, 641, 645, 647, 650, 652, 659, 666, 670, 679, 680

Tisza, István (prim-ministrul Ungariei, 1903–1905, 1913–1917) Pl. 33 231, 256, 480, 481, 482, 492, 522, 523, 537, 546, 547, 548, 551, 555, 565, 579, 619, 636, 648, 649, 652, 654, 660, 681

Titanic, RMS 301

Tolstoi, contele Leo 286, 293, 296

torpiloare 117, 125, 188, 390

Toul, fortăreaţa 592

Toulon 174, 387

Tracia 246

tramvaie electrice 41, 190, 223

Transilvania 223, 224, 229, 237, 402, 522

Transvaal 53, 79, 86, 105, 162, 657

Tratatul de la Algeciras 430

Treitschke, Heinrich von 109, 110, 112, 119, 121, 257, 269, 631, 682

Trieste 243, 447, 470, 532

Trinidad Light Horse 56

Tripla Alianţă (1882) 30, 68, 103, 104, 219, 221, 222, 237, 242, 243, 329, 349, 424, 448, 449, 450, 470, 509, 513, 514, 522, 540, 547, 577, 578, 606

Tripoli 429, 447, 450, 453, 458, 658

Troţki, Leon 190, 193, 454, 458, 461

Trubeţkoi, prinţul Evgheni 40

Tryon, amiralul sir George 139

Tsarskoe Selo (Ţarskoe Selo), reşedinţa de vară, Sankt Petersburg 193

Tschirschky, Heinrich von 222, 493, 537, 538, 548, 587

Tsingtao (Qingdao), golful Kiautschou (Jiaozhou), China 112

Tuchman, Barbara: Tunurile din august 609, 629, 631, 637, 639, 655, 680

Tunis 243

Tunisia 64, 69, 164, 168, 177, 397, 447

Turbinia (vapor) 58, 140

Turcia 206, 209, 283, 285, 314, 322, 396, 425, 659

Turner, Frederick Jackson 47, 642, 645, 651, 652, 653, 654, 680

Tweedmouth, lordul 148

Tylor, Edward 46, 628, 680

U

Ucraina 310, 472, 491

ucraineni 190, 616

Ulster 506, 507, 508, 561

Umberto, regele Italiei 242, 243, 261

Ungaria 7, 20, 24, 26, 27, 30, 34, 43, 44, 53, 68, 74, 85, 89, 103, 107, 155, 164, 171, 172, 173, 191, 206, 207, 208, 211, 214, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 229, 230, 231, 232, 234, 236, 237, 238, 239, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 252, 253, 260, 268, 272, 276, 286, 293, 298, 301, 308, 311, 315, 317, 319, 328, 329, 332, 337, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 358, 359, 360, 377, 384, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 417, 418, 419, 420, 421, 423, 424, 425, 431, 432, 441, 447, 449, 453, 457, 458, 459, 460, 461, 463, 464, 465, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 487, 492, 493, 495, 508, 509, 513, 514, 519, 520, 521, 522, 523, 527, 528, 530, 531, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 564, 565, 566, 568, 569, 570, 572, 573, 574, 575, 577, 578, 579, 580, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 592, 593, 597, 601, 612, 614, 616, 620, 636, 644, 652, 658

unioniştii din Ulster 506

unioniştii liberali 73

Union Sacrée 253

United Services Institute, Londra 133, 134, 290, 322

Uniunea Europeană 288, 310

Uniunea Interparlamentară 292, 526

Uniunea Sovietică 123, 144, 194, 207, 609

V

Veneţia, Italia 243

Venezuela, disputa Marii Britanii cu 48, 71, 176

Venizelos, Eleutherios 460

Verdun, fortăreaţa de la 321, 362, 365, 592, 614, 619, 633, 637, 638, 667, 676

Verne, Jules: Les Cinq cents millions de la Bégum 273

Versailles 164, 165, 331

Vickers 276

Victor Emmanuel al III-lea, regele Italiei 56, 424, 448, 450

Victoria and Albert (iahtul regal) 58

Victoria, HMS 139

Victory (nava amiral a lui Nelson) 113

Viena, Austria 21, 34, 41, 43, 51, 112, 115, 208, 222, 223, 227, 230, 231, 232, 233, 235, 239, 240, 242, 245, 253, 260, 268, 285, 286, 291, 310, 341, 352, 353, 376, 396, 398, 402, 404, 406, 407, 409, 412, 414, 418, 421, 422, 425, 448, 457, 470, 474, 478, 480, 481, 482, 492, 501, 508, 519, 523, 529, 532, 534, 536, 537, 538, 539, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 554, 555, 557, 558, 560, 565, 566, 576, 578, 579, 581, 587, 598, 637, 661, 662, 667, 668, 669, 670, 673, 678, 681

Vigo, Spania 186

Villain, Raoul 599

Viribus Unitis (cuirasat) 532

Viviani, René 500, 501, 546, 554, 561, 565, 568, 570, 571, 576, 582, 599, 600

Vladimir, Marele Duce al Rusiei 91

Vladivostok, Rusia 188, 205

Voigt, Wilhelm 281

W

Wagner, Richard 175, 220, 274

Wake, insula 47

Waldersee, conte von, mareşalul 110, 540, 541, 542, 549

Waldorf, şcolile 342

Warburg, interesele 428

Warburg, Max 520, 541

Watergate, scandalul (1972) 167

Webb, Beatrice 557

Webb, Sidney 557

Wehrverein 488

Weihaiwei, peninsula Shantung (Shandong), China 75

Weltmachtstellung 109

Weltpolitik 7, 102, 109, 110, 112, 631, 667

White, Andrew 298

Wickham Steed, Henry 232

Wilde, Oscar 264, 619

Wilhelm al III-lea 213

Wilhelm al-II-lea, kaiserul Pl. 2, Pl. 3, Pl. 8 , Pl. 22 7, 26, 34, 49, 62, 81, 82, 89, 92, 96, 98, 104, 127, 129, 154, 211, 227, 244, 275, 334, 350, 394, 395, 485, 599, 630, 658

Wilhelm I, kaiserul 89, 95, 99, 249, 434, 445

William de Wied, prinţul, rege al Albaniei 478, 557

Wilson, preşedintele Woodrow 294, 320, 389, 390, 391, 392, 393, 442, 444, 507, 514, 515, 525, 526, 601, 608, 609, 615, 621, 631, 632, 633, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 650, 653, 654, 655, 663, 664, 665, 671, 672, 679, 682

Wilson, sir Arthur 320, 389, 390, 391

Wilson, sir Henry 390, 391, 442, 444, 507, 514, 621, 644, 647, 650, 664, 671, 682

Witte, contele Serghei 196, 197, 198, 199, 202, 203, 208, 209, 211, 212, 215, 259

Wolff, Theodor 557, 558, 651, 682

Wolseley, sir Garnet, mareşalul 263, 326

Woltmann, Ludwig 269

Women’s Christian Temperance Union 294

Y

Ypres, Belgia 19, 613

Z

Zabern (astăzi Saverne), incidentul de la (1913) 282, 498, 657

Zagreb 223, 536

Zanzibar 64, 122

Zedlitz-Trützschler, contele Robert 91, 92, 96, 630, 631, 632, 645, 682

Zeppelin, contele 149, 253, 272

Zimmermann, Arthur 541, 550

Ziua de 1 Mai 309

Ziua Imperiului 271

Zola, Émile 116, 168, 266

Zurlinden, generalul Emile 171

Zweig, Stefan 42, 43, 45, 50, 252, 295, 580, 581, 628, 639, 654, 682

1. Expoziţia de la Paris de la 1900 a fost un omagiu adus păcii şi prosperităţii, dar şi dominaţiei Europei în lume. Exponatele însă au fost un indiciu al unora dintre tensiunile care aveau să pună capăt uneia dintre cele mai îndelungate perioade de pace din istoria turbulentă a Europei.

2. O nuntă de familie, organizată la Coburg în 1894, este o dovadă a nenumăratelor legături de rudenie dintre familiile regale ale Europei. Majoritatea celor prezenţi erau înrudiţi cu regina Victoria, aşezată în prim-plan şi îmbrăcată ca de obicei în negru. Nepotul ei, Wilhelm al II-lea, conducătorul Germaniei, se află la stânga, iar în spatele lui stă vărul său Nicolae, care tocmai urma să acceadă la tronul Rusiei. Fiul Victoriei, viitorul Eduard al VII-lea, se află exact în spatele ţarului, iar viitoarea ţarină, Alexandra, între Wilhelm şi Victoria.

3. Deşi Wilhelm (dreapta) îi era devotat bunicii sale regina Victoria, avea o relaţie dificilă cu fiul şi succesorul acesteia, Eduard al VII-lea (stânga), pe care îl bănuia că ar fi complotat pentru a forma o coaliţie împotriva Germaniei. Eduard nutrea la rândul său aceeaşi lipsă de încredere şi îl găsea pe nepotul său obositor.

4. Otto von Bismarck a fost cel mai de seamă om de stat al epocii sale. Nu numai că a format noul stat al Germaniei în 1871, dar a dominat relaţiile internaţionale europene.

5. Împăratul Franz Joseph al Austro-Ungariei a domnit peste un imperiu măcinat de probleme şi cu un teritoriu din ce în ce mai mic, situat în inima Europei (1848–1916). Având un puternic simţ al datoriei, a dus un trai caracterizat printr-o rutină strictă şi muncă asiduă.

6. Pentru mulţi, Robert Cecil era simbolul siguranţei de sine şi calmului aristocraţiei britanice şi Marii Britanii înseşi. Bogat, inteligent, cu multe relaţii sus-puse, a deţinut de trei ori mandatul de prim-ministru, din partea conservatorilor, între 1885 şi 1902.

7. Jan (sau Ivan) de Bloch a fost un bancher rus, care a înţeles că noul tip de război generalizat putea provoca blocaje sau costuri pe care societăţile europene nu aveau cum să le suporte.

8. Alfred von Tirpitz era convins că Germania avea nevoie de o flotă imensă pentru a deveni o putere mondială. Wilhelm al II-lea, care îi împărtăşea aspiraţiile, l-a numit ministru al marinei în 1897, iar Tirpitz a demarat un program masiv de construcţii navale.

9. Puternic şi încăpăţânat, amiralul John Fisher a revigorat şi reorganizat marina britanică pentru ca aceasta să poată face faţă provocărilor din ce în ce mai mari venite din partea Germaniei. A rechemat o mare parte a flotei în apele teritoriale ale Insulelor Britanice şi a demarat construcţia de dreadnought-uri uriaşe.

10. Devotat reclădirii puterii şi prestigiului Franţei după umilinţa suferită în faţa lui Bismarck şi a Germaniei, Théophile Delcassé a fost unul dintre cei mai longevivi şi competenţi miniştri de externe ai celei de-a Treia Republici.

11. Nicolae al II-lea, ţarul Rusiei, şi soţia sa nemţoaică Alexandra (centru) au trăit retraşi împreună cu copiii lor în afara oraşului Sankt Petersburg şi au continuat să creadă, în pofida amplificării tulburărilor din ţară, că poporul rus încă le era loial. În imagine sunt înfăţişate, de la stânga la dreapta, fiicele ţarului: Maria, Olga, Tatiana şi Anastasia. Băieţelul este Alexei, moştenitorul tronului, care suferea de hemofilie, boală letală. Toţi au fost ucişi de bolşevici în 1918.

12. Evenimentele Duminicii Însângerate, aşa cum a devenit cunoscută această zi, au avut loc în ianuarie 1905 în timpul revoltelor care au cuprins Rusia ca urmare a înfrângerii militare suferite de aceasta în războiul cu Japonia. În timp ce protestatarii, printre care nenumăraţi muncitori, mărşăluiau paşnic înspre Palatul de Iarnă din Sankt Petersburg pentru a-i înainta ţarului o petiţie prin care se cerea demararea de reforme, soldaţii au deschis focul asupra lor.

13. Jean Jaurès, un socialist francez de seamă, a fost unul dintre pacifiştii cei mai vocali ai Europei. Spera să construiască a Doua Internaţională a partidelor socialiste şi sindicatelor şi să o transforme într-o forţă puternică şi unită care să se opună războiului. Pe parcursul ultimei crize din 1914, a luptat până în ultimul moment pentru pace. Un naţionalist francez de dreapta l-a împuşcat cu puţin timp înainte de izbucnirea războiului.

14. Bertha von Suttner, scriitoare şi militantă pentru pace, a fost una dintre personalităţile cele mai cunoscute ale mişcării internaţionale pentru pace, mişcare din ce în ce mai puternică înainte de Marele Război. A depus eforturi asidue pentru dezarmare şi impunerea de metode paşnice în soluţionarea conflictelor şi l-a convins pe magnatul explozibilelor, Alfred Nobel, să lase moştenire o avere substanţială pentru acordarea premiului pentru pace în numele lui.

15. În toată Europa, civilii erau încurajaţi să imite armata şi să demonstreze că deţineau anumite calităţi precum disciplina, sacrificiul de sine şi patriotismul. Cercetaşii şi cadeţii erau o manifestare a militarismului. Aceşti băieţi din Balcani demonstrează şi ei că lumea era din ce în ce mai pregătită de război în acea regiune zbuciumată a lumii.

16. Comemorarea marilor eroi şi a evenimentelor importante ale trecutului a contribuit la exacerbarea sentimentelor naţionaliste profunde, care caracterizau nenumărate societăţi europene înainte de 1914. Deşi era adesea promovat de conducători ce doreau să înlăture diviziunile din cadrul propriilor societăţi, naţionalismul provenea şi din inima maselor. În imagine, locuitorii unui orăşel francez o comemorează pe Ioana d’Arc, chiar dacă aceasta luptase împotriva noului prieten al Franţei, Marea Britanie.

17. Generalul Joseph Joffre (stânga) a devenit şef de stat-major al Franţei în 1911. Eficient şi flegmatic, le-a inspirat politicienilor încredere. Asemenea multor altora, era fidel teoriei ofensive. Însoţitorul său din rândul civililor la aceste exerciţii militare era preşedintele Raymond Poincaré (centru), un naţionalist înflăcărat.

18. Helmut von Moltke, şeful statului-major german, era pesimist şi depresiv şi simţea că nu se ridica la nivelul îndatoririlor ce-i reveneau prin funcţia sa. În criza din 1914 a suferit o cădere nervoasă.

19. Inteligent şi competent, Vladimir Suhomlinov era, totodată, vanitos şi corupt. Deşi a contribuit la pregătirea forţelor armate pentru război, era mult prea optimist cu privire la capacitatea acestora de a lansa ofensiva. În 1916, a fost acuzat şi judecat pentru abuz de putere şi trădare.

20. Alfred von Schlieffen a fost cel care a dat numele strategiei de război a Germaniei, Planul Schlieffen, conform căruia Germania trebuia să ducă un război pe două fronturi, împotriva Rusiei şi Franţei. Prin încălcarea neutralităţii Belgiei, pe care Germania promisese să o respecte, planul a crescut în mod semnificativ şansele ca Marea Britanie să intre în război.

21. Bernhard von Bülow a fost cancelarul Germaniei şi s-a ocupat de politica externă a ţării din 1900 până la 1909. În cea mai mare parte, a reuşit să-l tempereze pe dificilul său stăpân, Wilhelm al II-lea, dar nu a fost capabil să împiedice demararea cursei navale cu Marea Britanie.

22. În 1905, kaiserul Wilhelm s-a plimbat călare pe străzile înguste ale Tangerului, flancate de mulţimi însufleţite de oameni care poate sperau că acesta avea să salveze Marocul de dominaţia franceză. Guvernul său, care spera să distrugă de-abia înfiripata prietenie dintre Franţa şi Marea Britanie, a insistat asupra organizării acestei vizite, în pofida reţinerilor îndreptăţite ale lui Wilhelm.

23. Herbert Asquith a fost prim-ministru din partea liberalilor între 1908 şi 1916. Un politician abil, care a reuşit să menţină unit un partid dezbinat şi care a trebuit să guverneze într-o Mare Britanie din ce în ce mai turbulentă şi o Irlandă rebelă, el i-a delegat cea mai mare parte a afacerilor externe lui Grey.

24. Asemenea celor mai mulţi oameni de stat importanţi din Austro-Ungaria, ministrul de externe Alois Aehrenthal provenea din rândurile aristocraţiei. Profund conservator, era devotat împăratului şi menţinerii statutului de mare putere al Austro-Ungariei.

25. Sir Edward Grey, ministrul de externe al Marii Britanii între 1905 şi 1916, era un liberal care credea în Imperiu, un om de stat căruia nu îi plăceau ţările străine şi un pedant care suspecta pe toată lumea că ar fi avut motive ascunse.

26. Cunoscut sub numele de „Apis” sau Taurul, din cauza caracterului şi fizicului său impozant, colonelul Dragutin Dimitrijević a fost şeful serviciilor militare secrete sârbe în 1914. Puternic implicat în comploturile societăţilor secrete naţionaliste sârbe, el a încurajat planul de asasinare a arhiducelui austriac Franz Ferdinand la Sarajevo.

27. Soldaţii bulgari care plecau să lupte împotriva Imperiului Otoman în Primul Război Balcanic din 1912 nu ştiau ce îi aştepta. Deşi otomanii au fost înfrânţi de o alianţă formată din statele balcanice, armata bulgară a suferit pierderi grave.

28. Franz Ferdinand, moştenitorul tronului Austro-Ungariei, şi soţia sa Sophie au ieşit într-o dimineaţă de vară în Sarajevo, în ultima lor plimbare. Momentul ales nici că putea fi mai prost, căci coincidea cu ziua naţională a Serbiei. În pofida avertismentelor cu privire la posibilitatea unor atacuri teroriste, măsurile de securitate luate au fost slabe. Moartea arhiducelui l-a îndepărtat din peisaj pe singurul bărbat apropiat împăratului care ar fi putut să intervină în defavoarea războiului. Gavrilo Princip (medalion), un naţionalist sârb înfocat, a tras cu mâna lui focurile de armă care au ucis cuplul imperial. Pentru că la acea vreme era minor, nu a putut fi executat. Condamnat la închisoare, a murit de tuberculoză în 1918, fără să se căiască pentru catastrofa europeană la izbucnirea căreia a contribuit.

29. Pe 31 iulie 1914, Germania a făcut primul pas către o mobilizare generală şi, ca atare, către declararea războiului împotriva Rusiei şi Franţei. În faţa vechiului arsenal de la Berlin, un locotenent anunţă starea de „ameninţare iminentă a războiului”, conform tradiţiei.

30. Contele Conrad von Hötzendorf considera că naţiunea sa era înconjurată de duşmani, de la Italia şi Serbia în sud până la Rusia în est. Recomandările făcute în timpul seriei de crize premergătoare anului 1914 au fost inevitabil în favoarea războiului.

31. Chipeş, cultivat şi deosebit de bogat, contele Leopold Berchtold a fost ministru de externe al Austro-Ungariei din 1912 până în 1915. Deşi prefera pacea, a devenit din ce în ce mai convins de faptul că Serbia trebuia distrusă.

32. István Tisza a fost un aristocrat maghiar care s-a aflat de două ori la conducerea guvernului. Inteligent, mândru şi încăpăţânat, era hotărât să menţină dominaţia Ungariei asupra numeroaselor minorităţi naţionale din cadrul graniţelor ţării sale. Deşi iniţial nu a dorit să susţină războiul împotriva Serbiei, în cele din urmă s-a răzgândit.

33. Asemenea multor altor lideri civili, Theobald von Bethmann-Hollweg, cancelarul Germaniei între 1909 şi 1917, alegea adesea să-şi facă apariţiile în uniformă militară. Deşi spera într-o îmbunătăţire a relaţiilor cu Marea Britanie, nu a fost suficient de puternic pentru a-i înfrânge pe kaiser şi Tirpitz şi a pune capăt cursei navale.

34. Într-o imagine reiterată în întreaga Europă, familiile berlineze îşi iau la revedere de la bărbaţii care au fost rechemaţi la arme. Este foarte posibil ca aceşti soldaţi, din trupele de rezervă, să se fi îndreptat spre liniile frontului, lucru pe care francezii nu îl luaseră în calcul. Prin urmare, armatele franceze şi Corpul Expediţionar Britanic s-au confruntat cu o armată germană mult mai puternică decât se aşteptaseră.

35. Naţionaliştii francezi nu acceptaseră niciodată pierderea provinciilor Alsacia şi Lorena în favoarea Germaniei în 1871, iar la Paris, statuia reprezentând Strasbourgul, capitala Alsaciei, fusese înfăşurată în doliu. În august 1914, pe când Franţa şi Germania intrau în război, mulţimile au alergat în grabă în Place de la Concorde şi au dat jos pânza neagră.

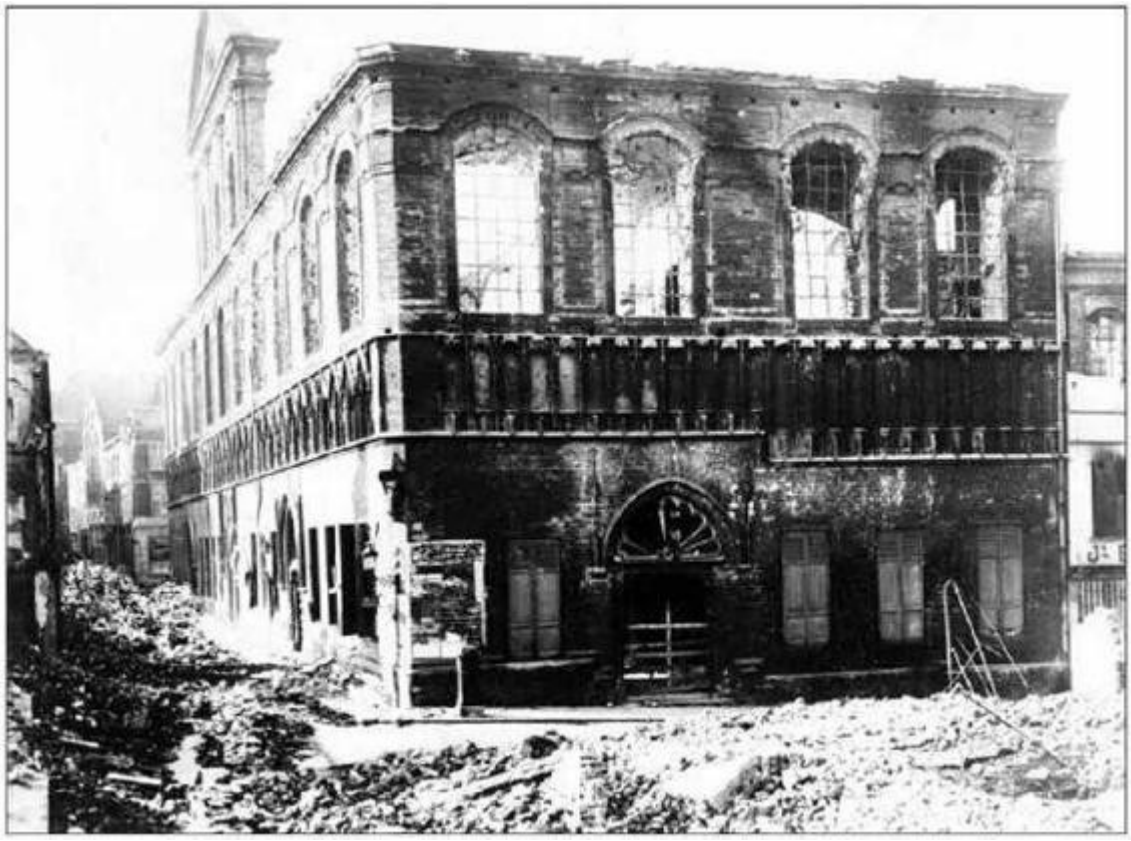

36. Deşi aveau să urmeze distrugeri şi mai mari, incendierea marii biblioteci de la Louvain de către trupele germane care traversau Belgia a devenit un simbol al impactului Marelui Război asupra civilizaţiei europene. Acest incident a influenţat opinia publică din ţările neutre, mai ales în Statele Unite, făcând-o să se întoarcă împotriva Germaniei.

Table of Contents

Razboiul care a pus capat pacii

Hărţi

Introducere: Război sau pace?

1. Europa la 1900

2. Marea Britanie şi „Splendida Izolare”

3. „Vai de tine, ţară al cărei împărat este un copil!” Wilhelm al II-lea şi Germania

4. Weltpolitik: Locul Germaniei pe scena internaţională

5. Dreadnought: Rivalitatea maritimă anglo-germană

6. O prietenie puţin probabilă: Antanta Cordială între Franţa şi Regatul Unit

7. Ursul şi Balena: Rusia şi Marea Britanie

8. Loialitatea nibelungilor: dubla alianţă dintre Austro-Ungaria şi Germania

9. La ce se gândeau? Speranţe, temeri, idei şi ipoteze ascunse

10. Visând la pace

11. Cu gândul la război

12. Elaborarea planurilor

13. Izbucnirea crizelor: Germania, Franţa şi Maroc

14. Criza bosniacă: Rusia şi Austro-Ungaria se confruntă în Balcani

15. 1911: Anul discordiilor — Maroc, din nou

16. Primul Război Balcanic

17. Pregătiri de război sau pace: Ultimele luni de pace ale Europei

18. Asasinatul de la Sarajevo

19. Sfârşitul Concertului European: Austro-Ungaria declară război Serbiei

20. Stingerea luminilor: Ultima săptămână de pace a Europei

Epilog: Războiul

Mulţumiri

Lista ilustraţiilor

Bibliografie

Index